

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ HADİS
ANABİLİM DALI**

**MUVATTA'IN OLUŞUM SÜRECİ NÜSHA FARKLILIKLARI VE
NEDENLERİ**

Doktora Tezi

Kenan ORAL

Ankara – 2020

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ HADİS
ANABİLİM DALI**

**MUVATTA'IN OLUŞUM SÜRECİ NÜSHA FARKLILIKLARI VE
NEDENLERİ**

Doktora Tezi

Kenan ORAL

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Bünyamin ERUL

Ankara – 2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ HADİS
ANABİLİM DALI

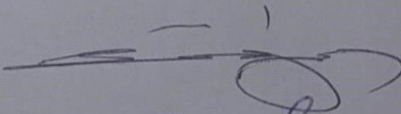
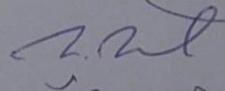
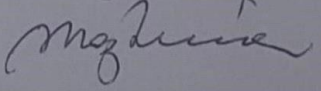
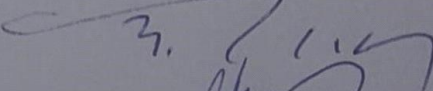
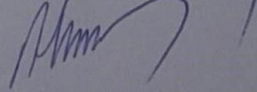
Kenan ORAL

MUVATTA'IN OLUŞUM SÜRECİ NÜSHA FARKLILIKLARI VE
NEDENLERİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Bünyamin ERUL

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	İmzası
Prof. Dr. Bünyamin ERUL	
Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL	
Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR	
Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM	
Doç. Dr. Hüseyin AKYÜZ	

Tez Sınavı Tarihi. 22.04.2020

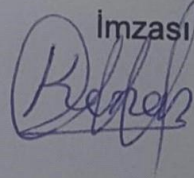
**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE**

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (22/04/2020)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Kenan ORAL

İmzası

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (22/04/2020)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Kenan ORAL

İmzası

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	IV
ÖNSÖZ	V
GİRİŞ	1
A. KONU, AMAÇ VE YÖNTEM	1
B. KAYNAKLAR	4
C. MÂLİK B. ENES (93/712-179/795).....	11
1. Öğrenciliği ve Eğitim Hayatı	13
2. Öğretim Hayatı ve İlmi Konumu	21
3. Düşünce Yapısı.....	30
4. Hadis ve Sünnete Bakışı.....	39
5. <i>Muvatta'</i> Dışındaki Eserleri	55
BİRİNCİ BÖLÜM: <i>MUVATTA'</i> IN OLUŞUM SÜRECİ VE NÜSHALARI.....	58
A. <i>MUVATTA'</i> IN ANLAMI.....	58
B. <i>MUVATTA'</i> EDEBİYATI	65
1. İbn Ebî Zî'b (ö.159/776) ve <i>Muvatta'</i>	70
2. Abdülazîz el-Mâcişûn (ö.164/780) ve <i>Muvatta'</i>	72
3. İbrahim b. Muhammed el-Eslemî (ö.184/800) ve <i>Muvatta'</i>	78
4. Abdullah b. Vehb (ö.197/813) ve İki <i>Muvatta'</i>	79
5. İsmâil b. İshâk el-Basrî (ö.282/896) ve <i>Muvatta'</i>	86
6. Abdân el-Mervezî (ö.293/906) ve <i>Muvatta'</i>	88
C. <i>MUVATTA'</i> IN TELİF SÜRECİ	89
1. Sosyal, Hukuki ve Siyasi Etkenler.....	90
2. İlmî Etkenler	105
3. Telif Zamanı ve Süreci	115
D. <i>MUVATTA'</i> RİVAYETİ VE NÜSHALARI:.....	134
1. Ali b. Ziyâd el-Absî (ö.183/799).....	138
2. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö.189/805)	141
3. Abdurrahman b. Kâsım (ö.191/806).....	153
4. Abdullah b. Vehb (ö.197/813)	160
5. Ma'n b. İsâ el-Kazzâz (ö.198/814)	164
6. Süleyman b. Bürd et-Tücîbî (ö.210/825)	168
7. Muhammed b. Mübârek es-Sûrî (ö.215/830)	169
8. Abdullah b. Yûsuf et-Tinnîsî (ö.218/833).....	170

9. Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî (ö.221/836)	172
10. Saîd b. Kesîr b. Ufeyr (ö.225/839)	177
11. Yahyâ b. Abdullah b. Bükeyr el-Mısrî (ö.231/845)	179
12. Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî (ö.234/849)	184
13. Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî (ö.236/851)	202
14. Süveyd b. Saîd el-Hadesânî (ö.240/854)	204
15. Ebû Mus'ab Ahmed b. Ebî Bekr ez-Zührî (ö.242/857)	208
İKİNCİ BÖLÜM: <i>MUVATTA</i>'IN TASNİFİ VE NÜSHA FARKLILIKLARI.....	215
A. TASNİF-METİN ÖZELLİKLERİ VE NÜSHA FARKLILIKLARI	218
1. Kitap İsimleri ve Tertip Farklılıkları	231
2. Bab Başlıkları ve Tevhib Farklılıkları	245
3. Rivayetlerin Bab İçerisi Tertibi ve Farklılıklar	269
4. Mükerrer Rivayetler	279
5. Mâlik Dışındaki Kişilerden Gelen Rivayetler	280
6. Nüshaların Teferrüd Ettikleri Rivayetler	282
7. Rivayet Metinlerindeki Farklılıklar	284
8. Mâlik'in Görüşleri ve Farklılıklar	345
9. Amele Delalet Eden Tabirler ve Farklılıklar	350
B. İSNAD ÖZELLİKLERİ VE NÜSHA FARKLILIKLARI.....	369
1. Senedin Kaynağı Açısından Farklılıklar	377
2. Seneddeki İttisal Açısından Farklılıklar	395
3. İsnad Birleştirmeye İlgili Farklılıklar	455
4. İsnadlardaki Diğer Önemli Farklılıklar	460
5. Edâ Sîgaları ve Farklılıklar	488
6. Râvilerin İsim ve Bilgilerindeki Farklılıklar	490
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: <i>MUVATTA</i>' NÜSHALARININ FARKLILIK NEDENLERİ VE KRONOLOJİK DEĞİŞİM	509
A. <i>MUVATTA</i>'IN NAKİL SÜRECİ VE KİTAPLAŞMASI.....	509
1. Mâlik'in Hadis Meclisleri ve <i>Muvatta</i> 'ın Rivayeti	512
2. Mâlik'in Kâtibi Habîb b. Ebî Habîb	522
3. Hicrî II. Asırda Kitap Algısı ve <i>Muvatta</i> '	525
B. NÜSHA FARKLILIKLARININ NEDENLERİ	538
1. Mâlik b. Enes Kaynaklı Nedenler	538
2. İlk Râvilerden Kaynaklı Nedenler	557

3. Sonraki Râviler ve Müstensih Kaynaklı Nedenler	572
C. MUVATTA'DA KRONOLOJİK DEĞİŞİM	575
SONUÇ	585
EKLER	601
KAYNAKÇA.....	625
ÖZET.....	655
ABSTRACT.....	656

KISALTMALAR

b.	Bin, ibn
bk.	Bakınız
ev.	Çeviren
ed.	Editör
ö.	Ölüm tarihi
thk.	Tahkik
t.y.	Tarihsiz/Basım tarihi yok
b.y.	Yayın yeri yok

ÖNSÖZ

Bizi yaratan, akıl nimetini bize bahşeden ve onu ilim yolunda kullanmayı nasip eden Allah'a sonsuz hamdû senâlar olsun. O'nun kulu ve elçisi, bizim ise önderimiz ve en güzel örneğimiz Sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed'e (sav) salât ve selâm olsun.

Geniş bir ilmî birikime sahip Medine'nin karizmatik imamı Mâlik'in *Muvatta'* isimli eseri, taşıdığı kıymet ve gördüğü ilgi sayesinde pek çok nüshasıyla günümüze kadar ulaşarak erken dönem hadis ve fıkıh tarihine ışık tutmaktadır. Endülüs'ten, Kûfe'ye, Medine'den Şam'a İslam diyarının her köşesine ulaşan *Muvatta'* üzerine, geçmişte ve günümüzde yüzlerce cilt eser telif edilmiştir. Buna rağmen bütün bu çalışmalar arasında *Muvatta'*ın nüsha farklılıklarının nedenlerinin kapsamlı bir şekilde incelendiği bir araştırma bulunmamaktadır. Bu nedenle, hem Mâlik'in *Muvatta'*ı hem de hadis tarihinin ilk asırlarının yeniden yazımına katkı sağlaması açısından konunun ele alınması zaruri görülmüştür. Bu boşluğu kapatma amacıyla hazırlanan elinizdeki bu araştırma *Muvatta'*ın oluşum sürecini, tarihini ve günümüze ulaşan nüshalardaki ihtilafların sebeplerini tespit edip ortaya koymayı amaçlamıştır.

Bu mütevazı araştırmada, *Muvatta'*ın hazırlanma aşamasında ve telifinden sonra geçirdiği evreler tahlilî ve tenkidî bir gözle ele alındı. Daha sonra günümüze ulaşan matbû *Muvatta'*lar ve ilgili literatürden faydalanılarak nüshalar arasındaki tasnif, metin ve isnad açısından ortaya çıkan temel farklılıkların tespitine gayret edildi. Ortaya çıkan tablo sayısal verilerle netleştirilmeye çalışıldı. Bu ihtilafların kaynağının kimler olduğu ve hangi nedenle gerçekleştiği ise son bölümde detaylı bir şekilde incelendi. Ayrıca pek çok kişinin Mâlik'in titizliğini vurgulamak için kullandığı *Muvatta'*ın, ilk telifinden sonra içindeki pek çok hadisin çıkarıldığı iddiası da bu bölümde kronolojik ve karşılaştırmalı bir yöntemle incelenmeye

alışıldı.

Uzun süren çaba ve çalışma neticesinde ortaya çıkan bu teze önemli katkılar sunan çok değerli kişiler oldu. İlk olarak danışmanlığımı kabul ederek lütufta bulunan, gösterdiği yakın ilginin yanı sıra ilmi yönlendirme, tavsiyeleri ve kazandırdığı ufukla yol gösteren kıymetli hocam Prof. Dr. Bünyamin Erul'a minnet ve şükran borçluyum. Derslerinde verdiği eleştirel bakış açısıyla gelişimimize katkı sağlayan ve tezin hazırlanış sürecini takip eden kıymetli hocalarım Prof. Dr. İsmail Hakkı nal ve Prof. Dr. Mehmet zdemir ile üzerimde emeği olan tüm hocalarıma minnet borçluyum. Gösterdiği anlayış ve hoşgörü nedeniyle, Din İşleri Yüksek Kurulu'nun nezaket sahibi başkanı Dr. Ekrem Keleş hocama şükranlarımı sunuyorum. Tezin, yazım sürecinde ortaya koydukları kıymetli görüşler ve titiz bir ilmi işçilikle yaptıkları son okumadan dolayı değerli arkadaşlarım Üzeyir ztrk ve Salih şengezer'e teşekkürü vefanın gereği bir vazife addediyorum.

Son olarak bu tezi, yoğun çalışma temposunda kendilerine yeterli ilgiyi göstermeyi ihmal ettiğim, her zaman yanımda desteklerini hissettiğim kıymetli ailem, ailesi uğrunda her türlü çabayı gösteren fedakar eşim ve yeterli zaman ayıramadığım Rabbimin en güzel hediyesi kızım için kıyamete kadar sürecek bir sadaka kabul etmesini Cenb-ı Allah'tan niyaz ederim.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Kenan ORAL

Ankara, 2020

GİRİŞ

A. KONU, AMAÇ VE YÖNTEM

Medine'nin önde gelen imamı Mâlik b. Enes'in *Muvatta'* adlı eseri telif edildiği hicrî ikinci asırdan itibaren sürekli artan bir ilgiye mazhar olmuştur. Fakih ve muhaddis kimliğiyle ön plana çıkan imam Mâlik'in hem hadis hem bir fıkıh eseri muhtevası taşıyan *Muvatta'*, geçmişte olduğu gibi günümüzde de değişik açılardan ele alınıp hem doğu da hem de batı dünyasında pek çok kıymetli ilmi çalışma vücuda getirilmiştir. Farklı ve çok sayıda yazma nüshasıyla günümüze kadar ulaşmayı başaran eserin, oluşum tarihi, nüshaları arasındaki farklılıkları ve nedenleri ilk asırlardan beri üzerinde özellikle durulan konular arasında yerini almıştır. Günümüzde de canlılığını ve güncelliğini koruyan bu konu üzerindeki muğlaklık, gün geçtikçe ortaya çıkan yeni nüshalar, yapılan tahkikler ve ilmi çalışmalar ile açıklığa kavuşmaya başlamıştır. Bununla birlikte *Muvatta'*ın farklı nüshalarını bir araya getirip ilgili literatürden faydalanarak nüsha farklılıklarını ve nedenlerini kapsamlı bir şekilde inceleyen ilmî bir çalışma elimizde yoktur.

Hicrî ikinci asırdan miras kalan *Muvatta'* gibi bir eseri, her açıdan ve her yönüyle kapsamlı bir şekilde ele alarak bir doktora tezine sığdırmak mümkün değildir. Bu nedenle bir takım soruların cevabını aramak üzere yola çıkılan bu araştırmada bazı sınırlandırmalara gidildi. Tezimiz, daha derinlikli bir inceleme yapılabilmesi amacıyla *Muvatta'* ile ilgili dört sorunun cevabını aramak üzere kurgulandı. Bu dört soru aynı zamanda çalışmanın iskeletini oluşturdu.

Giriş bölümünde İmam Mâlik'in eğitim hayatına, muhaddis kimliğine, hadis ve sünnete bakışına, genel düşünce yapısına ve *Muvatta'* dışındaki eserlerine kısaca değinildi. Akabinde ilk bölüm, "*Muvatta'*, ortaya çıktığı ilk günden itibaren nasıl bir oluşum süreci geçirdi?" sorusunun cevabını aramak üzere planlandı. Tasviri yöntemin yanı sıra eldeki verileri analiz eden tahlili ve tenkidi bir bakış

açısı sergilenen bu bölümde öncelikle *Muvatta'* kelimesinin anlamı ve hangi nedenlerden dolayı esere isim olarak verildiği üzerinde duruldu. Daha sonra Mâlik'in *Muvatta'*ının durduğu yeri tespit açısından, döneminde telif edilen aynı tarzdaki ve isimdeki diğer eserleri kısa da olsa tanımanın faydalı olacağı düşüncesiyle o dönemdeki *Muvatta'* edebiyatının bilinen ürünlerinin ve temel özelliklerinin tespitine gayret edildi. Bu sorunun cevabının arandığı ilk bölümde *Muvatta'*ın telif ediliş serencamı ve bu sürece etki eden siyasi, sosyal ve ilmi amiller konu edildi. Eserin ilk ortaya çıkış tarihi üzerindeki görüşler detaylıca tartışıldı. Bazı müsteşriklerin, *Muvatta'*ın sonraki dönemlerde kitap haline getirildiği iddiaları tarihi veriler, eserin içeriği ve nüsha farklılıklarının bize sunduğu bilgilerden hareketle değerlendirildi. Bu bölümün ikinci kısmı, nüsha farklılıklarını konu edinen eserlerin öne çıkardığı 15 meşhur *Muvatta'* râvisi ile onların *Muvatta'* rivayetlerini kapsamlı bir şekilde incelemeye ayrıldı.

İkinci bölümde "*Muvatta'* nüshaları, tasnif, isnad ve metin açısından hangi temel farklılıkları, ne ölçüde taşımaktadır?" sorusuna cevap verilmeye çalışıldı. Eserin tasnifiyle ilgili genel hususlara değindikten sonra ulaşabildiğimiz matbu nüshalar ile İbn Abdilber'in *et-Temhîd*'i, Dârekutnî'nin *Ehâdîsü'l-Muvatta'*, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Tâhir ed-Dânî'nin *Kitâbü'l-îmâ ilâ etrâfi ehâdîsi kitâbi'l-Muvatta'*, Cevherî'nin *Müsnedü'l-Muvatta'* gibi nüsha farklılıklarını ele alan eserler bilgisayar programı aracılığıyla bir araya getirildi ve karşılaştırıldı. Bu sayede kitap adları, bab başlıkları gibi tasnif; mükerrer rivayetler, nüshaların tek kaldığı hadisler, metinlerdeki farklı ve eksik cümleler, ifadeler, ziyadeler, ihtisar ve taktî' farklılıkları gibi metin; rivayetin kaynağı, ittisali gibi isnad açısından aralarındaki ihtilaflar tespit edildi.

Tasviri bir yöntemle ve mümkün olduğunca erken dönem kaynaklardan hareketle yapılan tespitler ve belirlenen esaslar ışığında ve hadis literatürünün

imkan verdiği ölçüde ihtilafın kaynağına dair çıkarımlarda bulunuldu. Bu esnada, temel nüsha farklılıklarının görölmesinin amaçlanması ile çalışmanın imkan ve sınırlılıkları nedeniyle asıl olarak matbu ve tahkikli *Muvatta'* nüshalarına itibar edildi. Ayrıca Mâlik'in öne çıkan öğrencileri arasındaki İbn Bükeyr'in, İstanbul Üniversitesi kütüphanesindeki tam olarak günümüze ulaşan elyazma *Muvattta'* nüshasından da bir çok yerde faydalanıldı. Matbu nüshalardaki bilgiler, *Muvatta'* literatürünün sağladığı veriler ile test edildi ve gerekli görüldüğü durumlarda bu farklılıklara dikkat çekildi. Böylece elimizdeki baskılardan kaynaklı hatalar, düzeltmeler vb. hususlardan kaynaklı hataların önüne geçmek amaçlandı.

Üçüncü bölümde "*Muvatta'* nüshaları arasındaki farklılıkların kaynağı ve ortaya çıkış nedenleri nelerdir?" ve "*Muvatta'*, iddia edildiğı gibi kronolojik bir değişim geçirmiş midir?" sorularına yanıt arandı. Konunun sağlıklı bir zeminde anlaşılıp tartışılabilmesi için Mâlik'in hadis meclislerinin tasavvuru ve *Muvatta'*ın rivayet keyfiyetinin yanı sıra ikinci asırdaki kitap algısı ve redaksiyon süreçleri üzerinde duruldu. Ardından nüsha farklılıklarının kaynağı olması açısından İmam Mâlik, eseri nakleden ilk nüsha sahipleri ile sonraki râvi ve müstensihlerin rolleri, tahlili ve tenkidi bir bakış açısıyla tartışıldı. Bu üç ana başlık altında farklılıkların oluşmasına yol açan nedenler, örnekler verilerek müşahhas hale getirilmeye çalışıldı.

İkinci kısımda ilk dönem alimlerinin Mâlik'in seçiciliğı, titizliğı ve hadis rivayetindeki itkanını göstermek için naklettiğı *Muvatta'*ın çok fazla sayıda rivayetten telif edildiğı, sonradan tashih ve eleme sürecinden geçirilerek bu hacme düştüğü rivayetleri ele alındı. Elimizdeki imkanlar nispetinde söz konusu iddiaların gerçekliğini sorgulamak için kronolojik inceleme ve karşılaştırma yöntemine başvuruldu. Bu konuda, *Muvatta'*ı Mâlik'ten ne zaman rivayet ettiğı yaklaşık olarak da olsa belli olan ve elimizde en azından bir kısmı bulunan

nüshalardan istifade edildi.

Yazım esnasında güncel kullanımdaki Türkçe kuralları dikkate alındı, İslâmî literatüre dair kavram, eser ve müellif isimlerinin yazımında Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin imlâ kılavuzu tercih edildi. Yaygın kullanıma sahip olan müellif ve eser isimlerinde ise değişikliğe gidilmedi.

Kaynakça ve dipnotlar oluşturulurken sistematik, gelişmiş, kolay anlaşılır ve İlahiyat alanına uygunluğu sebebiyle İSNAD atıf sistemi kullanıldı. Fakat İmam Mâlik'in *Muvatta'* başta olmak üzere câmi ve musannef türü eserlerdeki rivayetler dipnotlarda kaynak gösterilirken, kitap/bölüm isimleri parantez içerisine alınmadan ve pratik olması sebebiyle kitap ismi ve bab numarasından sonra slaç işareti ile ayrılarak rivayet numarası verildi. Dârekutnî'nin *Ehâdisü'l-Muvatta'*ındaki rivayetlerle ilgili değerlendirmeler de sayfa sayısından sonra slaç konulup hadis numarası verilerek kolaylıkla bulunması amaçlandı. Çalışmamızda, "*Muvatta'*" kelimesi ile, başka bir müellife nispet edilmediği, özel bir bağlamda bulunmadığı ve yalın olarak kullanıldığı durumlarda Mâlik b. Enes'in meşhur eseri kastedildi. Hadis edebiyatının bir parçası kabul edilen *muṣaṭṭa'* türü kastedildiğinde ise küçük harfle yazıldı.

B. KAYNAKLAR

Muvatta' hakkında doğrudan veya dolaylı olarak gerek klasik gerekse modern dönemde yazılan bütün çalışmaları elde etmeye ve değerlendirmeye gayret ettiğimiz çalışmamızda, tezin gelişimine sunduğu katkı sebebiyle bazı kitap, tez ve makaleleri burada zikretmek istedik.

Tezin ana kaynakları *Muvatta'*ın günümüzde tahkikli olarak neşredilen nüshalarıdır. Birden çok tahkiki bulunan *Muvatta'* rivayetleri arasından elyazmasına en sadık davranan titiz çalışmalar seçildi. Günümüzde *Muvatta'*

denilince ilk akla gelen Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî rivayetinin değişik ülkelerde farklı yayınevi ve muhakkiklerce hazırlanmış çok sayıda baskısı bulunmaktadır. Bu baskılar arasında tahkikteki titizliği ve elyazmasına sadakati nedeniyle Dr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf'un muhakkikliğini yaptığı Dâru'l-Garbi'l-İslâmî baskısı tercih edildi. Bu baskıdan yapılan alıntılar "Mâlik, (Leysî)" şeklinde gösterildi. Bununla birlikte A'zamî'nin Yahyâ el-Leysî rivayetini esas alarak, doyurucu bir mukaddimeyle sunduğu ve 8 nüshayı karşılaştırdığı baskısından pek çok yerde faydalanıldı. Bu baskı dipnotlarda "Mâlik, *Muvatta'*, (Leysî-A'zamî)" şeklinde yer aldı.

Elimizde tam olarak bulunması ve Mâlik'e arz edilen son nüshalardan olması sebebiyle ayrı bir değeri haiz olan Ebû Mus'ab ez-Zührî'nin *Muvatta'* rivayetinin iki tahkiki kullanıldı. Birincisi Dr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Mahmûd Muhammed Halîl'in Haydarâbâd'daki elyazmasını esas alarak yaptığı tahkiki basımdır. Karşılaştırmalarda asıl nüsha olarak kullanılan bu neşir dipnotlarda "Mâlik, (Zührî)" şeklinde gösterildi. İkincisi Merkezü'l-Buhûs ve Tekniyetü'l-Ma'lumât tarafından üç farklı elyazmasına dayanılarak titiz bir şekilde tahkik edilen ve 2016 yılında Dâru't-Te'sîl tarafından basılan Ebû Mus'ab ez-Zührî rivayetidir. Bu baskının kullanıldığı yerler dipnotta, "Mâlik, (Zührî-Te'sîl)" şeklinde yayınevinin ismi eklenerek diğerinden farklı olarak gösterildi.

Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî ve Süveyd b. Saîd el-Hadesânî rivayetlerinde, Abdülmecîd et-Türkî'nin ilim insanı titizliğine yakışır mukaddimesi ve notlarıyla hazırlayıp tahkik ettiği Dâru'l-Garbi'l-İslâmî baskısı esas alındı ve dipnotlarda "Mâlik, (Ka'nebî)", "Mâlik, (Süveyd)" şeklinde gösterildi.

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *Muvatta'* rivayetinde Abdülvehhâb Abdüllatif'in tahkikiyle "*Muvatta'ü'l-İmâm Mâlik rivâye Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî*" ismiyle basılan eseri esas alındı ve "Mâlik, (Şeybânî)" şeklinde kaynak gösterildi. Abdulhayy el-Leknevî'nin "*Muvatta'ü'l-İmâm Mâlik Rivaye*

Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî mea't-Ta'liku'l-mümecced 'alâ Muvatta'îl-İmâm Muḥammed" isimli üç ciltlik kısa şerhinin Takıyyüddîn en-Nedvî tarafından tahkik edilen baskısından da istifade edildi.

Mâlik'ten en erken nakledilen edilen *Muvatta'* rivayeti İbn Ziyâd el-Absî'ye (ö.183/799) aittir. İbn Ziyâd nüshasından günümüze ulaşan küçük bir parça, Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer'in tahkik ve geniş mukaddimesiyle "*Kıṭ'a min Muvatta' İbn Ziyâd*" ismiyle Tunus'ta Merkezü'l-Buhûs ve'n-Neşr li-Külliyeti'z-Zeytûniyye li'ş-Şerî'ati ve Usûli'd-dîn tarafından basıldı. Bu nüsha dipnotlarda "Mâlik, (İbn Ziyâd)" şeklinde gösterildi.

Mâlikî fıkhnın taşınmasında başat rol üstlenen İbnü'l-Kâsım'ın *Muvatta'* rivayetinin elimizde yer alan tek baskısı büyü bahislerini içeren bir elyazmasından tahkik edildi. Bu eser dipnotlarda "Mâlik, (İbnü'l-Kâsım)" şeklinde yer aldı. Bu nüsha için ikinci başvuru kaynağımız ise Ali b. Muhammed el-Kâbisî'nin (ö.403/1012), sadece merfû ve hükmen merfû rivayetleri alarak, Mâlik'in şeyhlerine göre sıralamak suretiyle oluşturduğu ihtisar çalışmasıdır. Bu eser Muhammed b. Alevi b. Abbâs el-Mâlikî'nin tahkik ve talikiyle "*Muvatta'ü'l-İmâm Mâlik b. Enes, rivâyetü İbnü'l-Kâsım ve Telḥîşü'l-Kâbisî*" ismiyle 1985 yılında Cidde'de neşredildi. Kâbisî'nin eserini diğer baskıdan "Mâlik, (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî)" şeklinde göstererek ayırdık.

Rivayetlerin isnad ve metinlerinde nüshalar arasında ne gibi farklılıklar bulunduğunu tespit etmek için kaleme alınan dört eser özellikle dikkat çekmektedir. Bu eserler, müelliflerin sahip oldukları nüshalar ile bizdeki matbu nüshaları karşılaştırma imkanı vermesinin yanı sıra sadece ismini bildiğimiz fakat içeriklerinden haberdar olmadığımız nüshalara dair bilgi vermesi nedeniyle tezin ana kaynakları arasında kendilerine yer edindi.

Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Muhammed el-Cevherî el-

Gâfîkî'nin (ö.381/991), Ka'nebî nüshasını esas alarak ve genel itibariyle İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım, Abdullah b. Yûsuf et-Tinnîsî, Ma'n b. Âsâ, Saîd b. Ufeyr, İbn Bükeyr, Ebû Mus'ab, Mus'ab ez-Zübeyrî, İbn Mübârek es-Sûrî, İbn Bürd ve Yahyâ el-Leysî nüshalarının farklarına temas ettiği "*Müsnedü'l-Muvatta*"sı önemli kaynaklardan ilkidir.

İlel ve isnad konusundaki derin bilgisiyle öne çıkan Dârekutnî'nin (ö.385/995) "*Ehâdisü'l-Muvatta* ve *zîkru't-tifâki'r-ruvât 'an Mâlik ve'htilâfuhüm fîhi ve ziyâdetühüm ve nuksânühüm*" adıyla yayımlanan eseri, küçük hacmine rağmen önemli bilgiler sunmaktadır.

Rızâ Bûsâme el-Cezâirî'nin geniş yorum, dipnot ve değerlendirmeleriyle zenginleştirdiği Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Tâhir ed-Dânî'nin "*Kitâbü'l-îmâ ilâ etrâfi ehâdisi kitâbi'l-Muvatta*" isimli eseri sadece nüsha farklılıklarını değil aynı zamanda o farklılığın kaynağıyla ilgili çok sık olmasa da yaptığı yorumlarla tezimize kıymetli katkılar vermiştir.

Muvatta' denilince ilk akla gelen isim olan İbn Abdilber'in (ö.463/1071) merfû rivayetler arasında önemli gördüğü farklılıkları gösterdiği "*et-Tekassî limâ fi'l-Muvatta' min hadîsi'n-nebî*"si; Mâlik'in şeyhlerine göre düzenleyerek nüsha farklılıklarına ve nedenlerine değindiği, bir *Muvatta*' ansiklopedisi niteliğindeki "*et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd*" isimli şerhi ve fıkıh konularına göre tasnif edilen "*el-İstizkârü'l-Câmi' li-mezâhibi fuḡahâ'i'l-emşâr ve 'ulemâ'i'l-aḡṡâr fîmâ tezammenehü'l-Muvaṡṡa' min me'âni'r-re'y ve'l-âṡâr ve şerhi zâlike küllihi bi'l-îcâz ve'l-ihtisâr*" isimli şerhi özellikle iki ve üçüncü bölümde tezimizin vazgeçilmez kaynakları arasında yer aldı.

İbn Abdilber'in kaleme aldıkları dışında, *Muvatta*' üzerine derinlikli çalışanların kendilerini müstağnî göremeyeceği pek çok şerh daha bulunmaktadır. Bu çerçevede Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef el-Bâcî'nin

(ö.474/1081) *“el-Müntekā Şerhu Muvatta’ Mâlik”*’i, Ebu’l-Mutarraf Abdurrahman b. Mervân el-Kunâzî el-Endelüsî’nin (ö.413/661) *“Tefsîrû’l-Muvatta”*’ı, Muhammed Zekeriyâ el-Kandehlevî’nin (ö.1406/1982) *“Evcezû’l-mesâlik ilâ Muvatta’i Mâlik”*’i, Zürkânî’nin önceki malumatı derleme noktasında başarılı bir şerh olan *“Şerhu’z-Zürkânî ‘alâ Muvatta’i’l-İmâm Mâlik”*’i ve Osman b. Saîd el-Kemâhî’nin (ö.1171/1758) Şeybânî rivayetini esas aldığı *“el-Müheyye’ fî keşf-i esrârî’l-Muvatta”*’ı tezimizde faydalandığımız önemli *Muvatta’* şerhleri arasında kendine yer edinmiştir.

İmâm Mâlik, *Muvatta’*’ı, nüshaları ve rivayet tarihiyle ilgili olarak Kādî İyâz’ın (ö.544/1149) *“Tertîbü’l-medârik ve takrîbü’l-mesâlik li-ma’rifeti a’lâmi mezhebi Mâlik”*’i, İbn Ferhûn el-Ceyyânî’nin (ö.799/1397) *“ed-Dîbâcû’l-müzheb fî ma’rifeti a’yânî ‘ulemâ’i’l-mezheb”*’i ile İbn Nâsiruddîn ed-Dîmaşkî’nin (ö.842/1438) *“İthâfû’s-sâlik bi-ruvâtî’l-Muvatta’ ‘an Mâlik”* isimli eserleri sundukları derli toplu bilgiler nedeniyle çokça faydalandığımız kaynaklar arasındaydı.

Ayrıca *Muvatta’*’ın hızlı bir şekilde yayıldığı Endülüs coğrafyasıyla ilgili bilgiler için İbnü’l-Faradî’nin (ö.403/1013) *“Târîhu ulemâ’i’l-Endülüs”*, *Muvatta’* râvileri ve rivayet farklılıkları için Ebû Abdullah İbnü’l-Hazzâ’nın (ö.416/1025) *“et-Ta’rif bi-men zükire fî el-Muvatta’ mine’n-nisâ ve’r-ricâl”*, Muhammed b. Hâris el-Huşenî’nin (ö.361/971) *“Aḥbârü’l-fukahâ’ ve’l-muḥaddişîn”* isimli kıymetli eserleri zikredilebilir. Şu da var ki tezin hazırlanması sürecinde ilk dönem kaynaklarında yeterli bilgi bulunamaması sebebiyle, veriler genellikle hicrî 5. asır ve daha sonrasında telif edilen kaynaklardan aktarıldı.

Modern dönemde de Mâlik’in hadisçiliği, fikhî görüşleri, bakış açısı ve *Muvatta’* üzerinde yoğun çalışmalar yapıldı. Bu çalışmalar arasında tezimizi yakından ilgilendiren önemli akademik çalışmalara değinmemiz gerekir.

Ali Dere’nin, Süveyd b. Saîd el-Hadesânî nüshasının el yazmasını Yahyâ

el-Leysî ve Ebû Mus'ab ez-Zührî nüshasıyla karşılaştırarak hazırladığı “*Muvatta Nüshaları Üzerine*” isimli mütevazı çalışması, farklı rivayetleri karşılaştırması, ihtilaf nedenlerini analiz ederek eseri farklılaştıran özelliklerin nasıl oluştuğuna dair tespitler ortaya koyması ve İslâmi literatürün geçirdiği seyre dair ipuçları vermesiyle öne çıktı. Her ne kadar karşılaştırılan nüsha sayısı sınırlı olsa da izlediği yöntem ve kullandığı form analizi teknikleriyle tezimizde faydalanılan önemli eserler arasındaydı.

Ebubekir Sifil'in *Muvatta' Nüshaları Muhteva Analizi* isimli değerli ve emek mahsulü kitabı, tezde ele alınan pek çok konuyla ilgili net görüşler ortaya koydu. Diğer kaynakların yanı sıra *et-Temhîd*'in kapsamlı bir şekilde taranmasıyla hazırlanan eser, *Muvatta*'ın telif tarihi, nüshaları arasındaki isnad, metin ve sayısal farklılıkları ele aldı. Bununla birlikte *Muvatta*' edebiyatı üzerinden yürütülen çalışmanın, rivayetlerin birebir karşılaştırması yapılmadan ve tasnif farklılıkları hususuna pek önem vermeden daha çok hadis rivayeti merkezinde ilerlediği görüldü.

Rahile Kızılkaya Yılmaz, “*Modern Hadis Tartışmaları Bağlamında Muvatta'daki Mürsel Rivayetler*” adlı doktora tezinde oryantalistlerin, isnadların geriye doğru büyüdüğü ve râviler tarafından kusursuz hale getirildiği iddialarını *Muvatta*'dan seçtiği mürsel rivayetler bağlamında inceledi. Müsteşriklerin yaptığı çalışmalara aşinalığının görüldüğü çalışma, *Muvatta*' metninin oluşum tarihiyle ilgili batı orijinli görüşlerin detaylı tahlili ve eleştirisiyle ilgimizi çekti.

Muhammed b. Yahyâ Mebrûk, “*el-İmâm Mâlik ve 'amelühü bi'l-hadîs min hılâli kitâbihi'l-Muvatta*” ismiyle kitaplaştırdığı tezinde Mâlik ve *Muvatta*' ile ilgili maruf bilgilere, tasnif yöntemine dair yaptığı metodik çıkarımlarla katkı sağladı. Çalışmayı diğerlerinden ayıran kısım ise özellikle Mâlik'in amel etmediği söylenen 70'den fazla rivayetin teker teker incelenerek değerlendirilmesiydi.

Eserine verdiği isimle elimizdeki nüshaların farklılıklarına atıf yapan Neẓîr Hamdân'ın *el-Muvattaât* isimli çalışması, kitabet, tedvin ve tasnif ortamında *Muvatta*'nın durduğu yeri, ortaya çıkışı ve özelliklerine değindi ve nüshalarla ilgili derli toplu bilgiler verdi. İsnad ve metinlerdeki farklılıklarla ilgili değerlendirmelerinin yanı sıra *Muvatta*'nın fikhî yönünü ve Mâlik'in fikhî bakış açısına dair bize ne sunduğunu ortaya koydu.

A'zamî'nin 8 nüshanın farklarına değinerek hazırladığı *Muvatta*' baskısı için kaleme aldığı geniş mukaddime, *Muvatta*'nın telifinden, râvilerine, nüshalarının dünya kütüphanelerindeki el yazmalarına, Norman Calder'in iddialarına verdiği cevaplar başta olmak üzere pek çok konuyu ele alan müstakil basılmayı çoktan hakeden bir eser olduğu görüldü.

Halit Özkan, "*Hicrî İlk İki Asırda Farklı Şehirlerde Amel Telakkisi Oluşumunda Sünnet ve Hadisin Yeri*" adlı doktora tezi ve "*Amele Delâlet Eden Tabirler Açısından Muvatta Nüshaları*" isimli makalesiyle *Muvatta*'ya dair geniş ve titiz çalışmalar ortaya koydu. Bu çalışmalar, *Muvatta*'daki uygulamayı yansıtan tabirler hususundaki değerlendirmeleri ve eserin kitaplaşma sürecine dair fikirleriyle öne çıktı.

Tezimizde, Mâlik ve *Muvatta*' ile ilgili batıda çalışma yapan ve görüş bildiren Yasin Dutton, M. Yusuf Guraya, Jonathan Brockopp, Calder Norman ve Harald Motzki'nin çalışmaları incelendi. Yine Gregor Schoeler'in ilk dönem kitap algısına dair başarılı tespitleriyle dikkat çeken "*İslamın İlk Döneminde Bilimlerin Sözlü veya Yazılı Rivayeti Sorunu*" isimli makalesi istifade edilen önemli çalışmalardan biriydi.

Bunların yanı sıra tezimizde, İslam tarihi kaynakları, tabakat ve rical literatürü, hadis usulü eserleri, hadis şerhleri ve temel hadis kaynakları yoğun bir şekilde kullanıldı.

C. MÂLİK B. ENES (93/712-179/795)

Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir b. Amr b. el-Hâris b. Gaymân b. Huseyl b. Amr b. el-Hâris el-Hımyerî el-Esbahî el-Medenî'nin künyesi Ebû Abdullah'tır.¹ Aslen Kahtânîlerin alt kolu Esbah'tandır. Fakat o, büyük dedesinin Yemen'den Medine'ye gelerek Kureyş'ten Benî Teym b. Mürre kabilesinin halîfi olup orada evlenmesi nedeniyle onlara nispet edilir.² Büyük dedesi Ebû Âmir b. Amr'ın, Hz. Peygamber ile birlikte Bedir hariç bütün gazvelere katılan bir sahâbî mi yoksa muhadram bir tabîin mi olduğu noktasında kaynaklardaki bilgiler ihtilafıdır.³

Kibâr-ı tâbiîn arasında yer alan dedesi Ebû Enes Mâlik b. Ebî Âmir (ö.112/730), Hz. Ömer, Hz. Osman, Talha b. Ubeydullah, Hz. Âişe ve Ebû Hüreyre'den rivayette bulundu. Âlim ve değerli bir kişi olarak tanınan Ebû Enes, Hz. Osman'ı geceleyin kabrine taşıyıp defneden dört kişiden biridir. O aynı zamanda Hz. Osman'ın mushafı cem' etme faaliyetinde yazım ekibi arasındadır.⁴

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1996), 8/48-49.

² İbn Ferhûn, Ebû'l-Vefâ İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî, *ed-Dîbâcû'l-müzhebe fî ma'rifeti a'yânî 'ulemâ'î'l-mezhebe*, thk. Me'mûn b. Muhyiddîn el-Cennân (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996), 56; Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981), 1/683; Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, *el-İntikâ' fî fezâ'ili's-selâseti'l-e'immeti'l-fukahâ' Mâlik, Ebî Hanîfe ve's-Şâfi'î*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetü'l-Matbû'âtü'l-İslâmiyye, 1417/1997), 36; Zehebî, *Siyer*, 8/49; Kādî İyâz Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik*, thk. Muhammed b. Tâvî et-Tancî, Abdülkâdir es-Sahrâvî vd. (Rabat: Matbaatü'l-Fudâle, (1) 1383/1965; (2, 3, 4), 1966-1970; (5-8), 1981-1983), 1/111; Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl İbn Halfûn el-Ezdî el-Endelüsî, *Esmâ'ü şüyûhi'l-İmâm Mâlik b. Enes*, thk. Ebû Abdülbârî Rızâ Büşâme el-Cezâirî (Riyad: Mektebetü Edvâu's-Selef, 1425/2004), 88; Ahmet Özel, "Mâlik b. Enes", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/506.

³ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzhebe*, 57; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr el-Hudayrî es-Süyûtî, *Tezyînü'l-memâlik bi-menâkıbi'l-İmâm Mâlik*, thk. Hişâm b. Muhammed el-Hasenî (Mağrib: Dâru'r-Reşâdî'l-Hadîsiyye, 1431/2010), 19; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Tecrîdü esmâ'î's-şahâbe* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.), 2/181-182.

⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Kitâbü't-târîhi'l-kebîr*, thk.

Mâlik'in hocaları arasında yer alan babası Enes b. Mâlik, kardeşleri ve kendi babası kadar ilmiyle ön plana çıkmış bir kimse değildir.¹ Annesinin adı Âliye bt. Şerîk b. Abdurrahmân el-Ezdiyye'dir.² Mâlik'in Muhammed, Yahyâ ve Fâtıma isminde üç çocuğu vardır. İbn Abdilber, Hammâd adında bir çocuğu olduğunu da zikrederek sayıyı dörde çıkarır. Yahyâ ve Fâtıma aynı zamanda Mâlik'ten *Muvatta*'ı nakledenler arasında sayılır.³ Kızı Fâtıma'nın, babası ders okuturken, kapının arkasından dikkatlice dinlediği ve kârî hata yaptığında kapıyı tıklatarak uyardığı pek çok kaynakta yer alır.⁴

Mâlik'in doğum tarihi, genellikle öğrencisi İbn Bükeyr'in (ö.231/845) görüşüne ve Mâlik'in kendisinden nakledilen bir rivayete dayanılarak, bizim de tercih ettiğimiz Enes b. Mâlik'in vefat tarihi olan 93/712 senesi olarak benimsenmiştir. Bununla birlikte onun doğum tarihine dair 90/709, 94/713, 95/714, 96/715, 97/716 ve 98/717 senesi şeklinde görüşler de serdedilmiştir.⁵

Doğum yeri Medine'nin nahiyelerinden Zülmerve köyüydü. Ailesi daha

Muhammed Abdulmuîd Hân (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407/1986), 7/305; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 57; Zehebî, *Siyer*, 8/49; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/113; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dîmaşkî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Cize: Dâru Hicr lî't-tabâa ve'n-Neşr, 1420/1999), 12/240,

¹ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 58; Zehebî, *Siyer*, 8/49; Abdülganî ed-Dakr, *el-İmâm Mâlik b. Enes* (Dîmaşk: Dâru'l-Kalem, 1990), 25; Özel, "Mâlik b. Enes", 27/507.

² Zehebî, *Siyer*, 8/49; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/112.

³ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 58; Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvaţta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdülkebîr el-Bikrî (Mağrib: Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şuûnî'l-İslâmiyye, 1387/1967), 1/87; Ebû Bekr İbnü'l-Arabî Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî, *el-Mesâlik fi şerhi Muvaţta' i Mâlik*, nşr. Muhammed b. Hüseyin es-Süleymânî, Âişe bt. Hüseyin es-Süleymânî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1428/2007), 1/338.

⁴ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/116/117; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 58.

⁵ Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Muhammed el-Cevherî, *Müsnedü'l-Muvaţta'*, thk. Lütfî b. Muhammed, Tâhâ b. Ali (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1418/1997), 116; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/118; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 59; Zehebî, *Siyer*, 8/49; İbn Abdilber, *el-İntikâ'*, 36.

sonra Medine'ye birkaç mil mesafedeki Akîk vadisine yerleşti. Mâlik, mescide ulaşım zor olduğu için Medine'de daha önce Abdullah b. Mes'ûd'un oturduğu eve taşındı.¹ Kaynakların verdiği bilgiye göre Mâlik, ilk zamanlarda geçim darlığı çekmekteydi. İlim talebine başlamadan önce kumaş alım satımıyla ilgilendi. Daha sonraları geçimini sahip olduğu 400 dinarla ticaret yaparak sağlamaya başladı. Halîfelerin çeşitli vesilelerle verdikleri hediyeler de onun gelir kaynakları arasındaydı.²

Mâlik, 179/795 senesinin rebîülevvel ayında 86 yaşında iken Medine'de vefat etti. 178/794 senesi olarak gösterilen tarihler vehim olarak değerlendirildi. Doğum ve vefat tarihindeki ihtilaflar onun yaşıyla ilgili 85, 87, 89 ve 90 gibi farklı rakamların ortaya çıkmasına neden oldu. Mâlik'in cenazesi, Medine valisi Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm tarafından kıldırılan namazdan sonra Bakî mezarlığına defnedildi.³

1. Öğrenciliği ve Eğitim Hayatı

a. İlim Tahsiline Başlaması

Mâlik, pek çok ilim ve devlet adamı tarafından takdir edilen üstün bir zeka ve hafızaya sahipti. Hocası Rebîa b. Ebî Abdirrahmân (ö.136/753), meclise geldiğinde “âkil geldi” diyerek onun zekasını övmüştü. Abdurrahman b. Mehdî

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/124-125; Dakr, *Mâlik b. Enes*, 35; Muhammed b. Yahyâ Mebrûk, *el-İmâm Mâlik ve amelühü bi'l-hadîs min hilâli kitâbihi'l-Muvatta'* (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1430/2010), 25-26.

² İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 61-62; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/124, 126, 2/109.

³ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/119-120; İbn Halfûn, *Esmâ'ü şüyûhi'l-İmâm Mâlik*, 88; Zehebî, *Siyer*, 8/131; İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadîs*, 384; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1421/2001), 7/575.

(ö.198/813-14), ise onun Süfyân, Şu'be, Hammâd b. Zeyd ve İbnü'l-Mubârek gibi çağdaşı imamlardan daha üstün olduğunu vurgulayarak ondan daha akıllısını görmediğini söylemişti. Benzer bir değerlendirme Hârûnürreşîd (ö.193/809) tarafından da yapılmıştı.¹ Hatta zamanın en akıllı kişisi olduğunda ittifaktan bile bahsedenler olmuştu.² Onun hafızasının gücünü gösteren bir rivayette Mâlik'in, bir sefer duyduğu kırk kûsür hadisten bir kaçı dışında hepsini ertesi gün tekrar ettiği nakledildi.³

Mâlik'in ilme başlamasında üstün zekası ve dini ilimleri öğrenmeye duyduğu merak ile kardeşleri, babası, amcaları ve dedesi gibi ilimle iştigal eden bir ailede yetişmesi ve annesinin onu ilim öğrenmeye teşvikinin önemli bir etken olduğu görülmektedir.⁴

Mâlik'in ilme meyletmesinde Peygamber mirası Medine'nin canlı ilmi atmosferinin yanı sıra bu şehrin ilminin değerine yönelik rivayetler de etkili oldu.⁵ Zira Hz. Peygamber'in, risaletinin 10 senesini geçirdiği, pek çok sahâbînin yaşadığı Medine, hicrî ikinci asırda hadis ve fıkıh ilimleri açısından önemli bir merkez niteliğindeydi. Medine'nin ilmi birikimi Hz. Ömer (ö.23/644), Hz. Osman (ö.35/656), Zeyd b. Sâbit (ö.45/665), Hz. Âişe (ö.58/678), İbn Abbas (ö.68/687-

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/127; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 106, 109; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 1/672; Zehebî, *Siyer*, 6/96, 7/237.

² Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/128; Zehebî, *Siyer*, 14/35.

³ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/133-134; Zehebî, *Siyer*, 8/72.

⁴ Hasan b. Abdurrahman er-Râmhürmüzî, *el-Muḥaddişü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, thk. Muhammed Acâc el-Hatîb (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 3. Basım, 1404/1984), 201; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/131; Kādî İyâz Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti uşûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'*, thk. Ahmed Sakar (Kahire: Dâru't-Türâs, 1389/1970), 47; Muhammed Zekeriyâ el-Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik ilâ Muvatta'i Mâlik*, thk. Takıyyüddîn en-Nedvî (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1424/2003), 1/84; Mebrûk, *Mâlik ve amelühü bi'l-hadîs*, 39.

⁵ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi'u'l-kebîr*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1417/1996), İlim, 18/2680; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/34-39.

88) ve Abdullah b. Ömer (ö.73/693) gibi alim sahâbîlerin öncülüğünde yükseldi.¹ Medine, ikinci asrın başlarında Mâlik'in hocaları arasında yer alan İbn Şihâb ez-Zührî (ö.124/742), Rebîâtü'r-Re'y (ö.136/753), Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö.143/760), İbn Ömer'in azatlısı Nâfi' (ö.117/735) ve Ebü'z-Zinâd Abdullah b. Zekvân (ö.130/748) gibi alimler ile ilmî canlılığını sürdürdü.²

b. Öğrenim Hayatı ve Hocaları

Hadis ve tarih kaynaklarında Mâlik'in öğrenim süreci hakkındaki bilgiler yeteri kadar açık değildir. Yaygın rivayete göre, Mâlik'in ilme başlamaya karar vermesi, babasının ortaya attığı dini bir meseleye kendisinin yanlışı, abisinin doğru cevap vermesi üzerine, “*Güvercinler seni oyalayıp ilim öğrenmekten alıkoydu*” sözüyle başlar. Bu olaydan sonra Mâlik'in, hocası İbn Hürmüz'le onüç yaşlarında başladığı derslerine uzun süre aralıksız devam ettiği nakledilir.³

Mâlik'in ilme başlama sürecinde, annesinin onu güzelce giydirdikten sonra Rebîâtü'r-Re'y'e gidip ondan hem ilim hem edeb öğrenmesini istediği nakledilir.⁴ Yine babasıyla yaşadığı bahsi geçen olay da Mâlik'in İbn Hürmüz'den (ö.148/765) önce farklı hocalardan ders aldığını gösterir.

Zehebî, onun ilim talebine Kâsım ve Sâlim b. Abdullah'ın vefatından kısa bir süre sonra onlu yaşlarda başladığı görüşündedir.⁵ İbn Bükeyr'e (ö.226/840) göre, Mâlik, kardeşi Nadr ile birlikte bir süre kumaş alım-satımı yaptıktan sonra

¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbn Kayyım ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkîîn 'an rabbi'l-âlemîn*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl Selmân (Cidde: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1423/2002), 2/38; Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm* (Mektebetü'l-Üsre, 7. Basım, 1997), 2/208.

² Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, 2/208-209.

³ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/115, 131; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 63.

⁴ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/130; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 63.

⁵ Zehebî, *Siyer*, 8/49, 55.

ilim öğrenmeye başlar.¹ Yukarıdaki bilgilerle birlikte düşünüldüğünde bu tarihlerin, Mâlik'in ciddî anlamda ve derinlikli bir dinî eğitime yöneliş zamanına işaret ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Mâlik, babasıyla yaşadığı bu olaydan sonra daha yoğun bir şekilde ilim talebine hocası İbn Hürmüz ile başlamıştır. Mâlik'in İbn Hürmüz'den 7, diğer bir rivayette 8 sene, başka bir kimseyi karıştırmadan ders aldığı ifadesinin² eğitiminde ağırlıklı olarak ona yöneldiği şeklinde anlaşılması daha doğru gözükmemektedir. Çünkü Mâlik'in, 20 yaşlarında Rebîa'nın ders halkasından ayrıldıktan bir süre sonra mescitte ders vermeye başladığı kabul edilmektedir. Ayrıca Mâlik'in, hocalarından ders aldığı zaman dilimlerini tespit etmek, eldeki verilerin belirsizliği ve onun aynı anda birçok hocadan ders almasından dolayı şu an itibariyle pek mümkün gözükmemektedir.

Pek çok hocası bulunan Mâlik'in hadis ve fıkıh birikimine önemli katkı sağlayan beş hocası daha öne çıkmaktadır.

Rebîatü'r-Re'y (ö.136/753)

Mâlik, İbn Hürmüz'ün derslerine başlamadan önce küçük yaşta önce Rebîatü'r-Re'y'in ders halkasına katılır.³ Babasıyla yaşadığı olaydan sonra uzun bir süre İbn Hürmüz'ün derslerine devam eder. Yine bu süreç içinde ve sonrasında Rebîa'nın ders halkasına tekrar katılır.

Mâlik'in fikhî anlayış ve usulünün oluşmasında büyük tesiri olan Ebû Osmân Rebîa b. Ebî Abdîrrahmân el-Medenî et-Teymî (ö.136/753), Medine'de fetva ve içtihat ehliyetine sahip bir fakih ve çok hadis rivayet eden güvenilir bir muhaddis olarak tanınmaktadır. O, Enes b. Mâlik (ö.93/711-12), Saîd b. Müseyyeb (ö.94/713), Atâ b. Yesâr (ö.103/721), Kâsım b. Muhammed

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/124.

² Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/131.

³ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/130, 133.

(ö.107/725) ve Sâlim b. Abdullah gibi meşhur alim ve fakihlerin eğitiminden geçmiştir.¹

70'li senelerde doğan Rebîatü'r-Re'y, 136/753 yılında Medine'de vefat etti.² Dini hükümleri elde etme noktasında kıyas ve reye önemli bir yer vermesi ve bunlara vukufiyeti nedeniyle Rebîatü'r-Re'y ismiyle anıldı.³ Geçmiş bazı uygulamalar hakkındaki görüş farklılıklarından dolayı tartışarak Rebîa'nın meclisinden ayrılan Mâlik, onun vefatıyla fıkhnın tadının kaçtığı yorumunu yaptı.⁴ Mâlik, *Muvatta*'nda Rebîa b. Ebî Abdurrahman'ın toplam 39 rivayetini nakletti.

İbn Hürmüz (ö.148/765)

Medineli tâbiîn arasında yer alan Ebû Bekir Abdullah b. Yezîd b. Hürmüz el-Esamm (ö.148/765) fakih ve zâhid kimliğiyle ön plana çıkmaktadır.⁵ Hadis ilmi açısından aynı derecede mahir sayılmayan İbn Hürmüz, az rivayette bulunma, reyini ifadedeki titizliği, bid'at ehline karşı tutumları ve kelâmî meseleler hakkındaki bilgisiyle öne çıkar.⁶ Ebû Hâtim (ö.277/890), Medine fakihleri arasında gördüğü İbn Hürmüz'ü hadis ilmi açısından ise hadisi yazılacak kadar güçlü bir kişi olarak görmez.⁷

¹ Zehebî, *Siyer*, 6/89-90, 93; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd Târîhu Medîneti's-Selâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001), 9/414; Özel, "Mâlik b. Enes", 27/507.

² Zehebî, *Siyer*, 6/93; Şükrü Özen, "Rebîa b. Ebû Abdurrahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/499.

³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 3/286-287; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*', 106; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 1/672; Özen, "Rebîa b. Ebû Abdurrahman", 34/500.

⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' İbn Sa'd el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1421/2001), 7/509-510; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/140; Zehebî, *Siyer*, 6/93; Özen, "Rebîa b. Ebû Abdurrahman", 34/500.

⁵ Zehebî, *Siyer*, 6/379; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 5/224-225.

⁶ Zehebî, *Siyer*, 6/379-380; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 1/651-652.

⁷ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *Kitâbü'l-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1372/1953), 5/199; Zehebî, *Siyer*, 6/380.

Mâlik, fakihler arasında gördüğü İbn Hürmüz'ün yanına sabah erkenden girip gece vaktine kadar onun yanında kalır, ondan bir şeyler öğrenmek için hava soğuk bile olsa kapısında beklerdi.¹ Az ve titiz bir şekilde fetva vermesi nedeniyle ona uymaktan hoşlandığını ifade ederdi. Ayrıca onun sünnete bağlılığı, “bilmiyorum” yaklaşımı, verâ ve takva ehli oluşu da onun, Mâlik'i etkileyen özelliklerindendi.²

Mâlik'in onun derslerine devam ettiği süreyle ilgili olarak yukarıda değinilen 7 ve 8 sene dışında 13 sene süresi de nakledilir.³ Bir başka rivayette yer alan Mâlik'in ondan 30 sene ilim öğrendiği iması⁴ ya bir yanlışlık olarak görülmeli ya da düzenli bir ders olarak yorumlanmamalıdır.⁵

Mâlik, kendisinden hadis öğrenmesine rağmen *Muvatta*'sındaki hiçbir isnadda İbn Hürmüz ismine yer vermemiştir. Bunun nedeni, İbn Hürmüz'ün, Mâlik'ten kendisini hadislerin isnadında zikretmeyeceğine dair yemin almasından kaynaklanmaktadır.⁶ Rivayetlerden anlaşıldığına göre, Mâlik, ondan fıkıh ve hadisin yanı sıra kelami tartışmalara dair bilgiler de tahsil etmiştir.⁷

İbn Şihâb ez-Zührî (ö.124/742)

Meşhur muhaddis ve müdevvin Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zührî'nin (ö.124/742), Mâlik'in özellikle hadis formasyonunun oluşmasında büyük bir yeri bulunur. O, Rebîa'dan ders alırken aynı zamanda İbn Şihâb'ın derslerine de katılmaktaydı.⁸ Mâlik, kalabalık bir

¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/571; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/131-132.

² Zehebî, *Siyer*, 6/379; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 1/652-655; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/512-513.

³ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 1/655; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 99; Zehebî, *Siyer*, 6/380.

⁴ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/131; Zehebî, *Siyer*, 8/107

⁵ Muhammed Ebû Zehra, *Mâlik hayâtühü ve 'asruhü, ârâühü ve fıkhuühü* (Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1371/1952), 96.

⁶ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/131; Zehebî, *Siyer*, 6/380.

⁷ Ebû Zehra, *Mâlik*, 96-97.

⁸ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/32-133; Zehebî, *Siyer*, 5/343; Ebû Zehra, *Mâlik*, 37-38; Halit

öğrenci kitlesine sahip İbn Şihâb'tan rivayette bulunmak için her fırsatı kollar ve ondan naklettiği hadisleri yazardı.¹ Buhârî (ö.256/870) ve İbn Maîn'in (ö.233/848), İbn Şihâb ez-Zührî konusunda Mâlik, en sağlam kişidir değerlendirmesi de ikisi arasındaki yakın hoca-talebe ilişkisini gösterir.² Hadisleri ezberlemedeki gayret ve zekasından memnun olan İbn Şihâb, Mâlik'i bir ilim kabına benzetir.³ Mâlik'in önemli hadis kaynakları arasındaki İbn Şihâb'ın *Muvatta*'da toplam 311 rivayeti bulunur.

Nâfi' Mevlâ İbn Ömer (ö.117/735)

İbn Ömer'in mevlası ve azatlı kölesi olan Ebû Abdullah Nâfi' güvenilirliği ve çok hadis rivayetiyle meşhurdur. Mâlik'in, Medine'de 117/735 senesinde vefat eden⁴ Nâfi''den gençken ders aldığı rivayetlerde aktarılır.⁵

Mâlik, Mescid-i Nebevî'de Ravza'da sabah namazından sonra yaptığı derslerde Nâfi''nin yanında oturur ve ondan nakillerde bulunurdu.⁶ Ömrünün son yıllarında görme yetisini kaybettiği döneme kadar Nâfi''den gerek mescidde gerekse evinde rivayetlerini nakletmeye ve özellikle İbn Ömer'in fetvalarını öğrenmeye çaba gösterirdi.⁷ Mâlik, Nâfi''yi İbn Ömer'in rivayet ve görüşleri konusunda bir otorite olarak görmekte ve onun rivayet ile görüşlerine büyük bir güven duymaktadır.⁸ Bu nedenle, Mâlik, *Muvatta*'da, hadis birikimini elde ettiği önemli kaynaklardan olan Nâfi''nin 317 rivayetini nakleder.

Özkan, "Zührî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/544.

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/132, 134, 135, 137.

² Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/164; Zehebî, *Siyer*, 6/300.

³ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/148; Zehebî, *Siyer*, 8/72.

⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/423-424.

⁵ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/132; Zehebî, *Siyer*, 5/98.

⁶ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/124; Zehebî, *Siyer*, 8/107.

⁷ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/132; Zehebî, *Siyer*, 8/106; Ebû Zehra, *Mâlik*, 97.

⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/20, 8/452; Zehebî, *Siyer*, 5/98.

Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö.143/760)

Medine'nin önde gelen muhaddis ve fakihleri arasındaki Ebû Saîd Yahyâ b. Saîd b. Kays el-Ensârî (ö.143/760) tâbiîn kuşağına mensuptur. Hadisçiliğiyle ön plana çıkmakla birlikte Yahyâ b. Saîd, Medine'li yedi meşhur fakihin öğrencisi ve Medine kadısı olmasının da etkisiyle zamanının önde gelen fakihleri arasında görülmüştür.¹ 70/690 yılından önce doğan Yahyâ, 143/760 yılında kadılık görevini yaptığı Hâşimiye'de vefat etmiştir.² Cevherî, Mâlik'in hadis ve fıkıh tahsili yaptığı hocasından *Muvatta*'sında 39 müsned hadis naklettiğini söylemiştir.³ Yaptığımız tespiti göre Malik'in *Muvatta*'da ondan yaptığı merfû, mevkûf ve maktu' rivayetlerin toplam sayısı 258'e ulaşır.

Mâlik'in zikri geçenler dışında Ebû'z-Zinâd Abdullah b. Zekvân (ö.130/748), İbnü'l-Münkedir (ö.131/748), Eyyûb es-Sahtiyânî (ö.131/749) ve Hişâm b. Urve'nin de aralarında yer aldığı üçyüzü tâbiîne, altı yüzü tebe-i tâbiîn tabakasına mensup 900 kişiden hadis öğrendiği nakledilir.⁴ Hayatı boyunca hacetmek maksadıyla Mekke'ye gitmek dışında Medine'den dışarı çıkmayan Mâlik'in⁵ *Muvatta*'da müsned rivayetleri naklettiği râvilerin altısı hariç tümü Medineli alim ve muhaddislerden oluşur.⁶

Bununla birlikte Mâlik, *Muvatta*'nın büyük bir kısmını belirli hocalarının rivayetlerinden hareketle oluşturur. Dolayısıyla verilen yüksek hoca sayısının

¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/276; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/43, 9/148; Zehebî, *Siyer*, 5/468.

² Zehebî, *Siyer*, 5/468-476; Hayati Yılmaz, "Yahyâ b. Saîd el-Ensârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/261.

³ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*', 589.

⁴ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.), 2/78; Özel, "Mâlik b. Enes", 27/507-508.

⁵ Ebû Zehra, *Mâlik*, 105; Muhammed b. Muhammed el-Hasen el-Môritânî, *Menhecü'l-İmâm Mâlik fi'l-Muvatta*' (Tunus: Dâru İbn Hazm, 1437/2016), 46.

⁶ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*', 649-650.

belki de bir kerelik teberrüken yapılan görüşme ve rivayetin de dahil edilmesiyle oluştuğu düşünülebilir. Nitekim Mâlik, *Muvatta*'da en çok rivayette bulunduğu 10 hocasından toplam 1367 hadis nakleder. Zira kavı-i Mâlikler ile Mâlik dışındaki kişilerden gelen rivayetleri dışarı çıkardığımızda *Muvatta*' nüshalarında toplamda 2149 rivayet vardır. Buna göre eserin % 63'ten fazlası aşağıdaki hocalarının rivayetlerinden oluşur.¹

Mâlik'in Hocasının Adı	<i>Muvatta</i> 'daki Rivayet Sayısı
Nâfi' Mevlâ İbn Ömer (ö.117/735)	317
İbn Şihâb ez-Zührî (ö.124/742)	311
Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö.143/760)	258
Hişâm b. Urve el-Kureşî (ö.146/763)	138
Zeyd b. Eslem el-Adevî (ö.136/754)	89
Ebü'z-Zinâd Abdullah b. Zekvân (ö.130/748)	86
Abdullah b. Dînâr el-Kureşî el-Adevî (ö.127/744)	52
Abdullah b. Ebî Bekir b. Muhammed (ö.135/752)	46
Rebîa b. Ebî Abdurrahman (ö.136/753)	39
Ebü Muhammed Abdurrahman b. Kâsım (ö.126/743)	31

2. Öğretim Hayatı ve İlmî Konumu

Bu başlık altında Mâlik'in öğretim hayatına başlama ve otoritesini kazanma süreci ele alınmaktadır.

a. Öğretim Hayatı

Mâlik öğretim hayatına başladıktan sonra da öğrenmeyi, hocalarından ders almayı ve rivayette bulunmayı bırakmamış ve öğrencilerine de ilim sahibi olan kişilerin öğrenmeyi bırakmaması gerektiğini ifade etmiştir.² Onun, ders ve

¹ Bu hesaplama yapılırken Mâlik'in görüşleri ve Mâlik dışından gelip bazı *Muvatta*' nüshalarında yer alan rivayetler göz ardı edilmiştir.

² Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fażlihî*, thk. Yasir Süleymân Ebû Şâdî (b.y.: el-Mektebetü'l-Tevfikıyye, t.y.), 142; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/131, 141; Mebrûk, *Mâlik ve amelühü bi'l-hadîs*, 70.

fetva vermeye ne zaman başladığı konusunda ise rivayetler arasında belirgin farklılıklar vardır.

İbn Uyeyne'nin (ö.198/814) rivayetine göre Mâlik, Rebîatü'r-Re'y'in (ö.136/753) dersinde bir meseleyi tartışırken, aralarında görüş farklılığının ortaya çıkması ve hocasının azarlaması üzerine meclisinden ayrıldı. Ardından mescidde tek başına otururken yanında aynı gün elli hatta daha fazla, ertesi gün ise daha büyük bir öğrenci kesimi toplandı. Böylece Mâlik, 17 yaşında ders vermeye başladı.¹ Tek bir kanaldan gelen bu görüş genelde zayıf olarak görülmüştür.² Kanaatimizce 13 yaşında düzenli ilim tedrisine başlayan bir kimsenin dört sene içerisinde Medine gibi pek çok saygın ilim adamının olduğu bir yerde Mescid-i Nebevî'de hocalığa başlaması makul değildir. Ayrıca bu rivayet, Mâlik'in derse yetmiş kişi ile istişare ettikten sonra başladığını anlatan rivayetlerle de uyumlu değildir. Diğer taraftan 7 sene ağırlıklı olarak İbn Hüzmü'z'den ders aldığı, sonrasında Rebîa'nın ve diğer hocalarının dersine katıldığını düşündüğümüzde de bu yaş, onun öğretim hayatına başlaması konusunda makul gözükmemektedir.³

Kaynaklar büyük oranda Mâlik'in hocalığa ve fetva vermeye başlamasının, henüz şeyhleri hayattayken yirmili yaşlarında olduğunu söyler.⁴ Bu meyanda Şâfiî (ö.204/820), Mâlik'ten gençlik çağında ilim tahsiline başladığını söyleyerek net yaş vermez.⁵ Zehebî ise 21 yaş diyerek tam bir belirleme yapar.⁶ Bu bağlamda Mâlik'in, hocası Nâfi' (ö.117/735), Zeyd b. Eslem (ö.136/754) ve Yahyâ b. Saîd

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/140; İbn İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, 64.

² Kādî İyâz, *el-İlmâ'*, 201-202; İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-ḥadîs*, 237.

³ Bk. Ebû Zehra, *Mâlik*, 44.

⁴ Kādî İyâz, *el-İlmâ'*, 201; Zehebî, *Siyer*, 8/55; İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-ḥadîs*, 237.

⁵ Kādî İyâz, *el-İlmâ'*, 201; İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-ḥadîs*, 237.

⁶ Zehebî, *Siyer*, 8/55.

(ö.143/760) hayattayken fetva verdiği rivayet edilir.¹ Burada ders vermeye başlamasıyla ilgili en önemli rivayet hocası Nâfi'nin vefatından önce öğretim hayatına başlamasıyla ilgili olandır. Eyyûb es-Sahtiyânî (ö.131/749), Nâfi'nin hayatında Medine'ye geldiğinde, Mâlik'in bir ders halkası bulunduğunu,² Mus'ab ez-Zübeyrî, bu halkanın Nâfi'ninkinden daha büyük olduğunu nakleder. Mus'ab'ın rivayetinin farklı tariklerinde Nâfi' yerine Rebîa ismi zikredilir.³ Dolayısıyla sadece bu rivayetten hareketle çıkarım yaparak kesin bir şey söylemek zordur.

Şu'be'den nakledilen rivayet Nâfi'nin vefatından sonra 118 senesinde Mâlik'in ders halkası olduğunu ve insanların ihtilaf ettiği konularda ona başvurduğunu anlatır.⁴ Kādî İyâz ise Nâfi' vefat etmeden seneler önce Mâlik'in ders vermeye başladığı görüşündedir.⁵ Abdullah b. Nâfi' (ö.206/822), hocası Mâlik'in 87 yaşında vefat ettiğinde Medine'de altmış senedir fetva verdiğini kaydeder.⁶ Mâlik'in 93/712 senesinde doğduğu ve Nâfi' hayattayken ders vermeye başladığını ve diğer bütün rivayetleri birlikte değerlendirdiğimizde, onun 24 yaşından evvel öğretim hayatına başladığı söylenebilir.

Ders vermeye başladıktan sonra kısa zaman içinde Mâlik'ten hadis ve fıkıh öğrenmek için Medine içinden ve dışından pek çok öğrenci gelmiştir. Ayrıca Mâlik'in mescitte ders ve fetva vermeye başlamadan önce ilim ve fazilet ehli birçok kişiyle istişare edip onaylarını alması, toplumun ileri gelenleri tarafından bu

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/140; Zehebî, *Siyer*, 8/74.

² Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/140; Zehebî, *Siyer*, 8/74.

³ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/141; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzheb*, 64.

⁴ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/167; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 1/682; İbn Abdilber, *el-İntikâ*, 54; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1416/1996), 6/319.

⁵ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/141.

⁶ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/89.

makama layık görüldüğünü gösterir.¹ Onun fetva verme konusunda izin aldığı kişiler arasında hocaları Rebîâtü'r-Rey ve Yahyâ b. Saîd el-Ensârî de yer alır.² 130'lu senelere gelindiğinde Mâlik, konumunu güçlendirerek, Rebîâ'dan sonra fetva veren ikinci kişi olarak sayılmış,³ 140'lı yıllarda hacda fetva verebilen birkaç kişiden biri olarak görülmüştür.⁴

Gerek hadis gerekse fıkıh nakledenler olsun Mâlik'ten rivayette bulunan kişilerin toplam sayısını Zehebî (ö.748/1348), 1400 olarak tespit eder.⁵ O'nun bu kadar fazla öğrenciye sahip olmasının nedenleri arasında Mâlik'in kişisel ilmi yeterliliğinin yanı sıra Medine'nin bir ilim merkezi olmasının da büyük bir rolü vardır. O'nun Endülüs, Mağrib, Hicaz, Yemen, Mısır, Irâk ve Şâm gibi İslam dünyasının farklı birçok bölgesinden gelen öğrencileri vardır. Şâfiî (ö.204/820), Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö.189/805), Şebtûn diye meşhur Ziyâd b. Abdurrahmân (ö.193/808-809), İbnü'l-Kâsım (ö.191/806), İbn Vehb (ö.197/813), Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî (ö.234/849) ve İbn Ziyâd el-Absî (ö.183/799) öğrencileri arasında öne çıkanlarından bazılarıdır. Mâlik tarafından öğretilen Medine rivayetleri ve fıkıh ehl-i reyin hakim olduğu diğer bölgelerde de ilim talipleri tarafından yoğun bir ilgiyle karşılanmıştır.⁶

¹ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/316; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/142; Zehebî, *Siyer*, 8/55, 76, 110; Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekir İbn Nâsiruddîn ed-Dımaşkî, *İthâfû's-sâlik bi-ruvâti'l-Muvaṭṭa' 'ani'l-İmâm Mâlik*, thk. Neşet b. Kemâl el-Mısırî (Kâhire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1426/2006), 90.

² Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/316-317.

³ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 1/682; İbn Abdilber, *el-İntikâ*, 59-60.

⁴ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 12/196; Zehebî, *Siyer*, 8/108; Ebu'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî el-Bâcî, *et-Tadîl ve't-tecrîh li-men harrece 'anhû'l-Buhârî fi'l-Câmiî's-sahîh*, thk. Ahmed Libzâr (Magrib: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye 1411/1991), 2/766.

⁵ Zehebî, *Siyer*, 8/52.

⁶ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/330; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/86.

b. Ulaştığı İlmî Konum ve Otorite

Mâlik'in, sahip olduğu otorite ve karizma, ilmi birikiminin yanı sıra dönemindeki bazı olaylara karşı tutumuyla yakından ilişkilidir. Bu nedenle olayları yorumlama tarzına ve o dönemdeki yansımalarına bakmak büyük önem taşır. O'nu, İbn Uyeyne'nin (ö.198/814) "*seyyidü'l-müslimîn*", "*zamanının hüccetî*", ölüm haberini alınca "*onun gibisi yeryüzünde kalmadı*", Abdullah b. Mübârek'in (ö.181/797) "*ümme'tin imamı*", Yahyâ b. Saîd, Buhârî (ö.256/870), İbn Hanbel (ö.241/855), İbnü'l-Medî'nî (ö.234/848-849) ve daha birçok âlimin imâm olarak görmesi Mâlik'in kazandığı otoriteyi göstermeye yetecek niteliktedir.¹

Hakkındaki değerlendirme ve yorumlar incelendiğinde Mâlik'in otoritesine yönelik ifadelerin daha çok hadis ve sünnet bilgisi üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Abdurrahman b. Mehdî (ö.198/813-14), Mâlik'i çağdaşları Süfyân es-Sevrî (ö.161/778) ve Evzâî (ö.157/774) ile karşılaştırarak "*Sevrî hadiste imamdır. Evzâî sünnet konusunda imamdır. Mâlik ise hem hadis hem sünnette imamdır.*"² ve İbn Hanbel'in (ö.241/855) "*hadiste ve fıkhıta imam*"³ değerlendirmeleri, Mâlik'in hadisin rivayetinin yanı sıra dirayet ve sünneti tespit kabiliyetine işaret eder.

O'nu, Yahyâ el-Kattân (ö.198/813) hadis alanında "*emîru'l-mü'minin*", "*imam*"⁴; Ebû Hâtim (ö.277/890) yaşadığı dönemde hicaz bölgesindeki hadis

¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/310; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/321; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/153; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, .,104-109; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/74; a.mlf., *el-İntikâ*, 65; Zehebî, *Siyer*, 8/56-58; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî el-Hatîb, *el-Câmi' li-aḥlâkı'r-râvî ve âdâbî's-sâmi'*, thk. Mahmûd Tahhân (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1403/1983), 2/297.

² Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/153; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/331-332.

³ Zehebî, *Siyer*, 8/94.

⁴ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 104, 107; İbn Abdilber, *el-İntikâ*, 59.

imamı;¹ Ebû Kudâme (ö.241/855) zamanının en iyi hadis hafızı² olarak tanıtır. Rivayet ve hadis söz konusu olduğunda Mâlik'in bir yıldız olduğunu ve ona sınıksız sarılmayı tavsiye eden Şâfiî³ onu, İbn Uyeyne (ö.198/814) ve Leys b. Sa'd (ö.175/791) ile birlikte hadisin üç medârından/kaynağından biri sayar.⁴ Diğer bir rivayette Şâfiî, Mâlik ve İbn Uyeyne olmasaydı Hicaz ilminin kaybolacağını belirtmektedir.⁵ Medine'ye ondan sonra hadis, fıkıh ve hıfz yönünden bir benzerinin gelmediği ifade edilen⁶ Mâlik'in ismi, Buhârî ve diğer pek çok alim tarafından en sahih senetlerin içerisinde gösterilmiştir.⁷ Abdurrahman b. Mehdî'nin yeryüzünde Hz. Peygamber'in hadisi konusundaki en güvenilir kişi olduğunu söylediği⁸ Mâlik'in, İbn Şihâb ez-Zührî'nin ashabı içerisinde en sağlam kişi olduğu,⁹ mürsel olarak naklettiklerinin bile sahih olduğu¹⁰ şeklinde daha özel değerlendirmeleri de bulunmaktadır.

Mâlik, adalet ve güvenilirliğiyle meşhur olup tezkiyeye bile gerek görülmeyen kişiler arasında sayılmıştır.¹¹ İbn Uyeyne, Mâlik'in kendisinden yazdığı kişileri araştırıp onlardan rivayette bulunduklarını¹² söyleyerek, aslında onun bir râviden nakletmesinin bile güven verdiğini söylemek ister. Benzer

¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/17.

² Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 106-107; İbn Abdilber, *el-İntikâ'*, 62.

³ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 6/318; İbn Abdilber, *el-İntikâ'*, 55; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 101.

⁴ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 110; Zehebî, *Siyer*, 8/94.

⁵ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 6/322; İbn Abdilber, *el-İntikâ'*, 22.

⁶ Zehebî, *Siyer*, 8/58.

⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî el-Hatîb, *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*, thk. Ebû Abdullah es-Sûrkî, İbrâhim Hamdî el-Medenî (Medîne: el-Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.), 398; İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-ḥadîs*, 16.

⁸ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 6/318.

⁹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/73.

¹⁰ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/165.

¹¹ Hatîb, *el-Kifâye*, 86; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/62-63; Zehebî, *Siyer*, 8/105.

¹² İbn Abdilber, *el-İntikâ'*, 52-53.

şekilde Ebû Zûr'a er-Râzî (ö.264/878) onu, tanınmayan bir kişiden naklettiğinde bile hüccet sayar. İbn Hanbel, özellikle naklettiği kişi Medineli olduğunda sorulmasına bile gerek olmadığını söyler.¹ İbn Vehb'in, rivayeti isnadını zikretmeden nakletse bile onun isminin isnad yerine geçeceğini belirtmesi, ona duyulan güvenin yansımalarından bir kaçı olarak dikkat çekmektedir.²

Mâlik'in Medine'nin ve Hameyn'in müftüsü sıfatları onun fıkıh birikimine işaret etmektedir.³ O'nun, Süfyân es-Sevrî ve Evzâi ile birlikte bir konu üzerinde ittifak etmeleri sünnet gibi görülmüştür.⁴ Dârimî (ö.280/894) daha ileri giderek Mâlik'i dinin kaynaklarından biri olarak saymıştır.⁵ Bazıları onun Ebû Hanîfe'den (ö.150/767) daha fakih olduğunu bile iddia etmiştir.⁶

Hadis ve fıkıh ilmindeki otoritesinin yanında halk nezdinde de şöhret ve iltifat gören⁷ Mâlik, Ehl-i Sünnet'in temsilcisi olarak kabul edilmiştir. Bu anlayışın neticesinde, ona müslümanların bid'atçı mı sâhibu sünne mi olduğunu tespit eden bir turnusol kağıdı vazifesi verilmiştir. Bu meyanda İbn Hanbel'in "*Bir adamı, Mâlik'e buğzederken görürsen bilki o bid'at ehlidir.*", İbnü'l-Mehdî'nin "*Bir Hicazlının Mâlik b. Enes'i sevdiğini görürsen, bilki o sâhibu sünnedir.*" sözleri oldukça anlamlıdır.⁸ Bununla birlikte İbn Ebî Zî'b (ö.159/776) gibi Mâlik'in hakkında olumsuz değerlendirme yapan çağdaşı bir fakih de bulunmaktadır.⁹

¹ Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dimaşkî, *Câmi'u'l-'ulûm ve'l-ḥikem*, thk. Şuayb el-Arnaût, İbrahim Bâcis (Beyrut: Müessesetü'r-Risâl, 1419/1999), 1/80-81.

² Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/38.

³ Zehebî, *Siyer*, 8/94.

⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Târîḫü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1424/2003), 4/122.

⁵ Hatîb, *el-Câmi' li-aḥlâkı'r-râvî*, 2/297.

⁶ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 108; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/153.

⁷ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/168.

⁸ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/38.

⁹ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 6/321; Zehebî, *Siyer*, 8/66; Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b.

Döneminde ve sonraki asırlarda Mâlik'in zekası, ilmi kapasitesi, dindarlığı, titizliği gibi kazandığı otoriteyi besleyen bazı unsurlardan bahsedilebilir. Bunlardan en başta geleni onun bizzat kendisinin yaşadığı mihneyle ilgiliyken, diğer bir kısmı onunla ilgili olarak yorumlanan bazı hadis rivayetleri ve önde gelen şahsiyetlerin gördüğü rüyalar. Özellikle Hz. Peygamber'in yer aldığı rüyalar, ilk asırlarda Mâlik'in yanı sıra pek çok kişinin karizmasını pekiştirmenin önemli bir enstrümanı olarak kullanılmıştır.¹

Mâlik b. Enes (ö.179/795), 145/762 senesindeki en-Nefsüzzekiyye isyanına mükrehin talâkının geçersiz olduğu şeklinde verdiği fetvası ve zorlama altında kalanın (müstekrehin) boşaması geçerli değildir hadisini² rivayet ederek ve bazı ifadeleriyle isyana dolaylı destek verdiği gerekçesiyle Medine valisi Cafer b. Süleyman tarafından işkenceye maruz bırakılmıştır.³ Gördüğü işkenceye rağmen mükrehin boşamasının herhangi bir hükmü olmadığını söylemeye devam etmesi⁴ Mâlik'in müslümanların gözündeki değerini artırarak otoritesini güçlendirmiştir.⁵ Diğer taraftan onun, halifenin oğlu dahi olsa öğrencisinin yanına gitmemesi, derslerdeki heybet ve vakarı, ilme verdiği değer de bu kapsamda yan

Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Ḳā'ide fi'l-cerḥ ve't-ta'dîl ve ḳā'ide fi'l-mü'errihîn*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1400/1980), 24-25.

¹ Özafşar, Mehmet Emin, "Rivâyet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim'in el-Câmiu's-Sahîh'i", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39/ (1999), 288.

² Rivayet bu şekilde hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Muvatta' bu konuyla ilgili Hz. Ömer'den nakledilen bir mevkuf rivayet yer almaktadır. Mâlik, (Zührî), Ṭalâk, 29/1965; (Leysî), Ṭalâk, 29/1719; (Süveyd), Ṭalâk, 19/366.

³ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 6/316; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/130; Zehebî, *Târîḥu'l-İslâm*, 4/729; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîḥ*, 1/131; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî el-Bağdâdî, *el-Muntazam fî târîḥi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995), 8/106.

⁴ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 6/316.

⁵ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/131; Zehebî, *Siyer*, 8/80-81.

unsurlar olarak değerlendirilebilir.¹

Sahih kabul edilen bir hadiste Hz. Peygamber'in ağzından dolayı da olsa herhangi bir âlimi, kişiyi taltif içeren ifadeler bulunması o kişinin Müslümanların gözündeki değerine ve otoritesine katkı sağlar. Bu bağlamda pek çok hadis kaynağında İbn Uyeyne – İbn Cüreyc – Ebu'z-Zübeyr – Ebû Sâlih – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber isnadıyla “*Yakında insanlar ilim talebi için develerini koşturacak, fakat Medine aliminden daha bilgelisini bulamayacaklar*” rivayeti yer almaktadır. Bu rivayet İbn Hanbel ve Humeydî'nin (ö.219/834) *Müsned*'lerinde, Hâkim'in (ö.405/1014) *el-Müstedrek*'inde ve Cevherî'de merfû, Tirmizî'de ise mevkûf olarak yer alır.² İbn Abdilber (ö.463/1071), merfû olarak kabul ettiği bu rivayetin isnadının güvenilir râvilerden oluştuğunu kaydeder.³ Bu rivayetin, Müslim'in şartına göre sahih olduğunu söyleyen Hakim'in⁴ aksine, Zehebî onun hakkında temiz isnadlı ama garib metinli bir hadis değerlendirmesi yapar.⁵ Şuayb el-Arnaût'a göre ise isnadı zayıf, ricali ise İbn Cüreyc dışında sikadır.⁶ Bu rivayet Ebû Mûsa el-Eş'arî ve Cabir b. Abdullah'tan zayıf isnadlarla nakledilmiştir.⁷

Açıkça ismi geçmemekle birlikte, İbn Uyeyne ve Abdurrezzâk (ö.211/826-27) rivayette bahsi geçen Medine aliminin Mâlik b. Enes olduğu yorumunu

¹ Hatîb, *el-Câmi' li-aḥlâkı'r-râvî*, 1/369; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/13, 22.

² Tirmizî, *İlim*, 18/2680; Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. Îsâ el-Kureşî el-Humeydî, *el-Müsned*, thk. Habîbürrahman el-A'zamî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1382/1963), 2/485 (No. 1147); Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 98; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn*, nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlimiyye, 1411/1990), 1/168 (No. 307); İbn Abdilber, *el-İntikâ'*, 50.

³ İbn Abdilber, *el-İntikâ'*, 50-51.

⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/168 (No. 307).

⁵ Zehebî, *Siyer*, 8/55-56.

⁶ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995), 13/358 (No. 7980).

⁷ İbn Abdilber, *el-İntikâ'*, 50-52; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/69-71.

yapmışlar ve bu yorum birçok alim tarafından kabul görmüştür.¹ Bu rivayetin yanı sıra çeşitli kişiler vasıtasıyla kitaplara yansıyan, özellikle Mescid-i Nebevî'de Mâlik'in rüyada Hz. Peygamber ile birlikte görüldüğü, Hz. Peygamber'in onu doğrudan veya dolaylı olarak övdüğü, onun doğru yolda olduğunu bildirdiği şeklinde anlatılar² da toplumdaki saygınlık ve değeri artırıcı nitelik taşımıştır.

Hadis kültüründe çokça karşılaştığımız rüyalar üzerinden değerlendirme yapma, alimleri üstünlük yarışına sokma ve rekabeti kazanma gayretleri özellikle hicrî ikinci ve üçüncü asırda yoğunlaşarak adeta bir rüya modasına dönüşmüştür. Bu rüyalarda Şâfiî, Mâlik ve Ebû Hanîfe gibi öne çıkan pek çok ilim adamı birbiriyle yarışırılmıştır.³ Bu tür rüyaya dayanan rivayetlerin toplumda bir etki doğurduğu ve güvenilirlik algısına özellikle sevenleri açısından katkı sağladığı bilinmekle birlikte gerçekte rüyayı gören veya gördüğünü söyleyenin doğruluğunu tespit etme imkanı ne yazık ki bulunmamaktadır.

3. Düşünce Yapısı

Bu başlık altında Mâlik'in bilgi kaynakları, ilim anlayışı ve yöntemi ile birlikte özellikle o dönemde yaygın olan kelami meselelere bakışı ana hatlarıyla ele alınacaktır. Konu ele alınırken, geç dönem kaynaklarındaki rivayetler, *Muvatta*'nın muhtevası üzerinden test edilmeye çalışılacaktır. Fakat bu hususun pek çok yerde mümkün olmadığı ve bu nedenle nakledilen bilgilerin özellikle de isnadsız olanlarının eleştiriye açık olup kesin bilgi vermekten uzak olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır.

¹ Tirmizî, *İlim*, 18/2680; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/168 (No. 307); Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*', 98; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 6/35; a.mlf., *el-İntikâ*', 50; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/11-12; Zehebî, *Siyer*, 8/55-56.

² Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*', 6/317; Zehebî, *Siyer*, 8/62-78.

³ Nevzat Tartı, "Rüya Kültürü ve Hadisçi Karizması", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/3 (Nisan 2006), 24, 27.

a. Bilgi Kaynakları ve Yöntemi

Mâlik, ilim, fıkıh ve hikmeti çok rivayette bulunarak veya çokça fikhî mesele çözerek elde edilen bir şey olarak görmez. Ona göre bunlar, Allah'ın hidayeti sonucu kalbe yerleşen bir nur olup vehbîdir.¹ İlmi, bilinmesi açısından zahiri ve batını şeklinde ikiye ayırır. Zâhiri ilimler bilinmeden bâtın ilmine ulaşamayacağını düşünür. O'na göre, Allah bâtın ilmini zâhir ilimleri bilip, onlarla amel edenlere açar. Bâtın ilmi, kalbin açılması ve aydınlatılması ile elde edilir.² İlmın, son peygamber gelip, kitaplar nazil olduktan sonra artık azalma dönemine girdiği düşüncesindedir.³ O'na göre ilim, belirli bir zümreyle sınırlı görülmemeli ve yaygınlaştırılmalıdır.⁴

Mâlik'e göre bilginin asıl kaynakları, Kur'ân-ı Kerîm ile sünnettir.⁵ Müctehidin reyi sonucu oluşan hükümler ise zan ifade eder.⁶ Onun bu anlayışının oluşmasında Hz. Peygamber'den naklettiği ve zayıf kabul edilen, ilmin üç kısmı olarak muhkem ayet, sünnet-i kâime ve lâ edrînin/bilmiyorum sayıldığı rivayet⁷ ile Abdullah b. Ömer'in (ö.73/693) ilmi, kitâb-ı nâtık, sünnet-i mâziye/geçmiş uygulamaları ve lâ edrî sözlerinin⁸ etkisi bulunmaktadır. Kur'an'ın muhkem ayetlerini ilk bilgi kaynağı olarak kabul eden Mâlik, birçok yerde hadis rivayetlerini

¹ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 87-88; Râmhürmüzî, *el-Muḥaddişü'l-fâşıl*, 558; İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 281.

² Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/41.

³ Zehebî, *Siyer*, 8/64.

⁴ Zehebî, *Siyer*, 8/65.

⁵ Mâlik, (Zührî), *Câmi'*, 8/1874; (Leysî), *Câmi'*, 8/2618.

⁶ İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 281.

⁷ Zehebî, *Siyer*, 15/61. Zehebî, bu rivayetin gerçekte İbn Ömer'in kavli olduğunu ve merfû nakledilmesinin yanlış olduğunu kaydetmiştir.

⁸ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîḫ*, 3/392; Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, nşr. Târik b. İvazullah & Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî (Kâhire: Dâru'l-Harameyn, 1416/1995), 1/299 (No. 1001); İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 279-280.

açık ayetlere arz ederek değerlendirme yoluna gitmiştir.¹

Sünnet-i mâziyeyi en iyi bilenler arasında kabul edilen Mâlik², sünnetin tespitinde Medine uygulamaları başta olmak üzere merfû, mevkûf ve maktû hadisleri yoğun bir şekilde kullanır. Sahâbeden gelen rivayetleri ve onların görüşlerini de geniş anlamıyla sünnete dahil eder.³ Sahâbenin farklı konulardaki ihtilafıyla karşılaşıldığında ise araştırma yapıp ictihad edilerek doğrusunun ortaya çıkarılması gerektiğini savunur.⁴ Âsâr ve geçmiş uygulamaları muhtevi bu ilmin yaygınlaştırılması yönünde çaba gösterilmesini ister.⁵ O, hocalarından tevarüs ettiği titiz tavrın sonucu olarak dini hüküm verirken “bilmiyorum” yaklaşımını da ilmin bir gereği olarak görür.⁶

Medine ameline verdiği değer, Mâlik’in bu şehre bakış açısıyla yakından ilişkilidir. Medine’yi ve Medinelileri, Hz. Peygamber’in ilgili ifadeleri ve ashabıyla orada yaşaması, hicretin oraya yapılması, İslam’ın doğduğu ve Kur’ân’ın nazil olduğu topraklar, helal ve haramın belirlendiği yer olması nedeniyle ayrıcalıklı görür ve bütün insanların oranın halkına tabi olduğunu düşünür.⁷ Mâlik’in düşüncesinde, hicret ve sünnet yurdu Medine, melekler tarafından korunan, deccâl ve tâunun giremediği bir cennet bahçesidir.⁸ Kādî İyâz, Medine’yle ilgili bu sözlerden sonra, kıyasla idrak edilemeyecek bu ifadeleri, Mâlik’in kendiliğinden

¹ Mâlik, (Leysî), Sayd, 1/1417; (Zührî), Daḥâyâ, 9/2156; Recep Özdemir, *İmam Mâlik ve Metodolojisi* (İstanbul: Hiperyayın, 2017), 70-72.

² Zehebî, *Siyer*, 8/94.

³ Özel, “Mâlik b. Enes”, 27/511.

⁴ İbn Abdilber, *Câmi’u beyâni’l-‘ilm*, 350-351; Özdemir, *İmam Mâlik ve Metodolojisi*, 167.

⁵ İbn Abdilber, *Câmi’u beyâni’l-‘ilm*, 178; Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 2/68.

⁶ Bkz. İbn Abdilber, *Câmi’u beyâni’l-‘ilm*, 433; Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 1/51; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ’*, 6/324; Cevherî, *Müsnedü’l-Muvatta’*, 99; Hatîb, *el-Kifâye*, 159.

⁷ İbn Abdilber, *el-İntikâ’*, 83-84; Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 1/34-35, 40, 42; Cevherî, *Müsnedü’l-Muvatta’*, 96, 97;

⁸ Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 1/34-35.

söylemediği yorumunda bulunur.¹ Meleklerin Medine'yi koruduğu, oraya deccal ve taûnun giremeyeceğiyle ilgili temel hadis kaynaklarında Mâlik'ten farklı lafızlarla nakledilen birçok merfû hadis yer alır.² *Muvatta*'da da Hz. Peygamber'in Medine ehline bereket duası ettiği,³ Medine'de sıkıntılara sabrederek ikamet edenin onun şefaatine nail olacağı⁴, Medine'de sadece iyilerin kalacağı ve diğer şehirlere galip olacağını anlatan pek çok hadis yer alır.⁵

Medine halkının uygulamasına diğer bölgelerden farklı ve özel bir anlam verilerek değer yüklenmesi düşüncesi Mâlik tarafından ortaya atılan bir fikir değildir. Bu düşünce sahabe döneminden itibaren var olmuş ve Mâlik'in bir çok hocası tarafından benimsenmiştir.⁶ Nitekim sahâbeden Zeyd b. Sâbit (ö.45/665), Medine'deki alimlerin üzerinde anlaştığı ve yaptığı şeyleri sünnet olarak görmüştür.⁷

Medine tatbikatının Mâlik tarafından bağlayıcı bir delil olarak görülmesinin nedeni, Medine algısının yanısıra Hz. Peygamber'in veya sahabenin

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/35.

² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî el-Câmi'u'l-müsnedü's-şahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh şallallâhü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*, thk. Merkezü'l-Buhûs ve't-Tekniyetü'l-Ma'lûmât (Kâhire: Dâru't-Te'sîl, 1433/2016), Fazlu'l-Medîne, 8/1891; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim el-Müsnedü's-Sahîh*, nşr. Merkezü'l-Buhûs ve Tekniyetü'l-ma'lûmât (Kâhire: Dâru't-Te'sîl, 1435/2014), Menâsik, 77 (No. 1398); Tirmizî, Fiten, 61/2242.

³ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta' rivâye Ebû Mus'ab ez-Zührî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf & Mahmud Muhammed Halil (Beyrut:Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998), Câmi`, 1/1845-1846; Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta' li-imâm dâri'l-hicre Mâlik b. Enes rivâye Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî el-Endelüsî*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1417/1997), Câmi`, 1/2590-2591.

⁴ Mâlik, (Zührî), Câmi`, 2/1847; (Leysî), Câmi`, 2/2592.

⁵ Mâlik, (Zührî), Câmi`, 2/1848-1849; (Leysî), Câmi`, 2/2393-2594.

⁶ İbrahim Kâfi Dönmez, "Amel-i Ehl-i Medine", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/21.

⁷ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/38.

uygulamalarını taşıması ve mütevatir bir şekilde aktarılmış olduğu düşüncesidir. Bu sebeplerden dolayı Medine uygulaması haber-i vahid türü rivayetlerden daha kesin bir bilgi kabul edilmiştir.¹

Hakkında herhangi bir rivayetin bulunmadığı ve nassın da açıkça üzerinde durmadığı dini bir konuda görüş, düşünce, tecrübe ve kıyas ile bir kanaat serdetme anlamındaki rey² ile hadis kavramları, hicrî ikinci asırdaki ekollerin oluşmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Bununla birlikte özellikle Mâlik ve Şâfiî gibi öncü alimlerin düşünce sistemi, ehl-i rey ve ehl-i hadis ekollerinin kabulleri ya da dışarıdan bakanların sınırlı tanımlarına her zaman sığmamaktadır. Bu çerçevede yapılan tanımlar birçok açıdan eksiklik içermekte ve yanlış anlamalara meydan vermektedir.

Mâlik'ten her ne kadar rey ve ehl-i rey karşıtı *“Ashabı reyden sakının, onlar ehli sünnetin düşmanlarıdır. Onlar Ehl-i Sünnet'in düşmanlarıdır.”*³, *“İrak ehlini Ehl-i Kitap gibi değerlendirin, onları size hadis rivayet ettiklerinde ne doğrulayın, ne de yalanlayın...”*⁴ gibi ifadeler nakledilmişse de onun hüküm verirken re'ye çokça başvurduğu bir gerçektir.⁵ Dolayısıyla bu rivayetlere temkinli yaklaşmak ve ona nispet edilmiş olabileceği ihtimalini her zaman zihinde tutmak gerekir. Nitekim, çoğunluk Mâlik'i ashab-ı hadis içerisinde sayarken İbn Rüşd (ö.520/1126), *“re'y ve kıyasta emîru'l-mü'minîn”* olarak nitelemiş, İbn Hanbel de, kitaplarına hakim olmadığı iddiasıyla re'y ehli olarak nitelememesine rağmen

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/45; Dönmez, “Amel-i Ehl-i Medine”, 3/23; Halit Özkan, *Hicrî İlk İki Asırda Farklı Şehirlerde Amel Telakkisi Oluşumunda Sünnet ve Hadisin Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 150.

² H. Yunus Apaydın, “Re'y”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/37.

³ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 6/327; İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 403-404.

⁴ İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 446-447; Zehebî, *Siyer*, 8/68.

⁵ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 106; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/155; Kadir Gürler, *Ehl-i Hadisin Düşünce Yapısı* (Bursa: Emin Yayınları, 2007), 200-201.

onun re'ye başvurduğunu kabul etmiştir.¹ Ahmed Emîn ise Mâlik'i rey ve hadis ekolleri dışında üçüncü bir ekol olarak değerlendirmiştir.²

Mâlik'in bir yandan re'y ehli karşıtlığını yansıtan ifadelerinin olması, diğer taraftan re'ye çokça başvurmasını hatta ehl-i rey içerisinde sayılmasını, dinî konularda konuşurken akıl ve rivayete verilen ağırlık ve kavramların oturmamışlığıyla açıklamak mümkündür. Zira Mâlik re'yi, nakil gibi kesin bir bilgi olarak değil, ilim adamının bir kanaati neticesinde oluşan zannî bilgi olarak kabul eder.³ O'nun, kulun yaptığı en faziletli şeyi sayarken ilim ve fıkıh talebi şeklinde yaptığı ayırım da bunu gösterir.⁴

Mâlik' henüz vuku bulmamış farazi meseleler üzerinde durmayı hoş görmemiş ve “*bilmiyorum*” yaklaşımını kendine prensip edinmiştir.⁵ O'na göre, sorulan bir soru karşısında “*bilmiyorum*” demek âlimin bir kalkanı ve sonrakilere bırakacağı bir mirasıdır.⁶ Nitekim bir seferinde kendisine sorulan kırk sorunun otuzbeşine “*bilmiyorum*” diyerek cevap vermiştir.⁷ Bu bakış açısının etkisiyle re'y ile hüküm vermeyi Kur'ân'a ve sünnete uygun olmasını ve belirli şartların bulunmasına bağlamıştır.⁸ Aslında Kur'an ve sünnete uygunluk sadece Mâlik'in

¹ Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed İbn Rüşd el-Kurtubî el-Endelüsî, *el-Muqaddimâtü'l-mümehhidât li-beyâni mâ iktedathü rûsûmü'l-Müdevvene mine'l-aḥkâmî's-şer'ıyyât ve't-taḥşîlâtü'l-muḥkemât li-ümmehâti mesâ'ilihel-müşkilât*, thk. Saîd Ahmed A'râb, Muhammed Haccî (Beyrut: Dâru'l-Garbî'l-İslâmî, 1408/1988), 1/40-41; Mehmet Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları Şeybânî Örneği* (İstanbul: MÜ İlahiyat Vakfı Yayınları, 2015), 126, 126-137.

² Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm* (Beyrût: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabiyye, 1389/1969), 245

³ İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-'ilm*, 432-433; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 6/323; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/190.

⁴ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 86-87.

⁵ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 6/319; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/183, 184.

⁶ İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-'ilm*, 315-317; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîḥ*, 1/652; Zehebî, *Siyer*, 8/77.

⁷ Zehebî, *Siyer*, 8/76; İbn Abdilber, *el-İntikâ'*, 75.

⁸ Gürler, *Ehl-i Hadis*, 200, 220; Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 245.

değil, ehl-i reyin de temel mantalitesidir. Fakat bu noktadaki subjektiflik, alimlerin birbirlerini bu açıdan eleştirmesine yol açmıştır.

Mâlik, ilk dönemlerde re'y kapsamında yer almakla birlikte daha sonraları müstakil hale gelen kıyas deliline, kitap ve sünnetin belirlememiş olduğu alanlarda çokça başvurmuştur.¹ O, mürsel, münkatı' veya belağ tarzında olsun hadisi kıyasa takdim ettiği gibi Medine ehlinin ameline aykırı olmamasına da dikkat etmiştir.² Yine ilk dönemlerde re'y içinde mündemiç olan istihsan ve maslahat-ı mürsele gibi delilleri de hüküm istinbatında kullanmıştır.³ Kıyas, istihsan ve maslahat delillerini kullanması açısından ehl-i hadis içerisinde Ebû Hanîfe'ye en yakın kişilerden biri olarak gözükmektedir. Dolayısıyla ona nispet edilen aşırı re'y karşıtı rivayetlerin ona aidiyetinin ihtiyatla karşılanması gerekir. Nitekim re'y ekolüyle pek çok benzerlik taşıyan ve onun en önemli taşıyıcıları arasında yer alan Şeybânî gibi alimlere ders veren Mâlik'in, onları Ehl-i kitap gibi değerlendirmesi, Ehl-i Sünnet düşmanı olarak görmesi pek mümkün değildir. Zira Mâlik'in, halifelerin, *Muvatta*'nın her yerde geçerli bir kanun haline getirilmesi fikrine verdiği cevapta da Irak ehlinin farklı bir yaklaşımı olduğunu söylemekle o bölge alimlerini sapkın bir mezhep olarak görmediğine işaret vardır. Ayrıca gerçekten Mâlik, Iraklı alimleri Ehl-i Sünnet'in düşmanı olarak görseydi, Kaderîler hakkında olduğu gibi onlar hakkında da benzer değerlendirmelere eserinde yer vermesi beklenirdi.

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/89; Ebû Zehra, *Mâlik*, 293.

² İbn Kayyım el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkîîn*, 2/59; Gürler, *Ehl-i Hadis*, 217.

³ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî eş-Şâtıbî, *el-Muvâfaqât*, nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlü Selmân (Huber: Dâru İbn Affân, 1417/1997), 5/193-197; Gürler, *Ehl-i Hadis*, 200; Mustafa Bölükbaşı, *İslam Hukuk Usulünde Hanefi ve Mâlikilere Göre İstihsan Metodu* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2012), 51; Özdemir, *İmam Mâlik ve Metodolojisi*, 168-169, 180-186.

b. Temel Kelami Konulara Bakışı

Mütekelliminin görüşlerinden hoşlanmayan Mâlik'in düşüncesinde, sahâbe ve tâbiîn neslinin üzerinde durmadığı kelam bir ilim değil, aksine bid'at olarak kabul edilir.¹ Bu nedenle Mâlik, Medine'deki seleflerinin kabulüne uygun olarak amele taalluk etmeyen iman, rü'yetullah, istivâ vb. konulardaki tartışmalardan uzak durmuş ve susmayı tercih etmiştir.² Sadece ihtiyaç hasıl olduğunda sünnete ve seleflerinin davranışına uygun olarak batılı reddetmek ve yanlış yoldan çevirmek amacıyla görüşlerini kısaca aktarmıştır.³

Kur'ân-ı Kerîm ve sahih rivayetlerdeki bilgileri kabul edip onlar üzerine yorum yapmadan nakletmek Mâlik'in genel anlayışıdır. Tâhâ sûresi 5. ayette yer alan "*Rahmân, arşa istiva etti*" ayetiyle ilgili olarak istivânın mahiyetini soran kişiye: "*İstivânın keyfiyeti akılla kavranamaz. İstivâ hakkında bir bilgi de yoktur. Ona iman etmek vaciptir. Onun hakkında soru sormak bid'attir.*"⁴ şeklinde cevap vermesi bu bakış açısının bir yansımasıdır. Yine Mâlik'e göre, kelami konularda muhaliflerle tartışmanın ve cedelin dini bir değeri yoktur.⁵

O dönemin güncel kelami tartışmaları arasında imanın niteliği, amel ile ilişkisi, Kur'ân'ın yaratılma durumu, büyük günah işleyenin hali, istivâ ve rü'yetullah konuları yer almaktadır. Mâlik b. Enes (ö.179/795), imanın "söz/kavl"

¹ Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Şerhu's-Sünne*, thk. Züheyr eş-Şâviş, Şuayb el-Arnaût (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403/1983), 1/217; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/51; İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 367.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 9/232; a.mlf. *Câmiu beyâni'l-ilm*, 367; Zehebî, *Siyer*, 8/105.

³ İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 368; İbn Receb, *Câmi'u'l-ulûm ve'l-hikem*, 1/248 ; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/39; Zehebî, *Siyer*, 8/100-101; Özel, "Mâlik b. Enes", 27/509.

⁴ Ebû Saîd Osmân b. Saîd b. Hâlid ed-Dârimî, *er-Red 'ale'l-Cehmiyye*, nşr. Bedr b. Abdullah el-Bedr (Kuveyt: ed-Dâru's-Selefiyye, 1405/1985), 56; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/326; Zehebî, *Siyer*, 8/99.

⁵ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/39; Zehebî, *Siyer*, 8/67, 99, 106; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/324; Ebû İsmâil Abdullah b. Muhammed el-Ensârî el-Herevî, *Zemmü'l-keîlâm ve ehlih*, thk. Abdurrahman b. Abdülazîz eş-Şîl (Medîne: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1416/1996), 5/68.

ve “amel”den ibaret olup arttığı görüşündedir. O’nun imanın eksilmesi noktasındaki görüşü rivayetlerde farklı şekillerde yer almaktadır. Bazı rivayetlere göre o tevakkuf etmiş, bazılarına göre ise imanın eksildiğini söylemiştir.¹

Mâlik’e göre, Kur’ân Allah kelimidir ve yaratılmamıştır. Bazı rivayetlere göre o, Kur’ân’ın mahluk olduğunu söyleyenin zındık ve kâfir hükmünde olduğunu ve celde veya hapisle cezalandırılması gerektiğini söylemiştir. Bu kişilerin öldürülmesi gerektiği şeklinde görüş bildirdiği bazı nakillerde vardır.² O, şirke düşmeyen, heva ve bid’atlerden uzak duran müslümanın büyük günah işlese de İslam dairesinin dışına çıkmayacağı ve günahkar mümin olarak cennete girmesinin umulacağı görüşündedir.³

Rü’yetullah meselesinde Mâlik, Ehl-i sünnetin anlayışına uygun olarak, ahirette bir takım yüzlerin Rablerine bakacağını anlatan ayet ile Hz. Mûsa’nın Allah’ı görmek istemesinden bahseden ayetleri delil getirerek kıyamet günü Allah’ın gözler ile görüleceğini söylemiştir.⁴

Kader ile insanın iradesi ve fiilleri Mâlik’in dönemindeki bir diğer tartışma konusudur. O, kendisine kaderden soranlara *“Eğer dilesek her nefse hidayetini verirdik. Fakat, benim şu sözüm mutlaka gerçekleşecek: ‘Andolsun, cehennemî hem cinlerden hem de insanlardan dolduracağım’”* ayetini okumuş ve Allah’ın dediğinin olması zorunludur diyerek cevap vermiştir.⁵ İnsanın, sorumlu olduğu fiillerinin yaratıcısı olduğu görüşüne sahip olan ve ehl-i bid’at arasında saydığı

¹ Fesevî, *el-Ma’rife ve’t-târîh*, 3/396; Cevherî, *Müsnedü’l-Muvatta’*, 111; Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 2/43; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ’*, 6/327; Zehebî, *Siyer*, 8/102, 108; Ebû Zehra, *Mâlik*, 160-161.

² Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 2/43, 44; Cevherî, *Müsnedü’l-Muvatta’*, 110-112; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ’*, 6/325; Zehebî, *Siyer*, 8/100-101.

³ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ’*, 6/325; Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 2/49.

⁴ Kıyâmet, 75/22-23; A’râf, 7/143; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ’*, 6/326; Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 2/42; Zehebî, *Siyer*, 8/99.

⁵ Secde, 32/13; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ’*, 6/326.

Kaderiyye mensuplarının tevbeye çağırılması, kabul etmemesi halinde öldürüleceğini savunan Mâlik, onların arkasında namaz kılınmamasını, cenazelerine gidilmemesini ve onlarla evlenilmemesini istemiştir.¹

Sahâbenin fazileti, sahâbeye karşı tutum, özellikle de ilk dört halifenin sıralaması gibi konular her ne kadar özünde bir inanç meselesi değilse de farklı kelami ve siyasi tartışmalara yansması nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Bu konuda Mâlik, “Önde gelen kişilerin, Ebû Bekir ve Ömer’i öne çıkarıp, Ali ve Osman’ın takdimi konusunda sustuklarını gördüm.”² diyerek selefinin anlayışını zikretmiştir. Hz. Osman ve Hz. Ali arasındaki sıralama konusunda ise tevakkuf etmiştir. Abdurrezzâk ve İbn Vehb’ten gelen rivayette ise Mâlik’in, Hz. Ebû Bekir (ö.13/634), Hz. Ömer (ö.23/644) ve Hz. Osman’ı (ö.35/656) sayıp sonra sustuğu nakledilir.³ O, sahâbeden herhangi birine karşı kalbinde kin ve nefret olan veya söven kimsenin fe’y ganimetinden pay alamayacağı; Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’e sövene celde vurulacağı, Hz. Âişe’ye (ö.58/678) sövenin ise öldürüleceği düşüncesindedir.⁴

4. Hadis ve Sünnete Bakışı

Mâlik’in usulünde sünnet, Kur’an’dan sonra olmak üzere dinin asıl kaynaklarından biridir.⁵ Onun *Muvatta*’nda kader hakkında konuşmaktan nehiyle ilgili bab başlığı altında belağ kalıbıyla naklettiği merfû hadis, bu kaynakları açıkça

¹ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*’, 113; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/47; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*’, 6/326; Zehebî, *Siyer*, 8/99-103.

² Fesevî, *el-Ma’rife ve’t-târîh*, 1/467.

³ Fesevî, *el-Ma’rife ve’t-târîh*, 1/467, 2/806; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*’, 110; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/45-46; Zehebî, *Siyer*, 8/106.

⁴ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*’, 6/324-325, 327; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*’, 111-112; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/46.

⁵ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/38; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*’, 113.

sıralar: *“Size, sımsıkı sarıldığınız sürece yolunuzu şaşırmayacağınız iki şey bırakıyorum: Allah’ın Kitabı ve Peygamberinin Sünneti.”*¹ Ona göre, re’yin geçerlilik şartı bu iki kaynağa muvafık olmasına bağlıdır.² Mâlik’in şu ifadeleri onun sünnetin kapsamı ve konumu hakkındaki bakış açısını açıkça ortaya koyar:

*“Hz. Peygamber ve ondan sonra yöneticiler sünnetler koydu. Bu sünnetlere yapışmak, Allah’ın kitabını tasdik, Allah’a itaati kemale erdirmek ve Allah’ın dinine destek olmaktır. Onunla amel eden hidayete ermiştir. Ondan yardım alan, zafer kazanmıştır, ona muhalefet eden, müminlerinkinden başka bir yola tabi olmuştur.”*³

*“Sünnet, Nûh’un gemisidir. O gemiye binen kurtulmuştur, ondan geri duran (tehallefe) boğulmuştur.”*⁴

Bu nakiller onun sünnetin kaynaklığı ve değeri konusundaki tutumunu açıkça ortaya koymakla birlikte sünnet kavramıyla neyi kastettiği hususunda yeterince net değildir. Mâlik’in sünnet anlayışı tezimizin asıl konusu olmaması nedeniyle konu hakkında öne çıkan görüşlerin tasviriyle yetinilmiştir. Guraya, yaptığı kapsamlı incelemeler neticesinde konuyla ilgili şu değerlendirmeyi yapar: *“Muvatta’daki sünnet mefhumu, Kur’ân’dan ve Hz. Peygamber’in davranışlarından elde edilmiş bulunan dinî ve ahlakî umdeler üzerine kurulu, temel ve aslî prensipleri teşkil eder. Bu sünnet, Mâlik’in nazarındaki en yüksek kriterdir ve Medine’de yaygın olarak bulunan diğer fikhî argümanların hepsinden*

¹ Mâlik, (Zührî), Câmi`, 8/1874; (Leysî), Câmi`, 8/2618; Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta’ li’l-imâm Mâlik b. Enes rivâye Süveyd b. Saîd el-Hadesânî*, thk. Abdülmecîd Türkî (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1415/1994), Câmi`, 5/645.

² Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 1/182.

³ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî el-Hatîb, *Şerefü aşhâbi’l-ḥadîs*, thk. Mehmed Said Hatiboğlu (Ankara: Ankara İlahiyat Yayınları, 1391/1971), 6-7; Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 2/41.

⁴ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 8/309; Ebû’l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, thk. Ebû Saîd Amr b. Garâme el-Amravî (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1415/1995), 14/9.

üstündür.”¹ Özafşar ise “Mâlik’in düşüncesinde sünnetin fakihin kural kabul ettiği fikhî muhtevanın adı olarak gözükmektedir. Hadis ise, bu sünnetin elde edilmesine kaynaklık eden önemli bir rivayet malzemesi olarak değer bulmaktadır. Yani Muvatta’da hadis ile sünnet aynı şey değildir; hadis, sünnetin elde edildiği kaynaklardan birisidir; ancak, yegane kaynağı da değildir.” değerlendirmesiyle hadis ve sünnet arasındaki ilişkiyi tahlil etmiştir.²

Hadisin bilgi değeri söz konusu olduğunda mütevâtir ve daha çok tartışmanın odaklandığı haber-i âhâd terimleri akla gelmektedir. Haber-i âhâd’ın epistemolojik değeri, amel ve itikadda delil olma durumu, kesinliği, diğer deliller karşısındaki konumu ilk tartışılan meselelerdir. Mâlik’in nezdinde, haber-i vâhid, Medinelilerin amelinin daha aşağısındadır. Daha önce de değindiğimiz gibi o, her nesilde binlerce kişinin aktardığı şeyler olarak gördüğü Medine amelinin bir anlamda mütevâtir haber kategorisinde, dolayısıyla kesin bir bilgi olarak değerlendirir.³ Amelin rivayete üstünlüğü görüşü, onun rivayet ettiği bazı hadislerle amel etmediği iddiasıyla eleştirilmesinin yolunu açmıştır. Zira, amelin desteklediği hadisleri ayrı bir konumda görürken, amel edilmeyen hadislerle sadece rivayet olmaları bakımından değer verir.⁴

Hâber-i vâhidi, amel edilenler ve ameleye dönüşmeyenler olmak üzere iki kısım olarak ayırır.⁵ Onun “Amel bu hadise göre değildir.”, “Bu, üzerinde icma edilmiş ve kendisiyle amel edilen bir hadis değildir.” ve benzeri ifadeleri bu

¹ Muhammed Yûsuf Guraya, *Sünnetin Neliği Sorununa Metodik Bir Yaklaşım Mâlik’in Muvatta’ı Özelinde*, çev. Mehmet Emin Özafşar (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999), 134.

² Mehmet Emin Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek: Fikhî Hadisler Bağlamında Bir İnceleme* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2000), 77.

³ Özkan, *Hicrî İlk İki Asırda Amel Telakkisi*, 150; Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 1/46.

⁴ Özkan, *Hicrî İlk İki Asırda Amel Telakkisi*, 151.

⁵ Zehebî, *Siyer*, 8/148.

duruma işaret eder.¹ O, rivayetin senedini sıhhat açısından incelemesinin ardından, Kur'ân ve Sünnet'teki genel kurallara, Medineli alimlerin uygulamasına, maslahata, sedd-i zerâi prensibine ve kıyas-ı celiye arz ederek aralarında uyumluluk denetimi yapar.² Ali Dere'nin tespitine göre Mâlik, hadisleri değerlendirirken daha ziyade metinden hareket etmekte ve metinleri değerlendirme esnasında titiz hukuki prensiplerin belirleyiciliğine vurgu yapmaktadır.³ Bazı hadisleri ise gerekli sıhhat şartlarını taşısa bile amele uygun olmaması gerekçesiyle nakletmemekte, yani rivayet ettiği hadislerin yanı sıra rivayet etmedikleri için de ameli merkeze alan bir yaklaşım sergilemektedir.⁴

Amelin eşlik etmediği haber-i vâhidi kabul etmediklerini söyleyerek Mâlikileri sert bir şekilde eleştiren İbn Hazm'dan⁵, Mâlik'in *Muvatta*'da yetmiş küsur hadisle amel etmediğini Suyûtî nakleder.⁶ Mebrûk, eserinin son bölümünü, bu iddiadan hareketle Mâlik'in amel etmediği söylenen hadis rivayetlerini incelemeye ayırır. Bu bölümde 78 rivayeti, yer aldığı kitaplara göre teker teker sıraladıktan sonra hadisin Mâlik tarafından nasıl anlaşıldığını ve Mâlikî kaynaklarında yorumlanışını konuyla ilgili diğer deliller muvacehesinde inceler. Yaptığı detaylı inceleme neticesinde söz konusu rivayetlerin çoğunu Mâlik'in,

¹ Özkan, *Hicrî İlk İki Asırda Amel Telakkisi*, 187; Mâlik, (Leysî), *Şalât*, 134/552; (Ka'nebî), *Şalât*, 13/140, 19/166.

² Muhammed Tâhir b. Âşûr, *Keşfü'l-muğattâ fi'l-me'ânî ve'l-elfâzı'l-vâkı'ati fi'l-Muvatta*, nşr. Tâhâ b. Ali et-Tûnûsî (Kâhire: Dâru's-Selâm, 1427/2006), 23; Özel, "Mâlik b. Enes", 27/510.

³ Ali Dere, "İmam Mâlik'in Hadis Metinlerini Değerlendirme Kriterleri Üzerine", *İslâmî Araştırmalar* 10/1-2-3 (1997), 73.

⁴ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/43; Zehebî, *Siyer*, 8/61; Özkan, *Hicrî İlk İki Asırda Amel Telakkisi*, 152.

⁵ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-İhkâm fî uşûli'l-aḥkâm*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrût: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1403/1983), 2/97.

⁶ Süyûtî, *Tezyînü'l-memâlik*, 97; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr el-Hudayrî es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerḥi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Muhammed Eymen b. Abdullah (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1423/2002), 83.

nesih, tahsîs ve takyîd olarak değerlendirdiği, bir kısmını farklı şekillerde tevîl ettiği ve bu durumun amel etmeyi terk olarak değerlendirilemeyeceği kanaatine ulaşmıştır. Amel etmediği nadir örneklerde ise, Mâlik'in, Kur'ân-ı Kerîm, Medine ameli, mevcut diğer hadisler ile kıyas, maslahat ve genel kurallar gibi kriterlerden hareket etmesi sonucu daha kuvvetli gördüğü delilleri tercih ettiği tespit edilmiştir.¹

Konuya Schacht'ın, Medinelilerin Peygamber sünnetlerini sık sık ihmal ettiği iddiasından hareketle değinen A'zamî, Mâlik'in, *Muvatta*'ındaki Peygamber sünnetlerinden sadece üçünü, mevkuf haberlerde ise on sahâbî sözünü çeşitli gerekçelerle kabul etmediğini söylemektedir.² Sonuç olarak İbn Hazm'ın iddiasının gerçekleri yansıtmadığı ve hakikatte Mâlik'in sadece birkaç hadisle çeşitli gerekçelerle amel etmediği ortaya çıkmaktadır. İbn Hazm'ın verdiği sayının en azından bir kısmı, Medine amelini delil kabul etmemesi ve uygulamaya dayanılarak sahih bir hadisle amelin terkinin yanlış görmesiyle ilgilidir.

a. Sahih/Makbul Hadisin Şartları

Rivayetin delil olması ve amel edilmesi onun sıhhat şartlarını taşımasıyla doğrudan ilişkilidir. Bu anlamda hadisin sıhhatinin tespiti ve sahih olarak isimlendirilmesi onu üst bir değer kategorisine taşır. Fakat hadisin sıhhatinin şartları, diğer bir deyişle hangi evsafaftaki rivayetlere sahih denilebileceği konusu, hadis ilminin oluşma aşamalarından itibaren tartışılmalıdır. Mâlik, sahih hadisi tanımlayıp, râvide, rivayette ne gibi şartların aranacağı üzerinde durmasıyla bu konuya önemli katkı sunan alimler arasındadır. Zira o, İbn Uyeyne'nin aktarımıyla

¹ Mebrûk, *Mâlik ve amelühü bi'l-hadîs*, 633-640. Rivayetlerin detaylı incelendiği bölüm için bk. aynı eser 495-632.

² Muhammed Mustafa el-A'zamî, *İslâm Fıkhi ve Sünnet Oryantalist J. Schacht'a Eleştiri*, çev. Mustafa Ertürk (İstanbul: İz Yayıncılık, 1997), 103.

sadece sahih ve ceyyid gördüğü hadisleri rivayet eden ve sika kimselerden nakilde bulunan bir alimdir.¹

i.Râvide Aranan Şartlar

Mâlik'in hadis nakledeceği kişilerde aradığı şartlar onun için makbul ve amel edilmeye elverişli hadisin niteliklerini ortaya koyar. Bu şartlardan bir kısmı daha sonra şekillenen hadis usulü çerçevesinde söylemek gerekirse adalet ile bir kısmı da nakledilen metni ezberleme, anlama ve doğru nakletme yani zabt ile ilgilidir.

Mâlik'in hadis râvisinde aradığı ilk özellik sika/güvenilir olmasıdır. O, sika olmayan kimseden hadis nakletmemekte, kendi değerlendirme ve bilgisi ışığında bu niteliği taşımayanlara yani zayıf râvilere kitaplarında yer vermemektedir.² Nitekim, Bişr b. Ömer'in (ö.207/822) bir râvinin durumunu sorması üzerine Mâlik, *"Onu kitaplarımda gördün mü?"* diye cevap verir. Bişr, hayır deyince, Mâlik, *"sika olsaydı, onu kitaplarımda görürdün."* diye yanıtlar.³ Diğer bir rivayette Mâlik'e, tâbîinden bazı kişilerden niye rivayet yazmadığı sorulduğunda, *"Bu mescitte tâbîinden 70 kişi gördüm, ama onların arasından sika-memûn olanlar dışındakilerden hadis almadım"* diyerek bu tutumunu ortaya koyar.⁴ O, hadis rivayetlerinde doğru sözlü olduğu bilinse bile günlük konuşmalarında ve diğer insanlarla ilişkilerinde yalan söyleyen kimseden hadis alınmayacağı kanaatindedir.⁵ Ayrıca Mâlik'e göre sefih olarak bilinen kimseden rivayette

¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/74; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/322.

² Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 107; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/164; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbü's-Sikât*, nşr. Muhammed Abdülmüîd Hân (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973), 7/459.

³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/68; Râmhürmüzî, *el-Muḥaddişü'l-fâsıl*, 410; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/192.

⁴ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/323.

⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/65, 68; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Medḥal ilâ Kitâbi'l-İklîl*, thk. Fuâd Abdülmün'im Ahmed (İskenderiye: Dâru'd-Da've,

bulunulmamalıdır.¹ Bununla birlikte rical otoritesi İbn Maîn (ö.233/848), Mâlik'in hadis naklettiği râvilerin bir kaçı dışında hepsinin sika olduğunu söyler. Sika görülmeyen râvisine Abdülkerîm b. Ebi'l-Muhârik'i (ö.126/743) örnek verir.² Nesâî'ye (ö.303/915) göre Mâlik, Âsım b. Ubeydullah (ö.132/749) dışında zayıflığıyla meşhur bir kimseden, Abdülkerîm b. Ebi'l-Muhârik dışında da hadisi terkedilen birinden nakilde bulunmamıştır.³ Ayrıca o eserinde zayıf râvilerden Atâ el-Horâsânî'ye (ö.135/752) yer vermekle de eleştirilmiştir.⁴

Kaderiyye, Râfiziyye ve Hâricî gibi mezheplere karşı sert tutumuyla bilinen Mâlik⁵, sahâbe ve tâbiîn'in sükut ettiği Allah'ın isimleri, sıfatları, kelamı, ilmi ve kudreti gibi kelami konularda konuşanları bid'at ehli olarak tanımlamıştır.⁶ O'na göre, Kaderiyye gibi insanları bid'atine ve sapkın görüşlerine çağıran kimselerden rivayette bulunulmaz.⁷ Bid'atine çağırmayan kimselerden ise Mâlik, rivayette bulunmuştur. Medine ehlinde Sevr b. Zeyd ed-Deylî (ö.135/752) davetçi olmamakla birlikte bazı Hâricî ve kaderî görüşler nispet edilen *Muvatta'* râvilerindendir.⁸ Mâlik, *Muvatta'*nda bu râviden, dördü merfû, altısı mevkûf, biri maktû olmak üzere toplam 11 rivayet nakleder. Benzer görüşler nispet edilen Ebû

1403/1983), 49.

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/127; Zehebî, *Siyer*, 113; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 1/684.

² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/17; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1327/1909), 10/7.

³ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 25/269.

⁴ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 1/425; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 25/269; İbn Receb, *Câmi'u'l-'ulûm ve'l-îhikem*, 2/779-780.

⁵ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 283.

⁶ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/217; Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân İbn Receb el-Bağdâdî ed-Dimaşkî, *Fethu'l-bârî Şerhu Şahîhi'l-Buḥârî*, thk. Mahmûd b. Şa'bân b. Abdülmaksûd vd. (Medîne: Mektebetü'l-Gurebâi'l-Eseriyye, 1417/1996), 7/235.

⁷ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/66; Hâkim, *el-Medḥal*, 49; Hatîb, *el-Kifâye*, 124.

⁸ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 2/1.

Süleymân Dâvud b. el-Husayn (ö.135/752-53) da *Muvatta'* râvisidir.¹ Mâlik, şeyhi Dâvud'dan *Muvatta'*da beşi merfû, dokuzu mevkûf, dördü maktû olmak üzere toplam 18 rivayete yer verir.

Hadisin makbul olması için aranan bazı şartlar, rivayeti düzgün bir şekilde işitip, ezberleyip anlayarak nakletme yeterliliği, yani zabt ile ilgilidir. Genel itibariyle ayrı tutmasına rağmen, Eşheb el-Kaysî'nin (ö.204/820) naklettiği bir rivayette Mâlik, zabt özelliğini sika kavramının içinde değerlendirmiştir.² Bununla birlikte nakillerin çoğunda Mâlik'in, sikalık/güvenilirlik vasfı ile zabtı ayrı tuttuğu görülür. Nitekim bu niteliği taşımadığı, hadis ilminde yeterli bilgiye sahip olmadığı için bazı salih ve faziletli kimselerden hadis rivayet etmediğini beyan etmiştir.³ Birçok kez, naklettiğini bilip anlamayan kimseden rivayette bulunulmayacağını⁴, ilmin ehil ve salahiyetli zevattan yazılması gerektiğini vurgulamıştır.⁵ Medine'deki birçok güvenilir şahsiyetten hadis rivayet etmemesini "*onlardan hadis rivayetini sika olmadıkları için değil, rivayet edip düşünmedikleri için terkettim.*"⁶ diyerek râvinin bir ölçüde fakih olmasını, metni hem dil hem de mana bağlamında anlayabilmesini şart koşturmuştur.⁷ Mâlik, rivayeti nakilde aranan ehillik veya anlama ölçüsünü hadisin helalini, haramını, ziyadesi ve noksanını bilmek olarak koyar.⁸ Mâlik'e göre bunamış, yaşlılık vb. nedenlerden hafızası zayıflamış

¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 2/310.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/67.

³ Kādî İyâz, *el-İlmâ'*, 60; Hatîb, *el-Kifâye*, 116; Zehebî, *Siyer*, 8/67-68.

⁴ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 6/322; Hâkim, *el-Medhal*, 48; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/66.

⁵ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/136; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 99; Hatîb, *el-Kifâye*, 159, 162; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 6/319.

⁶ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/67

⁷ Dere, "İmam Mâlik'in Hadis Metinlerini Değerlendirme Kriterleri Üzerine", 70.

⁸ Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcûd, Ali Mahmud Muavvez, Abdülfettâh Ebû Sünne (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), 3/380.

râvilerden güvenilir olsalar bile rivayette bulunulmamalı ve çok hata yapan kimselerin durumları açıklanmalıdır.¹

O'na göre, râviler, kendilerinden habersiz kitaplarına bir şey ilave edilme ihtimali nedeniyle naklettiği hadisleri hem yazmalı hem de ezberlemelidir.² Ayrıca bu ezber de yine ulemadan şifahi yolla gerçekleşmeli, sahifelerden olmamalıdır.³

ii.İsnadda İttisal ve Mürsel Hadis

Muhaddislerin tâbîinden bir râvinin, sahâbeyi atlayarak doğrudan Hz. Peygamber'den naklettiği rivayet olarak tanımladığı mürsel hadis, fakihlere göre senedinin neresinde ve ne kadar olursa olsun inkıta'/kopukluk bulunan hadise denir.⁴ Mâlik, mürsel terimini fakihlerinkine benzer şekilde muttasılın karşıtı olarak kullanır. Nitekim İbn Abdilber *et-Temhîd*'de onun mürsellerinden bahsederken münkatı', mu'dal, muallak gibi terimlerin altına girebilecek hadisleri de incelemiştir. Mâlik, makbul ve delil olmaya elverişli hadis kategorisinde gördüğü sika râviden nakledilen mürsel hadisleri çokça rivayet etmiştir.⁵ Bununla birlikte yer yer isnadın muttasıl olarak nakledilmesi tavsiyesinde bulunduğu da görülmektedir.⁶

Mâlik'in hadisleri mürsel olarak nakletme nedenleri arasında, hadisi rivayet ettiği kimsenin adını unutmaması, hadisi o kişiden nakletmeme isteği ve muttasıl

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/110-111; Hatîb, *el-Câmi' li-aḥlâkı'r-râvî*, 2/7; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/70; Râmhürmüzî, *el-Muḥaddisü'l-fâsil*, 593-594.

² Hatîb, *el-Kifâye*, 227; Kādî İyâz, *el-İlmâ'*, 136; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*, 2/32.

³ Hatîb, *el-Kifâye*, 162.

⁴ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdîrrahmân b. Mûsâ İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *'Ulûmü'l-ḥadîs*, thk. Nûreddin İtr (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1430/2009), 52; Süyûtî, *Tedrîbü'r-râvî*, 159; Salahattin Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2010), 61-64.

⁵ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî eş-Şâfiî ez-Zerkeşî, *en-Nüket 'alâ Muḥaddimetî İbni's-Şalâh*, thk. Zeynelâbidîn b. Muhammed (Riyad: Edvâu's-Selef, 1419/1998), 1/491-493; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/164.

⁶ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 6/330.

isnada duyduğu şüphe sayılmıştır.¹ Ona göre, sika râvinin naklettiği mürsel hadis ile müsned de olduğu gibi amel etmek gerekir.² Onun mürselleri, başta mezhep müntesipleri olmak üzere birçok alim tarafından, Mâlik'e duyulan güven ve sika râvilerden nakletmesi nedeniyle makbul ve sahih kabul edilmiştir.³

b. Rivayet Tarzı ve Yöntemi

Rivayeti, dinin aslı, eti, kanı gibi vazgeçilmez bir parçası olarak gören Mâlik⁴ nakledeceği hadisi; rical, anlam ve amel edilebilirlik gibi kriterler açısından titiz bir değerlendirmeye tabi tutmuştur. Bu nedenle o, her râviden nakilde bulunulmaması üzerinde titizlikle durur.⁵ Diğer taraftan o, ilmin saygınlığını zedeleyeceği ve ortadan kalkmasına neden olacağı düşüncesiyle her isteyen kişiye de hadis nakletmemiş, öğrencileri noktasında seçici davranmıştır.⁶

Nakledeceği rivayetlerde seçici davranan Mâlik, yanlış yönlendirmelere ve fesada yol açabileceği endişesiyle hocalarından ve şeyhlerinden naklettiği bütün rivayetleri öğrencilere aktarmayı doğru görmemiştir. Bu anlayışın neticesinde bildiği fakat kimseye nakletmediği pek çok hadisi bulunduğu rivayet edilir.⁷ Hatta naklettiklerinden bir kısmını nakletmekten dolayı pişmanlık duyduğu zamanlar

¹ Hatîb, *el-Kifâye*, 365; Ebü'l-Hayr Muhammed b. Abdîrahmân b. Muhammed es-Sehavî, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadis li'l-'Irâkî*, thk. Ali Hüseyin Ali (Kâhire: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003), 3/151; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 386; Polat, *Mürsel Hadisler*, 81.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/2.

³ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/164-165; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 1/686; Hatîb, *el-Kifâye*, 386.

⁴ Râmhürmüzî, *el-Muḥaddişü'l-fâsil*, 416; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/136.

⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/65; Hatîb, *el-Kifâye*, 159-160; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/138, 172.

⁶ Hatîb, *el-Câmi' li-aḥlâkı'r-râvî*, 1/329; İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-'ilm*, 263.

⁷ Hatîb, *el-Câmi' li-aḥlâkı'r-râvî*, 2/109; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 6/321; Zehebî, *Siyer*, 8/66; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/188.

olmuştur.¹ Mâlik'in talebelerine nakletmediği rivayetlerin içeriği, hangi konulara veya özelliklere sahip bulunduğu, diğer bir deyişle, hadisleri rivayet edilecek ve edilmeyecekler şeklinde hangi kriterlere göre belirlediği net değildir. Fakat eldeki verilere göre hadisi terketme nedenleri arasında amele uygun olmaması, bid'at ehli tarafından delil olarak kullanılması ile isnadı veya metninin bir kısmında şüphe bulunması yer almaktadır.² Çok hadis rivayetinden kaçınması ve takındığı titiz tavrına rağmen Mâlik, bazı hadislerin isnadındaki tashif türü hatalar nedeniyle eleştirilmekten kurtulamamıştır.³

Mâlik, rivayetlerin geldiği ve nakledildiği bölgeye önem vermektedir. O, genel olarak Irak menşeli rivayetleri, onların güvenilir olmayan kişilerden tahammülde bulunması nedeniyle güvensiz bulur.⁴ Nitekim hadisin Hameyn'den çıkınca semâsının zayıfladığını⁵ ifade eden Mâlik'in nezdinde, Irak, rivayetlerin gece basılıp gündüz tüketildiği bir hadis darphanesine benzer.⁶

Mâlik, mana ile rivayet hususunda rivayetleri, Hz. Peygamber'e ait olanlar ve sahâbî, tâbiînden gelenler olmak üzere ikiye ayırır. Hz. Peygamber'in hadisinde manayla rivayeti değil işitildiği şekilde lafzen naklini gerekli görür. Merfû hadislerde takdim, tehir, ziyade ve eksiltme vb. tasarruflarda bulunulmasını doğru bulmaz.⁷ Bununla birlikte Hz. Peygamber'in hadislerini rivayet ederken vav, elif

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/188; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî el-Hatîb, *Naşîhatü ehli'l-hadîs*, thk. Abdülkerîm b. Ahmed el-Vüreykât (Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr, 1408/1988), 34.

² Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/186-188-189; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 102; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 6/322; Hatîb, *el-Kifâye*, 234.

³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nîsâbü'rî el-Hâkim, *Ma'rîfetü ulûmi'l-hadîs ve kemiyeti ecnâsihi*, thk. Ahmed b. Fârsî es-Selûm (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1424/2003), 444-445; Zehebî, *Siyer*, 8/112.

⁴ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/189.

⁵ Hatîb, *el-Câmi' li-aḥlâkı'r-râvî*, 2/286-287; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/80.

⁶ Zehebî, *Siyer*, 8/114.

⁷ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 102; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 6/318; Hatîb, *el-Câmi' li-*

gibi manayı değiştirmeyen ufak tefek değişikliklere ve ziyadelere daha müsamahalı yaklaşmıştır.¹ Mevkf ve makt rivayetlerde ise lafz rivayeti evla görmekle birlikte manaya isabeti yeterli bulur.² İbn Hanbel, hadisleri asli lafızlarıyla nakletmek isteyene Mlik'in hadisini ezberlemesini tavsiye etmektedir.³ Bunun aksine, İbn Bkeyr onun rivayetleri çoğu kez sabah başka, akşam başka lafızlar ile naklettiğini söyleyerek, lafz rivayet noktasında hassas olmadığına işaret etmiştir.⁴ Fakat burada İbn Bkeyr'in bahsettiği hadislerin, Hz. Peygamber'e mi yoksa sahbe ve tbi'ne mi ait olduğu açık değildir.

Mlik, merf rivayetler ile diğerleri arasındaki ayrımı hadislerin ihtisarı konusunda da gözetir. Allah Resulü'nden gelen hadisin kısaltılmasının doğru olmadığını söylerken, diğer kimselerden gelen rivayetlerde bu nevi tasarruflara müsamahalı yaklaşmaktadır.⁵ Nitekim hadis usulü eserlerinde Mlik'in şüphe edilen ziyadeyi hazf ederek ihtisara gittiği ve hadislerde takt yaptığı ifade edilmiştir.⁶

O'na göre, ilmin zahir ve maruf olanı nakledilmeli, şaz ve garip rivayetler terkedilmelidir. Bu kanaatini *"İlmin en şerlisi garib, en hayırlısı insanların rivayet edegeldikleri zhir olandır"* diyerek ortaya koyar.⁷ Eserinde garip hadis

aĥlk'r-rv, 2/33, 34; a.mlf., *el-Kifye*, 178, 189.

¹ Hatb, *el-Kifye*, 250; a.mlf., *el-Cmi' li-aĥlk'r-rv*, 2/34; İbn Abdilber, *Cmi'u beyni'l-'ilm*, 124.

² Hatb, *el-Cmi' li-aĥlk'r-rv*, 2/34; Kd İyz, *el-İlm*, 179.

³ Zeheb, *Siyer*, 8/110.

⁴ Hatb, *el-Kifye*, 209.

⁵ Hatb, *el-Kifye*, 191.

⁶ Sehav, *Fethu'l-muĥıs*, 3/151; İbn's-Salh, *'Ulm'l-ĥads*, 217; Ahmed Muhammed şkir, *el-Bé'is'l-hass il ma'rifeti 'ulmi' l-ĥads li'l-hfız İbn Kesr* (Khire: Dru't-Trs, 1424/2003), 119; Thir b. Muhammed Slih b. Ahmed el-Cezir, *Tevciĥ'n-naşar il uşli'l-eşer*, nşr. Abdulfetth Eb Gudde (Haleb: Mektebetü'l-Matbti'l-İslm, 1416/1995), 2/706.

⁷ Kd İyz, *Tertb'l-medrik*, 2/60; Hatb, *el-Cmi' li-aĥlk'r-rv*, 2/100.

bulunmamasını bir mutluluk vesilesi olarak gördüğü nakledilir.¹ Bununla birlikte Ebû Nuaym (ö.430/1038), Mâlik'ten nakledilen pek çok garib/ferd hadise *Hilyetü'l-evliyâ*'sında yer verir.² Ayrıca Mâlik, yanlış anlaşılması ve teşbihe düşülmesi endişesiyle Allah'ın sıfatları vb. konulardaki “Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı” gibi müteşabih hadislerin yaygınlaştırılmasını hoş görmemiş, nakledilse bile yorum katılmamasını istemiştir.³

c. Cerh-Tadile Bakışı

Rivayet ameliyesini din ile özdeşleştiren Mâlik, râvileri, taşımaları gereken adalet ve zabt nitelikleri hususundaki durumlarına göre tenkite ve ayrıma tabi tutmuştur.⁴ Adalet veya zabt açısından zayıf ve güvenilir olmayan hadis râvilerinin durumunun diğer insanlara açıklanmasını isteyerek cerh-tadil faaliyetinin meşruiyetini savunmuştur.⁵

Medineli fakihlerden rical tenkidinde bulunup, sika olmayanlardan hadis nakletmeyen ilk kişi olarak nitelenen Mâlik⁶, cerh-tadil ve hadislerin sıhhatini tespit hususunda pek çok muhaddis tarafından otorite olarak görülmüştür.⁷ Öyleki İbnü'l-Medîni (ö.234/848-49), onun nakilde bulunmadığı veya tanımadığı Medineli râvinin hadisinde bir problem olduğunu söylemiştir.⁸ Sika râvilerden nakletme anlayışından dolayı Mâlik'in bir râviden nakli bile tadil olarak

¹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/76.

² Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/332-355.

³ Zehebî, *Siyer*, 8/103-105; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 7/150.

⁴ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/322; Müslim, *Mukaddime*, 6 (No. 85); Zehebî, *Siyer*, 8/62.

⁵ Râmhürmüzî, *el-Muhaddişü'l-fâsil*, 593-594; Hatîb, *Şerefü aşhâbi'l-hadîs*, 124; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/47.

⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/459.

⁷ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*, 106; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/322; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/138-139; Zehebî, *Siyer*, 8/71.

⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/177; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/172.

algılanmıştır.¹ Bu nedenle İbn Uyeyne gibi çağdaşı muhaddisler, onun rivayet ettiği şeyhlerden yazmaya gayret etmişlerdir.² Rical tenkidi konusunda müteşeddidler arasında değerlendirilen³ Mâlik'in, megâzî müellifi İbn İshak'ı (ö.151/768) deccâl olarak nitelemesi teşeddüdün eseri olarak görülmüştür.⁴

d. Edâ ve Tahammül Yolları

Hicri ikinci asırda hadis eda ve tahammül yolları arasında semâ, arz, icazet ve mükatebe yaygın olan yöntemler arasındadır. Muhaddisler rivayetin hangi yöntemle hocadan alındığını, hangi sîga ile nakledileceğini hadisin güvenilirliği ile yakından ilişkili görmüş ve bu verileri sıhhati tespit konusunda istihdam etmişlerdir.

Sonradan yerleşmiş istilâh ile ifade etmek gerekirse '*arz / kırâe ale's-şeyh*, semâ ve münâvele Mâlik'in asıl itibariyle makbul gördüğü üç tahammül yöntemidir. Ona göre bu yöntemlerin üçü de semânın alt türüdür: "*Semâ bize göre üç türdür. İlki, senin alime okuman; ikincisi alimin sana okuması, üçüncüsü ise alimin sana bildiği bir kitabı verip, onu benden rivayet et demesidir.*"⁵ Bazı kaynaklarda Mâlik bu üç yöntemi en sahih semâ çeşidi olarak tavsif etmektedir.⁶ Derslerinde hadis naklederken kullandığı yöntem genelde öğrencinin veya başka bir kişinin hocaya okuması yani *kırâe ale's-şeyh*/'arzdır. Mâlik'in kırâati, semâdan daha üstün gördüğü⁷ genel kabul görmekle birlikte arasında ayırım yapmadığını

¹ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 100; Zehebî, *Siyer*, 6/141.

² Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 100.

³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/204; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 100.

⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/20.

⁵ Kādî İyâz, *el-İlmâ'*, 74; Hatîb, *el-Kifâye*, 323.

⁶ Kādî İyâz, *el-İlmâ'*, 79-80; Râmhürmüzî, *el-Muhaddişü'l-fâsıl*, 437-438; Hatîb, *el-Kifâye*, 276.

⁷ Hatîb, *el-Kifâye*, 276; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 105; Kādî İyâz, *el-İlmâ'*, 69.

düşünenler de vardır.¹ Öğrencinin hocaya okumasının Medine ehlinin genel uygulaması olması;² İbn Şihâb ez-Zührî gibi hocalarının tercih etmesi³ gibi nedenlerden dolayı Mâlik'in kırâat yöntemini semâdan daha fazla kullandığı aşıkardır.⁴ Kiraat yöntemine karşı çıkanları, hadisten daha üstün olan Kur'ân öğreniminde hocaya okunmasının yeterli görülmesini delil getirerek eleştirmiştir.⁵

Eda lafızlarının kullanımında Mâlik, arz/kırâe 'ale's-şeyh veya semâ şeklinde alınan hadislerin naklinde "haddesenâ", "haddesenî", "ahberanâ", "ahberanî", "semi'tü" lafızlarının hepsinin kullanılabileceğini belirterek daha serbest bir tutum sergilemişti.⁶

Mâlik'in makbul gördüğü üçüncü tahammül yöntemi onun semâ çeşitleri arasında saydığı icazetle birlikte olan münâveledir.⁷ Bu münâvele türünde ya şeyh, asıl nüshasını veya asılla karşılaştırılmış bir nüshayı öğrencisine rivayet izni verir, ya da öğrenci nüshayı kontrol ettirdiği hocasından icazet alır.⁸ Mâlik, icazetli münavelede, öğrencinin nüshasının, asılla karşılaştırılıp aynı hale getirilmesini ve izin veren kimsenin (mücîz) naklettiğini bilmesi, adil ve zâbıt olmasını; izin isteyen (müstecîz) de ehli ilimden olmasını şart koşturmuştur.⁹ Zira, kendisine gelip, "Ey Ebû Abdullah, sana verdiğim sahifeye baktın mı?" diyen Salih

¹ Râmhürmüzî, *el-Muḥaddişü'l-fâşıl*, 420; Hatîb, *el-Kifâye*, 270; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/572.

² Zehebî, *Siyer*, 8/63; Hatîb, *el-Kifâye*, 269.

³ Hatîb, *el-Kifâye*, 265; İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 472.

⁴ Hatîb, *el-Kifâye*, 270-272; M. Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları* (Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2001), 71.

⁵ Hatîb, *el-Kifâye*, 270-271.

⁶ İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 469, 473-474; Râmhürmüzî, *el-Muḥaddişü'l-fâşıl*, 421, 438, 517; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 105-106; Hatîb, *el-Kifâye*, 270, 307; Kādî İyâz, *el-İlmâ'*, 71, 122-123.

⁷ Kādî İyâz, *el-İlmâ'*, 85; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-ḥadîs*, 166.

⁸ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 79.

⁹ Hatîb, *el-Kifâye*, 317, 333; Kādî İyâz, *el-İlmâ'*, 95.

b. Abdullah'a (ö.231/845) nüshasını verip, onu incelediğini ve kendi hadisi olduğunu söyledikten sonra rivayet izni vermiştir.¹

Talebinin şeyhine bir kitap getirip *“bu senin rivayetindir. O kitabı bana ver. bir de icazet ver.”* diyerek münavele istemesi de aynı tür içindedir.² Fakat bazı rivayetlerde, Mâlik'in, hocanın, râvisine *“Bu benim kitabım, onu benden al ve içindekini tahdis et”* demesinden hoşlanmadığı nakledilmiştir.³ Bunun nedeninin gerekli titizlik gösterilmemesi ve az zamanda fazla ilim alınma isteği olarak görülmüştür. Mâlik, bu tarz rivayeti daha ziyade uzak bölgelerdeki ve yeterince hocadan ders alma imkanı olmayanlar için benimsemiştir. O normal şartlarda münâvele yöntemi yerine ilme saygının ve verilen değer gereği olarak semâ ve arzı tercih etmiştir.⁴ Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö.463/1071) kaydettiği bir rivayette onun kitabı incelemeden, *“Eğer benim hadisimse, benden tahdis et”* diyerek şartlı bir tesahül göstermesi⁵ bir istisna olarak dikkat çekmektedir. O, kendisinden icazetle alınan rivayetlerin, “haddesenâ” veya “ahberanâ” lafzıyla nakledilebileceğini söylemiştir.⁶

Mâlik, dar bir çerçevede izin verdiği kitabet yöntemini sınırlı da olsa kullanmıştır.⁷ Bu şekilde yaptığı yazışmalarda güveni temin etmek için olsa gerek mektubunu mühürlediği görülmektedir.⁸ O'na göre *“an fulânin”* ve *“enne fülânen”* lafızları birbirine eşit olup ittisal veya inkıta'ya hükme imkan vermez.⁹

¹ Hatîb, *el-Kifâye*, 323, 327.

² Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 269-270.

³ Hatîb, *el-Kifâye*, 316.

⁴ Hatîb, *el-Kifâye*, 316, 317; İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 474.

⁵ Hatîb, *el-Kifâye*, 329.

⁶ Hatîb, *el-Kifâye*, 332, 333; Kādî İyâz, *el-İlmâ'*, 90.

⁷ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/27; Muhammed Mustafa el-A'zamî, “Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik”. *Muvatta'ü'l-İmâm Mâlik*. mlf. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (Abudabi: Müessese Zâyed b. Sultân, 1425/2004), 1/61.

⁸ Hatîb, *el-Kifâye*, 241-242.

⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 62.

e. Hadisleri Anlama

Muhaddis kimliğinin yanı sıra fıkhıta da otorite sayılan Mâlik, hadislerin rivayetinden ziyade anlamı ve amel edilebilirlik hususu üzerinde durmaktadır. Hadis rivayet edeceği kişileri, naklettiklerini anlama kapasitesine sahip kimseler arasından seçmeye özen göstermektedir.¹ Bu nedenle rivayet esnasında aceleci bir tavır sergilememiş, Hz. Peygamber'in sözünü doğru anlamak için çaba göstermeye odaklanmıştır.² Hadis öğrenimine heveslenen yeğenleri Ebû Bekir ve İsmâil'e de rivayeti azaltıp, anlama üzerinde daha çok kafa yormalarını tavsiye etmiştir.³

Hadisleri anlama faaliyetinde önemli yer tutan ve hicrî ikinci asırda yoğunlaşan *garîbü'l-hadîs* çalışmalarında Mâlik, Şu'be b. Haccâc (ö.160/776) ve Süfyân es-Sevrî (ö.161/778) önde gelen alimlerden sayılmıştır.⁴ Kur'ân'daki garip lafızlarla ilgili de bir eser kaleme aldığından bahsedilen Mâlik, *Muvatta*'sında on altı yerde hadiste izahına ihtiyaç duyduğu kelimelerle ilgili açıklamalar yapmıştır.⁵

5. *Muvatta*' Dışındaki Eserleri

Hadis, tarih ve literatür eserlerinde Mâlik'in *Muvatta*' dışında kaleme aldığı farklı alanlara ait birçok eserden bahsedilir. Kādî İyâz, bu eserlerin meşhur olmamakla birlikte çoğunun sahih senedlerle geldiği bilgisini verir.⁶ Bu eserlerin

¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/67.

² Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 408.

³ Râmhürmüzî, *el-Muḥaddişü'l-fâşıl*, 242; Kādî İyâz, *el-İlmâ'*, 216.

⁴ Hâkim, *Ma'rîfetü ulûmi'l-hadîs*, 295; Ömer Özpinar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005), 274.

⁵ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/93; Yavuz Köktaş, "İmam Mâlik'in Muvatta'ında Garîbü'l-hadîs ve Hadîs Yorum Örnekleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2002), 55.

⁶ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/90.

isimleri, sıhhati ve haklarında kısa bilgi vermenin faydalı olacağı düşünülmüştür.

- *Risâle fi'l-kader ve'r-redd 'ale'l-Kaderiyye*: Mâlik'in, *Muvatta'* dışındaki en meşhur eseri olup, kader ve Kaderiyye mezhebinin görüşlerine eleştiri içeren İbn Vehb'e yazılmış bir risâle niteliğindedir. Eser, Mâlik'e ulaşan muttasıl isnadlarla ve sika râviler tarafından sahih bir senedle nakledilmiştir.¹
- *Kitâb fi'n-nücûm ve hesâbu medâri'z-zamân ve menâzili'l-kamer*: Kādî İyâz'ın sahih bir isnad ile sika râviler tarafından nakledildiğini belirttiği bu meşhur eser, alanında kaynak niteliğinde faydalı bir eser olarak görülmüştür.² İsminin ihsas ettirdiğinin aksine eserin, ilm-i nücûma dair bilgiler vermekten ziyade yıldız ve ayla ilgili rivayetleri topladığı tespiti yapılmıştır.³
- *Risâle fi'l-ekziye*: Mâlik'in kadılık yapan bazı kişilere yazdığı on cüzden ibaret eseridir.⁴
- *Risâle ilâ Ebî Gassân Muhammed b. Mutarrif fi'l-fetvâ*: Mâlik'in Ebû Gassân'a fetva konusunda yazdığı risale sika râviler tarafından nakledilmiştir.⁵ Dokuzuncu asırlara kadar meşhur olan bu eserin mevcut bir elyazması bilinmemektedir.⁶
- *Risâle ile'l-Leys b. Sa'd fî İcmâ'ı Ehli'l-Medine*: Mâlik'in, fakih Leys b. Sa'd'a amel-i ehli Medine hakkında yazdığı meşhur ve küçük bir risale olup pek çok kadim kaynakta nakledilmiştir.⁷

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/90-91; Zehebî, *Siyer*, 8/88; Süyûtî, *Tezyînü'l-memâlik*, 83.

² Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/91; Zehebî, *Siyer*, 8/88; Süyûtî, *Tezyînü'l-memâlik*, 83.

³ Özel, "Mâlik b. Enes", 27/511.

⁴ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/92. Zehebî, *Siyer*, 8/89; Süyûtî, *Tezyînü'l-memâlik*, 83.

⁵ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/92.

⁶ Süyûtî, *Tezyînü'l-memâlik*, 83; Muhammed Riyâd, *Usûlü'l-Fetvâ ve'l-kazâ fi'l-mezhebi'l-Mâlikî* (b.y.: Matbaatü'l-Necâhi'l-Cedîde, 1416/1996), 109.

⁷ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/41-44; Zehebî, *Siyer*, 8/89; Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî, *Yahyâ b. Maîn ve kitâbühü't-Târîh*, thk. Ahmed Muhammed Nûrseyf (Mekke: Câmîatü'l-Melik Abdülazîz, 1399/1979), 3/498-501.

- *Kitâbü't-tefsîr li-garîbi'l-Kur'ân*: Halid b. Abdurrahman el-Mahzûmî'nin (ö.212/827) Mâlik'ten rivayet ettiği bu eseri, Süyûtî (ö.911/1505), müsned ve latif bir tefsir olarak tasvir etmektedir.¹
- *el-Mücâlesât*: İbn Vehb'in Mâlik'in düzenlediği meclislerde ondan işittiklerini içeren hadis, âsâr ve âdâb ile ilgili faydalı bilgiler içeren tek ciltlik eseridir.²
- *Kitâbü'l-Menâsik*: Öğrencilerinden Ebû Ca'fer el-Ezherî, onun Mâlik'in en büyük kitabı olduğunu kaydetmektedir.³
- *Mesâil İbn Serrâc*: Ebû'l-Abbas es-Serrâc'ın, Mâlik'in cevap verdiği yetmiş bin meseleyi içeren kitabıdır.⁴
- *Kitâbü's-Sırr*: Küçük bir cüz çapındaki bu eser, İbnü'l-Kâsım ve Ma'n b. İsâ kanalıyla gelmekte olup Mâlik'e aidiyeti tartışmalıdır. Bu telifin, nadir rastlanan meseleleri ve halifelerle ilgili pek çok bilgiyi içerdiği rivayet edilmektedir.⁵
- *Risâle fi'l-âdâb ve'l-mevâ'iz*: Mâlik'in, halife Hârûnürreşîd'e yazdığı söylenen bu meşhur risalenin isnadı münkatı'dır. Zehebî, bu risalede bilinmeyen hadislerin yer aldığını ve onun mevzû olduğunu söylerken; Süyûtî, eserin isnadının zayıf olduğunu söylemekle yetinmiştir.⁶

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/93-94; Zehebî, *Siyer*, 8/89; Süyûtî, *Tezyînü'l-memâlik*, 83.

² Süyûtî, *Tezyînü'l-memâlik*, 83.

³ Süyûtî, *Tezyînü'l-memâlik*, 83.

⁴ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/94; Süyûtî, *Tezyînü'l-memâlik*, 84; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 2/60.

⁵ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîşü'l-habîr fî tahrici ehâdîsi'r-Râfi'iyi'l-kebîr*, thk. Ebû Âsım Hasan b. Abbâs vd. (Kurtuba: Müessese Kurtuba, 1416/1995), 3/374; Zehebî, *Siyer*, 8/89.

⁶ Zehebî, *Siyer*, 8/89; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/92; Süyûtî, *Tezyînü'l-memâlik*, 84.

BİRİNCİ BÖLÜM: *MUVATTA*'IN OLUŞUM SÜRECİ VE NÜSHALARI

A. *MUVATTA*'IN ANLAMI

Muvatta’, “و ط أ” sülâsi kökünden türeyen ism-i mefûl kalıbındaki bir kelimedir. Mastarı “و ط أ” ve “و طَاء” şeklinde gelir.¹ “و ط أ” kökünün sözlükler ile Kur’an ve hadislerdeki kullanımı incelendiğinde hakikat ve mecaz toplam sekiz farklı anlamda kullanıldığı görülmektedir.

- Çiğneme, bir şeyin üzerine basma, ayakla çiğneme, ezme²

¹ İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-, “vte”, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur’ân*, thk. Saffan Adnân Davûdî, çev. Yusuf Türker (İstanbul: Pınar Yayınları, 2007), 1572.

² Bu kökün ilk somut anlamı “bir şeyi çiğnemek, üzerine basmak, ayak basmak’tır. “و طِنْتُهُ بِرَجْلِي” onu ayağımla çiğnedim demektir. Ahzâb sûresinde geçen “وَأَرْضًا لَّمْ تَطْنُوهَا” “*ayak basmadığınız topraklar*” ifadesinde bu anlamda kullanılmıştır. Fetih Sûresi’nde mecazi bir anlama kayarak “وَلَوْلَا” “*Filanı hayvanıma çiğnettim, ta ki hayvanım onun üzerine bastı*”, “وَأُطِئْتُ فَلَانًا دَابَّتِي حَتَّى وَطِنْتُهُ” “*Onu atına bindirdi. Sonunda O da ata bindi.*” örneklerinde olduğu gibi bu kök, çiğnetmek, bindirmek gibi anlamlar kazanmaktadır. Hz. Peygamber’in erkeklerin kadınlar üzerindeki haklarını anlatırken kullandığı “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يُوطِئَنَّ فُرُشَكُمْ أَحَدًا” “*yataklarınızı kimseye çiğnetmemeleri (yanlarına gelmesine izin vermemeleri)*” ifadesi mecazi de olsa çiğnemek köküyle yakın ilişkilidir. Aynı kökten türeyen pek çok kelimenin bu anlamla yakın ilişkisi bulunur. الوَطَاءُ, ayak basılan yer (mevzîü'l-kadem), المَوْطِاُ ise mevzi anlamına gelir. Tevbe sûresindeki “وَلَا يَطْنُونَ مَوْطِنًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ”, “*kâfirleri öfkeliendirmek üzere bir yere adım atmaları*” ifadesinde ise hem fiil hem ism-i mekan kalıbı kullanılmıştır. المَوْطِاُ ifadesi de benzer anlamdadır. İbn Mâce’de geçen bir rivayette “لَا تَتَوَضَّأُ مِنْ مَوْطٍ” “*(pis) bir yere basmaktan dolayı abdest almayız*” şeklinde kullanılmıştır.” Yoldan geçen kimsenin, الواطئة şeklinde isimlendirilmesini, İbn Manzûr, yolu çiğnemesi/yola ayak basmasıyla açıklar. İbn Vehb’in Muvatta’sında yer alan bir rivayette Hz. Peygamber “اِخْتَأَطُوا لِأَهْلِ الْأَمْوَالِ فِي الْوَاطِئَةِ”, “*Yoldan gelip geçenler(in hakkı) konusunda mal sahiplerine hazırlıklı olun...*” uyarısında bulunun. Zebîdî, الوَطءُ kelimesinin “إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ” ayetindeki anlamının ayak üzerine basmak, çiğnemek anlamıyla ilişkilendirerek, “kîyâm” olarak izah eder. Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed İbn Manzûr el-Ensârî er-Rüveyfî, “vte”, *Lisânü'l-'Arab*, thk. Eymen Muhammed Abdülvehhâb & Muhammed Sâdık el-Ubeydî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1419/1999), 15/331-332; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed el-Hüseyinî ez-Zebîdî, “vte”, *Tâcû'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, nşr. Mustafa Hicâzî vd. (Kuveyt: el-Meclisü'l-Vatanî, 1419/1998), 1/491-495; Ebü's-

- Muvafakat etme, uyuşma, bir şeyi diğer bir şeye uydurma¹
- İzlenilen, takip edilen (yol), tekrarlanan şey²
- Hazırlama, tamamlama, kemale erme³

Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed İbnü'l-Esîr eş-Şeybânî el-Cezerî, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-ĥadîş ve'l-eşer*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmud Muhammed et-Tanâhî (Kâhire: el-Mektebetü'l-Halebiyye, 1383/1963), 5/201-202; Ahzâb, 33/27; Fetih, 48/25; Tevbe, 9/120; Müzzemmil, 73/6; Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Mısırî, *el-Muvatta'*, thk. Hişâm İsmâîl es-Sînî (Dammâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1420/1999), 72; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen li'l-İmâm Ebî Dâvûd*, thk. Âdil b. Muhammed, 'Imâdüddîn b. Abbâs. (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1436/2015), "Menâsik", 54/1896; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*. nşr. Merkezü'l-Buhûs ve Tekniyetü'l-ma'lûmât (Kâhire: Dâru't-Te'sîl, 1435/2014), İkâmetu's-Salavât, 67 (No. 1008); Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 3/119/120.

¹ ط و kökünün yaygın anlamlarından biri de mufâale babında ortaya çıkan muvafakat, uyuşmadır. İbn Manzûr "واطأ" fiilinin muvafık oldu anlamında kullanıldığını belirtir. Râgıb el-İsfahanî'ye göre "المُوَاطَّاة" muvafakat, bir nesneyi bir nesneye uydurmak demektir. Bu anlam bir kimsenin ayağını, arkadaşının ayağını bastığı yere basmasından türer. Nesî uygulamasıyla ilgili ayette geçen "لِيُوَاطُّوا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ" "...Allah'ın haram kıldığına sayısına uydursunlar da..." (et-Tevbe, 9/37) ifadesinde kelime bu anlamı kazanır. تَوَاطَّأ ve تَوَاطَّأ anlaşılmak, hem fikir olmak, uyuşmak manasındadır. Kadir gecesinin zamanıyla ilgili hadiste Hz. Peygamber "أَرَى رُؤْيَاكُمْ قَدْ تَوَاطَّطْتُمْ فِي الْعَشْرِ" "rüyalarınızın son on güne denk düştüğünü olduğunu görüyorum" derken kelimeyi bu anlamda kullanmıştır. İftial babından gelen اِنْتَضَى fiili ise muvafakatin yanı sıra yardımlaşmak manası taşır. Buhârî, Teheccüd, 20/1165; İbn Manzûr, "vte", 15/332-333; Râgıb, "vte", 1573; Zebîdî, "vte", 1/495.

² ط و kökünün ism-i meful kalıbındaki "مُطَوَّءَةٌ" şekli çiğnenilen, izlenilen, takip edilen yol anlamındadır. Bu anlam Hz. Peygamber'in kader hadisinde geçen "أَثَارَ مُطَوَّءَةٍ" "takip edilen izler" ifadesinde de gözüktür. Zebîdî, bu ifadeyi kaderin hayır veya şer olarak daha önceden tayin ettiği izlenilen eserler/izler şeklinde izah ederek kelimenin bu anlamına işaret eder. Kelimenin tekrar anlamı, şiirde kafiyein iki kere tekrar etmesini ifade eden الإِيطَاء formunda da ortaya çıkar. الإِيطَاء aslında insanın yolda kendinden önce basılan yerin izine basmasıdır. Halil b. Ahmed ise bu sanatı, iki kafiyein bir kelimedede birleşmesi şeklinde açıklayıp muvafakat anlamıyla ilişkilendirir. Zebîdî, "vte", 1/492, 497; Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, "vte", *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdî Mahzûmî & İbrâhim es-Sâmerrâî (b.y.: Mektebetü'l-Hilâl, t.y.), 7/468; Müslim, Kader, 2755 (7/27).

³ ط و kökünün sözlüklerde ön plana çıkan diğer bir anlamı da hazırlamak, tamamlamak, kemale erme. İbn Manzûr bu anlama وَطَّأْتُ الشَّيْأَ فَاتَّأ "bir şeyi hazırladım oda hazır oldu" cümlesiyle örnek verir. Bu kullanıma İbnü'l-Cevzî, Cebrâil'in Hz. Peygamber'e imam olduğu rivayeti şahit getirir: "صَلَّى بِهِ جِبْرِيلُ الْعِشَاءَ حِينَ غَابَ الشَّفَقُ وَاتَّأ الْعِشَاءَ". Müellif, buradaki "وَاطَّأ الْعِشَاءَ" ifadesiyle akşamın

- Kolay, basit olma, yumuşak olma¹
- Zelîl, hakir etme, gâlib gelme, şiddetli bir şekilde tutma.²
- İş, emir, vak'a, savaş, gazve.³
- İlişkiye girme, kadını nikâhlama⁴

Farklı anlamlarını incelediğimiz “و ط أ” kökünün birçok anlamını “muvatta”

karanlığının tamamlandığını, karanlığın birbirine karışıp uyuşmasının kastedildiğini söyler. İbn Manzûr, “vte”, 15/332; Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-‘Ayn*, 7/467; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî el-Bağdâdî, *Ğarîbü'l-ğadîs*, nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1425/2004), 2/474; Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, “vte”, *el-Ğâmûsü'l-muḥîṭ*, nşr. Muhammed Nuaym el-Arksûsî vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 8. Basım, 1426/2005), 56.

¹ Bu anlam “و طى الموضع” “Bir yer düz (sehl) oldu” örneğinde gözüktür. Râgıb el-İsfehânî “و طى الشئ” denildiğinde bir şeyin düz ve yumuşak olmasının kastedildiğini söyler. Bu kök, tef'îl babından kolaylaştırmak, düzleştirmek anlamına gelir. الوطى her şeyin kolay, düz ve yumuşak (huylu) olanı için kullanılır. Bu anlama yakın bir diğer kullanımda inişli, çıkışlı olmayan düz yer manasındaki و طانة sözcüğüdür. İbn Manzûr, “vte”, 15/332-333; Zebîdî, “vte”, 1/492; Râgıb, “vte”, 1572.

² الوطنة baskı, şiddetli bir şekilde tutmak, zelil etmek, hakir etmek manasındadır. Nitekim Hz. Peygamber'in Mudar kabilesine beddua ettiği hadisteki kullanım da bu anlamı destekler. “اللَّهُمَّ اشْدُدْ ” “و طَّانَكَ عَلَى مُصْرَ” Bu hadiste onların zelil, hor ve hakîr bir duruma getirilmeleri veya onları sert bir şekilde ele geçirmeleri anlatılır. Kanaatimizce bu anlam, çiğnemek, üzerine basma anlamından türeyen mecazi bir kullanımdır. Kelime if'âl babından geldiğinde galip gelmek demektir. Hadis kaynaklarında bulamadığımız bir rivayetdeki “فَاوْطُوا رِعاءَ الْإِبِلِ” koyun çobanları, deve çobanlarına galib geldiler, onları yendiler manasındadır. İbn Manzûr, “vte”, 15/331-332; Zebîdî, “vte”, 1/498; Râgıb, “vte”, 1573; İbnü'l-Cevzî, *Ğarîbü'l-ğadîs*, 2/474; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, “vte”, *Esâsü'l-belâğa*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnussûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419/1998), 2/242; Buhari, Ezân, 124/813.

³ “تَبَّتْ اللَّهُ وَطْأَتُهُ” kelimesi mecazi olarak iş, emr, vak'a ve gazve gibi anlamlara da gelir. Örneğin “تَبَّتْ اللَّهُ وَطْأَتُهُ” denildiğinde mecazi olarak Allah'tan işini (emrehü) sağlam kılması istenir. İbnü'l-Esîr, الوطنة kelimesi asıl itibariyle ayak ile çiğnemek anlamındadır der. Aradaki ilişkiden dolayı gazve ve öldürmede bu şekilde isimlendirilir. Çünkü ayağıyla bir şeyi çiğneyen, onu tamamen helak etmiş ve aşağılamıştır. İbn Hanbel'in Müsned'inde naklettiği hadiste yer alan “وَإِنْ أَرَزَ وَطْأَةً وَطْأَهَا اللَّهُ بَوَّحَ” Allah'ın meydana getirdiği son savaş ifadesi de bu kullanımı destekler. Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-‘Ayn*, 7/468; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 5/200; İbnü'l-Cevzî, *Ğarîbü'l-ğadîs*, 2/473; Zemahşerî, “vte”, 2/342; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 45/293 (No. 27314).

⁴ Bu anlam aslında kinâye olmakla birlikte yaygın kullanımından dolayı açık hale gelmiştir. و طى المرأة kadınıla ilişkiye girmek, onu nikâhlamak demektir. İbn Manzûr, “vte”, 15/332; Zebîdî, “vte”, 1/492; Râgıb, “vte”, 1573.

sözcüğü de barındırır. *Muvatta'*, bizzat müellifi tarafından isimlendirilen bir kitap olması hasebiyle eserin içeriğini ve amaçlarını tespit açısından bu husus daha fazla önem taşır.¹ Zirâ Süyûtî, bu manaların hepsinin istiâre yoluyla *Muvatta'*ın isimlendirilmesine uygun olduğunu söyler.² Bu bilgilerin ışığında “*Muvatta'*” kelimesinin öne çıkan birbirine yakın üç anlamını ve eserin isimlendirilişiyle bağlantısını inceleyelim.

a. Muvafakat Edilen, Genel Kabul Görmüş

“و ط أ” kökü mufâale babından muvâtae şeklinde geldiğinde muvafakat anlamını taşır. *Muvatta'* kelimesinin bu manayla ilişkisine dair Mâlikî bir fakih ve “*Fedâil-i Mâlik*” isimli eserin müellifi olan Ebu'l-Hasen el-Fihrî'den³ Ali b. Ahmed el-Halencî - Bazı Şeyhler– Mâlik isnadıyla tek bir rivayet gelmektedir:

عَرَضْتُ كِتَابِي هَذَا عَلَى سَبْعِينَ فَقِيهًا مِنْ فُقَهَاءِ الْمَدِينَةِ فَكُلُّهُمْ وَاطَّأَنِي عَلَيْهِ فَسَمَّيْتُهُ الْمُوطَّأَ.

“Bu kitabımı Medine fukahasından yetmiş kişiye arzettim. Onların hepsi bu kitap üzerinde muvafakat etti. Ben de bu nedenle onu “*Muvatta'*” diye isimlendirdim.”⁴

Kandehlevî bu isimlendirme gerekçesini, esere ismini veren kişiden nakledilmesinden dolayı daha isabetli bulmaktadır.⁵

¹ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr el-Hudayrî es-Süyûtî, *Tenvîrû'l-ḥavâlik şerhu 'alâ Muvatta'i Mâlik*, thk. Muhammed Abdülazîz el-Hâlidî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), 6.

² Süyûtî, *Tenvîrû'l-ḥavâlik*, 6; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî, *Şerḥu'z-Zürkânî 'alâ Muvatta'i'l-İmâm Mâlik*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1427/2006, Dâru'l-Hadîs), 1/15.

³ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 7/237.

⁴ Süyûtî, *Tenvîrû'l-ḥavâlik*, 6.

⁵ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/96.

b. Çiğnenen, İzlenilen, Takip Edilen Yol

Muvatta’ın takip edilen, izlenilen yol manası Ammâr b. Yâsir’in (ö.37/657), kendisini Hz. Ömer’e şikayet eden kişiye yaptığı beddua da ortaya çıkar.

فَقَالَ اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ كَاذِبًا فَابْسُطْ لَهُ فِي الدُّنْيَا وَاجْعَلْهُ مُوْطًا الْعَقَبَيْنِ.

“Allah’ım eğer yalan söylüyorsa, dünyayı onun önüne ser ve onu insanların peşinden gittiği bir sultan eyle.”¹

Rivayette geçen “مُوْطًا الْعَقَبَيْنِ” ifadesi topukları çiğnenen, tâbisi, takip edeni çok olan anlamına gelir.² İsimlendirmede kullanıldığına dair herhangi bir nakil tespit edememekle birlikte kitabın içeriği ve diğer nakiller düşünüldüğünde bu mana uygun gözükmektedir. *Muvatta*’ın bu manadan hareketle “çok çiğnenen yol” şeklinde tercüme edilmesi mümkündür.³ Emîn el-Hûlî de *Muvatta*’ın bu manasına değindikten sonra isimlendirmenin, ilmi ve sosyal hayattaki vakıanın bir yansıması olduğu yorumunda bulunur.⁴

c. Hazırlanan, Tamamlanan, Kolaylaştırılan

Muvatta’ kelimesi bu anlamda erken dönem bir eser olan Mâmer b. Râşid’in (ö.153/770) *el-Câmi*’inde yer alan merfû bir rivayette kullanılır.

أَحَاسِنُكُمْ أَخْلَاقًا الْمُوْطَنُونَ أَكْنَافُهُمْ، الَّذِينَ يَأْلِفُونَ وَيُؤْلَفُونَ

“Sizin ahlaken en güzel olanınız, ünsiyet kuran ve kendisiyle kolayca ünsiyet kurulabilen cömert ve nazik kişilerinizdir.”⁵

¹ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Muşannef*, thk. Hamed b. Abdullah, Muhammed b. İbrâhîm (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1425/2004), 8/461 (No. 26211); Zebîdî, “vte”, 1/497.

² İbn Manzûr, “vte”, 15/334.

³ Umar Faruq Abd-Allâh, *Mâlik’s Concept of Amal in The Light of Mâlikî Legal Theory* (Chicago: The University of Chicago, Near Eastern Languages and Civilizations, 1978), 104.

⁴ Emîn b. İbrâhîm b. Abdilbâkî el-Hûlî, *Muvatta’ Mâlik* (b.y.: el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-Âmmetü li’l-kitâb, 1416/1995), 9.

⁵ Ebû Urve Ma’mer b. Râşid el-Basrî es-San’ânî, *el-Câmi*, thk. Habîbürrahman el- A’zamî (Beyrût:

“مُوطًا الْأَكْنَافِ” literal olarak evinin kenarları çiğnenmiş demektir ki böylece o eve ulaşmanın kolay olduğu anlatılmak istenir. Mecazen de o kişinin yumuşak huylu, nazik ve kolay iletişim kurulabilen bir kişi olduğu ifade edilir.¹ Bu kelime istiâre yoluyla cömert, sade, kendisiyle anlaşılması kolay, misafirperver kişiler için kullanılır.² Üçüncü asrın meşhur dilcisi Müberred (ö.286/900) bu ifadeyi açıklarken onun hazırlamak, kolaylaştırmak, tesviye etmek manasına gelen “توطأة” kelimesinden türediğini kaydeder.³ İbn Fihri’den gelen bir rivayete göre *Muvatta*’ lafzı hazırlanan, gözden geçirilip düzenlenen manasındadır.⁴

Abdulganî ed-Dakr’a göre, Mâlik, kitabını bu kullanımdan hareketle isimlendirmiş ve geliş yeri düzenlenmiş, insanların anlamasında bir engel bulunmayan bir eser olma niteliğini kastetmiştir.⁵ İbn Âşûr da Mâlik’in eseri için bir aleme dönüşen bu ismin kolaylaştırılan ve açıklanan anlamına dikkat çeker.⁶ *Muvatta*’ın isimlendirilmesinin bu anlamla ilişkisini kuran ilk rivayet Muhammed b. İbrâhim el-İsfahânî’den gelir. Onun, eserini neden “*Muvatta*” şeklinde isimlendirildiği sorusuna, Ebû Hâtim er-Râzî (ö.277/890) şu cevabı vermiştir:

شَيْءٌ صَنَّفَهُ وَوُطِّئَهُ لِلنَّاسِ حَتَّى قِيلَ مُوطًا مَالِكٍ كَمَا قِيلَ جَامِعَ سَفِيَانٍ

“Mâlik, onu insanlar için tasnif edip hazırladı. Nihayetinde de Câmi-i Süfyân denildiği gibi *Muvatta*’-ı Mâlik denildi.”⁷

Muvatta’ın tesmiyesiyle ilgili üçüncü rivayet İsbâ b. Mesûd ez-Zevâvî’nin,

el-Meclisü’l-İlmî, 1403/1983), 11/144, (No. 20153).

¹ Dakr, *Mâlik b. Enes*, 103.

² İbn Manzûr, “vte”, 15/333.

³ Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zamahşerî, “vte”, *el-Fâ’ik fî ğaribi’l-ħadîs*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî & Muhammed Ebû’l-Fazl İbrâhim (Beyrut: Dâru’l-Marife, 2. Basım, 1391/1971), 4/68.

⁴ Süyûtî, *Tenvîrû’l-ħavâlik*, 6; Zürkânî, *Şerhu’z-Zürkânî*, 1/15.

⁵ Dakr, *Mâlik b. Enes*, 103-104.

⁶ İbn Âşûr, *Keşfü’l-muğattâ*, 38.

⁷ Süyûtî, *Tenvîrû’l-ħavâlik*, 6; Zürkânî, *Şerhu’z-Zürkânî*, 1/15.

Mâlik'in menkıbelerini ele aldığı eserindedir:

روي أن مالكا لما أراد أن يؤلف فبقي متفكرا في أي اسم يسمي به تأليفه قال فتمت فرأيت النبي صلى الله عليه وسلم فقال لي وطئ للناس هذا العلم فسمى كتابه بالموطأ

*“Mâlik, kitap yazmayı istediğinde, telif ettiği eserin ismi konusunda düşünmeye başladı. Ardından uyudu ve rüyasında gördüğü Hz. Peygamber, ‘ona bu ilmi insanlar için kolaylaştır’ buyurdu. Bunun üzerine de Mâlik, kitabını ‘Muvatta’ şeklinde isimlendirdi.”*¹

Yasin Dutton, *Muvatta’* kelimesiyle ilgili bütün anlamları içinde barındıran bir yorum yapar.

*“Muvatta’ kelimesi, düzeltilmiş, hazır hale getirilmiş ve böylece kolaylaşmış olma düşüncesini bünyesinde taşır. Bu yol, sadece herkesçe bilinen ve üzerinde muvafakat edilen bir yol değil, aynı zamanda hem geçmiş âlimlerin çabaları hem de Mâlik’in onları sunumundaki gayretleriyle, insanların takip etmesi, peşinden gitmesi kolaylaştırılmış bir yoldur.”*²

Muvatta’ kelimesinin incelediğimiz ve tespit ettiğimiz muvafakat edilme, üzerinde devamlı gidilen ve takip edilen bir yol olma anlamları, “sünnet” ve “ortak amel” kavramını hatırlatmaktadır. Mâlik’in *Muvatta’*’ında hadis rivayetleri ve Medine ehlinin uygulamalarından hareketle kullandığı ameli ifade eden tabirleriyle doğru olan uygulamayı tespiti çalıştığı bilinmektedir. Buradan yola çıkarak hem eserin isminin taşıdığı anlamlar hem de içeriği, Mâlik’in sünnet kavramına yüklediği anlam ile birlikte düşünüldüğünde bu kelimenin “sünnet” kavramına ne kadar yakınlaştığı görülecektir.³

¹ Îsâ b. Mes’ud b. Mansur ez-Zevâvî, *Menâkıb Seyyidina’l-Îmâm Mâlik*, el-Müdevvenetü’l-Kübrâ ile birlikte (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1415/1994), 70.

² Yasin Dutton, *The Origins of Islamic Law: The Qur’an, the Muwatta’ and Madinan ‘Amal* (Newyork: Routledge Curzon, 2002), 22.

³ Bkz. Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 14-22.

Kelimenin anlamıyla birlikte ele alınan diğ er bir mesele de, bu ismi ilk kullanan m  ellifin kim olduğudur. İbn Fih r'e g  re, bu ismi ilk kullanan M  lik'tir. Onun zamanında telif  alışması yapanların bazıları eserlerini *el-muharrec/el-c  m  *, bazıları *el-musannef*, bazıları da *el-m  ellef* şeklinde tesmiye etti.¹ Dak r ise, ilk *Muvatta'* musannifi olduğundan hareketle İbn 'l-M  ciş n ( .164/780) ismini zikreder.² A'zam  de M  lik'ten  nce İbn Eb  Zi'b ( .159/776) ve İbn 'l-M  ciş n'un *Muvatta'* ismiyle telifler yapt ı g  r ş ndedir.³ Onun bulduğu İbn 'l-M  ciş n'un kitabına ait elyazması varakların adı "*K t b-i İbni'l-M  ciş n fi'l-fikh*" şeklinde dir.⁴ A'zam 'ye g  re, ilk eserlerin  oğu, 'Urve'nin kitab , Kat de'nin kitab  gibi m  ellifinin ismiyle anılmaktaydı.⁵ Bu bilgilerden yola  ıkıldığında, bu tarzda telif edilen ilk eser olmamasına rağmen *mu atta'* ismini kullanan ilk m  ellifin, M  lik b. Enes olması daha doğru g  z kmektedir.

B. MU ATTA' EDEB YATI

Musannef eserlerin tasnifinin başladığı hicr  ikinci asır, *mu atta'* t r n n de ortaya  ıkış d nemidir. Bilindiği  zere yaşadığı d nemde İm  m M  lik'in *Muvatta'*ının yanı sıra aynı tarzda pek  ok eser de bulunuyordu.⁶ M  lik'in, *Muvatta'*ı dışında elimizde bir kısm  bulunan İbn Vehb'in *Muvatta'*ı ile İbn 'l-M  ciş n'un eserinin k   k bir kısmından hareketle bu t r n 3 temel  zelliğinden bahsedilebilir.

- *Fık h Ağırlıkl  Olması*: Bu ortak  zelliği elimizdeki metinlerin a ık delaletine

¹ S y  t , *Tezy n 'l-mem  lik*, 89; Z rk  n , *şer u'z-Z rk  n *, 1/15.

² Dak r, *M  lik b. Enes*, 104.

³ A'zam , "Mukaddimet  *Muvatta'*i'l-im  m M  lik", 1/73.

⁴ A'zam , "Mukaddimet  *Muvatta'*i'l-im  m M  lik", 1/81.

⁵ Muhammed Mustafa el-A'zam , *İlk Devir Hadis Edebiyat *,  ev. Hul si Yavuz (İstanbul: İz Yayıncılık, 1993), 270.

⁶ S y  t , *Tenv r 'l- av  lik*, 6-7.

ilaveten, müsteşrikler ve Fuat Sezgin'in Mâlik'in *Muvatta*'ı özelinde yaptıkları değerlendirmeler göstermektedir. Nitekim Goldziher ve Brockelmann, fıkıh kitaplarının tedvininin söz konusu olduğu bir dönem olması, daha çok ahkâm hadislerini toplaması, Mâlik'in fetva ve icihadlarına yer vermesi ve diğer hadis kitaplarına benzememesi nedeniyle onu bir fıkıh kitabı olarak kabul ederken¹, Sezgin ise daha doğru bir şekilde hadis ve fıkıh eseri olarak tanımlamıştır.² Bu dönemdeki *Muvatta*'ların fıkıh merkezli içeriğine dikkat çeken Guraya'nın, Mâlik'ten önceki asırdaki hakim eğilimin fıkıh ilmi olduğu, o dönemdeki alimlere fukâha denildiği ve onların günlük işlerinin hadis değil, fıkıh olduğu şeklindeki analizi³ kitapların içeriğinin fıkıh ağırlıklı olmasını açıklar mahiyettedir. Bazı ilim adamları ise muvattaları hadis rivayetlerinin fıkıh mevzularına göre tasnif edildiği ilk eserler olarak gösterir.⁴

- *Medine Amelini Yansıtmaları: Muvatta*'nın yanı sıra İbn Vehb'in ve İbnü'l-Mâcişûn'un *Muvatta*'larında da sünneti ve Medine'deki uygulamayı tespiti yönelik ifadeler çokça yer alır.⁵ *Muvatta*' ismi bile Medine amelini gösteren bir mecazi referans olarak değerlendirilebilir.⁶ Tarihçi Mufaddal b. Muhammed el-Medenî (ö.308/920) de muvatta'ların Medine ehlinin ortak uygulamalarını

¹ M. Yaşar Kandemir, "el-Muvatta", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Yayınları* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/416; Carl Brockelmann, *Târihü'l-Edebi'l-Arabî*, çev. Abdülhalîm en-Neccâr (Kâhire: Dâru'l-Meârif, t.y.), 3/275; Ignaz Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, çev. Mehmed Said Hatiboğlu (Ankara: Otto Yayınları, 2. Basım, 2019), 2/292-293.

² Fuad Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî (Riyad: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1411/1991), 3/130.

³ Guraya, *Sünnetin Neliği*, 26.

⁴ Özpınar, *Hadis Edebiyatı*, 213; Muhammed b. Hasen es-Seâlebî el-Hucvî, *el-Fikrû's-Sâmî fî târihi'l-fikhi'l-İslâmî*, Fas: Matbaa İdâretü'l-Meârif, 1345/1926, 2/114.

⁵ Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Mısırî, *el-Muvatta' kitabü'l-kazâ fi'l-büyû'*, thk. Miklos Muranyi (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2004), 67/133; 69/143, 80/190; 88/228; Abdülazîz b. Abdillâh b. Ebî Seleme el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-Hac*, thk. Miklos Muranyi (Beyrut: Dâru İbn Hazm 1428/2007), 180, 184, 186, 188, 190.

⁶ Abd-Allâh, *Mâlik's Concept of Amal in The Light of Mâlikî Legal Theory*, 104.

zikretmesine vurgu yapmıştır.¹ Nitekim *muṣṭafā* kelimesinin muvafakat edilen, izlenen yol gibi kelime anlamları, Medinelilerin ortak uygulama ve icmalarını kaydeden eserlere verilmesiyle de gayet uyumlu gözükmetedir.

- *Rivāyet Türü ve İsnad Yapısı Benzerliği*: Hicrî ikinci asırda telif edilen pek çok eser gibi *muṣṭafā*lar da *merfū*, *mevkuf* ve *maktū* rivayetlere birlikte yer verir. Zira Ma'mer (ö.153/770), *el-Câmi'*indeki rivayetlerin çoğu *merfū* olmakla birlikte pek çok *mevkuf* ve *maktū* haber de nakleder.² Benzer şekilde *muṣṭafā*'lar da *merfū* hadisın yanı sıra büyük bir miktarda sahâbe, tâbiîn sözleri ve fakihlerin fetvalarını içermektedir. Bu çerçevede 330 rivayet içeren İbn Vehb'in eserinin *merfū* hadisler fihristinde sadece 17 rivayete yer verilmesi örnek gösterilebilir. İbnü'l-Mâcişûn'un eserinin elimizde bulunan küçük bir kısmında ise toplam 20 rivayetin 16'sı *merfū*, 4'ü *mevkûftur*. Bu metinde tâbiînden veya sahâbe sonrası fakihlerden isim zikredilerek bir alıntı yapılmamasına rağmen, eserin içerdiği fikhî malumatın büyük bir kısmının müellifin hocalarını dikkate aldığımızda onlara ait olduğu söylenebilir. Bu eserler, isnad yapısı olarak hem birbirleriyle hem de daha önce telif edilen Ma'mer'in *el-Câmi'*³ adlı eseriyle an'ane ve belâğ tarzı rivayet kullanmalarıyla da benzerlik gösterir.

Ana karakteristiğine kısaca değindiğimiz *muṣṭafā*'ların niteliği, hadis tarihindeki yeri, telifine etki eden faktörler özellikle *Muvatta'* bağlamında pek çok çalışmaya konu olmuştur. Konuya, tezimizin ve malzemenin Mâlik'te temerküz etmesi itibariyle burada kısaca değinilmiştir. Detaylı incelemenin ise *Muvatta'*ın telifinin işleneceği bölüme bırakmanın daha doğru olduğu düşünülmüştür.

¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/86.

² Bünyamin Erul, "Hicri II. Asırda Rivayet Üslubu (I) I. Rivayet Açısından Ma'mer b. Raşid'in (ö.153) *el-Cami'i*", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/1 (Nisan 2002), 60.

³ Erul, "Hicri II. Asırda Rivayet Üslubu (I)", 61.

Muvatta’lar, neşvünemâ bulduğu şehir olan ve dâru’s-sünne diye nitelenen Medine’den etkilenmiş ve kendi değerini de bir anlamda oradan kazanmıştır.¹ Bu musannef eserler fıkıh merkezli/ağırlıklı olmaları yönüyle “sünen”e benzemesine rağmen Medine ameline verdiği özel önem ve Medine’nin icmalarını ve sünnetini tespitiye yönelik ifadeleri ile bu türden ayrılmaktadır.

Musannef, sünen ve muvatta’ türü eserler, akaid ve siyer içerikli bazı konuları içermelerine rağmen genel itibariyle fıkıh bablarına göre tasnif edilmiştir. Nitekim bu benzerlikten hareket edenler muvatta’yı hicri 2. asırda Hicaz bölgesindeki sünen türünün genel adı olarak görür.² Zübeyr es-Sıddıkî ise tam tersi bir yaklaşım ile sünenleri muvatta’ türüne dahil eder:

*“Muvatta’a kıyasla biz makul bir tarzda ondan önce veya aynı zamanda tedvin edilmiş olan diğer Sünen’lerin de mühim nisbette ahkam hadisleri ihtiva ettiğini ve bundan dolayı muvatta’ gibi hadis eserleri olarak telakki edilebileceğini kabul edebiliriz.”*³

Muvatta’ yoğun miktarda mevkûf ve maktû’ haber içerirken sünen türü eserler bu tür rivayetlere çok az yer verirler. Bu özelliğiyle de iki tür birbirinden farklıdır.⁴

Koçyiğit, *Muvatta*’ları musannef sınıfından kabul ederken,⁵ Uğur, fıkıh babları dışında Hz. Peygamber’in isimleri, cehennem, kader, ilim gibi konuları

¹ Bk. Özpınar, *Hadis Edebiyatı*, 213.

² Özpınar, *Hadis Edebiyatı*, 211.

³ Muhammad Zubayr es-Sıddîqî, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, çev. Yusuf Ziya Kavakçı (İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1966), 34.

⁴ Örneğin Sünen türünün en önemli eserlerinden Ebû Dâvûd’un Sünen’inin 5274 rivayeti içerisinde 176 mevkûf, 65 maktû haber bulunmaktadır. Mehmet Dinçoğlu, *Ebû Dâvûd’un Sünen Adlı Eseri, Kaynakları ve Tasnif Metodu* (Ankara: Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi. 2008), 295-300.

⁵ Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 214.

içermesinden olsa gerek câmi türüne sokmayı daha uygun görmektedir.¹ Kanaatimizce tasnifin ilk eserleri arasında yer alan muvattaların temel özelliklerinden olan Medine ameli ve sünneti tespiti verdikleri özel önemden dolayı, ayrı bir tür olarak değerlendirilmesi daha doğrudur. Çünkü saydığımız üç temel özellik açısından muvatta'ların benzediği bir hadis edebiyatı türü bulunmamaktadır.

Hadis edebiyatında musannef, sünen, müsned vb. her türün ortaya çıkmasını tetikleyen, gelişmesini sağlayan sosyal, kültürel ve ilmî sebepler bulunmaktadır. Bu edebiyatın içerisinde yer alan muvatta' türünün oluşumunun en önemli sebepleri arasında hadise dayalı fıkıh inşa etme ya da reye dayalı fıkıh karşı çıkma motivasyonu bulunmaktadır.² Nitekim Ahmed Emîn, Abbâsî devrindeki tasnif hareketleri bağlamında İmam Mâlik ve *Muvatta*'ı için şunları söylemektedir:

*“Kanaatimce hadisleri toplayanların çoğunun ameli, kıyasçı Irak fukaha hareketine bir red niteliğindedir. Örneğin Mâlik b. Enes, Evzâî, Süfyân es-Sevrî, Leys b. Sa'd, hadis okulundan, âhad haber bile olsa hadisi kıyasa tercih eden fakihlerdi. Onlar hadisi, hükümlerin istinbat edilmesi için düzenli bir kaynak olması için topladılar.”*³

Muvatta' müelliflerinin Medine ehlinin amel ve icmasını tespit etme ve sünneti belirlemedeki istekleri de bu eserlerin ortaya çıkışında rol sahibidir. Bu meyanda Nezâr Hamdân, *Muvatta*'dan önceki muvattaların musanniflerinin Müslüman halkın ortaya çıkan amelî konulardaki ihtiyaçlarının etkisiyle kişisel olarak tasnif edildiğini belirtmektedir.⁴ Halife Mansûr'un direktifinin bütün Medine

¹ Mücteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 17, 44.

² Özpınar, *Hadis Edebiyatı*, 211.

³ Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, 2/108.

⁴ Nezâr Hamdân, *el-Muvatta'ât li'l-imam Mâlik* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, t.y.), 67.

ulemasına yönelik olduğunu iddia edenler ise o dönemde yazılmış bütün muvattaların telifinde siyasi bir etki olduğunu düşünmektedir.¹

Rivayetler, o dönemin Medine'sinde muvatta' türünde pek çok eserin bulunduğunu ve bu yüzden Mâlik eserini tasnif ettiğinde boşuna uğraştığı şeklinde eleştirilere maruz kaldığını haber verir.² İbn Abdilber'in kaydettiğine göre, Mufaddal b. Muhammed el-Cenedî (ö.308/920) "*Medine'de, Ehl-i Medîne'nin üzerinde ittifak ettiği şeyleri zikretmesi açısından Muvatta' tarzında çalışma yapan ilk kişi Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme el-Mâcişûn'dur.*" diyerek muvatta' türünün ilk müellifine işaret etmiştir. ³ Müellifinin vefat tarihi (ö.164/780), rivayet tarzı ve kullandığı hadis terimleri de bu tespiti doğrulayacak niteliktedir.

Kaynaklarda tespit edebildiğimiz kadarıyla Mâlik'in *Muvatta'sını* hariç tutarsak Şâfiî fakihî olan Abdân el-Mervezî dışında hepsi Medine ekolüne mensup muvatta' türünde toplam altı eser bulunmaktadır. Bu eserlerin kısa da olsa tanıtımı tespiti *Muvatta'* edebiyatının iki ve üçüncü asırdaki durumunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

1. İbn Ebî Zî'b (ö.159/776) ve *Muvatta'*

Mâlik'in muâsırı Medineli fakih ve muhaddisler arasında yer alan Ebu'l-Hâris Muhammed b. Abdurrahman b. el-Muğîre el-Kureşî 80/699-159/776 seneleri arasında yaşamıştır.⁴ Hakkı açıkça söylemesi ve emri bi'l-ma'ruf ve nehyi

¹ Abd-Allâh, *Mâlik's Concept of Amal in The Light of Mâlikî Legal Theory*, 101.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/86.

³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/86

⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/152-153; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 1/146; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/390; İbrahim Hatiboğlu, "İbn Ebû Zî'b", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/453.

ani'l-münker konusundaki hassasiyetiyle meşhur İbn Ebî Zî'b¹ hakkında, İbnü'l-Medînî, İbn Mâin, Ebû Hâtim, Ebû Zûr'a (ö. 264/878) ve İbn Hibbân (ö.354/965) sika değerlendirmesinde bulunmuştur.² İbn Hanbel'in nezdinde ise, o Mâlik'ten daha faziletlidir.³ İbn Hanbel, fıkıh formasyonu ile ön plana çıkan İbn Ebî Zî'b'in hadisçiliği hakkında ise kalîlü'l-hadis olduğu ve Mâlik'in aksine, rivayet ettiği kişilere önem vermediği görüşünü serdetmiştir.⁴

Nâfi', İkrime, Şu'be ve İbn Şihâb ez-Zührî gibi âlimlerden hadis tahsil eden İbn Ebî Zî'b⁵, farklı görüşlere karşı müsamahakar, cömert ve insanlarla sıcak ilişkiler kuran bir yapıya sahip olduğundan kaderî görüşleri nefyedip kınamasına rağmen Kaderilikle itham edilmekten kurtulamamıştır.⁶

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Ebî Zî'b'in herhangi bir nüshası elimizde bulunmayan *Muvatta'* ve Sünen isminde iki eseri vardır.⁷ İbn Ebî Zî'b'in Medine'de Mâlik'in *Muvatta'*ndan daha büyük bir *Muvatta'* tasnif ettiği kaydedilir. Öyle ki Mâlik kendi *Muvatta'*sını tasnif edince ona İbn Ebî Zî'b'in *Muvatta'*sının bulunduğu söylenerek telif ettiği eserin bir faydası olmayacağı imâ edilir.⁸ Dârekutnî bu

¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, 8/232.

² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 7/314; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/390; İbnü'l-Medînî, Ebû'l-Hasen Alî b. Abdillâh b. Ca'fer b. Necîh es-Sa'dî, *Suâlat Osman b. Muhammed b. Ebî Şeybe*, thk. Muhammed b. Ali el-Ezherî, (Riyad: el-Fâruku'l-Hadîs li't-Tabâa ve'n-Neşr, 1404/1984), 48.

³ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, 8/232; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Kitâbü'l-İlel ve ma'rifeti'r-ricâl*, thk. Vasıyyullah b. Muhammed Abbâs (Riyad; Dâru'l-Hânî, 2. Basım, 1422/2001), 1/511; Ebû Süleyman Muhammed b. Abdullah İbn Zebr er-Rib'î, *el-Cüz fîhi min ahhâr İbn Ebî Zî'b*, thk. Ebû Hâşim İbrâhim b. Mansûr (Cidde: Müessesetü'r-Reyyân, 1425/2004), 51.

⁴ İbn Zebr, *el-Cüz fîhi min ahhâr İbn Ebî Zî'b*, 51; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, 8/232.

⁵ Zehebî, *Siyer*, 7/140.

⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/558-559.

⁷ Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. Rıza Teceddüd (Tahran: y.y, 1391/1971), 281.

⁸ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 65.

eserde rivayetlerin tahrir edilmediği (فلم يخرج) bilgisini verir.¹ Kandemir'in İbn Ebî Zî'b'in yazdığı *Muvatta*'ın Mâlik'in eserindeki mürsel ve münkatı' rivayetlerin başka tariklerle muttasıl olarak geldiğini ortaya koymak üzere kaleme alındığı iddiası² müelliflerin vefat tarihleri, tasnif zamanı ve bahsi geçen rivayetler dikkate alındığında doğru gözükmemektedir. Ayrıca İbn Ebî Zî'b'in, muhayyerlik hadisi konusundaki görüşünden dolayı Mâlik'i ağır bir şekilde eleştirdiği göz önüne alındığında bu ihtimal daha da zayıflamaktadır.³ İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'indeki bilgilere göre *Sünen* adlı eseri ise namaz, taharet, sıyâm, zekât, menâsik gibi fıkıh bölümlerini muhtevidir.⁴

2. Abdülazîz el-Mâcişûn (ö.164/780) ve *Muvatta*'ı

Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme el-Mâcişûn'un künyesi Ebû Abdullah ve Ebü'l-Esbağ'dır. Aslen İsfahanlı olup 100/718 senesinde doğan Abdülazîz el-Mâcişûn, Medine'de ikamet ettikten sonra Bağdad'a gidip 164/780 senesinde vefat edinceye kadar orada kalmış ve cenaze namazını halife el-Mehdî kıldırıştır. Devrin önemli alimleri arasında yer alan Abdülazîz el-Mâcişûn; İbn Şihâb ez-Zührî, İbnü'l-Münkedir (ö.131/748), Süheyl b. Ebî Sâlih (ö.138/755) ve Hişâm b. Urve (ö.146/763) gibi meşhur zevattan nakilde bulunmuş, Züheyr b. Muâviye (ö.173/789), Leys b. Sa'd (ö.175/791), Vekî' b. Cerrâh (ö.197/812), İbn Mehdî, İbn Vehb ve Ebû Dâvûd gibi meşhur hadisçilere de hocalık yapmıştır.⁵

¹ Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *el-İlelül-vâride fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye*, thk. (1-11) Mahfûzurrahman Zeynullah es-Selefi, (12-15) Muhammed b. Sâlih b. Muhammed ed-Debbâsî (Riyad: Dâru Taybe, 1405/1985 (1-11), (12-15), Demmâm: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1427/2006), 12/246; Hatîb, *el-Câmi' li-ağlâkı'r-râvî*, 2/282.

² Kandemir, "el-Muvatta", 31/416.

³ İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 451.

⁴ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 281.

⁵ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 12/194-197; Zehebî, *Siyer*, 7/309-310.

Medine ehlinde âlim ve fakih bir kişi olarak tanınan Abdülazîz el-Mâcişûn, Hatîb el-Bağdâdî'nin verdiği bilgilere göre önceleri bazı kaderî görüşlere sahipti. Sonradan bu görüşleri terk ederek Ehl-i Sünnete yöneldi. Güvenilir bir kişi olmakla beraber Şu'be ve Mâlik gibi önde gelen hadisçiler seviyesine ulaşamamıştır. Muhakeme gücü ve anlayış kapasitesiyle öne çıkan Abdülazîz, Haremeyn fakihlerinin usullerini takip edip detaylandırmıştır. Medine ehlinin fakihlerinden sayılan Abdülazîz, 148/766 senesinde yaptığı hacda fetva verebilen iki kişiden biri olmuş ve müftî kebir gibi sıfatlarla tadil edilmiştir. Sika ve güvenilirliği noktasında herhangi bir eleştiri olmamakla birlikte, hadis ilmi açısından gerekli yetkinlikte görülmemiştir.¹ Musannef kitabı da bulunan Abdülazîz el-Mâcişûn², Mufaddal b. Muhammed el-Medenî'nin belirttiğine göre Ehl-i Medîne'nin üzerinde birleştiği şeyleri zikreden ilk muvatta' tarzında kitabı telif eden kişidir.³ Halîfe Mehdî'nin, ona onbin dinar hediye vermesinin bu eserle ilgili olması muhtemeldir.⁴ İbnü'l-Mâcişûn lakabı kaynaklarda hem Mâlik'in öğrencisi olan Abdülmelik, hem de babası *Muvatta'* müellifi Abdülazîz için kullanılabilmektedir.⁵

A'zamî, *Muvatta'* tahkikinin mukaddimesinde Kayravan'daki Merkezü'r-Rakâde'de İbnü'l-Mâcişûn'un kitaplarından birkaç varacağını bulduğunu belirtir. Toplam on varığın, sekizi büyü ve talâk, biri hac, birisi de ukûl ve talâkla ilgilidir.⁶ İlk dönem İslam Hukuku üzerine çalışmaları bulunan Miklos Muranyi de "*Ein Altes*

¹ Zehebî, *Siyer*, 7/310-312; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 12/194-197; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/593; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Meşâhîru 'ulemâ'î'l-emşâr ve a'lâmü fukahâ'î'l-akthâr*, thk. Merzûk Ali İbrâhim (Mansûre, Dâru'l-Vefâ, 1411/1991), 224; Süyûtî, *Tenvîrû'l-ḥavâlik*, 6-7.

² Zehebî, *Siyer*, 7/312; Süyûtî, *Tenvîrû'l-ḥavâlik*, 6-7.

³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/86.

⁴ Zehebî, *Siyer*, 7/312.

⁵ Hacı Mehmet Günay, "İbnü'l-Mâcişûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/122.

⁶ A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'î'l-imâm Mâlik", 1/81-82.

Fragment Medinensischer Jurisprudenz Aus Dem Kitabu'l-Hagg des Abd'al-Azîz b. Abd Allah b. Abî Salama al-Magisun” adlı çalışmasında Abdülazîz el-Mâcişûn’un *Kitâbü'l-Hac* adlı eserini ele almıştır.¹

A‘zamî’ ve Muranyi’nin elde ettiği bu bölümlerin Abdülazîz el-Mâcişûn’un *Muvatta’* türü eserine ait olması kuvvetle muhtemeldir. A‘zamî, bulduğu varakların isminin “*Kütüb-i İbni'l-Mâcişûn fi'l-fıkh*” şeklinde olduğunu belirtmektedir. Kaynaklarda İbnü'l-Mâcişûn’un eserinin isminin *Muvatta’* olduğuna dair bir bilgi bulunmaması ve kitabın içeriğine dair verilen bilgilerin elimizde bir kısmı bulunan *Kitâbü'l-hac* bölümüyle mütenasip olması da bu tespitimizi desteklemektedir.

Hac kitabının elimizde bulunan kısmında Abdülazîz el-Mâcişûn, konu ile ilgili dört ayeti zikrettikten sonra istitâatın ne olduğu, haccın kimlere farz olduğu, hacla ilgili Hz. Peygamber’in bazı emir ve nehiyleri ile ilgili birtakım fıkhî hükümlerden bahsetmektedir. Eserle ilgili değerlendirmelere geçmeden önce rivayet tarzına dair bazı örnekler sunmanın faydalı olacağı düşünülmüştür.

- بلغنا أن عمر بن الخطاب رأى على طلحة بن عبيد الله ثوبين مصبوغين بمشق، فقال: يا معشر هؤلاء النفر، إنكم أئمة يقتدي بكم الناس، يريد المهاجرين الأولين، ولا تلبسوا ثوباً مصبوغاً في الإحرام. ووقت رسول الله صلى الله عليه وسلم لكل الناس مهلم فقال: يهل أهل المدينة من ذي الحليفة، وأهل الشام من الجحفة، وأهل نجد من قرن، وأهل اليمن من يلملم.²
- قال عبد العزيز: وأخبرنا عبد الله بن الفضل عن الأعرج عن أبي هريرة أنه كان يقول: كان من تلبية رسول الله صلى الله عليه وسلم: لبيك إله الحق لبيك.³

¹ Miklos Muranyi, *Ein altes Fragmen Medinensischer Jurisprudenz Kitab al-Hagg des A.B. al-Magisun*, Stuttgart 1985; Ayrıca Muranyi’nin tahkikiyle bu eser 2007 yılında Dâru İbn Hazm tarafından “*Kitâbü'l-Hac min kütübi Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme el-Mâcişûn*” adıyla Muhammed el-Utbî’nin *Kitâbü'l-Hac* isimli eserinin sonunda basılmıştır. Mâcişûn, *Kitâbü'l-Hac*, thk. Miklos Muranyi.

² Mâcişûn, *Kitâbü'l-Hac*.

³ Mâcişûn, *Kitâbü'l-Hac*, 179-180.

- وكان ابن عمر يزيد فيها: لبيك لبيك وسعديك والخير في يديك، لبيك والرغاء إليك والعمل.¹
- وكان أنس بن مالك يقول: كنا مع رسول الله عليه السلام، منا المكبر، ومنا المهمل، لا يعاب على المكبر تكبيره ولا على المهمل إهلاله.²
- وقد كان أنس بن مالك يحدث عن النبي عن غداة عرفة مثل حديث ابن عمر؛ قال أنس: كنا مع رسول الله فمنا المكبر ومنا المهمل، لا يعاب على المكبر تكبيره، ولا على المهمل إهلاله.³
- وزعموا أن ابن مسعود كان يعمل بذلك؛ والأئمة اليوم على ذلك.⁴
- فإذا قدم المحرم مكة بدأ بالطواف واستلام الركن إن استطاع، وليس ذلك بواجبٍ عليه، يخب ثلاثة أطوافٍ ويمشي أربعة؛ وليس على النساء خبب رمل، ولا سعي في بطن الوادي بين الصفا والمروة. فإذا فرغ من البيت صلى ركعتين، ثم رجع إلى الركن فاستلمه؛ فإن ابن عمر كان يرفع ذلك إلى النبي.⁵
- وقال النبي عليه السلام، فيما بلغنا: هذا الموقف، وعرفة موقفٌ، وارتفعوا عن بطن عرنة.⁶
- بلغنا عن رسول الله عليه السلام أنه بعث عبد الرحمن بن عوف مع نسائه بليل تلك الليلة حتى فرغوا ورموا، وصلت أم سلمة الصبح بمكة، وكان يومها الذي كان يدور إليها فيه النبي، وإنه قام عندها بمكة ذلك اليوم.⁷

Abdülazîz el-Mâcişûn, eserinde muvatta' türünün önemli özelliklerinden biri olan ve Mâlik'in eserinde de yoğun olarak rastladığımız Medine uygulamasını ve sünneti tespit ve açıklamaya yönelik ifadelerle sıkça yer vermektedir. Nitekim Abdülmecîd et-Türkî, onun eserlerinde Medine ehlinin icmasına dayandığını belirtmiştir.⁸ Mevcut bölümde bu tarzda yedi ifade bulunmaktadır:

- ومن السنة الجهر بالتلبية والاستكثار منها إلا النساء، فإنه ليس [عليهن؟] الجهر والتلبية في المسير والمنزل

¹ Mâcişûn, *Kitâbü'l-Hac*, 180.

² Mâcişûn, *Kitâbü'l-Hac*, 183.

³ Mâcişûn, *Kitâbü'l-Hac*, 187.

⁴ Mâcişûn, *Kitâbü'l-Hac*, 184.

⁵ Mâcişûn, *Kitâbü'l-Hac*, 184-185.

⁶ Mâcişûn, *Kitâbü'l-Hac*, 189.

⁷ Mâcişûn, *Kitâbü'l-Hac*, 190.

⁸ Abdülmecîd Türkî, "Takdîm", *el-Muvatta' li'l-imâm Mâlik b. Enes rivâye Süveyd b. Saîd el-Hadesânî*, mlf. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1415/1994), 12.

وخلف الصلوات.¹

- وزعموا أن ابن مسعود كان يعمل بذلك؛ والأئمة اليوم على ذلك.²
- وليس الطواف الذي يطوف الناس حين يقدمون مكة بواجبٍ عليهم، إنما هو من أجل الطواف بالصفاء والمروة؛ ولكن من قدم مكة فإن العمل بذلك السنة.³
- والسنة في [الصلاة] بعرفة والخطبة أن تعجل الصلاة، إذا مال النهار تقصر الخطبة لتعجيل الوقت، والجمع بين الصلاتين الظهر، ثم لا يلبث حتى تقيم العصر ويصليها؛ والفضل في الصلاة مع الإمام، ذلك مما يجزيه الناس بعضهم عن بعض، ولأمرٍ لم يصل مع الإمام جمعهما في منزله جميعاً، ثم وقفوا يدعون ويكبرون ويهللون ويحمدون.⁴
- وكانت الأئمة في زمان بني مروان يصلون فيه، وكان ابن عمر، وهو أوثق وأعلم إن شاء الله، يقول: لم يصل فيه، إنما توضعاً وصلى بالمزدلفة؛ وكان ابن عمر يصلي بالمزدلفة.⁵
- وكذلك السنة عندنا إلا أن تصيب أحداً عرجةً أو علةً، فالصلاة حيث أدركته من مسيره؛ فأما من سرح سبيله من الناس كلهم فالمزدلفة مصلاه.⁶
- والسنة في المغرب والعشاء في الجمع بينهما كما كان في الظهر والعصر بعرفة، يصلي المغرب، ثم لا يلبث حتى يقيم العشاء فيصليها، ثم يبيت الناس بالمزدلفة ليلتهم، ويدلج من أحب من أهل الأنفال من النساء والصبيان؛ قد أرحص لهم في ذلك.⁷

Elimizde bulunan onbeş sayfalık metinde toplam 20 rivayet bulunmaktadır.

Bunlardan 16'sı merfû veya hükmen merfû, 4'ü ise mevkûf olarak nakledilmiştir.

Rivayetlerin hemen hepsinin isnadı münkatî'dir ve pek çoğunun sahâbeden sonraki râvileri yoktur. Rivayetlerde büyük çoğunlukla beleganâ ve an'ane şeklindeki nakil tarzı kullanılmıştır. Kullanılan tahammül lafızları hala ibtidâi bir seviyededir. Sonraki dönemde yaygın şekilde kullanılan semâ ve tahdis

¹ Mâcişûn, *Kitâbü'l-Hac*, 180.

² Mâcişûn, *Kitâbü'l-Hac*, 184.

³ Mâcişûn, *Kitâbü'l-Hac*, 186.

⁴ Mâcişûn, *Kitâbü'l-Hac*, 188.

⁵ Mâcişûn, *Kitâbü'l-Hac*, 190.

⁶ Mâcişûn, *Kitâbü'l-Hac*, 190.

⁷ Mâcişûn, *Kitâbü'l-Hac*, 190.

ifadelerinin kullanımı ise çok azdır. Mâlik'in *Muvatta*'nda olduğu gibi nispeten yerleşmiş bir isnad kullanımı ve hadis tahammül usûlü göze çarpmamaktadır. İsnadları nakil şekli, kullanılan lafızlar ve sonraki dönemde kusur sayılan birçok şeyin yer alması gibi hususlar açısından aynı dönemde yazılan Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi* gibi eserlerle de büyük oranda benzeşmektedir.¹

Mevcut rivayetler, bir fıkıh kitabındaki gibi hükümleri delillendirmek, temellendirmek ve açıklamak amacıyla fıkıhî hüküm ve bilgilerin arasına serpiştirilmiş şeklindedir. Kısaca ifade etmek gerekirse kitapta hadis merkezli değil fıkıh merkezli bir anlatım söz konusudur. Nitekim A'zamî, İbnü'l-Mâcişûn'un ilgili kısımda Hz. Peygamber'in hadisine küçük bir işaretle bulunmakla yetindiğini, bir rivayet hariç sahâbe ve tâbiîn kavillerine yer vermediğini, bilakis hacıların ihtiyaç duyduğu meseleleri zikretmekle iktifa ettiğini belirttikten sonra, onun kitabu'l-büyû ve kitâbu't-talâk' ve fıkıhî içerikli diğer kitaplarındaki yöntemi takip ettiğini ifade etmektedir.²

Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserinin fıkıh merkezli olmasını dönemin yapısıyla izah eden Guraya şunları söylemektedir:

"Mâlik'e tekaddüm eden asrın, fukaha asrı olduğunu biliyoruz. Kendilerini fıkıh sahasına tahsis eden âlimler Medineli yedi fakih/fukahâ-i seb'a olarak bilinirler. Bu onların günlük işlerinin hadis değil, fıkıh olduğunu gösterir. Bu görüşü destekleyen kanıt, asrın meşhur alimlerine fukaha lakabının verilmiş olması ve bu evrede kaleme alınan Muvatta'ların içeriğidir. Kaydedildiğine göre Abdülazîz el-Mâcişûn, hadislere yer vermeksizin el-Muvatta' isminde bir eser telif etmiştir ki, o, bu zamanda Medine'deki çağdaş eğilimi gösteren gerçek bir numunedir. Bu evrede kaleme alınmış, aynı isimde (el-Muvatta)

¹ Erul, "Hicri II. Asırda Rivayet Üslubu (I)", 60.

² A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/84.

başka eserlerden de bahsedilmektedir ve hepsi de aynı çizgiyi takip etmişlerdir.¹

3. İbrahim b. Muhammed el-Eslemî (ö.184/800) ve *Muvatta'*

Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. Ebî Yahyâ el-Eslemî, 100/718 senesi civarında doğmuş ve 184/800 yılında Medine'de vefat etmiştir. Medineli fakih ve muhaddislerden sayılan Ebû İshak, Kaderî ve Mutezilî kimliğiyle ön plana çıkmıştır. İbn Şihâb ez-Zührî ve İbnü'l-Münkedir'den rivayette bulunan Ebû İshâk'ın öğrencileri arasında Şâfiî ve İbn Cüreyc yer alır. Zehebî, onu, şeyh, âlim, muhaddis, meşhur alemlerden biri olarak nitelerken birçok cerh-tadil alimi onu hadisçiliği, mezhebi ve yalancılığı nedeniyle cerh etmektedir. İbn Sa'd, çok hadis rivayet ettiğini, fakat hadisin yazılmayıp terkedildiği tespitini yapar. İbn Uyeyne ondan hadis yazılmasını yasaklarken, Nesâî, metrûku'l-hadîs demekle yetinmektedir. Yahyâ el-Kattân'a göre onun terkedilme nedeni yalancılıktır. İbn Hanbel ise onun Kaderî ve Cehmî olduğunu söyledikten sonra hadisin yazılmayacağı hükmünü verir. Benzer şekilde Buhârî de onun Kaderî ve Cehmî olduğunu açıkladıktan sonra, Abdullah b. Mübârek ve diğer alimlerin onu terkettiğini belirtmiştir. İbn Maîn'e göre o, râfizî, kaderî ve kezzâbdır. Mâlik ise onu ne hadis ne de diniyle ilgili güvenilir görmemektedir.² Netice itibariyle onun hadis açısından güvenilir bulunmadığı bilinmekle birlikte nedeninin mezhebi görüşleri mi yoksa yalancılığı mı olduğu net değildir.

İbrâhim el-Eslemî'nin *Muvatta'* isimli eserinin içeriği hakkında kaynaklarda

¹ Guraya, *Sünnetin Neliği*, 26.

² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-ḥuffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1/181; a.mlf., *Siyer*, 8/850-454; a.mlf., *el-İber fî ḥaberi men ḡaber*, thk. Muhammed Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985), 1/223; İbn Sa'd, *et-Ṭabaḳât*, 7/603; Ebû Zûr'a Ahmed b. Abdirrahîm b. el-Hüseyn İbnü'l-İrâkî el-Kürdî el-Mihrânî, *Kitâbü'l-müdeḥḥîn*, thk. Rifat Fevzî Abdülmuttalib, Nâfiz Hüseyin Hammâd, (Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 1415/1995), 34.

bilgi olmamakla beraber hacmi itibariyle Mâlik'in *Muvatta*'ından kat kat büyük olduğu bilgisi verilmektedir.¹

4. Abdullah b. Vehb (ö.197/813) ve İki *Muvatta*'ı

Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Fihri, 125 senesinde Mısır'da doğmuş, 197/813 senesinin Şâban ayında Kâhire'de vefat etmiştir. 17 yaşında ilim talebine başlamış, tefsir, hadis ve fıkıh alanında devrinde önemli bir konuma ulaşmıştır. Hatta İbn Vaddâh (ö.287/900), "*Ehl-i Hicâz, ilm-i Hicâz'da İbn Vehb'e muhtaçtır.*" diyerek onun Hicâz'daki ilmi birikimin önemli taşıyıcılarından olduğunu ifade etmiştir.² İbn Vehb'in kitaplarının o öldükten sonra 300, diğer rivayete göre 60 dinara satılması da onun ilminin ve eserlerinin değerini ortaya koymaktadır.³

İbn Vehb, İbn Cüreyc (ö.150/767), Mâlik, Leys b. Sa'd ve Abdülazîz el-Mâcişûn gibi meşhur âlimlerden ilim tahsil etti. Aynı zamanda şeyhi de olan Leys, Abdurrahman b. Mehdî, Sahnûn b. Saîd, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr ve Abdullah et-Tinnîsî gibi pek çok ilim adamı ve *Muvatta*' râvisi onun öğrencileri arasında yer aldı. Özellikle Hicaz ve Mısır bölgesi rivayetlerini toplamayla meşgul olan İbn Vehb'in, aralarında pek çok maktû' ve mu'dal nitelikli rivayetlerin de yer aldığı yüz bin civarında hadisi bulunduğu nakledilmiştir.⁴

¹ Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (y.y: Dâru'l-Âlem li'l-Melâyîn, 1423/2002), 59; Zekeriya Güler, İlk Yedi Asırda Hadis İlimleri Literatürü (Konya: Adal Ofset, 2002), 54; Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 2/301.

² Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/231; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs el-Hasenî el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müste'rafe li-beyâni meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerrefe*, nşr. Ebû Ya'lâ el-Beyzâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1432/2011), 95-96.

³ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/237.

⁴ Zehebî, *Siyer*, 8/13-19; Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983), 16/277-283; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/23; Saffet Köse, "İbn Vehb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/441; Juynboll, İbn Vehb'i

Mâlik tarafından imam ve âlim olarak görülen İbn Vehb, çoğu cerh-tadil alimi tarafından güvenilir fakihler arasında sayılmıştır. Hatta İbn Bükeyr, onu İbnü'l-Kâsım'dan daha fakih gördüğünü söylemiştir. Rivayetleri üzerinden görüş bildiren Ebû Zür'a, *"İbn Vehb'in seksen bin civarında hadisine baktım. Onun aslı olmayan bir hadisini gördüğümü bilmiyorum, sikadır."* demiştir. İbn Adî ise *"sikâttandır, bir sikanın kendisinden naklettiği hiç bir münker hadisini bilmiyorum"* diyerek tadil etmiştir. İbn Maîn ise onu güvenilir saymakla birlikte zayıf râvilerden rivayet etmekle tenkit etmiştir. Bu yönünden etkilenmiş olacak ki Ebû Hâtim er-Râzî, *"sadûk ve sâlihü'l-hadîs"* diyerek daha düşük bir tadil ifadesi kullanmıştır.¹

179/795 senesinde vefat edene kadar Mâlik'in derslerine katılan İbn Vehb², *Muvatta*'nın râvilerinden³ olmasının yanı sıra, Mâlik'in mektup yazdığı iki kişiden biri olmasıyla da onun ashabı arasında farklı konuma sahiptir. İbn Vehb de pek çok kere *"Allah beni Mâlik ve Leys ile kurtarmasaydı, sapıtmıştım."*⁴ diyerek Mâlik'in kendisi onun için özel bir yere sahip olduğunu dile getirmiştir. O'nun Mâlik'ten rivayetleri konusunda, yine bir *Muvatta*' râvisi olan Ebû Mus'ab ez-Zührî, *"İbn Vehb'in Mâlik'ten naklettiği mesâil, sahih olanıdır."*⁵, İbn Abdülhakem (ö.214/829) *"O, Mâlik konusunda en sağlam kişidir."*⁶, Hâfız Moğultay (ö.762/1361), *"O (İbn Vehb) ve Ka'nebî muhaddislere göre Mâlik'ten rivayet edenlerin en güvenilir ve sağlam olanlarıdır"* değerlendirmesini yapar.⁷

Hicaz ve Mısır hadislerinin medârı olarak nitelemektedir. Gualtherus Hendrik Albert Juynboll, *Encyclopedia of Canonical Hadith* (Leiden-Boston: Brill, 2007), 11.

¹ Zehebî, *Siyer*, 8/13-19; Zirikî, *el-A'âm*, 4/44; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/283-286; Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, 1/14; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/231-232; Köse, "İbn Vehb", 20/441.

² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/74; Muhammed b. Alevî el-Mâlikî el-Hasenî, *Envâru'l-mesâlik ilâ rivâyâti Muvatta' Mâlik* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1431/2010), 23.

³ İbn Nâsiruddîn, *İthâfü's-sâlik*, 140

⁴ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/51.

⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/284

⁶ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 132.

⁷ Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, 1/14

Hârun b. Abdullah (ö.243/857) da, “İnsanlar, Mâlik’ten nakledilen bir şey konusunda ihtilafa düştüklerinde, İbn Vehb’in gelmesini beklerlerdi. Nihayetinde gelince ona sorarlardı”¹ ifadeleriyle İbn Vehb’in Mâlik rivayetlerinde bir otorite olduğuna işaret etmektedir.

İbn Vehb, büyük bir kısmı fıkıh ve hadis ağırlıklı pek çok eser telif etmiştir. Kaynakların belirttiğine göre onun *el-Muvattaü’s-sağır* ve *el-Muvattaü’l-kebîr* adıyla Mâlik b. Enes’in *Muvatta*’ından sonra telif ettiği iki tasnifi bulunur.² Ayrıca, onun *Tefsîru garîbi’l-Muvatta*³, *el-Mücâlesât ‘an Mâlik*⁴ ile 30 kitaptan oluşan “*Semâ’uhû min Mâlik*”⁵ isimli eserleri de büyük önemi haizdir.

Bu eserlerle ilgili kısa bilgiler vermek ilk dönem eserlerini görmek açısından faydalı bulunmuştur.

- *el-Muvattaü’l-kebîr*: Abdülmecîd et-Türkî, iki cilt 188 varak halinde eksik bir nüsha halindeki bu eserin, diğer *Muvatta*’ rivayetlerinden önemli oranda farklılaşması nedeniyle Mâlik’e değil İbn Vehb’e nispetinin daha doğru olduğunu söyler.⁶
- *Muvatta’ li-Abdullah b. Vehb*⁷: Hişâm b. İsmâîl tarafından tahkik edilen bu eser kitabın sadece bir kısmını içerir. Bahr b. Nasr el-Havlânî (ö.267/880) ile

¹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 16/283; Benzer bir rivayet için bk. Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 3/231

² Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-Zünûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn* (Bağdad: Mektebetü’l-Müsennâ, 1941), 2/1908; İbn Nâsiruddîn, *İthâfû’s-sâlik*, 142; Zehebî, *Siyer*, 8/14, 9/225; İsmâîl b. Muhammed Emîn el-Bağdâdî el-Bâbânî, *Hedyyetü’l-ârifîn Esmâü’l-müellifîn ve âsârü’l-musannifîn* (İstanbul: Vekâletü’l-Meârifî’l-Celîle, 1951), 1/438; Ebû Üsâme Selim b. İd el-Hilâlî, “el-Mukaddime”, *el-Muvatta*’, mlf. Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (Dubai: Mektebetü’l-Furkân, 1424/2003), 1/141.

³ Zehebî, *Siyer*, 8/14, 9/225.

⁴ Bâbânî, *Hedyyetü’l-Ârifîn*, 1/438; Köse, “İbn Vehb”, 20/441.

⁵ İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû’l-müzheb*, 133; Hişâm İsmâîl es-Sînî. “Mukaddime”, *el-Muvatta*’, mlf. Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Mısırî (Dammâm: Dâru İbni’l-Cevzî, 1420/1999), 3.

⁶ Hişâm İsmâîl es-Sînî. “Mukaddime”, 11.

⁷ Hişâm İsmâîl es-Sînî. “Mukaddime”, 3.

Muhammed b. Abdullah b. Abdülhakem el-Mısrî (ö.268/881) nüshanın râvilerindendir.¹ Her sayfası 17-19 arası satırdan müteşekkil iyi bir nesih hattıyla yazılmış, kısmen silinme ve hataların bulunduğu 109 levha halindeki elyazmanın tarihiyle ilgili bir bilgi yer almamaktadır. Kapağındaki “İ” varağında “*Umulur ki bu cüz İmam Mâlik’in öğrencisi İmam İbn Vehb’in Muvatta’ındandır.*” ibaresi bulunur.² Bu elyazmasında elimizdeki baskıya göre 521 rivayet vardır. Bu rivayetler arasında Mâlik’ten nakledilen birçok rivayet bulunmakla birlikte, eserin büyük çoğunluğu diğer râvilerden gelen nakillerden oluşur. Dolayısıyla bu eserde Mâlik bir kaynak değil râvidir. Bu nedenle eserin İbn Vehb’in kendi *Muvatta*’ı olduğunu söylemek gerekir.

Eserin tasnifi, tamamen fıkḥî konulardan müteşekkil, bab başlıkları bulunmayan kitaplardan oluşmaktadır. Kitap isimleri ve hadis aralıkları şu şekildedir: “*min kitâbi’l-eşribe*(14-82)”, “*min kitâbi’l-menâsik* (83-180)”, “*min kitâbi’z-zekât* (181-201)”, “*min kitâbi’s-şalât* (202-230)”, “*min kitâbi’n-nikâh* (231-272)”, “*min kitâbi’s-savm* (273-479)”, “*Kitâbü’l-kasâme ve’l-‘ukûl ve’d-diyât* (480-521)”.

- *Muvatta’ İbn Vehb es-Sagîr*³: Chester Beauty Library’deki 3497 numaralı beşinci asra ait olduğu değerlendirilen tek bir nüshaya dayanan 315 rivayetli bu baskı yukarıda bahsettiğimiz Hişâm b. İsmâil tarafından tahkik edilen nüshaya büyük ölçüde benzemektedir. Bu eser de sırasıyla “*eşribe, menâsik, zekât, şalât, nikâh ve sıyâm*” bölümlerini içerir. Yukarıdaki baskıdan farklı

¹ Hişâm İsmâîl es-Sînî. “Mukaddime”, 11.

² Hişâm İsmâîl es-Sînî. “Mukaddime”, 16; Muhakkik, ayrıca nüshanın, İbn Vehb’in Muvatta’ından olduğunu İbn Hacer’in Fethü’l-Bâri ve el-İsâbe’sindeki atıfların elindeki elyazmasıyla mutabık kalmasıyla da delillendirmektedir. Hişâm İsmâîl es-Sînî. “Mukaddime”, 19.

³ Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Mısrî, *Muvatta’ İbn Vehb es-Sagîr*, thk. Muhammed Emîn Hüseyin eş-Şinkîfî (Medine: Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, 1423/2002).

olarak sadece “*kitâbü'l-kasâme*” bölümü eksiktir. İçeriğindeki rivayetler açısından da büyük benzerlik gösterir. Nitekim Hişâm tarafından tahkik edilen nüshanın 320. hadisiyle bu nüshanın 315 numaralı son rivayeti aynıdır.

- *Kitâbü'l-Kazâ fi'l-büyû'*: Kayrevan'daki Rakâde İslâmî İlimler ve Medeniyet Araştırmaları Enstitüsü'nde bulunan elyazması 25-27 satırlık 22 varaktan meydana gelir. Kûfi yazıyla muhakkikin tespitine göre 282/895 senesinden önce Kayrevan'da istinsah edilmiş olup¹ varakların müstensihisi bilinmemektedir.² Muhakkik Miklos Muranyi, bu cüzün Mâlik'in *Muvatta'*ının İbn Vehb rivayeti değil, İbn Vehb'in kendi *Muvatta'*ına ait olduğunu ifade eder. Bu eserde, İbn Vehb, fikhî bablarda pek çok meselede, şeyhi Mâlik b. Enes'in yanı sıra diğer birçok kaynağa da yer verir. Muhakkikin numaralandırılmasına göre 330 rivayet ve 36 bab bulunmaktadır. İbn Vehb'in bu eserinin 200 kûsür yerinde Mâlik'in konu hakkındaki görüşleri aktarılmasına rağmen, ondan gelen diğer rivayetler çok nadiren yer verilir. Bu nedenle eseri Mâlik'e nispet etmek pek mümkün gözükmemektedir.
- *Kitâbü'l-Muhârebe mine'l-Muvatta'*³: Abdülmecîd et-Türkî, Kayrevan'daki Mektebetü'l-Eseriyye'de, *Muvatta'*ın, İbn Vehb rivayetinin *Kitâbü'l-Muhârebe* kitabını içeren bir parçası bulunduğunu, fakat kendisinin bu elyazmasına muttali olamadığını belirtmektedir.⁴ Schacht, Miklos Muranyi tarafından notlar

¹ Miklos Muranyi, “Mukaddime”, *el-Muvatta' kitâbü'l-kazâ fi'l-büyû'*, mlf. Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Mısrî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2004), 14.

² İbn Vehb, *el-Muvatta' kitâbü'l-kazâ fi'l-Büyû'*, elyazma no: 1019, dosya no: 214.

³ Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Mısrî, *Kitâbü'l-Muhârebe mine'l-Muvatta'*, thk. Miklos Muranyi (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002)

⁴ Turtûşî, *kitabu'l-havâdis ve'l-bide'* adlı eserinde *Muvatta'* İbn Vehb'i zikrettiğini ifade etmekte ve bundan maksadın *Muvatta'* Mâlik bi-rivâye İbn Vehb olduğunu ifade etmektedir. Bu rivayetten, muhârebe kitabını içeren bir parçanın Kayrevan'da mektebeti'l-eseriyyede bulunduğunu fakat kendisinin bu esere muttali olamadığını ifade etmiştir. Abdülmecîd Türkî, “et-Takdîm”, *el-Muvatta' li'l-imâm Mâlik b. Enes rivâyetü Abdillâh b. Mesleme el-Ka'nebî*, mlf. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes

eklenerek tahkik edilen bu nüshanın, Mâlik'in *Muvatta*'ının İbn Vehb rivayetinin bir parçası olduğunu düşünür.¹ Muranyi tarafından neşredilen bu parçanın son baskısından hareket eden Dutton'a göre, bu eser, İbn Vehb'in Mâlik'in eserini naklinden ziyade, onun kendi *Muvatta*'sıdır. Medine ameline dair haberleri içermesi gibi karakteristik *muṣṭaḥṣan* türü materyali içeren bu eser, içerik açısından aslında *Müdevvene*'ye daha yakın görülmüştür.² Muranyi, bu baskıya eklediği, isnadı Sahnûn'a dayanan Kayrevan'daki Mektebetü'l-Atîka'daki diğer elyazmasının da İbn Vehb'in kendi *Muvatta*'sına ait olduğunu savunmaktadır.³

Âişe ve Muhammed es-Süleymânî, İbnü'l-`Arabî'nin *Kitabu'l-Mesâlik*'ine yazdıkları geniş mukaddimede bu rivayetin, Tunus'ta Mektebetü'l-Kayrevân'da 244 numarada parşömen üzerine yazılı, *Kitâbu'l-Muharabe*'yi muhtevi nadir bir parçasına ulaştıklarını kaydeder. Onlar, Miklos Muranyi'nin Dâru'l-Garbi'l-İslâmî yayınevi aracılığıyla Beyrut'ta 2002 yılında neşrettiği bu elyazmasının, İbn Vehb'in *Muvatta*'ı değil, aynı yazara ait *el-Câmî* adlı eserin, Muhammed b. Yakûb el-Esam tarafından yapılan muhtasar bir cüzü olduğunu ifade etmektedir.⁴

150 civarında rivayet içeren bu baskıda, Mâlik b. Enes'ten gelen 10 rivayet ve 47 görüş yer almıştır. Kısacası Mâlik bu eserin önemli kaynakları arasında yer almakla birlikte eserin İbn Vehb'e ait olduğu kolayca söylenebilir.

b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1420/1999), 11.

¹ Dutton, *The Origins of Islamic Law*, 24; Dr. Tâmir Abdülmün'im el-Cibâlî, bu eserin Miklos Muranyi tarafından yapılan tahkiki üzerine "Kitâbü'l-Muhârebe min Muvatta' İbn Vehb" isimli eleştirel bir makale yazmıştır. Tâmir Abdülmün'im el-Cibâlî, "Kitâbü'l-Muhârebe min Muvatta' İbn Vehb", *Mecelle Ma'hedi'l-Mahtûtâtî'l-Arabiyye* 51/1-2 (Mayıs 2018).

² Dutton, *The Origins of Islamic Law*, 24.

³ Muranyi, "Mukaddime" (*el-Muvatta' kitabü'l-kazâ fi'l-büyük*), 9.

⁴ Muhammed b. Hüseyin es-Süleymânî & Âişe bt. Hüseyin es-Süleymânî. "Mukaddimetü Kitâbi'l-Mesâlik", *el-Mesâlik fî şerhi Muvaṭṭa'î Mâlik*, mlf. Ebû Bekr İbnü'l-Arabî Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1428/2007), 1/135.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Vehb'in *Muvatta'*ı üzerine yapılan tek çalışma Zehebî'nin imam, hafız ve fakîh diye nitelendirdiği Ebû Tâhir Ahmed b. Amr b. Abdullah el-Emevî'nin (ö.250/864) şerhidir.¹

- *el-Câmi fi'l-hadîs*: Mustafa Hasan Hüseyin Muhammed tarafından hadislerin tahrîc ve sıhhat değerlendirmesini yaptığı tahkikli baskısına göre, İbn Vehb'in bu eserinin elimizde mevcut olan kısmında 717 rivayet yer alır. Kitâp ve bablar şeklinde tasnif edilmiş bu eser "*Kitâbü'l-Gıybet*, "*Kitâbü'l-Tıyere*", "*Kitâbü't-Tefsîr*", "*Kitâbü's-Samt*", "*Kitâbü'l-Birr ve'l-Ukûk*", "*Kitâbü'l-Esmâ'* ve *Kitâbü'n-Neseb*" ana bölümlerini içermektedir.² Bu, İbn Vehb'in *Muvatta*'larından ayrı olarak telif ettiği bir eserdir.³
- *Tefsîrû'l-Kur'ân*: İbn Vehb'in tefsirle ilgili rivayetleri derlediği bu eserdeki malzemenin müsnelede benzer bir şekilde düzenlendiği görülür. Esere ait küçük bir kısmın Kayrevan'da el-Mektebetü'l-Atîka'da bulunan nüshası, Miklos Muranyi, Harrasowitz Verlag ve Otto Harrassowitz tarafından rivayet ve râvileriyle ilgili kaynaklar gösterilmek suretiyle, Kur'an ilimlerine dair bölümü "*el-Ğâmi: Tafsir al-Qur'ân*"⁴, tefsir bölümü "*el-Ğâmi: Tafsiral-Qur'ân*"⁵

¹ Zehebî, *Siyer*, 9/461.

² Bk. Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Mısırî, *el-Câmi' fi'l-hadîs*, thk. Mustafa Hasan Hüseyin Muhammed Ebû'l-Hayr (Dammâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1416/1996). İbn Vehb'in rivayet ettiği çeşitli konulara dair hadislerin yer aldığı bu eserin günümüze ulaşan ve yalnız birkaç bölümünü ihtiva eden Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye'deki nüshası (Hadis, nr. 2201) önce J. David-Weill tarafından açıklamalarla birlikte yayınlanmıştır. (I, II, Kahire 1939-1948) Eserin bir bölümü de Chester Beatty Library'de (nr. 3497) bir kısmı da Şam'da Dârül-Kütübi'z-Zâhiriyye'de mevcuttur. (Mecmû, nr. 40, vr. 156-171) el-Müsnele adını taşıyan yazma da bu eserin bir parçası olmalıdır. Köse, "İbn Vehb", 20/441.

³ Zehebî, *Siyer*, 9/225.

⁴ İbn Vehb'in, *el-Câmi' (fi 'Ulûmi'l-Kur'ân)* adlı bu kısım Miklos Muranyi & Otto Harrassowitz tarafından neşredilerek 1993 senesinde Wiesbaden'da yayınlanmıştır. Bu eser Dârü'l-Garbi'l-İslâmî tarafından 2003 senesinde Beyrut'ta Arapça basılmıştır.

⁵ İbn Vehb'in, *el-Câmi' (Tefsîrû'l-Kur'ân) I-II al-Ğâmi* adlı eseri bu kısım 1995 senesinde Wiesbaden'da yayınlanmıştır. Kitap Dârü'l-Garbi'l-İslâmî tarafından 2003 senesinde arapça

adıyla ayrı ayrı yayımlanmıştır.¹ Söz konusu eserdeki ayetlerin içeriğine ve iniş sebeplerine dair rivayetler Sedat Yıldırım tarafından doktora tezine konu edilmiştir.²

Bunların dışında İbn Vehb'in kaderle ilgili 27 rivayetin yer aldığı "*Kitâbü'l-Kader ve mâ verede fî zâlike mine'l-âsâr*";³ bazılarına göre *el-Câmî*'ye dahil olan "*Kitâbü'l-Ehvâli'l-kıyâme*";⁴ fıkıh bablarına göre düzenlenen ve radâ, cihâd, ilim, ferâiz ve hac kitaplarını içeren "*el-Müsned*";⁵ ile "*Kitâbü'l-Cenâiz*"⁶, "*Kitâbü'l-Bey'a*"⁷, "*Kitâbü'l-Menâsik*"⁸, "*Kitâbü'l-Megâzî*"⁹, "*Kitâbü'r-Ridde*"¹⁰, "*Kitâbü'z-Zühd*"¹¹ ve "*Kitâbü lâ Hâme velâ safere*"¹² isimli kitapları da bulunur.

5. İsmâil b. İshâk el-Basrî (ö.282/896) ve *Muvatta'*

İsmâil b. İshâk b. İsmâil b. Hammâd b. Zeyd el-Basrî el-Mâlikî'nin (199/815-282/896) künyesi Ebû İshak'tır. Irak Mâlikilerinin şeyhleri arasındaki

olarak basılmıştır.

¹ Köse, "İbn Vehb", 20/441; İsmail Çalışkan, "Tefsir Usûlü'nün Oluşum Sürecinde İlk Yazılı Kaynaklar -İbn Vehb ve Muhâsibînin Eserleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Tahlil-", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (Aralık 2008), 57-58.

² Sedat Yıldırım, *Abdullah b. Vehb'in Tefsir'inde Geçen Rivâyetlerin Değerlendirilmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018).

³ Bu eser, Abdülazîz Abdurrahman Muhammed el-Useyim'in tahkikiyle Mekke'de 1986 senesinde Dâru'l-Mesâr; Ömer b. Süleymân el-Hafyân'ın tahkikiyle Riyad'da 2001 senesinde Dâru'l-Atâ tarafından yayınlanmıştır.

⁴ Bâbânî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 1/438; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 133.

⁵ Yazması Zâhiriyye (mec. 40 156-171 yk., VIII) kütüphanesinde yer almaktadır. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs el- Hasenî el- Kettânî, *Hadis Literatürü*, çev. Yusuf Özbek (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), çev. dipnotu. 106.

⁶ Köse, "İbn Vehb", 20/441.

⁷ Zehebî, *Siyer*, 8/14.

⁸ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 133; Zehebî, *Siyer*, 8/14.

⁹ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 133.

¹⁰ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 133; Zehebî, *Siyer*, 8/14.

¹¹ Hişâm İsmâîl es-Sînî. "Mukaddime", 3.

¹² İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 133.

İsmâil'in,¹ mezhebin Irak'ta yayılmasında büyük bir etkisi vardır.² Basra'da yetişen İsmâil, Medine'de eğitimine devam ettikten sonra Bağdâd'ı vatan edinmiş ve orada üstlendiği kazâ vazifesini ölünceye kadar ifa etmiştir.³ Ka'nebî ve Ebû Mus'ab ez-Zührî'den Mâlik'in fikhî görüşlerini öğrenmekle birlikte, onun fıkıh formasyonunu kazanmasındaki en büyük pay sahibi Basra'da ders aldığı hocası Ahmed b. Muazzel'dir.⁴ Hadis alanındaki birikimi ve ileldeki uzmanlığını ise hocası Ali b. Medînî başta olmak üzere Müsedded b. Müserhed (ö.228/843) ve İbn Ebî Şeybe'ye (ö.235/849) borçludur.⁵ Bu iki ilmin yanı sıra Kur'an ve kıraat ilmindeki birikimiyle “*Ahkâmü'l-Kur'ân*”, “*Meânî'l-Kur'ân*” ve “*el-Kırâât*” adlı eserleri tasnif etmiştir.⁶

İsmâil b. İshâk'ın telif ettiği kitapların büyük çoğunluğu fıkıh alanındadır.⁷ Bu eserler Mâlikî mezhebini temellendirme, savunma ve yaygınlaştırma amacına matuf telif, şerh, ihtisar ve red türü çalışmalardır.⁸ Zira o, Ebû Hânife, Şeybânî ve Şâfiî'ye karşı reddiyeler kaleme almıştır. Şeybânî'ye yazdığı reddiyenin 200 cüze ulaştığı nakledilmiştir.⁹ “*Müsnedü Yahyâ b. Saîd el-Ensârî*”, “*Müsnedü hadîs-i*

¹ Kādî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, 4/281; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/718.

² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/718; Kādî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, 4/280; Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ'*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru'r-Râidî'l-Arabî, 1390/1970), 165.

³ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 7/272; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/718-719; Kādî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, 4/278.

⁴ Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ'*, 164.

⁵ Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ'*, 164.

⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/717-718; Kādî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, 4/281-291; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 7/273; Ali Hakan Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü III.-V./IX.-XI.yy.* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi, 2004), 184-185.

⁷ Kādî İyâz, onun red türü eserlerinin yanı sıra fıkıh alanındaki *el-Mebsûf fi'l-fikh*, *el-Emvâl*, *es-Salât ale'n-Nebî*, *el-Ferâiz*, *el-Usûl* ile *el-İhticâc bi'l-Kur'ân* adlı eserlerinden bahseder. Kādî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, 4/290-292.

⁸ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 7/273; Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ'*, 165; Kādî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, 4/280, 291.

⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/718; Kādî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, 4/291

Sâbit el-Bünânî”, “*Müsnedü hadîs-i Mâlik b. Enes*”, “*Müsnedü hadîs-i Eyyûb es-Sahtiyânî*”, “*Müsnedü hadîs-i Ebû Hüreyre*” ve “*Kitâbü’s-Sünen*” onun hadis alanında telif ettiği bir kısım eserlerdir.¹

Muvatta’ ve Mâlik rivayetleri onun özel olarak ilgilendiği bir alandır. Tabakat kaynakları, *Muvatta’yı* Ka’nebî’den rivayet edenler arasında saydığı İsmâil’in kendine ait bir *Muvatta’* tasnif ettiğinden bahsetmekte, fakat içeriği hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir.² Onun bu eseri muhtemelen, Mâlik’in *Muvatta’* rivayetlerine, onun *Muvatta’ı* dışındaki diğer rivayetlerini de ekleyerek müsned tarzında ale’r-ricâl olarak tasnif ettiği bir kitaptan ibarettir.³ Bu eserlerine ilaveten İsmâil, *Muvatta’nın* üzerine 4 cüz halinde “*Ziyâdâtü’l-câmî mine’l-muvatta*” ile 10 ciltlik, bazılarına göre ise 500 cüzlük “*Şevâhidü’l-muvatta*” isimli eserler yazarak *Muvatta’ya* dayalı çalışma yapan ilk alimlerden olmuştur.⁴

6. Abdân el-Mervezî (ö.293/906) ve *Muvatta’ı*

Abdullâh b. Muhammed b. Îsâ el-Mervezî, Abdân lakabıyla meşhur olduğundan Abdân b. Muhammed şeklinde anılır. O, 210/825-293/906 seneleri arasında yaşayan zahidliğiyle bilinen Mervli bir Şâfiî fakihidir. Şâfiî gibi önemli hocalardan fıkıh tahsil eden Abdân, mezhepte ileri noktalara ulaşmış ve Şâfiî

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 4/280, 291, 292; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 7/273; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 6/718; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû’l-müzheb*, 94-95.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 10/68-69; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 6/718; Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 4/291; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû’l-müzheb*, 94.

³ Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 2/80, 82, 4/292; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû’l-müzheb*, 94.

⁴ Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 2/82, 4/292; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû’l-müzheb*, 94; Zehebî, *Siyer*, 8/85; “*Müsnedü hadîsi Mâlik*”ın Kayravan’da bulunan bir parçasını tahkik edip “*el-Cüz’ül-hamîs min müsned-i Mâlik b. Enes*” ismiyle yayınlayan Miklos Muranyi, bu nüshanın Kādî İsmâil’in Kayravanlı öğrencisi İbn Ebi’l-Manzûr (337) tarafından 283 gibi erken bir tarihte rivayet edildiğine, dolayısıyla *Muvatta’* rivayetlerinin mevcut en eski örneği olduğuna işaret eder. Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü*, 186; Nüshalarıyla ilgili bilgi için bk. Muranyi, *Das Kitâb Musnad Hadît Mâlik b. Anas von Ismâ’il b. Ishâq al-Qadî*, Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft.

mezhebini Horasan'da yayan ilk kişiler arasında yer almıştır. Merv şehrinin müftüsü olmasının yanı sıra hadis alanındaki konumu itibariyle hakkında Merv'deki hadis ashabının imamı, sika, hafız ve sahibu hadis gibi değerlendirmelerde bulunulmuştur.¹

Taberânî'nin kendisinden rivayette bulunduğu Abdân el-Mervezî'nin yüzlerce cilt hacminde, İbn Hacer'in *el-İsâbe*'sinin kaynakları arasında da yer alan *Kitabü'l-Ma'rife*'sinin yanı sıra *Kitâbü'l-Muvatta'* isimli bir eserinden de bahsedilir.² Fakat onun *Muvatta'*nın içeriği ve niteliğine dair her hangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Sonuç olarak, her ne kadar günümüze kadar bir çoğu ulaşmasa da Abdülazîz el-Mâcişûn ile başlayan ve ağırlıklı olarak Mâlik'i geleneğe mensup alimler tarafından kaleme alınan muvatta' türü eserlerin, ikinci ve üçüncü asırda hadis literatürünün önemli bir parçasını oluşturdukları görülmüştür.

C. MUVATTA'IN TELİF SÜRECİ

Bu bölümde Mâlik'in *Muvatta'*ının tarihsel arka planının ve bize ulaşana kadar geçirdiği süreçlerin, tasvirî ve eleştirel bir yöntemle incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kısımda *Muvatta'*ın nasıl, niçin, ne zaman, nerede ve hangi koşullar altında ortaya çıktığı sorusunun cevabı aranmaktadır.

¹ Zehebî, *Siyer*, 9/13-15; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, 6/960; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, 2/187; Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî & Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Kâhire: Hicr li't-Tabâat ve'n-Neşr, 1413/1992), 2/297-298; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dımaşkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyîn*, thk. Abdülhafız Mansûr (y.y: Dârul-Medâri'l-İslâmî, 1425/2004), 172-173; Ali Yardım, "Abdân el-Mervezî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/67.

² Zehebî, *Siyer*, 14/13-19; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/118; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn: Terâcimü muşannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993), 2/289; Bâbânî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, 1/442; Yardım, "Abdân el-Mervezî", 1/67.

Hadis literatürünün çeşitli türdeki ürünlerinin oluşumunda dönemin ilmi altyapısı, ihtiyaçları, beklentileri ve gündemdeki tartışmalarının yanı sıra sosyokültürel ve siyasi çevre doğrudan veya dolaylı ciddi bir etkiye sahiptir. Benzer şekilde Mâlik'in *Muvatta*'ı da siyasi, sosyal, hukuki ve ilmi faktörlerin etkisiyle vücut bulmuş ve bu amiller eserin içeriğine ve tasnif sürecine yön vermiştir. Bu etkenlerin ilk üçü, birbiriyle daha yakından bağlantılı olması nedeniyle birlikte ele alınırken, ilmi etkenlere ayrı bir başlıkta yer verilmiştir. Bu sebeplerin yanı sıra Mâlik'in bir Müslüman olarak öncelikli amacının Hz. Peygamber'in sünnet ve hadisine hizmet gaye ve görevini yerine getirmek olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Nitekim rüyasında Hz. Peygamber'in ona “*bu ilmi insanlar için kolaylaştır*” emri verdiği gibi anlatılar, bireysel dindarlığın diğer etkenlerin yanında göz ardı edilmemesini zorunlu kılar.¹

1. Sosyal, Hukuki ve Siyasi Etkenler

Mâlik'in (ö.179/795) hicri ikinci asrın ortalarında ortaya çıkan *Muvatta*'ının telifinde pek çok sosyal, hukuki ve siyasi amilin etkisi bulunmaktadır. Sürecin daha iyi anlaşılması için bu asırdaki İslam toplumunun içinde bulunduğu duruma kısaca değinilecektir.

Hicri ikinci asrın başlarında Emevî Devleti, Ömer b. Abdülazîz'in hilafetinden sonra zayıflamaya başlamış, izlediği taraflı siyaset nedeniyle ikinci sınıf olarak gördüğü mevâlîyi karşısına almıştı. Şiî ve Hâricî isyanlarıyla da yıkılma zemini hazır hale geldi.² Bu süreçte Abbâsî hareketi, mevâlî ile Şiîlerin desteğini alarak dini değerleri ön plana alma ve İslâmi bir yaşam-yönetim vaadiyle

¹ Zevâî, *Menâkıb Seyyidina'l-İmâm Mâlik*, 70; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/70-71; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/317; Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, 1/8.

² İsmail Yiğit, “Emevîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/95.

halkın ve pek çok ilim adamının desteğini kazanarak 132/750 senesinde iktidara geçmeyi başardı.¹

Abbâsilerin ilk halifesi Ebû'l-Abbâs es-Seffâh'ın (ö.136/754) kısa süren hâkimiyetinden sonra hanedanın gerçek kurucusu² sayılabilecek Ebû Ca'fer el-Mansûr (ö.158/775) 136/754 senesinde 21 yıl devam edecek idaresine başladı. Mansûr, hilafetinin ilk yılında Abbâsîler'in kuruluşunda önemli rol oynayan amcası Abdullah b. Ali b. Abdullah (ö.147/764) ile uğraşıp onu Ebû Müslim el-Horâsânî (ö.137/755) aracılığıyla mağlup etti.³ Mansûr, 137/755 senesinde ise yönetimde neredeyse halifenin önüne geçecek kadar etkili olan Ebû Müslim'i öldürterek⁴ kısmen de olsa İranlıların etkisini azalttı. Fakat İranlı Bermekî ailesinin etkisi Hârûnürreşîd'e kadar devam edecekti. O, İran etkisi ve bununla bağlantılı zındıklık gibi iç ve dış tehditlere karşı ilmi ve kültürel anlamda da harekete geçmenin öneminin farkındaydı. Bu nedenle o ve sonraki halifelerin desteğiyle oluşan güven ortamı sayesinde hicrî ikinci asırda İslâmî ilimler, özellikle de hadis ve fıkıh için hummalı bir tedvin faaliyeti yaşandı.⁵

İktidarında pek çok isyanla başa çıkmaya çalışan⁶ Mansûr'u en çok uğraştıran ve İmam Mâlik'in de dolaylı olarak taraf görüldüğü en-Nefsüzzekiyye lakabıyla bilinen Muhammed b. Abdullah el-Mehdî (ö.145/762) ile kardeşi İbrahim

¹ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/34.

² Yıldız, "Abbâsîler", 1/34.

³ Nahide Bozkurt, "Mansûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/5.

⁴ Yıldız, "Abbâsîler", 1/34; Bozkurt, "Mansûr", 28/5.

⁵ Özpınar, *Hadis Edebiyatı*, 36; Bahriye Üçok, *İslam tarihi: Emeviler-Abbasiler* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968), 85.

⁶ Halife Mansûr'u meşgul eden önemli meselelerden biri de Ali evladının başlattığı isyanlardır. Bunlardan Muhammed b. Abdullah el-Mehdî, Medine'de halifeliğini ilan ederek 1 Recep 145/762'de halktan biat almıştır. Bozkurt, "Mansûr", 28/5.

tarafından gerçekleşen geniş katılımlı ayaklanmadır.¹ Bu nedenle Mansûr, özellikle hilafetinin ilk dönemlerinde siyasi anlamda zor zamanlar geçirmiştir. 158/775 yılında iktidara geçen ve devlet için önemli bir tehdit haline gelen zındıklarla askeri ve kültürel anlamda mücadele eden² Mehdî-Billâh el-Abbâsî (ö.169/785), Ali evladına karşı ılımlı bir siyaset izleyip, onlara ve Hicaz halkına yardımda bulundu. Bu sayede ülke ve özellikle Medine siyasi kargaşadan uzak bir dönem geçirdi ve bu sükunet İmam Mâlik ile ilişkisine olumlu tesir etti.³ Daha sonra Ebû Muhammed Mûsâ el-Hâdî'nin (ö.170/786) 15 ay süren kısa hilafetinde Medine, Hüseyin b. Ali'nin (ö.169/786) isyanıyla en-Nefsüzzekiyye isyanı kadar güçlü olmasa da etkisi bir süre devam eden siyasi bir kargaşa yaşadı.⁴

Yönetime geçtikten sonra mezhebî ve kabilevî isyanların yanı sıra bu kargaşanın uzantısı olan Ali ailesinden isyancılarla uğraşan⁵ Hârûnürreşîd (ö.193/809) döneminde de devletin en tepesine kadar yükselen İran asıllı Bermekî ailesi, 188/803 yılında ansızın halife tarafından yok edilinceye kadar bürokrasiyi ve maliyeyi kontrollerinde tuttular.⁶

Görüldüğü gibi Mehdî-Billâh dönemi hariç Abbâsî hilafetinde pek çok isyan ve ayaklanma meydana gelmiştir. Özellikle de Mansûr'un iktidarının ilk yıllarında siyasi ve toplumsal bir kaos yaşanmış, İran ve zındıklık faaliyetlerinin etkisi de uzun bir süre devam etmiştir.

¹ Cem Zorlu, "İmam Mâlik ve Siyasî Otorite", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 6/2 (2006), 11.

² Faruk Ömer, "Abbasî Halifesi Mehdi Dönemi (169-185) Üzerine Bazı Mülâhazalar", çev. Mehmet Ümit, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/6 (2004), 204-208; Eyyüp Tanrıverdi, "Abbâsîlerin Kültürel Politikası Açısından Mehdî'nin Zındıklık Mücadelesi", *İstem* 6/12 (2008), 114-116.

³ Zorlu, "İmam Mâlik ve Siyasî Otorite", 16; Nahide Bozkurt, "Mehdî-Billâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/378.

⁴ Zorlu, "İmam Mâlik ve Siyasî Otorite", 16.

⁵ Nahide Bozkurt, "Hârûnürreşîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/259.

⁶ Mehmet Emin Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999), 38.

Halk, Emevîler döneminde iktidarın, taraftarları ve askerleri dışındaki kesimleriyle yeterince ilgilenmemesi, halka ağır vergiler yüklemesi vb. haksız uygulamalar ile karşı karşıya kalmıştı.¹ Toplumda zengin ile fakir arasındaki makasın açılmasıyla toplumda huzursuzluğun artması, devletin yıkılmasının nedenleri arasında yer almıştı.² Abbâsîlerin iktidarında ise tarımsal ve diğer üretim ile ticaret gelişmiş devletin kasasında büyük meblağlar birikmiş ve daha dengeli bir dağıtım sayesinde iktisadi hayat gelişip halkın refah seviyesi artmıştı.³

Kısmî de olsa ekonomik anlamda rahatlamaya başlayan Müslümanların dini bir söylemle iktidara gelen Abbâsîlerden İslâmî esasların merkezde olduğu bir yönetim talebi devam etmekteydi. İdarenin İslâmîleşmesi de ancak cârî hukukun İslâmî prensiplere göre düzenlenmesiyle mümkün olabilirdi. Sistemize edilmiş hukuk kurallarına ve ortak bir hukuk metnine sahip olmayan, her bölgenin kendi âlim ve fakihlerinin izinde gittiği bu dönemin en yakın şahidi İbnü'l-Mukaffâ' (ö.142/759) bu hukuki ihtilafların ortaya çıkardığı toplumsal kargaşaya dikkat çekerek, anayasa niteliğinde ortak bir metnin oluşturulması gereğini halife Mansûr'a iletmiştir.⁴

Guraya hukuki anlamda yaşanan bunalımla ilgili şunları kaydeder:

“Abbasiler bütününüyle şaşırdı ve afalladı ve adına İslam Hukuku denilebilecek, herkesin ittifakla kabul ettiği bir hukuk kodifikasyonunu müslümanlara sunma noktasında tamamen çaresiz kaldı. Devasa bir sorumlulukla karşı karşıya geldiler. Halkın hissiyatına cazip gelecek işler

¹ Ramazan Altınay, “Erken İslam Toplumunda Zenginler ve Fakirler”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6/3 (Haziran 2006), 207-210; Yiğit, “Emevîler”, 11/100-101.

² Altınay, “Erken İslam Toplumunda Zenginler ve Fakirler”, 207-208.

³ Yıldız, “Abbâsîler”, 1/47-48; William Montgomery Watt, *İslam Felsefesi ve Kelâmı*, çev. Süleyman Ateş (İstanbul: Pınar Yayınları, 2004), 71.

⁴ Mustafa Demirci, “Emevîlerden Abbâsîlere Geçiş Sürecinin Bir Tanığı: Abdullah İbnü'l-Mukaffâ ve Risâletü's-Sahâbesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2005), 139-141.

yaparken, bu büyük işi realize edemediler. Daha evvel seleflerinin güçlü yönetimi sayesinde coğrafi sınırlarına hapsedilmiş olan hukuki ihtilaflar, şimdi fiilen, ifrat derecede artarak gün yüzüne çıkıyordu.”¹

Ekonomik ve siyasi anlamda bazı gelişmeler olmakla birlikte, hukuki kaosu toplumsal kargaşaya yol açmaması yöneticilerin öncelikleri arasında yer aldı. Bu nedenle dönemin otorite sahibi âlimlerinden yardım almak, onların karizmalarından faydalanmak ve onları desteklemek gittikçe daha fazla önem arz etmekteydi. Sünnet ve hadisin tedvini, hukukî karmaşanın çözümünün yanı sıra zındıklarla mücadele için de hayatiydi. Çünkü zındıklar muhafaza altındaki Kur’ân-ı Kerim’e saldıramadığı için eleştiri ve ithamlarını hadis ve sünnete saldırarak gerçekleştirmekteydiler.² Bu bağlamda Emevîler’in İslam dinini ve hukukunu ihmal ettiklerini, kendilerinin ise İslâmî hükümleri hayata hakim kılacağını iddia ederek iş başına gelen Abbâsîlerin vaadlerinin bir gereği³ olmasının ötesinde, özellikle muhaddis ve fakihleri, dolayısıyla İslâmî ilimlerin gelişmesini desteklemek, hadis ve sünnetin konumunu yükseltmek dini, siyasi düşmanlara veya muhalif akımlara karşı mücadelede kullandıkları bir yöntemdi.⁴

a. Mansûr (136/754-158/775) – Mâlik İlişkisi

Siyaset kurumu ile ulemâ arasında pozitif veya negatif anlamda bir ilişki daima olagelmıştır. Özellikle ilk dönemde Hz. Peygamber’in söz ve uygulamalarının taşıyıcıları olmaları hasebiyle alimler halk nezdinde önemli bir mevkiye sahip olmuşlardır. Onların tek bir görüşü hatta işareti, halkın yönetime

¹ Guraya, *Sünnetin Neliği*, 19.

² Özpınar, *Hadis Edebiyatı*, 124.

³ Yıldız, “Abbâsîler”, 1/44.

⁴ Faruk Ömer, “Abbâsî Halifesi Mehdi Dönemi (169-185) Üzerine Bazı Mülâhazalar”, 203.

ve yöneticilere karşı takındıkları tavır konusunda belirleyici bir rol oynamıştır.¹ Bu tavır bazen isyana neden olurken bazen de yönetimin meşruiyetinin kabul görmesini temin etmiştir.² Bu nedenle yönetim kademesinde olanlar özellikle de Abbâsîler, toplumda düzeni tesis edip huzur ve barışı sağlamak için saygın ve karizmatik alimlerden yardım istemişlerdir. Özafşar'ın Abbasiler özelindeki bu ilişki hakkında tespitleri dikkat çekicidir:

“Ulemanın halk üzerindeki nüfuzunun farkında olan Abbâsî yönetimi, devrin ileri gelen alimlerini sürekli gözetim altında tutmuştur; hatta zaman zaman onların karizmasından yararlanmaya da çalışmıştır. Alimlerin yakın takipte olduklarına dair en tipik örnek, hiç şüphesiz, büyük hadis ve fıkıh otoritesi Mâlik b. Enes (93/712-179/795)'tir.”³

Mâlik, Medine ehlinin önde gelen ve saygın âlimlerindendir. İbn Mehdî'den gelen meşhur bir sözde belirtildiği gibi *“Hem hadiste hem sünnette imam”*⁴ payesini almış yaptığı derslerine yoğun ilgi gösterilen bir muhaddis ve fakihtir. Mâlik, 86 yıllık hayatında sekizi Emevi, beşi Abbâsî olmak üzere 13 halife görmüştür. Emevi döneminde halifelerle herhangi bir temas kurmamış, Abbasiler devrinde ise Ebu'l-Abbâs hariç iktidardaki tüm halifelerle görüşmüştür.⁵ Kuşkusuz *Muvatta*'nın telifi açısından onun, Ebû Ca'fer el-Mansûr (136/754-158/775) ile yaptığı görüşmeler daha fazla önem arz etmektedir. Çünkü Mâlik, eserini onun iktidarı döneminde yazmaya başlamış ve eserin şekillenmesinde onunla yapılan görüşmeler etkili olmuştur.

¹ Bk. Zorlu, “İmam Mâlik ve Siyasî Otorite”, 7.

² Bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Târîhü't-Taberî* (Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387/1967), 7/560.

³ Özafşar, *İdeolojik Hadisçilik*, 18.

⁴ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/37; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 35/183.

⁵ Zorlu, “İmam Mâlik ve Siyasî Otorite”, 8.

Mansûr, Emeviler döneminden miras kalan bir hukuki kaos ortamında iktidara geçmişti. Emevilerin çöküşüne ve Abbasi devrine şahitlik yapan ve iki dönemde de bürokrasinin üst kademelerinde görev alan İbnü'l-Mukaffâ (ö.142/759), iktidarın el değiştirmesinden hemen sonra sunduğu “*Risâletü's-Sahâbe*”sinde¹ ona güçlü bir merkezi idare kurulmasını ve bütün yetkilerin de halifenin elinde toplanmasını yani tam bir mutlakiyetçiliği önermişti.² O, risalesinde can, namus ve mâl ile ilgili konularda bile ihtilafların çoğalıp birbirini nakzeden pek çok hükmün ortaya çıktığını, bir bölgede haram görülen suçun başka bir yerde helal görüldüğünü, hatta bu farklılığın aynı şehrin değişik kısımlarında bile var olduğu sorununu ortaya koydu.³ Buna çözüm olarak da her grubun verdiği hükümlerin, delilleriyle birlikte kayıt altına alınarak halifeye sunulması ve onun tarafından seçilen görüşlerin toplandığı bir kitap (*kitâben câmian*) oluşturularak tüm ülkede uygulanmasını önerdi.⁴ İbnü'l-Mukaffâ'nın sunduğu bu model, devletten bağımsız bir şekilde gelişen İslam hukukuna karşın, Bizans ve Sasanîler'deki kanunlaştırmalara benzeyen bir “*teşrii devletleştirme*”ydi.⁵ İbnü'l-Mukaffâ'nın halifeye önerdiği ortak hukuk metni oluşturma ve böylece amelde birliği sağlama görüşü, yakından ve derinden tanıdığı Fars kültürünün izlerini taşıyordu.⁶

Mansûr, İbnü'l-Mukaffâ'nın hukukta birlik ve standardizasyon teklifini göz

¹ Demirci, “Emevîlerden Abbâsilere Geçiş Sürecinin Bir Tanığı: Abdullah İbnü'l-Mukaffâ ve *Risâletü's-Sahâbesi*”, 117; İsmail Durmuş, “İbnü'l-Mukaffâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/130.

² Demirci, “Emevîlerden Abbâsilere Geçiş Sürecinin Bir Tanığı: Abdullah İbnü'l-Mukaffâ ve *Risâletü's-Sahâbesi*”, 121.

³ İbnü'l-Mukaffâ, *Âşâru İbni'l-Mukaffâ*, 317.

⁴ İbnü'l-Mukaffâ, *Âşâru İbni'l-Mukaffâ*, 317.

⁵ Demirci, “Emevîlerden Abbâsilere Geçiş Sürecinin Bir Tanığı: Abdullah İbnü'l-Mukaffâ ve *Risâletü's-Sahâbesi*”, 141.

⁶ Özpınar, *Hadis Edebiyatı*, 40; Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, 1/215.

ardı etmemiş olacak ki İmâm Mâlik ile görüşerek ona kitap telif etme teklifinde bulundu.¹ Burada akla gelen ilk soru Mansûr'un, neden Muhammed b. Abdullah el-Mehdî (ö.145/762) isyanına dolaylı da olsa destek verdiği düşünölen ve bu sebeple yönetim tarafından işkence gören² Mâlik b. Enes'i seçtiğidir. Halbuki İbnü'l-Mukaffâ' da risalesinde Iraklı âlimleri medhederek³ kanunlaştırma faaliyetinde tercihinin rey ekölü yönünde olduğunu ima etmişti. Ancak Mansûr'un, kendisine karşı Ali evladını açıkça destekleyen ve kendi yönetimine karşı eleştirel yaklaşan⁴ Ebû Hanîfe'ye böyle bir teklifte bulunması pek olası değildi. Mansûr'un böyle bir çalışmayı, İbn Ebî Zî'b ve Ebû Hanîfe gibi alimlerden istememesinde onların Abbasi idaresine ve halifenin şahsına karşı takındıkları olumsuz tavrın da rolü olmalıdır.⁵

Ebû Hanîfe'nin ve Irak ehlinin iktidara bakış açılarının yanı sıra Mansûr'u Medine'ye yönelten bir diğer sebep ise düşünce yakınlığıydı. Zira Medine ekölünden hocaları bulunan Mansûr, Medine fıkhnı, bilgi kaynaklarını ve bölgenin fikhî görüşlerinin mahiyetini yakından biliyordu ve Medine ilminin genel anlamda sünneti en iyi yansıttığı düşüncesine sahipti.⁶ Bunlara ilave olarak

¹ Ahmed Emîn, *Ḍuḥa'l-İslâm*, 1/228; Joseph Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* (London: Oxford University Press, 1979), 95.

² Taberî, *Târîhü't-Taberî*, 7/560; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 6/316; Ahmed Emîn, *Ḍuḥa'l-İslâm*, 2/207-208; Mehmet Azimli, "Abbasiler Dönemi Muhammed en-Nefsu'z-Zekiyye ve Kardeşi İbrahim'in İsyanı", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/2 (Nisan 2008), 73-74; Zorlu, "İmam Mâlik ve Siyasî Otorite", 14.

³ İbnü'l-Mukaffâ', *Âşâru İbni'l-Mukaffâ'*, 315; Demirci, "Emevîlerden Abbâsilere Geçiş Sürecinin Bir Tanığı: Abdullah İbnü'l-Mukaffâ' ve Risâletü's-Sahâbesi", 141.

⁴ Ebû Zehra, *Mâlik*, 228; Mehmet Atalan, "Ebu Hanife ve Ali Oğulları", *Dini Araştırmalar* 8/24 (Haziran 2006), 159-163; Özafşar, *İdeolojik Hadisçilik*, 19-20; Abdülhalîm el-Cündî, *Mâlik b. Enes İmâmu Dâri'l-Hicre* (Kahire: Dârü'l-Maârif, 1993), 199.

⁵ Hamidullah, Muhammed, *İslam Hukuku Etüdleri*, (İstanbul: Bir Yayıncılık, 1984). 312; Özpınar, *Hadis Edebiyatı*, 215.

⁶ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/60; Guraya, *Sünnetin Neliği*, 25; Ebû Zehra, *Mâlik*, 228; Dakr, *Mâlik b. Enes*, 132.

Guraya, Medine'nin seçilmesinde Hicazın tarafsız bir bölge olma niteliğinin de etkili olduğunu zikretmiştir.¹ Emîn el-Hûlî ise *Muvatta*'nın telifi sadedinde onun, Abbâsîlere karşı isyan eden Şîî mezheplerin dışındaki fikhî mezhepleri yaygınlaştırma şeklindeki siyasi düşünceden bahsetmektedir.²

Mansûr'un, Mâlik'e böyle bir teklif getirmesinde kanaatimizce onun her ne kadar bir ara halifeye karşı isyana dolaylı olarak destek verdiği düşünülse de yönetime karşı daha saygılı ve ılımlı tutumu, Medine'nin ilmi hayatındaki başat rolü, toplumu yönlendirecek kapasite ve karizmaya sahip olması etkin rol oynamıştır.³

Mansûr, iktidarı boyunca Mâlik ile değişik vesilelerle birçok kez görüşmüştür. Bu görüşmelerin bazılarında halife, Mâlik'e eser telifi konusunda teklif getirmiştir. Bilindiği üzere *Muvatta*'nın telif tarihine dair görüş bildirenlerin hemen hemen tamamı Mansûr'un hilafeti döneminde eserin kısmen veya tamamen mevcut olduğu görüşündedir. İleride geniş olarak ele almayı planladığımızdan, burada konunun Mansûr'un Mâlik'ten ne istediği ve isteme amacına temas etmekle yetineceğiz.

Farklı kanallardan geldiğini tespit ettiğimiz sekiz rivayetin dördünde kitap tedvini talep edilirken, diğer dördünde mevcut bir kitabın her yerde uygulanması ve çoğaltılması üzerinde durulmaktadır. Ebû Mus'ab (ö.242/857), Hâlid b. Nizâr (ö.222/836) ve Utbe b. Hammâd'dan gelen rivayetlerde ellerinde bulunan bir kitaptan bahsedilmemekte sadece eserin telifi üzerine konuşulmaktadır.

Muvatta' rivayeti günümüze kadar gelen Ebû Mus'ab'dan nakledilen

¹ Guraya, *Sünnetin Neliği*, 25.

² Hûlî, *Muvatta' Mâlik*, 12.

³ Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Alî b. Muhammed es-Saymerî, *Aḥbâru Ebî Ḥanîfe ve aşḥâbih* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1405/1985), 68-69; Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-İmâme ve's-siyâse*, thk. Ali Şîrî (Beyrut: Dâru'l-Edvâ, 1410/1990), 2/202; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/60; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 13; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîḥ*, 1/686.

rivayet şu şekildedir:

“Ebû Ca’fer el-Mansûr, Mâlik’e şöyle dedi: ‘İnsanlar için, onları (uygulamaya) zorlayacağım bir kitap telif et.’ Mâlik onunla bu konuda konuştu. Ardından Ebû Ca’fer, ‘Onu telif et. Zira günümüzde senden daha bilgili kimse yok’ dedi. Bunun üzerine Mâlik, Muvatta’ı telif etti. Fakat onun telifi Ebû Ca’fer ölene kadar bitmedi.”¹

Aynı talebin geldiği Hâlid b. Nizâr rivayetindeki görüşme muhtemelen Mansûr’un Medine’ye geldiği 144/762² veya 150/767-768³ senesinde gerçekleşmekte ve eserin tamamlanma tarihi üzerinde durulmamaktadır;

“Ebû Ca’fer el-Mansûr, Medine’ye geldiğinde Mâlik’in yanına geldi ve şöyle dedi: ‘İnsanlar Irak’ta ihtilafa düştüler. O insanlar için onları üzerinde toplayacağım bir kitap telif et.’ Mâlik de bunun üzerine Muvatta’ı telif etti.”⁴

Muvatta’ râvileri arasında yer alan Utbe b. Hammâd’dan⁵ gelen uzunca rivayet şu şekildedir:

Mâlik b. Enes anlatıyor: *“Ebû Ca’fer birgün bana ‘Yeryüzünde senden daha alim bir kişi var mı?’ diye sordu. Ben de, ‘Tabi ki’ diye cevap verdim. ‘Onların isimlerini bana söyle’ dedi. ‘İsimlerini bilmiyorum’ dedim. ‘Biliyorsun, bu işi ben daha Benî Ümeyye zamanında istemiştim. Ehl-i Irak, kizb, batıl ve yalan ehli, Ehl-i Şâm ise cihad ehlidir, onlarda fazla ilim yoktur. Ehl-i Hicâz’a gelince kalan ilmin hepsi onlardadır ve sen de Hicâz’ın âlimisin. Emîrû’l-mü’minîn sözünü reddetme. Bu ilmi tek bir ilim yapıp, komutanlara ve*

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 2/71; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü’l-müzheb*, 72.

² Zorlu, “İmam Mâlik ve Siyasî Otorite”, 10; A’zamî de tedvin talebinin Mansûr’un ikinci haccında yani 144/762 senesinde meydana geldiği kanaatindedir. A’zamî, “Mukaddimetü Muvatta’i’l-imâm Mâlik”, 1/81.

³ Bk. Ebû Zehv, *el-Hadîs ve’l-Muhaddisûn*, 279-280.

⁴ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 4/722; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 1/12.

⁵ Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 2/75.

kadırlara talimat yazıp, onlara öğretmek istiyorum. Kim buna muhalefet ederse de onun boynunu vururum.”

“Ben ona müminlerin emîri veya buna benzer bir şekilde hitap edip şöyle dedim: ‘Hz. Peygamber (sav) bu ümmetin içindeydi ve seriyyeler gönderirdi. Kendi de sefere çıkardı. Allah onun ruhunu kabzedene kadar birçok beldeyi fethedemedi. Ondan sonra Ebû Bekir başa geçti, fakat o da pek çok beldeyi fethedemedi. Ondan sonra Ömer yönetime geçti. O bu beldeleri fethetti ve oralara muallim olarak Muhammed’in (sav) ashabını göndermekten başka çare de bulamadı. O belde ahalisi de ilmi büyüklerinden miras olarak alıp bugünlere getirdiler. Eğer (şimdi sen) onları bildiklerinden bilmediklerine çevirirsen, onlar bunu küfür olarak görürler. Fakat her belde ehli, kendilerindeki ilmi (doğru) kabul ederler. Bu ilmi sen kendin için al. Bu sözü yabana atma. Ben bu ilmi Muhammed (sav) için yazıyorum.”¹

Bu uzun rivayet, Mâlik’in, Mansûr’un hukukta standardizasyon fikrine her bölgenin yerleşik fikrine aykırılığı nedeniyle ortaya çıkaracağı sorunlardan dolayı karşı çıktığını göstermektedir. Ayrıca sadece bu metinde bulunan bir ayrıntı ise Mansûr’un kitap telif ettirip bütün bölgelerde uygulatma fikrine Abbâsî devleti kurulmadan önce sahip olduğudur.

Hâlid b. Nizâr’dan gelen diğer rivayet ile Vâkidî (ö.207/823), Ma’n b. İsâ (ö.198/814) , Yahyâ b. Miskîn ve Muhammed b. Mesleme’den gelen rivayetlerde somut bir kitap üzerinden konuşulmaktadır:

Hâlid b. Nizâr el-Eylî’nin işittiğine göre Mâlik b. Enes şöyle anlatıyor:
“Emîrül-Müminîn Ebû Ca’fer beni çağırdı ve şöyle dedi; ‘Ey Ebû Abdullah! Ben taşraya (bir emir) yazıp onları sana muhalefet eden hiç kimse

¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 1/29; İsnadsız nakledilen şu rivayetler de benzer içeriğe sahiptir. bk. Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 2/72; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû’l-müzheb*, 72.

*kalmayıncaya dek Kitâbü'l-Muvatta'ı (uygulamaya) zorlamak istiyorum.' Ben şöyle cevap verdim; "Ey Müminlerin Emiri! Allah Resûlü'nün (sav) ashabı farklı bölgelere dağıldılar, insanlar da onlara tabi oldular. Her fırka takip ettiği yolun doğru olduğu görüşündedir."*¹

Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî rivayetine göre Mâlik b. Enes olayı şöyle anlatır: *"Ebû Ca'fer el-Mansûr hacca geldiğinde beni çağırttı. Ben de yanına girip onunla konuştum. O sordu, ben de cevap verdim. Ardından şöyle dedi: 'Ben telif ettiğin bu kitapların - yani Muvatta' - nüshalarının çoğaltılması talimatını vermeye kesin karar verdim. Sonra da Müslümanların bulunduğu her şehre bir nüsha gönderip ve onlara bu kitapların içindekilerini öğretmeleri ve ondan başka bir şeye uzanmamalarını ve bunun dışındaki muhdes ilmi terk etmelerini emredeceğim. Çünkü ben ilmin aslının Medine'nin ilmi ve rivayeti olduğu görüşündeyim."* Ben ona şöyle cevap verdim: *"Ey Emîrü'l-mü'minîn bunu yapma! Çünkü insanlara daha önceden pek çok görüş ulaştı, hadisler işittiler, rivayetler naklettiler. Her topluluk öncekilerden kendilerine ulaşanı almış ve onu öğrenmiştir. İnsanlar, ihtilafa düştüğünde o görüşlere yaklaştılar/yöneldiler. Onları inanmış oldukları şeylerden döndürmek zordur. Sen de insanları oldukları gibi bırak. Her belde halkının seçtikleri kendileri içindir."* Ebû Ca'fer bunun üzerine şöyle dedi: *"Hayatım üzerine yemin ederim ki, sen buna rıza gösterseydin, onu kesinlikle emrederdim."*²

Yahyâ b. Miskîn ve Muhammed b. Mesleme şöyle anlatır: *"Mâlik'i, Ebû Ca'fer'in yanına girerken ve onun (halifenin) ilim konusundaki kitaplarının*

¹ Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Keşfü'l-muğattâ fî fazli'l-Muvaţta'*, thk. Muhibbüddîn Ebû Saîd Ömer (Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.), 27.

² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/573-574; İbn Abdilber, *el-İntikâ'*, 80-81; İbn Asâkir, *Keşfü'l-muğattâ*, 25-26; İsnadsız olarak Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/72.

çoğaltılmasıyla ilgili sözlerini söylerken işittik. Mâlik ona dedi ki: Ey emîrû'l-müminin her belde halkının inandıkları ve amel ettikleri şeyler kalplerine iyice yerleşti. Halkı da bundan geri çevirmek zordur.”¹

Ma'n b. İsa'nın rivayetinde Mâlik b. Enes şöyle anlatır: “*Emîrû'l-müminin Ebû Ca'fer bana Muvatta'ı istediğini bildiren bir haber gönderdi. Bende ona kitabı götürdüm. (Ebû Ca'fer) ona baktı ve 'işte hak' dedi ve onun yazılarak taşraya gönderilip, insanları onu (uygulama konusunda) zorlamayı istedi.*”²

Görüldüğü üzere bu grup rivayetlerden Mansûr'un *Muvatta*'dan haberi olduğu, onu görüp değerlendirdikten sonra çoğaltılması isteğini dillendirdiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla biz de birçok müellif gibi *Muvatta*'ın ilk sürümü veya baskısı da olsa Ebû Ca'fer hayattayken mevcut olduğu kanaatindeyiz.³

Buraya kadar zikrettiğimiz rivayetler *Muvatta*'ın daha çok telif sebebiyle ilgili malumat içermektedir. Kādî İyâz'ın naklettiği başka bir rivayet ise Mansûr'un nasıl bir kitap istediği konusunda fikir verecek mahiyettedir. Kevserî'ye göre Mâlik'in telif ettiği eserin bir kısmının Mansûr'a ulaşması üzerine gerçekleşen bu konuşma, onun son haccında (152/769) bir araya gelip yaptığı tavsiyelerdir.⁴

Ebû Ca'fer, Mâlik'e şöyle dedi: “*Ey Ebû Abdullah! Bu ilmi topla, kitapları tedvin et ve onlarda İbn Ömer'in katı görüşlerinden (şedâid), İbn Abbas'ın ruhsatlarından ve İbn Mes'ûd'un şâz görüşlerinden sakın. Orta yola, imamların ve sahâbenin üzerinde birleştiği (rivayet ve görüşler)e yönel.*”⁵

¹ İbn Abdilber, *el-İntikâ*, 81.

² İbn Asâkir, *Keşfü'l-muğattâ*, 25.

³ Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn*, 279-280; Muhammed Zâhid Kevserî, “Mukaddime”, *Ehâdisü'l-Muvatta* ve't-tifâku'r-ruvât 'an Mâlik ve'htilâfuhüm ziyâdeten ve naksan, mlf. Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1419/1999), 3; Halit Özkan, “Amele Delalet Eden Tabirler Açısından Muvatta Nüshaları”, *İslâm Araştırmaları Dergisi* /25 (2011), 7-8.

⁴ Kevserî, “Mukaddime”, 3.

⁵ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/73; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzheb*, 73; İbn Kuteybe, *el-İmâme*

Görüldüğü üzere bu tavsiyeler, kitabın içeriğinin bütün sünnî mezheplerin ortak noktasını teşkil eden sahâbe ve imamların icma ettiği rivayet ve görüşlerden oluşması, zikri geçen üç sahâbînin genel uygulamadan ayrıldığı yönlerinin törpülenmesiyle oluşturulması isteğidir. Bu şekilde telif edilecek eser ortak hukuk metni olma amacıyla mütenasip bir şekilde toplumun genel kabulüne mazhar olabilecektir.

b. Mehdî (158/775-169/785) - Mâlik ilişkisi

Zındıklarla yoğun bir mücadele yaşanmasına rağmen Medine'nin siyasi anlamda sakin bir zaman geçirdiği dönemde iktidarda bulunan Mehdî-Billâh (ö.169/785), Mâlik ile *Muvatta'* hakkında görüşen halifelerdendir. Onun bu çabası Bağdad ve Kûfe'de aralarında Müslüman olduğunu söyleyen ve araplaşanların da bulunduğu zındıklarla savaşmasından dolayı sünnet silahına olan ihtiyacıyla ilişkilendirilmektedir.¹ Netice itibarıyla Mehdî, Mâlik'e saygı göstermiş, pek çok konuda danışmış ve onun görüşlerine değer vermiş, özellikle de *Muvatta'* konusunda onunla istişare etmiştir.²

İbrahim b. Hammâd'dan gelen rivayete göre Mehdî ile Mâlik arasında şöyle bir konuşma geçmiştir:

Mâlik anlatıyor: *"Mehdî bana şöyle dedi: Ey Ebû Abdulah, bir kitap telif et de ümmeti onu (uygulamaya) zorlayayım. Ben de ona şöyle cevap verdim: Ey Emîrül-mü'minîn, Mağrib'e işaret ederek ben oraya yeterim. Şam'a gelince onların arasında senin de tanıdığın bir adam yani Evzâi var. Iraklılara gelince onlar Irak ehli."*³

ve's-siyâse, 2/202; Zürkânî, Şerhu'z-Zürkânî, 1/8.

¹ Cündî, *Mâlik b. Enes*, 199.

² Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/20, 98; Zorlu, "İmam Mâlik ve Siyasî Otorite", 16-17.

³ İbn Abdilber, *el-İntikâ'*, 40; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/73; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*,

Yukarıda zikrettiğimiz rivayetlerden de anlaşıldığı üzere talep ilk olarak Ebû Ca'fer el-Mansûr'dan gelmiştir.¹ Mehdî'nin de babasının yaptığı bu talepten haberi olduğu İbn Kuteybe'den (ö.276/889) gelen rivayetten açıkça anlaşılmaktadır. Bu habere göre Mâlik, *Muvatta*'ı getirdikten sonra Mehdî ona okumuş ve istinsah emri vermiştir. Sonunda da Mâlik'e dört bin, oğluna ise bin dinar vermiştir.² Bu olay, Abdullah b. Nâfi'nin (ö.206/822), *Muvatta*'ın hac mevsiminde bir sandık içinde ortaya çıkarılmasından sonra Mehdî'nin onu uygulama isteğini ortaya koyan nakliyle de uyum arzetmektedir.³

c. Hârûnürreşîd (170/786-193/809) - Mâlik ilişkisi:

Mehdî'den sonra hilafete geçen Harûnürreşîd'in (ö.193/809) Mâlik ile ilişkisi seviyeli ve dengeli bir hal arzeder.⁴ Halifenin, o dönemde tamamlanmış olan *Muvatta*'ın telifi hakkında doğal olarak herhangi bir talebi yoktur. Harûnürreşîd, sadece *Muvatta*'ın Kabe duvarına asılması ve onun her yerde uygulanması konusunda Mâlik'e danışmaktadır. Mâlik, Ebû Ca'fer ve Mehdî'ye verdiği benzer bir cevabı vererek bu talebi yine reddetmiştir.⁵

Muvatta'ın telifi bağlamında Mâlik ile ilişkisine değindiğimiz bu üç halifenin *Muvatta*' ile ilgili taleplerinin kanaatimizce dört nedeni bulunmaktadır.

- *Siyasi Birliği Sağlamak*: Devlet yöneticileri olmaları itibarıyla halifelerin öncelikli amacı idaresindeki siyasi sorunları çözmektir. Bu talep Abbâsiler dönemindeki farklı düşünce akımlarını iktidarın kontrolünde belirli bir düzene

73.

¹ Bk. A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/81.

² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 2/203; Zehebî, Nasr b. Ali kanalıyla naklettiği rivayette Mehdî'nin Mâlik'e gelip ona 2-3 bin dinar verdiğini nakletmektedir. Zehebî, *Siyer*, 8/62.

³ İbn Asâkir, *Keşfü'l-muğattâ*, 28.

⁴ Zorlu, "İmam Mâlik ve Siyasî Otorite", 18; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/30.

⁵ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/322

sokma ve bağlama ihtiyacıyla uyum arzemektedir.¹

- *Hukuki Kaosu Ortadan Kaldırıp Standart Bir Hukuk Sistemi Ortaya Koymak:* Abbâsî halifelerinin devamlı bir şekilde tezahür eden hukuki ihtiyaçları karşılayacak fikhî, kanuni bir kaynak bulmaları zorunluluğu bu isteğin ortaya çıkışının en önemli nedenlerindendir. Aynı şekilde halifelerin *Muvatta*’ı, mushafların yazıldığı gibi altın suyuyla yazma, Kâbe’nin duvarına asma ve onun bir nüshasını bütün şehirlere gönderme isteği de ahkamda birlik ve ihtilafları çözme düşüncesiyle yakından ilgilidir.²
- *Zındıklar ve Şia’nın Etkisini Azaltmak:* Genel tedvin faaliyetlerinin ortaya çıkışında olduğu gibi *Muvatta*’nın telifinde de Maniheizm gibi İslam düşmanı dıştan destekli hareketlerin ve Şia gibi muhalif güçlerin zayıflatılması isteğinin etkisi bulunmaktadır.³
- *Ulemayı Kendine Bağlama Siyaseti:* Bu tarz bir politika Zerdüşť geleneğinin bir uzantısı⁴ olup İranlı bürokratların hâkim olduğu bu dönemde yaygın bir şekilde uygulanmıştır. Halifenin hacca geldiğinde devrin önde gelen alimleriyle, yönetim hakkında görüşmesi bu politikanın en açık göstergelerindendir.⁵

2. İlmî Etkenler

İkinci asırda meselelerin çoğalması sonucu rivayet malzemesi günden güne artmış ve artık hafızanın bu yükü taşıması zorlaşmıştı.⁶ Bu gelişmeye

¹ Tanrıverdi, “Abbâsilerin Kültürel Politikası Açısından Mehdî’nin Zındıklık Mücadelesi”, 121.

² Hamdân, *el-Muvatta’ât*, 63; Ebû Zehra, *Mâlik*, 236.

³ Özpınar, *Hadis Edebiyatı*, 41.

⁴ Özafşar, *İdeolojik Hadisçilik*, 18, 37.

⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-siyâse*, 2/317; Saymerî, *Aḥbâru Ebî Ḥanîfe*, 68-69.

⁶ Hamdân, *el-Muvatta’ât*, 63.

paralel olarak hafızaya olan güven azalırken artan ihtiyaç ile yazılı malzeme daha fazla rağbet görmeye başladı.¹ Ayrıca, Arap dilindeki gelişmeler, okuryazar oranının artması, yazıdaki lahn ve tashiflerin azalması², Kur'ân ile karışma endişesinin ortadan kalkması³ tedvini hazırlayan diğer önemli etkenler arasındaydı.

İlmi ortamın hazır olması ve tasnife duyulan ihtiyaca Abbâsi yönetiminin özellikle de Mansûr'un desteği eklenince hicri ikinci asırda İslâmî ilimlerde yoğun bir tedvin ve tasnif hareketliliği meydana geldi. Her bölgede pek çok eser vücuda getirilmeye başlandı.⁴ Bu dönemde Mekke'de İbn Cüreyc (ö.150/767) ve İbn Uyeyne (ö.198/814), Medine'de Mâlik b. Enes (ö.179/795), Abdülazîz el-Mâcişûn (ö.164/780)⁵ ve İbn Ebî Zî'b (ö.159/776)⁶; Basra'da Saîd b. Ebî Arûbe (ö.156/773), Şu'be b. Haccâc (ö.160/776), Ebû Avâne (ö.176/792) ve Hammâd b. Seleme (ö.167/784); Kûfe'de Süfyân es-Sevrî (ö.161/778); Şâm'da Evzâî (ö.157/774) ve Velîd b. Müslim (ö.195/810); Yemen'de Ma'mer b. Râşid (ö.153/770); Merv ve Horasan'da Abdullah b. Mübârek (ö.181/797), Vâsıt'ta ise Hüseyim b. Beşîr (ö.183/799) tasnif faaliyetine katılan önemli âlimler arasındaydı.⁷

Tasnif dönemi eserlerinin oluşumunda etkili olan amillerin çoğu *Muvatta*'nın oluşumunda kısmi de olsa pay sahibidir. Tezimizin sınırları düşünülerek burada sadece *Muvatta*'nın telifinde bariz bir etkiye sahip faktörler üzerine

¹ Ebû Zehra, *Mâlik*, 222.

² Özpınar, *Hadis Edebiyatı*, 105.

³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/6

⁴ Bozkurt, "Mansûr", 28/6.

⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/86.

⁶ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 277.

⁷ Râmhürmüzî, *el-Muḥaddiṣü'l-fâşil*, 611; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buḥârî*, nşr. Muhibbüddin el-Hatîb, Fuâd Abdülbâkî. vd. (Kâhire: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1407/1986), 1/6; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/775.

yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda Medine'deki tasnif faaliyetleri, daha sonraları Ehl-i re'y ve Ehl-i hadis şeklinde belirginleşen Irak ve Medine rekabeti, hadis merkezli fıkıh anlayışı ile itikadi fırkalar ve zındıklarla mücadele konuları üzerinde durulmuştur.

a. Medine'deki Tasnif Faaliyetleri

Hz. Peygamber'in on yılını geçirdiği, pek çok sahâbînin ikamet ettiği Medine, doğal olarak sünnet ve hadisin önemli merkezlerinden biri konumundadır. Bu nedenle Ömer b. Abdülazîz (ö.101/720), Medine valisi Ebû Bekir b. Hazm'dan (ö.120/738) hadislerin yazılmasını istemişti.¹ Yine halifenin emriyle ilk kez geniş çaplı tedvin faaliyetine girişen² İbn Şihâb ez-Zührî de Medine ehliindendi ve tedvin ilk orada başlamıştı.³ Mâlik'in yetiştiği bu dönemde Mûsâ b. Ukbe (ö.141/758), İbn İshak (ö.151/768), İbn Ebî Zî'b (ö.159/776), Abdülazîz el-Mâcişûn (ö.164/780), İbrâhim b. Muhammed (ö.184/800) ve Vâkîdî (ö.207/823) Medine'de önemli eserler tasnif etmişti.⁴ Ömer b. Abdülazîz'in talimatını nakleden Mâlik⁵ eserini tasnif ettiğinde, o günün Medine'sinde birçok muvatta' türü eser de bulunmaktaydı. Hatta bu nedenle Mâlik'e bu kitabı yazmakla boşuna uğraştığı bile söylenmişti.⁶

Bu dönemde bir âlimin ilmi çalışması sonucunda eser tasnif etmesi

¹ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *Muvattaü'l-imâm Mâlik rivâyetü Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî*, nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf (Kâhire: Vizâretü'l-Evkâf, 1414/1994), Câmi`, 5/936.

² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/208.

³ Abdülfettâh Ebû Gudde, "Takdime", *Muvatta' el-İmâm Mâlik rivâyetü Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî me'a et-Ta'liku'l-mümecced 'alâ Muvatta' il-İmâm Muhammed*, mlf. Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm el-Leknevî (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1412/1991), 8.

⁴ Zehebî, *Siyer*, 9/454.

⁵ Mâlik, (Şeybânî), Câmi`, 5/936.

⁶ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/86; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/76; Süyûtî, *Tenvîrû'l-havâlik*, 6.

dönemin ilmi usul ve karakterine mutabık tabii bir durumdu.¹ Mevcut şartlarda hadis ve fıkıh alanında Medine'nin ilmi birikimini kendinde toplayan Mâlik'in de pek çok çağdaşı gibi eser ortaya koyması yadırganacak bir durum değildi. Kanaatimizce yine de onun bu eseri telif etmesinde önemli bir ilmi etken kaynakların zikrettiği gibi Abdülazîz el-Mâcişûn'un tasnifidir. Rivayete göre Medine'de ehl-i Medîne'nin üzerinde icma ettiği şeyleri zikretmesi açısından *Muvatta'* tarzında bir kitap tasnif eden ilk kişi olan el-Mâcişûn, eserini fikhî ifadeleri hadisten önce zikrederek telif etmişti. Bu çalışmayı inceleyen Mâlik, “*ne güzel bir çalışma*” diyerek takdirini ifade ettikten sonra, önce hadisleri zikredip diğer sözleri peşinden vermenin daha uygun olacağını belirtmişti. Mufaddal b. Muhammed'in (ö.308/920) anlattığına göre Mâlik, bu olaydan sonra *Muvatta'* tasnifine karar verip çalışmaya başladı.² Kevserî de, Mâlik'in, Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserini görmesi üzerine babları, sahih haberleri ve amel-i ehli Medine'yi muhtevi bir kitap cemetmeye karar verdiği ve eseri bunun üzerine telife başladığı görüşündedir.³ Bu rivayet, *Muvatta'*ı telif başlamadan önce bile Mâlik'in aklında tasnife dair bazı fikirlerin olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

b. Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y Rekâbeti

Hicri birinci asırda Irak ve Hicaz şeklinde bölgesel isimlendirmelerle ortaya çıkan muhalif eğilimler, ikinci asrın ortalarına doğru Ehl-i hadis ve Ehl-i rey şeklinde belirginleşti.⁴ Saîd b. Müseyyeb (ö.94/713) ve İbn Şihâb ez-Zührî

¹ Zehebî, bu dönemde hadiste tedvin ve tevbibin yaygınlaşmasının yanı sıra pek çok ilimde tasnifler yapıldığını belirtmiştir. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/775.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/86.

³ Kevserî, “Mukaddime”, 3; A'zamî, “Mukaddimetü Muvatta'î'l-imâm Mâlik”, 1/84.

⁴ Özşenel, *Hadis-Rey Tartışmaları*, 126.

(ö.124/742) gibi ehl-i hadis fukahasının geleneğini sürdüren Mâlik b. Enes¹ ile İbrahim en-Nehaî (ö.96/714) ve Hammâd b. Ebî Süleyman'ın (ö.120/738) izinden giden Ebû Hanîfe (ö.150/767) bu ekollerin ikinci asırdaki öne çıkan temsilcileriydi. Bu dönemde iki ekol arasında özellikle sünnetin ve hadislerin değeri konusunda pek çok tartışma vuku bulmuş ve bu süreçte ekoller birbirlerinin gelişmelerine katkı sağlamışlardı.² Bu rekabet ortamında farklı gruplar, kimi zaman birbirlerini takdir ederken kimi zaman da eleştiri yolunu tercih etti.³ Bu çerçevede özellikle Mâlik ve Ebû Hanîfe özelinde bu eleştirinin aşırı ve ilmilikten uzak bir görünüme büründüğü rivayetlerin sıhhatinin sorgulanması gerekir. Zira bu noktada Bâcî'nin, iki ekolün ve alimin ilişkisiyle özelliklerinden bahisle, Mâlik'in kendi vakar ve karakteriyle uyum arzetmeyen itham derecesine varan bir sözü Ebû Hanîfe hakkında söylemediği tespiti hayli mühimdir. Nitekim iki ekol arasında zincir vazifesi gören ve rivayet ettiği *Muvatta*'a Ebû Hanîfe'nin görüşlerini ilave eden Şeybânî ve Şâfiî gibi ortak öğrenciler bulunması, Iraklıların Mâlik'in rivayetlerine yoğun ilgi göstermesi de aradaki farklılığın temelde ilmi bir ihtilaf olduğunu gösterir.⁴

Ehl-i re'y ve Ehl-i hadis arasındaki etkileşim ve ihtilaflar neticesinde II.

¹ Özşenel, *Hadis-Rey Tartışmaları*, 131.

² Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Usûli'l-Pezdevî*. nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1307/1889. 1/16.

³ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/152; Mâlik b. Enes, öğrencisi Eser b. Furât'a ehl-i re'yin temsilcisi Irak'a gidip orada ders almasını tavsiye etti. Ebû Yûsuf'ta Esed b. Furat'tan el-Muvatta'yı dinledi. Cengiz Kallek, "Esed b. Furât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/366.

⁴ Ebu'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücbî el-Bâcî, *el-Müntekâ Şerhu Muvatta' Mâlik*, thk. Muhammed Abdülkâdîr Ahmed 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye. 1420/1999), 9/463; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/324-325; İbn Hanbel, *el-İlel*, 3/164 (No. 4733); Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, 2/204; Muhammed İzzüddîn el-Mi'yâr el-İdrîsî, *Evhâm ve ehtâ' mensûbetün ilâ Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî fî rivâyetihî li'l-Muvatta'* (Marakeş: el-Matbaa ve'l-Varâkatü'l-Vataniyye, 1430/2009), 6; Ayrıca konuyla ilgili bazı sayısal tespitler için bk. 14 ; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/295.

asırda pek çok eser kaleme alındı. Bunlar arasında Şeybânî'nin *"Kitâbü'l-Hucce 'alâ ehli Medîne"*¹ ve Ebû Yûsuf'un *"Kitâbü'r-redd 'alâ Mâlik b. Enes"*² adlı eserleri Mâlik'e ve Medine ehline cevap olarak kaleme alınmıştır. Grupların kendi görüşlerini ortaya koymaları ve karşıtlarının fikirlerini reddetmeleri için kaçınılmaz olan tasnif faaliyeti³ bu asırda muhaddislerin re'y fıkına duydukları tepkiyi göstermede⁴ kullandıkları bir yöntem niteliğindedir. Bu bağlamda Muhammed Hamidullah ekoller arasındaki ihtilafın telife yansımaları şöyle özetler:

*"İmam-ı Zeyd b. Ali, İmam-ı Ebû Hanîfe ve (yalnız Medine'nin örf ve âdetlerini toplayarak bir kitap yazan) İbn Mâcişun ve diğer re'y ehli olanlar (bir hüküm istidlal için re'y'e istinad edenler) bir fikir mektebi kurdular. Onların halefleri sonra ifrata gittiler. O zaman bunun tepkisi kabilinden ehl-i hadis sünnete uymakta ısrar için fıkha müteallik ahkâmı ihtiva eden hadisleri ayrı tertip ettiler. İmam-ı Mâlik ve diğer bazı muasırların Muvatta' ismindeki kitapları bu hareketin başlangıcı ve sahîh-i Buhârî'yi de onun intihası saymak lâzımdır."*⁵

Ehl-i hadisin bu kitapları tasnifini etkileyen diğer bir neden de Ehl-i re'y'in akıl, rey ve kıyas merkezli fıkıh anlayışına karşı ortaya çıkan hadis merkezli fıkıh anlayışıdır.⁶ Nitekim Mâlik'in, Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserine yönelttiği tenkit⁷ bu anlayışı açıkça yansıtır. Zira hadislerden faydalanmayı artırmak ve onlardan

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *Kitâbü'l-Hucce 'alâ ehli'l-Medîne*, nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 3. Basım, 1403/1983); İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 254.

² İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 253; Bâbânî, *Hedyyetü'l-Ârifîn*, 2/536.

³ Özpınar, *Hadis Edebiyatı*, 213.

⁴ Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, 2/108.

⁵ Muhammed Hamidullah, *İslam Hukuku Etüdleri* (İstanbul: Bir Yayıncılık, 1984), 326.

⁶ Salih Şengezer, *Hadisleri Tedvin ve Tasnif Düşüncesinin Tarihsel Seyri* (Samsun, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 40.

⁷ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/86.

hüküm istinbatını kolaylaştırmak için rivayetlerin başta verilmesi ve tasnifin ona göre yapılması gereklidir.¹ Bunun çağın bir eğilimi olduğunu söyleyen Guraya, Mâlik'in seleflerine muhalefetinden bahisle şunları söyler:

“O seleflerinden ayrılır, öyle ki kitabının her bölümüne hadisle başlayacak derecede hadise önem verir. Yine kanaatimizce hadisin Muvatta'ya girişinin sebebi, coğrafya olarak sınırlı kalan bölgelerde yerel düzeyde gelişen pür fıkha karşı, hadisin bütün bölgeler tarafından kabul edilen evrensel bir statüyü hızlıca kazanmakta olan popülaritesidir.”²

Görüldüğü üzere Hicaz ile Irak veya Ehl-i hadis ile Ehl-i re'y mekteplerinin rekabet ve düşünce sistematigindeki farklılıklar, hadis tasnifinin yoğunlaşmaya başladığı ikinci asırda Mâlik'i *Muvatta*'ı telife yönelten ilmi etkenler arasında önemli bir yere sahiptir.

c. Ehl-i Bid'at ve Zındıklarla Mücâdele

Ehl-i hadis, bid'at olarak gördüğü fırkalar ile kelamcılara sünnet ve hadise muhalefet ettikleri için karşı gelmiştir. Bu nedenle onlarla mücadeleyi dini bir görev addetmişlerdir. Emeviler döneminde etkin olamayan, fakat Abbâsilerin müsamahakâr idaresiyle daha geniş faaliyet alanı bularak yönetim kademesinde kendilerine daha fazla yer bulan ve buna paralel olarak İslam'a aykırı inançlarını yaygınlaştırma doğrultusundaki faaliyetlerini yoğunlaştıran³ zındıklar da sünnet ve hadis için ortaya çıkan bir başka tehdit unsurudur.

İlk hadis eserlerinin ortaya çıkışıyla ilgili olarak ilmin farklı şehirlere dağılması, Hâricîlik ve Râfizîlik gibi bid'atçı akımların çoğalmasını ve kaderi inkar

¹ Ahmed Emîn, *ĐuĐa'l-İslâm*, 2/107; Bk. Şengezer, *Hadisleri Tedvin ve Tasnif Düşüncesi*, 54.

² Guraya, *Sünnetin Neliği*, 27.

³ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 117; Sadık Cihan, "Zındıkların Uydurma Hadislerle Münasebeti", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi* 4/4 (Mayıs 1990), 40.

edenlerin zuhûrunu hadis tedvin ve tasnifinin ana gerekçeleri olarak zikreden İbn Hacer, İmam Mâlik'i de bu kapsamda eser telif edenler arasında zikretmiştir.¹ Hadisçiler bid'at ve heva ehli olarak gördükleri kelamcılara² ve zındıklara Hz. Peygamber ve ashabından devraldıkları sünnete/hadise dayanan selef itikadlarını ortaya koyup savunma amacıyla eserlerinde³ doğrudan veya dolaylı olarak cevap vermişler, bu amaçla bölüm ve altbaşlıklar oluşturmuşlardır.⁴ İkinci asrın sonlarından itibaren ise bu minvalde Sünnet ve Red literatürü olarak bilinen müstakil kitaplar ortaya koymuşlardır.⁵

Hicâz'ın önde gelen âlimi Mâlik b. Enes hevâ diye nitelediği kelâm ve kelam tartışmalarının, Hz. Peygamber, Ebû Bekir, Ömer ve Osman döneminde bulunmadığını belirterek⁶ bir geleneğe dayanmadığını ifade etmiştir. Ona göre Allah'ın isimleri, sıfatları, kelamı, ilmi ve kudreti konusunda konuşanlar ve selefin görüş belirtmediği hususlarda fikir serdedenler bid'at ehli sayılır.⁷ Kelami tartışma metodu olan cedeli tasvip etmeyen Mâlik⁸, Medine âlimlerinin kelamdan nehyettiğini söylemiş ve gerekli olmadıkça tartışmalardan uzak durarak susmayı

¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/6.

² Koçyiğit: "Hadisçiler, kelamı bid'at, heva ve batıl gibi çeşitli isimler altında zikretmişler ve bu isimlerle onu zemmetmek gayesini gütmüşler, mensupları hakkında da bunlardan türeme mübtedi veya ehlü'l-bid'a, ehlü'l-ehvâ ve ehlü'l-bâtıl gibi tabirler kullanmışlardır. Bütün beldelerdeki hadis ve fıkıh ehli, kelam ehlinin bid'at ehli olduğunda ittifak etmişlerdir." Talat Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 254.

³ İbn Hacer de Hâricî, Râfîzî ve Kaderîyye'nin artmasını tasnif faaliyetleriyle ilişkilendirmiştir. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/6.

⁴ Mâlik, (Zührî), Câmî, 8-9; (Leysî), 8-9; Tirmizî, Ebvâbü'l-Kader, 4/11.

⁵ Şâfiî'nin "İsbâtü'n-nübüvve ve'r-red ale'l-berâhime"si, Esbağ b. el-Ferec'in "*er-Red alâ ehl-i'l-ehva*"sı, İbn Hanbel'in "*er-Redd ale'l-Cehmiyye*"si ile Buhârî'nin "*Halku efâli'l-ibâd*"i bu türün erken dönemde yazılan örnekleri arasındadır. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, 2/1384; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 281-282; Ahmet Özer, *Ehl-i Hadisin Red Literatürü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2008), 34-124.

⁶ Herevî, *Zemmü'l-keîâm ve ehlih*, 5/70, no: 865.

⁷ Herevî, *Zemmü'l-keîâm ve ehlih*, 5/70, no: 865

⁸ Hatîb, *Şerefü aşâbi'l-hadîs*, 5; Herevî, *Zemmü'l-keîâm ve ehlih*, 5/68, no: 855.

tercih etmiştir.¹

Mâlik'e göre, Kaderiyye, Hâricîler ve Râfizîler gibi bid'atine davet eden ehl-i bid'atten gelen hadis ve haberler kabul edilmez.² Ondandır, Kaderiyye'nin tevbeyle davet edilmeleri, dönmezlerse kılıçtan geçirilmeleri gerektiğini³ ve dinde doğru yolu kelam yoluyla arayanın zındıklaşacağı şeklindeki söylemler nakledilmiştir. Yine onun zındık gibi konuşanları derslerinden çıkarması da bid'at ehli olarak gördüğü fırkalara karşı sergilediği sert tavrın ürünüdür.⁴

Kuşkusuz pek çok muhaddis gibi Mâlik de ehl-i bid'at ile mücadelenin sünnet ve hadisi daha fazla yaymakla olacağının bilincindedir. Zirâ o, *“Bir kavim de âsâr azaldı mı, hevâ ortaya çıkar”*⁵ diyerek rivayeti, hevânın ilacı olarak görürdü. İkinci asırda hadisleri yaymanın ve onlardan faydalanılmasını sağlamanın en önemli yolu da konularına göre tasnif edilmiş bir eser telif etmekten geçmekteydi. Nitekim Mâlik telif ettiği eserinde kader inancını destekleyen rivayetleri ve kendi görüşlerini zikrettiği kaderle ilgili on rivayetten oluşan iki bab açmıştır.⁶ Yine yargıyla ilgili bölümde geçen *“Dinini değiştirenin boynunu vurun”* hadisindeki yorumunda İslam'dan çıkan Zındıklar ve benzeri kişilerin tevbeyle davet edilmeden öldürüleceğini ilave etmiştir.⁷ Bu bilgiler bağlamında Hicazlı bir muhaddis olan Mâlik'in, tasnifinde dönemindeki bid'at fırkalara ve zındıklara cevap verme amacının etkili olduğu söylenebilir.

Sosyal, hukuki, siyasi ve ilmi etkenler incelendiğinde, *Muvatta*'nın telif ve tasnifindeki en önemli faktörün, o dönemdeki ve özellikle Medine'deki yoğun

¹ İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 367.

² Hatîb, *el-Kifâye*, 120, 124, 160; İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 368.

³ Mâlik, (Zührî), *Câmi`*, 8; (Leysî), *Câmi`*, 8.

⁴ Herevî, *Zemmü'l-keîâm ve ehlih*, 5/71, no: 859; İbn Receb, *Câmi'u'l-ulûm ve'l-hikem*, 2/156.

⁵ Herevî, *Zemmü'l-keîâm ve ehlih*, 5/79, no: 869.

⁶ Mâlik, (Zührî), *Câmi`*, 8-9; (Leysî), 8-9.

⁷ Mâlik, (Zührî), *Rühûn*, 14/2987; (Leysî), *Kazâ*, 18/2151.

tasnif faaliyetleri olduğunu söyleyebiliriz. İlmin rekabet ortamında neşv-ü nemâ bulduğu, muhalif ekollerin görüşlerini savunup delillendirmek için pek çok eser yazdığı, ulemanın sapkın ve bid'at ehli gördüğü kişilere kalemleriyle cevap verdiği göz önüne alındığında, Ehl-i re'y ve özellikle bid'at fırkalarla yoğun bir mücadele içinde olan Mâlik'in bu ilmî örfе uyarak *Muvatta*'ını telif ettiğini düşünebiliriz. Nitekim *Muvatta*'da bu tartışma ve rekabetin izlerini sürmek mümkündür.

İlmi faktörlerin yanı sıra pek çok alimin dikkat çektiği gibi *Muvatta*' aynı zamanda resmi bir talebin sonucunda ortaya çıkmış bir üründür.¹ *Muvatta*'ın Mânsur'un isteği üzerine yazıldığına dair bazı tarihi veriler bulunmasına² rağmen, halifeden talep geldiğinde eserin bir ölçüde mevcut olduğunu gösteren delil³ ve görüşler⁴ de mevcuttur. Umar Fâruk Abdullah'ın, eserin telifinin Abdülazîz el-Mâcişûn'un telifi veya Mansûr'un talebi üzerine gerçekleştiği şeklindeki rivayetleri cem' etme adına yaptığı Mansûr'un teklifinin genel bir çağrı olduğu yorumu⁵ ise tarihi veriler tarafından desteklenmez.

Kanaatimizce Mansûr'un talebi telif anlamında Mâlik'in isteğini artıran bir teşvikten⁶ ibaret olup tasnif yöntemi ve eserin içeriğini belirleme konusunda yönlendirici etkiye sahiptir. Nitekim Mânsur'un, insanlara İbn Ömer'in katı görüşleri, İbn Abbas'ın ruhsatları ve İbn Mes'ûd'un şaz görüşlerinden kaçındığını, orta yolu takip edenlerin faydalanabilecekleri bir kitap telif et ve insanlara ilmi kolaylaştır tavsiyesinden sonra Mâlik'in "*Vallahi bu gün bana tasnifi öğretti*" sözü

¹ Hamdân, *el-Muvatta'ât*, 67; A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/74.

² Guraya, *Sünnetin Neliği*, 20.

³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/573-55; İbn Abdilber, *el-İntikâ*, 41; İbn Asâkir, *Keşfü'l-muğattâ*, 25-27; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/72.

⁴ Dakr, *Mâlik b. Enes*, 132; Mebrûk, *Mâlik ve amelühü bi'l-hadîs*, 248; Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn*, 519.

⁵ Abd-Allâh, *Mâlik's Concept of Amal in The Light of Mâlikî Legal Theory*, 101.

⁶ Ebû Zehra, *Mâlik*, 236; A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/74.

bu görüşü desteklemektedir.¹ Diğer taraftan Mansûr'un talebinin, Mâlik tarafından olumlu karşılanmadığı düşünüldüğünde bunu telifin asıl sebebi saymanın doğru bir yaklaşım olmayacağı kanaatindeyiz.

3. Telif Zamanı ve Süreci

Muvatta'ın telifinin ne zaman başladığı, ne zaman tamamlandığı ve bu sürecin ne kadar sürdüğü konusunda birbirinden farklı birçok görüş dile getirilmektedir. Konuyla ilgilenen araştırmacılar, eserin ortaya çıkış tarihiyle ilgili tespitlerinde, tedvinin başlangıcı, Mansûr ve Mehdî'nin teklifi, eserin ilk nakil tarihi gibi verileri kullanmaktadır.

a. Telifin Başlangıç Tarihi

Muvatta'ın telifinin başlangıcı için, Mansûr'un ilmi tedvin isteği ile Mâlik'in Abdülazîz el-Mâcişûn'un (ö.164/780) eserini görme zamanını tespit etmek önem arz etmektedir. Neredeyse bütün araştırmacılar, *Muvatta*'ın telifine başlanmasını bu iki olay ile ilişkilendirir.² Bu nedenle özellikle de Ebû Ca'fer'in, Mâlik'e ilmi tedvin etmesi yönündeki talebinin gerçekleştiği zaman *Muvatta*'ın telifinin başlangıç zamanı olarak kabul edilmiştir.

İlgili kaynaklarda yer verilen birçok rivayette³ Mâlik'in halifeden gelen talep üzerine telife başladığı nakledilir.⁴ Halifenin Mâlik ile görüşmesinin, hac

¹ Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed İbn Haldûn el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, *Târîhu İbn Haldûn Dîvânü'l-mübtedî ve'l-haber fî târîhi'l-'Arab ve'l-Berber ve men-âsarahüm min-zevî's-şe'ni'l-ekber*, thk. Halîl Şehhâde (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1431/2001), 1/23/24; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/73; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 118.

² Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, 44.

³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/722; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/12; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/60, 2/72; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 73.

⁴ Emin el-Hûlî de el-Muvatta'ın tasnifine halife Mansûr döneminde başlandığının mutmain bir şekilde söylenebileceği görüşündedir. Hûlî, *Muvatta' Mâlik*, 12.

esnasında meydana geldiği konusunda bir konsensüs bulunmaktadır. Bu nedenle Mansûr'un, hilafeti boyunca 140/758, 144/762, 147/765, 152/769 senelerinde olmak üzere yaptığı dört haccın tarihi önemli bir hareket noktasıdır. O, 158/775 senesinde çıktığı hac yolculuğunu tamamlayamadan vefat etmiştir.¹ 136/754 senesindeki haccında ise yönetimde Ebû'l-Abbâs es-Seffâh bulunmaktaydı.² Hilafette bulunmadığı bir dönemde Mâlik'ten ortak bir hukuki metin olmak üzere bir kitap telif etmesini istemesi konumu itibarıyla pek makul gözükmemektedir. Diğer taraftan, *Muvatta*'nın telifiyle ilişkili görülen İbnü'l-Mukaffâ'nın standart bir hukuk metni oluşturma tavsiyesini içeren *Risâletü's-Sahâbe*'sini Ebû Ca'fer'e hilafete geçtiği ilk yıllarda vermesi kuvvetle muhtemeldir.³

Yukarıda rivayetleri incelerken de gördüğümüz gibi bir kısım metinlerde tedvin talebinden bahsedilirken, diğerlerinde somut bir kitaptan bahsedilmektedir. Kanaatimizce bu görüşmelerin ilkinden sonra metin yazılmaya başlanmış, ikincisinde⁴ ise Mansûr, eserin ilk hali de olsa görmüş ve değerlendirmiştir.

¹ Taberî, *Târîhü't-Taberî*, 7/1, 41, 59-60, 503, 517; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 1/128, 131, 138; Ebû Gudde, "Takdime", 1/10; Mebrûk, *Mâlik ve amelühü bi'l-hadîs*, 253; Bozkurt, "Mansûr", 28/5; Zorlu, "İmam Mâlik ve Siyasî Otorite", 15; A'zamî, 147/765 yerine 148/766 tarihini vermektedir. A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/81; İbn Kuteybe de 148/766 tarihinde hac yaptığını söylüyor. İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 2/192.

² Mebrûk, *Mâlik ve amelühü bi'l-hadîs*, 253.

³ Bk. Demirci, "Emevîlerden Abbâsilere Geçiş Sürecinin Bir Tanığı: Abdullah İbnü'l-Mukaffâ ve Risâletü's-Sahâbesi", 117; Durmuş, "İbnü'l-Mukaffâ", 21/130. Guraya bu tarihin 137 olduğunu benimsemektedir: "İbnü'l-Mukaffâ devletın veziriydi ve görüşlerini takriben hicri 137'de halifeye arzetti. Mevcut tarihi delillere göre İbnü'l-Mukaffâ'nın makamını kaybedişi, bir asi olan Abdullah b. Ali'yi koruma altına almak için Mansûr adına yazdığı mektupla başlar, bu ise hicri 137'de olmuştur. Tabiatıyla, bu olaydan sonra İbnü'l-Mukaffâ" Mansûr'a etkin bir danışmanlık veremeyecek derecede gözden düşmüştü." Guraya, *Sünnetin Neliği*, 23; Pek çok araştırmacı, Ebû Ca'fer'in, İbnü'l-Mukaffâ'nın risalesini aldıktan sonra Mâlik'e telif talebinde bulunduğunu belirtmektedir. Mebrûk, *Mâlik ve amelühü bi'l-hadîs*, 254; Guraya, *Sünnetin Neliği*, 23.

⁴ Mansûr ile Mâlik arasında pek çok görüşme gerçekleştiğine dair bk. Zevâvî, *Menâkıb Seyyidina'l-İmâm Mâlik*, 76; Guraya, *Sünnetin Neliği*, 21; Zorlu, "İmam Mâlik ve Siyasî Otorite", 5-

Muvatta'ın telifinde Mansûr'un etkili olduğu kabul edilmesi durumunda Özkan'ın görüşü, telifin başlangıç tarihi olarak 147/764'ü değil, tasnif sürecinin başlangıcı olan 143/760 yılını esas almak şeklindedir.¹ 143/760 senesi *Muvatta*'ın telifinin başlangıç tarihi olarak alındığında Mansûr-Mâlik görüşmesinin 140/758 senesindeki hacda gerçekleşmesi gerekir. A'zamî, bu tarihte yeni biat alan Mansûr'un zihni meşgul edecek fikhî araştırmalar ile ilgilenecek kadar rahat olmadığı için 144/762 senesini daha uygun görür.² Halbuki Mansûr, ilk haccını yaptığında hilafet makamına geçişinin 4. senesiydi. Dolayısıyla ilimle ve alimlerle yakından ilgili olan Mansûr için bu sürenin yeterli olduğunu söylemek pekala mümkündür. Bu nedenle A'zamî'nin temellendirme ve iddiasının yeterince güçlü olmadığı söylenebilir. Diğer taraftan *Muvatta*'ın tasnifi ilmi bir çalışmadan öte yöneticilerin öncelikli gayesi konumundaki artan toplumsal, hukuki ve diğer sorunları çözme amacıyla telifi talep edilmiş bir eser olması itibariyle halifenin öncelikleri arasında yer alması gereken bir konudur.

Kevserî ve Nezîr Hamdân'a göre, Ebû Ca'fer-Mâlik'in ilmin tedvin edilmesi hakkındaki görüşmesi 148/766 senesinde gerçekleşir.³ Ebû Zehrâ ise söz konusu talebin 148/766 senesi civarında meydana geldiğini düşünür.⁴ Fakat Ebû Ca'fer'in 148/766 senesinde haccetmediği ve görüşmenin hac esnasında gerçekleştiği bilgisi dikkate alındığında bu tarihin hatalı olduğu kolayca söylenebilir.⁵

Telifin 159/776 senesinde bittiği ve Mâlik'in meclislerinde az hadis tahdisinde bulunmasından hareketle en az 11 yıllık bir süreyi gerekli gören Ebû

9.

¹ Özkan, "Amele Delalet Eden Tabirler Açısından Muvatta Nüshaları", 8, 10, 11.

² A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/81.

³ Ebû Gudde, "Takdime", 10-12; Hamdân, *el-Muvatta'ât*, 67.

⁴ Ebû Zehra, *Mâlik*, 228.

⁵ Ebû Gudde, "Takdime", 11.

Gudde'ye göre telifin başlangıç tarihi kesinlikle 140/758 veya 147/765'ten sonradır.¹ Biz 147/765 senesinde Mâlik ile Ebû Ca'fer arasında herhangi bir görüşme vuku bulmasını gerçekçi görmemekteyiz. Çünkü bu sene, en-Nefsüzzekiyye isyanına mükrehin talâkı fetvasıyla destek verdiği gerekçesiyle Medine valisi Cafer b. Süleyman tarafından Mâlik'in kırbaçlanıp, işkence gördüğü zamandır.² Ebû Ca'fer'in, Mâlik'ten kendisine işkence yapılmasından duyduğu üzüntüyü belirtmesi ve özür dilemesi ise 152/769 senesindedir. Zira meydana gelen görüşmede valinin azledildiği ve Mansûr'un valiyi Irak'a getirterek cezalandırdığı belirtilmiştir.³ Mansûr'un valiyi görevden azli ise 150/767 senesinde gerçekleşmiştir.⁴ Bu nedenle özür dilemenin 147/765 senesinde gerçekleşmesi mümkün görünmemektedir. Mâlik'ten işkence gördüğü ve henüz kendisinden özür dilenmediği bir ortamda *Muvatta*'nın telifinin istenebileceğini düşünmek ise makul değildir.

Guraya'ya göre, İbnü'l-Mukaffa'nın 137/755 senesinde sunduğu risalesini okuyup, hukukta standardizasyon kararı veren halife, bu seneden sonraki 140/758 senesindeki ilk haccında Mâlik'e kitap yazma teklifini götürmüştür.⁵ Mansûr ile Mâlik'in ilk görüşmesinin 140/758 senesinde olması hem İbnü'l-Mukaffa'nın teklifleri hem de halifenin, aralarında Mâlik'in de bulunduğu ulemadan, iktidarı hakkındaki görüşlerini aldığı görüşmenin tarihine uymaktadır.

¹ Ebû Gudde, "Takdime", 12.

² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/719; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 1/131; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, 8/106; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 2/200.

³ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 2/200-201; Zorlu, "İmam Mâlik ve Siyasî Otorite", 15.

⁴ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 8/32; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, 8/122; Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed İbnü'l-Esîr eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1433/2012), 5/164; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/805.

⁵ Guraya, *Sünnetin Neliği*, 23.

İbn Kuteybe (ö.276/889) de halifenin Mâlik ile görüşmesini yönetime geçtikten sonra çıktığı ilk haccında yaptığını belirtir.¹ İlişkilerin iyi olduğu bir zamana denk gelen bu görüşmede Ebû Ca'fer'in Mâlik'e teklif yapması uygun gözükmemektedir. İbn Kuteybe'nin naklettiği rivayette bu teklifin açık sayılabilecek işaretleri de mevcuttur.²

Bütün bu iddiaların tarihi verilerle bütüncül olarak değerlendirilmesi neticesinde Mâlik'in, Mansûr'dan gelen teklif üzerine *Muvatta'* telifine başladığını kabul edersek, 140/758 senesinin hac döneminin akabinde eserin telifine başladığını söyleyebiliriz.

Mansûr'un, Mâlik ile telif konusunda ikinci bir görüşme yaptığını *Muvatta'* şeklinde tesmiye edilerek somut bir kitaptan bahsedilen rivayetler³ teyid eder. Bu görüşmede halife tasnif metodu ve kitabın içeriğine yönelik İbn Ömer'in katı görüşlerinden, İbn Abbas'ın ruhsatlarından, İbn Mes'ûd'un şaz görüşlerinden sakınması gibi tavsiyelerde bulunur.⁴ Kevserî, *Muvatta'* Mansûr'a ulaşınca, onun son haccında (152/769) Mâlik ile bir araya geldiğinde bu tavsiyeleri yaptığı görüşündedir.⁵ Aynı zamanda meydana geldiğini düşündüğümüz diğer bir rivayette Ebû Ca'fer, Mâlik'e neden İbn Ömer'in görüşlerine itimat ettiğini sormaktadır.⁶ Rivayete kitaplarında yer veren İbn Ebî Hâtim, Zevâvî ve Zehebî

¹ İbn Kuteybe, hac tarihini 143/760 senesi olarak vermektedir. Fakat Mansûr bu senede haccetmemiştir. Bu nedenle biz doğru tarihin halifenin hac yaptığı 140/758 veya 144/762 senesi olduğu görüşündeyiz. İbn Kuteybe'nin anlatımına bakılırsa halifenin yönetime geçtikten sonra bu haccı yaptığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle görüşmenin 140/758 senesinde gerçekleşmesi daha doğrudur. İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 2/193-195.

² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 2/193-194; Mebrûk, *Mâlik ve amelühü bi'l-hadîs*, 254.

³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/53; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 11/659-660; İbn Abdilber, *el-İntikâ*, 41; İbn Asâkir, *Keşfü'l-muğattâ*, 15, 26; İbn Âşûr, *Keşfü'l-muğattâ*, 27.

⁴ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/73; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzheb*, 13; Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, 1/8; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, 1/24.

⁵ Kevserî, "Mukaddime", 3.

⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/137; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/30; Zehebî, *Siyer*, 8/112; Kādî

olayın, 150/767 senesinde gerçekleştiğini kaydeder.¹ Fakat Ebû Ca'fer'in 150/767 senesinde hac yapmadığı bilindiğine göre bu tarihin 152/769 olması kuvvetle muhtemeldir.

Kevserî, Mâlik'in, *Muvatta'* Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserini gördükten sonra cemetmeye karar verdiği ve telife bunun üzerine başladığı kanaatindedir.² Dakr'a göre ise, Mâlik, Ebû Ca'fer ile karşılaşmadan önce eserini telif başlamıştır.³ Fakat tarihi kaynaklar Abdülazîz el-Mâcişûn'un telif tarihi hakkında bilgi vermemekte sadece onun Medine'deki ilk *Muvatta'* türü eser olduğunu bildirmekle yetinmektedir.⁴ Mâlik'in *Muvatta'* tasnif ettiğinde Medine'de birçok *Muvatta'* türü eser bulunduğunu kabul ettiğimizde⁵, Abdülazîz el-Mâcişûn'un (100/718-164/780) *Muvatta'*ını telif tarihinin, tasnif edilmiş eserlerin ortaya çıktığı 140/758 senesi civarında olması tarihen ve müellifin yaşı itibariyle makuldür.⁶

A'zamî, *Muvatta'*ın 150/767'den önce Endülüs'e ulaştığını söyleyerek telifin başlangıç tarihini oldukça erken bir döneme, 130'ların başına çeker.⁷ O, bu tarihi, *Muvatta'* râvilerinden aslen Tuleytulalı olan ve Kurtuba'da ikamet eden Saîd b. Ebî Hind'in 149/766 senesinde vefat ettiğini varsayarak tespit etmiştir.⁸

İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/101.

¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/30; Zehebî, *Siyer*, 8/112; Zevâvî, *Menâkıb Seyyidina'l-İmâm Mâlik*, 76.

² Kevserî, "Mukaddime", 3.

³ Dakr, *Mâlik b. Enes*, 132.

⁴ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/86; Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, 1/15.

⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/86; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/61; Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, 1/15.

⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/776;

Ebû Tâlib Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Mekkî el-Acemî, *Kûtu'l-Kulûb fî muâmeleti'l-mahbûb ve vasfû tarîki'l-mürîf ilâ makâmi't-tevhîd*, thk. Âsım İbrâhim el-Keyyâlî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005), 1/272-273; Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, 18; Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 210; A'zami bu tarihten önce tasnif edilen eserlere örnekler veriyor bk. A'zamî, "Mukaddimetü *Muvatta'*i'l-imâm Mâlik", 1/73.

⁷ A'zamî, "Mukaddimetü *Muvatta'*i'l-imâm Mâlik", 1/73.

⁸ A'zamî, "Mukaddimetü *Muvatta'*i'l-imâm Mâlik", 1/275.

Halbuki Kādî İyâz, *Muvatta'* râvilerini tanıttığı eserinde, onun vefat tarihini 200/815 olarak verir.¹ Dolayısıyla vefat tarihindeki muğlaklık nedeniyle Saîd b. Ebî Hind üzerinden bir tespite gitmek şüpheleri ortadan kaldırmayacaktır.² Ayrıca Kādî İyâz, Endülüs'e Mâlik'in *Muvatta'*ını ilk getirenlerin Gâzi b. Kays (ö.199/814)³ ve Ziyâd b. Abdurrahman (ö.193-199/808-814)⁴ olduğunu zikretmektedir. Böylece 130/747 senesinde telife başlandığı iddiası mesnedini kaybeder.

Kādî İyâz, Gâzi b. Kays'ın Mâlik ile *Muvatta'*ı telif ederken görüşüğünü, *Muvatta'*ı ezberlediğini ve Endülüs'e büyük bir ilmi birikim ile döndüğünü anlatır.⁵ İbnü'l-Faradî (ö.403/1012), Kurtubalı Gâzi b. Kays'ın, Abdurrahman b. Muaviye'nin yöneticiliğinin ilk zamanlarında rihleye çıktığını ve Mâlik b. Enes'ten *Muvatta'*yı dinleyip ezberlediğini nakleder.⁶ Endülüs Emevi Devleti'nin (138/756-172/788) kurucusu Abdurrahman b. Muaviye (ö.172/788), 138/756 yılında Endülüs'ü ele geçirmek için girişimlere başlamış ve burada çok sayıda isyanla uğraşarak idaresini vefatına kadar sürdürmüştür.⁷ Dolayısıyla Gâzî b. Kays, Abdurrahman'ın ilk zamanlarında rihleye çıktığına göre muhtemelen 140/758 civarında Mâlik ile karşılaşmıştır. İlk karşılaştığında Mâlik, *Muvatta'*ı telife devam ettiğine göre bu senelerde telifin başlamış olduğunu söyleyebiliriz.

Sifil'e göre, Mâlik, *Muvatta'*ın telifine 143/760 yılından sonra başlamıştır. Onu bu görüşe yönelten, Mâlik'in *Muvatta'*ı tasnif etmeden önce Yahyâ b. Saîd ile 142/759 senesinde karşılaştığına dair rivayetin yanı sıra Zehebî'nin 143/760

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/123.

² Bk. Ebubekir Sifil, *Muvatta' Nüshaları Muhteva Analizi* (İstanbul: Rihle Kitap, 2017), 44-45.

³ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/114-115

⁴ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/116-7; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/1104

⁵ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/114.

⁶ Ebü'l-Velîd Abdullâh b. Muhammed İbnü'l-Faradî el-Kurtubî el-Ezdî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1429/2008), 1/443.

⁷ Hakkı Dursun, Yıldız, "Abdurrahman I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/147-150.

yılında İslam alimlerinin hadis, fıkıh ve tefsir konusunda eser tedvin etmeye başladığı ve Mâlik'in Medine'de *Muvatta*'ı tasnif ettiğinden bahseden tespittir.¹

İbn Hazm, kesin bir ifadeyle Mâlik, *Muvatta*'ı, Yahyâ b. Saîd'in (ö.143/760) ölümünden sonra telif etti diyerek, Yahyâ b. Saîd'e ulaştığını belirttiği bir isnadla şunları nakletmektedir:

“Mâlik ile tasnif (bitmeden) önce (قبل أن يصنف) karşılaştık. Onunla karşılaşmamız, Musâ b. Ukbe'nin (ö.141/758) vefatından bir sene sonra 142/759 senesiydi. *Muvatta*'ın (tasnifi) devam ediyordu (لم يزل الموطأ). Telifinden itibaren (منذ ألفه) insanlar grup grup ondan rivayette bulunuyordu.”²

Mebrûk, “قبل أن يصنف” ifadesini tasnife başlamadan önce şeklinde anlayarak, *Muvatta*'ın telifinin kesin olarak 143/760 senesinden sonra olduğunu söylemiştir.³ Sifil'e göre de, bu ifade dönemin otoritelerinden birinin şهادeti olarak, sürecin başlangıcının bu tarihten önceye götürülemeyeceği anlamına gelir.⁴ Kanaatimizce metnin devamındaki “لم يزل الموطأ” ifadesi de dikkate alındığında bu tarihi *Muvatta*'ın bitmediği tarih olarak bir veri olarak kullanmak daha doğrudur. Bu rivayetten hareketle tasnifin başlamadığını söylemek ise isabetli gözükmemektedir.

Sonuç olarak *Muvatta*'ın telifine, tasnif dönemi, Ebû Ca'fer'in talebi ve Mâlik'in Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserini görmesi hakkındaki rivayetlere uygun olarak 140/758 senesi civarında başladığını söylemek daha isabetlidir.

b. Telifin Bitiş Tarihi

Mâlik, *Muvatta*'ı vefat etmeden uzun bir süre önce bitirmiş ve pek çok râvi

¹ Sifil, *Muvatta Nüshaları*, 39.

² İbn Hazm, *el-İhkâm*, 2/136-137.

³ Mebrûk, *Mâlik ve amelühü bi'l-hadîs*, 256.

⁴ Sifil, *Muvatta Nüshaları*, 48.

ondan eserini çeşitli şekillerde tahammül etmiştir. Bununla birlikte onun, eseri üzerindeki tashih ve tasarrufları vefatına kadar sürmüştür.¹ Nitekim bir eserin tamamlanıp, basıldıktan sonra tashihi modern zamanlarda da aşına olduğumuz bir olgudur. Bu nedenle biz başlıkta belirttiğimiz telifin bitişi tabiriyle *Muvatta*'nın kitap şeklinde ilk baskısı diyebileceğimiz halinin ortaya çıktığı ve bu isimle ilk rivayet edilmeye başlandığı zamanı kastetmekteyiz.

Telifin ne zaman bittiğine dair en çok kullanılan veri Ebû Mus'ab'dan (ö.242/857) gelen, *Muvatta*'nın Mansûr'un (ö.158/775) vefatından sonra tamamlandığını anlatan rivayettir.² Titiz bir râvi oluşuyla dikkat çeken Muhammed b. Rumh'un³ (152/769-242/856) bölüğü çağından önce babasıyla gittiği hac esnasında halkın, *Muvatta*'nı ortaya çıkaran (ihrâc) Mâlik'in etrafında toplandığını ve bunun *Muvatta*'nın ilk ortaya çıkarılışı (hurûc) olduğunu söylemesi de bu tarihi desteklemektedir.⁴ Nitekim bu olayın yaşandığı zamanda Muhammed b. Rumh'un mümeyyiz olması, *Muvatta*'nın Mehdî döneminde tamamlandığına işaret olarak anlaşılabilir. Bu olayın, Mehdî'nin (ö.169/785), Mâlik b. Enes'ten *Muvatta*'ı aldığı ve halife olarak ilk haccını ifa ettiği 160/776 senesinin hac mevsiminde meydana gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir.⁵ Zira bu sene muhtemelen *Muvatta*'nın halka genel arzının yapıldığı,⁶ son bir kontrolünün yapılmasının istendiği, halkın onunla amel etmeye teşvik edildiği ve nüshalarının

¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî, *eḏ-Ḍu'afâ'ü'l-kebîr*, thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1984), 2/103; Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, 1/61; Muhammed Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn* (Riyad: er-Riâsetü'l-Âmme li-İdâreti'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ ve'd-Da've ve'l-İrşâd, 1404/1984), 246; Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/99.

² Kādî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, 1/60; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzheb*, 73.

³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 5/1226.

⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 17/12; Zehebî, *Siyer*, 11/498-499; Kādî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, 3/378.

⁵ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 1/147; Bozkurt, "Mehdî-Billâh", 28/378.

⁶ Bk. Ebû Zehra, *Mâlik*, 228.

farklı bölgelere yollandığı zamandır.¹ Mehdî'nin *Muvatta*'yı rivayet hakkını alması da muhtemelen bu hacda meydana gelmiştir.² Nitekim Ebû Mus'ab'dan gelen rivayetin yanı sıra telif süresi, Mâlik'in meclisinde az hadis rivayeti ve benzeri verilerden hareket eden Kevserî³, Ebû Gudde⁴, Nezâr Hamdân⁵ ve Abdülganî ed-Dakr⁶ gibi ilim adamları 159/776 senesini *Muvatta*'ın bitiş tarihi olarak verir. Sifil'e göre ise telifin nihai tamamlanışı 158/775'ten sonradır.⁷ Emin el-Hûlî ise net bir tarih vermekten kaçınarak Mehdî dönemine işaret etmekle yetinir.⁸

Muvatta'ın telifinin bitirilişi konusu, bütün rivayetler dikkate alarak ele alındığında durum daha farklı bir mahiyet arz etmektedir. Zira halife Mansûr, Mâlik ile yaptığı bazı konuşmalarında *Muvatta*'dan bahsetmiştir. Hâlid b. Nizâr ve Vâkîdî'den⁹ gelen rivayetlere göre o, "*Ben taşraya (bir emir) yazıp onları sana muhalefet eden hiç kimse kalmayınca dek Kitâbü'l-Muvatta'ı (uygulamaya) zorunlu tutmak istiyorum.*"¹⁰ demektedir.

Muvatta'ın râvileri arasında yer alan Ma'n b. Îsâ'dan (ö.198/814) gelen nakilde ise Mâlik, Ebû Ca'fer'in *Muvatta*'ı istediğini, kendisinin de ona götürdüğünü aktarır.¹¹ Yahyâ b. Miskîn ve Muhammed b. Mesleme ise Ebû

¹ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 10/117; İbn Âşûr, *Keşfü'l-muğattâ*, 28.

² İbn Âşûr, *Keşfü'l-muğattâ*, 28; Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, 1/59; Mustafa es-Sibâî, *es-Sünne ve mekânetühâ fi't-teşrî'i'l-İslâmî* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1396/1976), 431; krş. Ebû Gudde, "Takdime", 1/16.

³ Ebû Gudde, "Takdime", 1/12.

⁴ Ebû Gudde, "Takdime", 1/12.

⁵ Hamdân, *el-Muvatta'ât*, 68, 69

⁶ Dakr, *Mâlik b. Enes*, 105.

⁷ Sifil, *Muvatta Nüshaları*, 40.

⁸ Hûlî, *Muvatta' Mâlik*, 12.

⁹ Vâkîdî rivayetinde de açıkça el-Muvatta'dan bahsedilmektedir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/574; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 11/659-660; İbn Abdilber, *el-İntikâ'*, 41; İbn Asâkir, *Keşfü'l-muğattâ*, 26; İsnadsız olarak Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/72

¹⁰ İbn Asâkir, *Keşfü'l-muğattâ*, 27.

¹¹ İbn Asâkir, *Keşfü'l-muğattâ*, 25.

Ca'fer'in, Mâlik'ten kitaplarının istinsahı ve insanlara onu uygulatma konusundaki sözlerini nakletmektedir.¹ *Muvatta*'ın o dönemde mevcut olduğunu açıkça gösteren bu rivayetlerdeki görüşme, Mansûr, 158/775 senesinde haccetmediğine göre en geç 152/769 senesinde gerçekleşmiş olmalıdır. Görüşmenin 148/766 senesinde vuku bulmasını ise ilişkilerin bozuk olmasından dolayı uzak bir ihtimal olarak görmekteyiz. 144/762 senesi kabul edildiğinde ise Mâlik'in, eseri 4 sene gibi kısa bir sürede telif etmesi gerekmektedir ki bu normal değildir. Sifil'in, bu noktada Mansûr'un gördüğünün *Muvatta*'ın büyük kısmı bitirilmiş halini oluşturan fasiküller olduğu görüşü ise yeterli delilden yoksundur.²

Muvatta'ın ne zaman tasnif edildiğini tespit etmek için başvurulacak diğer bir veri onun ilk kez rivayet edilme zamanıdır. İbn Ziyâd'ın (ö.183/799) *Muvatta*' rivayeti, kısmen de olsa elimizde bulunan ilk nüshadır. Bu nüsha, Mâlik'ten erken dönemde nakledilmesinden dolayı ayrı bir değere sahiptir. İbn Ziyâd'ın *Muvatta*'ı nakil tarihini tespitte öğrencisi Esed b. Furât (ö.213/828) üzerinden gidilebilir.

144/762 senesinde 2 yaşındayken ailesiyle birlikte Kayravan'a gelen Esed, orada 5 sene kaldıktan sonra 149/766 senesinde Tunus'a gitti. Tunus'ta bulunduğu 149/766-158/774 yılları arasında *Muvatta*'ı, Mâlik'ten önce, hocası İbn Ziyâd'dan semâ ile tahammül etti ve 172/788 senesinde doğuya rihleye çıktı. O, Hicaz ve Irak'taki uzun süren rihlesinden sonra Kayravan'a dönüp pek çok öğrenciye *Muvatta*' ve diğer ilimlere dair dersler verdi.³

Sifil ise Esed'in, bir köyde Kur'an dersleri verdikten sonra İbn Ziyâd'dan, ders aldığı ve bu nedenle ondan ayrılış tarihinin 158/774 olduğunun

¹ İbn Abdilber, *el-İntikâ*, 41.

² Sifil, *Muvatta Nüshaları*, 45.

³ Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed el-Mâlikî, *Kitâbü Riyâzi'n-nüfûs fî tabakâti ulemâi kayrevân ve ifrîkiyye*, thk. Beşir el-Bekkûş (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1414/1994), 254-255; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/291; Kallek, "Esed b. Furât", 11/366.

söylenemeyeceği görüşündedir. O, bu hususta Kādî İyâz, İbn Ferhûn, Muhammed b. Mahfûz gibi tabakat yazarlarını kaynak gösterir.¹ Kādî İyâz'ın verdiği bilgilere göre Esed, Harran'da doğar veya annesinin karnındayken Afrika'ya gelir. Kur'an'ı öğrenmesinin ardından Tunus'ta Ali b. Ziyâd'ın derslerine devam edip ondan fıkıh tahsil eder. Daha sonra doğu rihlesini gerçekleştirip, o esnada Mâlik'ten *Muvatta*'ını işitir ve ardından da Irak'a gider.² İbn Ferhun ve Muhammed Mahfuz da benzer bir süreç anlatıp, Esed'in doğudan 181/797 senesinde döndüğünü ekler. Mahfuz, Esed'in, Ali b. Ziyâd'dan ders almadan önce bir süre Kur'an öğretimiyle meşgul olduğunu kaydeder.³ Kısacası Kādî İyâz, İbn Ferhûn ve Muhammed Mahfuz'un verdiği bilgilerde, Sifil'in iddiasını açıkça destekleyen deliller yoktur. Diğer taraftan Özkan'ın Esed b. Furât'ın, İbn Ziyâd'ın yanından en geç 158/774'de ayrıldığı iddiasını⁴ da kesin bir şekilde doğrulamak mümkün gözükmez. Bununla birlikte Esed b. Furât, Ali b. Ziyâd'ın kendi yetişmesindeki katkısını “*Babamla birlikte Ali b. Ziyâd için de Allah (cc)'a dua ediyorum. Çünkü ilmi ilk ondan öğrendim.*” sözleriyle ortaya koymuştur.⁵ Dolayısıyla genç yaşında ondan eğitim aldığını ifade etmesi Esed'in Ali b. Ziyâd'dan ders alışının 158/774 civarlarında olmasını daha makul göstermektedir. Yine İbn Ziyâd'ın, Mağrib'i Süfyân es-Sevrî'nin (ö.161/778) *el-Câmi'i* ile ilk kez tanıştıran kişi olmasını⁶ da dikkate aldığımızda 150'li yılların

¹ Sifil, *Muvatta Nüshaları*, 50-51.

² Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/291.

³ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 161-162; Muhammed Mahfûz, *Terâcimü'l-müellifin et-Tûnusîyyîn* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 4/17.

⁴ Özkan, “Amele Delalet Eden Tabirler Açısından Muvatta Nüshaları”, 10; Kallek, “Esed b. Furât”, 11/366.

⁵ Ebû Bekir el-Mâlikî, *Riyâzü'n-Nüfûs*, 234; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/82.

⁶ Ebû Saîd Abdurrahmân b. Ahmed b. Yûnus es-Sadeî el-Mısırî, *Târîhu İbn Yûnus el-Mısırî*, thk. Abdülfettâh Fethî Abdülfettah (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000), 2/153; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/80; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, 9/85; Zirikî, *el-A'lâm*, 4/289.

başında *Muvatta*'nın mevcut olduğunu söylemek mümkündür.

Muvatta'ı erken dönemde ezberlediği söylenen râvilerden biri de Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî'dir. 150/767 senesinde doğan Şâfiî'nin (ö.204/820) 7 yaşında Kur'ân-ı hıfzettikten sonra 10 yaşındayken Mekke'de kısa bir süre zarfında *Muvatta*'yı ezberlediği nakledilmiştir.¹ Sifil, bu rivayeti, isnadında, hakkında yalancı değerlendirmesi yapılan Ali b. Muhammed b. Saîd (ö.359/969) bulunması nedeniyle güvenilir bir veri olarak kabul etmez.² Ali b. Muhammed hakkında, Ebû Nuaym kezzâb, Muhammed b. Muzaffer yalan söylemeyi de beceremiyor, İbnü'l-Furât, ihtilata maruz kalmış, övülmeyen biri gibi birbirinden farklı görüşler serd etmiştir.³ Fakat, Şâfiî'nin *Muvatta*'yı Mekke'de bir kişiden ödünç aldığı ve Mâlik'in yanına gitmeden önce ezberlediği bilgisi başka isnadlarla da nakledilmiştir.⁴ Yine başka bir isnadlı rivayete göre, Şâfiî, Mâlik'in yanına geldiğinde onüç yaşındadır.⁵

İbnü'l-Verdî'nin (ö.749/1349) verdiği bilgilere göre Şâfiî, 15 yaşında Mâlik'in yanına giderek *Muvatta*'yı ezbere okumuş ve ondan rivayet hakkını almıştır.⁶ Zehebî, onun yirmili yaşlarda Medine'ye gelip Mâlik'ten *Muvatta*'ı naklettiğini söylemektedir.⁷ Sifil ve Aybakan da Şâfiî'nin Mâlik ile 20 yaşından

¹ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 2/392; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14/132; İbn Nâsiruddîn, *İthâfû's-sâlik*, 170; Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer İbnü'l-Verdî el-Kureşî el-Maarrî, *Târîhu İbni'l-Verdî* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996), 1/206.

² Sifil, *Muvatta Nüshaları*, 43; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 13/557.

³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1382/1963), 3/154; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 13/557-558.

⁴ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Menâkıbü's-Şâfi'î*. thk. Seyyid Ahmed Sakar (Kâhire: Mektebetü Dâru't-Türâs, 1390/1970), 1/100-102; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 51/285; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 5/512.

⁵ Beyhakî, *Menâkıbü's-Şâfi'î*, 1/101.

⁶ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 5/512; İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî*, 1/206; İbn Nâsiruddîn, *İthâfû's-sâlik*, 170.

⁷ Zehebî, *Siyer*, 10/6-7.

sonra görüştüğü kanaatindedir.¹ Netice itibariyle rivayetler arasındaki ihtilafları ve *Muvatta*'ın diğer şehirlere ulaşma süresini de dikkate aldığımızda bütün bu bilgilerden hareketle eserin en azından 160/776 ile 170/786 arasında Mekke'de meşhur olduğunu söyleyebiliriz.

A'zamî, Kevserî'nin ileri sürdüğü 159/776 tarihini, Şâfiî'nin *Muvatta*'ı ezberleme tarihi, Mansûr'un *Muvatta*'a muttali olup olmadığıyla ilgili muhtelif rivayetler ve Abdurrahîm b. Hâlid'in rivayet tarihini delil göstererek reddetmekte ve telifin 140'ların başında bittiğini iddia etmektedir.² Onun tespitine göre, 163/779 senesinde vefat eden *Muvatta*' râvisi ve Mâlik'in ilk öğrencilerinden Abdurrahîm b. Hâlid, doğuya yaptığı rihlesinde Osman b. Hakem (ö.163/779) ile birlikte dir.³ Rihlede beraber olduklarına İbn Hibbân'ın, Osman b. Hakem hakkındaki, "O İbn Cüreyc'in (ö.150/767) ilmini Mısır'a ilk getiren kişidir"⁴ sözünü delil gösterir.⁵ Halbuki burada Abdurrahîm ve Osman hakkında, Mısır'a Mâlik'in mesâilini ve fıkhnı ilk getiren kişiler olduğu rivayetlerini kullanması A'zamî için daha kuvvetli bir delil olurdu.⁶ A'zamî, ikisinin birlikte İbn Cüreyc'den (ö.150/767), Abdurrahim'in de münferiden 'Ukayl b. Hâlid'den (ö.144/761) rivayette bulunduğunu söylemektedir.⁷ Fakat kaynaklarda Abdurrahîm'in bu iki şahıstan rivayetini doğrulayan bir bilgiye rastlanmamıştır.

¹ Sifil, *Muvatta Nüshaları*, 43; Bilal Aybakan, "Şâfiî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/223.

² A'zamî, "Mukaddimetü *Muvatta*'i'l-imâm Mâlik", 1/276-277; Accâc el-Hatîb de hiçbir delil getirmeden el-*Muvatta*'ın hicrî 2. asrın yarısından önce bittiğini ifade etmektedir. Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvîn* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1400/1980), 371.

³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/437, 454; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/7, 7/111; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/177, 3/54, 55; Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, 1/58.

⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/452.

⁵ A'zamî, "Mukaddimetü *Muvatta*'i'l-imâm Mâlik", 1/276

⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 19/353; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/437-438; İbn Nâsiruddîn, *İthâfû's-sâlik*, 460.

⁷ A'zamî, "Mukaddimetü *Muvatta*'i'l-imâm Mâlik", 1/276.

A'zamî, ardından Abdurrahîm'in birden fazla rihlede bulunduğunun bilinmemesinden hareketle tek rihle yaptığına hükmeder ve bu dönemde 'Ukayl b. Hâlid el-Eylî¹ ile karşılaştığını dile getirir.² Halbuki hakkında sınırlı bilgi bulunan bir râvi için rihleyle ilgili böyle bir tespit aceleciliktir. Bu değerlendirmelerinden hareketle rihlenin 140'ların başlarında sona erdiği ve Abdürrahîm'in bu dönemde 'Ukayl, İbn Cüreyc ve Mâlik'ten ders aldığı sonucuna varır.³ Kaynaklardaki bilgiler ne Abdurrahim'in 'Ukayl ile İbn Cüreyc'den rivayetini doğrulamakta, ne de Mâlik'ten ders alma ve Mısır'a dönme zamanıyla ilgili bir tarih vermektedir. Dolayısıyla Abdurrahim'in Mâlik'ten daha sonra rivayet etmesi de pekala mümkündür.

O, Şikago Üniversitesi'nde yer alan ve isnadında Abdurrahim b. Hâlid'in bulunduğu birkaç *Muvatta'* hadisinden müteşekkil ikinci asra ait olduğu tahmin edilen elyazması bir varakı da iddiasına dayanak göstererek şöyle der: *"O halde Muvatta' İskenderiye'ye ulaşmıştı. Nüshanın sahibi onu tedris etti ve 163/779 senesinde vefat etti. Bunlar, kitabın 163/779 senesinden önce telifi için kâfi bir müddeti gerektirir. Çünkü nüsha sahibinin kitabı tamamen İmam Mâlik'ten öğrenmesi gereklidir. Muvatta'nın öğrenilmesi de bir günde tamamlanacak bir şey değildir. Bilakis bu, insanların senelerini almaktadır. Onu okuduktan sonra yolculuğa çıktı ve tedrise başladı. Onun rihlesi de, bu seyahatinde 'Ukayl b. Hâlid el-Eylî, İbn Cüreyc (ö.150/767) ve İmam Mâlik ile görüştüğü için kuvvetle muhtemel 144/761 senesinden önce tamamlanmıştı."*⁴

A'zamî'nin tahammülün uzun sürdüğü iddiasının aksine *Muvatta'*ın kısa

¹ A'zamî, iki satır yukarıda aynı ismi Ukayl b. Hâlid el-Eylî olarak vermektedir. Doğrusu da o şekilde olması gerekir. Zira kaynaklarda o tarihte vefat eden başka bir Hâlid el-Eylî'den bahsedilmemektedir.

² A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/276.

³ A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/276.

⁴ A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/277.

sürede nakledildiğini gösteren birçok rivayet de bulunmaktadır.¹ Kanaatimizce birtakım varsayımlara ve kaynaklar tarafından doğrulanmayan bilgilere dayanarak eserin 140/758 senesinin başlarında sona erdiğini söylemek zayıf bir iddiadan ibarettir ve kabulü halinde telif ile ilgili zikredilen pek çok rivayetin yanlışlanması gerekmektedir.² Bu bilgilerle *Muvatta*’ın hicrî 150’li senelerde bittiğini savunmak hem diğer verilerle daha uyumlu hem de daha makuldür.

Dutton, *Muvatta*’ın ana metninin 150/767 civarında mevcut olduğunu ve sonraki otuz sene içerisinde editöryal değişikliklerin devam ettiğini benimser.³ Özkan, özellikle Esed b. Furât’ın rivayet tarihi ve Mansûr’un *Muvatta*’dan bahsettiği rivayetleri esas alarak her halükarda tasnifin 150’li yılların ortasında bittiği görüşündedir.⁴ Guraya ise 140/758 senesinde başlayan telifin Mansûr’un hac yaptığı 147/765 veya 152/769 senesinde tamamlandığı görüşündedir.⁵ Motzki de Şeybânî’nin Mâlik’ten 20 yaşında rivayet ettiği bilgisinden hareketle *Muvatta*’ın en geç 150/767 senesinde mevcut olduğunu ifade etmiştir.⁶ Hallaq’a göre de içindeki delillerden hareket edildiğinde bile *Muvatta*’ın yazılma tarihi 150/767 senesinden sonra olamaz.⁷

Mâlik’in yukarıda detaylıca açıklanan sebeplerden dolayı Mansûr ile görüşmesinin 152/769 senesinde vukû bulma ihtimali yüksektir. Dolayısıyla bu

¹ İbn Asâkir, *Keşfü’l-Mugatta*, 34; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, 6/331; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 7/95; Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 2/75; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû’l-müzheb*, 73.

² Nitekim İbn Hazm, Mâlik’in 143/760 senesinden önce hiçbir eserini tasnif etmediğini söylemektedir. İbn Hazm, *el-İhkâm*, 2/137.

³ Dutton, *The Origins of Islamic Law*, 22.

⁴ Özkan, “Amele Delalet Eden Tabirler Açısından Muvatta Nüshaları”, 10.

⁵ Guraya, *Sünnetin Neliği*, 24.

⁶ Harald Motzki, “İbn Şihâb ez-Zührî’nin Fıkhi: Bir Kaynak Tenkidi İncelemesi”, çev. Fatma Kızıl, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 3/2 (2005), 153; Kızılkaya Yılmaz, *Muvatta’daki Mürsel Rivâyetler*, 89.

⁷ Harald Motzki, “İbn Şihâb ez-Zührî’nin Fıkhi: Bir Kaynak Tenkidi İncelemesi”, 153; Kızılkaya Yılmaz, *Muvatta’daki Mürsel Rivâyetler*, 89.

rivayetler 152/769'dan önce *Muvatta*'ın mevcut olduğunu açıkça gösterir. Özellikle Esed b. Furât ve Abdurrahim b. Hâlid'in *Muvatta*'ı rivayet tarihiyle ilgili bilgiler de *Muvatta*'ın 152/769'dan önce tamamlanmasına uygunluk arzetmektedir. Bütün bunlardan hareketle eserin telifinin aşağı yukarı 10 sene sürdüğü ortaya çıkmaktadır. Telif süresiyle ilgili kaynaklarda yer alan 40 veya 60 senede tasnif edildiği şeklinde haberlerin ise *Muvatta*'a net bir tarih vermekten ziyade onun uzun emek mahsulü olduğu şeklinde kesretten kinaye ifadeler olarak veya tasnif öncesi ilmi çalışmalar dikkate alınarak dile getirildiğinin düşünülmesi daha doğru gözükmemektedir.¹

Bu çerçevede değinilmesi gereken diğer bir konu, doğulu ve batılı pek çok ilim adamı tarafından ciddi eleştirilerle karşılaşmasına ve kabul görmemesine rağmen üzerine çokça çalışma yapılan, Calder'in *Muvatta*'ı tarihlendirmesidir. Zira Calder, *Muvatta*'ın yaklaşık 270/883 senesine kadar yazılı olmadığı ve Mâlik'in bu eserdeki rolünün hayali olduğunu iddia etmiştir. O, *Muvatta*'ın 250/864-270/883 yılları arasında Yahyâ el-Leysî'nin meşhur öğrencisi ve râvisi İbn Vaddâh (ö.287/900) tarafından kitap haline getirilmesini iki noktadan hareketle dile getirmiştir.² İlk dönem hadis musannefatına hadisin geriye doğru gelişim fikrî çerçevesinde bakan Calder'ın bu iddiasında temel olarak Mâlik'in döneminde merfû hadislerin fazla tedavülde olmadığı düşüncesi ve *Muvatta*'daki

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/75; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzeheb*, 73; İbn Asâkir, *Keşfü'l-Mugatta*, 34; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 1/269, 6/331; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 795; Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstizkârü'l-Câmi' li-mezâhibi fuḳahâ'i'l-emşâr ve 'ulemâ'i'l-aḳṭâr fîmâ teẓammenehü'l-Muvaṭṭa' min me'âni'r-re'y ve'l-âşâr ve şerhi zâlike küllihi bi'l-icâz ve'l-ihtisâr*, thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî (Kâhire: Dâru'l-Va'y, 1414/1993), 1/13; Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, 1/61.

² Kızılkaya Yılmaz, Rahile, "Norman Calder'in Studies in Early Muslim Jurisprudence Adlı Eseri Çerçevesinde Şarkiyat Literatüründe Muvatta'ın Tarihlendirilmesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* /24 (2014), 396.

merfû hadis sayısının *Müdevvene*'den fazla olması belirleyici bir rol oynamıştır.¹ O'na göre *Muvatta*'ın önce merfû, sonra mevkuf daha sonra maktû haberler ve en son olarak da Mâlik'in kişisel görüşlerinin yer alacak şekilde düzenlenmesi, Mâlik'in bu eserdeki rolünün Hz. Peygamber ve sahâbeden daha aşağıda olduğunu göstermektedir. Bu nedenle *Muvatta*', Hz. Peygamber'in otoritesini ön plana çıkarmayı amaçlayan bir eserdir. *Müdevvene* ise tam tersi bir dizilime sahip olduğu için, orada Mâlik ön plandadır. Yani Mâlik'in kavilleri, mevkûf hadisleri, sahâbe sözleri de Hz. Peygamber'e ait olanların önüne geçmiştir. Bu durum *Müdevvene*'deki otoritenin Mâlik olduğunu gösterir. Calder'a göre söz konusu özelliklerinden dolayı iki eser farklı asırlara aittir.² *Muvatta*'ın tasnifi, üçüncü asır ve daha sonrasının diğer kapsamlı hukuk kitaplarının düzenlemesiyle uyumludur.³

Motzki'ye göre, Calder'in *Muvatta*' ve *Müdevvene*'yi form analizi yöntemiyle karşılaştırdığı tarihlendirme metodu birçok açıdan eleştiriye açık olup sağlıklı sonuçlar ortaya çıkarmamıştır. Calder, diğer tarihi bilgilerle uyum arzeden daha mümkün ve üstün yorumları gözardı etmiştir.⁴ Yine o kıyasladığı farklı formlardaki iki eserin farklı standartlara ve telif ediliş amaçlarına sahip olduğunu gözden kaçırmıştır.⁵ Calder'ın kedilerin necis olmadığını ifade eden hadisin 250/864 senesinden sonra Kurtuba'da çıktığı iddiası da, rivayetin *Muvatta*'ın daha önceki pek çok rivayetinde bulunduğu gösterilerek reddedilebilir.⁶ Sonuç

¹ Kızılkaya Yılmaz, "Şarkiyat Literatüründe Muvatta'ın Tarihlendirilmesi", 396-397.

² Harald Motzki, "The Prophet and the Cat: On Dating Mâlik's Muwatta' and Legal Traditions" *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* /22 (1998), 19-20.

³ Norman Calder, *Studies in Early Muslim Jurisprudence* (Oxford: Clarendon Press, 1993), 21.

⁴ Motzki, "The Prophet and the Cat", 73.

⁵ Motzki, "The Prophet and the Cat", 21.

⁶ Mâlik, (Zührî), Şalât, 3/54; (Leysî), Şalât, 11/46; (Şeybânî), Şalât, 28/90; (Ka'nebî), Şalât, 3/32; (Süveyd), Şalât, 3/28; Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *et-Tekassî limâ fi'l-Muvatta' min hadîsi'n-Nebî*, thk. Faysal Yûsuf Ahmed, Tâhir el-Ezher (Kuveyt: el-

olarak, 132/7749-750 yılında doğan Şeybânî'nin 20'li yaşlarda kendi *Muvatta'* versiyonunu almasından yola çıkan Motzki, *Muvatta'*ın en geç 150/767 yılı civarında mevcut olduğunu kesin bir dille ifade eder.¹

Nabia Abbott (ö.1998) ise *Muvatta'*ı hicrî ikinci asrın ikinci yarısında Mâlik'in yaşadığı döneme ait bir eser olarak görür. Bu tespitine 277/890 tarihli Yahyâ el-Leysî tarafından nakledilen *Muvatta'* elyazmasının isnad terminolojisi, kullanılan eda ve tahammül kalıpları, rivayetlerin dizilimi, metin özellikleri ve Mâlik'in ve çağdaşlarının tarz ve pratikleriyle uyumu gibi metin içi delillerine dayanarak ulaşır.²

Jonathan Brockopp da bu bağlamda Calder'ı, Mâlikî hukukuna ait metinlerin elyazmasına aşina olmaması ve onların bize sunduğu fiziksel delillerden yararlanmaması sebebiyle eleştirmektedir.³ Kızılkaya Yılmaz, Calder'in *Muvatta'* tarihlendirmesini detaylı bir şekilde analiz ettiği makalesini şu değerlendirmelerle sona erdirir:

“Batılı araştırmacıların büyük bir kısmı, Calder’ın tarihlendirmesinin, II./IX. asrın ikinci yarısındaki hadis kitapları hakkında kabul edilen bütün tarihlendirme ve teklifleri reddettiği ve aşırı bir şüphecilik oluşturarak sağlam bir delil sunmaktan uzak olduğu kanaatindedirler.”⁴

Sonuç olarak, *Muvatta'*ın telifiyle ilgili eldeki kaynaklardaki tüm rivayetleri göz ardı ederek, belirli önkabullerle ortaya çıkan oryantalist iddianın, *Muvatta'*ın isnad yapısı, aynı dönemde ortaya çıkan hadis musannefatıyla taşıdığı ortak

Va'yü'l-İslâmî, 1433/2012), 24; Motzki, “*The Prophet and the Cat*”, 34.

¹ Motzki, “İbn Şihâb ez-Zührî'nin Fıkıhı”, 152.

² Nabia Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri II Quranic Commentary and Tradition*, (Chicago: The University of Chicago Press, 1967), 127, Ayrıca bk. 114-127.

³ Jonathan E. Brockopp, “Competing Theories of Authority in Early Mâlikî Texts”, *Studies in Islamic Legal Theory*, ed. Bernard G. Weiss. (Leiden: Brill, 2002), 5.

⁴ Kızılkaya Yılmaz, “Şarkiyat Literatüründe Muvatta'ın Tarihlendirilmesi”, 407.

noktalar açısından değerlendirildiğinde sağlam bir temele dayanmadığı anlaşılmaktadır. Zira İslam dünyasının çok farklı bölgelerine erken dönemlerde yayılmasına rağmen *Muvatta*'ın, Şeybânî nüshası hariç büyük oranda benzerlik taşıması, Calder'in iddialarının aksine onun gerçek müellifinin Mâlik olduğu gerçeğini açıkça ortaya koymaktadır.

D. MUVATTA' RİVAYETİ VE NÜSHALARI:

Muvatta' telif edildiği ilk dönemden itibaren hadis kitapları arasında çok azına nasip olan bir ilgiye mazhar olmuştur. Bu eser, Mâlik'in değişik mezheplere müntesip pek çok öğrencisi tarafından rivayet edilmiş ve üçüncü asırdan itibaren muhtelif çalışmalara konu edilmiştir.¹ Medine, Mekke, Endülüs, Mısır, Şam, Irak ve daha birçok bölgeden çok sayıda râvisi bulunan *Muvatta*', İslam dünyasının her bölgesinde tanınırlığa kavuşmuştur.² Kādî İyâz, Mâlik'ten *Muvatta*'ı nakleden meşhur râvilerden 62 kişiyi sayarken³, İbn Nâsiruddîn, *Muvatta*' râvilerine tahsis ettiği eserinde 79 kişiye yer verir.⁴ Hatîb el-Bağdâdî ise bu sayıyı 993'e kadar çıkarır.⁵

Pek çok kişi tarafından rivayet edilen *Muvatta*'ın kaç nüshasının bulunduğu ihtilâfıdır. Kādî İyâz, "*rivayet ettiğim, vâkıf olduğum, şeyhlerimizin rivayetleri içinde yer alan veya ihtilâfü'l-muvattaât sahiblerinin naklettiği 20 civarında meşhur Muvatta' nüshası bulunmaktadır, fakat bazıları, bu sayıyı 30'a*

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/80; Abdülazîz b. Şâh Veliyyillâh Ahmed b. Abdirrahîm el-Ömerî el-Fârûkî ed-Dihlevî, *Bustânü'l-muhaddisîn*, çev. Muhammed Ekrem en-Nedvî. (b.y., Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, t.y.), 27.

² Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/86-89; *Muvatta*' râvilerinin bölgelere göre ayrılmış listesi için bk. Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, 1/11-12; Hamdân, *el-Muvatta'ât*, 80-83; Dihlevî, Mâlik'ten *Muvatta*'ı 1000'e yakın kişinin rivayet ettiğini iddia etmektedir. Dihlevî, *Bustânü'l-muhaddisîn*, 27.

³ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/86-89

⁴ İbn Nâsiruddîn, *İthâfû's-sâlik*, 494-496; Ebû Gudde, "Takdime", 1/30.

⁵ Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, 1/57; İbn Âşûr, *Keşfü'l-muğattâ*, 19.

çıkarmaktadır” der.¹ *el-Musaffâ*’sında, 30’dan fazla nüsha bulunduğunu zikreden Dihlevî (ö.1239/1824),² *Bustânü’l-Ârifîn* adlı eserinde bunlardan 16 tanesini tanıtır.³ Kevserî, icazet yoluyla 24 rivayeti naklettiğini ifade ederken,⁴ Nezâr Hamdân günümüzde mevcut nüshaların 20’yi geçmeyeceği kanaatini paylaşır.⁵

Muvatta’ın en önemli şarihi olan İbn Abdilber, *et-Temhîd* ve *el-İstizkâr*’ını temelde 12 rivayet/nüsha üzerine bina etmekle birlikte farklı birçok nüshadan da faydalanmıştır.⁶ *İhtilâfü’l-Muvatta*’nda genelde üzerinde durduğu 8 râvinin nüshasını asıl olarak alan⁷ Dârekutnî, diğer 54 nüshaya⁸ bazı rivayetlerde atıfta

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 2/89.

² Kandehevî, *Evcezü’l-mesâlik*, 1/99; Ebû Üsâme el-Hilâlî, “el-Mukaddime”, 1/137; Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, 45.

³ Dihlevî, *Bustânü’l-muhaddisîn*, 32-62.

⁴ Kevserî, “Mukaddime”, 4-5; Ebû Gudde, “Takdime”, 1/25-26.

⁵ Hamdân, *el-Muvatta’ât*, 90.

⁶ Ebû Üsâme el-Hilâlî, “el-Mukaddime”, 1/137; Kandehevî, *Evcezü’l-mesâlik*, 1/99.

⁷ Ma’n b. İsa el-Kazzâz, Abdullah b. Vehb el-Kuraşî, Ebû Mus’ab Abdullah b. Mus’ab ez-Zübeyrî, Abdullah b. Mesleme el-Ka’nebî, Abdullah b. Yûsuf et-Tinnîsî, Yahyâ b. Abdullah b. Bükeyr, Abdurrahman b. Kâsım, Saîd b. Kesîr b. Ufeyr. Ebû’l-Velîd Hişâm b. ‘Ali es-Sa’îdî, “Mukaddime”, *Ehâdîsü’l-Muvatta’* ve *zikru’t-tifâku’r-ruvât ‘an Mâlik ve’htilâfihim fîhi ve ziyâdetihim ve nuksânihim*, mlf. Ebû’l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (Şarika: Mektebe Ehli’l-Hadîs, t.y.), 28.

⁸ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, İsmâil b. Ebî Üveys, Muhammed b. Mübârek es-Sûrî, Eşheb b. Abdülazîz, İbrahim b. Tahman, Mus’ab b. Abdullah ez-Zübeyri, Abdullah b. Nâfi’, Muhammed b. Harb, Mansûr b. Ebî Müzâhim, Osman b. Amr b. Fâris, Musa b. Tarık es-Seksekî, Muhammed b. Hâlid, Muhammed b. Şurus es-San’ani, Ravh b. Ubâde, Kamil b. Talha, Abdürrezzâk b. Hemmâm, Amr b. Merzuk el-Bâhilî, Cüveyriye b. Esmâ, Muhammed b. Musab el-Karkasâni, Abdülazîz b. Abdullah el-Üveysi, Abdurrahman b. Mehdî, Bişr b. Ömer ez-Zehranî, Tâhir b. Midrar el-Kûfî, Eyyûb b. Sâlih b. Seleme, Zeyd b. Yahyâ b. Ubeyd, Ziyâd b. Yûnus el-Misrî, İshak b. İsa et-Tabba’, İshak b. Muhammed el-Ferevî, İbrahim b. Ömer Ebu’l-Vezir, Habbâb b. Cûble, Abdûlmelik b. Abdülazîz el-Mâcişûn, Mutarrif b. Abdullah el-Yesârî, İbn Şuayb, Abdülazîz b. Yahyâ, İshak b. İbrahim el-Huneynî, Abdullah b. Abdülhakem, Halid b. Mahled el-Katavânî, Kuteybe b. Saîd, İsa b. Halid el-Yemamî, Şuayb b. Yahyâ et-Tücîbî, Velîd b. Müslim, Hüseyin b. Velîd en-Nisaburi, Mekkî b. İbrahim, İshak b. Süleyman er-Râzî, İbrahim b. Hammâd ez-Zührî, Selam b. Vâkîd, Ebû İsmâil Hafs b. Ömer, Yahyâ b. Sâlih el-Vehazî, Atik b. Yakub ez-Zübeyrî, Saîd b. Hakem el-Misrî, Muâfa b. İmran ez-Zahrî, Ömer b. Nuaym er-Râzî, Abdurrahman b. Gazvan Kırâd. Sa’îdî, “Mukaddime”, 28-30.

bulunmakla iktifâ eder. Meşhur nüshalardan Yahyâ el-Leysî ve Süveyd b. Saîd nüshasına ise eserinde hiç yer vermemiştir.¹ Ebu'l-Kâsım b. Muhammed, Mâlik'ten gelen maruf *Muvatta'* rivayetlerinin sayısının 11 olduğunu ve aralarından Yahyâ el-Leysî, Ebû Mus'ab, İbn Vehb ve İbn Bükeyr olmak üzere dördünün müstamel olduğunu kaydetmektedir.²

Müsnedü'l-muvatta' müellifi Cevherî, eserinde *Muvatta'*ın, İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım, Ka'nebî, Abdullah b. Yûsuf et-Tinnîsî, Ma'n b. Îsâ, Saîd b. Ufeyr, İbn Bükeyr, Ebû Mus'ab ez-Zührî, Mus'ab ez-Zübeyrî, Muhammed es-Sûrî, Süleyman b. Bürd ve Yahyâ el-Leysî olmak üzere toplam 12 rivayetini kullanmıştır.³ Ebu'l-Abbâs ed-Dânî de Yahyâ el-Leysî nüshasını esas aldığı eserinde Mutarrif b. Abdullah rivayetinin ihtilaflarını da ekleyerek çoğunlukla 13 *Muvatta'* rivayetinin farklarına değinmiştir.⁴

Süyûtî (ö.911/1505), Cevherî'nin zikrettiklerine ilâveten günümüzde meşhur olmakla birlikte o dönemlerde yaygın *Muvatta'* nüshaları arasında görülmeyen Şeybânî (ö.189/805) ile Süveyd b. Saîd nüshasını de elde ettiğini söyler.⁵ Fuat Sezgin, günümüzde üç *Muvatta'* nüshasının tam olarak mevcut olduğunu, bir tanesinin eksik halde bulunduğunu, bazı rivayetlerin ise sadece bir parçasının mevcut olduğunu ifade eder.⁶

Kuşkusuz kütüphanelerdeki *Muvatta'* nüshalarının sayısını ve niteliğini tespit etmek çok geniş bir araştırmayı gerektirmektedir. Fakat *Muvatta'*ın

¹ Bk. Sa'îdî, "Mukaddime", 31-32.

² Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, 2/1908.

³ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 633.

⁴ Ebû Abdilbârî Rızâ Bûsâme el-Cezâirî, "ed-Dirâse", *Kitâbü'l-Îmâ' ilâ eṭṭrâfi eḥâdîsi kitâbi'l-Muvatta'*, mlf. Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Tâhir b. Ali ed-Dânî (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1464/2003), 1/207.

⁵ Kandehevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/99; Süyûtî, *Tenvîrü'l-ḥavâlik*, 9.

⁶ Sezgin, *Târîḥu't-türâsi'l-'Arabî*, 3/132.

günümüzde tamamen veya kısmen basılan nüshaları Yahyâ el-Leysî, Ebû Mus'ab ez-Zührî, Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, Süveyd b. Saîd el-Hadesânî, Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî, İbnü'l-Kâsım ve Ali b. Ziyâd olmak üzere toplam 7 tanedir. İbn Bükeyr nüshası ise Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Muhammed Ali el-Ezherî tarafından tahkik edilmiş olup basım aşamasındadır. "*Muvatta'ü'l-imâm Mâlik rivâyetü's-Şâfiî an Mâlik*" gibi isimlerle basılan eserlerin ise gerçek bir nüshaya dayanmayıp İmam Şâfiî'nin Mâlik'ten rivayetlerinin farklı eserlerden toplanarak oluşturuldukları anlaşılmaktadır.¹

Tüm nüsha sahiplerinin ihtilaflarını ele almak ve değerlendirmek tezimizin sınırlarını aşacağı için araştırmamız 15 nüsha ile sınırlanmıştır. Bu nüshalar matbû olarak mevcut olanlara ilaveten Cevherî'nin *Müsnedü'l-Muvatta'sı* ile Dârekutnî'nin *Ehâdîsü'l-Muvatta'* adlı eserlerinde genellikle farklılıklarına değindikleridir. Tez kapsamına alınan nüshalar, Mâlik'ten farklı zamanlarda nakledilmiş meşhur nüshalar olup, elimizdeki *Muvatta'* edebiyatı aracılığıyla temel farklılıklarını tespiti mümkündür. Nüshalar arasındaki temel farklılıkları ve buradan hareketle nedenleri tespit etmeyi amaçladığımız için, bu sayıyı artırmanın tezimize önemli bir katkı sunmayacağı düşünülmüştür. Fakat önemli farklılıkların ortaya çıktığı ve değerlendirilmesi gerekli görüldüğü hususlarda diğer *Muvatta'* râvileriyle ilgili bilgilere de yer verilmiştir.

Bahsi geçen 15 nüsha sahibinin hayatı, ilmi konumu, güvenilirliği, *Muvatta'* nakli, rivayetinin sıhhati ve nüshasının günümüzdeki durumu ile ilgili bilgiler nüsha farklılıkları ve nedenleri noktasında sağlıklı sonuçlara ulaşmak için büyük önem taşımaktadır. İnceleme esnasında nüsha sahibi râviler, vefat tarihine göre sıralanmıştır.

¹ Muhammad Lutfi bin Muhammad Yûsuf al-Banjari'nin bu isimle hazırladığı eser, Meclisü'd-Da've ve't-Tahkîki'l-İslâmî tarafından basılmıştır.

1. Ali b. Ziyâd el-Absî (ö.183/799)

Ebü'l-Hasen Alî b. Ziyâd el-Absî et-Tûnisî Trablusgarp'ta doğdu. Daha sonra Tunus'a yerleşti.¹ 183/799 senesinde vefat ettiği Tunus'a gömüldü.² Genç yaşta doğduğu yerden ayrılarak, Şurahbîl'in kâdı olduğu sırada Tunus'a yerleşen İbn Ziyâd,³ doğu rihlesine çıkmadan önce Afrika kâdılığı yapan Hâlid b. Ebî Imrân'dan dersler aldı.⁴ Hicaz ve Irak bölgesine yaptığı rihlelerde Leys b. Sa'd, Süfyân es-Sevrî ve Mâlik b. Enes'ten hadis ve fıkıh tahsilinde bulundu.⁵ Aldığı bu eğitim ile ilmi birikimini artıran fakih İbn Ziyâd kâdılık vb. resmi görevlerden uzak durdu.⁶ Yoğun bir şekilde eğitim faaliyetleriyle ilgilendi.⁷ Behlûl b. Râşid, Esed b. Furât ile Sahnûn gibi mezhebin önde gelen pek çok âlimin yetişmesine katkıda bulundu.⁸ Esed b. Furât, yetişmesindeki katkısını "*Babamla birlikte Ali b. Ziyâd için de Allah (cc)'a dua ediyorum. Çünkü ilmi ilk ondan öğrendim.*" sözleriyle ortaya koymaktadır.⁹

Ali b. Ziyâd, Mâlikî mezhebi müctehidleri ve ashab-ı Mâlik'in büyükləri

¹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/80; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 192; Ebû Bekir el-Mâlikî, *Riyâzü'n-Nüfûs*, 234, 234; Cengiz Kallek, "İbn Ziyâd el-Absî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/467.

² İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 193; İbn Yûnus, *Târîh*, 2/153; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, 9/85; Zirikî, *el-A'lâm*, 4/289; Kallek, "İbn Ziyâd el-Absî", 20/467.

³ Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer, "Takdîm", *Kıt'a min Muvatta' İbn Ziyâd*, mlf. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr. t.y.), 30-31.

⁴ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/80; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/929.

⁵ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/80; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 192-193; İbn Yûnus, *Târîh*, 2/153; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, 9/85; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/929; Neyfer, "Takdîm", 35; Kallek, "İbn Ziyâd el-Absî", 20/467.

⁶ Neyfer, "Takdîm", 45.

⁷ Neyfer, "Takdîm", 15.

⁸ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/80; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 192-193; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/929.

⁹ Ebû Bekir el-Mâlikî, *Riyâzü'n-Nüfûs*, 234; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/82.

arasında sayılır.¹ Yaşadığı asırda Afrika'da benzerinin bulunmadığı zikredilen² İbn Ziyâd, orada ilmi en iyi zabt eden kişi olarak görülmüştür.³ O kadar ki Kayrevan'da bir meselede ihtilaf edildiğinde doğrusunu öğrenmek için onun görüşü istenmiştir.⁴ Mezhepteki asıllara dayanmak suretiyle, Mâlik'in bazı görüşlerine muhalefet etmesi dikkat çekmektedir.⁵ Bu ifadelerden döneminde bölgesinin fıkıh otoritesi olduğu açıkça anlaşılan İbn Ziyâd, pek çok alim tarafından sika, güvenilir, ibadet ehli ve münekkîd olarak nitelenmiştir.⁶ Öyle ki Sahnûn, (ö.240/854) "*Afrika, Ali b. Ziyâd gibisini doğurmadı, çıkarmadı. Onun asrında, ondan daha fakih ve vera' sahibi bir kimse yoktu*"⁷ sözleriyle, Ebû Ali el-Belhî (ö.295/908), "*Onun asrında, ondan daha fakih ve vera' sahibi bir kimse yoktu*"⁸ şeklindeki benzer değerlendirmeleriyle bu özelliklerini vurgulamışlardır.

İbn Ziyâd'ın, fıkıh alanında Mâlikî mezhebine dair büyü ve nikâh konularını içeren "*Hayrûn min zinetih*" isimli tasnifinin aslı, Sahnûn'a göre İbn Eşres'e aittir.⁹

İbn Ziyâd, Mağrib'i Süfyân es-Sevrî'nin *el-Câmî* ve Mâlik'in *Muvatta*'ı ile ilk tanıştıran ve orada Mâlik'in görüşlerini nakledip açıklayan ilk kişidir.¹⁰

Muvatta' Rivayeti

Mâlik'ten rivayette bulunan ilk tabaka içindeki Ali b. Ziyâd'ın nüshası,

¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/929

² Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/80, 82; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 192-193.

³ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 193.

⁴ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 192-193.

⁵ Neyfer, "Takdîm", 8; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/82.

⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/929; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 192-193.

⁷ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 193; Ebû Bekir el-Mâlikî, *Riyâzü'n-Nüfûs*, 235.

⁸ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/82; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/289

⁹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/80-81; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/929; İbn Nâsiruddîn, *İthâfû's-sâlik*, 456; Neyfer, "Takdîm", 47.

¹⁰ İbn Yûnus, *Târîh*, 2/153; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/80; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, 9/85; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/289

Muvatta'ın yeryüzünde ortaya çıkmış ilk rivayeti ve Afrika'daki ilk telif kabul edilir.¹ Dutton, bu rivayetin, İbn Ziyâd'ın Tunus'a 150/767 civarında döndüğü ve *Muvatta*'ın telifinin 148/766'da tamamlandığından hareketle 150/767 senesinden önce Mâlik'ten işitildiğini iddia eder.² Mebrûk ise daha ihtiyatlı bir şekilde 170/786 öncesi şeklinde tarih verir.³ Yukarıda *Muvatta*'ın bitiriliş tarihiyle ilgili kısımda tahlil ettiğimiz gibi Esed b. Furât, Ali b. Ziyâd'dan 158/774 civarında Tunus'ta ders almış ve *Muvatta*'ı ondan nakletmiştir. Süfyân es-Sevrî'nin vefat tarihi de bu tarihin doğruluğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla bu vasfıyla, *Muvatta*'ın elimizdeki ilk suretini ve sürekli yenilenip değiştiğini varsayanlara göre ilk redaksiyonunu temsil eden bu nüshanın 158/774'den önceki bir tarihe ait olması kuvvetle muhtemeldir.

Bu nüshanın bilinen tek elyazması, Ukbe b. Nâfi“ mescidindeki Kayrevân kütüphanesinde 972-873 numarasında yer alır. Eski Kayrevan hattıyla yazılmış olup eserin sadece bir parçasını içerir.⁴ Müstensih ile İbn Ziyâd arasında Ceble b. Hamûd ve Sahnûn olmak üzere iki kişi vardır. Hicri üçüncü asra ait olan bu nüshanın tarihi, İbn Ziyâd'ın vefatından sadece 105 sene (h. 288) sonraya tekabül eder. Her biri ortalama 28-30 satır içeren 18 sayfadan müteşekkil bu nüshanın bazı varakları tam değildir ve çağının yazım usulüne uygun olarak noktasız yazılmıştır.⁵ Nüshanın başında İbn Ziyâd'a ait olduğuna dair herhangi bir başlık, isim bulunmamakla birlikte, ilk hadiste Ali b. Ziyâd ile isnada başlanması ve içindeki bazı yerlerde “*kâle Ali b. Ziyâd*” veya “*Ali*” şeklinde açık ifadelerin bulunması, eserin ona nispetinin sıhhatini doğrular niteliktedir.⁶

¹ Hamdân, *el-Muvatta'ât*, 102; Neyfer, “Takdîm”, 7, 73.

² Dutton, *The Origins of Islamic Law*, 23, 188.

³ Mebrûk, *Mâlik ve amelühü bi'l-hadîs*, 265.

⁴ Neyfer, “Takdîm”, 81, 93-94.

⁵ Neyfer, “Takdîm”, 93-100, 106-107, 237.

⁶ Neyfer, “Takdîm”, 103-105.

Bu nüsha Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer'in tahkik ve geniş mukaddimesiyle "*Kıṭ'a min Muvatta' İbn Ziyâd*" ismiyle Tunus'ta Merkezü'l-Buhûs ve'n-Neşr li-Küllîyyeti'z-Zeytûniyyeti li'ş-Şerî'a ve Usûlî'd-dîn tarafından basılmıştır.¹ Elimizdeki matbu İbn Ziyâd nüshası, Yahyâ nüshasının kitâbu'd-dahâyâ, kitâbü'z-zebâih, kitâbü's-sayd ve kitâbü'l-'akîkasına tekabül eden dört bölümünü içerir. Bu nüsha "*dahâyâ*", "*akîka*", "*zekât*", "*zekâtü'l-cenîn*", "*mâ yeniddü mine'l-insiyye*", "*bâbu zebhi ehli'l-kitab*", "*taâmü'l-mecûsî*", "*el-istimtâ' bi-cülûdi'l-meyte*" ve "*sibâ'u ve şa'ri'l-hinzîr*", "*eklü'l-muztarri'l-meyte*", "*eklü's-sibâ'â' ve't-tayri ve gayrihâ*", "*ekli'd-devâbbi ve'l-biğâl ve'l-hamîr*", "*mâ temûtü fîhi'l-fe'ra*", "*saydü'l-bahr*", "*sayd*" ve "*zebâih*" olmak üzere 15 bab başlığı içerir.² İbn Ziyâd'ın bazı kendi görüş ve muhalefetlerini de içeren bu nüshanın elimizdeki kısmında Mâlik'in kavilleri dâhil toplam 159 rivayet bulunmaktadır.³

2. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö.189/805)

Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan b. Ferkad eş-Şeybânî el-Kûfî, Şam'ın Harasta köyünden veya aslen Cezîre'den olan babasının Emevî devletinin son zamanlarında Irak'a gelmesi üzerine 132/749-50 senesinde Vâsıt'ta doğdu.⁴ Sahih kabul edilen görüşe göre 189/805 senesinde Re'y şehrinde 58 yaşında

¹ Baskı yer ve tarihleri: Tunus, 1978, Beyrut, 1980, 1981, 1982, 1984. bk. Kallek, "İbn Ziyâd el-Absî", 20/467.

² Neyfer, "Takdîm", 88-89.

³ Neyfer, "Takdîm", 7, 8, 237; Kallek, "İbn Ziyâd el-Absî", 20/467.

⁴ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 2/561; Zehebî, *Siyer*, 9/134; Muhammed b. Abdülvehhâb b. Süleyman et-Temîmî en-Necdî, *el-Cevâhirü'l-muḍîyye fî ṭabakâti'l-Ḥanefiyye* (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1412/1991), 526; Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhâfîm el-Leknevî, *Muvatta' el-İmâm Mâlik rivâyetü Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî me'a et-Ta'liku'l-mümecced 'alâ Muvatta' i'l-İmâm Muḥammed*, nşr. Takiyyüddin en-Nedvî (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1412/1991), 1/114; Muhammed Zâhid b. Hasan el-Kevserî, *Bülûğu'l-emânî fî sîreti'l-İmâm Muḥammed b. el-Ḥasen eş-Şeybânî* (y.y: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1418/1998), 4.

vefat etti ve orada defnedildi.¹

Babası, Muhammed b. Hasan'ın doğumundan sonra, Abbâsi hilafetinin kurulması üzerine Vâsıt'ı terkederek Kûfe'ye yerleşti. Bu nedenle Şeybânî orada eğitim gördü ve yetişti.² Şeybânî, 14 yaşından sonra, hocası Ebû Hanîfe'nin vefatına kadar iki veya dört sene ilim tahsilinde bulundu.³ Daha sonra fıkıh öğrenimine Ebû Yûsuf'tan (ö.182/798) aldığı derslerle devam etti.⁴ Aldığı bu birikimle Şeybânî kısa zamanda önemli mesafe kat ederek, 20 yaşında Kûfe mescidinde ders verir hale geldi.⁵ Ebû Yûsuf'un vefatından sonra ise Irâk'ta fıkıh alanındaki riyaset ona geçti.⁶ Re'y ehlinin görüşlerini benimseyen Şeybânî, Kûfe'deki eğitimini tamamladıktan sonra hadis alanında derinleşmek amacıyla Medine'ye gitti.⁷ Ardından Bağdad'a yerleşerek orada hadis ve fıkıh dersleri verdi.⁸ İlimde kazandığı üstün payenin yanı sıra Hârûnürreşîd'in (ö.193/809) önce Rakka, sonra da Bağdad kadılığını yaparak idari ve yargı görevlerinde bulundu.⁹

Şeybânî fıkıh ve hadisin yanı sıra nahiv ve şiir konusunda uzmanlaşmıştı. Bu amaçla o babasının bıraktığı otuz bin dirhemini yarısını nahiv ve şiire, diğer

¹ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 2/561-562; Zehebî, *Siyer*, 9/136; İbn Nâsiruddîn, *İthâfû's-sâlik*, 285.

² Zehebî, *Siyer*, 9/134; İbn Nâsiruddîn, *İthâfû's-sâlik*, 282; Aydın Taş, "Şeybânî, Muhammed b. Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/38.

³ Kevserî, *Bülûğu'l-emânî*, 6; Taş, "Şeybânî, Muhammed b. Hasan", 39/38; Sami Şahin, "İmam Muhammed Şeybânî'nin Hanefî Mezhebindeki Rolü ve Eserlerinin Neşrine Olan İhtiyaç", *Dini Araştırmalar* 8/24 (Haziran 2006), 254.

⁴ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 2/563; Zehebî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, 79; a.mlf., *Siyer*, 9/134; İbn Nâsiruddîn, *İthâfû's-sâlik*, 282-3; Leknevî, *et-Ta'liku'l-mümecced*, 1/114.

⁵ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 2/563; Leknevî, *et-Ta'liku'l-mümecced*, 1/116.

⁶ Zehebî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, 79; İbn Nâsiruddîn, *İthâfû's-sâlik*, 284.

⁷ Taş, "Şeybânî, Muhammed b. Hasan", 39/38.

⁸ Zehebî, *Siyer*, 9/135; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 2/574; Leknevî, *et-Ta'liku'l-mümecced*, 1/114; Kevserî, *Bülûğu'l-emânî*, 59.

⁹ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 2/574; İbn Nâsiruddîn, *İthâfû's-sâlik*, 284; Kevserî, *Bülûğu'l-emânî*, 9; Leknevî, *et-Ta'liku'l-mümecced*, 1/114, 116.

yarısını da hadis ve fıkha ayırmıştır.¹ Şâfiî'nin, “*Kur’ân, Muhammed b. Hasan’in diliyle nazil oldu demeyi istesem, fesâhatinden dolayı derdim (diyebilirdim).*” sözü onun dile hakimiyetini ve mükemmelliğine işaret etmektedir.²

Şeybânî'nin hocaları arasında Ebû Hanîfe, Mis'ar b. Kidâm (ö.155/772), Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Miğvel (ö.159/775) Mâlik b. Enes, İbn Ebî Zî'b, Abdullah b. Mübârek (ö.181/797), Evzâî ve Ebû Yûsuf gibi büyük ilim adamları yer almaktadır.³ İmam Şâfiî, Kâsım b. Sellâm (ö.224/838), Ahmed b. Hafs, Halef b. Eyyûb, Yahyâ b. Ma'în ile kendisinden *Muvatta'* rivayet eden Ahmed b. Muhammed b. Mehrân gibi pek çok zat ise onun öğrencisi olmuştur.⁴

Ebû Hanîfe'nin yakın öğrencisi Şeybânî, allâme ve rey ehlinin fakihi olarak görülmüş,⁵ Kur'an hakkındaki bilgisiyle de ön plana çıkmıştır.⁶ Zekasının mesel haline geldiği söylenen Şeybânî hakkında Şâfiî'den “*Muhammed b. Hasen'den daha akıllı, fakih, zahid, vera' sahibi, güzel konuşan birini görmedim.*” değerlendirmesi nakledilmiştir.⁷ Mâlik konusunda güçlü râviler arasında sayılmıştır.⁸ İbnü'l-Medîni ise onun için sadûk değerlendirmesinde bulunmuştur.⁹ Bu tadil ifadelerinin yanı sıra, Şeybânî'ye hıfzının ve hadis rivayetinin zayıf

¹ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 2/575; Zehebî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, 91.

² Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 2/576-7; Zehebî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, 80.

³ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 2/574; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/227; Leknevî, *et-Ta'liku'l-mümecced*, 1/114; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, Selmân Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 1423/2002), 7/61; Zehebî, *Siyer*, 9/134; Kevserî, *Bûlûgu'l-emânî*, 7-8.

⁴ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 2/574; Zehebî, *Siyer*, 9/135; Leknevî, *et-Ta'liku'l-mümecced*, 1/114.

⁵ Zehebî, *Siyer*, 9/134; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 2/574; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/227.

⁶ Zehebî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, 80.

⁷ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 2/576-7; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 5/121; Zehebî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, 81, 87, 92.

⁸ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 5/121.

⁹ Zehebî, *Siyer*, 9/135; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 2/561; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 7/62.

olduğu¹, hadisinin yazılmayacağı², ehl-i hadisin ondan hadis rivayet etmediği³ şeklinde eleştiriler yöneltlmıştır. Ebû Zür'a er-Râzî onu Cehmî⁴, Zekerîyyâ es-Sâcî ise Cehm'in görüşlerini söyleyen mürçî diyerek cerh etmiştir.⁵

İbn Hanbel'in Şeybânî hakkındaki nakilleri de farklılık arz etmektedir. O, bir seferinde Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Şeybânî bir meselede aynı görüşte iseler, onlara muhalefet edenlere kulak verilmez diyerek, Ebû Hanîfe'yi kıyas; Ebû Yûsuf'u âsâr, Şeybânî'yi ise Arapça konusunda en basiretli olarak nitelemiştir.⁶ Ayrıca onun kitaplarından bazı ince fikhî meseleleri yazdığı da nakledilmiştir.⁷ Bazı rivayetlerde ise İbn Hanbel'e, *"Ebû Hanîfe'nin ashabından kimseden hadis yazma!, onların bir üstünlüğü, itibarı (kerâmet) yoktur"*,⁸ *"sâhibü'r-re'y, sâhibü Ebî Hanîfe, ondan birşey rivayet etmem"*,⁹ *"esere muhalif"*¹⁰ ve *"kötü reyleri (re'yü sûi) var"*,¹¹ *"önceden Cehm ile aynı görüşteydi"*¹² diğer bir rivayette *"bir şey değil ve hadisi yazılmaz"*¹³ gibi sözler nispet edilmiştir. Görüldüğü üzere eğer rivayetler doğruysa İbn Hanbel'in eleştirileri onun re'y ehlinden olması Cehm b. Safvân ile aralarındaki görüş yakınlığı üzerinden yapılmaktadır. Kevserî, İbn Hanbel'in Ehl-

¹ Zehebî, *Mîzân*, 3/513; a.mlf., *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, 92; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 2/560; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 5/121, 7/62.

² Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 2/560; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 7/62.

³ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 7/62.

⁴ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 2/559; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 7/62; Râzî, Ebû Zür'a Ubeydullâh b. Abdülkerîm b. Yezîd er-, ed- *Du'afâ li-Ebî Zür'a er-Râzî fî ecvibetihî alâ es'ileti'-Berzeî*, nşr. Sa'd b. Mehdî (Medîne: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmiati'l-İslâmiyye, 1402/1982), 2/570.

⁵ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 2/559.

⁶ Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî vd. (Haydarâbâd: Meclisü Dâiratü'l-Me'ârifî'l-'Usmâniyye, 1382/1962), 8/204.

⁷ Zehebî, *Siyer*, 9/135.

⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/377.

⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/227; İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/377.

¹⁰ Zehebî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, 93.

¹¹ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 2/557-558; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 7/62.

¹² İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 7/62.

¹³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/377.

i re'y ve özelde Şeybânî'ye karşı önceleri iyi, güzel yorum ve değerlendirmeler yaptığı, ondan hadis ve fikhî bilgileri yazdığı fakat mihne dönemine gelindiğinde görüşlerinin farklılaştığı, fakat âhir ömründe yine Ebû Hanîfe hakkında olumlu konuştuğunu ifade ederek çelişkilere izah getirmektedir.¹

Yahyâ b. Maîn'den, Şeybânî hakkında nakledilen değerlendirmeler için de benzer bir durum söz konusudur. Rivayetlere göre İbn Ma'în, onun hakkında sika râviler için kullandığı "*leyse bi-şey*"² ifadesinin yanı sıra hadisinin yazılmayacağı, zayıf, yalancı ve cehmî gibi cerh değerlendirmeleri de yapmıştır.³ Bununla birlikte İbn Maîn'in, ondan hem rivayette bulunması⁴ hem de *el-Câmiu's-sağîr* adlı eserini yazdığını ifade etmesi⁵ bu nakillerin güvenilirliği noktasında şüphe uyandırmaktadır.

Kanaatimizce Şeybânî'nin Cehmiyeden olduğu iddiası onun halku'l-Kur'ân konusundaki, Kur'ân'ın aslının mahluk olmamakla birlikte yazısı, onu seslendirenin sesi ve zihindeki suretlerinin hâdis olduğu görüşü ile bağlantılıdır.⁶ Zira Şeybânî açıkça, Kur'ân'ın mahluk olduğu görüşüne sahip olanın arkasında namaz kılınamayacağını söylemiş,⁷ kendisine yapılan yakıştırmaların aksine Cehmiyyenin şahitliğini caiz görmemiş⁸ ve Cehm'in görüşüne sahip olan kişinin

¹ Kevserî, *Bülûğu'l-emânî*, 52.

² İbn Maîn, *et-Târîh*, 3/364; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/227; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 2/561; İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/377.

³ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 7/62-63; Ukaylî, *eḏ-Ḍu'afâ'ü'l-kebîr*, 4/52; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 2/560-561; İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/377.

⁴ Zehebî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, 80.

⁵ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 2/555-556; Zehebî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, 81; a.mlf., *Siyer*, 9/135; Bir rivayete göre onun bu eserini Ebû Yûsuf'tan dinlemiştir. Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 2/560.

⁶ Kevserî, *Bülûğu'l-emânî*, 53.

⁷ Kevserî, *Bülûğu'l-emânî*, 53.

⁸ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmîyye, 1424/2003), 10/348.

Hazret Peygamber'in yolundan çıktığını ifade etmiştir.¹ İbn Hanbel'in Cehmiyye'nin en şerli grubunun Kur'ân'ı telaffuzumuzun mahluk olduğunu söyleyenler olduğunu ifade etmesi² ise onun Şeybânî'ye neden böyle bir tenkid yönelttiğini açık hale getirmektedir. Özşenel, ilgili maddede onun hakkında yapılan bu tarz cerhlerin onun asıl uzmanlık alanının fıkıh olması ve Ehl-i re'y ile Ehl-i hadis arasındaki ihtilaflar bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini ifade ederek³ aslında durumun ilmi yeterlilikten ziyade siyasi, mezhepsel ve ideolojik durumlar ile ilgisi olduğu tespitini yapmaktadır.

Şeybânî'nin Irâk'ta Mâlik'ten gelen hadisleri rivayet ettiği meclislerin kalabalıkken, Kûfeli şeyhlerinden rivayet ettiğinde öğrenci sayısının azaldığı nakledilmiştir.⁴ İbn Adî (ö.365/976) tarafından bu durumun sebebi, Ehl-i hadisten olmadığı için, onun hadisiyle iştigal etmenin gereksiz bir meşguliyet olduğu düşüncesiyle yorumlanmıştır.⁵ Kevserî ise Mâlik'in derslerine olan bu yoğun ilgiyi, insanların diğer rivayet ve hadisleri herkesten alabilme imkanı varken, Medine'nin hadisinin en iyi şekilde sadece Şeybânî'den rivayet edilecek olmasıyla açıklar.⁶

Her ne kadar hadis alanında da önemli bir birikime sahip olsa da Şeybânî, fıkıh ihtisasıyla öne çıkmıştır. O, fıkha dair yazdığı pek çok eser ile Hanefî mezhebinin ilk dönem birikimini günümüze aktarmış, aynı zamanda, büyük

¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 13/407.

² Ebû'l-Kâsım İsmâil b. Muhammed b. Fadl b. Ali el-Kureşî el-Esbahânî, *el-Hucce fi beyânî'l-mehacce ve Şerhu Akîde Ehl-i Sünne*, thk. Muhammed b. Rebî el-Medhalî (Riyâd: Dâru'r-Râye, 1411/1990), 1/420.

³ Mehmet Özşenel, "Şeybânî, Muhammed b. Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/42.

⁴ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/330; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/34; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 2/561.

⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/378.

⁶ Kevserî, *Bülûgu'l-emânî*, 16.

ölçüde fıkıhî hadisleri içeren *el-Âsârı* da nakletmiştir.¹ Şeybânî, fıkıhıyla şöhret bulmuş bir fakih olarak hadis malzemesinin tamamını değil genelde ahkama taalluk eden hadisleri toplamıştır. Onun tüm eserlerinde kullandığı hadislerin toplamının 1500'i geçmeyeceği belirtilmiştir.²

Muvatta' Rivayeti

Mâlik konusunda güçlü bir râvi sayılan³ Şeybânî'yi Kādî İyâz, Mâlik'ten *Muvatta'* rivayet eden sika, meşhur imamlardan sayar.⁴ İbn Nâsiruddîn (ö.842/1438), onun Mâlik'ten *Muvatta'* ve bazı hadisleri lafzen ve arz yöntemiyle rivayet ettiğini zikreder.⁵

Diğer taraftan İbrâhim Yüsr, Şeybânî'nin naklettiği kitabın İmam Mâlik'in *Muvatta'* olmadığı görüşündedir. O, bu eserin, Şeybanî'nin Mâlik'in mesâil dersinde duyduğu 700 civarındaki hadisten oluştuğu iddiasındadır.⁶ Ulemanın genel kabulüne aykırı bu iddia yukarıdaki bilgiler ile tenakuz halindedir. Ayrıca İmam Muhammed'in üç sene yanında kaldığı *Mâlik*'ten en önemli eseri olan *Muvatta'* yerine diğer rivayetleri nakletmesi pek makul olmasa gerektir.

Şâfiî'nin aktardığına göre, Şeybânî, Mâlik'in yanında üç kûsür sene kalmış ve ondan 700'den fazla hadisi semâ ile almıştır.⁷ Kādî İyâz, onun Mâlik ile beraber kaldığı süreyi 2-3 sene diyerek daha kısa tutmaktadır.⁸ Kevserî, Şeybanî'nin

¹ Taş, "Şeybânî, Muhammed b. Hasan", 39/41.

² Sami Şahin, *Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'nin Hadis Kültüründeki Yeri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), 94.

³ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 5/121.

⁴ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/86; Mâlik'ten el-Muvatta'ı ve onun dışında bazı hadisleri lafzen ve arz metoduyla aldı. İbn Nâsiruddîn, *İthâfü's-sâlik*, 283.

⁵ İbn Nâsiruddîn, *İthâfü's-sâlik*, 283.

⁶ Hasenî, *Envâru'l-mesâlik*, 141.

⁷ Zehebî, *Siyer*, 9/135; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 6/330; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 2/561.

⁸ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/171.

Medine'ye gidişinin, *Muvatta*'ın yayılma sürecine girdiği Mehdî (158/775-169/785) iktidarının ilk dönemlerinde olduğunu ve bu üç senelik sürede onun diğer Medine'li âlimlerden de istifade ettiğini ifade etmektedir.¹ Bu bilgi doğru kabul edildiğinde Şeybânî'nin yaklaşık olarak 158/774-161/777 yılları arasında Medine'de Mâlik'ten *Muvatta*'ı rivayet ettiği söylenebilir. Motzki ise tarihi verilerle daha uygun olarak Şeybânî'nin *Muvatta*'ı 20 yaşında 150/767 senesinden önce Mâlik'ten aldığını kaydeder.² Buna göre Şeybânî nüshası da elimizdeki erken dönem *Muvatta*' nüshaları arasında sayılabilir. Calder'in elimizdeki Şeybânî rivayetinin *Muvatta*'ın bugünkü şekline hicrî 250/864 senelerinde ulaştığı ve onun 150'li senelere ait bir çalışma olmadığı iddiası³, onun hadis tarihi ve musannefatına bakışı ve râviler tarafından bir takım redakteler yapıldığı düşüncesiyle bağlantılıdır.

Şeybânî'nin rivayetiyle, diğer *Muvatta*' rivayetleri arasında; Ebû Hanîfe'ye ait nakilleri ve mezhep görüşlerini içermesi, Mâlik dışındaki kişilerden nakledilen 100'den fazla rivayetin bulunması, Mâlik'in kavillerinin yer almaması gibi önemli farklılıklar bulunur. Bu nedenlerden dolayı nüshanın kime nispet edileceği konusu tartışılmıştır. Hatta İbn Nâsiruddîn, "*Muvatta*' Muhammed b. el-Hasen" olarak bilinen *Muvatta*' rivayetinin adının aslında "*Kitâbü İhtilâfi Muhammed b. Hasen ve Mâlik b. Enes*" olduğunu ve dokuz cüzden oluştuğunu iddia etmiştir.⁴ Leknevî⁵ ve pek çok Hanefî ilim adamı, eserin ismini "*Muvatta*' Muhammed" şeklinde vermekle ziyade rivayetleri ve yorumları dikkate alarak eserdeki Şeybânî katkısını

¹ Kevserî, *Bülûgu'l-emânî*, 10.

² Motzki, "İbn Şihâb ez-Zührî'nin Fıkhı", 153; Kızılkaya Yılmaz, *Muvatta'daki Mürsel Rivâyetler*, 89.

³ Calder, *Studies in Early Muslim Jurisprudence*, 66; Kızılkaya Yılmaz, *Muvatta'daki Mürsel Rivâyetler*, 34.

⁴ İbn Nâsiruddîn, *İthâfû's-sâlik*, 285-286

⁵ Leknevî'nin şerhinin ismi et-Ta'îlîku'l-mümecced 'alâ Muvatta'i'l-İmâm Muhammed şeklindedir.

ön plana çıkarmışlardır.¹

Ali el-Kârî'nin Konya Yusufâğa Kütüphanesi'nde yer alan elyazmasının kapağındaki isim “*Şerhu'l-Muvattaü'l-İmâm Muhammed an Enes b. Mâlik (doğrusu: Mâlik b. Enes)*” şeklindedir.² Aynı eserin ilk sayfasında ise şerhini tarif ederken kullandığı “أن هذا شرح لطيف وفتح شريف لبعض مشكلات كتاب الموطأ برواية الإمام محمد بن الحسن الشيباني” cümleleriyle *Muvatta*’ı Mâlik’e nispet eder.³ Ali el-Kârî, hocası Abdullah es-Sindî’den, “*Muvatta’ Mâlik b. Enes bi-rivâyeti Muhammed b. el-Hasen*” ismini, Şeybânî’nin Mâlik dışındaki, Ebû Hanîfe ve emsallerinden de nakilde bulunmasından dolayı müşkil görmekle birlikte, bu ismin çoğunluğa nazaran böyle verilmiş olabileceği açıklamasını nakleder.⁴ Medine elyazma nüshasına göre şerhine “*el-Fetḥu’r-Raḥmânî Şerhu Muvattaü'l-İmâm Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî*” ismini veren İbrahim b. Hüseyin Pîrîzâde⁵ (ö.1099/1688), eseri Mâlik’e nispet edenlerin hatasını iki gerekçeye dayandırır. İlki, Hanefîlerin bu eseri Şeybânî’ye nispet etmesi ve ona *Muvatta’ Mâlik* ismini veren bir Hanefî alimin bilinmemesidir. İkincisi ise Mâlikî alimlerin, Şeybânî’nin Mâlik’ten 700 hadis dinlediği fakat *Muvatta*’ı nakletmediğine dair iddialarıdır.⁶ Pîrîzâde’nin tespitleri ve iddiaları birçok Hanefî ve Mâlikî alimin ifadeleriyle açıkça çelişmektedir.

Mâlikî fakih ve alimler ile çoğunluk hadisçiler, eseri “*Muvatta’ Mâlik*”, bazıları ise “*Muvatta’ Mâlik bi-rivâyeti Muhammed*” şeklinde isimlendirerek kitabı,

¹ Bu görüşte olan ilim adamları için bk. Hasenî, *Envâru'l-mesâlik*, 140-141.

² Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî el-Kârî, *Şerhu'l-Muvatta’ el-imâm Muhammed* (Konya: Yusufâğa Kütüphanesi, 5262, A2/26).

³ Ali el-Kârî, *Şerhu'l-Muvatta’* (5262, A2/26), a1.

⁴ Ali el-Kârî, *Şerhu'l-Muvatta’* (5262, A2/26), a2.

⁵ Pîrîzâde İbrâhim b. Hüseyin, *el-Fetḥu’r-Raḥmânî Şerhu Muvattaü'l-İmâm Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî* (Medîne: el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye); *Hizânetü't-Türâs – Fihris Mahtûtât*, (Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal, t.y), 73/44.

⁶ Halil İbrahim Turhan, “Pîrîzâde İbrahim Efendi’nin Şerhu'l-Muvatta’ li’ş-Şeybânî’sindeki Şerh Yöntemi ve Eserin Hadis Şerh Literatüründeki Yeri”, *Osmanlı Düşüncesi Kaynakları ve Tartışma Konuları*, ed. Fuat Aydın vd. (İstanbul, Mahya Yayıncılık, 2019), 620.

aslının ve içeriğinin büyük ölçüde dayandığı Mâlik'e nispet etmekte Şeybânî'yi bir râvi konumunda görmektedirler.¹ Dahası kitabın ismini "*Muvatta' Muhammed*" olarak tesmiye eden Leknevî bile bu rivayet üzerine yazdığı şerhin girişinde İmam Mâlik ve *Muvatta'* nüshaları ile ilgili pek çok bilgi vererek eserin asıl sahibinin kim olduğunu ortaya koymuştur. Ona göre, söz konusu rivayetin "*Muvatta' el-imâm Muhammed*" ismiyle meşhur olması, Şeybânî'nin bu eseri aynen nakletmeyip, içine birçok ziyade yapması nedeniyle normaldir.² Benzer şekilde Kandehlevî, Şeybânî'nin, *Muvatta'*ın konularını, rivayetlerini ve furû meselelerle ilgili yorumlarını Mâlik'in yöntemi dışında bir şekilde zikretmesinin kitabın örfen "*Muvatta-i Muhammed*" ismiyle anılmasına yol açtığı yorumunu yapmıştır.³ Muhammed b. Alevî de bu kitabın Mâlik'in *Muvatta'* olduğunu savunurken, Şeybânî'nin ondan naklettiği mürsel, münkatı', belâğ tarzı rivayetleri olduğu haliyle korumasını delil göstermiştir.⁴

Bu farklılıklar nedeniyle Schacht, bu eseri "*Mâlik'in eserinin ıslah edilmiş ve tenkitli genişletilmiş bir şekli*" olarak gösterir.⁵ Özşenel de "*Ne Muvatta', ne de el-Âsâr Şeybânî'nin değil, Mâlik ve Ebû Hanîfe'nin eserleri olmakta ve Şeybânî her iki eseri de rivayet ederken kendi katkılarıyla rivayet etmektedir.*" değerlendirmesinde bulunur.⁶

Fıkıh ve hadis alanında birikim sahibi olmasıyla temayüz eden Şeybânî, esere yaptığı katkılarla, Hicaz ve Irak medreselerinin fıkhnı ve rivayetlerini

¹ Hasenî, *Envâru'l-mesâlik*, 140.

² Ebû Gudde, "Takdime", 1/27.

³ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/104.

⁴ Hasenî, *Envâru'l-mesâlik*, 143.

⁵ Joseph Schacht, "Mâlik", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* (Eskişehir: Mili Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), 7/254.

⁶ Mehmet Özşenel, "Hadiste İlk Musannifler ve Ebû Hanîfe'nin Tasnifteki Rolü", *Ekev Akademi Dergisi* 12/34 (Kış 2008), 199.

Muvatta'da bir araya getirerek adeta mukayeseli bir eser meydana getirmiştir.¹ Şeybânî'nin eklediği rivayetlerin ekserisinin, Mâlik'in fikirlerine karşı olarak Ehl-i rey'in görüşlerini destekleyen türde olması, eserin bu yapısını göstermektedir. Bazı araştırmacılar tarafından bu özellik, onu diğer *Muvatta*'lardan ayıran büyük ve önemli bir nitelik olarak değerlendirilmiştir.² Aslında *Muvatta*'ın Şeybânî rivayetinin, Ehl-i re'y ve Ehl-i hadis arasındaki ihtilaflı fikhî konuların ele alındığı mukayeseli İslam hukukunun en erken örneğini oluşturduğunu söylemek mümkündür.³

Netice itibariyle kitabın aslının ve büyük çoğunluğunun Mâlik'in *Muvatta*'ından alındığı herkesçe kabul edilmekle birlikte⁴, bir eser üzerinde bu seviyede bir değişiklik yapılması ve diğer *Muvatta*' rivayetlerinden önemli oranda farklılaşması, bazı zihinlerde onun yeni bir kitap olacağı fikrini doğurmuş ve asıl kaynağına nispet edilemeyecek kadar değiştiği düşüncesine yol açmıştır. Bu hususun ilk dönemdeki rivayet tekniği ve imla usullerinin⁵ yanı sıra İslam dünyasında kitap telif etme ile rivayet etme arasındaki çok da kalın olmayan çizgiyle yakından ilişkisi bulunmaktadır.

Abdülvehhâb Abdüllatif'in tahkikiyle "*Muvatta' el-İmâm Mâlik rivâyetü Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî*" ismiyle basılan eser 16 kitaptan müteşekkildir. "*Ebvâbü's-salât*" ile başlayıp "*Bâbu's-siyer*" ile sona ermekte ve muhakkikin numaralandırmasına göre toplamda 1008 rivayet içermektedir. Nüsha, Şeybânî'nin Mâlik dışındaki râvilerden gelen yaptığı rivayetler, diğer nüshalarda yer alıp bu nüshada bulunmayan kısımlar ile kendi ve mezhebinin

¹ Mebrûk, *Mâlik ve amelühü bi'l-hadîs*, 269; Taş, "Şeybânî, Muhammed b. Hasan", 39/41.

² Kevserî, *Bülûğu'l-emânî*, 10, 11; Taş, "Şeybânî, Muhammed b. Hasan", 39/41.

³ Hamdân, *el-Muvatta'ât*, 96.

⁴ Hasenî, *Envâru'l-mesâlik*, 140-141.

⁵ Özşenel, "Hadiste İlk Musannifler ve Ebû Hanîfe", 199.

görüşlerini zikrettiği yorumların yanı sıra tasnifte yaptığı tasarruflar ile de diğer nüshalardan ayrılmaktadır.

Şeybânî rivayetinin meşhur iki baskısı bulunmaktadır. İlki karşılaştırmada esas aldığımız Abdülvehhab Abdüllatîf baskısıdır.¹ Abdülvehhâb, tahkikinin mukaddimesinde asıl olarak 1145 senesinde yazılan Emîr Kâtib el-İtkânî ve 490 tarihli Ahmed b. Abdülmümin b. Mansûr ez-Zevâvî el-Mâlikî nüshaları ile bunların dışındaki iki nüshaya dayandığını ifade etmektedir. Ayrıca bu rivayetin diğer baskılarından ve şerhlerinden de istifade ettiğini ifade etmiştir.² İkincisi ise Takıyyüddîn Nedvî'nin tahkik ve taliki ile “*Muvattaü'l-İmâm Mâlik rivâyetü Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî*” ismiyle neşrettiği baskıdır.³ Söz konusu eserin Türkiye’de ve diğer birçok ülkedeki kütüphanelerde çok sayıda elyazması vardır.⁴

Kemâhî, Şeybânî'nin *Muvatta*’nın mutlak anlamda en iyisi olmasa bile üç senelik süre zarfında lafzen rivayet edilmesi, içerdiği farklı rivayetler ve değerlendirmeler nedeniyle iyi olanlar arasında sayıldığını belirtir.⁵ Leknevî de Şeybânî rivayetinin, tamamının Mâlik’ten işitilmesi, uzun süre derslere devam ederek alınması gibi özelliklerini, Yahyâ el-Leysî nüshasına karşı iyi tarafları

¹ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *Muvattaü'l-imâm Mâlik rivâyetü Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî*, nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf (Kâhire: Vizâretü'l-Evkâf, 1414/1994).

² Abdülvehhâb Abdüllatîf, “Mukaddimetü'l-muhakkik li'l-kitâb”, *Muvattaü'l-imâm Mâlik rivâyetü Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî*, mlf. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (Kâhire: Vizâretü'l-Evkâf, 1414/1994), 27-28.

³ Eserin, Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1991/1412; Lahor: (1211-1213), Ludhiana, 1291; Leknev-Kazan, 1909 baskıları da bulunmaktadır. Özşenel, “Şeybânî, Muhammed b. Hasan”, 39/43; Dutton, *The Origins of Islamic Law*, 23.

⁴ Muhammed Hamidullah vd., “İmam Muhammed Şeybânî'nin İstanbul Kütüphanelerindeki Mevcut Yazma Eserleri”, *İslam Medeniyeti Mecmuası* 2/20 (Haziran 1969), 48.

⁵ Ahmed Alî, “Mukaddimetü'l-muhakkik”, *el-Müheyye' fî keşfi esrâri'l-Muvaţta' bi-rivâye Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybanî*, mlf. Osman b. Saîd el-Kemâhî, (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1425/2005), 1/20.

olarak ön plana çıkarır.¹ Bununla birlikte, Şeybânî'nin esere yaklaşım tarzının sonucu olarak *Muvatta'* üzerinde yaptığı ilaveler ve tasarruflar nedeniyle, onun nüshası hadisçiler nezdinde fazla kabul görmemiştir.

Daha çok Ehl-i re'y çevresinde meşhur olan *Muvatta'*ın Şeybânî rivayeti üzerine yapılan dört şerh bilinmektedir:

- Ali b. Muhammed b. Sultân el-Kârî el-Herevî (ö.1014/1605), "*Fethu'l-muğattâ Şerhu'l-muvatta' ve Şerhu müşkilâtî'l-Muvatta'*"²
- Pîrîzâde İbrahim b. Hüseyin el-Hanefî (ö.1092/1681), "*el-Fethu'r-Rahmânî Şerhu'l-Muvatta' el-İmâm Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî*"³
- Osman b. Yakub b. Hüseyin el-Kemâhî (ö.1171/1757), "*el-Müheyye' fî Keşfi Esrârî'l-Muvatta' bi-rivayeti Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî*"⁴
- Leknevî (ö.1304/1886), "*et-Ta'liku'l-Mümecced `alâ Muvatta' Muhammed*"⁵

3. Abdurrahman b. Kâsım (ö.191/806)

Ebû Abdullah Abdurrahman b. Kâsım b. Hâlid b. Cünâde el-Utakî aslen

¹ Leknevî, *et-Ta'liku'l-mümecced*, 1/129-131.

² Abdüllatîf, "Mukaddimetü'l-muhakkik li'l-kitâb", 27.

³ Şeybânî'nin ahkam rivayetlerini ve bunlar üzerine yaptığı yorum ve zikrettiği görüşleri açıklamayı gaye edinen bu şerhin yazma nüshası 129 varaktan oluşup Medîne Mahmûdiyye Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Pîrîzâde İbrâhim b. Hüseyin, *el-Fethu'r-Rahmânî Şerhu Muvatta'ü'l-İmâm Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî* (Medîne: el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye); Turhan, "Pîrîzâde İbrahim Efendi'nin Şerhu'l-Muvatta' li'ş-Şeybânî'sindeki Şerh Yöntemi ve Eserin Hadis Şerh Literatüründeki Yeri", 619.

⁴ Osmanlıda el-Muvatta' üzerine yazılan ilk ve tek şerh olan *el-Müheyye'*, Ahmed Ali'nin tahkikiyle 4 cilt halinde Dâru'l-Hadis tarafından Kahire'de basılmıştır. Bu eser tüm nüshaları dikkate alan en geniş şerh olarak nitelenmiştir. Abdullah el-Zeidan, *Osmanlı Muhaddisi Kemahlı Osman b. Yakub* (ö: 1171/1757) ve *el-Muhayyâ Adlı Muvatta' Şerhi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 78; Bk. Selahattin Yıldırım, "Osmanlı Muhaddislerinden el-Kemâhî ve el-Müheyyâ Adlı Muvatta' Şerhi", *Ekev Akademi Dergisi* 8/20 (2004).

⁵ Bu eser Takıyyüddin Nedvî'nin Şeybânî rivayeti el-Muvatta'ının tahkikiyle birlikte Dâru's-sünne ve's-sîre tarafından Bombay'da ve Dâru'l-Kalem tarafından Dimaşk'ta 1991'de basılmıştır.

Şam bölgesindeki Filistin'in Remle şehrinden olmakla birlikte Mısır'da ikamet etti.¹ İbn Kâsım, 132/749 veya 133/750 senesinde doğdu ve 191/806 senesinin Safer ayında Mekke'den döndükten 3 gün sonra Mısır'da 59 veya 60 yaşındayken vefat etti.²

Mısırlı, Şamlı ve Medine'li ilim adamlarından rivayette bulunan³ İbnü'l-Kâsım'ın başta Mâlik olmak üzere Leys b. Sa'd ve Abdülazîz el-Mâcişûn gibi pek çok meşhur hocası vardır.⁴ Mâliki mezhebinin önde gelen fakihlerinden Sahnûn, Hâris b. Miskîn (ö.250/864) ve Esbağ b. Ferec (ö.225/839) gibi şahsiyetlerin yetişmesine katkı sağlamıştır.⁵

İbnü'l-Kâsım, devlet bürokrasisinde yer alan babasından kalan mirası yaptığı ilim yolculuklarında harcamıştır. Mâlik'ten ilim tahsili için gittiği 12 hicaz rihlesinde binlerce dinar harcadığı nakledilir.⁶ İdareci ve kâdılardan hediye kabul etmeyen İbnü'l-Kâsım, onlarla yakınlık kurmada hayır görmemiş, ilim sahiplerini de bundan sakındırmıştır.⁷

Hocaları arasında hadis formasyonuna sahip pekçok kimse bulunmakla birlikte İbnü'l-Kâsım, re'y yönü baskın bir fakih olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/244; Zehebî, *Siyer*, 9/120; İbn Nâsiruddîn, *İthâfû's-sâlik*, 244.

² İbn Abdilber, *el-İntikâ*, 50; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/260. İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 147; Zehebî, *Siyer*, 9/125; a.mlf., *el-İber*, 1/238; İbn Yûnus, *Târîh*, 1/312; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrût: Dâru Sâdır, 1398/1978), 3/129.

³ Ezher, *el-Medhal*, 115.

⁴ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/244; İbn Nâsiruddîn, *İthâfû's-sâlik*, 245.

⁵ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/245; İbn Nâsiruddîn, *İthâfû's-sâlik*, 245; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/279.

⁶ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/244; Zehebî, *Siyer*, 9/121.

⁷ Zehebî, *Siyer*, 9/121/122; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 147; Ebû Zehra, *Mâlik*, 252; Şükrü Özen, "İbnü'l-Kâsım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/103.

⁸ İbn Abdilber, *el-İntikâ*, 50; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/245; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/253; Özen, "İbnü'l-Kâsım", 21/103.

Mâlikî mezhebinin en fakihleri arasında gösterilen¹ İbnü'l-Kâsım, özellikle de alışveriş, alım satım gibi konularda, Mâlik'in bütün ashabından üstün tutulmuştur.² Onu Mısır'ın önde gelen fukahâsından faziletli ve zahid bir kişi sayan Nesâî³ (ö.303/915) hadisçiliğini ve rivayetlerini methetmiştir.⁴ Onun re'y yönü bizzat "fakih" ifadesiyle Mâlik tarafından da tescillenmiştir.⁵ Cerh-tadil alimleri tarafından da Mısır diyarının önde gelen alim ve fakihleri arasında sayılan güvenilir ve faziletli bir kişi olarak değerlendirilmiştir.⁶ Mâlikî mezhebinin *Muvatta'*dan sonra günümüze ulaşan en önemli kaynağı olan ve İbnü'l-Kâsım'ın rivayet ve görüşlerini içeren *el-Müdevvene'*de birçok yerde "*bu benim reyim*" tabirini kullanması da ictihad tavrını ortaya koymaktadır.⁷

O, Mâlik'in görüşlerini Mısır'dayken bazı hocaları vasıtasıyla öğrendikten sonra farklı zamanlarda ve aralıklarla Medine'ye giderek ondan 20 yıl hadis ve özellikle fıkıh öğrenimi gördü.⁸ Bir rivayette kendisi on yedi sene Mâlik'in kapısından ayrılmadığını söylemiştir.⁹ O, diğer öğrencilerle birlikte katıldığı gündüz derslerinin yanı sıra karanlık çökünce de Mâlik'in peşini bırakmaz ve ondan hadis ve fıkıh meselelerle ilgili bilgi edinmek için çaba gösterirdi.¹⁰ Bu

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/246.

² Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/246; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 147.

³ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/245.

⁴ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 147; İbn Yûnus, *Târîh*, 1/312.

⁵ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 147; Zehebî, *Siyer*, 9/121.

⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/279; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/245; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/374; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 147; Ebû Ya'lâ Halîl b. Abdillâh b. Ahmed el-Kazvînî el-Halîlî, *el-İrşâd fî ma'rifeti 'ulemâ'i'l-ḥadîs*, thk. Muhammed Saîd b. Ömer (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989), 1/254; Zehebî, *Siyer*, 9/120-122; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/253

⁷ Özen, "İbnü'l-Kâsım", 21/103-104; Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/323.

⁸ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/247, 248. Özen, "İbnü'l-Kâsım", 21/104; Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/323; Zehebî, *el-İber*, 1/238.

⁹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/250.

¹⁰ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/250.

yolculukların çoğunda kendisiyle birlikte olan İbn Vehb, Mâlik'e bir sene kendisinin, bir sene İbnü'l-Kâsım'ın soru yönelttiğini söylemiştir.¹ İbnü'l-Kâsım, akranlarından geç bir yaşta ilme başlamasına rağmen Mâlik'in Mısırlı öğrencileri arasında en gencidir. O, Mâlik'in son derslerine katılmış, ilmi birikimini büyük ölçüde elde etmiş ve güvenilirliğiyle ön plana çıkmıştır.² İbn Vehb'in Mâlik'le ilk görüşmesinin hac esnasında 144/762 senesinde Medine'ye ilk rihlesi esnasında gerçekleştiği nakledilir. Onun Mâlik'ten semâsının İbnü'l-Kâsım'dan yaklaşık on sene önce olduğu belirtilmektedir. Buna göre İbn Vehb'in Mâlik ile ilk görüşmelerinde İbnü'l-Kâsım yoktur. İbnü'l-Kâsım'ın Mâlik ile ilk görüşmesi ise yaklaşık 154/770-158/774 senesi civarındadır.³

İbnü'l-Kâsım telif ettiği üç yüz cilt civarındaki eseri ve Mâlik'ten semâ ettiği 20 kitap ile Mâliki mezhebinin ilmî taşıyıcısı konumundadır. Bu nedenle Mâlik'ten sonra kendisinden çokça yararlanan bir alim olarak görülmüştür.⁴ Bu vasıfları ve kitapları üzerinde ortak bir güven oluşması sayesinde mezhebin Mısır, Endülüs ve Kuzey Afrika'da yayılmasında önemli pay sahibi olmuştur.⁵

Muvatta' Rivayeti

Yirmi sene aralıklarla Mâlik'in eğitiminden geçen İbnü'l-Kâsım, ondan *Muvatta'*ı ezberlemiş, rivayet etmiş ve onun önemli, önde gelen râvileri arasında

¹ Zehebî, *Siyer*, 9/121.

² Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/246; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 147.

³ Zehebî, *Siyer*, 9/121; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/74; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 133; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/230; Hasenî, *Envâru'l-mesâlik*, 23.

⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/279; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/246, 248; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/129; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 147; Ebû Zehra, *Mâlik*, 251.

⁵ Sâlim b. Abdullah el-Halef, *Nuzmu hükmi'l-Emeviyyîn ve rusûmihim fi'l-Endelüs* (Medîne: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmiati'l-İslâmiyye, 1424/2003), 2/815; Özen, "İbnü'l-Kâsım", 21/104.

yer almıştır.¹ Kādî İyâz, onu meşhur, sika *Muvatta'* râvilerinden sayar.² İbn Abdilber, onun *Muvatta'* rivayetini sahih ve hatası az olarak niteler. *Muvatta'*nda Mâlik'ten naklettiklerinde sika, mutkîn ve zabtının güzel olduğunu ifade eder.³ Nesâî, Mâlik'ten naklettiği hadislerin çok güzel ve sahih olması, bir kelimesinde bile farklılık bulunmaması nedeniyle onu *Muvatta'*ı Mâlik'ten nakleden en sağlam kişi olarak görür ve *Sünen*'inde onun rivayetlerini kullanır.⁴ Bu önem ve sağladığı güvenden dolayı Dârekutnî *Ehâdîsü'l-Muvatta'*, Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*nda onun rivayetini *Muvatta'*ın asıl nüshaları arasında görmüştür.

Rivayet konusunda üstün niteliklere sahip olan İbnü'l-Kâsım, okuma konusunda o kadar mahir değildir. Ahmed b. Hâlid'in (ö.322/933) aktardığına göre, mecliste, kârînin bulunmadığı bir gün, onun yerine kitabı okuyacak birine ihtiyaç duyulmuştu. İbnü'l-Kâsım okumaya başlayınca, daha ilk sayfayı bitirmeden yüzü kıpkırmızı olmuş ve yerine başka birinin bulunmasını istemişti.⁵

*Muvatta'*ı Mısır'a ilk getiren kişi olarak nitelenen İbnü'l-Kâsım'ın rivayeti, Mısır, Endülüs ve çevre ülkelerde şöhret bulmuştur.⁶ Dâî, İbnü'l-Kâsım ve Yahyâ el-Leysî'nin *Muvatta'*ı semâsının müteahhir döneme rastladığı tespitini yapar.⁷

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/247. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/253; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 147.

² Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/86.

³ İbn Abdilber, *el-İntikâ'*, 50; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/245.

⁴ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 147; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/245-246; Şâmile programı ile Nesâî'nin *Sünen*'inde yapılan araştırma neticesinde, onun İbnü'l-Kâsım aracılığıyla Mâlik'ten 114 rivayet aktardığı tespit edilmiştir. Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde (Haleb: Mektebetü'l-Matbû'âtü'l-İslâmiyye, 1406/1986)

⁵ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/247.

⁶ Halîlî, *el-İrşâd*, 1/254; Mebrûk, *Mâlik ve amelühü bi'l-hadîs*, 271.

⁷ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Tâhir el-Endelüsî ed-Dâî, *Kitâbü'l-Îmâ' ilâ etrâfi ehâdîsi kitâbi'l-Muvatta'*, thk. Ebî Abdilbârî Rızâ Bûsâme el-Cezâîrî (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1464/2003), 2/19; Tâhir el-Ezher, *el-Medhal ilâ Muvatta' Mâlik b. Enes* (Kuveyt: Mektebü's-Şuûni'l-Fenniyye, 1429/2008), 115.

İbn Hazm'a göre İbnü'l-Kâsım'ın semâsı, Ebû Mus'âb'dan öncedir.¹ Kanaatimizce İbnü'l-Kâsım'ın geç yaşta ilme başlaması, en erken 154/770 senesinde Mâlik ile görüşmesi ve yirmi sene içerisinde 12 kez Medine'ye gitmesi dikkate alındığında *Muvatta*'nın son versiyonuna yakın bir şeklini naklettiği söylenebilir. İbnü'l-Kâsım'ın *Muvatta*'ı ne zaman ve kaç kez rivayet ettiğine dair ise net bir bilgi yoktur.

İbnü'l-Kâsım rivayetinin bilinen el yazma nüshaları şunlardır;

- *Hammâd el-Ensârî Kütüphanesi Elyazması*: Medine'deki Hammâd el-Ensârî kütüphanesindeki bu nüsha, 70 levha halinde olup başında ve sonunda eksiklikler vardır. Elyazması zekât kitabının “*sadakâtî'l-huletâ*” babıyla başlamakta, ardından büyü`, nikâh, talâk, sıyâm, i'tikâf ile devam edip hac kitabıyla sona ermektedir.²
- *Hüseyin el-Eyyûbî Elyazması*: Hüseyin b. Ahmed el-Eyyûbî el-Velîdî el-Mısırî'nin İbnü'l-Kâsım ile İbn Vehb'in *Muvatta*' rivayetlerini cem ederek oluşturduğu nüshanın elyazmasıdır. `Ukûl ve diyât kitaplarıyla başlayan nüsha cihâd, ekziye, vesâyâ, hudûd, radâ`, kırâz, şuf`a, müsâkât, dahâyâ, zebâih, eyman, nüzûr, cenâiz, ferâiz, mükâteb, müdebber kitabıyla devam etmekte, câmi' bölümü ile sona ermektedir.³
- *Dâru'l-Kütübî'l-Vataniyye Elyazması*: İbnü'l-Kâsım rivayetinin Abudabi Dâru'l-Kütübî'l-Vataniyye'de yer alan bu elyazmasının küçük bir kısmı 218–77 numarada bulunmaktadır. Mağrib hattı ile yazılı bu nüshanın okunması biraz zahmetlidir. Nüşâ “*mâ yekûnu min bey`ı'r-rakîk*” babı ile başlamakta, “*temme kitâbü'l-buyû*” lafzıyla sona ermektedir.⁴

¹ İbn Hazm, *el-İhkâm*, 2/136-137.

² Rızâ Bûsâme el-Cezâirî, “ed-Dirâse”, 1/220.

³ Rızâ Bûsâme el-Cezâirî, “ed-Dirâse”, 1/220.

⁴ Hasenî, *Envâru'l-mesâlik*, 133, 167.

- *Kayrevân Merkezü Rakâde Elyazması*: İbnü'l-Kâsım rivayeti *Muvatta'* nüshasının bu merkezde bir yazmasının bulunduğu zikredilmiştir.¹ Mebrûk, bu kütüphanedeki el-Mektebetü'l-Eseriyye bölümü 41/365 numarada yer alan tam bir nüshanın, bilinmeyen bir nedenle kaybolduğu bilgisini aktarır.²

İbnü'l-Kâsım nüshası, Ali b. Muhammed el-Kâbisî'nin (ö.403/1012), sadece merfû ve hükmen merfû rivayetleri alarak, Mâlik'in şeyhlerine göre sıraladığı muhtasar çalışması şeklinde Muhammed b. Alevi b. Abbâs el-Mâlikî'nin tahkik ve talikiyle "*Muvatta'ü'l-imam Mâlik b. Enes, rivayetü İbni'l-Kâsım ve telhîsü'l-Kâbisî*" ismiyle 1985 yılında Cidde'de basılmıştır. Eserin Ali İbrahim Mustafa tarafından yapılan tahkiki ise Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye tarafından yayımlanmıştır. Kâbisî esere teberrüken Mâlik'in Muhammed ismindeki şeyhleriyle başlamış, ardından normal alfabetik sırayı gözetmiştir.³ Çalışmada, Kâbisî'nin muhtasarına ihtiyaç duyulan ve özellikle ihtilafî rivayetlerde başvurulmuştur.

Tezimizdeki karşılaştırmalarda İbnü'l-Kâsım nüshasının büyü bölümünü içeren Miklos Muranyî tarafından tahkiki yapılan "*Muvatta' li-Mâlik b. Enes el-Esbahî: Ebvâbü'l-büyû rivâyetü Abdurrahman b. el-Kâsım el-Utekî*" adlı baskı esas alınmıştır.⁴ Bu baskının dayandığı elyazması, Kayrevan'da Dirâsetü'l-Hadâra ve'l-Fünûnü'l-İslâmiyye enstitüsünde 77/12 rakam ve dosya numarasında

¹ A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/454.

² Türkî, "et-Takdîm", (Ka'nebî), 11; Mebrûk, *Mâlik ve amelühü bi'l-hadîs*, 272; Kızılkaya Yılmaz, *Muvatta'daki Mürsel Rivâyetler*, 37.

³ Muhammed b. Alevî b. Abbâs el-Mâlikî, "Mukaddime", *Muvatta'ü'l-İmâm Mâlik b. Enes rivâyetü İbni'l-Kâsım ve telhîşü'l-Kâbisî*, mlf. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (Abudabi: el-Mecmeu's-Sekafî, 1425/2004), 26; Dutton, *The Origins of Islamic Law*, 23; Özen, "İbnü'l-Kâsım", 21/104.

⁴ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta' li-Mâlik b. Enes el-Esbahî ebvâbü'l-büyû rivâye Abdurrahman b. el-Kâsım el-Utekî*, nşr. Miklos Muranyî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1437/2016).

yer almaktadır. 29 satırlık toplam 23 varaktan oluşan bu nüshanın, üçüncü ve dördüncü asırda Kayrevan uleması arasında tedavülde olduğu nakledilir. Bu elyazması, “*mâ yükrehü min bey’i’r-rakîk*” ile başlamakta “*bey’u’l-lahm bi’l-hayevân*” babıyla sona ermekte ve muhakkikin sayımıyla 222 rivayet içermektedir.¹

4. Abdullah b. Vehb (ö.197/813)

Muvatta’ edebiyatı başlığı altında Abdullah b. Vehb’in hayatı, ilmi konumu, güvenilirliği ve eserlerine değinilmiştir. Bu nedenle, burada onun sadece Mâlik’in ashabı içerisindeki yeri, *Muvatta’*’ı rivayeti, niteliği, mevcut nüshaları ve baskıları konularına temas etmekle iktifa edilmiştir.

Mâlik’in âlim², imam³ ve Mısır’ın fakihi olarak nitelediği ve aralarında yakın bir ilişki olan⁴ İbn Vehb’e, Kâdî `İyâz’ sika ve meşhur *Muvatta’* râvileri arasında yer verir.⁵ Mâlikin önde gelen öğrencilerinden İbn Abdülhakem (ö.214/829) “O, *Mâlik konusunda en sağlam kişidir, o İbnü’l-Kâsım’dan daha fakihtir.*”⁶ demiştir. Esbağ’ın yorumu ise “*İbn Vehb, Mâlik’in ashabı içerisinde sünen ve âsârı en iyi bilendir, ancak o zayıf kimselerden rivayette bulundu, ona divanu’l-ilm denirdi.*”⁷ şeklindedir. Ahmed b. Sâlih, “*Mâlik konusunda Allah’ın yarattıkları arasında İbn Nâfi’ ve İbn Vehb’den daha büyük kimse yoktur.*”⁸ derken, Ebû Mus`ab ez-Zührî,

¹ Miklos Muranyi. “el-Mukaddime”, *el-Muvatta’ li-Mâlik b. Enes el-Esbahî ebvâbü’l-büyük rivâye Abdurrahman b. el-Kâsım el-Utekî*, mlf. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1437/2016), 12-13.

² İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû’l-müzheb*, 147.

³ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 3/231.

⁴ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/51; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû’l-müzheb*, 132; Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 3/230.

⁵ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 2/86.

⁶ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû’l-müzheb*, 132; Zürkânî, *Şerhu’z-Zürkânî*, 1/14.

⁷ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû’l-müzheb*, 132.

⁸ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 3/232.

“İbn Vehb’in Mâlik’ten naklettiği mesâil, sahih olanıdır.”¹ değerlendirmesinde bulunur.

Hâfız Moğoltây’ın, “O (İbn Vehb) ve Ka’nebî muhaddislere göre Mâlik’ten rivayet edenlerin en güvenilir ve sağlam olanlarıdır” ifadesi, İbn Vehb’in hadis aldığı kişilerde seçici davranmamasından dolayı tenkid edilmiştir.² İmam olarak kabul edilen Hârûn b. Abdullah’ın (ö.243/857), “İnsanlar, Mâlik’ten nakledilen bir şey konusunda ihtilafa düştüklerinde, İbn Vehb’in gelmesini beklerlerdi. Nihayetinde gelince ona sorarlardı”³ ifadesi ise onun Mâlik rivayetlerinde bir otorite olduğunu teyid eder. Dârekutnî, *Muvatta’* konusunda güvendiği ve öne çıkardığı râviler arasında İbn Vehb’e yer vermiş,⁴ Taberî de *İhtilâfu’l-fukahâ* adlı eserinde onun rivayetini tercih etmiştir.⁵

İbn Vehb, hem kendine ait *Muvatta’* isimli eseri hem de Mâlik’in *Muvatta’*’ının râvileri arasında yer almasıyla diğerlerinden ayrılır.⁶ Henüz 16, 17 yaşlarında ilim talebine başlayan⁷ İbn Vehb’in, Mâlik ile ilk görüşmesi 144/762 senesinde hac esnasında gerçekleşir. İbn Vaddâh’ın verdiği bilgiye göre bu görüşmede bir mesele dışında Mâlik’ten herhangi bir şey işitmez.⁸ Ebû Tâhir b. Serh ve Ebû Ca’fer b. Harrâr’ın rivayetine dayanan yaygın kabul, İbn Vehb’in, 148/765 senesinde yaptığı rihleden sonra vefatına kadar Mâlik’in meclislerine katıldığı şeklindedir. İbn Vehb, hacca gittiği için, Mâlik’in vefatında yanında

¹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 16/284.

² Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket ‘alâ Kitâbi’bni’s-Şalâh*, thk. Rebî b. Hâdi Umeyr (Medîne: el-Câmiatü’l-İslâmiyye, 1404/1984), 1/61; Zürkânî, *Şerhu’z-Zürkânî*, 1/14.

³ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 16/283. Ebû Mus’ab’dan gelen benzer bir rivayet için ayrıca bk. Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 3/231.

⁴ Zehebî, *Siyer*, 10/263.

⁵ Sezgin, *Târîhu’t-türâşi’l-‘Arabî*, 3/134.

⁶ İbn Nâsiruddîn, *İthâfu’s-sâlik*, 140.

⁷ Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 3/230.

⁸ Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 3/230.

bulunamamıştır.¹

Şîrâzî'den gelen rivayette ise İbn Vehb'in, Mâlik ile 20 sene arkadaşlık yaptığı ve onun meclisinde bulunduğu kaydedilir.² Mâlik'in vefatının 179/795 senesi olduğu dikkate alındığında, 148/765 senesi ile arasında 31 sene bulunmaktadır. Dolayısıyla burada yirmi sene ifadesi ile bilfiil Mâlik'in dersinde veya Medine'de bulunduğu zamanlar kastedilmiş olabilir. Mâlik'e yaptığı rihlelerin çoğunda beraber bulunduğu İbnü'l-Kâsım için de 20 yıl Medine'de ilim tahsil ettiğinin nakledilmesi de bu veriyi destekler.³ İbn Vehb, bu rihlelerde, Mâlik'e bir sene kendisinin bir sene İbnü'l-Kâsım'ın soru yönelttiğini belirtmiştir.⁴ Diğer taraftan, Ebû Tâhir, İbn Vehb'in Mâlik'ten semâının İbnü'l-Kâsım'dan 10 kûsür sene önce olduğunu zikretmiştir.⁵ İbnü'l-Kâsım ile Mâlik'ten naklettiği bazı şeylerde farklılıklar bulunmasının nedeninin sorulması üzerine İbn Vehb, kendisinin Mâlik'in yanına genç ve dinçken, İbnü'l-Kâsım'ın ise yaşlı ve güçten düşmüşken gittiği cevabını vermiştir. Ayrıca, İbn Vehb'in kitabındaki hataların Mâlik tarafından düzeltilmesinin etkisi de olmalıdır.⁶ İbn Hazm'a göre, İbn Vehb, *Muvatta'*, Ebû Mus'ab'dan uzun bir zaman önce dinlemiştir.⁷

İbn Vehb'in *Muvatta'*ı ilk telif edildiği dönemlerde dinlemiş olması, onun rihle tarihi dikkate alındığında doğru gözükmektedir.⁸ Bununla birlikte 148/765 senesinden vefatına kadar Mâlik ile uzun bir süre birlikte olan İbn Vehb'in

¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/74; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/230; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-mûzheb*, 133; Hasenî, *Envâru'l-mesâlik*, 23.

² Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/230; İbn Nâsiruddîn, *İthâfû's-sâlik*, 140.

³ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/247, 248; Zirikî, *el-A'lâm*, 3/323; Zehebî, *el-İber*, 1/238; Özen, "İbnü'l-Kâsım", 21/103.

⁴ Zehebî, *Siyer*, 9/121.

⁵ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/230; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-mûzheb*, 133.

⁶ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/236.

⁷ İbn Hazm, *el-İhkâm*, 2/137.

⁸ Ezher, *el-Medhal*, 119; Mebrûk, *Mâlik ve amelühü bi'l-hadîs*, 283.

Muvatta'ı birden fazla kez dinlemiş olması ve eğer varsa ondaki yeni ekleme ve düzeltmeleri de kendi kitabına eklemesi kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Hatîb el-Bâğdâdî'nin kaydettiğine göre İbn Bükeyr, İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım ve Sa'îd b. Ebî Meryem, *Muvatta*'ı Mâlik'e İbn Yakûb'un evinde ikinci kez arz etmişlerdir.¹ Netice itibariyle İbn Vehb, *Muvatta*'nın ilk râvilerinden olsa da, onun bu eseri en son ne zaman dinlediğine dair kesin bir tarih vermek mümkün değildir.

İbn Nâsiruddîn'in (ö.842/1438), Hârûn b. Sa'îd'den naklettiği, İbn Vehb'in "*Mâlik'in Muvatta'ını Mısır ile Medine arasında ezberledim.*"² ifadesinden hareketle Ezher, İbn Vehb'in, *Muvatta*'ı, Mâlik ile mülaki olmadan önce onu ezberledi çıkarımında bulunmaktadır.³ Nitekim, *Muvatta*'nın oluşum tarihiyle ilgili verilerle uyum arz etmeyen bu iddia, doğru kabul edildiğinde İbn Vehb'in *Muvatta*'ı 144/762 senesinden önce ezberlemiş olması gerekir ki eserin bu tarihte telifi uzak bir ihtimaldir. Kanaatimizce bu ifadeyi İbn Vehb'in *Muvatta*'ı pek çok kez yaptığı rihlelerden biri esnasında ezberlediği şeklinde anlamak daha doğrudur.

Halîlî, İbn Vehb'in *Muvatta*'nın, Mâlik'in diğer bütün râvileri üzerine ziyadeler içerdiğini söylerken;⁴ İbn Hazm, onun *Muvatta*'nın, Ebû Mus'ab'ınki gibi olup ziyade içermediğini kaydetmiştir.⁵ Bu iki farklı değerlendirmenin, İbn Vehb'in kendi *Muvatta*'sı ile Mâlik'ten rivayet ettiği *Muvatta*'nın karıştırılmasından kaynaklanması muhtemeldir.⁶

İlgili bölümde İbn Vehb'in kendi *Muvatta*'sı hakkında bilgi verildiği için burada sadece, Mâlik'ten rivayet ettiği *Muvatta*'ya değinilmiştir. İbn Vehb'in

¹ Hatîb, *el-Câmi' li-aḥlâkı'r-râvî*, 2/51.

² İbn Nâsiruddîn, *İthâfû's-sâlik*, 136.

³ Ezher, *el-Medḥal*, 119.

⁴ Halîlî, *el-İrşâd*, 1/255; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/74.

⁵ İbn Hazm, *el-İḥkâm*, 2/137.

⁶ Mebrûk, *Mâlik ve amelühü bi'l-hadîs*, 284.

Muvatta' rivayeti olarak nitelenebilecek tek nüsha kanaatimizce Hüseyin b. Ahmed el-Eyyûbî el-Velîdî el-Mısırî tarafından İbnü'l-Kâsım ile İbn Vehb'in *Muvatta'* rivayetlerini cem ederek oluşturduğu nüshanın elyazmasıdır. Bu elyazması `Ukûl, Diyât ve Kasâme kitaplarıyla başlamakta, cihâd, akzıye, vesâyâ, hudûd, radâ`, kırâz, şuf'a, müsâkât, dahâyâ, zebâih, eyman, nüzûr, cenâiz, ferâiz, mükâteb, müdebber kitabıyla devam etmekte, câmi' ile sona ermektedir.¹ Abdülmecîd Türkî'nin 188 varaktan müteşekkil iki cilt halinde muttali olduğu nüsha da bununla aynıdır. Türkî'nin verdiği bilgilere göre ilk cildin başında eksiklikler bulunmakta, ikinci cildin başında ise yani 139. levhada “*es-Sifrü's-sânî mine'l-Muvatta' rivâyetü Abdullah b. Vehb ve Abdurrahman b. Kâsım el-Mısreyeyni `an Mâlik...*” yazmaktadır.² Bizim temin ettiğimiz elyazması da aynı şekildedir. Türkî, bu rivayetin içerik açısından, bilinen *Muvatta'* rivayetlerinden uzak olduğunu ifade etmekte ve muhtemelen bu nedenle *Muvatta'ü'l-Kebîr*'in, Mâlik'in yerine doğrudan İbn Vehb'e nispet edildiğini kaydetmektedir.³ Bu nüshanın elyazmasının İstanbul'daki Feyzullah Efendi ve Veliyyüddîn Efendi kütüphanelerinde yer aldığı da belirtilmiştir.⁴ Matbû bir nüshası bulunmaması nedeniyle, İbn Vehb rivayetiyle ilgili farklılıklar ikincil kaynaklardan hareketle tespit edilmiştir.

5. Ma'n b. İsâ el-Kazzâz (ö.198/814)

Ebû Yahyâ Ma'n b. İsâ b. Yahyâ b. Dînâr el-Medenî el-Kazzâz 130/747 senesinden sonra doğdu, 198/814 senesinin Şevval ayında Medine'de vefat etti.⁵

¹ Rızâ Bûsâme el-Cezâirî, “ed-Dirâse”, 1/220.

² Türkî, “et-Takdîm”, (Ka'nebî), 11; Rızâ Bûsâme el-Cezâirî, “ed-Dirâse”, 1/220.

³ Türkî, “et-Takdîm”, (Ka'nebî), 11.

⁴ Ebû Gudde, “Takdime”, 1/26; Süleymânî, “Mukaddimetü Kitâbi'l-Mesâlik”, 1/135.

⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/615; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 7/390-391; İbn Abdilber, *el-İntikâ'*, 61; Zehebî, *Siyer*, 9/304, 306.

Mâlik, İbn Ebî Zî'b, Muâviye b. Sâlih (ö.158/774) ve İbrâhim b. Tahmân (ö.163/780) gibi zevâtan rivayette bulunan Ma'n'ın öğrencileri arasında İbn Hanbel, Ali b. Medînî, İbn Maîn, Humeydî, İbn Ebî Şeybe ve Züheyr b. Harb (ö.234/849) gibi önde gelen muhaddisler yer almaktadır.¹

Şâfiî'nin rivayetlerini beğendiği Ma'n'ı, Zehebî, imam, hâfız, sebt, sika, kesîru'l-hadîs, me'mûn;² İbn Sa'd, sika, kesîru'l-hadîs, sebt, me'mûn;³ Humeydî *“gözler onun gibisini görmedi”*⁴ diyerek tadil ve tevsik etmiştir.⁵

Ma'n, daha çok Mâlik ve *Muvatta'* konusundaki güvenilirliği ve rivayetlerine hakimiyetiyle ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda Ebû Hâtim, *“Mâlik'in ashabının en sebtî ve en güveniliridir. O, bana Abdullah b. Nâfi' ve İbn Vehb'den daha sevimlidir”*⁶ demiş, Dârekutnî de onu Mâlik'in ashabının en kuvvetlileri arasında saymıştır.⁷ İbn Maîn ise *“O, Mâlik'in hadisinde sikadır, onda Muvatta' dışında az bir rivayet var, biz ona Mâlik'in hadisini almak için yöneldik.”*⁸ değerlendirmesiyle birikimine işaret etmiştir.

Muvatta' Rivayeti

Ma'n, Mâlik'in ashabının müftü, mütkın, en hayırlı ve önde gelenlerinden olup aynı zamanda onun yakın arkadaşı ve dostudur.⁹ O kadar ki, Mâlik,

¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/390-391; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/181; İbn Abdilber, *el-İntikâ'*, 61; Zehebî, *Siyer*, 9/304-305.

² Zehebî, *Siyer*, 9/304, 306.

³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/615; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/253.

⁴ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/149.

⁵ Halîlî, *el-İrşâd*, 1/227.

⁶ Zehebî, *Siyer*, 9/305; İbn Abdilber, *el-İntikâ'*, 61; Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, 1/13.

⁷ Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed- Dârekutnî, *Suâlât Ebî Abdullah b. Bükeyr ve Gayrihi*, thk. Ali Hasan Ali Abdülhumeyd (Ammân: Dâru Ammâr, 1408/1988), 42-43.

⁸ Bâcî, *et-Tadîl ve't-tecrîh*, 2/726; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/253.

⁹ İbn Abdilber, *el-İntikâ'*, 61; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/148; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/1215.

mescidden çıkarken ona yaslanır ve bu nedenle ona “useyyetü Mâlik / Mâlik’in küçük bastonu” denilmişti. Mâlik, sadece o sorduğunda, hadislerle ilgili konularda Iraklılar’ın görüşüne cevap verirdi.¹ Hocasıyla uzun süre birlikte olan, o ne söylediye yazan Ma’n b. Îsâ²: “O’na arzettiklerim hâriç, Muvatta’daki tüm hadisleri Mâlik’ten semâ ettim. Hadis olmayanların tamamını da sorduklarım hariç Mâlik’e arzettim/okudum.”³ ifadesiyle hocasının rivayetleri konusundaki otoritesini, sağlam rivayetini ve güvenilirliğini ortaya koymuştur.

Ma’n b. Îsâ, Mâlik’in, *Muvatta*’yı rivayet meclislerinde ağzından çıkan hemen her şeyi kağıt olsun, deri olsun bir yere yazma konusunda gayret göstermiş ve böylece ciddi bir yazılı rivayet malzemesine sahip olmuştur. Ebû İshâk’ın “Ma’n, Mâlik’in ağzından çıkan her şeyi yazmıştır”, İbnü’l-Medînî, “Ma’n b. Îsâ bize Mâlik’den işittiği kırkbin meseleyi (yazdığı kitabı) çıkarıp bize gösterdi.” ifadeleri bunu açıkça göstermektedir.⁴ Bir başka haberde Mâlik’ten tahdis ettiği her rivayeti otuz kereden fazla ondan işittiğini söyleyerek semâsının kuvvetini ortaya koymuştur.⁵ İbn Habîb ve Şîrâzî tarafından Mâlik’in fakih ashâbı arasında sayılması ise⁶ fikhî yetkinliğine delalet etmektedir.

Ma’n, rivayetlerin naklinde kullandığı lafızlarda titiz davranmıştır. Zira bir seferinde Mâlik’in hadis meclislerinde genel usulün, hocaya okuma yani arz metodu olmasından dolayı İbn Bükeyr, Ma’n’ın rivayet ederken “*haddesenî Mâlik*” ifadesini kullanmasını yadırgamış ve ona nedenini sormuştur. Bunun üzerine

¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 8/278; İbn Abdilber, *el-İntikâ*, 61; Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 3/148; Zehebî, *Siyer*, 9/305.

² İbn Abdilber, *el-İntikâ*, 61; Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 3/148.

³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 8/278; İbn Abdilber, *el-İntikâ*, 61; Zehebî, *Siyer*, 9/305.

⁴ Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 3/148; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/181; Zehebî, *Siyer*, 9/306; Kandehlevî, *Evcezü’l-mesâlik*, 1/101.

⁵ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, 6/321.

⁶ Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 3/148.

Ma'n "Mâlik'ten bir deri üzerine yazdığım hadisleri çıkarırdım ve ona Ey Ebû Abdullah! bana bu hadisi oku derdim. O da bana okurdu. Sonra birkaç gün onu bırakır, daha sonra başka bir deri (ruk'a) parçası ile tekrar yanına giderdim." diyerek "haddesenî" lafzını semâda kullanmadaki titizliğini anlatmıştır.¹ Buhârî, Müslim, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve İbn Hanbel gibi hadis imamlarının Mâlik'in hadislerini Ma'n aracılığıyla nakletmesi ona duyulan güveni göstermektedir.²

Kanaatimizce Ma'n b. İsâ'nın rivayetdeki titizliği ile Mâlik ve *Muvatta*'sı konusundaki otoritesi nüshasının sonraki dönemlerde de nakledilmesine imkan vermiştir. Yine bu nedenlerle Cevherî ve Dârekutnî gibi *Muvatta*' üzerine eser kaleme alan meşhur müellifler, bu nüshayı asıl nüshalardan kabul ederek farklılıklarına değinmişlerdir.³ Bu nüsha, özellikle onun yanında uzun süre bulunan bir râvisi tarafından yazılması ve Mâlik'ten semâ yoluyla alınması açısından çok kıymetlidir.⁴

İbn Hazm, Ma'n b. İsâ'nın *Muvatta*'ı semâ tarihinin Ebû Mus'ab'dan önce olduğunu zikretmektedir.⁵ Tarih ve tabakat kaynaklarında şeyhleri ağırlıklı olarak Medinelilerden oluşan Ma'n b. İsâ'nın herhangi bir rihlesinden bahsedilmemektedir. Muhtemelen o da, Mâlik gibi Medine dışına çıkmamış ve onun yanında vefat edene kadar derslerine devam etmiştir. Dolayısıyla Ma'n'ın *Muvatta*'ının en son nüshalardan olduğu rahatça söylenebilir.

Günümüzde bu nüshanın herhangi bir elyazmasından bahsedilmemesi büyük bir kayıptır. Bununla birlikte onun rivayetinin farklılıklarıyla ilgili ikincil eserlerde pek çok bilgi bulunması bize kısmen de olsa bir karşılaştırma imkanı

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/150.

² Hasenî, *Envâru'l-mesâlik*, 28-29.

³ Sa'îdî, "Mukaddime", 28; Cevherî, *Müşnedü'l-Muvatta*'.

⁴ bk. Hamdân, *el-Muvatta'ât*, 87.

⁵ İbn Hazm, *el-İhkâm*, 2/137.

vermiştir.

6. Süleyman b. Bürd et-Tücîbî (ö.210/825)

Ebu'r-Rebî' Süleymân b. Bürd b. Necîh et-Tücîbî'nin doğum tarihi bilinmemektedir. Mâlik'in Mısırlı râvileri arasında yer alan İbn Bürd'ün vefat tarihi 210/825'tir. Sem'ânî bu tarihi 212/828 senesinin zilhicce ayı olarak verir.¹

Mâlik, Leys b. Sa'd, İbn Lehîa ve Derâverdî (ö.187/803) gibi alimlerden rivayette bulunan İbn Bürd² imam olarak görülmesinin³ yanında fıkıhçılığıyla da ön plana çıkmış⁴ ve Mısır'da kadılık yapmıştır.⁵ Aynı zamanda yargı usulüyle ilgili birikimiyle öne çıkmıştır.⁶ Değerlendirmelerden anlaşıldığı üzere fikhî formasyonu ile ön plana çıkmış *Muvatta'* râvileri arasındadır.

***Muvatta'* Rivayeti**

İbn Bürd, Mâlik'ten *Muvatta'*yı rivayet etmiş, ayrıca ondan fıkıh ilmini öğrenmiştir.⁷ Muhammed b. Abdülhakem (ö.268/882), İbn Bürd'ün *Muvatta'*ı semâsını, en sahih *Muvatta'* olarak değerlendirmiştir.⁸ Kādî İyâz onu Mâlik'ten *Muvatta'*ı rivayet eden meşhur ve sika imamlardan saymıştır.⁹ Bu rivayet, Cevherî'nin esas aldığı nüshalar arasındadır. Bu bilgiler ışığında İbn Bürd

¹ Sem'ânî, *el-Ensâb*, 1/402; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/283.

² Sem'ânî, *el-Ensâb*, 1/402.

³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 15/97.

⁴ Sem'ânî, *el-Ensâb*, 1/402; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/283.

⁵ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/283; Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf el-Kindî'nin kitabında bu bilgi tespit edilememiştir. Bk. Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf b. Ya'kûb b. Hafs el-Kindî, *Kitâbü'l-Vülât ve kitâbü'l-kudât*, thk. Muhammed Hasan İsmâ'il ve Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003)

⁶ Kindî, *Kitâbü'l-vülât*, 312, 436; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/283.

⁷ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/283.

⁸ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/283; İbn Nâsiruddîn, *İthâfü's-sâlik*, 140.

⁹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/86.

rivayetinin sonraki dönemlerde yaygınlık kazanamamakla birlikte güvenilir, sahih ve sabit bir nüsha olduğu anlaşılmaktadır.¹ Tarih ve rical kaynaklarında İbn Bürd'ün Mâlik ile hangi zaman diliminde görüştüğü ve ondan *Muvatta*'ı ne zaman rivayet ettiğiyle ilgili herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

7. Muhammed b. Mübârek es-Sûrî (ö.215/830)

Ebû Abdullah Muhammed b. Mübârek b. Ya'lâ el-Kuraşî es-Sûrî el-Kalânî² 153/770 senesinde doğdu. 215/831 senesinde ikamet ettiği Şam'da vefat etti ve cenaze namazını Ebû Müshir (ö.218/833) kıldırdı.³ Mâlik b. Enes, İsmâil b. Ayyâş (ö.181/797), Süfyân b. Uyeyne (ö.198/814) ve Bakıyye b. Velîd (ö.197/812) gibi zevattan rivayette bulunan Sûrî'nin öğrencileri arasında Yahyâ b. Maîn, Muhammed b. Yahyâ ez-Zühîlî (ö.258/872), Dârimî (ö.255/869) ve Ebû Zûr'a (ö.264/878) gibi meşhur muhaddisler yer almaktadır.⁴

Sûrî imam ve hafız olarak nitelenmesinin dışında, Dimaşk'ın önde gelen müftü ve ilim adamlarından sayılmıştır.⁵ Zahid kişiliğine vurgu yapılan⁶ Sûrî, pek çok cerh-tadil alimi tarafından güvenilir bir râvi olarak görülmüştür.⁷

¹ Ezher, *el-Medhal*, 121.

² Zehebî, *Siyer*, 10/390.

³ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 1/199-200; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 55/219, 223; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 8/343; Ebû Zûr'a Abdurrahmân b. Amr b. Abdillâh ed-Dimaşkî, *Târîhu Ebî Zur'a ed-Dimaşkî*, thk. Şükrullah b. Nimetullah el-Kücânî (Dimaşk: Mecmeu'l-Lugati'l-Arabiyye, 1400/1980), 282; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/269. Ebû Zûr'a: Muhammed b. Mübârek'in 215 senesindeki cenazesinde bulundum. Onun namazını Ebû Müshir kıldırdı ve onu övüyordu. İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 55/225, 226; Zehebî, *Siyer*, 10/391.

⁴ Zehebî, *Siyer*, 10/390.

⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 55/223; Zehebî, *Siyer*, 10/390-391; İbnü'l-İmâd, Ebu'l-Felâh Abdülhayy b. Ahmed el-Hanbelî ed-Dimaşkî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahibâri men zeheb*, thk. Abdülkadir el-Arnaûd ve Mahmûd el-Arnaût (Beyrut: 1986, Dâru İbn Kesîr), 3/72.

⁶ Sem'ânî, *el-Ensâb*, 8/343.

⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/104; Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Târîhu's-sikât*, thk. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1984), 412; Zehebî,

Muvatta' Rivayeti

Sûrî'nin, Mâlik'ten *Muvatta'*ı rivayet ettiğini İbn Nâsiruddîn, Suyûtî ve Ekfânî gibi alimler kaydetmekte, fakat niteliği hakkında bilgi vermemektedirler.¹ Kâdî 'Iyâz, onu Mâlik'ten *Muvatta'*yı rivayet eden meşhur ve sika imamlardan kabul eder.² Cevherî de *Müsnedü'l-Muvatta'*ını oluştururken bu nüshanın farklarına değinir. Elimizde herhangi bir nüshası yer almadığından dolayı bu rivayetle ilgili farklar, ikincil kaynaklardan hareketle tespit edilmeye çalışılmıştır.

8. Abdullah b. Yûsuf et-Tinnîsî (ö.218/833)

Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf el-Kelâî ed-Dımaşkî et-Tinnîsî³, aslen Şamlı olmasına rağmen daha sonra Mısır denizindeki karaya yakın bir ada olan Tinnîs'e yerleşmiştir.⁴ Mısırdaki eğitim faaliyetlerinde bulunmuş ve orada yaklaşık seksen yaşındayken 218/833, zayıf bir görüşe göre ise 217/832⁵ senesinde vefat etmiştir.⁶

Mâlik b. Enes'in yanı sıra Leys b. Sa'd, Abdullah b. Vehb ve İbn Uleyye'den (ö.193/809) de rivayette bulunan Abdullah b. Yûsuf'tan Buhârî, İbn Maîn, Zühî

Siyer, 10/390; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/71; İbn Nâsiruddîn, *İthâfû's-sâlik*, 179.

¹ İbn Nâsiruddîn, *İthâfû's-sâlik*, 179; A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'ı'l-imâm Mâlik", 1/235.

² Kâdî 'Iyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/86.

³ Tinnîs: Mısırdaki Fermâ ile Dimyât arasında karaya yakın mesafede Mısır denizinde bir adadır. Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, (Beyrut: Dâru Sâdir, 1397/1977), 2/51; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 3/93.

⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 5/233; Zehebî, *Siyer*, 10/357; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/333.

⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *et-Târîhu'l-evsaf*, thk. Teysîr b. Sa'd (Riyad: Dâru'r-Rüşd, 1426/2005), 2/338; Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Buhârî el-Kelâbâzî, *el-Hidâye ve'l-irşâd fî ma'rifeti ehli's-sîka ve's-sedâd*, thk. Abdullah el-Leysî (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1407/1987), 1/436.

⁶ İbn Yûnus, *Târîh*, 2/117; Zehebî, *Siyer*, 10/358; a.mlf., *Mîzân*, 2/528; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/336.

ve Ebû Hâtim gibi önde gelen hadisçiler nakilde bulunmuştur.¹ Zehebî, onu mütkın bir hâfız ve imâm olarak görmüş;² Buhârî, Şamlıların en sebt kişilerinden saymıştır.³ Ebû Hâtim, İclî, Ebû Ya'la, İbn Yûnus, Ebû Müshir ve İbn Hibbân da onu sika diye nitelemiştir.⁴

Muvatta' Rivayeti

Abdullah b. Yûsuf et-Tinnîsî, kendi ağzından nakledilen rivayete göre *Muvatta'*ı, Mâlik'ten İshâk b. İbrâhim el-Huneynî'nin (ö.216/831) arzıyla iki kere dinlemiştir.⁵ İbn Bükeyr'in onun semâsıyla ilgili şüphe izhar etmesi üzerine, Ebû Müshir ed-Dımaşkî, İbn Abdülhakem'in (ö.214/829) oğlu Muhammed b. Abdullah'a, bu semânın 166/782 senesinde kendisiyle birlikte olduğunu söylemiştir. Bu olayı Muhammed, kendisine anlattığında İbn Bükeyr, hiçbir cevap vermemiş, bir rivayete göre de kabul etmiştir.⁶ Zehebî'ye göre bu konuda İbn Bükeyr'in sözüne değil de İbn Maîn'in onun hakkındaki değerlendirmelerine itibar edilmesi gerekir.⁷ O, Mâlik'ten *Muvatta'* dışında bazı mesail de rivayet etmiştir.⁸

O'nun Mâlik'ten nakli, özellikle de *Muvatta'* rivayeti hakkında, İbn Maîn, "*Muvatta' konusunda esbetü'n-nâs, Abdullah b. Yûsuf ve Ka'nebî'dir*"⁹,

¹ Zehebî, *Siyer*, 10/358; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/335.

² Zehebî, *Siyer*, 10/357.

³ Zehebî, *Siyer*, 10/358.

⁴ İclî, *Târîhu's-sikât*, 284; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/205; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/349; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/335; Halîfî, *el-İrşâd*, 1/262; Zehebî, *Siyer*, 10/358

⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 33/396; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/335; İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/342.

⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 33/396-398; Zehebî, *Siyer*, 10/358; İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/341; Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/101; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/335; İbn Nâsiruddîn, *İthâfû's-sâlik*, 381.

⁷ Zehebî, *Mîzân*, 2/528.

⁸ İbn Yûnus, *Târîh*, 2/117; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 33/395; Zehebî, *Siyer*, 10/358.

⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/335; Zehebî, *Siyer*, 10/358; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 33/397.

“yeryüzünde Muvatta’ konusunda ondan daha güvenilir (evsak) biri kalmamıştır”¹ değerlendirmesinde bulunur. Zehebî İbn Yûsuf’u İbn Bükeyr’dan daha sağlam görür.² Buhârî de Mâlik ve diğerleri konusunda ona itimad etmiş ve ondan pek çok rivayette bulunmuştur.³ Buhârî, ona Mısır’da 217/832 senesinde mülâki olmuş ve onun vasıtasıyla Mâlik’ten 276 rivayet nakletmiştir.⁴ Cevherî ve Dârekutnî’nin eserlerinde rivayet farklarına değindikleri bir nüsha olarak onu kabul etmeleri de bu rivayetin değerinin bir yansımasıdır.

9. Abdullah b. Mesleme el-Ka’nebî (ö.221/836)

Asıl itibariyle Medine’li olan Ebû Abdurrahman Abdullah b. Mesleme b. Ka’neb el-Hârîsî el-Ka’nebî Basra’da ikamet etmiş, sonraki yaşamını da Mekke’de sürdürmüştür.⁵ Bu nedenle bazıları onu Medine ehlinde bazıları da Basralılar arasında saymıştır.⁶ 130/747 senesinden kısa bir süre sonra doğan Ka’nebî’nin vefat tarihiyle ilgili 221/836 başta olmak üzere 220/835 veya 222/837 seneleri, vefat yeri olarak da Basra, Mekke ya da Mekke yolu gibi farklı bilgiler verilmiştir.⁷

Ka’nebî’nin ders aldığı önemli hocaları arasında Mâlik’in yanı sıra İbn Ebî Zîb (ö.159/776), Şu’be b. Haccâc (ö.160/776), Hammâd b. Seleme (ö.167/784), Süleymân b. Bilâl (ö.172/788), Leys b. Sa’d (ö.175/791), Derâverdî (ö.187/803)

¹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 16/335; Zehebî, *Siyer*, 10/358; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 33/397.

² Zehebî, *Mîzân*, 2/528.

³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/342.

⁴ Kelâbâzî, *el-Hidâye ve’l-irşâd*, 1/436; Hasenî, *Envâru’l-mesâlik*, 31.

⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/353; İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 6/31; Zehebî, *Siyer*, 10/257.

⁶ Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 3/199; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 5/181; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/353; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 16/136.

⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/353; Zehebî, *Siyer*, 10/257, 264; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 16/141; İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 6/32; Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 3/201.

ve Vekî b. Cerrâh (ö.197/812) gibi kişiler yer alır.¹ Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Muhammed b. Yahyâ ez-Zühlî, Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Zür'a er-Râzî, İsmâîl el-Kâdî ve Yakûb b. Şeybe onun öğrencileri arasında sayılır.² Buhârî, Ka'nebî'den *es-Sahih*'inde 123, Müslim *es-Sahih*'inde 70 rivayet nakletmiştir.³

İmam ve şeyhü'l-İslâm⁴ olarak nitelenen ve zahitliğiyle ön plana çıkan Ka'nebî, Ebû Hâtim, Ebû Zür'a, İclî, İbn Hanbel ve İbn Maîn tarafından güvenilir râviler arasında görülmüştür.⁵

Muvatta' Rivayeti

Mâlik'in yeryüzünün en hayırlısı diyerek övdüğü⁶ ve kitaplarını kendisine okuyan⁷ kişiler arasındaki Ka'nebî'nin, onun ashabı içerisinde özel bir yeri vardır. Bu meyanda İbn Maîn, Mâlik'ten rivayette en sağlam kişiler arasında onu saymıştır.⁸ İbnü'l-Medînî (ö.234/848-49), "*Ashâb-ı Mâlik'in önde gelenleri önce Ka'nebî sonra Ma'n'dır.*"⁹ değerlendirmesini yapmıştır. Hâfiz Moğultay (ö.762/1361) da muhaddisler nezdinde Ka'nebî'nin Mâlik'ten rivayet eden râvilerin en güvenilir ve en sağlamı olduğunu zikretmiştir.¹⁰

İbnü'l-Medînî, "*Muvatta' râvilerinden kimse Ka'nebî'nin üstünde*

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/199. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/137, 138; Zehebî, *Siyer*, 10/258.

² Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/199. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/138, 139; Zehebî, *Siyer*, 10/258.

³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/32; Salahattin Polat, "Ka'nebî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2001), 24/306.

⁴ Zehebî, *Siyer*, 10/257; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/281.

⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/181; Zehebî, *Siyer*, 10/260, 262; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/139; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/199-200; İclî, *Târîhu's-sikât*, 279; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/32; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 9/303; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/353.

⁶ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/198-199; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/141.

⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/139; Zehebî, *Siyer*, 10/262.

⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/353; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/200.

⁹ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/281.

¹⁰ Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, 1/14.

görülmaz.”¹ görüşündedir. Ebû Hâtim, “*Muvatta’ konusunda Ka’nebî benim en çok sevdiğim kişidir. O’ndan daha mütevazısını görmedim.*”² demiştir. Dârekutnî ise *Muvatta’* konusunda onu Mâ’n b. Îsâ ve İbn Vehb ile birlikte takdim etmiştir.³ Nesâî ve İbn Maîn’e göre o, *Muvatta’* hususunda Abdullah b. Yûsuf’un daha önündedir.⁴ İbn Hacer, Ka’nebî’nin üstün tutulmasını Şâfiî’den 17 sene daha fazla yaşaması ve semânın arzdan daha sağlam olduğu düşüncesinden hareketle Mâlik’ten *Muvatta’*’ı çok kez dinlemesiyle ilişkilendirir.⁵

Mâlik’in yanına 30 sene boyunca sık sık gittiğini ifade eden Ka’nebî, “*Muvatta’da istersem “defalarca işittim/semâ ettim” diyemeyeceğim hiçbir hadis yoktur. Fakat ben (nakilde) Muvatta’ı kıraatimle yetindim. Çünkü Mâlik, kişinin âlime okumasının, âlimin ona okumasından daha sebt olduğu görüşündeydi.*”⁶ diyerek rivayetin güvenilirliğini ve sağlamlığını ortaya koyar. Ebû Ali el-Gassânî’den gelen bir nakilde, Ka’nebî, “*Mâlik’e 20 sene devamlı olarak gittim, sonunda ona Muvatta’ı okudum.*”⁷ diyerek bu süreyi daha kısa tutar. Muhammed b. Mahled el-Attâr ed-Dûrî’nin (ö.331/942) eserinde Ahmed b. Mansûr b. Seyyar er-Ramâdî’den (ö.265/878) Ka’nebî’nin Mâlik’e arz tarihiyle ilgili rivayeti şu şekildedir: “*Ka’nebî’ye Mâlik’e ne zaman arz ettin denildi. O, 161/777 veya 163/779 şeklinde cevap verdi.*”⁸ İbn Abdilber ise Ka’nebî’nin Mâlik’in vefatına

¹ Zehebî, *Siyer*, 10/260.

² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 5/181; Zehebî, *Siyer*, 10/259.

³ Zehebî, *Siyer*, 10/263; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 5/181.

⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 33/397; Zürkânî, *Şerhu’z-Zürkânî*, 1/13; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 6/32.

⁵ İbn Hacer, *en-Nüket*, 1/264; Zürkânî, *Şerhu’z-Zürkânî*, 1/13.

⁶ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 16/140; Zehebî, *Siyer*, 10/259.

⁷ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 3/199.

⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Mahled ed-Dûrî, *Mâ Revâhü’l-ekâbir an Mâlik b. Enes*, thk. Avvad el-Halef (Beyrut: Müessesetü’r-Reyyân, 1416/1995), 69.

şahid olduğunu ve bu nedenle Irak'a gittiğini kaydetmiştir.¹ Bu nedenle 161/777 ve 163/779 senelerini, Ka'nebî'nin uzun süre derslere devam edişini ve diğer ifadelerini hesaba kattığımızda *Muvatta*'ı rivayet tarihlerinden biri olarak değerlendirmek daha doğrudur. Bu bilgiler ışığında Ka'nebî nüshasının *Muvatta*'ın en son rivayetlerinden biri olduğu söylenebilir.

Muvatta' sahiplerinden İsmâîl el-Kâdî, Ka'nebî'nin, çeşitli açılardan tenkit edilen Habîb'in kıraatinden hoşlanmadığı, bu nedenle *Muvatta*'ı bizzat kendisi Mâlik'e okuyana kadar çaba gösterdiğini ifade etmiştir.² İclî (ö.261/875), *Muvatta*'ın yarısını Mâlik'in Ka'nebî'ye, diğer yarısını da onun hocasına okuduğunu kaydetmiştir.³ Kısacası ilk üç rivayete göre eserin tamamı kıraat yoluyla nakledilmişken, İclî'nin nakli dikkate alındığında yarısı semâ, diğer kısmı ise kıraat metoduyla rivayet edilmiştir.

Yukarıda zikredildiği gibi pek çok açıdan diğer nüshalardan üstün görülen Ka'nebî rivayeti, Cevherî⁴ ile Endülüslü Ebû Ömer b. Hudr et-Tuleytulî ve İbrahim b. Nasr es-Serekustî'nin *Müsnedü'l-muvatta*larına asıl teşkil etmiştir.⁵ Dârekutnî de *Ehâdîsü'l-Muvatta*'sında önde gelen üç rivayet arasında saydığı nüshanın farklılıklarına çokça temas etmiştir.⁶ Müslim, *es-Sahîh*'inde ondan toplam 18 rivayet nakletmiştir.⁷

¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 24/122.

² Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Su'âlâtü Mes'ûd b. Alî es-Sicî me'a es'ileti'l-bağdâdiyyîn 'an ahvâlî'r-ruvvât*, thk. Müveffek b. Abdullah b. Abdilkâdir (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988), 236; Zehebî, *Siyer*, 10/262.

³ İclî, *Târîhu's-şîkât*, 279; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/139.

⁴ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*', 633.

⁵ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/82; Türkî, "et-Takdîm", (Ka'nebî), 36.

⁶ Sa'îdî, "Mukaddime", 28; Zehebî, *Siyer*, 10/263.

⁷ Üzeyir Durmuş, "İmâm Buhârî'nin Sahîh'ine Kaynaklık Bakımından İmâm Mâlik'in Muvatta'sı (Tahrîc, Mukâyese ve Tahlîl)", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /14 (Mart 2019), 86.

Ka'nebî rivayetinin bilinen iki elyazması bulunmaktadır.

- *Hasan Hüsnî Abdülvehhâb Tunus Nüshası*: Dâru'l-Kütübi'l-Kavmiyye'de 18629 numarada bulunan 757 tarihli bu nüsha Dimaşk'te yazılmıştır.¹ İbn Âşûr'un tertip ettiği nüsha 77 varaktan oluşmaktadır.² Übey Abdalbârî, varak sayısını 50, Muhammed Alevî 60 olarak zikreder. Her sayfasında 17 satır bulunur.³ Muhammed ve Âişe es-Süleymânî'nin Dâru'l-Beydâ'da Muhammed es-Sakkât'ın yanında bulunduğunu söylediği de bu nüsha olmalıdır.⁴ Tunus nüshasının müstensihî rivayetleri devamlı Ka'nebî'den nakletmiş ve isnada onun ismini eklemeye gayret göstermiştir.⁵
- *Ezheriyye Nüshası*: Kahire'de Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de 3857 numaradaki bu nüsha 219 varaktan müteşekkildir. Hicrî 891 tarihli nüshanın varak ölçüsü 19x26 olup, her sayfada 23 satır yer almaktadır ve tam olarak müretteb değildir. Güzel ve açık bir nesih hattına sahip nüshanın sayfalarında rakam yoktur.⁶ Nüshanın 83. varağından itibaren 219. varağa kadar Mâlik'ten rivayet eden kişi olarak "*kâle yahyâ kâle Mâlik*" vb. şekilde Yahyâ'nın isminin çıkması nüshanın tamamının Ka'nebî'ye aidiyeti konusunda şüphe doğurmaktadır. Abdülmecid et-Türkî'ye göre, Yahyâ el-Leysî nüshasıyla yaptığı karşılaştırma esnasında gördüğü büyük benzerlikten dolayı "*kâle Yahyâ*" ifadesiyle Yahyâ el-Leysî'den başkası kastedilmemiştir.⁷

¹ Türkî, "et-Takdîm", (Ka'nebî), 22; Hasenî, *Envâru'l-mesâlik*, 191.

² Türkî, "et-Takdîm", (Ka'nebî), 23.

³ Rızâ Bûsâme el-Cezâirî, "ed-Dirâse", 1/224; Hasenî, *Envâru'l-mesâlik*, 191.

⁴ Süleymânî, "Mukaddimetü Kitâbi'l-Mesâlik", 1/134. Çünkü ikisi de Abdülhafız Mansûr'un esas aldığı nüsha olarak bahsetmektedir.

⁵ Türkî, "et-Takdîm", (Ka'nebî), 36.

⁶ Türkî, "et-Takdîm", (Ka'nebî), 29-30.

⁷ Türkî, "et-Takdîm", (Ka'nebî), 30, 34; Rızâ Bûsâme el-Cezâirî, "ed-Dirâse", 1/224-225; Bu iki elyazmasının dışında Beşşâr Avvâd Ma'rûf, el-Muvatta' nüshalarıyla ilgili yaptığı bir sunumda Ka'nebî nüshasının tam bir mahtutatını bulduğunu söylemektedir.

Ka'nebî rivayetinin ilk baskısı, Abdulhafîz Mansûr'un tahkikiyle Hasan Hüsnî Abdülvehhâb Tunus Nüshası esas alınarak 1972 ve 1976 senesinde Tunus'ta, Dâru't-Tûnusiyye ve eş-Şerîketü'l-Vataniyye tarafından 275 sayfa halinde yapılmıştır.¹ Ka'nebî rivayetinin Abdülmecîd et-Türkî tarafından diğeriyle de karşılaştırmalar yapılmak suretiyle Ezheriyye nüshası esas alınarak tahkik edilen baskısı ise 1999 yılında Dâru'l-Garbi'l-İslâmî tarafından Beyrut'ta basılmıştır. Türkî, Tûnus nüshasıyla Ezheriyye nüshası arasındaki anlamlı ve faydalı gördüğü farklara metnin alt tarafında işaret etmiştir.² Nüshanın tamamen Ka'nebî'ye aidiyeti noktasındaki şüphe nedeniyle özellikle metinsel farklılıklarla ilgili karşılaştırmalarda daha temkinli davranılmıştır.

10. Saîd b. Kesîr b. Ufeyr (ö.225/839)

Saîd b. Kesîr b. Ufeyr b. Müslim b. Yezîd el-Mısıfî'nin künyesi Ebû Osman'dır. Sa'îd b. Ufeyr şeklinde dedesine de nisbet edilir.³ 146/763, diğeri bir rivayete göre 147/764 senesinde doğmuş ve 225/839 senesinde vefat etmiştir.⁴ Mâlik'in yanı sıra Leys b. Sa'd, İbn Vehb ve İbn Lehîa gibi zevattan semâsı bulunan İbn Ufeyr'in öğrencileri arasında Buhârî, İbn Maîn ve Muhammed b. Yahyâ ez-Zühî gibi muhaddislerin yanı sıra Mısırlı pek çok râvi yer alır.⁵ Buhârî, Müslim, Nesâî ve Ebû Dâvûd ondan naklettikleri pek çok rivayete eserlerinde yer

¹ Türkî, "et-Takdîm", (Ka'nebî), 20; Süleymânî, "Mukaddimetü Kitâbi'l-Mesâlik", 1/134; Rızâ Bûsâme el-Cezâirî, "ed-Dirâse", 1/225.

² Türkî, "et-Takdîm", (Ka'nebî), 52.

³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 11/37; Zehebî, *Siyer*, 10/583.

⁴ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/272; Zehebî, *Siyer*, 10/583, 586; Kelâbâzî, *el-Hidâye ve'l-irşâd*, 1/291.

⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/266; Zehebî, *Siyer*, 10/583; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/272; Zehebî, *Siyer*, 10/583; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/56; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/74.

vermiştir.¹

Mısır diyarının alimleri arasında görülen İbn Ufeyr, tarihçiliği ve nesep bilgisiyle de ön plana çıkmış ve pek çok alim tarafından güvenilirliğine yönelik güçlü ifadelerle tadil edilmiştir.² İbn Maîn, “Mısır’da üç tane harikulade şey gördüm, Nil, piramitler ve Saîd b. Ufeyr, o sikadır”³ diyerek medhetmiştir. Ebû Hâtim, “sebt değildi, diğer insanların kitaplarından okurdu, sadûktur”⁴, Nesâî, ise sâlih⁵ değerlendirmeleriyle onu güçlü bir râvi görmediklerini belirtmiştir.

Ebû İshâk es-Sa’dî, “Onda birçok bid’at rengi vardır (غَيْرُ لَوْنٍ مِنَ الْبِدْعِ),” muhallittir ve sika değildir⁶ diyerek cerhde bulunmuştur. Ebû İshâk’ın cerhine karşılık olarak İbn ‘Adî şu savunmayı yapmıştır:

“O alimlerin indinde saduk ve sikadır. Ebû İshâk es-Sa’dî’nin dediği bu şeyin bir manası yoktur. Ne kimseden böyle bir şey duydum. Ne de kimseden bana Saîd b. Ufeyr hakkında (kötü) bir kelam ulaştı. Ancak es-Sa’dî’nin kastettiğinin başka bir Saîd b. Ufeyr olması ihtimal dahilindedir. Onun hakkında sika değil diyene gelince, kimse onu yalan söylemekle itham etmedi.” açıklamasını yapmaktadır.⁷

Zehebî de “Bu (iddia) es-Sa’dî’nin mücâzefâtındandır (cesur sözlerindendir). Sana, muhaddislerin imamı Yahyâ b. Maîn’in, İbn Ufeyr’den gözünün kamaşması yeter.”⁸ övgüsüne dayanarak bu tenkide itibar etmemiştir.

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 3/272; Bâcî, *et-Tadîl ve’t-tecrîh*, 3/1079; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 4/74.

² Zehebî, *Siyer*, 10/583; a.mlf. *Tezkiretü’l-ḥuffâz*, 2/13; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/266; Süyûtî, *Ḥüsnü’l-muḥâḍara*, 1/308.

³ Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 3/272; Zehebî, *Siyer*, 10/584.

⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve’t-ta’dîl*, 4/56.

⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 4/75.

⁶ Zehebî, *Siyer*, 10/584.

⁷ Zehebî, *Siyer*, 10/584; İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/471, 472.

⁸ Zehebî, *Siyer*, 10/584.

Ebû Saîd b. Yûnus, İbn Ufeyr'i nesep bilgisi, geçmiş haberleri, eyyâmü'l-arabı ve târihleri en iyi bilen kişilerden biri olarak tanıttıktan sonra onun edebî yönüne, fesahatine ve mücalesesinin güzelliğine işaret etmiştir.¹ Kādî İyâz da onun ilm-i hadis ve ilm-i haberde ön plana çıktığını ve bir tarih kitabı telif ettiğini zikretmiştir.² O'nun farklı ilim dallarındaki üstünlüğü ve tebahhuru, "*Mısır, bu kadar fazla ilmi kendisinde bir arada toplayan ondan başka birini daha çıkarmadı.*"³ sözünü söyletmiştir.

Muvatta' Rivayeti

Sâhibü Mâlik olarak anılan Sa'îd b. Kesîr, Mâlik'ten *Muvatta'*ı ve onunla birlikte diğer bazı bilgiler de dinlemiştir.⁴ Kādî 'İyâz', İbn Nâsiruddîn ve Suyûtî onu *Muvatta'* râvileri arasında saymıştır.⁵ Zürkânî'nin Mısırlı *Muvatta'* râvileri arasında yer verdiği⁶ İbn Ufeyr rivayetinin diğer nüshalarla farklarına Cevherî ve Dârekutnî eserlerinde temas etmiştir.⁷

*Muvatta'*ı ne zaman ve nasıl dinlediğiyle ilgili kaynaklarda bilgiler olmasa da İbn Ufeyr'in 146/763-147/764 senesinde doğduğu ve Mısırlı olduğu dikkate alındığında onun, son on sene içerisinde nakilde bulunduğu söylenebilir.

11. Yahyâ b. Abdullah b. Bükeyr el-Mısırî (ö.231/845)

Yahyâ b. Abdullah b. Bükeyr el-Kureşî el-Mahzûmî el-Mısırî'nin künyesi

¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/75; Zehebî, *Siyer*, 10/584.

² Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/272.

³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/75.

⁴ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/272.

⁵ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/272; İbn Nâsiruddîn, *İthâfû's-sâlik*, 265; A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/206.

⁶ Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, 1/58.

⁷ Sa'îdî, "Mukaddime", 28; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*.

Ebû Zekerıyyâ'dır. O, dedesine nisbet edilerek Yahyâ b. Bükeyr şeklinde de anılır.¹ Genel olarak Mısır ehlinden kabul edilen İbn Bükeyr'i, Buhârî, Şâmî nisbesiyle zikreder.² Doğum tarihi 153/769, 154/770 veya 155/771 olarak kaydedilen İbn Bükeyr, 231/845 senesinin safer ayının ortasında diğer bir rivayete göre ise 232/846 senesinde Mısır'da vefat etmiştir.³

Mâlik'in yanı sıra Leys b. Sa'd, Hammâd b. Zeyd (ö.179/795), Abdülazîz el-Mâcişûn, İbn Lehîa (ö.174/790) ve İbn Vehb onun ders aldığı önemli hocalar arasındadır.⁴ Buhârî, İbn Maîn, Bakî b. Mahled, Ebû Hâtim, Zühlî ve Ebû Zür'a ondan rivayette bulunan zevâttandır.⁵

İmam olarak nitelenen İbn Bükeyr, hadis ve fıkıhçı kimliğinin yanı sıra tarih bilgisiyle öne çıkar.⁶ Mısır'ın önemli fakihleri arasında olup⁷ sika, sebt ve saduk olarak nitelenir.⁸ Mâlik'ten rivayet ettiği bazı hadislerde teferrüd ettiği nakledilir.⁹ Onun hakkında Dârekutnî, *"bana göre beis yok (mâ bihi be's)"*¹⁰, derken, Ebû Hâtim, *"hadisi yazılır, fakat delil olarak kabul edilmez, bu işten anlardı."* yorumunu yapar.¹¹ Nesâî'den ise cerh niteliğinde sika değil ve zayıf değerlendirmeleri

¹ Zehebî, *Siyer*, 10/612; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 31/401.

² Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/285.

³ İbn Yûnus, *Târîh*, 1/507; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/262; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/373; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 31/403; Zehebî, *Siyer*, 10/613, 614; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/347.

⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/285; İbn Yûnus, *Târîh*, 1/507; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/262; Zehebî, *Siyer*, 10/613; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 31/402.

⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/262; Zehebî, *Siyer*, 10/613; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 31/402-403.

⁶ Zehebî, *Siyer*, 10/612, 614.

⁷ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/369.

⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 11/238; Bâcî, *et-Tadîl ve't-tecrîh*, 3/1213; İbn Yûnus, *Târîh*, 1/507; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/262.

⁹ Halîlî, *el-İrşâd*, 1/262.

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Zikru esmâ'i men tüküllime fîhi ve hüve müveşşekun*, thk. Muhammed Şekûr el-Meyâdinî (Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr, 1406/1986), 197.

¹¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/165; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/370; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 31/403.

nakledilir.¹ Zehebî'ye göre Nesâî'nin cerhinin sebebi bilinmediği için kabul edilmez. O, İbn Bükeyr'in güvenilirliğine delil olarak münker bir hadisini görmemesini ve Buhârî ve Müslim'in onunla ihticac etmesini gösterir.²

Muvatta' Rivayeti

Kaynaklar, pek çok esere sahip musannif bir ilim adamı, fakih olarak tavsif ettikleri İbn Bükeyr'in, Mâlik'ten *Muvatta*'ı dinlediği ve bu eserin bir râvisi olduğu konusunda mutabıktırlar.³ Bakî b. Mahled, İbn Bükeyr'in Mâlik'ten bir kısmı semâ bir kısmı ise kırâat şeklinde olmak üzere *Muvatta*'ı 17 kez rivayet ettiğini, birçok kez de Leys'den dinlediğini kaydeder.⁴ Bir başka rivayette 14 kez işittiği nakledilmiştir.⁵

Hatîb'in *el-Câmî*'sinde kaydettiği bilgiler, İbn Bükeyr'in, *Muvatta*'ı bazı nakillerinin kıraat şeklinde olduğunu teyid etmektedir:

¹ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyid (Haleb: Dâru'l-Va'y, 1396/1976), 107; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 31/403; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 11/237; Zehebî, *Siyer*, 10/613.

² Zehebî, *Siyer*, 10/614; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 31/403; Kelâbâzî, *el-Hidâye ve'l-irşâd*, 2/796.

³ Zehebî, *el-İber*, 5/323; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 3/143; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr el-Hudayrî es-Süyûtî, *Hüsnü'l-muḥâḍara fî târîhi Mısır ve'l-Kâhire*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm (Kâhire: Dâru lhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1387/1967), 1/347; İbn Nâsiruddîn, *İthâfû's-sâlik*, 209.

⁴ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/370; Zehebî, *el-İber*, 1/323; *Siyer*, 10/613-614; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzheb*, 353. Bakî b. Mahled: *Müsnedimi yazdıktan* (وضع) sonra, Yahyâ b. Yahyâ'nın oğulları Ubeydullah ve İshâk gelip bana şöyle dediler: "Bize ulaştığına göre bir kitap yazmışsın ve onda Ebû Mus'ab ez-Zührî ve Yahyâ b. Bükeyr'i takdim edip, babamızı geri bırakmışsın." (Bakî) O ikisine şöyle dedim: "Ebû Mus'ab'ı takdimim (öne geçirmem) Resûllullah'ın "Kureyş'i takdim edin, (başkasına) öncelik vermeyin (قدموا قريشا ولا تقدموها)." sözünden dolayıdır. İbn Bükeyr'i takdimime gelince Resûllullah'ın "Sözü yaşlıya bırak, ilk sözü yaşlıya ver (كبر كبير)" sünnetinden dolayıdır. (bir de) O Mâlik'ten *el-Muvatta*'ı 17 kere işitti. Babanız ise onu bir kere işitti." (Yahyânın iki oğlu) Bakî'ye düşman olarak (خرجوا معه الى حد العداوة) yanından ayrıldılar. Kādî İyâz Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *el-Ğunye: Fihristü şüyûḥi'l-Kāḍî 'İyâz*, thk. Mâhir Zühayr Cerrâr (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmi, 1402/1982), 98-99.

⁵ İbn Nâsiruddîn, *İthâfû's-sâlik*, 210.

İbn Rüşdeyn: *“İbn Bükeyr, bütün Muvatta’da bize (rivayet ederken) şöyle derdi: ‘haddesenâ Mâlik kâle Mâlik’ Biz; ben, İbn Vehb, İbnü’l-Kâsım, Saîd b. Ebî Meryem olmak üzere dört arkadaşlık. Muvatta’ı Mâlik’e, İbn Yakûb’un evinde ikinci kez arzettik.”*¹

İbn Rüşdeyn: İbn Bükeyr bize şöyle anlattı: *“Mâlik b. Enes’e Muvatta’ı okuduğumuzda, ona ‘Ey Ebâ Abdullah! Muvatta’ı sana arzettik. (Şimdi) Onu nasıl nakledelim?’ diye sorduk. O; ‘Sizi (okumanızı) bitirene kadar dinledim değil mi! O halde, ‘haddesenâ Mâlik’ deyin.”*²

İbn Bükeyr: *“Mâlik b. Enes’e Muvatta’ı okuyup bitirdiğimizde, Mağribli bir adam önümüzde diz çöktü ve şöyle dedi: ‘Ey Ebâ Abdullah! Sana okunan Muvatta’ hakkında ne dersin? Onu başkasına naklederken haddesenâ Mâlik’ diyeyim mi?’ Mâlik: ‘Evet (diyebilirsiniz)! O benim hadisim değil mi? Onu dinleyip, hatalarınızı doğrultup, zellelerinizi düzeltmedim mi! Haddesenâ Mâlik diyerek rivayet et. Çünkü o benim hadisim.”*³

Bununla birlikte, Ehl-i hadis, İbn Bükeyr’in *Muvatta’* rivayetini, sadece katibi Habîb’in kıraatiyle olması nedeniyle eleştirmişlerdir.⁴ Aynı nedenle Buhârî, Mâlik’ten onun aracılığıyla çok az hadis tahric etmiş ve ondan rivayeti olumsuz karşılamıştır. İbn Maîn de onun arzını en kötü arz olarak takdim etmiştir.⁵ Bununla birlikte yukarıdaki nakillerden anlaşıldığı üzere, Habîb’in kıraati olmadan da dört kişiyle birlikte Mâlik’e arz etmiştir. Kādî İyâz da Habîb üzerinden yapılan bu eleştirilerin Mâlik’in dikkati, derse katılanların bir çoğunun *Muvatta’ı* ezbere

¹ Hatîb, *el-Câmi’ li-aḥlâkı’r-râvî*, 2/51

² Hatîb, *el-Câmi’ li-aḥlâkı’r-râvî*, 2/51.

³ Hatîb, *el-Câmi’ li-aḥlâkı’r-râvî*, 2/51.

⁴ Bâcî, *et-Tadîl ve’t-tecrîh*, 3/1213; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Kitâbü’l-mecrûhîn mine’l-muhaddisîn*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Riyad: Dâru’s-Samîi, 1420/2000), 1/323.

⁵ Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 3/370; a.mlf. *el-İlmâ*, 77; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 11/238

bilmesi ve derste okunan hadis sayısı dikkate alındığında kabul edilemeyeceği değerlendirilmesini yapmıştır.¹ Hakkında yapılan eleştirilere rağmen İbn Bükeyr nüshası, sonraki dönem eserlerinden Dârekutnî'nin her ihtilafta asıl olarak genelde zikrettiği râviler arasında yerini almıştır.²

Sahnûn'un (ö.240/854) Tunus'ta İbn Ziyâd'a yaptığı rihle ile İbn Bükeyr'in Mâlik'e rihlesinin aynı zaman diliminde gerçekleştiği nakledilmiştir.³ Mebrûk, bu bilgiden hareketle İbn Bükeyr'in *Muvatta*'ı Mâlik'ten 177/793 senesi civarında dinlediği çıkarımını yapmıştır.⁴ İbn Bükeyr'in doğum tarihi, rihle yaptığı ve birden çok kez *Muvatta*'ı dinlediği dikkate alındığında onun 175/791 senesi civarında Mâlik'ten dinlemeye başladığını söylemek daha tutarlı gözükmemektedir.

İbn Bükeyr nüshasının dünyanın çeşitli bölgelerindeki kütüphanelerde pek çok yazma nüshası bulunmaktadır. Bunlar arasında en önemlileri Süleymâniye Kütüphanesi'nde 785 tarihli, semâ kayıtları bulunan tam nüsha⁵; İstanbul üniversitesindeki A4317 numaralı 419 varaklı, okunaklı ve 548 tarihinde yazılmış tam bir nüsha⁶; Ezheriye Kütüphanesindeki 445 numarada yer alan eksik ve düzensiz nüsha ile Dimaşk Zâhiriye Kütüphanesi'nde 3780/43 nolu, hicrî 5.

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/370; a.mlf. *el-İlmâ*, 77.

² Sa'îdî, "Mukaddime", 28.

³ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 4/46.

⁴ Mebrûk, *Mâlik ve amelühü bi'l-hadîs*, 291.

⁵ Eserin ismi, ilk sayfada "*Muvatta' İmam Ebû Abdullah Mâlik b. Enes el-Esbahî*" şeklinde yazmakta ve 13 cüzden oluştuğu belirtilmektedir. Kütüphane numarası 1209, mikrofilm numarası 3920 olan bu elyazması nüsha, toplam 418 sayfadan müteşekkildir. Açık ve güzel bir hatla yazılan nüshanın İbn Bükeyr'e ait olduğu eserin başındaki isnaddan açıkça anlaşılmaktadır. İlk sayfasında herhangi bir kitap ismi olmamakla birlikte, elyazmasında kitap isimleri ve bab başlıkları daha büyük ve koyu harflerle belirgin bir şekilde ortaya konmuştur.

⁶ İstanbul üniversitesindeki bu nüshanın ismi "*Kitâbü'l-Muvatta' li'l-imâm Mâlik b. Enes el-Esbahî fî rivâye Yahyâ b. Abdullah b. Bükeyr*" şeklindedir. Besmeleden sonra "fî evkâtî's-Şalât" başlığı ile başlamakta ve "Kitâbü'l-Câmi" ile sona ermektedir. Yazısı genel itibariyle okunaklı olan nüshada, çoğunlukla kitap isimleri ayrı satırlarda, bab başlıkları ise büyük harflerle kalın olarak satır içlerinde yazılmıştır. Nüshanın kenarlarında açıklama kabilinden notlar yer almaktadır.

asırda yazılmış ve kısmen eksik 273 varak halindeki nüshalardır.¹ Zahiriye'deki nüshanın ilk babları eksik olup zekât kitabından başlamaktadır. Her cüzün başında ve sonunda semâ kayıtları yer almaktadır.² İbn Bükeyr'in orijinal nüshası henüz basılmamakla birlikte, Hizânetü'l-Karaviyyîn'de 92 varak halinde bulunan *Mehâzi'l-Muvatta'* adlı İbn Tûmert'e ait muhtasarı Cezayir'de "*Muvatta' el-İmam el-Mehdî*" adıyla 1905 yılında basılmıştır.³ Elimizde herhangi bir matbu nüshası olmayan, İbn Bükeyr'in *Muvatta'*, Beşşâr Avvâd Marûf ve Muhammed Ali el-Ezherî tarafından beş farklı elyazmasından hareketle tahkik edip yayına hazırlamaktadır. Bu nedenle, İbn Bükeyr rivayetinin farkları, İstanbul üniversitesinde bulunan ve Zahiriye kütüphanesindeki elyazmaları ile ikincil kaynaklardan yararlanarak tespit edilmiştir.

12. Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî (ö.234/849)

Ebû Muhammed Yahyâ b. Yahyâ b. Kesîr b. Vislâs b. Şimlâl el-Leysî el-Berberî el-Masmûdî el-Endelüsî el-Kurtubî 152/768 senesinde doğdu.⁴ Kurtuba'da 234/849 senesinin Recep ayında 82 yaşında vefat etti. Onun 233/848 senesinde öldüğünü söyleyenler de vardır.⁵ Yahyâ el-Leysî aslen Berberî olup

¹ Bu nüsha hakkında geniş bilgi için bk. Yâsin Muhammed es-Sevvâs, *Fihris mecâmi'l-medresetii'l-Umeriyye fî dâri'l-kütübi'z-Zâhiriyye bi-Dımaşk* (Kuveyt: Ma'hed Mahtûtâtî'l-Arabiyye, 1408/1987), 227-229; Hamdân, *el-Muvatta'ât*, 112-113; Mebrûk, *Mâlik ve amelühü bi'l-hadîs*, 292; Kızılkaya Yılmaz, *Muvatta'daki Mürsel Rivâyetler*, 42.

² Süleymânî, "Mukaddimetü Kitâbi'l-Mesâlik, 1/136; A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/245.

³ Süleymânî, "Mukaddimetü Kitâbi'l-Mesâlik, 1/138-139; Dutton, *The Origins of Islamic Law*, 23; Mebrûk, *Mâlik ve amelühü bi'l-hadîs*, 293-294.

⁴ Zehebî, *Siyer*, 10/519; İbn Nâsiruddîn, *İthâfu's-sâlik*, 216; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/379.

⁵ Zehebî, *Siyer*, 10/524; Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. Amîre ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis fî târihi ricâli ehli'l-Endelüs*, thk. İbrâhim el-Ebyârî (Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübânî, 1410/1989), 686-687; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/393; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 11/301; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/176; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 351; Muhammed b. Hasen Şurahbilî, *Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî ve rivâyetühü li'l-Muvatta'* (Agadir: Câmiatü'l-Karaviyyin, 1416/1995), 43.

Masmûde kabilesine mensuptur. Onun Benî Leys'e nispet edilmesi ise aralarındaki velâ ilişkisinden kaynaklanmaktadır.¹

İlim talebine başladığı Endülüs'te pek çok alimin dersine katılmakla birlikte, kaynaklar Yahyâ el-Leysî'nin Endülüs'teki hocaları arasında küçük yaşta talebesi olduğu Şebtûn diye maruf fakih Ziyâd b. Abdurrahman'ı (ö.193/808-809), fakih ve müctehid Yahyâ b. Mudar'ı (ö.190/805), *Muvatta'* râvilerinden Saîd b. Ebî Hind'i ve Muhammed b. Beşîr'i zikreder.² O, Medine'de Mâlik'ten, Mekke veya Mısır'da Leys b. Sa'd ve İbn Vehb'ten, Mısır'da İbnü'l-Kâsım'dan fıkıh tahsil etmiştir.³ Oğlu Ubeydullah b. Yahyâ, İbn Vaddâh ve Bakî b. Mahled ise onun öne çıkan öğrencileri arasındadır.⁴

Hayatında doğuya iki kez rihleye çıkan Yahyâ el-Leysî⁵, bu yolculuklarından ilkinin hocası Şebtûn'un tavsiye ve yardımıyla 28 yaşında yaptı. Bu ilim yolculuğunda Medine'ye gelerek Mâlik b. Enes'in derslerine devam etti.⁶ Şîrâzî ve Ziriklî'ye göre Yahyâ'nın Mâlik'e ilk gidişi yaşı daha küçükken gerçekleşmiştir.⁷ Şebtûn'un verdiği yaş Yahyâ'nın ikinci rihlesiyle daha uyumludur. Bu rihlesinde Mâlik'in yanı sıra Süfyân b. Uyeyne, Leys b. Sa'd ve Abdullah b. Vehb gibi âlimlerden de semâda bulundu.⁸ Kâdî İyâz, Râzî'den

¹ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 350; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, 685-686; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 6/143; İbn Nâsiruddîn, *İthâfû's-sâlik*, 216; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/176.

² Şurahbilî, *Yahyâ ve rivâyetühû*, 40-42; Hasenî, *Envâru'l-mesâlik*, 116; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 11/300-301; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 6/144.

³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 11/300-301; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 6/144; Muhammed b. Hâris el-Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ' ve'l-muḥaddişîn*, thk. Luis Molina, Maria Luisa Avila (Madrid: el-Meclisü'l-A'lâ li'l-ebhâsi'l-ilmîyye, 1991), 348.

⁴ Zehebî, *Siyer*, 10/520; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 11/301.

⁵ Ebû Mervân Hayyân b. Halef b. Hüseyin b. Hayyân b. Muhammed b. Hayyân el-Kurtubî el-Endelüsî, *el-Muktebes min enbâ'i ehli'l-Endelüs*, thk. Mahmûd Ali Mekkî (Kâhire: el-Meclisü'l-A'lâ li'l-Şüûni'l-İslâmiyye, 1415/1994), 232; Şurahbilî, *Yahyâ ve rivâyetühû*, 43.

⁶ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/380; Ezher, *el-Medḥal*, 103; Hasenî, *Envâru'l-mesâlik*, 116.

⁷ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/381; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/176; Şîrâzî, *Ṭabaḳâtü'l-fukahâ'*, 152.

⁸ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 350; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/380; Dabbî, *Buğyetü'l-*

naklettğine göre O'nun Mâlik'e, vefat ettiği 179/795 senesinde mülaki olduğunu ve babasının ölümü üzerine kısa bir süre kaldıktan sonra Endülüs'e yola çıktığını kaydeder.¹

Yahyâ el-Leysî'nin hayatını ve *Muvatta'* rivayetini konu aldığı kitabında Muhammed b. Hasan eş-Şurahbilî, kaynakların Yahyâ'nın doğuya gidiş tarihiyle ilgili açık bir bilgi vermediğini iddia eder. Onun, 28 yaşındayken doğuya gittiği, 234/849 senesinde 82 yaşında vefat ettiği verilerinden hareket edilerek 180/796 tarihi tespit edilmektedir.² Yahyâ, bu rihlesinde Mâlik'ten ilim tahsil edip Medine'den ayrılmış, sonra Mısır'a Leys b. Sa'd'ın yanına gitmiştir.³ Genel kabule göre Leys b. Sa'd 175/791 senesinde vefat etmiştir.⁴ Yahyâ'nın Leys'den ilim tahsilinde bulunduğu kaynaklarda açıkça ifade edildiğine göre ilk rihle tarihinin en azından 175/791 senesinden en az birkaç sene önce olması gerekir.⁵ Hatta Mâlik'in yanından ayrıldıktan sonra Leys'in yanına gittiğini kabul ettiğimizde bu tarihi daha da geriye çekmek gerekir. Fakat bu bilgi, onun babasının ölümü üzerine Endülüs'e geri döndüğü bilgisiyle uyum arzetmez.

Yahyâ, ikinci rihlesinde 28 yaşındayken İbn Vehb ve İbnü'l-Kâsım'ın derslerine devam ettikten sonra haccedip Medine'ye Mâlik'in yanına geri döndü ve onu maraz-ı mevtte buldu. Bu rihlede, Yahyâ, vefat edene kadar hocasının yanında kaldı.⁶ İbn Hallikân, İbnü'l-Kâsım'ın yanına Mâlik'in vefatından sonra

mültemis, 685-686; İbn Hayyân, *el-Muktebes*, 232; Şurahbilî, *Yahyâ ve rivâyetühû*, 43; Hasenî, *Envâru'l-mesâlik*, 116.

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/380; İbn Nâsiruddîn, *İthâfû's-sâlik*, 216.

² Şurahbilî, *Yahyâ ve rivâyetühû*, 43.

³ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/383.

⁴ Ahmet Yücel, "Leys b. Sa'd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/164.

⁵ Şurahbilî, *Yahyâ ve rivâyetühû*, 43.

⁶ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/380, 381; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, 686-687; Şurahbilî, *Yahyâ ve rivâyetühû*, 43; Hasenî, *Envâru'l-mesâlik*, 119.

gittiğini ifade eder.¹ İbnü'l-Faradî, Yahyâ'nın ikinci rihlesinde Mâlik'i hasta halde bulduğunu, vefat edene kadar onun yanında kaldığını, cenazesine katıldığını ve sonrasında İbnü'l-Kâsım'ın Mâlik'ten semâ ettiği şeyleri dinlediğini söyler.²

Yahyâ, daha sonra elde ettiği büyük bir ilimle Kurtuba'ya geri döndü.³ Kaynakların, Yahyâ'nın bu rihlesini sadece İbnü'l-Kâsım'a hasredip ondan fıkıh tahsil ettiği şekilde anlatmasını,⁴ ağırlıklı olarak ondan ilim aldığı şeklinde yorumlamak daha doğrudur. Yahyâ, İbnü'l-Kâsım'dan on tane suâlat ve mesâil kitabı, İbn Vehb'den ise onun *Muvatta'* ve *Câmi'* adlı eserlerini dinlemiştir.⁵

Yahyâ'nın yaptığı rihleler neticesinde Mâlikî mezhebinin özellikle Medine, Mekke ve Mısır'daki ilmi birikimini Endülüs'e taşıdığı anlaşılmaktadır. Yahyâ, kâdılar kendi mezhebinden olanlardan belirleyerek orada bu mezhebin intişarına önemli katkı sağlamıştır. Endülüs'te yönetimde önemli bir güç elde etmiş ve başta Endülüs emiri Abdurrahman b. Hakem olmak üzere idareci ve alimlerden büyük bir hürmet görmüştür. Kendisine sunulan kadılık görevini kabul etmemekle birlikte sahip olduğu otorite ve güç ile onun seçimi olmaksızın, ondan izinsiz ve onun istemediği hiç kimse kadılık görevine atanamamıştı.⁶

İsâ b. Dînar'dan (ö.212/828) sonra Endülüs'te fetva yetkisi kendisine geçen ve Endülüs'ün imamı olan Yahyâ, gerek halk gerek sultanın görüşüne başvurduğu, güvendiği bir şahıs olmuştur.⁷ Ahmed b. Hâlid (ö.322/933), onun

¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 6/145.

² İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, 2/224.

³ Zehebî, *Siyer*, 10/520.

⁴ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/380; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, 350; İbn Hayyân, *el-Muktebes*, 232; Şurahbilî, *Yahyâ ve rivâyetühû*, 43.

⁵ Zehebî, *Siyer*, 10/520; Hasenî, *Envâru'l-mesâlik*, 119; İbn Nâsiruddîn, *İthâfû's-sâlik*, 217.

⁶ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/382; Zehebî, *Siyer*, 10/520, 522; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 6/144; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, 686-687; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/176.

⁷ Zehebî, *Siyer*, 10/519, 523; Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdürrahmân el-İrâkî ve Veliyyüddîn Ebû Zür'a el-İrakî, *Tarhu't-tesrîb fî şerhi't-Takrîb*, thk. Ahmed b. Abdürrahîm (Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsî'l-Arabî, t.y.), 1/127; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 11/301; İbn Hayyân,

gördüğü itibarı ve kazandığı üstün mertebeyi Endülüs'teki ilim camiasından kimsenin kazanamadığını söyler.¹

Yahyâ el-Leysî, Endülüs fakihî, akıllı ve vaktinin imamı gibi sözlerle tadil edilmiştir.² Fakih yönüyle ön plana çıkan Yahyâ'nın hadis alanındaki birikimi daha azdır ve birçok eleştiriye muhatap olmuştur. Zira, Zehebî, onun hadis alanında vasat olduğunu;³ İbn Abdilber, hadise güçlü bir vukufiyeti bulunmadığını belirtmiştir.⁴ Onun hadisçiliğiyle ilgili bu eleştirilerin, çeşitli rivayetlerde yaptığı açık hatalardan kaynaklanması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim onun *Muvatta'*da yaptığı hataları, İbn Vaddâh, "*Eğâlîtu Yahyâ b. Yahyâ fi'l-Muvatta'*" adlı eserinde⁵, Huşenî "*Aḥbârü'l-fukahâ' ve'l-muḥaddişîn*"inde ve İbn Abdilber *et-Temhîd*'inde zikretmiştir. Yahyâ el-Leysî, Mâlik'ten *Muvatta'* dışında da pek çok hadis rivayet etmiştir.⁶ Leys b. Sa'd'dan rivayet ettiği hadisleri muhtevi "*Hadîsü'l-Leysî*" isimli bir eseri de rivayet etmiştir.⁷

***Muvatta'* Rivayeti**

Yahyâ el-Leysî nüshası bir kaç asır içerisinde *Muvatta'*ın en meşhur nüshası haline gelmiştir.⁸ Yahyâ rivayeti o kadar yaygınlaşmış ve kabul görmüş

el-Muktebes, 232.

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/382; Zehebî, *Siyer*, 10/521; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 6/146.

² İbn Abdilber, *el-İntikâ'*, 60; Zehebî, *Siyer*, 10/519, 522, 523; Zeynüddîn ve Ebû Zür'a el-İrakî, *Tarḥu't-teşrîb*, 1/127; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/301; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müḥḥab*, 351; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/176; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 6/145.

³ Zehebî, *Siyer*, 10/523.

⁴ İbn Abdilber, *el-İntikâ'*, 60; Zehebî, *Siyer*, 10/522, 523; Zeynüddîn ve Ebû Zür'a el-İrakî, *Tarḥu't-teşrîb*, 1/127; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 11/301.

⁵ Kettânî, *er-Risâletü'l-müsteṭrafe*, nşr. Ebû Ya'lâ, nşr. notu, 96.

⁶ Şurahbilî, *Yahyâ ve rivâyetühû*, 53.

⁷ Şurahbilî, *Yahyâ ve rivâyetühû*, 54.

⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 6/144.

ki *Muvatta'* neredeyse onunla özdeşleşmiştir.¹ Bu nüshanın yaygınlık ve otorite kazanmasının kişisel, ilmi, idari ve siyasi sebepleri bulunmaktadır. İbn Abdilber, *et-Temhîd* adlı şerhinde bu nüshaya itimad etme gerekçesini belde halkı arasındaki yaygın kullanımı, güvenilir, ilim ehli kişilerin ve seleflerinin onu tercih etmesi olarak açıklar.² Bu nüshanın yaygınlaşmasının ilmi sebepleri arasında Yahyâ'ya ve birikimine duyulan güven, onun araştırmadaki titizliği, rivayetinin Mâlik'e son arzedilen nüshalardan olması sayılmıştır.³

İdari ve sosyal sebepler arasında, bölgede Mâlikî mezhebinin yaygın oluşu, Yahyâ'nın Endülüs'te halk ve idareciler nezdindeki değeri ve otoritesi, yargı üzerindeki olağanüstü etkisi ve kadı atamalarında öğrencilerini öncelemesi zikredilmektedir.⁴ Bu nüshanın doğuda yeterince meşhur olmaması ise, Yahyâ'nın muhaddis kimliğiyle bilinmemesine, Endülüs ile doğu arasındaki ilmi bağların zayıf oluşuna ve doğuda pek çok *Muvatta'* râvisinin bulunmasına bağlanmaktadır.⁵

Hadis otoritelerinin bu nüshayı tercih etmemesinde Yahyâ el-Leysî nüshasında yer alan hataların etkisi olması da mümkündür.⁶ Hadis alimlerinin ilim için daha çok ortadoğudaki belirli merkezleri seçtiğini, o bölgelerde de pek çok güçlü *Muvatta'* râvisi bulunduğunu ve Yahyâ el-Leysî'nin Endülüs'te yaşayıp, ilmi faaliyetlerini orada yürüttüğünü düşündüğümüzde fiziksel uzaklığın daha etkili olduğu söylenebilir.

¹ Süleymânî, "Mukaddimetü Kitâbi'l-Mesâlik", 1/121.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/10.

³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 7/103; Hasenî, *Envâru'l-mesâlik*, 127.

⁴ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/381-382; Zehebî, *Siyer*, 10/524; Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, 1/69; Ebû Üsâme el-Hilâlî, "el-Mukaddime", 1/139-140; Hasenî, *Envâru'l-mesâlik*, 121; Şurahbilî, *Yahyâ ve rivâyetühû*, 119-121.

⁵ Süleymânî, "Mukaddimetü Kitâbi'l-Mesâlik", 1/143.

⁶ Sifil, *Muvatta Nüshaları*, 84.

Yahyâ el-Leysî, *Muvatta*’ı ilk önce tamamıyla semâsı Mâlik’e dayanan Endülüsteki hocası Ziyâd b. Abdurrahman’dan dinledi.¹ Daha sonra ilk rihlesi esnasında Medine’ye gittiğinde *Muvatta*’ı bizzat Mâlik’ten semâda bulundu. *Muvatta*’ın itikâf kitabındaki bir kaç babı Mâlik’ten dinleyemediği veya onların semâsında şüphe ettiği için bu rivayetleri Ziyâd aracılığıyla nakletti.² Bunlar “*bâb fî hurûci’l-mu`tekifi li’l-`abdi*”, “*bâbü kazâi’l-i’tikâf*”, “*bâbu’n-nikâh fî l-i’tikâf*” ve “*mâ câe fî leyleti’l-kadr*” olmak üzere 11 hadis içeren dört baktır.³

Onun 179/795 senesinde yaptığı iddia edilen ilk rihlesinin gerçekleştiği tarih aynı zamanda *Muvatta*’ı semâ tarihi olarak görülür.⁴ Kanaatimizce bu tarihin yukarıda açıklandığı üzere 174/790 veya daha öncesi olarak tespiti tarihi verilere daha uygundur. Bu nedenle Yahyâ nüshasının Mâlik’ten en son nakledilen nüsha olduğu tartışmalı bir hal almaktadır.⁵ Zira Muhammed İzzüddîn, İbnü’l-Faradî ve Huşenî’den yaptığı alıntılardan hareketle Yahyâ’nın ikinci rihlesinde Mâlik’ten dinleyemediğini ve bu nedenle *Muvatta*’ı son rivayet eden kişi olmadığını iddia eder.⁶ Fakat Yahyâ nüshasının her ne kadar sonuncu olmasa da *Muvatta*’ın son versiyonlarından olduğu kesindir. Bu nüshanın ilk bakışta göze çarpan diğer bir özelliği, Ebû Mus’ab nüshası hariç tutulduğunda, Mâlik’in görüş, fetva ve meselelere verdiği cevapları en çok içeren nüsha olmasıdır.⁷

Yahyâ, *Muvatta*’yı, Mâlik’in katibi ve kârîsi olan Habîb b. Ebî Habîb eseri Mâlik’e okurken dinlemiş ve rivayet etmiştir. Nitekim Mâlik ve Medineli alimlere

¹ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü’l-müzheb*, 350; Hasenî, *Envâru’l-mesâlik*, 117; Şurahbilî, *Yahyâ ve rivâyetühû*, 40; Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 3/380.

² İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü’l-müzheb*, 350; İbn Nâsiruddîn, *İthâfû’s-sâlik*, 216; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 11/300-301; Zehebî, *Siyer*, 10/520.

³ Hasenî, *Envâru’l-mesâlik*, 129.

⁴ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü’l-müzheb*, 350; İbn Nâsiruddîn, *İthâfû’s-sâlik*, 216.

⁵ Hasenî, *Envâru’l-mesâlik*, 126.

⁶ İdrîsî, *Evhâm ve ehtâ*, 21.

⁷ Şurahbilî, *Yahyâ ve rivâyetühû*, 117; Mebrûk, *Mâlik ve amelühû bi’l-hadîs*, 278.

göre kıraat, hocanın öğrencilere okumasından daha güvenilir ve üstün bir merteye olarak görülmüştür.¹ Yahyâ nüshasında eleştirilen en önemli unsur, onun rivayetindeki tashif ve vehimlerdir.² Huşenî, bu tashiflerin hadislerin metinlerinde değil isnadlarında vuku bulduğunu söylemiştir.³

Yahyâ rivayetinin meşhur iki râvisi bulunmaktadır. Bunlardan biri Yahyâ'nın oğlu Ubeydullah (ö.298/910), diğeri ise Endülüs'lü hadisçilerden Muhammed b. Vaddâh'tır (ö.287/900).⁴ Ebû Mervan Ubeydullah b. Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî, 210 ile 297 veya 298 arasında yaşam sürdü. Babası ve yaptığı tek rihlede rivayette bulunduğu Muhammed b. Yezîd er-Rufâî'den semâî ile meşhur olan Ubeydullah, Yahyâ'dan en son rivayette bulunan kişidir.⁵ Onun beldesinde babası dışında kimseden semâsı yoktur.⁶ Zehebî onu fakih ve imam şeklinde metheder.⁷ Huşenî, onu akıllı, vakur ve mürüvet sahibi, değerli bir kişi olarak tanıtır.⁸ Zabt konusunda katı olan Ubeydullah'ın *Muvatta'* babasından lafzen rivayet etmesi ve onun harflerinde bile hiç bir değişiklik yapmaması, rivayetini İbn Vaddâh nüshasının önüne geçirmiş ve daha çok kabul görmüştür.⁹

Ebû Abdullah Muhammed b. Vaddâh b. Bezî' el-Emevî el-Mervânî el-Kurtubî, 199/814 veya 200/815 senesinde Kurtuba'da doğdu, 287/900 senesinde vefat etti.¹⁰ Yahyâ el-Leysî'nin yanı sıra Leys b. Sa'd, Yahyâ b. Maîn, İsmâîl b. Ebî Üveys (ö.226/841), Muhammed b. Mübârek es-Sûrî, Sahnûn ve Harmele b.

¹ Şurahbilî, *Yahyâ ve rivâyetühû*, 46.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 7/103.

³ Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 349.

⁴ Ezher, *el-Medḥal*, 105.

⁵ Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 229-232; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, 460; Zehebî, *Siyer*, 13/532; Ezher, *el-Medḥal*, 106; Süleymânî, "Mukaddimetü Kitâbi'l-Mesâlik", 1/144.

⁶ Zehebî, *Siyer*, 13/532.

⁷ Zehebî, *Siyer*, 13/532.

⁸ Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 229.

⁹ Ezher, *el-Medḥal*, 106, 109-110; İbnü'l-Faradî, *Târîḥu 'ulemâ' il-Endelüs*, 1/336-337.

¹⁰ İbnü'l-Faradî, *Târîḥu 'ulemâ' il-Endelüs*, 2/19; Zehebî, *Târîḥu'l-İslâm*, 6/828.

Yahyâ (ö.243/858) gibi zatların arasında yer aldığı toplam 200'e yakın hocası bulunduğu belirtilmiştir. Pek çok kitap telif eden İbn Vaddâh ile Bakî b. Mahled sayesinde Endülüs'ün bir dâru'l-hadîse dönüştüğü ifade edilmiştir.¹

Kurtubalı, hadisleri, tariklerini ve illetlerini bilen, çok rivayette bulunan bir muhaddis ve imam olarak görülen İbn Vaddâh'ın, rical konusunda seçici davrandığı ve sika olanlar dışında kimseden nakilde bulunmadığı kaydedilmiştir.²

İbn Vaddâh, Arapça ve fıkıh bilgisinin yetersizliği gibi nedenlerden dolayı hataya düştüğü ve eserlerinde tashifin bulunduğu eleştirisiyle karşılaşmıştır.³ Ayrıca hadis tenkidinde müteşeddî âlimler arasında sayılan İbn Vaddâh, sahih ve sabit görülen pek çok hadisi “*bu Nebî'nin sözü değildir*” diyerek reddetmesinden dolayı tenkide uğramıştır.⁴ İbn Vaddâh'ın, münekkidlerin hata ve vehim değerlendirmesini gördüğünde, Yahyâ'nın lafzını değiştirip, kendi bilgisine göre veyahut Mâlik'in diğer râvilerine dayanarak düzeltme yaptığı nakledilmiştir.⁵ İbn Abdilber, hac kitabında yer alan “*كَيْفَ صَنَعْتَ يَا أَبَا مُحَمَّدٍ فِي اسْتِلامِ الرُّكْنِ*” lafzına İbn Vaddâh'ın “*الأَسود*” kelimesini eklemesini onun tasarrufları arasında zikreder.⁶ İbn

¹ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'î'l-Endelüs*, 2/18; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/828; Zirikî, *el-A'lâm*, 7/133; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 7/567; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, 173-174; Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ*, 122; Ezher, *el-Medḥal*, 107.

² Zirikî, *el-A'lâm*, 7/133; İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'î'l-Endelüs*, 2/18; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/828; Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ*, 122; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, 173-174. İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 7/567-568; Ezher, *el-Medḥal*, 107.

³ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'î'l-Endelüs*, 2/19; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 7/567.

⁴ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'î'l-Endelüs*, 2/18-19; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 7/567; Süleymânî, “Mukaddimetü Kitâbi'l-Mesâlik”, 1/144; Isabel Fierro: Bu eleştiri, İbn Vaddâh'ın ehl-i hadis arasındaki yerinin belirgin olmayışı ve Mâlikî Ehl-i re'ye karşı uzlaşmacı tutumu nedeniyle olabilir. Isabel Fierro. “Hadis'in Endülüs'e Girişi (2./8. - 3./9. Yüzyıllar)”, çev. Murat Gökalp, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 47/2 (Ağustos 2006), 249.

⁵ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/381; İbn Âşûr, *Keşfü'l-muğattâ*, 48; Süleymânî, “Mukaddimetü Kitâbi'l-Mesâlik”, 1/144; Ezher, *el-Medḥal*, 107.

⁶ İbn Abdilber, *et-Temhîd* adlı şerhinde Yahyâ nüshasını aldığı isnadları zikreder ve aralarındaki farkları kaydettiğini belirtir. İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/15; Mâlik, (Leysî-A'zamî), Hac, 35; Diğer bir örnek için bk. İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 22/259.

Vaddâh'ın düzeltmelerinin sadece isnada has olduğu iddiası, İbn Abdilber'in açıklamalarıyla ters düşmektedir.¹ Onun *Muvatta'* üzerinde yaptığı düzeltileri inceleyen ilim adamları, bunların bir kısmını haklı görürken diğer kısmını hatalı bularak reddetmiştir.² Huşenî, İbn Vaddâh'ın düzeltmeleriyle *Muvatta'*ın Ubeydullah'a okunduğunu ve onun herhangi bir şeyi inkar etmediğini naklederek³ arada önemli bir fark olmadığını ima etmiştir. Diğer taraftan Kâdî İyâz, bir kitaptaki metni, işaret etmeksizin tashih etmenin genelde kerih görüldüğünü ve ilmi usule uygun olanın hatalı yerin muhafazasıyla birlikte vehme dikkat çekmek olduğunu uzun uzun anlatır.⁴ Netice itibarıyla metinde yaptığı bu tashifler ve içerisindeki hatalar nedeniyle İbn Vaddâh rivayeti Ubeydullah'inkinden daha zayıf görülmüştür.⁵ Calder, bu tasarrufların da etkisiyle olsa gerek, İbn Vaddâh'ı, *Muvatta'*ın son redaktörü olarak niteler.⁶

Yahyâ b. Yahyâ nüshası, yaygınlığı ve sahip olduğu şöhret sebebiyle dünyanın pek çok kütüphanesindeki *Muvatta'*ın bilinen 566⁷ elyazma nüshasının çoğuna sahiptir. Dolayısıyla burada Yahyâ nüshasının tüm elyazmalarını tanıtmak yerine onlardan öne çıkan ve muhakkiklerin baskılarda kullandıklarına kısaca değinilecektir.⁸

- *İbn Beşkuval Nüshası*: İbn Beşkuvâl (ö.578/1183) nüshası, beş nüshanın bir

¹ Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 349.

² Ezher, *el-Medḥal*, 107-110.

³ Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 231. Huşenî, eserinde İbn Vaddâh'ın düzeltmelerinin nerelerde olduğunu kaydeder. Aynı eser. 349-357.

⁴ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, 185-186.

⁵ Ezher, *el-Medḥal*, 110.

⁶ Bk. Calder, *Studies in Early Muslim Jurisprudence*, 38.

⁷ Mısıri, *Mahtûtatü'l-hadîsi'l-elfiyye*, 14.

⁸ A'zâmi, farklı *Muvatta'* nüshalarının farklarına değinerek ilmi bir tahkik yapmak için elyazmaları üzerinde yaptığı geniş araştırmayı ve bulduğu nüshalara geniş yer vermektedir. A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/314-316; Farklı elyazması nüshalar için bk. Süleymânî, "Mukaddimetü Kitâbi'l-Mesâlik", 1/174.

araya getirilmesinden oluşmuştur. Tunus'daki Mektebetü'l-Vataniyye kütüphanesinde bulunan 12 cüzden müteşekkil eserin dört cüzü yani üçte biri mevcuttur.¹ Bu nüsha, İbn Âşûr'un Endülüs'te meşhur olduğunu söylediği, Muhammed b. Ferec, Ebû Mervân b. Ebi'l-Hisâl, Ebû Mervân b. Meserre ve Ebû Muhammed b. Attâb ve İbn Futeys nüshalarını cem etmiştir.²

- *Şüreyh b. Muhammed Nüshası*: Fakih, muhaddis ve edebiyatçı kimliğiyle ön plana çıkan Şüreyh b. Muhammed b. Şüreyh er-Ruaynî bu nüshayı oğlu için altıncı asrın başlarında yazmış ve kendisine 528/1133 senesinde okunmuştur. Elyazmasında herhangi bir nüsha isnadı bulunmamaktadır.³ Rabat'taki el-Hizânetü'l-Vataniyye'de 347 numarada yer alan bu nüsha, muhafaza amacıyla her varakının plastik bir zarf içine konulması sebebiyle havasızlık ve sıcaktan dolayı bozulmuştur. Ayrıca uğradığı diğer hasarlar sebebiyle ondan istifade etmek zorlaşmıştır.⁴ Her sayfası 27 satırdan oluşan bu elyazması tamdır ve 319 sayfa içermektedir. Mağribî usulüyle yazılmış güzel ve açık bir hatta sahiptir.
- *Rabat Nüshası*: Rabat'taki el-Hizânetü'l-Âmme 708 numarada⁵ yer alan bu nüsha 613/1216 senesinde ceylan derisi üzerine titiz bir Endülüs hattıyla yazılmıştır. A'zamî bu nüshayı en güzel mahtutalardan sayar ve tahkikinin esas nüshası olarak kabul eder. Bu elyazması, kitabın başından sonuna kadar, on nüshanın rivayet farklarını zikretmesiyle ayrı bir değere sahiptir.⁶

¹ İbn Âşûr, *Keşfü'l-muğattâ*, 50; A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/316.

² İbn Âşûr, *Keşfü'l-muğattâ*, 49-50.

³ A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/317, 338.

⁴ A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/317, 338.

⁵ Süleymânî, "Mukaddimetü Kitâbi'l-Mesâlik", 1/146; A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/320.

⁶ A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/317; Süleymânî, "Mukaddimetü Kitâbi'l-Mesâlik", 1/146.

Bununla birlikte nüshanın nasihinin bilinmemesi ve elyazmasının herhangi bir yerinde semâ kaydının bulunmaması onun değerini düşürmektedir.¹ *Mesâlik* muhakkiklerine göre, bu nüsha büyük âlimlerin önemli semâlarını muhtevidir.² Her biri 27 satır içeren 356 varaktan oluşan ve açık bir tarzda neredeyse tamamı Mağribî üslubuyla harekeli olarak yazılan bu nüshanın bazı yerleri solukluk nedeniyle okunamamaktadır.³ A'zamî'nin tahkikinde asıl kabul ettiği bu elyazması, ilk varakında yazdığına göre Muhammed b. Ferec (İbnü't-Tallâ') – İbn Saffâr – Yahyâ b. Abdullah b. Ebî Îsâ – Ubeydullah b. Yahyâ – Yahyâ el-Leysî isnadına sahiptir.⁴ Kitabın sonunda "كَمَلُ كِتَابِ الْمُوطَأِ" ifadesinin akabinde hamd ve salât-selâm ile 613/1216'da tamamlandığı yazar.⁵

- **Selâ Nüshası:** Rabat'taki el-Hızânetü'l-Memleke'de bulunan ve 726/1325 senesinde yazılan bu nüsha Selâ şehrinde ceylan derisi üzerine açık ve net bir hat ile başlıklı olarak yazılmıştır.⁶ Bu nüshanın ilk varakında İbn Merzûk'un kendi elyazısıyla ve muhtelif isnatlarıyla zikrettiği tevsiki vardır. Bu tariklerden biri de İbn Tallâ ve Yûnus b. Muğîs– Ebû Îsâ Yahyâ b. Abdullah – Ubeydullah b. Yahyâ – Yahyâ b. Yahyâ – Mâlik şeklindedir.⁷
- **Köprülü Nüshası:** İstanbul'daki Köprülü Yazma Eser Kütüphanesinde yer alan B nüsha 34 Fa 461 arşiv numarasında yer almaktadır. Verilen bilgiye göre hicrî 565 tarihinde Medine'de istinsah edilmiştir ve 202 sayfadan

¹ A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/318.

² Süleymânî, "Mukaddimetü Kitâbi'l-Mesâlik", 1/148.

³ A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/320; Süleymânî, "Mukaddimetü Kitâbi'l-Mesâlik", 1/146.

⁴ A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/324; Süleymânî, "Mukaddimetü Kitâbi'l-Mesâlik", 1/146.

⁵ A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/147.

⁶ Şurahbilî, *Yahyâ ve rivâyetühû*, 111.

⁷ Şurahbilî, *Yahyâ ve rivâyetühû*, 111.

müteşekkildir.¹

- *Saib Sencer Nüshası*: A'zamî, Ankara'daki Sâib Sencer kütüphanesinde 3001 numarada yer alan *Muvatta'* nüshasının, toplamda 207 varak olmakla birlikte 181. varakta *Muvatta'*ın sona erdiğini ve nüshanın iyi bir durumda olmakla birlikte elde ettiği mikrofilmin okumak için elverişli olmadığını kaydeder.² A'zamî'nin dediği gibi İsmail Sâib Sencer kütüphanesinde bahsedilen numarada herhangi bir *Muvatta'* elyazması yoktur. Onun dile getirdiği nüsha aynı kütüphanenin 1. bölüm 2180 numarasındadır. Bu nüshanın 181. varağından sonra *Muvatta'* sona ermekte olup, toplam varak sayısı itibariyle A'zamî'nin bahsettiği yazmaya uymaktadır. Elyazmasına ulaştığımız bu nüshanın 182. varağının başında "*kitâb fî tefsîri garîbi Muvatta' Mâlik*" başlığı vardır. Elyazmasının ikinci varağında salât bölümün bir içindekiler listesi verilmiştir. Bazı sayfaları zarar gören nüshanın her sayfasında ortalama 28 satır yer alır. Eserdeki hadisler açık ve güzel bir yazıyla yazılarak bittiği yerde kırmızı kalemle işaret bırakılmıştır. Bab başlıkları ise daha büyük ve koyu bir şekilde yazılarak rahat okunmasına ve ayrıştırılmasına imkan sağlanmıştır. İsnad ve semâ kayıtlarının yer aldığı sayfalar ise düzensiz ve kötü bir yazıyla kaleme alındığı için okunması çok zordur.³

A'zamî bu nüshanın İskenderiye'de, fakîh Ebû Bekir et-Trablusî'nin hattına sahip sahih bir asıldan istinsah edildiğini söyler. İbnü'l-Kassâr diye maruf Ahmed b. Ebi'l-Kâsım b. Ebî Abdullah bu nüshayı kendisi için 562/1166 tarihinde

¹ http://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=176953 12.03.2014; A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/318.

² A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/318, 329.

³ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *Kitâbü'l-Muvatta'* (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, İsmail Sâib Sencer Koleksiyonu, 1/3001).

yazmıştır.¹ Semâ kaydında İbn Hacer el-Askalânî, Muhammed el-Hudayrî el-Hanefî gibi önemli alimlerin yer aldığı bu elyazması Abdullah b. Muhammed b. Ferec ve Abdurrahman b. Muhammed eş-Şa'bî – Ebu'l-Velîd Yûnus b. Abdullah b. Muğîs – Ebû İsâ Yahyâ b. Abdullah – Ubeydullah b. Yahyâ – Yahyâ el-Leysî – Mâlik isnadına sahiptir.²

- *Paris Elyazması*: Bu nüshanın aslı Paris Ulusal kütüphanesinde 2485 numarada bulunmaktadır. Mikrofilmi Melik Faysal İslâmî Araştırma ve İncelemeler merkezindedir. 110 varaktan oluşan eksik bir elyazmasıdır. Nikâh kitabıyla başlayıp, eserin sonuna kadar devam eder. Bu elyazmasında istinsah tarihi ve nâsih ismi yoktur. Fakat onda 576 tarihli Yahyâ b. İsâ b. Muhammed el-Ensârî'nin ve Ebu'l-Hüseyin Ali b. Abdurrahman'ın semâ kaydı vardır.³ Kitabın isnadı Ebû Ömer b. Abdilber – Ebu'l-Kâsım Abdu'l-Vâris b. Süfyân – Kâsım b. Esbağ – Muhammed b. Vaddâh – Yahyâ b. Yahyâ – Mâlik şeklindedir.⁴
- *Chester Nüshası*: İrlanda-Dublin'de Chester Beatty kütüphanesinde 3001/13 numarada yer alan 112 varaklık *Muvatta'* nüshası, kitabın üçte birlik bölümünü içerir. “*bâbu'l-hac 'an men yehiccu 'anhü*” ile başlayıp “*câmi'u bey'ı's-semer*” başlığı ile sona ermektedir.⁵ Güzel bir nüsha ve yazıya sahip elyazmasını, Muhammed b. Muhammed b. Abdullah, 277/890 senesinde kaleme almıştır.⁶ Cum'a Mâcid kütüphanesinde bulunan elyazma fihristinde 234609 numara olarak bahsedilen, 277/890 tarihli, 107 varaklı nasihi

¹ A'zamî, “Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik”, 1/329.

² A'zamî, “Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik”, 1/329-330.

³ A'zamî, “Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik”, 1/341.

⁴ A'zamî, “Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik”, 1/341.

⁵ A'zamî, “Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik”, 1/350; Mahmûd Mısırî, *Mahtûtatü'l-hadîsi'l-elfiyye* (b.y.: Mektebetü'l-İskenderiyye, 2004), 14-15.

⁶ A'zamî, “Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik”, 1/350.

Muhammed b. Muhammed b. Ali olan nüsha da aynıdır.¹ Nesih tarihi 277/890 olarak yazılmakla birlikte daha sonra yazıldığı da söylenmektedir.²

- *Riyâd Nüshası*: Melik Faysal İslâmî Araştırma ve İncelemeler Merkezi'nde bulunan eksik bir elyazmadır.³ Her sayfası genelde 15, bazen de 16-17 satırdan oluşan 77 varaktan oluşan nüsha “*kitâbü'l-‘ukûl ve'l-Ḳasâme*” ve “*kitâbü'l-câmi*” bölümlerini içerir. Harika bir mağrib hattına sahip bu elyazması 391/1000 senesinde istinsah edilmiştir. Nüshanın isnadı Ebû İsâ Yahyâ b. Abdullah b. Yahyâ – Ubeydullah b. Yahyâ – Yahyâ el-Leysî – Mâlik b. Enes şeklindedir. A'zamî, Ebû İsâ'nın 367/977 senesinde ölmesine rağmen istinsah tarihinin 391/1000 olmasını Ebû İsa'nın talebelerinden birine okunmasıyla ilişkilendirir. O, ayrıca tespit edebildiği en kadim nüshanın bu olduğuna işaret eder.⁴
- *Saddâm nüshası*: Dâr-ı Saddâm kütüphanesinde 189 rakamda yer alan bu nüsha, muhaddis İbn Mesdî el-Endelüsî'nin (ö.663/1264) nüshasından 749/1348 senesinde istinsah edilmiştir. Her sayfası 25 satırdan oluşan 356 sayfası vardır. Güzel, açık bir mağrib yazısıyla ve genellikle harekeli olarak yazılmıştır.⁵ Beşşâr, Ubeydullah b. Yahyâ'ya dayanan bu nüshanın senedini eserinde nakleder.⁶

Yahyâ el-Leysî nüshası Delhi, Lahor, Kahire, Beyrut gibi pek çok yerde

¹ Merkezü Cem'iyetü'l-Mâcid, *Fehârisü Mahtûtatî'l-Hadîsi'l-Mevcûde dimne bernâmec hızâneti'l-Mâcid li't-türâs* (y.y: Merkezü Cem'iyetü'l-Mâcid li's-Sekâfe ve't-Türâs, 1432/2011.), 645; Mısırî, *Mahtûtatü'l-hadîsi'l-elfiyye*, 14-15.

² A'zamî, “Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik”, 1/318-319, 350.

³ A'zamî, “Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik”, 1/319.

⁴ A'zamî, “Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik”, 1/348.

⁵ A'zamî, “Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik”, 1/12-14.

⁶ A'zamî, “Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik”, 1/14-22.

tahkikli, tahkiksiz, şerhli ve şerhsiz olarak çeşitli şekillerde basılmıştır.¹ Bu baskılardan öne çıkan Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beşşar Avvâd ve A'zamî baskısı kısaca tanıtmakla yetinilmiştir.

- *Muhammed Fuâd Abdülbâkî Baskısı*: Herhangi bir elyazmasına dayanmayan ve tahkik, talik ve tahrirlerinde beş matbu nüshayı esas alan² bu eser 1951 senesinde Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye tarafından Mısır'da basılmıştır.³ Abdülbâkî, kendi ifadesine göre bu nüshaları birbiriyle karşılaştırmış, bu baskıların ittifak ettiği noktaları doğru kabul etmiş, ihtilaf noktalarında ise Zürkânî şerhini ve Hindistan'da 1307 yılındaki matbu nüshayı esas almıştır.⁴ Bu nüshalara dayanması sebebiyle onlardan düşen bazı hadisleri kendi tahkikinde de düşürmüştür.⁵ Bu baskının İbn Vaddâh'a mı yoksa Ubeydullah'a mı dayandığı da açık değildir. Nitekim bu baskı bazen İbn Vaddâh'a bazen Ubeydullah'a uymakta, kimi zaman ise ikisiyle de uyum arz etmemektedir. Abdülbâkî bazen, Yahyâ nüshasında vaki olan hatayı ulemadan yaptığı nakillerle düzelterek, Mâlik'ten gelen başka bir rivayete dayanmaktadır.⁶

¹ Mısırî, *Mahtûtatü'l-hadîsi'l-elfiyye*, 14-15; Şurahbilî, *Yahyâ ve rivâyetühû*, 110-111; Matbu baskılar ve bilgiler için bkz. Süleymânî, "Mukaddimetü Kitâbi'l-Mesâlik", 1/151-154; delilü müellefati hadisi şerif, 536-539.

² Bu beş nüsha: Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdihi matbası, Mısır:1348; Abdulhamid Ahmed Hanefî, Mısır:1353; Matbaati'l-hacer, Mısır:1280; Matbai'l-fârûkî li-Muhammed, Hindistan:1291; el-Matbau'l-Müctebâî, Delhi:1307; Şerhu'z-Zürkânî, Mısır: 1280; Fuâd Abdülbâkî, "Mukaddimetü'l-Muvatta'", *el-Muvatta' li'l-imâmi'l-eimme ve âlimi'l-Medîne Mâlik b. Enes*, mlf. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1370/1951), 19; Beşşâr Avvâd, "Mukaddimetü't-tahkîk", (Yahyâ el-Leysî), 1/10; Şurahbilî, *Yahyâ ve rivâyetühû*, 111.

³ Şurahbilî, *Yahyâ ve rivâyetühû*, 111.

⁴ Fuâd Abdülbâkî, "Mukaddimetü'l-Muvatta'", 18.

⁵ Ezher, *el-Medhal*, 110.

⁶ Ezher, *el-Medhal*, 110; Bkz. Rıza Büşâme, "Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî ve Muvatta Rivayeti", çev. Abdülbaki Durmaz, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (Aralık 2017), 306-312.

Süleymânî kardeşler, Abdülbâkî'nin asıl elyazma nüshalarında bulunmayan bab ve kitaplar koyduğunu ve bunu müsteşrik Vensick'in rakamlarına uyması amacıyla yaptığını zikretmektedir.¹ Bu tasnifine örnek olarak “*bâbu mâ câe fî nez'î'l-me'âlik ve'l-cerasi mine'l-'unuk*” babını “*sıfatü'n-nebî*” kitabı altına yerleştirmesini gösterirler.² Abdülbâkî'ye yöneltilecek diğer bir eleştiri de Yahyâ nüshasında bulunmayan hadisleri baskıya eklemesidir. Örnek olarak Talha b. Abdülmelik – Kâsım b. Muhammed – Âişe – Resûlullah (sav) isnadıyla nakledilen “*Kim Allah'a itaat içeren bir şeyi yapmayı adarsa, onun gereğini yapsın, kim de Allah'a isyanı içeren bir şeyi yapmayı adarsa, Allah'a isyan etmesin.*” hadisi Yahyâ nüshasının elyazmalarında yer almamasına rağmen Abdülbaki baskısında bulunmaktadır.³ Halbuki İbn Abdilber, *et-Temhîd*'inde Talha b. Abdülmelik'in Mâlik'ten tek rivayeti bulunduğunu ve onun da Yahyâ nüshasında yer almadığını söyler.⁴ Bu baskıda Abdülbâkî'nin yaptığı tashih ve düzeltmeler de eleştirilmiştir.⁵ Netice itibarıyla Abdülbâkî baskısının, *Muvatta'*n güvenilir ve sağlam bir ilmî neşir olmadığını söylemek gerekir.

- **A'zamî Baskısı:** Muhammed Mustafa el-A'zamî tarafından tahkiki yapılan *Muvatta'*, 8 cilt halinde 2004 yılında Müessesetü Zâhid b. Sultân Âl-i Nehyân

¹ Süleymânî, “Mukaddimetü Kitâbi'l-Mesâlik”, 1/155.

² Süleymânî, “Mukaddimetü Kitâbi'l-Mesâlik”, 1/156.

³ Mâlik, (Leysî-Abdülhakî), Nüzûr, 4; Süleymânî, “Mukaddimetü Kitâbi'l-Mesâlik”, 1/158.

⁴ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 6/89; Benzer bir örnek için bk. a.mlf., *et-Temhîd*, 22/228; Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta' li'l-imâmî'l-eimme ve âlimi'l-Medîne Mâlik b. Enes*, thk. Fuâd Abdülbâkî (Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1370/1951), Ayn, 6; Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *Muvatta'ü'l-İmâm Mâlik*, nşr. Muhammed Mustafa el-A'zamî (Abudabi: Müessese Zâyed b. Sultân, 1425/2004), Ayn, 6; Süleymânî, “Mukaddimetü Kitâbi'l-Mesâlik”, 1/161.

⁵ Süleymânî, “Mukaddimetü Kitâbi'l-Mesâlik”, 1/166-168; Beşşâr Avvâd Ma'rûf, “Mukaddimetü't-tahkîk”, *el-Muvatta' li-imâm dâri'l-hicre Mâlik b. Enes rivâye Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî el-Endelüsî*, mlf. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1417/1997), 1/11.

tarafından Birleşik Arap Emirliği'nin Abu Dabi şehrinde basılmıştır. A'zamî bu tahkikinde *Muvatta*'nın üçü tam, üçü eksik altı elyazmasına dayanır.¹ O, geniş bir mukaddime yazdığı bu baskıda hadisleri zikrettikten sonra dipnot kullanarak talikler ile rivayetin Yahyâ'nın hangi elyazmalarında yer aldığını tespit etmiştir. Ayrıca diğer *Muvatta*' râvilerinden hangilerinin nasıl ve nerede naklettiğini de belirtmiştir. Fakat A'zamî, elyazmalarının bir kısmında kitap ve bab isimlerinin bulunmaması, matbu kitaplardaki tertibe alışılması gibi gerekçelerle elyazmalarındaki kitap ve bab tertibini baskıya yansıtmayarak yanlış bir tutum sergilemiştir.²

A'zamî de, Yahyâ nüshasını asıl kabul etmekle birlikte onun elyazmalarında yer almayan az önce zikredilen Talha hadisini kitabına almıştır. Dipnotta, bu rivayetin elyazmalarında yer almadığı, matbu nüshadan ve Ebû Mus'ab rivayetinden eklendiği söylemiştir.³ Yine Nâfi' – İbn Ömer – Resûlullah isnadına sahip "*Hummâ cehennem ateşinden bir parçadır. Onu su ile söndürünüz.*" rivayetini elyazmasında yer almadığını söylediği halde matbu nüshaya dayanarak eklemiştir.⁴

- **Beşşâr Baskısı:** Beşşâr Avvâd Maruf'un tahkikiyle Dâru'l-Garbi'l-İslâmi tarafından 2 cilt halinde 1997/1417 senesinde "*el-Muvatta' Rivayetü Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî el-Endelüsî*" adıyla basılmıştır. Dâr-ı Saddâm kütüphanesindeki 189 rakamda yer alan elyazması nüshayı esas almaktadır. Beşşâr, tahkikinde ayrıca Dâr-ı Saddâm 13010 numaralı 10. asra ait elyazmasına; 13011 rakamlı 1293/1876 tarihli elyazmasına, Tunuslu

¹ A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/319.

² A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/369; Süleymânî, "Mukaddimetü Kitâbi'l-Mesâlik", 1/155.

³ Mâlik, (Leysî-A'zamî), Nüzûr, 4.

⁴ Mâlik, (Leysî-A'zamî), Ayn, 6; Süleymânî, "Mukaddimetü Kitâbi'l-Mesâlik", 1/161.

alimlerin hazırladığı matbu nüshanın yanı sıra, İbn Abdilber'in *et-Temhîd*'i, Süyûtî'nin *Tenvîrû'l-havâlik*'i ile Zürkânî'nin şerhinden faydalandığını ifade etmiştir.¹ Eserdeki kitapların tertib ve teselsülünde Bâcî'nin tercih edip, Zürkânî'nin de ona uyarak takip ettiği yolu benimsemiştir. Beşşâr, Yahyâ rivayetinde vâki olan hata ve vehimlere dikkat çekip, doğrusunu zikretmiş,² ayrıca önceki *Muvatta'* baskılarında meydana gelen hatalara ve elyazmalarındaki farklılıklara da işaret etmiştir.³ Hadisleri *Muvatta'*ın diğer rivayetlerinden de tahrir eden Beşşâr, Yahyâ elyazmasında yer almayan *"Kim Allah'a itaat içeren bir şeyi yapmayı adarsa, onun gereğini yapsın, kim de Allah'a isyanı içeren bir şeyi yapmayı adarsa, Allah'a isyan etmesin."* ve *"Hummâ cehennem ateşinden bir parçadır. Onu su ile söndürünüz."* rivayetlerini baskısına almamıştır. Diğer baskılarla aralarında bab başlıkları ve kitaplar konusunda farklılıklar bulunan ve elyazmasına en sadık gördüğümüz bu baskıyı diğerlerini de dikkate almakla birlikte esas kabul edeceğiz.

13. Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî (ö.236/851)

Mus'ab b. Abdullah b. Mus'ab b. Sâbit ez-Zübeyrî el-Esedî el-Medenî'nin künyesi Ebû Abdullah'tır. Medine'de doğan Mus'ab, 156/772-236/851 yılları arasında yaşadı ve 80 yaşındayken ikamet ettiği Bağdat'ta Şevvâl ayında vefat etti.⁴

Mus'ab, Mâlik, Abdülazîz ed-Derâverdî ve İbn Uyeyne gibi alimlerden ilim

¹ A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/23.

² A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/23, 25.

³ A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/24-25

⁴ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 15/138; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 58/259; Zehebî, *Siyer*, 11/30; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/248.

tahsil etti. Yahyâ b. Maîn, Ebû Hayseme, İbn Mâce, Zübeyr b. Bekkâr (ö.256/870), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel gibi zevat onun ilminden istifade etti.¹ Muhaddisliğinden ziyade fesahati, tarih bilgisi, şairliği ve nesep alanındaki uzmanlığıyla ön plana çıkan Mus'ab'ın "*Nesebü Kureyş*" veya "*en-Nesebü'l-kebîr*"² ve "*Hadîsü Mus'ab b. Abdullah b. Mus'ab ez-Zübeyrî*"³ isimli eserleri bulunmaktadır.

Zehebî, onun için allâme, sadûk, imâm; İbn Maîn, Zübeyr b. Bekkâr, Dârekutnî, Beğavî sika; İbn Hanbel, müte sebbit, dikkatli, titiz değerlendirmelerinde bulunmaktadır.⁴ Mus'ab, hocası Mâlik'in amel içermeyen kelami konularda konuşmayı hoş karşılamaması nedeniyle, kendi döneminde üzerinde yoğun tartışmaların yaşandığı, siyasi ve dini tarafların ayrılması ve belirginleşmesine neden olan halku'l-Kur'ân konusunda tevakkuf etmiş, herhangi bir görüş serdetmemiştir. İki görüşü savunan tarafı da bid'at işlemiş olarak değerlendirerek kınamıştır. Bu tavrı nedeniyle eleştirilmesine rağmen Mus'ab 'ın rivayetleri Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve İbn Hanbel'in eserlerinde kendine yer bulmuştur.⁵

¹ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 15/138; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 58/252-253; Zehebî, *Siyer*, thşk. Beşşâr Avvâd, 11/30; İbnü'l-İmâd, Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî aḥbâri men zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût, Mahmûd el-Arnaût (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986), 3/167; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/170.

² Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 15/138; Zehebî, *Siyer*, 11/31; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/248; Bu eser fransız müsteşrik Levi Provençal'ın tahkikiyle 1953 senesinde Dâru'l-meârif tarafından Nesebü Kureyş ismiyle Mısır'da basılmıştır.

³ Sevvâs, *Fihris mecâmi'l-medresetii'l-Umeriyye*, 628.

⁴ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 15/138; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 58/264; Zehebî, *Siyer*, 11/30; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fi'l-Kütübi's-sitte*, thk. Muhammed Avvâme ve Ahmed Muhammed Nemir Hatîb (Cidde: Dâru'l-kible li's-sekâfeti'l-İslâmiyye, 1413/1992), 2/268; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 3/167.

⁵ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 15/138; Zehebî, *Siyer*, 11/30-31; a.mlf., *el-Kâşif*, 2/268; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/171; Hasenî, *Envâru'l-mesâlik*, 37.

***Muvatta'* Rivayeti**

Mus'ab ez-Zübeyrî, Kādî İyâz'ın Mâlik'ten rivayette bulunan sika, meşhûr, önde gelen imamlar arasında yer verdiği orta tabaka *Muvatta'* râvilerindendir. Mâlik ile sohbeti maruf olan Mus'ab, ondan *Muvatta'* dışında da nakilde bulunmuştur. Onun, Mâlik'ten *Muvatta'*ı Habîb b. Ebî Habîb'in arzıyla semâda bulunması, rivayetin güvenilirliğiyle ilgili akla bazı şüpheler getirmiştir.¹

Mus'ab'ın Medineli oluşu, yaşı ve Mâlik ile uzun süre birlikte oluşu ve vefat tarihini çok iyi bildiğini ifade etmesinden hareketle, onun *Muvatta'*ın son haline muttali olduğunu söylemek mümkündür.² Cevherî'nin ve Dârekutnî'nin asıl nüshalar arasında görerek farklarına değinmesi, onun önem, itibar ve bilinirliğini göstermektedir.³ Bu rivayetin bir elyazması veya matbu nüshası bilinmediğinden ikinci el kaynaklardan hareketle tespitler yapmaya çalışacağız.

14. Süveyd b. Saîd el-Hadesânî (ö.240/854)

Ebû Muhammed Süveyd b. Saîd b. Sehl b. Şehreyâr el-Herevî el-Hadesânî el-Enbârî 100 sene yaşadıktan sonra 239/853 veya 240/854 senesinde Ramazan bayramında Âne ile Enbâr bölgesi arasındaki bir yerleşim yeri olan Hadîse'de vefat etmiştir.⁴ Mâlik b. Enes, Hammâd b. Zeyd, Süfyân b. Uyeyne, Bakıyye b. Velîd, Derâverdî başta olmak üzere Hameyn, Şam, İrâk ve Mısır'da pek çok kişiden rivayette bulunmuştur. Bağdad'a gelip tahdis faaliyetinde bulunan Süveyd'den Müslim, İbn Mâce, Ebû Zûr'â, Ebû Hâtim, Yakûb b. Şeybe ve

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/86, 3/170; Zehebî, *Siyer*, 11/31; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 58/259; İbn Nâsiruddîn, *İthâfû's-sâlik*, 156-157; Ezher, *el-Medhal*, 122.

² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/575.

³ Sa'îdî, "Mukaddime", 28; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*.

⁴ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 2/447; Zehebî, *Siyer*, 11/411; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 72/344; İbn Nâsiruddîn, *İthâfû's-sâlik*, 236; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 12/255.

Abdullah b. Ahmed gibi muhaddisler hadis nakletmiştir.¹

Kaynaklar, Süveyd b. Saîd hakkında birbirinden önemli derecede farklar içeren değerlendirmelerle doludur. O, Zehebî'ye göre imâm, muhaddis, sadûk, şeyhu'l-muhaddisîn, rahhâl, cevval, sâhibi hadîstir. Halîlî, İbn Hanbel, İclî ve Beğavî'ye göre sikadır. Ebû Hâtim ise onu çokça tedlis yapan sadûk bir kişi olarak tanımlar. Nesâî nezdinde ne sika ne de me'mun olarak nitelenebilir. Buhârî münkerü'l-hadîs görürken, İbn Hibbân, sika râvilerden mu'dal hadisler naklettiğini söyler. Cerh-tadil otoritesi İbn Ma'în'den onu kanının dökülmesi helal bir kimse olarak gördüğüne dair ağır tenkitlerin yanı sıra "sana tahdis ederse onu yaz, telkine maruz kalarak tahdis ettiğini ise yazma" şeklinde daha makul değerlendirmeler de nakledilir.²

Kanaatimizce, İbn Ma'în'in bu derece ağır tenkitleri, Süveyd'in, Hz. Ali taraftarı olduğu yönündeki itikadi ve siyasi eğilimlerle ve naklettiği bazı hadislerle ilişkilidir.³ Nitekim Zehebî'ye göre, Süveyd'i zayıf olarak değerlendirmede İbn Ma'în günahattan sakınan biri gibi davranmamıştır.⁴

Süveyd'in âmâ olması ve telkine maruz kalmasının ondan rivayette bulunmanın sıhhati konusunda bir dönüşümü meydana getirdiği de dikkatten uzak tutulmamalıdır. Hadis hafızı Cezere lakaplı Sâlih b. Muhammed (ö.293/906), onun hakkında "*sadûk, âmâ olduktan sonra telkine maruz kaldı*"; Buhârî, "*âmâ olduktan sonra kendi hadisi olmayanları kabul etti, telkine maruz*

¹ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 10/316; Zehebî, *Siyer*, 11/411; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 12/248.

² Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 10/316; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 72/337; Nesâî, *ed-Du'afâ*, I, 50; İclî, *Târîhu's-sikât*, 211; Halîlî, *el-İrşâd*, 1/247; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/273; Zehebî, *Siyer*, 11/411; *Târîhu'l-İslâm*, 5/837; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 12/250-252; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 2/447; Salâhuddîn Ebû Saîd Halîl b. Keykeldî el-Alâî, *Kitâbü'l-Muhteliîn*, thk. Rif'at Fevzî Abdülmuttalib, Ali Abdülbâsî Mezîd (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1417/1996), 52.

³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 12/250; Zehebî, *Siyer*, 11/412; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 72/338; Ali Dere, *Muvatta' Nüshaları Üzerine*, (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2007), 19.

⁴ Zehebî, *Siyer*, 11/411.

kaldı”; Hâkim, “*ömrünün sonlarında âmâ oldu ve çok kez telkine maruz kaldı, gözleri sağlam iken ondan rivayette bulunanın hadisi daha güzeldir*”; Ya’kûb b. Şeybe, “*sadûk, özellikle de âmâ olduktan sonra muzdaribü’l-hadîs*” gibi birçok muhaddisin ifadesi bu gerçeği ortaya koymaktadır. Kendisinin ondan hadis yazdığını söyleyen Ebû Zür’â, Süveyd’in kitaplarını sahih görmekle birlikte, hıfzından naklettiklerine karşı uyarması da aynı gerekçeyleledir.¹ Nitekim Zehebî, *Tezkiretü’l-ḥuffâz*’ında onun aslında ilim sahibi kişilerden olduğunu, fakat yaşlanıp, hafızasının zayıflaması ile münker hadisler naklettiğini ifade etmektedir.² Netice itibariyle cerh-tadil otoritelerinin verdiği bilgiler bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, Süveyd’in ihtilat ve sû-i hıfza maruz kalmadan önceki nakillerinin, özellikle de kitaptan yaptığı rivayetlerin güvenilir kabul edilebileceği söylenebilir.

Muvatta’ Rivayeti

Fakihten ziyade muhaddis kimliğiyle ön plana çıkan Süveyd b. Saîd’i, Kādî İyâz, Mâlik’ten *Muvatta*’yı rivayet eden meşhur, sika imamlardan kabul etmektedir.³ İbn Adî, Süveyd’in *Muvatta*’ rivayetini, bir duvarın arkasındayken işitmesi nedeniyle zayıf görmüştür. Fakat herkes Mâlik’in meclisinde hadis dinlerken, Süveyd’in neden duvar arkasında dinlediği sorusu, rivayetle ilgili akla bazı şüpheler getirmektedir.⁴ *Muvatta*’ı ne zaman dinlediği ile ilgili bir bilgi tespit

¹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 12/251-252; Hatîb, *Târîḫü Bağdâd*, 10/316; Zehebî, *Târîḫü’l-İslâm*, 17/191; a.mlf., *el-Kâşif*, 1/472; İbn Asâkir, *Târîḫü Dimaşk*, 72/337, 342; Beşşâr Avvâd & Şuayb el-Arnaût, *Tahrîru takrîbi’t-Tehzîb li’l-hâfız Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1417/1997), 2/94.

² Zehebî, *Tezkiretü’l-ḥuffâz*, 2/32.

³ Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 2/86-88.

⁴ Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 2/86-88; İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/498; Zehebî, *Siyer*, 11/411; Dere, *Muvatta’ Nüshaları*, 20; bk. Sifil, *Muvatta Nüshaları*, 82.

edilemeyen Süveyd'in, yaşı dikkate alındığında 160/776'dan sonra aldığı söylenebilir.

Çalışmamızda esas aldığımız tahkikli Süveyd b. Saîd rivayeti olan *Muvatta'* 16 bölümden oluşmaktadır. *Mevâkîf* ile başlayıp *Câmi* bölümü ile sona ermektedir. Bu kitabın son babı “باب ما جاء في مال اليتيم والأرملة” şeklindedir. Bu nüshanın elimizde mevcut tek tahkiki Abdülmecîd et-Türkî tarafından yapılmıştır. Zahirîye'deki nüsha esas alınarak 1994 senesinde Bahreyn Adalet ve İslâmî İşler Bakanlığı'nda basıldığı da belirtilmiştir.¹ *Muvatta'*ın Süveyd el-Hadesânî nüshasını tahkik eden Türkî, şu üç el yazmasını kullanmıştır.

- *Zâhiriye Nüshası*: Dimaşk'teki Zâhiriye kütüphanesinde hadis bölümü 525 numarada yer almaktadır. Her sayfasında genelde 25 satır bulunan bu nüsha 7 cüz, 224 sayfadan müteşekkil olup üzerinde nüsha tarihi olarak, 432/1040, 433/1041, 497/1103 gibi çeşitli yazılar kayıtlıdır. Genelde açık bir nesih hattı ile yazılmıştır ve nüsha eski olmasına rağmen iyi bir durumdadır. 188. sayfadan sonra yazı adeta bir çocuk yazısı gibi kaba bir hal almaktadır.²
- *Mektebetü Âşûriyye Nüshası*: Dimaşk'teki Zahirîye kütüphanesindeki 1151 hadis bölümü 360 numaralı nüshadan çoğaltılmıştır. Hicrî 1373 tarihinde neshedilmiş olan açık ve güzel bir nesih ile yazılmış orta boyutta 321 sayfayı muhtevidir. Her sayfasında ortalama 24 satır bulunur. Kitap ve bab başlıklarının daha büyük yazılması, harflerin tamamının harekeli olması, nâsihin titizliği ve semâ kayıtlarını nakletmesi vb. özellikleriyle ayrı bir önemi haizdir.³ Muhakkik, titiz tahkikinde bu nüshayı asıl kabul etmektedir.⁴ Bu

¹ Süleymânî, “Mukaddimetü Kitâbi'l-Mesâlik”, 1/136.

² Türkî, “Takdîm”, (Süveyd), 16; Şurahbilî, *Yahyâ ve rivâyetühû*, 97; Hamdân, *el-Muvatta'ât*, 121. Dere, *Muvatta' Nüshaları*, 10.

³ Türkî, “Takdîm”, (Süveyd), 19-20; Kettânî, *Hadis Literatürü*, çev. dipnotu. 7.

⁴ Türkî, “Takdîm”, (Süveyd), 23.

nüsha üzerine mukayeseli bir çalışma yapan Ali Dere, Zâhiriye kütüphanesindeki 1151 numaradaki, 116 varaklık bu eserin tam olmadığını zikretmektedir.¹ Nüsha üzerine çalışma yaparken Dere, Zâhiriye kütüphanesindeki 4123 nolu mikrofişten çoğaltılmış Frankfurt'taki Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften'in kütüphanesinde bulunan bir mikrofişten istifade etmiştir.²

- *Yeni Câmi Nüshası*: İstanbul'da bulunan bu elyazması her sahifede 17 satırdan müteşekkil olup 176 varak halindedir. Kütüphanede 300 numaralı yerde bulunmaktadır. Baş ve son kısmında bazı eksiklikler mevcuttur. Nâsihin ismi ve nesih tarihine dair bilgiler zikredilmemiştir. Nesih hattıyla açık ve güzel bir şekilde yazılmış ve aslıyla karşılaştırılmış bir nüshadır. Yedi cüzden oluşmaktadır. Semâ kayıtlarından biri Zâhiriye nüshasının senedine benzemektedir.³

15.Ebû Mus'ab Ahmed b. Ebî Bekr ez-Zührî (ö.242/857)

Ebû Mus'ab Ahmed b. Ebî Bekir b. Kâsım b. Hâris b. Zürâre ez-Zührî el-Medenî el-Kureşî 150/767 senesinde Medine'de doğdu.⁴ 92 yaşında, kadılık yaparken 242/857 senesinin Ramazan ayında, Medine'de vefat etti.⁵ İbn

¹ Dere, bu nüsha hakkında şu bilgileri vermektedir. Genelde harflerin noktalarının konulmadığı bir rika ile yazılmış olup, özellikle 99. varaktan sonra sahife üst taraflarında mürekkebin muhtemelen ıslaklık veya rutubete bağlı olarak oluşturduğu siyahlıklar mevcuttur. 112-115. varakların üst taraflarındaki birkaç satırlık bazı yerler ise kopmuş gibidir. Dere, *Muvatta' Nüshaları*, 21.

² Dere, *Muvatta' Nüshaları*, 10.

³ Türkî, "Takdîm", (Süveyd), 21.

⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/5; Zehebî, *Siyer*, 11/436; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/17; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/21.

⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-evsa't*, 4/1047.

Abdilber, ölüm tarihi olarak 241/856¹, Serrâc 240/855² senesini göstermektedir.

Eğitimini Ehl-i hadisin merkezi Medine’de alan Ebû Mus’ab, Mâlik’i derslerine devam ederek, ondan *Muvatta*’ın yanı sıra fıkıh ilmini de öğrendi.³ Onun Mâlikî fıkıhına dair, Mâlik’in görüşlerini ihtisar ettiği *Muhtasar* adlı bir eseri de bulunur.⁴ Ayrıca Derâverdî, İbrâhîm b. Sa’d (ö.183/799), Yahyâ b. İmrân ve Yûsuf b. Yakûb el-Mâcişûn gibi âlimlerden nakilde bulunmuştur. Ondan, Zühlfî, İsmâil el-Kâdî, Buhârî, Ebû Hâtim, Ebû Zür’a, Baki b. Mahled, Müslim, Ebû Dâvûd ve Abdullah b. Ahmed gibi zevat rivayette bulunmuştur.⁵

Medine müftülüğü yapan Ebû Mus’âb, ilmi faaliyetlerine ilaveten, önce Kûfe kadılığı, ardından Medine’de önce şurta sonra ise Memun’un valiliği döneminde kadılık görevini üstlenmiştir.⁶

Kaynaklar, Ebû Mus’ab’ın özellikle fakihliği üzerinde durmakta ve tutarlı bilgiler arz etmektedir. Zehebî’nin imâm, sika, şeyhu dâri’l-hicre, fakîh, Medine kadısı, nâdiru’l-ğalat⁷ diye medhettiği Ebû Mus’ab, pek çok alim tarafından da Medine’nin güvenilir fakih ve en iyi alimleri arasında gösterilmiştir.⁸

Onun hakkında cerh sayılabilecek tek ifade, 219/834 senesinde Mekke’ye

¹ İbn Abdilber, *el-İntikâ*, 62.

² Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 1/279-280.

³ Zehebî, *Siyer*, 11/436; İbrahim Harekat, “Ebû Mus’ab”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/193.

⁴ Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayyân Vekî ed-Dabbî, *Aḥbârü’l-kuḍât*, thk. Abdülazîz Mustafa el-Merâgî (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1366/1947), 1/258; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû’l-müzheb*, 140; Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 3/347; Harekat, “Ebû Mus’ab”, 10/194.

⁵ Buhârî, *et-Târîḥu’l-kebîr*, 2/5; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve’t-ta’dîl*, 2/43; İbn Abdilber, *el-İntikâ*, 62; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 1/278-279.

⁶ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 1/278, 279; Zeynüddîn ve Ebû Zür’a el-İrakî, *Tarḥu’t-teşrîb*, 1/26; Harekat, “Ebû Mus’ab”, 10/194; Zehebî, *el-İber*, 1/343; İbn Abdilber, *el-İntikâ*, 62.

⁷ Zehebî, *Siyer*, 11/436-437.

⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve’t-ta’dîl*, 2/43; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/21; Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 3/348; İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 1/20; Zehebî, *Siyer*, 11/437-438; a.mlf., *Târîḥu’l-İslâm*, 5/1074.

giden Ahmed b. Ebû Hayseme'ye, babasının dediği “*Ebû Mus‘ab’dan yazma da (başka) kimden istersen yaz.*” sözüdür.¹ Bu tenkidin nedenini Zehebî, Ebû Mus‘ab’ın yargı ve mezâlîme karışması²; İbn Hacer, yargı işlerine girmesi ve reyle fetvayı çoğaltması³ olarak görmektedir. Kādî İyâz da eleştirinin nedeni olarak Ebû Mus‘ab’ın reye meyletmesini görür.⁴

Ebû Mus‘ab, “*Ey ehl-i Medîne, sizin için hayatta olduğum sürece ehl-i Irak’a galip olursunuz.*”⁵ ifadesiyle hem kendi otoritesine hem de Ehl-i re’y, Ehl-i hadis çekişmesine işaret etmekte, fakat kendisini Ehl-i hadis tarafında mülâhaza etmektedir. Nitekim o, döneminde “*Kur’an’ı telaffuzumuz mahluktur*” görüşünü açıkça eleştirerek⁶ ve kelâmullah’ın gayr-i mahlûk olduğunda şüphe edeni veya tevakkuf edeni kâfir ilan ederek⁷ tarafını açıkça ortaya koymaktadır.

Muvatta’ Rivayeti

Ebû Mus‘ab, uzun süre derslerine devam ettiği ve fıkıh tahsil ettiği Mâlik’ten *Muvatta*’ı sağlam bir şekilde semâda bulunmuştur.⁸ Bu nedenle olsa gerek, Dârekutnî, onun için *Muvatta*’ konusunda sika değerlendirmesi yapmış ve eserin bir diğer râvisi olan Yahyâ b. Bükeyr’e onu takdim etmiştir.⁹ Bu nüsha, *Muvatta*’ın, İmam Mâlik’ten bizzat sika bir râvi tarafından nakledilen son rivayeti olması ve eserin son redaksiyonundan¹⁰ geçmiş halini göstermesi açısından

¹ Zehebî, *Siyer*, 11/437.

² Zehebî, *Siyer*, 11/437.

³ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 1/20.

⁴ Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 3/348.

⁵ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû’l-müzheb*, 140; Zehebî, *Siyer*, 11/438.

⁶ Zehebî, *Siyer*, 11/437; a.mlf., *Târîhu’l-İslâm*, 5/1074.

⁷ Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 3/348

⁸ Zehebî, *Siyer*, 11/436; a.mlf., *Târîhu’l-İslâm*, 5/1074.

⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 1/17; Zeynüddîn ve Ebû Zür’a el-İrakî, *Tarhu’t-tesrîb*, 1/26; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 5/1074; *Siyer*, 9/438.

¹⁰ İbn Hazm, *el-İhkâm*, 2/136; Zehebî, *Siyer*, 11/437-438; Halîlî, *el-İrşâd*, 1/228; Uğur, *Hadis İlimleri*

mühimdir. Ayrıca asırlar boyunca tedavülde olan bu nüsha elimizde tam olarak mevcut olan tek Medine rivayetidir.¹

İbn Hazm, Mâlik'ten en son nakledilen *Muvatta*'ların, Ebû Mus'ab ile Ahmed b. İsmâîl es-Sehmî'ninkiler olduğunu söyledikten sonra bu nüshalarda yüze yakın zaid hadis bulunduğunu ifade etmiştir. Âlimlerin ekleme, çıkarma vb. redaksiyonlarının normal olduğunu söyleyen İbn Hazm, bu ziyadeleri, Mâlik'in eserindeki hadislere her zaman ilaveler yaptığına delil gösterir.² İbn Hazm, son nüshalardan olması ve diğer nüshalara ziyadeler içermesi sebebiyle bu nüshayı ekmelü'l-muvattaât/en mükemmel *Muvatta*' olarak tanımlamıştır.³⁴ Medine'nin önemli ilim adamlarından olması, vefat edene kadar burada kalması ve Süveyd nüshasıyla göstermiş olduğu mutabakattan hareketle Ebû Mus'ab'ın *Muvatta*'ın son şeklini temsil ettiği tespiti de bu çerçevede önem taşımaktadır.⁵ Netice itibarıyla bu nüshanın Mâlik'ten gelen *Muvatta*'ın elimizdeki en son versiyonu olduğunu söyleyebiliriz.

İbn Abdilber, mevsul ve mürsel rivayetlerini incelediği Yahyâ nüshasının, en çok Ebû Mus'âb rivayetine muvafık olduğunu söyleyerek ikisindeki benzerliğe işaret etmektedir.⁶ Bu benzerlik iki nüshanın da Mâlik'in son dönemlerinde nakledilmesiyle ilintilidir. Beşşâr Avvâd, İbn Hazm'ın sözünün açıklama ve istidrake muhtaç olduğunu söyleyerek, bu nüshada olup, Yahyâ nüshasında

Edebiyatı, 45; Beşşâr Avvâd Ma'rûf & Mahmud Muhammed Halil, "Mukaddime", (Zührî), *el-Muvatta' rivâye Ebû Mus'ab ez-Zührî*, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998), 1/41.

¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, 2/1908; k 1/39-41.

² Zehebî, *Siyer*, 11/437-438; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/17; İbn Hazm, *el-İhkâm*, 2/136.

³ İbn Hazm, *el-İhkâm*, 2/137.

⁴ Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdurrahmân el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh şerhu Mukaddimeti'bni's-Şalâh*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (Medîne: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1389/1969), 351.

⁵ Dere, *Muvatta' Nüshaları*, 61.

⁶ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 2/339; Dutton, *The Origins of Islamic Law*, 23.

olmayan 15 müsned hadis; 6 mürsel hadis; belağ sîgasıyla 1 rivayet; 32 mevkûf haber; 17 maktû; 68 kavl-i Mâlik bulunduğu açıklamasını yapmaktadır.¹ Tahkikli nüshaya göre, Ebû Mus'ab nüshası "bâbu vukûtu's-salât" ile başlamakta ve toplam 30 kitap, 740 bab içermektedir. İlk kitabı "*kitâbü't-tahâret*" ismindedir.²

Muvatta'ın kütüphanelerde şu ana kadar tespit edilen 3 elyazma nüshası³ bulunmaktadır.

- *Şerefü'l-mülk nüshası* (ب): Bu nüsha Hindistan'ın Madras kentindeki Şerefü'l-Mülk kütüphanesinde yer almaktadır. İlk levhasında "*Kitâbü'l-Muvatta' imâm dâru'l-hicre Mâlik b. Enes*" şeklinde ismi yazılıdır ve tam bir isnada sahiptir. Tek cilt halinde tam bir nüsha olup besmeleyle başlayıp "*Kitâbü'l-Mevârîs*" ile bitmekte ve sonunda "*Âhiru kitâbi'l-Muvatta*" yazmaktadır.⁴ Nüshanın bitiş tarihi zikredilmemekle birlikte isnaddaki bilgilerden yedinci asrın ilk yarısında yazıldığı anlaşılmaktadır. Nasihi ve sahibi Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed tarafından 302 levhada yazılan nüshanın sayfaları 21 satır halindedir. Nüsha açık, güzel bir yazıyla ve çoğu yeri noktalı olarak yazılmıştır. Mikrofilmin durumu bazı haşiyeler hariç gayet iyi durumdadır.⁵ Dâru't-Te'sîl baskısında diğer nüshalardan da faydalanılmakla birlikte bu nüsha esas alınmıştır.⁶
- *Salarcenk Nüshası* (س): Haydarâbâd'daki Salarcenk müzesi kütüphanesinde 84/916 numarada yer almaktadır. Nüshanın başında "*Muvatta' li'l-imâm Mâlik bi-rivâyeti Ebî Mus'ab Ahmed b. Ebî Bekir ez-Zührî*" yazmaktadır. Nüsha

¹ Ma'rûf & Halil, "Mukaddime", (Zührî), 1/41-42.

² Mâlik, *el-Muvatta'*, (Zührî).

³ Bu üç elyazma dışında bazı parçalar için bk. Sevvâs, *Fihris mecâmi'l-medresetii'l-Umeriyye*, 274, 321.

⁴ Merkezü'l-Buhûs ve Tekniyetü'l-Ma'lûmât, "el-Mukaddimetü'l-İlmiyye", *el-Muvatta' li'l-İmâm Mâlik b. Enes bi-rivâye Ebî Mus'ab ez-Zührî*, mlf. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (Kâhire: Dâru't-Te'sîl, 1437/2016), 1/236-238.

⁵ Merkezü'l-Buhûs, "el-Mukaddimetü'l-İlmiyye", (el-Muvatta'), 1/238-239.

⁶ Merkezü'l-Buhûs, "el-Mukaddimetü'l-İlmiyye", (el-Muvatta'), 1/222.

besmele ile başlamakta, “*el-ihve li-eb yûrisûne mea'l-ced*” ifadesiyle sona ermektedir. Nüsha her satırında ortalama 10-13 arası kelimenin yer aldığı 17 satırlık 390 levhadan oluşur.¹ Genel itibariyle sahih ve sağlam olan, az hatayla ve güzel bir şekilde yazılan bu nüshanın nesh tarihi ve nâsihinin ismi bilinmemektedir.² Bununla birlikte matbu nüshada 778 nolu hadisin, muhakkikin dediği gibi metne sonradan sokulmuş veya hatalı şekilde nakledilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.³

- *Zahiriyye Kütüphanesi Nüshası* (ب): Zâhiriye kütüphanesinde yer alan bu nüshanın ilk parçasının başında “*el-cüz es-sâmin min kitâb Muvatta’ an imami dâri’l-hicre Ebû Abdullah Mâlik b. Enes b. Ebî Âmir el-Esbahî*” yazmaktadır. Bu parça on cüzlük aslın 8. cüzünü içermektedir. İkinci parça ise bu aslın 9 ve 10. cüzünün bir kısmını muhtevidir. İkinci parçanın kitap ve bab tertibi diğer iki nüshadan farklılıklar arz etmektedir.⁴ Birinci parça 11, ikinci parça 35 levhadan müteşekkildir. Ortalama 15-20 kelimelik 28 satırdan müteşekkil sayfaları bulunmaktadır. Bu nüshanın yazılış tarihi ve yeriyle ilgili bir bilgi yoktur.⁵ Nüsha, Endülüs kalemiiyle, neshe yakın bir hatla açık ve çoğunlukla noktalı olarak yazılmıştır.⁶ Beşşar Avvad, bu kütüphanede 1879’da bulunan elyazmasının, birinci cüzden sekinci cüze kadar baş kısımlarının kesik ve sonunda eksiklikler yer aldığını, 3799 numarada seçilmiş hadislerden müteşekkil bir kaç sayfa halinde bir elyazması bulunduğunu⁷ ve Hızânetü’l-

¹ Merkezü’l-Buhûs, “*el-Mukaddimetü’l-İlmiyye*”, (el-Muvatta’), 1/242; Ma’rûf & Halil, “*Mukaddime*”, (Zührî), 43; Dutton, *The Origins of Islamic Law*, 23.

² Ma’rûf & Halil, “*Mukaddime*”, (Zührî), 1/43; Merkezü’l-Buhûs, “*el-Mukaddimetü’l-İlmiyye*”, (el-Muvatta’), 1/242; Dutton, *The Origins of Islamic Law*, 23.

³ Ma’rûf & Halil, “*Mukaddime*”, (Zührî), 1/43.

⁴ Merkezü’l-Buhûs, “*el-Mukaddimetü’l-İlmiyye*”, (el-Muvatta’), 1/244.

⁵ Merkezü’l-Buhûs, “*el-Mukaddimetü’l-İlmiyye*”, (el-Muvatta’), 1/245.

⁶ Merkezü’l-Buhûs, “*el-Mukaddimetü’l-İlmiyye*”, (el-Muvatta’), 1/246.

⁷ Hamdân, *el-Muvatta’ât*, 136-137; Sezgin, *Târîhu’t-türâsi’l-‘Arabî*, 3/134.

Mâcid 232520 numarada bu nüshadan bir parça¹ bulunduğunu eklemiştir.

Tezimizde esas aldığımız Beşşâr Avvâd ve Mahmûd Muhammed Halîl'in tahkik ettiği baskı, Sâlârcenk nüshasını esas almaktadır.² Merkezü'l-Buhûs ve Tekniyetü'l-Ma'lûmât tarafından Dîvânü'l-Hadîs projesi kapmasında yapılan ve Dâru't-Te'sîl tarafından 3 cilt olarak 2016 yılında basılan eserde ise bu üç nüshadan ve Ebû Mus'ab kanalıyla gelen bazı *Muvatta'* derlemelerinden istifade edilmiştir.³ Muhakkikler, Beşşâr Avvad tahkikini gerekli ilmi kriterlere uymaması, haşiyedeki Yahyâ nüshasına ait bilgilerden hareketle düzeltme yapması, geç dönem ve tek bir nüshaya dayanması, esas aldıkları nüshanın hilafına belirtmeksizin tashif, ziyade, ekleme gibi tasarruflar yapması gibi gerekçelerle eleştirmiştir.⁴ Bu nedenle ihtiyaç duyulduğu yerlerde iki baskı birbiriyle karşılaştırılarak test edilmiştir.

¹ Cem'iyyetü'l-Mâcid, *Fehârisü Mahtûtati'l-Hadîsi'l-Mevcûde*, 48.

² Ma'rûf & Halil, "Mukaddime", (Zührî), 1/43; Dutton, *The Origins of Islamic Law*, 23.

³ Merkezü'l-Buhûs, "el-Mukaddimetü'l-İlmiyye", (el-Muvatta'), 1/261-262.

⁴ Merkezü'l-Buhûs, "el-Mukaddimetü'l-İlmiyye", (el-Muvatta'), 1/221, ayrıca bk. 221-234.

İKİNCİ BÖLÜM: *MUVATTA*'IN TASNİFİ VE NÜSHA FARKLILIKLARI

Bu bölümde *Muvatta*'ın nüshaları arasındaki temel farklılıklar “tasnif ve metin” ile “isnad” özellikleri olmak üzere iki ana başlıkta incelenmiştir. Bu farklılıklar matbû nüshaların güvenilir baskılarına ilaveten şerhler, ihtilâfü'l-muvattalar gibi ikincil *Muvatta*' literatürü esas alarak tespit edilmiştir. *Muvatta*' literatürünün bize ne ölçüde ve hangi alanlarda katkı sağladığı, hangi noktalarda veri sunduğu yöntemsel açıdan önem taşımaktadır. Esas aldığımız nüshalardan Yahyâ el-Leysî, Muhammed eş-Şeybânî ve Ebû Mus'ab ez-Zührî nüshaları tam olarak günümüze ulaşmıştır. Abdülmecîd et-Türkî'nin tahkikiyle basılan Ka'nebî nüshası ise eksiktir. Bu rivayette, Ezheriye elyazmasının bir noktadan sonra Yahyâ el-Leysî nüshasından alındığı şüphesi bizi daha ihtiyatlı davranmaya itmiştir. Bu nedenlerle farklılıkların tespitinde ve yapılacak değerlendirmelerde, eserinde Ka'nebî nüshasını esas alan, merfû rivayetleri içeren, mu'cem şeklinde tasnif edilen Cevherî'nin *Müsnedü'l-Muvatta*'ı başta olmak üzere ikincil kaynaklardaki bilgilere de başvurulmuştur.

Süveyd b. Saîd el-Hadesânî nüshasının önemli bir kısmı elimizde olmakla birlikte eksik olduğu düşünülmektedir. Elimizdeki matbu İbn Ziyâd nüshası ise aslının çok küçük bir parçasıdır. İbnü'l-Kâsım nüshasının elimizdeki matbu hali sadece büyü` kitabına tekabül etmektedir. Diğer farklılıkların tespitinde ise Kâbisî'nin (ö.403/1012), sadece merfû ve hükmen merfû rivayetleri alarak, Mâlik'in şeyhlerine göre sıralamak suretiyle oluşturduğu ihtisar çalışmasından ve diğer ikincil kaynaklardan istifade edilmiştir.

Mezkur olanlar dışındaki diğer nüshaların farklılıklarını tespitte ilk olarak *Muvatta*'ın rivayet farklılıkları üzerine yazılmış literatürden faydalanılmıştır. Bu eserlerden ilki Dârekutnî'nin *Ehâdisü'l-Muvatta*'ıdır. Ka'nebî nüshasını esas alan bu eser Mâlik'in şeyhlerine göre alfabetik olarak Muhammed ismi öncelenmek

suretiyle tasnif edilmiştir. Müellif, hadiste bir ihtilaf olmadığı durumlarda herhangi bir şey söylemeden geçmektedir.¹

İbn Abdilber'in *et-Temhîd*'inden ihtisar edilerek oluşturulan *et-Tekassî limâ fi'l-Muvatta' min hadîsi'n-Nebî* isimli eser, Yahyâ el-Leysî rivayetini esas alarak telif edilmiştir. İhtilaf bulunmayan rivayetlerde herhangi bir açıklama yapılmadan geçilen eserin sonunda *Muvatta*'ın Yahyâ el-Leysî nüshasında zikredilmeyen rivayetler için özel bir bölüm ayrılarak Mâlik'in şeyhlerine göre alfabetik olarak tasnif edilmiştir.²

Cevherî'nin Ka'nebî nüshasını ele alarak tasnif ettiği *Müsnedü'l-Muvatta*'sı ise sadece merfû rivayetleri içermekte olup Mâlik'in şeyhlerine göre Muhammed ismi verildikten sonra alfabetik olarak tertib edilmiştir. Daha sonra künyeleriyle bilinen şeyhleri ve belağ sîgasıyla nakledilen rivayetlere yer verilmiştir. Kitap toplam 851 rivayet içermektedir.³

Nüsha farklılıklarının ele alındığı başlıca eserlerden bir diğeri de Dâni'nin, Yahyâ el-Leysî nüshasını esas alarak ve hadisleri sahâbe isimlerine göre sıralayarak telif ettiği "*Kitâbü'l-İmâi ilâ etrâfi ehâdîsi kitâbi'l-muvatta*"dır.⁴ Yine Süleyman b. Halef el-Bâcî'nin (ö.474/1081) de *İhtilâfû'l-Muvattaât* isimli bir eseri olduğu kaynaklarda zikredilmektedir.⁵ Nüsha farklılıklarını tespit ederken İbn Abdilber'in *et-Temhîd*'i, Bâcî'nin *el-Müntekâsı*, Zürcânî'nin *Şerhu'l-Muvatta'* ve diğer *Muvatta*'ı şerhleri de önemli kaynaklarımız arasında yer almıştır.

Son dönemlerde nüshaları arasındaki farklarına değinilen pek çok

¹ Hasenî, *Envâru'l-mesâlik*, 52-53; Âdil b. 'Abdüşşekûr ez-Zürkî, "Mukaddime", *Ehâdîsü'l-Muvatta' ve zikru't-tifâku'r-ruvât 'an Mâlik ve'htilâfuhüm fihi ve ziyâdetühüm ve nuksânühüm*, mlf. Ebü'l-Hasen Âlî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (Riyad: Dâru Tuveyk, 1424/2003), 13.

² İbn Abdilber, *et-Tekassî*; Hasenî, *Envâru'l-mesâlik*, 59.

³ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*.

⁴ Rızâ Bûsâme el-Cezâirî, "ed-Dirâse", 1/184.

⁵ Bâbânî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 1/397.

Muvatta' basılmıştır. Bunlardan öne çıkanlar arasında pek çok elyazmasına dayanan ve geniş bir araştırmanın ürünü olan A'zamî'nin *Muvatta'* baskısı; sekiz nüshanın farklılıklarına işaret eden Ebû Üsâme'nin Mektebetü'l-Furkân tarafından yapılan ile Hasan Abdülmennân'ın Beytü'l-Efkârî'd-Düvelî tarafından yapılan baskılarını zikredebiliriz. Diğer taraftan *Muvatta'* üzerine yayın yapan ve nüshalar arasındaki farklılıklara eserlerinde yer veren Muhammed b. Hasen eş-Şurahbilî'nin *Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî ve rivâyetühü li'l-Muvatta'*¹, Muhammed b. Alevî el-Mâlikî'nin "*Envâru'l-mesâlik ilâ rivâyâti Muvatta'ı Mâlik*"² ile Nezîr Hamdân'ın *el-Muvatta'ât*³ da kıymeti haizdir.

Rivayetler incelenirken, matbu nüshalar, diğer kaynaklar ile karşılaştırmalı şekilde ilerlenerek hata oranının en aza indirilmesi amaçlanmıştır. Bu şekilde temel farklılıklar tespit edildikten sonra her nüsha sahibinin naklettiği metin üzerinde yaptığı değişiklik ve düzenlemeler ortaya çıkmıştır. Burada odak noktamızı temel farklılıklar, türleri ve kimden kaynaklandığını belirlemek oluşturmaktadır. Farklılıkların sebeplerinin sistematik ve detaylı incelenmesi ise üçüncü bölümde yapılmıştır. Nüshalar arasındaki ciddi bir değişiklik içermeyen küçük metin ve isnad farklılıkları gözardı edilmiştir. Aradan geçen uzun zaman ve eldeki materyalin yeterli olmaması nedeniyle bu ihtilafların kaynağı tespit edilirken belirli kurallara bağlı kısmen subjektif tercihler yapılmıştır.⁴ Bu nedenle yapılan tespitlerde belirlenen esaslar ve seçimler belirleyici rol oynamaktadır. Bu kapsamda farklılıkların kaynağını tespitimizde dikkate aldığımız hususları 10 maddeyle özetleyebiliriz.

- Diğer nüshalardan farklı bilgi içeren veya eksikliği olan tek bir nüsha varsa,

¹ Bk. Şurahbilî, *Yahyâ el-Leysî ve rivâyetühü li'l-Muvatta'*, 93-108.

² Bk. Hasenî, *Envâru'l-mesâlik*, 75-103.

³ Bk. Hamdân, *el-Muvatta'ât*, 144-179.

⁴ Salahattin Polat, *Metin Tenkidi* (İstanbul: MÜ İlahiyat Vakfı Yayınları, 2010), 258.

nüshanın sahibi, o farklılığın kaynağı olarak değerlendirilir.

- Farklılık, nüshaların bir çoğunda var ise kaynağın Mâlik'in tasarruflarından kaynaklanması kuvvetle muhtemel olarak görülür.
- Aynı metin farklı bölgelerdeki nüshalarla desteklendiğinde, farklılığın kaynağı Mâlik'de değil daha sonraki râvilerde aranır.
- Aynı nüshanın farklı elyazmaları arasında değişiklik varsa, farklılığın kaynağında ilk akla gelenler sonraki râvi ve müstensihlerdir.
- Aynı nüshanın farklı elyazmaları arasındaki tercihte en sağlam nüshanın metninin tercih edilmesi esas olarak kabul edilir.¹
- Nüsha sahibinin hadis bilgisi, hıfzı ve yeterliliği farklılığın kaynağını tespitte önemli bir veridir.
- Mâlik'e ait olması mümkün olmayan metinlerin, nüsha sahibine veya sonraki râvilere ait olduğu değerlendirilir.²
- Mâlik'in hadis meclislerindeki ders tarzına uymayan farklılıkların kaynağı sonraki râvilerde aranır.
- Hatanın bir kişiden kaynaklandığının erken dönem eserlerde ifade edilmesi farklılığın nedenini tespitte dikkate alınır.
- Farklılığın kaynağıyla ilgili diğer eserlerdeki rivayetler ve erken dönemdeki değerlendirmeler dikkate alınır.

A. TASNİF-METİN ÖZELLİKLERİ VE NÜSHA FARKLILIKLARI

Hadis ilminde tasnif, rivayet malzemesinden isnad veya metin merkezli daha etkin faydalanmayı temin etmek için, tespit edilen rivayetlerin belirlenen ölçülere göre düzenlenerek başlıklar altında sınıflandırılması şeklinde

¹ Polat, *Metin Tenkidi*, 259.

² Polat, *Metin Tenkidi*, 257.

tanımlanır.¹ Aslında tasnif, yazarın bir esere rivayetler dışında kattığı ve rivayet malzemesini bir derlemeden öte telife dönüştüren ana unsurlardır. Bu kapsamda müellifin kullandığı kitap/bölüm isimleri, bab başlıkları, yorum ve değerlendirmeleri, rivayetlerin düzenlenme keyfiyeti ve eserine aldığı rivayet miktarı, içeriğin türü gibi hususlar tasnif tarzının öne çıkan yönleridir. Muhtevanın belirlenmesi ve tasnif usulünün oluşmasında eserin telif edildiği dönemin ilmî, mezhebî, sosyopolitik ve kültürel yapısı, yazıldığı dönemde câri olan ilmi ve siyasi tartışmalar, Ehl-i re'y ve Ehl-i hadis gibi fikhî ekol rekabetleri, Kaderiyye ve Hâricilik gibi bid'at ehli görülen itikadi fırkalar ve zındıklık gibi dış tehditler ile müellifin hayata bakışı, eseri telifteki amacı ve İslam'ı yorumlama tarzının ciddi etkileri ve yansımaları bulunmaktadır.

Hicrî birinci asırdaki muhaddisler, yazıya karşı takındıkları tutum, yazının gelişimi, hafızaya duydukları güven gibi nedenlerden dolayı ezberden rivayeti daha çok tercih etmişlerdir.² Onların kısmen de olsa kullandıkları yazılı materyalleri ise düzensiz sahifelerden ibarettir.³ İkinci asra gelince, hadis öğretiminde ezber azalmış, artan rivayet malzemesiyle ihtiyaca dönüşen yazı yaygın bir hal almıştır.⁴ Rivayetlerin kağıda dökülmesi ilmin önemli göstergelerinden olmuş, hatta rivayetleri yazmayan âlim saymayanlar bile çıkmıştır.⁵ Mâlik'in önemli hocalarından İbn Şihâb ez-Zührî de önceleri kitabet merkezli rivayete sıcak bakmazken sonraları duyduğu her rivayeti yazıp tedvin etmesiyle bu dönüşümü yansıtan bariz örneklerden biri olmuştur.⁶

¹ İsmail Lütfi Çakan, *Hadîs Edebiyatı* (İstanbul: MÜ İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997), 19; Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 393; Şengezer, *Hadisleri Tedvin ve Tasnif Düşüncesi*, 39.

² İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 102.

³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/775.

⁴ İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 115; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/775.

⁵ Râmhürmüzî, *el-Muḥaddişü'l-fâsıl*, 372; İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 115.

⁶ Ma'mer, *el-Câmi'*, 11/258 (No. 20487); İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 114.

Hafızalardaki yükün yazılı malzemeye devredilmesiyle hicrî ikinci asırda farklı ilim dallarına mensup alimlerin yaygın bir şekilde münferit konuları ele alarak oluşturduğu müktesebat, sistematik bir şekilde derlenerek sünen, musannef ve câmi türü eserlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.¹ İlk hadis musannefatı, fıkıh ilminin tedvininden sonra ve Ehl-i re'y anlayışına bir reaksiyon şeklinde çıkmasının etkisiyle ibadet, muamelat ve ukûbât şeklindeki klasik fıkıh sistematığına benzer tarzda şekillenmiştir.²

Sosyopolitik ortam, güncel tartışmalar ve siyasi iradenin yaklaşım tarzının da eserin içeriğini etkilediği gözükmemektedir. Bu çerçevede mihne sürecinin sona ermesiyle hadisçilerin siyasi iktidarın desteğini ve teşvikini almaya başlaması önemli bir dönüm noktasıdır. Zira Abbâsî halifesi Mütevekkil (ö.247/861), aralarında *Muvatta'* râvisi Mus'ab ez-Zübeyrî (ö.236/851) ve İbn Ebî Şeybe'nin oğulları Osman ve Abdullah'ın da yer aldığı hadis hafızlarına hediyeler vererek, halka Mutezile ve Cehmiyye'nin görüşlerinin reddini içeren hadisler nakletmesini istemiştir.³ Bu gibi nedenlerden dolayı Ehl-i hadisin eserlerinde bid'atçı akımlara yönelik eleştirilerin arttığı değerlendirilmesi yapılmıştır.⁴

Ehl-i re'yin fıkıh anlayışına bir tepki olarak ve sistematik benzerlik içerisinde ortaya çıkan ilk sünenler, İslam'ın itikad konuları hariç olmak üzere ibadet, muamelat ve ukûbât ana bölümlerindeki ahkam hadislerini bir araya getirmeyi amaçlamışlardır.⁵ Türün hicrî üçüncü asırdaki örnekleri, sünnet

¹ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 213; Nevzat Aydın, "Hadislerin İlk Dönem Tasnif Süreci Üzerine Bir Değerlendirme", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/31 (May 2011), 206; Özpınar, *Hadis Edebiyatı*, 196.

² Saffet Köse, "el-Mecmû", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/264; Özpınar, *Hadis Edebiyatı*, 86-87, 201.

³ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 11/261.

⁴ Özafşar, *İdeolojik Hadisçilik*, 114; Özpınar, *Hadis Edebiyatı*, 189.

⁵ Güler, *Hadis İlimleri Literatürü*, 66.

kavramına yüklenen anlamın etkisiyle kapsama alanını genişleterek ahkam hadisi olarak görülmeyecek ve fıkıh kitaplarının muhtevasını yansıtmayan, inancın yanı sıra siyasî ve fikrî konularla ilgili başlıkları da bünyesine katmıştır.¹ Nitekim sünen tarzı eserlerdeki “*kitâbü’s-sünne*” bölümleri Cehmiyye, Mutezile gibi kelami mezheplere birer reddiye olarak nitelenmiştir.²

Câmi türü eserler, Hz. Peygamber’in dine müteallik tüm konulara dair hadislerini bir araya getiren eserler olarak tarif edilebilir. Türün ikinci asırda ortaya çıkan ilk örneklerinin amacı, fıkıhın temel meseleleriyle ilgili olmayan hadisleri tasnif etmeyi merkeze alarak ahkam hadislerini biraraya getiren muhaddislerin eksik bıraktıklarını tamamlamak iken³, üçüncü asırdakiler hem re’y ehli fakihlere hem de bid’at ehli olarak görülen kelmacılar karşı Ehl-i hadisin fikhî ve itikadî görüşlerini yansıtacak tarzda her probleme çözüm sunabilecek ansiklopedik bir şekle bürünmüştür.⁴

Merfû, mevkuf ve maktû rivayetlerin fıkıh konularına göre tasnif edildiği musannef türü eserlerin oluşumunda da re’y fikhına karşı hadislere dayalı fıkıh oluşturma fikri baskındır.⁵ Merfûnun yanı sıra mevkuf ve maktû rivayetleri içeren musannef eserlerin muhtevasının tayininde, ilk iki asra büyük oranda hakim olan İbn Şihâb ez-Zührî’nin temsil ettiği yaklaşım tarzının etkisi ve merfû hadisin otoritesinin yeterince baskın hale gelmemesi başat rol oynamıştır.⁶

Hadis ve sünnet kavramlarının özdeşleştirilmesi ve sünnetin kaynağının

¹ Dinçoğlu, *Ebû Dâvûd’un Süneni*, 41.

² Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 76.

³ Fuad Sezgin, "Hadis Musannefatının Mebde ve Ma'mer b. Râşid'in Câmi'i", *Türkiyat Mecmuası* 12/ (1955), 125.

⁴ Yavuz Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış* (Samsun: Etüt Yayınları, 2001), 182; Görmez, *Metodoloji Sorunu*, 76.

⁵ Özpınar, *Hadis Edebiyatı*, 223.

⁶ Ünal, *Hadis Tarihine Yeniden Bakış*, 180.

Şâfiî bakış açısının etkisiyle sarîh veya hükmen merfû hadise indirgenmesi sonucu Hz. Peygamber'e ait olanı diğerlerinden ayırma fikri doğmuştur. Bu fikir ile müsned haberler karşısında mürsel rivayetlerin değeri olmadığı düşüncesi, sahâbe görüşleri de dahil olmak üzere fukahânın ve tâbiînin nakillerinin merfû rivayetle karıştırılmaması, kısmen de olsa anlamayı yönlendirecek bölüm ve bab başlıklarından kaçınma anlayışı müsned türü eserlerin tasnifine yön vermiştir.¹

Muvatta'ların temel özelliklerini ve onları diğer musannef eserlerden ayıran en önemli özelliğinin Medine amelini yansıtmayı amaçlamaları olduğuna ilk bölümde detaylıca değinmiştik. Bu türün tasnif tarzını etkileyen en önemli hususun Medine amelini, sünneti belirleme noktasında hüccet kabul etmeyen re'y ehline karşı tepki ve sünnet üzerindeki tartışmalardır.²

Bu türün en önemli örneği olması ve hadis tarihinin ilk dönemlerine ışık tutması ve günümüze kadar pek çok nüshasının gelmesi açısından *Muvatta'*ın nüsha farklılıklarını dikkate alan bir yaklaşımla tasnif metodunun ve içeriğinin ortaya koyulmasının ayrı bir önemi haiz olduğu açıktır.

Hadisleri ilk tevbib ve tasnif edenler arasında bulunan Mâlik'in³ *Muvatta'* adlı eseri, İbnü'l-Arabî'ye göre aslû'l-evveldir/ilk asıdır. Günümüzde pek çok araştırmacı onu ilk musannef hadis kitaplarından sayar. *Muvatta'*a, günümüzde her ne kadar hadis edebiyatı başlığı altında yer verilme eğilimi bulunsada, eserin sahip olduğu farklı özellikleri nedeniyle hadis mi yoksa fıkıh kitabı mı olduğu yönünde tereddüdler vardır.⁴ Bu kafa karışıklığına, onun içerdiği hadisler, fıkıh hükümler ve Medine ameli üzerine yaptığı tespitler ile ilimlerin ayrışma

¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/3-5; Ünal, *Hadis Tarihine Yeniden Bakış*, 180-181; Türcan, Zişan, Üçüncü Asır Hadis Musannefatı Üzerinde Şâfiînin Etkisi, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 7/1, 2009, 94; Özpınar, *Hadis Edebiyatı*, 229-235.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/79; Hamidullah, *İslam Hukuku Etüdleri*, 326.

³ Herevî, *Zemmü'l-keîâm ve ehlih*, 4/41-3.

⁴ Süleymânî, "Mukaddimetü Kitâbi'l-Mesâlik", 1/126.

döneminde telif edilmiş olması neden olmaktadır.

Mâlik'in, eserini telife başlama sürecinde, Abdülazîz el-Mâcişûn'un (ö.164/780) isnada yer vermeden telif ettiği *Muvatta*'sını görmesi üzerine söylediği "*Ben olsaydım önce âsâr ile başlar sonra kelâm ile onu bağlardım*" sözü ve sonra tasnife başlaması da onun günümüzdeki gibi bir hadis kitabı telif etmeyi amaçlamadığını gösterir.¹ Nitekim İbnü'l-Mâcişûn'un eserinde fikhî görüşler daha ön plandayken, Mâlik'in *Muvatta*'nda ise hadis kullanımının yoğunlaşmasına ve öne çıkmasına yönelik bir eğilim gözükmetedir.

Hukukî bir gayeyle oluşturulan *Muvatta*' rivayet ve re'y bakımından önemli oranda fikhî içeriğe sahiptir. Süyûtî'nin (ö.911/1505), Ebû Hanîfe'nin müsnedini toplayan bazı alimlere nispet ederek aktardığı şu ifadeler Mâlik'in fıkıh mantalitesi içerisinde hareket ettiğine işaret eder: "*Hukuk ilmini ilk tedvin eden ve bablara göre tasnif eden Ebû Hanîfe'dir. Sonra Mâlik b. Enes, Muvatta'nın tertibinde ona tabi olmuştur. Fakat Ebû Hanîfe'yi bu konuda kimse geçememiştir.*"² Benzer şekilde Mâlik'in öğrencisi İbn Vehb de kapsayıcı fikhî içeriğin bulunduğunu şu sözleriyle dile getirir: "*Mâlik'in Muvatta'nı yazan kişinin, helal ve haramdan bir şey yazmasına gerek yoktur.*"³ Dihlevî, "*Bugün elimizde Muvatta'dan daha sağlam bir fıkıh kitabı bulunmadığı kesindir.*"⁴ demektedir. Ebû Zehra da "*Muvatta'da zikredilen hadislerin sevkiyle güdülen maksad, naslardan fikhî meseleleri istinbat ve hükümleri muktezasınca tahrir etmektir.*"⁵ ifadesiyle aynı

¹ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 14; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/61; Ayrıca bk. İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/86; Kızılkaya Yılmaz, *Muvatta'daki Mürsel Rivâyetler*, 23-24.

² Özpınar, *Hadis Edebiyatı*, 89; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr el-Hudayrî es-Süyûtî, *Tebyîzü's-şahîfe bi-menâkıbi'l-İmâm Ebî Hanîfe*, thk. Mahmûd Muhammed Mahmûd Hasan Nassâr (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 119.

³ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/59; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/60, 78.

⁴ Kandehevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/91.

⁵ Ebû Zehra, *Mâlik*, 240.

yöne dikkat çekmektedir.

Ebû Zehra'ya göre *Muvatta*'nın telifindeki amaç, kendisine göre sahih olan hadisleri tedvin etmekten ziyade Medine fıkhnın ve onun esas kabul ettikleri temelleri cem etmektir. Bu görüşüne eserde fikhî hadislerin, icma edilen ehl-i medine amelinin, tâbiîn ve fakihlerin görüşlerinin yer almasını gerekçe gösterir.¹ Aynı doğrultuda Dakr da *Muvatta*'nın telif amacının sahih hadisleri cem etmek değil, Medine fıkhnı toplamak olduğunu zikretmiştir.²

Muvatta'ı bir hukuk mecellesi olarak kabul eden Goldziher'e göre, Medine'de hakim olan uygulamaları göstermesi, sünnet ve icmâ cihetinden hareket ederek nazarî bir düstur ihyasına çalışması, hadisten daha fazla sünnete ve ameli ihtiyaçları karşılamaya yönelmesi, hadisleri iktibasda her zaman isnad kullanmaması, hatta hadise yer vermediği bablar bulunması, tamamen tarihi mahiyette hiçbir hadisi zikretmemesi gibi gerekçelerle o bir hadîs mecmuası gibi görülemez.³ Schacht da onu hukukî inkişafın o devirde ulaştığı aşamanın bir göstergesi olarak telakki etmektedir.⁴ Brockelmann'a göre de Medine ehlinin icması ışığında ibadet ve muamelat hükümlerini açıklaması, bazı meselelerde hiçbir hadise dayanılmadan müctehidlerin fetvaları ve hükümlerin nakledilmesi gibi gerekçelerle *Muvatta*' fıkıh eseri sayılır.⁵ Hallaq, onu belli bir İslam coğrafyasının hukukî pratiklerini muhtevi erken dönemin özgün bir eseri olarak görür.⁶ Muranyi de çok fazla yorum içermesinden hareketle *Muvatta*'ı bir fıkıh

¹ Ebû Zehra, *Mâlik*, 230.

² Dakr, *Mâlik b. Enes*, 122; Dakr, bakış açısını eğer Mâlik'in amacı sahih hadisleri toplamak olsaydı, el-Muvatta'ta daha fazla sahih hadis görürdük diyerek bakış açısını temellendirmektedir.

³ Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 2/292-293, 298; Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 81; Sıddîqî, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, 33.

⁴ Schacht, "Mâlik", 7/255.

⁵ Brockelmann, *Târihü'l-Edebi'l-Arabî*, 3/275.

⁶ Wael b. Hallaq, "On Dating Malik's Muwatta", *UCLA Journal of Islamic and Near Eastern Law*, 1/1, (2001-2002), 55; Kızılkaya Yılmaz, *Muvatta'daki Mürsel Rivâyetler*, 105.

kitabı olarak gördüğünü belirtir.¹

Hadisin Endülüs'e girişini anlattığı makalesinde Isabel Fierro, Mâlik'in *Muvatta*'sını nakleden Endülüslü talebelerinden kaynaklarda hadis rivayetiyle ilgili olarak bahsedilmemesini, eserin o dönemde hadis literatürünün bir parçası olarak görülmediği yorumuna mesned olarak kullanır.² Kanaatimizce fikhî görüşlerin hadislerle temellendirilmesi ve ahkâmın rivayetlere ve amele dayandırılmasına rağmen *Muvatta*'ı bir fıkıh eseriyle özdeşleştirmek, ondaki kelami, ahlaki ve siyere dair bölümleri görmezden gelmek anlamını taşıyacağından doğru değildir.

Sezgin'e göre, *Muvatta*' hadis ve fıkıh kitabıdır.³ Guraya'ya göre ise ilk fakihlerin hür düşüncelerinden, sonraki dönemin sistematize edilmiş ve netleşmiş hadis ilmine geçişi temsil eden ve Medine müslüman topluluğunun uygulamalarının basit bir aktarımından ziyade Mâlik'in normatif uygulamasını içeren bir eserdir.⁴ Dutton, hem rivayet hem de fikhî hükümler içeren *Muvatta*'ın basit bir hadis veya fıkıh kitabından öte Medine ameli olarak kabul görmüş prensip ve teamülleri içeren, hadislerle gösterilen iyi çiğnenmiş yolu muhafazayı amaç edinen bir "a'mâl kitâbı" olduğunu öne sürer.⁵ Bu farklı nitelermelerin kaynağı olarak Mâlik'in hadis ve fıkıh eserlerinin tasnif metodlarını cem ederek kullanması gösterilmiştir.⁶

Netice itibariyle *Muvatta*'ın tedvin edilmiş fıkıh müktesebatının tasnifinden etkilenen, fakat hadis kullanımının artmasıyla önceki müellefattan ayrılan, hadisin

¹ Abdülhamit Uğurlu, *Alman Oryantalist Miklos Muranyi'nin Hadis İlmine Dair Görüşleri*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 58-59.

² Fierro, "Hadis'in Endülüs'e Girişi (2./8.- 3./9. Yüzyıllar)", 242.

³ Sezgin, *Târîhu't-türâşî'l-'Arabî*, 3/131.

⁴ Guraya, *Sünnetin Neliği*, 11.

⁵ Dutton, *The Origins of Islamic Law*, 22, 30.

⁶ Süleymânî, "Mukaddimetü Kitâbî'l-Mesâlik", 1/126.

artan popülaritesinden etkilenen, Medine amelini nakletmeyi eserin ana gayelerinden biri yapan bir hadis-fıkıh-amel kitabı olduğu söylenebilir. Ahmed Emîn'in dediği gibi *Muvatta'* hadis ve fıkha bakan tarafları olan bir eserdir. Hadise bakan tarafı, içeriğinin büyük bölümünün 95 civarında râviden alınan merfû, mevkûf veya maktû rivayetlerden oluşması iken; fıkha bakan yönü tahâret, salât, zekât ve sıyâm gibi bölümlere yer vermek suretiyle takip ettiği fikhî tasnif metodudur.¹

Mâlik'in, eserini telif ederken ilk amacının sahih hadisleri derlemek mi olduğu tartışılmıştır. Bununla birlikte, kendisinden nakledilen rivayetlerin² yanı sıra çağdaşı ve sonraki alimlerin *Muvatta'*ı, sıhhat açısından öne çıkaran pek çok değerlendirmesi bulunmaktadır.³ Bu bağlamda İmam Şâfiî'nin "*Yeryüzünde Allah'ın kitabından sonra Mâlik'in kitabından yani Muvatta'dan daha doğru bir ilim kitabı yoktur.*"⁴, İbn Mehdî'nin (ö.198/813-14) "*İnsanlar için Allah'ın kitabından sonraki en faydalı kitaptır. Kur'an'dan sonra Mâlik'in Muvatta'ından daha sahihini bilmiyorum.*"⁵ ifadeleri dikkat çekmektedir. Hicrî ikinci asırda öne çıkan hadis ve fıkıh alimlerinden İbn Mehdî ve Şâfiî'nin (ö.204/820) bu değerlendirmeleri kütüb-i sitte eserlerinin telif edilmediği bir çağda yapılması itibariyle dönemi içindeki bir kıyaslama olarak görülmelidir. Zira Moğultay'ın "*Sahih alanında ilk tasnif yapan*

¹ Emin, *Duha'l-İslâm*, 2/213-214.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/68.

³ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, I, 6; Hafız Moğoltay: İlk sahih tasnif eden kişi Mâlik'tir. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 6/322; İbn Âşûr, *Keşfü'l-muğattâ*, 37, 41; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/80; Abdullah b. Sâlim el-Basrî, *Hatmü'l-Muvatta' rivâye Yahyâ b. Yahyâ*, nşr. Yûnus Azîz (Beirut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1429/2008), 39; H. Musa Bağcı, "Hadis Metodolojisinde Sahihu'l-Buhârî'nin Sıhhat Bakımından Tasnif Edilen İlk Eser Olduğu Fikrinin Eleştirel Analizi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/1 (Nisan 2004), 41.

⁴ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 109/77; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/76; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/70; İbn Âşûr, *Keşfü'l-muğattâ*, 37.

⁵ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/70.

*Mâlik'tir.*¹ sözleri de bu durumu açıklayıcı mahiyettedir.

Mâlikî fakihî İbn Abdilber'in "*Allah'ın kitabından sonra en üstün ve benzeri olmayan kitap*"² nitelemesi ise ikinci asırda muhaddisler arasında ve sonraki dönemlerde Mâlikî mezhebi içerisinde devam eden kabuller doğrultusunda yapılmışa benzemektedir. İbn Âşûr, bu ve benzeri tespitlerden yola çıkarak ehl-i nazar alimlerinin, *Muvatta*'ın Hz. Peygamber'in sahih sünnetini tespit için telif edilen ilk eser olduğunda ihtilaf etmediğini söyler.³ Zira, *Muvatta*'da mürsel, münkâtî' ve belağ türü rivayetlerin bulunması Mâlikî mezhebinin kabulüne göre sıhhat noktasında herhangi bir zafiyet doğurmamaktadır.⁴ Bu nedenle daha sonraki usul kabulleri ile değil de, dönemin ve müellifin sıhhat kriterleri cephesinden bakıldığında *Muvatta*'ı sahih nitelikli bir eser olarak kabul etmek gerekmektedir.

Muvatta', çoğunluğu sened zincirine sahip merfû, mevkûf ve maktû haberler ile Mâlik'in kendi görüşlerinden ve yer yer zikredilen Kur'an ayetlerinden oluşur.⁵ Mâlik, eserinin merkezine aldığı hicaz hadislerinin yanına sahâbe görüşlerini, tâbîîn ve tebe-i tâbîîninin hukuk birikimini, Medine'nin yaşayan tatbikatını ve kendi görüşlerini ekleyerek fıkıh ve hadisin cem edildiği bir eser telif etmiştir.⁶

Mâlik tasnif ve tebvibini, Medine'de câri ameli tespit etmek üzere, Müslümanların ibadet, muamelat ve adab konularında ihtiyaç duyduğu konuları

¹ İbn Hacer, *en-Nüket*, 1/134.

² İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 6.

³ İbn Âşûr, *Keşfü'l-muğattâ*, 37; Bkz. Hamdân, *el-Muvatta'ât*, 311.

⁴ İbn Âşûr, *Keşfü'l-muğattâ*, 37.

⁵ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/60, 2/71-72.

⁶ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/60; İbn Hacer, *Hedyü's-Sâri Mukaddimetü Fethi'l-Bâri*, IV; Guraya, *Sünnetin Neliği*, 11; Ezher, *el-Medhal*, 76.

dikkate alarak yapmıştır.¹ Halife Mansûr'un *Muvatta*'da İbn Ömer'in katı görüşlerinden, İbn Abbas'ın ruhsatlarından ve İbn Mes'ûd'un şaz görüşlerinden kaçınması ile imamların ve sahâbenin ittifak ettiklerini ve orta yolu tercih etmesine yönelik taleplerini Mâlik'in "*Vallahi bu gün bana tasnifi öğretti*" diyerek memnuniyetle karşılaması da bu yöntemin yol gösterici olduğunu ortaya koymaktadır.²

Muvatta'da sahâbe ve Medineli alimler tarafından genel kabul gören uygulamalara çokça yer verilmesi, Ebû Ca'fer'in önerisi olmasının ötesinde *Muvatta*' türü eserlerin yaygın yönteminden kaynaklıdır. Ebû Ca'fer'in, İbn Abbas, İbn Mes'ûd (ö.32/652-53) ve İbn Ömer'le ilgili tekliflerinin tam olarak karşılıkları bilinmemekle birlikte, adıgeçen sahâbîlerin diğer çoğunluktan ayrıldığı farklı görüş ve uygulamalarının kastedilmesi muhtemeldir. Bu üç sahâbînin *Muvatta*'daki mevkuף haberlerine göz attığımızda şöyle bir tablo karşımıza çıkar. Matbû *Muvatta*' nüshalarında, Mâlik'in İbn Abbas'ın görüşlerini ibadet, muamelat gibi farklı bölümlerde 38 yerde zikrettiği görülmektedir.³ Bunlar arasında İbn Abbas'ın bazı ruhsatları⁴ bulunmakla birlikte diğer sahâbeden ve tâbîinden ayrıştığı özel bir farklı görüşüne rastlanmaz. Yine İbn Mes'ûd'un namaz, nikâh, boşanma, süt emme, büyü ve ahlaki konulardaki toplam 12 görüşünde onun tek kaldığı bir şaz görüşe rastlanmamıştır. İbn Ömer'in farklı konulardaki görüşlerinin toplam sayısı ise 280'i bulmaktadır. Bunlar arasında sadece Şeybânî nüshasında yer alan ölünün, kendisine ağlanmasından dolayı azap görmesi⁵ ve ihramlı

¹ İbn Âşûr, *Keşfü'l-muğattâ*, 27; Süleymânî, "Mukaddimetü Kitâbi'l-Mesâlik", 1/123.

² Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/73; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 118; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, 1/24; A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/76.

³ Bkz. Mâlik (Leysî), Şalât, 4/20; Cihâd, 13/1323; Cihâd, 10/1312.

⁴ Mâlik, (Leysî), Şıyâm, 6/805; Talâk, 1/1581; (Zührî), Şıyâm, 7/790.

⁵ Mâlik, (Şeybânî), Cenâ'iz, 11/319

kimsenin zaruret olmadıkça hacamat yaptıramayacağı¹ rivayetleri dikkat çekmektedir. Diğer rivayetler arasında İbn Ömer'in şedâidi sayılabilecek tek kaldığı bir görüşü tespit edilememiştir. Buradan hareketle Mâlik'in, *Muvatta*'ın tasnifinde halife Mansûr'un önerilerinin etkisinin bulunduğu söylenebilir.

Mâlik'in yaşadığı mihne sürecinin ve siyasi iradenin hassasiyetlerinin *Muvatta*'ın içerik ve tasnifine etkide bulunduğu görülmektedir. Dönemin önemli tartışma konularından biri olan zorlama altında kalan kişinin boşamasıyla ilgili *Muvatta*'da herhangi bir bab başlığının yer almaması, Mâlik'in bu konudaki kavlini esere dercetmemesi onun siyasi durumdan etkilendiği şeklinde yorumlanabilir. Bu konuda "*Câmiu't-Talâk*" şeklinde genel bir başlık altında Sâbit b. İyâz el-Ahnef'ten İbn Ömer'in zorlama yoluyla yaptırılan talâkın geçersizliğin anlatıldığı bir mevkuf rivayetle yetinmiştir.² Hemen her konuda görüşünü beyan etmeyi bir yöntem olarak benimseyen Mâlik'in bu konuda herhangi bir uygulamadan veya görüşten bahsetmeden sadece rivayeti nakledip geçmesi 145/762 senesindeki en-Nefsüzzekiyye isyanına mükrehin talâkının geçersizliği konusunda verdiği fetvayla destek olduğu iddia edilerek Medine valisi tarafından işkenceye maruz kaldığı olayı akla getirmektedir.³ Mâlik'in siyasi iradeyle bir gerilim yaşamak istememesi dolayısıyla sadece rivayeti nakletmekle yetindiği anlaşılmaktadır. Mükrehin talâkının geçersizliği görüşünü Sâbit el-Ahnef hadisine dayandıran⁴ Mâlik'in açık görüşü *el-Müdevvene* gibi erken dönem mezhep kaynaklarında ise kendine yer edinmiştir.⁵ Yakın dönemlerde telif edilen Abdürrezzâk'ın

¹ Mâlik, (Şeybânî), Menâsik, 72/522.

² Mâlik, (Zührî), Talâk, 29/1965; (Leysî), Talâk, 29/1719; (Süveyd), Talâk, 19/366.

³ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/316; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/130; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/729; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 1/131; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, 8/106.

⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/574; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, 9/44; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/723-724, 729.

⁵ Mâlik b. Enes, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ rivâye el-İmâm Sahnûn*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye,

Musannef'inde İbn Abbas'tan, Hz. Ali'den, Hasan el-Basrî'den, Tâvus'tan ve Ebu's-Şa'sa'dan benzer görüşleri muhtevi mevkuf ve maktû rivayetler kendine yer bulmuştur.¹ İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde “من لم ير طلاق المكره” isminde bir bab açılarak altında merfû, mevkuf ve maktû birçok rivayet aktarılmış², yine İbn Mâce'nin Sünen'inde “طلاق المكره والناسي” başlığı altında farklı sahâbîlerden merfû hadisler tasnif edilmiştir.³

Muvatta', bütün hadisleri toplamak yerine daha seçmeci ve muhtasar bir kitap olarak tasnif edilmiştir.⁴ Mâlik, pek çok rivayet arasından eserdeki hadisleri seçerken, hicazlı alimlerin rivayetlerini toplama, rivayetleri sika râvilerden alma, sahih hadisleri derleme, ihtiyaç duyduğunda az da olsa hicazlı olmayanların rivayetlerini nakletme, amele esas teşkil etmeyen rivayetlere genel itibariyle yer vermeme gibi kriterlerden hareket etmiştir.⁵ Dutton'a göre; Mâlik *Muvatta'*ı tasnif ederken dengeli bir yol izlemiştir. O, hadis rivayetlerine baskın bir otorite veren ve amel ifade etmeyen metinlere aşırı güven duyan Ehl-i hadis ile sınırlı naklî kaynaklara dayalı aklî çıkarımlara dayanan Ehl-i re'y arasında amel çerçevesinde hadisleri değerlendirmeyi tercih etmiştir.⁶

Tartışmalı konularda daha fazla ve farklı kaynaklardan rivayetler nakleden Mâlik, diğer konularda az sayıda rivayetle iktifa etmiştir. Genellikle babın altında rivayetleri naklettikten sonra Medine ameline yönelik ifadeleri ve kendi reyini ifade etmektedir. Normal bir babda birkaç rivayet ile yetinirken “افتتاح الصلاة” ve “الأمر بالوتر”

1994), I. basım, 2/79; İbn Abdilber, *el-Kâfî*, 2/571.

¹ Abdürrezzak, *el-Musannef*, 6/407.

² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 6/414.

³ İbn Mâce, *Ṭalâḫ*, 15 (No. 2034-2037)

⁴ Muhammed Abdullah Veledderîm, “Mukaddime”, *Kitâbü'l-Kabes fî şerhi Muvatta'ı 'i Mâlik b. Enes*. mlf. Ebû Bekr İbnü'l-Arabî Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1412/1992), 1/78.

⁵ Bk. Hamdân, *el-Muvatta'ât*, 314-317.

⁶ Dutton, *The Origins of Islamic Law*, 30.

gibi ihtilafli konuların ele alındığı bablarda çok daha fazla rivayete yer vermiştir. Rivayet ve yorumların çok olduğu bablar genellikle hicaz ve Irak uleması arasında ihtilafli olan ve muhalifi ikna için delillendirme ve talilin kullanıldığı yerlerdir.¹ Eserin namaz, oruç, zekât gibi ibadetlerle ilgili bölümlerinde ayet, hadis ve eser kullanımı daha yoğunken, büyü' gibi muamelat bölümlerinde kıyas, sedd-i zerâi ve maslahat gibi rey içerikli deliller yoğun olarak istihdam edilmiştir.²

1. Kitap İsimleri ve Tertip Farklılıkları

Nüsha farklılıklarını göz ardı ederek kitap düzeninden bahsedersek *Muvatta'*; namaz, zekât, oruç, cenaze, kurban ve hac gibi ibadet içerikli konularla başlamakta, evlilik ve boşanma gibi aile, hadler, 'akl ve kasâme gibi ceza hukuku, şuf'a, müsâkat, büyü` rehin, vasiyet, ferâiz gibi muamelat ile devam edip kelâmî, ahlaki ve kültürel vb. muhtelif konuların ele alındığı câmi isimli bir bölümle tamamlanmaktadır. Dutton ise *Muvatta'*ın tasnifini 5 esas, aile hukuku, ekonomik faaliyetler, ceza hukuku ve diğerleri şeklinde formüle eder.³

el-Câmî isminin bir hadis eserinin bölümü olarak literatüre girişi Mâlik b. Enes'in *Muvatta'*ı aracılığıyla olmuştur. Bununla birlikte eser ismi olarak ilk kez hicrî ikinci asrın ilk yarısında Ma'mer b. Râşid tarafından kullanılmıştır.⁴ Bölüm ismi olarak ilk defa Mâlik tarafından kullanılması itibariyle "*kitâbu'l-câmî*"ye kısaca değinmek faydalı görünmektedir. Bu bölüm, Şeybânî nüshasında "*bâbu câmiü'l-hadis*" ismiyle verilir. Bu isim, İbn Âşûr'un da ifade ettiği gibi belirli bir kitabın altına girmeyen rivayet ve yorumları içerir.⁵ İbnü'l-Arabî bu bölümün ibadet, muamelat,

¹ Mebrûk, *Mâlik ve amelühü bi'l-hadîs*, 401-402, 426-428.

² Mebrûk, *Mâlik ve amelühü bi'l-hadîs*, 401.

³ Dutton, *The Origins of Islamic Law*, 27.

⁴ Erul, "Hicri II. Asırda Rivayet Üslubu (I)", 29.

⁵ İbn Âşûr, *Keşfü'l-muğattâ*, 28.

cinayetler ve âdetler dışında farklı konuları içermesi ve sayılarının azlığı nedeniyle de özel bir kitap açılması tercih edilmeyen meselelerdeki hadislerin bir başlık altında toplanması amacına matuf olduğunu söyler.¹ Dutton, Mâlik'in bu bölüme yer vermesini materyali derecelendirme yöntemiyle ilişkilendirerek, hukukun ana noktalarıyla ilgili bölümleri ayrı kitaplar altında verirken, daha genel materyali eserin sonundaki ilişkili bölüme bıraktığı tespitini yapar.²

Sayıları nüshalar arasında değişmekle birlikte bu bölümde 250'den fazla merfû, mevkûf veya maktû rivayet yer alır. Medine'nin faziletiyle ilgili bablarla başlayan "*kitâbu'l-câmî*", cehennem, azap, kader, kaderiyye, uğursuzluk gibi inanç konuları; giyim-kuşam, gıybet, konuşma adabı, selam, izin isteme, yüzük takma, kölelere davranış, sadaka verme gibi ahlak ve âdâbâ dair konular ile resim, heykel, rüya, satranç, ilim talebi, mazlumun duası, hacamat, çirkin isimler, hayvanlar, Hz. Peygamber'in isimleri ve mirası gibi muhtelif konuları işleyen doksana yakın babı muhtevidir. Dolayısıyla bu bölümün fıkhnın temel başlıkları altında kendisine yer bulamayan ve Mâlik'in görüş belirtmek veya nakletmek istediği rivayetleri kapsayan konular için oluşturulduğunu söylemek mümkündür.

Pek çok ilk dönem hadis eserinin kitap isimlerinde ve bir bab başlığının ara başlık mı yoksa bölüm başlığı mı olduğu noktasında çokça ihtilaf yer almaktadır.³ Elimizdeki matbu nüshalardan hareketle incelediğimizde *Muvatta*'nın kitap

¹ Ebû Bekr İbnü'l-Arabî Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî, *Kitâbü'l-Ğabes fî şerhi Muvatta*'i Mâlik b. Enes, thk. Muhammed Abdullah Veledkerîm (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1412/1992), 2/1082.

² Dutton, *The Origins of Islamic Law*, 28.

³ Albayrak Buhârî özelinde şunları söyler: "*Sahîh'in ana bölümlerini gösteren kitâb başlıkları ile ara bölümlerini gösteren bâb başlıklarında pek çok ihtilaf vardır. Kitâb isimlerinde daha çok kitab olup olmadığı yönünde ihtilaf varken bab isimlerindeki ihtilaf çoğunlukla lafızların farklılığıdır....*" Mevcut baskılarda kitap yapılan 19 başlık aslında hiçbir nüshada ana başlık yapılmamıştır..." Ali Albayrak, *Buhârî Sonrası el-Câmiu's-Sahîh Nüsha Farklılıkları, Hatalar, Tashihler* (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 45.

isimlerinde de birçok farklılık göze çarpar. 29 kitabın yer aldığı Ebû Mus'ab nüshasında¹, namaz vakitleri², tahâret ve salât bölümüne dair bab başlıkları bulunmakla birlikte bölüm isimleri yoktur. Nüshada yer alan kitap isimleri sırasıyla “*kitâbü'l-cum'a*”, “*kitâbü's-sıyâm*”, “*kitâbü'z-zekât*”, “*kitâbü'l-i'tikâf*”, “*kitabu'l-cihâd*”³, “*kitâbü'l-cenâiz*”, “*kitâbü'l-menâsik*”, “*kitâbü'n-nikâh*”, “*kitâbu't-talâk*”, “*kitâbu'r-radâ*”, “*kitâbu'l-hudûd*”, “*kitâbü'l-hadd fi'l-hamr*”, “*kitâbü'l-câmi*”, “*kitâbü'd-dahâya*”, “*kitâbü'n-nüzûr ve'l-eymân*”, “*kitâbü'l-'akl*”, “*kitâbü'l-kasâme*”, “*kitâbü'ş-şuf'a*”, “*kitâbü'l-müsâkât*”, “*kitâbü'l-kırâz*”, “*kitâbü'l-büyû*”, “*kitâbü'l-ıtk*”, “*kitâbü'l-müdebber*”, “*kitâbü'l-mükâteb*”, “*kitâbü'l-eğziye*”, “*kitâbü'n-nihel ve'l-atıyye*”, “*kitâbü'r-ruhûn*”, “*kitâbü'l-vesâyâ*” ve “*kitâbü'l-ferâiz*” şeklindedir.

“*Kitâbü'z-zekât*” ismi Şerefü'l-mülk elyazmasında muhtemelen nasihin hatasıyla “*bâbu kitâbü'z-zekât*” şeklinde yazılmıştır. Zâhiriye elyazmasında ise “*mâ tecibü fihî'z-zekât*” şeklindedir. “*kitâbü'z-zekât*” Dâru't-Te'sîl baskısında Cum'a kitabından hemen sonra yer alır.⁴ Risâle tahkikinde sıyâm, zekât, i'tikâf, cihâd şeklindeki sıralama, Dâru't-Te'sîl baskısında zekât, sıyâm, i'tikâf ve cihâd olarak verilmiştir. “*kitâbü'l-menâsik*”, diğer nüshalarda cenâiz bölümünden sonrayken, Zâhiriye nüshasında Cihâd bölümünün ardında yer almaktadır.⁵ Risâle tahkikinde “*kitâbü'l-hadd fi'l-hamr*”, hudûd bölümünden sonra ayrı bir kitap olarak verilirken, Dâru't-Te'sîl baskısında daha uygun bir şekilde hudûd bölümünün bir babıdır.⁶ “*Kitâbu'd-dahâyâ*” ve “*kitâbu'l-'akl*”, Zâhiriye nüshasında

¹ Merkezü'l-Buhûs, “el-Mukaddimetü'l-İlmiyye”, (el-Muvatta'), 1/268.

² Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta' li'l-İmâm Malik b. Enes bi-rivâye Ebî Mus'ab ez-Zührî*, nşr. Merkezü'l-Buhûs ve Tekniyetü'l-Ma'lûmât (Kâhire: Dâru't-Te'sîl, 1437/2016), (Zührî – Te'sîl), Mevâkîf, 1; (Zührî), Vukûti's-Şalât, 1.

³ Zâhiriye elyazmasında bu başlık bulunmamaktadır. Mâlik, (Zührî – Te'sîl), Cihâd, 1.

⁴ Mâlik, (Zührî – Te'sîl), Zekât, 1.

⁵ Mâlik, (Zührî – Te'sîl), Menâsik, 1.

⁶ Mâlik, (Zührî – Te'sîl), Hudûd, 10; (Zührî), Hadd fi'l-hamr, 1.

yoktur.¹ “*Kitâbü’n-nüzûr ve’l-eymân*” ve “*kitâbü’l-mükâteb*” bölümleri Zâhiriye nüshasında “*kitâbü’n-nüzûr*” ve “*câmiu’l-mükâteb*” şeklinde yer alır.² “*Kitâbü’l-’itk*” bölümü Salarcenk nüshasında yer almadığı için Risâle tahkikinde bulunmazken, Te’sîl baskısında Zâhiriye elyazmasına dayanarak tespit edilmiştir.³ “*Kitâbü’l-eğziye*” ismi Zâhiriye elyazmasında ilk babın ismiyle birleştirilerek “*kitâbü’l-eğziye ve’t-tergîb fi’l-hak*” şeklinde ve ‘akl bölümünden sonradır.⁴

Yahyâ el-Leysî nüshasında 31 kitap yer alır. Beşşâr, kitapların tertib ve teselsülünde nüshaların ihtilaf halinde olduğunu ve kendisinin, tahkikinde Bâci’nin benimsediği sıralamayı takip ettiğini söyler.⁵ Bu kitapların isimleri Risâle baskısındaki sırayla “*vükûtu’s-salât*”⁶, “*kitâbü’l-cenâiz*”, “*kitâbü’z-zekât*”, “*kitâbü’s-sıyâm*”, “*kitâbü’l-i’tikâf*”, “*kitabu’l-hacc*”, “*kitabu’l-cihâd*”, “*kitâbü’n-nuzûr ve’l-eymân*”, “*kitâbu’d-dahâyâ*”, “*kitâbü’z-zebâih*”, “*kitâbü’s-sayd*”, “*kitâbü’l-akîka*”, “*kitâbü’l-ferâiz*”, “*kitâbu’n-nikâh*”, “*kitâbü’t-talâk*”, “*kitâbu’r-radâ*”, “*kitâbü’l-büyû*”, “*kitâbü’l-kırâd*”, “*kitâbü’l-müsâkât*”, “*kitâbü kirâi’l-arz*”, “*kitâbü’ş-şüf’a*”, “*kitâbü’l-eğziye*”, “*kitâbü’l-vasıyye*”, “*kitâbü’l-’itk ve’l-velâ*”, “*kitâbü’l-mükâteb*”, “*kitâbü’l-müdebber*”, “*kitâbü’l-hudûd*”, “*kitâbü’l-eşribe*”, “*kitâbu’l-’ukûl*”, “*kitâbu’l-kasâme*” ve “*kitâbü’l-câmî*” şeklindedir.

Salât kitabı, elyazmalarda yer almamakla birlikte Beşşâr, *vükûtu’s-salât*, *taharet* ve *salâtın Muvatta*’da “*kitâbu’s-salât*” şeklinde bir kitap olduğunu ve

¹ Mâlik, (Zührî – Te’sîl), Dahâyâ, 1, ‘Akl, 1.

² Mâlik, (Zührî – Te’sîl), Nüzûr, 1, Mükâteb, 1.

³ Mâlik, (Zührî – Te’sîl), ‘Itk, 1; (Zührî), ‘Itk, 1.

⁴ Mâlik, (Zührî – Te’sîl), Ağziye, 1; Nüzûr, 10/1676.

⁵ Ma’rûf, “Mukaddimetü’t-tahkîk”, 1/24.

⁶ Risâle baskısında bu isimle bir kitap ismi yer almamaktadır. Bu baskıda, Beşşâr Avvâd, yazmalarda bulunmamasına rağmen semâda bulunduğu gerekçesiyle parantez içerisinde kitâbü’s-salât bölümünü zikretmektedir. Mâlik, (Leysî), Şalât, 1; Biz yazmaların bir çoğunda vükûtu’s-salât bölümü yer aldığı için bu şekilde vermeyi tercih ettik. A’zamî, “Mukaddimetü Muvatta’i’l-imâm Mâlik”, 1/350-365.

elyazmalarında yer almasa da semâ esnasında böyle nakledildiğini iddia eder.¹ “*Kitâbü’l-Cenâiz*”, bazı nüshalarda cihâd bölümünden sonradır. Çoğu nüsha ve şerhte ise namaz bölümünün hemen akabinde yer alır.²

Şeybânî nüshasında bölüm isimleri “*kitâb*” isminin yanı sıra birçok yerde “*ebvâb*” ve “*bâb*” adıyla. Bu nedenle bölüm ve alt başlıkları birbirinden ayırmak birçok yerde zorlaşır. Bu gerekçeyle biz bölüm başlıklarını muhakkikin isimlendirmesine ve diğer nüshalardaki benzer bölümlere ve içerdikleri hadis sayılarına bakarak tespit etmeye çalıştık. Bu ilkeler çerçevesinde nüshada “*ebvâbü’s-salât*”, “*ebvâbü’l-cenâiz*”, “*ebvâbü’z-zekât*”, “*ebvâbü’s-sıyâm*”, “*kitâbü’l-hac*”, “*kitâbü’n-nikâh*”, “*kitâbü’t-talâk*”, “*kitâbü’d-dahâyâ ve mâ yüczü minhâ*”, “*ebvâbü’d-diyât*”, “*bâbu’l-kasâme*”, “*kitâbü’s-sirkat*”, “*kitâbü’l-hudûd fi’z-zinâ*”, “*kitâbü’l-eşribe*”, “*kitâbü’l-ferâiz*”, “*ebvâbu’l-büyû*” ve “*t-ticârât ve’s-selem*”, “*kitâbü’s-sarf ve ebvâbü’r-ribâ*”, “*kitâbü’l-’itâk*”, “*bâbu’l-lakît*”, “*bâbu’s-şuf’a*”, “*bâbu’l-mükâteb*”, “*bâbu’s-sebek fi’l-hayl*”, “*bâbu’s-siyer*”, “*bâbu câmiu’l-hadîs*” ve “*bâbu’n-nevâdir*” şeklinde 24 ana başlık göze çarpar. Bu başlıkların bir kısmının Kemâhî’nin *el-Müheyye*’sinde ve Leknevî’nin *et-Ta’lîkü’l-Mümecced*’inde ana başlık olarak görülmediğini söylememiz gerekir.

Ka’nebî nüshasında yer alan kitap isimleri “*kitâbü’l-kible*”, “*bâbu’z-zekât*”, “*kitâbü’s-sıyâm*”, “*kitâb fi’l-i’tikâf*”, “*kitâbü’l-menâsik*” şeklinde toplam 5 tanedir. Muhakkik tarafından köşeli parantez içerisinde verilen “*kitâbu mevâkîti’s-salât*”, “*kitâbu’t-tahare*”, “*kitâbü’s-salât*”, “*kitâbu’d-dahâyâ*” ve “*kitâbü’l-büyû*” isimleri, bölümlerinin altlarındaki babların ilgili olduğu yerleri belirtmek için verilmiş olup elyazmasında bulunmaz. Hem eksik bir nüsha olması, hem de kitap isimlerinin çoğunun bulunmaması sebebiyle Ka’nebî nüshasının sağlıklı bir değerlendirme

¹ Mâlik, (Leysî), Şalât, 1.

² Mâlik, (Leysî), Cenâiz, 1.

yapacak bilgi vermediğini hatırlatmalıyız.

Süveyd nüshasında “*kitâbü’l-mevâkî’t*”, “*bâbu mâ câe fi’z-zekât*” “*kitâbü’l-büyû*”, “*kitâbü’n-nüzûr ve’l-keffârât*”, “*kitâbü’l-kazâ*”, “*kitâbü’n-nikâh*”, “*kitâbü’t-talâk*”, “*kitâbü’l-cenâiz*”, “*kitâbü’s-sayd ve’z-zebâih*”, “*kitâbü’l-mükâteb ve’l-müdebber*”, “*kitâbü’l-i’tikâf*”, “*kitâbü’s-sıyâm*”, “*kitâbü’l-menâsik*” ve “*kitâbü’l-câmî*” olmak üzere toplam 14 bölüm bulunmaktadır. “*Kitâbü’l-ferâiz*” isimli bir bölüm olmamakla birlikte o bölümle ilgili üç bab, zekât bölümünden sonra sibakından bağımsız olarak peşpeşe sıralanmıştır. Köşeli parantez içerisinde verilen “*kitâbü’t-tahâre*” ve “*kitâbü’s-salât*” isimlerinin daha sonra eklendiği anlaşılmaktadır.

İbn Bükeyr nüshasında 24 ana başlık yer alır. Bu sayı, onun bazı elyazmalarında 23’e, bazılarında 22’ye düşer.¹ Bu başlıklar diğer nüshalarla benzeşmesine, elyazmasında açıkça veya besmeleden sonra zikredilmesine bağlı olarak tespit edilmiştir. İstanbul elyazması sıralamasına göre başlıklar, “*fî evkâtî’s-salât*”, “*kitâbü’z-zekât*”², “*kitâbü’l-hac*”³, “*kitâbü’s-sıyâm*”⁴, “*bâbu mâ câe fi’l-’akîka*”, “*kitâbü’l-cihâd*”, “*kitâbü’l-ferâiz*”, “*kitâbü’l-büyû*”, “*kitâbü’n-nikâh*”⁵, “*kitâbü’t-talâk*”⁶,

¹ Beşşâr Avvâd’ın İbn Bükeyr’in dört elyazmasının verdiği kitap isimleri cetveline bakınız. <https://www.youtube.com/watch?v=AfbY9Z6IODc&feature=youtu.be> (Erişim: 1.01.2020).

² Bu isim Zahiriye elyazmasından alınmıştır. İstanbul elyazmasında bölüm “*bâbu mâ câe fî mâ yecibu’z-zekât*” şeklinde bab başlığıyla başlamaktadır.

³ Bu isim İstanbul elyazmasında yer almamaktadır. Zahiriye elyazmasında bölümünde başında “*el-Cüz’ü’s-Sânî min Kitâbi’l-hacc*” yazmaktadır.

⁴ Bu isim İstanbul elyazmasında yer almamaktadır. Zahiriye elyazmasında mikrofilmin 52. sayfasının başında küçük bir yazıyla yer almaktadır.

⁵ Nikâh kitabı ismi İstanbul elyazmasında yer almamaktadır. Zahiriye elyazmasında mikrofilmin 146 sayfasında yer almaktadır.

⁶ Talâk kitabı ismi İstanbul elyazmasında yer almamaktadır. Zahiriye elyazmasında mikrofilmin 146. sayfasında yer almaktadır.

“*kitâbü’r-radâ*”¹, “*el-mükâteb*”, “*el-müsâkat*”, “*kitâbü’l-kırâz*”, “*kitâbü’ş-şuf’a*”, “*kitâbü’l-‘ukûl ve’l-kasâme*”², “*kitâbü’l-hudûd*”, “*kitâbü’l-eşribe*”, “*kitâbü’l-ekziye*”, “*er-ruhûn*” ve “*kitâbü’l-câmî*” şeklindedir. Akîka, İtk, Müdebber ve Vasiyet bölümleri ana başlıklar halinde verilmemekle birlikte bu bölümlerin bab başlıkları ve rivayetleri elyazmasında vardır.

Bu altı *Muvatta’* nüshasının kitap isimleri ve sıralaması, karşılaştırma kolaylığı sağlayacağı düşünülerek aşağıda tablo halinde sunulmuştur.

Nüshalara Göre *Muvatta’*ın Kitap/Bölüm İsimleri ve Sırası

Ebû Mus‘ab	Yahyâ el-Leysî	Şeybânî	Ka‘nebî	Süveyd	İbn Bükeyr
	1.Vükûtü’s-Şalât	1.Ebvâbü’s-Şalât		1.Kitâbü’l-Mevâkît	1.fî Evkâtî’s-Şalât
			1.Kitâbü’l-Kible		
1.Kitâbü’l-Cum’a					
3.Kitâbü’z-Zekât	3.Kitâbü’z-Zekât	3.Ebvâbü’z-Zekât	2.Bâbu’z-Zekât	2.Bâbu mâ câe fi’z-zekât	2.Kitâbü’z-Zekât
2.Kitâbü’s-Sıyâm	4.Kitâbü’s-Sıyâm	4.Ebvâbü’s-Sıyâm	3.Kitâbü’s-Sıyâm	12.Kitâbü’s-Sıyâm	4.Kitâbü’s-Sıyâm
4.Kitâbü’l-İ’tikâf	5.Kitâbü’l-İ’tikâf		4.Kitâb fi’l-İ’tikâf	11.Kitâbü’l-İ’tikâf	5.Bâbu mâ câe fi’l-İ’tikâf
5.Kitâbü’l-Cihâd	7.Kitâbü’l-Cihâd	21.Bâbu’s-Sebk fi’l-Hayl			9.Kitâbü’l-Cihâd
		22.Bâbu’s-Siyer			
6.Kitâbü’l-Cenâiz	2.Kitâbü’l-Cenâiz	2.Ebvâbü’l-Cenâiz		8.Kitâbü’l-Cenâiz	6.Kitâbü’l-Cenâiz
7.Kitâbü’l-Menâsik	6.Kitâbü’l-Hac	5.Kitâbü’l-Hac	5.Kitâbü’l-Menâsik	13.Kitâbü’l-Menâsik	3.Kitâbü’l-Hac
8.Kitâbü’n-Nikâh	14.Kitâbü’n-Nikâh	6.Kitâbü’n-Nikâh		6.Kitâbü’n-Nikâh	12.Kitâbü’n-Nikâh
9.Kitâbü’t-Ṭalâk	15.Kitâbü’t-Ṭalâk	7.Kitâbü’t-Ṭalâk		7.Kitâbü’t-Ṭalâk	13.Kitâbü’t-Ṭalâk
10.Kitâbü’r-Radâ	16.Kitâbü’r-Radâ				14.Kitâbü’r-Radâ
11.Kitâbü’l-Hudûd	27.Kitâbü’l-Hudûd	12.Kitâbü’l-Hudûd fi’z-Zinâ			20.Kitâbü’l-Hudûd
12.Kitâbü’l-Hadd fi’l-hamr	28.Kitâbü’l-Eşribe	13.Kitâbü’l-Eşribe			21.Kitâbü’l-Eşribe
		11.Kitâbü’s-Sirkat			
13.Kitâbü’l-Câmî	31.Kitâbü’l-Câmî	23.Bâbu Câmî’u’l-Hadîs		14.Kitâbü’l-Câmî	24.Kitâbü’l-Câmî
14.Kitâbü’d-Dahâyâ	9.Kitâbü’d-Dahâyâ	8.Kitâbü’d-Dahâyâ ve mâ yüciü minhâ			7.Kitâbü’d-Dahâyâ

¹ Radâ kitabı ismi İstanbul elyazmasında “*er-Raḍâ*” şeklinde, Zahirîye’de “*kitâbü’r-Raḍâ*” şeklindedir.

² İstanbul elyazmasında sadece “*el-Ukûl*” şeklinde verilen bu isim Zahirîye elyazmasının mikrofilmde 201. sayfasında bu şekildedir.

	11.Kitâbü's-Sayd				
	10.Kitâbü'z-Zebâih			9.Kitâbü's-Sayd ve'z-Zebâih	
	12.Kitâbü'l-Akîka				8.Bâbu mâ câe fi'l-akîka
15.Kitâbü'n-Nüzûr ve'l-Eymân	8.Kitâbü'n-Nüzûr ve'l-Eymân			4.Kitâbü'n-Nüzûr ve'l-Keffârât	
16.Kitâbü'l-Akl	29.Kitâbu'l-Ukûl	9.Ebvâbü'd-Diyât			19.Kitâbü'l-Ukûl ve'l-Kasâme
17.Kitâbü'l-Kasâme	30.Kitâbu'l-Kasâme	10.Bâbu'l-Kasâme			
18.Kitâbü'ş-Şuf'a	21.Kitâbü'ş-Şuf'a	19.Bâbu'ş-Şuf'a			18.Kitâbü'ş-Şuf'a
19.Kitâbü'l-Müsâkât	19.Kitâbü'l-Müsâkât				16.el-Müsâkat
	20.Kitâbü Kirâ'il-Arz				
20.Kitâbü'l-Kırâd	18.Kitâbü'l-Kırâd				17.Kitâbü'l-Kırâd
21.Kitâbü'l-Büyû`	17.Kitâbü'l-Büyû`	15.Ebvâbu'l-Büyû` ve't-Ticârât ve's-Selem		3.Kitâbü'l-Büyû`	11.Kitâbü'l-Büyû`
		16.Kitâbü's-Sarf ve Ebvâbu'r-Ribâ			
22.Kitâbü'l-Itk	24.Kitâbü'l-Itk ve'l-Velâ	17.Kitâbü'l-Itâk			
23.Kitâbü'l-Müdebber	26.Kitâbü'l-Müdebber				
24.Kitâbü'l-Mükâteb	25.Kitâbü'l-Mükâteb	20.Bâbu'l-Mükâteb		10.Kitâbü'l-Mükâteb ve'l-Müdebber	15.el-Mükâteb
25.Kitâbü'l-Ekziye	22.Kitâbü'l-Ekziye			5.Kitâbü'l-Kazâ	23.Kitâbü'l-Ekziye
26.Kitâbü'n-Nihal ve'l-Atıyye					
27.Kitâbü'r-Ruhûn					24.er-Ruhûn
28.Kitâbü'l-Vasâyâ	23.Kitâbü'l-Vasiyye				
29.Kitâbü'l-Ferâiz	13.Kitâbü'l-Ferâiz	14.Kitâbü'l-Ferâiz			10.Kitâbü'l-Ferâiz
		18.Bâbu'l-Lakît			
		24.Bâbu'n-Nevâdir			

Muvatta' nüshalarında bulunan kitapların isimleri ve sırası aşağıdaki tabloda görüleceği üzere önemli oranda benzerlik taşımaktadır. Bununla birlikte birçok kitabın varlığı ve ismi noktasındaki farklılıkları sırayla ele almak faydalı görülmüştür.

Salâtla ilgili bablara başlarken Ebû Mus'ab ve Ka'nebî nüshasında

herhangi bir isim yer almazken, Yahyâ'da "*vukûtü's-salât*"¹, Süveyd'de "*kitâbü'l-mevâkîf*", İbn Bükeyr'de "*fî evkâti's-salât*", İbnü'l-Kâsım'da "*vaktü's-salât*"² başlığı yer alır. İbnü'l-Arabî, İbn Bükeyr'in çoğu nüshasında "*bâbu evkâti's-salât*" şeklinde olduğunu kaydeder.³ Bazı nüshalarında bulunmaması⁴ ise muhtemelen müstensih hatasından kaynaklıdır. Salât ile ilgili Ebû Mus'ab'daki "*kitâbü'l-cum'a*" ve Ka'nebî'deki "*kitâbu'l-kible*" ise diğer esas aldığımız nüshalarda kitab ismi olarak yer almaz. Fakat A'zamî, Yahyâ rivayetinin Şureyh elyazmasında kitap isimleri listesinde "*vükûtü's-salât*"tan sonra başlarında "*kitâbü't-tahâre*", "*kitâbü'n-nidâ li's-salât*", "*kitâbü's-sehv*", "*kitâbü'l-cum'a*", "*kitâbü's-salât fî ramadân*", "*kitâbü salâtü'l-leyl*", "*kitâbü salâtü'l-cemâ'a*", "*kitâbü kasri's-salât fî's-sefer*", "*kitâbu'l-îdeyn*", "*kitâbü salâti'l-havf*", "*kitâbü salâti'l-küsûf*", "*kitâbü'l-istiskâ*", "*kitâbü'l-kible*" ve "*kitâbü'l-Kur'ân*" başlıklarını sayar.⁵ Aslında buradaki ihtilaf *Muvatta*'da zikredilen başlıkların hangisinin bab, hangisinin bölüm başlığı olarak belirlenmesiyle ilgili ilk râviler ve sonraki müstensihlerin tercihlerinden kaynaklanır.

İ'tikâf bölümü, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî ve Süveyd'de "*kitâbü'l-i'tikâf*" şeklindedir. İbn Bükeyr'de "*bâbu mâ câe fi'l-i'tikâf*" adıyla bir bab gibi verilmiştir.⁶ Şeybânî'de ise Hac bölümünden hemen önce "*Bâbu'l-i'tikâf*"

¹ İbnü'l-Arabî, *el-Mesâlik*, 1/355; Ankara ve Şureyh nüshasında "*kitâbü vukûti's-Şalât*" şeklindedir. A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/355-357.

² İbnü'l-Arabî, *el-Mesâlik*, 1/355.

³ İbnü'l-Arabî, *el-Mesâlik*, 1/355.

⁴ Beşşar Avvâd Maruf, *el-Muvatta*' üzerine yaptığı bir seminerinde İbn Bükeyr rivayetinin farklı elyazmalarının kitap isimleri cetvelini sunmaktadır. Prof. Bashshar A. Ma'rouf - The Muwatta' of Malik ibn Anas; <https://www.youtube.com/watch?v=AfbY9Z6IODc&feature=youtu.be> (Erişim: 1.01.2020)

⁵ A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/357.

⁶ Beşşar Avvâd, İbn Bükeyr elyazmalarının kitap cetvelinde i'tikâf isimli bir isme yer vermemektedir. <https://www.youtube.com/watch?v=AfbY9Z6IODc&feature=youtu.be> (Erişim: 1.01.2020)

ismiyle bir alt başlık olarak yer alır. Bu başlık Yahyâ el-Leysî rivayetinin Ankara nüshasında “*el-i’tikâf*”, Şüreyh nüshasında ise “*kitâbü’l-i’tikâf ve’l-kader*” şeklindedir.¹

Süt emzirmeyle ilgili bölüm Ebû Mus‘ab, Yahyâ el-Leysî ve İbn Bükeyr’de² “*kitâbü’r-radâ*” ismiyledir. Yahyâ el-Leysî rivayetinin Paris nüshasında yer alan bu bölüm ismi Ankara ve Şüreyh nüshasında yoktur.³ Şeybânî de bölüm bir alt başlık şeklinde “*bâbu’r-radâ*” olarak verilmekte, Süveyd nüshasında ise hiç yer almamaktadır.

Kurban bahisleri Ebû Mus‘ab, Yahyâ el-Leysî ve İbn Bükeyr’de “*kitâbü’d-dahâyâ*” adıyla. İbn Bükeyr’in bazı elyazmalarında ve Ka’nebî de ise hiç yer almamaktadır.⁴ Şeybânî de “*kitâbü’d-dahâyâ ve mâ yüczü minhâ*”, İbn Ziyâd’da “*ed-dâhâyâ*” şeklindeyken, İbn Ziyâd’daki isim bir alt başlık olarak da değerlendirilebilir.

Avlanmayla ilgili başlıklar Süveyd nüshasında “*kitâbü’s-sayd ve’z-zebâih*” şeklinde bir bölüm iken, Yahyâ el-Leysî nüshasında bu kitap ikiye bölünerek “*kitâbü’s-sayd*” ve “*kitâbü’z-zebâih*”⁵ şeklinde verilmiştir. Bu bölümlerdeki rivayetler Ebû Mus‘ab nüshasında dahâyâ kitabında yer alır. İbn Ziyâd nüshasında ilgili rivayetler için “*saydü’l-bahr*”, “*es-sayd*” ve “*ez-zebâih*” isminde üç farklı başlık açılmıştır. İbn Bükeyr nüshasında ise böyle bir bölüm adına rastlanmamıştır.⁶

¹ A‘zamî, “Mukaddimetü Muvatta’i’l-imâm Mâlik”, 1/353-357.

² Beşşâr Avvâd’ın cetveline göre İbn Bükeyr’in dört elyazmasında da bu isim yer almaktadır. <https://www.youtube.com/watch?v=AfbY9Z6IODc&feature=youtu.be> (Erişim: 1.01.2020)

³ A‘zamî, “Mukaddimetü Muvatta’i’l-imâm Mâlik”, 1/355-359.

⁴ Bk. <https://www.youtube.com/watch?v=AfbY9Z6IODc&feature=youtu.be> (Erişim: 1.01.2020)

⁵ Şüreyh nüshasında “*Kitâbü’z-Zebâih*” şeklindedir. A‘zamî, “Mukaddimetü Muvatta’i’l-imâm Mâlik”, 1/357.

⁶ Bk. <https://www.youtube.com/watch?v=AfbY9Z6IODc&feature=youtu.be> (Erişim: 1.01.2020)

Akîka bölümü Yahyâ el-Leysî'de "*kitâbü'l-akîka*" adıyla. İbn Bükeyr'de "*bâbu mâ câe fi'l-'akîka*"¹ olarak yer alırken diğer nüshalarda ana başlık olarak verilmemiştir.

Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî'de "*kitâbü'n-nüzûr ve'l-eymân*"² olarak zikredilen bölüm, Süveyd'de "*kitâbü'n-nüzûr ve'l-keffârât*"e dönüşür. İbn Bükeyr'de bu bölümün hadisleri ayrı bir kitap olduğunu hissettirecek şekilde besmele ile başlamaktadır. Fakat kitap ismi, bazı nüshalarda hiç yer almazken, diğerlerinde "*en-nüzûr*", "*en-nüzûr ve'l-eymân*", "*el-eymân ve'n-nüzûr*" gibi değişik formlarda gözükmektedir.³

Diyet ve kasâmeyle ilgili başlıklar Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Şeybânî'de iki ayrı bölüm halinde verilir. İbn Bükeyr elyazmalarında "*kitâbü'l-ukûl ve'l-kasâme*" veya sadece "*el-'ukûl*" ismiyle tek kitap ya da "*el-'ukûl*" ve "*el-kasâme*" olarak iki ayrı kitap şeklinde karşımıza çıkar.⁴

Ebû Mus'ab ile Yahyâ el-Leysî'de "*kitâbü'l-müdebber*"⁵ ve "*kitâbü'l-mükâteb*" olarak iki bölüm vardır. Süveyd bu bölümleri "*kitâbü'l-mükâteb ve'l-müdebber*" şeklinde birleştirir. Bu bölüm İbn Bükeyr'in bilinen elyazmalarında "*el-mükâteb*"⁶, Şeybânî'de ise "*bâbu'l-mükâteb*" şeklindedir.

Rehinlerle ilgili bölüm Ebû Mus'ab'da "*kitâbü'r-ruhûn*", İbn Bükeyr'in çoğu elyazmasında "*el-ekzîye ve'r-ruhûn*", birinde "*er-ruhûn*" ismiyledir. Bir

¹ Beşşar Avvâd, İbn Bükeyr elyazmalarının kitap cetvelinde akîka isimli bir isme yer vermemektedir. <https://www.youtube.com/watch?v=AfbY9Z6IODc&feature=youtu.be> (Erişim: 1.01.2020)

² Şüreyh yazmasında "*Kiâbü'n-Nüzûr*" olarak verilmektedir. A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/357.

³ Bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=AfbY9Z6IODc&feature=youtu.be> (Erişim: 1.01.2020)

⁴ Bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=AfbY9Z6IODc&feature=youtu.be> (Erişim: 1.01.2020)

⁵ Paris yazmasında "*kitâbü'd-tedbîr*" olarak verilmiştir. A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/357.

⁶ Bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=AfbY9Z6IODc&feature=youtu.be> (Erişim: 1.01.2020)

elyazmasında ise hiç yer almaz.¹ Diğer nüshalarda ise ana başlık olarak zikredilmez. İlgili rivayetler Yahyâ el-Leysî ve Süveyd'de kazâ/ekziye bölümünde yer alır. Bu bölümün bazı rivayetleri Şeybânî'de *"lakîl"* başlığı altındadır.

Ebû Mus'ab'daki *"kitâbü'n-nihel ve'l-'atıyye"* bölümü İbn Bükeyr elyazmalarında yer almaz.² Yahyâ el-Leysî ve Süveyd bu bölümdeki rivayetleri kazâ/ekziye kitabında verir. Bu farklılığın son nüsha olması nedeniyle Mâlik'ten veya Ebû Mus'ab'dan kaynaklanması muhtemeldir.

Yahyâ el-Leysî nüshasındaki *"kitâbü's-sayd"*, *"kitâbü'l-'akîka"*, *"kitâbü kirâi'l-'arz"* ana başlıkları diğer rivayetlerde müstakil bölümler değildir. Bu farklılığın Yahyâ el-Leysî'den veya sonraki müstensihlerden kaynaklanması mümkündür.

Şeybânî'nin *"bâbu's-siyer"*, *"kitâbü's-sirkat"*, *"kitâbü's-sarf ve ebvâbu'r-ribâ"*, *"bâbu'l-lakîl"* ve *"bâbu'n-nevâdir"* isimli bölümleri de diğer nüshalarda karşımıza hiç çıkmaz. Muhtemelen Şeybânî'nin eser üzerindeki tasarruflarından kaynaklanır.

Nüshalar arasında aynı kitabın isminin farklı şekilde yazıldığına dair pek çok örnek vardır. Özellikle Şeybânî bu noktada kitâp yerine bâb ve ebvâb ismini kullanma ve kitap ismine *"kitâbü'd-dahâya ve mâ yüczü minhâ"*da olduğu gibi bazı ziyadeler yapmak suretiyle kişisel tasarruflarda bulunmuştur. Bu farklılıkların bir kısmının Şeybânî'den sonraki müstensihlerden de kaynaklanması ihtimal dahilindedir. Örneğin, Ebû Mus'ab, Ka'nebî ve Süveyd'in, *"kitâbü'l-menâsik"* olarak zikrettiği bölümün ismi İbn Bükeyr, Şeybânî ve Yahyâ el-Leysî'de *"kitâbü'l-hac"*dır. ³ Yahyâ el-Leysî ve Şeybânî'deki *"kitâbü'l-eşribe"*, Ebû Mus'ab

¹ Bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=AfbY9Z6IODc&feature=youtu.be> (Erişim: 1.01.2020)

² Bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=AfbY9Z6IODc&feature=youtu.be> (Erişim: 1.01.2020)

³ İbn Bükeyr'in dört elyazmasında da menâsik ismi bulunmamaktadır. Bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=AfbY9Z6IODc&feature=youtu.be> (Erişim: 1.01.2020)

nüshasında “*kitâbü’l-hadd fi’l-hamr*” şekline dönüşmüştür. “*kitâbü’l-eşribe*” ismi İbn Bükeyr’in sadece bazı elyazmalarında görünür.¹

Nüshalar arasında kitap isimlerinin sıralamasında aşağıdaki listede de açıkça görüleceği üzere önemli farklılıklar göze çarpmaktadır. Birkaç örnek vererek konuyu daha müşahhas hale getirebiliriz. Cihâd bölümü, Ebû Mus’ab’da i’tikâf ile cenâiz; Yahyâ’da hac ile nüzûr ve eymân; İbn Bükeyr’de nüzûr ile ferâiz; Şeybânî’de mükâteb ile siyer arasında yer alır. Câmî bölümü, Ebû Mus’ab’da had fi’l-hamr ile dahâya; Şeybânî’de siyer ve nevâdir arasında; Süveyd’de menâsikten sonra, Yahyâ’da kasâme’den sonra, İbn Bükeyr’de ruhûn’den sonra son kitap olarak bulunur.

Bazen bu sıralamanın tek bir rivayetin elyazmaları içerisinde de ciddi bir şekilde değiştiği görülür. İbn Bükeyr nüshasının elyazmaları bu konuda açık bir örnek teşkil eder.² A’zamî, bunun sebebi olarak – zayıf bir yorum olarak görmekle birlikte - müstensihlerin *Muvatta*’daki her kitabı müstakil olarak değerlendirmesi ve daha özgür davranmalarını ileri sürer.³

Kanaatimizce burada, *Muvatta*’ın konulu tasniften bütüncül musannef eserlerin telifine yeni geçildiği bab ve kitap ayrımının tam sistemleşmediği bir dönemde kaleme alınması etkilidir. Nitekim bazı kitap isimlerinin altında bir alt başlığa yer verilmeden rivayetler serdedilmiştir.⁴ *Muvatta*’ın bölüm bölüm tasnif edilmesi ve nakledilmesi, nakledilme tarzı ve süreci ile tam bir kitap düzeninin oluşmaması da tertib farklılığında etkili olmuştur. Kitapların ve babların sıralanmasındaki düzenin korunması hususunun, üçüncü asırda kitap algısının yerleşmesiyle daha çok sağlandığı görülmektedir. Fakat Buhârî nüshaları

¹ Bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=AfbY9Z6IODc&feature=youtu.be> (Erişim: 1.01.2020)

² Bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=AfbY9Z6IODc&feature=youtu.be> (Erişim: 1.01.2020)

³ A’zamî, “Mukaddimetü Muvatta’i’l-imâm Mâlik”, 1/368.

⁴ Dere, *Muvatta Nüshaları*, 22.

üzerinde yapılan araştırmada da kitap ve bab sıralanmasıyla ilgili az çok farklılık olduğu tespiti bu durumu destekler niteliktedir.¹ Bununla birlikte Buhârî'nin öne çıkan râvileri arasındaki Firebrî'nin öğrencisi Mervezî (ö.371/981) kendi nüshasında, diğerlerinde hac bölümü önceyken, o oruç kitabını öne çekmiştir. Albayrak'ın bu farklılığı Mervezî'nin fakih oluşuna bağlaması aslında onun bir tasarrufu olduğuna işaret etmektedir.² Dolayısıyla kitapların genel tertibinin Mâlik tarafından yapılmakla birlikte, mevcut farkların bir çoğunun nüsha sahipleri ve sonraki müstensihlerin etkisiyle ortaya çıktığı söylenebilir. Diğerlerinden büyük oranda ayrılan Şeybânî rivayetindeki farklılıkların çoğundan bizzat kendisinin sorumlu olduğu anlaşılmaktadır.

Bazı kitap isimlerinin birçok elyazmasında bulunmaması³, bazılarında bab başlığıyla bölüm başlığının tam olarak ayırt edilememesi, tasnifin tam olarak ortaya konmaması gibi sorunların Mâlik, râviler ve müstensihlerle ilgili tarafları bulunmaktadır. Mâlik'in eseri üzerinde yaklaşık 30 sene düzeltmeler ve değişiklikler yaptığını düşündüğümüzde onun ilk nüshaları ile sonrakiler arasındaki kitap isimleri açısından da değişim göstermesi normaldir. Nitekim İbn Ziyâd'da kitap ve bab ayrımı bulunmazken, Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî'de büyük oranda yerleşik bir sistemin bulunmasını bu süreçle ilişkilendirebiliriz. Yine Mâlik'in kitapların yerleriyle ilgili değişik meclislerde farklı tercihler yapması veyahut sırayla ilgili çok net bir çizgi çizmemesi, farklı isimler tercih etmesi veya birleştirmesi de doğal görünmektedir.

Şeybânî, *Muvatta*'da pek çok konuda olduğu gibi kitap isimlerinin bir çoğunda da diğer nüshalardan ayrılarak kendine has tercihler yapmıştır. Ebû Hanîfe'den naklettiği *el-Âsâr*'da olduğu gibi *Muvatta*'da da Mâlik'in tasnif

¹ Albayrak, *el-Câmiu's-Sahîh Nüsha Farklılıkları*, 46.

² Albayrak, *el-Câmiu's-Sahîh Nüsha Farklılıkları*, 27.

³ A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/352.

sistemine bağılı kalmamıştır. Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî'nin teferrüd ettiği bölümler, kendilerinin yada sonraki müstensihlerin tercihi veya hatasıyla gerçekleşmiş gözükmeaktadır.

2. Bab Başlıkları ve Tevib Farklılıkları

Bab başlıkları, muhaddisin hadisleri okuma, algılama, anlama ve yorumlama biçiminin en önemli ipuçlarını veren tasnifin temel unsurlarındandır.¹ Özellikle ana bölümler olarak niteleyebileceğimiz kitapların bulunmadığı, sadece bab başlıklarından oluşan eserlerde tasnif yöntemini bu isimler belirler. Nitekim ilk musanniflerden Saîd b. Ebî Arûbe'nin (ö.156/773) oluşturduğu menâsik, nikâh gibi belli bir konudaki rivayetleri toplayan cüzler ve Ma'mer'in telif ettiği *Câmî* gibi eserlerde rivayetler, içeriklerine göre ana bölümler diyebileceğimiz kitaplara ayrılmamış, sadece bab başlıkları konularak tasnifler yapılmıştı.² Bu dönemde kaleme alınan Ma'mer b. Râşid'in (ö.153/770) eserinde bab başlıkları genelde, "باب المينة" gibi tek kelimeden, "*mâ veya men*" ism-i mevsulleriyle düzenlenen "ما أصيب من أرض الرجل" veya "باب في فضائل الأنصار" tarzında oluşturulmuştur. Daha az olmakla birlikte "طعام الواحد يكفي الإثنين" gibi kurallı bir cümle ve "باب وجوب الإستئذان" gibi fikhî hükmü net olarak ortaya koyan başlıklara da rastlanmaktadır.³ Aynı dönemde yaşayan Saîd b. Ebî Arûbe'nin ise "*Kitâbü'l-Menâsik*"indeki bab başlıklarını "*süile an*" soru kalıbını kullanarak "سئل عن التلبية" şeklinde daha çok muhtevayı veren ama bir tercih veya fikhî görüş içermeyen tarzda oluşturduğu görülmektedir. Hadis ilminin gelişmesi ve *Muvatta*'ın amel ve sünneti belirlemeye yönelik fikhî içeriğiyle de bağlantılı olarak, Mâlik daha düzenli bir başlıklandırma

¹ Bünyamin Erul, "Hicrî II. Asırda Rivayet Üslubu (II) II. Dirayet Açısından Ma'mer b. Râşid'in (ö.153) el-Câmî'i", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/2 (Ağustos 2002), 81.

² Râmhürmüzî, *el-Muḥaddişü'l-fâsil*, 611-612; Erul, "Hicrî II. Asırda Rivayet Üslubu (II)" 78.

³ Erul, "Hicrî II. Asırda Rivayet Üslubu (II)" 79-80.

sistemine geçmiştir.

Mâlik'in kendisi tarafından koyulan bab başlıklarıyla oluşturulması nedeniyle *Muvatta'*, eserin tasnifine yönelik önemli bilgiler sunar. İbn Abdilber, Bâcî ve İbnü'l-Arabî, şerhlerinde tebvibin Mâlik'e ait olduğuna işaret eden “ ترجم مالك, بَابُ مالك, قال مالك في الترجمة” gibi birçok ifadeye yer vermiştir.¹ Bazı mezhep alimleri de *Muvatta'* tercemelerini Mâlik'in görüşünü delillendirirken kullanmışlardır.² Bununla birlikte nüshalar arasındaki bab farklılıklarının tamamının Mâlik'ten kaynaklandığını söylemek gerçekçi gözükmemektedir.

Bab başlıkları kitapların altına yerleştirilirken özellikle fıkḥî içerikli konularda genelde mantıki bir sıra takip edilmektedir.³ Örneğin “*kitâbü'n-nikâh*” bölümü kız isteme ile başlamış, bekar ve dul kadının nikâhta izninin istenmesiyle devam etmiş, ardından nikâhta geçerli olmayan şartlar ve nikâh çeşitleri gibi konular gelerek kendi içinde düzenli ve daha çok zamansal bir sırayı takip etmiştir. Bu eserde yer alan bab başlıkları kısa kelime gruplarından meydana getirilmiş, uzun başlıklara nadiren yer verilmiştir. Kullanılan lafız, delaletler, kaynakları vb. birçok farklı açıdan ele alınması mümkün olmakla birlikte⁴ bab başlıkları burada genel tarzını yansıtan dört kategoride incelenmiştir.

- **Muhtevayı Anlatan Nötr Başlıklar:** Konuyu sade ve kısa bir şekilde herhangi bir normatif ifade kullanmadan anlatan, görüş bildirmeden ve o konudaki âsarı vermeyi amaçlayan başlıklardır. Örnek olarak “⁵صلاة الإستسقاء” باب موافيت

¹ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 9/67-68; Bâcî, *el-Müntekâ*, 1/281, 2/288, 6/290; İbnü'l-Arabî, *el-Kabes*, 1/387, 398.

² İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 15/312-313; Mebrûk, *Mâlik ve amelühü bi'l-hadîs*, 413.

³ Mebrûk, *Mâlik ve amelühü bi'l-hadîs*, 407.

⁴ Abdülbaki Durmaz, *Muvatta'da Bab Başlıkları* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 29.

⁵ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 95.

⁴”باب ما جاء في النرد“، ³”باب ما جاء في بناء الكعبة“، ²”باب ما يتعالج به المريض“، ¹”الإهلال
başlıklarını zikredebiliriz. Mâlik, bir konuda nasıl davranılması gerektiğini
anlatan ⁷”باب العمل في القسامة“ ve ⁶”باب العمل في كفارة اليمين“، ⁵”باب العمل في العقيقة“
şeklindeki bab başlıklara da yaygın olarak yer vermiştir. İbnü'l-Arabî'ye göre,
Mâlik, bu tarz hüküm içermeyen başlıkları kendi nezdinde câiz ve haram olma
ihtimali bulunan durumlarda kullanmıştır.⁸

- **Genel Hüküm İçeren Başlıklar:** Muvatta'da bir konunun vücûb, haramlık, kerahet, emir, nehiy, cevâz, şart ve ruhsat gibi hükümlerle ilişkisi kurularak oluşturulan pek çok bab başlığı bulunmaktadır. Örnek olarak “باب ما يجب فيه الدية”
بَابُ تَحْرِيمِ أَكْلِ كُلِّ ذِي نَابٍ مِّنْ “، ¹⁰”باب من لا يجب عليه زكاة الفطر“، ⁹”كاملة من الجراح سوى القتل
باب ما جاء في النهي عن “، ¹³”بَابُ الْأَمْرِ بِالْوُثْرِ“، ¹²”باب ما يكره للمحرم لبسه من الثياب“، ¹¹”السَّبَاعِ
باب “ ve ¹⁶”الرخصة في المرور بين يدي المصلي“، ¹⁵”بَابُ مَا يَجُوزُ مِنَ السَّلْفِ“، ¹⁴”الصلاة بالهجرة
başlıkları verilebilir.¹⁷ الشرط في الرفيق
- **Kazuistik/Meseleci Başlıklar:** Mâlik, birçok yerde önemli gördüğü bazı furû meseleleri için ayrı bir bab açarak detaylı başlıklar koymayı tercih eder. Örnek

¹ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 11.

² Mâlik, (Zührî), Câmi`, 38.

³ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 53.

⁴ Mâlik, (Zührî), Câmi`, 47.

⁵ Mâlik, (Zührî), Dahâya, 16.

⁶ Mâlik, (Zührî), Nüzûr, 5.

⁷ Mâlik, (Zührî), Kâsâme, 3.

⁸ İbnü'l-Arabî, el-Kâbes, 3/1182.

⁹ Mâlik, (Zührî), 'Akl, 6.

¹⁰ Mâlik, (Zührî), Zekât, 26.

¹¹ Mâlik, (Zührî), Dahâyâ, 12.

¹² Mâlik, (Zührî), Menâsik, 3.

¹³ Mâlik, (Zührî), Şalât, 20.

¹⁴ Mâlik, (Zührî), Vükût, 8.

¹⁵ Mâlik, (Zührî), Büyû` 24.

¹⁶ Mâlik, (Zührî), Şalât, 45.

¹⁷ Mâlik, (Zührî), Müsâkât, 1.

Bölmömlere Göre Bab Sayısı

Kitap Adı	Yahyâ el-Leysî	Ebû Mus'ab	Süveyd	Şeybânî	Ka'nebî	İbn Bûkeyr
Akîka	2					1
'Akl / 'Ukûl	24	26		10		21
Büyû	46	45	32	31		45
Câmî	89	78	68	19	1	81
Cênâiz	16	13	7	12		14
Cihâd	21	25				16
Cum'a		48				
Dahâyâ	6	16		17	[2]	16
Ağziye	41	20	33			16
Eşribe/ Hadd fi'l-Hamr	5	1		5		2
Ferâiz	15	14	3	14		15
Hudûd/ Hudûd fi'z-zinâ	11	9		6		9
İtk	13	13		6		9
İ'tikâf	6	5	1		4	6
Kasâme	5	7				5
Kible					31	
Kırâz	15	10				9
Kirâi'l-arz	1					
Menâsik	83	97	81	73	36	96
Mevâkîf/Vükûf/Şalât	138	80	131	105	94	134
Müdebber	7	7				6
Mükâteb/Mükâteb ve Müdebber	13	11	15			12
Müsâkât	2	2				2
Nevâdir				4		0
Nihal ve 'Atıyye		6				0
Nikâh	22	22	16	16		23
Nüzûr ve Eymân	9	10	10			10
Radâ	3	3				2
Ruhûn	0	14				3
Sarf ve Ribâ				7		
Sayd ve Zebâih	7	0	6			
Sıyâm	22	22	20 [4]	20	23	22
Sirkat				7		
Siyer				35		
Şuf'a	2	4				4
Ṭalâk	35	35	24	31		35
Vesâyâ	10	9				10
Zebâih	4					
Zekât	30	28		14	26	28
Toplam Bab Sayısı	703	683	445	433	218	655

Sayısal verilere dikkatle bakıldığında nüshaların kitap isimlerinde yer alan değişim ve farklılıktan daha fazlası bab başlıklarında göze çarpmaktadır. Bu bağlamda Mebrûk'un *Muvatta*'nın 690 bab başlığı içerdiğine dair görüşünün ortalama bir sayıyı yansıttığı düşünülmelidir.¹ Yine A'zamî'nin babların nüshalar arasında neredeyse ittifak halinde olduğu iddiası² Yahyâ el-Leysî, Ebû Mus'ab ve İbn Bükeyr nüshası dışındakiler için gerçeği yansıtmaktan uzaktır.

Bab sayıları açısından Yahyâ el-Leysî, Ebû Mus'ab ve İbn Bükeyr nüshaları daha yakınken, Süveyd, Şeybânî ve Ka'nebî nüshalarında ise sayısal farklılık daha fazladır. Toplam bab sayısında Süveyd ve Ka'nebî nüshalarındaki farklılığın ana sebebi onların günümüze eksik olarak ulaşmasıdır. Bölümler arasındaki farklılıkların bir sebebi de bazı nüshalardaki babların diğer nüshalarda farklı bir kitapta yer almasıdır.

Bablar arasındaki farklılıkları daha yakından görmek için zekât, nikâh ve câmî kitapları özelinde değerlendirme yapacağız. Bu bölümlerin tercih edilmesinde nüshaların çoğunda ortak olma ile ibadet ve muamelat gibi farklı alanlara ait olma vasfı etkili olmuştur. Nüshalar arasındaki bab farklılıklarının ve sıralamasının, değerlendirmeye geçmeden önce bir tablo olarak görülmesinin faydalı olacağı düşünülmüştür.

Kitâbü'z-Zekât									
Leysî		Zührî		Ka'nebî		Şeybânî		İbn Bükeyr	
S	Bab Adı	S	Bab Adı	S	Bab Adı	S	Bab Adı	S	Bab Adı
1	ما تجب فيه الزكاة			1	باب ما يجب فيه الزكاة	2	باب ما تجب فيه الزكاة	1	باب ما جاء فيما يجب الزكاة
2	الزكاة في العين من الذهب والورق	1	باب الزكاة في العين من الذهب والورق	2	باب الزكاة في العين من الذهب والورق			2	باب ما جاء في الزكاة في العين والذهب والورق
3	الزكاة في المعادن	2	باب ما جاء في	3	باب الزكاة في	11	باب الكنز	3	ما جاء في الزكاة

¹ Mebrûk, *Mâlik ve amelühü bi'l-hadîs*, 396.

² A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/352.

في المعدن			المعادن	زكاة المعدن			
باب ما جاء في زكاة الركاز	4	باب الركاز	9	باب زكاة الركاز	3	زكاة الركاز	4
ما جاء فيما لا زكاة فيه من التبر والحلي	5	باب زكاة الحلي	5	باب ما للزكاة فيه من الحلي والتبر والعنبر	4	باب ما لا زكاة فيه من الحلي والتبر والعنبر	5
باب ما جاء في زكاة أموال اليتامى	6			باب زكاة أموال اليتامى الصغار	5	باب زكاة أموال اليتامى والتجارة لهم فيها	6
ما جاء في زكاة الميراث	7			باب زكاة الميراث	6	باب زكاة الميراث	7
ما جاء في زكاة الدين	8	باب زكاة المال	1	باب الزكاة في الدين	7	باب الزكاة في الدين	8
باب ما جاء في زكاة العروض	9			باب ما جاء في زكاة العروض	8	باب الزكاة في العروض	9
باب ما جاء في الكنز	10			باب ما جاء في زكاة الكنز	9	باب ما جاء في الكنز	10
باب ما في صدقة الماشية	11			باب صدقة الماشية	10	باب صدقة الماشية	11
		باب صدقة البقر	10			باب ما جاء في صدقة البقر	12
باب ما جاء في صدقة الخلطاء	12			باب صدقة الخلطاء	11	باب صدقة الخلطاء	13
باب ما جاء في ما يُغَدُّ به من السخل في الصدقة	13			باب ما جاء في ما يُغَدُّ به من السخل في الصدقة	12	باب ما جاء فيما يعتد به من السخل في الصدقة	14
باب العمل في صدقة عامين	14			باب العمل في صدقة عامين إذا اجتمع	13	باب العمل في صدقة عامين إذا اجتمع	15
باب النهي عن التضيق على الناس في الصدقات	15			باب النهي عن التضيق على الناس في الصدقة	14	باب النهي عن التضيق على الناس في الصدقة	16
باب ما جاء في قسم الصدقة ومن يجوز له أخذها	16	باب من تحل له الصدقة	12	باب ما جاء في قسمة الصدقة ومن يجوز له أخذها	15	باب قسم الصدقة ومن يجوز له أخذها	17
باب ما جاء في الصدقات والتشديد فيها	17			باب ما جاء في أخذ الصدقات والتشديد فيها	16	باب ما جاء في أخذ الصدقات والتشديد فيها	18
باب ما جاء ما يخرص من الثمار من النخل والأعناب	18			باب زكاة ما يخرص من الثمار من النخل والأعناب	17	باب زكاة ما يخرص من ثمار النخل والأعناب	19
باب ما جاء في زكاة الحبوب والزيتون	19	باب صدقة الزيتون	14	باب زكاة الحبوب والزيتون	18	باب زكاة الحبوب والزيتون	20
باب ما جاء فيما لا زكاة فيه من الثمار	20			باب ما لا زكاة فيه من الثمار	19	باب ما لا زكاة فيه من الثمار	21
باب ما جاء فيما لا زكاة فيه من الفواكه والقضب والبقول	21			باب ما لا زكاة فيه من الفواكه والقضب والبقول	20	باب ما لا زكاة فيه من الفواكه والقضب والبقول	22
باب ما جاء في صدقة الرقيق والخل والعسل	22	باب زكاة الرقيق والخل والعسل	8	باب ما جاء في صدقة الرقيق والخل والعسل	21	باب ما جاء في صدقة الرقيق والخل والعسل	23
باب ما جاء في جزية أهل الكتاب والمجوس	24	باب الجزية	7	باب ما جاء في جزية أهل الكتاب والمجوس	23	باب ما جاء في جزية أهل الكتاب والمجوس	24

			والمجوس						
25	عشور أهل الذمة	22	باب عشور أهل الذمة	22	باب عشور أهل الذمة	6	باب العشر	23	باب ما جاء في عشور أهل الذمة
26	اشتراء الصدقة والعود فيها								
27	من تجب عليه زكاة الفطر	25	باب ما يجب فيه زكاة الفطر	24	باب ما جاء في من تجب عليه زكاة الفطر			26	باب ما جاء فيما يجب فيه زكاة الفطر
28	مكيلة زكاة الفطر	27	باب مكيلة زكاة الفطر	25	باب مكيلة زكاة الفطر			27	باب ما جاء في مكيلة زكاة الفطر
29	وقت إرسال زكاة الفطر	28	باب الإرسال بزكاة الفطر	26	باب ما جاء في وقت الإرسال بزكاة الفطر	13	باب زكاة الفطر	28	باب ما جاء في وقت الإرسال بزكاة الفطر
30	من لا تجب عليه زكاة الفطر	26	باب من لا يجب عليه زكاة الفطر					29	باب ما جاء فيمن لا تجب عليه زكاة الفطر
		24	باب أخذ الجزية في حريتهم					25	باب ما جاء في أخذ النعم من أهل الذمة
						4	باب الرَّجُلُ يَكُونُ لَهُ الدِّينُ هَلْ عَلَيْهِ فِيهِ زَكَاةٌ		
						3	باب المال متى تجب فيه الزكاة		

Kitabü'z-zekât isimli bölümde Yahyâ el-Leysî nüshasında 30, Ebû Mus'ab ve İbn Bükeyr'de 28, Ka'nebî'de 26, Şeybânî'de 14 bab başlığı vardır. Süveyd nüshasının elimizdeki baskısında bu kitap eksiktir.

Yahyâ el-Leysî nüshasıyla Ebû Mus'ab nüshası arasında göze çarpan ilk fark bab kelimesinin kullanımındadır. Yahyâ nüshasında başlıklar “bâb” sözcüğüne izafe edilmeksizin verilirken, Ebû Mus'ab nüshasında bütün bablar “باب” kelimesiyle başlamaktadır. Örneğin Yahyâ nüshasında “زكاة الركاز” babı, Zührî'de “باب زكاة الركاز” ismiyledir. Bu iki nüsha arasında bab sıralaması tamamen eşleşmektedir. Yahyâ el-Leysî ile kıyaslandığında Ebû Mus'ab nüshasında “ما” “ما جاء في صدقة البقر”, “تجب فيه الزكاة” babları eksik gözükmemektedir. Ebû Mus'ab, Yahyâ'da, ilk sırada olan “ما تجب فيه الزكاة” babını hiç vermeden onun altında yer alan hadisleri aynı sırayla “*kitâbü'z-zekât*” bölümünün altında vermiştir. Ebû Mus'ab, Yahyâ'da yer alan “ما جاء في صدقة البقر” babını ise “باب صدقة الماشية” babı

“باب أخذ الجزية في جزيته” içerisinde eritmiştir. Ebû Mus‘ab, Yahyâ‘da yer almayan “جزية أهل الكتاب والمجوس” başlığı altında babını açmış ve altında Yahyâ el-Leysî’nin “باب ما يجب فيه الزكاة من الحلي والتبر” başlığı altında yer verdiği bazı rivayetleri bu babda nakletmiştir. Yahyâ el-Leysî nadiren de olsa babın yapısı da Ebû Mus‘ab ile farklılaşmaktadır. Mesela Yahyâ el-Leysî’deki “باب ما لا زكاة فيه من الحلي والتبر والعنبر” babı Zührî’de “باب ما يجب فيه الزكاة من الحلي والتبر” şeklinde olumsuz yapıdan olumlu bir yapıya dönüşmüştür.

Zekât bölümü incelendiğinde İbn Bûkeyr’in bab başlıklarının Ebû Mus‘ab ve Yahyâ el-Leysî nüshasıyla küçük bazı yazım farklılıkları ve kelime tercihleri dışında büyük bir uyum arz ettiği görülmektedir. İbn Bûkeyr bab başlıklarına diğer nüshaların aksine birçok yerde “باب ما جاء” ifadesiyle başlamaktadır. Örneğin Ebû Mus‘ab ve Yahyâ el-Leysî nüshasındaki “باب زكاة أموال اليتامى والتجارة فيها” babı İbn Bûkeyr’de “باب زكاة ما يخرص من الثمار والتخيل والأعقاب”; “باب ما جاء في زكاة أموال اليتامى” babı İbn Bûkeyr’de “باب ما جاء ما يخرص من ثمار النخل والأعقاب” şeklindedir. Ebû Mus‘ab’daki “إشتراء الصدقة والعود فيها” babları İbn Bûkeyr’de yoktur. İbn Bûkeyr’in teferrüd ettiği herhangi bir bab başlığı bulunmamaktadır.

Zekât kitabında Ka‘nebî nüshası Yahyâ el-Leysî ve Ebû Mus‘ab nüshasıyla babların adı ve sırası açısından büyük ölçüde uyuşur. O başlıkları “باب” izafesiyle isimlendirir. Ebû Mus‘ab’da yer almayan “باب ما جاء في صدقة البقر” babı Ka‘nebî nüshasında da yoktur. Ebû Mus‘ab’da yer almayan “باب ما تجب فيه الزكاة” babı Yahyâ el-Leysî ile mutabık olarak Ka‘nebî’de “باب ما يجب فيه الزكاة” şeklindedir. Ka‘nebî nüshası “باب ما لزكاة فيه من الحلي والتبر والعنبر”, “باب زكاة أموال اليتامى الصغار” gibi bazı babların isimlerinde kısmi farklılıklar ve ziyadeler taşır. Sadece Yahyâ el-Leysî’de yer alan “إشتراء الصدقة والعود فيها” babı ile Yahyâ el-Leysî ile Zührî’de ortak yer alan “باب ما لا تجب عليه زكاة الفطر” babı Ka‘nebî’de yoktur.

Zekât kitabında Şeybânî’deki 18 bab başlığı Yahyâ el-Leysî’de veya diğer nüshaların çoğunda yer almaktadır. Şeybânî nüshasında yer alan 14 bab ise

genellikle kısaltılmış, daha az hüküm ifade eden tarzda tasarrufta bulunulmuş bir şekilde diğerlerinden ayrılmıştır. Örneğin Ebû Mus'ab'da “باب ما يجب فيه الزكاة من” جزية أهل الكتاب “باب زكاة الحلي”, Yahyâ Yahyâ el-Leysî'deki “باب الجزية” والمجوس “باب زكاة الحلي” şeklinde kısa ve sade bir forma dönüşmektedir.

Şeybânî, zekât ve sadaka kelimelerini birbirinin yerine kullanmaktadır. Örneğin diğer üç nüshadaki “زكاة الحبوب والزيتون” babını “باب صدقة الزيتون” şeklinde verir. Bu üç nüshanın aksine “ما جاء في صدقة الرقيق والخيل والعسل” babını sadaka kelimesini “zekât” ile değiştirerek “باب زكاة الرقيق والخيل والبراذين” formuna dönüştürmüştür. Şeybânî diğer nüshalarda yer almayan “باب المال متى تجب فيه الزكاة” ve “باب زكاة المال” isimli iki bab açmıştır. Şeybânî “باب زكاة المال” babında Yahyâ el-Leysî ve Ebû Mus'ab'ın “الزكاة في الدين” başlığı altında yer verdikleri biri mevkûf, diğeri maktû iki rivayeti nakletmiştir. Şeybânî, “باب المال متى” ve “باب زكاة المال” i bablarında ise Yahyâ el-Leysî ve Ebû Mus'ab'ın “الزكاة في العين من الذهب والورق” babında zikrettiği bir merfû iki mevkûf hadise yer verir.

Dolayısıyla zekât kitabında Şeybânî yeni bablar açarak, birçok baba hiç yer vermeyerek ve babların isimleri ile kullanılan kelimelerde tasarrufta bulunarak diğer nüshalardan ayrılmıştır. Şeybânî nüshasında, birçok babın bulunmamasındaki diğeri bir etken ise, diğeri nüshalardaki rivayetlerin çoğunun onun nüshasında bulunmamasıdır.

Kitâbü'n-Nikâh									
Yahyâ el-Leysî		Ebû Mus'ab		Süveyd		Şeybânî		İbn Bükeyr	
S	Bab Adı	S	Bab Adı	S	Bab Adı	S	Bab Adı	S	Bab Adı
1	ما جاء في الخطبة	1	باب الخطبة في النكاح	1	باب ما يكره من خطبة الرجل على خطبة أخيه	4	بَابُ الرَّجُلِ يَخْطُبُ عَلَى خُطْبَةِ أَخِيهِ	1	باب الخطبة في النكاح
2	استئذان البكر والأيم في أنفسهما	2	باب استئذان البكر والأيم في نفسها	2	باب استئذان البكر والأيم في نفسها	5	بَابُ الثَّيِّبِ أَحَقُّ بِنَفْسِهَا مِنْ وَلِيِّهَا	2	باب استئذان البكر والأيم في نفسها
3	ما جاء في الصداق والحباء	4	باب ما جاء في الصداق والحباء	4	باب وجوب الصداق	7	بَابُ مَا يُوجِبُ الصَّدَاقَ	3	باب ما جاء في الصداق والحباء
4	إرخاء الستور	5	باب ما جاء في إرخاء الستور					4	باب ما جاء في إرخاء الستور
5	المقام عند البكر والأيم	3	باب ما جاء في مقام الرجل عند البكر	3	باب مقام الرجل عند البكر والثيب حتى يجتمعا			5	باب المقام عند البكر والأيم
6	ما لا يجوز من الشرط في النكاح	6	باب ما جاء فيما لا يجوز من الشرط في النكاح			2	بَابُ أَذْنَى مَا يَتَزَوَّجُ الرَّجُلُ عَلَيْهِ الْمَرْأَةُ	6	باب ما لا يجوز من الشرط في النكاح
7	نكاح المحلل وما أشبهه	7	باب ما يكره من نكاح المحلل وما أشبه ذلك	5	باب نكاح المحلل			7	باب نكاح المحلل وما أشبهه
8	ما لا يجمع بينه من النساء	8	باب ما جاء فيما لا يجوز أن يجمع بينه من النساء	6	باب ما لا يجوز أن يجمع من النساء	3	بَابُ لَا يَجْمَعُ الرَّجُلُ بَيْنَ الْمَرْأَةِ وَعَمَّتِهَا فِي النِّكَاحِ	8	باب ما لا يجمع بينه من النساء
9	ما لا يجوز من نكاح الرجل أم امرأته	9	باب ما جاء فيما لا يجوز من نكاح الرجل أم امرأته					9	باب ما لا يجوز من نكاح الرجل أم امرأته
10	نكاح الرجل أم امرأة قد أصابها على وجه ما يكره	10	باب ما جاء في تزوج الرجل المرأة قد مسها على ما يكره					10	باب نكاح الرجل أم امرأة قد أصابها على وجه ما يكره من ذلك
11	جامع ما لا يجوز من النكاح	11	باب جامع ما لا يجوز فيه النكاح	7	باب ما لا يجوز من النكاح			11	باب جامع ما لا يجوز فيه النكاح
12	نكاح الأمة على الحرية	12	باب نكاح الأمة على الحرية	8	باب لا تنكح الأمة على الحرية			12	باب نكاح الأمة على الحرية
13	ما جاء في الرجل يملك الأمة وقد كانت تحتها ففارقها	13	باب الرجل يملك أمة قد كانت تحتها ففارقها					13	باب الرجل يملك الأمة بعد نكاحها
14	ما جاء في كراهية إصابة الأختين بملك اليمين والمرأة وابنتها	14	باب ما جاء في إصابة الأختين من ملك اليمين	9	باب في الجمع بين الأختين من ملك اليمين	10	بَابُ الرَّجُلِ يَجْمَعُ بَيْنَ الْمَرْأَةِ وَابْنَتِهَا وَبَيْنَ الْمَرْأَةِ وَأُخْتِهَا فِي مِلْكِ الْيَمِينِ	14	ما جاء في إصابة الأختين من ملك اليمين
15	النهي أن يصيب الرجل أمة كانت لأبيه	15	باب ما جاء فيما ينهى عنه من إصابة الرجل الأمة					15	باب النهي عن إصابة الرجل الأمة كانت لأبيه
16	النهي عن نكاح إماء أهل الكتاب	16	باب ما جاء في النهي عن نكاح إماء أهل الكتاب	10	باب نكاح إماء أهل الكتاب			16	باب نكاح إماء أهل الكتاب
17	ما جاء في الإحصان	17	باب الإحصان	11	باب الإحصان			17	باب ما جاء في الإحصان
18	نكاح المتعة	19	باب النهي عن المتعة	13	باب نكاح المتعة			19	باب نكاح المتعة

19	نكاح العبيد	20	باب نكاح العبد	14	باب ما جاء في نكاح العبد		20	باب نكاح العبد
20	نكاح المشرك إذا أسلمت زوجته قبله	21	باب نكاح المشرك إذا أسلمت زوجته قبله ثم أسلم	16	باب المشرك إذا أسلمت زوجته		21	باب نكاح المشرك إذا أسلمت زوجته قبله ثم أسلم
21	ما جاء في الوليمة			15			22	باب ما جاء في الوليمة
22	جامع النكاح	22	جامع النكاح	17	باب جامع النكاح		23	باب جامع النكاح
23		18	باب ما جاء في نكاح المحرم	12	باب النهي عن نكاح المحرم		18	باب نكاح المحرم
24						1		بَابُ الرَّجُلِ يَكُونُ عَنْدَهُ نِسْوَةٌ كَيْفَ يَقْسِمُ بَيْنَهُنَّ
25						6		بَابُ الرَّجُلِ يَكُونُ عَنْدَهُ أَكْثَرُ مِنْ أَرْبَعِ نِسْوَةٍ فَيُرِيدُ أَنْ يَتَزَوَّجَ
26						8		بَابُ نِكَاحِ الشَّعَارِ
27						9		بَابُ نِكَاحِ الْمَيِّتِ
28						11		بَابُ الرَّجُلِ يَنْكِحُ الْمَرْأَةَ وَلَا يَصِلُ إِلَيْهَا لَعَلَّه بِالْمَرْأَةِ أَوْ الرَّجُلِ
29						12		بَابُ الْبِكْرِ تُسْتَأْمَرُ فِي نَفْسِهَا
30						13		بَابُ النِّكَاحِ بَعْدَ وَلِيِّ
31						14		بَابُ الرَّجُلِ يَتَزَوَّجُ الْمَرْأَةَ وَلَا يُفْرَضُ لَهَا صَدَاقٌ
32						15		بَابُ الْمَرْأَةِ تَتَزَوَّجُ فِي عَدَّتِهَا
33						16		بَابُ الْعَزْلِ

Muamelat bahsi içerisinde bab başlıklarını inceleyeceğimiz nikâh bölümünde nüshalar arasında önemli farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu bölümde Yahyâ el-Leysî ve Ebû Mus'ab nüshasında 22, İbn Bükeyr nüshasında 23, Süveyd nüshasında 17, Şeybânî nüshasında 16 bab vardır. Elimizdeki Ka'nebî baskısında bu bölüm eksik olduğu için değerlendirmeye alınamamıştır.

Yahyâ el-Leysî, Ebû Mus'ab ve İbn Bükeyr nüshasındaki bablar şekilsel, yazım ve bazı kelime tercihleri açısından birçok küçük farklılık içermektedir. Konu bakımından ise iki bab dışında tamamen eşleşmektedir. Bu bablardan “ما جاء في الوليمة” sadece Yahyâ el-Leysî’de, “باب ما جاء في نكاح المحرم” sadece Ebû Mus'ab ez-Zührî’de yer alır. Ebû Mus'ab velîme ile ilgili rivayetlere “*kitâbü't-talâk*” adlı

bölümün 28. babında “باب ما جاء في الأمر بالوليمة” adıyla açtığı başlıkta yer vermiştir. Yahyâ el-Leysî ise Ebû Mus‘ab’ın nikâh bölümünde “باب ما جاء في نكاح المحرم” babı altında verdiği ihramlının evlenmesiyle ilgili rivayetleri, “*kitâbü’l-hac*”da “نكاح المحرم” adıyla açtığı babta nakleder.

Ebû Mus‘ab’ın bablara “باب” kelimesiyle başlaması şeklindeki farklılık bu bölümde de devam etmektedir. Ebû Mus‘ab, Yahyâ el-Leysî ile kıyaslandığında yer yer bab başlıklarına “باب ما جاء” ziyadesi, daha önemli olarak da bazen de hüküm ifadesi eklemektedir. Örneğin Yahyâ el-Leysî’deki “النَّهْيُ عَنْ أَنْ يُصِيبَ الرَّجُلُ أُمَّةً” babı Ebû Mus‘ab’da “باب ما جاء فيما يُنهي عنه من إصابة الرجل الأمة” şeklinde, “كَانَتْ لِأَبِيهِ” babı Ebû Mus‘ab’da “نكاح المتعة” babı, Ebû Mus‘ab’da hüküm ifade eden bir tarza bürünüp “باب النهي عن المتعة” halini almıştır.¹

İbn Bûkeyr nüshası, şekilsel ve bazı küçük kelime ve yazım farklılıkları dışında Yahyâ el-Leysî ve Ebû Mus‘ab ile büyük bir uyum arzeder. İbn Bûkeyr nüshası, Yahyâ el-Leysî’nin teferrüd ettiği velîme babı ile Ebû Mus‘ab’ın teferrüd ettiği ihramlının nikâhıyla ilgili babı içermekle diğerlerinden ayrılır. İbn Bûkeyr her baba “باب” kelimesiyle başlamakta, birçok baba da “ما جاء” kelimesini ziyade etmektedir. Örneğin, Yahyâ el-Leysî’deki “إرخاء الستور” babı İbn Bûkeyr’de “باب ما جاء في إرخاء الستور” şeklindedir. Kelime farklılığına örnek olarak Ebû Mus‘ab ve Yahyâ el-Leysî’deki “باب الرجل يملك أمة قد كانت تحته ففارقها” başlığı, İbn Bûkeyr versiyonunda “باب الرجل يملك أمة قد كانت” şeklinde muhtasar bir haldedir.

Süveyd nüshasında, Yahyâ el-Leysî ve Ebû Mus‘ab’da yer alan “إرخاء الستور” babı yoktur. Bu babdaki rivayetler Süveyd’de “باب وجوب الصداق” babı içerisindedir. Süveyd nüshasında Yahyâ el-Leysî ve Ebû Mus‘ab’da yer alan “ما جاء في إرخاء الستور” başlığı, “باب الرجل يملك أمة قد كانت تحته ففارقها” şeklindedir. Süveyd nüshasında Yahyâ el-Leysî ve Ebû Mus‘ab’da yer alan “ما جاء في إرخاء الستور” başlığı, “باب الرجل يملك أمة قد كانت تحته ففارقها” şeklindedir. Süveyd nüshasında Yahyâ el-Leysî ve Ebû Mus‘ab’da yer alan “ما جاء في إرخاء الستور” başlığı, “باب الرجل يملك أمة قد كانت تحته ففارقها” şeklindedir. Süveyd nüshasında Yahyâ el-Leysî ve Ebû Mus‘ab’da yer alan “ما جاء في إرخاء الستور” başlığı, “باب الرجل يملك أمة قد كانت تحته ففارقها” şeklindedir.

¹ Ayrıca bk. Mâlik, (Zührî), Nikâh, 6, 7.

babları ile sadece Yahyâ el-Leysî'de yer alan “ما جاء في الوليمة” ve sadece Ebû Mus'ab'da yer alan “ما جاء في نكاح المحرم” başlıkları yoktur. Süveyd nüshasında diğer iki nüshaya ilaveten bab başlıklarında hüküm ile sözcük ziyade ve noksanlıkları da gözükmemektedir. Örneğin Yahyâ el-Leysî'de “ما جاء في الصداق والحباء”, Ebû Mus'ab'daki “باب ما جاء في الصداق والحباء” isimli bab, Süveyd nüshasında “باب وجوب الصداق” şeklindedir.¹ Bu ziyadenin nüsha sahibinden kaynaklanmış olma ihtimali yüksektir.

Tebvibini kendi düşüncesine ve önem verdiği konulara göre yapan Şeybânî nüshasının nikâh bölümünde diğer üç nüshaya göre önemli farklılıklar vardır. Hiçbir bab ismi diğer nüshalarla birebir aynı değildir. Benzer olan bab isimlerinin bile formları, sözcükleri ve kuruluşu Şeybânî'ye özeldir. Örneğin Yahyâ el-Leysî'deki “ما جاء في الصداق والحباء” babı Şeybânî'de “باب ما يوجب الصداق” şekline dönüşmüştür. Ayrıca diğer nüshalarda benzeri yer almayan “باب نكاح الشغار”, “باب نكاح السر” gibi 9 bab başlığı sadece Şeybânî'de vardır.

Görüldüğü üzere *Muvatta*'nın nikâh bölümündeki bablar arasındaki uyuma, zekât kitabına oranla azalmıştır. Nikâh kitabında özellikle Şeybânî ve Süveyd nüshasında ciddi farklar ortaya çıkmıştır. Diğer üç nüsha ise birbirine oldukça yakındır. Ayrıca müelliflerin bazı babları ilgisine göre farklı kitaplara koydukları ve birçok baba yer vermedikleri görülmüştür. Şeybânî ise bu kitap özelinde konuşmak gerekirse neredeyse kendisi yeni baştan bir başlıklandırma sistemi kurmuştur.

¹ Ayrıca bk. Mâlik, (Süveyd), Nikâh, 1, 3, 5, 10.

Kitâbü'l-Câmî									
Yahyâ el-Leysî		Ebû Mus'ab		Süveyd		Şeybânî		İbn Bükeyr	
S	Bab Adı	S	Bab Adı	S	Bab Adı	S	Bab Adı	S	Bab Adı
1	الدعاء للمدينة وأهلها	1	باب ما جاء في المدينة	1	باب في المدينة وأهلها			1	باب الدعاء للمدينة وأهلها
2	ما جاء في سكنى المدينة والخروج منها	2	باب ما جاء في سكنى المدينة والخروج منها	2	باب ما جاء في سكنى المدينة			2	باب ما جاء في سكنى المدينة والخروج منها
3	ما جاء في تحريم المدينة	3	باب ما جاء في تحريم المدينة	20	باب ما جاء في تحريم المدينة			3	باب ما جاء في تحريم المدينة
4	ما جاء في وباء المدينة	4	باب ما جاء في وباء المدينة	21	باب ما جاء في وباء المدينة			4	باب ما جاء في وباء المدينة
5	ما جاء في إجلاء اليهود من المدينة	5	باب ما جاء في اليهود	4	باب ما جاء في اليهود			5	باب ما جاء في إجلاء اليهود من المدينة
6	جامع ما جاء في أمر المدينة	6	باب ما جاء في أمر المدينة					6	باب جامع ما جاء في المدينة
7	ما جاء في الطاعون	7	باب ما جاء في الطاعون	3	باب النهي عن دخول أرض بها وباء	18	باب الفرار من الطاعون	9	باب ما جاء في الطاعون
8	النهي عن القول بالقدر	8	باب النهي عن القول بالقدر	5	باب النهي عن القول بالقدر			7	باب ما يكره من القول بالقدر
9	جامع ما جاء في أهل القدر	9	باب (جامع) ما جاء في القدر	6	باب ما جاء في القدرية			8	باب جامع ما جاء في القدر
10	ما جاء في حسن الخلق	10	باب ما جاء في حسن الخلق	7	باب ما جاء في حسن الخلق			10	باب ما جاء في حسن الخلق وترك ما لا يعني
11	ما جاء في الحياء	11	باب ما جاء في الحياء	22	باب ما جاء في الحياء	14	باب فضل الحياء	11	باب ما جاء في الحياء
12	ما جاء في الغضب	12	باب ما جاء في الغضب	23	باب ما جاء في الغضب			12	باب ما يكره من الغضب
13	ما جاء في المهاجرة	13	باب ما جاء في الهجر	24	باب ما جاء في الهجرة			14	باب ما يكره من الهجرة
14	ما جاء في المصافحة					10	باب ما يكره من مصافحة النساء		
15	ما جاء في لبس الثياب للجمال بها	14	باب لبس الثياب للجمال بها	25	باب ما جاء في لبس الثياب للجمال			15	باب ما جاء في لبس الثياب والتجمل بها
16	ما جاء في لبس الثياب المصبغة والذهب	15	باب ما جاء في لبس الثياب المصبغة والذهب	26	باب ما جاء في لبس الثياب المصبوغة والذهب			21	باب لبس الثياب المصبغات
17	ما جاء في لبس الخز	16	باب ما جاء في لبس الحرير وما يكره للنساء لبسه من الثياب	27	باب ما جاء في لبس الخز وما يكره للنساء لبسه من الثياب			20	باب ما جاء في لبس الحرير والخز
18	ما يكره للنساء لبسه من الثياب							19	باب ما يكره للنساء لبسه

								من الثياب
19	باب ما يكره من إسهال الثياب	17	باب ما جاء في إسهال الرجل ثوبه	28	باب ما جاء في إسهال الرجل ثوبه وإسهال المرأة ثوبها			
20	باب ما يكره من إسهال النساء	18	باب ما جاء في إسهال المرأة ثوبها					
21	باب العمل في الانتعال	19	باب ما جاء في الانتعال	30	باب ما جاء في الانتعال			
22	جامع ما جاء في لبس الثياب	20	باب لبس الثياب					
23	باب صفة النبي صلى الله عليه وسلم	21	باب في صفة النبي صلى الله عليه وسلم	31	صفة النبي صلى الله عليه وسلم - وصفة عيسى وصفة الدجال	12	باب صفة النبي صلى الله عليه وسلم	26
24	باب صفة عيسى بن مريم صلى الله عليه والدجال	22	باب في صفة عيسى بن مريم صلى الله عليه وسلم والدجال					27
25	باب السنة في الفطرة	23	باب في السنة الفطرة	32	باب السنة في الفطرة والنهي عن الأكل بالشمال			28
26	باب النهي عن الأكل بالشمال	24	باب النهي عن الأكل بالشمال		Birleştirilmiş			30
27	باب ما جاء في المساكن	25	باب ما جاء في المساكن	65	باب ما جاء في المساكن			35
28	باب ما جاء في معنى الكافر	26	باب ما جاء في معنى الكافر	36	باب ما جاء في اللحم ومعنى الكافر			34
29	باب النهي عن الشرب في أنية الفضة والنفخ في الشراب	27	باب النهي عن الشرب في أنية الفضة والنفخ في الشراب	35	باب النهي عن الشرب في أنية الفضة والنفخ فيه وجامع الشراب	8	باب النفخ في الشراب	33
30	باب الرجل في شرب القائم	28	باب ما جاء في شرب الرجل وهو قائم		Birleştirilmiş			32
31	باب السنة في الشراب ومناولته عن اليمين	30	باب السنة في الشراب ومناولته على اليمين	34	باب السنة في الشراب ومناولته عن اليمين وشرب الرجل قائماً			31
32	باب جامع ما جاء في الطعام والشراب	31	باب جامع الطعام والشراب	33	باب جامع الطعام والسنة فيه			38
33	باب ما جاء في أكل اللحم							37
34	باب ما جاء في لبس الخاتم	32	باب ما جاء في الخاتم					60
				37	باب ما جاء في الجار والخاتم ونزع المعاليق والضيافة	4	باب حق الجار	39
35	باب نزع المعاليق والجرس من العنق	33	باب نزع المعاليق من العين		Birleştirilmiş			42

العين									
باب الأمر بالوضوء من العين	41			باب الوضوء والرقية من العين	38	باب الوضوء من العين	34	الوضوء من العين	36
باب الأمر بالرقية من العين	40					باب الرقية من العين	35	الرقية من العين	37
باب ما جاء في المريض	46					باب ما جاء في المريض	36	ما جاء في أجر المريض	38
باب الأمر بالرقية والتعوذ من المرض	43			باب ما جاء في التعوذ للمريض والرقية	39	باب التعوذ والرقية في المرض	37	التعوذ والرقية في المرض	39
باب الأمر بالتعالج بالأدوية في المرض	44					باب ما يتعالج به المريض	38	تعالج المريض	40
باب الأمر بالغسل من الحمى	45			باب ما يعالج به المريض والغسل بالماء من الحمى	40	باب الغسل بالماء من الحمى	39	الغسل بالماء من الحمى	41
باب ما جاء في عيادة المريض والطيرة	47			باب ما جاء في عيادة المريض والطيرة	10	باب عيادة المريض والطيرة	40	عيادة المريض والطيرة	42
باب ما يكره للسامر الشعر	63			باب السنة في الشعر	11	باب السنة في الشعر	41	السنة في الشعر	43
باب ما جاء في إصلاح الشعر والسنة فيه	24			باب ما جاء في إصلاح الشعر	12	باب إصلاح الشعر	42	إصلاح الشعر	44
باب ما جاء في صبغ الشعر	25			باب ما جاء في صبغ الرأس	13	باب ما جاء في صبغ الشعر	43	ما جاء في صبغ الشعر	45
باب ما يؤمر به من التعوذ	48			باب ما يؤمر به من التعوذ	49	باب ما يؤمر به من التعوذ	44	ما يؤمر به من التعوذ	46
باب المتحابين في الله عز وجل	15	باب الحب في الله	2	باب ما جاء في المتحابين في الله	8	باب المتحابين في الله	45	ما جاء في المتحابين في الله	47
باب ما جاء في الرؤيا	49			باب ما جاء في الرؤيا	9	باب الرؤيا	46	ما جاء في الرؤيا	48
باب ما يكره من اللعب بالنرد	50			باب ما جاء في النرد	18	باب ما جاء في النرد	47	ما جاء في النرد	49
باب العمل في السلام	52			باب العمل في السلام	14	باب العمل في التسليم	48	العمل في السلام	50
باب رد السلام على اليهود	53					باب ما جاء في السلام على اليهود	49	ما جاء في اليهود والنصارى	51
باب جامع ما جاء في السلام	54			باب جامع السلام	15	جامع السلام	50	جامع السلام	52
باب العمل في الاستئذان	57			باب الاستئذان	19	باب الإستئذان	51	الاستئذان	53
باب التشميت في العطاس	58	باب تشميت العطاس	17	باب ما جاء في الاستئذان [والتشميت]	16	باب ما جاء في تشميت العطاس	52	التشميت العطاس	54
باب ما جاء في الصور	55			باب ما جاء في التصاویر والجرس	17	باب ما جاء في الصور	53	ما جا في الصور والتماثيل	55

								والتماثيل
56	باب ما جاء في أكل الضب	54	باب ما جاء في أكل الضب	41	باب ما جاء في الضب		59	باب ما جاء في أكل الضب
57	باب ما جاء في أمر الكلاب	55	باب ما جاء في أمر الكلب	42	باب ما جاء في الكلب		56	باب ما جاء في الكلاب
58	باب ما جاء في أمر الغنم	56	باب ما جاء في أمر الغنم	43	باب ما جاء في الغنم		51	باب ما جاء في مرأح الغنم
59	باب ما جاء في الفأرة تقع في السمن والبدء بالأكل قبل الصلاة	29	باب السنة في الطعام إذا وضع				36	باب السنة في الطعام إذا وضع
60	باب ما يتقى من الشؤم	57	باب ما يتقى فيه الشؤم	44	باب ما يتقى فيه الشؤم		61	باب ما يتقى فيه الشؤم
61	باب ما يكره من الأسماء	58	باب ما يكره من الأسماء	45	باب ما يكره من الأسماء		62	باب ما يكره من الأسماء
62	باب ما جاء في الحجامة وأجرة الحجام	59	باب ما جاء في الحجامة وأجر الحجام	46	باب الحجامة وأخذ الدم		64	باب ما جاء في الحجامة وإجارة الحجام
63	باب ما جاء في المشرق	60	باب ما جاء في المشرق	47	باب ما جاء في المشرق		65	باب ما جاء في المشرق
64	باب ما جاء في قتل الحيات وما يقال في ذلك	61	باب الحيات التي في البيوت وما يقال فيها	48	باب ما جاء في قتل الحيات		66	باب ما جاء في قتل الحيات في الأمر في السور
65	باب ما يؤمر به من الكلام في السفر	62	باب ما يؤمر به من الكلام	50	باب ما يؤمر به من الكلام في السفر		67	باب ما يؤمر به من الكلام في السفر
66	باب ما جاء في الوحدة في السفر للرجال والنساء	63	باب الواحد في السفر	52	باب الوحدة في السفر		69	باب ما يكره من الوحدة في السفر
67	باب ما يؤمر به من العمل في السفر	64	باب ما يؤمر به من العمل في السفر	51	باب ما يؤمر به من العمل في السفر		68	باب ما يؤمر به من العمل في السفر
68	باب الأمر بالمرق بالمرق	65	باب الأمر بالمرق بالمرق	59	باب الرق بالمرق		70	باب الأمر بالمرق بالمرق
69	باب ما جاء في المملوك وهبته	66	باب ما جاء في أمر المملوك وهبته	60	باب أجر المملوك		71	باب جامع ما جاء في المملوك
70	باب ما جاء في البيعة							
71	باب ما يكره من الكلام	67	باب ما يكره من الكلام				13	باب الحب ويكره من الكلام
72	باب ما يؤمر به من التحفظ في الكلام	68	باب ما يؤمر من التحفظ	53	باب التحفظ في الكلام			
73	باب ما يكره من الكلام بغير ذكر الله عز وجل	69	باب ما يكره من الكلام بغير ذكر الله	54	باب ما يكره من الكلام		72	باب ما يكره من الكلام
74	باب ما جاء في الغيبة					19	باب الغيبة والبهتان	
75	باب ما جاء فيما يخاف من اللسان	70	باب ما يخاف من اللسان	55	باب ما يخاف من اللسان			
76	باب ما جاء في مناجاة اثنين دون واحد	71	باب ما يكره من تناجي اثنين دون الثالث	56	باب ما يكره من التناجي		73	باب ما جاء في من تناجي اثنين دون

								واحد
77	باب ما جاء في الصدق والكذب	72	باب ما جاء في الصدق والكذب	57	باب ما جاء في الصدق والكذب		74	باب ما يكره من الكذب
78	باب ما جاء في إضاعة المال وذي الوجهين							
79	باب ما جاء في عذاب العامة بعمل الخاصة							
80	باب ما جاء في التقى							
81	القول إذا سمعت الرد							
82	باب ما جاء في تركة النبي صلى الله عليه وسلم	74	باب ما جاء في تركة النبي صلى الله عليه وسلم	61	باب ما جاء في تركة النبي صلى الله عليه وسلم		78	باب ما جاء في تركة النبي صلى الله عليه وسلم
83	باب ما جاء في صفة جهنم	75	باب ما جاء في صفة جهنم	62	باب ما جاء في صفة جهنم		81	باب ما جاء في صفة جهنم
84	باب ما جاء في الترغيب في الصدقة	76	باب ما جاء في الترغيب في الصدقة	63	باب ما جاء في الترغيب في الصدقة	3	باب فضل المعروف والصدقة	76
85	باب ما جاء في التعفف عن المسألة	77	باب ما جاء في التعفف عن المسألة	66	باب ما جاء في التعفف عن المسألة			77
86	باب ما يكره من الصدقة	78	باب ما يكره من الصدقة	67	باب ما يكره من الصدقة			79
87	باب ما جاء في طلب العلم					5	باب اكتساب العلم	
88	باب ما يتقى من دعوة المظلوم							
89	أسماء النبي صلى الله عليه وسلم							82
90		73	جامع الكلام	58	باب جامع ما جاء في الكلام		75	باب ما جاء في الكلام
91				29	باب النهي عن بيعتين وما جاء في الإشتغال			
92				64	باب جامع الجامع			
93				68	باب ما جاء في مال اليتيم والأرملة	7	باب الوصي يستقرض من مال اليتيم	80
94						1	باب الزهد والتواضع	
95						6	باب الخضاب	
96						9	باب الرجل ينظر إلى عورة الرجل	
97						11	باب فضائل أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم	

98						13	باب زيارة قبر النبي صلى الله عليه وسلم وما يستحب من ذلك		
99						15	باب حق الزوج على المرأة		
100						16	باب حق الضيافة		
101								29	باب الامر باتيان الدعوة
102								83	باب فضل الصلاة في مسجد النبي صلى الله عليه

“*Kitâbü'l-câmi`*” veya Şeybânî nüshasındaki adıyla “*câmi`u'l-ehâdîs*” *Muvatta*’ın en geniş bölümlerindendir. Aynı zamanda nüshaların birbirinden en fazla farklılaştığı kitaptır. Bu bölümde Yahyâ el-Leysî nüshasında 89, İbn Bükeyr’de 83, Ebû Mus’ab ez-Zührî’de 78, Süveyd’de 68 ve Şeybânî’de 19 bab yer alır. Ka’nebî’de böyle bir kitap ismi yer almamakla birlikte Yahyâ el-Leysî’nin bu kitap içinde değerlendirdiği bir bab vardır.

Bu bölümde Yahyâ el-Leysî’de olan 11 bab Ebû Mus’ab’da yoktur. Yahyâ el-Leysî’deki “ما جاء في عذاب العامة بالعمل”, “ما جاء في إضاعة المال وذی الوجهين”, “ما جاء في البعية”, “ما يتقى من دعوة المظلوم”, “القول إذا سمعت الرعد”, “ما جاء في التقى”, “الخاص” bablarıyla teferrüd etmektedir. Ebû Mus’ab’da bulunan “جامع الكلام” isimli bab ise Yahyâ el-Leysî nüshasında yoktur. Bu iki nüsha arasında diğer bablar ortaktır.

Yahyâ el-Leysî’deki “ما يكره للنساء لبسه من الثياب” ve “ما جاء في لبس الخز” babları, Ebû Mus’ab’da “باب ما جاء في لبس الحرير وما يكره للنساء لبسه من الثياب” şeklinde tek bab olarak birleşmiştir. İki nüshanın bab sıralaması bir iki istisna dışında tamamen uyuşur. Ebû Mus’ab, bab başlıklarını “باب” sözcüğü ile başlatırken, Yahyâ el-Leysî bu sözcüğü kullanmaz. İki nüsha arasında yer yer babın ana mesajını değiştirmeyen “ما جاء” yerine “جامع”, “في الخاتم”, “في لبس الخاتم” vb. ifadelerin

Yahyâ el-Leysî ve Süveyd'deki "باب ما جاء في لبس الثياب المصبغة والذهب" babı ise İbn Bükeyr'de "باب لبس الثياب المصبغة" şeklinde eksik yer almıştır. İbn Bükeyr nüshasında ayrıca "باب ما جاء في الانتعال"; "جامع ما جاء في لبس الثياب" yerine "باب لبس الثياب" yerine "باب ما جاء في الانتعال"; "باب العمل في الاستئذان" yerine "باب الاستئذان"; "العمل في الانتعال" bablarında olduğu gibi bazı tasarruflar da göze çarpmaktadır.

İbn Bükeyr, başlıklarda birleştirme yapmamış, bazı nüshalarda birleştirilmiş olarak verilen babları ayrı ayrı vermiştir. Örneğin Ebû Mus'ab ve Süveyd'deki "باب ما جاء في لبس الخز وما يكره للنساء لبسه من الثياب" babı, İbn Bükeyr ve Yahyâ el-Leysî'de iki ayrı bab halindedir. Benzer bir durum "باب ما جاء في إسبال الرجل" başlığında da mevcuttur.

Bab isimlerindeki büyük oranda benzerliğe rağmen sıralamada çokça ihtilaf bulunmaktadır. Örneğin, Ebû Mus'ab'da 32, Yahyâ el-Leysî'de 34. sıradaki yüzük takmayla ilgili başlık, İbn Bükeyr'de 60. sırada; Ebû Mus'ab'da 42, Yahyâ el-Leysî'de 44. sıradaki saç bakımıyla ilgili bab İbn Bükeyr'de 24. sıradadır.

Süveyd nüshasının câmi' bölümü diğer nüshalarla karşılaştırıldığında birleştirilmiş bablar dikkat çekmektedir. Süveyd, Yahyâ el-Leysî nüshasında iki ayrı başlık şeklinde verilen 9 babı, yakın gördüğü diğer bablarla birleştirmiştir.¹ Bu bablardan yedisi Ebû Mus'ab nüshasında da ayrı iki baktır.² Süveyd nüshasındaki bab sıralaması neredeyse yarısında Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî nüshasıyla ayrışır. Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî nüshasında yer almayan üç babı içeren³ Süveyd nüshası birleştirilmiş babları dahil ettiğimizde bu iki nüshayla ortak 68 başlığa sahiptir. Bunları çıkardığımızda toplam 59 ortak babları kalmaktadır.

Ebû Mus'ab'da bulunmayan ve Yahyâ el-Leysî'de yer alan "ما جاء في أكل اللحم"

¹ Bk. Mâlik, (Leysî), Câmi', 18, 20, 24, 26, 30, 33, 35, 37, 40.

² Bk. Mâlik, (Zührî), Câmi', 18, 22, 24, 28, 33, 35, 38.

³ Mâlik, (Süveyd), Câmi', 29, 64, 68.

babı Süveyd nüshasında diğer bir babla birleştirilmiş halde “باب ما جاء في اللحم ومعى” ismiyledir.¹ Dönemin önemli tartışma konularından olan kader meselesiyle ilgili bab Yahyâ el-Leysî’de “جامع ما جاء في أهل القدر”, Ebû Mus’ab’da “باب جامع ما جاء في”, Süveyd nüshasında “باب ما جاء في القدرية” şeklinde mezhep ismini içerir hale dönüşmüştür. Görüldüğü üzere Ebû Mus’ab’ın herhangi bir mezhebi aidiyet olmaksızın verdiği ismi, Yahyâ el-Leysî, ehl-i kader, Süveyd ise Kaderiyye şeklinde yerleşmiş bir mezhebe işaret edecek şekilde vermektedir.

Süveyd, câmi` bölümünde diğer iki nüshadaki bab başlıklarına bazı kelime ilave ve eksiltmeleri yapmış, yakın anlamlı kelimeler kullanmış ve çoğu bab birleştirmeden kaynaklı olarak bazı cümle formlarını değiştirmiştir.²

Şeybânî’nin, “câmi`u’l-ehâdîs” bölümünde yer verdiği 19 baktan Yahyâ el-Leysî ile 10, Ebû Mus’ab ile 7, Süveyd ile 9 ortak başlığı bulunmaktadır. Bu bablar arasında kelime, form, cümle açısından büyük farklılıklar vardır. Şeybânî’de yer alan 8 bab başlığı ise diğer nüshalarda hiç yer almamaktadır. Şeybânî bu bölümde rivayetlere bab başlığı koyarken serbest davranmış, bab başlığının formunda, cümle yapısında, hüküm kısmında tasarrufta bulunmaktan çekinmemiş, bu yönüyle de diğer nüshalardan ayrılmıştır. Örneğin Yahyâ el-Leysî’deki “باب ما جاء في المصافحة” babını, “باب ما يكره من مصافحة النساء”; Ebû Mus’ab’daki “باب الشُّربِ فِي أَنِيَةِ الْفِضَّةِ” başlığını “باب النهي عن الشرب في أنية الفضة والنفخ في الشراب”; Süveyd’deki “باب ما جاء في الجار والخاتم ونزع المعالك والضيافة” babını “باب حق الجار”; “باب ما جاء في الوصي يستقرض من مال اليتيم” şeklinde dönüştürmüştür.

Ka’nebî nüshasında ise Yahyâ el-Leysî nüshasında yer alan “أسماء النبي صلى” babı “باب ما جاء في أسماء النبي صلى الله عليه وسلم” şeklinde tek bir babda bir hadis ile birlikte yer almaktadır. Ka’nebî nüshasında “kitâbü’l-câmi`” şeklinde bir

¹ Mâlik, (Leysî), Câmi`, 33; (Süveyd), Câmi`, 36.

² Mâlik, (Süveyd), Câmi`, 13, 34, 39, 41, 46.

isimlendirme yoktur. Ayrıca bu bab ile elimizdeki baskı sona ermektedir. Cevherî'nin *Müsnedü'l-Muvatta*'nda, diğer nüshaların "*kitâbü'l-câmi*"de naklettikleri bazı rivayetlerin yer alması, Ka'nebî'de de bu bölümle ilgili diğer bazı başlıkların yer aldığı görüşünü kuvvetlendirmektedir.

Nüshalar arasındaki bab farklılıkları incelendiğinde her dört kitapta da bir takım farklılıklar görülmektedir. Nüshaların babları arasında anlam değişikliğine yol açmayan bazı değişiklikler her dört kitapta da vardır. Nüshaların bab başlıkları arasında zekât kitabında az olan farklılık, nikâh kitabında artmış ve Câmi` bölümünde ise en yüksek seviyeye çıkmıştır. Şeybânî nüshasının, bab başlıklarının sayısı, sırası ve formu açısından diğer nüshalardan büyük oranda farklılaştığı açıkça ortadadır. Ayrıca bazı nüshalarda babların birleştirilmesi, yeni bab açılması, daha genel bir babın içine sokma gibi uygulamalar vardır.¹

Netice itibarıyla nüshalar arasındaki yoğun benzerlik, *Muvatta*' bablarının geneli itibarıyla Mâlik tarafından belirlendiği fikrini güçlendirmektedir. Bununla birlikte pek çok babın şeklinde, formunda ve sırasındaki farklılık, ziyade ve noksan bab başlıkları, birleştirilmiş veya bölünmüş bablar, Mâlik'in bab başlıklarını belirlemede katı bir tutum sergilemediği, süreç içerisindeki farklı tasarrufları, râvilerin ondan farklı zaman ve meclislerde nakletmeleri, nüsha sahiplerinin tasarrufları gibi nedenlerle açıklanabilir. Küçük kelime farkları ve tercihlerin nüsha sahiplerinden, sonraki râviler ya da elyazmalarından kaynaklanması muhtemeldir. Nüshaların diğerleriyle ayrıştığı ve tek kaldığı hususların nüsha sahiplerinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Şeybânî, rivayetinde kendi fikhî görüşü ve tasnif anlayışına göre isim değişiklikleri, bab başlıkları ve diğer birçok tasarrufta bulunmuştur. Nitekim o, eserin tebvibinde diğer nüshalarda gözüken ortak asıla birçok yerde uymamıştır. Bab

¹ Bk. Mâlik, (Şeybânî), *Câmi*, 1 ve 16.

başlıklarındaki hataların¹ ise daha çok nüsha sahipleri veya sonraki râvi ve müstensihlerden kaynaklanma ihtimali daha yüksek gözükmemektedir.

3. Rivayetlerin Bab İçi Tertibi ve Farklılıklar

Mâlik, eserinde yer verdiği rivayetleri, babların altına yerleştirirken genelde merfû, mevkûf ve maktû şeklinde rivayetin isnad edildiği kişiye göre bir sıralama yapar.² Bu durum, Mâlik'in Hz. Peygamber'in söz ve fiillerinin epistemolojik değerini, diğerlerinden farklı gördüğü düşüncesiyle de uyum gösterir. Ne var ki *Muvatta*'da bunun istisnalarını bulmak da mümkündür.³

Mâlik, mevkûf haberleri sıralarken genellikle ilk dört halifeye öncelik vermiş, daha sonra da İbn Ömer, Ebû Hüreyre, Ebû Saîd el-Hudrî (ö.74/693-94), Abdullah b. Amr (ö.65/684-85) ve Câbir b. Abdullah (ö.78/697) gibi sahâbîlerin rivayetlerini nakletmiştir.⁴ Bazı kuraldışılıklar olduğunu söylemekle birlikte Calder da mevkûf haberlerin, önce dört halife sonra genç sahâbîler şeklinde düzenlendiğini söyler.⁵ Zira bu sıralamanın genel tarzı yansıttığı ve bazı istisnalarının olduğu görülmektedir.⁶

Zeyd b. Eslem'in oğlu, tefsir sahibi Abdurrahman b. Zeyd'den (ö.182/798) gelen ve pek çok kaynakta nakledilen bir anlatı, Mâlik'in hadisleri tertibiyle ilgili bir başka noktaya ışık tutmaktadır. Abdurrahman'ın anlattığına göre; *"Mâlik Muvatta'yı telif ettiğinde Zeyd'in hadislerini babların sonlarına koydu. Yanına gittim ve ona Zeyd b. Eslem'in sözlerini babların sonuna koydun (Bunun nedeni nedir?)" diye sordum. Mâlik; 'Çünkü onlar, kendinden öncekilerini aydınlatan*

¹ Durmaz, *Muvatta'da Bab Başlıkları*, 56-58.

² *"Kitâbü's-Sıyâm"* özelinde yapılan incelemede bu husus net bir şekilde görünmektedir.

³ Bk. Mâlik, (Leysî), Şalât, 5, 9, 12, 14, 23; Nikâh, 20; Câmi, 10.

⁴ Mâlik, (Zührî), Şalât, 5; Cenâ'iz, 0, 8; Menâsik, 7.

⁵ Calder, *Studies in Early Muslim Jurisprudence*, 22.

⁶ Mâlik, (Zührî), Şalât, 13.

(şerheden, açıklayan) bir kandil gibidir' şeklinde cevap verdi."¹ İbn Âşûr'a göre, *Muvatta*'ın mevcut hali, Zeyd b. Eslem'in rivayetlerinin babların sonlarına konulması hususunun Mâlik'in genel tavrını yansıttığını gösterir. Nitekim İbn Âşûr, Mâlik'in bu tavrının istisnası olarak "باب ما جاء في النهي عن الصلاة بالهجرة" babında Zeyd b. Eslem'in sıcaklığın şiddetinin cehennem nefesinden olduğunu anlatan mürsel rivayetten sonra farklı râvilerden iki müsned hadis nakletmesini gösterir.²

Mâlik, Zeyd b. Eslem'den elimizdeki Yahyâ el-Leysî rivayetine göre 49'u merfû, 26'sı mevkûf, 5'i maktû toplam 80 nakilde bulunur. Ebû Mus'ab rivayetinde Zeyd b. Eslem'den gelen rivayetlerin sayısı 86 olup, bunların 53'ü merfû, 28'i mevkûf, 5'i maktûdur. Kâ'b el-Ahbâr'dan (ö.32/652-53) nakledilen biri dışında diğer dört maktû rivayet Zeyd b. Eslem'in ayet tefsiri, duaların kabulü, cahiliye dönemindeki riba ve kelime tanımıyla ilgilidir. Bu nakillerin ikisi merfû ve mevkûf rivayetlerden sonra yer alırken, diğer üçü babın ortasındadır. Kısacası Zeyd b. Eslem'in sözlerinin babın sonunda yer alma gibi genel bir uygulamaya *Muvatta*'da rastlanmaz.

Mebrûk'a göre Mâlik, merfû, mevkûf ve maktû özelliklerinin yanı sıra rivayetleri bab içerisinde dizerken mutlak, mukayyed; âm, hâs; mücmel, müfesser gibi beyan özelliklerine dikkat etmiştir.³ Eserin, "ما جاء في حسن الخلق" babındaki rivayetleri inceleyen Koca'ya göre ise rivayetlerin dizilişinde anlamsal bir bütünlük ve düzen yoktur.⁴ Halbuki bu babın, Yahyâ el-Leysî ve Ebû Mus'ab ez-Zührî rivayeti birlikte değerlendirildiğinde isnadın kaynağına göre sıralandığı görülür.

Eserin bab içi hadis tertibindeki farklılıklar, zekât ve sıyâm bölümü

¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 3/242.

² İbn Âşûr, *Keşfü'l-muğaffâ*, 41; Mâlik, (Zührî), Şalât, 9; (Leysî), Şalât, 7.

³ Mebrûk, *Mâlik ve amelühü bi'l-hadîs*, 434-436.

⁴ Suat Koca, *Ahlak Hadisleri ve Değerlendirme Esasları* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 124-125.

üzerinden bab eşleştirmeleri esas alınarak tespit edilmiştir. Nüshada yer almayan bablar, eksik ve ziyade rivayetler ile diğer farklılıklar göz ardı edilerek sadece var olan rivayetlerin bab içindeki sıralamasına yoğunlaşmıştır. Fakat bir ön bilgi olması için bu bölümde Ebû Mus'ab nüshasında 142, Yahyâ el-Leysî'de 144, Ka'nebî'de 141, Şeybânî'de 27 rivayet yer aldığını belirtelim.

Zekât bölümünün Yahyâ el-Leysî, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr, Ka'nebî ve Şeybânî nüshaları dikkate alınarak incelenmesi sonunda ilk dört nüsha arasında sıralamanın özellikle merfû, mevkûf ve maktû rivayetlerde büyük oranda uyum sağladığı görülmüştür. Şeybânî rivayetinde ise babların farklılığı, birçok rivayetin yer almaması ve Mâlik'in tasnifine bağlı kalmaması gibi sebeplerle uyum daha zayıftır.

Mâlik'in görüşleriyle ilgili nakillerde ise ilk dört nüsha arasında genel bir uyum olmakla birlikte birçok babta sıralamanın farklılaştığı görülür. Bazı bablarda Mâlik'in kavilleri Yahyâ el-Leysî ve Ebû Mus'ab'da ayrı ayrı nakledilirken, Ka'nebî nüshasında birleştirilerek verilmiştir.¹ Şeybânî ise nüshasında Mâlik'in sadece bir görüşüne yer ayırmıştır.²

Bu çerçevede zekât bölümündeki rivayetlerin sıralanmasıyla ilgili tespitlerimizi Ebû Mus'ab nüshasını esas alarak aktaralım:

- “باب الزكاة في العين من الذهب والورق” başlığı altındaki Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman'dan gelen iki mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr ve Ka'nebî nüshasında babın ilk iki rivayetidir. Şeybânî'de bu rivayetler borçlunun zekâtıyla ilgili başlık altında verilir.³ Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî,

¹ Mâlik, (Leysî), Zekât, 22.

² Mâlik, (Şeybânî), Zekât, 7/334.

³ Mâlik, (Zührî), Zekât, 1/638-639; (Leysî), Zekât, 2/655-656; (Ka'nebî), Zekât, 2/372-373; (Şeybânî), Zekât, 4/327-328; Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *Kitâbü'l-Muvatta' li'l-imâm Mâlik b. Enes el-Esbahî rivâye Yahyâ b. Abdullah b. Bükeyr el-*

İbn Bûkeyr ve Ka'nebî nüshasında bu babdaki İbn Ömer'den gelen mevkûf rivayet, Şeybânî'de "باب المال متى تجب فيه الزكاة" başlığı altında yer alır.¹

- Ebû Mus'ab, İbn Bûkeyr ve Ka'nebî'de "صدقة البقر" konulu özel bir bab başlığı yoktur. Bu nedenle olsa gerek havyanların zekâtıyla ilgili Muâz'dan gelen mevkûf rivayet; Ebû Mus'ab, İbn Bûkeyr ve Ka'nebî'de "باب صدقة الماشية" babının ikinci rivayeti; Yahyâ el-Leysî ve Şeybânî'de ise "ما جاء في صدقة البقر" başlığının ilk rivayetidir.² Yine aynı nedenle Ebû Mus'ab, İbn Bûkeyr ve Ka'nebî'deki bu babın devamındaki yedi rivayet, Yahyâ el-Leysî nüshasında "ما جاء في صدقة البقر" babındadır.³ Şeybânî'de ise bu babda sadece Muâz rivayeti vardır.
- Zekât malının satın alınmasıyla ilgili kavli-i Mâlik, Ebû Mus'ab, Ka'nebî ve İbn Bûkeyr'de "باب صدقة الماشية" babındayken, Yahyâ el-Leysî'de sadece kendi nüshasında bulunan "إشتراء الصدقة والعود فيها" başlığı altındadır.⁴
- Zekât vermeyle ilgili Ömer b. Abdülazîz'den gelen mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab'da "باب ما جاء في أخذ الصدقات والتشديد فيها" babının ilk, İbn Bûkeyr'de ikinci, Yahyâ el-Leysî'de dördüncü rivayetidir.⁵
- Hububattaki sünneti açıklayan kavli-i Mâlik, Ebû Mus'ab ve İbn Bûkeyr'de "باب زكاة الحبوب والزيتون" başlığı altında üçüncü; Yahyâ el-Leysî'de dördüncü;

Mahzûmî (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, A4317), Zekât, 2/6-7.

¹ Mâlik, (Zührî), Zekât, 1/640; (Leysî), Zekât, 2/657; (Ka'nebî), Zekât, 2/374; (Şeybânî), Zekât, 3/326; (İbn Bûkeyr), Zekât, 2/9.

² Mâlik, (Zührî), Zekât, 10/681; (Leysî), Zekât, 11/698; (Ka'nebî), Zekât, 10/404; (İbn Bûkeyr), Zekât, 11/2; (Şeybânî), Zekât, 10/340.

³ Mâlik, (Zührî), Zekât, 10/681-688 ve 690; (Leysî), Zekât, 11/699-708; (İbn Bûkeyr), Zekât, 11/3-9 ve 11; Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta' li'l-imâm Mâlik b. Enes rivâyetü Abdillâh b. Mesleme el-Ka'nebî*, thk. Abdülmecîd Türkî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1420/1999), Zekât, 10/404-415.

⁴ Mâlik, (Zührî), Zekât, 10/689; (Leysî), Zekât, 26/768; (İbn Bûkeyr), Zekât, 11/10; (Ka'nebî), Zekât, 10/415.

⁵ Mâlik, (Zührî), Zekât, 16/702; (Leysî), Zekât, 18/723; (İbn Bûkeyr), Zekât, 17/2.

- Ka'nebî'de ikinci rivayettir.¹ Aynı babdaki Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr ve Ka'nebî'de beşinci sıradaki kavli-i Mâlik, Yahyâ el-Leysî'de üçüncü sıradadır.²
- Zekâtın ölçüsüyle ilgili iki kavli-i Mâlik, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr ve Ka'nebî'de buğday ve üzüm sırasıyla verilirken, Yahyâ el-Leysî'de tam tersi şekilde sıralanmıştır.³
 - Balın zekâtıyla ilgili Hz. Ömer ve Ömer b. Abdülazîz'den gelen iki rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî ve İbn Bükeyr'de mevkûf ve maktû sırasıyla verilirken, Şeybânî'de tam tersi sırayladır.⁴
 - Atların zekâtıyla ilgili Saîd b. Müseyyeb'den gelen maktû rivayet; Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Ka'nebî'de "باب صدقة الرقيق والعسل والخيل" başlığının son rivayetidir. İbn Bükeyr'de sondan bir önceki rivayet, Şeybânî'de ise babın ilk rivayetidir.⁵ İbn Bükeyr'de bu rivayetten sonraki kavli-i Mâlik, Ebû Mus'ab'da üçüncü sıradadır.⁶
 - Cizyeyle ilgili Ömer b. Abdülazîz'den gelen maktû rivayet, Ebû Mus'ab'da "باب ما جاء في جزية أهل الكتاب والمجوس" başlığının dördüncü; Yahyâ el-Leysî ve Ka'nebî'de altıncı; İbn Bükeyr'de beşinci rivayettir.⁷
 - "باب أخذ الجزية في جزيتهم" babında birçok tertip farklılığı göze çarpar. Hz. Ömer'den

¹ Mâlik, (Zührî), Zekât, 18/714; (Leysî), Zekât, 20/733; (İbn Bükeyr), Zekât, 19/3; (Ka'nebî), Zekât, 18/436.

² Mâlik, (Zührî), Zekât, 18/716; (Leysî), Zekât, 20/732; (İbn Bükeyr), Zekât, 19/5; (Ka'nebî), Zekât, 18/437.

³ Mâlik, (Zührî), Zekât, 19/725-726; (Leysî), Zekât, 21/742-743; (Ka'nebî), Zekât, 19/443; (İbn Bükeyr), Zekât, 20/3-4.

⁴ Mâlik, (Zührî), Zekât, 21/735-736; (Leysî), Zekât, 23/752-753; (Ka'nebî), Zekât, 21/451-452; (İbn Bükeyr), 22/2-3.

⁵ Mâlik, (Zührî), Zekât, 21/737; (Leysî), Zekât, 23/754; (Ka'nebî), Zekât, 21/452; (İbn Bükeyr), Zekât, 22/5; (Şeybânî), Zekât, 8/335.

⁶ Mâlik, (Zührî), Zekât, 21/735; (İbn Bükeyr), Zekât, 22/5.

⁷ Mâlik, (Zührî), Zekât, 23/744; (Leysî), Zekât, 24/760; (Ka'nebî), Zekât, 23/459; (İbn Bükeyr), Zekât, 24/5.

gelen mevkûf rivayet; Ebû Mus'ab ve İbn Bükeyr'de "باب أخذ الجزية في جزيتهم"ın ilk; Şeybânî'de "باب الجزية"nin üçüncü; Ka'nebî'de "باب ما جاء في جزية أهل الكتاب"un üçüncü rivayetidir.¹ Bu babdaki bir diğer Hz. Ömer rivayeti, Ebû Mus'ab ve İbn Bükeyr'de ikinci; Yahyâ el-Leysî'de "جزية أهل الكتاب والمجوس"un dördüncü; Ka'nebî'de "باب ما جاء في جزية أهل الكتاب والمجوس"un beşinci sırasındayken, Şeybânî'de nevâdir bölümünün "باب كسب الحجام" başlığı altındadır.² Bu babdaki kavli-i Mâlik, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr ve Şeybânî'de son rivayet; Ka'nebî'de "باب ما جاء في جزية أهل الكتاب والمجوس"un altıncı rivayetidir.³

- Bir diğer sıralama farklılığı "باب ما جاء فيما يجب فيه زكاة الفطر" babında göze çarpmaktadır. Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî bu babı İbn Ömer'den gelen mevkûf rivayetten sonra üç kavli-i Mâlik zikrederek sıralamaktadır. Ka'nebî ve İbn Bükeyr'de ikinci ve üçüncü kavli-i Mâlik yer değiştirmiştir.⁴
- Ka'nebî'nin "باب من جاء فيما يجب فيه زكاة الفطر"ın sonundaki kölelerin zekâtıyla ilgili kavli-i Mâlik, Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî'de "باب لا يجب عليه زكاة الفطر"da yer alır. İbn Bükeyr ve Şeybanî'de bu kavil yoktur.⁵
- "باب صدقة الرقيق والعسل والخيل" sıralama farkı olan başlıklar arasındadır. Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Ka'nebî'de sıralama Hz. Peygamber, Hz. Ömer, kavli-i Mâlik, Ömer b. Abdülazîz ve Saîd b. Müseyyeb'den gelen rivayetler şeklindedir. İbn Bükeyr'de Hz. Peygamber, Hz. Ömer, Ömer b. Abdülazîz, Saîd b. Müseyyeb ve kavli-i Mâlik olarak sıralanmıştır. Şeybânî'de ise Saîd b.

¹ Mâlik, (Zührî), Zekât, 24/747; (Şeybânî), Zekât, 7/334; (Ka'nebî), Zekât, 23/456; (İbn Bükeyr), Zekât, 25/1.

² Mâlik, (Zührî), Zekât, 24/748; (Leysî), Zekât, 24/758; (Ka'nebî), Zekât, 23/457; (İbn Bükeyr), Zekât, 25/2; (Şeybânî), Nevâdir, 3/990.

³ Mâlik, (Zührî), Zekât, 24/749; (Leysî), Zekât, 24/759; (Şeybânî), Zekât, 7/334; (Ka'nebî), Zekât, 23/458; (İbn Bükeyr), 25/3.

⁴ Mâlik, (Zührî), Zekât, 25/750-753; (Leysî), Zekât, 27/769-772; (İbn Bükeyr), Zekât, 26/1-4; (Ka'nebî), Zekât, 24/462-464.

⁵ Mâlik, (Zührî), Zekât, 26/754; (Leysî), Zekât, 30/780; (Ka'nebî), Zekât, 24/464.

Müseyyeb, Hz. Peygamber, Ömer b. Abdülazîz, Hz. Ömer'e dönüşmüştür.¹

Sıyâm bölümünde yaptığımız incelemeye göre, Yahyâ el-Leysî ve Ebû Mus'ab nüshalarında rivayetler, bab içinde merfû, mevkûf ve maktû sıralamasına riayet edilerek nakledilmiştir. Mâlik'in görüşleri ise ilgili rivayetlerin altındadır. Ka'nebî, Süveyd ve Şeybânî nüshasında da merfû, mevkûf ve maktû sıralamasına genelde uyulmuştur. Sadece Ka'nebî'de “باب التشديد في القبلة للصائم” babında merfû rivayetten sonra Urve b. Zübeyr'den gelen maktû habere yer verilmiş, ardından iki tane mevkûf rivayet nakledilmiştir.² Süveyd'de ise sadece “باب صيام أيام منى” babında sıralama – merfû – mevkuf – mevkûf – merfû şeklindedir.³ Şeybânî ise “باب الصوم في السفر”de önce mevkûf, sonra merfû rivayet zikretmiştir.⁴

Sıyâm kitabında nüshalar arasında, rivayetlerin babıçı tertibinde büyük oranda benzerlik vardır. Bununla birlikte bab içindeki hadis tertibi ve aynı rivayetin farklı bablar altında nakledilmesi gibi pek çok farklılığa da rastlanmaktadır.

- “باب ما جاء في رؤية الهلال” babında ilk üç sıradaki merfû rivayet; Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr ve Süveyd'de Nâfi', Abdullah b. Dînâr ve Sevr b. Zeyd'den gelmektedir. Ka'nebî'de ise muhtemelen kendisinden kaynaklı olarak Nâfi', Sevr b. Zeyd, Abdullah b. Dînâr sırasıyla verilmiştir.⁵
- “باب ما جاء في السحور”da Ebû Mus'ab, Ka'nebî, İbn Bükeyr ve Süveyd, önce İbn Şihâb ve Abdullah b. Dînâr'dan merfû, sonra da Abdülkerim b. Ebi'l-Muhârik'den maktû rivayetleri verir. Ebû Mus'ab bu merfû rivayetleri namaz bölümünün “باب ما جاء في قدر السحور في النداء” başlığında tekrar eder. Sıyâm

¹ Mâlik, (Zührî), 21/734-737; (Leysî), Zekât, 23/751-754; (Ka'nebî), Zekât, 21/450-452; (İbn Bükeyr), Zekât, 22/1-5.

² Mâlik, (Ka'nebî), Sıyâm, 7.

³ Mâlik, (Süveyd), Sıyâm, 17.

⁴ Mâlik, (Şeybânî), Sıyâm, 8.

⁵ Mâlik, (Zührî), Sıyâm, 1/762-764; (Leysî), Sıyâm, 1/781-783; (Ka'nebî), Sıyâm, 1/470-471; (Süveyd), Sıyâm, 0/453; (İbn Bükeyr), Sıyâm, 1/1-3.

bölümündeki bu babın yer almadığı Yahyâ el-Leysî, bu merfû rivayetlere sadece namaz bölümünde “قدر السحور في النداء” babında yer verir. Şeybânî ise bu iki merfû rivayeti tam tersi sırayla nakleder.¹

- “باب الرخصة في القبلة للصائم”deki rivayetleri Ebû Mus‘ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr ve Ka‘nebî’de Zeyd b. Eslem (merfû), Hişâm b. Urve (merfû), Yahyâ b. Saîd (mevkûf), Ebu’n-Nadr (mevkûf), Zeyd b. Eslem (mevkûf) sıralamasıyla nakleder. Şeybânî ise sadece Zeyd b. Eslem (merfû) ile Ebu’n-Nadr (mevkûf) rivayetinden sonra Nâfi’den (mevkûf) bir rivayet aktarır.² Ebû Mus‘ab, Yahyâ el-Leysî, Ka‘nebî ve İbn Bükeyr ise bu rivayeti “باب التشديد في القبلة للصائم”de verir. Süveyd nüshasında bu iki bab birleştirildiği için “باب التشديد في القبلة للصائم” babındaki rivayetler “باب ما جاء في القبلة للصائم”de yer alır.³
- “باب الصيام في السفر”de ilk beş rivayet, Ebû Mus‘ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr ve Süveyd’de sırasıyla İbn Şihâb (merfû), Sümeyy (merfû), Humeyd (merfû), Hişâm b. Urve (merfû), Nâfi’den (mevkûf) gelir. Ka‘nebî’de Humeyd rivayeti Hişâm b. Urve’den sonradır. Şeybanî, iki rivayete yer verdiği bu bapta diğer nüshaların aksine önceliği Nâfi’den (mevkûf) gelen rivayete vermiş, İbn Şihâb’dan (merfû) gelen rivayeti ise sonraya bırakmıştır.⁴
- “باب كفارة من أفطر في رمضان”da Ebû Mus‘ab, Ka‘nebî, Süveyd ve İbn Bükeyr, Humeyd b. Kays’tan gelen maktû bir rivayet ve devamında bir kavl-i Mâlik rivayet eder. Yahyâ el-Leysî ise bu iki rivayeti “ما جاء في قضاء رمضان والكفارات”

¹ Mâlik, (Zührî), Şalât, 3/201-202; (Leysî), Şıyâm, 2/769-771; (Ka‘nebî), Şıyâm, 2/474-475; (Süveyd), 2/454; (Leysî), Şalât, 43/194-195; (Şeybânî), Şıyâm, 2/347-348; (İbn Bükeyr), Şıyâm, 2/1-3.

² Mâlik, (Zührî), Şıyâm, 6/782-786; (Leysî), Şıyâm, 5/797-801; (Şeybânî), Şıyâm, 5/352-354; (Ka‘nebî), Şıyâm, 6/484-487; (İbn Bükeyr), Şıyâm, 6/1-5.

³ Mâlik, (Zührî), Şıyâm, 7/790; (Leysî), Şıyâm, 6/805; (Şeybânî), Şıyâm, 5/3354; (Ka‘nebî), Şıyâm, 7/489; (İbn Bükeyr), Şıyâm, 7/5; (Süveyd), Şıyâm, 5/459-461.

⁴ Mâlik, (Zührî), Şıyâm, 8/791-794; (Leysî), Şıyâm, 7/806-809; (Ka‘nebî), Şıyâm, 8/490-493; (Süveyd), Şıyâm, 6/462/463; (İbn Bükeyr), Şıyâm, 8/1-4; (Şeybânî), Şıyâm, 8/359-360.

başlığı altında verir.¹

- “باب فدية من أفطر في رمضان” babında ilk dört rivayet Ebû Mus‘ab, Ka‘nebî ve İbn Bükeyr nüshalarında İbn Ömer (mevkûf), fidyeyle ilgili bir kavli-i Mâlik, Enes b. Mâlik (mevkûf), kazayla ilgili bir kavli-i Mâlik şeklinde sıralanır. Süveyd nüshasında son iki rivayet yoktur. Yahyâ el-Leysî nüshasındaki sıralama diğerlerinin aksine Enes, kazâ ile ilgili kavli-i Mâlik, İbn Ömer ve fidyeyle ilgili kavli-i Mâlik şeklindedir.² Şeybânî de ise bu bab yer almaz.
- “باب ما جاء في قضاء رمضان” babında Ebû Mus‘ab, ilk dört rivayeti İbn Şihâb (mevkûf), Nâfi‘ (mevkûf), Zeyd b. Eslem (mevkûf) ve kavli-i Mâlik sırasıyla verir. Yahyâ el-Leysî ve Ka‘nebî ise Zeyd b. Eslem, kavli-i Mâlik, Nâfi‘ ve İbn Şihâb sırasıyla nakleder. İbn Bükeyr’de Zeyd, kavli-i Mâlik, İbn Şihâb ve Nâfi‘ sırasıyla nakleder. Süveyd de ise önce Zeyd b. Eslem, kavli-i Mâlik sonra İbn Şihâb bulunmakta, Nâfi‘ rivayeti yer almamaktadır. Şeybânî ise “باب قضاء رمضان هل يفرق”da sırasıyla diğer nüshalarda yer almayan Nâfi‘ ve İbn Şihâb’dan gelen iki mevkuf rivayeti verir.³
- “جامع قضاء الصيام” babında ilk beş rivayet Ebû Mus‘ab ve İbn Bükeyr’de sırasıyla Yahyâ b. Saîd (mevkûf), İbn Ömer (mevkûf), 3 kavli-i Mâlik şeklindedir. Ka‘nebî’de Yahyâ b. Saîd ve İbn Ömer’den sonra iki kavli-i Mâlik vardır. Ebû Mus‘ab ile kavli-i Mâlik’lerin sırası farklıdır. Yahyâ el-Leysî bu babda sadece Yahyâ b. Saîd rivayetine yer verir. İlk kavli-i Mâlik’i “صيام الذي يشك فيه” başlığı altında zikreder. İbn Ömer rivayetini ise “النذر في الصيام والصيام عن الميت” babında nakleder. Süveyd’de bu babda sadece Yahyâ b. Saîd rivayeti vardır. Diğer

¹ Mâlik, (Zührî), Şıyâm, 10/804-805; (Leysî), Şıyâm, 17/844-845; (Ka‘nebî), Şıyâm, 10/500; (Süveyd), 7/466; (İbn Bükeyr), Şıyâm, 10/9-10.

² Mâlik, (Zührî), Şıyâm, 11/807-810; (Leysî), Şıyâm, 19/851-854; (Ka‘nebî), Şıyâm, 11/502-503; (Süveyd), Şıyâm, 8/467; (İbn Bükeyr), Şıyâm, 11/1-4.

³ Mâlik, (Zührî), Şıyâm, 14/818-820; (Leysî), Şıyâm, 17/837-839; (Ka‘nebî), Şıyâm, 14/509-510; (Şeybânî), Şıyâm, 9/361-362; (İbn Bükeyr), Şıyâm, 14/1-4.

Bu iki bölümde bab içi tertiple ilgili yaptığımız tespitler sonucunda, nüshalar arasında % 90'dan fazla bir uyumun olduğunu ve nüsha sahiplerinin - Şeybânî dışında – *Muvatta*'nın tertibine sadık kaldıkları ve tasarruf yapma amacıyla hareket etmedikleri görülmüştür. Nüshaların birbirinden farklı olduğu sıralama farklılıklarının Mâlik'ten, tek bir nüshanın diğerlerinden ayrı kaldığı ihtilafların ise o nüsha sahibinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda farklılıkların büyük çoğunluğunun Mâlik'e nispet edilmesi daha doğrudur. Şeybânî'nin ise diğer birçok hususta olduğu gibi rivayetlerin tertibi hususunda farklı bir metod takip ettiği ve mutasarrıf bir râvi gibi davrandığı gözükmemektedir.

4. Mükerrer Rivayetler

Muvatta'daki birçok rivayet, eserin çeşitli bölüm ve başlıkları altında tekrarlanmaktadır. Aynı rivayetin farklı bablar altında verilmesinin temel gerekçeleri arasında, hadisin her iki bab için de fıkḥî bir delil niteliği arz etmesi ve farklı isnadlarının zikredilme isteği dikkat çekmektedir.¹ Bu tekrarlar bazen birebir aynı isnad ve metinle olurken, bazen isnadda ve bazen de metinde tasarruflar ve farklılıklarla gerçekleşir.

Tekrarlar, nüshalardaki rivayet sayılarının farklılıklarının önemli nedenleri arasında yer alır. Nitekim bazı nüshalar, aynı rivayeti farklı bab veya bölümlerde tekrar ederken, bazıları bir kere nakletmekle iktifa etmektedir. Bu kapsamda *Muvatta*' nüshalarında aynı isnad ve metinle eserin farklı bir yerinde tekrar edilen mükerrer rivayetler araştırılmıştır. Burada aynı rivayetin Mâlik dışındaki kişilerden rivayet edildiği örneklerle veya farklı isnadla aynı metnin nakledildiği rivayetler ise

¹ Bkz. Mâlik, (Zührî), Şıyâm, 20/845; Menâsik, 24/1367.

dikkate alınmamıştır.¹

Bu çerçevede yaptığımız araştırmalara göre *Muvatta'* nüshalarında 32'si merfû, 22'si mevkûf, 13'ü maktû olmak üzere toplam 67 mükerrer rivayet vardır. Bu rivayetlerden 53'ü Ebû Mus'ab ez-Zührî nüshasında tekrar etmiştir. Mükerrer rivayet sayısı Süveyd nüshasında 33; Ka'nebî'de 8; Yahyâ el-Leysî'de 4; İbnü'l-Kâsım'da 4; Şeybânî ve İbn Ziyâd 2 adettir. Görüldüğü üzere nüsha sahiplerinin hepsi bazı rivayetleri tekrar etse de, tekrar yoğun olarak Ebû Mus'ab ve Süveyd b. Saîd'de karşımıza çıkmaktadır. Fakat Ka'nebî ve Yahyâ el-Leysî'nin genel olarak rivayetleri farklı bölümlerde tekrar etmediği görülür. Süveyd b. Saîd nüshasındaki talâk bölümündeki tekrarın ise müstensihlerden kaynaklı bir hata olma ihtimali yüksektir.² İbn Ziyâd ve İbnü'l-Kâsım nüshasının elimizdeki kısmı çok az olduğu için yeterli bir değerlendirme yapmak zordur. Her nüshada bulunan mükerrer rivayetlerin kaynağının Mâlik veya nüsha sahipleri olması kuvvetle muhtemeldir. Ebû Mus'ab ve Süveyd nüshasındaki aşırı artışın, onların çeşitli gerekçelerle rivayetleri ilgili bablarda tekrar etme isteklerinden kaynaklanması da muhtemeldir. Bu iki nüshanın son nüshalardan olan Yahyâ el-Leysî ile ayrışması buradaki tüm değişimden Mâlik'i sorumlu tutmayı zorlaştırmaktadır.

5. Mâlik Dışındaki Kişilerden Gelen Rivayetler

Mâlik b. Enes'e aidiyeti kesin olan *Muvatta'*ın bazı nüshalarında onun dışındaki râvilerden rivayetlerin geldiği bilinmektedir. Bu noktada ilk zikredilmesi gereken Şeybânî nüshasındaki Mâlik'in dışındaki kişilerden gelen 44'ü merfû; 71'i mevkûf; 18'i maktû olmak üzere toplam 133 rivayettir. Leknevî, numaralandırma ve sayım usulünden kaynaklı olsa gerek Şeybanî'nin Mâlik dışındaki kişilerden

¹ Örn. Zeynep bt. Cahş'ın vefatından bahseden rivayeti Süveyd, hem Mâlik'ten hem de başka bir râviden nakletmiştir. Mâlik, (Süveyd), Cenâ'iz, 4/398.

² Mâlik, (Süveyd), Talâk, 23/378.

naklettiği merfû, mevkûf, maktû ve diğerk rivayetlerin toplam sayısını 175 olarak verir.¹ Şeybânî, Mâlik dışındaki râvilerden gelen bu rivayetleri daha çok ihtilaflı konularda mezhebinin görüşünü savunmak için kaydetmiştir.² Bu bağlamda imamın arkasında namaz kılanın kıraatiyle ilgili başlık altında Mâlik dışındaki şeyhlerinden peşpeşe 13 rivayete yer vermesi zikredilebilir.³ Yine “باب الوضوء من مس الذكر” başlığında Ebû Hanîfe (ö.150/767) ve Ebu'l-Ahvas Sellâm b. Süleym (ö.179/795) gibi hocalarından 19 rivayet nakletmiştir.⁴

Şeybânî bu rivayetlerden 21'ini arada herhangi bir râvi olmadan doğrudan Hz. Peygamber'den belağ vb. bir üslupla aktarır. Bunların dışında rivayet sayısına göre Ebû Hanîfe'den, 11; Muhammed b. Ebân b. Sâlih'ten 8; Sellâm b. Süleym el-Hanefî'den 5; Ömer b. Hattâb'tan (ö.23/644) 5; Süfyân es-Sevrî'den (ö.161/778) 5; Abdullah b. Mes'ûd'dan 4; Süfyân b. Uyeyne'den 4; Abdullah b. Abbâs, Zeyd b. Sâbit, Mis'ar b. Kidâm, Muhill b. Muhriz ed-Dabbî ve Saîd b. Cübeyr'den 3'er rivayet; Hz. Âişe, Abdullah b. Ömer, Abdurrahman b. Abdullah el-Mes'ûdî, Abdurrahman b. Ebî'z-Zinâd, Bükeyr b. Âmir el-Becelî, Ebû Küdeyne Yahyâ b. Mühelleb, Dâvûd b. Kays, Hasan b. Umâre, İbn Ebî Zî'b, İsmâil b. Ayyâş, İsâ b. İsâ el-Hayyât el-Medenî, İbrahim b. Muhammed el-Medenî, İsrâil b. Yûnus ve Yâkub b. İbrahim'den 2'şer rivayet; Ali b. Ebî Tâlib, Osman b. Affân, Ammâr b. Yâsir, A'meş, Abdülcebbar b. Abbâs el-Hemdânî, Abdullah b. Abdurrahman b. Ya'lâ es-Sekafî, Bişr b. Mûsâ el-Esedî, Ebû Bekir b. Abdullah en-Nehşelî, Ebu'l-Avvam el-Basrî, Ebû Muâviye el-Mekfûf, Fadîl b. Gazvân, Hammâd, Dâvûd b. Sa'd b. Kays, Hâlid b. Abdullah, Hasan el-Basrî, İsmâil b. İbrahim, İbrahim en-Nehâî, İbn Şihâb ez-Zührî, Mübârek b. Fudâle, Saîd b. Ebî Arube, Şurayh, Şuayb

¹ Leknevî, *et-Ta'îku'l-mümecced*, 1/141.

² Ebû Gudde, “Takdime”, 1/23.

³ Mâlik, (Şeybânî), *Şalât*, 34/115-127.

⁴ Mâlik, (Şeybânî), *Şalât*, 5/11-28;

b. Haccâc, Rebî b. Sabîh el-Basrî, Talha b. Amr el-Mekkî, Ebû Yûsuf, Eyyûb b. Utbe et-Teymî, Ubâde b. Sâmit, Ubeydullah b. Ömer b. Hafs, Üsâme b. Zeyd, Yahyâ b. Saîd, İbrahim b. Yezid el-Mekkî, Ömer b. Zerr el-Hemedânî ve Yunûs b. Ebî İshak'tan 1'er rivayet nakletmektedir.¹

Süveyd nüshasında ise 1'i merfû, 4'ü mevkûf olmak üzere toplam 5 rivayet Mâlik dışındaki râvilerden gelir. Bunların üçü Süfyân b. Uyeyne, biri Ali b. Müshir (ö.189/805), biri de Muhammed b. Bekkâr'dan nakledilmiştir. Bu rivayetlerin kaynağının ilgili nüsha sahipleri olduğu söylenebilir. Diğer nüshalarda Mâlik dışındaki kimselerden herhangi bir nakil yer almaz.

6. Nüshaların Teferrüd Ettikleri Rivayetler

Günümüze kadar çok sayıda nüshası ulaşan, pek çoğundan da ikinci el kaynaklar vasıtasıyla bilgi toplayabildiğimiz *Muvatta*'daki bazı rivayetler, onun sadece tek bir nüshasında vardır. Nüshalar arasındaki önemli farklılık noktalarından olan bu durumun miktarı ve nedenleri eserin sıhhati ve râvilerin eser üzerindeki tasarrufları açısından da hayli mühimdir. Bu nedenle nüshaların, Mâlik b. Enes'ten rivayette tek kaldıkları merfû, mevkûf ve maktû rivayetler detaylı bir şekilde incelenerek ele alınmıştır. Sadece bir nüshada yer alan rivayetleri tespit ederken elimizdeki matbu nüshaların yanı sıra Cevherî, Dârekutnî, Dânî ve İbn Abdilber'in eserlerinden de önemli oranda istifade edilmiştir.

Bu minvalde yapılan incelemede *Muvatta*' nüshalarında 42'si merfû, 51'i mevkûf, 35'i maktû toplam 128 rivayetin, sadece tek bir nüshada yer alarak teferrüd ettiği tespit edilmiştir. Bu inceleme yapılırken, Şeybânî ve Süveyd b. Saîd'in, Mâlik dışındaki kişilerden naklettiği rivayetler ve Mâlik'in görüşlerinin yer aldığı nakiller dikkate alınmamıştır.

¹ Bk. Leknevî, *et-Ta'liku'l-mümecced*, 1/140-141.

Ekteki tabloda detaylı olarak gösterilen nüshaların teferrüd ettikleri rivayet sayısı merfû, mevkûf ve maktû olmasına göre şu şekildedir. Şeybânî 17; Ma'n b. Îsâ 6; Süveyd 5; Yahyâ el-Leysî 3; İbn Bükeyr, İbn Ziyâd, Ka'nebî ve İbn Ufeyr 2; Ebû Mus'ab, İbnü'l-Kâsım ve İbn Vehb 1 merfû; Şeybânî 35; Süveyd 6; İbn Ziyâd 3; Yahyâ el-Leysî ve Ebû Mus'ab 3; Ma'n b. Îsâ 1 mevkûf; Şeybânî 10; Yahyâ el-Leysî 8; İbnü'l-Kâsım ve Süveyd 4; İbn Ziyâd 2; Ka'nebî ve İbn Bükeyr 1 maktû rivayette teferrüd etmiştir.

Teferrüdün tespit edebildiğimiz kadarıyla iki ana sebebi vardır. İlk neden, Mâlik'ten gelen birçok rivayeti bir kısım râvilerin *Muvatta'* içine dahil ederken, bazılarının *Muvatta'* dışında nakletmesidir. Bu noktada Şeybânî daha serbest davranmakla birlikte, diğer nüshalarda da bununla ilgili birçok örnek vardır. Nitekim râviler, Mâlik'ten *Muvatta'* dışında diğer rivayetleri de naklediyordu.¹ Bu rivayetlerin varlığı, Ka'nebî'nin ez-Ziyâdât, İbn Vehb'in *Muvatta'* meclisi dışındaki rivayetlere yer verdiği "*el-Mücâlesât an Mâlik*" eserlerinden açıkça anlaşılabilir.² Burada muhtemelen Mâlik'in hadis meclislerinde kitap dışında naklettiği rivayetlerin, bazı râviler tarafından bilinçli olarak veya hata ile *Muvatta'*ya dahil edilmesi etkilidir.

Teferrüdün ikinci sebebi ise rivayetin isnadının hatalı nakledilmesidir. Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber ile birlikte veda haccına giderken âdet olması ve bu durumdaki haccını anlatan rivayet, Yahyâ el-Leysî tarafından Abdurrahman b. Kâsım – Babası – Hz. Âişe – Hz. Peygamber isnadıyla nakledilir.³ Bu rivayet, bu isnadla diğer *Muvatta'* nüshalarında yer almaz.⁴ Yahyâ el-Leysî ikinci bir isnadla metni tekrar etmeden, diğer nüshalarla mutabık olarak bu rivayeti İbn Şihâb –

¹ Şurahbilî, *Yahyâ ve rivâyetühû*, 46.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 20/112; a.mlf., *et-Tekassî*, 554; Süyûtî, *Tezyînü'l-memâlik*, 84.

³ Mâlik, (Leysî), *Menâsik*, 74/1227.

⁴ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 19/263; Dâni, *el-İmâ'*, 4/59.

Urve b. Zübeyr – Hz. Âişe – Hz. Peygamber isnadıyla da nakleder.¹ İbn Abdilber, bu rivayetin iki isnadının olması ve Yahyâ'nın da son râvilerinden olması sebebiyle Mâlik'ten ikisini de işitip nakletme olasılığından bahsettikten sonra bu konudaki ilim ehli arasındaki genel kabulün Abdurrahman b. Kâsım isnadının Yahyâ'nın bir hatası şeklinde kabul edildiğini kaydeder.² Ahmed b. Hâlid (ö.322/933) de Yahyâ el-Leysî'nin bu hadisin metnine Abdurrahman b. Kâsım isnadını ekleyerek hata ettiğini açıkça ifade eder.³

Bazı rivayetlerde nüshaların tek kalıp kalmamasıyla ilgili nüsha farklılıklarını ele alan kaynaklarda farklı tespitler de yer almaktadır. Örneğin Cevherî ve Dârekutnî “مَنْ عَمِلَ عَمَلًا أَشْرَكَ فِيهِ غَيْرِي فَهُوَ لَهُ كُلُّهُ أَنَا أَغْنَى الشُّرَكَاءَ عَنِ الشَّرِّكَ” rivayetinin *Muvatta'* içerisinde sadece İbn Ufeyr tarafından nakledildiği bilgisini verir.⁴ Dâî ise İbn Ufeyr'in yanında İbnü'l-Kâsım'ın bazı rivayetlerinde de bu rivayetin yer aldığını söylerken,⁵ İbn Abdilber hem İbn Ufeyr hem de İbnü'l-Kâsım nüshasında nakledildiğini dolayısıyla teferrüd olmadığını belirtir.⁶

7. Rivayet Metinlerindeki Farklılıklar

Nüshaları incelendiğinde *Muvatta'*da yer alan merfû, mevkûf ve maktû rivayet metinleri arasında pek çok farklılık göze çarpar. Bu ihtilafların bir çoğu

¹ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 63/1324; (Leysî), Menâsik, 74/1228; (Şeybânî), Menâsik, 33/466; (Ka'nebî), Menâsik, 35/680; (Süveyd), Menâsik, 19/513.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 19/264.

³ Ebu'l-Mutarraf Abdurrahman b. Mervân el-Kurtubî el-Endelüsî el-Kunâziî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, thk. Âmir Hasan Sabrî (Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûnî'l-İslâmiyye, t.y.), 2/662.

⁴ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 489/623; Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Ehâdîsü'l-Muvatta'* ve *zikru't-tifâku'r-ruvât 'an Mâlik ve'htilâfuhüm fihi ve ziyâdetühüm ve nuksânühüm*, thk. Âdil b. Abdüşşekûr ez-Zürkî (Riyad: Dâru Tuveyk, 1424/2003), 93-94/449-450.

⁵ Dâî, *el-İmâ'*, 4/455.

⁶ İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 550/46.

altında ele alınmıştır. Nüshalar arasında bu türden farklılıklar, 3 merfû, 3 mevkûf, 3 maktû olmak üzere toplam dokuz rivayette tespit edilmiştir. Buna göre Şeybânî⁵¹, Süveyd⁴², İbn Ziyâd³ ve Yahyâ el-Leysî⁴ 1 rivayette diğer nüshalarla ayrılmıştır. 2 rivayet hem Şeybânî hem de Süveyd nüshasında diğerlerinden farklıdır. Bir örnekle açıklamak gerekirse Ebû Mus'ab'daki "عَنْ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ" rivayeti Süveyd nüshasında tamamen farklılaşarak "عن عامر بن عبد الله بن الزبير أن أباه عالج حجراً من حجارة الكعبة حتى أمسى ثم مر عليه إنسانٌ بقدر ماءٍ فشرب وهو قائمٌ" halini almıştır.⁵ Özellikle Şeybânî ve Süveyd nüshasındaki farklılığın, metinlere yaklaşımları ve nakilleri nedeniyle nüsha sahiplerinden kaynaklanması kuvvetle muhtemeldir.

b. Farklı Cümle

Muvatta'daki ikisi merfû, üçü mevkûf, biri maktû, biri de merfû hadis içeren kavl-i Mâlik olmak üzere 7 rivayette nüshalar arasında farklı cümle tercihleri vardır.

¹ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 14/1081; (Leysî), Menâsik, 12/949; (Şeybânî), Menâsik, 6/394; (Ka'nebî), Menâsik, 12/596; (Süveyd), Menâsik, 16/509; Mâlik, (Zührî), Menâsik, 50/1262; (Leysî), Menâsik, 78/1254; (Şeybânî), Menâsik, 12/415; (Süveyd), Menâsik, 55/594; Mâlik, (Zührî), Câmi', 20/1922; (Leysî), Câmi', 22/2662; (Şeybânî), Câmi', 0/922; (Süveyd), Câmi', 29/692; Mâlik, (Zührî), Büyû', 3/2479; (Leysî), Büyû', 3/1790; (Şeybânî), Büyû', 23/796; (Süveyd), Büyû', 3/219; (İbnü'l-Kâsım), Büyû', 3/9; Mâlik (Zührî), Büyû', 22/2590; (Leysî), Büyû', 23/1890; (Şeybânî), Şarf, 1/823; (Süveyd), Büyû', 21/246; (İbnü'l-Kâsım), Büyû', 20/106.

² Mâlik, (Zührî), Menâsik, 50/1262; (Leysî), Menâsik, 78/1254; (Şeybânî), Menâsik, 12/415; (Süveyd), Menâsik, 55/594; Mâlik, (Zührî), Menâsik, 83/1405; (Leysî), Menâsik, 68/1201; (Süveyd), Menâsik, 70/612; Mâlik, (Zührî), Câmi', 28/1941; (Leysî), Câmi', 30/2681; (Süveyd), Câmi', 34/711; Mâlik, (Zührî), Câmi', 20/1922; (Leysî), Câmi', 22/2662; (Şeybânî), Câmi', 0/922; (Süveyd), Câmi', 29/692.

³ Mâlik, (Zührî), Şalât, 3/53; (Leysî), Şalât, 11/53; (Ka'nebî), Şalât, 3/31; (Süveyd), Şalât, 3/27; (İbn Ziyâd), Daḥâyâ, no: 114.

⁴ Mâlik, (Leysî), Menâsik, 19/980; (Zührî), Menâsik, 20/1109; (Şeybânî), Menâsik, 27/451; (Ka'nebî), Menâsik, 17/617; (Süveyd), Menâsik, 22/520.

⁵ Mâlik, (Zührî), Câmi', 28/1941; (Leysî), Câmi', 30/2681; (Süveyd), Câmi', 34/711.

- Yırtıcı hayvanları yemenin hükmüyle ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Şeybânî, Süveyd, İbn Ziyâd, Ka'nebî, İbn Bükeyr ve İbnü'l-Kâsım ile *Muvatta'* râvilerinin çoğunluğu tarafından “نَهَى عَنْ أَكْلِ كُلِّ ذِي نَابٍ مِنَ السَّبَاعِ” lafızlarıyla verilmiştir. Yahyâ el-Leysî'de ise “أَكْلُ كُلِّ ذِي نَابٍ مِنَ السَّبَاعِ حَرَامٌ” şeklindedir.¹

İbn Abdilber, Dâni, İbnü'l-Arabî ve Zürkânî, Yahyâ'nın hadis metnini bu isnadla rivayette tek kaldığını ve ona diğer *Muvatta'* râvilerinden kimsenin mütâbaatta bulunmadığını belirtir. Yahyâ'nın bu isnada eklediği metin aslında Mâlik – İsmâil b. Ebî Hakîm – Ubeyde b. Ebî Süfyân – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber isnadıyla nakledilen bir sonraki rivayete aittir.² Kunâzî de çoğunluğu oluşturan *Muvatta'* râvilerinin naklinin, Yahyâ rivayetinden daha sahih olduğunu, ilgili metinlerin fikhî delaletleri üzerinden delillendirir.³ Dolayısıyla bu farklılığın Yahyâ el-Leysî'nin, benzer hadislerin isnad ve metnini karıştırmasından kaynaklı bir hatası olduğu anlaşılmaktadır.

- Hz. Peygamber'in Zülhuleyfe'de devesini çöktürüp namaz kılmasıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Süveyd, Ka'nebî ve İbnü'l-Kâsım'da “أَنَاخَ بِالْبَطْحَاءِ الَّتِي بِذِي الْحُلَيْفَةِ وَصَلَّى بِهَا” şeklindedir. Şeybânî bu rivayeti “كَانَ إِذَا صَدَرَ مِنَ الْحَجِّ أَوْ الْعُمْرَةِ أَنَاخَ بِالْبَطْحَاءِ الَّتِي بِذِي الْحُلَيْفَةِ فَيُصَلِّي بِهَا وَيُهَلِّلُ” lafızlarıyla aktarır.⁴ Bu farklılığın, metne genel yaklaşımını dikkate aldığımızda Şeybânî'den kaynaklandığı söylenebilir.

¹ Mâlik, (Zührî), *Daḥâyâ*, 12/2176; (Şeybânî), *Daḥâyâ*, 6/643; (Süveyd), *Sayd*, 1/413; (İbn Ziyâd), *Daḥâyâ*, no: 96; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 198/209; (Leysî), *Sayd*, 4/1433; Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *Muvaṭṭa'ü'l-İmâm Mâlik b. Enes rivâyetü İbni'l-Kâsım ve telḥiṣü'l-Kâbisî*, nşr. Muhammed b. Alevî b. Abbâs el-Mâlikî (Abudabi: el-Mecmeu's-Sekafî, 1425/2004), 107/76.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 11/6; a.mlf., *et-Tekassî*, 170; Dâni, *el-İmâ'*, 3/156-157; İbnü'l-Arabî, *el-Mesâlik*, 5/287; Zürkânî, *Şerḥu'z-Zürkânî*, 3/138.

³ Kunâzî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/332.

⁴ Mâlik, (Zührî), *Menâsik*, 95/1456; (Leysî), *Menâsik*, 69/1204; (Şeybânî), *Menâsik*, 68/516; (Süveyd), *Menâsik*, 78/620; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 198/228; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 519.

- Oruçluyken hacamat yaptırmaya dair İbn Ömer'in uygulamasını anlatan mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî ve Süveyd nüshalarında "أَنَّهُ احْتَجَمَ وَهُوَ صَائِمٌ، قَالَ: ثُمَّ تَرَكَ ذَلِكَ، فَكَانَ إِذَا صَامَ لَمْ يَحْتَجِمْ، حَتَّى يُفْطِرَ" şeklindedir. Şeybânî ise "كَانَ يَحْتَجِمُ وَهُوَ صَائِمٌ ثُمَّ إِنَّهُ كَانَ يَحْتَجِمُ بَعْدَ مَا تَغَرَّبَ الشَّمْسُ" lafızlarıyla aktarır.¹ Bu form değişikliği ve cümle farklılığının Şeybânî'den kaynaklanması muhtemeldir.
- Müzdelife'den Mina'ya geçişle ilgili İbn Ömer'in uygulamasını anlatan mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Süveyd nüshasında "كَانَ يُقَدِّمُ نِسَائَهُ وَصِبْيَانَهُ" مِنْ الْمُرْدَلِفَةِ إِلَى مَنَى، حَتَّى يُصَلُّوا الصُّبْحَ بِمَنَى وَيَزُومُوا قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَ النَّاسُ Şeybânî bu rivayeti "كَانَ يُقَدِّمُ صِبْيَانَهُ مِنَ الْمُرْدَلِفَةِ إِلَى مَنَى حَتَّى يُصَلُّوا الصُّبْحَ بِمَنَى" şeklinde ihtisar ederek verir.² Farklılığın Şeybânî'den kaynaklandığı değerlendirilmiştir.
- Kırâz/mukârâza akdiyle ilgili Hz. Osman'ın uygulamasını anlatan mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab ve İbn Bükeyr'de "أَنَّهُ عَمِلَ فِي مَالٍ لِعُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ عَلَى أَنَّ الرِّبْحَ بَيْنَهُمَا" şeklindedir. Yahyâ el-Leysî'de "أَعْطَاهُ مَالًا قِرَاضًا يَعْمَلُ فِيهِ عَلَى أَنَّ الرِّبْحَ بَيْنَهُمَا" lafızlarıyla³ kırâz şeklinde terim anlamına yakın bir şekilde karşımıza çıkar. Bu farklılığın Yahyâ el-Leysî'den kaynaklanması muhtemeldir.
- Şevval, zilkade ve zilhicce aylarında umreyle ilgili Saîd b. Müseyyeb'den aktarılan maktû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Süveyd ve Ka'nebî nüshasında "ثُمَّ أَقَامَ بِمَكَّةَ حَتَّى يُدْرِكَهُ الْحَجُّ، ثُمَّ حَجَّ فَهُوَ مُتَمَتِّعٌ، وَعَلَيْهِ مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ، فَمَنْ لَمْ يَجِدْ" ثُمَّ أَقَامَ حَتَّى "ثُمَّ أَقَامَ حَتَّى" lafızlarıyla yer alır. Şeybânî'de "يَحْجُّ فَهُوَ مُتَمَتِّعٌ قَدْ وَجَبَ عَلَيْهِ مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ، أَوْ الصِّيَامِ إِنْ لَمْ يَجِدْ هَدْيًا، وَمَنْ رَجَعَ إِلَى أَهْلِهِ، ثُمَّ حَجَّ، فَلَيْسَ بِمُتَمَتِّعٍ" lafızlarıyla nakledilmektedir.⁴ Şeybânî bu rivayetteki farklılığın

¹ Mâlik, (Zührî), Şıyâm, 18/838; (Leysî), Şıyâm, 10/818; (Şeybânî), Şıyâm, 6/355; (Ka'nebî), Şıyâm, 18/526; (Süveyd), Şıyâm, 14/474.

² Mâlik, (Zührî), Menâsik, 71/1353; (Leysî), Menâsik, 56/1159; (Şeybânî), Menâsik, 58/505; (Süveyd), Menâsik, 59/598.

³ Mâlik, (Zührî), Kırâz, 1/2430; (Leysî), Kırâz, 1/2008; (İbn Bükeyr), 320b, 321a.

⁴ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 20/1110; (Leysî), Menâsik, 19/983; (Şeybânî), Menâsik, 27/454; (Ka'nebî), Menâsik, 17/618; (Süveyd), Menâsik, 22/520.

müsebbibi olarak gözükmektedir.

- Fıtır sadakasıyla ilgili merfû hadisten delil getirilerek oluşturulan kavı-i Mâlik, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve İbn Bükeyr'deki metin şöyledir:

قَالَ مَالِكٌ: زَكَاةُ الْفِطْرِ عَلَى أَهْلِ الْبَادِيَةِ كَمَا هِيَ عَلَى أَهْلِ الْقَرْيَةِ، وَذَلِكَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرَضَ زَكَاةَ الْفِطْرِ مِنْ رَمَضَانَ عَلَى النَّاسِ، عَلَى كُلِّ حُرٍّ أَوْ عَبْدٍ، ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى مِنَ الْمُسْلِمِينَ¹

Ka'nebî'de ise metin hem soru cevap şekline dönüşmüş hem de merfû kısmın nakil tarzı değişmiştir.

وسئل مالك عن أهل البادية هل عليهم زكاة الفطر؟ قال أحب إلي أن يؤدوها ولا يدعوا إخراجها لما قال رسول الله -صلى الله عليه وسلم- فإنه قال في ما بلغنا زكاة الفطر في رمضان صاع من تمر أو صاع من شعير عن كل حر وعبد ذكر أو أنثى من المسلمين²

Bu farklılığın öncelikli kaynağı, belirlenen kurallara göre Ka'nebî gözükmekle birlikte, Mâlik'in değişik meclislerdeki farklı açıklamalarından kaynaklanması da mümkündür.

c. Ziyade ve Eksik Cümle

Rivayetler, bu başlık altında içerdikleri eksik ve ziyade cümleler açısından incelenmiştir. Hadislerde tespit edilen farklılıklar, merfû, mevkûf ve maktû sırasıyla ele alınmıştır.

- Hz. Peygamber'in sa'yiyle ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Süveyd, İbn Bükeyr ve İbnü'l-Kâsım'da şu şekildedir:

كَانَ إِذَا نَزَلَ مِنَ الصَّفَا مَشَى حَتَّى إِذَا انْصَبَّتْ قَدَمَاهُ فِي بَطْنِ الْوَادِي سَعَى حَتَّى يَخْرُجَ مِنْهُ³.

Şeybânî'de bu rivayetin sonunda diğer nüshalarda bulunmayan şu cümle

¹ Mâlik, (Zührî), Zekât, 25/752; (Leysî), Zekât, 27/772; (Ka'nebî), Zekât, 24/464; (İbn Bükeyr), Zekât, 26/4.

² Mâlik, (Ka'nebî), Zekât, 24/464.

³ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 61/1314; (Süveyd), Menâsik, 34/544; (Leysî), Menâsik, 42/1097; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 151/142; (İbn Bükeyr), 153a.

yer alır.

قَالَ: وَكَانَ يُكَبِّرُ عَلَى الصَّغَا وَالْمَرْوَةِ ثَلَاثًا وَيُهَيِّلُ وَاحِدَةً، يَفْعَلُ ذَلِكَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ¹

İbn Abdilber, Yahyâ el-Leysî rivayetinin başını “إِذَا نَزَلَ بَيْنَ الصَّغَا وَالْمَرْوَةِ” olarak verir. O, diğer *Muvatta*’ râvilerinde “إِذَا نَزَلَ مِنَ الصَّغَا” şeklinde yer aldığını kaydeder.² Dâni, hocası Ebû Ali’den naklen İbn Abdilber’in belirttiği ifadenin, Yahyâ el-Leysî rivayetini nakleden diğer râvilerin nüshalarında bulunmadığını söyler. O, kendisine ulaşan Yahyâ rivayetlerinde “إِذَا نَزَلَ مِنَ الصَّغَا” şeklinde olduğunu eklemiştir.³ Dolayısıyla bu iddialar ve Yahyâ nüshaları dikkate alındığında farklılığın kaynağının sonraki müstensihler olduğu anlaşılır.

Bu rivayette, ilgili eserlerin dikkat çekmediği asıl farklılık ise Şeybânî nüshası dışındakilerde yer almayan Câbir’in Hz. Peygamber’in uygulamasıyla ilgili olarak söylediği “وَكَانَ يُكَبِّرُ عَلَى الصَّغَا وَالْمَرْوَةِ ثَلَاثًا وَيُهَيِّلُ وَاحِدَةً، يَفْعَلُ ذَلِكَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ”⁴ cümlesidir. Bu cümle aynı rivayetin aynı isnadla Ebû Avâne’nin *Müstahrec*’inde İbn Vehb kanalıyla gelen tarikinde de yer alır.⁵ Dolayısıyla farklılığın *Muvatta*’ya girmesinin Şeybânî’nin bir tasarrufu olduğu söylenebilir.

- Arap yarımadasında iki din kalmamasıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus’ab, Ka’nebî, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr ve Süveyd nüshasında şu şekildedir:
كَانَ آخِرُ مَا تَكَلَّمَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنْ قَالَ: قَاتَلَ اللَّهُ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى، اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ لَا يَبْقَيْنَ دِينَارَ بَارِضِ الْعَرَبِ⁶

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَا يَبْقَيْنَ دِينَارَ بَجَزِيرَةِ

¹ Mâlik, (Şeybânî), Menâsik, 38/475.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 2/93; a.mlf., *et-Tekassî*, 39.

³ Dâni, *el-İmâ*, 2/118-120.

⁴ Osman b. Saîd el-Kemâhî, *el-Müheyye’ fi keşfi esrârî’l-Muvaṭṭa’ bi-rivaye Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybanî*, thk. Ahmed Alî (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1425/2005), 2/432.

⁵ Ebû Avâne Ya’kûb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî, *Müsnedü Ebî ‘Avâne*, thk. Eymen b. Ârif ed-Dimaşkî (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1419/1998), 2/364 (No. 3452).

⁶ Mâlik, (Zührî), Cum’a, 85/571, Câmi’, 5/1861; (Ka’nebî), Kible, 84/328; (Süveyd), Şalât, 81/184, Câmi’, 4/641; (Leysî), Câmi’, 5/2606; (İbn Bükeyr), 93a.

”الْعَرَبِ“ şeklinde muhtasar hale getirilmiştir.¹ Rivayetin Şeybânî tarafından ihtisar edildiği söylenebilir.

- İftarı açmada acele etmeyle ilgili Saîd b. Müseyyeb’den gelen mürsel ve merfû rivayet, Ebû Mus’ab, İbn Bükeyr, Ka’nebî ve Süveyd nüshasında ufak farklılıklarla şu şekildedir:

لَا يَزَالُ النَّاسُ بِخَيْرٍ مَا عَجَّلُوا الْفِطْرَ، وَلَمْ يُؤَخِّرُوهُ تَأْخِيرَ أَهْلِ الْمَشْرِقِ.²

Yahyâ el-Leysî nüshasında ise ”لَمْ يُؤَخِّرُوهُ تَأْخِيرَ أَهْلِ الْمَشْرِقِ“ cümlesi yoktur.³

Yahyâ bu rivayeti bir önceki Ebû Hâzim b. Dînar rivayetiyle aynı nakletmiştir. Yahyâ’nın, rivayetin metinlerini karıştırarak hata yapmış olması muhtemel gözükmektedir.

- Orucu kasıtlı olarak bozmanın cezasıyla ilgili meşhur merfû rivayet, Ebû Mus’ab, Yahyâ el-Leysî, Ka’nebî, İbn Bükeyr, Süveyd ve İbnü’l-Kâsım nüshasında ufak farklılıklarla şu şekildedir:

أَنَّ رَجُلًا أَفْطَرَ فِي رَمَضَانَ، فِي زَمَانِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَمَرَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُكَفِّرَ بِعَتَقِ رَقَبَةٍ، أَوْ صِيَامِ شَهْرَيْنِ، أَوْ إِطْعَامِ سِتِّينَ مِسْكِينًا، قَالَ: فَقَالَ: لَا أَجِدُ فَأَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِعَرَقِ تَمْرٍ، فَقَالَ: خُذْ هَذَا فَتَصَدَّقْ بِهِ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَا أَجِدُ أَحْوَجَ إِلَيْهِ مِنِّي، فَقَالَ: فَضَحِكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى بَدَتْ أُنْيَابُهُ، ثُمَّ قَالَ: كُلْهُ.⁴

Şeybanî nüshası, ”فَضَحِكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى بَدَتْ أُنْيَابُهُ“ cümlesinin yer almamasıyla diğerlerinden ayırır.⁵

- Visâl orucuyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus’ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr, Ka’nebî, Süveyd ve İbnü’l-Kâsım nüshasında küçük farklılıklarla şu şekildedir:

¹ Mâlik, (Şeybânî), Siyer, 8/824.

² Mâlik, (Zührî), Şıyâm, 3/773; (Ka’nebî), Şıyâm, 3/476; (Süveyd), Şıyâm, 2/455; (İbn Bükeyr), Şıyâm, 3/1; Dâni, *el-İmâ’*, 2/202.

³ Mâlik, (Leysî), Şıyâm, 3/791.

⁴ Mâlik, (Zührî), Şıyâm, 10/802; (Leysî), Şıyâm, 9/815; (Ka’nebî), Şıyâm, 10/498; (Süveyd), Şıyâm, 7/464; (İbn Bükeyr), 121a.

⁵ Mâlik, (Şeybânî), Şıyâm, 3/349.

إِيَّاكُمْ وَالْوَصَالَ، إِيَّاكُمْ وَالْوَصَالَ، قَالُوا: فَإِنَّكَ تُوَاصِلُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: إِنِّي أَسْتُ كَهَيْئَتِكُمْ، إِنِّي أَبِيتُ يُطْعِمُنِي رَبِّي وَيَسْقِيَنِي¹.

Bu rivayetin sonunda Şeybânî nüshasında “فَلْكَفُّوا مِنَ الْأَعْمَالِ مَا لَكُمْ بِهِ طَاقَةٌ” ziyadesi vardır.²

- Musibetle karşılaşınca yapılacak duaya dair merfû rivayet, Ebû Mus‘ab, İbn Bükeyr ve Süveyd nüshalarında ufak farklılıklarla şu şekildedir:

دخل أبو سلمة بن عبد الأسد على أم سلمة زوج النبي صلى الله عليه وسلم، فقال لها: لقد سمعت من رسول الله صلى الله عليه وسلم كلامًا لهو أحب إلي من حمر النعم قالت: وما هو؟ قال: سمعته وهو يقول: مَنْ أُصِيبَ بِمُصِيبَةٍ، فَقَالَ كَمَا أَمَرَ اللَّهُ: إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ، اللَّهُمَّ أَجِرْنِي فِي مُصِيبَتِي، وَأَعِزَّنِي خَيْرًا مِنْهَا: فَعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ بِهِ، قَالَتْ أُمُّ سَلَمَةَ: فَلَمَّا تُوَفِّيَ أَبُو سَلَمَةَ، قُلْتُهُ، ثُمَّ قُلْتُ: وَمَنْ مِثْلَ أَبِي سَلَمَةَ؟ فَأَعَقَبَهَا اللَّهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَتَرَوَّجَهَا.³

Yahyâ el-Leysî ve Ka‘nebî nüshasında rivayet “عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَنْ أَصَابَتْهُ مُصِيبَةٌ كَمَا أَمَرَ اللَّهُ: إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ، اللَّهُمَّ أَجِرْنِي فِي مُصِيبَتِي، وَأَعِزَّنِي خَيْرًا مِنْهَا: فَعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ بِهِ، قَالَتْ أُمُّ سَلَمَةَ: فَلَمَّا تُوَفِّيَ أَبُو سَلَمَةَ، قُلْتُهُ، ثُمَّ قُلْتُ: وَمَنْ مِثْلَ أَبِي سَلَمَةَ؟ فَأَعَقَبَهَا اللَّهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَتَرَوَّجَهَا.” şeklinde başlayarak aradaki cümleler nakledilmemiştir.⁴ Bu farklılığın Mâlik’in farklı naklinden kaynaklanması muhtemeldir.

- İhsarla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus‘ab ve Yahyâ el-Leysî nüshasında şu şekildedir:

حَدَّثَنَا مَالِكٌ؛ أَنَّهُ سَمِعَ بَعْضَ أَهْلِ الْعِلْمِ يَقُولُونَ: مَنْ أَهْلٌ بِعُمْرَةٍ، ثُمَّ بَدَأَ لَهُ أَنْ يُهَلََّ بِحَجٍّ مَعَهَا، فَذَلِكَ لَهُ، مَا لَمْ يَطُفْ بِالْبَيْتِ وَبَيْنَ الصَّغَا وَالْمَرْوَةِ وَقَدْ صَنَعَ ذَلِكَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ فَقَالَ: إِنْ صُدِّدْتُ عَنِ الْبَيْتِ صَنَعْنَا كَمَا صَنَعْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ التَفَقْتُ إِلَى أَصْحَابِهِ فَقَالَ: مَا أَمْرُهُمَا إِلَّا وَاحِدٌ أَشْهَدُكُمْ أَنِّي قَدْ أُوجِبْتُ الْحَجَّ مَعَ الْعُمْرَةِ.⁵

وقد أהל أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم عام “Ka‘nebî, İbn Bükeyr ve Süveyd’de حجة الوداع بالعمرة ثم قال لهم رسول الله صلى الله عليه وسلم- من كان معه هدي فليهل بالحج مع العمرة ثم لا يجل

¹ Mâlik, (Zührî), Şıyâm, 21/851; (Leysî), Şıyâm, 13/828; (Ka‘nebî), Şıyâm, 22/536; (Süveyd), Şıyâm, 18/479; (İbn Bükeyr), 126a; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 257/344.

² Mâlik, (Şeybânî), Şıyâm, 13/368.

³ Mâlik, (Zührî), Cenâ'iz, 3/985; (Süveyd), Cenâ'iz, 7/404; (İbn Bükeyr), 134b, 135a; Dâni, el-İmâ', 4/435.

⁴ Mâlik, (Leysî), Cenâ'iz, 14/635; Dâni, el-İmâ', 4/435.

⁵ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 14/1081; (Leysî), Menâsik, 12/949.

cümleleri ziyadedir. "حتى يحلّ" *منهما جميعا

Şeybânî ise “وَطَافَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ سَبْعًا سَبْعًا لَمْ يَزِدْ عَلَيْهِ،”¹ Bu farklılığın Mâlik’ten kaynaklanma ihtimali olduğu gibi, râvilerin “باب المحصر بعدو” babındaki İbn Ömer rivayetiyle meczetmesinden kaynaklanması da mümkündür.²

- Temettü hacçıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus‘ab, Yahyâ el-Leysî, Ka‘nebî, İbn Bükeyr, Süveyd ve İbnü'l-Kâsım ufak farklılıklarla yer alır.

أَنَّهُ سَمِعَ سَعْدَ بْنَ أَبِي وَقَّاصٍ، وَالضَّحَّاكَ بْنَ قَيْسٍ، عَامَ حَجِّ مُعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي سُفْيَانَ وَهُمَا يَذْكُرَانِ التَّمَتُّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ، فَقَالَ الضَّحَّاكُ: لَا يَصْنَعُ ذَلِكَ إِلَّا مَنْ جَهِلَ أَمْرَ اللَّهِ، فَقَالَ سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ: بِنَسٍّ مَا قُلْتَ يَا بَنَ أَخِي، فَقَالَ الضَّحَّاكُ: فَإِنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَدْ نَهَى عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ سَعْدٌ: قَدْ صَنَعَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَصَنَعْنَاهَا مَعَهُ³

Şeybânî nüshası “فَإِنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَدْ نَهَى عَنْ ذَلِكَ” cümlesinin bulunmamasıyla diğer nüshalardan ayrılır.⁴

- Babasının yerine hac yapmayla ilgili merfû rivayet, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr, İbnü'l-Kâsım, Ka‘nebî ve Süveyd nüshasında bazı farklılıklarla şu şekildedir:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: كَانَ الْفَضْلُ بْنُ عَبَّاسٍ رَدِيفَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجَاءَتْهُ امْرَأَةٌ مِنْ خَنَعَمٍ تَسْتَفْتِيهِ، فَجَعَلَ الْفَضْلُ يَنْظُرُ إِلَيْهَا وَتَنْظُرُ إِلَيْهِ، فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصْرِفُ وَجْهَ الْفَضْلِ إِلَى الشَّقِ الْأَخْرَ. فَقَالَتْ: «يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ فَرِيضَةَ اللَّهِ فِي الْحَجِّ أَدْرَكْتُ أَبِي شَيْخًا كَبِيرًا. لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يَثْبُتَ عَلَى الرَّاحِلَةِ. أَفَأَحُجُّ عَنْهُ؟» قَالَ: «نَعَمْ». وَذَلِكَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ⁵

¹ Mâlik, (Ka‘nebî), Menâsik, 12/596; (Süveyd), Menâsik, 16/509; (Şeybânî), Menâsik, 6/394; (İbn Bükeyr), 144a.

² Mâlik, (Zührî), Menâsik, 30/1173; (Leysî), Menâsik, 31/1042; (Ka‘nebî), Menâsik, 26/662; (Süveyd), Menâsik, 47/569; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 519.

³ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 20/1107; (Leysî), Menâsik, 19/978; (Ka‘nebî), Menâsik, 17/616; (Süveyd), Menâsik, 22/519; (İbn Bükeyr), 146a; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 101/67; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 198/209.

⁴ Mâlik, (Şeybânî), Menâsik, 6/396.

⁵ Mâlik, (Leysî), Menâsik, 30/1039; (Süveyd), Menâsik, 51/580; (İbnü'l-Kâsım), 91/58; (İbn

“رَأَيْتَ لَوْ كَانَ عَلَى أَبِيكَ دِينَ، فَقَدْ قَضَيْتَ، وَذَلِكَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ” Ebû Mus‘ab nüshasında cümlesi ziyadedir.¹ Bu ziyade sadece Salarcenk elyazmasında vardır.² Bu bilgilerden hareketle farklılığın Ebû Mus‘ab’dan sonraki râvilerden kaynaklandığı söylenebilir.

- Hacdaki reml uygulamasıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus‘ab, Yahyâ el-Leysî, Süveyd, Ka‘nebî, İbn Bükeyr ve İbnü'l-Kâsım nüshalarında ufak farklılıklarla şu şekildedir:

رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرْمِي مِنَ الْحَجَرِ الْأَسْوَدِ حَتَّى انْتَهَى إِلَيْهِ ثَلَاثَةَ أَطْوَافٍ.³

Şeybanî’de “حَتَّى انْتَهَى إِلَيْهِ ثَلَاثَةَ أَطْوَافٍ” cümlesi yoktur.⁴

- Kabe’de namazla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus‘ab, Yahyâ el-Leysî, Şeybânî, Süveyd ve Ka‘nebî nüshasında bazı farklılıklarla yer alır.

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: دَخَلَ الْكُعْبَةَ هُوَ وَأَسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ، وَعُثْمَانُ بْنُ طَلْحَةَ الْحَجَبِيُّ، وَبِلَالُ بْنُ رَبَاحٍ، فَأَغْلَقَهَا عَلَيْهِ، وَمَكَثَ فِيهَا. فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ: فَسَأَلْتُ بِلَالَ بْنَ جَدْرٍ، مَاذَا صَنَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: جَعَلَ عُمُودًا عَلَى يَسَارِهِ، وَعَمُودَيْنِ عَنْ يَمِينِهِ، وَثَلَاثَةَ أَعْمِدَةٍ وَرَاءَهُ، وَكَانَ الْبَيْتُ يَوْمَئِذٍ عَلَى سِتَّةِ أَعْمِدَةٍ، ثُمَّ صَلَّى.⁵

İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım ve İbn Ufeyr’de rivayetin sonunda ufak farklılıklarla “وَجَعَلَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِدَارِ نَحْوًا مِنْ ثَلَاثَةِ أَدْرَعٍ” ziyadesi vardır.⁶ İhtilafın Mâlik’in farklı nakline dayanan nedenlerinden sözedilebilir.

- Hz. Peygamber’in saçını kazıtan ve kısaltanlara dua etmesiyle ilgili merfû rivayet, Ebû Mus‘ab, İbn Bükeyr, Yahyâ el-Leysî, İbnü'l-Kâsım, Şeybânî ve

Bükeyr), 121a; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 208/218.

¹ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 32/1182.

² Mâlik, (Zührî-Te'sîl), Menâsik, 33/896, mhk. dipnotu.

³ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 54/1281; (Leysî), Menâsik, 34/1057; (Ka'nebî), Menâsik, 28/665; (Süveyd), Menâsik, 32/541; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 151/142; (İbn Bükeyr), 150b, 151a.

⁴ Mâlik, (Şeybânî), Menâsik, 28/455.

⁵ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 64/1328; (Leysî), Menâsik, 63/1186; (Şeybânî), Menâsik, 41/480; (Süveyd), Menâsik, 69/611; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 518/665.

⁶ Mâlik, (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 197/226; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 518/665.

Süveyd nüshasında ufak farklılıklarla yer alır.

أن رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: اللَّهُمَّ ارْحَمْ الْمُخَلِّقِينَ، قَالُوا: وَالْمُقَصِّرِينَ، يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: اللَّهُمَّ ارْحَمْ الْمُخَلِّقِينَ قَالُوا: وَالْمُقَصِّرِينَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: وَالْمُقَصِّرِينَ¹.

Yukarıda sayılan nüshaların aksine Ka'nebî'de Hz. Peygamber, sahâbenin isteği üzerine saçlarını kısaltanlara ikinci seferde dua etmektedir.² Ma'n b. Îsâ ve Hz. Peygamber'in saçını kısaltanlara dördüncü kez dua ettiği İbn Bükeyr rivayeti³ Dâni'ye göre mahfûz olandır.⁴ Bu farklılığın Mâlik'e ulaşan nedenleri olduğunu söyleyebiliriz.

- Mekke'nin fethiyle ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr, Yahyâ el-Leysî, Süveyd ve İbnü'l-Kâsım da şu şekildedir:

أن رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: دَخَلَ مَكَّةَ عَامَ الْفَتْحِ، وَعَلَى رَأْسِهِ الْمُعْفَرُ، فَلَمَّا نَزَعَهُ جَاءَهُ رَجُلٌ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، ابْنُ خَطْلٍ مُتَعَلِّقٌ بِأَسْتَارِ الْكَعْبَةِ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَقْتُلُوهُ. قَالَ مَالِكٌ: قَالَ ابْنُ شَهَابٍ: وَلَمْ يَكُنْ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَئِذٍ مُحَرَّمًا⁵.

Altı çizili cümlelerin yer almadığı Şeybânî⁶ diğer nüshalardan ayırır.

- Arefe gününün faziletiyle ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî ve İbn Bükeyr nüshalarında küçük farklılıklarla yer alır.

أن رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: مَا رَوَى الشَّيْطَانُ يَوْمًا هُوَ فِيهِ أَصْغَرُ، وَلَا أَحْزَرُ، وَلَا أَحْقَرُ، وَلَا أَغْيَظُ مِنْهُ يَوْمَ عَرَفَةَ، وَمَا ذَاكَ إِلَّا لِمَا يَرَى مِنْ تَنْزُلِ الرَّحْمَةِ، وَتَجَاوُزِ اللهِ عَنِ الذُّنُوبِ الْعِظَامِ، إِلَّا مَا رَأَى مِنْ يَوْمٍ بَدْرٍ، فَقِيلَ: وَمَا رَأَى مِنْ يَوْمٍ بَدْرٍ؟ فَقَالَ: أَمَا إِنَّهُ قَدْ رَأَى جَبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَهُوَ يَرْغُ الْمَلَائِكَةَ⁷.

¹ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 80/1390; (Leysî), Menâsik, 60/1173; (Şeybânî), Menâsik, 32/462; (Süveyd), Menâsik, 63/603; (İbn Bükeyr), 174a; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 197/255.

² Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 520/668.

³ Mâlik, (İbn Bükeyr), 174a; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 520/668; Dâni, *el-İmâ'*, 2/394.

⁴ Dâni, *el-İmâ'*, 2/394.

⁵ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 93/1447; (Leysî), Menâsik, 81/1271; (Süveyd), Menâsik, 79/621; (İbn Bükeyr), 180a; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 54/2.

⁶ Mâlik, (Şeybânî), Menâsik, 73/523.

⁷ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 97/1461; (Leysî), Menâsik, 81/1269; (İbn Bükeyr), 180a; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 258/270.

Altı çizili kısmın yer almadığı Süveyd¹ nüshası diğerlerinden farklılık arzeder.

- Süt akrabalığıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr Süveyd ve İbnü'l-Kâsım'da küçük farklılıklarla şu şekildedir.

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ عِنْدَهَا، وَأَنَّهَا سَمِعَتْ صَوْتَ رَجُلٍ يَسْتَأْذِنُ فِي بَيْتِ حَفْصَةَ، فَقَالَتْ عَائِشَةُ: فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَذَا رَجُلٌ يَسْتَأْذِنُ فِي بَيْتِكَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَرَاهُ فَلَانًا، لِعِمِّ حَفْصَةَ مِنْ الرِّضَاعَةِ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَوْ كَانَ فَلَانٌ حَيًّا لِعِمَّهَا مِنَ الرِّضَاعَةِ، لَدَخَلَ عَلَيَّ؟، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: نَعَمْ، إِنَّ الرِّضَاعَةَ تُحَرِّمُ مَا يَحْرُمُ مِنَ الْوِلَادَةِ².

Şeybânî'de altı çizili cümle yoktur.³

- Hicret ve hırsızlığın cezası hakkındaki merfû rivayet, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr, Yahyâ el-Leysî ve Ka'nebî'de şu şekilde yer alır..

أَنَّ صَفْوَانَ بْنَ أُمَيَّةَ قِيلَ لَهُ: مَنْ لَمْ يُهَاجِرْ هَآكِ، فَقَدِمَ صَفْوَانُ بْنُ أُمَيَّةَ الْمَدِينَةَ فَنَامَ فِي الْمَسْجِدِ وَتَوَسَّدَ رِذَاءَهُ، فَجَاءَهُ سَارِقٌ فَأَخَذَ رِذَاءَهُ، فَأَخَذَ صَفْوَانُ السَّارِقَ فَجَاءَ بِهِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَمَرَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ تَقْطَعَ يَدُهُ فَقَالَ صَفْوَانُ: إِنِّي لَمْ أَرِدْ هَذَا، هُوَ عَلَيْهِ صَدَقَةٌ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فَهَلَّا قَبْلَ أَنْ تَأْتِيَنِي بِهِ⁴.

Şeybânî'de rivayetin hicretle ilgili kısmında Hz. Peygamber'in “ اَرْجِعْ أَبَا وَهْبٍ ” cümlesi ziyadedir.⁵

- Hz. Peygamber'in ürün ilk çıktığında yaptığı duayla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr, İbnü'l-Kâsım ve Ka'nebî'de küçük farklılıklarla yer alır.

أَنَّهُ قَالَ: كَانَ النَّاسُ إِذَا رَأَوْا أَوَّلَ الثَّمَرِ جَاءُوا بِهِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَإِذَا أَخَذَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ

¹ Mâlik, (Süveyd), Menâsik, 80/624.

² Mâlik, (Zührî), Raḍâ', 1/1735; (Leysî), Raḍâ', 1/1762; (Süveyd), Ṭalâk, 24/381; (İbn Bükeyr), 287b, 288a; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 240/310.

³ Mâlik, (Şeybânî), Ṭalâk, 31/616.

⁴ Mâlik, (Zührî), Hudûd, 9/1822; (Leysî), Hudûd, 9/2416; (İbn Bükeyr), 357b, 358a; Cevherî, Müsneḍü'l-Muvatta', 215/224.

⁵ Mâlik, (Şeybânî), Sirḳat, 2/685.

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي ثَمَرِنَا، وَبَارِكْ لَنَا فِي صَاعِنَا، وَمُذِنَا، اللَّهُمَّ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ عَبْدُكَ وَخَلِيلُكَ وَنَبِيُّكَ، وَإِنِّي عَبْدُكَ وَنَبِيُّكَ، وَإِنَّهُ دَعَاكَ لِمَكَّةَ وَإِنِّي أَدْعُوكَ لِلْمَدِينَةِ مِثْلَ مَا دَعَاكَ بِهِ لِمَكَّةَ وَمِثْلَهُ مَعَهُ، قَالَ: ثُمَّ يَدْعُو أَصْغَرَ وَلَدِهِ يَرَاهُ فَيُعْطِيهِ ذَلِكَ الثَّمَرِ¹.

Süveyd'de altı çizili cümleler yoktur.²

- Zandan kaçınmayla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bukeyr, Ka'nebî, İbnü'l-Kâsım ve Şeybânî'de küçük farklılıklarla şöyledir.

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ، وَلَا تَجَسَّسُوا، وَلَا تَنَافَسُوا وَلَا تَحَاسَدُوا وَلَا تَبَاغَضُوا وَلَا تَدَابَرُوا، وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا³.

Süveyd nüshasında altı çizili cümleler yer almaz.⁴

- Misafire ve komşuya ikram ile ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bukeyr ve İbnü'l-Kâsım nüshasında şu şekildedir.

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ جَارَهُ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ جَائِزَتُهُ يَوْمَ وَلَيْلَةٍ، وَالضِّيَافَةُ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ، فَمَا كَانَ بَعْدَ ذَلِكَ فَهُوَ صَدَقَةٌ، وَلَا يَحِلُّ لَهُ أَنْ يَتَوَيَّ عِنْدَهُ حَتَّى يُخْرِجَهُ⁵.

Bu rivayet aynı şekilde Ka'nebî tarafından *Muvatta'* dışında da nakledilir.⁶

Süveyd nüshasında altı çizili cümle yoktur.⁷ Şeybânî'de bu cümleye ilaveten “مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ جَارَهُ” kısmı da bulunmaz.⁸ Farklılığın ilk râvilerden kaynaklandığı düşünülmektedir.

¹ Mâlik, (Zührî), Câmi`, 1/1846; (Leysî), Câmi`, 1/2591; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 318/447; (İbn Bukeyr), 384a; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 379/430.

² Mâlik, (Süveyd), Câmi`, 1/631.

³ Mâlik, (Zührî), Câmi`, 13/1895; (Leysî), Câmi`, 13/2640; (Şeybânî), Siyer, 19/896; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 265-266/366; (İbn Bukeyr), 391b, 392a; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 454/560

⁴ Mâlik, (Süveyd), Câmi`, 24/682.

⁵ Mâlik, (Zührî), Câmi`, 31/1951; (Leysî), Câmi`, 32/2687; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 297/416; (İbn Bukeyr), 401b.

⁶ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 341-2/375.

⁷ Mâlik, (Süveyd), Câmi`, 37/720.

⁸ Mâlik, (Şeybânî), Câmi`, 16/953.

- Allah'ın hoşlanacağı ve kızacağı sözler söylemeyle ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî ve İbnü'l-Kâsım'da şu lafızlarla nakledilir.
أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِنَّ الرَّجُلَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مِنْ رِضْوَانِ اللَّهِ، مَا كَانَ يَطْنُ أَنْ تَبْلُغَ بِهِ مَا بَلَغَتْ،
يَكْتُوبُ اللَّهُ لَهُ بِهَا رِضْوَانَهُ إِلَى يَوْمِ يَلْقَاهُ، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مِنْ سَخَطِ اللَّهِ، مَا كَانَ يَطْنُ أَنْ تَبْلُغَ بِهِ مَا بَلَغَتْ
يَكْتُوبُ اللَّهُ لَهُ بِهَا سَخَطَهُ إِلَى يَوْمِ يَلْقَاهُ¹.

Süveyd'de altı çizili cümle yer almamaktadır.²

- Kurban etlerinin üç günden fazla saklanmasıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Ka'nebî, İbn Ziyâd, İbn Bükeyr, İbnü'l-Kâsım ve Şeybanî'de bazı farklılıklarla bulunur.

نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ أَكْلِ لُحُومِ الضَّحَايَا بَعْدَ ثَلَاثٍ، فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ: فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِعُمْرَةَ بِنْتِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، فَقَالَتْ: صَدَقَ، سَمِعْتُ عَائِشَةَ، تَقُولُ: دَفَّ نَاسٌ مِنْ أَهْلِ الْبَادِيَةِ حَضْرَةَ الْأَضْحَى فِي زَمَانِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ادْخَرُوا لِثَلَاثٍ وَتَصَدَّقُوا بِمَا بَقِيَ، قَالَتْ عُمْرَةُ: قَالَتْ عَائِشَةُ: فَلَمَّا كَانَ بَعْدَ ذَلِكَ قِيلَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَقَدْ كَانُوا يَنْتَفِعُونَ مِنْ ضَحَايَاهُمْ وَيَحْمِلُونَ مِنْهَا الْوَدَكَ، وَيَتَّخِذُونَ مِنْهَا الْأَسْقِيَةَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَمَا ذَاكَ؟ أَوْ كَمَا قَالَ: قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ: نَهَيْتَ عَنْ إِمْسَاكِ لُحُومِ الضَّحَايَا بَعْدَ ثَلَاثٍ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّمَا نَهَيْتُكُمْ مِنْ أَجْلِ الدَّافَةِ الَّتِي دَفَّتْ عَلَيْكُمْ فَكُلُوا، وَتَصَدَّقُوا، وَادْخَرُوا³.

يَعْنِي بِالدَّافَةِ قَوْمًا “ Sadece Yahyâ el-Leysî'de rivayetin sonunda şerh kabilinden

”مَسَاكِينٌ قِيمُوا الْمَدِينَةَ“ cümlesi vardır.⁴

- Selem akdi hakkında İbn Ömer'den gelen mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Süveyd ve İbnü'l-Kâsım'da şu şekildedir.

عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّهُ قَالَ: لَا بَأْسَ بِأَنْ يُسَلِّفَ الرَّجُلُ الرَّجُلَ فِي الطَّعَامِ الْمُوصُوفِ بِسِعْرِ مَعْلُومٍ إِلَى أَجَلٍ

¹ Mâlik, (Zührî), Câmi', 68/2072; (Leysî), Câmi', 72/2818; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 123/103; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 248-9/265.

² Mâlik, (Süveyd), Câmi', 53/759.

³ Mâlik, (Zührî), *Daḥâyâ*, 4/2136; (Şeybânî), *Daḥâyâ*, 2/634; (Ka'nebî), *Daḥâyâ*, 1/684; (İbn Ziyâd), *Daḥâyâ*, 0/15; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 239-240/309; (İbn Bükeyr), 184a; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 425-6/502.

⁴ Mâlik, (Leysî), *Daḥâyâ*, 4/1393.

مُسْمًى، مَا لَمْ يَكُنْ فِي زَرْعٍ لَمْ يَبْدُو صَلَاحُهُ، أَوْ تَمْرٍ لَمْ يَبْدُو صَلَاحُهُ¹.

فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْ بَيْعِ “

Sadece Şeybânî’de rivayetin sonunda “الْثَّمَارِ وَعَنْ شِرَائِهَا حَتَّى يَبْدُو صَلَاحُهَا²

- Ribayla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus’ab, Yahyâ el-Leysî, İbnü'l-Kâsım, Ka’nebî ve Şeybânî’de küçük farklılıklarla bulunur.

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لَا تَبِيعُوا الذَّهَبَ بِالدَّهَبِ إِلَّا مِثْلًا بِمِثْلٍ، وَلَا تُشِفُوا بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ، وَلَا تَبِيعُوا الْوَرَقَ بِالْوَرَقِ إِلَّا مِثْلًا بِمِثْلٍ وَلَا تُشِفُوا بَعْضَهَا بَعْضٍ، وَلَا تَبِيعُوا مِنْهَا شَيْئًا غَائِبًا بِنَاجِزٍ³.

Süveyd’de altı çizili cümle yer almaz.⁴

- Hayvan satımı, zina ve kahinlik parasının yasaklanmasıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus’ab, Ka’nebî, İbn Bukeyr, İbnü'l-Kâsım ve Süveyd’de bazı farklılıklarla şu şekildedir.

حَدَّثَنَا أَبُو مُصَنَّبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ أَبِي بَكْرٍ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْخَارِثِ بْنِ هِشَامٍ، عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الْأَنْصَارِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْ ثَمَنِ الْكَلْبِ، وَمَهْرِ الْبَغِيِّ، وَخُلْوَانِ الْكَاهِنِ⁵.

Yahyâ el-Leysî’de rivayetin akabinde şerh kabilinden “يَغْنِي بِمَهْرِ الْبَغِيِّ مَا تُعْطَاهُ”

”الْمَرْأَةُ عَلَى الرَّثَا، وَخُلْوَانُ الْكَاهِنِ رَشْوَتُهُ، وَمَا يُعْطَى عَلَى أَنْ يَنْكَحَ⁶

- Alma niyeti olmadığı halde fiyatı artırmak için teklifte bulunmayla (neceş) ilgili merfû rivayet, Ebû Mus’ab, Yahyâ el-Leysî, Süveyd ve Kuteybe b. Saîd rivayetinde şu şekildedir.

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنِ النَّجْشِ⁷.

¹ Mâlik, (Zührî), Büyû`, 20/2571; (Leysî), Büyû`, 21/1875; (Süveyd), Büyû`, 19/244; (İbnü'l-Kâsım), Büyû`, 19/98.

² Mâlik, (Şeybânî), Büyû`, 10/773.

³ Mâlik, (Zührî), Büyû`, 15/2538; (Leysî), Büyû`, 16/1845; (Şeybânî), Şarf, 0/815; (İbnü'l-Kâsım), Büyû`, 14/70; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 544/719.

⁴ Mâlik, (Süveyd), Büyû`, 14/233.

⁵ Mâlik, (Zührî), Büyû`, 28/2622; (Süveyd), Büyû`, 26/251; (İbnü'l-Kâsım), Büyû`, 25/139; (İbn Bukeyr), 242b.

⁶ Mâlik, (Leysî), Büyû`, 29/1918.

⁷ Mâlik, (Zührî), Büyû`, 45/2713; (Leysî), Büyû`, 45/1998; (Süveyd), Büyû`, 32/258; (İbnü'l-Kâsım),

¹ Şeybânî'de rivayetin başında "نَهَى عَنْ تَلْقَى السِّلْعِ حَتَّى تَهْبِطَ الْأَسْوَاقُ" cümlesi vardır.

Nitekim Şeybanî'deki bu ziyade kısım Ebû Mus'ab'da başka bir rivayetin parçası olarak nakledilir.² Dâni, Ma'n b. Îsâ, Ka'nebî ve İbn Ufeyr'de bu kısmın bulunduğu, fakat neceş ile ilgili cümlelerin yer almadığını söyler.³ İbn Abdilber neceşle ilgili kısım bağlamında bu rivayetin Ka'nebî ve Ma'n b. Îsâ dışındakilerde *Muvatta*'da yer aldığını söyler.⁴ Bu farklılığın Mâlik'ten farklı zamanlarda farklı şekillerde nakledilmesinden kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Aslında farklılık aynı isnada sahip iki isnadın birbiri içerisine geçirilmesinden meydana gelmiştir.

- Malların taksim esaslarıyla ilgili merfû rivayeti, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve İbn Bükeyr nüshasında şu şekildedir.

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: أَيُّمَا دَارٍ أَوْ أَرْضٍ قُسِمَتْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، فَهِيَ عَلَى قِسْمِ الْجَاهِلِيَّةِ، وَأَيُّمَا دَارٍ أَوْ أَرْضٍ أُدْرِكَهَا الْإِسْلَامُ لَمْ تُقَسَّمْ فَهِيَ عَلَى قِسْمِ الْإِسْلَامِ.⁵

Süveyd nüshasında altı çizili cümle yer almaz.⁶

- Şahitlik yapmayla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Şeybânî, Ka'nebî, Ma'n b. Îsâ, İbn Ufeyr, İbn Bükeyr, İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım, Mus'ab ez-Zübeyrî ve İbn Mubarek es-Sûrî nüshasında şu şekildedir.

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِخَيْرِ الشُّهَدَاءِ الَّذِي يَأْتِي بِشَهَادَتِهِ قَبْلَ أَنْ يُسْأَلَ أَوْ يُخْبَرُ بِهَا قَبْلَ أَنْ يُسْأَلَ؟⁷

Süveyd nüshasında altı çizili cümle yoktur.⁸

Büyû`, 40/212; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*', 529-30/690.

¹ Mâlik, (Şeybânî), Büyû`, 9/772.

² Mâlik, (Zührî), Büyû`, 44/2701.

³ Dâni, *el-Îmâ*', 4/407-8.

⁴ İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 537/538.

⁵ Mâlik, (Zührî), Kazâ, 10/2902; (Leysî), Kazâ, 27/2175; (İbn Bükeyr), 263ab.

⁶ Mâlik, (Süveyd), Kazâ, 8/281.

⁷ Mâlik, (Zührî), Kazâ, 19/2931; (Leysî), Kazâ, 2/2105; (Şeybânî), 'Itk, 6/849; (İbnü'l-Kâsım), 244/317; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*', 428-9/507.

⁸ Mâlik, (Süveyd), Kazâ, 17/290.

- Evlerdeki yılanların öldürülmesiyle ilgili merfû rivayet, Yahyâ el-Leysî, İbnü'l-Kâsım ve İbn Ufeyr'de şu haldedir.

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْ قَتْلِ الْحَيَّاتِ الَّتِي فِي الْبُيُوتِ¹

Ka'nebî'de rivayetin devamında “إِلَّا أَنْ يَكُونَ ذَا الطُّفْتَيْنِ وَالْأَبْنَرِ فَإِنَّهُمَا يَخْطِفَانِ الْبَصَرَ،” cümleleri ziyadedir.² İbn Abdilber, sadece Ka'nebî'nin yaptığını belirttiği bu ziyadeyi vehim olarak niteler.³ Netice itibariyle bu hatanın Ka'nebî'nin başka bir isnaddan aldığı bir ziyadeyi yanlışlıkla bu rivayete eklemesinden kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır.

- Yahudi ve Hristiyanlarla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab ez-Zührî, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî ve Süveyd nüshasında şu şekildedir:

أَنَّهُ كَانَ آخِرُ مَا تَكَلَّمَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنْ قَالَ: قَاتِلِ اللَّهُ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى، اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ لَا يَبْقَيْنُ دِينَارٍ بَارِضٍ الْعَرَبِ.⁴

Şeybânî'de altı çizili cümleler yer almamaktadır.⁵

- Diyet gerektirmeyen hususlar ve rikazın zekâtının anlatıldığı merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr, İbnü'l-Kâsım, İbn Vehb, İbn Ufeyr, Şeybânî ve İbnü'l-Kâsım'da şu şekildedir.

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: جَرَحُ الْعَجَمَاءِ جُبَارٌ، وَالْبُيُوتُ جُبَارٌ، وَالْمَعْدِنُ جُبَارٌ، وَفِي الرِّكَازِ الْخُمْسُ.⁶

Ka'nebî rivayeti “وَالْمَعْدِنُ جُبَارٌ” kelime grubunun eksikliğiyle diğerlerinden ayrılmaktadır.⁷ Buhârî'nin Abdullah b. Yûsuf et-Tinnîsî, Nesâî'nin Kuteybe b. Saîd aracılığıyla Mâlik'ten aynı isnadla naklettiği rivayetlerde ise “وَالْمَعْدِنُ جُبَارٌ” ifadeleri

¹ Mâlik, (Leysî), Câmi`, 64/2796; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 543/718.

² Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 543/718.

³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 16/20.

⁴ Mâlik, (Zührî), Cum`a, 85/571, Câmi`, 5/1861; (Ka'nebî), Kıble, 84/328; (Süveyd), Şalât, 81/184, Câmi`, 4/641; (Leysî), Câmi`, 5/2606.

⁵ Mâlik, (Şeybânî), Siyer, 8/824.

⁶ Mâlik, (Zührî), 'Aql, 26/2338; (Leysî), 'Aql, 18/2541; (Şeybânî), 'Aql, 9/677; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 65/19; (İbn Bükeyr), 340b.

⁷ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 143/141; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 32/63.

yer alır.¹ Bu nedenle, eksikliğin Ka'nebî'nin bilinçli veya hata eseri bir tasarrufundan kaynaklandığını söylemek mümkündür.

- İbn Ömer'in namazda secde arasında oturuşuyla ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Ka'nebî nüshasında ufak farklılıklarla yer alır.

رَأَى ابْنُ عُمَرَ يَرْجِعُ مِنْ سَجْدَتَيْنِ مِنَ الصَّلَاةِ، عَلَى صُدُورِ قَدَمَيْهِ، فَلَمَّا انْصَرَفَ ذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ فَقَالَ: إِنَّهَا لَيْسَتْ بِسُنَّةِ الصَّلَاةِ، وَإِنَّمَا أَفْعَلُ ذَلِكَ مِنْ أَجْلِ أَنِّي أَشْتَكِي.²

Altı çizili kısmın yer almadığı Şeybânî³ diğer nüshalardan ayrışır.

- İbn Ömer'in secde arasında oturuşuyla ilgili diğer bir mevkûf rivayet Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî, İbnü'l-Kâsım ve Süveyd nüshasında küçük farklılıklarla nakledilir.

أَنَّهُ كَانَ يَرَى عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ يَتَرَبَّعُ فِي الصَّلَاةِ إِذَا جَلَسَ، فَفَعَلْتُهُ وَأَنَا يَوْمَئِذٍ حَدِيثُ السِّنِّ، فَهَانِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، وَقَالَ: إِنَّمَا سُنَّةُ الصَّلَاةِ أَنْ تَنْصِبَ رِجْلَكَ الْيُمْنَى، وَتَنْثِي رِجْلَكَ الْيُسْرَى، فَقُلْتُ لَهُ: إِنَّكَ تَفْعَلُ ذَلِكَ، فَقَالَ: إِنَّ رِجْلَيَّ لَا تَحْمِلَانِي.⁴

Şeybânî nüshası altı çizili kısmı içermeyerek diğerlerinden farklılaşmıştır.⁵

- Hz. Ömer'in namazdaki cehrî kıraatiyle ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Ka'nebî ve Şeybânî'de ufak farklılıklarla şu şekildedir.

أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ كَانَ يَجْهَرُ بِالْقِرَاءَةِ فِي الصَّلَاةِ، وَإِنْ قَرَأَتْهُ كَانَتْ تَسْمَعُ عِنْدَ دَارِ أَبِي جَهْمٍ بِالْبَلَّاطِ.⁶

Altı çizili cümleyi içermeyen Yahyâ el-Leysî diğer nüshalardan ayrışır.⁷

- Namazda başı çevirmeyle ilgili İbn Ömer'den gelen mevkûf rivayet, Süveyd, Yahyâ el-Leysî ve Ka'nebî'de ufak farklılıklarla bulunur.

¹ Buhârî, Zekât, 65/1512; Nesâî, Zekât, 28/2516.

² Mâlik, (Zührî), Cum'a, 67/498; (Leysî), Şalât, 52/237; (Ka'nebî), Şalât, 65/274.

³ Mâlik, (Şeybânî), Şalât, 43/153.

⁴ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 67/497; (Leysî), Şalât, 52/238; (Ka'nebî), Şalât, 65/275; (Süveyd), Şalât, 64/160; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 277/383.

⁵ Mâlik, (Şeybânî), Şalât, 43/152.

⁶ Mâlik, (Zührî), Şalât, 7/228; (Şeybânî), Şalât, 37/134; (Ka'nebî), Şalât, 6/122.

⁷ Mâlik, (Leysî), Şalât, 46/215.

عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ الْقَارِي، أَنَّهُ قَالَ: كُنْتُ أَصَلِّي وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ وَرَائِي. وَلَا أَشْعُرُ فَأَلْتَفَتُ فَعَمَرَنِي¹

Ebû Mus'ab, İbn Bûkeyr ve Şeybânî nüshasında "فَالْتَفَتُ" kelimesinden sonra "فَوَضَعَ يَدَهُ فِي قَفَايَ فَعَمَرَنِي"² ziyadesi vardır. Bu ziyadenin herhangi bir râviden daha fazla Mâlik'ten kaynaklanma ihtimali vardır.

Diğer nüshalarda olmayan "رَأَيْتُ ابْنَ عُمَرَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَسْجُدَ سَوَّى الْحَصَى تَسْوِيَةً خَفِيفَةً" cümlesinin müsebbbinin³ Şeybânî olduğu düşünülmektedir.

- Hz. Ebûbekir'in zekât toplama usulüyle ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Ka'nebî nüshasında ufak farklılıklarla yer alır.

أَنَّهُ سَأَلَ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ عَنْ مَكَاتِبٍ لَهُ قَاطَعُهُ بِمَالٍ عَظِيمٍ هَلْ عَلَيْهِ فِيهِ الزَّكَاةُ؟ فَقَالَ الْقَاسِمُ: إِنَّ أَبَا بَكْرٍ الصِّدِّيقَ لَمْ يَكُنْ يَأْخُذُ مِنْ مَالِ الزَّكَاةِ حَتَّى يَحُولَ عَلَيْهَا الْحَوْلُ. وَقَالَ الْقَاسِمُ: كَانَ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ إِذَا أُعْطِيَ النَّاسَ أَعْطَيْتِهِمْ، يَسْأَلُ الرَّجُلَ: هَلْ عِنْدَكَ مِنْ مَالٍ وَجِبَتْ عَلَيْكَ فِيهِ الزَّكَاةُ؟ فَإِنْ قَالَ: نَعَمْ، أَخَذَ مِنْ عَطَايِهِ زَكَاةَ مَالِهِ ذَلِكَ، وَإِنْ قَالَ: لَا سَلَّمَ إِلَيْهِ عَطَاءَهُ، وَلَمْ يَأْخُذْ مِنْهُ شَيْئًا⁴.

Şeybânî nüshasında rivayetin sonundaki altı çizili kısım yoktur.⁵

- İhramlının yüzünü örtmesiyle ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî ve Süveyd nüshasında küçük farklılıklarla şu şekildedir.

كَفَّنَ ابْنَهُ وَافِدَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ وَمَاتَ بِالْجُحْفَةِ وَحَمَرَ رَأْسَهُ، وَقَالَ: لَوْلَا أَنَا حُرْمٌ لَطَيَّنَا⁶.

Şeybânî nüshasında altı çizili kısım yoktur.⁷

- Telbiye ile ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Ka'nebî, Yahyâ el-Leysî ve Süveyd nüshasında ufak farklılıklarla bulunur.

كَانَ يَقْطَعُ التَّلْبِيَةَ فِي الْحَجِّ إِذَا انْتَهَى إِلَى الْحَرَمِ حَتَّى يَطُوفَ بِالْبَيْتِ وَبَيْنَ الصَّغَا وَالْمَرْوَةِ، ثُمَّ يُلَبِّي حَتَّى يَغْدُو مِنْ مَنَى

¹ Mâlik, (Leysî), Şalât, 105/453; (Ka'nebî), Kıble, 78/306; (Süveyd), Şalât, 77/175; (Şeybânî), Şalât, 40/143.

² Mâlik, (Zührî), Cum'a, 80/539; (Şeybânî), Şalât, 40/143; (İbn Bûkeyr), 89b, 90a.

³ Mâlik, (Şeybânî), Şalât, 40/143.

⁴ Mâlik, (Zührî), Zekât, 1/638; (Leysî), Zekât, 2/655; (Ka'nebî), Zekât, 2/372.

⁵ Mâlik, (Şeybânî), Zekât, 4/327.

⁶ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 7/1048; (Leysî), Menâsik, 6/916; (Ka'nebî), Menâsik, 6/574; (Süveyd), Menâsik, 9/495.

⁷ Mâlik, (Şeybânî), Menâsik, 61/509.

إِلَى عَرَفَةَ فَإِذَا غَدَا تَرَكَ التَّلْبِيَةَ وَكَانَ يَتْرُكُ التَّلْبِيَةَ فِي الْعُمْرَةِ إِذَا انْتَهَى إِلَى الْحَرَمِ¹.

Altı çizili cümleye yer vermeyen Şeybânî nüshası diğerlerinden farklılaşmıştır.²

- Âdetlinin hacda tavaf ve sa'y yapmasıyla ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Ka'nebî, Yahyâ el-Leysî ve Süveyd nüshasında küçük değişikliklerle şöyledir. أَخْبَرَنَا أَبُو مُصَنَّبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ يَقُولُ فِي الْحَائِضِ الَّتِي تُهْلُ بِالْحَجِّ أَوْ بِالْعُمْرَةِ إِنَّهَا تُهْلُ بِحَجِّهَا أَوْ بِعُمْرَتِهَا إِذَا أَرَادَتْ، وَلَكِنْ لَا تَطُوفُ بِالْبَيْتِ، وَلَا بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، وَهِيَ تَشْهَدُ الْمَنَاسِكَ كُلَّهَا مَعَ النَّاسِ، غَيْرَ أَنَّهَا لَا تَطُوفُ بِالْبَيْتِ، وَلَا بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ وَلَا تَقْرُبُ الْمَسْجِدَ حَتَّى تَطْهَرَ³.

“وَلَا تُحِلُّ حَتَّى تَطُوفَ بِالْبَيْتِ وَبَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ” yerine “حَتَّى تَطْهَرَ” Şeybânî nüshasında cümlesi bulunur.⁴ Bu farklılığın Şeybânî'nin tercihlerinden kaynaklanması muhtemeldir.

- Hedy kurbanıyla ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Süveyd nüshasında ufak farklılıklarla yer alır. أَخْبَرَنَا أَبُو مُصَنَّبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ لَا يَشُقُّ جَلَالَ بَذْنِهِ وَكَانَ لَا يُجَلِّلُهَا حَتَّى يَغْدُوَ بِهَا مِنْ مِئَى إِلَى عَرَفَةَ⁵.

Şeybânî'de rivayetin devamında “كَانَ يُجَلِّلُهَا بِالْحُلِّيِّ وَالْقُبَاطِيِّ وَالْأَنْمَاطِ، ثُمَّ يَبْعَثُ بِجَلَالِهِ،” cümleleri vardır.⁶

- Arafat vakfesinin mekanıyla ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî'de şu şekildedir.

أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: تَعْلَمُونَ أَنَّ عَرَفَةَ كُلُّهَا مَوْقِفٌ، إِلَّا بَطْنَ عَرْنَةٍ، وَالْمُرْدَلِفَةَ كُلُّهَا مَوْقِفٌ، إِلَّا بَطْنَ مُحْسِرٍ⁷.

¹ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 16/1092; (Leysî), Menâsik, 13/954; (Ka'nebî), Menâsik, 14/603; (Süveyd), Menâsik, 13/503.

² Mâlik, (Şeybânî), Menâsik, 4/389.

³ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 18/1102; (Leysî), Menâsik, 970/16; (Ka'nebî), Menâsik, 16/613; (Süveyd), Menâsik, 18/512.

⁴ Mâlik, (Şeybânî), Menâsik, 33/464.

⁵ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 39/1213; (Leysî), Menâsik, 46/1118; (Süveyd), Menâsik, 25/526.

⁶ Mâlik, (Şeybânî), Menâsik, 59/506.

⁷ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 66/1339; (Leysî), Menâsik, 53/1152.

Süveyd'de altı çizili ifade yoktur.¹

- Arafat vakfesinin zamanıyla ilgili İbn Ömer'den gelen mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Süveyd nüshasında ufak farklılıklarla bulunur.

كَانَ يَقُولُ: مَنْ لَمْ يَقِفْ بِعَرَفَةَ، مِنْ لَيْلَةِ الْمُزْدَلِفَةِ، قَبْلَ أَنْ يَطْلُعَ الْفَجْرُ، فَقَدْ فَاتَهُ الْحَجُّ، وَمَنْ وَقَفَ بِعَرَفَةَ، مِنْ لَيْلَةِ الْمُزْدَلِفَةِ، قَبْلَ أَنْ يَطْلُعَ الْفَجْرُ، فَقَدْ أَدْرَكَ الْحَجَّ.²

Şeybânî'de altı çizili cümle yer almaz.³

- Kurbanlık hayvanın kaç kişi için kesileceğine dair İbn Ömer'den gelen mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab'da şu şekilde yer alır.

كَانَ يَقُولُ: لَا تُذْبِحُ الْبَقْرَةَ إِلَّا عَنْ إِنْسَانٍ وَاحِدٍ، وَلَا تُذْبِحُ الشَّاةُ إِلَّا عَنْ إِنْسَانٍ وَاحِدٍ، وَلَا تُنَحِّرُ الْبَدَنَةَ إِلَّا عَنْ إِنْسَانٍ وَاحِدٍ.⁴

Süveyd'de altı çizili cümleler yer almaz.⁵ İbn Ziyâd nüshasında ise bedeneyile ilgili cümle yer almamakta, sığırdan bahsedildikten sonra devenin aynı şekilde olduğu belirtilmektedir.⁶ Bu farklılığın Mâlik'ten kaynaklanan sebeplerinin bulunması muhtemeldir.

- Hacda saçları kısaltmayla ilgili İbn Ömer'den gelen mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr, Yahyâ el-Leysî ve Şeybânî'de ufak farklılıklarla bulunur.

لَقِيَ رَجُلًا مِنْ أَهْلِهِ يُقَالُ لَهُ: الْمُجَبَّرُ، قَدْ أَفَاضَ وَلَمْ يَخْلُقْ، جَهْلَ ذَلِكَ، فَأَمَرَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ أَنْ يَرْجِعَ فَيَخْلُقَ أَوْ يَقْصِرَ ثُمَّ يَرْجِعَ إِلَى الْبَيْتِ فَيُقِصِّرَ.⁷

Süveyd'de rivayetin son kısmı takdim, tehir ve eksikliklerle “فأمره عبد الله أن ” şeklinde.⁸ Bu farklılığın Süveyd veya sonraki

¹ Mâlik, (Süveyd), Menâsik, 62/602.

² Mâlik, (Zührî), Menâsik, 68/1343, (Leysî), Menâsik, 55/1156; (Süveyd), Menâsik, 58/597.

³ Mâlik, (Şeybânî), Menâsik, 62/510.

⁴ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 76/1374.

⁵ Mâlik, (Süveyd), Menâsik, 31/537.

⁶ Mâlik, (İbn Ziyâd), Daḥâyâ, 0/6.

⁷ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 81/1399; (Leysî), Menâsik, 61/1182; (Şeybânî), Menâsik, 64/512; (İbn Bükeyr), 175a.

⁸ Mâlik, (Süveyd), Menâsik, 64/604.

râvilerinden kaynaklı olması muhtemeldir.

- Güneş battıktan sonra şeytan taşlamayla ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve İbn Bükeyr nüshalarında küçük farklılıklarla yer alır.

عن ابنة أَحِ لَصَفِيَّةَ بِنْتِ أَبِي عُبَيْدٍ امْرَأَةِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّهَا نُفِست بِالْمُرْدَلَةِ، فَتَخَلَّفَتْ هِيَ وَصَفِيَّةُ حَتَّى أَتَيَا مِنِّي، بَعْدَ أَنْ غَرَبَتِ الشَّمْسُ مِنْ يَوْمِ النَّحْرِ، فَأَمَرَهُمَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ أَنْ تَرْمِيَا الْجَمْرَةَ جِئْنَ قَدَمَتَا وَلَمْ يَرِ عَلَيْهِمَا شَيْئًا¹.

Süveyd'de altı çizili cümle yoktur.²

- Hür kadının köleden boşanması hakkındaki mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr ve Süveyd nüshasında küçük farklılıklarla bulunur.

عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ أَنَّ مَوْلَاهُ لَبْنِي عَدِيٍّ، يُقَالُ لَهَا: زَبْرَاءُ، أَخْبَرْتُهُ أَنَّهَا كَانَتْ تَحْتَ عَبْدٍ، وَهِيَ أُمَةٌ، فَعَتَقْتُ، قَالَتْ: فَأَرْسَلْتُ إِلَيَّ حَفْصَةُ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَدَعَنْتَنِي، فَقَالَتْ: إِنِّي مُحْبِرُكَ خَبْرًا، وَلَا أَحِبُّ أَنْ تَصْنَعِي شَيْئًا، إِنَّ أَمْرَكَ بِيَدِكَ، مَا لَمْ يَمْسَسْكَ زَوْجُكَ، قَالَتْ: فَفَارَقْتُهُ ثَلَاثًا³.

Yahyâ el-Leysî'de ise “مَا لَمْ يَمْسَسْكَ زَوْجُكَ” ifadesinden sonra “فَإِنْ مَسَّكَ فَلَيْسَ لَكَ مِنْ” cümleleleri vardır.⁴ Bu farklılığın Yahyâ el-Leysî'den kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

- İddet süresindeki kadının mirasçılık durumuyla ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Süveyd nüshasında ufak değişikliklerle karşımıza çıkar.

أَنَّ الْأَحْوَصَ هَلَكَ بِالشَّامِ، جِئَ دَخَلَتْ امْرَأَتُهُ فِي الدِّمِّ مِنَ الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ، وَكَانَ قَدْ طَلَّقَهَا، فَكَتَبَ مُعَاوِيَةُ بْنُ أَبِي سُفْيَانَ إِلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، يَسْأَلُهُ عَنْ ذَلِكَ فَكَتَبَ إِلَيْهِ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ: إِنَّهَا (إِذَا) دَخَلَتْ فِي الدِّمِّ مِنَ الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ، فَقَدْ بَرِنَتْ مِنْهُ، وَبَرِيَتْ مِنْهَا وَلَا تَرْتُهُ وَلَا يَرْتُهَا⁵.

Şeybânî'de bu rivayete beş cümle ziyade edilerek şöyle nakledilmiştir.

أَنَّ رَجُلًا مِنْ أَهْلِ الشَّامِ يُقَالُ لَهُ: الْأَحْوَصُ، طَلَّقَ امْرَأَتَهُ، ثُمَّ مَاتَ جِئَ دَخَلَتْ فِي الدِّمِّ مِنَ الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ، فَقَالَتْ: أَنَا

¹ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 88/1428; (Leysî), Menâsik, 72/1223; (İbn Bükeyr), 176b.

² Mâlik, (Süveyd), Menâsik, 73/617.

³ Mâlik, (Zührî), Ṭalâk, 9/1604; (Süveyd), Ṭalâk, 7/350; (İbn Bükeyr), 272a.

⁴ Mâlik, (Leysî), Ṭalâk, 10/1628.

⁵ Mâlik, (Zührî), Ṭalâk, 20/1658; (Leysî), Ṭalâk, 21/1686; (Süveyd), Ṭalâk, 16/362.

وَارِثَتُهُ، وَقَالَ بَنُوهُ: لَا تَرِثْنِيهِ، وَاخْتَصَمُوا إِلَى مُعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي سُفْيَانَ، فَسَأَلَ مُعَاوِيَةُ فَضَالَهَ بَنَ عُبَيْدٍ وَنَاسًا مِنْ أَهْلِ الشَّامِ، فَلَمْ يَجِدْ عِنْدَهُمْ عِلْمًا فِيهِ، فَكَتَبَ إِلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، فَكَتَبَ إِلَيْهِ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ: إِنَّهَا إِذَا دَخَلَتْ فِي الدَّمِ مِنَ الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ فَإِنَّهَا لَا تَرِثُهُ، وَلَا يَرِثُهَا، وَقَدْ بَرِئْتُ مِنْهُ وَبَرِئَ مِنْهَا¹

- “Elbette” lafzıyla boşama hakkında İbn Ömer’den gelen mevkûf rivayet, Ebû Mus’ab ve Yahyâ el-Leysî’de şu şekildedir:

أَنَّ بِنْتَ سَعِيدِ بْنِ زَيْدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ نُفَيْلٍ كَانَتْ تَحْتَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ فَطَلَّقَهَا الْبَتَّةَ فَأَنْتَقَلَتْ فَأَنْكَرَ ذَلِكَ عَلَيْهَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ².

- Şeybânî ise bu rivayeti ihtisar ederek “ فَأَنْتَقَلَتْ، فَأَنْكَرَ ذَلِكَ عَلَيْهَا ابْنُ عُمَرَ ” şeklinde nakletmiştir.³

- Hz. Hafsa’nın Âsım b. Abdullah’ı emzirmesi için kızkardeşine göndermesiyle ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus’ab, Yahyâ el-Leysî ve Süveyd nüshasında küçük farklılıklarla yer alır.

أَنَّ حَفْصَةَ أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ أَرْسَلَتْ بِعَاصِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعْدِ بْنِ أَبِي سَرَحٍ إِلَى أُخْتِهَا فَاطِمَةَ بِنْتِ عُمَرَ تَرْضِعُهُ عَشْرَ رَضَعَاتٍ لِيَدْخُلَ عَلَيْهَا، وَهُوَ صَغِيرٌ يَرْضَعُ، فَفَعَلْتُ فَكَانَ يَدْخُلُ عَلَيْهَا⁴.

Altı çizili cümlelerin yer almadığı Şeybânî⁵ nüshası diğerlerinden böylece ayrılmaktadır.

- Süt akrabalığının oluşmasıyla ilgili Hz. Âişe’den gelen mevkûf rivayet, Ebû Mus’ab, Şeybânî ve Yahyâ el-Leysî’de şu şekilde nakledilmektedir.

أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَدْخُلُ عَلَيْهَا مِنْ أَرْضَعَةٍ أَخَوَاتِهَا، وَبَنَاتُ أَخِيهَا، وَلَا يَدْخُلُ عَلَيْهَا مِنْ أَرْضَعَةٍ نِسَاءِ إِخْوَتِهَا⁶.

Süveyd’de bu rivayet “أنه كانت تدخل عليها من أرضعته نساء إخوتها” cümlesinden

¹ Mâlik, (Şeybânî), Ṭalâk, 28/605.

² Mâlik, (Zührî), Ṭalâk, 22/1668; (Leysî), Ṭalâk, 22/1694.

³ Mâlik, (Şeybânî), Ṭalâk, 23/592.

⁴ Mâlik, (Zührî), Raḍâ‘, 1/1742; (Leysî), Raḍâ‘, 1/1769; (Süveyd), Ṭalâk, 24/386.

⁵ Mâlik, (Şeybânî), Ṭalâk, 31/624.

⁶ Mâlik, (Zührî), Raḍâ‘, 1/1743; (Leysî), Raḍâ‘, 1/1770; (Şeybânî), Ṭalâk, 31/618.

meydana gelmektedir.¹

- Ölüm ile ilgili Hz. Âişe'den gelen mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Süveyd, Ma'n b. Îsâ, İbn Bükeyr, İbn Mübârek es-Sûrî ve Mus'ab ez-Zübeyrî'de şu şekildedir.

قَالَتْ عَائِشَةُ: وَكَانَ عَامِرُ بْنُ فُهَيْرَةَ يَقُولُ: قَدْ رَأَيْتُ الْمَوْتَ قَبْلَ ذَوْقِهِ ... إِنَّ الْجَبَانَ حَنْفُهُ مِنْ فَوْقِهِ²

Bir önceki rivayet ile bağlantılı değerlendirilen bu ziyade cümleler, İbn Vehb, Ka'nebî, İbnü'l-Kâsım ve İbn Ufeyr'de yer almamaktadır.³ Bu nedenle ortaya çıkan farklılığın Mâlik'ten kaynaklı olduğu düşünülmektedir.

- Yeme içme adabıyla ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Süveyd nüshasında şu lafızlarla yer alır.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّهُ قَالَ: رَأَيْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضْوَانُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَهُوَ يَوْمِئِذٍ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ يُطْرَحُ لَهُ صَاعٌ مِنْ تَمْرٍ، فَيَأْكُلُهُ حَتَّى يَأْكُلَ حَشَفَهَا⁴.

قَدْ رَفَعَ بَيْنَ كَتِفَيْهِ بَرَقَاعٌ ثَلَاثٌ، لَبَّدَ “ Şeybânî nüshasında rivayetin başında yer alan “⁵ cümlesi ziyade olarak yer alır.

- Selam ile ilgili İbn Abbas'tan gelen mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Şeybânî'de şu şekilde bulunur.

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ عَطَاءٍ، أَنَّهُ قَالَ: كُنْتُ جَالِسًا عِنْدَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، فَدَخَلَ عَلَيْهِ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ، فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ، ثُمَّ زَادَ شَيْئًا مَعَ ذَلِكَ أَبْصًا، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ، وَهُوَ يَوْمِئِذٍ قَدْ ذَهَبَ بَصَرُهُ، مَنْ هَذَا؟ فَقَالُوا: هَذَا الْيَمَانِيُّ الَّذِي يَغْنَاكَ، فَعَرَفُوهُ إِيَّاهُ، قَالَ: فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: إِنَّ السَّلَامَ انْتَهَى إِلَى الْبَرَكَةِ⁶.

Süveyd altı çizili cümlelerin bulunmamasıyla diğer nüshalardan önemli

¹ Mâlik, (Süveyd), Tâlâk, 24/386.

² Mâlik, (Zührî), Câmi`, 4/1859; (Leysî), Câmi`, 4/2604; (Süveyd), Câmi`, 21/678; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 570-571/763.

³ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 570-571/763.

⁴ Mâlik, (Zührî), Câmi`, 31/1960; (Leysî), Câmi`, 32/2695; (Süveyd), Câmi`, 33/707.

⁵ Mâlik, (Şeybânî), Câmi`, 1/926.

⁶ Mâlik, (Zührî), Câmi`, 48/2019; (Leysî), Câmi`, 50/2757; (Şeybânî), Siyer, 30/914.

oranda farklılaşmıştır.¹

- Temkinli konuşmayla ilgili Ebû Hüreyre'den gelen mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî'de şu şekildedir:

إِنْ أَبَا هُرَيْرَةَ، قَالَ: إِنَّ الرَّجُلَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مَا يُلْقَى لَهَا بَالًا، يَهْوِي بِهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مَا يُلْقَى لَهَا بَالًا، يَرْفَعُهُ اللَّهُ بِهَا فِي الْجَنَّةِ.²

Altı çizili ifadelerin bulunmadığı Süveyd,³ diğer nüshalardan ayrılmıştır.

- Ribayla ilgili Hz. Ömer'den gelen mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve İbnü'l-Kâsım nüshalarında rivayet küçük farklılıklarla şu şekildedir.

أَنَّ عُمَرَ، قَالَ: لَا تَتَّبِعُوا الذَّهَبَ بِالدَّهَبِ إِلَّا مِثْلًا بِمِثْلٍ، وَلَا تُشْفُوا بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ، وَلَا تَتَّبِعُوا الْوَرَقَ بِالْوَرَقِ إِلَّا مِثْلًا بِمِثْلٍ، وَلَا تُشْفُوا بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ، وَلَا تَتَّبِعُوا الذَّهَبَ بِالْوَرَقِ أَحَدُهُمَا غَائِبٌ، وَالْآخَرُ نَاجِزٌ، وَإِنْ اسْتَنْظَرَكَ إِلَى أَنْ يَلِجَ إِلَى بَيْتِهِ، فَلَا تُنْظِرُهُ، إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمُ الرَّمَاءَ وَالرَّمَاءُ مِنَ الرَّبَا.⁴

Altı çizili ifadelerin bulunmadığı Şeybânî⁵, diğer nüshalardan ayrışma göstermektedir.

- Azille ilgili İbn Ömer'den gelen mevkûf rivayet, Yahyâ el-Leysî nüshasında şu şekildedir.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّهُ: كَانَ لَا يَغْزُلُ وَكَانَ يَكْرَهُ الْعَزْلَ⁶

Süveyd nüshasında altı çizili cümle yer almamaktadır.⁷ İbn Bükeyr rivayetinde ise sadece “كَانَ لَا يَغْزُلُ” cümlesi bulunmaktadır.⁸ Burada Mâlik'in nakildeki farklılığından söz edilmesi daha isabetli gözükmemektedir.

- Koyunların yanında namaz kılmayla ilgili Ebû Hüreyre'den gelen mevkûf

¹ Mâlik, (Süveyd), Câmi`, 14/664.

² Mâlik, (Zührî), Câmi`, 68/2073; (Leysî), Câmi`, 72/2819; (Süveyd), Câmi`, 53/759.

³ Mâlik, (Süveyd), Câmi`, 53/759.

⁴ Mâlik, (Zührî), Büyû`, 15/2542; (Leysî), Büyû`, 16/1849; (Süveyd), Büyû`, 14/236.

⁵ Mâlik, (Şeybânî), Şarf, 0/813.

⁶ Mâlik, (Leysî), Talâk, 34/1743.

⁷ Mâlik, (Süveyd), Talâk, 23/380.

⁸ Mâlik, (İbn Bükeyr), 285b.

rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Süveyd'de şu lafızlarla yer alır.

عَنْ حُمَيْدِ بْنِ مَالِكٍ بْنِ خُنَيْمٍ، أَنَّهُ قَالَ: كُنْتُ مَعَ أَبِي هُرَيْرَةَ بِأَرْضِهِ بِالْعَقِيقِ، فَأَتَاهُ قَوْمٌ مِنَ الْمَدِينَةِ عَلَى دَوَابٍّ فَنَزَلُوا عِنْدَهُ، قَالَ حُمَيْدٌ: قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: اذْهَبْ إِلَى أُمِّي فَقُلْ: إِنَّ ابْنَكَ يُفَرِّئُكَ السَّلَامَ، وَيَقُولُ: أَطْعَمِينَا شَيْئًا، قَالَ: فَوَضَعْتُ ثَلَاثَةَ أَقْرَاصٍ فِي صَحْفَةٍ، وَشَيْئًا مِنْ مِلْحٍ وَرَبِيتِ فَوَضَعْتُهَا عَلَى رَأْسِي، وَحَمَلْتُهَا إِلَيْهِمْ، فَلَمَّا وَضَعْتُهَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ، كَبَّرَ أَبُو هُرَيْرَةَ وَقَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَشْبَعَنَا مِنَ الْخُبْزِ بَعْدَ أَنْ لَمْ يَكُنْ طَعَامُنَا إِلَّا الْأَسْوَدَيْنِ: التَّمْرَ وَالْمَاءَ، فَلَمْ يُصِيبِ الْقَوْمَ مِنَ الطَّعَامِ شَيْئًا، فَلَمَّا انْصَرَفُوا، قَالَ: يَا ابْنَ أَخِي، أَحْسِنْ إِلَى غَنَمِكَ، وَامْسَحِ الرُّعَامَ عَنْهَا، وَأَطِبْ مُرَاحَهَا، وَصَلِّ فِي نَاجِيَّتِهَا، فَإِنَّهَا مِنْ دَوَابِّ الْجَنَّةِ، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَيُوشِكُ أَنْ يَأْتِيَ عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ يَكُونُ الثَّلَاثَةُ مِنَ الْغَنَمِ أَحَبَّ إِلَى صَاحِبِهَا مِنْ دَارٍ مَرْوَانٍ¹.

أَحْسِنْ إِلَى غَنَمِكَ، وَأَطِبْ مُرَاحَهَا، وَصَلِّ فِي “

Şeybânî'de ise bu rivayet ihtisar edilerek “

lafızlarıyla nakledilmiştir.²

- Uhud şehitleriyle ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab'da şu lafızlarla bulunur.

أَنَّ عُمَرَو بْنَ الْجُمُوحِ وَعَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرِو بْنِ حَرَامِ الْأَنْصَارِيِّينِ، ثُمَّ السَّلْمِيِّينَ كَانَا قَدْ خَرَقَ السَّيْلُ قَبْرَهُمَا أَوْ حَفَرَ عَنْهُمَا، لِئَعْيَرَا مِنْ مَكَانِهِمَا وَكَانَا فِي قَبْرِ وَاحِدٍ فَوْجِدًا لَمْ يَتَغَيَّرَا، كَانَمَا مَاتَا بِالْأَمْسِ، وَكَانَ أَحَدُهُمَا قَدْ جُرِحَ فَوَضَعَ يَدَهُ عَلَى جُرْحِهِ، فَذُوقَ وَهُوَ كَذَلِكَ، فَأَمِيطَتْ يَدُهُ عَنْ جُرْحِهِ، ثُمَّ أُرْسِلَتْ فَرَجَعَتْ كَمَا كَانَتْ، وَكَانَ بَيْنَ أَحَدٍ، وَبَيْنَ يَوْمٍ حُفِرَ عَنْهُمَا سَبْتُ وَأَرْبَعُونَ سَنَةً³.

Yahyâ el-Leysî'de “وَهُمَا مِمَّنْ اسْتَشْهَدَ يَوْمَ أُحُدٍ” cümlesi ziyadedir.⁴

- Secdeye güç yetiremeyen hastanın namaz kılışıyla ilgili İbn Ömer'den gelen mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî ve Süveyd'de şu şekildedir:

إِذَا لَمْ يَسْتَطِعِ الْمَرِيضُ السُّجُودَ، أَوْ مَأْ بِرَأْسِهِ إِيْمَاءً، وَلَمْ يَرْفَعْ إِلَى جَبْهَتِهِ شَيْئًا⁵.

Şeybânî nüshası, “وَلَمْ يَرْفَعْ إِلَى جَبْهَتِهِ شَيْئًا” cümlesi yer almadığı için⁶ diğer nüshalardan ayrılmaktadır.

¹ Mâlik, (Zührî), Câmi', 31/1965; (Leysî), Câmi', 32/1967; (Süveyd), Câmi', 33/708.

² Mâlik, (Şeybânî), Şalât, 51/179.

³ Mâlik, (Zührî), Cihâd, 15/938.

⁴ Mâlik, (Leysî), Cihâd, 21/1348.

⁵ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 84/556; (Leysî), Şalât, 108/464; (Ka'nebî), Kible, 83/316.

⁶ Mâlik, (Şeybânî), Şalât, 85/280.

- Hz. Meymûne'nin namaz kılışıyla ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Ka'nebî'de şu lafızlarla yer alır.

وَكَانَ عُبَيْدُ اللَّهِ فِي حَجَرٍ مَيْمُونَةٍ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهَا مَيْمُونَةٌ كَانَتْ تُصَلِّي فِي الدَّرْعِ وَالْخِمَارِ لَيْسَ عَلَيْهَا إِزَارٌ¹.

Şeybânî'de "وَكَانَ عُبَيْدُ اللَّهِ فِي حَجَرٍ مَيْمُونَةٍ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ" cümlesi eksiktir.

- Bedene kurbanından faydalanmayla ilgili maktû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Süveyd nüshasında şu şekildedir.

إِنْ اضْطَرَرْتُ إِلَى بَدَنَتِكَ فَارْكَبْهَا رُكُوبًا غَيْرَ فَادِحٍ، وَإِنْ اضْطَرَرْتُ إِلَى لَبَنِيهَا فَاشْرَبْ، مَا بَعْدَ رِيٍّ فَصِيلِهَا، فَإِذَا نَحَرْتَهَا فَانْحَرْ فَصِيلَهَا مَعَهَا².

Şeybânî nüshası altı çizili cümlelerin bulunmamasıyla diğerlerinden farklılaşmıştır.³

- Boşanmada muhayyerlik haklarıyla ilgili Saîd b. Müseyyeb'den gelen maktû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve İbn Bükeyr'de küçük farklılıklarla birlikte şu lafızlarla gelmektedir.

عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّهُ قَالَ: أَيُّمَا رَجُلٍ تَزَوَّجَ امْرَأَةً، وَبِهِ جُنُونٌ أَوْ بَرَصٌ، فَإِنَّهَا تُخَيَّرُ فَإِنْ شَاءَتْ قَرَّتْ، وَإِنْ شَاءَتْ فَارْقَتْ⁴.

Şeybânî'de rivayetin devamında "ولا خيار لها إلا في العنين والمجبوب" cümlesi ziyadedir.⁵

- Avlanmayla ilgili Saîd b. Müseyyeb'den gelen maktû rivayetin en uzun şekli İbn Ziyâd'da yer alır.

عن سعيد بن المسيب أنه كان ينهى أن تقتل الإنسانية بمثل ما يقتل به الصيد من الرمي وأشباه ذلك مما ينال به قتل الصيد والذي يوجد من الصيد حياً فيصبر فيرمى أو يرسل عليه الضواري فإن ذلك بمنزلة الإنسانية لا يقتل بما يقتل

¹ Mâlik, (Zührî), Şalât, 32/362; (Leysî), Şalât, 85/380; (Ka'nebî), Şalât, 31/199.

² Mâlik, (Zührî), Menâsik, 38/1205; (Leysî), Menâsik, 45/1111; (Süveyd), Menâsik, 26/528.

³ Mâlik, (Şeybânî), Menâsik, 11/411.

⁴ Mâlik, (Zührî), Talâk, 9/1605; (Leysî), Talâk, 10/1629; (İbn Bükeyr), 272a.

⁵ Mâlik, (Şeybânî), Nikâh, 11/539.

به الصيد، ولا ينبغي أكله، وكذلك الإنسية¹.

أنه كَانَ يَنْهَى أَنْ تُقْتَلَ الْإِنْسِيَّةُ، بِمَا يُقْتَلُ بِهِ الصَّيْدُ مِنَ الرَّمْيِ وَأَشْبَاهِ “ Rivayet Ebû Mus‘ab’da “كَانَ يَكْرَهُ أَنْ تُقْتَلَ الْإِنْسِيَّةُ، بِمَا يُقْتَلُ بِهِ “ Yahyâ el-Leysî ve İbn Bûkeyr’de “ذلك مما ينال به الصيد كان يكره أن تقتل الإنسية” lafızlarıyla yer almaktadır.² Farklılığın Mâlik’in farklı zamanlardaki nakillerinden kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

- Yaralanmaların diyetiyle ilgili Süleyman b. Yesâr’dan gelen maktû rivayet, Ebû Mus‘ab, İbn Bûkeyr ve Yahyâ el-Leysî’de şu lafızlarla yer alır.

سَمِعَ سُلَيْمَانَ بْنَ يَسَارٍ يَذْكُرُ أَنَّ الْمُوضِحَةَ فِي الْوَجْهِ مِثْلُ الْمُوضِحَةِ فِي الرَّأْسِ، إِلَّا أَنَّ تَعْيِبَ فَيَزَادُ فِي عَقْلِهَا مَا يَبْنَاهَا وَبَيْنَ نَصْفِ عَقْلِ الْمُوضِحَةِ فِي الرَّأْسِ، فَيَكُونُ فِيهَا خَمْسٌ وَسَبْعِينَ دِينَارًا³

Altı çizili cümlelerin bulunmadığı Şeybânî⁴, diğer nüshalardan ayrılmaktadır.

- Diyetin miktarıyla ilgili Saîd b. Müseyyeb’den gelen maktû rivayet, Ebû Mus‘ab ve Şeybânî’de bazı farklılıklarla şu şekildedir.

عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: إِذَا أُصِيبَتِ السِّنُّ فَاسْوَدَّتْ فَبَيْنَهَا عَقْلُهَا تَامًا⁵.

فَإِنْ “ Yahyâ el-Leysî ve İbn Bûkeyr’de bazı farklılıklarla rivayetin devamı “طَرَحْتُ بَعْدَ أَنْ تَسْوَدَّ فَبَيْنَهَا عَقْلُهَا أَيْضًا تَامًا” lafızlarıyla nakledilir.⁶ Bu farklılığın Mâlik’ten kaynaklanan sebeplere dayandığı düşünülmektedir.

- Canlı hayvanı et karşılığında satmayla ilgili Saîd b. Müseyyeb’den gelen maktû rivayet, Ebû Mus‘ab, Yahyâ el-Leysî, Süveyd ve İbnü’l-Kâsım’da şu lafızlarla bulunur.

قَالَ أَبُو الزِّنَادِ: قُلْتُ لِسَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ: أَرَأَيْتَ رَجُلًا اشْتَرَى شَارِفًا بَعْثَرِ شَيْءٍ؟ فَقَالَ سَعِيدٌ: إِنْ كَانَ اشْتَرَاهَا لِيُنَحَرَهَا

¹ Mâlik, (İbn Ziyâd), Daḥâyâ, 0/41.

² Mâlik, (Zührî), Daḥâyâ, 11/2170; (Leysî), Sayd, 1/1416; (İbn Bûkeyr), 186b.

³ Mâlik, (Zührî), ‘Aql, 1/2269; (Leysî), ‘Aql, 10/2496; (İbn Bûkeyr), 226a.

⁴ Mâlik, (Şeybânî), ‘Aql, 8/676.

⁵ Mâlik, (Zührî), ‘Aql, 13/2286; (Şeybânî), ‘Aql, 3/669. Ebû Mus‘ab’da rivayetin sonunda “tâmmen” kelimesi yoktur.

⁶ Mâlik, (Leysî), ‘Aql, 12/2512; (İbn Bûkeyr), 227a.

Şeybânî'de rivayetin başında yer alan “تُؤَيَّ عَنْ بَيْعِ الْحَيَوَانِ بِاللَّحْمِ” cümlesi ziyadedir.²

Nüshalar arasında 65 rivayette eksik veya ziyade cümle şeklinde 66 farklılık yer almaktadır. Bu rivayetlerden 29'u merfû, 30'u mevkûf, 6'sı maktûdur. Eksik cümlelerin farklılığının kaynağı, 53 rivayette ilk râviler/nüsha sahipleri; beşi merfû, ikisi mevkûf, ikisi maktû toplam 9 rivayette Mâlik; ikisi merfû, ikisi mevkûf toplam 4 rivayette sonraki râvi ve müstensihler olarak değerlendirilmiştir.

Nüsha sahiplerinin neden olduğu farklılıklarda 10'u merfû, 17'si mevkûf, 4'ü maktû toplam 31 rivayette Şeybânî; 3'ü merfû, 3'ü mevkûf toplam 6 rivayette Yahyâ el-Leysî; 8'i merfû, 6'sı mevkûf toplam 14 rivayette Süveyd; 2 merfû rivayette ise Ka'nebî sorumlu kişi olarak gözükmemektedir.

Sonuç olarak bu rivayetlerdeki farklılıkların kaynağı büyük oranda ilk râvilerin farklı tercih, hata, vehim veya başka bir nedenle yaptığı ziyade ve kısaltmalardır. Diğer nüshalarla yapılan karşılaştırmada bu husus açıkça ortaya çıkmaktadır.

d. Eksik/Farklı Kelime veya Kelime Grubu

Bu başlık altında nüshalar arasında anlamı değiştiren veya hükme etki eden önemli kelime veya kelime grupları şeklindeki farklılıklar ele alınmıştır. Elde edilen sonuçlar merfû, mevkûf ve maktû sıralamasına göre verilmiştir. Arapça metinler aktarılırken küçük farklılıklar gözardı edilmiştir.

- Hz. Peygamber zamanında erkek ve kadınların birlikte abdest aldıklarını

¹ Mâlik, (Zührî), Büyû`, 26/2616; (Leysî), Büyû`, 27/1914; (Süveyd), Büyû`, 25/250; (İbnü'l-Kâsım), Büyû`, 24/133.

² Mâlik, (Şeybânî), Büyû`, 14/781.

ifade eden merfû rivayet, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî, Şeybânî, İbnü'l-Kâsım ve Süveyd'de küçük farklılıklarla şu şekildedir:

إِنْ كَانَ الرَّجَالُ وَالنِّسَاءُ فِي زَمَانِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، لَيَتَوَضَّئُونَ جَمِيعًا¹.

Ebû Mus'ab rivayetinin sonunda “من إناء واحد” ifadesi ziyadedir.² Bu farklılığın Ebû Mus'ab'dan kaynaklanması muhtemel gözükmemektedir.

- İpekli giyme, altın yüzük takma ve rükûda Kur'an okumanın yasaklandığı merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Süveyd, İbn Ufeyr, Şeybânî ve İbn Bükeyr nüshalarında küçük farklılıklarla şu şekildedir.

نَهَى عَنْ لُبْسِ الْقَسْبِيِّ، وَالْمَعْصَفِرِ، وَعَنْ تَخَنُّمِ الذَّهَبِ، وَعَنْ قِرَاءَةِ الْقُرْآنِ فِي الرُّكُوعِ³

Bu ifadeler noktasında nüshalarda bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Yahyâ el-Leysî nüshasında “المعصفر” kısmı bulunmaz.⁴ Ebû Mus'ab, câmi' kitabında “عن القراءة في الركوع”, İbnü'l-Kâsım ve Ka'nebî “عن القراءة في الركوع” olarak vermektedir.⁵ Şeybânî ve Ka'nebî'de “المعصفر” yerine “عن لبس المعصفر” ifadesi vardır.⁶ İbnü'l-Kâsım, bu hadisi salât kitabında “عَنْ قِرَاءَةِ الْقُرْآنِ فِي الرُّكُوعِ” şeklinde nakleder.⁷ Dâni, bu hadisin İbnü'l-Kâsım ve diğerlerinde câmi' kitabında yer aldığını ve “المعصفر” ziyadesinin bulunduğunu kaydeder.⁸ İbn Abdilber, Yahyâ el-Leysî'de “عَنْ تَخَنُّمِ الذَّهَبِ، وَعَنْ قِرَاءَةِ الْقُرْآنِ فِي الرُّكُوعِ” cümlesinin yer almadığı tespitini yapar.⁹ Elimizdeki tahkikli Yahyâ el-Leysî nüshasında ise bu ifadeler vardır. “المعصفر”

¹ Mâlik, (Leysî), Şalât, 11/48; (Şeybânî), Şalât, 7/35; (Ka'nebî), Şalât, 3/33; (Süveyd), Şalât, 3/28; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 189/206; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 511/645.

² Mâlik, (Zührî), Şalât, 3/56.

³ Mâlik, (Zührî), Şalât, 7/224; (Süveyd), Câmi', 26/688; (Şeybânî), Şalât, 90/287; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 547/723.

⁴ Mâlik, (Leysî), Şalât, 46/212.

⁵ Mâlik, (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 212/261; (Zührî), Câmi', 15/1901; (Ka'nebî), Şalât, 5/120.

⁶ Mâlik, (Şeybânî), Şalât, 90/287; (Ka'nebî), Şalât, 5/120; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 547/723. Cevherî'de “an lübsi'l-muasfar” yerine “ve'l-muasfar” ifadesi yer almaktadır.

⁷ Dâni, *el-İmâ'*, 2/323-324.

⁸ Dâni, *el-İmâ'*, 2/324-325.

⁹ İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 247-248.

kelimesi ise yer almamaktadır. Buradaki asıl farklılığın Yahyâ el-Leysî'den sonraki râvilerden kaynaklandığını düşünmekteyiz. Diğer nüshalardaki farklılığın ise daha sınırlı kaldığı gözükmemektedir.

- İmamın “âmîn” demesiyle, meleklerin “âmîn” demesi tevafuk edince günahların bağışlanacağıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî, Şeybânî, Süveyd, İbn Bükeyr ve İbnü'l-Kâsım nüshasında şu şekildedir.

قَالَ: إِذَا أَمَّنَ الْإِمَامُ فَأَمِنُوا فَإِنَّهُ مَنْ وَافَقَ تَأْمِينُهُ تَأْمِينَ الْمَلَائِكَةِ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ.¹

Cevherî'nin verdiği bilgilere göre Ka'nebî'de “مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ” ifadesi yer almaz. Bu ifade İbn Vehb'in rivayetinde yer alır.² İbn Abdilber, bu hadisin sened ve metninde bir ihtilaf olmadığını kaydeder.³ Netice itibarıyla buradaki farklılığın, Ka'nebî nüshalarının bazısındaki eksiklikten kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

- Hz. Peygamber'in namaza başlaması ve rükusuyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr ve Ka'nebî'de şu şekildedir.

كَانَ إِذَا افْتَتَحَ الصَّلَاةَ يَرْفَعُ يَدَيْهِ حَدَّوْ مَنْكِبَيْهِ، فَإِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ رَفَعَهُمَا كَذَلِكَ، وَقَالَ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ، وَكَانَ لَا يَفْعَلُ ذَلِكَ فِي السُّجُودِ.⁴

Süveyd'de ilk ifade “إِذَا كَبَّرَ رَفَعَهُمَا وَإِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ رَفَعَهُمَا” şeklinde olup rükuya eğilirken ve rükudan kalkarken ellerin kaldırılacağını anlatmaktadır.⁵ Benzer şekilde İbnü'l-Kâsım ilk ifadeyi “وَإِذَا كَبَّرَ لِلرُّكُوعِ وَإِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ رَفَعَهُمَا” lafızlarıyla vermiştir.⁶ Şeybânî'de ilgili cümle “وَإِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ رَفَعَهُمَا” şeklindedir.

¹ Mâlik, (Zührî), Şalât, 13/252; (Leysî), Şalât, 51/231; (Şeybânî), Şalât, 38/135; (Ka'nebî), Şalât, 11/134; (Süveyd), Şalât, 13/95; (İbn Bükeyr), 49b, 50a; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 65/18.

² Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 142-143/140.

³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 7/8.

⁴ Mâlik, (Zührî), Şalât, 4/204; (Leysî), Şalât, 44/196; (Ka'nebî), Şalât, 3/109; (İbn Bükeyr), 39b, 40a; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 174/176.

⁵ Mâlik, (Süveyd), Şalât, 4/78.

⁶ Mâlik, (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 92/59.

”الرُّكُوعَ رَفَعَ يَدَيْهِ” lafızlarıyla yer almakta olup, hadisin bütününe bakıldığında sadece sondaki ”وَكَانَ لَا يَفْعَلُ ذَلِكَ فِي السُّجُودِ” cümlesinin bulunmadığı görülmektedir.¹

İbn Abdilber’in tespitine göre, Yahyâ el-Leysî, Ka’nebî, Ebû Mus’ab, İbn Bükeyr, Saîd b. Ufeyr, kardeşinin oğlunun rivayetine göre İbn Vehb ve Şâfiî, hadiste rükuya eğildiğinde elleri kaldırmayı zikretmemiştir. Ona göre, İbn Vehb, İbnü’l-Kâsım, Abdullah b. Yûsuf et-Tinnîsî, Şeybânî, Mutarrif b. Abdullah, Kuteybe b. Saîd ve Ma’n b. İsâ’nın Mâlik’ten naklettiği rükuya eğilirken ve kalkarken elleri kaldırmayı zikrettiği rivayet doğrudur.² Neredeyse *Muvatta’* râvilerini ikiye bölen bu derin ayrılığın Mâlik’in değişik meclislerinde ortaya çıkan farklı nakillerinden kaynaklanması muhtemel gözükmemektedir.

”وَكَانَ لَا يَفْعَلُ ذَلِكَ فِي السُّجُودِ” cümlesi ise Şeybânî dışındaki diğer tüm nüshalarda yer almasıyla önceki ihtilaftan farklılaşır. Bu nedenle, Hz. Peygamber’in secdedeki uygulamasını anlatan bu cümlenin İmam Şeybânî’nin tasarruflarından kaynaklanma ihtimali yüksektir.

- Hz Peygamber’in gece namazıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus’ab ve İbn Bükeyr’de şu lafızlarla yer alır.

فَقَامَ فَصَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَكَعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ ثُمَّ صَلَّى رَكَعَتَيْنِ طَوِيلَتَيْنِ طَوِيلَتَيْنِ، ثُمَّ صَلَّى رَكَعَتَيْنِ دُونَ اللَّتَيْنِ قَبْلَهُمَا، ثُمَّ صَلَّى رَكَعَتَيْنِ دُونَ اللَّتَيْنِ قَبْلَهُمَا، ثُمَّ أَوْتَرَ وَذَلِكَ ثَلَاثَ عَشْرَةَ رَكَعَةً.³

Şeybânî rivayetinde ”رَكَعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ” ifadesi yer almakla birlikte ”وَذَلِكَ ثَلَاثَ عَشْرَةَ رَكَعَةً” ifadesi yoktur. O ”طَوِيلَتَيْنِ” sözcüğünü de bir kez vemekle yetinmiştir.⁴ Ka’nebî ile Ebû Mus’ab nüshasındaki fark ”طَوِيلَتَيْنِ” sözcüğünü bir kez nakletmesidir.

¹ Mâlik, (Şeybânî), Şalât, 33/99.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 9/210-211; a.mlf., *et-Tekassî*, 157-158/212; Dâni, *el-İmâ’*, 2/340-344.

³ Mâlik, (Zührî), Şalât, 19/297; (İbn Bükeyr), 59ab; (İbnü’l-Kâsım-Kâbisî), 241/312.

⁴ Mâlik, (Şeybânî), Şalât, 46/166.

Cevherî'nin rivayetinde ise bu sözcük üç kez tekrarlanmaktadır.¹ Yahyâ el-Leysî'de ise “رَكْعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ” kelimeleri bulunmamakta, “طَوِيلَتَيْنِ” sözcüğü de iki kez tekrar etmektedir.²

Yahyâ el-Leysî, hadisin sevkine diğer *Muvatta'* râvilerine muhalefet ederek “رَكْعَتَيْنِ طَوِيلَتَيْنِ طَوِيلَتَيْنِ طَوِيلَتَيْنِ” olarak başlamıştır. Dâni, diğer râvilerin başladığı “رَكْعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ” ifadelerinin mahfuz olduğunu belirtmiştir.³ İbn Abdilber de bu noktada Yahyâ el-Leysî'ye mütâbaat eden *Muvatta'* râvisi bilmediğini söyledikten sonra onun “رَكْعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ” ifadesini düşürdüğünü ve bunun açık bir hata olduğunu belirtmektedir. İbn Abdilber'e göre *Muvatta'*ın bütün nüshalarında hadisin ilk cümlesi “فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ طَوِيلَتَيْنِ طَوِيلَتَيْنِ طَوِيلَتَيْنِ طَوِيلَتَيْنِ” şeklindedir. Yahyâ'nın “طَوِيلَتَيْنِ” sözcüğünü diğer râvilerin aksine iki kere tekrarlaması⁴ da kendi hatasından kaynaklanır.

Metnin içeriğinde değinilmesi gereken diğer bir farklılık ise rekatlari saydıktan sonra tamamının 13 rekat olduğunu belirten “ذَلِكَ ثَلَاثَ عَشْرَةَ رَكْعَةً” cümlesiyle ilgilidir. Bu ifadenin sadece Şeybânî'de bulunmaması onun râvi olarak yaptığı tasarruflardan biri olarak görülebilir.

- Hz. Peygamber'in kızının cesedinin yıkanmasıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Süveyd, İbnü'l-Kâsım ve Ka'nebî'de şu şekildedir:

اَغْسَلْنَاهَا ثَلَاثًا أَوْ خَمْسًا أَوْ أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ إِنْ رَأَيْتُمْ ذَلِكَ بِمَاءٍ وَسِدْرٍ...⁵

Yahyâ el-Leysî ve İbn Bükeyr rivyeti “إِنْ رَأَيْتُمْ ذَلِكَ” ifadesinin bulunmamasıyla, diğer nüshalardan ayrılmaktadır.⁶ Bildiği bütün *Muvatta'*

¹ Mâlik, (Ka'nebî), Şalât, 18/161; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 428/505.

² Mâlik, (Leysî), Şalât, 72/318.

³ Dâni, *el-İmâ'*, 2/164.

⁴ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 17/287-288; a.mlf., *et-Tekassî*, 284.

⁵ Mâlik, (Zührî), Cenâ'iz, 7/1005; (Süveyd), Cenâ'iz, 1/393; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 279/300; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 140/129.

⁶ Mâlik, (Leysî), Cenâ'iz, 1/592; (İbn Bükeyr), 130b.

rivayetlerinde “إِنْ رَأَيْتُنَّ ذَلِكَ” ifadesinin yer aldığını açıkça belirten İbn Abdilber’e göre, bu cümle sadece Yahyâ rivayetinden düşmüştür. Onun tespitlerine göre bu ifade Mâlik’ten ve onun bu rivayeti naklettiği Eyyûb b. Ebî Temîme’den gelen diğer rivayetlerde de bulunmaz.¹ Dâni de aynı minvalde bu rivayetin Yahyâ el-Leysî’nin nüshasının metninden düştüğünü, diğer râvilerde bu kelimelerin sabit olduğunu kaydetmiştir. İbnü’l-Arabî de bu eksikliğin Yahyâ el-Leysî’den kaynaklandığı konusunda hemfikirdir.² Netice itibariyle farklılığın Yahyâ el-Leysî’nin hatası sonucu meydana geldiğini söylemek mümkündür. İbn Bükeyr’de bulunmamasının ise sonraki ravi ve müstensihlerden kaynaklanması muhtemeldir.

- Ganimete ihanet edenin cenaze namazının kılınmasıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus’ab, Ka’nebî, İbn Bükeyr, İbnü’l-Kâsım ve çoğu *Muvatta’* râvisi tarafından şu şekilde nakledilir.

تُوفِّيَ رَجُلٌ يَوْمَ خَيْبَرٍ، فَذَكَرُوهُ لِرَسُولِ اللَّهِ³

Yahyâ el-Leysî, hadisin geçtiği yer ve zamanı “يوم حنين” kelimeleriyle Huneyn günü olarak zikreder.⁴ İbn Abdilber, Dâni, Bâcî ve Huşenî gibi *Muvatta’* uzmanı alimler, Yahyâ’nın metinde vehme düştüğünü söylemişlerdir. Onlara göre doğru olan *Muvatta’* râvilerinin çoğunluğunun naklettiği gibi “يَوْمَ خَيْبَرٍ” şeklinde olayın Hayber günü gerçekleştiğini ortaya koyan rivayetlerdir. Hadiste bahsedilen Yahudiler’in Huneyn’de bulunmadığı bilgisi de Yahyâ el-Leysî’nin buradaki vehminin açık bir kanıtı olarak ortada durmaktadır.⁵ Dolayısıyla bu kelime

¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/371-372; a.mlf., *et-Tekassî*, 30-31/24.

² Dâni, *el-İmâ’*, 4/305-306; İbnü’l-Arabî, *el-Mesâlik*, 3/503.

³ Mâlik, (Zührî), *Cihâd*, 11/924; (İbnü’l-Kâsım-Kâbisî), 355/504; (İbn Bükeyr), 202b; Cevherî, *Müsnedü’l-Muvatta’*, 607/819; Dâni, *el-İmâ’*, 2/170.

⁴ Mâlik, (Leysî), *Cihâd*, 13/1320.

⁵ Dâni, *el-İmâ’*, 2/170; Huşenî, *Aḥbârü’l-fuḳahâ’*, 352; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 23/386; Bâcî, *el-Müntekâ*, 4/399-400.

farklılığının Yahyâ'nın hatasından ileri geldiğini söylemek mümkündür.

- Âdet gören kadının hac ibadetiyle ilgili merfû rivayetin lafızları, Ebû Mus'ab, Ka'nebî, Süveyd, İbnü'l-Kâsım ve Şeybânî nüshalarında şu şekildedir.

أَفْعَلِي مَا يَفْعَلُ الْحَاجُّ غَيْرَ أَنْ لَا تَطُوفِي بِالْبَيْتِ حَتَّى تَطْهَرِي¹.

Yahyâ el-Leysî'de rivayetin sonu “وَلَا بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ حَتَّى تَطْهَرِي” şeklindedir.²

İbn Abdilber, diğer *Muvatta'* râvilerinin bu cümlede “وَلَا بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ” ifadesine yer vermediğini söyleyerek ziyadeyi Yahyâ'nın vehmi olarak gördüğü kanaatini serdetmiştir.³ Aynı minvalde görüş bildiren Dâni de söz konusu ziyadenin Yahyâ'nın tek kaldığı bir vehim olduğunu ifade etmiştir.⁴ Dolayısıyla bu hatanın da Yahyâ el-Leysî'den kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

- Hz. Peygamber'in Müzdelife'de akşam ve yatsı namazlarını cem' ederek kılmasıyla ilgili merfû rivayet, İbn Bükeyr, Ka'nebî, İbnü'l-Kâsım ve Süveyd nüshalarında şu şekilde yer alır.

أَنَّ أَبَا أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيَّ أَخْبَرَهُ أَنَّهُ صَلَّى مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ الْمَغْرِبَ، وَالْعِشَاءَ، بِالْمُزْدَلِفَةِ جَمِيعًا⁵.

Ebû Mus'ab nüshasında aynı isnadla gelen menâsik bölümündeki rivayette “جميعا” kelimesi yer alırken, salât kitabındakinde bu kelime yoktur.⁶ Bu farklılığın Ebû Mus'ab veya sonraki râvi ile müstensihlerden kaynaklandığını düşünmek mümkündür.

- Hutbe okunurken arkadaşına “sus” demenin yasaklanmasıyla ilgili merfû

¹ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 63/1325; (Şeybânî), Menâsik, 33/465; (Süveyd), Menâsik, 19/514; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 279/387; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 467/587.

² Mâlik, (Leysî), Menâsik, 74/1229.

³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 19/291; a.mlf., *et-Tekassî*, 330/537.

⁴ Dâni, *el-İmâ'*, 4/6-8

⁵ Mâlik, (Süveyd), Şalât, 31/118; (Ka'nebî), Şalât, 34/205; (İbn Bükeyr), 156a; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 344/844; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 596/805.

⁶ Mâlik, (Zührî), Şalât, 34/371, Menâsik, 69/1349.

rivayet, İbn Şihâb – Saîd b. Müseyyeb – Hz. Peygamber isnadıyla Ka'nebî, İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım, Ma'n b. İsâ ve İbn Ufeyr'de şu şekildedir:

إِذَا قُلْتَ لِصَاحِبِكَ أَنْصِتْ وَالْإِمَامُ يَخْطُبُ فَقَدْ لَغَوْتَ¹

Ka'nebî bu rivayeti *Muvatta'* dışında nakletmektedir. Kendi telif ettiği *Muvatta'*sında İbn Vehb ile *Musannef*'inde Abdürrezzâk, rivayeti aynı isnad ve lafızla nakletmiştir.² Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr ve bir grup *Muvatta'* râvisi ise bu rivayete yer vermemiştir.³ Ebû Mus'ab nüshasında "وَالْإِمَامُ يَخْطُبُ" kısmı, rivayetin sonunda, Hz. Peygamber'in sözünün tefsiri mahiyetinde bir cümle içerisinde "يُرِيدُ" "وَالْإِمَامُ يَخْطُبُ" şeklinde verilmiştir.⁴ Süveyd nüshasında ise "وَالْإِمَامُ يَخْطُبُ" kelimeleri hiç yer almadan "إِذَا قُلْتَ لِصَاحِبِكَ أَنْصِتْ فَقَدْ لَغَوْتَ" lafızlarıyla yer almıştır.⁵ Dolayısıyla bu rivayetteki Ebû Mus'ab metninin, muhtemelen kendi hatasıyla, Ebü'z-Zinâd metniyle karıştırıldığını söylemek mümkündür. Zira bu isnadla gelen ilk dönem tariklerinin hiçbirinde "يُرِيدُ بِذَلِكَ وَالْإِمَامُ يَخْطُبُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ" gibi bir cümle ziyadesi bulunmamaktadır. Süveyd nüshasındaki eksikliğin ise, kendisinden veya sonraki râvi/müstensihlerden kaynaklı bir hata olması muhtemel gözükmektedir.

- Hutbe okunurken arkadaşına sus demenin yasaklanmasıyla ilgili merfû rivayetin ikinci tariki Ebü'z-Zinâd – A'rec – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber senediyle Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr ve Süveyd'de şu lafızlarla yer alır:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِذَا قُلْتَ لِصَاحِبِكَ أَنْصِتْ فَقَدْ لَغَوْتَ. يُرِيدُ بِذَلِكَ: وَالْإِمَامُ يَخْطُبُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ.⁶

Ebü'z-Zinâd kanalıyla gelen rivayetin Cevherî'nin *Müsnedü'l-Muvatta'*'ındaki Ka'nebî naklinde, İbn Bükeyr'de ve Kâbisî'nin muhtasarındaki

¹ Mâlik, (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 62/13; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 138/134.

² İbn Vehb, *Muvatta'*, thk. Hişâm İsmâil, 80; Abdürrezzâk, *Musannef*, 3/223.

³ İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 530/6.

⁴ Mâlik, (Zührî), Cumâ, 52/437.

⁵ Mâlik, (Süveyd), Şalât, 51/138.

⁶ Mâlik, (Zührî), Cumâ, 52/438; (Süveyd), Şalât, 51/138; (İbn Bükeyr), 77a.

İbnü'l-Kâsım rivayetinde de aynı şerh cinsinden ifadeler mevcuttur.¹ Bu tarikten gelip, Şeybânî, Yahyâ el-Leysî ve elimizdeki Ka'nebî baskısında yer alan metinlerde ise “وَالْإِمَامُ يَخْطُبُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ” cümlesi bir tefsir mahiyetinde değil, Hz. Peygamber'in sözü olarak nakledilmiştir.² İbn Abdilber, çoğu *Muvatta'* râvisinin Yahyâ el-Leysî gibi aktardığını söyleyerek, şerh olarak aktarımı azınlıkta görüp bazı kişilere nispet etmektedir.³ *Tefsîrû'l-Muvatta'* sahibi Kunâzîî ise, İbn Bükeyr rivayetine dayanarak, burada Yahyâ el-Leysî'nin hadisi karıştırdığını ve şerh kabilinden ifadeleri hadis metnine idrac ettiğini söylemiştir.⁴ Netice itibariyle bu farklılığın Mâlik'e dayanan sebepleri olduğunu söylemek daha makul ve izah edici gelmektedir.

- Hz. Peygamber'in misvakı emretmesiyle ilgili İbn Şihâb – Humeyd - Ebû Hüreyre isnadıyla gelen merfû/mevkuf rivayet, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr ve Süveyd'de şu şekildedir:

لَوْلَا أَنْ يَشُقَّ عَلَى أُمَّتِهِ لِأَمْرِهِمْ بِالسَّوَالِكِ.⁵

Yahyâ el-Leysî ve Ka'nebî rivayetlerinin sonunda “مَعَ كُلِّ وُضُوءٍ”;⁶ İbnü'l-Kâsım'da “مع كل صلاة أو كل صلاة”, bazı rivayetlerde ise “مع كل صلاة” lafızlarıyla yer almaktadır.⁷ Yahyâ el-Leysî, elyazmasının hamışında yazdığına göre, İbn Vaddâh, “مَعَ كُلِّ وُضُوءٍ” ifadesinin İbn Şihâb'a ait olduğunu söylemiştir.⁸ Netice itibariyle bu farklılığın Mâlik'in farklı nakillerinden kaynaklandığı söylemek daha doğru gözükmemektedir.

¹ Mâlik, (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 252/333; (İbn Bükeyr), 77a; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 440/525; Kunâzîî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/166.

² Mâlik, (Leysî), Şalât, 61/273; (Şeybânî), Şalât, 66/230; (Ka'nebî), Şalât, 51/238.

³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 19/29.

⁴ Kunâzîî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/166.

⁵ Mâlik, (Zührî), Cumâ, 55/454; (Süveyd), Şalât, 50/137; (İbn Bükeyr), 15a.

⁶ Mâlik, (Leysî), Şalât, 40/171; (Ka'nebî), Şalât, 5/43.

⁷ Mâlik, (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 74/32; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 7/196.

⁸ Mâlik, (Leysî- A'zamî), Şalât, mhk. dipnotu., 2/89.

- Hz. Peygamber'in farz namazlarla birlikte kıldığı sünnetlerin sayısı ve keyfiyetini anlatan merfû rivayet, Ebû Mus'ab ve İbn Bükeyr'de şu şekildedir:
كَانَ يُصَلِّي قَبْلَ الظُّهْرِ رَكْعَتَيْنِ، وَبَعْدَهَا رَكْعَتَيْنِ، وَبَعْدَ الْمَغْرَبِ رَكْعَتَيْنِ فِي بَيْتِهِ، وَبَعْدَ صَلَاةِ الْعِشَاءِ رَكْعَتَيْنِ، وَكَانَ لَا يُصَلِّي بَعْدَ الْجُمُعَةِ حَتَّى يَنْصَرِفَ، فَيُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ فِي بَيْتِهِ¹.

Yahyâ el-Leysî, Süveyd, İbnü'l-Kâsım ve Ka'nebî'de rivayetin sonunda “ في ” ifâdesi yoktur.² Şeybânî ve İbn Vehb'in son cümlesi küçük farklılıklarla “ وَكَانَ ” şeklindedir. İbn Vehb'de akşam ve yatsı namazlarından sonra “ في بَيْتِهِ ” kelimesi yer alır.³ Bu farklılığın Mâlik'e dayanan sebepleri olduğu düşünülmektedir.

- Madenlerden zekât alınmasıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî, İbn Bükeyr ve Şeybânî nüshasında küçük farklılıklarla şu şekildedir:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قَطَعَ لِبَلَالِ بْنِ الْحَارِثِ الْمُزَنِيِّ مَعَادِنَ الْقَبْلِيَّةِ، وَهِيَ مِنْ نَاجِيَةِ الْفُرْعِ، فَبَلَكَ الْمَعَادِنُ لَا يُؤْخَذُ مِنْهَا إِلَّا الزَّكَاةُ⁴.

Süveyd nüshasında rivayetin sonu diğerlerinden farklı olarak “ لَا يُؤْخَذُ مِنْهَا إِلَّا ” şeklinde zekâtın miktarını bildirmektedir.⁵ Bu farklılığın Süveyd'den kaynaklandığını düşünmekteyiz.

- Orucu kasıtlı olarak bozmanın cezasıyla ilgili meşhur merfû rivayetin ilgili kısmı, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî, Süveyd, Şeybanî, İbn Bükeyr ve İbnü'l-Kâsım nüshasında şu şekildedir:

¹ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 84/551; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 14/167.

² Mâlik, (Leysî), Şalât, 108/459; (Ka'nebî), Kıble, 83/313; (Süveyd), Şalât, 80/179; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 187/200; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 513/653; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 14/167.

³ Mâlik, (Şeybânî), Şalât, 97/296; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 14/167-168.

⁴ Mâlik, (Zührî), Zekât, 2/651; (Leysî), Zekât, 3/668; (Ka'nebî), Zekât, 3/381; (Şeybânî), Zekât, 9/339; (İbn Bükeyr), 103a.

⁵ Mâlik, (Süveyd), Zekât, 1/209.

فَأَمَرَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُكَفِّرَ بِعَنْقِ رَقَبَةٍ، أَوْ صِيَامِ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ أَوْ إِطْعَامِ سِتِّينَ مِسْكِينًا¹

Ebû Mus'ab nüshası ile Cevherî'nin Ka'nebî'den naklettiği rivayette, keffaret orucunun peşpeşe tutulmasını ifade eden “مُتَتَابِعَيْنِ” kelimesi bulunmamaktadır.² İbn Abdilber, Dâni ve Dârekutnî bu farklılığa eserlerinde değinmemektedir.³ Sonuç olarak bu farklılığın Ebû Mus'ab'dan veya onun ile Ka'nebî'nin sonraki ravilerinden kaynaklanması muhtemel gözükmektedir.

- Musibetlere sabretmenin cehennem azabından kurtulmaya vesile olmasıyla ilgili merfû rivayet, Yahyâ el-Leysî, Süveyd, Ka'nebî, İbn Bükeyr ve İbnü'l-Kâsım'da şu şekildedir:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَا يَمُوتُ لِأَحَدٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ثَلَاثَةٌ مِنَ الْوَلَدِ، فَتَمَسَّهُ النَّارُ إِلَّا تَجَلَّهَ الْقَسَمُ⁴

Ebû Mus'ab rivayetinin sonunda Meryem sûresi 71. ayetine atıf yapılarak “لِقَوْلِهِ {وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا}” cümlesiyle nakledilmektedir.⁵ Cevherî'nin açıklamalarından, rivayeti ayetle ilişkilendirip tefsir edenin Mâlik olduğu anlaşılmaktadır.⁶ Netice itibarıyla bu ifadelerin Ebû Mus'ab tarafından Mâlik'in açıklamaları doğrultusunda metne dahil edilmesi muhtemel gözükmektedir.

- Kefen soyucularının lanetlendiği merfû rivayet, Yahyâ el-Leysî ve Süveyd'de şu şekildedir:

لَعَنَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمُخْتَفِيَ وَالْمُخْتَفِيَةَ يَعْنِي نَبَّاشَ الْقُبُورِ⁷

Ebû Mus'ab ve İbn Bükeyr'de, diğer nüshalarda rivayetin sonundaki şerh

¹ Mâlik, (Zührî), Şıyâm, 10/802; (Leysî), Şıyâm, 9/815; (Ka'nebî), Şıyâm, 10/498; (Süveyd), Şıyâm, 7/464; (Şeybânî), Şıyâm, 3/349; (İbn Bükeyr), 121a.

² Mâlik, (Zührî), Şıyâm, 10/802; (Zührî-Te'sîl), Şıyâm, 10/637; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 155/155.

³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 7/171; Dâni, *el-İlmâ'*, 3/332; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 36/75.

⁴ Mâlik, (Leysî), Cenâ'iz, 13/631; (Süveyd), Cenâ'iz, 7/403; (İbn Bükeyr), 134b; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 63/14; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 138-139/135.

⁵ Mâlik, (Zührî), Cenâ'iz, 3/982.

⁶ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 138-139/135.

⁷ Mâlik, (Leysî), Cenâ'iz, 15/637; (Süveyd), Cenâ'iz, 7/409.

kabilinden “يَعْنِي نَبَاشَ الْقُبُورِ” kelimeleri yoktur.¹ İbn Abdilber’e göre bu tefsir ifadeleri Mâlik’e aittir.² Bu farklılığın bazı öğrencilerin Mâlik’in rivayetle ilgili değerlendirmesini metne kaydederken, diğerlerinin bunu ihmal etmesinden kaynaklanması muhtemeldir.

- Kıran hacıcıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus‘ab, Ka‘nebî, İbn Bükeyr, İbnü’l-Kâsım ve Süveyd’de küçük farklılıklarla şu şekildedir:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: خَرَجَ إِلَى الْحَجِّ عَامَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ، فَمِنْ أَصْحَابِهِ مَنْ أَهَلَ بِالْحَجِّ، وَمِنْهُمْ مَنْ جَمَعَ الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ، وَمِنْهُمْ مَنْ أَهَلَ بِعُمْرَةٍ، فَأَمَّا مَنْ أَهَلَ بِعُمْرَةٍ فَحَلَّ وَأَمَّا مَنْ أَهَلَ بِالْحَجِّ أَوْ جَمَعَ الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ فَلَمْ يَحْلُوا حَتَّى كَانَ يَوْمَ النُّحْرِ.³

Şeybânî ve Yahyâ el-Leysî’de “حتى كان يوم النحر” ifadeleri bulunmamaktadır.⁴

Bu farklılık Mâlik’ten veya ilk râvilerin onun şerhini metne eklemesinden kaynaklanmış olabilir.

- Hz. Peygamber’in yaptığı umrelerin sayıldığı merfû rivayet, Ebû Mus‘ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr ve Ka‘nebî’de şu şekildedir:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اعْتَمَرَ ثَلَاثًا: عَامَ الْحُدَيْبِيَّةِ، وَعَامَ الْقُضَيْيَّةِ، وَعَامَ الْجِعْرَانَةِ.⁵

Süveyd nüshası “وَعَامَ الْقُضَيْيَّةِ” yerine “عام العقبة” kelime grubunu kullanmakla⁶ diğer nüshalardan ayrılmaktadır.

- İhramlının evlenme ve kız isteme yapamayacağını anlatıldığı merfû rivayet, Ebû Mus‘ab, Yahyâ el-Leysî, Ka‘nebî, İbn Bükeyr, İbnü’l-Kâsım ve Şeybânî’de şu şekildedir:

¹ Mâlik, (Zührî), Cenâ’iz, 6/999; (İbn Bükeyr), 137a.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 13/138.

³ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 14/1080; (Ka‘nebî), Menâsik, 12/594; (Süveyd), Menâsik, 16/508; (İbn Bükeyr), 143b, 144a; (İbnü’l-Kâsım-Kâbisî), 115/89.

⁴ Mâlik, (Leysî), Menâsik, 12/948; (Şeybânî), Menâsik, 6/393.

⁵ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 19/1103; (Leysî), Menâsik, 17/971; (Ka‘nebî), Menâsik, 17/614; (İbn Bükeyr), 145b.

⁶ Mâlik, (Süveyd), Menâsik, 21/517.

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا يَنْكِحَ الْمُحْرِمُ وَلَا يَخْطُبُ وَلَا يَنْكِحُ¹

İhramlı kişinin bir kadına talip olamayacağını anlatan “وَلَا يَخْطُبُ” ifadesinin bulunmadığı Süveyd², diğer nüshalardan farklılaşmaktadır.

- Mina günlerinin anlamıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus‘ab, İbn Bükeyr, Ka‘nebî ve Süveyd’de şu lafızlarla yer almaktadır.

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: بَعَثَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ حُذَافَةَ يَقُولُ: إِنَّهَا أَيَّامٌ أَكْلٍ وَشُرْبٍ وَذِكْرٍ لِلَّهِ يَعْنِي أَيَّامَ مِنَى³.

Yahyâ el-Leysî’de “يعني أيام منى” şeklindeki tefsir ifadesi yoktur.⁴ Muhtemelen bu farklılık, Yahyâ el-Leysî’nin Mâlik’in şerhini metne dahil etmemesinden kaynaklanmaktadır.

- Kadının kocası dışındaki bir kişiye üç günden fazla yas tutmasının yasaklandığı merfû rivayet, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr, Şeybânî, İbnü’l-Kâsım, Süveyd, İbn Ufeyr, Ma’n b. Îsâ, Ka‘nebî, Yûsuf et-Tinnîsî ve İbn Vehb’de şu lafızlarla aktarılmaktadır.

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَا يَجِلُّ لَامْرَأَةٍ تُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ تُحَدَّ عَلَى مَيِّتٍ فَوْقَ ثَلَاثِ لَيَالٍ إِلَّا عَلَى زَوْجٍ⁵

Sadece Ebû Mus‘ab rivayetinin sonunda “أربعة أشهر وعشرا” ziyadesiyle kocaya tutulan yasin süresine dair bir belirleme yapılmıştır.⁶ Abdurrezzâk’ın *Musannef*’inde de aynı isnadla yer alan rivayette, dört ay on günlük bir süreden

¹ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 31/1177; (Leysî), Menâsik, 22/977; (Şeybânî), Menâsik, 22/436; (Süveyd), Menâsik, 45/565; (İbn Bükeyr), 158b; (İbnü’l-Kâsım-Kâbisî), 215/266; Cevherî, *Müsnedü’l-Muvatta’*, 549/725.

² Mâlik, (Zührî), (Süveyd), Menâsik, 45/565.

³ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 24/1368, Şıyâm, 20/846; (Süveyd), Menâsik, 44/563, Şıyâm, 17/478; (Ka‘nebî), Şıyâm, 21/553; (İbn Bükeyr), 158a.

⁴ Mâlik, (Leysî), Menâsik, 44/1102.

⁵ Mâlik, (Leysî), Talâk, 35/1750; (Şeybânî), Talâk, 22/590; (Süveyd), Talâk, 22/376; (İbnü’l-Kâsım-Kâbisî), 213/263; (İbn Bükeyr), 286b; Cevherî, *Müsnedü’l-Muvatta’*, 551/729.

⁶ Mâlik, (Zührî), Talâk, 34/1720; Cevherî, *Müsnedü’l-Muvatta’*, 551/729; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 16/41-42.

bahsedilmemektedir.¹ Dolayısıyla bu ziyade ifadenin Ebû Mus'ab'tan kaynaklandığını söyleyebiliriz.

- Hamileyken, kocası ölen kadının iddetiyle ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr ve İbnü'l-Kâsım da şu şekildedir:

أَنَّ سُبَيْعَةَ الْأَسْلَمِيَّةَ نَفْسَتْ بَعْدَ وَفَاةِ زَوْجِهَا بِلَيْالٍ فَجَاءَتْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاسْتَأْذَنَتْهُ أَنْ تَتَكَحَّ فَأَذِنَ لَهَا فَتَكَحَّتْ.²

Yahyâ el-Leysî nüshasında rivayetin Hz. Peygamber'e nisbet edilen kısmı “قَدْ حَلَلْتُ فَأَتَكِحِي مَنْ شِئْتِ” şeklinde farklı bir formda sunulmuştur.³ Rivayet, Buhârî'de Yahyâ b. Kuzââ aracılığıyla Mâlik'ten aynı isnadla Ebû Mus'ab ve İbn Bükeyr'in metninde olduğu gibi yer almaktadır.⁴ Yahyâ el-Leysî'nin bu isnada eklediği metin, aslında aynı kişi ve olayla ilgili olup Ümmü Seleme'den gelen bir başka hadisin içeriğinde diğer *Muvatta'* râvileriyle uyum içerisinde nakledilmektedir.⁵ Netice olarak Yahyâ el-Leysî'nin, Sübey'a el-Eslemî hakkındaki rivayetin, Misver b. Mahreme tarikiyle gelen metnine, Ümmü Seleme'den nakledilen lafızları idrac ettiği anlaşılmaktadır.

- Zina eden ve hakkında dört şahidin bulunduğu kişinin cezasıyla ilgili merfû rivayet, Yahyâ el-Leysî'de şu şekilde aktarılmaktadır.

عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، أَنَّهُ أَخْبَرَهُ أَنَّ رَجُلًا اعْتَرَفَ عَلَى نَفْسِهِ بِالزَّانَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. وَشَهِدَ عَلَى نَفْسِهِ أَرْبَعَ مَرَّاتٍ فَأَمَرَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرُجِمَ.⁶

Ebû Mus'ab ve İbn Bükeyr nüshalarında recm fiilinden önce “وقد كان أحسن” cümlesiyle kişinin muhsan olduğu ifade edilmiştir.⁷ Kişinin ihsan özelliğine

¹ Abdurrezzâk, *Musannef*, 7/49 (No. 12131).

² Mâlik, (Zührî), *Ṭalâk*, 30/1704; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 335/474; (İbn Bükeyr), 283ab.

³ Mâlik, (Leysî), *Ṭalâk*, 30/1727.

⁴ Buhârî, *Ṭalâk*, 38/5312.

⁵ Mâlik, (Zührî), *Ṭalâk*, 30/1702; (Leysî), *Ṭalâk*, 30/1725; (Süveyd), *Ṭalâk*, 20/369;

⁶ Mâlik, (Leysî), *Hudûd*, 1/2377.

⁷ Mâlik, (Zührî), *Hudûd*, 0/1758; (Zührî-Te'sîl), *Hudûd*, 0/1284; (İbn Bükeyr), 349a.

dair bir ifadenin bulunmadığı Şeybânî nüshasında ise sonu “فَرَجَمَ” şeklinde değil, “فُحْدَ” yani had cezası uygulandı kelimesiyle verilmiştir.¹ İbn Abdilber’in tespitine göre ise rivayet, bütün *Muvatta’* nüshalarında Yahyâ el-Leysî’de olduğu gibi nakledilmiştir.² Netice itibariyle ihsan ile ilgili farklılığın Mâlik’ten kaynaklanması muhtemel olduğu gibi Ebû Mus’ab ve İbn Bükeyr’in olayla ilgili diğer rivayetlerden elde ettikleri bilgileri veya Mâlik’in yorumunu eklemiş olması da mümkündür. Nitekim rivayette geçen kişinin Mâiz b. Mâlik el-Eslemî olduğu ve olayın detayı çeşitli tariklerle nakledilmiştir.³ Recm yerine had cezası uygulandı lafızlarının tercih edilmesi ise Şeybânî’nin tasarrufu olarak değerlendirilebilir.

- Hz. Peygamber’in, kendisine meleklerin gelmesi ve Cebrâille konuşmasından dolayı soğan, pırasa ve sarımsak yemediğini anlatan merfû rivayet, Ebû Mus’ab, İbnü’l-Kâsım, İbn Bükeyr ve Mutarrif’de şu lafızlarla yer alır.

كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَأْكُلُ الثُّومَ وَلَا الْكَرَاثَ وَلَا الْبَصَلَ، مِنْ أَجْلِ أَنَّ الْمَلَائِكَةَ تَأْتِيهِ، وَمِنْ أَجْلِ أَنَّهُ يَكَلِّمُ جَبْرِيْلَ.⁴

Yahyâ el-Leysî ve Ka’nebî gibi bazı *Muvatta’* nüshalarında ise bu rivayet yer almaz.⁵ Süveyd nüshasında ise pırasa ve soğan sayılmakla birlikte sarımsağı ifade eden “الثوم” kelimesi bulunmamaktadır.⁶ Bu farklılığın, elyazmaları arasında bir farklılık kaydedilmediği için Süveyd’den kaynaklandığını söylemek daha doğru gözükmemektedir.

- Allah’ın şerrinden korunulmasını istediği şeylerin anlatıldığı merfû rivayet, Ebû Mus’ab, Yahyâ el-Leysî ve çoğu *Muvatta’* râvisinde şu şekildedir:

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ وَقَاهُ اللَّهُ شَرَّ اثْنَيْنِ وَلَجَ الْجَنَّةَ، مَا بَيْنَ لَحْيَيْهِ، وَمَا بَيْنَ رِجْلَيْهِ مَا بَيْنَ لَحْيَيْهِ،

¹ Mâlik, (Şeybânî), *Hudûd*, 2/697.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 12/103.

³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 12/108-109; Dâni, *el-Îmâ*, 5/318; Zürkânî, *Şerhu’z-Zürkânî*, 4/198-199.

⁴ Mâlik, (Zührî), *Câmi*, 31/1958; Dâni, *el-Îmâ*, 5/229.

⁵ İbn Abdilber, *el-Îstizkâr*, 1/392; Dâni, *el-Îmâ*, 5/229.

⁶ Mâlik, (Süveyd), *Câmi*, 33/704.

Süveyd nüshasında rivayet, diğer nüshalarla neredeyse aynı şekilde sonuna kadar nakledilmiş, sadece “مَا بَيْنَ رَجُلَيْهِ، وَمَا بَيْنَ رَجُلَيْهِ” ifadesi tekrarlanmadan bir kez verilmekle yetinilmiştir.² Şeybânî ise, karşılıklı diyalog içerisinde anlatılan bu rivayeti ihtisar ederek ve son kısmını tekrar etmeden aktarmıştır.³ Dolayısıyla bu farklılıkları iki nüsha sahibinin birbirinden bağımsız tasarruflar olarak görmemiz mümkündür.

- Kurban etlerinin üç günden fazla saklanması önce nehyedilişi, sonra serbest bırakılışının anlatıldığı merfû rivayet, Ebû Mus‘ab, Şeybânî, Ka‘nebî, İbn Bükeyr ve İbn Ziyâd nüshasında şu şekilde yer alır.

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: نَهَى عَنْ أَكْلِ لُحُومِ الضَّحَايَا بَعْدَ ثَلَاثِ نِجَمٍ قَالَ: بَعْدَ كُلِّهَا وَادَّخَرُوا وَتَزَوَّدُوا⁴.

Yahyâ el-Leysî ve Kâbisî'nin hazırladığı muhtasara göre İbnü'l-Kâsım'da son cümle “كُلُوا وَتَصَدَّقُوا وَتَزَوَّدُوا وَادَّخَرُوا” kurban etlerinden bir kısmının sadaka verilmesini isteyen bir ziyadeyle nakledilmiştir.⁵ Nesâî, *Sünen*'inde İbnü'l-Kâsım aracılığıyla Mâlik'ten bu isnadla naklettiği rivayette ise “وَتَصَدَّقُوا” kelimesine yer vermemiştir.⁶ İbn Abdilber ve Dâni'nin tasadduk etmeyi içermeyen naklettiği rivayetle ilgili herhangi bir ihtilaf kaydetmemesi onlara ulaşan nüshaların aynı olduğunu akla getirmektedir.⁷ Bâcî ise *el-Müntekâ*'sında rivayeti “وَتَصَدَّقُوا” kelimesiyle birlikte aktarır.⁸ İbnü'l-Arabî, rivayeti tasadduku içermeyen verdikten

¹ Mâlik, (Zührî), Câmî, 70/2077; (Leysî), Câmî, 75/2824; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 5/60-61.

² Mâlik, (Süveyd), Câmî, 55/764.

³ Mâlik, (Şeybânî), Nevâdir, 0/975.

⁴ Mâlik, (Zührî), Daḥâyâ, 4/2135; (Şeybânî), Daḥâyâ, 2/635; (İbn Ziyâd), Daḥâyâ, 0/14; (İbn Bükeyr), 184/a; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 229/240.

⁵ Mâlik, (Leysî), Daḥâyâ, 4/1392; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 124/105.

⁶ Nesâî, Daḥâyâ, 35/4467.

⁷ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 12/163; *et-Tekassî*, 190; Dâni, *el-İmâ'*, 2/123.

⁸ Bâcî, *el-Müntekâ*, 4/181.

sonra bazı tariklerde “وَتَصَدَّقُوا” kelimesinin yer aldığı tespitinde bulunmuştur.¹ Bu bilgiler birlikte değerlendirildiğinde ihtilafın kaynağının, Yahyâ el-Leysî ve İbnü'l-Kâsım'ın sonraki râvileri ve müstensihleri olduğunu söylemek daha doğru gözükmetedir.

- Kurban etlerinin üç günden fazla saklanmaması ve kabir ziyareti gibi birçok konunun yer aldığı merfû rivayet, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr ve Ka'nebî'de ufak farklılıklar şu şekildedir:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: قَدْ نَهَيْتُكُمْ عَنْ إِدْخَارِ لُحُومِ الْأَضْحَى بَعْدَ ثَلَاثِ فُكُلُوا، وَادْخُرُوا وَنَهَيْتُكُمْ عَنْ الْإِنْتِبَازِ، فَانْتَبِذُوا، وَكُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ، وَنَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ، فَرُزُّوْهَا وَلَا تَقُولُوا هُجْرًا.²

Yahyâ el-Leysî ve İbn Ziyâd'da rivayetin sonunda “وَلَا تَقُولُوا هُجْرًا” cümlesini şerh eden “يَعْنِي لَا تَقُولُوا سُوءًا” ifadesi ziyade olarak yer almaktadır.³ Bu farklılığın Mâlik'in farklı meclislerdeki şerhinden veya ilk râvilerin *Muvatta*'ya dahil etme noktasındaki tercihlerinden kaynaklı olduğu gözükmetedir.

- Kuru hurmanın, taze hurma karşılığında tahmini olarak satışıyla ilgili merfû rivayet, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr, Şeybânî, Süveyd, İbnü'l-Kâsım ve Ka'nebî nüshasında şu şekildedir:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْخَصَ لِصَاحِبِ الْعَرِيَّةِ أَنْ يَبِيعَهَا بِحَرْصِهَا⁴

Ebû Mus'ab'da rivayet, sonuna eklenen “من التمر” ziyadesiyle nakledilmiştir.⁵ Dolayısıyla bu ziyadenin Ebû Mus'ab'ın bir tasarrufu neticesinde metne girdiğini söylemek mümkündür.

- Farklı kalitedeki hurmaların fazlalıklı olarak değişimi hakkındaki merfû rivayet, Yahyâ el-Leysî, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr ve Ka'nebî nüshasında şu şekildedir:

¹ İbnü'l-Arabî, *el-Mesâlik*, 5/187.

² Mâlik, (Zührî), *Daḥâyâ*, 4/2137; (Ka'nebî), *Daḥâyâ*, 1/685; (İbn Bükeyr), 184ab.

³ Mâlik, (Leysî), *Daḥâyâ*, 4/1394; (İbn Ziyâd), *Daḥâyâ*, 0/16.

⁴ Mâlik, (Leysî), *Büyû*, 9/1813; (Şeybânî), *Büyû*, 1/757; (Süveyd), *Büyû*, 9/226; (İbnü'l-Kâsım), 7/36; (İbn Bükeyr), 225a; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*, 541/714.

⁵ Mâlik, (Zührî), *Büyû*, 8/2505; Dâni, *el-İmâ*, 2/160.

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اسْتَعْمَلَ رَجُلًا عَلَى خَيْبَرٍ فَجَاءَهُ بِتَمْرٍ جَنِيبٍ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَكُلْ تَمْرٍ خَيْبَرَ هَكَذَا؟ فَقَالَ: لَا وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّا لَنَأْخُذُ الصَّاعَ مِنْ هَذَا بِالصَّاعَيْنِ وَالصَّاعَيْنِ بِالثَّلَاثِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فَلَا تَفْعَلْ بَعِ الْجَمْعَ بِالدَّرَاهِمِ ثُمَّ ابْتَغِ بِالدَّرَاهِمِ جَنِيبًا.¹

قال في “Şeybânî, Süveyd ve İbnü'l-Kâsım nüshasında rivayetin sonunda “الميزان مثل ذلك” ziyadesi yer almaktadır.² Bu fazlalık, Buhârî'nin, aynı isnada sahip Kuteybe b. Saîd aracılığıyla naklettiği hadiste³ bulunmazken, Abdullah b. Yûsuf'tan gelen rivayette vardır.⁴ Netice itibariyle bu ihtilafın, Mâlik'in değişik meclislerdeki farklı aktarımlarına dayandığını söylemek mümkündür.

- Köpek satımı ile zina ve kahinlik yaparak elde edilen kazancın yasaklandığı merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Ka'nebî, İbn Bükeyr, Yahyâ el-Leysî ve İbnü'l-Kâsım'da şu lafızlarla aktarılır.

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْ ثَمَنِ الْكَلْبِ، وَمَهْرِ الْبَغِيِّ، وَخُلُوانِ الْكَاهِنِ.⁵

Süveyd nüshası, rivayetin sonunda yer alan “والسلف في العروض” ziyadesiyle diğer nüshalardan ayrılmaktadır.⁶

- Hz. Peygamber'in cehennem ve kabir azabı ile deccâlin ve canlı ve cansızların fitnesinden sığındığı merfû rivayet, İbnü'l-Kâsım'da şu şekildedir:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَدْعُو فَيَقُولُ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ جَهَنَّمَ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَالِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ⁷

Diğer *Muvatta'* râvilerinde tespit edilemeyen bu rivayet, İbn Vehb nüshasında “وَمِنْ شَرِّ الْمَسِيحِ الدَّجَالِ” yerine “مِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَالِ” ifadesiyle farklılık

¹ Mâlik, (Zührî), Büyû`, 11/2516; (Leysî), Büyû`, 12/1825; (İbn Bükeyr), 226ab; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 471/595.

² Mâlik, (Şeybânî), Şarf, 1/822; (Süveyd), Büyû`, 12/229; (İbnü'l-Kâsım), Büyû`, 10/48.

³ Buhârî, Büyû`, 88/2210.

⁴ Buhârî, Vekâlet, 3/2313.

⁵ Mâlik, (Zührî), Büyû`, 28/2622; (Leysî), Büyû`, 29/1918; (İbnü'l-Kâsım), Büyû`, 25/139; (İbn Bükeyr), 242b; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 203/214.

⁶ Mâlik, (Süveyd), Büyû`, 26/251.

⁷ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 450/550; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 128/110.

göstermiştir.¹ Ebu'l-Münzîr İsmâil b. Ömer aracılığıyla ve aynı isnadla nakledilip İbn Hanbel'in *Müsned*'inde yer alan rivayet ise İbn Vehb nüshasıyla uyumludur.² Sonuç olarak ihtilafın kaynağının İbnü'l-Kâsım olduğu söylenebilir.

- Evlerdeki yılanların öldürülmesini nehyeden merfû rivayet, İbnü'l-Kâsım ve İbn Ufeyr nüshalarında şu lafızlarla yer alır.

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: نَهَى عَنْ قَتْلِ الْحَيَّاتِ فِي الْبُيُوتِ³

Ka'nebî'de rivayet “نَهَى عَنْ قَتْلِ الْحَيَّاتِ فِي الْبُيُوتِ إِلَّا أَنْ يَكُونَ ذَا الطَّقَتَيْنِ وَالْأَبْتَرِ فَإِنَّهُمَا يَحْطِفَانِ” şeklinde belirli istisnalar getiren ziyade kelimelerle aktarılır.⁴ İbn Abdilber'e göre, bu isnadla nakledilen hadiste, diğer râvilere muhalefet ederek Ka'nebî'nin yaptığı ziyade bir galattır.⁵ Netice itibariyle bu farklılığın, Ka'nebî'nin rivayetlerin isnadını karıştırmamasından kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır.

- Vitir namazında selam vermeyele ilgili İbn Ömer'den gelen mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab'da şu şekildedir:

أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ يُسَلِّمُ مِنَ الرَّكْعَةِ وَالرَّكْعَتَيْنِ فِي الْوُتْرِ حَتَّى يَأْمُرَ بِبَعْضِ حَاجَتِهِ.⁶

Altı çizili kısım Ka'nebî'de “كان يسلم من الركعة في الوتر”⁷; Yahyâ el-Leysî'de “أَنَّهُ كَانَ يُسَلِّمُ فِي الْوُتْرِ بَيْنَ الرَّكْعَةِ وَالرَّكْعَتَيْنِ فِي الْوُتْرِ”⁸; Şeybânî'de “كَانَ يُسَلِّمُ بَيْنَ الرَّكْعَةِ وَالرَّكْعَتَيْنِ فِي الْوُتْرِ”⁹; Süveyd'de “كَانَ يُسَلِّمُ بَيْنَ الرَّكْعَتَيْنِ فِي الْوُتْرِ”¹⁰ şeklinde nakletmesini vehim olarak gören Huşenî,

¹ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 450/550; İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 546/37.

² İbn Hanbel, *el-Müsned*, 4/178.

³ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 543/718.

⁴ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 543/718.

⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 16/20.

⁶ Mâlik, (Zührî), *Şalât*, 20/306.

⁷ Mâlik, (Ka'nebî), *Şalât*, 19/166;

⁸ Mâlik, (Leysî), *Şalât*, 73/326.

⁹ Mâlik, (Şeybânî), *Şalât*, 79/258.

¹⁰ Mâlik, (Süveyd), *Şalât*, 17/101.

كان يأمر يسلم بين الركعتين “ doğrusunun Mâlik’ten nakleden diğer râvilerde olduğu gibi “ şeklinde olduğunu iddia eder.¹ Fakat elimizdeki nüshaların hiçbirinde Huşenî’nin söylediği şekilde bir cümle bulunmaması onun görüşünü zayıflatır. Aksine Süveyd nüshası da burada Yahyâ el-Leysî ile neredeyse aynıdır. Netice itibariyle buradaki nüshalar arasındaki farklılıkların Mâlik’ten kaynaklandığı söylenebilir.

- Hz. Ömer’den gelen, namazın önemi ve vakitleriyle ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus’ab, Ka’nebî ve Süveyd’de şu şekildedir:

وَالْعَصْرَ وَالشَّمْسُ بَيضاءَ نَفِيَّةً قَدَرُ مَا يَسِيرُ الرَّكْبُ فَرَسَخَيْنِ، أَوْ ثَلَاثَةً²

Yahyâ el-Leysî nüshasında rivayet bazı kelime ziyadeleriyle farklılaşmıştır.

وَالْعَصْرَ وَالشَّمْسُ مُرْتَفَعَةً بَيضاءَ نَفِيَّةً، قَدَرُ مَا يَسِيرُ الرَّكْبُ فَرَسَخَيْنِ أَوْ ثَلَاثَةً، قَبْلَ غُرُوبِ الشَّمْسِ³

Bâcî, “مُرْتَفَعَةً” kelimesini Ka’nebî, Süveyd ve Ebû Mus’ab’ın zikretmediğini teyid etmektedir. O, “قَبْلَ غُرُوبِ الشَّمْسِ” ifadesinde Yahyâ el-Leysî’ye mütâbaat edenin sadece İbn Habîb rivayetinden gelen Mutarrif nüshası olduğunu söylemektedir. İbnü’l-Kâsım, İbn Bükeyr, Süveyd b. Saîd ve Ebû Mus’ab’ın bu ifadeye yer vermediğini kaydeder.⁴ Netice itibariyle bu ihtilafın Yahyâ el-Leysî’den kaynaklandığını söylemek daha doğru gözükmemektedir.

- Önünden geçen şeylerden dolayı kişinin, namazının bozulmamasıyla ilgili İbn Ömer’den gelen mevkûf rivayet, Ebû Mus’ab, Yahyâ el-Leysî, Ka’nebî ve Süveyd’de şu şekildedir:

لَا يَقْطَعُ الصَّلَاةَ شَيْءٌ مِمَّا يَمُرُّ بَيْنَ يَدَيِ الْمُصَلِّيِ⁵.

Rivayetin sonundaki “مِمَّا يَمُرُّ بَيْنَ يَدَيِ الْمُصَلِّيِ” ifadesinin yer almadığı Şeybânî

¹ Huşenî, *Aḥbârü’l-fuḡahâ*, 351.

² Mâlik, (Zührî), *Şalât*, 1/6; (Ka’nebî), *Şalât*, 0/8; (Süveyd), *Şalât*, 0/8

³ Mâlik, (Leysî), *Şalât*, 1/6.

⁴ Bâcî, *el-Müntekâ*, 1/220.

⁵ Mâlik, (Zührî), *Şalât*, 45/417; (Leysî), *Şalât*, 96/429; (Ka’nebî), *Şalât*, 45/226; (Süveyd), *Şalât*, 42/129.

nüshası¹ diğerlerinden farklılaşmıştır.

- İbn Abbas'ın Mültezem'in yerini tarif ettiği mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Süveyd b. Saîd, Ka'nebî ve İbn Bükeyr'de şu lafızlarla yer alır.

مَا بَيْنَ الرُّكْنِ وَالْبَابِ الْمُتَنَزِّمُ.²

Ubeydullah b. Yahyâ'dan gelen Yahyâ el-Leysî rivayetinde "ما بين الركن والمقام" ifadesi İbn Vaddâh rivayetinde "مَا بَيْنَ الرُّكْنِ وَالْبَابِ" şeklindedir. İbn Abdilber'e göre "ما بين الركن والمقام" ifadesi mütâbi'i olmayan bir hatadır. Ne *Muvatta*'da ne de rivayetin geldiği diğer kanallarda bu şekilde bir kelime vardır.³ Huşenî'nin tespitine göre de Yahyâ "المقام" kelimesine yer vererek yanlış yapmıştır.⁴ Kunâziî ise Yahyâ rivayetindeki "بين الركن والمقام" ifadesini sahih görerek tarihsel verilerle açıklamaya çalışmaktadır.⁵ Netice itibariyle Yahyâ'nın nakilde bir hatasının söz konusu olduğu gözükmemektedir.

- Sabah veya akşam namazını kılıp sonra cemaate yetişenin durumuyla ilgili İbn Ömer'den gelen mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Ka'nebî'de şu lafızlarla yer alır.

مَنْ صَلَّى الْمَغْرِبَ أَوْ الصُّبْحَ، ثُمَّ أَدْرَكَهُمَا مَعَ الْإِمَامِ، فَلَا يُعِيدُهُمَا.⁶

Şeybânî nüshasında rivayetin sonunda "غَيْرَ مَا قَدْ صَلَّاهُمَا" ziyadesi bulunmaktadır.⁷ Diğer nüshalar tarafından desteklenmeyen bu kelime grubunun Şeybânî'ye dayandığı söylenebilir.

- İbn Ömer'in namazda kunut okumamasıyla ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab,

¹ Mâlik, (Şeybânî), Şalât, 81/275.

² Mâlik, (Zührî), Menâsik, 94/1453; (Leysî), 81/1276; Mâlik, (Süveyd), el-Menâsik, 80/625; Kunâziî, *Tefsîru'l-Muvatta*, 2/675; Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ*, 353.

³ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 13/358; Süyûtî, *Tenvîrû'l-ḥavâlik*, 371.

⁴ Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ*, 353.

⁵ Kunâziî, *Tefsîru'l-Muvatta*, 2/675.

⁶ Mâlik, (Zührî), Şalât, 25/334; (Leysî), Şalât, 78/353; (Ka'nebî), Şalât, 24/182.

⁷ Mâlik, (Şeybânî), Şalât, 62/218.

Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî ve Süveyd nüshasında şu şekildedir:

كَانَ لَا يَقْنُتُ فِي شَيْءٍ مِنَ الصَّلَاةِ¹.

Rivayetin “كَانَ ابْنُ عُمَرَ لَا يَقْنُتُ فِي الصُّبْحِ” şeklinde² Hanefî mezhebinin görüşüne uygun olarak “فِي الصُّبْحِ” ziyadesiyle nakledildiği Şeybânî, farklılığın kaynağı olarak gözükmektedir.

- Abdullah b. Ömer'in Hz. Peygamber'e salât getirdiğini anlatan mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Süveyd, İbn Bükeyr, Ka'nebî, İbnü'l-Kâsım ve çoğu *Muvatta'* rivayetinde şu şekildedir:

رَأَيْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ يَقِفُ عَلَى قَبْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَيُصَلِّي عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَيَدْعُو لِأَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ³

Yahyâ el-Leysî ve matbû Ka'nebî nüshasında ise son cümle “فَيُصَلِّي عَلَى النَّبِيِّ” şeklinde duâ etme fiili çıkarılarak verilmiştir.⁴ Kunâziî, çoğunluğun naklini Yahyâ el-Leysî'nin rivayetine tercih ederek sahih olanın “يَدْعُو لِأَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ” ifadesi olduğunu belirtir.⁵ Elimizdeki Ka'nebî nüshasının durumu düşünüldüğünde vehmin Yahyâ el-Leysî'den kaynaklanması daha muhtemel gözükmektedir.⁶

- Altın, gümüş ve diğer ürünlerin zekâtlarının hesaplanmasıyla ilgili detaylı bilgiler içeren Hz. Ömer'den gelen mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr ve Ka'nebî'de şu şekildedir:

قَالَ مَالِكٌ: وَقَدْ فَرَّقَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ بَيْنَ الْفُطَيْيَةِ وَالْجَنْطَةِ وَرَأَى أَنَّ الْفُطَيْيَةَ صِنْفٌ وَاحِدٌ، فَأَخَذَ مِنْهَا الْعَشْرَ، وَأَخَذَ

¹ Mâlik, (Zührî), Şalât, 50/427; (Leysî), Şalât, 101/438; (Ka'nebî), Şalât, 49/232

² Mâlik, (Şeybânî), Şalât, 72/242.

³ Mâlik, (Zührî), Cum`a, 69/506; (Süveyd), Şalât, 66/163; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 6/263; Bâcî, *el-Müntekâ*, 2/315.

⁴ Mâlik, (Leysî), Şalât, 107/458; (Ka'nebî), Şalât, 66/283.

⁵ Kunâziî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/206-207.

⁶ Abdüsselâm b. Muhammed eş-Şüvey'ır, *et-Tettebbu' li-evhâmi Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî fî rivâyetihi li-Muvatta' li'l-imâm Mâlik* (Kuveyt: Dâru Rekâiz, t.y.), 145.

مِنَ الْحِنْطَةِ نَصْفَ الْعُشْرِ مِمَّا حَمَلَ إِلَى الْمَدِينَةِ. فَإِنْ قَالَ قَائِلٌ: كَيْفَ يَجْمَعُ الْقُطْنِيَّةُ بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ فِي الصَّدَقَةِ وَالرَّجُلُ يَأْخُذُ مِنْهَا اثْنَيْنِ بَوَاحِدٍ يَدًا بِيَدٍ، وَلَا يُؤْخَذُ مِنَ الْحِنْطَةِ اثْنَيْنِ بَوَاحِدٍ وَإِنْ كَانَا يَدًا بِيَدٍ؟ فَإِنَّ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ يُجْمَعَانِ فِي الصَّدَقَةِ، وَقَدْ يُؤْخَذُ بِالْدِّينَارِ أضعافه من الدراهم¹.

Yahyâ el-Leysî'de rivayetin son cümlesi “ وَقَدْ يُؤْخَذُ بِالْدِّينَارِ أضعافه فِي الْعَدَدِ مِنَ الْوَرَقِ ”

ifadeleriyle diğer nüshalardan ayrıışmaktadır.²

- Ramazanda Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın iftarı akşam namazını kıldıktan sonra yaptıklarıyla ilgili uygulamalarını anlatan mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî ve Şeybânî'de bazı farklılıklarla şöyle nakledilmiştir.

كَانَا يُصَلِّيَانِ الْمَغْرَبَ حِينَ يَنْظُرَانِ إِلَى اللَّيْلِ الْأَسْوَدِ، قَبْلَ أَنْ يُفْطِرَا، ثُمَّ يُفْطِرَانِ بَعْدَ الصَّلَاةِ، وَذَلِكَ فِي رَمَضَانَ³

Süveyd, rivayetin ramazanla ilgisini kuran “ وَذَلِكَ فِي رَمَضَانَ ” ifadesine yer vermemekle⁴ diğer nüshalarla farklılık göstermiştir.

- Ölünün kemiklerini kırmanın, onu canlıyken kırmaya benzeten ve Hz. Âişe'den gelen mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab ve Süveyd'de şu şekildedir:

كَسَرُ عَظْمِ الْمُسْلِمِ مِثْلًا كَكَسْرِهِ وَهُوَ حَيٌّ⁵

Yahyâ el-Leysî'de rivayetin sonundaki “ تَغْنِي فِي الْإِثْمِ ”⁶ şeklindeki tefsir ifadeleriyle, diyet ve kıyas açısından değil sadece günah konusunda benzerlik taşıdığı ifade edilmektedir.⁷ İbnü'l-Arabî'nin Mâlik'e ait olduğunu söylediği şerh kelimelerinin⁸ ortaya çıkardığı farklılık, ilk râvilerin ders esnasındaki şifahi sözleri *Muvatta*'ya dahil etme noktasındaki tutumlarından kaynaklanmaktadır.

- İbn Ömer'in hanımlarını ve çocuklarını, sabahı orada kılacak şekilde

¹ Mâlik, (Zührî), Zekât, 19/728; (Ka'nebî), Zekât, 19/445; (İbn Bükeyr), Zekât, 20/7.

² Mâlik, (Leysî), Zekât, 21/745.

³ Mâlik, (Zührî), Şıyâm, 3/774; (Leysî), Şıyâm, 3/792; (Ka'nebî), Şıyâm, 3/477; (Şeybânî), Şıyâm, 11/365.

⁴ Mâlik, (Süveyd), Şıyâm, 2/455.

⁵ Mâlik, (Zührî), Cenâ'iz, 6/1000; (Süveyd), Cenâ'iz, 7/409.

⁶ Mâlik, (Leysî), Cenâ'iz, 15/638.

⁷ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 8/343-344; Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, 2/109.

⁸ İbnü'l-Arabî, *el-Mesâlik*, 3/590-591.

Müzdelife'den Mina'ya erkenden göndermesini anlatan mevkuf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Süveyd'de şu şekildedir:

كَانَ يُقَدِّمُ نِسَاءَهُ وَصِبْيَانَهُ مِنَ الْمُرْدَلِفَةِ إِلَى مَنْى، حَتَّى يُصَلُّوا الصُّبْحَ بِمَنْى وَيَرْمُوا قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَ النَّاسُ¹.

Şeybânî diğer nüshaların aksine, İbn Ömer'in hanımlarının diğer insanlar gelmeden önce şeytan taşıladıklarını söyleyen “يَرْمُوا قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَ النَّاسُ” ifadelerine yer vermemiştir.²

- Şeytan taşılama zamanıyla ilgili İbn Ömer'den gelen mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Süveyd'de şu şekildedir:

لَا تُرْمَى الْجِمَارُ فِي الْأَيَّامِ الثَّلَاثَةِ حَتَّى تَزُولَ الشَّمْسُ³.

Şeybânî'de rivayet, lafızlarına bazı eklemeler yapılmak suretiyle “لَا تُرْمَى الْجِمَارُ حَتَّى تَزُولَ الشَّمْسُ فِي الْأَيَّامِ الثَّلَاثَةِ الَّتِي بَعْدَ يَوْمِ النَّحْرِ” şeklinde kurbanın ilk gününden sonraki üç gün diyerek bir belirleme yapmıştır.⁴

- Hz. Ömer'in kadının velisinin, ailesinden söz sahibi birinin veya sultanın izniyle nikâhlanabileceğini anlattığı mevkuf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve İbn Bükeyr'de şu şekildedir:

• قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ: لَا تُنْكَحُ الْمَرْأَةُ إِلَّا بِإِذْنِ وَلِيِّهَا، أَوْ ذِي الرَّأْيِ مِنْ أَهْلِهَا أَوْ السُّلْطَانِ⁵.

Rivayetin başında açık bir yasağı gösteren “لَا تُنْكَحُ الْمَرْأَةُ” kelimeleri Şeybânî'de bir tavsiyeyi andıracak şekilde “لَا يَصْلُحُ لِمَرْأَةٍ” lafızlarıyla yer değiştirmiştir.⁶ Hanefî mezhebinin veli iznini nikâh için şart görmeyen anlayışının etkisinin araştırılması gereken bu rivayetteki tasarruftan Şeybânî sorumlu gözükmektedir.

- İddet bekleyen bir kadınla nikâhlananın durumunun anlatıldığı mevkûf Hz.

¹ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 71/1353; (Leysî), Menâsik, 56/1159; (Süveyd), Menâsik, 59/598.

² Mâlik, (Zührî), (Şeybânî), Menâsik, 58/505.

³ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 87/1417; (Leysî), Menâsik, 71/1219; (Süveyd), Menâsik, 72/615.

⁴ Mâlik, (Şeybânî), Menâsik, 53/499.

⁵ Mâlik, (Zührî), Nikâh, 2/1470; (Leysî), Nikâh, 2/1494; (İbn Bükeyr), 256b.

⁶ Mâlik, (Şeybânî), Nikâh, 13/542.

Ömer rivayetini Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Süveyd ufak farklılıklarla şu lafızlarla nakleder.

أَنَّ طُلَيْحَةَ، كَانَتْ تَحْتَ رُشَيْدِ النَّفَّيِّ فَطَلَّقَهَا، فَكَحَّتْ فِي عِدَّتِهَا فَضَرَبَهَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ وَضَرَبَ رَوْجَهَا بِمُخَفَّةٍ
ضَرَبَاتٍ وَفَرَّقَ بَيْنَهُمَا¹

Şeybânî'de Tuleyha el-Esediyye'nin boşadığı Ruşeyd es-Sekafî ile iddet içerisinde nikâhlanan kişinin ismine dair bilgiler eklenerek “ فَكَحَّتْ فِي عِدَّتِهَا أَبَا سَعِيدٍ ” şeklinde aktarılmıştır.²

- Oğluna verdiği cariyeyle ilgili Hz. Ömer'den gelen mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve İbn Bükeyr nüshalarında şu şekilde yer almaktadır.

أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ وَهَبَ لِابْنِهِ جَارِيَةً فَقَالَ لَهُ: لَا تَمْسَسَهَا فَإِنِّي قَدْ كَشَفْتُهَا³.

Diğer nüshalarda kapalı olarak ifade edilen cümle, Süveyd'de açık ve net bir şekilde “ لَا تَقْرِبَهَا! فَإِنِّي رَأَيْتُ سَاقَهَا مَكْشُفَةً ” lafızlarıyla yer almıştır.⁴

- Azil yapmayla ilgili İbn Abbas'tan gelen mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr ve Süveyd nüshasında şu şekildedir:

أَنَّهُ قَالَ: سَأَلَ ابْنُ عَبَّاسٍ عَنِ الْعَزْلِ فَدَعَا جَارِيَةَ لَهُ، فَقَالَ: أَخْبِرِيهِمْ فَكَأَنَّهَا اسْتَحْيَتْ، فَقَالَ: هُوَ ذَلِكَ أَمَا أَنَا فَأَفْعَلُهُ⁵

Yahyâ el-Leysî, rivayetin sonuna nispeten kapalı ifadeyi şerh eden ve İbn Abbas'ın azil yaptığını belirten “ يَعْنِي أَنَّهُ يَعْزِلُ ” ifadesini eklemektedir.⁶ Bu farklılığın, Yahyâ el-Leysî'nin rivayet esnasında Mâlik'in yaptığı açıklamayı eklemesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

- Hz. Fâtıma'nın Hasan ve Hüseyin'in saçlarının ağırlığı kadar gümüşü sadaka olarak dağıttığını haber veren mevkuf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî,

¹ Mâlik, (Zührî), Nikâh, 11/1509; (Zührî-Te'sîl), Nikâh, 11/1102; (Leysî), Nikâh, 11/1532; (Süveyd), Nikâh, 7/324.

² Mâlik, (Şeybânî), Nikâh, 15/545.

³ Mâlik, (Zührî), Nikâh, 15/1523; (Leysî), Nikâh, 15/1546; (İbn Bükeyr), 262b.

⁴ Mâlik, (Şeybânî), Nikâh, 9/327.

⁵ Mâlik, (Zührî), Talâk, 35/1732; (Süveyd), Talâk, 23/380; (İbn Bükeyr), 285b.

⁶ Mâlik, (Leysî), Talâk, 34/1745.

Süveyd ve İbn Ziyâd'da şu şekildedir:

وَرَزَنَتْ فَاطِمَةُ بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَعَرَ حَسَنِ وَحُسَيْنٍ فَقَصَدَقَتْ بِزَيْنَتِهِ فِضَّةً¹.

Diğer nüshalara ziyade olarak Şeybânî'de ilgili cümle Zeynep ve Ümmü Gülsüm için de aynı sadakanın verildiğini ifade edecek şekilde “شَعَرَ حَسَنِ وَحُسَيْنٍ” lafızlar eklenerek aktarılmıştır.²

- Dedenin mirasıyla ilgili Hz. Ömer'den gelen mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Şeybânî'de şu şekildedir:

أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ فَرَضَ لِلْجَدِّ الَّذِي يَفْرُضُ لَهُ النَّاسُ الْيَوْمَ³.

Süveyd'de rivayet, diğer nüshalardan farklı olarak altıda bir oranını açıkça zikreder tarzda “أَنَّ عُمَرَ فَرَضَ لِلْجَدِّ الَّذِي تَفْرُضُ لَهُ النَّاسُ السُّدُسَ” cümlesiyle birlikte gelmektedir.⁴

- Urve b. Zübeyr'in kunûtu sadece sabah namazının ikinci rekatının kıraatini tamamlayıp rûkusuna eğilmeden önce yaptığını anlatan maktû rivayet, Ebû Mus'ab ve Ka'nebî'de şu şekildedir:

كَأَنَّ لَا يَقْنُتُ فِي شَيْءٍ مِنَ الصَّلَاةِ، وَلَا فِي الْوُتْرِ، إِلَّا أَنَّهُ كَانَ يَقْنُتُ فِي صَلَاةِ الْفَجْرِ قَبْلَ أَنْ يَرْكَعَ الرَّكْعَةَ الْآخِرَةَ إِذَا قَضَى قِرَاءَتَهُ⁵.

Süveyd nüshasında rivayetin sonu “إِذَا قَضَى صَلَاتَهُ” şeklinde “kırâat” yerine “salât” kelimesi tercih edilerek yer almıştır.⁶

- Saîd b. Müseyyeb'in sabah namazını kıldıktan sonra bayram namazı için musallaya gittiğini belirten maktû rivayet, Ebû Mus'ab, Süveyd ve Ka'nebî'de şu şekildedir:

¹ Mâlik, (Zührî), Daḥâyâ, 15/2186; (Leysî), Akika, 1/1443; (Süveyd), Sayd, 6/419; (İbn Ziyâd), Daḥâyâ, 0/38.

² Mâlik, (Şeybânî), Daḥâyâ, 17/662.

³ Mâlik, (Zührî), Ferâiz, 6/3033; (Leysî), Ferâiz, 7/1456; (Şeybânî), Ferâiz, 0/722.

⁴ Mâlik, (Süveyd), Ferâiz, 1/211.

⁵ Mâlik, (Zührî), Şalât, 50/428; (Ka'nebî), Şalât, 49/232.

⁶ Mâlik, (Süveyd), Şalât, 47/134.

كَانَ يَغْدُو إِلَى الْمُصَلَّى، بَعْدَ أَنْ يُصَلِّيَ الصُّبْحَ¹.

Yahyâ el-Leysî'de rivayetin sonunda musallâya güneş doğmadan önce gittiğini gösteren “قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ” ifadesi ziyade edilmiştir.²

- Kâsım b. Muhammed, Süleymân b. Yesâr ve Sâlim b. Abdullah'ın, velinin, bekar kızını izinsiz evlendirebileceği görüşünü içeren maktû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve İbn Bükeyr'de şu lafızlarla gelmiştir.

أَنَّ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ وَسَلَّيْمَانَ بْنَ يَسَارٍ وَسَلَّامَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ كَانُوا يَقُولُونَ فِي الْبُكَرِ يُرَوِّجُهَا أَبُوهَا بَعِيرٌ إِذْنُهَا: إِنَّ ذَلِكَ لَا زِمَ لَهَا³.

Rivayette diğer nüshalarda “إِنَّ ذَلِكَ لَا زِمَ لَهَا” şeklinde açıklanan gerekçe, Süveyd'de “إِنْ ذَلِكَ جَائِزٌ عَلَيْهَا” ifadesiyle dile getirilmiştir.⁴

- İbn Şihâb'ın süt emmenin azının da çoğunun akrabalık doğurduğu görüşünü ifade eden maktû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve İbn Bükeyr'de şu şekildedir:

أَنَّ ابْنَ شِهَابٍ كَانَ يَقُولُ: قَلِيلُ الرِّضَاعَةِ وَكَثِيرُهُ يُحَرِّمُ، وَالرِّضَاعَةُ مِنْ قَبْلِ الْأَبِ تُحَرِّمُ⁵.

Süt emmenin süt babayla da hısımlık meydana getirdiğini dile getiren diğer nüshaların aksine Süveyd, rivayetin sonunu “من قبل الأب لا تحرم” şeklinde nakletmiştir.⁶

Nüshalar arasındaki kelime veya kelime grubu cinsinden 37'si merfû, 17'si mevkûf, 4'i maktû olmak üzere toplam 58 farklılık tespit edilmiştir. Bu farklılıkların kaynağı merfû rivayetlerde 8'i Mâlik'ten; 27'si ilk râvilerden/nüsha sahiplerinden; 2'si ise sonraki râvi ve müstensihlerden; mevkûf rivayetlerde 1'i Mâlikten; 16'sı nüsha sahiplerinden kaynaklanmaktadır. Maktû rivayetlerde ise 4 farklılığın

¹ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 90/596; (Ka'nebî), Kıble, 89/343; (Süveyd), Şalât, 86/191.

² Mâlik, (Leysî), Şalât, 115/498.

³ Mâlik, (Zührî), Nikâh, 2/1471; (Leysî), Nikâh, 2/1497; (İbn Bükeyr), 260b.

⁴ Mâlik, (Süveyd), Nikâh, 2/316.

⁵ Mâlik, (Zührî), Raqâ', 1/1747; (Leysî), Raqâ', 1/1773; (İbn Bükeyr), 288a.

⁶ Mâlik, (Süveyd), Talâk, 24/391.

tamamı da nüsha sahiplerine dayanmaktadır.

Muvatta' nüshaları arasında eksik ve farklı kelime grupları türünden tespit edilen 60 farklılık, bölüm başında belirlenen kurallar ışığında değerlendirildiğinde bunların 49'unun nüsha sahiplerinden kaynaklandığı sonucuna varılmıştır. Bu sayının merfû, mevkûf ve maktû rivayetlere göre nüshalara dağılımında şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır. Merfû rivayetlerde Ebû Mus'ab 8; Yahyâ el-Leysî ve Süveyd 7; Şeybânî, 4; Ka'nebî ve İbnü'l-Kâsım 1 olmak üzere toplam 28 ihtilafın dayandığı yer nüsha sahibi râviler gözükmemektedir.

Mevkûf rivayetlerde Şeybânî 8, Yahyâ el-Leysî 8 ve Süveyd 3 olmak üzere toplam 19 farklılığın kaynağında nüsha sahipleri rol oynamaktadır. Maktû rivayetlerde Süveyd 3, Yahyâ el-Leysî 1 olmak üzere 4 farklılığın kaynağı nüsha sahibi râvilerdir. Diğer 11 farkın biri mevkuf, diğerleri merfû rivayetlerde olmak üzere 9'u Mâlik'ten kaynaklanmaktadır. İki merfû rivayetteki ihtilafın sebebi ise sonraki râvi ve müstensihler olarak tespit edilmiştir.

e. Metinsiz Nakiller

Nüsha sahipleri çeşitli nedenlerle, diğer nüshalarda uzun bir şekilde nakledilen rivayetleri “مثل ذلك, نحو ذلك, مثله” gibi ifadelerle metinlerini aktarmadan isnadlarını vermekle yetinmiştir.

- İhramlı kimsenin akrep vb. hayvanları öldürmesinde günah olmadığını anlatan merfû rivayet, Yahyâ el-Leysî, Ebû Mus'ab ve Şeybânî'de isnad ve metniyle tam olarak verilmiştir. Süveyd ise, Hişâm b. Urve kanalıyla naklettiği benzer bir mürsel hadise “مثله” şeklinde atıf yaparak aktarmaktadır.¹
- Yiyecek maddesinin kabzedilmeden satılmamasını emreden merfû rivayet,

¹ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 33/1184; (Leysî), Menâsik, 28/1027; (Şeybânî), Menâsik, 17/428; (Süveyd), Menâsik, 81/629.

Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbnü'l-Kâsım ve Ka'nebî'de isnad ve metniyle birlikte nakledilmiştir. Süveyd ise “مثله” ifadesiyle metne yer vermeden aktarmıştır.¹

- Kurban bulamayan hacının oruç tutmasıyla ilgili İbn Ömer'den gelen mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab ve Süveyd'de metniyle, Yahyâ el-Leysî'de “مثل قول عائشة”, Şeybânî'de “مثل ذلك” şeklinde verilmiştir.²
- İbn Ömer'in, umre yaparken hareme girince telbiye getirmeyi bıraktığını anlatan mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab'da metniyle, Yahyâ el-Leysî'de “كان يصنع ذلك” şeklinde önceki rivayete atıfla nakledilmiştir.³
- Altının değişimiyle ilgili şartlar ortaya koyan ve Hz. Ömer'den gelen mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Şeybânî ve İbnü'l-Kâsım'da metniyle verilmiştir. Süveyd nüshasında ise “مثله إلا أنه لم يذكر الذهب بالورق” ifadesiyle birtakım farklılıklar olmakla birlikte önceki hadisin benzeri olduğu ifade edilmiştir.⁴
- Köle azadıyla ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab ve Süveyd'de “مثل ذلك” kelimesiyle önceki nakle atıf ile verilirken, Yahyâ el-Leysî'de metniyle aktarılmıştır.⁵
- Sabah namazıyla ilgili Abdurrahman b. Kâsım'dan gelen maktû rivayet, Ebû Mus'ab ve Süveyd'de “مثل ذلك” ifadesiyle, Yahyâ el-Leysî'de metniyle verilmiştir.⁶

¹ Mâlik, (Zührî), Büyû`, 18/2559; (Leysî), Büyû`, 19/1864; (Süveyd), Büyû`, 17/240; (İbnü'l-Kâsım), Büyû`, 17/84; Cevherî, *Müşnedü'l-Muvatta'*, 413/474.

² Mâlik, (Zührî), Menâsik, 21/1114; (Leysî), Menâsik, 83/1282; (Şeybânî), Menâsik, 27/453; (Süveyd), Menâsik, 42/560.

³ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 23/1124; (Leysî), Menâsik, 18/977.

⁴ Mâlik, (Zührî), Büyû`, 15/2543; (Leysî), Büyû`, 16/1850; (Şeybânî), Şarf, 0/814; (Süveyd), Büyû`, 14/236; (İbnü'l-Kâsım), Büyû`, 14/72.

⁵ Mâlik, (Zührî), İtq, 5/2733; (Leysî), İtq, 6/2254; (Süveyd), Mükâteb, 4/426.

⁶ Mâlik, (Leysî), Şalât, 75/340; (Zührî), Şalât, 22/321; (Süveyd), Şalât, 19/103.

- Evde kıldığı namazı mescidde imamla tekrarlama hakkında Saîd b. Müseyyeb'den gelen maktû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Ka'nebî'de metniyle, Süveyd'de “نحو ذلك” kelimesiyle verilmiştir.¹
- Mekke'ye ihramsız girmeyle ilgili İbn Şihâb'dan gelen maktû rivayet, Ebû Mus'ab'da metniyle, Yahyâ el-Leysî'de “بمثل ذلك” ifadesiyle yer almaktadır.²
- Îlâ ile ilgili Mervan b. Hakem'den gelen maktû rivayet, Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî'de metniyle, Şeybânî'de “وَكَانَ مَرْوَانُ يَفْضِي بِذَلِكَ” cümlesiyle önceki hadise atıf yaparak vermektedir.³
- İddet süresiyle ilgili Ebûbekir b. Abdurrahman'dan gelen maktû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Süveyd'de metniyle, Şeybânî'de “مثل ذلك” ifadesiyle verilmektedir.⁴
- Hz. Hasan ve Hüseyin'in akika kurbanlarıyla ilgili maktû rivayet, Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî'de metniyle, Süveyd'de “مثله” kelimesiyle aktarılmıştır.⁵
- Kirayla ilgili Urve b. Zübeyr'den gelen maktû rivayet, Yahyâ el-Leysî'de metniyle verilirken, Ebû Mus'ab'da “مثل ذلك” ifadesiyle yetinilmiştir.⁶

Görüldüğü üzere bu çeşit farklılık 2'si merfû, 4'ü mevkûf, 7'si maktû toplam 13 rivayette tespit edilmiştir. Bu meyandaki farklılığın Mâlik'in, farklı meclislerdeki yorgunluk durumu, zikredilen rivayeti destekleme ihtiyacı hissetme veya buna ihtiyaç görmeme gibi sebeplerle ikinci metni tekrar etmemesinden kaynaklanması muhtemeldir. Fakat özellikle Süveyd b. Saîd nüshasının 5 rivayette diğerleriyle

¹ Mâlik, (Zührî), Şalât, 25/332; (Leysî), Şalât, 78/351; (Ka'nebî), Şalât, 24/181; (Süveyd), Şalât, 22/106.

² Mâlik, (Zührî), Menâsik, 93/1449; (Leysî), Menâsik, 81/1273.

³ Mâlik, (Zührî), Talâk, 6/1581; (Leysî), Talâk, 6/1603; (Şeybânî), Talâk, 14/579.

⁴ Mâlik, (Zührî), Talâk, 20/1657; (Leysî), Talâk, 21/1685; (Süveyd), Talâk, 16/361; (Şeybânî), Talâk, 28/604.

⁵ Mâlik, (Zührî), Daḥâyâ, 15/2184; (Leysî), Akika, 2/1446; (Süveyd), Sayd, 5/418.

⁶ Mâlik, (Zührî), Müsakat, 2/2427; (Leysî), Kirâ, 1/2077.

ayrışmasından hareketle onun önceki metne atıf yapma şeklinde bir tasarrufa gittiği söylenebilir. Diğer râvilerin tek kaldıkları noktalarda ise farklılığın kaynağının kim olduğu her zaman açık değildir.

f. Nüsha Sahibinin veya Sonrakilerin Şerh Cinsinden Ziyadeleri

Nüsha sahiplerinin veya sonraki râvilerin ekledikleri şerh cinsinden ifadeler, sadece Süveyd nüshasında iki yerde tespit edilmiştir. Diğer *Muvatta'* nüshalarında rivayetin açıklanmasına dönük ifadeler bulunmamaktadır.

Süveyd nüshasındaki rivayetlerin ilki, salât bölümündeki “أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَغْتَسِلُ مِنْ إِنَاءٍ هُوَ الْفَرْقُ مِنَ الْجَنَابَةِ” hadisinden sonra ferakın 12 müd olduğuna dair “قَالَ سَوِيدٌ: الْفَرْقُ اثْنَا عَشَرَ مَدًّا وَهُوَ ثَلَاثَةُ أَصْبَعٍ وَالْمَدُّ وَزْنُهُ رَطْلٌ وَثَلَاثُ رَطْلٍ بِالْبَغْدَادِيِّ” şeklindeki açıklamalardır.¹ İkinci şerh ifadesi yine salât bölümünün “بَابُ الْعَمَلِ فِي الدُّعَاءِ” başlığı altındaki duanın yapılışına dair İbn Ömer hadisinden sonra yer alan “وَأَشَارَ أَبُو مُحَمَّدٍ” ifadeleridir.

Bu iki ilaveden, ilkinin Süveyd veya sonraki râvileri tarafından metne yerleştirildiği gözükürken, ikinci rivayetin Süveyd'den ziyade, ondan nakleden râvilerin tasarrufu neticesinde metne girdiğini söyleyebiliriz.

g. Anlatım Tarzı Farklılıkları

Anlatım tarzı farklılıkları, metnin bütününe etkileyen form değişikliklerini ifade etmek için kullanılmıştır. Bu tanıma uygun olarak nüshalar arasında tespit edilen beş anlatım tarzı farklılığının dördünde Şeybânî, birinde ise Süveyd diğer nüshalardan ayrılmaktadır.

- Zeytinden verilecek öşürle ilgili rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Ka'nebî'de “سَأَلَ ابْنَ شِهَابٍ عَنِ الرَّيْتُونِ؟ فَقَالَ: فِيهِ الْعُشْرُ” şeklinde nakledilirken, Şeybânî

¹ Mâlik, (Süveyd), Şalât, 17/50.

de "عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ: صَدَقَهُ الرَّيْثُونُ الْعَشْرُ"¹ farklı bir kalıp içerisinde anlatılmıştır.

- Hz. Ömer'in cenaze namazının mescidde kılındığını anlatan rivayet, Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî'de "أَنَّهُ صَلِّيَ عَلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ فِي الْمَسْجِدِ" lafızlarıyla yer alırken Şeybânî nüshasında "أَنَّهُ قَالَ: مَا صَلِّيَ عَلَى عُمَرَ إِلَّا فِي الْمَسْجِدِ" şeklinde farklı bir kalıp ve üslup içerisinde aktarılmıştır.²
- El çabukluğuyla hırsızlık yapan muhtelinin cezasıyla ilgili rivayet, Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî'de "أَنَّ مَرْوَانَ بْنَ الْحَكَمِ أَتَى بِإِنْسَانٍ قَدْ اخْتَلَسَ مَتَاعًا فَأَرَادَ قَطْعَ يَدِهِ، فَأَرْسَلَ إِلَى "زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ يَسْأَلُهُ عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَ زَيْدٌ: لَيْسَ فِي الْخُلْسَةِ قَطْعُ فَارِسْلَهُ مَرْوَانَ أَنَّ رَجُلًا اخْتَلَسَ شَيْئًا فِي زَمَنِ مَرْوَانَ بْنِ الْحَكَمِ، "فَأَرَادَ مَرْوَانُ قَطْعَ يَدِهِ، فَدَخَلَ عَلَيْهِ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ، فَأَخْبَرَهُ أَنْ لَا قَطْعَ عَلَيْهِ" daha detaylı ve bir olay örgüsü içerisinde aktarılırken, Şeybânî'de "فَأَرَادَ مَرْوَانُ قَطْعَ يَدِهِ، فَدَخَلَ عَلَيْهِ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ، فَأَخْبَرَهُ أَنْ لَا قَطْعَ عَلَيْهِ" daha muhtasar bir şekilde nakledilmiştir.³
- Burun kanaması kesilmeyen kişinin nasıl namaz kılacağıyla ilgili rivayet, Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî'de "أَنَّهُ سَمِعَ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: مَا تَرَوْنَ فِيمَنْ غَلَبَهُ الدَّمُ مِنْ رُغَابٍ "قَلَمَ يَنْقَطِعُ عَنْهُ الدَّمُ؟ قَالَ مَالِكٌ: قَالَ يَحْيَى: ثُمَّ قَالَ سَعِيدٌ: أَرَى أَنْ يُومَى بِرَأْسِهِ إِيْمَاءً تَكَرَّرَ بِهِنَّ فِي الشَّيْءِ الْإِيْمَاءِ" cümleleriyle isnadın tekrarlanarak şifahi anlatıma uygun bir tarzda nakledilen rivayet, Şeybânî'de "عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الَّذِي يَرْعَفُ فَيَكْثُرُ عَلَيْهِ الدَّمُ كَيْفَ يُصَلِّي؟ قَالَ: يُومَى بِرَأْسِهِ فِي "الصَّلَاةِ" daha çok kompoze edilerek yazı dili formatına kavuşmuştur.⁴
- Yatsı namazından önce uyumanın, sonra ise konuşmanın mekruh olduğunu anlatan rivayet, Ebû Mus'ab, Ka'nebî ve Yahyâ el-Leysî'de "عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ كَانَ "يَقُولُ: يُكْرَهُ النَّوْمُ قَبْلَ صَلَاةِ الْعِشَاءِ وَالْحَدِيثُ بَعْدَهَا" lafızlarıyla yer alırken Süveyd'de "يَقُولُ: يُكْرَهُ النَّوْمُ قَبْلَ صَلَاةِ الْعِشَاءِ وَالْحَدِيثُ بَعْدَهَا" yatsı namazından önce

¹ Mâlik, (Şeybânî), Zekât, 14/345; (Zührî), Zekât, 18/712; (Leysî), Zekât, 20/730; (Ka'nebî), Zekât, 18/435.

² Mâlik, (Zührî), Cenâ'iz, 11/1019; (Leysî), Cenâ'iz, 8/615; (Şeybânî), Cenâ'iz, 7/314.

³ Mâlik, (Zührî), Hudûd, 6/1797; (Leysî), Hudûd, 11/2434; (Şeybânî), Sirkat, 7/691.

⁴ Mâlik, (Zührî), Şalât, 12/102; (Leysî), Şalât, 20/94; (Şeybânî), Şalât, 8/38; (Ka'nebî), Şalât, 10/55; (Süveyd), Şalât, 11/44.

uyumayla sonra konuşmanın karşılaştırıldığı bir yapıya dönüşmüştür.¹

Anlatım tarzı noktasında nüshalar arasında ortaya çıkan farklılıklarda nüsha sahibi râvilerin etkisi gözükmemektedir. Görüldüğü üzere esere yaklaşımlarının etkisiyle Şeybânî ve Süveyd'in metinler üzerinde daha çok tasarrufta bulunmaktadır.

8. Mâlik'in Görüşleri ve Farklılıklar

Mâlik, *Muvatta*'ını telif ederken, konuyla ilgili rivayetleri naklettikten sonra hemen hemen her yerde kendi fikhî görüşünü ve yaklaşımını gösteren ifadeler kullanmaktadır. O, fikhî görüşlerini, bazen kısa ve net cümlelerle ortaya koyarken, bazen de ayetlerden², merfû³ veya mevkûf hadislerden⁴ delillerini zikrederek detaylı olarak ortaya koymuştur. Kimi zaman da sadece o konudaki ameli yani uygulamayı belirten kısa bir ifade kullanmakla yetinmektedir.⁵ Bu ifadelerin nüshalar arasında nasıl bir farklılık gösterdiği de nüsha farklılıklarının nedenleri açısından önem arz etmektedir.

İlk dönem hadis literatürünün önemli eserlerinden *Muvatta*', hadislerdeki garib kelimelerle ilgili yaptığı açıklamalar ve rivayetlere dair yorumlarıyla dikkat çekmektedir. Mâlik, rivayetleri naklettikten sonra kimi zaman özellikle fikhî kullanımdaki terimleri izah etmekte, bazen de hadis şerhinin ilk nüveleri diyebileceğimiz yorum ve açıklamalar yapmaktadır.⁶ Hicrî ikinci asırda

¹ Mâlik, (Zührî), Şalât, 19/291; (Leysî), Şalât, 71/312; (Ka'nebî), Şalât, 17/157; (Süveyd), Câmi', 54/763.

² Mâlik, (Zührî), İ'tikâf, 25/873; (Leysî), İ'tikâf, 2/877.

³ Mâlik, (Zührî), Hudûd, 5/1793; (Leysî), Hudûd, 7/2411, Câmi' 16/2648.

⁴ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 15/1086; (Leysî), Menâsik, 14/961.

⁵ Mâlik, (Zührî), Zekât, 1/642; (Leysî), Zekât, 2/659; Mebrûk, *Mâlik ve amelühü bi'l-hadîs*, 452-453.

⁶ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 88/1427; (Leysî), Menâsik, 72/1222; (Zührî), Nikâh, 1/1467; (Leysî), Nikâh, 1/1491; (Zührî), Nüzûr, 8/2218; (Leysî), Nüzûr, 4/1365.

yoğunlaşan garîbü'l-hadîs çalışmaları alanının öncülerinden kabul edilen Mâlik¹ *Muvatta*'sında on altı yerde hadiste izahına ihtiyaç duyduğu kelimelerle ilgili açıklamalar yapmıştır.² Örneğin, dinini değiştirenin öldürülmesi emrini içeren “ مَنْ مَعْنَى قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا “ عَيْرَ دِينِهِ فَاضْرِبُوا عُنُقَهُ ” rivayetini naklinden sonra Mâlik, “ تَرَى وَاللَّهُ أَغْلَمَ ” diyerek konuya dair detaylı sayılabilecek fikhî bilgiler vermiştir.³

Mâlik'in, rivayetlerden sonra yaptığı değerlendirmeleri bazen fikhî malumat vermekten ziyade farklı hadisler arasında tercihini göstermek için istihdam eder. Örneğin Ebû Mus'ab nüshasına göre salât kitabının “ ما جاء في صلاة الوسطى ” isimli babında biri merfû, dördü mevkûf toplam 5 rivayet zikreden Mâlik, salâtü'l-vustâ/orta namazının sabah namazı olduğunu nakleden Hz. Ali ile İbn Abbas rivayetinden sonra “ ذلك رأيي ” diyerek görüşünü beyan eder.⁴ Bir sonraki rivayette ise Zeyd b. Sâbit'ten orta namazının öğlen namazı olduğu şeklinde bir rivayet nakletmektedir.⁵ Yahyâ el-Leysî nüshasına göre ise Hz. Ali ve İbn Abbas rivayetini babın son hadisi olarak zikreder ve ardından “ *Ali ve İbn Abbas'ın görüşü bu konuda duyduğum en güzel görüş* ” açıklamasını kaydeder.⁶

Mâlik, korku namazıyla ilgili bab başlığında hadisleri zikrettikten sonra Ebû Mus'ab nüshasına göre “ *Korku namazı hakkında duyduğum en güzel hadis, Yezîd b. Rûmân'ın Sâlih b. Havvât'tan naklettiğidir.* ” değerlendirmesine yer verir.⁷ Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî ve Süveyd nüshalarına göre Mâlik, “ *Kâsım b. Muhammed'in Sâlih b. Havvât'tan naklettiği hadis korku namazı hakkında* ”

¹ Hâkim, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, 295.

² Köktaş, “İmam Mâlik'in Muvattaında Garîbü'l-hadîs ve Hadîs Yorum Örnekleri”, 55.

Köktaş, a.g.m, 55; Örnek olarak bkz. Mâlik, (Leysî), Büyû', 45/1998; Qasâme, 1/2573; Mebrûk, *Mâlik ve amelühü bi'l-hadîs*, 478-482.

³ Mâlik, (Zührî), Rûhûn, 14/2987; (Leysî), Qazâ', 18/2151.

⁴ Mâlik, (Zührî), Şalât, 30/350.

⁵ Mâlik, (Zührî), Şalât, 30/351.

⁶ Mâlik, (Leysî), Şalât, 83/370.

⁷ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 91/603.

duyduğum en güzel (ehabbü) hadistir” demektedir.¹ İbn Abdilber’e göre Mâlik, önceleri korku namazıyla ilgili olarak Yezîd b. Rûmân hadisi şeklindeki tercihinin, sonradan Kâsım b. Muhammed’in Sâlih b. Havvât’tan rivayet ettiği hadis şeklinde değiştirmiştir.² Dolayısıyla burada nüshalar arasındaki farklılığın Mâlik’in görüş değişikliğinden kaynaklandığını İbn Abdilber açıkça ortaya koymaktadır. Mâlik, bazen de hadisi zikrettikten sonra yaptığı açıklamayla rivayet ve uygulama arasındaki uyum ya da uyumsuzluğa dair açıklamalar yapmıştır.³

Mâlik’in görüşlerini zikrettiği ifadeler, tez de isimlendirdiğimiz şekliyle kavli-i Mâlikler, *Muvatta*’nın nüshalar arasında en fazla farklılık arz eden bölümlerini oluşturmaktadır. Bu farkı daha iyi görmek için nüshaların toplam sayısının yanı sıra büyü ve dahâyâ bölümleri özelinde de bir karşılaştırma yapılacaktır. Tahkiki nüshalardan hareketle yaptığımız sayıma göre elimizdeki tüm *Muvatta*’ nüshalarında toplam 1423 tane farklı kavli-i Mâlik yer almaktadır. Nüshalara göre saydığımızda ise Ebû Mus’ab’da 1235, Yahyâ el-Leysî’de 1211, Ka’nebî’de 317, Süveyd’de 295, İbnü’l-Kâsım’da 154, İbn Ziyâd’da 110, Şeybânî’de 11 kavli-i Mâlik bulunur. Görüldüğü üzere bazı nüshaların elimizdeki elyazmalarının büyük oranda eksik olduğu hesaba katılsa bile, kavli-i Mâlik sayılarında merfû, mevkûf ve maktû sayılarına oranla çok daha fazla miktar ve oranda ihtilaf olduğu gözükmemektedir.

Daha önce zikrettiğimiz gibi İbnü’l-Kâsım nüshasının elimizdeki kısmı sadece büyü kitabını içermektedir. Bu çerçevede elimizdeki tam nüshalarla karşılaştırırken daha anlamlı veriler elde etmek için nüshaların büyü bölümünde verdikleri kavli-i Mâlik sayısına bakmak daha anlamlı olacaktır. Buna göre İbnü’l-Kâsım’ın elimizdeki büyü bölümünde 153, Ebû Mus’ab’da 145, Yahyâ el-Leysî’de

¹ Mâlik, (Leysî), Şalât, 118/506; (Ka’nebî), Kıble, 91/348; (Süveyd), Şalât, 88/196.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 15/262.

³ Mâlik, (Leysî), Cihâd, 4/1294.

141, Süveyd'de 6 ve Şeybânî'de 1 kavli-i Mâlik vardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi İbn Ziyâd'ın büyü kısmı ise elimizde yoktur. İbnü'l-Kâsım'daki kavli-i Mâlik sayılarının Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî nüshalarındakiyle büyük bir fark içermediği gözükmemektedir. Hadisçi kimliğiyle bilinen Süveyd'in ilgisini Mâlik'in görüşlerinden ziyade rivayetlere odaklandığı, Şeybânî'nin ise kavli-i Mâlik'lere hiç ilgi göstermediği anlaşılmaktadır.

Elimizdeki matbu İbn Ziyâd nüshası, Yahyâ el-Leysî nüshasının dahâya, zebâih, sayd ve akîka bölümlerine tekabül eden dört kitabını içermektedir. Bu nedenle diğer nüshalardaki ilgili bölümler, kavli-i Mâlik sayıları açısından karşılaştırıldığında İbn Ziyâd'da 110, Ebû Mus'ab'da 23, Yahyâ el-Leysî'de 24, Süveyd'de 10 –elimizde sadece sayd bölümü var-, Şeybânî'de 2, Ka'nebî'de ise 1 kavli-i Mâlik bulunduğu görülmüştür. İbn Ziyâd'ın bu bölümlerde verdiği iki kavli-i Mâlik, Yahyâ el-Leysî tarafından Menâsik bölümünde nakledilmiştir. Bir başka sayısal veri vermek gerekirse, İbn Ziyâd'daki 110 kavli-i Mâlik'in 85'i Ebû Mus'ab, 86'sı Yahyâ el-Leysî nüshasında karşımıza çıkmamaktadır. Dolayısıyla elimizdeki İbn Ziyâd baskısından hareketle, kavli-i Mâlik sayıları açısından nüshalar arasında çok ciddi bir farklılık olduğunu söylemek mümkündür.

Görüldüğü üzere Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî hariç diğer müelliflerin kavli-i Mâlik sayılarında önemli oranda farklılık vardır. Merfû, mevkûf ve maktû sayılarında bu seviyede bir ihtilaf bulunmazken, kavli-i Mâlikler'deki ciddi sayısal ve oransal farklılıkların birçok sebebinden bahsedilebilir. Bu çerçevede ilk olarak, Mâlik'in ileride daha detaylı inceleneceği üzere, kendi görüş ve açıklamalarının, büyük oranda özellikle de ilk dönemlerde yazılı materyalde bulunmadığı söylenebilir.

Bir diğer husus râvilerin, kavli-i Mâlikleri yazma noktasında duydukları istek ve ihtiyaçtır. Bu bağlamda, Hamdân'ın Süveyd el-Hadesânî ve Yahyâ el-Leysî

arsındaki kavli-i Mâlik farklarını Süveyd'in sadece rivayete ilgi gösterirken, Yahyâ el-Leysî'nin hem rivayet hem de fikhî meseleler ve açıklamaları kaydetmeye özen göstermesiyle açıklaması¹ yerinde bir tespittir. Buraya Şeybânî'nin neredeyse hiçbir kavli-i Mâlik'e yer vermezken 500'e yakın yerde kendi ve Ebû Hanîfe'nin görüşünü aktarması *Muvatta'* metnine yaklaşımıyla yakından ilgilidir.

İbn Ziyâd'daki 83, Ebû Mus'ab'daki 66, Yahyâ el-Leysî'deki 44, İbnü'l-Kâsım'daki 10, Süveyd'deki 5, Ka'nebî'deki 4, Şeybânî'deki 3 olmak üzere toplam 215 kavli-i Mâlik rivayeti diğer nüshalarda hiç yer almamakta, diğer bir deyişle bu nüshalar bu rivayetlerle teferrüd etmişlerdir. Kavli-i Mâlik arasındaki ihtilaf sadece sayısal farklılıktan ibaret olmayıp içerik açısından da geçerlidir. Nitekim yapılan incelemede bahsi geçen 215 rivayet dışında kalan toplam 1208 kavli-i Mâlik'in 342'sinin metin açısından önemli farklar içerdiği görülmüştür. Aslında bu yaklaşık dörtte birlik oran Mâlik'in görüşlerinin nüshalar arasında görülen değişimin miktarının, merfû, mevkûf ve maktû rivayetler arasında ortaya çıkandan ciddi bir şekilde farklı olduğunu çok net olarak göstermektedir.

Bu durum Mâlik'in ve rivayet sahiplerinin *Muvatta'*ı naklederken kavli-i Mâlikleri, merfû, mevkuf ve maktûlar gibi sabit metinler olarak görmediğini ortaya koymaktadır. *Muvatta'* nüshalarına yansıyan kavli-i Mâlik'lerin bir çoğunun asıl okunan yazılı materyalde yer almayan, ders esnasındaki şifahi yorumların yazılmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Kavli-i Mâlikler içerisinde yaklaşık yüz adet “سُئِلَ مَالِكٌ” kalıbıyla Mâlik'e yöneltilen sorular ve onun verdiği cevaplar yer almaktadır.² Bu tarz sorular, bazı nüshalarda daha çok karşımıza çıkarken, bazılarında hiç yer almaz. Bu soruları Mâlik'e kimin sorduğu, dolayısıyla “سُئِلَ” ifadesinin gizli failinin kim olduğu net

¹ Hamdân, *el-Muvatta'ât*, 136.

² Bk. Mebrûk, *Mâlik ve amelühü bi'l-hadîs*, 454.

değildir. Konuyla ilgili yorum yapan İbn Rüşd, farklı ihtimalleri zikrettikten sonra, Mâlik'in katibe yazdırırken "سُئِلْتُ عَنْ كَذَا" dediği katibin de bu ifadeleri "سئل مالك" formuna dönüştürerek aktardığı görüşünü tercih etmiştir.¹ Mebrûk'a göre bu farklılık, nüsha sahiplerinden, onların bulunduğu meclis farklılığından, Mâlik'ten semâ tarihlerinden, fıkıh ve hadise duydukları ilgi seviyelerinden kaynaklanır.² Mebrûk'un değerlendirmeleri büyük oranda tüm kavli-i Mâlikler için de geçerlidir. Fakat bizce hadis meclisinde yöneltilen gerçek veya farazî sorular üzerine ortaya çıkan ifadelerdeki farklılıklar, eldeki ders materyalinde yazılı olmaması ile râvilerin kendi usulleri ve isteklerine göre kaleme almasıyla ortaya çıkmıştır.

9. Amele Delalet Eden Tabirler ve Farklılıklar

Hicrî ikinci asırda telif edilen eserler incelendiğinde, ilim adamlarının kendi ekollerinin ortak kanaatlerine, benimsedikleri uygulamalara ve icmâya yönelik tespitlerde bulundukları görülmektedir. Bu çerçevede Ehl-i reyin önemli temsilcilerinden Ebû Yûsuf (ö.182/798), fakihlerimiz, fakihlerimizin çoğu, ashabımız gibi ifadelerle Ebû Hanîfe ve arkadaşlarının veya Kûfe ehlinin icmasını ve temayülünü belirtir.³ Şeybânî de *el-Hücce 'alâ ehli'l-Medîne* adlı eserinde "الْعَمَلُ عِنْدَنَا" gibi *Muvatta*'dakilere oldukça benzer şekilde Kûfe ehlinin ameline dönük ifadeler kullanır.⁴

Hicaz ekolünün temsilcilerinden Mâlik de, *Muvatta*'da, kendi kanaatini serdederken ilgili hüküm ve görüş hakkında uygulamaya veya görüş birliğine delalet eden çeşitli tabirler kullanır. İmam Mâlik'in kullandığı bu tabirlerin anlamı

¹ İbn Âşûr, *Keşfü'l-muğattâ*, 43-45.

² Mebrûk, *Mâlik ve amelühü bi'l-hadîs*, 456.

³ Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî, *Kitâbü'l-Harâc*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1399/1979), 21, 58; Mehmet Özşenel, *Ebû Yûsuf'un Hadis Anlayışı* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2. Basım, 2011), 7.

⁴ Şeybânî, *Kitâbü'l-Hücce*, 1/288; Özkan, *Hicrî İlk İki Asırda Amel Telakkisi*, 224.

üzerinde yeterince net verilerin olmaması ve birbirinden çok farklı terkip ve versiyonlar halinde kullanılması onların delalet ettiği kişi ve maksad hususunda anlam karışıklığına yol açarak tespit yapmayı zorlaştırmaktadır.¹ Schacht'ın tespitine göre bu terimler, birbirlerinin yerine geçebilecek şekilde daha esnek kullanılmıştır.² Bu tabirlerde yer alan görüşlerin hangi hocalarına veya kişilere ait olduğuna dair Mâlik'ten net bilgiler gelmemiştir. Fakat Mâlik'in *Muvatta*'da pek çok yerde Medineli öncü ilim adamlarından Kâsım b. Muhammed, Sâlim b. Abdullah, Ebû Bekir b. Abdurrahman, Süleyman b. Yesâr, Saîd b. Müseyyeb ve İbn Şihâb gibi otoritelere referansta bulunması bu konuda fikir vermektedir.³

Mâlik'in söz konusu kalıplarda kastettiği kişileri açıklamaması, hem bu hocalarının ve alimlerin sayısının çok olması⁴ hem de *Muvatta*'ın yukarıda da vurgulandığı gibi bir amel kitabı olmasıyla alakalıdır. Guraya da Mâlik'in bu tabirleri hepsi aynı fikhî güçte olmasalar bile sünnetin farklı derecelerini ifade amacıyla kullandığını kaydeder. O, es-sünne, el-emr ve el-amel terimlerinin, hem sünnet kavramının asıl unsurlarına işaret ettiği, hem de geçmiş tatbikatı ifade için kullanıldığını belirtir.⁵ Çünkü Mâlik, bu ifadelerle aslında birçok yerde, söz konusu merfû, mevkuf veya maktû rivayetin içerdiği görüşün, uygulamanın gerçekte bir Medine ameline uyup uymadığını tespiti çalışmaktadır. O, Medine ameline, rivayetlerin mamul olup olmadığını veya nasıl anlaşılacağını belirlemek için kuvvetli bir argüman veya turnusol kağıdı olarak kullanır. Bu nedenle Medine ameline ve sünnetini tespit ederken tüm hocalarının ve Medineli alimlerin isimlerini zikretmenin zorluğunun yanı sıra gerekli görmemesi de normal karşılanmalıdır.

¹ Özkan, *Hicrî İlk İki Asırda Amel Telakkisi*, 177.

² Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, 58.

³ Guraya, *Sünnetin Neliği*, 84.

⁴ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/74.

⁵ Guraya, *Sünnetin Neliği*, 74-75.

Bunlara ilaveten tabirlerin birçoğunda nüshalar arasında önemli farklılıklar görülmektedir. Bu ihtilafı tespit edip ortaya koymak, hem *Muvatta*'yı daha iyi anlamayı hem de amelle ilgili ifadelerin anlamı, mutlaklığı veya göreceliği hususunda fikir verecek mahiyettedir.¹ Bu tabirler ile Mâlik'in neyi veya kimi kasdettiğine, ne ifade edildiğine değinilmekle birlikte tezimizin asıl konusu, nüshalarda tabirler noktasında ne gibi farklılıkların bulunduğu tespitidir.

Yaptığımız araştırmaya göre *Muvatta*'da tüm nüshalar dahil toplam 355 rivayette amele delalet eden tabir vardır. Burada nüshalarda temelde hangi tabirlerin yer aldığı ve bu tabirlerin nasıl farklılıklar gösterdiği örnekler üzerinde gösterilmiştir.

i. الأمر عندنا: *Muvatta*'da çeşitli varyantlarıyla en çok kullanılan bu ifadenin delaleti klasik ve modern alimler arasında tartışmalı bir konudur.² Kādî İyâz'ın (ö.544/1149) naklettiğine göre Mâlik bu lafzı, kendi nezdinde insanların amel ettiği, hükümlerin onunla verildiği, cahil ve alim herkesin bildiği şeyler için kullanmaktadır.³ İmam Şâfiî (ö.204/820) ise bırakın bu lafzı, icmayı açıkça ifade eden lafızların bile gerçek bir icma olmadığını söyler.⁴ Guraya, "الأمر عندنا" teriminin, kesin bir şekilde Medineli alimlerin uygulamasını göstermekten ziyade Mâlik'in başını çektiği bir grup alimin veya çevresinin kanaatini beyan ettiğini dile getirir.⁵ Muhammed Nûrseyf'e göre bu tabir, Mâlik'in sahâbenin veya tâbiînin sözlerinden seçtiği veya nasların delaletinden istinbat ettiği ictihad ve çıkarımlar için kullanılmıştır.⁶ Özkan ise Medine içindeki herkesin

¹ Özkan, "Amele Delalet Eden Tabirler Açısından Muvatta Nüshaları", 12.

² Tartışmalar için bk. Özkan, *Hicrî İlk İki Asırda Amel Telakkisi*, 178-182.

³ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/74.

⁴ Şâfiî, *er-Risâle*, 533-535.

⁵ Guraya, *Sünnetin Neliği*, 77.

⁶ Ahmed Muhammed Nurseyf, *Amelu ehli'l-Medîne beyne mustalahâtı Mâlik ve ârâi'l-usûliyyîn* (Dubâî: 2000, Dâru'l-Buhûsi'l-İlmiyye), 414-415.

görüş birliğini değil bir tercihi ifade ettiğinin esas olduğu kanaatini şöyle gerekçelendirir: “Çünkü Mâlik, Medine’de herkesin bildiği ve ihtilafa konu olmayan şeylerden bahsederken, ihtilafın bulunmadığını zaten açıkça ifade etmektedir. Oysa “el-emru indenâ” tabiri ihtilafı yok saymak için tek başına yeterli değildir. Dolayısıyla bu tabiri Mâlik’in kendi ictihadı mucebince hocalarının görüşlerinden yaptığı tercihleri gösterdiğini kabul etmek daha sağlıklıdır. Bu da, ağırlık noktası mezkur tabir tarafından oluşturulan Muvatta’ın, esasen Mâlik’in hocalarına ait görüşlerden yaptığı tercihleri yansıttığını göstermektedir.”¹ “الأمر” kalıbıyla ifade edilen bazı tabirlerde “لم يزل” benzeri ziyadelerin bulunması o uygulamaların eskiden beri yürürlükte olduğuna işaret eder.² Biz de Mâlik’in en yoğun kullandığı tabirler arasındaki “الأمر عندنا” ifadesinin onun yakın çevresinin kanaatini ve bakış açısını ortaya koyduğu kanaatindeyiz. Zira, Mâlik, kendi görüşü diğer Medine alimleriyle örtüştüğünde bu tabiri alimlere ve beldedeki insanlara teşmil edecek tarzda kullanmakta ve hatta ihtilafın olmadığı bir görüş olarak dillendirmektedir.³ Bu tabirin Muvatta’da kullanımını, Mâlik’in kendine nispet ettiği, alimlere nispet ettiği ve genel ifadeler olmak üzere üç grup halinde tasnif edebiliriz.

- الأمر عندنا⁴, ذلك الأمر عندنا⁵, ليس الأمر عندنا⁶, هو الأمر عندنا⁷, إن الأمر عندنا⁸, على ذلك الأمر

¹ Özkan, *Hicrî İlk İki Asırda Amel Telakkisi*, 178.

² Özkan, *Hicrî İlk İki Asırda Amel Telakkisi*, 186-187.

³ Guraya, *Sünnetin Neliği*, 77-78.

⁴ Mâlik, (Leysî), Şalât, 10/43; (Zührî), Şalât, 11/100; (Ka’nebî), Şalât, 29/95.

⁵ Mâlik, (Süveyd), Şalât, 27/65;

⁶ Mâlik, (Zührî), Şalât, 15/264.

⁷ Mâlik, (Leysî), Şalât, 71/313.

⁸ Mâlik, (Ka’nebî), Zekât, 16/428.

عندنا¹, الأمر الذي لا اختلاف فيه عندنا², الأمر عندنا الذي لا اختلاف فيه³, الأمر الذي لا خلاف فيه عندنا⁴, الأمر الذي سمعت من أهل العلم⁵, هو مكروه لا اختلاف فيه عندنا⁶, لم يزل الأمر على هذا عندنا⁷, هذا الذي كنت أسمع والذي عليه الأمر عندنا⁸, الأمر المكروه الذي لا اختلاف فيه عندنا⁹, لم يزل الأمر عندنا على هذا¹⁰, لم يزل الأمر على هذا¹¹, هذا الأمر الذي أخذ به في ذلك¹²

- الأمر الذي لم يزل عليه العلماء عندنا¹³, الأمر الذي سمع¹⁴, ذلك الذي لم يزل عليه أهل العلم ببلدنا¹⁵, ذلك الأمر الذي لم يزل عليه أهل العلم ببلدنا¹⁶
- ليس ذلك على الناس¹⁷, هذا الذي كنت أسمع وعليه الناس عندنا¹⁸, هذا الذي سمعت وعليه أمر الناس عندنا¹⁹, لم يزل ذلك من أمر الناس عندنا²⁰, لم يزل أمر الناس على ذلك²¹, لم يزل على ذلك أمر الناس عندنا²², هذا الأمر الذي لم يزل عليه الناس عندنا²³, هذا ما لا اختلاف فيه عند أحد من الناس²⁴

Nüshalarda bu tabirin kullanılmasıyla ilgili farklılıklar görülmektedir:

¹ Mâlik, (Leysî), İ'tikâf, 2/877.

² Mâlik, (Leysî), Zekât, 8/688.

³ Mâlik, (Zührî), Rühûn, 4/2964.

⁴ Mâlik, (Zührî), Şalât, 38/389; (Süveyd), Şalât, 35/122.

⁵ Mâlik, (Leysî), Şıyâm, 15/832.

⁶ Mâlik, (Zührî), Büyû`, 39/2677;

⁷ Mâlik, (Zührî), Büyû`, 44/2704.

⁸ Mâlik, (Zührî), Tâlâk, 10/1612

⁹ Mâlik, (Zührî), Büyû`, 38/2671; (Leysî), Büyû`, 39/1966; (İbnü'l-Kâsım), Büyû`, 35/183.

¹⁰ Mâlik, (Leysî), Büyû`, 45/1997.

¹¹ Mâlik, (İbnü'l-Kâsım), Büyû`, 40/211.

¹² Mâlik, (Leysî), Veşâyâ, 6/2230.

¹³ Mâlik, (Zührî), Şalât, 38/389; (Süveyd), Şalât, 35/122.

¹⁴ Mâlik, (Zührî), Şıyâm, 13/817.

¹⁵ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 54/1282.

¹⁶ Mâlik, (Leysî), Menâsik, 34/1058.

¹⁷ Mâlik, (Leysî), Menâsik, 61/1178.

¹⁸ Mâlik, (Süveyd), Tâlâk, 8/351.

¹⁹ Mâlik, (Zührî), Tâlâk, 11/1616.

²⁰ Mâlik, (Zührî), Tâlâk, 11/1616.

²¹ Mâlik, (Zührî), Büyû`, 15/2547.

²² Mâlik, (İbnü'l-Kâsım), Büyû`, 14/77.

²³ Mâlik, (Leysî), Büyû`, 37/1957.

²⁴ Mâlik, (Zührî), Każâ', 14/2922; (Leysî), Każâ', 4/2122.

- Borçla ilgili uygulamada Ebû Mus'ab ve Ka'nebî nüshasında "الأمر عندنا" tabiri kullanılırken, Yahyâ el-Leysî nüshasında "الأمر الذي لا اختلاف فيه عندنا" ifadesi yer almaktadır.¹ *Muvatta'*'da bu şekilde "الأمر عندنا" tabiri yerine "الاختلاف" ifadesinin kullanıldığı birçok metin bulunur.²
- İtikaf mekanlarıyla ilgili amel, Ebû Mus'ab'da "الأمر المجتمع عليه عندنا الذي سمعت من", Yahyâ el-Leysî'de "الأمر الذي لا اختلاف فيه", Ka'nebî'de ise "الأمر الذي لا اختلاف فيه عندنا" tabiriyle ifade edilmektedir.³
- Zekâtla ilgili kavl-i Mâlik, Yahyâ el-Leysî nüshasında "هذا الأمر الذي لا اختلاف فيه" şeklindeyken Ka'nebî nüshasında "هذا الأمر الذي لا اختلاف فيه عند أحد من أهل العلم" olarak yer almaktadır.⁴
- Tavafta remelle ilgili uygulama, Ebû Mus'ab ve Ka'nebî'de "ذلك الذي لم يزل عليه" şeklinde ifade edilir.⁵
- Muhâlea şeklinde boşanmayla ilgili uygulamada, Ebû Mus'ab'da "هذا الذي كنت", Yahyâ el-Leysî'de "هذا الذي كنت أسمع والذي عليه الأمر عندنا", Süveyd ise "هذا الذي كنت أسمع وعليه الناس عندنا" tabirleri kullanılır.⁶
- Mülâane çocuğunun mirasıyla ilgili uygulama, Ebû Mus'ab'da "ذلك الأمر عندنا", Yahyâ el-Leysî'de "على ذلك أدركت أهل العلم ببلدنا" tabiriyle değerlendirilmektedir.⁷
- Âkîyle ilgili rivayette tabir, Ebû Mus'ab'da "الأمر عندنا", Yahyâ el-Leysî'de "الأمر"

¹ Mâlik, (Zührî), Zekât, 7/671; (Leysî), Zekât, 8/688; (Ka'nebî), Zekât, 7/391.

² Mâlik, (Zührî), Zekât, 15/701; (Leysî), Zekât, 17/719; (Ka'nebî), Zekât, 15/427; (Zührî), Dahâyâ, 16/2190; (Leysî), Akika, 2/1448; (Zührî), Qasâme, 4/2361; (Leysî), Qasâme, 2/2581; Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *Kit'a min Muvatta' Ibn Ziyâd*, nşr. Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusîyye li'n-Neşr. t.y.), Dahâyâ, 40.

³ Mâlik, (Zührî), İ'tikâf, 24/871; (Leysî), İ'tikâf, 1/871; (Ka'nebî), İ'tikâf, 0/547.

⁴ Mâlik, (Leysî), Zekât, 19/727; (Ka'nebî), Zekât, 17/432.

⁵ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 54/1282; (Leysî), Menâsik, 34/1058; (Ka'nebî), Menâsik, 28/666.

⁶ Mâlik, (Zührî), Talâk, 10/1612; (Leysî), Talâk, 11/1636; (Süveyd), Talâk, 8/351.

⁷ Mâlik, (Zührî), Ferâiz, 11/3056; (Leysî), Ferâiz, 15/1488.

¹”الذي لا اختلاف فيه عندنا“ şeklinde geçmektedir.

ii. **العمل عندنا**: Guraya'nın tespitine göre, amel terimi Medinelilerin halihazırda takip ettikleri örf anlamına gelmekle birlikte geçmiş insanların tatbikatlarını belirtmek için de kullanılmaktadır.² Bir uygulama bulunup bulunmadığını ortaya koymak için istihdam edilen amel terimi, *Muvatta*'da amelin varlığını ve yokluğunu ortaya koyan ifadeler olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkar. Amelin varlığını gösteren tabirlerin bir kısmı sadece uygulamanın bulunduğu söylemekle yetinirken, bir kısmında ehl-i ilmin ve insanların genel uygulamasına da referans yapılmıştır.

- على ذلك العمل عندنا³, هذا العمل فيه⁴, كذلك العمل⁵, ليس العمل على⁶, ليس العمل أن⁷, ليس على هذا العمل⁸
- ذلك أحسن ما سمعت وعلى ذلك عمل أهل العلم وعمل الناس عندنا⁹, ذلك أحسن ما سمعت قال وعلى ذلك عمل الناس¹⁰, هذا أحسن ما سمعت من أهل العلم وأدركت عمل الناس على ذلك عندنا¹¹

Bu lafızla ilgili nüshalar arasında şu şekilde farklılıklar göze çarpmaktadır.

- Cemaatle tilavet secdesinin yapılmasıyla ilgili uygulama zikredilirken Ebû Mus'ab “ليس الأمر عندنا”, Yahyâ el-Leysî “ليس العمل على”, Ka'nebî “ليس العمل أن”, Süveyd ise “العمل عندي على” tabirlerini kullanmıştır.¹²

¹ Mâlik, (Zührî), 'Aql, 26/2345; (Leysî), 'Aql, 18/2546.

² Guraya, *Sünnetin Neliği*, 74.

³ Mâlik, (Zührî), Büyû`, 9/2509.

⁴ Mâlik, (Leysî), Büyû`, 42/1983; (Zührî), Büyû`, 41/2690.

⁵ Mâlik, (Leysî), Zekât, 21/747; (Zührî), Zekât, 19/730.

⁶ Mâlik, (Leysî), Şalât, 134/552.

⁷ Mâlik, (Ka'nebî), Şalât, 13/140.

⁸ Mâlik, (Ka'nebî), Şalât, 19/166.

⁹ Mâlik, (Süveyd), Mükâteb, 15/446.

¹⁰ Mâlik, (Zührî), Büyû`, 41/2690; (Leysî), Büyû`, 42/1983; (İbnü'l-Kâsım), Büyû`, 38/198.

¹¹ Mâlik, (Leysî), Mükâteb, 1/2289.

¹² Mâlik, (Zührî), Şalât, 15/264; (Leysî), Şalât, 134/552; (Ka'nebî), Şalât, 13/140; (Süveyd), Şalât, 15/97.

- Ürünlerle ilgili konuda Ebû Mus'ab ve İbnü'l-Kâsım'da "على ذلك العمل عندنا"¹, Yahyâ el-Leysî'de "على ذلك الأمر عندنا"² şeklinde yer almaktadır.
- Mükâteble ilgili rivayette tabir, Ebû Mus'ab'da "على ذلك عمل" ³, Yahyâ el-Leysî'de "على ذلك عمل الناس وأدركت عمل العلم وأدركت عمل الناس على ذلك عندنا"⁴, Süveyd'de "على ذلك أحسن ما سمعت وعلى ذلك عمل أهل العلم وعمل الناس عندنا"⁵ şeklinde geçmektedir.

iii. الأمر المجتمع عليه: Delaleti konusunda pek çok tartışma bulunan bu tabir, Kādî İyâz'ın Mâlik'ten naklettiğine göre fıkıh ve ilim ehlinin ihtilafsız olarak icmâ ettiği kavilleri gösterir.⁶ Şâfiî, bu tabirin kullanıldığı yerlerdeki icmâ iddiasının gerçek bir görüş birliği ifade etmediği düşüncesindedir.⁷ Gazzâlî, Mâlik'in sadece Medine ehlinin icmasını hüccet olarak gördüğünü söyleyerek, aslında onun nezdindeki durumu özetler.⁸ İcmâ anlamını taşıyan tabirleri kullanan ilk fakihin Mâlik olduğunu iddia eden Guraya, burada bütün müslüman camianın icmaı değil, sadece Medine'nin yerel icmasının kastedildiği kanaatindedir.⁹ Guraya bir başka yerde şu önemli açıklamaları yapar: *"Muvatta'dan çıkarttığımız delillerden, hiç şüpheye mahal bırakmayacak şekilde ortaya çıkmıştır ki, gerçekte, Muvatta'daki icma fikri, bütün Medine ulemasının, ya da Mâlik'in sürekli kendilerine atıfta bulunduğu belirli bir grubun ittifakı demek değildir; aksine o, bazen, küçük bir grup Medineli tarafından desteklenen,*

¹ Mâlik, (Zührî), Büyû`, 3/2724.

² Mâlik, (Zührî), Büyû`, 9/2509; (Leysî), Büyû`, 10/1817; (İbnü'l-Kâsım), Büyû`, 8/41.

³ Mâlik, (Zührî), Mükâteb, 0/2801.

⁴ Mâlik, (Leysî), Mükâteb, 1/2289.

⁵ Mâlik, (Süveyd), Mükâteb, 15/446.

⁶ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/74.

⁷ Şâfiî, *er-Risâle*, 535.

⁸ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî el-Gazzâlî, *el-Müstaşfâ min 'ilmi'l-uşûl*. thk. Hamza b. Züheyr, (Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, t.y.), 2/348.

⁹ Guraya, *Sünnetin Neliği*, 83.

*bazen de Mâlik'in şahsi görüşü ile tayin edilen bir icmadır.*¹ Kanaatimizce bu lafızdaki icmânın, Medine içindeki yaygın görüş veya çoğunluğun kabulü şeklinde yorumlanması² daha isabetli ve gerçekçidir.

İcmâ anlamı içeren bu lafızlar, Mâlik'in "bize göre (عندنا)" şeklinde kullandığı ve genel olarak insanlara nispet ettiği ifadeler olmak üzere iki grup altında sıralanmıştır.

- الأمر المجتمع عليه عندنا³, الأمر المجتمع عليه عندنا الذي لا اختلاف فيه⁴, الأمر المجتمع عليه عندنا الذي سمعت من أهل العلم⁵, الأمر المجتمع عليه عندنا والذي سمعت ممن أَرْضَى في, والذي اجتمعت عليه الأئمة في القديم والحديث⁶, ليس في ذلك أمر مجتمع عليه عندنا⁷, الأمر المجتمع عليه عندهم⁸
- أجمع الناس على⁹, اجتمع الناس على¹⁰, ليس هذا الحديث بالمجتمع عليه وليس عليه العمل¹¹, ليس الحديث بالمجتمع عليه¹²

Bu lafızlar, nüshalarda çeşitli farklılıklara uğramıştır.

- Cihadla ilgili uygulama, Ebû Mus'ab'da "ليس الحديث بالمجتمع عليه", Yahyâ el-Leysî'de "ليس هذا الحديث بالمجتمع عليه وليس عليه العمل"¹³
- Zekâtla ilgili uygulamadan bahseden Mâlik'in ifadesi, Ebû Mus'ab ve Ka'nebî'de "الأمر عندنا", Yahyâ el-Leysî'de "الأمر المجتمع عليه عندنا" şeklinde yer

¹ Guraya, *Sünnetin Neliği*, 106.

² Özkan, *Hicrî İlk İki Asırda Amel Telakkisi*, 183.

³ Mâlik, (Leysî), Zekât, 2/664.

⁴ Mâlik, (Zührî), Zekât, 17/708.

⁵ Mâlik, (Zührî), İ'tikâf, 24/871.

⁶ Mâlik, (Leysî), Ka'sâme, 1/2575.

⁷ Mâlik, (Leysî), 'Aql, 10/2503.

⁸ Mâlik, (Leysî), 'Aql, 5/2470.

⁹ Mâlik, (Zührî), Şalât, 15/265.

¹⁰ Mâlik, (Ka'nebî), Şalât, 13/141.

¹¹ Mâlik, (Leysî), Cihâd, 4/1294.

¹² Mâlik, (Zührî), Cihâd, 10/921.

¹³ Mâlik, (Zührî), Cihâd, 10/921; (Leysî), Cihâd, 4/1294.

alır.¹ *Muvatta*'da buna benzer birçok örnek vardır.²

- Ürünlerin zekâtıyla ilgili uygulama ifadesi Ebû Mus'ab ve Ka'nebî'de "الأمر المجتمع عليه" şeklindeyken, Yahyâ el-Leysî'de "المجتمع عليه الذي لا اختلاف فيه" olarak yazılmıştır.³
- Terviye günü namazla ilgili, Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî'deki "الأمر الذي لا" şeklinde "المجتمع عليه الذي لا اختلاف فيه" tabiri, Süveyd'de "اختلاف فيه عندنا" verilmiştir.⁴ *Muvatta*'da buna benzer birçok örnek yer almaktadır.⁵
- Kölenin diyetiyle ilgili Mâlik'in kullandığı tabir, Ebû Mus'ab'da "الأمر المجتمع عليه", Yahyâ el-Leysî'de "الأمر الذي لا اختلاف فيه عندنا" şeklindedir.⁶ *Muvatta*'da buna benzer farklılık içeren birçok örnek vardır.⁷
- Büyü ile ilgili tabir, Yahyâ el-Leysî'de "هذا الأمر الذي لم يزل عليه الناس عندنا", Ebû Mus'ab'da "هذا الأمر المجتمع عليه عندنا", İbnü'l-Kâsım'da "هذا الأمر المجتمع عليه عندنا"

¹ Mâlik, (Zührî), Zekât, 1/647; (Leysî), Zekât, 2/664; (Ka'nebî), Zekât, 2/378.

² Mâlik, (Zührî), Hudûd, 6/1804; (Leysî), Hudûd, 11/2439; (Zührî), 'Aql, 8/2267; (Leysî), 'Aql, 9/2495; (Zührî), 'Aql, 1/2270; (Leysî), 'Aql, 10/2501; (Zührî), 'Aql, 10/2272; (Leysî), 'Aql, 10/2497; (Zührî), 'Aql, 11/2277; (Leysî), 'Aql, 10/2504; (Zührî), 'Aql, 18/2310; (Leysî), 'Aql, 2/2461; (Zührî), Büyü, 4/2483; (Leysî), Büyü, 4/1797; (İbnü'l-Kâsım), Büyü, 4/12; (Zührî), Büyü, 4/2485; (Leysî), Büyü, 4/1795; (İbnü'l-Kâsım), Büyü, 4/14; (Zührî), Büyü, 27/2619; (Leysî), Büyü, 28/1915; (İbnü'l-Kâsım), Büyü, 24/136; (Zührî), Büyü, 30/2630; (Leysî), Büyü, 31/1926; (İbnü'l-Kâsım), Büyü, 27/144; (Zührî), Büyü, 35/2656; (Leysî), Büyü, 36/1951; (İbnü'l-Kâsım), Büyü, 32/169; (Leysî), 'Itk, 5/2250; (Süveyd), Mükâteb, 3/424; (Zührî), 'Itk, 10/2755; (Leysî), 'Itk, 11/2274; (Süveyd), Mükâteb, 9/436; (Zührî), Müdebber, 3/2772; (Leysî), Müdebber, 3/2355; (Zührî), Mükâteb, 1/2813; (Leysî), Mükâteb, 2/2300; (Zührî), Mükâteb, 4/2834; (Leysî), Mükâteb, 5/2318; (Zührî), Każâ, 4/2883; (Leysî), Każâ, 23/2165; (Zührî), Nihel, 5/2951; (Leysî), Każâ, 36/2198; (Zührî), Rühûn, 5/2966; (Leysî), Każâ, 14/2141; (Zührî), Vesâyâ, 9/3021; (Leysî), Każâ, 20/2156; (Süveyd), Każâ, 33/312; (Zührî), Ferâiz, 12/3057; (Leysî), Ferâiz, 11/1471.

³ Mâlik, (Zührî), Zekât, 17/708; (Leysî), Zekât, 19/726; (Ka'nebî), Zekât, 17/431.

⁴ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 65/1336; (Leysî), Menâsik, 64/1189; (Süveyd), Menâsik, 66

⁵ Mâlik, (Zührî), Hudûd, 6/1798; (Leysî), Hudûd, 11/2440.

⁶ Mâlik, (Zührî), 'Aql, 17/2303; (Leysî), 'Aql, 16/2531.

⁷ Mâlik, (Zührî), 'Aql, 17/2306; (Leysî), 'Aql, 16/2534; (Zührî), 'Aql, 21/2322; (Leysî), 'Aql, 20/2556; (Zührî), 'Itk, 4/2729; (Süveyd), Mükâteb, 3/424.

şeklindedir.¹

- Zayıf akıllı kimsenin vasiyetiyle ilgili uygulama, Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî'de "الأمر المجتمع عليه عندنا", Süveyd'de "الأمر المجتمع عليه" tabiriyle ifade edilmektedir.²

iv. السنة ومضت السنة: Bu tabirlerle kimin sünnetine işaret edildiği ve geçmiş sünnet denilirken kimlerin kastedildiği hakkında farklı tartışmalar mevcuttur. Umar Faruq Abdullah, "sünnet" terimini içeren ifadeleri Hz. Peygamber'in sünnetiyle sınırlı görmekte ve bu tabirin daha sonraki otorite sahibi kişilerin kararlarını muhtevi olmadığını iddia etmektedir.³ Fakat bu ifadeyle sadece Hz. Peygamber'in sünnetinin kastedildiğini söylemek için yeterli bir delil yoktur. Dihlevî (ö.1239/1824) de bu görüşü destekler mahiyette şu açıklamayı yapar: *"İmam Mâlik, mezhebini ister mevsul ister mürsel olsun Nebî'ye refedilen rivayetler, ondan sonra Hz. Ömer'in kararları (kazâyâ), sonra İbn Ömer'in fetvaları, bunlardan sonra İbnü'l-Müseyyeb, Urve, Kâsım, Sâlim, Süleymân b. Yesâr, Ebû Seleme, Ebû Bekir b. Amr b. Hazm, Ömer b. Abdülazîz vb. gibi Medine fukahasının görüşleri üzerine bina etmiştir. İmam Mâlik, "السنة عندنا كذا" sözünü yedi fakih ve Medine fakihlerini işaret etmektedir."*⁴ Guraya, Mâlik'in sünnet terimini bazen müşterek aktüel adet, bazen de normatif davranış anlamında kullandığını, fakat nerede hangi anlama geldiğini tayinin oldukça zor olduğu tespitini yapar.⁵ Ona göre daha özel olarak "السنة عندنا" tabiri ise Mâlik'in veya çevresindekilerin kanaatini yansıtır.⁶ Hakkında ihtilaf bulunmadığı belirtilen sünnet ile sünnet-i mâziye tarzında kullanılan tabirlerin

¹ Mâlik, (Zührî), Büyû', 36/2663; (Leysî), Büyû', 37/1957; (İbnü'l-Kâsım), Büyû', 33/175.

² Mâlik, (Zührî), Veşâyâ, 2/2994; (Leysî), Veşâyâ, 2/2218; (Süveyd), Każâ', 30/306.

³ Abd-Allâh, *Mâlik's Concept of Amal in The Light of Mâlikî Legal Theory*, 25.

⁴ Kandehevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/97.

⁵ Guraya, *Sünnetin Neliği*, 118.

⁶ Guraya, *Sünnetin Neliği*, 77.

ise uzun bir geçmişe sahip kadîm uygulama ve sünnetlere referans olduğu
söylenebilir.¹

Sünnetle ilgili kullanılan tabirler, yalın bir şekilde kullanıldığı durumlar,
bizim nezdimizde, bize göre diyerek kayıtlananlar ve müslümanlara nispet
edilenler olmak üzere üç grupta sıralanmıştır.

- السنة², فسنة³, مضت السنة⁴
- السنة عندنا⁵, إن السنة عندنا⁶, تلك السنة التي لا اختلاف فيها عندنا⁷, السنة التي لا اختلاف فيها عندنا⁸,
السنة عندنا لا اختلاف فيها⁹, السنة الثابتة التي لا اختلاف فيها عندنا¹⁰, تلك السنة التي لا شك فيها عندنا
ولا اختلاف¹¹, على ذلك السنة عندنا التي لا اختلاف فيها¹², السنة عندنا لا اختلاف فيها¹³, مضت السنة
عندنا¹⁴, مضت السنة التي لا اختلاف فيها عندنا¹⁵

Bu tabirin kullanımında da nüshalar arasında ihtilaflar bulunmaktadır.

- أن من سنة المسلمين التي لا اختلاف فيها¹⁶.
- Cuma namazıyla ilgili Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî nüshasında "السنة عندنا"
kullanılırken, Süveyd ve Ka'nebî'de "السنة" ifadesi bulunur.¹⁷ *Muvatta*'da buna

¹ Özkan, *Hicrî İlk İki Asırda Amel Telakkisi*, 185.

² Mâlik, (Ka'nebî), Şalât, 58/255; (Süveyd), Ka'zâ', 12/285.

³ Mâlik, (Leysî), Ka'zâ', 4/2118.

⁴ Mâlik, (Zührî), Zekât, 23/745; (Leysî), Zekât, 24/761.

⁵ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 60/469; (Leysî), Şalât, 67/295.

⁶ Mâlik, (Ka'nebî), Zekât, 14/425;

⁷ Mâlik, (Leysî), Zekât, 2/659.

⁸ Mâlik, (Zührî), Zekât, 1/642.

⁹ Mâlik, (Zührî), 'Itk, 3/2724.

¹⁰ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 80/1392.

¹¹ Mâlik, (Zührî), Talâk, 12/1621.

¹² Mâlik, (Leysî), Talâk, 29/1718.

¹³ Mâlik, (Leysî), Zekât, 7/683

¹⁴ Mâlik, (Zührî), Cumâ, 90/597; (Ka'nebî), Kıble, 90/344.

¹⁵ Mâlik, (Leysî), Şalât, 117/501.

¹⁶ Mâlik, (Zührî), Mükâteb, 8/2857; (Leysî), Mükâteb, 10/2335; (Zührî), Mükâteb, 8/2858; (Leysî),
Mükâteb, 10/2335.

¹⁷ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 60/469; (Leysî), Şalât, 67/295; (Ka'nebî), Şalât, 58/255; (Süveyd), Şalât,

benzer farklılığı içeren birçok örnek vardır.¹

- Mirasın zekâtıyla ilgili rivayetteki tabir, Ebû Mus'ab ve Ka'nebî'de "السنة عندنا" lafızlarıyla verilirken, Yahyâ el-Leysî'de "السنة عندنا لا اختلاف فيها" şeklindedir.²
- İhramdan çıkmak için tıraş zamanıyla ilgili uygulama, Ebû Mus'ab'da "السنة" "الأمر الذي لا اختلاف فيه عندنا", Yahyâ el-Leysî'de "الثابتة التي لا اختلاف فيها عندنا" şeklinde verilerek³ sünnet-i sâbite yerine emr kelimesi kullanılmıştır.
- İtikaftan sonra eve dönmeyeyle ilgili uygulama, Ebû Mus'ab ve Süveyd'de "بلغني" "بلغني ذلك عن أهل", Yahyâ el-Leysî'de "ذلك عن أهل الفضل الذين مضو وذلك أحسن ما سمعت", Ka'nebî'de "الفضل الذين مضو وهذا أحب ما سمعت إلي في ذلك" şeklinde ifade edilmektedir.⁴
- Bayram namazıyla ilgili uygulama, Ebû Mus'ab, Ka'nebî ve Süveyd nüshasında "مضت السنة عندنا" ifadesiyle zikredilirken, Yahyâ el-Leysî'de "مضت السنة التي لا اختلاف فيها عندنا" yer almaktadır.⁵
- Ehli kitaba mensup kadınlardan cizye alınmayacağıyla ilgili uygulamaya Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî nüshasında "مضت السنة" şeklindeyken, Ka'nebî'de "السنة عندنا" olarak verilmiştir.⁶

v. أحب ما سمعت/أحسن ما سمعت: Bu tabirler Mâlik'in ayet, hadis gibi bir delille veya bir konudaki rivayetlerle ilgili farklı görüşler arasından tercihini yansıtmaktadır. Özkan'ın da dediği gibi "Mâlik'e has olmayan ve ondan çok daha önce yaşamış fakihler tarafından bile kullanılan bu kabil ifadelerden, farklı görüşler

58/149.

¹ Mâlik, (Zührî), Kaẓâ', 14/2917; (Leysî), Kaẓâ', 4/2117; (Süveyd), Kaẓâ', 12/285.

² Mâlik, (Zührî), Zekât, 6/666; (Leysî), Zekât, 7/683; (Ka'nebî), Zekât, 6/388.

³ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 80/1392; (Leysî), Menâsik, 60/1177.

⁴ Mâlik, (Zührî), İ'tikâf, 25/875; (Leysî), İ'tikâf, 3/879; (Ka'nebî), Şıyâm, 1/550; (Süveyd), İ'tikâf, 0/448.

⁵ Mâlik, (Zührî), Cumâ, 90/597; (Leysî), 117/501; (Ka'nebî), Kıble, 90/344; (Süveyd), Şalât, 86/191.

⁶ Mâlik, (Zührî), Zekât, 23/745; (Leysî), Zekât, 24/761; (Ka'nebî), Zekât, 23/459.

arasından bir tercih yapıldığı açıkça anlaşılmaktadır.”¹ Guraya da bu lafızla Mâlik’in kendi tercihiyle bir grup Medineli ilim adamının görüşünün aynı olduğunu vurguladığını söyler.²

Bu başlık altındaki kullanım farklılıkları, Mâlik’in kendi görüşünü ifadeyle sınırlı olanlar ve bize göre, nezdimizde vb. bir şekilde bir topluluğu kastederek söyledikleri olmak üzere iki grup halinde verebiliriz.

- أحسن ما سمعت في هذه الآية³, أحسن ما سمع في⁴, إن أحسن ما سمع⁵, أحب ما سمعت إلي في ذلك⁶, ذلك أحب ما سمعت إلي⁷, هو أحب ما سمعت إلي⁸, أحب إلي⁹, أحب ذلك إليه¹⁰, قول...في ذلك أعجب إلي¹¹, قول ... أعجب إلي¹², ذلك أحب ما سمعت إلي¹³, هذا أحسن ما سمعت في ذلك وأحبه إلي¹⁴
- هذا أحسن في هذه الأشياء كلها وهو الذي لم يزل عليه أمر الناس عندنا¹⁵, هذا أحب ما سمعت إلي في هذه الأشياء كلها وهو الذي لم يزل عليه أمر الناس عندنا¹⁶, على ذلك الأمر وهو أحب ما سمعت إلي¹⁷, الأمر الذي لا اختلاف فيه عندنا...وهو أحب ما سمعت إلي في ذلك¹⁸, على ذلك الأمر عندنا وهو أحب ما سمعت إلي¹⁹, ذلك أحسن ما سمعت والأمر الذي لم يزل عليه أهل العلم عندنا²⁰, وذلك أحسن ما سمعت

¹ Özkan, *Hicrî İlk İki Asırda Amel Telakkisi*, 184.

² Guraya, *Sünnetin Neliği*, 87.

³ Mâlik, (Ka'nebî), *Şalât*, 7/126;

⁴ Mâlik, (Ka'nebî), *Zekât*, 12/505.

⁵ Mâlik, (Leysî), *Hudûd*, 6/2402.

⁶ Mâlik, (Leysî), *Şalât*, 17/87;

⁷ Mâlik, (Zührî), *Şalât*, 11/248; (Süveyd), *Şalât*, 12/94.

⁸ Mâlik, (Leysî), *Şalât*, 73/329.

⁹ Mâlik, (Zührî), *Şalât*, 4/214.

¹⁰ Mâlik, (Zührî), *Şalât*, 31/358.

¹¹ Mâlik, (Zührî), *Menâsik*, 35/1193.

¹² Mâlik, (Süveyd), *Menâsik*, 52/582.

¹³ Mâlik, (Leysî), *Menâsik*, 29/1035.

¹⁴ Mâlik, (Leysî), *Ṭalâk*, 4/1594.

¹⁵ Mâlik, (Zührî), *Büyû`*, 31/2636; (Leysî), *Büyû`*, 32/1932; (İbnü'l-Kâsım), *Büyû`*, 28/150.

¹⁶ Mâlik, (Leysî), *Büyû`*, 32/1932; (İbnü'l-Kâsım), *Büyû`*, 28/150.

¹⁷ Mâlik, (Zührî), *Ḳazâ`*, 20/2937.

¹⁸ Mâlik, (Leysî), *Ḳazâ`*, 3/2110.

¹⁹ Mâlik, (Süveyd), *Ḳazâ`*, 18/291.

²⁰ Mâlik, (Süveyd), *Şalât*, 35/122.

وذلك الذي لم يزل عليه أهل العمل عندنا¹, بلغني ذلك عن أهل الفضل الذين مضوا ذلك أحسن ما سمعت²

Bu tabirle ilgili olarak da birçok farklı kullanım göze çarpmaktadır.

- Salâtü'l-havf ile ilgili tercihini Mâlik, Yahyâ el-Leysî ve Ka'nebî'de “أحب ما سمعت” kalıbıyla ifade etmektedir.³ “أحب ما سمعت في” Ebû Mus'ab'da “أحسن ما سمعت في” kalıbıyla ifade etmektedir.⁴ “أحب ما سمعت” tabiri yerine “أحسن ما سمعت” ifadesinin kullanıldığı benzer birçok metin yer almaktadır.⁴
- İbn Ömer'in görüşünü tercih ederken Mâlik'in sözü Ebû Mus'ab'da “قول...في ذلك”⁵, Süveyd'deki “أعجب إلي”⁶, Yahyâ el-Leysî'deki ise “ذلك أحب ما”⁷ şeklindedir.⁸
- Hadlerle ilgili tabir, Ebû Mus'ab'daki “هذا أحب ما سمعت إلي” yerine Yahyâ el-Leysî'de “على هذا الأمر عندنا” şeklindedir.⁹
- Alışverişle ilgili uygulamadan bahseden tabir, Yahyâ el-Leysî ve İbnü'l-Kâsım'da “هذا أحب ما سمعت إلي في هذه الأشياء كلها وهو الذي لم يزل عليه أمر الناس عندنا”¹⁰, Ebû Mus'ab'da “هذا أحسن ما سمعت في هذه الأشياء كلها وهو الذي لم يزل عليه أمر الناس عندنا” olarak yer almaktadır.¹⁰
- Had uygulanan kişinin şahitliğiyle ilgili uygulama, Ebû Mus'ab'da “على ذلك الأمر”¹¹, Yahyâ el-Leysî'de “...وهو أحب ما”¹², “عندنا وهو أحب ما سمعت إلي”¹³

¹ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 64/1334.

² Mâlik, (Zührî), İ'tikâf, 25/875.

³ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 91/603; (Leysî), Şalât, 118/506; (Ka'nebî), Kıble, 91/348; (Süveyd), Şalât, 88/196.

⁴ Mâlik, (Zührî), Şıyâm, 15/831; (Leysî), Şıyâm, 18/850; (Zührî), Menâsik, 45/1240; (Leysî), Menâsik, 50/1138; (Zührî), Hudûd, 5/1793; (Leysî), Hudûd, 7/2411; (Zührî), 'Aql, 22/2328; (Leysî), 'Aql, 21/2563.

⁵ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 35/1193.

⁶ Mâlik, (Süveyd), Menâsik, 52/582.

⁷ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 35/1193; (Leysî), Menâsik, 29/1035; (Süveyd), Menâsik, 52/582.

⁸ Mâlik, (Leysî), Menâsik, 29/1035.

⁹ Mâlik, (Zührî), Hudûd, 4/1785; (Leysî), Hudûd, 6/2402.

¹⁰ Mâlik, (Zührî), Büyû', 31/2636; (Leysî), Büyû', 32/1932; (İbnü'l-Kâsım), Büyû', 28/150.

”على ذلك الأمر عندنا وهو أحب ما سمعت إلي“ Süveyd’de ”سمعت إلي في ذلك“¹ edilmektedir.

- Yolcu namazıyla ilgili ameli belirtmek için Ebû Mus‘ab, Ka‘nebî ve Süveyd nüshasında ”ذلك أحسن ما سمعت والأمر الذي لم يزل عليه أهل العلم عندنا“ ifadesi kullanılırken, Yahyâ el-Leysî’de sadece ”ذلك أحب ما سمعت إلي“ kelimeleri yer almaktadır.²
- Muhâlea yoluyla boşananın tekrar evlenmesiyle ilgili tabir, Ebû Mus‘ab’da ”هَذَا“ ”هذا أحسن ما سمعت في ذلك“ Yahyâ el-Leysî’de ”الذي سَمِعْتُ وعليه أمر الناس عندنا“ şeklinde geçmektedir.³
- Cariyelere had uygulamayla ilgili tabir, Ebû Mus‘ab’da ”إن أحسن ما سمع“ Yahyâ el-Leysî’de ”الأمر عندنا“ şeklindedir.⁴ *Muvatta*’da buna benzer birçok örnek yer almaktadır.⁵
- vi. سمع أهل العلم يقولون: Bu ifadelerin Medine’li alimlerin genel olarak kabul ettiklerinden ziyade Mâlik’in hocalarından biri veya bir kaçının görüşü olma ihtimali yüksektir.⁶

Bu tabir Mâlik’in kendisine nispet ettiği ve ehl-i ilme nispet ettiği şeklinde ikiye ayrılabilir.

- لم أسمع أحدا⁷, لم نسمع أحدا⁸, لم أسمع أحد يخالف في.⁹

¹ Mâlik, (Zührî), *Ḳaḏâ’*, 20/2937; (Leysî), *Ḳaḏâ’*, 3/2110; (Süveyd), *Ḳaḏâ’*, 18/291.

² Mâlik, (Zührî), *Şalât*, 38/389; (Leysî), *Şalât*, 90/402; (Ka‘nebî), *Şalât*, 38/214; (Süveyd), *Şalât*, 35/122.

³ Mâlik, (Zührî), *Ṭalâḳ*, 11/1616; (Leysî), *Ṭalâḳ*, 12/1640.

⁴ Mâlik, (Zührî), *Hudûd*, 4/1785; (Leysî), *Hudûd*, 6/2402.

⁵ Mâlik, (Zührî), *Ḍaḥâyâ*, 12/2174; (Süveyd), *Sayd*, 2/414; (İbn Ziyâd), *Ḍaḥâyâ*, no: 104.

⁶ Özkan, *Hicrî İlk İki Asırda Amel Telakkisi*, 184.

⁷ Mâlik, (Leysî), *İ’tikâf*, 5/889.

⁸ Mâlik, (Ka‘nebî), *İ’tikâf*, 3/555.

⁹ Mâlik, (Zührî), *‘Aḳl*, 5/2252; (Leysî), *‘Aḳl*, 7/2481.

- سمع أهل العلم يقولون¹, أنه سمع أهل العلم يقولون², سمع بعض أهل العلم يقولون³, لم أسمع أحدا من أهل العلم قال ذلك⁴

Bu tabirle ilgili olarak nüshalar arasında birçok farklılık bulunmaktadır.

- İfrad haccıyla ilgili uygulamayı Mâlik, Yahyâ el-Leysî'de ve Süveyd'de “أَنَّهُ سَمِعَ” olarak “أَنَّهُ سَمِعَ بعض أهل العلم يَقُولُ”, Ebû Mus'ab'da ve Ka'nebî'de “أَهْلُ الْعِلْمِ يَقُولُونَ” olarak nakletmektedir.⁵ *Muvatta*'da buna benzer birçok örnek yer almaktadır.⁶
- Adakla ilgili tabir, Ebû Mus'ab'da “سمع بعض أهل العلم يقولون أنه”, Yahyâ el-Leysî'de “أن أحسن ما سمعت من أهل العلم” şeklindedir.⁷

vii. أدركت: Derâverdî, Mâlik'in “على هذا أدركت أهل العلم ببلدنا” sözüyle hocaları Rebîa ve İbn Hürmüz'ü kastettiğini söyler.⁸ Bu ifadelerin, Medine'nin çoğunluğuna ait özellikle de ortak görüşleri ifade için kullanıldığı yorumları da yapılmıştır.⁹ Bu şekildeki tabirleri, kendi reyini ve kendi nezdindekilerin görüşünü ifade ettikleri ile bunların yer almadıkları şeklinde iki grup altında toplayabiliriz:

- وعلى ذلك أدركت أهل العلم ببلدنا وعلى ذلك رأيي¹⁰, هذا الأمر عندنا والذي أدركت عليه أهل العلم ببلدنا¹¹, الأمر المجتمع عليه عندنا والذي أدركت عليه أهل العلم ببلدنا¹²
- هذا الأمر هو الذي أدركت عليه الناس وأهل العلم ببلدنا¹³, وعلى ذلك أدركت أهل العلم ببلدنا¹⁴, وعلى ذلك

¹ Mâlik, (Ka'nebî), Menâsik, 11/593.

² Mâlik, (Zührî), Şıyâm, 22/859; (Leysî), Şıyâm, 12/826.

³ Mâlik, (Ka'nebî), Menâsik, 11/593.

⁴ Mâlik, (Zührî), Kaşâme, 7/2369.

⁵ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 13/1078; (Leysî), Menâsik, 11/945; (Ka'nebî), Menâsik, 11/593; (Süveyd), Menâsik, 15/506.

⁶ Mâlik, (Zührî), Mükâteb, 0/2801; (Leysî), Mükâteb, 1/2289; (Süveyd), Mükâteb, 15/446.

⁷ Mâlik, (Zührî), Nüzûr, 3/2200; (Leysî), Nüzûr, 3/1362.

⁸ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/75.

⁹ Özkan, *Hicrî İlk İki Asırda Amel Telakkisi*, 186.

¹⁰ Mâlik, (Zührî), Talâk, 29/1701.

¹¹ Mâlik, (Leysî), Şıyâm, 21/858.

¹² Mâlik, (Zührî), Ferâiz, 6/3035; (Leysî), Ferâiz, 7/1458;

¹³ Mâlik, (Leysî), Şalât, 5/23.

¹⁴ Mâlik, (Leysî), Şalât, 62/280.

أدرکت أهل العلم ببلدنا¹, هذا الذي أدرکت علیه أهل الرضى من أهل العلم ببلدنا², هذا الذي أدرکت علیه أهل العلم ببلدنا³, هذا الذي أدرکت علیه الرضى من أهل بلدنا⁴, ذلك رأي من أدرکت ممن أقتضي برأيه وهو أحب ما سمعت إلي⁵, كل من أدرکت كان يقول ذلك⁶, كان من أدرکت يقول ذلك⁷, وعلى ذلك أدرکت أهل العلم ببلدنا⁸, الأمر الذي أدرکت علیه أهل العلم ببلدنا...وذلك أحسن ما سمعت⁹, ذلك الأمر المجتمع علیه الذي لا اختلاف فيه والذي أدرکت علیه الناس ببلدنا¹⁰, الأمر الذي أدرکت الناس علیه في¹¹.

Bu tabirle ilgili olarak nüshalar arasında birçok farklılık bulunmaktadır.

- Zina haddiyle ilgili tabir, Ebû Mus'ab'da "هذا الذي أدرکت علیه أهل العلم ببلدنا...وذلك", Yahyâ el-Leysî'de "الذي أدرکت علیه أهل العلم ببلدنا", "أحسن ما سمعت" şeklinde yer almaktadır.¹²
- Ehli Kitab ve Mecusilerin cizyesiyle ilgili uygulama, Ebû Mus'ab'da "هذا الذي أدرکت علیه أهل العلم ببلدنا", Yahyâ el-Leysî'de "هذا الذي أدرکت علیه أهل العلم ببلدنا", "أحسن ما سمعت" şeklinde ifade edilmektedir.¹³
- Şek günü oruçla ilgili uygulama, Ebû Mus'ab'da "ذلك رأي من أدرکت ممن أقتضي برأيه", Yahyâ el-Leysî'de "هذا الأمر عندنا والذي أدرکت علیه أهل العلم ببلدنا", "وهو أحب ما سمعت إلي" tabiriyle ifade edilmektedir.¹⁴
- Mülâane çocuğunun mirasıyla ilgili tabir, Ebû Mus'ab'da "ذلك الأمر المجتمع علیه"

¹ Mâlik, (Ka'nebî), Şalât, 52/240.

² Mâlik, (Zührî), Zekât, 23/746.

³ Mâlik, (Leysî), Zekât, 24/762.

⁴ Mâlik, (Ka'nebî), Zekât, 23/459.

⁵ Mâlik, (Zührî), Şıyâm, 17/836.

⁶ Mâlik, (Zührî), Nikâh, 17/1531.

⁷ Mâlik, (Süveyd), Nikâh, 11/330.

⁸ Mâlik, (Leysî), Talâk, 14/1656.

⁹ Mâlik, (Zührî), Hudûd, 2/1776.

¹⁰ Mâlik, (Zührî), Talâk, 13/1628.

¹¹ Mâlik, (Zührî), Kâsâme, 2/2355.

¹² Mâlik, (Zührî), Hudûd, 2/1776; (Leysî), Hudûd, 2/2389.

¹³ Mâlik, (Zührî), Zekât, 23/746; (Leysî), Zekât, 24/762; (Ka'nebî), Zekât, 23/459.

¹⁴ Mâlik, (Zührî), Şıyâm, 17/836; (Leysî), Şıyâm, 21/858.

وعلى ذلك أدركت أهل “, Yahyâ el-Leysî’de “الذي لا اختلاف فيه والذي أدركت عليه الناس ببلدنا
”العلم ببلدنا“¹”şeklindedir.

- Talâkla ilgili tabir, Ebû Mus’ab’da “وعلى ذلك أدركت أهل العلم ببلدنا وعلى ذلك رأيي”, Yahyâ el-Leysî’de ve Süveyd’de “وعلى ذلك أدركت أهل العلم ببلدنا” yer almaktadır.²
- Kasameyle ilgili uygulamayı gösteren tabir, Ebû Mus’ab’da “الأمر الذي أدركت
الأمر المجتمع عليه عندنا والذي سمعت ممن أَرْضَى في...”, Yahyâ el-Leysî’de “الناس عليه في
والذي اجتمعت عليه الأئمة في القديم والحديث” şeklinde yer almaktadır.³

viii. الرأي: Kâdî İyâz’ın naklettiğine göre “ذلك رأيي”⁴ ifadesi Mâlik’ten nakledildiğine

göre kendi görüşü değil, kendilerine uyulan ilim ve fazilet ehli kişiler ve yöneticilerden duyduğu şeylerdir.⁵ Fakat bu ifadenin icma ve konsensüs bildiren ifadelerden daha zayıf bir ortak kanaate işaret ettiğini söylemek pekala mümkündür. *Muvatta*’da sadece birkaç örneği yer alan bu tabir, bir yerde “وهو رأيي” şeklinde kullanılır. Re’y kelimesi nüshalar arasında bir yerde farklılık taşır.

- Salâtü’l-vustânın sabah namazı olduğuyla ilgili İbn Abbas ve Hz. Ali’nin görüşlerini aktardıktan sonra Mâlik, Ebû Mus’ab ve Süveyd nüshasına göre “أحب ما سمعت إلي” ifadesini, Yahyâ el-Leysî ve Ka’nebî nüshasına göre “ذلك رأيي” kelimelerini tercih etmiştir.⁶

Görüldüğü üzere Mâlik’in *Muvatta*’da kullandığı amele yönelik tabirler noktasında, nüshalar arasında birçok farklılık ve eksiklik bulunmaktadır. Bu farklılıkların temel kaynağının Mâlik’in bu lafızları terminolojinin tam

¹ Mâlik, (Zührî), Talâk, 13/1628; (Leysî), Talâk, 14/1656.

² Mâlik, (Zührî), Talâk, 29/1701; (Leysî), Talâk, 29/1724; (Süveyd), Talâk, 19/368.

³ Mâlik, (Zührî), Kasâme, 2/2355; (Leysî), Kasâme, 1/2575.

⁴ Mâlik, (Süveyd), Şalât, 27/113; (Zührî), Şalât, 30/350.

⁵ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 2/74.

⁶ Mâlik, (Zührî), Şalât, 30/350; (Leysî), Şalât, 83/370; (Ka’nebî), Şalât, 29/194; (Süveyd), Şalât, 27/113.

yerleşmemesine bağlı olarak değişik meclislerde farklı şekillerde kullanması olduğunu söyleyebiliriz. Zira, bu lafızlarla ilgili bu kadar geniş çerçevede ihtilaf bulunması, yine öğrencilerinden onların tanımıyla ilgili net bilgiler gelmemesi de aynı hususla bağlantılıdır. Yine bu çerçevede ilk râviler tarafından bu tabirlerin birbirleri yerine kullanılabileceği düşüncesinin etkisiyle yaptıkları bilinçli tasarruftan veya hatalarından mütevellid olması mümkündür. Kısmen de nüsha sahibi öğrencilerin bu tabirleri yazma istekleri ve tasarrufları söz konusu edilebilir.

B. İSNAD ÖZELLİKLERİ VE NÜSHA FARKLILIKLARI

Mâlik, yaşadığı dönemde nakilde bulunduğu râvilerin güvenilirliğine verdiği dikkat ve özenle meşhurdur. O, kendisine bir râvinin kitabında niye yer almadığını soran Bişr b. Ömer ez-Zehrânî'ye (ö.207/822) “*sika olsaydı onu kitaplarımda görürdün*” diyerek, güvenilirliğin eserine aldığı rivayetlerde olmazsa olmaz bir şart olduğuna işaret etmiştir.¹ İbn Uyeyne'nin (ö.198/814) aktarımıyla o sadece sahih hadis rivayet eden ve sika kimselerden nakilde bulunan bir alimdir.² Ebû Zûr'a er-Râzî, Mâlik'in hadislerinin tamamının sahih olduğuna yemin eden kişinin yeminini bozmuş kabul edilmeyeceğini söyleyerek ona olan güvenini belirtmiştir.³

Mâlik, rivayetin güvenilirliğini, senedinin ittisalinden ziyade râvilerin güvenilirliğine bağlamıştır. *Muvatta*'nın özellikle İmâm Şâfiî gibi⁴ erken dönem alimleri tarafından sahih hatta en sahih kitap olarak görülmesi⁵ de bu şartlar altında ve dönemin ilim anlayışına göre söylenmiş sözlerdir. Emin el-Hûlî'nin işaret ettiği gibi Mâlik *Muvatta*'yı, eda ve tahammül yöntemlerinin oluşmasının ilk

¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/68; Zehebî, *Siyer*, 8/71-72.

² Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/43, 163; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/74.

³ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 14; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/76.

⁴ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*', 109/77; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/76; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/70; İbn Âşûr, *Keşfü'l-muğattâ*, 37.

⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/10; Süyûtî, *Tezyînü'l-memâlik*, 96.

merhalesinde yazdığı için, sened ve isnad silsileleri açısından sonraki dönemler kadar titiz bir yapıya kavuşmamıştır.¹

Mâlik, *Muvatta*’ında döneminde telif edilen eserlerle mütenasib bir şekilde yakın sayılarda merfû ve mevkûf rivayet ile onların yaklaşık yarısı kadar maktû habere yer vermiştir. Özafşar’ın belirttiği gibi Mâlik’e göre sünneti belirlerken kullandığı rivayetin merfû, mevkûf veya maktû ya da müsned, mürsel veya münkatî’ olması değil, fakihin benimsediği temel fıkî ilkeler ve zihin yapısı önemlidir.² Mâlik’in eserinde önemli oranda sahâbî sözünü aktarması, başta gelen hocalarından olan İbn Şihâb’ın sahâbî sözlerini hadis kabul eden yaklaşımından etkilenmiş gözükmetedir.³ Onun eserinde yüzlerce maktû rivayet nakletmesi ise, Şâfiî sonrası merfû rivayetin kazandığı önemin aksine, ihticac ve sünneti tespit için tâbiîn sözlerini elverişli gördüğünü göstermektedir.⁴

A’zamî, İbn Abdilber, Dârekutnî ve Zehebî’den hareketle Mâlik’in *Muvatta*’da rivayet ettiği şeyhlerinin sayısının 110’u geçmediği tespitini yapar.⁵ Nezâr Hamdân, Mâlik’in şeyhlerinin *Muvatta*’daki belağ, mübhem ve meçhul isnadları ile bütün nüshaları dahil olmak üzere 100’ün biraz üzerinde olduğunu zikretmiştir.⁶ Cevherî, sadece merfû haberlere yer verdiği *Müsnedü’l-Muvatta*’sında Mâlik’in 75 kişiden rivayette bulunduğunu zikretmiştir.⁷ Yaptığımız tespitlere göre Mâlik, *Muvatta*’da merfû, mevkûf ve maktû rivayetlerde isimlerini açıkça zikrettiği 140 râviden nakilde bulunmuştur.

Cevherî’ye göre Mâlik, 85’i erkek, 23’ü bayan olmak üzere toplam 108

¹ Hûlî, *Muvatta’ Mâlik*, 27.

² Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, 77.

³ Şengezer, *Hadisleri Tedvin ve Tasnif Düşüncesi*, 40.

⁴ Şengezer, *Hadisleri Tedvin ve Tasnif Düşüncesi*, 54.

⁵ A’zamî, “Mukaddimetü Muvatta’i’l-imâm Mâlik”, 1/27-29.

⁶ Hamdân, *el-Muvatta’ât*, 314.

⁷ Cevherî, *Müsnedü’l-Muvatta*, 635.

sahâbîden rivayette bulunmuştur.¹ Biz de merfû ve mevkûf rivayetlerdeki sahâbî râvilerinin sayısı ile ilgili yaptığımız sayımda 108 sahâbîden rivayet edildiğini tespit ettik.² Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*nda Mâlik'in 48 tâbî'inden rivayette bulunduğunu ve bunlardan Mekke ehlinde Ebu'z-Zübeyr el-Mekkî Muhammed b. Müslim (ö.126/743), Basralı Humeyd b. Ebî Humeyd et-Tavîl (ö.142/759) ve Eyyûb es-Sahtiyânî (ö.131/748), Horasanlı Atâ b. Abdullah el-Horâsânî (ö.163/779), Ehl-i Cezîre'den Abdülkerîm b. Mâlik el-Cezerî (ö.127/744), Şamlı İbrahim b. Ebî Able (ö.151/768) dışındakilerin tamamının Medineli olduğunu belirtir.³ Dolayısıyla *Muvatta'* rivayetlerinin büyük oranda Medine isnadlarına sahip olduğunu söyleyebiliriz.

İbn Hazm, *Merâtibü'd-Diyâne* adlı eserinde *Muvatta'*da 500 civarında müsned, 300 civarında mürsel rivayet bulunduğunu tespitini yapar.⁴ Buradaki mürsel terimi bazı alimlerin tercih ettiği gibi tüm inkıta çeşitlerini kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Ebû Dâvûd ve Şâfiî gelip mürsel rivayetin hücciyet değeriyle ilgili konuşana kadar geçmiş ulemanın mürsel ile amel ettiğinin söylenmesi⁵, Mâlik'in sikanın mürselini hüccet ve onunla ameli zorunlu kabul etmesi⁶, *Muvatta'*da neden bu kadar münkatı' rivayetin yer aldığını açıklamaktadır. Zira senedin ittisalinden daha çok hadisin muhteviyatına önem verme durumu, Mâlik'in çağdaşı Şeybânî'nin eserlerinde de dikkat çeken bir durumdur.⁷

¹ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 640-648.

² Sahâbî râvileri sayılırken mevkûf rivayetlerde sözü nakleden sahâbî râvisi, merfûlarda ise rivayeti Hz. Peygamber'den nakleden sahâbî râvisi esas alınmıştır.

³ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 648-650.

⁴ Süyûtî, *Tezyînü'l-memâlik*, 97.

⁵ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Risâle Ebî Dâvûd ilâ ehl-i Mekke fî vasfî sünenihî*, thk. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405/1985), 25.

⁶ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/2, 17.

⁷ Şahin, *Şeybânî'nin Hadis Kültüründeki Yeri*, 94.

İbn Abdilber, mürselin ortaya çıkışının sebeplerine değindikten sonra, râvinin Mâlik ve Şu'be gibi sadece sika kimselerden rivayet eden biri olması durumunda onun mürselinin de müsnedinin de kabul edilmesinin gerektiğini söylemektedir.¹ Zerkeşî, Mâlik, ehl-i Medine, Ebû Hanîfe ve Irak ehlinin irsal edenin sika ve adil olması durumunda onu kabul etme ve amel etmenin gerekliliği görüşünde olduğunu ifade etmektedir.² Süyûtî'ye göre, *Muvatta*'daki mürsellerin hepsini destekleyen rivayetler bulunduğu için ondaki bütün rivayetler sahih olarak değerlendirilmelidir.³ İbn Âşûr da "أن رسول الله كبر على قبيلة" rivayeti hariç bütün *Muvatta*' mürsellerinin başka sahih isnadlarla sabit olduğunu iddia etmektedir.⁴ Bu gibi gerekçelerle olsa gerek Yahyâ el-Kattân (ö.198/813) gibi hadis alimleri Mâlik'in mürselleriyle ilgili müsbet bir bakış açısı sergilemiştir.⁵

Muvatta'da tâbiîn râvisinin sahâbeyi atlayıp Hz. Peygamber'den rivayet etmesi suretindeki mürsel rivayet sayısı ile ilgili farklı rakamlar verilmektedir. Bu ihtilaf bazı râvilerin sahâbeye dahil olup olmamaları, isnadların nüshalar arasında farklılaşması gibi nedenlerle değişiklik arz etmektedir. Yaptığımız sayıma göre *Muvatta*'da elimizdeki tüm matbu nüshalar karşılaştırıldığında 149'u ihtilafsız olmak üzere toplam 158 mürsel rivayet yer almaktadır.

Muvatta'da mürsel dışında, belağ, münkatı', mübhem ve muallak olarak isimlendirebileceğimiz isnadında inkıta bulunan pek çok rivayet bulunur. Belağ türü rivayetler sonraki dönemlerde genel olarak sahih görülme bile, Mâlik'in belağ türü rivayetleri genellikle sahih kabul edilmiştir. Bu durumu Süfyân b. Uyeyne "*Mâlik ancak sahih hadisleri "beleganî" tabiriyle naklederdi ve ancak*

¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/17.

² Zerkeşî, *en-Nüket*, 1/491.

³ Süyûtî, *Tenvîrü'l-havâlik*, 7.

⁴ İbn Âşûr, *Keşfü'l-muğattâ*, 32.

⁵ Hatîb, *el-Kifâye*, 387.

sikalardan rivayette bulunurdu.”¹, “Mâlik, beleganî dediğinde o güçlü bir isnaddır”² diyerek gerekçelendirmiştir. Mütesebbit kişiliği nedeniyle onun belağları Humeyd ve Katâde gibi râvilerin mürsellerinden daha güçlü görülmüştür.³ Mâlik’in belağlarının muttasıl gibi değerlendirilmesi hem onun hadis rivayetindeki titizliği ve rivayet ettiği kişileri seçmedeki hassasiyeti ile hem de Medine ve İslam dünyasında ortaya çıkan karizma ve otoritesiyle yakından ilişkilidir. Ayrıca burada Mâlik’in yaşadığı asırda muttasıl isnad şartının yaygın bir kabul ve kullanıma erişmemesini ve benzer tarzda rivayetlerin yaygınlığının etkisinden bahsetmek gerekir.

İbn Abdilber, *et-Temhîd*’de ve onun özeti mahiyetinde *Muvatta*’daki merfû rivayetleri Mâlik’in şeyhlerine göre alfabetik olarak sıraladığı *et-Tekassî* adlı eserinin son bölümüne “*bâbu belâğâtî Mâlik ve mürselâtîhi*” ismini vermiştir. O, bu bölümde sika râvilerden veya kendisinden isnadsız olarak gelen ve Hz. Peygamber’e ref’ edilen 61 rivayetin dördü hariç hepsinin muttasıl isnadlarını zikretmiştir.⁴ Tabiki burada zikredilen muttasıl isnadların ne kadar sahih olduğu ayrı bir araştırma ve tartışma konusudur. Zira nakledilen muttasıl isnadlar sahih değilse, rivayette sahih niteliği kazanamayacaktır. Nitekim Erul, Hz. Peygamber’in bize Kur’an ve sünnet bıraktığından bahseden belağ tarzı rivayetin İbn Abdilber tarafından zikredilen muttasıl isnadlarını zayıf olarak değerlendirmiştir.⁵

et-Tekassî adlı eserinde verdiği örneklerden de anlaşılacağı üzere burada

¹ Ebû Zehv, *el-Hadîs ve’l-Muhaddisûn*, 248; Polat, *Mürsel Hadisler*, 104.

² İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû’l-müzheb*, 66.

³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-Mûkızâ “fî ‘ilmi muştalâhi’l-ḥadîs*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1405/1985), 41.

⁴ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 24/447; a.mlf., *et-Tekassî*, 491.

⁵ Bünyamin Erul, "Hz. Peygamber’in Bize Bıraktığı Miras "Kitab ve Sünnet" Bırakıldığını İfade Eden Rivayetlerin Tedkiki", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/4 (Ağustos 2007), 23.

kastedilen sadece belağ değil isnadında kopukluk bulunan münkatı', muallak, belağanî şeklinde nakledilen ve mübhem râvi içeren merfû veya hükmen merfû sayılan rivayetlerdir. Çünkü verilen örneklerin içerisinde belağ kalıbının hiç kullanılmadığı birçok rivayet bulunmaktadır.¹ İbn Beşkuval nüshasına göre *Muvatta*'da 240 belağ türü rivayet bulunmaktadır.² Gerçekte Mâlik'in *Muvatta*'ındaki belağ türü rivayetlerin sayısı bizim tespitlerimize göre 26'sı nüshalar arasında ihtilaflı olmak üzere toplam 308 tanedir.³

İbn Abdilber'in muttasılını bulamadığını söylediği 4 rivayet⁴ ahkam değil terğib ve fezâil kapsamında olup, Mâlik, kitabında bu rivayetler üzerine bir hüküm bina etmemiştir.⁵ Bu dört rivayeti inceleyen İbnü's-Salâh (ö.643/1245), bu hadislerin mevcut şekliyle sadece *Muvatta*'da yer aldığını kaydettikten sonra “إذا أنشأت بحرية” rivayeti ve kadir gecesiyle ilgili hadisin asıl itibariyle sahih olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Öteki iki hadis için ise *Muvatta*'daki lafızlarıyla sahih olmasa da diğer kaynaklardaki şahitleriyle manen sahihtir değerlendirmesi yapmıştır.⁶

¹ İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 491/801, 492/803, 504/828, 510/842, 511/844.

² Hamdân, *el-Muvatta'ât*, 327.

³ İhtilaflı olanlar için örnek olarak bk. Mâlik, (Zührî), *Şalât*, 9/41; (Leysî), *Şalât*, 8/30; (Ka'nebî), *Şalât*, 7/25; (Şeybânî), *Şalât*, 34/920; (Süveyd), *Şalât*, 9/22.

⁴ Dört rivayet şu şekildedir:

أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِنِّي لَأَنْتَسِي أَوْ أَنْتَسَى لَأَسُنَّ. أَنَّهُ سَمِعَ مَنْ يَثْقُ بِهِ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرَى أَعْمَارَ النَّاسِ قَبْلَهُ فَنَقَالَهَا، أَوْ مَا شَاءَ اللَّهُ مِنْ ذَلِكَ، فَكَانَتْ تَقَاصِرَ أَعْمَارَ أُمَّتِهِ أَنْ لَا يَبْلُغُوا مِنَ الْعَمَلِ مِثْلَ الَّذِي بَلَغَ غَيْرُهُمْ فِي طُولِ الْعُمُرِ، فَأَعْطَاهُ اللَّهُ لَيْلَةَ الْقَدَرِ، خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ. عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ، أَنَّهُ قَالَ: أَخْرَجَ مَا أَوْصَانِي بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِئْتُ رَجُلِي فِي الْغَزْوِ، أَنْ قَالَ: أَحْسِنْ خُلُقَكَ لِلنَّاسِ مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ. أَنَّهُ بَلَغَهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقُولُ: إِذَا أَنْشَأْتَ بَحْرِيَّةً ثُمَّ تَشَاءَمْتُ، فَبِئْسَ عَيْنٌ غَدِيقَةٌ.

⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 24/373.

⁶ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Vasli belâğati'l-Muvatta'*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Haleb: el-Matbûâtü'l-İslâmiyye, t.y.), 11; İbnü's-Salâh'ın bu risalesi, ayrıca Ebû Gudde'nin geniş dipnotları ve Abdullah b. Muhammed es-Sıddîk el-Gumârî'nin tahkikiyle “*Hamsü Resâil fi ulûmi'l-hadîs*” adlı eserin içinde “*Risâle fi vasli'l-belâğati'l-erbaa fi'l-Muvatta'*” ismiyle Beyrut'ta Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye tarafından 2002 senesinde yayınlanmıştır.

Muvatta'da dördü nüshalar arasında ihtilafı olmak üzere toplam 46 rivayet Mâlik'ten mübhem râviler ile nakledilmiştir. İsnadlardaki mübhem râvileri Mâlik şu şekillerde vermektedir:

“رجل”¹, “مخبر”², “رجل من آل خالد بن أسيد”³, “رجل من أهل مصر”⁴, “رجل من بني أسد”⁵, “رجل من بني ضمرة”⁶, “عن الثقة عنده”⁷, “من يثق به”⁸, “عن حدثه”⁹, “رجل من الأنصار”¹⁰, “رجل من المهاجرين”¹¹, “رجل من أهل بصره”¹², “أخبرني رجل”¹³, “غير واحد”¹⁴, “غير واحد من أهله”¹⁵, “غير واحد من علمائهم”¹⁶, “شَيْخٌ بِسُوقِ الْبُرْمِ، بِالْكُوفَةِ”¹⁷, “ناس من أصحاب رسول الله”¹⁸

Mâlik'in mübhem isnadlara yer vermesinin sebepleri teker teker detaylı olarak ayrı bir çalışmada incelenecek seviyededir. Bununla birlikte bize göre Mâlik'in mübhem isnadları kullanmasının birkaç sebebi ön plana çıkmaktadır. İlki ve kuşkusuz en önemlisi hicrî ikinci asırda pek çok râvinin olduğu gibi, Mâlik'in de kendisini böyle bir zorunluluk içinde hissetmemesidir.¹⁹ Çünkü o dönemde bilindiği üzere muttasıl ve mükemmel bir isnad sistemi henüz yerleşmemiştir. Yine

¹ Mâlik, (Zührî), Câmi`, 3/1857.

² Mâlik, (Zührî), Şalât, 4/21.

³ Mâlik, (Zührî), Şalât, 35/375.

⁴ Mâlik, (Zührî), Şalât, 15/260.

⁵ Mâlik, (Zührî), Şalât, 25/333.

⁶ Mâlik, (Zührî), Daḥâyâ, 15/2183.

⁷ Mâlik, (Zührî), Cum`a, 57/458,

⁸ Mâlik, (Zührî), İ'tikâf, 28/889.

⁹ Mâlik, (Zührî), Cum`a, 60/467.

¹⁰ Mâlik, (Zührî), Cum`a, 64/487.

¹¹ Mâlik, (Zührî), Cum`a, 84/563.

¹² Mâlik, (Zührî), Menâsik, 29/1164.

¹³ Mâlik, (Zührî), Zekât, 14/698.

¹⁴ Mâlik, (Zührî), İ'tikâf, 2/2720.

¹⁵ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 10/1058.

¹⁶ Mâlik, (Zührî), Ferâiz, 10/3051.

¹⁷ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 50/1260.

¹⁸ Mâlik, (Zührî), Nevâdir, 0/968.

¹⁹ Benzer mübhem isnadlar Şeybânî'nin eserlerinde de mevcuttur. Bk. Şahin, *Şeybânî'nin Hadis Kültüründeki Yeri*, 170-172.

Mâlik'in, eserinde ön planda olduğu üzere hadis rivayetini ameli ve sünneti tespitinde bir malzeme olarak görmesi etkilidir. Hadis rivayetinde pek çok alimin karşılaştığı bazı râvilerin isimlerini hatırlayamama veya karıştırma endişesi de bu nokta da etkindir.¹ Bir diğer sebep ise Mâlik'in, Saîd b. Müseyyeb'in tenkidinden² ve hakkındaki olumsuz düşünceden dolayı isnaddaki İkrime'yi gizleyerek "muhibir" şeklinde mübhem vermesinde ortaya çıkan tepki çekme endişesidir.

Risaletin yeşerdiği ilim merkezi Medine'de ve erken dönemde kaleme alınmasının etkisiyle³ *Muvatta*'da pek çok âlî isnad yer almaktadır. Bu âlî silsilere şunlar örnek verilebilir.

- Nâfi' – İbn Ömer – Resûlullah,
- Abdullah b. Dinâr – İbn Ömer – Resûlullah,
- İbn Şihâb – Enes b. Mâlik – Resûlullah,
- Ebu'z-Zübeyr el-Mekkî – Cabir b. Abdullah – Resûlullah
- Nâfi' – Ebû Saîd el-Hudrî – Resûlullah.⁴

Muvatta' rivayeti esnasında Mâlik'in, isimlerle ilgili düştüğü şüphenin bazen isnadlara yansıdığı görülmektedir. Oturarak namaz kılmayla ilgili merfû hadiste Mâlik, rivayetin sahâbî râvisini verirken Abdullah b. Amr b. Âs veya Amr b. Âs'ın mevlası şeklinde ihtimalli ifade kullanmaktadır.⁵ Yine kıyamet gününde Allah'ın gölgesinde barındıracağı grupların zikredildiği rivayette Mâlik, Ebû Hüreyre veya Ebu Saîd el-Hudrî diyerek şüphesini göstermektedir.⁶

Muvatta'nın isnad özellikleriyle ilgili genel bilgiler ve değerlendirmeler

¹ Bk. Hamdân, *el-Muvatta'ât*, 197.

² İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 1/271.

³ Kızılkaya Yılmaz, *Muvatta'daki Mürsel Rivâyetler*, 138.

⁴ Diğer âli isnad silsileleri için bk. İbn Âşûr, *Keşfü'l-muğattâ*, 46-47.

⁵ Mâlik, (Zührî), *Şalât*, 29/346; (Leysî), *Şalât*, 81/361.

⁶ İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 52/51.

aktarıldıktan sonra, bu bölümde merfû, mevkûf ve maktû rivayetler arasındaki farklılıklar; senedin kaynağı, ittisali, senetlerin birleştirilmesi, nakil şekli, râvilerin isim ve bilgileri ile diğer önemli farklılıklar olmak üzere altı başlık altında ele alınmıştır.

1. Senedin Kaynağı Açısından Farklılıklar

İslam epistemolojisinde haber, öncelikle değerini söyleyen kişiden alır. Zira Hz. Peygamber'e ait bir söz ile, sahabî veya tabiine ait görüşler hem ahkam, hem de değer açısından birbirinden çok farklıdır. Nitekim mevkuf veya maktû bir rivayetin, söyleyeni değiştirilerek Hz. Peygamber'e nispet edilmesi, onun fikhî değerini artırarak bir nas olarak görülmesi sonucunu doğurur. Gerçekte merfû bir rivayetin, sahabî sözü olduğunu söylemek ise bir nassın ihmali ve kaybolması anlamına gelecektir. Yine maktû olarak nakledilen bir rivayetin, sahâbeden birinin sözü veya uygulaması olarak aktarılması da hem tarihî hem de fikhî değerini artıracak, hatta birçok örnekte görüleceği üzere hükmen merfû olma ihtimalini akla getirecektir. Bu nedenle rivayetin kaynağını doğru tespitinin en az metni kadar önemli olduğu açıkça ortadadır.

Mevkuf ve maktû olmakla birlikte çeşitli nedenlerle Hz. Peygamber'e nispet edilerek merfû gibi nakledilen rivayetler olgusunun, başka bir deyişle ref' probleminin,¹ hadis literatüründe birbirinden farklı örneklerle karşımıza çıktığı malumdur.² Tasnif döneminin başlangıcı sayılabilecek tebeu't-tâbiîn dönemi, mevkuf ve maktû rivayetlerin ref' edilmesinin hız kazandığı bir dönem olarak tasvir edilir.³ Hatta müsteşrik Juynboll, kişisel görüşlerin pek çoğunun zaman

¹ Hayri Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 234.

² Zehebî, *Siyer*, 7/198, 10/608; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/67, 87.

³ Suiçmez, *Sahabe ve Tabiîn Sözlerinin Hz. Peygamber'e Nispeti*, 139.

geçtikçe oluşan sonraki dönem eserlerinde nebevî sözler şeklinde aktarıldığını iddia ettikten sonra mevkuf ve maktû rivayetleri merfû seviyesine yükselten kişilerle ilgili rical literatüründe sayısız referans bulunduğu bahseder.¹ Rivayetlerin ref' edilmesinde zayıf râvilerin yanı sıra sika râvilerin de rolü olduğu tespitini yapan Suiçmez ise ref'in temel olarak üç sebebinden bahseder: “Rivayetin isnadında hata yapılması, siyasi ya da dinî mezhep mensuplarının kendi görüşlerini destekleme arzusu ve rivayetin aslında merfû olduğuna kanaat getirmiş olmak...”² Bu bağlamda tergîb ve terhîb rivayetlerindeki rahat tutumun ve hükmen merfû anlayışının özellikle ref' problemini artırdığı söylenebilir.³

Ref' problemi diye adlandırılan hususa işaret eden “رَفَعَهُ”, “يَرْفَعُهُ”, “يَنْمِيهِ”, “يُبْلُغُ” gibi lafızlar Kütüb-i Sitte eserleri dahil olmak üzere hadis edebiyatında çokça yer almaktadır.⁴ *Muvatta*'da ref' sorunu olabileceğini düşündüren bu tarz ifadeler birçok rivayette bulunmaktadır.⁵

Muvatta'daki her dinin bir ahlakı olduğu ve İslam'ın ahlâkının da hayâ olduğunu bildiren rivayet, Yahyâ el-Leysî nüshasında “عَنْ سَلَمَةَ بْنِ صَفْوَانَ بْنِ سَلَمَةَ الزُّرْقِيِّ” عَنْ زَيْدِ بْنِ طَلْحَةَ بْنِ رُكَّانَةَ يَرْفَعُهُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ şeklinde nakledilmiştir.⁶ Ebû Mus'ab ve Ka'nebî'de “عَنْ سَلَمَةَ بْنِ صَفْوَانَ بْنِ سَلَمَةَ الزُّرْقِيِّ، عَنْ زَيْدِ بْنِ طَلْحَةَ بْنِ رُكَّانَةَ، يَرْفَعُهُ” isnadıyla

¹ Gualtherus Hendrik Albert Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, çev. Salih Özer (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 53.

² Suiçmez, *Sahabe ve Tabiin Sözlerinin Hz. Peygamber'e Nispeti*, 75, 157.

³ Suiçmez, *Sahabe ve Tabiin Sözlerinin Hz. Peygamber'e Nispeti*, 180, 186.

⁴ Suiçmez, *Sahabe ve Tabiin Sözlerinin Hz. Peygamber'e Nispeti*, 53-54.

⁵ Rıfkın övüldüğü, kabalığın yerildiği rivayet “عن أبي عبيد عن خالد بن معدان يرفعه يقول إن الله” formunda nakledilir. Mâlik, (Zührî), Câmî`, 64/2062; (Leysî), Câmî`, 67/2804.

Mâlayânîyi terk ile ilgili diğer rivayetin sadece Şeybânî nüshasında yerfeuhü ifadesi bulunmaktadır. Diğer nüshalarda böyle ref' kelimesi yoktur. Mâlik, (Şeybânî), Câmî`, 14/949; (Leysî), Câmî`, 10/2628; (Zührî), Câmî`, 10/1883.

Dul kadınlara ve fakirlere yardımın Allah yolunda Cihâd edene benzetildiği rivayette *rafeahü/yerfeuhü* kelimesi yer almaktadır. Mâlik, (Zührî), Câmî`, 17/1915; (Şeybânî), Nevâdir, 0/959; (Süveyd), Câmî`, 68/816.

⁶ Mâlik, (Leysî), Câmî`, 11/2634.

verilmiştir.¹ Şeybânî rivayetinde ise isnaddan “يَرْفَعُهُ” ifadesi kaldırılarak “أَخْبَرَنَا سَلَمَةُ” formunu almıştır.² Süveyd nüshasında Zeyd b. Talha yerine Yezîd b. Talha ismi kullanılarak isnad “عن يزيد” halini almıştır.³ Bu rivayetin, Kudâî’nin (ö.454/1062) *Müsnedü’ş-Şihâb* adlı geç dönem eserinde Abdullah b. Yûsuf et-Tinnîsî aracılığıyla “حدثنا مالك عن سلمة بن صفوان عن يزيد بن طلحة يرفعه وفيه” şeklinde Hz. Peygamber’in ismini zikretmeden ref’ ihtimali barındıran bir üslupla nakledilmesi⁴ müellifin, rivayetin asıl itibariyle maktû olduğunu düşündüğü yönünde değerlendirilmiştir.⁵ Mâlik’ten bu rivayeti nakleden râvilerin çoğunluğunda bu hadis münkatı’ bir isnadla nakledilmişken, Vekî’ b. Cerrâh’ın (ö.197/812) rivayetinde hadis “عن يزيد بن طلحة عن أبيه” şeklinde muttasıl ve müsned hale getirilmiştir.⁶ İsimle ilgili farklılıklar ileride incelenmek üzere bir tarafa bırakılacak olursa, bu rivayet, *Muvatta*’nın bazı nüshalarında rivayetin aslında inkıtâ bulunma ihtimaline işaret edilerek “يرفعه” ifadesine yer verilerek, diğer kısmında ise bu kelime ortadan kaldırılarak doğrudan ve herhangi bir şüpheye yer verilmeden Hz. Peygamber’e nispet edilmiştir.⁷

Cumayı özürsüz terkedenin kalbine mühür vurulacağı rivayetinde ise Mâlik’in ref’ noktasındaki şüphesi “لا أَدْرِي أَيْرَفَعُهُ عَنِ” حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ سُلَيْمٍ، قَالَ مَالِكٌ: لا أَدْرِي أَيْرَفَعُهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَمْ لَا، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: مَنْ تَرَكَ الْجُمُعَةَ مِنْ غَيْرِ عُذْرٍ وَلَا عِلَّةٍ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى

¹ Mâlik, (Zührî), Câmi`, 11/1889; Cevherî, *Müsnedü’l-Muvatta*’, 376/423.

² Mâlik, (Şeybânî), Câmi`, 14/950.

³ Mâlik, (Süveyd), Câmi`, 22/679.

⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca’fer el-Kudâî, *Müsnedü’ş-Şihâb*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1405/1985), 2/123.

⁵ Suiçmez, *Sahabe ve Tabiin Sözlerinin Hz. Peygamber’e Nispeti*, 56-57.

⁶ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 21/141.

⁷ Suiçmez, “yerfeuhü” ve benzeri şüphe ihtimali barındıran ifadelerin bir kısmının tabiun sonrası râviler, bir kısmının müellifler tarafından rivayete eklendiğini veya tâtbiine ait bu ifadelerin râvi veya müellif tarafından tereddüt giderildiği için kaldırıldığını söyler. Suiçmez, *Sahabe ve Tabiin Sözlerinin Hz. Peygamber’e Nispeti*, 60.

قَلْبِهِ”¹ ifadeleriyle bizzat kendisi tarafından ifade edilmektedir.

Ref’ olgusunu tespit sadedinde erken dönem olması nedeniyle *Muvatta’* önemli bir kaynaktır. *Muvatta*’daki mevkûf bazı rivayetlerin, daha sonraki eserlerde merfû şekillerde karşımıza çıkması ref’ problemini akla getirdiği gibi, nüshalar arasındaki benzer değişimlerde de aynı sorunun varlığı ihtimali göz önüne alınmalıdır.

Ref’ olgusuyla ilgili yapılan doktora çalışmasında *Muvatta*’da mevkuf 16, maktû 3 rivayetin başka hadis eserlerinde merfû şeklinde nakledildiği tespiti yapılmıştır.² Bu konunun detaylı incelenmesi tezimizin sınırlarını aşacağı için birkaç örnek vermekle yetinilecektir.³

Fatiha okunmadan kılınan namazın geçersizliğiyle ilgili rivayet, “عَنْ أَبِي نُعَيْمٍ، “وهو ابن كَيْسَانَ أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ *Kırâ’a ħalfe’l-imâm* adlı hadis cüzünde mevkuftur.⁵ Tahâvî (ö.321/933) ise “حدثنا

¹ Mâlik, (Zührî), Cum`a, 60/468; Bk. Mâlik, (Leysî), Şalât, 68/297; (Ka’nebî), Şalât, 58/255; (Süveyd), Şalât, 58/148.

² Suiçmez, *Sahabe ve Tabiin Sözlerinin Hz. Peygamber’e Nispeti*, 235-240.

³ *Muvatta*’da bu kabilden birçok örnek yer almaktadır. Anne hayvanın boğazlanmasının yavru hayvanın boğazlanması anlamına geldiği rivayet için bk. Mâlik, (Zührî), Daĥâyâ, 7/2144-2145; (Leysî), Zebâih, 4/1412-1413; (Şeybânî), Daĥâyâ, 10/651-652; Suiçmez, *Sahabe ve Tabiin Kavillerinin Hz. Peygamber’e Nispeti*, 82-83.

Cünüp olarak sabahlayanın oruç tutmayacağıyla ilgili Ebû Hüreyre rivayeti için bk. Mâlik, (Zührî), Şıyâm, 5/780; (Leysî), Şıyâm, 4/795; (Şeybânî), Şıyâm, 4/351; (Ka’nebî), Şıyâm, 5/481-482; (Süveyd), Şıyâm, 4/458; Suiçmez, *Sahabe ve Tabiin Kavillerinin Hz. Peygamber’e Nispeti*, 121-122.

İmamdan önce başını kaldırmayla ilgili rivayet için bk. Mâlik (Zührî), Cum`a, 66/492; (Leysî), Şalât, 54/245; (Ka’nebî), Şalât, 64/270; (Süveyd), Şalât, 63/158; Suiçmez, *Sahabe ve Tabiin Kavillerinin Hz. Peygamber’e Nispeti*, 78-79.

Şafağın kızılık olduğuyla ilgili Mâlik görüşünün, bazı kaynaklarda mevkuf ve merfû olarak nakledilmesi için bk. Mâlik, (Zührî), Şalât, 5/27; (Leysî), Şalât, 5/24; (Şeybânî), Şalât, 84/278; (Süveyd), Şalât, 6/14; Suiçmez, *Sahabe ve Tabiin Kavillerinin Hz. Peygamber’e Nispeti*, 80-81.

⁴ Mâlik, (Zührî), Şalât, 8/233; (Leysî), Şalât, 48/223; (Ka’nebî), Şalât, 6/124; (Süveyd), Şalât, 8/89; (Şeybânî), Şalât, 34/113.

⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *Cüz’ü’l-Kırâ’a ħalfe’l-imâm*, thk.

”بحر بن نصر حدثنا يحيى بن سلام قال حدثنا مالك عن وهب بن كيسان عن جابر بن عبد الله عن النبي أنه قال
isnadiyla müsned ve muttasıl olarak nakleder.¹ Onun, hemen peşinden İbn Vehb
kanalıyla naklettiği tarikte ise Hz. Peygamber’e nispet yoktur.² Dârekutnî, Yahyâ
b. Sellâm’ın (ö.200/815), *Muvatta’* râvilerine muhalefet ederek merfû nakletmesini
hatalı bulmuş ve doğrusunun mevkuf olduğunu söylemiştir.³ Aynı şekilde Beyhakî
hadisin mevkuf versiyonunu sahih görür ve zayıf râvilerden Yahyâ b. Sellâm ve
bazılarının naklettiği merfû rivayetin ihticâc amacıyla naklini helal görmez.⁴

Rivayetin kaynağına nispetteki değişiklikler bazen de *Muvatta*’da merfû,
sonraki kaynaklarda mevkûf olarak karşımıza çıkar. Mal sahibi bir müslümanın
yanında vasiyeti olmadan iki gecedan fazla vakit geçirmemesini emreden rivayet
Muvatta’da “عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ” isnadiyla merfû ve muttasıl
olarak yer almaktadır.⁵ Buhârî, bu isnadı, Abdullah b. Yûsuf et-Tinnîsî, Nesâî,
İbnü’l-Kâsım aracılığıyla yine müsned olarak nakletmiştir.⁶ Ebû Dâvûd et-
Tayâlisî’nin (ö.204/819) *Müsned*’inde, “حَدَّثَنَا جُوَيْرِيَّةُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ النَّبِيَّ” ve “حَدَّثَنَا
”حَدَّثَنَا سَفِيَّانُ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ” isnadlarıyla merfû olarak gelmiştir.⁷ İbn
Hanbel’in ise bu isnadı “حَدَّثَنَا سَفِيَّانُ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ” formunda mevkuf
olarak nakletmesi⁸ burada bir ref’ sorununun bulunduğu şeklinde

Fadlurrahman es-Sevrî, Muhammed Atâullah Hanîf (Lahor: el-Mektebetü’s-Selefiyye, 1400/1980), 67.

¹ Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Mısırî et-Tahâvî, *Şerhu Me’âni’l-âşâr*, nşr. Muhammed Zührî Neccâr, Yûsuf Abdurrahman el-Mar’aşlî vd. (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1414/1994), 1/218.

² Tahâvî, *Şerhu Me’âni’l-âşâr*, 1/218.

³ Dârekutnî, *el-İlel*, 13/389.

⁴ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 2/228.

⁵ Mâlik, (Zührî), *Veşâyâ*, 1/2988; (Leysî), *Veşâyâ*, 1/2214; (Şeybânî), *Ferâiz*, 6/734; (Süveyd), *Kazâ*, 30/305.

⁶ Buhârî, *Veşâyâ*, 1/2755; Nesâî, *Veşâyâ*, 1/3642

⁷ Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî (Cîze: Dâru Hicr, 1419/1999), 3/374 (No. 1950-1951).

⁸ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 8/184 (No. 4578).

yorumlanmıştır.¹

Çalışmamızın amaçları açısından daha önemli olan ise *Muvatta'* nüshaları arasında senedin kaynağı ve nispet edildiği kişi açısından ortaya çıkan farklılıklar ve bunların ortaya çıkma sebebidir. Bu çerçevede bazı nüshalarda merfû olup, diğerlerinde mevkuf veya maktû olarak karşımıza çıkanlar ile kimi nüshalarda sahâbeye nispet edilip diğerlerinde maktû nakledilenler veya kavli-i Mâlik olarak aktarılanlar alt başlıklar olarak ele alınmıştır.

a. Merfû – Mevkûf

Muvatta''daki 15 rivayet bazı nüshalarda merfû, diğerlerinde mevkuf şeklinde nakledilmiştir.

- İkinci namazını kaçıranın ailesini ve malını yitirmiş gibi olacağı hadisi Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr, Ka'nebî ve Süveyd nüshasında Nâfi' – İbn Ömer – Hz. Peygamber isnadıyla merfû olarak nakledilmektedir.² Bu rivayet Şeybânî'de ise Nâfi' – İbn Ömer isnadıyla mevkûf gelmiştir.³ Bu hadisin ref' sorunu ile muallel olduğu görüşündeki Suiçmez'e göre, orta namazın tespiti noktasındaki tartışmalar bu rivayetin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.⁴
- Salât-i Vüstâ'nın ikinci namazı olduğuna dair rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr, Şeybânî ve Ka'nebî nüshasında Zeyd b. Eslem – Ka'ka' b. Hakîm – Ebû Yunus mevlâ Âişe – Hz. Âişe isnadıyla nakledildikten sonra, Hz. Âişe “سمعتها من رسول الله” diyerek bu ifadeleri Hz. Peygamber'den işittiğini açıkça

¹ Suiçmez, *Sahabe ve Tabiin Sözlerinin Hz. Peygamber'e Nispeti*, 86-87.

² Mâlik, (Zührî), Şalât, 5/22; (Leysî), Şalât, 5/21; (Ka'nebî), Şalât, 3/15; (Süveyd), Şalât, 5/12; (İbn Bükeyr), 6a; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 510/643.

³ Mâlik, (Şeybânî), Şalât, 64/222.

⁴ Suiçmez, *Sahabe ve Tabiin Sözlerinin Hz. Peygamber'e Nispeti*, 61-64.

belirtmiştir.¹ Süveyd nüshasında ise rivayetin Hz. Peygamber'den işitildiğine dair herhangi bir ifade yer almadan mevkûf nakledilmiştir.² İbn Abdilber, Cevherî ve Dâni bu rivayeti müsned olarak nakledip herhangi bir nüsha ihtilafından bahsetmemektedir.³ Dolayısıyla bu farklılığın Süveyd'den veya sonraki müstensihlerden ya da yazmalardan kaynaklandığını söylemek mümkündür.

- “Ümmetime zor gelmeseydi, onlara misvak kullanmalarını emrederdim” hadisi Ebû Mus’ab, Yahyâ el-Leysî, Ka’nebî, İbn Bükeyr, İbnü'l-Kâsım ve Süveyd nüshasında İbn Şihâb – Humeyd b. Abdurrahman – Ebû Hüreyre isnadıyla mevkûf olarak nakledilmektedir.⁴ İbn Abdilber, rivayetin müsned kategorisine girdiğini Yahyâ el-Leysî, Ebû Mus’ab, İbn Bükeyr, Ka’nebî, İbnü'l-Kâsım, İbn Vehb ve İbn Nâfi’nin bu lafızla Hz. Peygamber’in ismini zikretmeden naklederken; Ma’n b. İsmâ, Saîd b. Ufeyr, Abdurrahman b. Mehdî, İsmâil b. Ebî Üveys, Mutarrif b. Abdullah ile İbnü'l-Kâsım’ın Sahnûn tarikinde Hz. Peygamber ziyadesiyle aktarılmıştır.⁵ Cevherî de benzer şekilde İbn Ufeyr ve İbnü'l-Kâsım’ın Sahnûn’dan gelen tarikinde rivayetin İbn Şihâb – Humeyd b. Abdurrahman – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber isnadıyla merfû yer aldığını kaydeder.⁶ Dolayısıyla bu kadar derin ihtilafın ilk sebebi olarak Mâlik’in farklı nakli akla gelmektedir.
- “Sizden biriniz namazı kılıp, orada beklediği sürece, melekler ona şöyle dua

¹ Mâlik, (Zührî), Şalât, 30/348; (Leysî), Şalât, 83/367; (Şeybânî), Nevâdir, 4/1000; (Ka’nebî), Şalât, 29/193; (İbn Bükeyr), 68b; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 326/360.

² Mâlik, (Süveyd), Şalât, 27/113.

³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 4/273; Dâni, *el-Îmâ'*, 4/78. Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 326/360.

⁴ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 55/454; (Leysî), Şalât, 40/171; (Ka’nebî), Şalât, 5/43; (Süveyd), Şalât, 50/137; (İbn Bükeyr), 15a; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 74/32.

⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 7/194-195.

⁶ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 153/153.

eder: Allahım onu bağışla, Allahım ona merhamet et....” şeklinde başlayan hadis, Ebû Mus‘ab, Yahyâ el-Leysî, Ka‘nebî ve Süveyd tarafından Nuaym b. Abdullah – Ebû Hüreyre isnadıyla mevkûf nakledilmiştir.¹ Şeybânî bu rivayeti Nuaym b. Abdullah – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber isnadıyla merfû olarak nakletmektedir.² İbn Abdilber, bu hadisin Muvatta’da mevkuf olarak rivayet edildiğini söyledikten sonra, *Muvatta’* dışında Mâlik ve diğer kişilerden müsned şeklinde de nakledildiğini belirtir. Abdullah b. Vehb, Osman b. Ömer, İsmâil b. Cafer ve Velîd b. Müslim, bu rivayeti Mâlik’ten merfû nakledenler arasındadır.³ Netice itibariyle farklılığın Şeybânî’nin tasarrufundan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

- Salâtü’l-havf hakkındaki Nâfi’ – İbn Ömer isnadıyla gelen rivayet Ebû Mus‘ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr, Şeybânî, Ka‘nebî ve Süveyd’de mevkûf nakledilmektedir.⁴ Bununla birlikte Süveyd dışında bütün nüshalarda rivayetin sonunda Nâfi’-nin “*Abdullah b. Ömer, bunu ancak Resûlullah’tan (sav) nakletmiştir (zekera/haddesehû)*” cümlesiyle hükmen merfû olduğu kanaatini ortaya koyan ve şüphe içeren bir cümle bulunmaktadır. Bu hadisi İbn Ebî Zî‘b, Mûsâ b. Ukbe ve Eyyûb b. Mûsâ gibi bir grup râvi ise şüphe ifadesi yer almadan merfû nakletmiştir.⁵ Söz konusu eksikliğin Süveyd nüshasından kaynaklanması muhtemeldir.
- Hayvanlardan alınan zekâtla ilgili rivayet, Ebû Mus‘ab, İbn Bükeyr, Yahyâ el-Leysî ve Ka‘nebî nüshalarında “*أَنَّ مُعَاذَ بْنِ جَبَلٍ الْأَنْصَارِيَّ أَخَذَ مِنْ ثَلَاثِينَ بَقَرَةً، تَبِيعًا، وَمِنْ*

¹ Mâlik, (Zührî), Cum`a, 76/530; (Leysî), Şalât, 103/444; (Ka‘nebî), Kible, 74/299; (Süveyd), Şalât, 73/171.

² Mâlik, (Şeybânî), Şalât, 97/295.

³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 16/205-207.

⁴ Mâlik, (Zührî), Cum`a, 91/601; (Leysî), Şalât, 118/505; (Şeybanî), Şalât, 93/280; (Ka‘nebî), Kible, 91/347; (Süveyd), Şalât, 88/196; (İbn Bükeyr), 96ab; Cevherî, *Müsneû’l-Muvatta’*, 655.

⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 15/258.

”أَرْبَعِينَ بَقْرَةً مُسِنَّةً“¹ cümlesi¹ yer alırken Şeybânî² bu kısmı Humeyd b. Kays – Tâvus – Resûlullah isnadıyla “أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ مُعَاذَ بْنَ الْجَبَلِ إِلَى الْيَمَنِ فَأَمَرَهُ أَنْ ”يَأْخُذَ مِنْ كُلِّ ثَلَاثِينَ بَقْرَةً تَبِيعًا وَمِنْ كُلِّ أَرْبَعِينَ مُسِنَّةً“ şeklinde merfû olarak nakletmiştir. İbn Abdilber ve Dâni rivayetle ilgili *Muvatta'* râvileri arasında bir ihtilaftan bahsetmemektedir.³ Dâni, Muâz'ın, hayvanların zekâtıyla ilgili bazı miktarlar verdikten sonra, bunun dışında Hz. Peygamber'den başka bir şey işitmediğini söylemesi nedeniyle rivayetin, merfû kabul edilebileceğini aktarmıştır.⁴ Sonuç olarak Şeybânî, muhtemelen rivayetteki bu durumdan yola çıkarak çeşitli tasarruflarla merfû nakletmiştir.

- Sarhoş eden her şeyin haram olduğunu bildiren hadis, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr ve diğer *Muvatta'* nüshalarında mevkûf olarak yer almaktadır.⁵ Cevherî, Dâni ve İbn Abdilber'e göre bu rivayet sadece Ma'n b. İsâ'nın *Muvatta'* nüshasında merfûdur.⁶ Dâni, sahih olanın *Muvatta'*da vakfedilmesi olduğunu söylemiş, fakat bir grup râvinin *Muvatta'* dışında Ma'n gibi merfû naklettiğini de kaydetmiştir.⁷ Nitekim Abdülmelik b. Abdilazîz el-Mâcişûn'un (ö.212/827) Mâlik'ten müsned naklinin⁸ yanı sıra Nâfi'nin, Mâlik dışındaki diğer ashâbı da bu rivayeti merfû olarak aktarmıştır.⁹ Netice itibarıyla, Ma'n b. İsâ'nın tasarrufu neticesinde rivayetin *Muvatta'* dışındaki versiyonunun esere

¹ Mâlik, (Zührî), Zekât, 10/681; (Leysî), Zekât, 12/698; (Ka'nebî), Zekât, 10/404; (İbn Bükeyr), 106b.

² Mâlik, (Şeybânî), Zekât, 10/340.

³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 2/273; Dâni, *el-İmâ'*, 2/219.

⁴ Dâni, *el-İmâ'*, 2/219.

⁵ Mâlik, (Zührî), Had fi'l-hamr, 1/1844; (İbn Bükeyr), 361a; Cevherî, *Müsne'dü'l-Muvatta'*, 532-533/696; İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 538.

⁶ Cevherî, *Müsne'dü'l-Muvatta'*, 532-533/696; İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 538; Dâni, *el-İmâ'*, 4/404.

⁷ Dâni, *el-İmâ'*, 4/404.

⁸ İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 538.

⁹ İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 538; Dâni, *el-İmâ'*, 4/404.

dahil edilmesinden kaynaklı bir ihtilaf oluşmuştur.

- Ramazan ayında cennet kapılarının açıldığını bildiren rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr, Süveyd b. Saîd ve Ka'nebî rivayetinde Ebû Süheyl b. Mâlik – Babası – Ebû Hüreyre isnadıyla mevkûf olarak nakledilir.¹ İbn Abdilber, sahihse diyerek şüphesini belirttikten sonra bu rivayetin Ma'n b. Îsâ'nın *Muvatta'* nüshasında merfû nakledildiğini söyler.² Dâni ise Ma'n b. Îsâ ve Saîd b. Ebî Meryem'in *Muvatta'* dışında merfû olarak rivayet ettiği bilgisini verir.³ İbn Abdilber, içerik olarak Ebû Hüreyre'nin görüşü olamayacağı için merfû görülen bu rivayetin Ebû Süheyl b. Mâlik ve diğer kanallardan Mâlik'in rivayeti olarak merfû şekilde geldiğini belirtmiştir.⁴ Bu hatanın Ma'n b. Îsâ'nın veya ondan sonraki râvilerinin, *Muvatta'*da yer almayan bir Mâlik rivayetini esere dahil etmesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.
- Amellerin pazartesi ve perşembe günü arz edilmesiyle ilgili rivayet, İbn Vehb'in *Muvatta'* nüshasında Müslim b. Ebî Meryem – Ebû Sâlih – Ebû Hüreyre – Resûlullah isnadıyla merfû nakledilmiştir. Bu rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr, Süveyd ve *Muvatta'* nüshalarının genelinde mevkûftur. Dârekutnî ve Cevherî'nin tespitine göre bu hadis İbn Vehb dışındaki nüshalarda mevkûftur.⁵ İbn Abdilber'e göre, bu rivayet Yahyâ el-Leysî ve nüshaların genelinde mevkûftur.⁶ Dâni, Ebû Huzâfe Ahmed b. İsmâil es-Sehmî'nin (ö.259/872) de *Muvatta'*da ref' ettiğini, fakat *Muvatta'* râvilerinin

¹ Mâlik, (Zührî), Şıyâm, 22/855; (Leysî), Şıyâm, 22/862; (Ka'nebî), Şıyâm, 23/540; (İbn Bükeyr), 126b; (Süveyd), Şıyâm, 20/482.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 16/149.

³ Dâni, *el-Îmâ'*, 3/554.

⁴ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 16/149; a.mlf., *el-İstizkâr*, 3/376.

⁵ Mâlik, (Zührî), Câmî, 13/1898; (Leysî), Câmî, 14/2643; (Süveyd), Câmî, 24/684; (İbn Bükeyr), 392a; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 502/638; Dârekutnî, *Ehâdîsü'l-Muvatta'*, 95-96/459; Dâni, *el-Îmâ'*, 3/454-455; İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 214.

⁶ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 13/198; a.mlf., *et-Tekassî*, 214.

çoğunun mevkûf naklettiğini söyler.¹ Dârekutnî, bu rivayetin mevkûf halini sabit görmüştür.² Rivayetteki farklılığın kaynağı, İbn Vehb ile Ebû Huzâfe'nin tasarrufları olarak gözükmektedir.

- Öldükten sonra bedeninin yakılmasını isteyen adamı anlatan rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî, Süveyd, Abdullah b. Vehb, İbnü'l-Kâsım ve İbn Bükeyr nüshası ile çoğu *Muvatta'* râvisi tarafından merfû nakledilmiştir.³ Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî ise Ebû Hüreyre'ye nispet ederek mevkuf olarak rivayet etmiştir. Ka'nebî'den gelen bazı tariklerde de rivayet mevkûftur.⁴ Farklılığın Mus'ab ez-Zübeyrî'ye ve Ka'nebî'nin sonraki râvilerine dayandığı anlaşılmaktadır.
- Kaderle ilgili Tâvus'tan nakledilen mevkûf rivayetin ardında Hz. Peygamber'e nispet edilen kısım, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr, Yahyâ el-Leysî, Süveyd b. Saîd, İbnü'l-Kâsım ve Cevherî'nin Ka'nebî rivayeti ile çoğu *Muvatta'* nüshasında yer almaktadır.⁵ İbn Abdilber, Ka'nebî ve İbn Vehb'de rivayetin İbn Ömer – Hz. Peygamber isnadıyla nakledilen “كُلُّ شَيْءٍ بِقَدَرٍ حَتَّى الْعَجَزِ وَالْكَيْسِ أَوْ الْكَيْسِ وَالْعَجَزِ.” kısmının bulunmadığını söyler.⁶ Farklılığın, Ka'nebî'nin râvileri ile İbn Vehb'den kaynaklanması muhtemel gözükmektedir.
- Dul kadınlara ve fakirlere yardım edenin Allah yolunda cihad edene benzetildiği rivayet Ebû Mus'ab, Şeybânî, Süveyd, Ma'n b. Îsâ, İbn Bükeyr ve İbn Bürd nüshalarında Sevr b. Zeyd – Ebu'l-Gays – Ebû Hüreyre – Hz.

¹ Dâni, *el-İmâ'*, 3/454-455.

² Dâni, *el-İmâ'*, 3/454-455; Dârekutnî, *el-İlel*, 10/89.

³ Mâlik, (Zührî), Cenâ'iz, 4/993; (Leysî), Cenâ'iz, 16/645; (Süveyd), Cenâ'iz, 7/407; (İbn Bükeyr), 135b, 136a; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 444-445/537; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 18/37.

⁴ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 18/37-38.

⁵ Mâlik, (Zührî), Câmi', 9/1880; (Leysî), Câmi', 8/2619; (Süveyd), Câmi', 6/648; (İbn Bükeyr), 387b, 388a; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 180; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 336-370; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 6/62.

⁶ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 6/62; a.mlf., *et-Tekassî*, 101.

Peygamber isnadıyla merfû olarak nakledilmiştir. Bu rivayet, İbn Vehb, İbn Yûsuf et-Tinnîsî ve İbn Ufeyr nüshalarında ise Ebû Hüreyre'nin sözü olarak mevkûftur.¹ Ka'nebî ve Ebû Mus'ab'ın *Muvatta'* nüshasında bulunmadığını söyleyen Cevherî'nin aksine bu rivayet, elimizdeki tahkikli Ebû Mus'ab nüshasında iki farklı tarikten nakledilmektedir.² Nakildeki bu farklılığın Mâlik'in değişik meclislerde naklinden kaynaklanması muhtemeldir.

- Salih insanların bulunduğu bir topluluğa da azabın uğrayabileceğiyle ilgili Ümmü Seleme'den gelen belağ tarzındaki rivayet, Yahyâ el-Leysî ve Süveyd de merfû nakledilirken, Ebû Mus'ab nüshasında “أَنَّ أُمَّ سَلَمَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ أَتَهْلِكُ وَفِينَا الصَّالِحُونَ؟ قَالَ: نَعَمْ، إِذَا كَثُرَ الْخَبِيثُ” lafızlarıyla mevkuf olarak yer almıştır.³ İbn Abdilber'in nüshalar arasında herhangi bir farklılığa işaret etmediği bu rivayetdeki farklılığın, Ebû Mus'ab'dan sonraki râvi veya müstensihlerin bir hatasına dayanması muhtemeldir.
- Yarışlarla ilgili rivayeti, İbnü'l-Kâsım, Dâvûd b. Husayn – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber isnadıyla merfû ve münkatı', İbn Yûsuf et-Tinnîsî ise mevkûf olarak nakletmektedir. İbnü'l-Kâsım, bu rivayeti yine Mâlik'ten *Muvatta'* dışında muttasıl ve mevkûf rivayet etmiştir.⁴ Diğer nüshalarda yer almayan bu rivayetin *Muvatta'* dışındaki bir hadisin, bu râviler tarafından esere dahil edilmesi sonucu ortaya çıkması muhtemeldir.
- Köpek beslemeyle ilgili rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr, Süveyd b. Saîd ve Ka'nebî ile çoğu *Muvatta'* nüshasında Nâfi' – Abdullah b. Ömer – Hz. Peygamber isnadıyla merfû ve müsned olarak yer almaktadır.⁵

¹ Mâlik, (Zührî), Câmî` 17/1916; (Şeybanî), Nevâdir, 0/960; (Süveyd), Câmî`, 68/817; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 285/306; Dârekutnî, *Ehâdîsü'l-Muvatta'*, 53/171; Dâni, *el-Îmâ'*, 4/457.

² Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 285/306; Mâlik, (Zührî), Câmî` 17/1915/1916.

³ Mâlik, (Zührî), Câmî`, 73/2091; (Leysî), Câmî`, 79/2835; (Süveyd), Câmî`, 58/774.

⁴ Dârekutnî, *Ehâdîsü'l-Muvatta'*, 57/192; Dâni, *el-Îmâ'*, 4/459.

⁵ Mâlik, (Zührî), Câmî`, 55/2040; (Leysî), Câmî`, 57/2778; (Süveyd), Câmî`, 42/738; (İbn Bükeyr),

İbn Abdilber, ismini zikretmediği bazı râvilerin Mâlik'ten Abdullah b. Dînâr – Abdullah b. Ömer – Hz. Peygamber isnadıyla naklettiğini kaydeder.¹ İbn Vehb, Kuteybe b. Saîd ve Ma'n b. İlsâ ise rivayeti Abdullah b. Dînâr ve Nâfi'den birlikte nakletmiştir.² Şeybânî nüshasında ise Abdullah b. Dînâr – Abdullah b. Ömer isnadıyla mevkûf olarak nakledilmektedir.³ Rivayetin Şeybânî tarafından mevkûf nakledilmesi kendisinden kaynaklı bir hata olarak gözükmektedir. İsnadlardaki diğer farklılığın ise Mâlik'in farklı nakletmesinden veya nüsha sahiplerinin tasarruflarından kaynaklanmış olması muhtemeldir.

b. Merfû – Maktû

2 rivayet farklı nüshalarda merfû ve maktû olarak nakledilmektedir.

- Canlı hayvanın et karşılığında satılmasıyla ilgili “كَانَ يُبْهَى عَنْ بَيْعِ الْحَيَوَانِ بِاللَّحْمِ” rivayeti Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve İbnü'l-Kâsım'da Ebü'z-Zinâd – Saîd b. Müseyyeb isnadıyla maktû olarak nakledilmektedir.⁴ Süveyd nüshasında Ebü'z-Zinâd – Saîd b. Müseyyeb – Hz. Peygamber isnadıyla “نَهَى عَنْ بَيْعِ الْحَيَوَانِ بِاللَّحْمِ” lafızlarıyla merfû rivayet edilmiştir.⁵ İbn Abdilber, bu hadisin Hz. Peygamber'e ulaşan muttasıl sabit bir tarikinin bulunmadığını, en iyi senedinin *Muvatta*'daki Saîd b. Müseyyeb mürseli olduğunu söylemiştir.⁶ Sonuç olarak isnadın Süveyd tarafından tamamlanarak ref' edildiğini söylemek mümkündür.
- Savaşta süvari ve piyadenin alacağı payla ilgili rivayet, Ebû Mus'ab'da “أَنَّهُ بَلَغَنِي” isnadıyla merfû olarak

407a; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*', 419/489, 537/705; İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 544.

¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 14/217-218.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 14/217-218; a.mlf., *et-Tekassî*, 544; Dînî, *el-İlmâ*', 2/443.

³ Mâlik, (Şeybânî), *Siyer*, 18/894.

⁴ Mâlik, (Zührî), *Büyû*', 26/2615; (Leysî), *Büyû*', 27/1914; (İbnü'l-Kâsım), *Büyû*', 24/133.

⁵ Mâlik, (Süveyd), *Büyû*', 25/250.

⁶ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 20/105.

nakledilmektedir.¹ Yahyâ el-Leysî ise bu rivayeti “أَنَّهُ قَالَ: بَلَّغْنِي أَنَّ عُمَرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ” isnadıyla maktû vermektedir.² İbn Abdilber rivayetin bütün *Muvatta’* râvilerinde merfû nakledildiğini ifade eder.³ Buradan İbn Abdilber’in elindeki Yahyâ el-Leysî nüshasında rivayetin merfû olduğu anlaşılmaktadır. Dâni de bu rivayetin İbn Bükeyr ve *Muvatta’* râvilerinin çoğunda Resûlullah’a nispet edilerek nakledildiğini kaydetmektedir.⁴ Dolayısıyla Yahyâ el-Leysî’nin sonraki râvilerinden kaynaklı bir hata olduğunu söylemek mümkündür.

c. Mevkûf – Maktû

*Muvatta’*daki 7 rivayet, bazı nüshalarda mevkûf iken diğerlerinde maktû olarak nakledilmiştir.

- “Sizden biriniz yanı üzere yatıp uyursa abdest alsın” hadisi, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr ve Ka’nebî nüshasında Zeyd b. Eslem – Ömer b. Hattâb tarikiyle mevkûf rivayet edilmiştir.⁵ Şeybânî’de bu rivayet, Zeyd b. Eslem’in sözü olarak maktû şekilde yer almaktadır.⁶ Farklılığın Şeybânî’nin tasarrufuyla meydana geldiği anlaşılmaktadır.
- İbn Mükmil’in boşadığı hanımlarının kendisine mirasçı olmasıyla ilgili rivayet, Ebû Mus’ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr ve Şeybânî’de Abdullah b. Fadl – A’rec – Osman b. Affân isnadıyla mevkûf olarak nakledilmektedir.⁷ Süveyd nüshası, Abdullah b. Fadl – A’rec isnadıyla maktû⁸ rivayet ederek diğer

¹ Mâlik, (Zührî), Cihâd, 18/945.

² Mâlik, (Leysî), Cihâd, 12/1316.

³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 24/236.

⁴ Dâni, *el-İmâ’*, 5/66.

⁵ Mâlik, (Leysî), Şalât, 10/41; (Ka’nebî), Şalât, 2/29; (İbn Bükeyr), 12b.

⁶ Mâlik, (Şeybânî), Şalât, 22/79; Kemâhî, *el-Müheyye’*, 1/176.

⁷ Mâlik, (Zührî), Talâk, 15/1634; (Leysî), Talâk, 16/1662; (Şeybânî), Talâk, 12/576; (İbn Bükeyr), 276a.

⁸ Mâlik, (Süveyd), Talâk, 12/357.

nüshalardan ayrılmıştır.

- Cenazenin önünden yürümeyle ilgili rivayet, Yahyâ el-Leysî ve Süveyd nüshalarında Hişâm b. Urve – Babası (Urve b. Zübeyr) isnadıyla maktû olarak nakledilmektedir.¹ Ebû Mus‘ab‘da Hişâm b. Urve – Babası (Urve b. Zübeyr) – Babası (Zübeyr b. Avvâm) isnadıyla mevkûftur.² İbn Abdilber ve Bâcî, rivayeti Urve b. Zübeyr‘e nisbet etmekte ve herhangi bir ihtilaftan bahsetmemektedir.³ “عن أبيه” ziyadesinin Ebû Mus‘ab‘dan veya sonraki râvilerden kaynaklandığı düşünülmektedir.
- Gök gürültüsünün yeryüzündeki insanlar için şiddetli bir uyarı olduğunu anlatan rivayet, Ebû Mus‘ab ve Süveyd‘de Âmir b. Abdullah – Abdullah b. Zübeyr isnadıyla mevkûf olarak nakledilirken⁴ Yahyâ el-Leysî nüshasında Âmir b. Abdullah b. Zübeyr‘den maktû olarak yer almaktadır.⁵ İbn Abdilber, rivayeti Yahyâ el-Leysî‘nin Âmir‘den, diğer *Muvatta*‘ râvilerinin ise Abdullah b. Zübeyr‘den naklettiğini zikretmiştir.⁶ Dolayısıyla hatanın Yahyâ el-Leysî‘ye dayandığı anlaşılmaktadır.
- Meyvenin olgunlaşmadan satılmamasıyla ilgili rivayet, Yahyâ el-Leysî, Şeybânî, Süveyd ve İbnü‘l-Kâsım tarafından Ebü‘z-Zinâd – Hârice b. Zeyd – Zeyd b. Sâbit isnadıyla mevkûf olarak aktarılmaktadır.⁷ Kemâhî, Şeybânî rivayetini esas aldığı şerhinde Ebü‘z-Zinâd – Hârice b. Zeyd – Sâbit şeklinde daha farklı bir mevkuf isnad vermiştir.⁸ Ebû Mus‘ab‘da ise Ebü‘z-Zinâd –

¹ Mâlik, (Leysî), Cenâ‘iz, 3/602; (Süveyd), Cenâ‘iz, 4/398.

² Mâlik, (Zührî), Cenâ‘iz, 13/1023.

³ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 8/218; Bâcî, *el-Müntekâ*, 2/465.

⁴ Mâlik, (Zührî), Câmî, 73/2094; (Süveyd), Câmî, 58/777.

⁵ Mâlik, (Leysî), Câmî, 81/2839.

⁶ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 27/380.

⁷ Mâlik, (Leysî), Büyû, 8/1811; (Şeybânî), Büyû, 2/761; (Süveyd), Büyû, 8/225; (İbnü‘l-Kâsım), Büyû, 7/34.

⁸ Kemâhî, *el-Müheyye*, 4/12.

Hârice b. Zeyd b. Sâbit isnadıyla maktû nakledilmiştir.¹ Maktû nakletme noktasındaki farklılığın Ebû Mus'ab'dan veya onun sonraki râvilerinden kaynaklanması muhtemeldir.

- Yiyecek maddelerinin fazlalıksız değişilmesiyle ilgili rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbnü'l-Kâsım, İbn Bükeyr ve İbn Ufeyr nüshasında İbn Muaykîb ed-Devsî'ye nispet edilerek maktû; Ka'nebî ve bazı nüshalarda ise Muaykîb'e nispet edilerek mevkûf şeklindedir. Süveyd nüshasında Ebû Muaykîb ed-Devsî şeklinde verilmiştir.² Habeşistan muhacirleri arasında yer alan Muaykîb b. Ebî Fâtıma ed-Devsî, Mekke'de Müslüman olan sahâbîlerden olup 40 senesinde Medine'de vefat etmiştir.³ İbn Muaykîb ise ondan rivayeti olan oğlu Muhammed b. Muaykîb'dır.⁴ Kaynaklarda Ebû Muaykîb diye bir kimseden bahsedilmemesi nedeniyle bu farklılığın Süveyd'in veya sonraki müstensihlerin hatası olduğu anlaşılmaktadır. Diğer nüshalar arasındaki isim farklılığının ise Mâlik'ten kaynaklanması muhtemeldir.
- Akîka ile ilgili rivayet, Yahyâ el-Leysî ve Süveyd nüshasında “عَنْ رَبِيعَةَ بْنِ أَبِي عَدِّ” şeklinde bir isnadla mevkûf nakledilmektedir.⁵ Ebû Mus'ab ve İbn Ziyâd nüshasında ise “عَنْ رَبِيعَةَ بْنِ أَبِي عَدِّ” şeklinde maktû olarak yer almaktadır.⁶ İbn Abdilber, çoğu *Muvatta'* râvisinin “أَبِي” kelimesini zikrederek naklederken, Mutarrif b. Kâsım, Ali b. Ziyâd ve bazı râvilerin “عن أبيه” ifadesi

¹ Mâlik, (Zührî), Büyû`, 7/2503.

² Mâlik, (Zührî), Büyû`, 21/2580; (Leysî), Büyû`, 22/1880; (İbnü'l-Kâsım), Büyû`, 20/104; (Süveyd), Büyû`, 20/245; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 20/32-33.

³ Zehebî, *Siyer*, 2/491-493.

⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 28/345.

⁵ Mâlik, (Leysî), Akika, 2/1445; (Süveyd), Sayd, 5/418.

⁶ Mâlik, (Zührî), Dahâyâ, 16/2188; (İbn Ziyâd), Dahâyâ, 37.

olmadan rivayet ettiğini kaydetmektedir.¹ Bu farklılığın Mâlik'e dayanan sebepleri olması muhtemel gözükmemektedir.

d. Mevkûf/Maktû – Mâlik'in Görüşü

7 rivayet, nüshalar arasında mevkûf/maktû veya kavli Mâlik olarak nakledilmektedir.

- İhram yasaklarıyla ilgili rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Süveyd'de Mâlik'ten nakledilirken², Şeybânî'de Nâfi'ye isnad edilerek maktû rivayet edilmiştir.³ Rivayetlerde tasarruflarıyla öne çıkan Şeybânî, farklılığın sebebi olarak gözükmemektedir.
- Hadlerle ilgili Urve b. Zübeyr'den nakledilen rivayetin “وَإِنْ تَفَرَّقُوا فَلَيْسَ عَلَيْهِ إِلَّا حَدٌّ” cümlesi Ebû Mus'ab'da Urve b. Zübeyr'e nispet edilirken, Yahyâ el-Leysî ve İbn Bükeyr'de Mâlik'in görüşü olarak verilmektedir.⁴ Farklılığın Ebû Mus'ab'ın hatasından kaynaklanması muhtemeldir.
- Ebû Mus'ab'da Rebîa b. Ebî Abdurrahman'dan gelen gurre ve hür kadının diyetiyle ilgili rivayetin son cümlesi, Yahyâ el-Leysî ve İbn Bükeyr nüshasında İmam Mâlik'in görüşü olarak ifade edilmektedir.⁵ İbn Abdilber'in herhangi bir ihtilaftan bahsetmediği bu rivayetteki farklılığın⁶, Ebû Mus'ab'ın veya sonraki râvilerin hatasından kaynaklanması daha muhtemeldir.
- Abdülkerîm b. Ebî'l-Muhârik el-Basrî'den nakledilen “مِنْ كَلَامِ النَّبِوةِ” şeklinde başlayan rivayetin “يُضَعُّ الْيُمْنَى عَلَى الْيُسْرَى وَتَعْجِيلُ الْفِطْرِ وَالِاسْتِئْثَاءُ بِالسَّحُورِ” kısmı Yahyâ el-Leysî nüshasında maktû olarak Abdülkerim b. Ebî'l-Muhârik'a nispet

¹ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 15/382-383.

² Mâlik, (Zührî), *Menâsik*, 50/1262; (Leysî), *Menâsik*, 78/1254; (Süveyd), *Menâsik*, 55/594.

³ Mâlik, (Şeybânî), *Menâsik*, 12/415.

⁴ Mâlik, (Zührî), *Hudûd*, 3/1782; (Leysî), *Hudûd*, 5/2398; (İbn Bükeyr), 353a.

⁵ Mâlik, (Zührî), *'Aql*, 5/2251; (Leysî), *'Aql*, 7/2480; (İbn Bükeyr), 334b.

⁶ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 25/79-80.

edilmektedir. Bu bölüm Ebû Mus'ab, Ka'nebî ve Süveyd nüshalarında Mâlik'in sözüdür.¹ Farklılığın Yahyâ el-Leysî'den kaynaklanma ihtimali daha yüksektir.

- Boşanmada iddet süresinin başlangıcıyla ilgili rivayet, Yahyâ el-Leysî nüshasında “عَنْ مَالِكٍ أَنَّهُ سَأَلَ ابْنَ شِهَابٍ” şeklinde maktû olarak nakledilirken, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr ve Süveyd nüshasında “سئل مَالِكٌ” diyerek İmam Mâlik'e nisbet edilmektedir.² Farklılığın Yahyâ el-Leysî'den kaynaklanma ihtimali yüksektir.
- Nâfi'nin Hz. Ömer'in secde edişini anlattığı rivayetin son cümlesinde, Nâfi', İbn Ömer'in, soğuk bir günde ellerini kıyafetinin altından çıkarıp taşların üzerine koyduğunu anlatmaktadır. Bu cümle Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Şeybânî nüshalarında Nâfi'ye; Süveyd'de Mâlik'e nispet edilmektedir.³ Farklılığın Süveyd'den kaynaklanması muhtemel gözükmemektedir.
- Mâlik, “عن الثقة عنده” diyerek mübhem bir kişiden Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun eşlerinin odalarında Cuma günü namaz kılındığıyla ilgili maktû bir rivayet nakletmektedir. Bu rivayetin devamında Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr ve Süveyd nüshasında “قال” fiiliyle mescidin durumuyla ilgili açıklamaya devam edilmektedir. Bu cümle Ka'nebî nüshasında ise Mâlik'e nisbet edilmektedir. Dolayısıyla bu cümlelerin maktû mu yoksa kavli-i Mâlik mi olduğu noktasında bir karışıklık meydana gelmiştir. Ancak sonraki ifadelerden bu cümlelerin de Mâlik'e ait olduğu izlenimi ortaya çıkmaktadır.⁴ Dolayısıyla farklılığın Mâlik'in

¹ Mâlik, (Zührî), Şalât, 49/425; (Leysî), Şalât, 100/436; (Ka'nebî), Şalât, 48/230; (Süveyd), Şalât, 46/133.

² Mâlik, (Zührî), Talâk, 27/1686; (Leysî), Talâk, 28/1715; (Süveyd), Talâk, 18/364; (İbn Bükeyr), 281b.

³ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 79/535; (Leysî), Şalât, 104/449; (Şeybânî), Şalât, 42/149; (Süveyd), Şalât, 76/174.

⁴ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 57/458; (Ka'nebî), Şalât, 55/245; (Süveyd), Şalât, 55/143; (İbn Bükeyr),

bir hatasından veya nüsha sahiplerinden kaynaklanması muhtemeldir.

Senedin kaynak kısmı yani sözün veya fiilin ait olduğu kişi açısından *Muvatta'* nüshaları arasında 31 rivayette toplam 36 ihtilaf tespit edilmiştir. Bölüm başında belirlediğimiz ilkeler muvacehesinde yapılan incelemelere göre bu ihtilafların; 6'sının Mâlik'ten; 26'sının nüsha sahiplerinden; 4'ünün de sonraki râvi veya müstensihlerden kaynaklandığı değerlendirilmiştir. Nüsha sahiplerinin neden olduğu farklılıkların altısından Süveyd, beşinden Şeybânî, dördünden Ebû Mus'ab, ikisinden Yahyâ el-Leysî, ikisinden İbn Vehb, ikisinden Ma'n b. İsâ, birinden Mus'ab ez-Zübeyrî, birinden Abdullah b. Yûsuf et-Tinnîsî sorumlu gözükmektedir. Sonuç olarak senedlerdeki kaynak ihtilaflarının yüzde yetmişî nüsha sahiplerinin, yaklaşık yüzde yirmisi Mâlik'in, yüzde onu ise sonraki râvi ve müstensihlerinin etkisiyle ortaya çıkmıştır.

2. Seneddeki İttisal Açısından Farklılıklar

Sonradan yerleşen hadis usulü kaideleriyle *Muvatta'*yı değerlendiren pek çok ilim adamı, kaynaklarda araştırma ve titizliğiyle söz edilen Mâlik'in *Muvatta'*sında sahih hadisin temel şartları arasında yer alan ittisalden yoksun pek çok mürsel, münkatı', mu'dal, belağ ve mübhem kabilinden hadis bulunmasını problem olarak değerlendirmişlerdir. Halbuki bu tarz münkatı' isnadların varlığı, hicrî ikinci asırdaki rivayet anlayışı ve devrin genel yaklaşımı dikkate alındığında o dönemde kaleme alınan pek çok eser için maruf ve normal bir durumdur.¹ Hatta tâbiînin tamamının, mürselin kabulü hususunda icma ettiği ve ikinci asrın başlarına kadar bu konuda olumsuz bir görüş serdeden olmadığı söylenmiştir.²

78b, 79a.

¹ Erul, "Hicri II. Asırda Rivayet Üslubu (I)", 61; Dakr, *Mâlik b. Enes*, 120; Özşenel, "Hadiste İlk Musannifler ve Ebû Hanîfe", 191; Şahin, *Şeybânî'nin Hadis Kültüründeki Yeri*, 163.

² İbnü'l-Arabî, *el-Mesâlik*, 1/345.

Tasnif döneminin önemli problemlerinden bir diğeri, ilk dönemdeki eksik ve münkatı' bazı isnadların sonradan telif edilen eserlerde tamamlanarak kusursuz olarak karşımıza çıkmasıdır. Aradaki boşlukların doldurularak münkatı' isnadların, muttasıla dönüştürülmesi olgusu *Muvatta'* ve birçok musannef türü eserin telif edildiği tebeü't-tâbiîn döneminde, muttasıl isnada artan ilgiyle birlikte ağırlık kazanmıştır.¹ İbn Hibbân (ö.354/965), zayıf râvilere tahsis ettiği eserinin mukaddimesinde âbid ve zahit kimlikleriyle tanınan fakat hadis ezberleme ve temyîz noktasında mahir olmayan bazı kişilerin, mürsel isnadları muttasıl yaptığı ve isnadları birbiri içine geçirdiğinden bahseder.² Hâkim *el-Medhal'de* cerhedilenler arasında, tâbiînden nakledilen mürsel hadislerle sahâbî râvisi ekleyip isnaddaki boşluğu kapatanları sayarak bu olguya dikkat çekmiştir.³ Müsteşrik Juynboll de fukahânın görüşlerinin, isnad talebinin sonucu olarak önce mürsellere, sonra da merfûya artan talep üzerine merfû isnadlar haline dönüştürüldüğünü iddia etmiştir.⁴ İsnadda belirsizlik meydana getiren aynı hadisin hem merfû muttasıl hem de mürsel ve münkatı' tariklerinin bulunmasının; râvinin hatalı olarak nakli, senede önem vermediği için eksik nakletmesi, senedin tahmine dayalı veya rastgele tespit edilerek boşlukların doldurulması gibi sebeplerinden bahsedilmiştir.⁵

Mürsel, mu'dal, münkatı' vb. türdeki rivayetlerin sonraki dönem hadis eserlerinde muttasıl, müsned hale dönüşmesi *Muvatta'*ın yanı sıra aynı dönemde telif edilen Ma'mer b. Râşid ve Rebî b. Habîb'in (ö.180/796) eserlerinde görülmektedir. Zira, Erul, Ma'mer'in naklettiği mürsel, muallak ve münkatı'

¹ Suiçmez, *Sahabe ve Tabiîn Sözlüğünün Hz. Peygamber'e Nispeti*, 140.

² İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/66.

³ Hâkim, *el-Medhal*, 62.

⁴ Salih Özer, "G. H. A. Juynboll ve İsnad Analiz Yöntemleri", *İsnad Analiz Yöntemleri*, Ankara: 2005, Ankara Okulu Yayınları, 26-27.

⁵ Suiçmez, *Sahabe ve Tabiîn Sözlüğünün Hz. Peygamber'e Nispeti*, 87.

rivayetlerden bir çoğunun sonraki kaynaklarda muttasıl olarak nakledildiğine örnekler vermiştir.¹ Yine Rebî b. Habîb'in (ö.180/796) *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı eserindeki birçok mürsel rivayetin, *Muvatta*'nın yanı sıra Kütüb-i Sitte gibi hadis literatürünün ana kaynaklarında muttasıl isnadlarla nakledildiği tespit edilmiştir.² Ebû Dâvûd da mürsel pek çok hadisin muttasıl tariklerinin sahih olmadığı değerlendirmesinde³ bulunarak isnad tamamlama konusunda dikkatli bir tavır sergilemiştir.

Bu kabilden dikkat çekici bir örnek olarak, Hz. Peygamber'in, on eşiyle müslüman olan adama, dördünü tutması diğerlerinden ayrılması emrini verdiği rivayet zikredilebilir. Bu rivayetin isnadı “ حَدَّثَنَا مَالِكٌ، أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ شِهَابٍ، يَقُولُ: بَلَغَنِي أَنَّ رَسُولَ ” şeklinde belağ kalıbıyla mürsel ve merfûdur.⁴ Rivayetin kronolojik olarak kaynaklarda nasıl yer aldığına baktığımızda isnadın değişimini izlememiz mümkündür. Şâfiî bu rivayeti Mâlik'in İbn Şihâb kanalıyla hadisi rivayet ettiğini söylemekle birlikte “ أَخْبَرَنَا الثَّقَةُ أَحْسَبُهُ إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ الزَّهْرِيِّ عَنْ سَالِمٍ ” şeklinde muttasıl isnadı tercih etmiştir.⁵ Abdurrezzâk (ö.211/826-27), *Muvatta*'dakine benzer şekilde isnadı İbn Şihâb'dan mu'dal olarak naklettikten sonra onu Sâlim'in İbn Ömer'den naklettiği cümlesini ziyade eder.⁶ Saîd b. Mansûr (ö.227/842), *Sünen*'inde başka bir isnada atıf yapmadan “ حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنْ الزَّهْرِيِّ أَنَّ رَجُلًا... فَأَمَرَهُ رَسُولُ اللَّهِ ” şeklinde mürsel bir isnadı tercih

¹ Erul, "Hicri II. Asırda Rivayet Üslubu (I)", 55-57.

² Bünyamin Erul, "Hicri II. Asırda Rivayet Üslubu (III) er-Rabi' b. Habib (ö.175-180) ve Rivayet-Dirayet Açısından el-Cami'i", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/2 (Ağustos 2003), 44.

³ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Kitâbü'l-Merâsîl*, thk. Abdullah b. Müsâ'id ez-Zehrânî (Riyad: Dâru's-Samî'i, 1408), 117-118.

⁴ Mâlik, (Zührî), *Ṭalâk*, 29/1693; (Leysî), *Ṭalâk*, 29/1717; (Şeybânî), *Nikâh*, 6/530. Nüshalar arasında eda sîgaları açısından bazı farklılıklar bulunmaktadır.

⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Müsned* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1400/1979), 274.

⁶ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 7/162, (No. 12621)

eder.¹

İbn Ebî Şeybe (ö.235/849), *el-Musannef*'inde, İbn Hanbel (ö.241/855) *Müsned*'inde, İbn Mâce (ö.273/887) ve Tirmizî (ö.279/892) *Sünen*'lerinde, İbn Hibbân *Sahîh*'inde bu rivayeti Ma'mer – İbn Şihâb – Sâlim – İbn Ömer isnadıyla muttasıl nakletmiştir.²

Ebû Zûr'a er-Râzî (ö.264/878), münkatî' olan isnadı daha sahih görmüş;³ Buhârî ise müsned isnadla nakledilen rivayetin mahfuz olmadığını belirtmiştir.⁴ İbn Abdilber, İbn Şihâb'ın mürselleri arasında yer aldığını belirttiği bu hadisin, *Muvatta'* râvilerinin tamamı ile İbn Şihâb râvilerinin ekseriyeti tarafından münkatî' olarak nakledildiğini ifade etmiştir.⁵ O, İbn Vehb'in Yûnus – İbn Şihâb – Osman b. Muhammed – Hz. Peygamber; Yahyâ b. Sellâm'ın (ö.200/815) Mâlik; Ma'mer ve Bahr es-Sakkâ'nın ise araya Mâlik'i koymadan İbn Şihâb – Sâlim – Babası – Hz. Peygamber isnadıyla müsned olarak naklettiğini belirtip, Yahyâ b. Sellâm'ın Mâlik'ten naklini mütâbi'i olmayan bir hata olarak nitelemiştir.⁶

Ma'mer'in isnadı vaslederek İbn Şihâb – Sâlim – İbn Ömer şeklinde nakletmesi, onun hafızasından aktarmasından kaynaklı olarak biri merfû diğeri mevkuf iki hadisin isnadını karıştırması sonucu oluşan bir hatadır.⁷ İbn Şihâb – Sâlim – İbn Ömer şeklindeki muttasıl isnadlı rivayet mevkuf olup Hz. Ömer ile Sakifli bir adam, bazı tariklere göre merfûda olduğu gibi yine Gaylân arasında

¹ Ebû Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî, *Kitâbü's-Sünen*, thk. Habîbürrahmân el-A'zamî (Bombay: ed-Dâru's-Selefiyye, 1403/1982), 2/47.

² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 6/246 (No: 17350); İbn Hanbel, *el-Müsned*, 8/220 (No: 4609); İbn Mâce, *Nikâh*, 40 (No. 1943); Tirmizî, *Nikâh*, 32/1128; İbn Hibbân, *Sahîh*, 5/129, no: 4161, 4162, 4163.

³ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *Kitâbü'l-İlel*, thk. Sa'd b. Abdullah el-Humeyd, Hâlid b. Abdurrahman el-Curîsî vd., (Riyad: 1427/2006), 3/706-707.

⁴ Tirmizî, *Nikâh*, 32/1128; Süyûtî, *Tenvîrül-havâlik*, 461; Kemâhi, *el-Müheyye*, 3/20.

⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 12/54.

⁶ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 12/54.

⁷ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 12/54-55.

geçen bir olayı anlatmaktadır. Merfû olan ise *Muvatta*'daki mu'dal rivayetin isnadına sahiptir. Ma'mer'in, mevkuf rivayetin isnadını merfû rivayete derc etmesi sonucunda isnad kusursuz bir hal almıştır.¹ İsnaddaki vehmin sebebi olarak da Basra'da kitaplarının yanında olmaması gösterilmektedir.² Ahmed b. Hanbel, Ma'mer'in Basra'da Gaylan hadisinde hata ettiğini, Yemen'e döndüğünde ise münkatı' olarak rivayet ettiğini açıkça ifade eder.³ Aynî de *Nuḥebü'l-efkâr* isimli eserinde bu rivayetin, Basralıların naklettiği gibi olmayıp münkatı' olduğunu zikrederek isnadlarına dair sayfalarca bilgi aktarma ihtiyacı hissetmiştir.⁴ Suiçmez'e göre de sened sonradan tamamlanmıştır.⁵ Kaynaklardaki bilgiler bütün olarak değerlendirildiğinde, isnadın hata sonucu tamamlanarak aslında mu'dal iken muttasıl bir hale getirildiği söylenebilir.

İsnadların ittisal ve inkitâ' noktasında eserler arasında farklılaşması, *Muvatta*'ın kendi nüshaları arasında da birçok örneği bulunan bir durumdur. Zira *Muvatta*'ın bazı nüshalarındaki mürsellerin, diğerlerinde muttasıl olarak karşımıza çıktığı görülmektedir.⁶ Bu ihtilafın en önemli nedenleri arasında iki isnad türü arasında değer açısından önemli bir fark görülmemesi, sonraki dönemlerde isnadların kusursuz olmasına yönelik olarak artan talep ve senedlerde yapılan hata ve karıştırmalardan bahsedilebilir.

Nüshalar arasındaki farklılık bağlamında seneddeki ittisal problemleri, mürsel-müsned, mürsel - isnadsız, münkatı' – muttasıl, belağ – muttasıl/münkatı'

¹ Tirmizî, Nikâh, 32/1128; Kemâhi, *el-Müheyye*, 3/20; Zürkânî, *Şerḥu'z-Zürkânî*, 3/327.

² Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân İbn Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî, *Şerḥu 'İleli't-Tirmizî*, thk. Nûreddin İtr (Beyrut: Dâru'l-Melâh, 1405/1985), 2/601-605.

³ İbn Receb, *Şerḥu 'İleli't-Tirmizî*, 2/604.

⁴ Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Nuḥebü'l-efkâr fî tenkîhi mebâni'l-ahbâr fî şerhi meâni'l-âsâr*, thk. Yâsir b. İbrâhim (Katar: 1429/2008, Vizâretü'l-evkâf ve's-şuûni'l-İslâmiyye), 12/366-372.

⁵ Suiçmez, *Sahabe ve Tabiin Sözlerinin Hz. Peygamber'e Nispeti*, 152.

⁶ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/9.

ve mübhem ihtilafları olmak üzere beş alt başlık halinde incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

a. Mürsel – Müsned

50 rivayet *Muvatta*'nın bazı nüshalarında müsned olarak nakledilirken diğerlerinde mürseldir.

- Temizlikle ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr ve Ka'nebî rivayetlerinde Hişâm b. Urve – Babası – Hz. Peygamber isnadıyla mürseldir.¹ İbn Abdilber, bu rivayeti İbnü'l-Kâsım'ın bazı tariklerinde ve İbn Bükeyr'in *Muvatta*'da Hişâm b. Urve – Babası – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber isnadıyla merfû naklettiğini söylemiştir. İbn Abdilber'e göre bu isnad, ne Mâlik'in ne de onun şeyhi Hişâm'ın ashabından kimsenin nakletmediği fahiş bir galattan ibarettir. Bu hadis, Mâlik dışındaki bazı kişiler tarafından aynı isnadla Hz. Âişe'den müsned olarak nakledilmiştir.² Farklılığın İbnü'l-Kâsım ve İbn Bükeyr'in sonraki râvilerine dayanan sebepleri bulunmaktadır.
- Tebük gazvesinde cemaatin Hz. Peygamber'i beklemeden namaza başlamalarıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr ve Ka'nebî nüshasında İbn Şihâb – Abbâd b. Ziyâd – Babası Muğîre b. Şu'be – Hz. Peygamber isnadıyla müsnedir.³ Yahyâ el-Leysî, İbn Şihâb – Abbâd b. Ziyâd – Babası – Muğîre b. Şu'be – Hz. Peygamber isnadıyla rivayet eder.⁴ İbn Abdilber ve diğer müelliflere göre Yahyâ el-Leysî “عن أبيه المغيرة” şeklinde

¹ Mâlik, (Zührî), Şalât, 6/71; (Leysî), Şalât, 14/63; Mâlik, (Ka'nebî), Şalât, 5/37; (İbn Bükeyr), 22ab.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 22/307-308; a.mlf., *et-Tekassî*, 419; Dâni, *el-Îmâ'*, 5/98-99.

³ Mâlik, (Zührî), Şalât, 8/87; (Ka'nebî), Şalât, 7/47; (İbn Bükeyr), 15b, 16a; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*, 216/225.

⁴ Mâlik, (Leysî), Şalât, 16/79 Beşşar Avvad, tahkikinde “عن أبيه المغيرة بن شعبة” şeklinde hatayı düzelterek vermiştir. Biz elyazmasında yer aldığı şekilde vermeyi tercih ettik.

nakletmiştir.¹ Şeybânî nüshasında ise İbn Şihâb – Abbâd b. Ziyâd – Hz. Peygamber isnadıyla mürsel rivayet edilmiştir.² İsnaddan Muğîre b. Şu'be'nin düşürülerek senedin mürsele dönüşmesinden Şeybânî'nin sorumlu olduğu düşünülmektedir.

- İhtilam olan kadının gusletmesiyle ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr ve *Muvatta'* râvilerinin çoğunda Hişâm b. Urve – Babası – Zeyneb bt. Ebî Seleme – Ümmü Seleme – Hz. Peygamber isnadıyla müsneddir.³ Cevherî, Dâni ve İbn Abdilber sadece Ka'nebî'nin Ümmü Seleme'yi zikretmeyerek mürsel naklettiğini söylemektedir. Bu rivayet elimizdeki Ka'nebî nüshasında da Ümmü Seleme zikredilerek, Urve b. Zübeyr yer almadan münkatî' nakledilmiştir.⁴ Elimizdeki matbû Ka'nebî nüshasının durumunu dikkate aldığımızda irsalle ilgili ihtilafın kaynağı olarak Ka'nebî gözükmemektedir.
- Fetih sûresiyle ilgili merfû rivayet, Zeyd b. Eslem – Babası (Eslem) – Hz. Ömer – Hz. Peygamber isnadıyla Ebû Mus'ab'da müsneddir.⁵ Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr ve Ka'nebî nüshalarında Hz. Ömer isnaddan çıkarılarak mürsel nakledilmiştir.⁶ Dârekutnî'ye göre *Muvatta'* ashâbı bu rivayeti mürsel rivayet etmiştir.⁷ Cevherî'ye göre Ebû Mus'ab dışında rivayeti müsned nakleden

¹ Dâni, *el-İmâ'*, 2/243-242; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 11/119-120; a.mlf., *et-Tekassî*, 179-180.

² Mâlik, (Şeybânî), *Şalât*, 13/47.

³ Mâlik, (Zührî), *Şalât*, 21/140; (Leysî), *Şalât*, 29/128; (İbn Bükeyr), 29b, 30a; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 580/777; Dâni, *el-İmâ'*, 4/193; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 22/214.

⁴ Mâlik, (Ka'nebî), *Şalât*, 21/76; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 580/777; Dâni, *el-İmâ'*, 4/193; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 22/214.

⁵ Mâlik, (Zührî), *Şalât*, 16/272; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 323/355.

⁶ Mâlik, (Leysî), *Şalât*, 13/544; (İbn Bükeyr), 53a; (Ka'nebî), *Şalât*, 14/145; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 61/223.

⁷ Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 61/223.

yoktur.¹ İbn Abdilber, bu rivayeti, Eslem'in, mevlâsı olduğu Hz. Ömer'den semâında şüphe bulunmaması nedeniyle rivayeti sahih ve kendi nezdinde müsned olarak değerlendirmiştir.² Netice itibariyle rivayetin senedine Hz. Ömer'in eklenmesinin, Ebû Mus'ab'dan kaynaklanma ihtimali yüksektir.

- Terâvih namazının teşvik edilmesi ve ramazan orucunu tutmanın mükafatıyla ilgili merfû rivayet, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr, Saîd b. Ufeyr, İbn Yûsuf ve Hâris b. Miskîn'den gelen İbnü'l-Kâsım rivayetlerinde İbn Şihâb – Ebû Seleme b. Abdurrahman – Ebû Hüreyre – Resûlullah senediyle müsneddir.³ Ebû Mus'ab, Şeybânî, İbn Vehb, Ma'n b. İsâ, Ka'nebî, Mutarrif, İbn Amr – Hâris kanalıyla gelen hariç İbnü'l-Kâsım nüshalarında İbn Şihâb – Ebû Seleme b. Abdurrahman – Resûlullah senediyle mürsel nakledilmektedir.⁴ Cevherî'nin tespitine göre İbn Amr - Hâris kanalıyla gelen İbnü'l-Kâsım nüshasında İbn Şihâb – Ebû Seleme – Hz. Âişe – Hz. Peygamber isnadıyla müsneddir.⁵ Dârekutnî, İbn Bükeyr, İbn Ufeyr ve İbn Yûsuf dışında ashâbu'l-Muvatta'ın mürsel naklettiğini zikreder.⁶ İbn Abdilber'in Ebû Mus'ab'ın müsned olarak naklettiğini söylediği, aynı rivayetin İbn Şihâb – Humeyd b. Abdurrahman – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber senediyle nakledilenidir.⁷ Netice itibariyle bu farklılığın Mâlik'e ulaşan nedenleri olduğu görülmektedir.
- Hz. Peygamber'in Tebük seferinde öğle ve ikinci namazlarını cem ettiğini anlatan merfû rivayet, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr, Yahyâ el-Leysî, Şeybânî ve

¹ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 323/355.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 3/263-264; a.mlf., *et-Tekassî*, 69-70.

³ Mâlik, (Leysî), *Şalât*, 69/300; (İbn Bükeyr), 54b; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 147-148/148; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 33/69; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 7/95-96.

⁴ Mâlik, (Zührî), *Şalât*, 17/276; (Şeybânî), *Şalât*, 71/240; (Ka'nebî), *Şalât*, 15/148; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 147-148/148; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 7/96.

⁵ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 147-148/148.

⁶ Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 33/69.

⁷ Mâlik, (Zührî), *Şalât*, 17/278; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 7/96.

Süveyd nüshalarında Dâvud b. Husayn – Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec – Hz. Peygamber isnadıyla mürseldir.¹ Cevherî, bu rivayeti Muhammed b. Mubarek es-Sûrî'den başka Dâvud b. Husayn – Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber isnadıyla müsned olarak nakleden kimse olmadığını belirtmektedir. Cevherî, Dâni ve İbn Abdilber'in ifadelerine göre Ebû Mus'ab bu rivayeti, *Muvatta'* dışında aynı senedle müsned nakletmektedir.² Dâni, bu rivayetin Yahyâ el-Leysî'nin bazı tariklerinde müsned olmakla birlikte ondan en sahih olarak gelenin *Muvatta'* râvilerinin cumhurunda olduğu gibi irsal olduğunu söylemektedir.³ Dâni, Muhammed b. Mübârek es-Sûrî ve Muhammed b. Hâlid b. Asme'nin ise müsned naklettiğini belirtmiştir.⁴ İbn Abdilber müsned olarak nakleden bu iki *Muvatta'* râvisine Mutarrıf, Huneynî ve İsmâil b. Dâvud el-Mihrâkî'yi de ekler.⁵ Nüshalar arasındaki bu denli ihtilafın Mâlik'in farklı naklinden kaynaklanması muhtemeldir.

- Cuma hutbesi okunurken sessizce dinlemeye ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab ve Süveyd nüshasında İbn Şihâb – Saîd b. Müseyyeb – Hz. Peygamber senediyle mürsel nakledilmektedir.⁶ Bu hadis, İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım, Ma'n b. İsâ ve Saîd b. Ufeyr nüshasında İbn Şihâb – Saîd b. Müseyyeb – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber senediyle müsneddir. Ka'nebî bu rivayeti *Muvatta'* dışındaki bir başka eseri olan *ez-Ziyâdât*'ında nakleder. Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr ve

¹ Mâlik, (Zührî), Şalât, 33/364; (Leysî), Şalât, 86/382; (Şeybânî), Şalât, 59/203; (Süveyd), Şalât, 30/116; (İbn Bükeyr), 69b.

² Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 299/326; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 2/337.

³ Dâni, *el-İmâ'*, 3/420.

⁴ Dâni, *el-İmâ'*, 3/421.

⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 2/337; a.mlf., *et-Tekassî*, 58.

⁶ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 52/437; (Süveyd), Şalât, 51/138; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 137/134.

bazı *Muvatta'* nüshalarında ise rivayet, bu sened ile yer almaz.¹ Ebû Mus'ab ve Süveyd ikinci kez, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî ve Şeybânî bu rivayeti Ebû'z-Zinâd –A'rec – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber isnadıyla nakleder.² İbn Abdilber, Mâlik'in bu rivayeti iki senedle naklettiğini ve Ka'nebî gibi râvilerin iki senede birlikte yer verirken, çoğu *Muvatta'* râvisinin sadece Ebu'z-Zinad kanalıyla nakletmekle yetindiğini söyler.³ Sonuç olarak irsal ihtilafının, Mâlik'in rivayeti değişik meclislerde farklı nakletmesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

- Hz. Peygamber'in, namazda kendisini meşgul eden kıyafeti Ebû Cehm'e (ö.70/690) iade etmesiyle ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî, İbn Bükeyr, Süveyd b. Saîd dahil neredeyse tüm nüshalarda Hişâm b. Urve – Babası – Hz. Peygamber isnadıyla mürsel nakledilmektedir.⁴ Sadece Ma'n b. Îsâ, bu rivayeti Hişâm b. Urve – Babası – Hz. Âişe – Hz. Peygamber isnadıyla müsned rivayet eder.⁵ İsnadın Ma'n b. Îsâ'dan kaynaklı olarak tamamlandığı gözükmemektedir.
- İki kardeşin hikayesi diye bilinen kişinin namazıyla ulaşabileceği dereceler hakkındaki merfû rivayet, ennehû belegahû Âmir b. Sa'd b. Ebî Vakkâs – Babası – Hz. Peygamber isnadıyla Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr Ka'nebî ve Süveyd'de sahâbî râvisiyle yer almaktadır.⁶ Ebû Mus'ab'ın bazı nüshalarında

¹ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 137/134; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 19/29-30; a.mlf., *et-Tekassî*, 530.

² Mâlik, (Zührî), Cum'a, 52/438; (Leysî), Şalât, 61/273; (Ka'nebî), Şalât, 51/238; (Şeybânî), Şalât, 66/230; (Süveyd), Şalât, 51/138; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 440/525.

³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 19/29-30.

⁴ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 64/485; (Leysî), Şalât, 58/260; (Ka'nebî), Şalât, 62/265; (Süveyd), Şalât, 61/155; (İbn Bükeyr), 82b; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 22/314.

⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 22/314; a.mlf., *et-Tekassî*, 420; Dâni, *el-Îmâ'*, 5/95.

⁶ Mâlik, (Leysî), Şalât, 109/482; (Kible), 84/333; (Süveyd), Şalât, 81/185; (İbn Bükeyr), 94a.

Sa'd b. Ebî Vakkâs yokken, diğerlerinde vardır.¹ Bu nedenle ihtilafın sonraki râvi ve müstensihlerden kaynaklı olduğunu düşünüyoruz.

- Duanın, acele edilmediği sürece kabul olunacağını bildiren merfû rivayet, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî, İbn Bükeyr, İbnü'l-Kâsım ve Süveyd nüshalarında İbn Şihâb – Ebû Ubeyd – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber isnadıyla müsneddir.² Ebû Mus'ab nüshasında ise İbn Şihâb – Ebû Ubeyd — Hz. Peygamber senediyle mürsel nakledilmektedir. Cevherî ve benzeri müelliflerin yer vermediği bu farklılığın Ebû Mus'ab veya sonraki müstensihlerden kaynaklanması muhtemel gözükmemektedir.³
- Cünüp olarak sabahlayanın oruç tutmasıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Şeybânî, Ka'nebî, Süveyd, Yahyâ el-Leysî, İbn Vehb, İbn Bükeyr, İbnü'l-Kâsım, Abdullah b. Yûsuf et-Tinnîsî ve diğer nüshalarda Abdullah b. Abdurrahman – Ebû Yûnus Mevlâ Âişe - Hz. Âişe – Hz. Peygamber senediyle müsned nakledilmektedir.⁴ Elimizdeki matbu nüshanın aksine Yahyâ el-Leysî'nin bu isnaddan Hz. Âişe'yi düşürerek rivayeti mürsel naklettiğini, İbn Vaddâh'ın ise düzelttiğini ifade eden Dâni'ye göre sahih olan müsned naklidir.⁵ İbn Abdilber, bu hadisin Yahyâ nüshasının oğlu Ubeydullah'tan olan rivayetinde Hz. Âişe zikredilmeden mürsel nakledildiğini, İbn Vaddâh'ın ise Hz. Âişe'den müsned rivayet ettiğini ve bütün *Muvatta'* rivayetlerinde müsned olduğunu belirtmiştir.⁶ Kısacası ihtilaf, Yahyâ el-Leysî'nin hatası sonucu

¹ Mâlik, (Zührî) Cum'a, 85/578; (Zührî-Tesîl) Cum'a, 36/503.

² Mâlik, (Leysî), Şalât, 137/569; (Ka'nebî), Kıble, 96/359; (Süveyd), Şalât, 92/201; (İbn Bükeyr), 99b; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 196/205; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 106/74.

³ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 97/618; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 196/205.

⁴ Mâlik, (Zührî), Şıyâm, 5/777; (Leysî), Şıyâm, 4/793; (Şeybânî), Şıyâm, 4/350; (Ka'nebî), Şıyâm, 5/479; (İbn Bükeyr), 118a; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 402-403/455; Dâni, *el-İmâ'*, 4/82-83.

⁵ Dâni, *el-İmâ'*, 4/82-83.

⁶ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 17/418-419; a.mlf., *et-Tekassî*, 293.

isnadın kusurlu hale gelmesinden kaynaklanmaktadır.

- Hz. Peygamber'e bey'at ile ilgili merfû rivayet, Yahyâ b. Saîd – Ubâde b. Velîd – Velîd b. Ubâde b. Sâmit – Ubâde b. Sâmit – Hz. Peygamber isnadıyla Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî, İbn Vehb, Ma'n b. Îsâ, İbnü'l-Kâsım, İbn Bükeyr, İbn Ufeyr ve İbn Yûsuf nüshalarında müsneddir.¹ Müsned isnadı sahih bulan Dârekutnî², Ebû Mus'ab ve Ka'nebî nüshasında rivayetin mürsel olduğunu söylemektedir.³ İbn Abdilber'in tespitine göre İbn Yûsuf nüshasında Ubade b. Velîd ile Ubâde b. Sâmit arasında babası Velîd b. Ubade yoktur.⁴ Bununla birlikte, Ubade'nin dedesi Ubâde b. Sâmit'ten rivayeti bulunduğu için rivayet her halükarda müsned olarak değerlendirilebilir.⁵ Nüshalar arasındaki vasl ve irsal farklılığının, Ebû Mus'ab ve Ka'nebî'nin sonraki râvi ve müstensihlerinden kaynaklanması muhtemeldir.
- Kimlerin cennetin hangi kapısından çağrılacağıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım, Ma'n b. Îsâ, İbn Ufeyr, İbn Yûsuf, İbn Bürd, İbnü'l-Mübârek ve İbn Bükeyr nüshalarında İbn Şihâb – Humeyd b. Abdurrahman – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber senediyle müsneddir.⁶ Elimizdeki elyazmasının aksine, sadece İbn Bükeyr'in bu rivayeti Ebû Hüreyre'yi zikretmeden mürsel naklettiği söylenmiştir.⁷ *Muvatta'* râvilerinin ekserisinin müsned, İbn Bükeyr ve bir grup râvinin mürsel

¹ Mâlik, (Zührî), Cihâd, 1/896; (Leysî), Cihâd, 1/1287; (İbn Bükeyr), 195b, 196a; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 599/810; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 23/271.

² Dâni, *el-Îmâ'*, 3/45.

³ Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 121/633.

⁴ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 23/271.

⁵ Zehebî, *Siyer*, 5/107.

⁶ Mâlik, (Zührî), Cihâd, 6/910; (Leysî), Cihâd, 19/1346; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 71/31; (İbn Bükeyr), 207b, 208a; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 155-156/156; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 36/76.

⁷ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 155-156/156; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 36/76.

naklettiğini belirten Dâni, müsned nakli daha doğru görmüştür.¹ İbn Abdilber, Yahyâ el-Leysî, Ma'n b. İsa, İbnü'l-Mübârek es-Sûrî gibi *Muvatta'* râvilerinin çoğunluğunun müsned, İbn Bükeyr ve İbn Yûsuf'un Humeyd'in mürseli olarak naklettiğini, Ka'nebî'de ise ne müsned ne de mürsel yer aldığını ifade etmiştir.² Netice itibariyle bu farklılığın sonraki râvilerin tasarrufuyla gerçekleşmiş olması muhtemeldir.

- Bilal-i Habeşî ve İbn Ümmi Mektum'un ezan okuma zamanlarıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Süveyd, İbnü'l-Kâsım, İbn Bükeyr, Abdullah b. Yûsuf, Mus'ab ez-Zübeyrî, Şeybanî, Muhammed b. Mubarek es-Sûrî, Saîd b. Ufeyr ve Ma'n b. İsa nüshalarında İbn Şihâb – Sâlim b. Abdullah – Hz. Peygamber senediyle mürseldir.³ Dârekutnî, Ka'nebî dışındaki ashâbu'l-Muvatta'ın da mürsel naklettiğini kaydeder.⁴ Ka'nebî, İstanbul elyazmasında İbn Bükeyr ve Ahmed b. Sâlih tarikinde İbn Vehb, İbn Ömer'i zikrederek müsned rivayet eder. İbn Abdilber, İbn Vehb'in *Muvatta'*da mürsel naklettiğini söylemiştir.⁵ Farklılığın Ka'nebî, İbn Bükeyr ve İbn Vehb'in sonraki râvilerinden kaynaklandığı düşünülmektedir.
- Hamza b. Amr el-Eslemî'nin seferde oruç tutmayla ilgili sorusunun yer aldığı merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Ka'nebî, Süveyd, İbnü'l-Kâsım ve çoğu *Muvatta'* nüshasında Hişâm b. Urve – Babası – Hz. Âişe – Hz. Peygamber senediyle müsneddir.⁶ Yahyâ el-Leysî nüshasında ise Hz. Âişe zikredilmeden Hişâm b.

¹ Dâni, *el-İmâ'*, 3/345.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 7/183-184.

³ Mâlik, (Zührî), Şalât, 3/202, Şiyâm, 2/769; (Leysî), Şalât, 43/195; (Süveyd), Şalât, 3/77, Şiyâm, 17/454; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 10/55-56; a.mlf., *et-Tekassî*, 161.

⁴ Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 28-29/48.

⁵ Mâlik, (Ka'nebî), Zekât, 2/474; (Şeybânî), Şiyâm, 2/348; (İbn Bükeyr), 39b; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 174-175/177; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 10/55-56; a.mlf., *et-Tekassî*, 161; Dâni, *el-İmâ'*, 5/231; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 28-29/48.

⁶ Mâlik, (Zührî), Şiyâm, 8/794; (Ka'nebî), Şiyâm, 8/493; (Süveyd), Şiyâm, 6/463; (İbnü'l-Kâsım-

Urve – Babası – Hz. Peygamber isnadıyla mürseldir.¹ Yahyâ el-Leysî'nin tek kaldığı bu isnad, diğer *Muvatta'* râvilerinde Hz. Âişe'nin zikriyle nakledilmiştir. Bu rivayet Yahyâ el-Leysî'nin isnadıyla *Muvatta'* dışında aynı isnadla rivayet edilmiştir.² Sonuç olarak hatanın Yahyâ el-Leysî'den kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

- Savaşta kadınların ve çocukların öldürülmemesiyle ilgili merfû rivayet, Nâfi' – İbn Ömer – Hz. Peygamber isnadıyla, Muhammed b. Mubarek es-Sûrî, Abdullah b. Yûsuf et-Tinnîsî, İbn Bükeyr, Ma'n b. Îsâ, Şeybânî, Abdurrahman b. Mehdî, İbrahim b. Hammâd gibi bazı râviler ile Cevherî, İbn Abdilber ve Dani'ye göre Ebû Mus'ab nüshasında müsneddir. Dârekutnî, Ebû Mus'ab'ın – ondan nakilde ihtilaflar olmakla birlikte- müsned naklettiği görüşündedir.³ Elimizdeki nüshasında Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr ile çoğu *Muvatta'* râvisi İbn Ömer'i zikretmeyerek mürsel rivayet etmiştir.⁴ İbn Abdilber, *Muvatta'* râvilerinin çoğunluğunun mürsel naklettiğini kaydeder.⁵ Dolayısıyla bu derece derin farklılığın Mâlik'ten kaynaklandığını söyleyebiliriz.
- İtikâfla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr, Ka'nebî ve Süveyd nüshalarında Yahyâ b. Saîd – Amre bt. Abdurrahman – Hz. Peygamber isnadıyla mürsel nakledilmektedir.⁶ Yahyâ el-Leysî nüshasında Yahyâ b. Saîd

Kâbisî), 328/465; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 565-566/754; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 22/146; a.mlf., *et-Tekassî*, 404.

¹ Mâlik, (Leysî), Şıyâm, 7/809.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 22/146; a.mlf., *et-Tekassî*, 404; Dâni, *el-İlmâ'*, 5/77.

³ Mâlik, (Şeybânî), Siyer, 3/868; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 524/676; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 16/135; a.mlf., *et-Tekassî*, 250; Dâni, *el-İlmâ'*, 4/596; Dârekutnî, *Ehâdîsü'l-Muvatta'*, 99-100/496.

⁴ Mâlik, (Zührî), Cihâd, 9/920; (Zührî-Te'sîl), Cihâd, 9/712; (Leysî), Cihâd, 3/1291; (İbn Bükeyr), 197b; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 16/135-136; a.mlf., *et-Tekassî*, 250.

⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 16/135.

⁶ Mâlik, (Zührî), İ'tikâf, 26/876; (Ka'nebî), İ'tikâf, 2/551; (Süveyd), İ'tikâf, 0/449; (İbn Bükeyr), 128b, 129a; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 11/189.

yerine İbn Şihâb ismiyle mürsel verilmiştir.¹ İsim farklılığı ilgili başlık altında ayrıca incelenecektir. *Muvatta'* râvilerinin muttasıl naklinde ihtilaf ettikleri rivayeti, bir kısım râviler Yahyâ b. Saîd – Hz. Peygamber; bazıları ise Yahyâ b. Saîd – Amre – Hz. Peygamber; bazıları da Yahyâ b. Saîd – Amre – Hz. Âişe – Hz. Peygamber şeklinde nakletmiştir.² Dâni, Abdullah b. Yûsuf'un son zikredilen isnaddaki gibi muttasıl ve müsned naklettiğini kaydetmektedir.³ Bu derece farklılığın Mâlik'e dayanan sebepleri olduğu düşünülmektedir.

- Hz. Peygamber'in cesedinin yıkanmasıyla ilgili merfû rivayet Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr, Süveyd ve Ka'nebî'de Cafer b. Muhammed – Babası senediyle mürseldir.⁴ İbn Abdilber, Cevherî, Dâni ve Dârekutnî'ye göre sadece İbn Ufeyr, Cafer b. Muhammed – Babası – Hz. Âişe isnadıyla müsned nakletmiştir.⁵ İbn Abdilber, Mâlik'ten gelen rivayet için doğru olanın mürsel olduğu görüşündedir.⁶ Farklılığın, İbn Ufeyr'in isnada Hz. Âişe'yi eklemesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.
- Hedy kurbanının telef olması durumunda yapılacakların anlatıldığı merfû rivayet, Hişâm b. Urve – Babası – Sâhibu hedyi Rasûlillah (Nâciye el-Eslemî) - Hz. Peygamber isnadıyla Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr, Şeybânî, Süveyd ve Ka'nebî nüshalarında mürseldir.⁷ Dârekutnî, İbn Ufeyr'in bu isnada

¹ Mâlik, (Leysî), İ'tikâf, 4/880.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 11/189.

³ Dâni, *el-İmâ'*, 5/169.

⁴ Mâlik, (Zührî), Cenâ'iz, 7/1004; (Leysî), Cenâ'iz, 1/591; (Süveyd), Cenâ'iz, 1/392; (İbn Bükeyr), 130b; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 290/314; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 54-55/178; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 2/158.

⁵ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 290/314; Dâni, *el-İmâ'*, 4/571; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 54-55/178; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 2/158.

⁶ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 2/158.

⁷ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 40/1215; (Leysî), Menâsik, 47/1120; (Şeybânî), Menâsik, 10/405; (Süveyd), Menâsik, 26/579; (İbn Bükeyr), 149a; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 579/775; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 112/579.

H. ÂîŖe'yi eklediğini, fakat sahih olmadığını ifade etmiŖtir.¹ İbn Abdilber'in tespitine göre, rivayet *Muvatta*'da mürsel, diğer kaynaklarda müsnedir.² İhtilafın kaynağı olarak, H. ÂîŖe'yi isnada eklemesi nedeniyle İbn Ufeyr gözükmektedir. Fakat bu farklılığa dair İbn Abdilber, Cevherî ve Dâî'nin herhangi bir bilgi vermemesi, onların elindeki İbn Ufeyr nüshalarında ihtilaf olmadığını ve daha sonraki râvilerilerin etkisini akla getirmektedir.

- Çocuğun yaptığı hac ile ilgili rivayet İbrahim b. Ukbe – Kreyb Mevla İbn Abbas – İbn Abbas – H. Peygamber isnadıyla Eb Mus'ab, İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım, Abdullah b. Ysuf et-Tinnîsî, Mutarrif, Ŗâfî ve İbn Asme nüshalarında müsnedir.³ Bu rivayet Yahyâ el-Leysî, Süveyd, Ma'n b. İsâ, İbnü'l-Kâsım rivayetinin Sahnun tariki ile diğer bazı nüshalarda mürseldir. Cevherî'ye göre, Ma'n b. İsâ müsned nakletmiŖtir.⁴ Netice itibariyle irsalle ilgili farklılığın asıl itibariyle Mâlik'in etkisiyle ortaya çıktığı söylenebilir.
- H. Peygamber'in kurbanlıklarının kesimiyle ilgili merf rivayet, Eb Mus'ab, Ka'nebî, İbn Bkeyr, Saîd b. Ufeyr, İbnü'l-Kâsım ve *Muvatta*'ın çoğu nüshasında Cafer b. Muhammed – Babası (Muhammed b. Ali b. Hüseyin) – Câbir b. Abdullah – H. Peygamber isnadıyla müsned nakledilmiŖtir.⁵ Yahyâ el-Leysî ve Mekkî rivayetine göre Ka'nebî Cafer b. Muhammed – Babası – H. Ali – H. Peygamber isnadıyla yine müsned olarak rivayet etmiŖtir.⁶ İbn Vehb

¹ Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta* ', 112/579.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 22/263.

³ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 49/1256; (İbn Bkeyr), 168b, 169b; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/95; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta* ', 47-48/142; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta* ', 255-256/269.

⁴ Mâlik, (Leysî), Menâsik, 81/1268; (Süveyd), Menâsik, 51/142; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/95; a.mlf., *et-Tekassî*, 12; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta* ', 47-48/142; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta* ', 255-256/269.

⁵ Mâlik, (Zhrî), Menâsik, 78/1381; (İbn Bkeyr), 172ab; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta* ', 289/312; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 2/106; Dâî, *el-İmâ* ', 2/326-327; İbnü'l-Arabî, *el-Mesâlik*, 4/438

⁶ Mâlik, (Leysî), Menâsik, 59/1169; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta* ', 289/312; İbn Abdilber, *et-*

nüşhasında ise Cafer b. Muhammed – Babası – Hz. Peygamber isnadıyla mürseldir. İbn Abdilber ve Dârekutnî, Câbir b. Abdullah'ın yer aldığı isnadı sahih olarak görmektedir.¹ Dolayısıyla irsalle ilgili bu farklılığın İbn Vehb'den kaynaklandığı düşünülmektedir.

- Üç talâkla boşadığı kadınla yeniden evlenmeyle ilgili merfû rivayet, Misver b. Rifâa el-Kurazî – Zübeyr b. Abdurrahman – Hz. Peygamber isnadıyla Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Şeybânî, İbn Bükeyr, Ka'nebî ve Süveyd nüshasında mürseldir.² İbn Vehb ise Abdurrahman b. Zübeyr ziyadesiyle müsned nakletmiştir. Cevherî'nin değerlendirmesine göre doğru olan *Muvatta*'da mürsel olarak rivayetidir.³ Sonuç olarak farklılığın İbn Vehb'e râcî sebepleri görülmektedir.
- Dübbâ ve müzeffet diye nitelenen kaplarda sıra yapılmamasıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî, Abdullah b. Yûsuf et-Tinnîsî ve İbn Bükeyr nüshalarında Alâ b. Abdurrahman – Babası – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber isnadıyla müsneddir.⁴ Şeybânî ise bu rivayeti Ebû Hüreyre'yi atlayarak mürsel nakletmiştir.⁵ Farklılığın Şeybânî'ye nisbeti mümkündür.
- Allah'ın Medine'yi terk edenin yerine daha hayırlısını vereceğinin bildirildiği merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr ve Ka'nebî'de Hişâm

Temhîd, 2/106; a.mlf., *et-Tekassî*, 39-40; Dâni, *el-İmâ'*, 2/326-327; İbnü'l-Arabî, *el-Mesâlik*, 4/438.

¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 2/106-107; a.mlf., *et-Tekassî*, 39-40; Dâni, *el-İmâ'*, 2/326.

² Mâlik, (Zührî), *Nikâh*, 7/1492; (Leysî), *Nikâh*, 7/1516; (Şeybânî), *Talâk*, 16/582; (Süveyd), *Nikâh*, 5/321; (İbn Bükeyr), 259a; Cevherî, 503/639; Dârekutnî, *Ehâdîsü'l-Muvatta'*, 96/460; Dâni, *el-İmâ'*, 4/427.

³ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 503-504/639-640; Dârekutnî, *Ehâdîsü'l-Muvatta'*, 96/460; Dâni, *el-İmâ'*, 4/427; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 13/219-220; a.mlf., *et-Tekassî*, 216.

⁴ Mâlik, (Zührî), *Had fi'l-hamr*, 1/1834; (Leysî), *Eşribe*, 2/2447; (İbn Bükeyr), 359b; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 489/621; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 20/237.

⁵ Mâlik, (Şeybânî), *Eşribe*, 4/720.

b. Urve – Babası – Hz. Peygamber isnadıyla mürseldir.¹ Ma'n b. İîsâ, nüshasında bu rivayeti Urve'den sonra Hz. Âîîe ziyadesiyle müsned nakletmiştir.² İbn Abdilber ve Cevherî diğçer nüshalarda mürsel olduğunu ifade etmektedir.³ Dolayısıyla farklılığın Ma'n b. İîsâ'dan kaynaklanma ihtimali ağır basmaktadır.

- Medinenin harem oluşu ve oradaki yasaklarla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr ve Ka'nebî nüshalarında İbn Şihâb – Saîd b. Müseyyeb – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber isnadıyla müsneddir.⁴ Süveyd nüshasında ise Ebû Hüreyre'nin ismine yer verilmemiştir.⁵ İbn Abdilber, *Muvatta'* râvilerinin bu rivayetin isnad ve metninde ihtilaf etmediğini kaydetmektedir.⁶ Dolayısıyla farklılığın Süveyd'den kaynaklandığı anlaşılmaktadır.
- Hayânın imandan olduğunu bildiren merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Süveyd, Ka'nebî, İbn Vehb, İbn Bükeyr, İbnü'l-Kâsım, İbn Yûsuf, Ma'n b. İîsâ ve İbn Ufeyr nüshalarında İbn Şihâb – Sâlim b. Abdullah – Abdullah b. Ömer – Hz. Peygamber isnadıyla müsneddir.⁷ İbn Abdilber, elimizdeki tahkikli nüshanın aksine Ebû Mus'ab'ın ve Abdullah b. Yûsuf et-Tinnîsî'nin mürsel naklettiğini kaydettikten sonra muttasıl isnadı sahih olarak nitelemiştir.⁸

¹ Mâlik, (Zührî), Câmî`, 2/1850; (Leysî), Câmî`, 2/2595; (İbn Bükeyr), 385a; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 572/765.

² Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 572/765; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 22/279; Dâni, *el-İmâ'*, 5/80.

³ Cevherî, 572/765; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 22/279; a.mlf., *et-Tekassî*, 417; Dâni, *el-İmâ'*, 5/80.

⁴ Mâlik, (Zührî), Câmî`, 3/1855; Câmî`, 3/2600; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 140/138; (İbn Bükeyr), 385ab.

⁵ Mâlik, (Süveyd), Câmî`, 20/676.

⁶ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 6/309.

⁷ Mâlik, (Zührî), Câmî`, 11/1890; (Leysî), Câmî`, 11/2635; (İbn Bükeyr), 390a; (Süveyd), Câmî`, 22/47; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 177/180; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 28/47.

⁸ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 9/232.

Dârekutnî de Ebû Mus'ab'ın mürsel naklettiği görüşündedir.¹ Üç farklı yazmaya dayanan Dâru't-Te'sîl baskısında muhakkikler bu rivayetin Ebû Mus'ab isnadını İbn Ömer'i zikretmeksizin mürsel olarak kaydetmişlerdir.² *el-Îmâ* muhakkiki Ebû Abdulbâri er-Rızâ, Ebû Mus'ab'ın Câmîatü'l-İslâmîye ve Hindiyye nüshasında mürsel olduğunu, fakat Beşşâr Avvâd'ın, nasihin haşiyedeki “an Abdillâh b. Ömer” ifadesini asıldan zannederek isnada dahil ettiğini belirtmiştir.³ Dârekutnî, Ka'nebî'nin *Muvatta'* dışında müsned, *Muvatta'* da mürsel naklettiğini kaydetmiştir.⁴ Bazı râvilerin mürsel naklettiğini söyleyen Dâî'ye göre doğru olan muttasıl isnaddır.⁵ Şeybânî ise bu rivayeti İbn Şihâb'ın yerine “أخبرنا مخبر” şeklinde müphem ve münkatı' nakletmiştir.⁶ Netice itibariyle irsaldeki farklılığın Mâlik'e dayanan sebepleri olduğu ve Ebû Mus'ab'ın nakliyle ilgili ihtilafın ise muhakkikten kaynaklı bir hata olduğu anlaşılmaktadır.

- Üskerke ismindeki içki çeşidinin hükmüyle ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr ve Şeybânî nüshasında Zeyd b. Eslem – Atâ b. Yesâr – Hz. Peygamber isnadıyla mürseldir.⁷ İbn Abdilber, bu rivayeti İbn Vehb dışında müsned nakleden bir *Muvatta'* râvisi bilmediğini aktarmıştır. İbn Vehb, isnadı Zeyd b. Eslem – Atâ b. Yesâr – İbn Abbas – Hz. Peygamber olarak verir.⁸ Dolayısıyla isnadın ittisalinden İbn Vehb'in sorumlu olduğu anlaşılmaktadır.

¹ Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 28/47.

² Mâlik, (Zührî-Tesîl), Câmî', 11/1380.

³ Dâî, *el-Îmâ'*, 2/345-346

⁴ Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 28/47.

⁵ Dâî, *el-Îmâ'*, 2/345.

⁶ Mâlik, (Şeybânî), Câmî', 14/951.

⁷ Mâlik, (Zührî), Had fi'l-hamr, 1/1838; (Leysî), Eşribe, 4/2452; (İbn Bükeyr), 360ab; (Şeybânî), Eşribe, 1/712.

⁸ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 5/166; Dâî, *el-Îmâ'*, 5/131.

- Hummâ hastalığının cehennemın şiddetli ateşine benzetildiği merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bûkeyr ve Süveyd nüshasında Hişâm b. Urve – Babası – Hz. Peygamber isnadıyla mürseldir.¹ Ma'n b. İsâ nüshasında ise Hz. Âişe ziyadesiyle müsnedir. İbn Abdilber ve Cevherî'ye göre bu rivayet, Ma'n b. İsâ dışındaki nüshalarda mürseldir. İbn Vehb, *Muvatta'* dışında müsned rivayet etmiştir. Dârekutnî'ye göre, sahîh olan ashabu'l-Muvatta'ın naklettiği gibi mürsel olmasıdır.² Sonuç olarak isnadın Ma'n b. İsâ'nın tasarruflarıyla tamamlandığı anlaşılmaktadır.
- Hastalıkların bulaşmasıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab ve İbn Bûkeyr nüshasında “أَنَّ بَلْعَهُ عَنْ بُكَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْأَشَجِّ عَنْ أَبِي عَطِيَّةَ الْأَشْجَعِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ” isnadıyla müsnedir.³ Süveyd, rivayeti belağ sîgası olmadan aynı isnadla nakletmiştir.⁴ Ka'nebî, Abdullah b. Yûsuf ve Mâlik'in ashabından bir grup râvi aynı isnadla müsned nakletmiştir. Sadece Ebû Atıyye el-Eşcâî ismi İbn Atıyye el-Eşcâî şeklinde verilmiştir.⁵ İbn Atıyye'nin künye ve ismini Ebû Atıyye Abdullah b. Atıyye şeklinde verip tanıtanlar olduğu gibi, onu meçhul râviler arasında sayanlar da vardır.⁶ Yahyâ el-Leysî ve bir grup *Muvatta'* râvisi, bu rivayeti “أَنَّ بَلْعَهُ عَنْ بُكَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْأَشَجِّ، عَنْ ابْنِ عَطِيَّةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ” isnadıyla sahâbî râvisini atlayarak mürsel nakletmiştir.⁷ İbn

¹ Mâlik, (Zührî), Câmi`, 39/1987; (Leysî), Câmi`, 41/2722; (Süveyd), Câmi`, 40/734; (İbn Bûkeyr), 403a.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 22/292-293; a.mlf., *et-Tekassî*, 418; Dâni, *el-İmâ'*, 5/82; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 571-572/764.

³ Mâlik, (Zührî), Câmi`, 40/1989; (İbn Bûkeyr), 403b; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 24/188; a.mlf., *et-Tekassî*, 494.

⁴ Mâlik, (Süveyd), Câmi`, 10/659

⁵ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 628/847; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 14/188; a.mlf., *et-Tekassî*, 494.

⁶ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 24/188; a.mlf., *et-Tekassî*, 494.

⁷ Mâlik, (Leysî), Câmi`, 42/2724; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 24/188; Dâni, *el-İmâ'*, 5/349; Huşenî, *Aḥbârü'l-fuḫahâ'*, 357; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 24/188; a.mlf., *et-Tekassî*, 494.

Abdilber'e göre, Mâlik'ten gelen sahih isnad, Ka'nebî ve râvilerinin çoğunluğunun naklettiği gibi müsneddîr.¹ Netice itibariyle ihtilafın, Mâlik'in farklı naklinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

- Hz. Peygamber'e Meymune bt. Hâris'in evinde keler ikramından bahseden merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr ve Süveyd nüshasında Abdurrahman b. Abdullah – Süleyman b. Yesâr – Hz. Peygamber isnadıyla mürseldir.² Bu rivayet İbn Ziyâd nüshasında İbn Abbas ziyadesiyle müsned nakledilir.³ İbn Abdilber'e göre ise bu rivayetin isnadında nüshalar arasında bir fark yoktur.⁴ Netice itibariyle isnaddaki İbn Abbas ziyadesinin, İbn Ziyâd'dan kaynaklanma ihtimali ağır basmaktadır.
- Hacamat karşılığında ücret almayla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Süveyd, Ka'nebî, İbn Vehb, İbn Bükeyr, Mutarrif ve çoğu *Muvatta'* nüshasında İbn Şihâb – İbn Muhayyisa (Harâm b. Sa'd b. Muhayyisa) – Babası (Sa'd b. Muhayyisa) – Hz. Peygamber isnadıyla muttasıldır.⁵ Bu rivayet Yahyâ el-Leysî ve İbnü'l-Kâsım nüshalarında Sa'd b. Muhayyisa olmaksızın mürseldir. İsnaddaki farklılığı zikreden İbn Abdilber'e göre, Sa'd b. Muhayyisa sahâbî olmadığı için rivayet her halükarda mürseldir.⁶ Sa'd b. Muhayyisa'nın sahâbî olup olmadığı konusunda farklı rivayetler vardır.⁷ Sadece Ebû Mus'ab'ın

¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 24/188; a.mlf., *et-Tekassî*, 494.

² Mâlik, (Zührî), *Câmi'*, 54/2036; (Leysî), *Câmi'*, 56/2774; (Süveyd), *Câmi'*, 41/8; (İbn Bükeyr), 408a.

³ Mâlik, (İbn Ziyâd), *Daḥâyâ*, 101.

⁴ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 19/235.

⁵ Mâlik, (Zührî), *Câmi'*, 59/2053; (Süveyd), *Câmi'*, 46/745; (İbn Bükeyr), 409b; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 218/227; Dâni, *el-İmâ'*, 4/393; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 5/520; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 11/77-78; a.mlf., *et-Tekassî*, 175.

⁶ Mâlik, (Leysî), *Câmi'*, 62/2793; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 11/77; a.mlf., *et-Tekassî*, 175; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 218/227; Dâni, *el-İmâ'*, 4/393; Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 357.

⁷ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İşâbe fî temyîzi's-şahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvid vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-

rivayette bulunduğu Ebû Saîd Harâm b. Sa'd b. Muhayyisa b. Mes'ûd b. Ka'b b. Âmir (ö.113/731) rivayetlerde dedesine nisbet edilerek İbn Muhayyisa olarak verilmiştir.¹ Süveyd veya sonraki müstensihler ise bu ismi muhtemelen yanlışlık eseri Ebû Muhayyisa şeklinde vermiştir.² Huşenî'ye göre, İbn Muhayyisa'lı isnad mahfuzdur.³ Dolayısıyla irsalle ilgili farklılığın Mâlik'ten veya Yahyâ el-Leysî ile İbnü'l-Kâsım'dan kaynaklanması muhtemeldir.

- Bazı sözlerin sihirli olduğunu belirten merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Süveyd, Ka'nebî, İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım, İbn Bükeyr, Yûsuf et-Tinnîsî, Mutarrif ve diğer râviler tarafından Zeyd b. Eslem – Abdullah b. Ömer – Hz. Peygamber isnadıyla müsned nakledilmektedir.⁴ Yahyâ el-Leysî ise bu rivayeti Zeyd b. Eslem – Hz. Peygamber isnadıyla mürsel verir.⁵ Huşenî, Yahyâ el-Leysî'nin isnadda İbn Ömer'i terkettiğini kaydetmiştir.⁶ İbn Abdilber ve Dâni, Yahyâ el-Leysî'den başkasının mürsel nakletmediğini ve doğru olanın İbn Ömer'in yer aldığı isnad olduğunu ifade etmektedir.⁷ Netice itibariyle isnaddan İbn Ömer'i düşürenin Yahyâ el-Leysî olduğu anlaşılmaktadır.
- Allah'ın razı olduğu ve hoşlanmadığı şeylerin sayıldığı merfû rivayet, Süheyl b. Ebî Sâlih – Babası – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber isnadıyla Ebû Mus'ab, İbnü'l-Kâsım, İbn Ufeyr, Abdullah b. Yûsuf, Saîd b. Ufeyr, İbn Bükeyr, Mus'ab

İlimiye, 1415/1995), 3/67; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî (Riyad: Dâru'l-Vatan li'n-Neşr, 1419/1988), 3/1274.

¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 34/473.

² Mâlik, (Süveyd), *Câmi'*, 46/74; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/254; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 3/101; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/222.

³ Huşenî, *Ahbabü'l-fukahâ'*, 357.

⁴ Mâlik, (Zührî), *Câmi'*, 69/2074; (Süveyd), *Câmi'*, 54/761; (İbn Bükeyr), 411b; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 310/340; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 5/169-170; a.mlf., *et-Tekassî*, 92-93; Dâni, *el-İlmâ'*, 4/546.

⁵ Mâlik, (Leysî), *Câmi'*, 73/2820.

⁶ Huşenî, *Ahbabü'l-fukahâ'*, 357.

⁷ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 5/169-170; a.mlf., *et-Tekassî*, 92-93; Dâni, *el-İlmâ'*, 4/546.

ez-Zübeyrî, Ma'n b. Îsâ ve çoğu *Muvatta'* nüshasında müsned nakledilmektedir.¹ Yahyâ el-Leysî, Süveyd el-Hadesânî, Ka'nebî, İbnü'l-Mübârek es-Sûrî, Mutarrif ile Yunus b. Abdula'lâ'dan gelen İbn Vehb nüshasında ise Ebû Hüreyre zikredilmeksizin mürsel rivayet edilmiştir.² İbn Vehb ve Ma'n b. Îsâ nüshalarında Cevherî'ye göre mürsel, Dâni'ye göre müsneddir.³ İbn Abdilber, İbn Vehb nüshasının tarikleri arasında mürsel ve müsned noktasında ihtilaflardan bahseder.⁴ Nüshalar arasındaki bu ciddi ihtilafın Mâlik'in farklı naklinin etkisiyle ortaya çıktığı söylenebilir.

- Helal kazançtan verilen sadakanın sevabıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr, Ma'n b. Îsâ ve bazı *Muvatta'* nüshalarında Yahyâ b. Saîd – Saîd b. Yesâr – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber isnadıyla müsneddir.⁵ Bu rivayet, Yahyâ el-Leysî, Süveyd b. Saîd, İbnü'l-Kâsım, Mutarrif ve İbn Vehb nüshasında ise mürsel nakledilir. Elimizdeki tahkikli nüshaların aksine İbn Abdilber, Ebû Mus'ab'ın mürsel rivayet ettiği tespitini yapar.⁶ Cevherî, bu rivayetin sadece Ma'n b. Îsâ ve İbn Bükeyr'de müsned olduğunu kaydeder.⁷ Buradan hareketle bize ulaşan Ebû Mus'ab nüshaları ile İbn Abdilber ve Cevherî'ye ulaşanların farklılık arz ettiğini söyleyebiliriz. Netice itibarıyla her

¹ Mâlik, (Zührî), Câmî', 73/2089; (İbn Bükeyr), 412b; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 68-69/271; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 21/269-270; a.mlf., *et-Tekassî*, 383.

² Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 383/436; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 21/269-270.

³ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 383/436; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 68-69/271; İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 383.

⁴ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 21/269-270.

⁵ Mâlik, (Zührî), Câmî', 76/2100; (Zührî-Tesil), Câmî', 76/1582; (İbn Bükeyr), 413a; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 140/46; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 595-596/803; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 23/172; Dâni, *el-İmâ'*, 5/215.

⁶ Mâlik, (Leysî), Câmî', 84/2844; (Süveyd), Câmî', 63/785; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 140/46; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 595-596/803; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 23/172; a.mlf., *et-Tekassî*, 448; Dâni, *el-İmâ'*, 5/215.

⁷ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 595-596/803.

ne kadar nüshaların tariklerinin etkisi olsa bile asıl ihtilaf kaynağı Mâlik'in tasarruflarındadır.

- Bir bedevinin Hz. Peygamber'i çekiştirerek mal istemesiyle ilgili merfû rivayet, İshak b. Abdullah – Enes b. Mâlik – Hz. Peygamber isnadıyla Süveyd, İbn Bükeyr, Ma'n b. İsâ, İbn Bürd ve Mus'ab ez-Zübeyrî nüshasında müsned nakledilmektedir.¹ Bu rivayet Ebû Mus'ab nüshasında muhtemelen bir hata eseri olarak mürseldir. Çünkü hem rivayetin aktarımı hem de nüsha farklılıklarını konu alan eserlerde ihtilaftan hiç bahsedilmemiş olması bu ihtimali güçlendirmektedir.² Cevherî bu rivayetin İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım, Ka'nebî, İbn Ufeyr ve Ebû Mus'ab'da *Muvatta*'da yer almadığını kaydeder.³ İbn Abdilber'e göre Ka'nebî, Yahyâ el-Leysî, İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım, İbn Ufeyr ve Ebû Mus'ab'da *Muvatta*' dışında bulunur.⁴ Netice itibariyle irsalle ilgili farklılığın kaynağı olarak Ebû Mus'ab veya sonraki râvi veya müstensihleri görünmektedir.
- Kurban etlerinin üç günden fazla saklanmamasıyla ilgili merfû rivayet, Abdullah b. Ebî Bekir – Abdullah b. Vâkıd b. Abdullah b. Ömer – Hz. Peygamber isnadıyla Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr, Ka'nebî, İbnü'l-Kâsım ve İbn Ziyâd nüshasında mürseldir.⁵ Cevherî'deki Ka'nebî ile Şeybanî nüshasında ise İbn Ömer ziyadesiyle müsneddir.⁶ Farklılığın asıl kaynağının Mâlik veya Ka'nebî ile Şeybânî olması muhtemeldir.

¹ Mâlik, (Süveyd), Câmî', 67/814; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*', 269/284; İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 526; Dârekutnî, *Ehâdîsü'l-Muvatta*', 50/156; Dâni, *el-İmâ'*, 4/354

² Mâlik, (Zührî), Câmî', 78/2124; (Zührî-Te'sîl), Câmî', 78/1606; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*', 269/284; İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 525.

³ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*', 269/284; Dârekutnî, *Ehâdîsü'l-Muvatta*', 50/156.

⁴ İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 526.

⁵ Mâlik, (Zührî), Dâhâyâ, 4/2136; (Leysî), Dâhâyâ, 4/1393; (Ka'nebî), Dâhâyâ, 1/684; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 39-240/309; (İbn Bükeyr), 184a.

⁶ Mâlik, (Şeybânî), Dâhâyâ, 2/632; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*', 425-426/502.

- Ölü hayvanın derisinden faydalanmayla ilgili merfû rivayet, Yahyâ el-Leysî, İbn Ziyâd, İbnü'l-Kâsım, İbn Vehb, Ma'n b. İsâ, İbn Ufeyr, İbn Yûsuf, İbn Bürd ve Şâfiî'de İbn Şihâb – Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe – Abdullah b. Abbas – Hz. Peygamber isnadıyla muttasıldır.¹ Ebû Mus'ab, Şeybânî, Süveyd, Ka'nebî ve İbn Bükeyr nüshalarında ise mürsel nakledilmiştir.² İbn Abdilber'e göre muttasıl ve müsned nakli sahihtir.³ Huşenî, Yahyâ el-Leysî'nin müsned olarak nakletmesine rağmen hadisin aslında mürsel olduğuna işaret eder.⁴ Fakat nüshalar arasındaki bu kadar derin bir ihtilafın kaynağını Yahyâ el-Leysî'de değil Mâlik'in nakil farklılığında aramak daha doğru bir yaklaşımdır.
- Şuf'a hakkıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve İbn Bükeyr'de İbn Şihâb – Saîd b. Müseyyeb ve Ebû Seleme b. Abdurrahman – Hz. Peygamber isnadıyla mürsel ve iki isnadın birleştirilmesiyle nakledilmektedir.⁵ Şeybânî'de ise İbn Şihâb – Ebû Seleme b. Abdurrahman – Hz. Peygamber şeklinde tek senedle mürseldir.⁶ İbn Abdilber'in dediğine göre, bu rivayet *Muvatta'* râvilerinin çoğunda mürsel olup, Abdülmelik b. Abdulaziz el-Mâcişûn, Ebû İsâm en-Nebîl, Yahyâ b. İbrahim ve bazı tariklerine göre İbn Vehb nüshalarında Ebû Hüreyre ziyadesiyle müsneddir.⁷ Nüshalar arasındaki bu farklılığın asıl sebebinin Mâlik olduğu anlaşılmaktadır.

¹ Mâlik, (Leysî), Sayd, 6/1436; (İbn Ziyâd), Daḥâyâ, 77; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 1/87 (No. 52); Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 183/188; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 38-39/84; Dâni, *el-İmâ'*, 2/531; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 9/49; Kunâzî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/333.

² Mâlik, (Zührî), Daḥâyâ, 13/2179; (Şeybânî), Nevâdir, 2/987; (Süveyd), Sayd, 3/415; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 9/49; a.mlf., *et-Tekassî*, 148/197; Dâni, *el-İmâ'*, 2/531; Kunâzî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/333.

³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 9/49.

⁴ Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 356.

⁵ Mâlik, (Zührî), Şuf'a, 0/2371; (Leysî), Şuf'a, 1/2079; (İbn Bükeyr), 329a.

⁶ Mâlik, (Şeybânî), Şuf'a, 0/855; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 7/36.

⁷ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 7/36.

- Yağın içine düşen farenin nasıl temizleneceğini anlatan merfû rivayet, İbn Şihâb – Ubeydullah b. Abdullah – Hz. Peygamber isnadıyla Ebû Mus'ab ve İbn Bükeyr'de mürseldir.¹ Yahyâ el-Leysî, Şâfiî, Abdurrahman b. Mehdî, Abdullah b. Nâfi' rivayetlerinde ise İbn Abbas ve Meymûne ziyadesiyle mûsneddir. Şeybânî, İbn Ziyâd, Ka'nebî, Abdullah b. Yûsuf et-Tinnîsî ve Ma'n b. Îsâ'da sadece İbn Abbas ziyadesiyle mûsneddir.² Ma'n b. Îsâ'nın Meymûne'yi zikrederek mûsned naklettiği de zikredilmiştir. İbn Vehb'de sadece Meymûne'yi zikrederek mûsned nakletmiştir.³ İbn Abdilber, Yahyâ el-Leysî'de olduğu gibi mûsned naklin en güzeli olduğunu söyledikten sonra, İbn Bükeyr ve Ebû Mus'ab'ın rivayetin isnadını bozduğunu iddia etmiştir.⁴ Netice itibariyle ihtilafın Mâlik'ten kaynaklı olduğunu söylemek bütün farklılıkları birarada değerlendirdiğimizde daha doğru gözükmektedir.
- Kahinler, zina karşılığı ücret, köpek satımı gibi farklı konuların ele alındığı merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Süveyd, Ka'nebî, İbn Bükeyr ve İbnü'l-Kâsım nüshalarında İbn Şihâb - Ebû Bekir b. Abdurrahman b. Hâris – Ebû Mes'ûd el-Ensârî – Hz. Peygamber isnadıyla mûsneddir.⁵ Yahyâ el-Leysî nüshasında ise rivayet İbn Şihâb - Ebû Bekir b. Abdurrahman b. Hâris ve Ebû Mes'ûd el-Ensârî – Hz. Peygamber isnadıyla bir açıdan mürsel verilmektedir.⁶ Çünkü Ebû Bekir b. Abdurrahman'ın Hz. Peygamber'den rivayetin bulunmadığı

¹ Mâlik, (Zührî), Büyû', 45/2714; (İbn Bükeyr), 255b, 256a; Dârekutnî, *Ehâdîsü'l-Muvatta'*, 37-38/83 İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 9/34; a.mlf., *et-Tekassî*, 147.

² Mâlik, (Leysî), Buyu, 59/2785; (Şeybânî), Nevâdir, 1/984; (İbn Ziyâd), Daḥâyâ, no: 106; Dâni, *el-Îmâ'*, 4/417; Dârekutnî, *Ehâdîsü'l-Muvatta'*, 37-38/83; Cevherî, *Mûsnedü'l-Muvatta'*, 181-182/187; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 9/34; a.mlf., *et-Tekassî*, 147.

³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 9/33; Dârekutnî, *Ehâdîsü'l-Muvatta'*, 37-38/83.

⁴ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 9/34; a.mlf., *et-Tekassî*, 147.

⁵ Mâlik, (Zührî), Büyû', 28/2622; (Süveyd), Büyû', 26/251; (İbnü'l-Kâsım), Büyû', 25/139; (İbn Bükeyr), 242b; Cevherî, *Mûsnedü'l-Muvatta'*, 203-204/214.

⁶ Mâlik, (Leysî), Büyû', 29/1918.

bilinmektedir. İbn Abdilber'in dediğine göre, Yahyâ el-Leysî'nin nüshasında Abdurrahman b. Hâris ve Ebû Mes'ûd'un rivayeti Hz. Peygamber'den birlikte nakleder gibi göstermesi açık bir vehim ve benzeri olmayan bir galattır. Hadis bütün *Muvatta'* nüshalarında ve İbn Şihâb'ın isnadlarında Ebû Bekir b. Abdurrahman – Ebû Mes'ûd şeklindedir.¹ Yahyâ el-Leysî'nin isnada “vav” ziyadesini Dâni, vehim cinsinden fahiş bir hata; Huşenî ise vehim olarak değerlendirir.² Netice itibariyle ihtilafın, Yahyâ el-Leysî'nin hatasından kaynaklandığı açıkça gözükmemektedir.

- Hangi köleyi azat etmenin daha faziletli olduğunun açıklandığı merfû rivayet, Hişâm b. Urve – Babası – Hz. Âişe – Hz. Peygamber isnadıyla Yahyâ el-Leysî ile Dârekutnî, Dâni, Cevherî ve *et-Temhîd*'de İbn Abdilber'e göre Ebû Mus'ab'da müsned nakledilmektedir.³ Elimizdeki tahkikli Ebû Mus'ab ve Süveyd nüshası ile İbn Bükeyr yazmasında ise mürseldir.⁴ Zürkânî de İsmâil b. İshak'ın Ebû Mus'ab'dan mürsel naklettiğini kaydeder.⁵ *Tefsîrû'l-Muvatta'* sahibi Kunâziî, Yahyâ el-Leysî'nin bu rivayeti müsned, ashab-ı Mâlik'in ise Hz. Âişe'yi zikretmeksizin mürsel naklettiğini belirtmiştir.⁶ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*'ında ise Ebû Mus'ab ve İbn Vehb'i mürsel nakledenler arasında saymıştır.⁷ Dârekutnî, Ebû Mus'ab, Mutarrîf, Ravh b. Ubâde ve Abdullah b. Abdülhakem'in müsned, diğerlerinin ise mürsel naklettiği tespitini yapmıştır.⁸

¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 8/397.

² Dâni, *el-İmâ'*, 3/188; Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 355.

³ Mâlik, (Leysî), 'Itk, 9/2263; Cevherî, *Müsneḍü'l-Muvatta'*, 568-569/761; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 113/585; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 22/157; Dâni, *el-İmâ'*, 4/37.

⁴ Mâlik, (Zührî), 'Itk, 8/2742; (Zührî-Tesil) 125/1859; (Süveyd), *Mükâteb*, 7/429; (İbn Bükeyr), 293b; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 22/157; Dâni, *el-İmâ'*, 4/37.

⁵ Zürkânî, *Şerḥu'z-Zürkânî*, 4/152.

⁶ Kunâziî, *Tefsîrû'l-Muvatta'*, 1/402.

⁷ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 23/185.

⁸ Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 113/585.

İbn Abdilber, *et-Temhîd*'de rivayetin *Muvatta*'da Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Mutarrif, İbn Ebî Üveys ve Ravh b. Ubâde'de müsned olarak yer aldığını, bir grubun ise Mâlik'ten mürsel naklettiğini söylemiştir.¹ Dâni ise bu rivayetin Yahyâ el-Leysî ve Ebû Mus'ab nüshalarında Hz. Âişe'den müsned, râvilerin çoğunun ise onu zikretmeden mürsel naklettiğini kaydetmiştir.² Huşenî, isnada Hz. Âişe'yi ekleyerek Yahyâ el-Leysî'nin vehme düştüğünü, Mâlik'in bu rivayeti mürsel olarak naklettiğini belirtmiştir.³ Dârekutnî, bu hadisin Mâlik'ten rivayetinde mürsel olanı daha sahih ve mahfuz görür.⁴

Mâlik'in katibi Habîb ve Saîd b. Davûd Mâlik kanalıyla ve Hişâm'ın diğer ashâbı, bu hadisi Hişâm – Babası – Ebû Mürâvih – Ebû Zer isnadıyla nakletmiştir. İbn Abdilber, Ehl-i hadis nezdinde sahih olan isnadın bu olduğunu söylemiştir. Dârekutnî de bu isnadın sahih olduğunu örnekler vererek izah etmektedir. Dâni'nin kaydettiğine göre Mâlik, bu rivayette Hz. Âişe ile teferrüd etmiştir.⁵ Huşenî de Ebû Zer kanalıyla gelen isnadın doğru olduğunu söyleyip galatı Mâlik'e nispet etmiştir.⁶

İbn Abdilber, farklılığın izahı sadedinde hadis ehlinde bir gruba nisbet ettiği şöyle bir iddiayı nakleder: *"Bu hadisin aslı Mâlik'te Hişâm – Babası – Hz. Âişe şeklindeydi. Hişâm'ın ashâbından olan diğer râvilerin isnad konusunda kendisine muhalefet ettiği haberi ulaşınca, Mâlik isnaddan Hz. Âişe'yi çıkararak mürsel olarak nakletmeye başladı."*⁷ Netice itibarıyla, hadisteki bu derin ihtilafın

¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 22/157; a.mlf., *et-Tekassî*, 406, 556.

² Dâni, *el-İmâ*, 4/37.

³ Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ*, 355.

⁴ Dârekutnî, *el-İlel*, 6/289; Zürkânî, *Şerḥu'z-Zürkânî*, 4/152.

⁵ İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 406; a.mlf., *el-İstizkâr*, 23/185-186; Dârekutnî, *el-İlel*, 6/289; Dâni, *el-İmâ*, 4/37.

⁶ Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ*, 355.

⁷ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 22/157.

Mâlik'ten kaynaklı nedenlerinden bahsetmek daha doğrudur.

- Rehinle ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Şeybânî, İbn Bükeyr ve Süveyd b. Saîd nüshalarında İbn Şihâb – Saîd b. Müseyyeb – Hz. Peygamber senediyle mürseldir.¹ Bu rivayeti mevsul nakledenin vehme düştüğünü söyleyen İbn Abdilber, Ma'n b. Îsâ dışında kimsenin vasletmediğini ve buradaki hatanın da rivayeti Ma'n'dan nakleden Ali b. Abdülhumeyd olduğunu kaydetmiştir.² Dâni'ye göre Ma'n ve bir grup râvi Mâlik'ten, fakat *Muvatta'* dışında Saîd b. Müseyyeb – Ebû Hüreyre isnadıyla müsned nakletmiştir.³ Netice itibariyle farklılığın sonraki râvilerden kaynaklandığı görülmektedir.
- Hayvanların gece zarar verip yıktığı şeylerin sahibi tarafından tazmin edilmesiyle ilgili merfû rivayet, Ma'n b. Îsâ dışında, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Şeybânî, Süveyd, Ka'nebî, İbn Bükeyr ve diğer tüm *Muvatta'* nüshalarında İbn Şihâb - Harâm b. Sa'd b. Muhayyisa – Hz. Peygamber isnadıyla mürseldir.⁴ Dâni'ye göre Ma'n b. Îsâ'nın Muhayyisa ziyadesiyle müsned naklettiği isnad mahfuz değildir.⁵

Rivayetin isnadındaki Harâm b. Sa'd b. Muhayyisa ismi diğer nüshaların aksine Şeybânî nüshasında Hâzim b. Sa'd b. Muhayyisa, Süveyd nüshasında Harâm b. Saîd b. Muhayyisa şeklinde verilmektedir. Abdülvehhab tahkikiindeki Şeybânî nüshasında Hizâm b. Sad, Leknevî tahkikiinde Hızâm b. Saîd, Kemahî

¹ Mâlik, (Zührî), Rühûn, 1/2957; (Leysî), Każâ', 10/2132; (Şeybânî), 'Itk, 5/848; (Süveyd), Każâ', 24/297; (İbn Bükeyr), 375a.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 6/425; a.mlf., *et-Tekassî*, 118.

³ Dâni, *el-İmâ'*, 5/179.

⁴ Mâlik, (Zührî), Każâ', 11/2904; (Leysî), Każâ', 28/2177; (Şeybânî), 'Akl, 9/678; (Süveyd), Każâ', 9/282; (İbn Bükeyr), 364b; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 218-219/228; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 11/81; a.mlf., *et-Tekassî*, 176-177.

⁵ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 218-219/228; Dâni, *el-İmâ'*, 4/508;

şerhinde Hizâm b. Sa'd olarak vermektedir.¹ İsimle ilgili ihtilaflar olmakla birlikte sonuç olarak irsal noktasındaki farklılığın, Ma'n b. Îsâ'dan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

- Kişinin annesi adına sadaka vermesiyle ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbnü'l-Kâsım, İbn Vehb, İbn Bükeyr ve Ka'nebî'de Saîd b. Amr b. Şurahbîl b. Saîd b. Sa'd b. Ubâde – Babası – Dedesi – Hz. Peygamber isnadıyla nakledilmektedir.² Süveyd nüshasında ise Amr b. Şurahbîl – Babası – Dedesi – Hz. Peygamber senediyle müsneddur.³ İbn Abdilber, *Muvatta'*da tek rivayeti bulunan Saîd b. Amr'ın bu rivayetin müsned olduğu görüşündedir. Çünkü Saîd b. Sa'd b. Ubade sahâbîdir ve oğlu Şurahbîl'de ondan rivayette bulunmuştur. Ve onun dedesi Sa'd b. Ubade'ye mülaki olması da normaldir.⁴ Dâni'ye göre Saîd b. Amr bu rivayeti babası Amr'dan, o da babası Şurahbîl'den rivayet etmiş, Şurahbîl de olaya şahid olmamıştır. Dolayısıyla rivayetin isnadı mürsel gözükmemektedir. İbnü'l-Mâcişûn ise bu rivayeti müsned nakletmiştir.⁵ İbn Abdilber, Ka'nebî'nin ismi Sa'd b. Amr şeklinde vermekle birlikte doğrusunun Yahyâ el-Leysî, İbnü'l-Kâsım, İbn Vehb ve Ebû Mus'ab'ın arasında yer aldığı *Muvatta'* râvilerinin çoğunun zikrettiği gibi Saîd b. Amr olduğu görüşündedir.⁶ Netice itibariyle her ne kadar farklı görüşler olsa bile irsalle ilgili farklılığın Süveyd'in verdiği isimdeki ihtilaftan kaynaklanması daha muhtemel gözükmemektedir.

- Hz. Peygamber'in devesi Kasvâ hakkındaki merfû rivayet, Şeybânî, Süveyd

¹ Leknevî, *et-Ta'îku'l-mümecced*, 3/31; Kemâhî, *el-Müheyye'*, 3/263.

² Mâlik, (Zührî), *Veşâyâ*, 4/2999; (Leysî), *Kaẓâ'*, 41/2211; (İbn Bükeyr), 380b, 381a; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 346/381; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 21/92-93.

³ Mâlik, (Süveyd), *Kaẓâ'*, 32/309.

⁴ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 21/93.

⁵ Dâni, *el-İmâ'*, 3/94-95.

⁶ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 21/92-93; Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 356.

ve Ma'n b. İlsâ dışındaki ashâbu'l-*Muvatta'* tarafından İbn Şihâb – Saîd b. Müseyyeb – Hz. Peygamber isnadıyla mürsel nakledilmiştir. Dâni'ye göre sadece Ma'n b. İlsâ'nın, Ebû Hüreyre ziyadesiyle müsned naklettiği bu rivayette, mürsel nakil daha doğrudur.¹ Dolayısıyla ihtilafın Ma'n b. İlsâ'dan kaynaklanması daha muhtemeldir.

- İçinde çanın olduğu kervana meleklerin eşlik etmeyeceğini anlatan merfû rivayet, Nâfi' – Sâlim b. Abdullah – Cerrâh Mevla Ümmi Habîbe – Ümmü Habîbe – Hz. Peygamber isnadıyla Şeybânî, Süveyd, İbn Ufeyr, Ma'n b. İlsâ ve İbnü'l-Kâsım nüshalarında müsneddir.² İbn Yûsuf ve İbn Vehb ise Ümmü Habîbe'yi zikretmeyerek mürsel nakletmiştir. İbn Vehb, aynı rivayeti *Muvatta'* dışında ise müsned nakletmiştir.³ Farklılığın, Mâlik'ten veya İbn Yûsuf ile İbn Vehb'den kaynaklanması muhtemeldir.
- Hz. Peygamber'in beş isminin sayıldığı merfû rivayet, İbn Şihâb – Muhammed b. Cübeyr – Hz. Peygamber isnadıyla Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî, Süveyd, İbn Bükeyr, İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım, Abdullah b. Yûsuf ve İsmâil b. Ebî Üveys nüshalarında mürseldir.⁴ Ma'n b. İlsâ, Muhammed b. Mübârek es-Sûrî, Habîb ile Cevherî ve İbn Abdilber'e göre Ebû Mus'ab rivayetlerinde “an ebîhi” ziyadesiyle müsned nakledilmektedir.⁵ Elimizdeki Ebû Mus'ab'ın matbû

¹ Mâlik, (Şeybânî), *Sebk fi'l-hayl*, 0/861; (Süveyd), *Câmi'*, 64/799; Dâni, *el-İlmâ'*, 5/187.

² Mâlik, (Şeybânî), *Siyer*, 23/903; (Süveyd), *Câmi'*, 17/673; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 549-550/726; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 106/541; Dâni, *el-İlmâ'*, 4/475.

³ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 549-550/726; İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 540; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 106/541.

⁴ Mâlik, (Leysî), *Câmi'*, 89/2861; (Ka'nebî), *Câmi'*, 1/696; (Süveyd), *Câmi'*, 64/788; (İbn Bükeyr), 415b; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 194-195/203; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 19-20/12; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 9/151; İbnü'l-Arabî, *el-Mesâlik*, 7/605.

⁵ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 194-195/203; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 19-20/12; Dâni, *el-İlmâ'*, 4/575; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 9/153; a.mlf., *et-Tekassî*, 154; İbnü'l-Arabî, *el-Mesâlik*, 7/605.

Muvatta' baskılarında ise bu rivayet yer almamaktadır. Dâni, bu rivayetin, *Muvatta'*ın aslından değil, mecâlis hadisinden olduğu değerlendirmesini Müzenî'den "قيل" lafzıyla nakletmiştir.¹ Rivayetin *Muvatta'*ya dahil olup olmaması noktasındaki ihtilaflar bir kenara bırakılarak söylemek gerekirse, irsal ve vasl farklılığının Mâlik'e dayandığı anlaşılmaktadır.

- Vasiyetin miktarıyla ilgili meşhur merfû rivayet, İbn Şihâb – Âmir b. Sa'd b. Ebî Vakkâs – Sa'd b. Ebî Vakkâs – Hz. Peygamber isnadıyla Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr, Süveyd ve Ka'nebî nüshalarında müsneddır.² Bu rivayeti Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı zikretmeksizin mürsel naklederek tek kalan Şeybânî'nin³, farklılığın kaynağı olduğu düşünülmektedir.
- Şeytan taşlamayla ilgili merfû rivayet, Abdullah b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Amr – Babası – Ebu'l-Beddâh b. Âsım b. Adî – Babası (Âsım b. Adî) - Hz. Peygamber isnadıyla Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr, Süveyd ve Şeybânî'de müsneddır.⁴ Ka'nebî, sahâbî râvisiyle fakat münkatı' olarak Abdullah b. Ebî Bekir – Ebu'l-Beddâh b. Âsım b. Adî – Babası (Âsım) – Hz. Peygamber isnadıyla nakletmektedir.⁵ Ebû Mus'ab, Abdullah b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Amr – Babası – Ebu'l-Beddâh b. Âsım b. Adî – Hz. Peygamber isnadıyla mürsel rivayet eder.⁶ İrsalle ilgili farklılığın Ebû Mus'ab'dan kaynaklanma ihtimali yüksek gözükmemektedir.
- Rikazdaki vergi oranını açıklayan merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî,

¹ Dâni, *el-İmâ'*, 4/575.

² Mâlik, (Zührî), *Veşâyâ*, 3/2995; (Leysî), *Veşâyâ*, 3/2219; (Süveyd), *Kazâ'*, 31/307; (İbn Bükeyr), 380a; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 206/217.

³ Mâlik, (Şeybânî), *Ferâiz*, 6/736.

⁴ Mâlik, (Leysî), *Menâsik*, 72/1220; (Süveyd), *Menâsik*, 73/616; (İbn Bükeyr), 176a; (Şeybânî), *Menâsik*, 50/495.

⁵ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 429/508.

⁶ Mâlik, (Zührî), *Menâsik*, 88/1425.

İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım, İbn Bükeyr, Mus'ab ez-Zübeyrî, İbn Mübârek es-Sûrî nüshalarında İbn Şihâb – Saîd b. Müseyyeb ve Ebû Seleme b. Abdurrahman – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber senediyle müsnedir.¹ İbn Ufeyr ise isnadı Ebû Seleme'yi çıkartarak sadece Saîd b. Müseyyeb'den nakletmiştir.² Sahnun'dan gelen İbnü'l-Kâsım rivayetinde ise İbn Şihâb – Saîd b. Müseyyeb – Hz. Peygamber senediyle mürsel şeklindedir.³ Netice itibariyle isnaddaki irsalin Sahnûn veya İbnü'l-Kâsım'dan kaynaklandığı söylenebilir.

b. Mürsel – İsnadsız

Bu başlık altında bazı nüshalarda isnadsız olarak verilip diğer nüshalarda mürsel olarak nakledildiği tespit edilen bir rivayet ele alınmıştır. İtikafa giren kimsenin evden hangi durumlarda çıkabileceğiyle ilgili bu merfû rivayet, Ziyâd b. Abdurrahman (ö.193/808-809) aracılığıyla Yahyâ el-Leysî nüshasında Mâlik – İbn Şihâb – Hz. Peygamber senediyle mürseldir.⁴ Ebû Mus'ab ve İbn Bükeyr'de ise bu rivayet Mâlik tarafından, konuyla ilgili görüşüne delil olarak “مما يدل على ذلك” ifadesinden sonra doğrudan “أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ” diyerek nakledilmektedir.⁵ Ka'nebî ise isnadsız olarak doğrudan “كَانَ رَسُولَ اللَّهِ” şeklinde verir.⁶ Dâni, Yahyâ el-Leysî'nin bu hadisi Mâlik'ten işittiği hususunda şüphe ettiğini ve bu nedenle onu Ziyad'dan naklettiğini söylemektedir. Ona göre, bu hadis İbn Şihâb ez-Zührî – Urve – Amre – Hz. Âişe isnadıyla rivayet edilen hadisten alınmıştır.⁷ Farklılığın Yahyâ el-Leysî'den veya Ziyâd'dan kaynaklanması muhtemel gözükmemektedir.

¹ Mâlik, (Zührî), Zekât, 3/654; (Leysî), Zekât, 4/671; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 143-144/142.

² Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 31/62.

³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 7/20.

⁴ Mâlik, (Leysî), İ'tikâf, 4/884.

⁵ Mâlik, (Zührî), İ'tikâf, 23/864; (İbn Bükeyr), 127b.

⁶ Mâlik, (Ka'nebî), İ'tikâf, 0/544.

⁷ Dâni, *el-İmâ'*, 5/325; Mâlik, (Leysî), İ'tikâf, 1/866.

c. Münkati' – Muttasıl

Bu başlık altında *Muvatta'* nüshaları arasında tespit edilen aynı rivayetin muttasıl ve münkati' şeklinde farklı nakillerinin bulunduğu 42 rivayet ele alınmıştır. Mürsel ve belağ türü ihtilaflar ise her ne kadar bazıları tarafından münkati' isnadın bir kısmı görülse bile ayrı başlıklar altında incelenmiş, buraya dahil edilmemiştir.

- Abdesti bozan şeylerin anlatıldığı merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Süveyd, Ka'nebî ve İbnü'l-Kâsım'da Abdullah b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm – Urve b. Zübeyr – Mervan b. el-Hakem – Büsre bt. Safvân – Hz. Peygamber senediyle müsnedir.¹ Yahyâ el-Leysî nüshasında Abdullah b. Ebî Bekir - Muhammed b. Amr b. Hazm – Urve b. Zübeyr – Mervân b. Hakem – Büsre bt. Safvân – Hz. Peygamber senediyle münkati'dir.² Yahyâ el-Leysî nüshasındaki isnadda açık bir vehim ve hata olduğunu söyleyen İbn Abdilber, hatanın kaynağı olarak yanlış veya özensiz yazım sonucu isnadda “İbn” yerine “an” yazılmasını göstermiştir. Yahyâ'nın oğlu Ubeydullah, bu şekilde yanlış, İbn Vaddâh ise doğru bir şekilde nakletmiştir. Rivayetin Abdullah b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Amr'dan olduğu noktasında ilim ehli nezdinde bir şüphe bulunmamaktadır.³ Muhammed b. Amr b. Hazm'ın Urve'den ne bu ne de başka bir bir hadis rivayet ettiğini söyleyen kimse yoktur.⁴ Dâni de bu rivayette yaptığı tashif ile Yahyâ el-Leysî'nin tek kaldığı görüşündedir.⁵ Böylece

¹ Mâlik, (Zührî), Şalât, 15/111; (Ka'nebî), Şalât, 15/61; (Süveyd), Şalât, 15/48; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 1/236 (No. 304).

² Mâlik, (Leysî), Şalât, 23/100.

³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 17/183-184; a.mlf., *et-Tekassî*, 278-279; Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ*, 349.

⁴ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 17/184.

⁵ Dâni, *el-İmâ*, 4/247-248.

farklılığın Yahyâ el-Leysî'nin hatasından kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır.

- İhtilam olan kadının gusletmesiyle ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve *Muvatta'* râvilerinin çoğunda Hişâm b. Urve – Babası – Zeyneb bt. Ebî Seleme – Ümmü Seleme – Hz. Peygamber şeklinde muttasıl bir isnada sahiptir.¹ Cevherî, Dâni ve İbn Abdilber'e göre sadece Ka'nebî, Ümmü Seleme'yi zikretmeyerek mürsel nakletmiştir. Bu rivayet elimizdeki Ka'nebî nüshasında ise Ümmü Seleme zikredilerek, fakat Urve b. Zübeyr yer almadan münkatı'dır.² İttisal ile ilgili bu farklılığın Ka'nebî'den sonraki râvilerden kaynaklandığı düşünülmektedir.
- Hayız kanının temizlenmesinden bahseden merfû rivayet, Ebû Mus'ab ez-Zührî ve Süveyd'de Hişâm b. Urve – Fâtıma bt. Münzir – Esmâ bt. Ebû Bekir es-Sıddîk – Hz. Peygamber senediyle muttasıldır.³ Yahyâ el-Leysî ve Ka'nebî nüshasında ise Hişâm b. Urve – Babası – Fâtıma bt. Münzir – Esmâ bt. Ebû Bekir es-Sıddîk – Hz. Peygamber şeklinde araya Urve b. Zübeyr eklenerek nakledilmektedir.⁴ Cevherî'deki Ka'nebî rivayetinde ise Urve b. Zübeyr yoktur.⁵ Rical kaynaklarında Hişâm b. Urve'nin kendisinden onüç yaş büyük olan eşi Fâtıma bt. Münzir'den, onun da nenesi Esmâ bt. Ebû Bekir'den rivayeti bilinmektedir. Fakat Urve b. Zübeyr'in Fâtıma bt. Münzir'den nakilde bulunduğu dair bir herhangi bir bilgi yoktur.⁶ İbn Abdilber'e göre, Yahyâ el-Leysî'nin oğlu Ubeydullah'tan gelen nüshasında “عن هشام عن أبيه عن فاطمة”

¹ Mâlik, (Zührî), Şalât, 21/140; (Leysî), Şalât, 29/128; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 580/777; Dâni, *el-İmâ'*, 4/193; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 22/214.

² Mâlik, (Ka'nebî), Şalât, 21/76; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 580/777; Dâni, *el-İmâ'*, 4/193; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 22/214.

³ Mâlik, (Zührî), Şalât, 28/166; (Süveyd), Şalât, 27/65.

⁴ Mâlik, (Leysî), Şalât, 36/156; (Ka'nebî), Şalât, 29/93.

⁵ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 581-582/779.

⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8/348; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/296.

şeklindeki yazım, Yahyâ el-Leysî'nin isnad konusundaki bilgisizliğinden kaynaklı açık ve kesin bir hatadır. Ona göre, Urve, Hişâm b. Urve'nin eşi olan Fâtıma bt. Münzir b. Zübeyr'den asla rivayette bulunmamıştır. Hadis, *Muvatta*'da Hişâm – Hanımı Fâtıma şeklinde bir isnada sahip olup, İbn Vaddâh “عن أبيه” ifadesini Yahyâ el-Leysî nüshasından çıkarmıştır. İbn Abdilber, İbn Vaddâh'ın naklini diğer *Muvatta*' râvilerine uygun ve doğru görür.¹ Dâni'nin tespitine göre de Yahyâ'nın “عن أبيه” ziyadesi mütâbi'i bulunmayan bir vehimdir.² Huşenî de Yahyâ el-Leysî'nin isnada Urve'yi eklediğini ve doğrusunun diğer *Muvatta*' râvilerinin naklettiği gibi olduğunu zikretmiştir.³ Netice itibariyle farklılığın Yahyâ el-Leysî'nin hatasından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

- Cuma günü gusûl abdesti alınmasıyla ilgili merfû rivayeti Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî, Süveyd ve *Muvatta*' râvilerinin çoğunluğu İbn Şihâb – Sâlim b. Abdullah – Hz. Ömer – Hz. Peygamber isnadıyla münkatı' nakletmiştir. Şeybânî, İsmâil b. İshak rivayetinde Ka'nebî, Ravh b. Ubade, İbrahim b. Tahmân, Yahyâ b. Mâlik b. Enes ve Osman b. Hakem ile diğer bazı râviler ise Mâlik'ten İbn Ömer ziyadesiyle muttasıl rivayet etmiştir.⁴ Dâni, bu rivayetin *Muvatta*'da münkatı' olmakla birlikte, hem Hz. Ömer'den hem de İbn Ömer'den merfû şeklinin de mahfûz olduğunu eklemiştir. Dârekutnî'ye göre rivayetin İbn Ömer ziyadesiyle nakli doğrudur.⁵ Dolayısıyla seneddeki ihtilafın asıl kaynağı olarak Mâlik gözükmemektedir.

¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 22/228-229; a.mlf., *et-Tekassî*, 413.

² Dâni, *el-İmâ'*, 4/241-242.

³ Huşenî, *Aḥbârü'l-fuḳahâ'*, 350.

⁴ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 51/431; (Leysî), Şalât, 60/268; (Şeybânî), Şalât, 17/62; (Ka'nebî), Şalât, 50/235; (Süveyd), Şalât, 48/135; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 10/68-69; a.mlf., *et-Tekassî*, 163; Kemâhî, *el-Müheyye'*, 1/145.

⁵ Dâni, *el-İmâ'*, 2/283-284.

- Rükûda Kur'an okumanın yasaklanmasıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Süveyd, İbnü'l-Kâsım ve Cevherî'nin Ka'nebî rivayetinde Nâfi' – İbrâhim b. Abdullah b. Huneyn – Babası (Abdullah) – Hz. Ali – Hz. Peygamber isnadıyla muttasıldır.¹ Elimizdeki tahkikli Ka'nebî ve Şeybânî nüshasında ise aynı rivayet Abdullah b. Huneyn zikredilmeden münkatî' verilmiştir.² Abdullah b. Huneyn el-Medenî'nin Hz. Ali'den rivayeti kaynaklarda zikredilmektedir. Zehebî ve Mizzî, İbrahim b. Abdullah'ın Hz. Ali'den semâsı bulunmadığını ondan münkatî' olarak naklettiğini belirtmiştir.³ İbn Abdilber, Cevherî ve Dâî ise bu rivayetin isnadıyla ilgili herhangi bir ihtilaftan bahsetmemektedir.⁴ Sonuç olarak farklılığın asıl itibariyle Şeybânî'den kaynaklandığını, Ka'nebî nüshasındaki ihtilafın ise sonraki râvilelere dayandığını söyleyebiliriz.
- İhramlıyken saç tıraş etmeyle ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Süveyd, Ka'nebî, Ma'n b. İsâ, Abdullah b. Yûsuf et-Tinnîsî, İbn Bükeyr, Saîd b. Ufeyr, İbn Mübarek es-Sûrî ve Mus'ab ez-Zübeyrî nüshalarında Abdülkerîm b. Mâlik el-Cezerî – Abdurrahman b. Ebî Leylâ – Ka'b b. Ucre – Hz. Peygamber isnadıyla münkatî'dir.⁵ İbnü'l-Kâsım, İbn Vehb ve Şeybânî ise Abdülkerîm b. Mâlik el-Cezerî – Mücâhid – Abdurrahman b. Ebî Leylâ – Ka'b b. Ucre – Hz. Peygamber isnadıyla Mücâhid'i ziyade ederek muttasıl nakletmiştir.⁶ İbn Abdilber'in isnadla ilgili değerlendirmesi şöyledir: *"Bu hadis in*

¹ Mâlik, (Zührî), Şalât, 7/224; (Leysî), Şalât, 46/212; (Süveyd), Şalât, 7/85; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 212/261; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 547-548/723.

² Mâlik, (Ka'nebî), Şalât, 5/120; (Şeybânî), Şalât, 90/287.

³ Zehebî, *Siyer*, 4/604; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/124.

⁴ Dâî, *el-İmâ'*, 2/323; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 16/111; a.mlf., *et-Tekassî*, 247.

⁵ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 50/1258; (Leysî), Menâsik, 78/1250; (Şeybânî), Menâsik, 57/504; (Süveyd), Menâsik, 55/431; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 472-473/597; Dârekutnî, *Ehâdîsü'l-Muvatta'*, 90-91/431; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 20/62; Dâî, *el-İmâ'*, 2/193.

⁶ Mâlik, (Şeybânî), Menâsik, 57/504; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 472-473/597; Dârekutnî,

isnadında doğru olan, Abdülkerim ile İbn Ebî Leylâ arasında Mücahid'i zikredenlerin kavlidir. Doğru olan Mücâhid ziyadesiyle nakledilen isnaddır. Onu isnaddan düşüren hata etmiştir. Abdülkerîm, İbn Ebî Leylâ'yı görmemiştir. Ona mülâki olmamıştır. Bu hadis İbn Ebî Leylâ'dan Mücahid kanalıyla hepsi sahih, farklı tariklerden Ehl-i hadis nezdinde mahfuzdur. Bu nedenle herhangi bir istişhâda ihtiyaç yoktur.¹ İmam Şâfiî, Mâlik'in, bu hadiste vehme maruz kalıp, isnaddan Mücâhid'i düşürdüğü görüşündedir.² Ebû Hâtim'e göre de bu rivayette isnaddan Mücâhid'i düşüren Mâlik'tir.³ Dolayısıyla ihtilafın kaynağının Mâlik'in vehmi olduğu anlaşılmaktadır.

- Ebû Cehm'in üzerinde alem olan kıyafeti Hz. Peygamber'e hediye etmesini anlatan merfû rivayet, Alkame b. Ebî Alkame – Annesi – Hz. Âişe – Hz. Peygamber isnadıyla Ebû Mus'ab, Ka'nebî ve Süveyd'de müsned, Yahyâ el-Leysî'de ise Alkame'nin annesine yer verilmeyerek münkatı' nakledilmiştir.⁴ İbn Abdilber, Yahyâ el-Leysî'nin bu konuda tek kaldığını ve doğrusunun muttasıl rivayet olduğunu belirtmiştir.⁵ Dâni'nin tespitine göre bu rivayetdeki "عن أمه" lafzı Yahyâ el-Leysî nüshasında hattan düşmüş, fakat İbn Vaddâh, bu eksikliği düzeltmiştir.⁶ Huşenî'ye göre de Ka'nebî, İbn Bükeyr, İbn Vehb ve Mâlik'ten nakleden diğer râvilerin naklettiği ve Alkame'nin annesinin yer aldığı sened sahihtir. Yahyâ el-Leysî burada vehme kapılarak hataya düşmüştür.⁷ Netice itibariyle bu farklılığın Yahyâ el-Leysî'nin hattan veya vehimden

Ehâdîsü'l-Muvatta', 90-91/431; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 20/62; Dâni, *el-İmâ'*, 2/193.

¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 20/62-63; a.mlf., *et-Tekassî*, 338.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 20/62.

³ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbü'l-İlel*, 3/237-238.

⁴ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 64/484; (Leysî), Şalât, 58/259; (Ka'nebî), Şalât, 62/264; (Süveyd), Şalât, 61/155.

⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 20/108; a.mlf., *et-Tekassî*, 341; Dâni, *el-İmâ'*, 2/283-284.

⁶ Dâni, *el-İmâ'*, 4/135.

⁷ Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 350.

kaynaklı bir hatası sonucu oluştuğunu söylemek mümkündür.

- Tükürük, balgam gibi şeylerin mescidden temizlenmesinden bahseden merfû rivayet, Hişâm b. Urve – Babası – Hz. Âişe – Hz. Peygamber isnadıyla Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr ve Cevherî rivayetine göre Ka'nebî'de muttasıldır.¹ Elimizdeki tahkikli nüshalarda Ka'nebî ve Süveyd ise Urve b. Zübeyr'i zikretmeyerek münkatı' nakletmektedir.² İhtilafın kaynağı olarak Ka'nebî'nin sonraki râvileri ile Süveyd'in sorumlu olması daha muhtemeldir.
- Hz. Peygamber'e nasıl salât getirileceğini anlatan merfû rivayet, Abdullah b. Ebî Bekir b. Muhammed – Babası – Amr b. Süleym ez-Zürekî – Ebû Humejd es-Sâidî – Hz. Peygamber isnadıyla Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Ka'nebî tarafından muttasıl rivayet edilmiştir.³ Ebû Bekir b. Muhammed'i zikretmeden münkatı' naklederek diğerlerinden ayrılan Şeybânî⁴, ihtilafın kaynağı olarak gözükmektedir.
- Ganimete ihanet edenin cenaze namazıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab nüshasında Yahyâ b. Saîd – Muhammed b. Yahyâ b. Hibbân – Ebû Amre el-Ensârî – Zeyd b. Hâlid – Hz. Peygamber isnadıyla müsneddir.⁵ Yahyâ el-Leysî nüshasında Ebû Amre veya İbn Ebî Amre el-Ensârî ismi yer almadan münkatı'dır.⁶ Cevherî'ye göre, bu ismi Ka'nebî, İbnü'l-Kâsım, Ma'n b. Îsâ, İbn Bükeyr, İbn Ufeyr ve Ebû Mus'ab, İbn Ebî Amre; İbn Vehb ve Mus'ab ez-Zübeyrî ise Ebû Amre şeklinde vermiştir. İbn Abdilber'e göre, Ka'nebî, İbnü'l-

¹ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 82/545; (Leysî), Şalât, 126/523; (İbn Bükeyr), 90b; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 563/749.

² Mâlik, (Ka'nebî), Kıble, 80/309; (Süveyd), Şalât, 79/177 .

³ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 69/504; (Leysî), Şalât, 107/456; (Ka'nebî), Şalât, 66/281.

⁴ Mâlik, (Şeybânî), Şalât, 95/292.

⁵ Mâlik, (Zührî), Cihâd, 11/924;

⁶ Mâlik, (Leysî), Cihâd, 13/1320; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 23/231; a.mlf., *et-Tekassî*, 456-457; Dâni, *el-İmâ'*, 2/168-169.

Kâsım, Ma'n b. Îsâ, Ebû Mus'ab, Saîd b. Ufeyr ve İbn Bükeyr nüshalarının çoğunda Ebû Amre; İbn Vehb ve Mus'ab ez-Zübeyrî nüshalarında İbn Ebî Amre şeklindedir. Ona göre, Yahyâ el-Leysî'nin Ebû Amre veya İbn Ebî Amre ismini zikretmemesi bir galattır.¹ Huşenî de aynı nedenle Yahyâ el-Leysî'nin bu rivayette vehme düştüğünü belirtir.² Bu itibarla inkita noktasındaki farklılığın Yahyâ el-Leysî'nin hatasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

- Köle ve bineğin zekâtından bahseden merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Şeybânî ve Ka'nebî nüshasında Abdullah b. Dînâr – Süleyman b. Yesâr – Irâk b. Mâlik – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber isnadıyla müsneddîr.³ Yahyâ el-Leysî nüshasında ise bu rivayet, Abdullah b. Dînâr – Süleyman b. Yesâr ve Irâk b. Mâlik – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber isnadıyla münkatı'dır.⁴ İbn Abdilber'in tespitine göre hadis bütün *Muvatta'* nüshalarında ve diğer kaynaklarda Süleyman b. Yesâr – Irâk b. Mâlik şeklinde olup Yahyâ el-Leysî hatayla isnaddaki bu iki râvi arasına "vâv" harfi eklemiştir.⁵ Dînî de Yahyâ'nın bu isnadda yaptığı hatayla diğer *Muvatta'* râvilerinden ayrıldığını belirtir.⁶ İhtilafın Yahyâ el-Leysî'nin hatasından kaynaklandığı ortaya çıkmıştır.
- Hz. Peygamber'in ihram giymeden önce koku sürünmesiyle ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî ve Süveyd nüshasında Abdurrahman b. Kâsım – Babası – Hz. Âişe – Hz. Peygamber isnadıyla muttasıldır.⁷ Bu rivayeti Kâsım b. Muhammed'i zikretmeksizin münkatı'

¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 23/285-286; a.mlf., *et-Tekassî*, 456-457; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 607/819.

² Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 352.

³ Mâlik, (Zührî), *Zekât*, 21/734; (Şeybânî), *Zekât*, 8/336; (Ka'nebî), *Zekât*, 21/450.

⁴ Mâlik, (Leysî), *Zekât*, 23/751.

⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 17/123-124; a.mlf., *et-Tekassî*, 273-274.

⁶ Dînî, *el-İmâ'*, 3/525.

⁷ Mâlik, (Zührî), *Menâsik*, 9/1053; (Leysî), *Menâsik*, 7/920; (Ka'nebî), *Menâsik*, 7/576; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 466/586.

naklederek diğer nüshalardan ayrılan Şeybânî¹, ihtilafın kaynağı olarak gözükmektedir.

- Haccına engel olunan kişinin yapması gerekenleri anlatan merfû rivayet, İbn Ömer – Hz. Peygamber isnadıyla Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbnü'l-Kâsım, Ka'nebî ve Süveyd nüshasında münkatı'; Şeybânî, Kuteybe b. Saîd ve Cevherî'deki Ka'nebî rivayetinde Nâfi' – İbn Ömer – Hz. Peygamber isnadıyla muttasıl nakledilmiştir.² İhtilafı konu alan eserlerde herhangi bir isnad farklılığından söz edilmemesi rivayetin formatıyla ilişkili gözükmektedir. Diğer taraftan isnaddaki asıl ihtilafın Mâlik'in farklı naklinden kaynaklandığını söylemek mümkündür.
- İhramlıyken bitlenen kişinin yapması gerekenleri anlatan merfû rivayet, Humeyd b. Kays – Mücâhid – Abdurrahman b. Ebî Leylâ – Ka'b b. Ucre – Hz. Peygamber isnadıyla Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Süveyd ve Ka'nebî'de müsneddir.³ İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım ve İbn Ufeyr rivayetlerinde ise Abdurrahman b. Ebî Leylâ zikredilmeden münkatı' nakledilmiştir.⁴ İbn Abdilber'e göre, rivayetten İbn Ebî Leylâ'yı çıkartanlar isnadı bozmuştur.⁵ Netice itibariyle ihtilafın Mâlik'in tasarrufundan kaynaklandığını söylemek mümkündür.
- Süt akrabalığıyla oluşan mahremiyetler hakkındaki merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Süveyd, Ka'nebî, İbn Bükeyr, İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım, Abdullah b.

¹ Mâlik, (Şeybânî), Menâsik, 48/493.

² Mâlik, (Zührî), Menâsik, 14/1081; (Leysî), Menâsik, 12/949; (Ka'nebî), Menâsik, 12/596; (Süveyd), Menâsik, 16/509; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 196/233; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 519/667.

³ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 50/1259; (Leysî), Menâsik, 78/1251; (Süveyd), Menâsik, 55/593; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 294-295/321; İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 48.

⁴ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 294/321; Dâni, *el-İmâ'*, 2/193; İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 48.

⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 2/233; a.mlf., *et-Tekassî*, 48.

Yûsuf et-Tinnîsî nüshalarında Abdullah b. Dînâr – Süleyman b. Yesâr – Urve b. Zübeyr – Hz. Âişe – Hz. Peygamber isnadıyla muttasıldır.¹ Şeybânî ise bu rivayeti Urve b. Zübeyr'i zikretmeden münkatı' nakleder.² Yahyâ el-Leysî'nin Abdullah b. Dînâr– Süleyman b. Yesâr ve Urve b. Zübeyr – Hz. Âişe isnadıyla iki râvi arasında “an” yerine “atîf vâvı” kullanmasını İbn Abdilber, Dânî ve Huşenî mütâbî'i bulunmayan bir hata olarak değerlendirir.³ Netice itibariyle bu hatadan ortaya çıkan inkıta'ın sorumlusu Yahyâ el-Leysî; Urve'nin zikredilmemesi nedeniyle ortaya çıkan inkıta'ın kaynağı ise Şeybânî'dir.

- Hamileyken cinsel ilişkiyle ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî ve *Muvatta*'ın ele aldığımız tüm râvilerinde Muhammed b. Abdurrahman b. Nevfel – Urve b. Zübeyr – Hz. Âişe – Cüzâme bt. Vehb el-Esediyye – Hz. Peygamber isnadıyla muttasıldır.⁴ Süveyd, Mâlik ile Muhammed b. Abdurrahman arasında Abdullah b. Dînâr – Süleyman b. Yesâr'ı koyarak münkatı' nakletmiştir.⁵ Urve'nin öğrencileri arasında yer alan Muhammed b. Abdurrahman'ın (ö.117/735) Abdullah b. Dînâr ve Süleyman b. Yesâr'dan rivayeti yoktur.⁶ Bu farklılığın Süveyd'in hatasından kaynaklandığını söylemek daha doğru gözükmemektedir.
- Zina suçunun sabit olması için dört şahidin gerekliliğini anlatan merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Süveyd b. Saîd ve Ka'nebî'de Süheyl b. Ebî

¹ Mâlik, (Zührî), Raḍâ', 3/1752; (Şeybânî), Ṭalâḳ, 31/617; (Süveyd), Ṭalâḳ, 24/389; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*', 420-421/492; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 17/121.

² Mâlik, (Şeybânî), Ṭalâḳ, 31/617; Leknevî, *et-Ta'liku'l-mümecced*, 2/592.

³ Mâlik, (Leysî), Raḍâ', 3/1778; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 17/121; a.mlf., *et-Tekassî*, 274; Dânî, *el-İmâ'*, 4/74; Huşenî, *Aḥbârü'l-fuḳahâ'*, 356.

⁴ Mâlik, (Zührî), Raḍâ', 3/1753; (Leysî), Raḍâ', 3/1779; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*', 238/252; Dânî, *el-İmâ'*, 4/284; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 13/90-91.

⁵ Mâlik, (Süveyd), Ṭalâḳ, 24/390.

⁶ Zehebî, *Siyer*, 6/150; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 209; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 33/40.

Sâlih – Babası – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber isnadı ile muttasıldır.¹ Huşenî ve Dâni'ye göre Yahyâ el-Leysî'de isnaddan Süheyl b. Sâlih'in babası düşürülmüştür. Dâni, Yahyâ el-Leysî'nin "ağziye" bölümünde "عن أبيه" kısmı olmadan münkatı' yer aldığını, fakat İbn Vaddâh'ın bunu eklemesi sonucu recim kısmındaki gibi isnadın muttasıl hale geldiğini kaydetmektedir.² Dolayısıyla isnaddaki farklılığın Yahyâ el-Leysî'den sonraki râviler tarafından düzeltildiği ve asıl ihtilafın Yahyâ el-Leysî'den kaynaklandığını söylemiştir.

- Salih rüya-nübüvvet ilişkisiyle ilgili merfû rivayet, Yahyâ el-Leysî, Süveyd, İbnü'l-Kâsım, Ka'nebî ve çoğunluk *Muvatta'* râvisinde İshak b. Abdullah b. Ebî Talha – Züfer b. Sa'saa b. Mâlik – Babası – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber isnadıyla muttasıldır.³ İbn Abdilber ve Dâni, Sa'saa b. Mâlik'i atlayarak münkatı' nakleden *Muvatta'* râvisinden isim vermeden bahsetmektedir.⁴ Ebû Mus'ab'daki isnadın İshak b. Abdullah – Hz. Peygamber şeklinde verilmesi muhtemelen müstensih hatasıdır.⁵ Sa'saa b. Mâlik'in bir nüshada zikredilmemesi de o nüshanın sahibinin hatasından kaynaklı değerlendirilmelidir.
- Kelâle hakkındaki merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Süveyd, İbn Vehb, İbn Bükeyr, Mus'ab ez-Zübeyrî, Ma'n b. İsa, İbn Ufeyr ve çoğu râvi tarafından Zeyd b. Eslem – Ömer b. Hattâb – Hz. Peygamber isnadıyla münkatı' nakledilmiştir.⁶ Ka'nebî ve bazı rivayetlerinde İbnü'l-Kâsım ise isnadı

¹ Mâlik, (Zührî), Hudûd, 0/1762, Rühûn, 12/2982; Mâlik, (Leysî), Hudûd, 1/2380, Ka'zâ', 19/2153; (Süveyd), Ka'zâ', 27/301; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 379/429.

² Huşenî, *Ahbabü'l-fukahâ'*, 356; Dâni, *el-İmâ'*, 3/425-426.

³ Mâlik, (Zührî), Câmi', 46/2011; (Leysî), Câmi', 48/2748; (Süveyd), Câmi', 9/656; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 139/127; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 271-272/287.

⁴ İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 26; Dâni, *el-İmâ'*, 3/540.

⁵ Mâlik, (Zührî-Te'sîl), Câmi', 46/1495; Dâni, *el-İmâ'*, mhk. dipnotu. 3/541.

⁶ Mâlik, (Zührî), Ferâiz, 8/3045; (Leysî), Ferâiz, 9/1467; (Süveyd), Ferâiz, 3; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 324/356; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 5/182-183; Dâni, *el-İmâ'*, 2/288.

Zeyd b. Eslem - Babası (Eslem) – Hz. Ömer – Hz. Peygamber şeklinde muttasıl verir. Zeyd b. Eslem'in babası Eslem'in Hz. Ömer ile sohbetinden kaynaklarda bahsedilmektedir.¹ Farklılığın Ka'nebî ve İbnü'l-Kâsım'ın sonraki râvilerinden kaynaklanması daha muhtemel gözükmemektedir.

- Şeytan taşlamayla ilgili merfû rivayet, Abdullah b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Amr – Babası – Ebu'l-Beddâh b. Âsım b. Adî – Babası (Âsım b. Adî) - Hz. Peygamber isnadıyla Yahyâ el-Leysî, Süveyd ve Şeybânî'de muttasıldır.² Ka'nebî, Abdullah b. Ebî Bekir – Ebu'l-Beddâh b. Âsım b. Adî – Babası (Âsım) – Hz. Peygamber isnadıyla münkatî' nakletmektedir.³ İnkıta noktasındaki farklılığın Ka'nebî'nin tasarruflarından kaynaklanması daha muhtemeldir.
- Teşehhüdde okunacak tahiyyat duasının yer aldığı mevkûf rivayet, Abdurrahman b. Kâsım – Babası – Hz. Âişe isnadıyla Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî ve Süveyd nüshasında muttasıldır.⁴ Bu rivayeti Abdurrahman b. Kâsım'ın babasını zikretmeden münkatî' nakleden Şeybânî⁵, ihtilafın kaynağı olarak gözükmemektedir.
- Meninin temizlenmesiyle ilgili Hz. Ömer'den nakledilen mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Ka'nebî ve Süveyd nüshasında Hişâm b. Urve – Babası (Urve) – Zübeyd b. Salt – Hz. Ömer isnadıyla muttasıldır.⁶ Yahyâ el-Leysî nüshasında isnaddan Urve düşürülmüştür. Huşenî'ye göre mahfuz olan, diğer nüshalarda olduğu gibi Urve'nin isnadda yer almasıdır.⁷ Dolayısıyla ihtilafın kaynağı

¹ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 324/356; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 5/182; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/23; Dâni, *el-İmâ'*, 2/288.

² Mâlik, (Leysî), *Menâsik*, 72/1220; (Süveyd), *Menâsik*, 73/616; (Şeybânî), *Menâsik*, 50/495.

³ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 429/508.

⁴ Mâlik, (Zührî), *Cum'a*, 78/501; (Leysî), *Şalât*, 53/242; (Ka'nebî), *Şalât*, 65/279; (Süveyd), *Şalât*, 65/162.

⁵ Mâlik, (Şeybânî), *Şalât*, 41/145.

⁶ Mâlik, (Zührî), *Şalât*, 20/134 (Ka'nebî), *Şalât*, 20/71; (Süveyd), *Şalât*, 20/54.

⁷ Mâlik, (Leysî), *Şalât*, 28/122; Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 350.

olarak Yahyâ el-Leysî gözükmetedir.

- Hz. Ömer'in Mekke'de namazı kısaltarak kılmasından bahseden mevkûf rivayet, İbn Şihâb – Sâlim b. Abdullah – İbn Ömer – Hz. Ömer isnadıyla Yahyâ el-Leysî, Şeybânî, Ka'nebî ve Süveyd nüshasında muttasıl, Ebû Mus'ab'da ise İbn Ömer zikredilmeyerek münkatı' nakledilmektedir.¹ İbn Abdilber'in verdiği bilgilere göre, bu rivayetin Sâlim'den münkatı' olarak gelmekle birlikte, muttasıl geldiği bilinen sağlam isnadları vardır. Ona göre *Muvatta'* râvilerinin çoğunluğu isnadı münkatı' olarak nakletmekle birlikte, Mâlik'in oğlu Yahyâ, bir rivayetinde Ka'nebî ve bazı *Muvatta'* râvileri İbn Ömer ziyadesiyle muttasıl nakletmiştir.² Netice itibariyle ihtilafın kaynağının Mâlik'in farklı nakli olduğu anlaşılmaktadır.
- Seferde nafilâ namaz kılmayla ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Ka'nebî, Süveyd ve İbn Bükeyr nüshasında “مالك أنه بلغه أن عبد الله بن عمر” şeklinde belağ tarzındaki isnadıyla münkatı'dır.³ Yahyâ el-Leysî ise “مالك قال بلغني عن نافع أن عبد” şeklinde Nâfi' ziyadesiyle muttasıldır.⁴ Zürcânî'ye göre isnada “عن” kısmını İbn Vaddâh eklemiştir.⁵ Buna göre isnadın İbn Vaddâh tarafından tamamlandığı anlaşılmaktadır.
- Mescidde sırtüstü ve ayak ayak üzerine atarak yatmayla ilgili mevkûf rivayet, İbn Şihâb – Saîd b. Müseyyeb – Hz. Osman ve Hz. Ömer isnadıyla Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Süveyd ve Ka'nebî nüshalarında muttasıldır.⁶

¹ Mâlik, (Zührî), Şalât, 39/391; (Leysî), Şalât, 91/404; (Şeybânî), Şalât, 57/195; (Ka'nebî), Şalât, 39/215; (Süveyd) Şalât, 36/123.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 10/68-69.

³ Mâlik, (Zührî), Şalât, 40/395; (Ka'nebî), Şalât, 40/216; (Süveyd), Şalât, 37/124; Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 351.

⁴ Mâlik, (Leysî), Şalât, 92/411; Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 351.

⁵ Zürcânî, *Şerhu'z-Zürcânî*, 1/520.

⁶ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 85/574; (Leysî), Şalât, 109/478; (Ka'nebî), Kible, 84/330; (Süveyd), Şalât, 81/185.

Şeybânî bu rivayeti Saîd b. Müseyyeb'i zikretmeksizin münkatî' şeklinde naklederek¹ diğer nüshalardan ayrılmıştır.

- Cizyeyle ilgili mevkûf rivayet, Şeybânî, İbn Bükeyr ve Ka'nebî nüshasında Zeyd b. Eslem – Babası Eslem – Hz. Ömer isnadıyla muttasıldır.² Ebû Mus'ab bu rivayeti Eslem'i zikretmeden münkatî' naklederek³ diğer nüshalardan ayrılmaktadır.
- Ramazan orucunun kazasıyla ilgili mevkûf rivayeti Ebû Mus'ab ve Ka'nebî, Zeyd b. Eslem – Babası (Eslem) – Hz. Ömer isnadıyla muttasıl nakletmiştir.⁴ Yahyâ el-Leysî ve Süveyd nüshalarında ise Zeyd b. Eslem – Abisi Hâlid b. Eslem – Hz. Ömer isnadıyla, Şeybânî'de Zeyd b. Eslem – Hz. Ömer isnadıyla münkatî'dir.⁵ Zirâ, Zeyd b. Eslem'in abisi olan Hâlid b. Eslem'in, çoğunluğa göre Hz. Ömer'den rivayeti yoktur.⁶ Sonuç itibariyle farklılığın Mâlik'ten kaynaklanma ihtimali daha yüksek gözükmektedir.
- İhramlıyken devenin üzerindeki keneleri öldürmeyle ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Süveyd nüshalarında Yahyâ b. Saîd – Muhammed b. İbrâhîm b. Hâris et-Teymî – Rebîa b. Ebî Abdullah b. Hüdeyr – Hz. Ömer isnadıyla muttasıldır.⁷ Şeybânî'de Yahyâ b. Saîd yerine Abdullah b. Ömer b. Hafs b. Âsım b. Ömer b. Hattâb (ö.171/787) ismi zikredilerek münkatî'dir.⁸ Abdullah b. Ömer b. Hafs'ın Muhammed b. İbrâhim'den, Mâlik'in de

¹ Mâlik, (Şeybânî), Nevâdir, 0/972.

² Mâlik, (Şeybânî), Zekât, 7/334; (Ka'nebî), Zekât, 23/456; (İbn Bükeyr), Zekât, Bâbu mâ câe fî ahzi'n-niem min ehli'l-cizye, 1.

³ Mâlik, (Zührî), Zekât, 24/747.

⁴ Mâlik, (Zührî), Şıyâm, 14/820; (Ka'nebî), Şıyâm, 14/509.

⁵ Mâlik, (Leysî), Şıyâm, 17/837; (Süveyd), Şıyâm, 10/469; (Şeybânî), Şıyâm, 12/366.

⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 8/28; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 3/140; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/320; İbn Sad, onun Hz. Ömer'den rivayet ettiğini ifade etmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/413.

⁷ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 35/1192; (Leysî), Menâsik, 29/1032; (Süveyd), 52/582.

⁸ Mâlik, (Şeybânî), Menâsik, 19/433.

Abdullah'tan rivayetine dair kaynaklarda bir bilgi yer almamaktadır.¹ Netice itibariyle ihtilafın Şeybânî'nin hatasından kaynaklanması muhtemel gözükmemektedir.

- İhram cezalarıyla ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Şeybânî, Süveyd ve İbn Bükeyr'de Ebu'z-Zübeyr el-Mekkî – Câbir b. Abdullah – Hz. Ömer isnadıyla muttasıldır.² Yahyâ el-Leysî nüshasında Câbir b. Abdullah zikredilmeden münkatı' yer alır.³ Huşenî'ye göre Câbir b. Abdullah'ı isnaddan düşüren Yahyâ el-Leysî'dir.⁴ Ebu'z-Zübeyr Muhammed b. Müslim'in (ö.126/743) Câbir b. Abdullah'tan rivayeti bilinmekle birlikte, Hz. Ömer'den rivayet ettiğine dair kaynaklarda bilgi bulunmadığı gibi vefat tarihi itibariyle de mümkün gözükmemektedir.⁵ Kısacası ihtilafın Yahyâ el-Leysî'nin tasarrufları neticesinde oluştuğunu söylemek mümkündür.
- Abdullah b. Zübeyr'in umre ve tavafını anlatan mevkûf rivayet, Yahyâ el-Leysî, Şeybânî, Ka'nebî ve Süveyd'de Hişâm b. Urve – Babası – Abdullah b. Zübeyr isnadıyla muttasıldır.⁶ Urve b. Zübeyr'i atlayarak münkatı' nakleden Ebû Mus'ab⁷ diğer nüshalardan ayrılmaktadır.
- Hz. Ömer'in Mekke'de namazlarını seferi kılmasıyla ilgili mevkûf rivayet, Zeyd b. Eslem – Babası (Eslem) – Hz. Ömer isnadıyla Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve İbn Bükeyr'de muttasıl; Süveyd'de ise Eslem zikredilmeden münkatı'

¹ Zehebî, *Siyer*, 7/340.

² Mâlik, (Zührî), *Menâsik*, 46/1244; (Şeybânî), *Menâsik*, 56/503; (Süveyd), *Menâsik*, 54/588; Kunâzî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 2/667.

³ Mâlik, (Leysî), *Menâsik*, 76/1239.

⁴ Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 353.

⁵ Zehebî, *Siyer*, 5/380.

⁶ Mâlik, (Leysî), *Menâsik*, 34/1061; (Şeybânî), *Menâsik*, 29/456; (Ka'nebî), *Menâsik*, 28/666; (Süveyd), *Menâsik*, 32/542.

⁷ Mâlik, (Zührî), *Menâsik*, 54/1285.

nakledilmiştir.¹ Süveyd'in ihtilafın kaynağı olması daha muhtemel gözükmetedir.

- Talâkla ilgili mevkûf rivayetin isnadı Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî'de Yahyâ b. Saîd – Bükeyr b. Abdullah – Muâviye b. Ebî Ayyâş el-Ensârî – Ebû Hüreyre şeklinde muttasıldır.² Süveyd nüshasında ise Muâviye'nin yerine Nu'mân b. Ebî Ayyâş el-Ensârî verilerek münkatı' nakledilmiştir.³ Kaynaklarda hakkında yeterince bilgi bulunmayan Medineli bu iki kişinin de ismi, İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre Ubeyd b. Muâviye b. Sâmit b. Zeyd'dir.⁴ Buhârî, İbn Hibbân ve Ebû Hâtim ise bu iki râvinin kardeş olduğunu söylemiş⁵ ve Bükeyr'in ondan rivayette bulunduğunu da zikretmiştir.⁶ İbn Hibbân ve Ebû Hâtim, Nu'mân b. Ebî Ayyâş'ın öğrencileri arasında rivayetin kendisinden nakledildiği Bükeyr'i saymamaktadır.⁷ Dolayısıyla burada Süveyd b. Saîd'in Muaviye yerine yanlışlıkla kardeşi Nu'mân'ı zikretmesinden kaynaklı bir hata gözükmetedir.
- Hz. Ömer'in, Yahudi, Hristiyan ve Mecusilerin Medine'de üç günden fazla kalmalarına izin vermemesinden bahseden mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab ve İbn Bükeyr'de Nâfi' – Eslem – Hz. Ömer; Şeybânî'de Nâfi' – İbn Ömer – Hz. Ömer isnadıyla muttasıldır.⁸ Süveyd'de ise Eslem – Hz. Ömer isnadıyla münkatı' nakledilmektedir.⁹ İnkıta noktasındaki farklılığın Süveyd'den

¹ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 72/1360; (Leysî), Menâsik, 66/1198; (Süveyd), 67/608; (İbn Bükeyr), 156b.

² Mâlik, (Zührî), Talâk, 14/1630; (Leysî), Talâk, 15/1659.

³ Mâlik, (Süveyd), Talâk, 11/356.

⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/277.

⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/332; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/330; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/472.

⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/332;

⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/472; İbn Ebî Hâtim, *Cerh-Tadil*, 8/445.

⁸ Mâlik, (Zührî), Câmi', 5/1864; (Şeybânî), Siyer, 8/873; (İbn Bükeyr), 286/ab.

⁹ Mâlik, (Süveyd), Câmi', 4/642.

kaynaklanması muhtemeldir.

- Talâkla ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî'de İbn Şihâb – Saîd b. Müseyyeb ve Humeyd b. Abdurrahman b. Avf ve Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe ve Süleymân b. Yesâr – Ebû Hüreyre – Hz. Ömer isnadıyla muttasıldır.¹ Şeybânî nüshasında ise yine muttasıl olarak İbn Şihâb – Süleymân b. Yesâr ve Saîd b. Müseyyeb – Ebû Hüreyre – Hz. Ömer isnadıyla nakledilmektedir.² Süveyd nüshasında ise İbn Şihâb – Saîd b. Müseyyeb ve Humeyd b. Abdurrahman b. Avf ve Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe ve Süleymân b. Yesâr– Hz. Ömer isnadıyladır.³ Saîd b. Müseyyeb'in hem Ebû Hüreyre'den hem de Hz. Ömer'den rivayeti bilinmektedir.⁴ Humeyd b. Abdurrahman'ın (ö.105/723) ise Ebû Hüreyre'den rivayeti bilinmekle birlikte Hz. Ömer'den rivayeti hakkında bilgi yoktur.⁵ Ebû Zür'a onun Hz. Ömer'den rivayeti için "كأنه مرسل" değerlendirmesini yapar. İbn Hacer'e göre de onun Hz. Ömer'den rivayeti münkatı'dır.⁶ Ubeydullah b. Abdullah'ın da Hz. Ömer'den rivayeti münkatı' kapsamında değerlendirilir.⁷ Süleyman b. Yesâr'ın da Ebû Hüreyre'den rivayeti bilinmekle birlikte, Hz. Ömer'den rivayetine dair bilgi yoktur.⁸ Kısaca ifade etmek gerekirse Süveyd nüshasındaki isnad Saîd b. Müseyyeb kanalı dışındaki isnadlar ile münkatı' olarak gelmiştir. Bu nedenle inkıta noktasındaki ihtilafın Süveyd kaynaklı olduğunu söylemek mümkündür.

¹ Mâlik, (Zührî), Talâk, 29/1694; (Leysî), Talâk, 29/1718.

² Mâlik, (Şeybânî), Talâk, 8/566.

³ Mâlik, (Süveyd), Talâk, 19/365.

⁴ Zehebî, Siyer, 4/218.

⁵ Zehebî, Siyer, 4/293; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 3/225; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4/146.

⁶ Salâhuddîn Ebû Saîd Halîl b. Keykeldî el-Alâî, *Câmiu't-tahsil fî ahkâmi'l-merâsîl*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî (Beyrût: Âlemü'l-kütüb, 2. basım, 1407/1986), 168; Ma'ruf & el-Arnaût, *Tahrîru takrîbi't-Tehzîb*, 1/328.

⁷ Zehebî, Siyer, 4/475.

⁸ Zehebî, Siyer, 4/444.

- Hz. Âişe'nin, Abdullah b. Zübeyr'e ipek atkı giydirmesiyle ilgili mevkûf rivayet, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr ve Süveyd nüshasında Hişâm b. Urve – Urve b. Zübeyr – Hz. Âişe isnadıyla muttasıl; Ebû Mus'ab nüshasında Urve zikredilmeksizin münkatı'dır.¹ Sonuç olarak farklılığın kaynağının Ebû Mus'ab olması daha muhtemel gözükmemektedir.
- Fıtrattan olan şeylerin sayıldığı mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Ka'nebî rivayetinde Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî – Babası (Keysân Ebû Saîd) – Ebû Hüreyre isnadıyla muttasıldır.² Keysân'ı zikretmeyerek rivayeti münkatı' nakleden Süveyd'in³, ihtilafın kaynağı olduğu anlaşılmaktadır.
- Ramazan orucunun kazasıyla ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Ka'nebî ve Yahyâ el-Leysî'de Nâfi' – İbn Ömer; İbn Bükeyr'de İbn Şihâb – İbn Ömer isnadıyla muttasıl; Süveyd'de İbn Şihâb – Hz. Ömer isnadıyla münkatı'dır.⁴ Rivayetin inkıtaı noktasındaki İbn Ömer – Hz. Ömer farkının Süveyd'den kaynaklanma ihtimali yüksektir.
- Hibeden dönüş şartlarıyla ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr, Şeybânî ve Süveyd nüshalarında Dâvûd b. Husayn – Ebû Gatafân b. Tarîf – Mervan b. Hakem – Hz. Ömer isnadıyla muttasıldır.⁵ Bu rivayeti Mervan b. Hakem'i zikretmeksizin münkatı' nakleden Yahyâ el-Leysî⁶ farklılığın kaynağı olarak gözükmemektedir.

¹ Mâlik, (Zührî), Câmi', 16/1906; (Leysî), Câmi', 17/2650; (İbn Bükeyr), Câmi', 20/2; (Süveyd), Câmi', 27/689.

² Mâlik, (Zührî), Câmi', 23/1927; (Leysî), Câmi', 25/2667; (İbn Bükeyr), Câmi', 28; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 345/380.

³ Mâlik, (Süveyd), Câmi', 32/699.

⁴ Mâlik, (Zührî), Şıyâm, 14/819; (Leysî), Şıyâm, 17/838; (Ka'nebî), Şıyâm, 14/510; (Süveyd), Şıyâm, 10/469; (İbn Bükeyr), Şıyâm, 10/2.

⁵ Mâlik, (Zührî), Nihel, 4/2947; (Şeybânî), Büyû', 29/805; (Süveyd), Każâ', 21/294; (İbn Bükeyr), Każâ', "Bâbu'l-hibe", 1.

⁶ Mâlik, (Leysî), Każâ', 35/2195.

- Hz. Ali'nin mirasından bahseden mevkûf rivayet, İbn Şihâb – Ali b. Hüseyin – Hz. Ali isnadıyla Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Şeybanî'de münkatı'dır.¹ Süveyd ise rivayeti İbn Şihâb – Ali b. Hüseyin – Amr b. Osman – Üsâme b. Zeyd – Hz. Ali isnadıyla muttasıl nakletmektedir.² Farklılığın Süveyd'den veya sonraki râvilerinden kaynaklanması muhtemel gözükmemektedir.
- At ve balın zekâtıyla ilgili Ömer b. Abdülazîz'in yazdığı mektuptan bahseden maktû rivayet, Şeybanî'de Abdullah b. Ebî Bekir – Babası – Ömer b. Abdülazîz isnadıyla muttasıldır.³ Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Ka'nebî'de bu rivayet Abdullah b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm – Ömer b. Abdülazîz isnadıyla münkatı' nakledilmektedir.⁴ Abdullah b. Ebî Bekir'in Ömer b. Abdülazîz'den rivayet ettiğine dair kaynaklarda bilgi bulunamamıştır.⁵ Rivayetin ittisalının Şeybânî'den kaynaklı olması muhtemel gözükmemektedir.
- Sevde bt. Abdullah b. Ömer'in sa'yi ile ilgili maktû rivayet, Ebû Mus'ab ve Süveyd'de Hişâm b. Urve – Babası – Sevde bt. Abdullah isnadıyla muttasıldır.⁶ Yahyâ el-Leysî ve İbn Bükeyr ise rivayetten Urve b. Zübeyr'i çıkararak münkatı' nakletmiştir.⁷ Dolayısıyla ihtilafın kaynağının Mâlik olma ihtimali daha ağır basmaktadır.
- Canlı hayvanın et karşılığında satılmasından bahseden maktû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Süveyd ve İbnü'l-Kâsım nüshalarında Ebü'z-Zinâd – Saîd b. Müseyyeb isnadıyla muttasıldır.⁸ Şeybânî bu rivayeti Ebü'z-Zinâd –

¹ Mâlik, (Zührî), Ferâiz, 14/3062; (Leysî), Ferâiz, 13/1476; (Şeybânî), Ferâiz, 3/729.

² Mâlik, (Süveyd), Ferâiz, 3/215.

³ Mâlik, (Şeybânî), Zekât, 8/337.

⁴ Mâlik, (Leysî), Zekât, 23/753; (Zührî), Zekât, 21/736; (Ka'nebî), Zekât, 21/452.

⁵ Zehebî, Siyer, 5/314-315; Mizzî, Tehzîbü'l-Kemâl, 14/349-350.

⁶ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 62/1317; (Leysî), Menâsik, 42/1093.

⁷ Mâlik, (Leysî), Menâsik, 42/1093; (İbn Bükeyr), 153b, 154a.

⁸ Mâlik, (Zührî), Büyû', 26/2616; (Leysî), Büyû', 27/1914; (Süveyd), Büyû', 25/250; (İbnü'l-Kâsım), Büyû', 24/133, 42/220.

el-A'rec – Saîd b. Müseyyeb isnadıyla münkatı' nakleder.¹ Zira kaynaklarda el-A'rec'in, Saîd b. Müseyyeb'den rivayet ettiğine dair bir bilgi yer almamaktadır.² Bu nedenle ihtilafın, Şeybânî'nin hatasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

d. Belağ – Muttasıl/Münkatı'

Bu başlık altında *Muvatta*'nın herhangi bir nüshasında belağ türü lafızla nakledilip, diğer nüshalarda muttasıl veya münkatı' bir isnadla zikredilen 18 rivayet ele alınmış ve farklılıkların kaynağı araştırılmıştır.

- Bey'u'l-Urbân/kapora ile alış verişin yasaklanması hakkındaki merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Süveyd nüshalarında “عَنْ الثَّقَفَةِ عِنْدَهُ عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ أَنَّهُ قَالَ قَالَ نَهَى رَسُولُ اللَّهِ أَنَّهُ بُلْغَهُ” isnadıyla mübhem olarak nakledilmektedir.³ İbnü'l-Kâsım, Ka'nebî ve Abdullah b. Yûsuf et-Tinnîsî nüshasında ise “عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ أَنَّهُ قَالَ قَالَ نَهَى رَسُولُ اللَّهِ” şeklinde belağ lafzıyla münkatı'dır.⁴ İbn Abdilber'e göre, Mâlik, sika olmayan kişilerden rivayette bulunmadığı için bu iki isnad arasında fark yoktur.⁵ Bu itibarla isnaddaki ihtilafın Mâlik'in farklı meclislerdeki değişik naklinden kaynaklanma ihtimali ağır basmaktadır.
- Hayır işleme ve münkerleri terk etmeyle ilgili duanın yer aldığı merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Süveyd, Abdullah b. Yûsuf et-Tinnîsî, İbn Bükeyr ve birçok râvî tarafından Yahyâ b. Saîd – Hz. Peygamber isnadıyla mürseldir.⁶ Yahyâ el-

¹ Mâlik, (Şeybânî), Büyû', 14/781.

² Zehebî, Siyer, 5/69.

³ Mâlik, (Zührî), Büyû', 1/2470; (Leysî), Büyû', 1/1481; (Süveyd), Büyû', 1/217.

⁴ Mâlik, (İbnü'l-Kâsım), Büyû', 1/1; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*', 630/849; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 24/176; a.mlf., *et-Tekassî*, 492; Dâni, *el-Îmâ'*, 3/10-11.

⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 24/176.

⁶ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 98/630; (Süveyd), Şalât, 93/205; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 24/321; Dâni,

Leysî nüshasında ise “أنه بلغه أن رسول الله” şeklinde belağ kalıbıyla nakledilmiştir.¹

Farklılığın kaynağı olarak Yahyâ el-Leysî gözükmektedir.

- Rikazdaki vergi oranını açıklayan merfû rivayet, Ebû Mus‘ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım, İbn Bükeyr, Mus‘ab ez-Zübeyrî, İbn Mübârek es-Sûrî nüshalarında İbn Şihâb – Saîd b. Müseyyeb ve Ebû Seleme b. Abdurrahman – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber isnadıyla müsneddirdir.² İbn Ufeyr ise isnadı Ebû Seleme’yi çıkartarak sadece Saîd b. Müseyyeb’den nakletmiştir.³ Ka‘nebî ise bu rivayeti “أنه بلغه أن رسول الله” şeklinde isnadsız rivayet etmiştir.⁴ İbn Abdilber, Ka‘nebî’nin zekât bölümünde isnadı ve lafzı ihtisar ederek belağ tarzında naklettiğini, Yahyâ el-Leysî’nin ise zekât bölümünde lafzı muhtasar, isnadı tam olarak zikrettiğini söylemiştir.⁵ Netice itibarıyla isnaddaki inkıtanın Ka‘nebî’nin tasarrufundan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.
- Mecûsilerden cizye alınmasıyla ilgili merfû rivayet, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr ve Ka‘nebî nüshalarında “عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ: بَلَغَنِي أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ” isnadıyla mürseldir.⁶ Şeybânî bu rivayeti belağ sîğası olmaksızın “حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ أَنَّ النَّبِيَّ” şeklinde verir.⁷ İbn Abdilber, bütün *Muvatta’* nüshalarında İbn Şihâb’ın mürseli olarak nakledildiğini söylemekte ve herhangi bir ihtilaf kaydetmemektedir.⁸ Ebû Mus‘ab nüshasında ise “أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ” şeklinde isnadsızdır.⁹ Bu farklılığın

el-İmâ’, 5/370.

¹ Mâlik, (Leysî), Şalât, 138/580.

² Mâlik, (Zührî), Zekât, 3/654; (Leysî), Zekât, 4/671; (İbn Bükeyr), 103a; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta’*, 143-144/142.

³ Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta’*, 31-32/62.

⁴ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta’*, 143-144/142; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta’*, 31-32/62.

⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 7/20.

⁶ Mâlik, (Leysî), Zekât, 24/755; (Ka‘nebî), Zekât, 23/455; (İbn Bükeyr), 114b.

⁷ Mâlik, (Şeybânî), Zekât, 7/332.

⁸ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 12/63.

⁹ Mâlik, (Zührî), Zekât, 23/741.

Ebû Mus'ab veya sonraki râvilerinden kaynaklanma ihtimali yüksektir.

- Kadir gecesinin ramazan ayının 27. gecesini olmasıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Ka'nebî, Süveyd, İbn Ufeyr, İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım, Şâfiî ve İbn Bükeyr nüshasında Nâfi' – Abdullah b. Ömer – Hz. Peygamber isnadıyla müsneddur.¹ Rivayeti senedsiz belağ ifadeleriyle “ حَدَّثَنِي زَيْدٌ عَنْ مَالِكٍ أَنَّهُ بَلَغَهُ... فَقَالَ ” şeklinde naklederek diğerlerinden ayrıışan Yahyâ el-Leysî², ihtilafın kaynağı olarak düşünölmektedir.
- Örtünmeyle ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab ve İbn Bükeyr nüshasında Yahyâ b. Saîd – Saîd b. Müseyyeb – Hz. Peygamber isnadıyladır. Yahyâ el-Leysî'de “ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ أَنَّهُ قَالَ بَلَغَنِي أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ” isnadıyla belağ ve mürsel tarzındadır.³ Şeybânî ise bu rivayetten Saîd b. Müseyyeb'i çıkartarak “ أَخْبَرَنَا ” isnadıyla belağ tarzında mürsel nakletmiştir.⁴ İbn Abdilber'e göre rivayetin *Muvatta*'da mürsel oluşuyla ilgili bir ihtilaf yoktur. Dâni de bu rivayetin Saîd b. Müseyyeb'den mürsel olduğu görüşündedir.⁵ İsnaddan Saîd b. Müseyyeb'i çıkartarak mu'dal nakleden Şeybânî, ihtilafın kaynağı olarak görölmüştür.
- Medine'nin özelliklerinden bahseden merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Ma'n b. İsâ, Abdullah b. Yûsuf et-Tinnisî'de Yûnus b. Yûsuf b. Hımâs – Amcası – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber isnadıyla müsneddur. Süveyd, İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım, İbn Ufeyr, İbn Bükeyr, İbn Mubârek es-Sûrî, İbn Bürd ve Mus'ab ez-

¹ Mâlik, (Zührî), İ'tikâf, 28/887; (Ka'nebî), İ'tikâf, 4/558; (İbn Bükeyr), 130a; (Süveyd), İ'tikâf, 1/452; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*', 516/660; Dâni, *el-İmâ*', 5/356; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 24/382.

² Mâlik, (Leysî), İ'tikâf, 6/895; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 24/382; a.mlf., *et-Tekassî*, 847; Dâni, *el-İmâ*', 5/356;

³ Mâlik, (Zührî), Hudûd, 0/1757; (Leysî), Hudûd, 1/2376; (İbn Bükeyr), 349a.

⁴ Mâlik, (Şeybânî), Hudûd, 2/701.

⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 23/125; Dâni, *el-İmâ*', 5/263.

Zübeyrî'de Yûsuf b. Yûnus – Amcası – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber; Yahyâ el-Leysî'de İbn Himâs – Amcası - Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber isnadıyla yer alır. Ka'nebî ise “أَنَّهُ بَلَغَهُ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ” isnadıyla munkati ve belağ tarzıyla nakleder.¹ Neticede isnaddan isim düşürmeyle ilgili farklılığın kaynağının, Ka'nebî'nin tasarrufu olduğunu söyleyebiliriz.

- Mahlukatin şerrinden korunmaya dair duanın yer aldığı merfû rivayet, Yahyâ el-Leysî ve Süveyd nüshasında “عَنِ النَّقَّاعِ عَنْهُ، عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْأَشَّجِّ، عَنْ بُسْرِ بْنِ عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، عَنْ خَوْلَةَ بِنْتِ حَكِيمٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ أَنَّهُ بَلَغَهُ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْأَشَّجِّ عَنْ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ مَوْلَى الْحَضَرَمِيِّينَ عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي” isnadıyla mübhem şeklinde yer alır.² Bu rivayeti Ebû Mus'ab, Ka'nebî, İbn Bükeyr, İbnü'l-Kâsım ve İbn Vehb “أَنَّهُ بَلَغَهُ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْأَشَّجِّ عَنْ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ مَوْلَى الْحَضَرَمِيِّينَ عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي” şeklinde belağ isnadıyla munkatı' olarak aktarır.³ Bu farklılığın iki isnad arasında fark görmeyen Mâlik'ten kaynaklanma ihtimali yüksek gözükmemektedir.
- İstemeksizin verilen şeyin alınmasıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr ve Yahyâ el-Leysî'de Zeyd b. Eslem – Atâ b. Yesâr – Hz. Peygamber isnadıyla mürseldir.⁴ İbn Abdilber'in tespitine göre, rivayetin bu isnadla mürsel olduğu konusunda *Muvatta'* râvileri arasında ihtilaf yoktur.⁵ Bu rivayeti “بَلَغَهُ أَنَّ” lafızlarıyla belağ tarzında naklederek diğer nüshalardan ayrıışan Süveyd⁶, ihtilafın kaynağı olarak gözükmemektedir.

¹ Mâlik, (Zührî), Câmî`, 2/1852; (Leysî), Câmî`, 2/2597; (Süveyd), Câmî`, 2/646; (İbn Bükeyr), 385a; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 362; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 615/831; Dârekutnî, *Ehâdîsü'l-Muvatta'*, 123-124/646; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 24/121-122; a.mlf., *et-Tekassî*, 482-483; Dâni, *el-Îmâ'*, 3/542-543.

² Mâlik, (Leysî), Câmî`, 65/2800; (Süveyd), Câmî`, 50/754.

³ Mâlik, (Zührî), Câmî`, 44/1998; (İbn Bükeyr), 404a; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 629/848; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 24/184; a.mlf., *et-Tekassî*, 493-494; Dâni, *el-Îmâ'*, 4/302.

⁴ Mâlik, (Zührî), Câmî`, 77/2109; (Leysî), Câmî`, 85/2582; (İbn Bükeyr), 413b.

⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 5/82-83; Dâni, *el-Îmâ'*, 5/140.

⁶ Mâlik, (Süveyd), Câmî`, 66/808.

- Tebük seferine katılmadığı için tevbe eden Ebû Lübâbe'nin malını tasadduk etmesiyle ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab ve Süveyd nüshasında Osman b. Hafs – İbn Şihâb – Ebû Lübâbe – Hz. Peygamber isnadıyla iki kez mürsel olarak tekrar edilmektedir.¹ Yahyâ el-Leysî, İbnü'l-Kâsım ve bazı *Muvatta'* râvileri bu rivayeti Osman b. Hafs – İbn Şihâb – *ennehû belegahû* – Ebû Lübâbe – Hz. Peygamber isnadıyla belağ sîgasıyla mürsel olarak nakletmektedir.² Abdullah b. Yûsuf et-Tinnîsî ve bazı *Muvatta'* râvileri ise Mâlik - *ennehû belegahû* – Ebû Lübâbe – Hz. Peygamber isnadıyla Mâlik'in belağı olarak rivayet eder. Ka'nebî ve birçok *Muvatta'* râvisi ise bu rivayete nüshasında yer vermemiştir.³ Netice itibariyle nüshalar arasında bu derece farklılaşan rivayetin ihtilafından Mâlik'in sorumlu olduğunu söyleyebiliriz.
- Namazda selam vermeyle ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab'da belağ kalıbıyla “أَخْبَرَنَا نَافِعٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ”⁴; Şeybânî'de “عَنْ نَافِعٍ أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ”⁵; Süveyd'de “عَنْ نَافِعٍ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ”⁶ isnadıyla belağ kalıbı olmaksızın muttasıl olarak yer almaktadır.⁵ Ka'nebî'de “أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ” isnadıyla belağ kalıbıyla münkatı'dır.⁶ İsnaddaki inkıta'nın nedeni olarak Ka'nebî'nin tasarruflarının etkili olduğu düşünülmektedir.
- Mescidin yanında şiir söylemek için yapılan yerle ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Süveyd, Ka'nebî, Mutarrîf ve Mâlik'in ashabı tarafından Ebu'n-Nadr – Sâlim b. Abdullah – Hz. Ömer isnadıyla münkatı' nakledilmektedir.⁷ Yahyâ el-

¹ Mâlik, (Zührî), Nüzûr, 6/2208; Vesâyâ, 3/2996; (Süveyd), Nüzûr, 6/266; Kâzâ', 31/308

² Mâlik, (Leysî), Nüzûr, 9/1384; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 20/82.

³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 20/82; Dâni, *el-İlmâ'*, 5/310.

⁴ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 84/561;

⁵ Mâlik, (Şeybânî), Şalât, 73/245; (Süveyd), Şalât, 80/181

⁶ Mâlik, (Ka'nebî), Kıble, 83/320.

⁷ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 85/581; (Süveyd), Şalât, 81/186; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 6/354-355; Huşenî, *Aḥbârü'l-fuḳahâ'*, 351.

Leysî ve bir grup râvi ise bu rivayeti “أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ” şeklinde muallak rivayet eder.¹ Dolayısıyla bu farklılığın Mâlik’ten kaynaklanma ihtimali daha ağır basmaktadır.

- “*Kesin cennete gideceğim*” demeye ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus‘ab ez-Zührî nüshasında Yahyâ b. Saîd – Ebû Seleme b. Abdurrahman – Hz. Âişe isnadıyla muttasıldır.² Süveyd nüshasında ise “عن يحيى بن سعيد أنه بلغه أن امرأة له” şeklinde belağ sîgasıyla münkatı‘ nakledilmiştir.³ Diğer nüshalarda yer almayan bu rivayetdeki farklılığın Mâlik veya nüsha sahiplerinden kaynaklanması muhtemeldir.
- Kölesini yaralayan kişinin durumuyla ilgili mevkûf rivayet, Süveyd’de Nâfi‘ – Hz. Ömer isnadıyla münkatı’dır.⁴ Ebû Mus‘ab, Yahyâ el-Leysî ve İbn Bükeyr’de “أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ” şeklinde belağ kalıbıyla nakledilmiştir.⁵ Farklılığın kaynağının Süveyd b. Saîd olması daha muhtemeldir.
- Güneş doğduktan sonra namaz kılınmasından bahseden maktû rivayet, Yahyâ el-Leysî’de Abdurrahman b. Kāsım – Kāsım b. Muhammed isnadıyla muttasıl; Ebû Mus‘ab ve Süveyd’de “بَلَّغَنِي عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ” şeklinde münkatı’dır.⁶ Bu farklılığın kaynağının Yahyâ el-Leysî olma ihtimali daha ağır basmaktadır.
- Yatsı namazından önce uyumanın ve sonrasında sohbet etmenin kerahetini bildiren maktû rivayet, Süveyd nüshasında Yahyâ b. Saîd – Saîd b. Müseyyeb isnadıyla muttasıldır.⁷ Ebû Mus‘ab, Yahyâ el-Leysî ve Ka’nebî nüshalarında

¹ Mâlik, (Leysî), Şalât, 109/484; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 6/354-355; Huşenî, *Aḥbârü’l-fuḡahâ*, 351.

² Mâlik, (Zührî), Câmi`, 78/2123.

³ Mâlik, (Süveyd), Câmi`, 64/802.

⁴ Mâlik, (Süveyd), Mükâteb, 3/424.

⁵ Mâlik, (Zührî), ‘Itk, 4/2729; (Leysî), ‘Itk, 5/2249; (İbn Bükeyr), 292a.

⁶ Mâlik, (Zührî), Şalât, 22/321; (Leysî), Şalât, 75/340; (Süveyd), Şalât, 19/103.

⁷ Mâlik, (Süveyd), Câmi`, 54/763.

bu rivayet “أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ” isnadıyla belağ tarzında münkatı‘ nakledilmiştir.¹ Netice itibariyle tek kalıp farklılaşan Süveyd’in, ihtilafın kaynağı olması daha muhtemeldir.

- Cuma hutbesi okunurken aksırana teşmitin hükmü hakkındaki maktû rivayet, Ebû Mus‘ab ve İbn Bükeyr’de Abdullah b. Saîd b. Ebî Hind – Saîd b. Müseyyeb isnadıyla muttasıldır.² Yahyâ el-Leysî ve Ka‘nebî’de “أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ رَجُلًا” şeklinde münkatı’dır.³ Dolayısıyla farklılığın Mâlik’ten kaynaklandığını söylemek daha muhtemeldir.
- Uyluk kemiğinin kırılmasının cezasıyla ilgili maktû rivayet, Ebû Mus‘ab nüshasında Abdullah b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Amr – Babası (Ebû Bekir b. Muhammed) isnadıyla muttasıldır.⁴ Yahyâ el-Leysî nüshasında ise “أَنَّهُ بَلَغَهُ” şeklinde belağ tarzındadır.⁵ Farklılığın Mâlik’ten veya ilk râvilerden kaynaklandığı söylenebilir.

e. Mübhem - Maruf

Muvatta’daki mübhem rivayetlere ve Mâlik’in isnadlarda râvileri gizlemesinin nedenlerine daha önce değinmiştik. Bu başlık altında nüshalar arasında, mübhem râviler açısından bulunan farklılıklar ve kaynakları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda yapılan inceleme neticesinde tamamı nüsha sahiplerinden kaynaklanan toplam 5 rivayette ihtilaf bulunmuştur.

- Taze hurmanın kuru hurma karşılığında satılmasının yasaklandığı merfû rivayet, Ebû Mus‘ab, Yahyâ el-Leysî, Şeybanî, İbnü’l-Kâsım, Ka‘nebî ve İbn

¹ Mâlik, (Zührî), Şalât, 19/291; (Leysî), Şalât, 71/312; (Ka‘nebî), Şalât, 17/157.

² Mâlik, (Zührî), Cum`a, 52/442; (İbn Bükeyr), 77b.

³ Mâlik, (Leysî), Şalât, 61/277; (Ka‘nebî), Şalât, 51/239.

⁴ Mâlik, (Zührî), ‘Aql, 25/2335.

⁵ Mâlik, (Leysî), ‘Aql, 23/2571.

Bükeyr'de Nâfi' – İbn Ömer – Hz. Peygamber isnadıyla müsneddır.¹ Süveyd'in, Nâfi'yi zikretmeden “عمن أخبره عن عبد الله بن عمر أن رسول الله” şeklinde mübhem naklederek² diğer nüshalardan ayrışmasıyla ihtilafın kaynağı olduğu anlaşılmıştır.

- Hayanın imandan olduğunu bildiren merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Süveyd, Ka'nebî, İbn Vehb, İbn Bükeyr, İbnü'l-Kâsım, İbn Yûsuf, Ma'n b. İsâ ve İbn Ufeyr nüshalarında İbn Şihâb - Sâlim b. Abdullah – Abdullah b. Ömer – Hz. Peygamber isnadıyla müsneddır.³ Şeybânî bu rivayeti İbn Şihâb'ın yerine “أخبرنا مخبر” şeklinde müphem ve münkatı' nakletmiştir.⁴ İbn Şihâb'ın isminin mübhem hale getirilmesinin Şeybânî'nin tasarruflarının sonucu olduğunu söyleyebiliriz.
- Hz. Peygamber'in eşi Meymûne'nin üzerinde izar olmaksızın namaz kılmasıyla ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Ka'nebî'de 'ani's-sika indehû – Bükeyr b. Abdullah – Büsr b. Saîd – Ubeydullah el-Havlânî – Meymûne isnadıyla müphem ve münkatı' olarak nakledilmektedir.⁵ “'ani's-sika indehû” ifadesini zikretmeden münkatı' nakleden Şeybânî⁶, diğer nüshalardan ayrışmıştır.
- Mirasla ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Süveyd nüshasında 'ani's-sika indehû – Saîd b. Müseyyeb – Hz. Ömer isnadıyla

¹ Mâlik, (Zührî), Büyû', 12/2518; (Leysî), Büyû', 13/1827; (Şeybânî), Büyû', 13/778; (İbnü'l-Kâsım), Büyû', 11/50; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 527/684; Dâni, *el-İmâ'*, 2/411; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 13/307.

² Mâlik, (Süveyd), Büyû', 13/231.

³ Mâlik, (Zührî), Câmi', 11/1890; (Leysî), Câmi', 11/2635; (Süveyd), Câmi', 22/47; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 177/180; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 28/47.

⁴ Mâlik, (Şeybânî), Câmi', 14/951.

⁵ Mâlik, (Zührî), Şalât, 32/362; (Leysî), Şalât, 85/380; (Ka'nebî), Şalât, 31/199.

⁶ Mâlik, (Şeybânî), Şalât, 45/159.

müphemdir.¹ Şeybanî ise “‘*ani’s-sika ‘indehû*” yerine Bükeyr b. Abdullah’ı zikrederek² muttasıl ve maruf nakletme noktasında diğer nüshalardan ayrılmıştır.

- Alışverişle ilgili maktû rivayet, Ebû Mus‘ab, Yahyâ el-Leysî, Süveyd ve İbnü’l-Kâsım nüshalarında Muhammed b. Abdullah b. Ebî Meryem – Saîd b. Müseyyeb isnadıyla muttasıldır.³ Rivayeti “عَنْ رَجُلٍ، أَنَّهُ سَأَلَ سَعِيدَ بْنِ الْمُسَيَّبِ” isnadıyla mübhem ve münkatı’ naklederek diğerlerinden farklılaşan Şeybânî⁴, ihtilafın kaynağı olarak gözükmemektedir.

Muvatta’ nüshalarında yapılan inceleme neticesinde senedlerin ittisali noktasında rivayetlerde toplam 116 farklılık tespit edilmiştir. Bu ihtilafların 50’si mürsel-müşned, 42’si münkatı-muttasıl, 18’i belağ-muttasıl, 5’i mübhem-maruf, 1’i mürsel-isnadsız başlıkları altına girmektedir. Söz konusu ihtilafların asıl nedenlerinin incelenmesi neticesinde, 76’sının nüsha sahibi râvilerden, 31’inin Mâlik’ten, 13’ünün ise sonraki râvi ve müstensihlerden kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Nüsha sahiplerine dayanan 76 ihtilafın, 18’i Yahyâ el-Leysî’den; 17’si Şeybânî’den, 15’i Süveyd’den, 8’i Ebû Mus‘ab’dan; 7’si Ka’nebî’den; 5’i Ma’n b. İlsâ’dan; 3’ü İbn Vehb’den; 1’i İbn Ziyâd’dan; 1’i İbn Ufeyr’den, 1 tanesinin de ismi zikredilmeyen bir *Muvatta’* râvisinden kaynaklı olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

¹ Mâlik, (Zührî), Ferâiz, 14/3066; (Leysî), Ferâiz, 13/1479; (Süveyd), Ferâiz, 3/216.

² Mâlik, (Şeybânî), Ferâiz, 5/733.

³ Mâlik, (Zührî), Büyû`, 22/2590; (Leysî), Büyû`, 23/1890; (Süveyd), Büyû`, 21/246; (İbnü’l-Kâsım), Büyû`, 20/106.

⁴ Mâlik, (Şeybânî), Şarf, 1/823.

3. İsnad Birleştirmeye İlgili Farklılıklar

Muvatta'da, bazı hadisler iki ayrı senedle tekrar ederken, bazen de isnadlar birleştirilerek tek bir metin halinde vermiştir. Bazen de birinci hadisi sened ve metinle vermiş, ikinci hadisin isnadından sonra “مثل ذلك” gibi ifadelerle ilk metne işaret etmiştir.¹ Nüshalar arasında yapılan incelemelerde, bu tarz isnad birleştirmelerle ilgili 6'sı Şeybânî, 4'ü Ebû Mus'ab, 3'ü Ka'nebî, 1'i de Mâlik'ten kaynaklandığı sonucuna varılan 13 rivayette ihtilaf tespit edilmiştir.

- Hurmanın hurmayla fazlalıklı olarak değiştirilmesinden bahseden merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Süveyd, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr ve İbnü'l-Kâsım nüshalarında Abdülmecîd b. Süheyl b. Abdurrahman b. Avf – Saîd b. Müseyyeb – Ebû Saîd el-Hudrî ve Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber isnadıyla yer alır.² Ka'nebî, bu rivayeti Abdülmecîd b. Süheyl b. Abdurrahman b. Avf – Saîd b. Müseyyeb – Ebû Saîd el-Hudrî – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber şeklinde isnadı değiştirerek tek sahâbîden rivayet eder.³ Şeybânî ise Abdülmecîd b. Süheyl ve İbn Şihâb ez-Zührî – Saîd b. Müseyyeb – Ebû Saîd el-Hudrî ve Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber şeklinde iki isnadı birleştirerek nakleder.⁴ Dâni'ye göre, bu rivayet *Muvatta'da* Ebû Saîd ve Ebû Hüreyre'den birlikte rivayet edilmiştir. O, elimizdeki tahkikli nüshanın aksine Süveyd'in sadece Ebû Hüreyre'den naklettiği tespitini yapmıştır.⁵ Sonuç itibarıyla isnad birleştirmedeki farklılığın asıl sorumlusunun Şeybânî'nin, isnadı teke düşürme noktasındaki asıl sorumlunun ise Ka'nebî'nin olması muhtemeldir.

¹ Bkz. Mâlik, (Zührî), Şalât, 20/298; Câmi', 46/2009-2010; Büyû', 34/2652-2653; (Leysî), Büyû', 35/1948.

² Mâlik, (Zührî), Büyû', 11/2516; (Leysî), Büyû', 12/1825; (Süveyd), Büyû', 12/229; (İbnü'l-Kâsım), Büyû', 10/48; (İbn Bükeyr), 226ab.

³ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 471/595.

⁴ Mâlik, (Şeybânî), Şarf, 1/822.

⁵ Dâni, *el-İmâ'*, 3/260-262.

- Mülâmese¹ ve münâbeze² hakkındaki merfû rivayet, Yahyâ el-Leysî, İbnü'l-Kâsım, İbn Bükeyr ve Ka'nebî'de Muhammed b. Yahyâ b. Habbân ve Ebü'z-Zinâd – A'rec – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber şeklinde iki isnad birleştirilerek nakledilmiştir.³ İbn Abdilber'in tespitine göre de *Muvatta'* râvileri bu şekilde rivayet etmiştir.⁴ Ebû Mus'ab nüshasındaki isnadda ise Ebü'z-Zinâd ismi yoktur.⁵ Ebû Mus'ab, aynı rivayetin Ebü'z-Zinâd'dan gelen tarikini bir sonraki hadiste Ebü'z-Zinâd – A'rec – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber isnadıyla ayrıca vermiştir.⁶ Netice itibariyle isnadı ikiye ayırmaktan Ebû Mus'ab'ın sorumlu olduğunu söyleyebiliriz.
- Hz. Peygamber'e salât getirmeyle ilgili merfû rivayet, Yahyâ el-Leysî, Şeybânî, Ka'nebî ve Süveyd nüshalarında Nuaym b. Abdullah el-Mücmir – Muhammed b. Abdullah b. Zeyd el-Ensârî – Ebû Mes'ûd el-Ensârî – Hz. Peygamber isnadıyla muttasıldır.⁷ Ebû Mus'ab ise bu rivayeti Nuaym b. Abdullah el-Mücmir – Muhammed b. Abdullah b. Zeyd el-Ensârî ve Abdullah b. Zeyd – Ebû Mes'ûd el-Ensârî – Hz. Peygamber şeklinde iki isnadı birleştirip naklederek⁸ diğer nüshalardan ayrılmaktadır.
- Hz. Âişe'nin hayırlıyken, Hz. Peygamber'in saçını taradığıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî, Şeybânî ve Süveyd nüshasında

¹ Mülâmese, bir kişinin, bir elbiseyi tam olarak görmeden, içindekini incelemeyen dokunma suretiyle satışın tamamlandığı bir akittir. Mâlik, (Leysî), Büyû`, 35/1948.

² Münâbeze, iki kişinin, elbiselerin mahiyetini incelemeyen diğerine atması ve böylece trampa etmesi şeklindeki bir akittir. Mâlik, (Leysî), Büyû`, 35/1948.

³ Mâlik, (Leysî), Büyû`, 35/1948; (İbnü'l-Kâsım), Büyû`, 31/164; (İbn Bükeyr), 246b, 247a; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 241/257.

⁴ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 13/8.

⁵ Mâlik, (Zührî), Büyû`, 34/2652.

⁶ Mâlik, (Zührî), Büyû`, 34/2653.

⁷ Mâlik, (Leysî), Şalât, 107/457; (Şeybânî), Şalât, 95/293; (Ka'nebî), Şalât, 66/282; (Süveyd), Şalât, 66/163; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 565-566/734.

⁸ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 69/505; (Zührî-Te'sîl), Cum'a, 20/431.

sadece Hişâm b. Urve – Urve – Hz. Âişe – Hz. Peygamber isnadıyladır.¹ Cevherî, Kuteybe b. Saîd'in İbn Şihâb – Urve – Hz. Âişe isnadıyla naklettiğini aktarır.² İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım, İbn Yûsuf et-Tinnisi, İbn Bükeyr, Ma'n b. İsâ, Muhammed b. Mübârek es-Sûrî ve çoğunluk *Muvatta'* râvisi ise bu rivayeti İbn Şihâb ve Hişâm'dan birlikte nakletmektedir.³ Netice itibariyle ihtilafın kaynağının, Mâlik'in farklı nakli olması muhtemeldir.

- Gece namazıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî, İbn Bükeyr ve Süveyd nüshalarında Nâfi' ve Abdullah b. Dînar – Abdullah b. Ömer – Hz. Peygamber şeklinde iki isnadı birleştirilerek nakledilmektedir.⁴ Bu rivayeti Nâfi' – İbn Ömer – Hz. Peygamber isnadıyla birleştirmeden nakleden Şeybânî⁵, ihtilafın kaynağı olarak gözükmektedir.
- Kelerle ilgili merfû rivayet, Yahyâ el-Leysî, Şeybânî, Süveyd, Ka'nebî, İbn Ziyâd ve İbn Abdilber'in aktardığına göre çoğu *Muvatta'* râvisi tarafından Abdullah b. Dînâr – Abdullah b. Ömer – Hz. Peygamber isnadıyla muttasıl nakledilmektedir.⁶ İbn Bükeyr ise bu rivayeti Nâfi' – İbn Ömer – Hz. Peygamber isnadıyla rivayet eder. İbn Abdilber, hadisin Mâlik'ten bu iki isnadla naklini de sahih olarak görür.⁷ Sadece Ebû Mus'ab nüshasında bu

¹ Mâlik, (Zührî), Şalât, 28/168; (Leysî), Şalât, 36/155; (Şeybânî), Şalât, 26/88; (Ka'nebî), Şalât, 28/89; (Süveyd), Şalât, 27/66; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 561/741; Dâni, *el-İmâ'*, 4/21; İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 533.

² Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 161-162/162.

³ Cevherî, 161-162/162; Dâni, *el-İmâ'*, 4/21-22; İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 533.

⁴ Mâlik, (Zührî), Şalât, 20/298; (Leysî), Şalât, 73/319; (Ka'nebî), Şalât, 19/162; (Süveyd), Şalât, 17/100; (İbn Bükeyr), 59b.

⁵ Mâlik, (Süveyd), Şalât, 17/100.

⁶ Mâlik, (Leysî), Câmî, 56/2776; (Şeybânî), Dâhâyâ, 7/646; (Süveyd), Câmî, 41/529; (İbn Ziyâd), Dâhâyâ, no: 102; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 414-415/479; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 17/63; a.mlf., *et-Tekassî*, 539.

⁷ Mâlik, (İbn Bükeyr), 408b; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 104/529; Dâni, *el-İmâ'*, 2/485; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 17/63; a.mlf., *et-Tekassî*, 539.

rivayet Abdullah b. Dînâr ve Nâfi' – Abdullah b. Ömer – Hz. Peygamber şeklinde iki isnadı birleştirilerek rivayet edilmiştir.¹ Bu ihtilafın, Ebû Mus'ab'ın *Muvatta'* dışı bir isnadı metne dahil etmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

- Hac sûresiyle ilgili mevkûf rivayet, Yahyâ el-Leysî, Şeybânî ve Ka'nebî'de sadece Nâfi''den rivayet edilmektedir.² Rivayeti Abdullah b. Dînâr ve Nâfi' – Mısırlı bir adam – Hz. Ömer isnadıyla iki isnadı birleştirerek nakleden Ebû Mus'ab ihtilafın kaynağı olarak gözükmektedir.³
- Hastayken boşanan kadının miras hakkıyla ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Süveyd nüshalarında İbn Şihâb – Talha b. Abdullah b. Avf ve Ebû Seleme b. Abdurrahman – Abdurrahman b. Avf şeklinde isnad birleştirilerek yer almıştır.⁴ Şeybânî, İbn Şihâb – Talha b. Abdullah b. Avf – Abdurrahman b. Avf şeklinde tek bir isnad ile naklederek⁵ diğer nüshalardan ayrılmıştır.
- Hz. Ömer'in Mekke'de namazlarını seferi kılmasıyla ilgili mevkûf rivayet, İbn Şihâb – Sâlim b. Abdullah – İbn Ömer – Hz. Ömer isnadıyla Yahyâ el-Leysî, Şeybânî ve Süveyd nüshasında muttasıldır.⁶ Ebû Mus'ab bu rivayeti İbn Ömer'i zikretmeden mürsel nakleder.⁷ Ka'nebî ise İbn Şihâb – Sâlim b. Abdullah – İbn Ömer ve Zeyd b. Eslem – Hz. Ömer isnadıyla iki isnadı birleştirerek verir.⁸ Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Süveyd, Zeyd b. Eslem

¹ Mâlik, (Zührî), Câmî, 54/2038; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 538/707; İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 539.

² Mâlik, (Leysî), Şalât, 134/548; (Ka'nebî), Şalât, 13/138; (Şeybânî), Şalât, 80/269.

³ Mâlik, (Zührî), Şalât, 15/260.

⁴ Mâlik, (Zührî), Talâk, 15/1633; (Leysî), Talâk, 16/1661; (Süveyd), Talâk, 12/357.

⁵ Mâlik, (Şeybânî), Talâk, 12/575.

⁶ Mâlik, (Leysî), Şalât, 91/404; (Şeybânî), Şalât, 57/195; (Süveyd), Şalât, 36/123.

⁷ Mâlik, (Zührî), Şalât, 39/391.

⁸ Mâlik, (Ka'nebî), Şalât, 39/215.

rivayetini salât kitabında bir sonraki hadiste ve menâsik bölümünde nakleder.¹

Sonuç itibariyle isnad birleştirmenin Ka'nebî'nin tasarrufuyla yapıldığını söyleyebiliriz.

- Safların düzeniyle ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî ve Süveyd nüshalarında Ebu'n-Nadr Sâlim – Mâlik b. Ebî Âmir el-Ensârî – Hz. Osman isnadıyla muttasıldır.² Farklılığın kaynağı olarak gördüğümüz Şeybânî ise bu rivayeti Ebû Süheyl b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Esbahî ve Ebu'n-Nadr – Mâlik b. Ebî Âmir el-Ensârî – Hz. Osman şeklinde iki isnadı birleştirerek³ rivayet etmiştir.
- Yolculukta oruçla ilgili maktû rivayet, Ebû Mus'ab ve Süveyd nüshalarında Sümeyy mevlâ Ebû Bekir b. Abdurrahman – Ebû Bekir b. Abdurrahman isnadıyla yer almaktadır.⁴ Ka'nebî ise Yahyâ b. Saîd ve Sümeyy Mevlâ Ebû Bekir b. Abdurrahman – Ebû Bekir b. Abdurrahman şeklinde iki isnadı birleştirerek nakletmektedir.⁵ Farklılığın Ka'nebî'den kaynaklanma ihtimali daha yüksek gözükmemektedir.
- Hatayla öldürmenin diyetiyle ilgili maktû rivayet, Ebû Mus'ab'da “عن ابن شِهَابٍ، ”وَعَنْ رَبِيعَةَ بْنِ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ وَبَلَّغَهُ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ أَنَّهُمْ كَانُوا يَقُولُونَ أَنَّ ابْنَ شِهَابٍ، ”وَسُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، وَرَبِيعَةَ بْنِ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، كَانُوا يَقُولُونَ” şeklinde rivayet etmiştir.⁷ Şeybânî ise bu rivayeti İbn Şihâb – Süleyman b. Yesâr şeklinde isnadı tek kişiden

¹ Mâlik, (Zührî), Şalât, 39/392; Menâsik, 72/1360; (Leysî), Şalât, 91/405, Menâsik, 66/1198; (Süveyd), Şalât, 36/123, Menâsik, 67/608.

² Mâlik, (Zührî), Cum'a, 52/441; (Leysî), Şalât, 61/275; (Ka'nebî), Şalât, 51/239; (Süveyd), Şalât, 51/139.

³ Mâlik, (Şeybânî), Şalât, 32/98.

⁴ Mâlik, (Zührî), Şıyâm, 8/797; (Süveyd), Şıyâm, 6/463.

⁵ Mâlik, (Ka'nebî), Şıyâm, 8/495.

⁶ Mâlik, (Zührî), 'Akl, 2/2233.

⁷ Mâlik, (Leysî), 'Akl, 4/2467.

aktarmıştır.¹ İsnad birleştirmeye ilgili farklılığın Şeybânî'den kaynaklanması muhtemeldir.

- Def-i hacet yaparken kıbleye yönelmemeye ilgili merfû rivayet, Şeybânî'de Yahyâ b. Saîd – Muhammed b. Yahyâ – Vâsi' b. Habbân – İbn Ömer – Hz. Peygamber isnadıyladır.² Bu rivayet, Yahyâ el-Leysî, Ebû Mus'ab, Süveyd ve Ka'nebî nüshalarında iki ayrı isnadla iki parça halinde nakledilmektedir.³ Netice itibariyle ihtilafın, Şeybânî'nin tasarrufundan kaynaklandığını söylemek daha doğrudur.

4. İsnadlardaki Diğer Önemli Farklılıklar

Muvatta' nüshaları arasında ittisal, kaynak ve isnad birleştirme açısından farklılıklar içeren rivayetleri geniş bir şekilde yukarıda incelemiştik. Burada ise bu üç başlık dışında isnadlar arasında tespit edilen 61 rivayetteki önemli farklılıklar incelenerek kaynağına temas edilmiştir.

- Hz. Peygamber'in abdest alışıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Şeybânî, İbn Bükeyr, Ka'nebî ve Süveyd nüshalarında Amr b. Yahyâ el-Mâzinî – Babası Yahyâ el-Mâzinî – Amr b. Yahyâ'nın Dedesi isnadıyladır.⁴ İbn Abdilber, bu rivayette Mâlik'ten gelen rivayetlerin ne lafzında ne de isnadında İbn Vehb'in *Muvatta'*ı hariç bir ihtilaf bulunmadığını ifade etmiştir. İbn Vehb'in *Muvatta'*ında Mâlik – Amr b. Yahyâ – Yahyâ el-Mâzinî – Abdullah b. Zeyd – Hz. Peygamber isnadıyla manen ihtisar edilerek nakledildiğini ve

¹ Mâlik, (Şeybânî), 'Akl, 2/667.

² Mâlik, (Şeybânî), Şalât, 83/277.

³ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 73/516, 84/562; (Leysî), Şalât, 108/468, 125/521; (Ka'nebî), Kıble, 68/285, 83/321; (Süveyd), Şalât, 67/164, 80/182; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 606-607/818.

⁴ Mâlik, (Zührî), Şalât, 1/43; (Leysî), Şalât, 9/32; (Şeybânî), Şalât, 2/5; (Ka'nebî), Şalât, 1/26; (Süveyd), Şalât, 1/23; (İbn Bükeyr), 11ab; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 475/600.

“ve hüve ceddü Amr b. Yahyâ” ifadesinin kullanılmadığını belirtmiştir.¹ Dâni ise, bu rivayetle ilgili herhangi bir farklılık zikretmemektedir.² İbn Abdilber’in burada bahsettiği eserin İbn Vehb’in kendi *Muvatta*’ı olma ihtimali yüksektir. Her halükarda ihtilafın kaynağının İbn Vehb olduğunu söylemek gerekir.

- Gece namazının faziletiyle ilgili merfû rivayet, Ebû Mus’ab, Yahyâ el-Leysî, Ka’nebî, İbn Bükeyr ve Süveyd nüshalarında Muhammed b. Münkedir – Sâid b. Cübeyr – Racul ‘indehü rıdan – Hz. Âişe – Hz. Peygamber şeklinde mübhemdir.³ Şeybanî ise rivayeti, seneden mübhem râviyi çıkartarak münkati’ nakletmiştir.⁴ İbn Abdilber’in tespitine göre mübhem bırakılan râvi Esved b. Yezid en-Nehaî’dir.⁵ Bu farklılığın Şeybânî’den kaynaklanması muhtemel gözükmemektedir.
- Müslümanlarla münafıklar arasındaki farkların beyan edildiği merfû rivayet, Ebû Mus’ab, İbn Bükeyr ve Süveyd nüshasında “عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ حَرْمَلَةَ الْأَسْلَمِيِّ عَنْ” şeklinde belağ sîgasıyla mürseldir.⁶ Yahyâ el-Leysî nüshasında isnad belağ kalıbı olmaksızın “عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ حَرْمَلَةَ الْأَسْلَمِيِّ” şeklinde yine mürsel nakledilmiştir.⁷ Ka’nebî ise bu rivayeti “عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ حَرْمَلَةَ أَنَّهُ بَلَّغَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ” isnadıyla belağ sîgasıyla münkati’ aktarmıştır.⁸ İbn Abdilber ve Dâni, rivayet ile ilgili herhangi bir ihtilaftan bahsetmemektedir.⁹ Netice itibariyle rivayette Saîd b. Müseyyeb’in

¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 20/113-114.

² Dâni, *el-İlmâ*, 3/19-20.

³ Mâlik, (Zührî), *Şalât*, 19/285; (Leysî), *Şalât*, 71/307; (Ka’nebî), *Şalât*, 17/153; (Süveyd), *Şalât*, 15/98; (İbn Bükeyr), 56ab; Cevherî, *Müsnedü’l-Muvatta*, 227/237.

⁴ Mâlik, (Şeybânî), *Şalât*, 46/167.

⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 12/262.

⁶ Mâlik, (Zührî), *Şalât*, 24/326; (Süveyd), *Şalât*, 21/105; (İbn Bükeyr), 63b.

⁷ Mâlik, (Leysî), *Şalât*, 77/345.

⁸ Mâlik, (Ka’nebî), *Şalât*, 22/176.

⁹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 20/10; Dâni, *el-İlmâ*, 5/202.

zikredilmemesinin Ka'nebî'den sonraki râvilerden kaynaklanması daha muhtemel gözükmetedir.

- Hz. Peygamber'in oturarak namaz kılmasıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî, İbn Bükeyr, Süveyd ve diğer nüshalarda Abdullah b. Yezîd ve Ebu'n-Nadr – Ebû Seleme b. Abdurrahman – Hz. Âişe – Hz. Peygamber isnadıyladır.¹ İbn Abdilber, Ubeydullah b. Yahyâ'nın, babası Yahyâ el-Leysî'den Abdullah b. Yezîd – Ebu'n-Nadr şeklinde atıf vâvını düşürerek nakletmesinin çok açık bir vehim olduğunu ifade etmiştir. Bu konuda diğer râviler nezdinde bir ihtilaf bulunmamaktadır.² Dâni ve Huşenî de Yahyâ el-Leysî'nin atıf vâvını düşürmesinin vehim olduğu görüşündedir.³ Netice itibariyle ihtilafın, Yahyâ el-Leysî'nin hatasından kaynaklandığı görülmektedir.
- Namaz kılanın önünden geçmeyle ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Şeybânî, Ka'nebî, İbn Bükeyr ve Süveyd nüshasında Zeyd b. Eslem – Abdurrahman b. Ebî Saîd el-Hudrî – Ebû Saîd el-Hudrî – Hz. Peygamber isnadıyla müsneddirdir.⁴ Cevherî'nin naklettiğine göre İbn Vehb, nüshasında Abdurrahman b. Ebî Saîd el-Hudrî yerine isnada Atâ b. Yesâr'ı yerleştirmiştir. Nesâî, Atâ b. Yesâr ismini isnada yerleştirmenin hatalı olduğunu ifade ettikten sonra İbn Vehb dışındakilerde Abdurrahman b. Ebî Saîd şeklinde yer aldığını kaydetmiştir.⁵ Netice itibariyle ihtilafın kaynağının İbn Vehb'in hatası olduğu anlaşılmaktadır.

¹ Mâlik, (Zührî), Şalât, 28/344; (Leysî), Şalât, 82/365; (Ka'nebî), Şalât, 27/190; (Süveyd), Şalât, 25/111; (İbn Bükeyr), 67b; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 348/384.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 21/165.

³ Dâni, *el-İmâ'*, 4/89; Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 351.

⁴ Mâlik, (Zührî), Şalât, 44/408; (Leysî), Şalât, 95/421; (Şeybânî), Şalât, 81/273; (Ka'nebî), Şalât, 44/223; (Süveyd), Şalât, 41/128; (İbn Bükeyr), 74b; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 320/352.

⁵ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 315/346; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 4/185-186.

- Müslümanın Cuma ve diğer günler için iki elbise edinmesiyle ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî, İbn Bükeyr, Süveyd ve *Muvatta'* râvilerinin çoğunluğunda “عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ” isnadıyladır. İbn Vehb ise bu rivayeti, Mâlik'ten Yahyâ b. Saîd ve Rebîa b. Ebî Abdurrahman – Hz. Peygamber isnadıyla diğerlerinden farklı bir şekilde nakletmiştir.¹
- Hz. Peygamber'in Kubâ'ya yürüyerek veya binek üzerinde gidişiyle ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Şeybânî ve Süveyd nüshasında Abdullah b. Dînâr – Abdullah b. Ömer – Hz. Peygamber isnadıyladır.² Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî ve Abdullah b. Vehb ise aynı rivayeti Abdullah b. Dînâr yerine Nâfi'yi koyarak aktarır.³ İbn Abdilber, bu rivayetin Ka'nebî'nin naklettiği üzere hem Nâfi' hem de Abdullah b. Dînâr kanalıyla sahih olduğunu delilleriyle izah eder.⁴ Elimizdeki nüshada Ka'nebî'nin Abdullah b. Dînâr'dan gelen rivayeti yoktur.⁵ Ka'nebî'nin Abdullah b. Dînâr'dan gelen bir rivayetine işaret etmeyen Cevherî'ye göre diğerlerinde rivayet, Abdullah b. Dînâr'dan rivayet edilmektedir.⁶ Dînâr ise *Muvatta'* râvilerinin cumhurunda Abdullah b. Dînâr'dan rivayet edildiğini ifade etmektedir.⁷ Netice itibarıyla isnadlardaki farklılığın asıl sebebinin Mâlik kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır.
- Evimle minberim arası cennet bahçesidir şeklindeki merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr, Ka'nebî ve Süveyd nüshasında Hubeyb

¹ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 60/465; (Leysî), Şalât, 67/292; (Ka'nebî), Şalât, 58/253; (Süveyd), Şalât, 58/147; (İbn Bükeyr), 80b; Dînâr, *el-İmâ'*, 5/246; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 24/34; a.mlf., *et-Tekassî*, 472.

² Mâlik, (Zührî), Cum'a, 84/553; (Şeybânî), Câmî', 1/925; (Süveyd), Şalât, 80/179.

³ Mâlik, (Leysî), Şalât, 108/461; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 513/654; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 13/261; a.mlf., *et-Tekassî*, 219.

⁴ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 13/261-262.

⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 13/261

⁶ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 513/654;

⁷ Dînâr, *el-İmâ'*, 2/378.

b. Abdurrahman – Hafs b. Âsım – Ebû Hüreyre veya Ebû Saîd el-Hudrî – Hz. Peygamber senediyle şüphe izhar edilerek nakledilmiştir.¹ İbn Abdilber, bu rivayetin Ma'n b. İsa, Ravh b. Ubade ve Abdurrahman b. Mehdî nüshalarında Ebû Hüreyre ve Ebû Saîd el-Hudrî şeklinde birlikte rivayet edildiği tespitini yapar.² Netice itibariyle buradaki ihtilafın kaynağı olarak Mâlik'in farklı nakli gösterilebilir.

- Abdest bozarken kıbleye dönmeyle ilgili merfû rivayet, Yahyâ el-Leysî nüshasında Nâfi' – Ensardan bir adam– Hz. Peygamber isnadıyladır.³ Ebû Mus'ab, Ka'nebî, Süveyd b. Saîd, İbnü'l-Kâsım, bazı ihtilaflar olmakla birlikte İbn Bükeyr ve çoğunluk *Muvatta'* râvisinde Nâfi' – Ensardan bir adam – Babası – Hz. Peygamber isnadıyla yer almaktadır. İbn Abdilber ve Dârekutnî de doğru olanın “عن أبيه” ziyadesinin yer aldığı isnad olduğu görüşündedir.⁴ Dâni, Yahyâ el-Leysî'den gelen bazı tariklerde “أن الرجل سمع رسول الله” şeklinde olduğunu zikretmiştir.⁵ İhtilafın kaynağının Yahyâ el-Leysî olması daha muhtemel gözükmemektedir.
- Allah'ın Kıyamet gününde gölgelendireceği yedi grup insanın sayıldığı merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr, Süveyd ve Ka'nebî nüshasında Hubeyb b. Abdurrahman – Hafs b. Âsım – Ebû Saîd el-Hudrî veya Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber şeklinde şüpheyile nakledilmiştir.⁶ İbn Abdilber

¹ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 74/518; (Leysî), Şalât, 128/528; (Ka'nebî), Kıble, 72/291; (Süveyd), Şalât, 71/168; (İbn Bükeyr), 87a; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 300/324

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 2/285; a.mlf., *et-Tekassî*, 54.

³ Mâlik, (Leysî), Şalât, 124/520.

⁴ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 70/508; (Ka'nebî), Kıble, 67/284; (Süveyd), Şalât, 67/164; (İbn Bükeyr), 86a; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 550/727; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 16/125; Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 351; Dâni, *el-İmâ'*, 3/577.

⁵ Dâni, *el-İmâ'*, 3/577.

⁶ Mâlik, (Zührî), Câmî, 45/2005; (Leysî), Câmî, 47/2742; (Süveyd), Câmî, 8/653; (İbn Bükeyr), 392b; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 298/325.

ve Dâni'ye göre rivayet, Mus'ab ez-Zübeyrî ve Mûsâ b. Târik rivayeti hariç bütün *Muvatta'* nüshalarında şüpheyle nakledilmiştir. Mus'ab ez-Zübeyrî ise Ebû Hüreyre ve Ebû Saîd'den birlikte nakletmiştir.¹ Farklılığın Mus'ab'dan kaynaklanma ihtimali daha yüksek gözükmemektedir.

- Sağ elle yeme hakkındaki merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Şeybanî ve Ka'nebî'de İbn Şihâb – Ebû Bekir b. Ubeydullah – (dedesi) Abdullah b. Ömer – Hz. Peygamber isnadıyladır.² İbn Bükeyr nüshasında isnad, değişikliğe uğrayarak İbn Şihâb – Ebû Bekir b. Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer – Babası – Abdullah b. Ömer – Hz. Peygamber şeklinde yer almıştır.³ İbn Bükeyr'e Mâlik'in ashabı içerisinde mütâbi' bir nakilde bulunan kimse yoktur.⁴ Dolayısıyla bu rivayette teferrüd eden İbn Bükeyr, Dâni'nin dediği gibi hatalı nakilden sorumludur.⁵
- Benî Muaviye bölgesinde Hz. Peygamber'in yaptığı dualarla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr, İbn Vehb, Ma'n b. İsâ ile İbnü'l-Kâsım ve Ka'nebî'nin bazı tariklerinde Abdullah b. Abdullah b. Câbir b. Atîk – Abdullah b. Ömer – Hz. Peygamber isnadıyla müsneddîr. Buhârî, Abdullah'ın İbn Ömer'den semâsı bulunduğunu söyleyerek ittisali teyid eder.⁶ Ka'nebî, Süveyd ve Abdullah b. Yûsuf et-Tinnîsî nüshalarında ise Abdullah b. Abdullah b. Câbir b. Atîk – Câbir b. Atîk – Abdullah b. Ömer – Hz. Peygamber

¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 2/280; Dâni, *el-İlmâ'*, 3/267.

² Mâlik, (Zührî), *Câmi'*, 24/1931; (Şeybânî), *Siyer*, 14/883; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 204-205/215.

³ Mâlik, (İbn Bükeyr), 397b; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 204/215; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 11/110-111.

⁴ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 11/109-110; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yahyâ b. Ahmed İbnü'l-Hazzâ et-Temîmî el-Kurtubî, *et-Ta'rif bi-men zükire fî el-Muvaṭṭa' mine'n-nisâ' ve'r-ricâl*, thk. Muhammed İzzüddîn el-İdrîsî (Mağrib: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnî'l-İslâmiyye, t.y.), 3/680.

⁵ Dâni, *el-İlmâ'*, 2/358

⁶ Mâlik, (Zührî), *Cum'a*, 97/624; (Leysî), *Şalât*, 137/575; (İbn Bükeyr), 100ab; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 19/194-195; a.mlf., *et-Tekassî*, 299; Dâni, *el-İlmâ'*, 2/489.

isnadiyla müsnedir.¹ Bazı rivayetlerinde İbnü'l-Kāsım ise Abdullah b. Abdullah b. Câbir b. Atîk – Atîk b. Hars b. Atîk – Abdullah b. Ömer – Hz. Peygamber isnadiyla rivayet edilir.² Ka'nebî'nin bazı rivayetlerinde Câbir b. Atîk'in yer almadığını kaydeden İbn Abdilber, bu farklı isnadlardan en doğrusunun Yahyâ el-Leysî'ninki olduğunu söyler.³ Dâni, Yahyâ el-Leysî'nin râvilerinden İbn Vaddâh'ın Abdullah ile Abdullah b. Ömer arasına Atîk b. Harîs'i ekleyerek hataya düştüğünü söylemiştir.⁴ Netice itibariyle bu farklılığın bir kısmının sonraki râvilerden, bir kısmının ise Mâlik'ten kaynaklandığı söylenebilir.

- Madenlerin zekâtıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr, Süveyd ve Ka'nebî nüshasında Rebîa b. Ebî Abdurrahman – ğayru vâhid min ulemâihim – Hz. Peygamber isnadıyladır.⁵ Yahyâ el-Leysî nüshasında Ebû Mus'ab senedine benzer şekilde “غَيْرَ وَاحِدٍ مِنْ عِلْمَانِهِمْ” yerine “غَيْرَ وَاحِدٍ” kelimeleri yer alır.⁶ Şeybânî nüshasında isnad “رَبِيعَةُ بْنُ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، وَغَيْرُهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ” şeklinde farklılaşır.⁷ Dâni, İbn Vaddâh'ın Yahyâ el-Leysî'nin isnadını diğer *Muvatta'* râvileri gibi “وعن غير واحد” şeklinde atıf vâvıyla naklettiğini kaydetmiştir. O, İbn Vehb'in de “عن ربعة وغيره” lafızlarıyla rivayet ettiğini belirtmiştir.⁸ Netice itibariyle farklılığın asıl sebebinin Mâlik'in tasarruflarından kaynaklandığı düşünülmektedir.

- İtikafıla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr, Ka'nebî ve Süveyd

¹ Mâlik, (Ka'nebî), Kible, 96/365; (Süveyd), Şalât, 92/204; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 399/450; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 19/194-195; Dâni, *el-İmâ'*, 4/376.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 19/194-195.

³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 19/194-195.

⁴ Dâni, *el-İmâ'*, 2/490; İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 299

⁵ Mâlik, (Zührî), Zekât, 2/651; (Ka'nebî), Zekât, 3/381; (Süveyd), Zekât, 1/209; (İbn Bükeyr), 103a.

⁶ Mâlik, (Leysî), Zekât, 3/668; Dâni, *el-İmâ'*, 4/518-519.

⁷ Mâlik, (Şeybânî), Zekât, 9/339;

⁸ Dâni, *el-İmâ'*, 4/518-519.

nüshalarında Yahyâ b. Saîd – Amre bt. Abdurrahman – Hz. Peygamber isnadıyla mürseldir.¹ Yahyâ el-Leysî bu rivayetin isnadından Yahyâ b. Saîd'i çıkartıp İbn Şihâb ez-Zührî'yi ekleyerek verir.² İbn Abdilber'e göre Yahyâ el-Leysî'nin Mâlik'ten işitmediği veya şüphe ettiği, Şebtûn diye maruf Ziyâd b. Abdurrahman el-Kurtubî aracılığıyla ondan aldıkları arasında yer alan bu rivayetin İbn Şihâb - Amre bt. Abdurrahman isnadıyla nakledilmesi mütâbî'i bulunmayan açık ve aşırı bir hatadır. Rivayetdeki hatanın Şebtûn'dan mı yoksa Yahyâ el-Leysî'den mi kaynaklandığı ise açık değildir. Bu rivayet *Muvatta*'ın tüm nüshalarında Yahyâ b. Saîd aracılığıyla gelmektedir. Rivayetin ne Mâlik'ten ne de İbn Şihâb'ın ashabındaki diğer râvilerden İbn Şihâb – Amre bt. Abdurrahman şeklinde isnadı bilinmemektedir.³ Dâni de benzer şekilde hatanın Yahyâ el-Leysî'den kaynaklandığını ve diğer *Muvatta*' râvilerinin ona mutabaat etmediğini kaydetmiştir.⁴ Netice itibariyle hatanın Yahyâ el-Leysî'den veya Şebtûn'dan kaynaklanması muhtemel gözükmemektedir.

- Öldürülen kişinin üzerindeki ganimetle ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab ve İbn Bükeyr'de Yahyâ b. Saîd – Ömer b. Kesîr b. Eflah – Ebû Muhammed Mevlâ Katâde el-Ensârî es-Sülemî – Ebû Katâde b. Rib'î el-Ensârî – Hz. Peygamber isnadıyla yer alır.⁵ Yahyâ el-Leysî nüshasında Ömer b. Kesîr yerine Amr b. Kesîr b. Eflah vardır.⁶ Ka'nebî'de isnad Yahyâ b. Saîd – Hamza b. Kesîr b. Eflah – Babası – Ebû Muhammed Nâfi' Mevlâ Ebû Katâde – Ebû Katâde –

¹ Mâlik, (Zührî), İ'tikâf, 26/876; (Ka'nebî), İ'tikâf, 2/551; (Süveyd), İ'tikâf, 0/449; (İbn Bükeyr), 128b, 129a; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 11/189.

² Mâlik, (Leysî), İ'tikâf, 4/880; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 11/189; Dâni, *el-İmâ'*, 5/169.

³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 11/188-190.

⁴ Dâni, *el-İmâ'*, 5/168-169.

⁵ Mâlik, (Zührî), Cihâd, 16/940; (İbn Bükeyr), 200b.

⁶ Mâlik, (Leysî), Cihâd, 10/1311.

Hız. Peygamber şeklinedir.¹ İbn Abdilber ve Dâni, Mâlik'ten gelen rivayetlerde doğru olanın Ömer b. Kesir olduğunu, İbn Uyeyne gibi Yahyâ b. Saîd'den rivayet eden herkesin de bu şekilde naklettiğini söylemiştir.² Dolayısıyla ihtilafın Ka'nebî'den kaynaklanma ihtimali ağır basmaktadır.

- Allah yolunda öldürölenin kul hakkı dışındaki günahlarının bağışlanacağından bahseden merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım, İbn Bükeyr ve çoğunluk *Muvatta'* râvisi tarafından Yahyâ b. Saîd – Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî – Abdullah b. Ebî Katâde el-Ensârî – Babası – Hız. Peygamber isnadıyladır.³ Ka'nebî ve Ma'n b. İsâ nüshalarında Yahyâ b. Saîd ismine yer verilmeden sened nakledilir.⁴ Cevherî, diğer nüshalarda Yahyâ b. Saîd'in zikredildiğini haber verir.⁵ Dârekutnî'ye göre de Yahyâ b. Saîd'in zikredilmesi daha sahihtir.⁶ Mâlik, hem Yahyâ b. Saîd'den hem Saîd b. Ebî Saîd'den rivayette bulunduğu için İbn Abdilber'in dediği gibi önce Yahyâ b. Saîd'den sonra Saîd b. Ebî Saîd'den işitmesi mümkündür.⁷ Yani rivayet farkının İbn Abdilber'in de ifade ettiği gibi Mâlik'in farklı naklinden kaynaklanması muhtemeldir.
- Ölüünün, yakınlarının ağlaması sebebiyle azap görmesi hakkındaki merfû rivayet, Yahyâ el-Leysî, şeybânî, İbn Bükeyr ve Süveyd nüshasında Abdullah b. Ebî Bekir – Babası Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm – Amre bt. Abdurrahman – Hız. Âişe – Hız. Peygamber isnadıyla müsneddir.⁸ Aynı rivayet

¹ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 601/812.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 23/243; a.mlf., *et-Tekassî*, 742; Dâni, *el-İmâ'*, 5/208-209.

³ Mâlik, (Zührî), Cihâd, 13/933; (Leysî), Cihâd, 14/1328; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 23/231; a.mlf., *et-Tekassî*, 453.

⁴ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 598/808; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 23/231; Dâni, *el-İmâ'*, 3/210.

⁵ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 598/808.

⁶ Dâni, *el-İmâ'*, 3/210.

⁷ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 23/231-232; a.mlf., *et-Tekassî*, 453.

⁸ Mâlik, (Leysî), Cenâ'iz, 12/630; (şeybânî), Cenâ'iz, 11/320; (Süveyd), Cenâ'iz, 7/407; (İbn

Ebû Mus'ab'da Ebû Bekir b. Muhammed zikredilmeksizin yine müsned nakledilmektedir.¹ Dârekutnî'nin dediği gibi Abdullah b. Ebî Bekir, bu rivayeti hem babasından hem de babasının teyzesinden duymuşa benzemektedir.² İbn Abdilber ve Cevherî, Ka'nebî'nin bu rivayete *Muvatta*'da yer vermediğini, aksine onu *ez-Ziyâdât*'ında naklettiğini kaydeder.³ İsnaddaki farklılığın kaynağı olarak Ebû Mus'ab gözükmektedir.

- İhramlı kimsenin başını yıkamasıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Şeybânî, Ka'nebî, Süveyd, İbn Bükeyr, İbn Vehb ile Yahyâ el-Leysî hariç bütün *Muvatta*' nüshalarında Zeyd b. Eslem – İbrahim b. Abdullah b. Huneyn – Babası (Abdullah b. Huneyn) – Ebû Eyyûb el-Ensârî – Hz. Peygamber isnadıyla müsneddir.⁴ Yahyâ el-Leysî ise bu rivayeti Zeyd b. Eslem – Nâfi' – İbrahim b. Abdullah b. Huneyn – Babası (Abdullah b. Huneyn) – Ebû Eyyûb el-Ensârî – Hz. Peygamber isnadıyla münkatı' nakleder.⁵ İbn Abdilber, Yahyâ el-Leysî'nin Zeyd b. Eslem ile İbrahim b. Abdullah'ın arasına Nâfi''yi koymasının *Muvatta*' râvilerinin zikretmediği kesin bir hata olduğu görüşündedir. O, bu nedenle kendi şerhindeki Yahyâ isnadında Nâfi''yi zikretmemiş, İbn Vaddâh'ın ve bazı râvilerin yaptığı gibi çıkarmıştır.⁶ Dâni'ye göre de Yahyâ el-Leysî'nin Nâfi''yi zikretmesi, kendisinin tek kaldığı bir galattır.⁷ Huşenî de bu rivayetteki Nâfi'

Bükeyr), 136a.

¹ Mâlik, (Zührî), Cenâ'iz, 5/997.

² Dârekutnî, *el-İlel*, 14/407.

³ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*', 431/511; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 17/273.

⁴ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 2/1033; (Şeybânî), Menâsik, 15/420; (Ka'nebî), Menâsik, 2/563; (Süveyd), Menâsik, 2/484; (İbn Bükeyr), 137b; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*', 327/362; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 4/261; a.mlf., *et-Tekassî*, 82-83; Dâni, *el-İlmâ*', 3/143; Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ*', 352.

⁵ Mâlik, (Leysî), Menâsik, 2/901.

⁶ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 4/261; a.mlf., *et-Tekassî*, 82-83.

⁷ Dâni, *el-İlmâ*', 3/143.

ziyadesinin Yahyâ el-Leysî'nin vehmi olduğu görüşündedir.¹ Dolayısıyla bu ziyadenin Yahyâ el-Leysî'nin hatasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

- Hacda kesilen hedy kurbanıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr ve Süveyd nüshasında Abdullah b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm – Hz. Peygamber isnadıyla sahâbî râvisi olmadan mürsel nakledilmektedir.² Yahyâ el-Leysî senedde Mâlik ile Abdullah b. Ebî Bekir arasına Nâfi'yi zikretmiştir.³ İbn Abdilber'e göre senedde Nâfi'nin zikredilmesi, Yahyâ el-Leysî'nin yaptığı açık bir hata olup, ona hiçbir *Muvatta'* râvisi eşlik etmemiştir.⁴ Nâfi'nin bu isnada eklenmesini Yahyâ el-Leysî'nin tek kaldığı bir vehim ve galat olarak değerlendiren Dâni'ye göre doğrusu Mâlik'in şeyhi Abdullah b. Ebî Bekir'den vasıtasız olarak nakletmesidir. Zaten İbn Vaddâh da kitabında Nâfi'yi silerek isnadı düzeltmiştir.⁵ Netice itibariyle isnaddaki farklılığın asıl kaynağı Yahyâ el-Leysî'nin yaptığı hatadır.
- Başkasının istediği kıza talip olmaktan bahseden merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr, Süveyd ve Ka'nebî'de Muhammed b. Yahyâ b. Habbân – Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber isnadıyla muttasıldır.⁶ Şeybânî'de Mâlik ile Muhammed b. Yahyâ arasına Yahyâ b. Saîd eklenerek yine muttasıl nakledilmiştir.⁷ Zira Mâlik, şeyhi Muhammed b. Yahyâ'dan doğrudan rivayette bulunduğu gibi Yahyâ b. Saîd aracılığıyla da rivayet etmiştir.⁸ Dâni, bu rivayetin *Muvatta'*da doğrudan

¹ Huşenî, *Aḥbârü'l-fuḳahâ'*, 352.

² Mâlik, (Zührî), Menâsik, 37/1199; (Süveyd), Menâsik, 24/522; (İbn Bükeyr), 148a.

³ Mâlik, (Leysî), Menâsik, 45/1105.

⁴ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 4/261; a.mlf., *et-Tekassî*, 292.

⁵ Dâni, *el-İmâ'*, 5/31.

⁶ Mâlik, (Zührî), Nikâh, 1/1466; (Leysî), Nikâh, 1/1489; (İbn Bükeyr), 256a; (Süveyd), Nikâh, 1/315; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 240/256; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 13/19.

⁷ Mâlik, (Şeybânî), Nikâh, 4/528.

⁸ Dâni, *el-İmâ'*, 3/410.

Muhammed b. Yahyâ'dan rivayet edildiğini kaydetmiştir. Onun tespitine göre, bu rivayet *Muvatta'* dışında Mâlik – Yahyâ b. Saîd – Muhammed b. Yahyâ ile Mâlik – Amr b. Yahyâ – Muhammed b. Yahyâ isnadlarıyla da nakledilmiştir.¹ Netice itibariyle isnada Yahyâ b. Saîd'i ekleyen Şeybânî olduğu söylenebilir.

- Güzel ahlakla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Süveyd, Ma'n b. Îsâ, İbnü'l-Kâsım ve İbn Bükeyr'de Yahyâ b. Saîd – Muâz b. Cebel – Hz. Peygamber isnadıyla; Yahyâ el-Leysî, İbn Vehb ve Ka'nebî'de ise Muâz b. Cebel – Hz. Peygamber isnadıyla münkatı'dır. Yahyâ b. Saîd'in yer aldığı isnadı İbn Abdilber, münkatı'; Dâî ise maktû, garib olarak nitelemiştir. İbn Abdilber'e göre bu rivayetin müsned bir isnadı yoktur. Ayrıca onun rivayetine göre Yahyâ el-Leysî'nin isnadı "*ennehü belağahü*" şeklinde başlamaktadır. Dârekutnî, belağ tarzı isnada İbn Vehb ve Ka'nebî'yi de eklemektedir.² Netice itibariyle isnaddaki farklılığın Mâlik'ten kaynaklı nedenleri olduğu anlaşılmaktadır.
- İstîzan hadisi diye meşhur merfû rivayet, Ebû Mus'ab ez-Zührî'de Rebîa b. Ebî Abdurrahman ve ğayru vâhid min ulemâihim – Ebû Mûsâ el-Eş'arî – Hz. Peygamber isnadıyla münkatı'dır.³ Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr ve Süveyd ise Rebîa b. Ebî Abdurrahman – ğayru vâhid min ulemâihim – Ebû Mûsâ el-Eş'arî – Hz. Peygamber isnadıyla yine münkatı' nakletmiştir.⁴ Dâî, rivayetin isnadını Yahyâ el-Leysî'ninki gibi verir. İbn Vaddâh, Yahyâ el-Leysî nüshasında "*ğayru vâhid*" ifadesinin başına vâv harfi ilave ederek Ebû Mus'ab gibi rivayet etmiştir.⁵ Bu bilgilerden hareketle isnaddaki asıl farklılığın Ebû Mus'ab'dan

¹ Dâî, *el-Îmâ'*, 3/409-410.

² Mâlik, (Zührî), *Câmi'*, 10/1881; (Leysî), *Câmi'*, 10/2626; (Süveyd), *Câmi'*, 7/636; Dârekutnî, *Ehâdîsü'l-Muvatta'*, 121-122/636; Dâî, *el-Îmâ'*, 2/215; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 24/300; a.mlf., *et-Tekassî*, 504.

³ Mâlik, (Zührî), *Câmi'*, 51/2030; (Zührî-Te'sîl), *Câmi'*, 51/1512.

⁴ Mâlik, (Leysî), *Câmi'*, 53/2768; (Süveyd), *Câmi'*, 19/675; (İbn Bükeyr), 407b.

⁵ Dâî, *el-Îmâ'*, 3/194.

kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

- Ucu keskin dal parçasıyla kesilen hayvanın hükmü hakkındaki merfû rivayet, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr, İbn Ziyâd ve Şeybânî'de Zeyd b. Eslem – Atâ b. Yesâr – Hz. Peygamber isnadıyla; Ebû Mus'ab'da ise Zeyd b. Eslem – Hz. Peygamber isnadıyla münkatı'dır.¹ İbn Abdilber, bu rivayetin *Muvatta'* râvileri tarafından münkatı' olarak nakledildiğini beyan etmiştir.² İbn Abdilber ve Dâni eserlerinde isnadla ilgili bir farklılıktan bahsetmez.³ Buradan hareketle Atâ b. Yesâr'ın isnaddan çıkartılmasıyla oluşan ihtilafın kaynağının Ebû Mus'ab veya sonraki râvilerinin olması muhtemel gözükmemektedir.
- Altın satışıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî, Süveyd, İbn Bükeyr ve İbnü'l-Kâsım nüshasında Zeyd b. Eslem – Atâ b. Yesâr – Muâviye – Ebu'd-Derdâ – Hz. Peygamber isnadıyladır.⁴ Şeybânî nüshasında Zeyd b. Eslem – Atâ b. Yesâr veya Süleyman b. Yesâr – Muâviye – Ebu'd-Derdâ – Hz. Peygamber senediyle yer alır. Senedde şüphe ifade eden “أو سليمان بن يسار” ilavesi muhtemelen Şeybanî'nin hatasından veya hatırlayamamasından kaynaklanmaktadır.⁵
- Yas tutmayla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Mus'ab ez-Zübeyrî, İbnü'l-Mübârek es-Sûrî, İbn Bükeyr ve İbnü'l-Kâsım'dan Sahnûn kanalıyla gelen nüshada Nâfi' – Safiye bt. Ebî Ubeyd – Hz. Âişe ve Hz. Hafsa – Hz. Peygamber isnadıyla müsnedir.⁶ Kâbisî'nin İbnü'l-Kâsım muhtasarında

¹ Mâlik, (Leysî), Zebaih, 2/1405; (Zührî), Daḥâyâ, 8/2146; (Şeybânî), Daḥâyâ, 5/640; (İbn Ziyâd), Daḥâyâ, 46; (İbn Bükeyr), 185b.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 5/136.

³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 5/136; Dâni, *el-İmâ'*, 5/124.

⁴ Mâlik, (Zührî), Büyû', 15/2541; (Leysî), Büyû', 16/1848; (Süveyd), Büyû', 14/235; (İbnü'l-Kâsım), Büyû', 14/69; (İbn Bükeyr), 231ab; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 316-317/348; Dâni, *el-İmâ'*, 3/163.

⁵ Mâlik, (Şeybânî), Büyû', 0/818; Leknevî, *et-Ta'liku'l-mümecced*, 3/291.

⁶ Mâlik, (Zührî), Talâk, 34/1720; (Leysî), 35/1750; (İbn Bükeyr), 286b; Cevherî, *Müsnedü'l-*

”عن عائشة وعن حفصة“ şeklindedir.¹ Süveyd nüshasında sened, Hz. Âişe çıkarılarak Nâfi' – Safiye bt. Ebî Ubeyd – Hz. Hafsa – Hz. Peygamber şeklini almıştır.² Şeybânî ve İbn Vehb nüshasında Nâfi' – Safiye bt. Ebî Ubeyd – Hz. Âişe veya Hz. Hafsa veya her ikisinden – Hz. Peygamber isnadıyla şüpheyle verilir.³ Ka'nebî, İbn Vehb, İbn Ufeyr, Ma'n b. Îsâ, Abdullah b. Yûsuf et-Tinnîsî, bazı tariklerinde İbn Bükeyr ile Hâris b. Miskîn ve Muhammed b. Seleme yoluyla gelen nüshasında İbnü'l-Kâsım, Nâfi' – Safiye bt. Ebî Ubeyd – Hz. Âişe veya Hz. Hafsa – Hz. Peygamber isnadıyla yine şüpheyle verir.⁴ Huşenî, Yahyâ el-Leysî'nin Âişe ve Hafsa şeklinde rivayet ettiğini, İbn Vehb, Ka'nebî, İbn Bükeyr, Mutarrif ve diğer bütün râvilerin Âişe veya Hafsa şeklinde şek üzere naklettikleri tespitinde bulunmuştur.⁵ Her ne kadar Huşenî böyle bir tespitte bulursa da bütün bilgiler birlikte değerlendirildiğinde isnadla ilgili farklılıkların kaynağının Mâlik'e uzandığını söylemek daha doğrudur.

- Tâun hastalığı ile ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Süveyd ve Yahyâ en-Neysâbûrî nüshasında Muhammed b. Münkedir ve Ebu'n-Nadr Sâlim b. Ebî Ümeyye – Âmir b. Sa'd b. Ebî Vakkâs – Babası – Üsâme b. Zeyd – Hz. Peygamber isnadıyladır.⁶ İbn Bükeyr, Şeybânî, Ka'nebî ve Ma'n b. Îsâ nüshasında Muhammed b. Münkedir – Âmir b. Sa'd b. Ebî Vakkâs – Üsâme b. Zeyd – Hz. Peygamber şeklinde isnaddan Ebu'n-Nadr ve Sa'd b. Ebî Vakkâs çıkartılmıştır.⁷ Dârekutnî'ye göre ise bu rivayet, Ka'nebî'nin *Muvatta'*

Muvatta', 551/729; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 16/41; Dâni, *el-Îmâ'*, 4/138.

¹ Mâlik, (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 213/263.

² Mâlik, (Süveyd), *Ṭalâk*, 22/376.

³ Mâlik, (Şeybânî), *Ṭalâk*, 22/590; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 16/41; Dâni, *el-Îmâ'*, 4/138.

⁴ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 551/729; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 16/41; Dâni, *el-Îmâ'*, 4/138.

⁵ Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 354.

⁶ Mâlik, (Zührî), *Câmi'*, 7/1868; (Leysî), *Câmi'*, 7/2612; (Süveyd), *Câmi'*, 3/640; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 12/249-250

⁷ Mâlik, (Şeybânî), *Câmi'*, 18/955; (İbn Bükeyr), 389a; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 226/236; İbn

nüshasında yer almaz.¹ İbn Abdilber'e göre, bu rivayette Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın zikredilmesi için herhangi bir gerekçe yoktur, zira Âmir b. Sa'd'ın, zaten Üsâme b. Zeyd'den semâsı vardır.² Bu bilgiler ışığında ihtilafın, Mâlik'e dayanması kuvvetle muhtemel görülmektedir.

- Hz. Peygamber'in yasakladığı alışveriş çeşitleri ve giyim tarzıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr, Süveyd ve Ka'nebî'de Ebû'z-Zinâd – el-A'rec – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber isnadıyladır.³ Şeybânî bu rivayeti Yahyâ b. Saîd - Muhammed b. Yahyâ b. Habbân –el-A'rec – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber isnadıyla verir.⁴ İsnaddaki farklılığın Şeybânî'nin tasarruflarından kaynaklandığı düşünülmektedir.
- Keler etinin yenmesiyle ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab ve Süveyd'de İbn Şihâb – Ebû Ümâme b. Sehl b. Huneyf – Abdullah b. Abbas – Hz. Peygamber isnadıyladır.⁵ Yahyâ el-Leysî, Şeybânî, Ka'nebî, İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım ve Ma'n b. İsâ nüshasında İbn Şihâb – Ebû Ümâme b. Sehl b. Huneyf – Abdullah b. Abbas – Hâlid b. Velîd b. Muğîre – Hz. Peygamber isnadıyla yer almaktadır.⁶ İbn Bükeyr ise rivayeti isnadın sahâbî kısmını “عن ابن عباس وخالد بن وليد” şeklinde değiştirerek nakletmiştir.⁷ Bütün nüshalarda, hadiste geçen olayı İbn Abbas ve Hâlid b. Velîd Hz. Peygamber ile birlikte yaşamakta ve şahid

Abdilber, *et-Temhîd*, 12/250.

¹ Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 63-64/237.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 12/250.

³ Mâlik, (Zührî), *Câmi'*, 20/1922; (Leysî), *Câmi'*, 22/2662; (Süveyd), *Câmi'*, 29/692; (İbn Bükeyr), 395b; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 456/564.

⁴ Mâlik, (Şeybânî), *Câmi'*, 0/922.

⁵ Mâlik, (Zührî), *Câmi'*, 54/2037; (Süveyd), *Câmi'*, 41/736; Dâni, *el-İmâ'*, 2/151.

⁶ Mâlik, (Leysî), *Câmi'*, 56/2775; (Şeybânî), *Daḥâyâ*, 7/645; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 133/130; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 18-19/8; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 6/248. Dâni, *el-İmâ'*, 2/150

⁷ Mâlik, (İbn Bükeyr), 408b; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 6/248; Dâni, *el-İmâ'*, 2/151.

olmaktadır. Netice itibariyle farklılığın Mâlik'e dayanan sebeplerinin bulunması muhtemeldir.

- Haybete'd-dehr demeyi yasaklayan merfû rivayet, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr, Yahyâ el-Leysî ve Ka'nebî'de Ebû'z-Zinâd – el-A'rec – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber isnadıyla yer alır.¹ Süheyl b. Ebî Sâlih - Babası – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber senediyle nakleden Süveyd², ihtilafın kaynağı olarak gözükmektedir.
- Yeminden vazgeçmekle ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Şeybânî, İbn Vehb, İbn Bükeyr ve İbnü'l-Mübârek es-Sûrî nüshasında Mâlik - Süheyl b. Ebî Sâlih – Babası – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber isnadıyla nakledilir.³ Süveyd nüshasında ise Mâlik b. Süheyl b. Ebî Sâlih – Babası – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber isnadıdır.⁴ Bu nüshada yer alan hata, Süveyd veya sonraki râviler ile müstensihlerden kaynaklanmaktadır.
- Oruç tutmanın yasak olduğu teşrik günleriyle ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Süveyd b. Saîd, Ka'nebî, İbnü'l-Kâsım, İbn Vehb, İbn Bükeyr, Ma'n b. Âsâ, Şâfi ve diğer bazılarının nüshasında Yezîd b. Abdullah – Ebû Mürre – Amr b. el-Âs – Hz. Peygamber isnadıyla verilir. Bu rivayetlerde Ebû Mürre, olayı Abdullah b. Amr ile birlikte onun babasından işitmektedir.⁵ Yahyâ el-Leysî ve Şeybânî nüshasında Yezîd b. Abdullah – Ebû Mürre – Abdullah b. Amr b. el-Âs – Amr b. el-Âs – Hz. Peygamber isnadıyla nakledilmektedir.⁶ İsnada

¹ Mâlik, (Zührî), Câmi`, 67/2071; (Leysî), Câmi`, 71/2816; (İbn Bükeyr), 411b; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 458/570.

² Mâlik, (Süveyd), Câmi`, 54/760.

³ Mâlik, (Zührî), Nüzûr, 4/2201; (Leysî), 7/1373; (Şeybânî), Ferâiz, 12/753; (İbn Bükeyr), 193a; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 378/428.

⁴ Mâlik, (Süveyd), Nüzûr, 4/262.

⁵ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 24/1369; (Süveyd), Menâsik, 42/561; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 623/840; (İbn Bükeyr), 158a; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 23/67; a.mlf., *et-Tekassî*, 433.

⁶ Mâlik, (Leysî), Menâsik, 44/1104; (Şeybânî), Şiyâm, 15/371.

Abdullah b. Amr'ın eklenmesiyle ilgili farklılığın Mâlik'ten veya Yahyâ el-Leysî ile Şeybânî'den kaynaklanması muhtemel gözükmektedir.

- Hz. Peygamber'in şefaatiyle ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî, Süveyd, İbn Bükeyr ve çoğu *Muvatta'* râvisinde Ebû'z-Zinâd – el-A'rec – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber isnadıyladır. İbn Vehb'de ise İbn Şihâb ez-Zührî – Ebû Seleme – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber senediyle nakledilir. İbn Abdilber'in garip olarak değerlendirdiği isnadı nakleden İbn Vehb farklılığın kaynağı olarak gözükmektedir.¹
- Müminin bir midesini doyurmak için yediğini ifade eden merfû rivayet, Ebû Mus'ab, İbn Vehb, İbn Ufeyr, İbn Bükeyr ve Cevherî'nin kaydettiğine göre Yahyâ el-Leysî'de Nâfi' – İbn Ömer – Hz. Peygamber isnadıyla muhtasar nakledilir.² Cevherî'nin aktardığına göre İbnü'l-Kâsım, Ma'n b. İsâ, Ka'nebî ve Ebû Mus'ab ez-Zührî'de bu hadis yer almaz.³ İbn Abdilber, rivayetin bu isnadla İbnü'l-Kâsım, Ka'nebî, Ma'n b. İsâ, Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî'de bulunmadığını belirtir.⁴ Halbuki elimizdeki Ebû Mus'ab nüshasında bu rivayet bulunurken, Yahyâ nüshasında bu isnadla yer almaz. Dârekutnî'nin tespitine göre rivayet bu isnadla İbn Bükeyr ve İbn Vehb dışındaki *Muvatta'* ahabında yoktur.⁵ Dâni, İbn Vehb ve İbn Bükeyr'in yanı sıra İbn Ufeyr'de de bulunduğunu söyler.⁶ Dâni'nin dediğine göre Yahyâ el-Leysî ve diğer *Muvatta'* râvilerinde rivayet Ebû Hüreyre'den gelmektedir.⁷

¹ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 97/615; (Leysî), Şalât, 137/566; (Ka'nebî), Kıble, 96/358; (Süveyd), Şalât, 92/66; (İbn Bükeyr), 99a; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 443/533; Dâni, *el-İmâ'*, 3/374; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 19/62.

² Mâlik, (Zührî), Câmî, 26/1936; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 536/703.

³ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 536/703.

⁴ İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 538.

⁵ Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 103/524.

⁶ Dâni, *el-İmâ'*, 4/409.

⁷ Dâni, *el-İmâ'*, 4/409.

Bu rivayet ayrıca Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Süveyd b. Saîd ve Ka'nebî nüshasında Süheyl b. Ebî Sâlih – Babası – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber isnadıyla yer almaktadır.¹ İbn Abdilber, bu hadisin *Muvatta*'da İbn Ömer isnadı dışında, Ebü'z-Zinâd – el-A'rec – Ebû Hüreyre ve Süheyl b. Ebî Sâlih – Babası – Ebû Hüreyre olmak üzere iki isnadla daha yer aldığını söylemekte fakat nüsha ismi vermemektedir.² Elimizdeki nüshalarda bu rivayetin Ebü'z-Zinâd'dan gelen bir isnadı tespit edilememiştir. Netice itibariyle İbn Ömer isnadının birçok nüshada yer almaması ve diğer bilgiler değerlendirildiğinde ihtilafın kaynağı olarak ilk akla gelen Mâlik'in tercihleri, ikinci olarak ise bazı nüsha sahiplerinin onu *Muvatta*'ya dahil etmiş olmalarıdır.

- İnsanların şerrinden korunmakla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr ve bir grup *Muvatta*' râvisi tarafından “ حَدَّثَنَا مَالِكٌ؛ أَنَّهُ بَلَغَهُ عَنْ ”
عَنْ مَالِكٍ ... فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ”عَائِشَةَ“ senediyle nakledilmiştir.³ Bazı *Muvatta*' râvileri ise “ عَنْ مَالِكٍ ”
”عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ أَنَّهُ بَلَغَهُ عَنْ عَائِشَةَ” şeklinde Yahyâ b. Saîd ziyadesiyle rivayet etmiştir.⁴ Farklılığın Mâlik'e dayanan sebepleri olması muhtemel gözükmemektedir.
- Ölüm anında köle azadıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr ve Süveyd nüshasında ğayru vâhid – Hasen b. Ebi'l-Hasen el-Basrî ve Muhammed b. Sîrîn – Hz. Peygamber isnadıyla müphemdir.⁵ Yahyâ el-Leysî ve bir grup *Muvatta*' râvisi ise Yahyâ b. Saîd ve ğayru vâhid – Hasen b. Ebi'l-Hasen el-Basrî ve Muhammed b. Sîrîn – Hz. Peygamber şeklinde senede

¹ Mâlik, (Zührî), Câmî`, 26/1935; (Leysî), Câmî`, 28/2675; (Süveyd), Câmî`, 36/719; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*', 380-381/432; Dâni, *el-Îmâ*', 4/409;

² İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 538.

³ Mâlik, (Zührî), Câmî`, 10/1884; (Leysî), Câmî`, 10/2629; (İbn Bükeyr), 389a; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 24/260; a.mlf., *et-Tekassî*, 500-501; Dâni, *el-Îmâ*', 4/171.

⁴ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 24/260; a.mlf., *et-Tekassî*, 500-501; Dâni, *el-Îmâ*', 4/171.

⁵ Mâlik, (Zührî), 'Itk, 2/2720; (Leysî), 'Itk, 3/2244; (İbn Bükeyr), 291b.

Yahyâ b. Saîd'i ekleyerek nakleder.¹ Huşenî, Yahyâ el-Leysî'nin isnada Yahyâ b. Saîd ismini eklediğini söylemiştir.² İbn Abdilber, *Muvatta'* içinde olup olmadığını belirtmeksizin bir grubun da Mâlik'ten Yahyâ b. Saîd – ğayru vâhid – Hasan – İbn Sîrîn isnadıyla benzer şekilde munkati' naklettiğini kaydeder.³ Dâni, bu rivayetin Yahyâ b. Saîd ve ğayru vâhid – Hasen b. Ebi'l-Hasen ve Muhammed b. Sîrîn isnadıyla başında ve sonunda iki râviden nakledildiğini ve Yahyâ el-Leysî'den vehim eseri olarak iki yerde atıf vâvının düştüğünü söylemiştir. Dâni, Mâlik'ten nakleden bazı râvilerin ise Yahyâ b. Saîd'i hiç zikretmediğini söylemektedir.⁴ Netice itibariyle bu karışık durumun Yahyâ el-Leysî ve Mâlik'e dayanan sebepleri bulunması muhtemeldir.

- Recm ile ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Şeybânî nüshalarında Yakub b. Zeyd b. Talha – Babası Zeyd b. Talha – Abdullah b. Ebî Müleyke – Hz. Peygamber isnadıyla mürseldir.⁵ Beşşar Avvad'ın nüshalardaki ihtilaftan bahsetmemesine rağmen Ebû Mus'ab nüshasının Dâru't-Te'sîl baskısının muhakkikleri, nüshanın Şerefü'l-Melik ve Salarcenk'teki elyazmalarında Zeyd b. Talha b. Abdullah şeklinde yazdığını kaydetmişlerdir.⁶ İbn Abdilber ve Dâni'ye göre senede Abdullah b. Ebî Müleyke'yi ekleyen Yahyâ el-Leysî'dir.⁷ İbn Bükeyr'in İstanbul kütüphanesindeki yazmasında sened Yakub b. Zeyd – Abdullah b. Ebî Müleyke – Hz. Peygamber şeklinde olup, kırmızı kalemle araya "عن زيد بن طلحة"

¹ Mâlik, (Leysî), *Veşâyâ*, 8/2236; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 23/414; a.mlf., *et-Tekassî*, 468.

² Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 355.

³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 23/414; a.mlf., *et-Tekassî*, 468.

⁴ Dâni, *el-İmâ'*, 4/512.

⁵ Mâlik, (Zührî), *Hudûd*, 0/1759; (Leysî), *Hudûd*, 1/2378; (Şeybânî), *Hudûd*, 2/696.

⁶ Mâlik, (Zührî-Te'sîl), *Hudûd*, 0/1285.

⁷ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 24/126-127; a.mlf., *et-Tekassî*, 484-485; Dâni, *el-İmâ'*, 4/550-551, 5/39.

ismi yazılmıştır.¹ Ka'nebî, İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım, bazı tariklerinde İbn Bükeyr ve diğer râviler bu hadisi Yakub b. Zeyd – Babası Zeyd b. Talha b. Abdullah b. Ebî Müleyke – Hz. Peygamber isnadıyla, Zeyd'in dedesi tâbiînden olan Abdullah'ı çıkararak nakletmiştir. İbn Vehb rivayetindeki sened de Yakub b. Zeyd b. Talha – Babası şeklinde, Abdullah b. Ebî Müleyke'yi zikretmeden rivayet edilmiştir. Dâni ve İbn Abdilber'in dediğine göre doğrusu senedin Abdullah'sız tabiînden Zeyd b. Talha'ya dayanmasıdır.² Sonuç olarak ihtilafın asıl olarak Yahyâ el-Leysî ve Şeybanî'den kaynaklanan bir hata olması muhtemel gözükmemektedir.

- Tebük gazvesinde cemaatin Hz. Peygamber'i beklemeden namaza başlamalarıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab ve İbn Bükeyr nüshasında İbn Şihâb – Abbâd b. Ziyâd – Babası Muğîre b. Şu'be – Hz. Peygamber isnadıyladır.³ Ka'nebî, İbn Şihâb – Abbâd b. Ziyâd – Muğîre b. Şu'be – Hz. Peygamber şeklinde aktarmıştır.⁴ Yahyâ el-Leysî, İbn Şihâb – Abbâd b. Ziyâd – Babası – Muğîre b. Şu'be – Hz. Peygamber isnadıyla rivayet eder.⁵ İbn Abdilber ve diğer müelliflere göre Yahyâ el-Leysî “عن أبيه مغيرة” şeklinde nakletmiştir.⁶ Dâni ve İbn Abdilber, Yahyâ el-Leysî'nin “عن أبيه المغيرة بن شعبة” ifadesindeki “عن أبيه” kısmını diğer *Muvatta'* râvilerinde yer almayan bir vehim olarak değerlendirir.⁷ Buradan hareketle Yahyâ el-Leysî'nin isnadındaki “عن أبيه عن مغيرة” ifadesinin sonraki râvi veya müstensihlerden kaynaklı bir hata

¹ Mâlik, (İbn Bükeyr), 349ab.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 24/126-127; a.mlf., *et-Tekassî*, 484-485; Dâni, *el-İlmâ'*, 4/550-551, 5/39; Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, 4/224.

³ Mâlik, (Zührî), *Şalât*, 8/87; (İbn Bükeyr), 15b, 16a.

⁴ Mâlik, (Ka'nebî), *Şalât*, 7/47; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 216/225

⁵ Mâlik, (Leysî), *Şalât*, 16/79 Beşşar Avvad, tahkikinde “an ebîhi Muğire b. Şu'be” şeklinde hatayı düzelterek vermiştir. Biz elyazmasında yer aldığı şekilde vermeyi tercih ettik.

⁶ Dâni, *el-İlmâ'*, 2/243-242; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 11/119-120; a.mlf., *et-Tekassî*, 179-180.

⁷ Dâni, *el-İlmâ'*, 2/243-242; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 11/119-120; a.mlf., *et-Tekassî*, 179-180.

olduğu anlaşılmaktadır.

- Müslümanın kâfire varis olmayacağını bildiren merfû rivayet, Yahyâ el-Leysî, Şeybânî ve Ka'nebî nüshasında İbn Şihâb – Ali b. Hüseyin – Ömer b. Osman b. Affân – Üsâme b. Zeyd – Hz. Peygamber isnadıyladır.¹ Ebû Mus'ab, İbnü'l-Kâsım, Cevherî ve Dâni'nin şeyhi Ebû Ali el-Ceyyânî'ye göre Yahyâ el-Leysî nüshasında bu isim Amr b. Osman olarak verilmiştir.² İbn Bükeyr ise Amr veya Ömer b. Osman b. Affân şeklinde şüpheyile nakletmiştir.³ İbn Abdilber ve Dâni'ye göre Mâlik'ten sabit olarak gelen bu ismin Ömer b. Osman olduğu bilgisidir. Bununla birlikte rivayeti İbn Şihâb'dan rivayet eden diğer kişiler ismi Amr b. Osman olarak zikreder.⁴ Müslim, ikisinin Hz. Osman'ın oğlu olduğunu, fakat bu hadisin Ömer'den değil Amr'dan gelmiştir.⁵ Mâlik'in önceleri Ömer, sonradan çoğunluğa uyarak Amr şeklinde rivayet ettiği ve bu nedenle semâları müteahhir olan Yahyâ el-Leysî ve İbnü'l-Kâsım'da Amr şeklinde yer aldığı da söylenmiştir.⁶ Netice itibariyle isim ve isnad farkının Mâlik'e dayanan sebepleri olduğu anlaşılmaktadır.
- Ölmüş hayvanların derilerinden faydalanmayla ilgili merfû rivayet, Yahyâ el-Leysî, Şeybânî, Süveyd, Ka'nebî, İbn Bükeyr ve İbn Ziyâd nüshasında Yezîd b. Abdullah b. Kuseyt – Muhammed b. Abdurrahman b. Sevbân – Annesi – Hz. Âişe – Hz. Peygamber senediyledir.⁷ Muhammed b. Abdurrahman'ın annesinden değil babası Abdurrahman b. Sevbân'dan rivayet etmesiyle diğer

¹ Mâlik, (Zührî), Ferâiz, 14/3061; (Leysî), Ferâiz, 13/1475; (Şeybânî), Ferâiz, 3/728; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 199/210.

² Mâlik, (Zührî), Ferâiz, 14/3061; Dâni, *el-İmâ'*, 2/19-21

³ Mâlik, (İbn Bükeyr), 216b, 217a; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 11/160; Dâni, *el-İmâ'*, 2/19.

⁴ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 11/160; Dâni, *el-İmâ'*, 2/17.

⁵ Dâni, *el-İmâ'*, 2/18.

⁶ Dâni, *el-İmâ'*, 2/19-20.

⁷ Mâlik, (Leysî), Sayd, 6/1438; (Şeybânî), Nevâdir, 2/986; (Süveyd), Sayd, 3/416; (İbn Ziyâd), *Daḥâyâ*, no: 78; (İbn Bükeyr), 189a; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 619/837; Dâni, *el-İmâ'*, 4/140.

nüshalardan ayrılan Ebû Mus'ab¹ ihtilafın kaynağı olarak gözükmektedir.

- Evlerdeki yılanların öldürülmesiyle ilgili merfû rivayetin senedi, İbnü'l-Kâsım, İbn Ufeyr, Ka'nebî ve İbn Abdilber'in rivayetine göre Yahyâ el-Leysî'de Nâfi' – Ebû Lübâbe – Hz. Peygamber şeklindedir. İbn Vehb nüshasında Nâfi' – İbn Ömer – Ebû Lübâbe – Hz. Peygamber isnadıyla yer alır.² Sahih senedi Nâfi' – Ebû Lübâbe – Hz. Peygamber şeklinde belirten İbn Abdilber, Nâfi''nin bu hadisi hem İbn Ömer hem de Ebû Lübâbe'den işittiği görüşündedir.³ Netice itibariyle farklılığın İbn Vehb'den kaynaklandığı anlaşılmaktadır.
- Hayvanların verdiği zararlar, diyet ve rikazdaki zekât miktarıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr, Yahyâ el-Leysî, Şeybânî, Ka'nebî, İbn Vehb ve Mâlik'ten bu rivayeti nakleden râvilerin çoğunluğu tarafından İbn Şihâb – Saîd b. Müseyyeb ve Ebû Seleme b. Abdurrahman – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber isnadıyla yer almaktadır.⁴ İsmâil el-Kâdî, Ka'nebî'nin Ebû Seleme'yi zikretmeksizin İbn Şihâb – Saîd b. Müseyyeb – Ebû Hüreyre isnadıyla rivayet ettiğini söylemiştir.⁵ İbn Abdilber, Ali b. Abdülazîz ve diğerlerinin aracılığıyla gelen Ka'nebî rivayetinde ise İbn Şihâb – Saîd b. Müseyyeb ve Ebû Seleme b. Abdurrahman – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber senediyle geldiğini kaydetmiştir.⁶ Bu bilgilerden hareketle ihtilafın Ka'nebî'nin

¹ Mâlik, (Zührî), *Daḥâyâ*, 14/2181.

² Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 540/713; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 105/535; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 16/17-18; Elimizdeki tahkikli Yahyâ nüshasında, yılanlarla ilgili bu hadis Nâfi' – Sâibe – Hz. Peygamber isnadıyla yer almaktadır. Mâlik, (Leysî), *Câmi'*, 64/2797.

³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 16/17-18.

⁴ Mâlik, (Zührî), 'Aql, 26/2338; (Leysî), 'Aql, 18/2541; (Şeybânî), 'Aql, 9/677; (İbn Bükeyr), 340b; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 143/141; Ebû Mus'ab ez-Zührî ve Yahyâ el-Leysî aynı isnad ile rivayetin sadece "fî rikâzi'l-humus" kısmını zekât bahsinde tekrar etmiştir. Mâlik, (Zührî), *Zekât*, 3/654; (Leysî), *Zekât*, 4/671; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 7/19.

⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 7/19.

⁶ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 7/19-20.

sonraki râvilerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

- Namazın sünnetleriyle ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Ka'nebî nüshalarında Rebîa b. Ebî Abdurrahman – Abdullah b. Ömer senediyledir.¹ Süveyd ise Nâfi' – Rebîa b. Ebî Abdurrahman – Abdullah b. Ömer isnadıyla nakleder.² İsnada Nâfi'nin eklenmesinden Süveyd'in sorumlu olduğu söylenebilir.
- Def-i hacetle ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî'de Yahyâ b. Saîd – Muhammed b. Yahyâ b. Habbân – Amcası Vâsi' b. Habbân – Abdullah b. Ömer senediyledir.³ Ka'nebî'de rivayet, muhtemelen istinsah hatasıyla Yahyâ b. Saîd b. Muhammed – Amcası Vâsi' b. Habbân – Abdullah b. Ömer isnadıyla verilmiştir.⁴ Süveyd ise bu rivayeti Muhammed b. Yahyâ b. Habbân – Amcası Vâsi' – Abdullah b. Ömer şeklinde farklı bir senedle nakletmiştir.⁵ İsnaddaki ilk hatanın Ka'nebî veya râvilerinden, ikincisinin ise Süveyd'den kaynaklanması muhtemel gözükmektedir.
- Talâkla ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî'de İbn Şihâb – Saîd b. Müseyyeb ve Humeyd b. Abdurrahman b. Avf ve Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe ve Süleymân b. Yesâr'ın hepsinden – Ebû Hüreyre – Hz. Ömer isnadıyla muttasıldır.⁶ Süveyd'de Ebû Hüreyre zikredilmeden İbn Şihâb – Saîd b. Müseyyeb ve Humeyd b. Abdurrahman b. Avf ve Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe ve Süleymân b. Yesâr'ın hepsi – Hz. Ömer senediyle verilmiştir.⁷ Şeybânî nüshasında ise İbn Şihâb – Süleymân b. Yesâr ve Saîd

¹ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 84/558; (Leysî), Şalât, 108/465; (Ka'nebî), Kible, 83/318.

² Mâlik, (Süveyd), Şalât, 80/181.

³ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 84/562; (Leysî), Şalât, 108/468.

⁴ Mâlik, (Ka'nebî), Kible, 83/321.

⁵ Mâlik, (Süveyd), Şalât, 80/182.

⁶ Mâlik, (Zührî), Talâk, 29/1694; (Leysî), Talâk, 29/1718.

⁷ Mâlik, (Süveyd), Talâk, 19/365.

b. Müseyyeb – Ebû Hüreyre – Hz. Ömer isnadıyla yine muttasıl fakat öncekine nazaran daha kısa bir senedle aktarılmıştır.¹ İsnaddaki bu ihtisarin Şeybânî'nin tasarruflarından kaynaklandığı düşünülmektedir.

- Hz. Ömer'in, Yahudi, Hristiyan ve Mecusilerin Medine'de üç günden fazla kalmalarına izin vermemesiyle ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab ve İbn Bükeyr'de Nâfi' – Eslem – Hz. Ömer; Süveyd'de Eslem – Hz. Ömer; Şeybânî'de Nâfi' – İbn Ömer – Hz. Ömer senediyle verilmiştir.² Eslem'in yerine İbn Ömer'in zikredilmesinin Şeybânî'nin tasarruflarına dayandığı düşünülmektedir.
- Kocasını ölen hamile kadının iddetiyle ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Süveyd nüshasında Nâfi' – İbn Ömer – Hz. Ömer senediyledir.³ Şeybânî ise İbn Şihâb ez-Zührî – İbn Ömer – Hz. Ömer isnadıyla nakleder.⁴ Bu rivayet Abdürrezzâk'ın *el-Musannef*inde de Nâfi' – İbn Ömer – Hz. Ömer senediyle rivayet edilmiştir. Bu kaynakta İbn Şihâb'dan gelen rivayetin isnadı ise Sâlim – İbn Ömer – Hz. Ömer şeklindedir.⁵ İbn Şihâb'ın doğrudan İbn Ömer'den rivayet ettiği hadislerin sayısı İclî'ye göre üç, Ma'mer'e göre iki ile sınırlıdır.⁶ Netice itibariyle Şeybânî'nin isnadları karıştırarak yanlış nakletmesi muhtemel gözükmemektedir.
- Ölen kişinin borçlarının ödenmesiyle ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr ve Yahyâ el-Leysî nüshasında Ömer b. Abdurrahman b. Delâf el-

¹ Mâlik, (Şeybânî), *Ṭalâk*, 8/566.

² Mâlik, (Zührî), *Câmi'*, 5/1864; (Şeybânî), *Siyer*, 8/873; (Süveyd), *Câmi'*, 4/642; (İbn Bükeyr), 286/ab.

³ Mâlik, (Zührî), *Ṭalâk*, 30/1705; (Leysî), *Ṭalâk*, 30/1726; (Süveyd), *Ṭalâk*, 20/370.

⁴ Mâlik, (Şeybânî), *Ṭalâk*, 13/577; Dâni, *el-İmâ'*, 4/535.

⁵ Abdürrezzak, *el-Musannef*, 6/472, (No: 11718).

⁶ Zehebî, *Siyer*, 5/326-327.

Müzenî – Babası – Hz. Ömer senediyledir.¹ İbnü'l-Hazzâ, Mâlik'in ashabının çoğunluğunun aksine Yahyâ el-Leysî'nin “عن أبيه” ifadesini zikretmeyerek yanlış yaptığı görüşündedir.² Zürkânî de râviler arasındaki ihtilafı zikrettikten sonra doğru olanın isnada “عن أبيه” ifadesinin eklenmesi olduğunu söylemiştir.³ Bu ihtilafın, Yahyâ el-Leysî'nin sonraki râvi veya müstensihlerinden kaynaklandığını düşünmek daha doğru gözükmemektedir.

- Zifaktan önce boşanmanın hükmüyle ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Süveyd b. Saîd nüshalarında Yayâ b. Saîd – Bükeyr b. Abdullah b. el-Eşec – Numan b. Ebî Ayyâş el-Ensâri – Atâ b. Yesâr – Abdullah b. Amr b. el-Âs – Abdullah b. Amr senediyledir.⁴ Huşenî, Yahyâ el-Leysî'nin senedi “عن نعمان عن أبي عياش” şeklinde verdiğini ve doğrusunun diğer râvilerin naklettiği gibi olduğunu söylemektedir.⁵ İbn Abdilber'e göre de Yahyâ el-Leysî'nin kitabındaki bu hata bir vehimdir.⁶ Dolayısıyla farklılığın Yahyâ el-Leysî'den kaynaklanması muhtemel gözükmemektedir.
- Kölelere uygulanacak had miktarıyla ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr ve Yahyâ el-Leysî'de İbn Şihâb beleganâ Ömer b. Hattâb ve Osman b. Affân ve Abdullah b. Ömer senediyledir.⁷ Ali b. Ebî Tâlib ziyadesi ile diğer nüshalardan ayrılan Şeybânî⁸, ihtilafın kaynağı olması kuvvetle muhtemel gözükmemektedir.
- Sarhoşken adam öldürenin cezasından bahseden mevkûf rivayet, Ebû

¹ Mâlik, (Zührî), Büyû', 41/2685; (Leysî), Mükâteb, 1/422; (İbn Bükeyr), 252a.

² İbnü'l-Hazzâ, *et-Ta'rif*, 2/444.

³ Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, 4/132.

⁴ Mâlik, (Zührî), Talâk, 14/1632; (Leysî), Talâk, 15/1658; (Süveyd), Talâk, 11/356.

⁵ Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 354.

⁶ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 17/256-257.

⁷ Mâlik, (Zührî), Had fi'l-hamr, 0/1827; (Leysî), Eşribe, 1/2443; (İbn Bükeyr), 259ab.

⁸ Mâlik, (Şeybânî), Hudûd, 4/707.

Mus'ab ez-Zührî'de “ حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ مَرْوَانَ بْنَ الْحَكَمِ كَتَبَ إِلَى مُعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي سُفْيَانَ... فَكَتَبَ إِلَيْهِ مُعَاوِيَةُ ” senediyle belağ tarzında münkatı' nakledilmiştir.¹ Yahyâ el-Leysî senedden Yahyâ b. Saîd'i çıkararak rivayet eder.² Huşenî, Mâlik'ten rivayette bulunan diğer râvilerin isnadında Yahyâ b. Saîd'in bulunduğunu söylemiştir.³ Dolayısıyla ihtilafın, Yahyâ el-Leysî'nin tasarrufu neticesinde ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

- Ramazan orucunun kazasıyla ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Ka'nebî ve Yahyâ el-Leysî'de Nâfi' – İbn Ömer; İbn Bükeyr'de İbn Şihâb – İbn Ömer ; Süveyd'de İbn Şihâb – Hz. Ömer senediyle yer alır.⁴ Seneddeki İbn Şihâb ve Nâfi' farklılığının Mâlik'ten kaynaklanması mümkündür.
- Hastalıklı kölenin satışıyla ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbnü'l-Kâsım ve Şeybânî nüshasında Yahyâ b. Saîd – Sâlim b. Abdullah – İbn Ömer – Osman b. Affân senediyledir.⁵ Senedin Zeyd b. Eslem – İbn Ömer – Osman b. Affân şekline dönüştüğü Süveyd⁶, diğer nüshalardan ayrılmaktadır.
- Mekke ve Medine'nin faziletiyle ilgili mevkûf rivayet, Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî nüshasında Yahyâ b. Saîd – Abdurrahman b. Kâsım – Eslem mevlâ Ömer b. Hattâb – Hz. Ömer senediyledir.⁷ Süveyd, Ka'nebî ve İbn Bükeyr nüshasında Yahyâ b. Saîd yer almaz.⁸ İbn Abdilber ise, *Muvatta'* râvilerinden

¹ Mâlik, (Zührî), 'Akl, 23/2329.

² Mâlik, (Leysî), 'Akl, 21/2559

³ Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 355.

⁴ Mâlik, (Zührî), Şıyâm, 14/819; (Leysî), Şıyâm, 17/838; (Ka'nebî), Şıyâm, 14/510; (Süveyd), Şıyâm, 10/469; (İbn Bükeyr), Şıyâm, 10/2.

⁵ Mâlik, (Zührî), Büyû', 4/2482; (Leysî), Büyû', 4/1793; (Şeybânî), Büyû', 11/774; (İbnü'l-Kâsım), Büyû', 4/11.

⁶ Mâlik, (Süveyd), Büyû', 4/220.

⁷ Mâlik, (Zührî), Câmi', 6/1866; (Leysî), Câmi', 6/2610; İbnü'l-Arabî, *el-Mesâlik*, 7/194; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 26/63-64.

⁸ Mâlik, (Süveyd), Câmi', 20/677; Mâlik, (İbn Bükeyr), 386b; Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 357; İbnü'l-Arabî, *el-Mesâlik*, 7/194.

iki şekilde de nakledenler bulunduğunu söylemekte herhangi bir tercih yapmamaktadır.¹ Mâlik b. Enes ve Yahyâ b. Saîd'in her ikisi de Abdurrahman b. Kâsım'ın öğrencileri arasında sayıldığı için² iki sened de muttasıl sayılabilir. Bu bilgilerden hareketle ihtilafın, Mâlik'in farklı naklinden kaynaklandığını söylemek daha doğrudur.

- Babanın, bekar kızını evlendirmesiyle ilgili maktû rivayet, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr ve Yahyâ el-Leysî'de “ حَدَّثَنَا مَالِكٌ أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ وَسَلِّيمَانَ بْنَ يَسَارٍ وَسَلِّيمَ بْنَ ” senediyledir.³ Süleymân b. Yesâr'ı zikretmeyerek diğer nüshalardan ayrılan Süveyd⁴, ihtilafın kaynağı olarak gözükmektedir.
- Kocasını ölen bedevi kadının, ailesinin yanına taşınmasıyla ilgili maktû rivayet, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr ve Süveyd nüshasında Hişâm b. Urve – Babası isnadıyla Urve'ye; Yahyâ el-Leysî'de Hişâm b. Urve'ye nisbet edilmiştir.⁵ Beşşar Avvâd, Yahyâ el-Leysî nüshasından Urve b. Zübeyr'in hata ile düştüğünü söyleyip, kendi tahkikine “ عَنْ أَبِيهِ ” kısmını eklemiştir.⁶ Netice itibariyle ihtilafın Yahyâ el-Leysî'den kaynaklanması daha muhtemel gözükmektedir.
- Had cezası uygulanan kişinin şehadetinin geçerliliğiyle ilgili maktû rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Süveyd b. Saîd'de “ حَدَّثَنَا مَالِكٌ أَنَّهُ بَلَغَهُ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ وَسَعِيدِ بْنِ الْمُسَيْبِ ” senediyledir.⁷ Rivayeti Mâlik'ten “ أَنَّهُ بَلَغَهُ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ وَسَعِيدِ بْنِ الْمُسَيْبِ ” senediyle naklederek diğer nüshalardan ayrılan İbn Bükeyr'in⁸ ihtilafın

¹ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 26/63-64.

² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 17/347-349.

³ Mâlik, (Zührî), *Nikâh*, 2/1471; (Leysî), *Nikâh*, 2/1497; (İbn Bükeyr), 256b.

⁴ Mâlik, (Süveyd), *Nikâh*, 2/316.

⁵ Mâlik, (Zührî), *Ṭalâk*, 31/1710; (Leysî) *Ṭalâk*, 31/1732; (Süveyd), *Ṭalâk*, 20/372; (İbn Bükeyr), 284ab.

⁶ Mâlik, (Leysî), *Ṭalâk*, 31/1732 (Mhk. dipnotu).

⁷ Mâlik, (Zührî), *Kazâ'*, 20/2934; (Leysî), *Kazâ'*, 3/2108; (Süveyd), *Kazâ'*, 18/291.

⁸ Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 356.

kaynağı olması muhtemeldir.

- Hatayla öldürmenin diyetiyle ilgili maktû rivayet, Ebû Mus'ab'da " حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنْ " senediyledir.¹ Yahyâ el-Leysî ve İbn Bükeyr de aynı isimlerden fakat belağ kalıbı kullanmadan " أَنَّ ابْنَ " senediyle yer alır.² Şeybânî de belağ kalıbı olmadan İbn Şihâb – Süleyman b. Yesâr senediyle rivayet eder.³ Netice itibariyle "بلغه" kalıbının ziyadesinde Ebû Mus'ab'ın etkili olduğunu söylemek mümkündür.
- Yargılamayla ilgili maktû rivayeti Mâlik, Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî nüshasına göre Cemîl b. Abdurrahman el-Müezzîn; Süveyd'e göre Humeyd b. Abdurrahman el-Müezzîn'den nakleder.⁴ Kaynaklarda Mâlik'in Humeyd b. Abdurrahman'dan değil, Cemîl b. Abdurrahman'dan rivayeti sabittir. Dolayısıyla ismin Humeyd yazılması muhtemelen Süveyd'in hatasından kaynaklanmaktadır.⁵
- Kasten öldürmenin diyetiyle ilgili maktû rivayet, Ebû Mus'ab ve İbn Bükeyr'de İbn Şihâb ve Rebîa'nın kavli olarak nakledilirken; Yahyâ el-Leysî'de sadece İbn Şihâb'a atfedilmektedir.⁶ Eksikliğin kaynağının Yahyâ el-Leysî olması, daha kuvvetli bir ihtimal olarak durmaktadır.
- Ric'i talâktan sonra evliliğe dönüşten bahseden maktû rivayet, Ebû Mus'ab'da Hişâm b. Urve'ye; Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr ve Süveyd'de babası Urve b. Zübeyr'e nisbet edilmektedir.⁷ Buradan hareketle ihtilafın, Ebû Mus'ab'dan

¹ Mâlik, (Zührî), 'Aql, 2/2233.

² Mâlik, (Leysî), 'Aql, 4/2467; (İbn Bükeyr), 223a.

³ Mâlik, (Şeybânî), 'Aql, 2/667.

⁴ Mâlik, (Zührî), Każâ', 15/2924; (Leysî), Każâ', 6/2124; (Süveyd), Każâ', 13/286.

⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/215.

⁶ Mâlik, (Zührî), 'Aql, 1/2227; (Leysî), 'Aql, 3/2462; (İbn Bükeyr), 222b.

⁷ Mâlik, (Zührî), Talâk, 29/1697; (Leysî), Talâk, 29/1721; (Süveyd), Talâk, 19/367; (İbn Bükeyr),

kaynaklanma ihtimalinin daha güçlü olduğunu söyleyebiliriz.

- Şu'f'a hakkıyla ilgili merfû rivayet, Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî'de İbn Şihâb – Saîd b. Müseyyeb ve Ebû Seleme b. Abdurrahman – Hz. Peygamber isnadıyla mürsel ve iki isnadın birleştirilmesiyle nakledilmiştir.¹ Saîd b. Müseyyeb'in yer almadığı Şeybânî nüshası², diğerlerinden ayrışmasıyla ihtilafın kaynağı olmaya yaklaşmıştır.

Yaptığımız tespitlere göre *Muvatta'* nüshaları arasında 61 rivayetteki ittisal, kaynak, isnad birleştirme ile râvi bilgileri dışındaki seneddeki önemli toplam 64 ihtilafın 16'sı Mâlik'ten; 44'ü ilk râvilerden; 4'ü ise sonraki râvi ve müstensihlerden kaynaklanmaktadır. Nüsha sahibi râvilerden kaynaklandığı düşünülen 44 ihtilafın, 11'i Şeybânî, 10'u Yahyâ el-Leysî, 7'si Süveyd b. Saîd, 6'sı Ebû Mus'ab, 5'i İbn Vehb, 2'si İbn Bükeyr, 2'si Ka'nebî, 1'i ise Mus'ab ez-Zübeyrî'nin etkisiyle ortaya çıkmıştır.

5. Edâ Sîgaları ve Farklılıklar

Mâlik, hadislerin naklinde, ağırlıklı olarak arz / kırâe ale's-şeyh yöntemini kullansa da onun semâ, münavele, icazetli münavele ve kitabet yöntemiyle *Muvatta'* naklettiğine dair nakillerde bulunduğu daha önce değinmiştik.³ Mâlik'in, arz/ kırâe ale's-şeyh veya semâ şeklinde alınan hadislerin naklinde "haddesenâ", "haddesenî", "ahberanâ", "ahberenî", "semi'tü";⁴ icazetle alınan rivayetlerin ise "haddesenâ" veya "ahberenâ" lafzıyla nakledilebileceğini

282b.

¹ Mâlik, (Zührî), Şu'f'a, 0/2371; (Leysî), Şu'f'a, 1/2079.

² Mâlik, (Şeybânî), Şu'f'a, 0/855; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 7/36.

³ Bkz. Girişteki "Eda ve Tahammül Yolları" başlığına bakılabilir.

⁴ İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 469, 473-474; Râmhürmüzî, *el-Muḥaddiṣü'l-fâṣıl*, 421, 438, 517; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 105-106; Hatîb, *el-Kifâye*, 270, 307; Kādî İyâz, *el-İlmâ'*, 71, 122-123.

söylemesi¹ bu noktadaki geniş tutumunu göstermektedir. O, “an fulânin” ve “enne fülânen” lafızlarının da birbirine eşit ve açıkça ittisal ve inkıtaı göstermediğı görüşündedir.²

Muvatta', eda ve tahammül lafızları açısından incelendiğinde, onda “haddesena”, “semi'tü”, “ahberenâ”, “an'ane”, “enne” ve “belâğ” sîgalarına rastlandığı görölmektedir. Yukarıda zikrettiğimiz geniş tutumundan dolayı “haddesenâ”, “semi'tü” ve “ahberenâ” kalıplarıyla Mâlik'ten nakledilen *Muvatta'*ın nasıl ve hangi yöntemle tahammül edildiğinin anlaşılması pek mümkün değildir. *Muvatta'*da Mâlik'ten Hz. Peygamber'e uzanan kısmında, büyük çoğunlukla an'ane usûlü kullanılmış, yüzlerce rivayette de belağânî, “*ennehû belegahû*” ve yer yer de “*ennehû semi'a*” kalıplarına yer verilmiştir.

Senedlerin nakil şekli, kalıpları, kullanılan eda sîgaları açısından *Muvatta'* nüshaları arasında Şeybânî rivayetini dışarıda bırakırsak büyük bir fark bulunmamaktadır. Konuyla ilgili yaptığımız incelemede nüshalar arasında toplam 80 civarında rivayette önemli farklılık tespit edilmiştir. Bu değişiklikler genelde enne veya an'ane şeklinde rivayet yerine “semia/semitü”³, “ahberenâ”, “ahberanî”⁴, “haddesehû”⁵, “belegahû”⁶ kalıbının kullanılması olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum –Şeybânî nüshası dışında – bu kadar farklı rivayeti bulunan diğer hadis kaynaklarında da rastlanabilecek seviyede gözükmemekte, dolayısıyla toplamda ciddi bir farklılık oluşturmadığı değerlendirilmektedir. Söz konusu farklılıkların da Mâlik'in verdiği geniş kullanım izninden ve ikinci asırda

¹ Hatîb, *el-Kifâye*, 332, 333; Kādî İyâz, *el-İlmâ'*, 90.

² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 62.

³ Mâlik, (Zührî), Şalât, 12/102; (Leysî), Şalât, 20/94; (Şeybânî), Şalât, 8/38; (Ka'nebî), Şalât, 10/55; (Süveyd), Şalât, 11/44; (Zührî), Cum'a, 53/446; (Leysî), Şalât, 62/279.

⁴ Mâlik, (Zührî), Şalât, 5/218; (Leysî), Şalât, 45/209; (Ka'nebî), Şalât, 4/116;

⁵ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 85/569; (Leysî), Şalât, 109/474; (Ka'nebî), Kible, 84/327.

⁶ Mâlik, (Zührî), Nüzûr, 2/2196; (Süveyd), Nüzûr, 2/260.

edâ ve tahammül kalıplarının tam yerleşmemesiyle ilişkili olması muhtemeldir.

Şeybanî ise nüshasında özellikle rivayeti Mâlik'ten nakleden ilk râvilerin büyük bir bölümünde, yüzlerce rivayette isnad kalıbını an'ane yerine ahberenâ ve ahberenî vb. lafızlar kullanarak değiştirmiştir. Örneğin diğer nüshaların “an İbn Şihâb” şeklinde an'aneyle verdiği isnadı, Şeybânî birçok yerde “ahberenâ ez-Zührî” şeklinde vermiştir.¹ Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî ve Süveyd'de “an Sümeyy” şeklinde verilen isnadı Şeybânî “haddesenî Sümeyy” şeklinde semâya delalet edecek tarzda nakletmiştir.² Şeybânî, rivayetlerin yaklaşık dörtte birinde ise an'ane yerine haddesenâ kalıbını kullanmıştır. Diğer nüshalarla uyum içerisinde an'ane kalıbıyla rivayet ettiği yerlerde bulunmaktadır.³ Sonuç olarak diğer nüshalardan bariz bir şekilde ayrıldığı noktalardaki asıl etkenin, Şeybânî'nin geniş tutumu ve tasarrufları olduğunu söylemek mümkündür.

6. Râvilerin İsim ve Bilgilerindeki Farklılıklar

Bu başlık altında *Muvatta'* nüshalarının râviler ve isimleriyle ilgili ihtilafların tespit edildiği 43 rivayet incelenmiştir. Nüshalardaki aynı ismi tam veya kısa zikretme ya da aynı isimleri farklı şekilde zikretme gibi basit farklılıklara ise temas edilmemiştir.⁴

- Kedilerin temiz oluşundan bahseden rivayetin senedinde, Ebû Mus'ab, Şeybânî, Ka'nebî ve Süveyd ile Yahyâ el-Leysî dışındaki *Muvatta'* râvilerinde

¹ Mâlik, (Şeybânî), Şalât, 17/62; (Zührî), Cum'a, 51/431.

² Mâlik, (Şeybânî), Nevâdir, 0/977; (Zührî), Câmi', 64/2063; (Leysî), Câmi', 67/2805; (Süveyd), Câmi', 51/756; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 365/406.

³ Mâlik, (Şeybânî), Siyer, 24/905; (Zührî), Câmi', 47/2015; (Leysî), Câmi', 49/2752; (Süveyd), Câmi', 18/674; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 499/634.

⁴ Mâlik, (Zührî), Şalât, 7, 1/46, 7/47, 6/77, 8/87; (Şeybânî), Şalât, 2/7, 64/221; (Leysî), Şalât, 103/445.

Humeyde/Hamîde¹ bt. Ubeyd b. Rifâa şeklinde verilen râvi, Yahyâ el-Leysî'de Humeyde/Hamîde bt. Ebû Ubeyde b. Ferve'ye dönüşmüştür.² İbn Abdilber'e göre diğer rivayetlerden mütâbî'i bulunmayan bu isim, Yahyâ el-Leysî'nin açık bir hatasıdır.³ Huşenî'ye göre de Yahyâ el-Leysî vehme kapılmıştır ve mahfuz olan, râvinin adının Hamîde bt. Ubeyd b. Rifâa olmasıdır.⁴ Bu bilgi ve değerlendirmelerden hareketle ihtilafın, Yahyâ el-Leysî'nin hatalarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

- Sağ elle yiyip içmeden bahseden rivayetin senedinde, Ebû Mus'ab, Şeybanî, İbn Bükeyr ve Ka'nebî nüshalarında Ebû Bekir b. Ubeydullah şeklinde verilen isim Süveyd ve Yahyâ el-Leysî'de Ebû Bekir b. Abdullah halini almıştır.⁵ İbn Abdilber'e göre, ismin Ebû Bekir b. Abdullah şeklinde zikredilmesi rivayet ve nesep alimleri nezdinde şüphe duyulmayan bir galat ve vehimdir.⁶ İbnü'l-Hazzâ (ö.416/1025) da bunu Yahyâ el-Leysî'nin tek kaldığı bir vehim olarak görür.⁷ Dâni, daha ılımlı bir yaklaşımla, Yahyâ el-Leysî'nin Ebû Bekir'i, amcası Abdullah'a nisbet ettiği değerlendirmesini yapar.⁸ Netice itibariyle hatanın Yahyâ el-Leysî ve Süveyd'den kaynaklandığı düşünülmektedir.
- Oruç tutmanın yasak olduğu teşrik günleriyle ilgili rivayetin senedindeki Ebû Mürre isminin kimliğiyle ilgili ihtilaflar vardır. Bu ismi Ebû Mus'ab, Ka'nebî ve

¹ Bu ismin Humeyde mi yoksa Hamîde mi olduğu noktasında râviler ihtilaf etmişlerdir. İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/318.

² Mâlik, (Zührî), *Şalât*, 3/54; (Leysî), *Şalât*, 11/46; (Şeybânî), *Şalât*, 28/90; (Ka'nebî), *Şalât*, 3/32; (Süveyd), *Şalât*, 3/28; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 274/290; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/318; a.mlf., *et-Tekassî*, 29.

³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/318; a.mlf., *et-Tekassî*, 29.

⁴ Huşenî, *Ahâbârü'l-fukahâ'*, 349.

⁵ Mâlik, (Zührî), *Câmi'*, 24/1931; (Şeybânî), *Siyer*, 14/883; (Leysî), *Câmi'*, 26/2671; (Süveyd), *Câmi'*, 32/700; (İbn Bükeyr), 297/b; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 204/215;

⁶ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 11/109-110.

⁷ İbnü'l-Hazzâ, *et-Ta'rif*, 3/681.

⁸ Dâni, *el-İmâ'*, 2/357.

Süveyd “أَبِي مُرَّةَ مَوْلَى أُمِّ هَانِي” şeklinde verirken Yahyâ el-Leysî “أَبِي مُرَّةَ مَوْلَى عَقِيلِ بْنِ أَبِي طَالِبٍ”, Şeybânî, “أَبِي مُرَّةَ مَوْلَى عَقِيلِ بْنِ أَبِي طَالِبٍ” olarak vermektedir.¹ İbn Abdilber’e göre Yahyâ el-Leysî’nin, gerçekte Akîl’in kızkardeşi olan Ebû Mürre’yi Akîl b. Ebî Talîb’in hanımı olarak göstermesi fahiş bir hata olup İbn Vaddâh tarafından düzeltilmiştir.² Benzer şekilde Huşenî de bu konuda Yahyâ el-Leysî’nin vehme kapıldığı tespitini yapmıştır.³ Netice itibariyle râvinin kimliğiyle ilgili ihtilafın kaynağının, Yahyâ el-Leysî’nin yanlış tasarrufları olduğu anlaşılmıştır.

- Tebük gazvesinde cemaatin Hz. Peygamber’i beklemeden namaza başlamalarıyla ilgili daha önce diğer farklılıkları ele alınan rivayetteki Abbâd b. Ziyâd’ın Muğîre b. Şu’be’nin çocuğu olduğuna dair bilgi, Ebû Mus’ab, İbn Bükeyr, Yahyâ el-Leysî, Ka’nebî ve Şeybânî de yer alır.⁴ Dâni, Abbâd b. Ziyâd’ın tam ismini Abbâd b. Ziyâd b. Ebî Süfyân şeklinde verdikten sonra senedlerde geçen “مِنْ وَلَدِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ” ifadelerini vehim olarak niteler.⁵ Râvinin nesebiyle ilgili açıklama Mâlik’in bütün râvilerinden hatalı gelmiştir. İbn Şihâb’ın ve diğerlerinin rivayetinde ise böyle bir ziyadeye rastlanmamıştır. İbn Abdilber’in ifade ettiği gibi râvinin kimliğindeki hata, Mâlik’in hadisin isnadını düzgün nakledememesindendir.⁶
- İhlas sûresinin faziletinden bahseden rivayetin senedinde, Ebû Mus’ab, Yahyâ el-Leysî, Süveyd b. Saîd, İbnü’l-Kâsım, Ka’nebî, İbn Vehb, İbn Bükeyr,

¹ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 24/1369; (Leysî), Menâsik, 44/1104; (Şeybânî), Şıyâm, 15/371; (Süveyd), Menâsik, 42/561; Cevherî, *Müsnedü’l-Muvatta’*, 623/840.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 23/67; a.mlf., *et-Tekassî*, 433.

³ Huşenî, *Ahğbârü’l-fukahâ’*, 352.

⁴ Mâlik, (Zührî), Şalât, 8/87; (Leysî), Şalât, 16/79; (Ka’nebî), Şalât, 7/47; (İbn Bükeyr), 15b, 16a; Cevherî, *Müsnedü’l-Muvatta’*, 216/225

⁵ Dâni, *el-İmâ’*, 2/242.

⁶ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 11/119-120; Dâni, *el-İmâ’*, 2/242.

Abdullah b. Yûsuf, Mus'ab ez-Zübeyrî ve *Muvatta'* râvilerinin çoğunda Ubeydullah b. Abdurrahman olarak verilen râvî¹, Ka'nebî'den gelen Mekki rivayetine göre Abdullah b. Abdurrahman'dır.² Bu nüshadaki hata muhtemelen Ubeydullah b. Abdurrahman'ın Ebu Tivâle olduğu zannıyla Abdullah şeklinde bazı Ka'nebî rivayetlerinde tashihinden kaynaklanmaktadır.³ Bu bilgi ve değerlendirmelerden hareketle ihtilafın kaynağının Ka'nebî'nin sonraki râvilerinin yanlış düzeltilerine dayandığı ortaya çıkmaktadır.

- Vitir namazının deve üzerinde kılınabileceğinden bahseden rivayetin senedindeki, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî, Süveyd, Şeybânî ve diğer nüshalara göre Ebû Bekir b. Ömer ismi,⁴ hatalı bir şekilde Yahyâ el-Leysî'nin oğlu Ubeydullah'tan gelen tarikde Ebû Bekir b. Amr olarak verilmiştir.⁵ Huşenî'nin dediği gibi bu ihtilafın kaynağı Yahyâ el-Leysî'nin vehmine dayanmaktadır.⁶
- Medine'nin özelliklerinden bahseden rivayetin senedinde, Ebû Mus'ab, Ma'n b. Îsâ ve Abdullah b. Yûsuf et-Tinnisî nüshalarında Yûnus b. Yûsuf b. Himâs olarak verilen isim, Süveyd, İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım, İbn Ufeyr, İbn Bükeyr, İbn Mubârek es-Sûrî, İbn Bürd ve Mus'ab ez-Zübeyrî'de Yûsuf b. Yûnus; Yahyâ el-Leysî'de İbn Himâs şeklinde verilmiştir.⁷ Mâlik'in, ismi ezberleme

¹ Mâlik, (Zührî), *Şalât*, 14/257; (Leysî), *Şalât*, 135/558; (Ka'nebî), *Şalât*, 12/137; (Süveyd), *Şalât*, 14/96; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 274/382; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 462/579; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 19/215-216; a.mlf., *et-Tekassî*, 323-324; Dâni, *el-İmâ'*, 3/521-523.

² Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 462/579.

³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 19/215-216; a.mlf., *et-Tekassî*, 323-324; Dâni, *el-İmâ'*, 3/521-523.

⁴ Mâlik, (Zührî), *Şalât*, 20/300; (Leysî), *Şalât*, 73/321; (Ka'nebî), *Şalât*, 19/163; (Şeybânî), *Şalât*, 60/206; (Süveyd), *Şalât*, 17/101; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 625/842.

⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 24/137-138; a.mlf., *et-Tekassî*, 486-487.

⁶ Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 351.

⁷ Mâlik, (Zührî), *Câmi'*, 2/1852; (Leysî), *Câmi'*, 2/2597; (Süveyd), *Câmi'*, 2/646; (İbn Bükeyr),

noktasında yaşadığı sorun nedeniyle kısaca İbn Himâs olarak verdiğini söyleyen İbn Abdilber, son nüsha olması nedeniyle Yahyâ el-Leysî'de bu şekilde yer aldığı açıklamasını yapar.¹ Netice itibariyle isimlerdeki karışıklığın Mâlik'in hatasından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

- Hz. Peygamber'in âma sahâbî İtbân'ın evinde teberrûken namaz kılmasından bahseden rivayetin senedinde, Ebû Mus'ab, Ka'nebî ve Süveyd nüshalarına göre Mahmûd b. Rebî el-Ensârî olarak verilen isim, Yahyâ el-Leysî'de Mahmûd b. Lebîd el-Ensârî şekline dönüşmüştür.² Bu hadisin senedindeki isim, hem Mâlik hem de İbn Şihâb'ın ashabı tarafından Mahmûd b. Rebî şeklinde mahfûzdur.³ İbn Abdilber ve Dâni'ye göre Mahmûd b. Lebîd ismini zikreden Yahyâ el-Leysî, mütâbî'si bulunmayan açık bir galata düşmüştür.⁴ Bu bilgilerden hareketle ihtilafın, Yahyâ el-Leysî'nin hatasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.
- Cî'râne'deki ganimet dağıtımından bahseden merfû rivayetin senedinde, Yahyâ el-Leysî nüshasında Amr b. Şuayb; Beşşar Avvâd'ın Ebû Mus'ab tahkikinde Amr b. Saîd olarak verilen isim, Ebû Mus'ab'ın bazı elyazmalarında Amr b. Şuayb olarak geçmektedir.⁵ Rivayetin Amr b. Şuayb'dan geldiğini belirten İbn Abdilber nüshalar arasında herhangi bir ihtilaf kaydetmez.⁶ Buradan hareketle ihtilafın Ebû Mus'ab'ın sonraki râvi ve müstensihlerinden

385a; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 362; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 615/831; Dârekutnî, *Ehâdîsü'l-Muvatta'*, 123-124/646; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 24/121-122; a.mlf., *et-Tekassî*, 482-483; Dâni, *el-Îmâ'*, 3/542-543.

¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 24/122.

² Mâlik, (Zührî), Cum'a, 85/572; (Leysî), Şalât, 109/476; (Süveyd), Şalât, 81/184; (Ka'nebî), Kible, 84/329; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 132/128.

³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 6/227; a.mlf., *et-Tekassî*, 111.

⁴ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 6/227; a.mlf., *et-Tekassî*, 111; Dâni, *el-Îmâ'*, 3/61/62.

⁵ Mâlik, (Zührî-Te'sîl), Cihâd, 11/714; (Zührî), Cihâd, 11/923; (Leysî), Cihâd, 13/1319.

⁶ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 20/37-38.

kaynaklandığını söyleyebiliriz.

- Şeytan taşlamayla ilgili merfû rivayetin tâbiîn râvisi, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Süveyd, Ka'nebî, Şeybânî, İbn Bükeyr ve Mutarrif nüshalarında Ebu'l-Beddâh b. Âsım b. Adî'dir.¹ Dâni'nin kaydettiğine göre bu isim Yahyâ el-Leysî'de Ebu'l-Beddâh Âsım b. Adî şeklinde olup "ibn" kelimesi İbn Vaddâh tarafından eklenmiştir.² Huşenî de Yahyâ el-Leysî'nin Ebu'l-Beddah Âsım b. Adî olarak naklettiğini belirtir.³ İbn Vaddâh'ın öğrencilerinden ve Mâlikî alim ve hadis imamlarından Ahmed b. Hâlid el-Kurtubî (ö.322/933) de Yahyâ el-Leysî'nin hatasından bahseder.⁴ İbn Abdilber'e göre ise Yahyâ el-Leysî diğer *Muvatta'* râvileri gibi doğru bir şekilde nakletmiştir.⁵ Netice itibariyle hatanın, Yahyâ el-Leysî'nin sonraki bazı râvilerinden kaynaklanması daha muhtemel gözükmektedir.
- İhramlıyken bitlenen kişiden bahseden rivayetin senedindeki Mücâhid, Ebû Mus'ab, Ka'nebî ve Süveyd nüshalarında⁶ yalın bir şekilde verilirken, elimizdeki Yahyâ el-Leysî nüshasında Mücâhid Ebu'l-Haccac şeklindedir.⁷ Yahyâ el-Leysî'nin Mücâhid b. Haccâc şeklinde vererek tashif yaptığını söyleyen Dâni'ye göre doğrusu Mücâhid b. Ebi'l-Haccâc'dır.⁸ Bu ziyadenin asıl olarak Yahyâ el-Leysî'den kaynaklanması muhtemel gözükmektedir.

¹ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 88/1425; (Leysî), Menâsik, 72/1220; (Süveyd), Menâsik, 73/616; (Şeybânî), Menâsik, 50/495; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 429/508; Dâni, *el-İmâ'*, 3/65; Huşenî, *Aḥbârü'l-fuḳahâ'*, 353.

² Dâni, *el-İmâ'*, 3/65.

³ Huşenî, *Aḥbârü'l-fuḳahâ'*, 353.

⁴ Kunâzi, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 2/660; Zehebî, *Târîḫü'l-İslâm*, 7/453.

⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 17/252.

⁶ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 50/1259; (Süveyd), Menâsik, 55/593; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 294/321.

⁷ Mâlik, (Leysî), Menâsik, 78/1251; İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 48.

⁸ Dâni, *el-İmâ'*, 2/192.

- Hurmanın hurmayla fazlalıklı olarak değiştirilmesiyle ilgili rivayetin senedinde, Ebû Mus'ab, Süveyd, Yahyâ el-Leysî, İbnü'l-Kâsım, Ka'nebî, Şeybânî ve çoğu *Muvatta'* râvisinin nüshalarında Abdülmecîd b. Süheyl şeklinde verilen isim, Yahyâ el-Leysî ve bazı râviler tarafından Abdülhumeyd olarak verilmiştir. İbn Abdilber, Dâni ve Huşenî'ye göre doğru olan Abdülmecîd şeklindeki nakildir.¹ Bu bilgilerden hareketle ihtilafın, Mâlik veya Yahyâ el-Leysî'den kaynaklandığını söylemek mümkündür.
- Medine'nin kötülerini dışarı atmasıyla ilgili rivayetin senedinde, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Süveyd nüshalarına göre Ebu'l-Habbâb Saîd b. Yesâr olarak verilen râvi, Cevherî'nin Ka'nebî rivayetinde Ebu'l-Habbâb b. Saîd b. Yesâr şeklinde verilmektedir.² Kaynaklarda Ebu'l-Habbâb b. Saîd b. Yesâr isimli bir râvi yer almadığından, ihtilafın Ka'nebî'nin sonraki râvilerinden veya müstensihlerden kaynaklandığı düşünülebilir.
- Fâtıma bt. Kays'ın, talipleriyle ilgili Hz. Peygamber'e danıştığı rivayette, Ebû Mus'ab, Ka'nebî ve Süveyd nüshalarına göre taliplerinden biri olarak Ebû Cehm'in ismi geçer.³ Yahyâ el-Leysî ve İbnü'l-Kâsım nüshasında bu isim Ebû Cehm b. Hişâm şeklinde verilir.⁴ İbn Abdilber, İbnü'l-Kâsım'ın tarikleri arasında ihtilaftan bahseder. İbn Abdilber ve Dâni'ye göre Yahyâ el-Leysî'nin Ebû Cehm b. Hişâm şeklinde verdiği isim mütâbî'i bulunmayan bir hatadır. Zira bu kişi Benî Adî'ye mensup Ebû Cehm b. Huzeyfe'dir. Zaten sahâbe

¹ Mâlik, (Zührî), Büyû', 11/2516; (Leysî), Büyû', 12/1825; (Süveyd), Büyû', 12/229; (Şeybânî), Şarf, 1/822; (İbnü'l-Kâsım), Büyû', 10/48; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 471/595; İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 337-338; a.mlf., *el-İstizkâr*, 19/141-142; Dâni, *el-İmâ'*, 3/260-261; Huşenî, *Ahbabü'l-fukahâ'*, 355.

² Mâlik, (Zührî), Câmi', 2/1849; (Leysî), Câmi', 2/2594; (Süveyd), Câmi', 2/634; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 594/801.

³ Mâlik, (Zührî), Talâk, 21/1665; (Süveyd), Talâk, 17/363; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 407/461.

⁴ Mâlik, (Leysî), Talâk, 23/1697; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 271-272 (No: 379).

içerisinde Ebû Cehm b. Hişâm adında kimse yoktur.¹ Huşenî de vehmin Yahyâ el-Leysî'den kaynaklandığını belirtmiştir.² Netice itibariyle farklılığın Yahyâ el-Leysî ile İbnü'l-Kâsım'ın sonraki bazı râvilerinden kaynaklanması muhtemeldir.

- Haya ile ilgili merfû rivayetin senedinde, Ebû Mus'ab, Süveyd, Ka'nebî, İbn Bükeyr, İbnü'l-Kâsım ve çoğunluk *Muvatta'* râvilerine göre Yezîd b. Talha b. Rükâne şeklinde bulunan isim, Yahyâ el-Leysî ve Şeybânî'de Zeyd b. Talha b. Rükâne'dir.³ Dâni, Yahyâ el-Leysî'nin Zeyd ismiyle teferrüd ettiği görüşündedir.⁴ İbn Abdilber, Dâni ve Kemâhî'ye göre doğru olan Yezîd b. Talha b. Rükâne yazımıdır.⁵ Sonuç olarak bu ismin Yahyâ el-Leysî ve Şeybânî'nin bir hatasından kaynaklanması muhtemel gözükmemektedir.
- Elbisenin temizliğiyle ilgili rivayetin senedinde, Ebû Mus'ab'a göre Muhammed b. Amr b. Hazm şeklinde isimlendirilen râvi, Süveyd'de Muhammed b. Umâre b. Amr b. Hazm şeklinde verilmektedir.⁶ İsnad ve metin olarak namaz bölümündeki tekrar rivayetteki isim, Ebû Mus'ab dahil Yahyâ el-Leysî, Süveyd, Şeybânî, Ka'nebî ve Süveyd nüshalarında Muhammed b. Umâre olarak verilmektedir.⁷ Muhammed b. Umâre'nin tam ismi Muhammed b. Umâre b. Amr b. Hazm el-Ensârî şeklindedir. Diğer rivayetteki farklılığın,

¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 19/135-136; a.mlf., *et-Tekassî*, 297; Dâni, *el-İmâ'*, 4/313.

² Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 354.

³ Mâlik, (Zührî), *Câmi'*, 11/1889; (Leysî), *Câmi'*, 11/2634; (Şeybânî), *Câmi'*, 14/950; (Süveyd), *Câmi'*, 22/679; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 376/423; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 21/141-142; a.mlf., *et-Tekassî*, 366; Kemâhî, *el-Müheyye'*, 4/315; Dâni, *el-İmâ'*, 5/266.

⁴ Dâni, *el-İmâ'*, 5/266.

⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 21/142; Dâni, *el-İmâ'*, 5/266; Kemâhî, *el-Müheyye'*, 4/315.

⁶ Mâlik, (Zührî), *Câmi'*, 18/1918; (Süveyd), *Câmi'*, 28/691.

⁷ Mâlik, (Zührî), *Şalât*, 4/57; (Leysî), *Şalât*, 12/49; (Şeybânî), *Şalât*, 100/299; (Ka'nebî), *Şalât*, 4/34; (Süveyd), *Şalât*, 4/29; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 250/267.

Ebû Mus'ab'ın hata eseri olarak râviyi babası yerine dedesine nisbetinden¹ kaynaklandığı düşünülmektedir.

- Verilen hediye küçümsememekle ilgili rivayetin senedindeki, Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî'de Amr b. Sa'd şeklindeki isim² İbnü'l-Hazza'ya göre Yahyâ el-Leysî'de İbn Amr b. Saîd b. Muâz el-Eşhelî olarak nakledilmiştir.³ Şeybânî, İbnü'l-Kâsım ve İbn Vehb'de Muaz b. Amr; Süveyd'de Amr b. Muaz el-Ensârî, Ka'nebî'de Amr b. Muâz el-Eşhelî ismi vardır.⁴ Bu derin farklılığın Mâlik'ten kaynaklanan sebepleri bulunduğu düşünülmektedir.
- Ağrının geçmesi için okunacak duayla ilgili rivayetin senedindeki isim, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Süveyd ve Ka'nebî nüshasında Amr b. Abdullah b. Ka'b es-Selemî; Şeybânî'de Ömer b. Abdullah b. Ka'b şeklinde yer alır.⁵ İbn Abdilber ve Dâni, eserlerinde böyle bir isim ihtilafından bahsetmez.⁶ Bu nedenle ihtilafın kaynağının Şeybânî veya sonraki râviler olması muhtemeldir.
- Gıybetin tanımlandığı merfû rivayetin senedindeki isim, Ebû Mus'ab, Şeybânî, İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım, Süveyd ve İbn Bükeyr nüshaları ile Ka'nebî'nin *Muvatta'* dışı rivayetine göre Muttalib b. Abdullah b. Hantab'dır. Yahyâ el-Leysî'de ise Muttalib b. Abdullah b. Huveytîb el-Mahzûmî şeklinde geçmektedir.⁷ Yahyâ el-Leysî'nin Muttalib b. Abdullah b. Huveytîb şeklinde

¹ Dâni, *el-İmâ'*, 4/209.

² Mâlik, (Zührî), *Câmi'*, 31/1954; (Leysî), *Câmi'*, 32/2690;

³ İbnü'l-Hazzâ, *et-Ta'rif*, 3/474.

⁴ Mâlik, (Şeybânî), *Câmi'*, 3/932; (Süveyd), *Câmi'*, 63/787; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 329/363; İbnü'l-Hazzâ, *et-Ta'rif*, 3/474.

⁵ Mâlik, (Zührî), *Câmi'*, 37/1980; (Leysî), *Câmi'*, 39/2715; (Süveyd), *Câmi'*, 39/730; (Şeybânî), *Siyer*, 10/878; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 618/834.

⁶ Dâni, *el-İmâ'*, 2/318; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 23/29.

⁷ Mâlik, (Zührî), *Câmi'*, 71/2083; (Şeybânî), *Câmi'*, 19/956; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 585/785; (Süveyd), *Câmi'*, 56/768; (Leysî), *Câmi'*, 74/2823; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 19/23; a.mlf., *et-Tekassî*, 425-426.

verdiği ismin yanlış olduğunu söyleyen İbn Abdilber, doğrusunun Mâlik'ten nakleden çoğunluk râvi gibi Medineli tâbiîn arasındaki Muttalib b. Abdullah b. Hantab olduğunu kaydetmiştir.¹ Dâni'ye göre de Yahyâ el-Leysî'nin isimde verdiği Huveytîb kelimesi galattır. Zira İbn Vaddâh da kendi rivayetinde bu hatayı düzeltmiştir.² Bu değerlendirmelerden hareketle ihtilafın, Yahyâ el-Leysî'nin hatasından kaynaklandığını söylemek mümkündür.

- Derilerin tabaklanarak temizlenmesiyle ilgili merfû rivayetin senedindeki isim, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Süveyd, İbn Ziyâd ve Ka'nebî nüshalarına göre İbn Va'le el-Mısri'dir. Şeybânî ise Ebû Va'le el-Mısri olarak vermiştir.³ İbn Abdilber ve Dâni, eserlerinde konuyla ilgili bir ihtilaftan bahsetmemiştir.⁴ İbn Va'le'nin tam adı Abdurrahman b. Va'le olup İbn Abbas'ın ashabından Mısırlı sika bir râvidir.⁵ Buna göre ihtilafın, Şeybanî'nin veya sonraki müstensihlerin yazımından kaynaklı bir hata sonucu oluştuğu söylenebilir.
- İstenmeden şahitlik yapmanın teşvik edildiği rivayetin senedinde, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım, İbnü'l-Mübârek es-Sûri ve Mus'ab ez-Zübeyri nüshalarına göre Ebû Amre el-Ensâri ismi yer almaktadır.⁶ Ka'nebî, Ma'n b. İsa, İbn Ufeyr ve İbn Bükeyr'de İbn Ebî Amre el-Ensâri; Şeybânî'de Abdurrahman b. Ebî Amre el-Ensâri şeklindedir.⁷ Süveyd, nüshasında Ebû Amre veya İbn Ebî Amre şeklinde tereddüt ederek vermiştir.

¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 19/23; a.mlf., *et-Tekassî*, 425-426.

² Dâni, *el-İmâ*, 4/583-584.

³ Mâlik, (Zührî), *Ḍaḥâyâ*, 14/2180; (Sayd), 6/1437; (Şeybânî), *Nevâdir*, 2/985; (Süveyd), *Sayd*, 3/415; (İbn Ziyâd), *Ḍaḥâyâ*, no: 79; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 324/357.

⁴ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 4/152; Dâni, *el-İmâ*, 2/546.

⁵ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 195; Zehebî, *Mîzân*, 2/596; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 17/478.

⁶ Mâlik, (Zührî), *Ḍaḥâyâ*, 19/2931; (Leysî), *Ḍaḥâyâ*, 2/2105; Mâlik, (Şeybânî), *İtk*, 6/849; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 428-429/507; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 3/293; Dâni, *el-İmâ*, 2/166.

⁷ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 428-429/507; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 3/293; Dâni, *el-İmâ*, 2/166.

İbn Abdilber'e göre İbn Vehb'de Abdurrahman b. Ebî Amre olarak gelmiştir.¹ Farklılıkları zikrettikten sonra Dâni, doğru ismin İbn Ebî Amre olduğunu belirtmiştir.² Benzer şekilde İbn Hacer de rivayetin kütüb-i sittedeki isnadlarının büyük oranda İbn Ebî Amre isnadıyla nakledildiğini söyledikten sonra bunun daha sahih olduğunu kaydetmiştir.³ Râvinin hoca ve talebelerine bakıldığında doğru ismin Abdurrahman b. Ebî Amre şeklinde olması daha doğrudur. Bu nedenle farklılığın Süveyd'in sonraki râvilerinden kaynaklanması muhtemel gözükmemektedir.

- İçinde çanın olduğu kervana meleklerin eşlik etmeyeceği rivayetinin senedindeki isim, Şeybânî, Süveyd, İbn Ufeyr, İbn Yûsuf et-Tinnîsî, İbn Vehb ve İbnü'l-Kâsım nüshalarına göre Cerrâh mevlâ Ümmi Habîbe⁴, Süveyd'e göre Ebu'l-Cerrâh; Ma'n b. Îsâ'ya göre İbnü'l-Cerrâh şeklinde yer almaktadır.⁵ Dâni'ye göre ismin doğru nakli Ebu'l-Cerrâh şeklinde künyeyle verilmesidir.⁶ Buradan hareketle, ihtilafın kaynağının Mâlik'in farklı nakline dayandığı söylenebilir.
- Hz. Peygamber'in kurbanlıklarının kesimiyle ilgili rivayetin senedindeki sahabî, Ebû Mus'ab, Ka'nebî, İbn Bükeyr, Saîd b. Ufeyr, İbnü'l-Kâsım ve *Muvatta*'ın çoğu nüshasına göre Câbir b. Abdullah'tır.⁷ Yahyâ el-Leysî ve

¹ (Süveyd), *Kaẓâ*, 17/290; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 3/293.

² Dâni, *el-İmâ*, 2/166.

³ İbn Hacer, *Tehzîb*, 12/186.

⁴ Mâlik, (Şeybânî), *Siyer*, 23/903; (Süveyd), *Câmi*, 17/673; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*, 549/726; Dâni, *el-İmâ*, 4/475; İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 540; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta*, 106-107/541; Dârekutnî burada irsalle ilgili bir probleme değinmemiştir.

⁵ Mâlik, (Şeybânî), *Siyer*, 23/903; (Süveyd), *Câmi*, 17/673; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*, 549/726; Dâni, *el-İmâ*, 4/475.

⁶ Dâni, *el-İmâ*, 4/475.

⁷ Mâlik, (Zührî), *Menâsik*, 78/1381; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*, 288/312; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 2/106; Dâni, *el-İmâ*, 2/326-327; İbnü'l-Arabî, *el-Mesâlik*, 4/438.

Mekkî tarikine göre Ka'nebî'de sahâbî râvisi Hz. Ali'dir.¹ İbn Abdilber, Dâni ve Dârekutnî'ye göre sahih olan, rivayetin Câbir b. Abdullah'tan gelmesidir.² Huşenî, ihtilafın, Yahyâ el-Leysî'nin gafletinden doğduğunu ve ona bu noktada Mâlik'in hiçbir râvisinin mütâbî'i olmadığını ifade etmiştir.³ Netice itibariyle ihtilafın kaynağının, Yahyâ el-Leysî ve sonraki râviler olduğu anlaşılmaktadır.

- Hacamat karşılığında ücret almayla ilgili rivayetin senedindeki isim, Ebû Mus'ab, Ka'nebî, İbn Vehb, İbn Bükeyr, Mutarrif ve çoğu *Muvatta'* nüshasında İbn Muhayyisa (Harâm b. Sa'd b. Muhayyisa) şeklindedir.⁴ Bu kişinin ismi Ebû Saîd Harâm b. Sa'd b. Muhayyisa b. Mes'ûd b. Ka'b b. Âmir (ö.113/731) olup rivayetlerde dedesine nisbet edilerek İbn Muhayyisa şeklinde verilmiştir.⁵ Râvinin ismini Ebû Muhayyisa şeklinde kaydedip diğer nüshalardan ayrışan Süveyd⁶ ihtilafın kaynağı olarak gözükmektedir.
- Hz. Peygamber'in minberinin yanında yalan yere yemin etmeyle ilgili rivayetin isnadındaki isim, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Süveyd ve Ka'nebî nüshalarında Hâşim b. Hâşim b. Utbe olarak verilirken İbn Bükeyr ve bazı râvilere göre Hâşim b. Hâşim b. Hâşim şeklindedir.⁷ İsimle ilgili bu farklılığın Mâlik'in naklinden kaynaklanması muhtemeldir.

¹ Mâlik, (Leysî), Menâsik, 59/1169; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 288/312; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 2/106; a.mlf., *et-Tekassî*, 39-40; Dâni, *el-İmâ'*, 2/326-327; İbnü'l-Arabî, *el-Mesâlik*, 4/438

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 2/106-107; a.mlf., *et-Tekassî*, 39-40; Dâni, *el-İmâ'*, 2/327.

³ Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 353.

⁴ Mâlik, (Zührî), Câmî 59/2053; (Süveyd), Câmî 46/745; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 218/227; Dâni, *el-İmâ'*, 4/393; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 5/520; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 11/77-78; a.mlf., *et-Tekassî*, 175.

⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 34/473

⁶ Mâlik, (Süveyd), Câmî 46/745; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/258; Buhârî, *et-Târîḫü'l-kebîr*, 3/101; Zehebî, *Târîḫü'l-İslâm*, 3/222.

⁷ Mâlik, (Zührî), *Ḳazâ'*, 17/2928; (Leysî), *Ḳazâ'*, 8/2128; (Süveyd), *Ḳazâ'*, 15/288; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 557/736; Dâni, *el-İmâ'*, 2/120; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 22/82.

- Yaşlı ve güçsüz annesinin yerine hacedebilmeyeyle ilgili rivayetin senedindeki sahâbî, Şeybânî'de Abdullah b. Abbas; Ka'nebî'de İbn Abbas; Mutarrif ve İbn Vehb'de Ubeydullah b. Abbâs; İbnü'l-Kâsım'dan tariklerine göre farklı şekilde Abdullah b. Abbas veya Ubeydullah b. Abbâs şeklinde verilmiştir.¹ İbn Abdilber'in verdiği bilgilere göre Ka'nebî de Ubeydullah b. Abbas şeklinde rivayet etmiştir.² Dâni ve İbn Abdilber'e göre ismin Mâlik'ten gelen sahih şekli Ubeydullah b. Abbas'tır.³ İbn Abdilber, Mâlik'in son zamanlarında bu rivayeti, taşıdığı birçok ızdıraptan dolayı kitabından çıkardığını ve bu nedenle Yahyâ ve bir grup *Muvatta'* râvisinin nüshasına yer almadığını zikretmiştir.⁴ Netice itibariyle isim farklılığının Mâlik'ten kaynaklandığı anlaşılmaktadır.
- Kocasını ölen kişinin nikâhıyla ilgili rivayetin senedindeki isim, Ebû Mus'ab, Şeybanî, Süveyd, İbnü'l-Kâsım ve Ka'nebî'ye göre Sa'd b. İshak;⁵ Yahyâ el-Leysî ve bazı râvilere göre Saîd b. İshak'tır. İbn Abdilber'e göre, Şu'be ve diğer bazı alimlerin görüşüne tabi olarak meşhur ve doğru olan Sa'd b. İshak şeklindedir.⁶ Huşenî de mahfuz olanın Sa'd b. İshak olduğu görüşündedir.⁷ Netice itibariyle ihtilafın, Mâlik veya Yahyâ el-Leysî'den kaynaklandığı düşünülmektedir.
- Öldürülen kişinin üzerindeki ganimetle ilgili rivayetin senedindeki ihtilafli isim, Ebû Mus'ab'da Ömer b. Kesîr; Yahyâ el-Leysî'de Amr b. Kesîr; Ka'nebî'de Hamza b. Kesîr b. Eflah'dır.⁸ İbn Abdilber ve Dâni, Yahyâ el-Leysî ve

¹ Mâlik, (Şeybânî), Menâsik, 42/482; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 280/301; Dâni, *el-İmâ'*, 4/419.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/382.

³ Dâni, *el-İmâ'*, 4/419; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/382.

⁴ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/382-383

⁵ Mâlik, (Zührî), Tâlâk, 31/1707; (Leysî), Tâlâk, 31/1729; (Şeybânî), Tâlâk, 23/593; (Süveyd), Tâlâk, 20/371; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 291/407; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 339/373.

⁶ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 18/181; a.mlf., *et-Tekassî*, 355; Dâni, *el-İmâ'*, 4/318-320.

⁷ Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 354.

⁸ Mâlik, (Zührî), Cihâd, 16/940; (Leysî), Cihâd, 10/1311; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 601/812.

bazılarının bu rivayeti Amr b. Kesîr'den, fakat çoğunluğun Ömer b. Kesîr'den naklettiğini söylemiştir. İbn Abdilber ve Huşenî'ye göre Mâlik'ten gelen rivayetlerde doğru ve mahfuz olan isim Ömer b. Kesîr'dir. İbn Uyeyne gibi Yahyâ b. Saîd'den rivayet eden herkes bu şekilde aktarmıştır.¹ Huşenî de Yahyâ el-Leysî'nin Amr b. Kesîr diyerek vehme düştüğü görüşündedir.² Netice itibariyle farklılığın kaynağının Ka'nebî ve Yahyâ el-Leysî olduğu anlaşılmaktadır.

- Cenazeye ilgili merfû rivayetin senedinde Yahyâ b. Saîd'in şeyhi, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Süveyd ve Şeybânî'ye göre Vâkıd b. Sa'd el-Ensârî'dir.³ İbn Vehb ve Ka'nebî rivayetinde Vâkıd b. Amr şeklindedir.⁴ İbn Abdilber, Yahyâ el-Leysî, Ebû Mus'ab ve bazı râviler dışındaki nüsha sahiplerinin Vâkıd b. Amr şeklinde doğru olarak verdiğini kaydetmiştir.⁵ Dâni de çoğu râvinin Vâkıd b. Amr b. Sa'd şeklinde verdiği tespitini yapmıştır.⁶ Netice itibariyle farklılığın Mâlik'e uzanan sebepleri olduğu anlaşılmaktadır.
- Mekruh vakitlerle ilgili rivayetin senedindeki ihtilaflı isim, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Şeybânî, Ka'nebî, Süveyd, Kuteybe b. Saîd ve râvilerin cumhurunun nüshasında Abdullah es-Sunâbihî; Mutarrif ve İshâk b. İshâ'da ise Ebû Abdullah es-Sunâbihî şeklindedir.⁷ Netice itibariyle hatanın bu iki nüshadan veya Mâlik'ten kaynaklanması muhtemeldir.

¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 23/243; a.mlf., *et-Tekassî*, 742; Dâni, *el-İmâ'*, 5/208-209.

² Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 352.

³ Mâlik, (Zührî), Cenâ'iz, 13/1022; (Leysî), Cenâ'iz, 11/626; (Şeybânî), Cenâ'iz, 5/310; (Süveyd), Cenâ'iz, 3/397

⁴ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 611/825.

⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 23/260; a.mlf., *et-Tekassî*, 455.

⁶ Dâni, *el-İmâ'*, 2/325-326.

⁷ Mâlik, (Zührî), Şalât, 7/31; (Leysî), Şalât, 139/584; (Şeybânî), Şalât, 52/181; (Ka'nebî), Şalât, 5/21; (Süveyd), Şalât, 7/18; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 312/342; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 4/1-2.

- Zekât verilecek malın miktarıyla ilgili rivayetin senedindeki ihtilaflı isim, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî, Şeybânî ve Süveyd'de Muhammed b. Abdullah b. Abdurrahman b. Ebî Sa'saa el-Ensârî; Ebû Mus'ab'da Abdurrahman b. Abdullah b. Abdurrahman b. Ebî Sa'saa el-Mâzinî şeklinde verilmiştir.¹ Ebû Mus'ab ez-Zührî rivayetinin Dâru't-Te'sîl baskısında bu isim, Zahiriye kütüphanesindeki nüshaya dayanarak Muhammed b. Abdullah b. Abdurrahman b. Ebî Sa'saa el-Mâzîni olarak kaydedilmiştir.² İbn Abdilber, bu rivayetle ilgili herhangi bir ihtilaf olmadığı görüşündedir.³ Dolayısıyla bu isim hatasının, Ebû Mus'ab'dan sonraki râvi veya müstensihlerden kaynaklanması kuvvetle muhtemeldir.
- Arefe gününde şeytanın durumu ve rahmetin inmesiyle ilgili rivayetin senedinde Mâlik'in şeyhi, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Süveyd b. Saîd ve Ka'nebî'ye göre İbrahim b. Ebî Able'dir.⁴ Dâni'ye göre Yahyâ el-Leysî, İbrahim b. Abdullah b. Ebî Able şeklinde tek kaldığı bir vehme düşmüştür.⁵ Kısacası farklılığın Yahyâ el-Leysî'nin veya sonraki râvilerinin bir hatası olması kuvvetle muhtemeldir.
- Üç talâkla boşama hakkındaki mevkûf rivayetin senedindeki ihtilaflı isim, Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî'de Âsım b. Ömer; Süveyd'de ise Âsım b. Umeyr şeklindedir.⁶ Kaynaklarda Âsım b. Ömer b. Hattâb el-Adevî Ebû Amr el-Kureşî, Hz. Peygamber zamanında doğan ve 70 senesinde vefat eden bir

¹ Mâlik, (Zührî), Zekât, 0/635; (Leysî), Zekât, 1/653; (Ka'nebî), Şalât, 1/370; (Şeybânî), Zekât, 2/325; (Süveyd), Zekât, 1/208.

² Mâlik, (Zührî-Tesîl), Zekât, 0/553.

³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 13/113.

⁴ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 9/1461; (Leysî), Menâsik, 81/1269; (Süveyd), Menâsik, 80/624; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 258/270.

⁵ Dâni, *el-İmâ'*, 4/559-560.

⁶ Mâlik, (Zührî), Talâk, 14/1630; (Leysî), Talâk, 15/1659.

fakih olarak tanıtılmaktadır.¹ Bu nedenle hatanın Süveyd'den kaynaklanma ihtimali daha yüksektir.

- Hz. Ömer'in abdest alışıyla ilgili rivayetin senedinde Mâlik'in şeyhi, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Şeybânî'de Yahyâ b. Muhammed b. Tahlâ;² Ka'nebî'de Yahyâ b. Muhammed yerine babası Muhammed b. Tahlâ³ yer almaktadır. Muhammed b. Tahla ve oğlu Yahyâ'nın Osman b. Abdurrahman'dan rivayeti bulunmakla birlikte, Mâlik bunlardan sadece Yahyâ'dan rivayette bulunmuştur.⁴ Bu nedenle ihtilafın, Ka'nebî veya sonraki râvilerinin, ismin yazılışında yaşadıkları hatadan kaynaklandığı düşünülmektedir.
- Hedy kurbanının kaybolması veya ölmesiyle ilgili mevkûf rivayetin sahâbî râvisi, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Süveyd'e göre Abdullah b. Ömer;⁵ Şeybanî'de ise Abdullah b. Ömer veya Ömer şeklinde şüpheyle nakledilmiştir.⁶ Leknevî'nin dediği gibi buradaki hata Şeybânî'nin kendisinden kaynaklanmaktadır.⁷
- Kadın ve çocukların Müzdelife'den Mina'ya önceden gönderilmesiyle ilgili mevkûf rivayetin senedindeki ihtilafı isim, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Süveyd b. Saîd ve Şeybanî'ye göre Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer'dir.⁸ Huşenî, Yahyâ el-Leysî'nin Abdullah b. Abdullah b. Ömer şeklinde nakletmekle birlikte, doğrusunun diğer râvilerin Mâlik'ten naklettiği gibi

¹ Zehebî, *Siyer*, 4/97; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/477.

² Mâlik, (Zührî), *Şalât*, 1/47; (Leysî), *Şalât*, 9/37; (Şeybânî), *Şalât*, 4/10.

³ Mâlik, (Ka'nebî), *Şalât*, 1/28.

⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/303; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 25/408.

⁵ Mâlik, (Zührî), *Menâsik*, 40/1218; (Leysî), *Menâsik*, 47/1124; (Süveyd), *Menâsik*, 24/527.

⁶ Mâlik, (Şeybânî), *Menâsik*, 11/414.

⁷ Leknevî, *et-Ta'îku'l-mümecced*, 2/289.

⁸ Mâlik, (Zührî), *Menâsik*, 71/1353; (Leysî), *Menâsik*, 56/1159; (Şeybânî), *Menâsik*, 58/505; (Süveyd), *Menâsik*, 59/598.

Ubeydullah olduğu görüşündedir.¹ Farklılığın Yahyâ el-Leysî'nin sonraki râvilerinden kaynaklanması muhtemel gözükmemektedir.

- Hayızlıyken cinsel ilişkiye girmeyeyle ilgili mevkûf rivayetin senedindeki isim, Ebû Mus'ab, Şeybânî, Ka'nebî ve Süveyd'e göre Abdullah b. Ömer;² Yahyâ el-Leysî'ye göre ise Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer'dir.³ Bu ihtilafın Yahyâ el-Leysî'nin vehminden kaynaklandığını söyleyen Huşenî, mahfuz olanın Ka'nebî, İbn Bükeyr ve diğerlerinin naklettiği gibi Abdullah b. Ömer olduğunu kaydetmiştir.⁴ Netice itibariyle farklılığın Yahyâ el-Leysî'den kaynaklandığı anlaşılmaktadır.
- Cenazenin kefenlenmesiyle ilgili mevkûf rivayetin senedindeki ihtilafı isim, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Şeybânî ve Süveyd'e göre Abdullah b. Amr b. el-Âs şeklindedir.⁵ Suyûtî ve Kemâhî, *Muvatta'* şerhlerinde Yahyâ el-Leysî'nin vehim sonucu bu ismi Abdurrahman b. Amr b. el-Âs şeklinde verdiğini zikretmiştir.⁶ Elimizdeki nüshanın aksine olan bu durumun, Yahyâ el-Leysî'nin sonraki râvilerinden ya da bizzat Yahyâ el-Leysî'den kaynaklanması mümkündür.
- Hz. Ebû Bekir'in akşam namazında okuduklarıyla ilgili rivayetin senedindeki ihtilafı isim, Ebû Mus'ab ez-Zührî, Yahyâ el-Leysî ve Ka'nebî'ye göre Ubâde b. Nüsey'dir.⁷ Elimizdeki tahkikli baskının aksine Huşenî, Yahyâ el-Leysî'nin vehme kapılarak Abbâd b. Nüsey ismini verdiğini ve doğrusunun diğer

¹ Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 353; Zürkânî, *Şerḥu'z-Zürkânî*, 2/511.

² Mâlik, (Zührî), *Şalât*, 26/161; (Şeybânî), *Şalât*, 20/73; (Süveyd), *Şalât*, 25/63; (Ka'nebî), *Şalât*, 26/86.

³ Mâlik, (Leysî), *Şalât*, 34/148.

⁴ Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 350.

⁵ Mâlik, (Zührî), *Cenâ'iz*, 8/1013; (Leysî), *Cenâ'iz*, 2/599; (Şeybânî), *Cenâ'iz*, 2/305; (Süveyd), *Cenâ'iz*, 2/394.

⁶ Süyûtî, *Tenvîrü'l-ḥavâlik*, 232; Kemâhî, *el-Müheyye'*, 2/91.

⁷ Mâlik, (Zührî), *Şalât*, 5/218; (Leysî), *Şalât*, 45/209; (Ka'nebî), *Şalât*, 4/116.

râvilerin naklettiği gibi Ürdün kadısı olan Ubâde b. Nüsey olduğunu zikretmiştir.¹ Buradan hareketle hatanın Yahyâ el-Leysî'nin sonraki râvilerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

- İhramlı kişinin av etinden yemesiyle ilgili Hz. Osman'dan gelen rivayetin senedindeki isim, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve Ka'nebî'ye göre Abdullah b. Âmir b. Rebîa; Şeybânî'de Abdullah b. Rebîa; Süveyd'de ise Abdullah b. Ayyâş b. Ebî Rebîa şeklindedir.² Abdullah b. Ayyaş b. Ebî Rebîa b. Muğîre b. Abdullah b. Ömer Ebu'l-Hâris el-Kureşî el-Mahzûmî el-Medenî, Hz. Peygamber zamanında Habeş topraklarında doğmuş ve bir rivayete göre de Hz. Peygamber'i görmüştür. Abdullah'ın Hz. Osman'dan rivayetiyle ilgili bir bilgi tespit edilememiştir.³ Hz. Peygamber zamanında dünyaya gelen Abdullah b. Âmir b. Rebîa Ebû Muhammed el-Anzî el-Medenî'nin (ö.89/707) ise Hz. Osman'dan rivayeti kaynaklarda zikredilmektedir.⁴ Buradan hareketle Süveyd nüshasındaki ismin hata eseri olarak nüshaya dahil edildiği söylenebilir.
- Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Saîd b. Zeyd'in ölümü ve defniyle ilgili haberdeki ihtilaflı isim, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr ve Süveyd'de gayru vâhid; Yahyâ el-Leysî'de "gayru vâhid mimmen yeşiku bih" şeklindedir.⁵ İsme güvenilirlik ifadesi eklemekten Yahyâ el-Leysî'nin sorumlu olması muhtemel gözükmektedir.
- Meziden dolayı abdest almayla ilgili mevkûf rivayetin senedindeki ihtilaflı isim, Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr ve Yahyâ el-Leysî'de Cündüb mevlâ Abdullah b.

¹ Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ*, 350.

² Mâlik, (Zührî), *Menâsik*, 26/1147; (Leysî), *Menâsik*, 25/1016; (Şeybânî), *Menâsik*, 14/417; (Ka'nebî), *Menâsik*, 22/642; (Süveyd), *Menâsik*, 49/577.

³ İbn Asâkir, *Târîḫü Dimaşk*, 31/385.

⁴ Zehebî, *Siyer*, 3/521; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 38; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 15/140.

⁵ Mâlik, (Zührî), *Cenâ'iz*, 1/977; (Leysî), *Cenâ'iz*, 10/624; (Süveyd), *Cenâ'iz*, 5/401; (İbn Bükeyr), 123/b.

Ayyâş b. Ebî Rebîa el-Mahzûmî; Ka'nebî'de Cündüb mevlâ İbn Abbas şeklindedir.¹ Hatanın Ka'nebî'den kaynaklanması daha kuvvetli bir ihtimal olarak durmaktadır.

- Namazda tekbir getirmeyle ilgili mevkûf rivayetin senedindeki isim, Ebû Mus'ab'da Nuaym b. el-Mücmir; Ka'nebî ve Süveyd'de Nuaym b. Abdullah el-Mücmir; Şeybânî'de Nuaym el-Mücmir şeklinde yer almaktadır.² Hatanın Ebû Mus'ab'dan kaynaklanması daha muhtemeldir.

Râviler ve isimleriyle ilgili nüshalar arasındaki ihtilafların incelenmesi sonucunda 43 rivayette çıkan farklılığın, 9'unun Mâlik'ten; 30'unun nüsha sahiplerinden; 10 tanesinin ise sonraki râvi veya müstensihlerden kaynaklandığı değerlendirilmiştir. Nüsha sahiplerine dayanan 30 ihtilafın, 14'ü Yahyâ el-Leysî'den, 5'i Şeybânî'den; 4'ü Süveyd'den; 3'ü Ka'nebî'den; 2'si Ebû Mus'ab'dan; 1'i Mutarrîf'ten, 1'i de İshâk b. İsâ'dan kaynaklanmıştır. Burada Yahyâ el-Leysî ile ilgili sayının fazla oluşu elimizdeki nüsha sayısının fazlalığı, nüshaya duyulan ilgi ve üzerine yapılmış titiz çalışmaların bulunmasıyla yakından ilişkilidir.

¹ Mâlik, (Zührî), Şalât, 13/107; (Leysî), Şalât, 21/97; (Ka'nebî), Şalât, 11/57; (İbn Bükeyr), 19/b.

² Mâlik, (Zührî), Şalât, 4/208; (Şeybânî), Şalât, 33/104; (Ka'nebî), Şalât, 3/111; (Süveyd), Şalât, 4/79.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: *MUVATTA*’ NÜSHALARININ FARKLILIK NEDENLERİ VE KRONOLOJİK DEĞİŞİM

A. *MUVATTA*’IN NAKİL SÜRECİ VE KİTAPLAŞMASI

Ömer b. Abdülazîz’in (ö.101/720) hadislerin toplanması talimatı üzerine yaygınlaşan tedvin faaliyetinin etkisiyle¹ hadisler konusunda güven, hafızadan kitaba, semâdan müdevven yazılı malzemeye kaymıştır.² Hicrî ikinci asra gelindiğinde yazı, rivayetin vazgeçilmez vasıtası haline gelerek sistematik rivayet dönemi başlamıştır.³ Sistematik rivayet ve telifin başladığı hicrî ikinci asrın en önemli eserlerinden biri de kuşkuşuz İmam Mâlik’in *Muvatta*’dır.⁴ *Muvatta*’ın nakil süreci, kitaplaşması, nüsha farklılıkları ve nedenlerinin doğru anlaşılması bu asırdaki hadis meclislerinin yapısı ve işlevini bilmekle yakından ilgilidir. Bu nedenle ilk olarak hicrî ikinci asırdaki hadis meclislerinin durumuna kısaca değinilmesi zaruri görülmüştür.

Hicrî ikinci asırda hadislerin öğretiminde ezbere okuma, kitaplardan okuma, soru-cevap usulü ve yazdırma gibi yöntemlerin kullandığı görülmektedir.⁵ Yücel’e göre, yazılı rivayete geçilmesiyle hicrî ikinci asırdan itibaren hadis talebeleri, rivayetleri önce istinsah edip sonra semâ ve kiraât metotlarıyla hocadan tahammül etmişlerdir. Muhaddislerin, rivayetlerini kendisinin yazdırmasının en üstün semâ yöntemi olarak görüldüğünü aktaran Yücel,

¹ Sezgin, *Buhârî’nin Kaynakları*, 104.

² Groger Schoeler, “İslamın İlk Döneminde Bilimlerin Sözlü veya Yazılı Rivayeti Sorunu”, çev. Nimetullah Akın, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/2 (Ağustos 2007), 174.

³ Sezgin, *Buhârî’nin Kaynakları*, 104; Ahmet Yücel, “Hadislerin Yazılı Rivayeti ve İmla Geleneği”, *Uluslararası Katılımlı Sempozyum: Anadolu’da Hadis Geleneği ve Dâru’l-Hadisler*, ed. Muhittin Düzenli. (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2011), 38.

⁴ Ebû Zehra, *Mâlik*, 222.

⁵ A’zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, 167.

sistematik olarak ikinci asırda başladığını söylediği imlâ yönteminde hocanın bizzat yazdırmasının hem öğrenciler tarafından anlaşılmayan yerlerin sorulma imkanının olması hem de rivayetin aslına uygun nakli için daha doğru bir yöntem olarak görüldüğünü belirtir.¹ A'zamî de hicrî ikinci asırdan itibaren daha ziyade imlâ/yazdırma tarzının uygulandığını kaydeder.²

Yazım hatalarını en aza indirgeyerek hadisin doğru bir şekilde kayda geçirilmesini amaçlayan semâ ve kıraat meclislerinde, genellikle öğrencilerin önceden yazdıkları rivayet metinleri dışında ek bir bilginin yazılmasına izin verilmez, rivayet edilen hadisin isnad ve metniyle ilgili hoca tarafından bilgi verme ve yorum türünden açıklamalar yapılırdı.³ Bûndâr'ın hicrî ikinci asrın önemli muhaddislerinden Abdurrahman b. Mehdî'nin (ö.198/813-14) "*Şimdiki aklım olsaydı, her hadisin yorumunu yanına yazardım ve Medineye gidip kendisinden semâda bulunduğum kişilerin kitabına bakardım.*"⁴ sözleri meclislerin aynı zamanda hadislerin şerh edildiği yerler olduğunu göstermektedir. Bu nedenle olsa gerek, özellikle Medine'deki bir hadis meclisinde öğretilen hadis sayısı oldukça azdır.⁵ Ayrıca hicri ikinci asır hadis meclislerinde öğrenciler ve râviler bir hadisi diğerinden ayırmak için nokta yerine küçük bir yuvarlak koymayı tercih etmekteydiler.⁶

İkinci asırda, kitap, öğrencilere talebeler veya kârî/varrâk denilen özel görevliler tarafından okunurdu. Bu usulde kitabın nüshaları ya hocalar tarafından temin ediliyor ya da öğrencilerin asıl nüshadan daha önce çoğalttıkları materyal

¹ Yücel, "Hadislerin Yazılı Rivayeti ve İmla Geleneği", 44-45.

² A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, 172.

³ Yücel, "Hadislerin Yazılı Rivayeti ve İmla Geleneği", 44.

⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/261; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/1156; a.mlf., *Siyer*, 9/202.

⁵ A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, 167-168.

⁶ A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, 182.

kullanılıyordu.¹ Bu meclislerin bir kısmı alim ve muhaddisler gibi belirli kişilerin katıldığı bir hal arz arzederken, bazıları ise halktan ilgi duyanların katılımına açık genel meclislerden ibaretti.²

İslam'ın ilk asırlarındaki ilmin şifahi ve kitabi öğretim süreçleri ve nüsha farklılıklarıyla ilgisine dair Schoeler şu tespitleri yapmaktadır:

“Hoca takrir dersinde (semâ) kendi bilgisini (çoğu kez) yazılı bir dokümana dayanarak (nadiren de) ezberden okumaktadır. Son durumda da kural olarak onun yazılı notlara sahip olduğu farz edilir. Aynı konu üzerine verdiği değişik ders ya da takrirlerde malzeme ekseriyetle farklı şekilde sunulmakta ve bu farklı sunumlar farklı nüshaların (rivayetlerin) çıkış noktası olabilmektedir. Öğrenciler ya takrir dersi esnasında veya seyrek de olsa daha sonra (dersi bir başkasına rivayet etmek isterlerse) kafadan veya yabancı ve yine yazılı bir nüshadan yazmaktaydılar. Bu şekilde oluşan versiyonlar kısmen çok farklılık arz edebilmekte ve bize kadar gelen bir nüshanın da içinde bulunduğu farklı nüshaların ikinci çıkış noktasını oluşturmaktadır.”³

Schoeler, İslam bilimlerinin ilk dönem aktarılış keyfiyeti bağlamında “yazılı” ve “sözlü” kavramlarından vazgeçilmesi gerektiği düşüncesidir. Haklı olarak o, ilk dönemlerde ne aşıkların türküleri aktarması gibi tam bir sözlü rivayetin, ne de harfi harfine kopya etme ve mükemmel bir kitap aktarma şeklinde yazılı naklin bulunduğunu zikreder. Bu bağlamda, onun kıraat usulü ile hocaya okuyup hocanın da gerekli gördüğünde düzeltme yapması anlamındaki “ders takriri”⁴ kullanımının gerçeğe daha uygun düştüğü söylenebilir.

¹ A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, 169-170.

² Hamdân, *el-Muvatta'ât*, 39.

³ Schoeler, “İslamın İlk Döneminde Bilimlerin Sözlü veya Yazılı Rivayeti Sorunu”, 191.

⁴ Schoeler, “İslamın İlk Döneminde Bilimlerin Sözlü veya Yazılı Rivayeti Sorunu”, 191-192.

İlk dönemde mecâlis, mücâlesât veya halka diye anılan bu tarz takrirler cami, mescid veya evlerde yapılmaktaydı. Bu dönemde büyük ilgi gören muhaddislerin imla meclislerinin bazılarında binlerce kişinin katıldığı rivayet edilir.¹

1. Mâlik'in Hadis Meclisleri ve *Muvatta*'ın Rivayeti

Otuz yaşına varmadan hadis meclislerinde rivayete başlayan² Mâlik'in semâ, kıraat ve münavele yöntemlerini geçerli rivayet aktarım usulleri olarak kabul ettiğine ilk bölümde değinmiştik. Bu üç türü de aslında semânın türleri olarak kabul eden Mâlik, münâveleyi alimin bildiği bir kitabı öğrencisine verip “*bunu benden rivayet et*” demesi olarak açıklamaktadır.³ Mâlik, genel olarak uyguladığı kıraat metodunu ise en sağlam usul olarak görmektedir.

Bununla birlikte derslerde onun bazen dalgınlığına ve uyuklamasına tesadüf eden İshak b. İsâ b. et-Tabbâ (ö.214/229) gibiler kırâat metoduna güvensizliklerini dile getirmiştir.⁴ Zira Mâlik'in kızı, kapının arkasından dinleyerek ezberlediği *Muvatta*' okunurken, kârînin hatasını işitince kapıyı tıklatır ve babasını uyarırdı. Bunun üzerine Mâlik, durumu farkedip hataya müdahale ederdi.⁵ Esrem (ö.261/874-75) de Ahmed b. Hanbel'den naklen Mâlik'in kendisine yanlış okunduğu halde onun neredeyse uyur gibi durduğunu söyleyerek eleştirmiştir.⁶ Humeydî de, katibin bazen Mâlik'in oturduğu odanın dışından okuduğunu

¹ Hatîb, *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî*, 2/56-57; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 1/155.

² Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isü'l-hasîs*, 125.

³ Hatîb, *el-Kifâye*, 323; Mutarrıf b. Abdullah'ın yirmi seneye yakın Mâlik'in yanında kaldığını ve onun el-Muvatta'ı kimseye okuduğunu görmedim sözü (İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/467) ise yaygın ve genel uygulamanın kırâat usulu olduğunu ve diğer usullere istisnai olarak yer verdiği tespitini desteklemektedir.

⁴ Sem'ânî, *Edebü'l-implâ*, 123-124; Hatîb, *el-Kifâye*, 272.

⁵ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/116-117; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 58.

⁶ İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, 2/705.

söyleyerek bu şekilde bir arzın çok sağlam olmadığına işaret etmiştir.¹

Fuat Sezgin'in, "*İmam Mâlik sadece semâi kabul eden kimselere tabi olmaz, kırâati tercih ederdi. Muvatta'ını on yedi sene hiç kimseye okumamış, tilmizleri onun huzurunda okumuş, rivayet hakkını almışlardı.*"² sözleriyle dikkat çektiği husus genel bir durum niteliğindedir. Nitekim Mâlik, ağırlıklı olarak kıraat metodunu kullanmakla birlikte semâ ve münaveleyi de tercih ettiği zamanlar olmuştur.³ Zira, İbn Bükeyr'in, birkaç kez Mâlik'in semâsıyla *Muvatta'* işittiğini söylemesi⁴ Mâlik'in nadiren de olsa bu yöntemi kullandığını göstermektedir. Mâlik, münaveleyle rivayet hakkını birçok örnekte görüleceği gibi rivayetin yazılı olduğu malzemeyi inceledikten sonra vermiştir.⁵ Kādî İyâz da *Muvatta'* râvilerini sayarken Muhammed b. Abdullah el-Ensârî el-Basrî'nin kitabet ile İsmâil b. Sâlih'in ise münavele ile aldığını belirtmiştir.⁶

Kısa sürede çok fazla ilim tahammülü içerdiği için Mâlik'in "*bir alimin, bu benim kitabım, onu benden al ve içindekileri benden tahdis et*" demesinden hoşlanmadığı ve bunu caiz görmediği nakledilmektedir.⁷ Bir başka rivayette ise İbnü'l-Kâsım, icazet yöntemini hoş karşılamayan Mâlik'in icazet yoluyla alınan rivayetleri sahih gördüğünü aktarmıştır.⁸ Mutarrif, Mâlik'in elinde defterle gelen ve icazet isteyen bir kişiye izin verdiğini söylemiş, İbn Vehb ise onun icazeti bazen olumlu bazen ise kerih gördüğünü nakletmiştir.⁹ Bu bilgilerden hareketle Mâlik'in

¹ Hatîb, *el-Kifâye*, 272-273; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 2/177.

² Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 71.

³ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/23, 27; Hatîb, *el-Kifâye*, 272.

⁴ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/27.

⁵ Sâlih b. Osman'ın rivayet hakkını münavele ile alması ve kontrol aşamasıyla ilgili örnek için bk. Hatîb, *el-Kifâye*, 327.

⁶ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/89.

⁷ İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 474.

⁸ Hatîb, *el-Kifâye*, 316.

⁹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/27.

normalde icazeti olumlamadığı ve verilen icazetlerin istisnai bir hal arz edip güvendiği kişilere has olduğu söylenebilir.

Mâlik, birçok öğrencisinin yazdığı sayfeleri alıp evinde kontrol edip düzelttikten sonra o kişilere iade ederek rivayet hakkı vermektedir. Nitekim Sâlih b. Yûsuf veya Sâlih b. Abdullah'ın Mâlik'ten rivayet hakkı istemesiyle ilgili nakilde, bu şahıs Mâlik'e incelemesi ve kontrol etmesi için önceden verdiği sayfeyi sormaktadır. Habere göre Mâlik incelediği sayfeyi çıkarıp ona geri vererek onun kendi hadisinden olduğunu teyid ettikten sonra rivayet izni vermiştir.¹ Bir başka nakilde İsmâil b. Sâlih, kontrol etmesi için verdiği kitabın rivayet hakkını, Mâlik tarafından incelenip, tashih edildikten sonra aldığını ve onu "haddesena" kalıbıyla naklettiğini söylemiştir.² İbn Vehb de yazdığı defterleri, Mâlik'in alıp kontrol ettiği ve hata bulduğunda bir bez parçasını ıslatmak suretiyle silip, sonra doğrusunu yazarak tashih ettiğini belirtmiştir.³

Fakat, Hatîb'in kaydettiğine göre o, bazen kontrol etmeden de *Muvatta*'ın rivayetine izin vermiştir:

*"İbn Vehb: Mâlik b. Enes'in yanında oturuyordum. Yazdığı Muvatta'ı elbisesinin içinde taşıyan bir adam geldi ve "Ey Ebû Abdullah bu senin Muvatta'ın, onu yazdım ve karşılaştırdım, onu rivayet için bana icazet ver." dedi. Mâlik: "Verdim." dedi. Adam: "Onu nasıl rivayet edebilirim 'ahberenâ Mâlik' mi yoksa 'haddesenâ Mâlik' şeklinde mi?" dedi. Mâlik ona 'o iki lafızdan dilediğini söyle' diyerek cevap verdi."*⁴

Mâlik, bazen de kitabı kendi yazıp râvisine göndererek kitabet yolunu

¹ Hatîb, *el-Kifâye*, 323.

² Hatîb, *el-Kifâye*, 333.

³ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/236.

⁴ Hatîb, *el-Kifâye*, 333; Kādî İyâz, *el-İlmâ'*, 90; Mutarrif b. Abdullah'ın naklettiği benzer bir örnek için bk. Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/27; İbn Vehb'den gelen bir örnek için bk. Hatîb, *el-Kifâye*, 329.

tercih etmektedir. Mus'ab ez-Zübeyrî'nin anlattığına göre Halife Mehdî, Mâlik'ten kitaplarını dinlemek istediğinde Mâlik şu cevabı verdi: *"Bu, senin için uzun sürecek bir şey olur. Fakat ben onları senin için yazıp, tashih eder ve sonra sana gönderirim."*¹ Mâlik, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî'ye yazdığı üç kırtas hadisi okumadan, onlar için rivayet izni vermiş ve bunu Yahyâ b. Saîd'in fıkıh alanındaki birikimine bağlamıştır.²

Mâlik, derslerini önceleri Mescid-i Nebvî'de yaparken daha sonra Cuma namazına dahi gitmesine engel olan hastalığı sebebiyle evinde gerçekleştirmiştir. O bazen başka kişilerin evinde de ders yapmıştır.³ Zira İbn Bükeyr, İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım, Saîd b. Ebî Meryem ile birlikte *Muvatta'*ı Mâlik'e İbn Yakub'un evinde ikinci kez arzettiklerinden bahseder.⁴ Bununla birlikte ilmin ayağa gitmeme düşüncesinden dolayı halifenin oğlu da olsa kimsenin yanına ders vermek için gitmezdi.⁵ Mâlik, Mescid-i Nebvî'de yaptığı derslerde Nâfi' hayattayken bile onun yerinde otururdu.⁶ İbnü'l-Münzîr, Mâlik'in mescidde, Hz. Peygamber'in i'tikâf yaparken döşegenin koyulduğu ve sonradan Hz. Ömer'in mekan edindiği yeri ders alanı olarak belirlediğini söyler.⁷

Güneş doğduktan sonra derslerine başlayan⁸ Mâlik'in meclisi, vakar ve hilmin hakim olduğu yüksek sesle konuşulmayan bir ortam olarak tasvir edilir.⁹ Öğrenciler, derste başlarında kuş varmış gibi edebli ve sessizce oturur.¹⁰

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/27.

² Râmhürmüzî, *el-Muḥaddisü'l-fâşıl*, 438.

³ İbn Sa'd, *et-Ṭabaḳât*, 5/468; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 106; Zehebî, *Siyer*, 8/64, 112; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, 9/44; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/29, 55; Ebû Zehra, *Mâlik*, 49-50.

⁴ Hatîb, *el-Câmi' li-aḥlâkı'r-râvî*, 2/51-52.

⁵ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/20.

⁶ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/124; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 94.

⁷ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/124; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 94.

⁸ Süyûtî, *Tezyînü'l-memâlik*, 36.

⁹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/12; Zehebî, *Siyer*, 8/78; Sem'ânî, *Edebü'l-implâ'*, 190-193.

¹⁰ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/14.

Bununla birlikte mecliste bir şey sorulduğunda soran kişiye cevap verilirdi.¹ Derste öğrenciler Mâlik'e hadis veya fikhî konularla ilgili sorular yöneltirdi.² Fakat Mâlik, bir kişinin birkaç sorudan fazla sormasına izin vermezdi.³ Buradan anlaşılmaktadır ki, Mâlik'in dersleri sadece bir kitabın okunması ve rivayet izni verilmesinden ibaret değildi. İbn Vehb'in naklettiğine göre, insanlar Mâlik'in meclisinde bir konuda ihtilaf ettiklerinde birbirlerine kısık sesle soru sorarlardı.⁴ Yabancı kişilerin hadisler hakkındaki sorularının ise grup grup cevaplandırıldığından bahsedilmektedir.⁵

Onun derslerini değişik bölge ve mezheplerden yüzlerce kişi takip etmektedir. Nitekim Şâfiî, Medine'ye ikinci rihlesinde Mâlik'in, mescidde ders vermeye gelirken etrafında dört yüzden fazla öğrencisi bulunduğunu anlatır.⁶ Bu nedenle Mâlik'in evinde kendisine yardımcı olan ve evine gelen öğrencileri bir düzen içerisinde içeri alan bir kapıcısı vardı. O, evinin kapısında durur, insanlar kapıda toplanınca önce Mâlik'in ashabını içeri alıp ders yapar, sona erince de halka açık ders yapardı.⁷ İçeriye önce ehl-i Medîne'nin girmesine izin verilir sonra diğerleri girerdi.⁸ Hasan b. Rebî, önce ehl-i Hicâz'ın, sonra ehl-i Şam'ın sonra ehl-i Irak şeklinde bir sıranın gözetildiğini aktarır.⁹ Ebû Zehrâ'nın dediği gibi grup grup evinde ders verme olayının öğrencilerin yoğun olarak geldiği hac mevsiminde gerçekleşmesi kuvvetle muhtemeldir.¹⁰ Mâlik'in ayrıca Medine'nin fakihleriyle

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/13; Zehebî, *Siyer*, 8/78.

² Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/31.

³ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/32.

⁴ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/17.

⁵ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/13; Zehebî, *Siyer*, 8/78.

⁶ İbn Âşûr, *Keşfü'l-muğattâ*, 45.

⁷ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/13, 15; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, 68.

⁸ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/15.

⁹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/30; a.mlf., *el-İlmâ'*, 242; Râmhürmüzî, *el-Muḥaddişü'l-fâşıl*, 586.

¹⁰ Ebû Zehra, *Mâlik*, 60.

buluştuğu özel bir ders halkasından da bahsedilir.¹

Mâlik, derslerde çoğunlukla ashabına veya katibine okutmakla birlikte kendi okuduğu da olurdu. Zira Yahyâ b. Bükeyr, Mâlik'ten *Muvatta'*ı 14 kez işittiğini ve bunların çoğunun Mâlik'in kıraatiyle olduğunu söylemiştir.² Yine *Muvatta'* râvilerinden Yahyâ b. Yahyâ en-Neysâbü'rî, *Muvatta'*ı Mâlik'e önce kendisinin okuduğunu, sonra Mâlik'in ona okuduğunu üçüncü sefer tekrar kendisinin Mâlik'e okuduğunu böylece üç kez semâın gerçekleştiğini anlatmıştır. Yahyâ en-Neysâbü'rî'nin üç kere semâyı istemesi onun herhangi bir yanlışlık yapılmamasına yönelik titizliğiyle alakalıdır.³

Mâlik, hadis dersleri ile fıkıh derslerini içerik ve hazırlanış noktasında birbirinden ayırırdı. Mutarrif'in anlattığına göre, Mâlik, insanlar toplanınca, hizmetçisi aracılığıyla onlara hadis mi mesâil dersi mi istediklerini sorardı. İnsanlar mesâil dersi isterlerse onların yanına çıkıp fetva verirdi. Eğer hadis derlerse onlara oturmalarını söyler. Kendi gusul abdesti alır, güzel koku sürünür, yeni kıyafetler giyer, sarığını takar, kürsü, sandalye gibi yüksekçe bir yerde veya yatağın başında vakar ve heybetle otururdu. Oturacak yüksekçe bir yer bulamazsa ayakta yazdırırdı. Yaktırdığı buhurun kokusu Hz. Peygamber'in hadisi bitene kadar devam ederdi.⁴ Hz. Peygamber'den hadis nakli dışında bir kürsüye (minessa) oturmazdı.⁵ Hadis rivayet ederken akrep de soksa bitene kadar sabrettiği, hadisi yarıda kesmediği söylenir.⁶ Mâlik, yolda, ayakta ve aceleyle

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/19.

² Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/13.

³ Sem'ânî, *Edebü'l-implâ'*, 125.

⁴ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/14-15; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 6/318; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 103; Ayrıca bk. Sem'ânî, *Edebü'l-implâ'*, 191-193; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *el-Medhal ile's-Süneni'l-kübrâ*, thk. Muhammed Ziyâürrahmân el-A'zamî (Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1405/1985), 392.

⁵ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/16.

⁶ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/16; Beyhakî, *el-Medhal ile's-Süneni'l-kübrâ*, 394; İbn Asâkir,

hadis eda ve tahammülünü kerih görür ve ayak üstü sorulan ilmi soruları cevapsız bırakırdı.¹ O hadislerin yavaş bir şekilde nakledilip, fikhî üzerinde durulmasını isterdi.² Onun mesâil dersleri *Muvatta*'dan ayrı olarak yazılırdı.³

Nüshaları temin etme zamanının yaygın adetlerindendi.⁴ Öğrenciler, hadis meclisine o gün okuyacakları bölümleri içeren kitaplarıyla birlikte gelir, ilgili hadisler okunurken kendi kitaplarından kontrol ederlerdi.⁵ Bununla birlikte bazı öğrenciler onun yanında da hadis yazmaktaydı.⁶ Nitekim Mus'ab ez-Zübeyrî, Mâlik'in ders esnasında birinin yanında yazdığını görürse onu engellemediğini, fakat onun yazdıklarını da kontrol etmediğini aktarmıştır.⁷ Öğrenciler kıraat işlemi bitince yazdıklarını daha sahih gördükleri nüshalarla karşılaştırarak kontrol ederdi.⁸ Ebû Mus'ab ez-Zührî'nin gördüğüne göre, *Muvatta*' râvilerinden Ma'n b. Îsâ, Mâlik'in her söylediği şeyi yazmaktaydı.⁹ Süleyman b. Hâlid de daha genel bir ifadeyle Mâlik'in bir mesele hakkında konuştuğunda ashabının onu yazdığını söylemiştir.¹⁰ Bazı öğrencileri, Mâlik'in her söylediğini yazmaya çalışırken, bir kısmı daha seçici davranıyordu. Mâlik de özellikle mesâil konularında ve emin

Târîhu Dimaşk, 36/313.

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/15, 25; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/318; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*, 103; Beyhakî, *el-Medhal ile's-Süneni'l-kübrâ*, 392.

² Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/318.

³ Hatîb, *el-Kifâye*, 341.

⁴ A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, 169.

⁵ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/75; İbn Hanbel, *el-İlel*, 2/321; İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 48; İbn Vehb, Mâlik'in yanında ona arz ettiğini ve ezan okununca kitaplarını topladığını ve Mâlik'in de namazı ilk vaktinde kılmak için de olsa derse ara verilmesine şaşırdığını ifade etmiştir. Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/235; İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 48.

⁶ Sem'ânî, *Edebü'l-implâ*, 391.

⁷ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/28.

⁸ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/17.

⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/26.

¹⁰ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/293.

olmadığı hususlarda her söylediğinin yazılmasını hoş karşılamıyordu.¹ Mâlik'in her söylediğini yazan ile önemli gördüğü şeyleri yazan râvilerin olması nüsha bazlı farklılıkların bir kısmını açıklayıcı niteliktedir. Kısacası öğrencilerin dinleme miktarları, yazma hızları, fıkıh, hadis veya her ikisini yazma gayelerinin farklılığı gibi nedenlerle yazdıkları da farklılaşmıştı.²

Mus'ab ez-Zübeyrî ve Ka'nebî gibi yakın öğrencileri derste Mâlik'in yakınında otururdu.³ Öğrenciler çeşitli nedenlerle dersi kaçırdığında Mâlik, o dersi tekrar etmezdi.⁴ O, seleflerinden görmediğini söyleyerek ilmin ezberlenmeden sadece yazılmasını hoş karşılamamıştır.⁵ Sika bir kimse bile olsa sadece yazan ama ezberlemeyen kimseden hadis alınmayacağı görüşündedir.⁶ Hz. Peygamber'in hadisini, hafızanın yanılabilceğini belirterek, kitabı olmaksızın nakletmezdi.⁷

Mâlik, hadis meclisinde çok fazla hadis rivayet etmeyi hoş görmezdi. Rivayetlerde, Mâlik'in hadis meclisinde naklettiği hadis sayısı ile ilgili 7⁸, 10⁹, 15¹⁰, 20¹¹, 25¹² gibi rakamlar verilmektedir. Mus'ab ez-Zübeyrî, Mâlik'in katibi Habîb'in her gün derste iki, iki buçuk varak civarında okuduğunu, okunan miktarın üç varağa ulaşmadığını aktarır.¹³ Hatta Mâlik'in yanına gelen ve yetmiş gün kalan

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/190.

² Hamdân, *el-Muvatta'ât*, 145.

³ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/16-17.

⁴ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/17.

⁵ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/29.

⁶ Hatîb, *el-Kifâye*, 227.

⁷ Sem'ânî, *Edebü'l-implâ'*, 267.

⁸ Hatîb, *el-Câmi' li-aḥlâkı'r-râvî*, 1/215.

⁹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/31.

¹⁰ İbn Âşûr, *Keşfü'l-muḡattâ*, 45.

¹¹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/30; a.mlf. *el-İlmâ'*, 242; Râmhürmüzî, *el-Muḥaddiṣü'l-fâṣıl*, 586.

¹² İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 8/425.

¹³ Zehebî, *Siyer*, 9/97; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/17.

bir kişi, bu kadar süre içerisinde altmış hadis yazamadığından yakıarak Mâlik'ten rivayeti artırmasını istemiştir. Râvinin aktardığına göre bu miktar, Kûfe'de sadece bir mecliste yazılmaktaydı.¹ Yine Kûfe ehlinen bir kişi, Irak'ta bir saatte yazdığıнын, Mâlik'ten 60-70 günde yazdığından daha fazla olduğunu söyleyerek benzer bir duruma dikkat çekmiştir.² Dolayısıyla Mâlik'in hadis meclisinde hadislerin peş peşe aralıksız nakledilmesinden ziyade, her hadisin isnadı, anlamı ve ilgili fikhî hükümler üzerinde durularak derslerin işlendiğı açıkça anlaşılmaktadır.

Eserin eda ve tahammülünün ne kadar sürdüğü konusunda Şâfiî'nin *Muvatta*'ı sekiz aylık süre içerisinde Mâlik'e okuduğı bilgisinden³ hareketle A'zamî günlük ortalamanın iki sayfa olduğunu belirtmiştir.⁴ Şeybânî nüshası üzerine şerh yazan Kemâhî ise Şeybanî'nin *Muvatta*'ı üç sene zarfında rivayet ettiğinden bahseder.⁵ İbn Bükeyr'in (ö.231/845) Mâlik'ten *Muvatta*'ı 14 veya 17 kez dinlediğine dair rivayetler⁶ de dikkate alındığında *Muvatta*'nın rivayetinin 6 ay ile 1 sene arasında sürdüğü söylenebilir. Ebû Halîl Utbe b. Hammâd, *Muvatta*'ı dört günde arz edince, Mâlik, onu “*şeyhin 60 senede topladığı ilmi dört günde aldınız.*”⁷; Sahibü'l-Evzâî diye nitelenen Ömer b. Abdülvahid, *Muvatta*'ı kırk günde arz edince ise Mâlik, onu “*Kırk senede telif ettiğim eseri 40 günde aldınız. Ne*

¹ Zehebî, *Siyer*, 8/112.

² Kādî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, 2/141.

³ İbn Âşûr, *Keşfû'l-muğattâ*, 45; Ebû Abdullah Behâüddîn Muhammed b. Yûsuf el-Cündî el-Kindî es-Seksekî, *es-Sülûk fî tabakâti'l-ulemâ ve'l-memlûk*. thk. Muhammed b. Ali b. Hüseyin (San'a: Mektebetü'l-İrşâd, 1414/1993), 151; A'zamî, “Mukaddimetü Muvatta'i'imâm Mâlik”, 1/88.

⁴ A'zamî, “Mukaddimetü Muvatta'i'imâm Mâlik”, 1/88.

⁵ Ahmed Alî, “Mukaddimetü'l-muhakkik”, 1/20.

⁶ Kādî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, 3/370; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 353; Zehebî, *Siyer*, 10/613-614; Zehebî, *el-İber*, 1/323; Kādî İyâz, *el-Ġunye*, 98-99; İbn Nâsiruddîn, *İthâfû's-sâlik*, 210.

⁷ Kādî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, 2/75; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 73; İbn Âşûr, *Keşfû'l-muğattâ*, 34; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/331; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 7/95.

kadar az fıkhediyorsunuz” diye eleştirmiştir.¹ Mâlik’in bu ifadeleri eserin bu kadar kısa sürede tahammül edilmesini normal ve uygun bir süre olarak görmediğini açıkça göstermektedir. Dolayısıyla bu rivayetlerde bahsedilen sürelerin istisnai kişi veya durumlar için geçerli olduğu anlaşılmaktadır.

Hadis naklinde semânın en yüksek mertebesi sayılan imla meclisi düzenleyenler arasında Mâlik b. Enes de vardı.² Mâlik, ilmi yeterliliği bulunan ve sesi iyi olan kişilerin kendisine okumasına izin verirdi. Ona okuyanlar arasında Şafiî, Ka’nebî, İbn Vehb, Ma’n b. İsa, Abdurrahman b. Mehdî ve İshâk b. İbrâhim el-Huneynî gibi isimler sayılmaktadır.³ Mâlik, öğrencilerinin sayısı artması üzerine yapılan müstemlî tutması önerilerini Hz. Peygamber’in yanında sesini yükseltme yasağını ihlal endişesiyle önceleri kabul etmedi.⁴ Çünkü o, Mescid-i Nebevî’deki hadis meclislerinde sesini yükseltenleri azarlar ve bunu Hz. Peygamber’in yanında sesi yükseltmeyle bir tutardı.⁵ O, ilmî olsun olmasın herhangi bir konuda mescidde sesin yükseltilmesinde hayır görmezdi.⁶ Fakat daha sonra evde yaptığı derslerde öğrenci sayısının artması nedeniyle müstemlî tutmak zorunda kaldı.⁷ Kaynaklar, İsmâil b. Uleyye’nin mecliste Mâlik’in yanında ayakta durarak müstemlîlik yaptığını nakletmektedir.⁸ Sonraki zamanlar da ise çoğunlukla katibi

¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/78.

² İbnü’s-Salâh, *‘Ulûmü’l-ḥadîs*, 241.

³ Sem’ânî, *Edebü’l-implâ*, 404-405; İbn Abdilber, *Câmi’u beyâni’l-‘ilm*, 48-49; İbn Âşûr, *Keşfü’l-muğattâ*, 31; Hatîb, *el-Kifâye*, 284; Zehebî, *Siyer*, 10/262; İbn Nâsiruddîn, *İthâfû’s-sâlik*, 381; Ezher, *el-Medḥal*, 120; İbn Hanbel, *el-‘İlel*, 2/321; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 16/335; İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/342.

⁴ Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 2/26.

⁵ Sem’ânî, *Edebü’l-implâ*, 192-193; Hatîb, *el-Câmi’ li-aḥlâkı’r-râvî*, 2/66; A’zamî, “Mukaddimetü Muvatta’i’l-imâm Mâlik”, 1/46.

⁶ İbn Abdilber, *Câmi’u beyâni’l-‘ilm*, 200.

⁷ A’zamî, “Mukaddimetü Muvatta’i’l-imâm Mâlik”, 1/46.

⁸ Sem’ânî, *Edebü’l-implâ*, 391.

Habîb okumaktaydı.¹

2. Mâlik'in Kâtibi Habîb b. Ebî Habîb

Mâlik'in kâtipliğini, varrâklığını ve kârîliğini yapan Habîb b. Ebî Habîb (ö.218/833) ilk dönemlerden itibaren tartışmalara konu olmuştur. *Muvatta*'yı onun aracılığıyla naklettiği için güvenilir râviler bile eleştiriye maruz kalmıştır. Ebû Muhammed Habîb b. Ebî Habîb el-Hanefî el-Mısırî'nin isminin İbrahim, Ruzeyk veya Merzûk olduğu söylenmiştir.² Aslen Horasanlı olan Habîb b. Ebî Habîb, Mâlik ve Rebîa'dan rivayette bulunmuştur.³

Mâlik'in katibi diğer bir isimlendirmeye varrağı olarak onun meclislerinde cemaate kıraat işini ve nüshaların istinsahını yapardı.⁴ İbn Hibbân onun Medine' de başka hocalara de varrâklık yaptığı bilgisini verir.⁵ Habîb, Mâlik'in kitaplarını kendisi için çoğaltmıştı ve onlardan okurdu.⁶ Habîb, hadis meclisinde Mâlik'e yaklaşık günde iki – iki buçuk varak okur⁷ ve her arz başına katılan herkesten iki dinar alırdı.⁸ Vakıdî, Habîb'in bir hata yaptığında Mâlik'in ona müdahale edip, doğrusunu gösterdiğini fakat bu gibi durumların az yaşandığını kaydetmiştir.⁹ İbn Ebî Hayseme'nin (ö.279/892-93), diğer insanlar Habîb gibi arz etmiyorlar eleştirisinden hoşlanmayan Mus'ab ez-Zübeyrî, durumu Yahyâ b. Maîn'e sorduğunda şu cevabı alır: “O bazen bir sayfa okuyup iki sayfa çevirirdi.”¹⁰ İbn

¹ A'zamî, “Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik”, 1/48.

² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 5/367; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 5/290-291; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/181.

³ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/323.

⁴ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/13; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/323.

⁵ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/323.

⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/469; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/13.

⁷ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/17.

⁸ Zehebî, *Siyer*, 11/31; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/168.

⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/469; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/13; Zehebî, *Siyer*, 8/64.

¹⁰ Zehebî, *Siyer*, 11/31; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 5/368; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/370.

Maîn bir başka yerde “*leyse bi-şey*” şeklinde değerlendirdiği Habîb’in, aceleciliğinden dolayı hızlıca okuduğunu, bazı varakları okumadan atladığını söyleyip onun arzını “şerru’l-arz” olarak nitelemiştir.¹ Tâhir Ezher, İbn Maîn’in eleştirilerinin münferid bir vakıa olup sıhhatinin de şüpheli olduğunu söyler.²

İbn Hibbân, Habîb’i sika râvilerden mevzu rivayetler nakletmek ve onların hadislerine asıllarında bulunmayan şeyler sokmakla cerh etmiştir.³ Ayrıca onun arzıyla hadis semâsında bulunanlar için “*leyse bi-şey*” değerlendirmesinde bulunmasının nedenini İbn Hibbân şu şekilde açıklar: “*Habîb, kıraat yapacağı zaman, okuyacağı bölümü eline alır ve nüshaları dinleyenlere vermez. Sonra elindeki bir kısmını okur, bir kısmını okumadan bırakır. Sonra da hepsini okudum diyerek, dinleyenlere verir. Dinleyenler de onu kopyalarlar.*”⁴ İbn Receb, onun kötü bir müstemlî olmasını, İbn Hibbân’dan naklen Habîb’i Medine ehlinin imtihan ettiğini ve onlara hadise bazı ilaveler yaparak okuduğunu söyleyerek gerekçelendirir.⁵

Ebû Ahmed Hâkim’in (ö.378/988) değerlendirmesine göre, onun hadisleri zayıf olup, Mâlik, İbn Ebî Zî’b ve Hişâm b. Sa’d’dan mevzuya benzeyen hadisler rivayet etmiştir.⁶ Muhammed b. Sehl b. Asker, “*Mâlik’in katibi Habîb’den 20 hadis yazdım, sonra onları İbnü’l-Medînî’ye arzedince ‘bunların hepsi kizbdır’ dedi.*”⁷ İbn Hanbel, sika değil⁸; Nesâî ve Ebû Hâtim metrûkü’l-hadîs⁹; İbn Adî, hadis

¹ İbn Receb, *Şerhu ‘İleli’t-Tirmizî*, 2/705; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 11/238; Kâdî İyâz, *el-İlmâ’*, 77.

² Ezher, *el-Medhal*, 86.

³ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/323.

⁴ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/323.

⁵ İbn Receb, *Şerhu ‘İleli’t-Tirmizî*, 2/705.

⁶ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 5/291; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 2/182.

⁷ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 5/290; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 2/182.

⁸ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 5/368; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 5/290.

⁹ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 5/290; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 2/181; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 5/369.

uydururdu;¹ Ebû Dâvûd, en yalancı insanlardan biriydi² gibi cerh ifadeleri kullanmıştır.

Hadisleri, Habîb'den dinleyen bazı kişiler emin olma amacıyla olsa gerek, ders meclisi sona erince Mâlik'e, okunan hadislerin kendisine ait olup olmadığını sorarlardı.³ A'zamî, bazı râvilerin Habîb'in kıraati esnasında kendi kitaplarından kontrol ettiğini eklemiştir.⁴ Meşhur râvilerden Ka'nebî gibi bazı râviler, onun kıraatinden hoşlanmadığı için *Muvatta*'ı bizzat kendisi Mâlik'e okuyana kadar çaba göstermiş ve sonunda okumuştur.⁵ İbn Abdilber de Habîb'in zayıf bir râvi olduğunu Mâlik'ten naklettiklerinde, pek çok hata ve münker bulunduğu görüşündedir.⁶

Kādî İyâz, Habîb'in sayfaları atladığı ve Mâlik'in fark etmediği iddiasının Mâlik ve onun dersine katılanlardan bir çoğunun *Muvatta*'ı ezbere bildiği ve günlük okunan miktarın iki varak olması dolayısıyla kabul edilemeyeceği düşüncesindedir.⁷ Öğrencilerin en azından bir kısmının *Muvatta*'ı okurken nüshalarını yanında getirdiği ve ders sonrasında karşılaştığından hareketle, A'zamî de Habîb ile ilgili bu eleştirinin tikel bir olayın onun adeti gibi anlaşılmasından yola çıkarak yapıldığını kaydetmiştir.⁸ Tâhir Ezher de Mâlik'in meclisindeki ciddiyeti, uyanıklığı, meclise önemli alim ve emirlerin katılması, onların Hz. Peygamber'in hadisine gösterdikleri hassasiyet, *Muvatta*' hadislerinin ezberlenmesi, Mâlik hadislerinin maruf, mahfuz olması ve derste okunan miktarın

¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/324.

² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/181.

³ Hatîb, *el-Kifâye*, 298.

⁴ A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/49.

⁵ Zehebî, *Siyer*, 10/262; Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Su'âlâtü Mes'ûd b. Alî*, 236.

⁶ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 24/177.

⁷ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/370; a.mlf., *el-İlmâ'*, 77-78.

⁸ A'zamî, "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik", 1/299.

az oluşu gibi nedenlerle Habîb'in hilekarlığı ve manipölasyonunu mümkün görmez. Bu nedenle onunla ilgili eleştirileri, *Muvatta'* hadisi dışındaki rivayetlere hamleder.¹

Habîb'in kötü şöhretini Mâlik'in vefatından sonra yaptığı görüşünü belirten Sifil de Tâhir el-Ezher ve A'zamî gibi hadis rivayetindeki sağlamlığı ve titizliği müsellemler olan bir imamın meclisinde ve onun kontrolünde onun adına yalan uydurulduğu düşüncesini makul görmez.² Kanaatimizce Ka'nebî gibi râvilerin özellikle Habîb'in kıraatiyle rivayet etmemek için uğraştığını anlatan nakillerini düşündüğümüzde, Habîb'in kötü şöhretinin Mâlik hayattayken de mevcut olduğunu düşünmek daha doğrudur. Söz konusu cerhler, varrâklık ve katipliği bir meslek olarak icra eden Habîb b. Ebî Habîb'in hadis alanında birikimi bulunmaması ve rivayet noktasında özensiz, ilgisiz ve dikkatsiz oluşuyla ilgilidir. Bununla birlikte yukarıda zikredilen gerekçelerle Habîb'in, Mâlik'in meclisinde ciddi bir tahrif yapmasının mümkün olmadığı kanaatindeyiz.

3. Hicrî II. Asırda Kitap Algısı ve *Muvatta'*

Dönemin ilim ve siyaset çevresinin ona gösterdiği ilgiden de anlaşıldığı üzere hicrî II. asırda Medine'de ortaya çıkan en önemli hadis-fıkıh eseri Mâlik'in *Muvatta'*ıdır. İkinci asrın ortalarından itibaren Mâlik'in *Muvatta'*ının bir kitap olarak ortaya çıktığı, nakledildiği, icazet verildiği ve bu isimle zikredildiği bilinmektedir. Elimizdeki *Muvatta'* nüshalarının tasnif, metin ve isnad açısından içerdiği farklılıkların nedenlerinin anlaşılması için, hicrî ikinci asırda İslam dünyasındaki kitap algısı ve özelde *Muvatta'*ın redaksiyonel ve editöryal keyfiyetine göz atmak zaruridir. Diğer bir deyişle o dönemde telif edilerek kitap olarak isimlendirilen eser

¹ Ezher, *el-Medhal*, 84-85.

² Sifil, *Muvatta Nüshaları*, 61.

ile günümüzdeki basılı eserlerin farkı ortaya koyulmadığı sürece, nüsha farklılıkları konusu yeterince anlaşılamayacağı gibi nüsha farklılıklarıyla ilgili ortaya atılan görüşler de iddiadan öteye gitmez. Daha açık ifade etmek gerekirse cevabını aradığımız soru o gün *Muvatta'* olarak hazırlanan ve piyasaya sunulan eser, bugünkü anlamda gerçekten son baskısı yapılmış, redaksiyonel müdahalelere kapanmış bir kitap mıdır? Yoksa seneler içerisinde devamlı olarak güncellenen, ilaveler, eksiltmeler yapılan ve râvilerin de düzeltme yapmasına bir ölçüde izin verilen günümüz deyimiyle “bir ders notu” mudur?

İslam dünyasında ikinci yüzyılın ilk yarısında ezbere yardımcı olması için hazırlanan metinler, derste tutulan notlar ve ders notlarının sonradan kitap haline dönüştürülmüş versiyonları şeklinde üç farklı metin türü vardır.¹ Aslında ilk asırda hadis yazma amacı olan ezberleme, derslerden daha çok faydalanmak için tutulan notlar ve kitaplaşma süreçlerinin yaşandığı bu dönem İslam ilim geleneğinin sözlü kültürden yazılı kültüre geçişinin önemli üç aşamasını aynı anda barındırması nedeniyle ayrı bir özellik barındırmaktadır. Dere'ye göre nüshaların mukayesesi sonucu ortaya çıkan cümle ilaveleri, satır atlamaları, anlam hataları gibi hususlardan anlaşıldığı üzere bu dönemde hadis rivayeti birinci dereceden yazılı malzemeye dayanır.² İç içe yaşanan bu süreçler nedeniyle olsa gerek, Arap bibliyografya kitapları bize ders notları ve nüshaları hazırlama ile önsöz, ithaf vb. özellikleri taşıyan gerçek anlamda kitaplar yazma arasındaki farkı genellikle ortaya koymaz.³ Diğer taraftan o dönemde bir eserin yazım ve telif işlemlerinin bitirmesinin ne anlama geldiği ise başlı başına bir

¹ Halit Özkan, “Takdim”, *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*, mlf. Johannes Pedersen, çev. Mustafa Macit Karagözlü (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013), 7.

² Dere, *Muvatta' Nüshaları Üzerine*, 65.

³ Schoeler, “İslamın İlk Döneminde Bilimlerin Sözlü veya Yazılı Rivayeti Sorunu”, 182.

inceleme ve tartışma konusudur.¹

Mâlik, küçük bir kütüphane oluşturacak çaptaki rivayet malzemesiyle yazılı hadis literatürünün oluşumuna önemli katkı sağlayan muhaddis ve fakihlerdendir. O, rivayet malzemesini büyük ihtimalle döneminin hadis tedris tarzına uygun olarak şeyhlerine göre düzenlemiştir.² Zira daha kolay ulaşılmasını temin eden hadislerin hocalara göre öğretimi ve her şeyhin hadislerini ayrı ayrı kitap veya kâğıt ve benzeri yazı malzemelerinde muhafaza etmek o dönemin genel hadis eğitim metodudur.³

Hicrî ikinci asrın ilk yarısında belli başlı konu ve meseleler üzerine yazılan münferit cüzler sonraki dönem tasniflerin çekirdeğini oluşturmuştur.⁴ Bu olgudan hareketle ve bir fakih olmasının da verdiği doğal bir ihtiyaç ile Mâlik, hocalarına göre dizdiği malzemeyi kısmen de olsa kendi içinde konularına göre tasnif etmiştir. Nitekim, Yahyâ b. Saîd'in, ondan İbn Şihâb'ın hadislerinden yargı ile ilgili olanlarını kendisi için yazmasını istemesi ve Mâlik'in de onları yazması⁵ eldeki malzemenin türüne dair fikir verir. *Muvatta*'nın da öncelikle nispeten konulu olarak tasnif edilmiş parça parça cüzler halindeki eldeki materyalin zaman içerisinde seçme ve eleme işleminden geçirilerek oluştuğu söylenebilir.⁶

Muvatta', talebelerin hocalardan işittiklerini yazarak kitap haline çevirdikleri bir eser değildir. Bilakis Mâlik, onu nakil ve zabt konusunda hata olmaması için sonraki dönem müelliflerinin aksine kendi eliyle kaleme almıştır.⁷ İbn Âşûr'un

¹ Özkan, "Amele Delalet Eden Tabirler Açısından Muvatta Nüshaları", 11.

² Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/137; İbn Âşûr, *Keşfü'l-muğattâ*, 45; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/9; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*', 100.

³ A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, 166, 167, 180.

⁴ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 213; Aydın, "Hadislerin İlk Dönem Tasnif Süreci Üzerine Bir Değerlendirme", 196, 198.

⁵ Hatîb, *el-Kifâye*, 347; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 2/823.

⁶ Bk. Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn*, 246.

⁷ Süleymânî, "Mukaddimetü Kitâbi'l-Mesâlik", 1/129.

kaydettiğine göre, bütün ilim adamları ve sünnet ile ilgilenenler, *Muvatta*’ı, Mâlik’in kendisinin bizzat yazdığı konusunda ittifak etmiştir.¹ Bununla birlikte *Muvatta*’ şarihi Suyûti’nin bu konuda naklettiği “*Mâlik, kitaplarını tasnif ederken, Zeyd b. Eslem’in hadisine rastladığında, ‘bu altın parçasını yeri gelene kadar sona bırakın’ derdi*”² şeklindeki haber, tasnifte katip/varrâk veya talebelerinin yardımı olduğu izlenimini³ uyandırmaktadır.

Schoeler, müelliflerin Arap İslam bilimlerine ait eserlerini daha yoğun bir kitap formuna sokmalarını miladi 9. asır ile tarihlendirir.⁴ O’na göre, İslam âlimleri miladi 8. ve 9. Asırda, üzerinde dikkatlice çalışılmış ve düzeltme yapılmış yazma nüshalar hazırlasa bile, eserlerini çoğu kez kesin çizgilere kavuşturmamış, diğer bir ifadeyle çoğunlukla son redaksiyonu yapılmış kitaplar olarak yayımlamamıştır.⁵ Bu çağlardaki ilim adamları, rivayet malzemesini semâ meclislerinde az ya da çok farklı versiyonlarda sunmuş ve rivayetlerini kıraat yolu ile yaparak da eserlerinin oldukça farklı nüshalarına da resmiyet ve geçerlilik kazandırmıştır.⁶

Muvatta’ın nüshalardaki bölüm sırasının farklılığı ve İbn Âşûr’un, Şâfiî’den naklettiği Mâlik’in kitaplarının cüzler halinde olduğu haberinden⁷ hareket eden Beşşâr Avvâd, *Muvatta*’ın tek bir kitap haline getirilmeyen kırtaslar, dağınık cüzler halinde olduğu görüşündedir.⁸ Fakat, erken dönem kaynaklarda tespit

¹ İbn Âşûr, *Keşfü’l-muğattâ*, 19.

² İbn Âşûr, *Keşfü’l-muğattâ*, 40; Mâlik, el-Muvatta’ını tasnif ederken Zeyd b. Eslem’in hadislerini, öncesini şerhettiği için babların en sonuna koymayı tercih ederdi. İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 3/242; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû’l-müzheb*, 14; Süyûtî, *Tenvîrû’l-ğavâlik*, 7.

³ A’zamî, “Mukaddimetü Muvatta’i’l-imâm Mâlik”, 1/85.

⁴ Schoeler, “İslamın İlk Döneminde Bilimlerin Sözlü veya Yazılı Rivayeti Sorunu”, 181-182

⁵ Schoeler, “İslamın İlk Döneminde Bilimlerin Sözlü veya Yazılı Rivayeti Sorunu”, 179-180.

⁶ Schoeler, “İslamın İlk Döneminde Bilimlerin Sözlü veya Yazılı Rivayeti Sorunu”, 179-180.

⁷ İbn Âşûr, *Keşfü’l-muğattâ*, 45.

⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=AfbY9Z6IODc&feature=youtu.be> (Erişim: 1.1.2020).

edemediğimiz bu rivayetin sıhhatinin bilinmemesi, hem de kitap düzeninin büyük bir ölçüde benzerlik arzemesi söz konusu iddiayı zayıflatmaktadır. Ayrıca, sahih sayılsa bile Şâfiî'den gelen haberde, öğrencilerin taşıdığı kitapların *Muvatta'* olduğuna dair herhangi bir işaret yoktur. Bu nakilde Mâlik'in, kitaplarını (dîvân) dört öğrencisinin taşıyarak Mescid-i Nebvî'ye geldiği ve kürsüye oturup kendisi kasıtlı olarak birini yaralamayla ilgili bir mesele ortaya attığından bahseder. Dolayısıyla bu rivayet detaylı bir şekilde okunduğunda Mâlik'in yaptığı dersin mesâil, yani fikhî meselerin konuşulduğu, fetva verildiği bir ders olduğu anlaşılmaktadır. Zira daha önce geçtiği üzere Mâlik'in hadis dersindeki yöntemi daha farklıdır.

Goldziher ve Schacht'ın, nüshalar arasındaki farklılıklardan hareketle Mâlik'in *Muvatta'*nda özensiz ve kayıtsız bir tavırla hareket ettiği ve eserin neşre hazır hale getirilmesinin ise onun ilk öğrencileri tarafından yapıldığını¹ dile getirmesi, o dönemdeki tasnif süreci ve kitap algısını göz ardı ederek yapılan bir değerlendirmedir. Goldziher'in nüshaların ortak yönlerini göz ardı ederek yaptığı temellendirme şöyledir:

“Çeşitli râvilerin Mâlik'ten bilâvasıta naklettikleri Muvatta' nüshaları, muhteva ve metin terkibi bakımından olduğu kadar, plan ve takdim sırası cihetinden de birbirinden ayrılmakta ve bu fark, bu eserleri birbirinden farklı ve müşterek hiçbir münasebet taşımayan yazmalar olarak görmeye varabilecek derecede derin olmaktadır. Muvatta'ın çeşitli nüshaları üzerine sahip bulunduğumuz muhtelif haberleri bir taraftan ele alır ve diğer taraftan da elimizde bulunan iki nüshadan her birini tam metinle karşılaştıracak olursak, bu bizi Mâlik b. Enes'in, ister semâ yoluyla olsun, isterse münavele

¹ Joseph Schacht, *An Introduction to Islamic Law* (Newyork: Oxford University Press, 1982), 44; a.mlf., “Mâlik”, 7/254; Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 2/303; Calder, *Studies in Early Muslim Jurisprudence*, 21.

ile olsun, kendi eserinin neşrinde, kat'î olarak tespit edilmiş bir metinden istifade etmiş olacağı noktasında ciddi bir şekilde şüphelenmeye götürür. Şayet böyle olsaydı, aynı eserin iki nüshası bu derece derin fark göstermezdi. Kendisine takdim edilen Muvatta' metinlerini Mâlik b. Enes'in, en geniş kayıdsızlıkla tasdik ediyor bulunduğunu bize açıkça gösteren haberlere inanmaya gitmek daha yerinde olmaktadır..."¹

Schoeler'in Muvatta'ın durumuyla ilgili değerlendirmesi ise hadis tarihinin bize sunduğu bilgiler ile nüshalar arasındaki farkı açıklamaya daha yakındır.

"Mâlik b. Enes'in Muvatta'sını öğrencilerine okutturmayı tercih ettiği (yani kıraat yoluyla rivayet ettiği) bildirilmektedir. Ama zaman zaman bizzat kendisi de okumuştur. Hatta o bazen bizzat kendisi tarafından düzeltilmiş nüshayı rivayet edilmek üzere dağıtmıştır (münavele yolu ile rivayet). Mâlik, şüphesiz eserinin yazılı nüshasını meydana getirdi (veya katiplere yazdırdı). Buna rağmen kendisi Muvatta'ya son şeklini vermemiş ve bize kadar gelen farklı nüshaların dayanmış olabileceği "son el baskı"sını hazırlamamıştı. Bu nüshalar daha çok Mâlik'in, farklı ve birbirinden uzak olan zamanlarda yaptığı (semâ ve kıraat şeklinde) derslerine dayanmakta ve bilindiği üzere aralarında hatırı sayılır farklılıklar bulunmaktadır."²

Muvatta'ın kitaplaşma safahatıyla ilgili tartışmalar farklı kavramlar üzerinden yürütülmektedir. Bu kapsamda onun organik bir metin (organic text) mi yoksa sabit bir metin (fixed text) mi olduğu en çok tartışılan hususlar arasındadır. Bu terimlerin tanımı ve kullanımı arasında bazı farklar olmakla birlikte müellifi tarafından sınırlı bir zaman diliminde tek bir redaksiyonel çabayla son şeklini alan ve nüshaları tutarlı metinler sabit metin; öğrenciler ve râviler gibi sonraki nesiller

¹ Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 2/302-303.

² Schoeler, "İslamın İlk Döneminde Bilimlerin Sözlü veya Yazılı Rivayeti Sorunu", 180.

tarafından eserin üzerinde tashih, ilave ve tasarruflar gerçekleştirilmesiyle orijinal nüshadan farklılaştığı görülen, redakteye uğramış metne ise organik metin denilebilir.¹ Bir metnin organik olduğu, yazma nüshaları arasındaki farklılıklar, uyumsuzluklar, müelliften sonra yaşamış kişilere ait görüşlerin metinde yer alması, metin içinde üslûbun farklılaşması gibi özelliklerinden anlaşılmaktadır.²

Calder, pek çok erken dönem yazılı hukuk eserinde olduğu gibi *Muvatta*'nın da, öğrencilerinin kuşaklar içerisinde önemli miktarda materyal eklediği organik birer metin olduğunu düşünür.³ Brockopp'a göre de basılmış altı nüshasının incelenmesinde ortaya çıkan geniş çelişki ve farklılıklar, *Muvatta*'nın organik bir metin olarak geliştiğini göstermektedir. Özellikle Şeybânî ve İbn Vehb nüshasının Yahyâ el-Leysî nüshasıyla arasındaki farklardan hareketle, bunların birbirinden tamamen farklı metinler olduğu kanaatine ulaşır.⁴ O, *Muvatta*'nın, sabit bir metin haline gelmesini Yahyâ el-Leysî nüshasının genel olarak kabul edilmesi dönemine ertelemektedir.⁵ Brockopp'un günümüzde basılı eserlerden hareketle İbn Vehb nüshasının ciddi farklılıklar içerdiğini söylemesi bir hatadır. Nitekim bu kitaplar Mâlik'in *Muvatta*'ı olmasından ziyade kaynaklarda da varlığına temas edildiği gibi İbn Vehb'in kendine ait *Muvatta*'dır.

Muvatta'nın imparatorluğun her köşesine hızlıca yayıldığını belirten Brockopp, Mâlik'in, eserin metin bütünlüğünü kontrol etmek için bir şey yapmadığı gibi, onun bütünlüğünü koruyan bir skolastik yapının da bulunmadığını ifade eder.⁶ Özkan'ın bu değerlendirmeye yaptığı yorum önem taşımaktadır:

¹ Jonathan E. Brockopp, *Early Mâlikî Law: Ibn 'Abd Al-Hakam and His Major Compendium of Jurisprudence* (Leiden: Brill, 2000), 67, 72.

² Özkan, "Amele Delalet Eden Tabirler Açısından Muvatta Nüshaları", 11.

³ Calder, *Studies in Early Muslim Jurisprudence*, 34; Brockopp, *Early Mâlikî Law*, 67.

⁴ Brockopp, *Early Mâlikî Law*, 74.

⁵ Brockopp, *Early Mâlikî Law*, 70.

⁶ Brockopp, *Early Mâlikî Law*, 77.

“Brockopp’un burada yokluğuna işaret ettiği “skolastik yapı” yerleşik ve standart bir metnin kullanıldığı, istinsah edilmiş metnin “asıl” metninle kontrolünün titizlikle yapıldığı bir mektep gibi anlaşılmalıdır. Sözlü ve yazılı rivayetin bir arada yürütüldüğü bir dönemde yaşayan Mâlik’in ders halkasında bu anlamda skolastik bir yapının eksikliğinden bahsedilemez; çünkü derslerinde çoğu zaman yazılı metinlerin kendisine okunması (arz) yöntemini uygulayan Mâlik’in Muvatta’ metni üzerindeki kontrol hakkını kullandığı ve nüshaları gözden geçirdiği Batılı araştırmacılar tarafından dahi bilinen bir husustur. Muvatta’ rivayetlerinin nüshadan nüshaya değişmesini râvilerin bir tasarrufu olarak görüp Muvatta’ın organic text olduğu sonucunu çıkarmak yerine, bu değişikliklerin bizzat Mâlik’ten kaynaklandığını ve onun vefatıyla değişikliklerin de sona erdiğini düşünmek eldeki verilerle daha uyumludur. Mâlik’e ait olan ‘Muvatta’ üzerinde oynama hakkı onun vefatıyla ortadan kalktığı ve Mâlik ölmeden önce herhangi bir nüshaya işaret etmediği için belirli bir nüsha tercih edilememiş ve nüshalar arasındaki farklılıklar sabitlenmiştir. Diğer yandan, değişiklikler Mâlik’in vefatından sonra da devam etmiş olsaydı buna dair meşhur bir bilginin de bulunması yahut Muvatta’ın Mâlikî mezhebinde üzerinde sürekli oynama yapılabilen bir metin olarak tanınması gerekirdi.”¹

Brockopp’un buradaki aşırı ve gerçeklikten uzak yorumuna cevap veren Özkan’ın bütün değişiklikleri Mâlik’e nispet şeklinde anlaşılacak yorumu yukarıda detaylıca incelendiği gibi eldeki verilerle uyum arz etmemektedir. Doğrusu, *Muvatta’* nüshaları ve eldeki literatür incelendiğinde farklılıkların bir kısmının Mâlik’ten, bir kısmının nüsha sahiplerinden, bir kısmının ise sonraki râviler veya müstensihlerden, hatta baskılardan kaynaklandığı açıkça görülmektedir.

¹ Özkan, “Amele Delalet Eden Tabirler Açısından Muvatta Nüshaları”, 11.

Muvatta’ın ders notu niteliğinde bir organik metin olduğu izlenimini uyandıran Kevserî’nin değerdendirmesi, değışikliklerin asıl nedeni olarak Mâlik’i işaret etmektedir:

“Mâlik, bu kitabı, dönemindeki diğer alimlerin teliflerinde olduğu gibi cemaate ders verirken hataya düşmemek için kaleme aldı. Bu nedenle o, eserinde muhtelif semâ meclislerinde uygun gördüğü ziyade ve eksiltmeler yapıyordu. Müstemlî meclisleri farklı olduğu için elimizdeki Muvatta’ nüshaları tertib, tebvib, ziyade ve noksanlık, ittisal ve irsal açısından farklılıklar barındırmaktadır. Onun râvileri de hakikatte eserin müdevvini olmuşlardır.”¹

Benzer şekilde Dihlevî de *Muvatta*’ın Mâlik hayattayken müsvedde halinde olduğunu ve eldeki nüshaların tertiblerinin farklılığının kaynağının kendisi olduğu görüşündedir.² Bu bakış açısıyla Dihlevî de aslında *Muvatta*’ın bir organik metin olduğu görüşüne yaklaşmaktadır.

Schacht’ın yorumları da *Muvatta*’ın organik bir metin, bir ders notu şeklinde olduğunu ortaya koymaktadır:

“İmam Mâlik, Muvatta’ı nakletmekle, bize ister şifahi olarak, isterse münavele yolu ile tesbit edilmiş bir metin temin etmemiştir; bilakis eserinin muhtelif rivayetleri birbirlerinden çok uzaklaşmaktadır. Bu hâl, o zamanlar bu nevî metinlerin harfiyen sadık istinsah edilmiş şekillerine az kıymet verilmesi ve bunları nakil işini üzerlerine alanların büyük bir serbestlik ile hareket etmeleri ve bir de İmam Mâlik’in derslerine daima aynı şekli vermemesi ile izah olunur. Fakat, hiç şüphesiz, menşei İmam Mâlik’e kadar giden ve mevcut bütün mehazlarda muhafaza edilmiş olduğu görülen

¹ Kevserî, “Mukaddime”, 3-4.

² Dihlevî, *Bustânü’l-muhaddisîn*, 31.

*muvatta' kelimesi Mâlik'in bugünkü manasında bir "eser" meydana getirmek istediğine bir delil teşkil eder. Mâlik'i kendi "yazılarından" konuşturan rivayetler ise, daha ziyade sonraki bir devrin şartlarını aksettirmektedir."*¹

Carl Brockelman, Mâlik'in, *Muvatta'*ının güvenilir tek bir rivayetini meydana getirmek için özel bir gayret göstermediğini, okumadıkları nüshalar için bile öğrencilerine icazet verdiğini ve bu nedenle de *Muvatta'* nüshaları arasında büyük bir farklılık ortaya çıktığını söyleyerek² Schoeler'in dediği gibi tamamlanmış bir baskıdan söz edilemeyeceği görüşüne katılmaktadır.

*Muvatta'*ın bugünkü anlamda belirli bir zaman diliminde tek bir nüsha olarak hazırlanmış ve tamamlanmış bir eser olmadığını düşünen Özdemir, birçok râvinin o dönemin koşulları içerisinde *Muvatta'*ı nakletmesi nedeniyle farklı sistematiklerde birçok nüshanın ortaya çıktığı görüşündedir.³ O, *Muvatta'*ın bölümler halinde tasnif edilen ders notu tarzında olduğu ve devamlı tekamül ettiği düşüncesine ulaşırken İbn Kuteybe'nin (ö.276/889) *el-İmâme ve's-Siyâse* adlı eserinde isnadsız olarak naklettiği rivayette zikredilen "*Mâlik, halife Mehdî'ye kitapları getirdi, onlar Muvatta' bölümleriydi/kitaplarıydı.*"⁴ şeklinde haberden hareket etmektedir.⁵ Bu rivayet, aslında *Muvatta'*ın bölümler/kitaplar halinde ayrı ayrı tasnif edildiğini göstermektedir. Aslında bu usul Mâlik'in eseri üzerinde, ömrü boyunca tashih, ziyade ve eksiltmeler yapması için de gayet tutarlı ve kolay bir yöntem olarak gözükmektedir. Mâlik'in bazı öğrencileri için belirli bölümleri yazdığına dair rivayetler de eserin bölümler halinde tutulduğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır. Fakat buradan hareketle pek çok *Muvatta'* kitabı

¹ Schacht, "Mâlik", 7/254.

² Brockelmann, *Târihü'l-Edebi'l-Arabî*, 3/275.

³ Recep Özdemir, "İmam Mâlik'in Muvatta'ı Üzerine", *Hikmet Yurdu* 19/10 (Ocak 2017), 104.

⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 2/203.

⁵ Özdemir, "İmam Mâlik'in Muvatta'ı Üzerine", 104.

bulunduğunu söylemek makul gözükmemektedir.

Sifil'e göre de *Muvatta*'nın ilk nüshaları, nihai şeklini almış bütün bir eser değil, ileride bu eserin tamamını oluşturacak – tabir yerindeyse – fasiküller ya da ilk müsveddelerdir.¹ Sifil, bu kanaate ulaşırken Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın şu rivayetinden hareket eder:

“Mâlik ile tasnif (bitmeden) önce (قبل أن يصنف) karşılaştık. Onunla karşılaşmamız, Musa b. Ukbe'nin vefatından bir sene sonra 142/759 senesiydi. Muvatta'(ın tasnifi) devam ediyordu (لم يزل الموطأ). Telifinden itibaren (منذ ألفه) insanlar grup grup ondan rivayette bulunuyordu.”²

Muvatta'nın son şeklinin Mâlik'in Medine'nin uygulama bilgisini seçme, damıtma ve toplamayla harcanmış bir ömrün sonucunda ortaya çıktığını söyleyen Dutton, onun 150'li yıllarda ortaya çıkan versiyonun temel metin (the basic text) mesabesinde olduğu düşüncesindedir. O, ilk metinden sonra *Muvatta*'nın otuz sene içerisinde bugünkü haline gelene kadar çeşitli editoryal değişimler geçirdiği ve elimizdeki nüshalarda da bunun yansımalarını gördüğümüzü ekler.³ Dönemin esnek kitap yapısından yola çıkan Dutton, Şeybânî rivayetinin farklılıklarını açıklama sadedinde, onun *Muvatta*'ı yerleşik bir metinden (fixed text) ziyade ilk planda öğretim için kullanılan bir araç olarak düşünmesini gösterir.⁴ Dutton'un Şeybânî nüshası üzerinden yaptığı tespitin, diğer nüshalar incelendiğinde doğru olmadığı gözükmemektedir. Nitekim, diğer nüshaların önemli oranda birbirine benzemesi *Muvatta*'nın bir araç metin olmadığını göstermektedir.

Eserlerin tashihi, düzenlenmesi ve tekamül ettirilmesi hicrî ikinci asırda

¹ Sifil, *Muvatta Nüshaları*, 45.

² İbn Hazm, *el-İhkâm*, 2/136-137.

³ Dutton, *The Origins of Islamic Law*, 22.

⁴ Yasin Dutton. “Studies in Early Muslim Jurisprudence by Norman Calder”, *The Journal of Islamic Studies*, 5 (1994), 104.

sadece Mâlik'in *Muvatta*'ında meydana gelen bir durum değildir. Bu durumun Ebû Hanîfe'nin kitapları için de yapıldığını Abdullah b. Mübârek'in (ö.181/797), "*Ben Ebû Hanife'nin kitaplarını birçok defa yazdım. (çünkü) Bunlarda ilaveler meydana geliyor, ben de onları yazıyordum.*"¹ ifadeleri sarîh bir şekilde gösterir.

Kitap algısı ile müellif ve râvî anlayışındaki farklılık, eserlerin içeriğine râvîlerin müdahalesi noktasında etkin bir rol oynamıştır. 9 ve 10. asra kadar râvîlerin, rivayet ettikleri eserlere malzeme ekleyip, çıkardıkları, form değişikliğine gittikleri; redaksiyonel düzenlemelerin daha az yapıldığı ve muayyen şekle sahip, muntazam kitapların ise 10. asırdan itibaren yaygınlaştığı tespitini yapan Schoeler, bunu ilk dönemlerde müellif ve râvî kavramlarının birbirinden ayrışmamasıyla ilişkilendirmiştir.² *Muvatta*'ın telif edilip nakledildiği 8 ve 9. asırlarda râvîlerin, rivayet ettikleri eserler üzerinde ziyade, eksiltme ve farklı bir şekle sokma mahiyetinde tasarruflarda bulunmasının, bu tespitten hareketle dönemin algısı çerçevesinde normal karşılandığı söylenebilir. Calder'in *Muvatta*'ın müellifi olarak İbn Vaddâh'ı (ö.287/900) göstermesi de bu düşünceyle ilişkili gözükmetedir. Bununla birlikte yukarıda da birçok örnekte işaret ettiğimiz gibi İbn Vaddâh'ın tasarrufları, ziyade ve eksiltme değil, hata olarak gördüğü bir takım hususları düzeltmeyle sınırlıdır. Yine Şeybânî'nin özellikle *Muvatta*'ın kitap isimleri, bab başlıkları, ilave hadisler vb. açısından eserde birçok köklü redaksiyonlar ve ziyadeler yaptığı herkesçe bilinmektedir. Burada Şeybanî'nin Mâlik'in *Muvatta*'ının hadislerine, bir kitabın nakli açısından değil rivayetlerini aktarma amacıyla baktığı, Dutton'un ifadesiyle *Muvatta*'ı yerleşik bir metin olarak değil, öğretilmek için kullanılan bir araç metin olarak algıladığını söyleyebiliriz.³

Biyografi ve tabakat kitaplarının çoğunlukla müellif ile râvî arasında bir

¹ Saymerî, *Aḥbâru Ebî Ḥanîfe*, 141; Özşenel, "Hadiste İlk Musannifler ve Ebû Hanîfe", 199-200.

² Schoeler, "İslamın İlk Döneminde Bilimlerin Sözlü veya Yazılı Rivayeti Sorunu", 185-186.

³ Dutton, "Studies in Early Muslim Jurisprudence by Norman Calder", 104.

ayırım gözetmemesini bilgi aktarım usulüyle ilişkilendiren Schoeler: “Eğer İslam’ın ilk dönemlerinde bilim aktarımının orijinaliteye dayanmadığı ve orijinal sanat eserleri anlamında kitaplarla değil de sahih rivayetlerle meşgul olduğu bilinirse bu durum daha da iyi anlaşılır.”¹ demektedir. Bu kapsamda özellikle ilk dönem eserlerinin büyük oranda rivayet merkezli olmasının Ehl-i hadisin “ilim rivayettir” anlayışından etkilendiği söylenebilir. Diğer taraftan ilk müslüman müelliflerde eserden daha öncelikli olan müellif/râvidir. Bir rivayetin hangi eserde nakledildiği değil hangi râviler tarafından nakledildiği daha önemlidir. Bu nedenle onlar müellifi esere önceleyerek, eserden ziyade müellife atıfta bulunur.² A’zamî, Mâlik’in *Muvatta’* isimli eseri ile onu temin edip sonraki muhaddislerin kendi kitaplarında kullandıkları vesikaların tedkikin bu usulü ortaya koyduğu görüşündedir.³

Netice itibariyle elimizdeki *Muvatta’* nüshalarının arasındaki birçok farklılığın, nüsha sahiplerinin tasarrufuyla izah edilmesi pek mümkün değildir. *Muvatta’* metninin 25 seneyi aşkın bir süre okunduğu, rivayet edildiği ve tekamül geçirdiği düşünüldüğünde ilk dönemdeki nakiller ile son hali arasında ciddi bir fark olacağı ortadadır. Bu nedenle *Muvatta’*ın özellikle ilk ortaya çıktığı 150’lerde ders notlarından kitaba geçişi temsil edebilecek, tasnifi tamamlanmamış bir vaziyette olduğu ve Mâlik’in, vefatına kadar onun üzerinde tashih, ziyade ve eksiltmeler yapmasının önemli bir etkisi olduğunu söylemek gerekir. Günümüzdeki kitap telifi açısından da düşünüldüğünde aslında her baskıda eserde düzeltme ve ilaveler yapılmasının gayet normal bir durum olduğu bilinen yaygın bir durumdur.

¹ Schoeler, “İslamın İlk Döneminde Bilimlerin Sözlü veya Yazılı Rivayeti Sorunu”, 187.

² A’zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, 184.

³ A’zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, 184.

B. NÜSHA FARKLILIKLARININ NEDENLERİ

Muvatta'ın nüshaları arasındaki temel farklılıkların kaynaklarını ve ortaya çıkış nedenlerini ele alırken, daha önce detaylı bir şekilde incelemeye çalıştığımız nüsha farklılıkları bölümündeki tespitler ve bu alanda daha önce çalışma yapmış ilim adamlarının tespit ve değerlendirmelerinden yararlanılmıştır. Nüshalar arasındaki farklılıkların daha önce belirttiğimiz belirli kurallar ışığında incelenerek tespit edildiği ve *Muvatta*'daki genel durumu yansıtacak nitelikte bir netice ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bununla birlikte söz konusu tespitlerin her zaman hata ihtimali barındırdığının da söylenmesi gerekir.¹

Yapılan araştırma neticesinde nüshalar arasındaki ihtilafların kaynağı olarak Mâlik veya nüsha sahiplerini gösteren yaklaşımların yeterli dayanaktan yoksun olduğu görülmüştür. Zira yapılan incelemede ihtilafın kaynağı temel olarak ya Mâlik'ten, ya nüsha sahibi ilk râvilerden ya da sonraki râvi ve müstensihlerden kaynaklandığı görülmüştür. Bu bölümde daha önce genişçe incelenen tüm örneklerin ele alınması yerine konunun birkaç rivayet üzerinden izahına gayret edilmiştir.

1. Mâlik b. Enes Kaynaklı Nedenler

İlk dönem kitap algısının etkisiyle eserler genellikle kesin çizgilere sahip olmayıp, uzun seneler süren ilim meclislerinde defalarca aktarılmış ve bu esnada önemli oranda farklılaşmıştır.² Aslında müellifin eserini güncellemesi olgusu nüshalara azalan oranda yansısı bile sonraki dönemlerdeki hadis eserlerinin elimizdeki nüshalarındaki farklılığın açıklanması noktasında makul bir hareket noktasıdır. Nitekim pek çok araştırmacı, dersi veren, eserini nakleden şeyhin

¹ Bk. Polat, *Metin Tenkidi*, 187.

² Schoeler, "İslamın İlk Döneminde Bilimlerin Sözlü veya Yazılı Rivayeti Sorunu", 177; Özşenel, "Hadiste İlk Musannifler ve Ebû Hanîfe", 199-200.

rivayet malzemesi ve kendi görüşlerini farklı şekilde sunmasını, farklı nüshaların oluşumu noktasında birincil etken olarak görmüştür.¹ Bu çerçevede Buhârî nüshalarındaki ihtilafın açıklanması sadedinde ilk akla gelen sebep de müellifin *el-Câmiu's-Sahîh* üzerinde zamanla yaptığı tashih ve değişiklikler olmuştur.² Elimizdeki *Muvatta'* nüshalarının farklılaşmasının ilk sebebi de Mâlik'in, ilk ortaya çıkışından vefatına kadar yaklaşık 30 senelik süre zarfında eser üzerinde gerçekleştirdiği tasarruflardır. Aslında *Muvatta'*ın, ortaya ilk çıktığı ve rivayet edilmeye başlandığı zamanda tam olarak bitirilmiş, kesin hatlara sahip bir eser olmadığı akılda tutulduğunda, söz konusu farklılıklar daha doğal görülecektir.

*Muvatta'*ın nüshalarındaki değişimin sebebinin birçok araştırmacı tarafından eserin, Mâlik'ten farklı zamanda rivayet edilmesine bağlanması da bu tasarruflarla ilgilidir.³ Bu bağlamda Kevserî Mâlik'in farklı semâ meclislerinde *Muvatta'*da uygun gördüğü ziyade ve eksiltmeleri yaptığını ve nüsha ihtilaflarının da bu nedenle ortaya çıktığını söylemiştir.⁴ Râvilerin, *Muvatta'* üzerinde tasarrufu ve ihmali olmadığı düşüncesindeki Muhammed b. Alevî, rivayetler arasındaki ihtilafın sebebi olarak Mâlik'in farklı zamanlarda farklı naklettiğini, onun bazen müsned, bazen mürsel, bazen de münkatı', mevkûf, merfû naklettiğini söyleyerek adeta farklılığın tek kaynağını Mâlik olarak gösterir.⁵

Mâlik'in *Muvatta'* nüshalarının farklılık arzetmesine etki eden tek unsur onun güncelleme şeklinde yaptığı bilinçli tasarruflar değildir. Bu nedenle onun, günümüze yansıyan tasarruflardaki etkileri, gözden geçirme sonucu yapılan düzeltiler, manayla rivayet, kişisel ve ders ortamına bağlı durumlar, çevresinden

¹ Schoeler, "İslamın İlk Döneminde Bilimlerin Sözlü veya Yazılı Rivayeti Sorunu", 179.

² Albayrak, *el-Câmiu's-Sahîh Nüsha Farklılıkları*, 38, 46.

³ Ma'rûf & Halil, "Mukaddime", (Zührî), 35; Neyfer, "Takdîm", 62.

⁴ Kevserî, "Mukaddime", 3-4.

⁵ Hasenî, *Envâru'l-mesâlik*, 43.

tepki alma endişesi ile hata etme veya hataya düşmeme amacıyla gerçekleştirenler olmak üzere beş başlık altında incelenmiştir.

a. Gözden Geçirme ve Tashih Faaliyeti

Mâlik, *Muvatta*'nın ilk versiyonunun çıktığı 150/767'lerin başından, vefat ettiği 179/795 yılına kadar, artan bilgi ve tecrübesine paralel olarak eser üzerinde düzeltmeler, eklemeler ve çıkarmalar yapmıştır. Zaten ilk dönemlerden itibaren *Muvatta*' üzerine çalışan pek çok ilim adamı, eserini bitirmiş olsa bile Mâlik'in tashih yapmaya devam ettiğinde hemfikirdir.¹ Ayrıca *Muvatta*'nın 40 veya 60 senede telif edildiğine dair haberler de aslında onun hayatı boyunca eseri tashih ve tenkih sürecinden geçirmesini de içeren nakiller olarak değerlendirilebilir.² Zira Halîfe Mehdî'nin, Mâlik'e "*İraklılar birleşecekler. Eğer onda (hata gibi) bir şey varsa düzelt.*" demesi üzerine Mâlik'in onu dört kişiye okuyup tashih etmesi³ de bu sürecin bir örneğidir. Mehdî'nin "*İraklılar birleşecekler*" sözü eserin zorla uygulanması durumunda, Iraklılar'ın ona karşı eleştirilerde bulunmak üzere birlikte hareket edeceğini ve bu nedenle hatasız bir şekilde tasnif edilerek açık noktalarının kapatılması önerisini içerir. Mâlik, eserini bitirdikten sonra Mehdî, Hâdi ve Reşîd dönemlerinde de onu gözden geçirmeye devam etmiştir.⁴ Hatta bazı râviler onun tashih işinde aşırı gittiğine dikkat çekmişlerdir.⁵ Bu bilgilerden hareketle, elimizdeki nüshaların tasnif, metin ve isnadlardaki farklılığın önemli sebeplerinden biri olarak, Mâlik'in eserini devamlı gözden geçirmesi, uygun

¹ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/73; Ukaylî, *ed-Đu'afâ'ü'l-kebîr*, 2/103-104; Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, 1/61; Kandehevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/99.

² İdrîsî, *Evhâm ve ehtâ*, 25.

³ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 10/117; Ukaylî, *ed-Đu'afâ'ü'l-kebîr*, 2/103-104; İbn Âşûr, *Keşfü'l-muğattâ*, 28.

⁴ Hamdân, *el-Muvatta'ât*, 68.

⁵ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/73.

görmediği rivayetleri hazfetmesi ve sürekli değişiklikler yapması zikredilmelidir.¹

İbn Abdilber'in Yahyâ el-Leysî ve diğer nüshalar arasındaki farklarla ilgili yaptığı açıklama da bu olguya işaret eder: “Yahyâ el-Leysî, *Muvatta*'da diğer râvilerin naklettikleri arasında yer alan ahkam hadislerinden hepsini nakletmiştir. Sadace Talha b. Abdülmelik hadisine² yer vermemiştir. Onun dışındaki râvilerin naklettiği (Yahyâ'da yer almayan) *Muvatta*'daki diğer hadisler ise genel konulu hadislerdir, (min ehâdîsi'l-câmi' ve nahvihi) ahkamla ilgili değildir. Onların çoğu, belki de hepsi illetli ve o konuda Mâlik'ten nakli konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Bu Talha hadisi dışında *Muvatta*' râvileri, Yahyâ'nın eserde yer vermediği ahkam hadislerinin hiçbirine yer vermemiştir. Bunun dışındaki hadisler arasında Yahyâ'nın yer vermediklerinde ona mütâbaat gösteren *Muvatta*' râvileri olduğu gibi muhalif olanlar da vardır. Bunu bu babın sonunda zikrettik. Yahyâ, *Muvatta*'ı Mâlik'e en son arz eden kişi olduğu için, onun rivayetinde yer almayan kısımlar Mâlik'in ihtiyarı ve tashih sonucu elemesi nedeniyleledir.”³ Bu ifadelerle İbn Abdilber, Yahyâ el-Leysî nüshasındaki rivayetlerin Mâlik'in tashih faaliyeti neticesindeki son nokta olduğuna işaret etmiştir. Yahyâ el-Leysî nüshasının Mâlik'in son yıllarında tahammül edildiği kabul edilmekle birlikte, en son nakledilen nüsha olduğu tartışmaya açıktır.

Mâlik'in tashih ve ilaveleri bazen yöneltilen eleştiri veya teklif üzerine gerçekleşmiştir. Bu noktada Hârûnürreşîd'in (ö.193/809), Mâlik'e *Muvatta*'da Hz.

¹ Ahmed Emîn, *ĐuĐa'l-İslâm*, 2/215; Sifil, *Muvatta Nüshaları*, 104-106.

² Talha b. Abdülmelik hadisi, Allah'a itaat içeren adakların yerine getirilmesi, isyan içerenlerin ise yapılmamasını emreden merfû bir rivayettir. Yahyâ el-Leysî nüshasında yer almayan bu hadis, Ebû Mus'ab, Şeybânî, Süveyd el-Hadesânî, İbn Bükeyr, Abdullah b. Yûsuf et-Tinnîsî, İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım ve Ka'nebî rivayetlerinde bulunmaktadır. Mâlik, (Zührî), Nüzûr, 8/2216; (Şeybânî), Ferâiz, 12/751; (Süveyd), Nüzûr, 8/269; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*, 395/449; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 6/89.

³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 6/100.

Ali ve İbn Abbas'a neden yer vermediği sorusunun etkisinden bahsedilir. Mâlik, bu soruya, mezkur iki sahâbenin Medine'de bulunmadığı ve onların ricaliyle karşılaşmadığını söyleyerek cevap verir.¹ Zûrkânî, -eğer sahihse- diyerek şüphesini ifade ettikten sonra- bu sözlerin Hz. Ali ve İbn Abbas'ın sözlerinin neden çok yer almadığı anlamına geldiği fikrini, *Muvatta*'da onlardan gelen rivayetler olduğu argümanı ile desteklemeye çalışır.² Kandehevî ise, "Kanaatimce daha uygun olan görüş: İbn Abbas ile Ali'nin rivayetlerini bu konuşmadan (Hârûnürreşîd'in sözlerinden) sonra zikretmesidir. Çünkü Mâlik, onu her sene ayıklar ve incelerdi. Bunun için nüshalar arasında ziyade ve noksan türü ihtilaflar görmekteyiz."³ diyerek, Hârûnürreşîd'in eleştirisinin *Muvatta*'nın içeriğine yeni rivayetler eklenmesinde etkili olduğunu belirtmiştir.

Elimizdeki tüm *Muvatta*' nüshalarının baskılarında Mâlik, İbn Abbas (ö.68/687-88) ve Hz. Ali'den (ö.40/661) 24'ü merfû, 52'si mevkûf olmak üzere toplam 76 rivayet bulunmaktadır. Bu kriterlere göre; basılmış tam nüshalardan Ebû Mus'ab ez-Zührî'de 73; Yahyâ el-Leysî ve Süveyd b. Saîd'de 69; Şeybânî'de ise 34 rivayet vardır. En erken nüsha olması nedeniyle ilk olarak İbn Ziyâd ile diğer nüshalar arasındaki farklara değinmek değişimi görmek açısından anlamlı sonuçlar verebilir. İbn Ziyâd nüshasının günümüze kadar sadece küçük bir kısmı ulaştığı için karşılaştırmada diğer nüshalardaki mukabili olarak değerlendirilecek dahâyâ, zebâih, sayd ve akîka bölümlerinde Mâlik'ten gelen İbn Abbas ve Hz. Ali'nin içerisinde yer aldığı merfû ve mevkuf isnatlar esas alınmıştır. Buna göre Yahyâ el-Leysî'deki dört rivayetin üçü ilk nüshalardan olan İbn Ziyâd'da da mevcuttur.⁴ Ebû Mus'ab, Şeybânî ve Yahyâ el-Leysî'de ziyade olarak yer alan

¹ Süyûtî, *Tenvîrû'l-havâlik*, 7.

² Zûrkânî, *Şerhu'z-Zûrkânî*, 1/16.

³ Kandehevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/93.

⁴ 1. rivayet: Mâlik, (Leysî), Zebâih, 2/1408; (İbn Ziyâd), Dahâya, 47; (Zührî), Dahâyâ, 8/2148;

arap hristiyanların kestiklerinin yenilmesiyle ilgili İbn Abbas'ın bir fetvası İbn Ziyâd nüshasında bulunmamaktadır.¹

Tam olarak tarihi bilinmemekle birlikte Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî ile onlardan önce sayılabilecek Süveyd b. Saîd nüshası arasında da farklılıklar vardır. Ebû Mus'ab'daki 4'ü merfû, 7'si mevkuf 12 İbn Abbas; 3 tane de Hz. Ali rivayeti olmak üzere toplam bu iki sahâbîden gelen 15 rivayet, Süveyd nüshasında yoktur.² Yahyâ el-Leysî'nin Süveyd'e olan ziyade rivayetleri ise İbn Abbas'tan 3'ü merfû, 8'i mevkuf 11; Hz. Ali'den tamamı mevkuf 3 tane olmak üzere toplam 14 sayısına ulaşmıştır.³

Nüshaların rivayet sayılarından hareketle *Muvatta*'nın ilk telif edildiği dönemde, daha az İbn Abbas rivayeti içerirken, son dönemdeki nüshalarda bu sayının artış gösterdiği anlaşılmaktadır. İbn Abbas ve Hz. Ali rivayetlerinin artışının halifenin isteği üzerine gerçekleşmesi muhtemel olmakla birlikte Mâlik'in elde ettiği yeni kaynaklardan bu rivayetleri temin etmiş olması da mümkündür.

Mâlik, yeni bilgilere ve rivayetlere ulaştıkça *Muvatta*'daki görüş ve değerlendirmelerinde değişikliğe gitmiştir. Bu konuya örnek olarak Mâlik'in salâtü'l-havf ile ilgili görüşlerindeki ihtilaf verilebilir. O, korku namazıyla ilgili babda dört rivayet zikrettikten sonra Ebû Mus'ab nüshasına göre "*Korku namazı*

Dahâyâ, 14/2180;

2. rivayet: Mâlik, (Leysî), Sayd, 6/1437; (Zührî), Dahâyâ, 14/2180; (Şeybânî), Nevâdir, 2/985; (Süveyd), Sayd, 3/415; (İbn Ziyâd), Dahâyâ, 79.

3. rivayet: Mâlik, (Leysî), Sayd, 6/1436; (Zührî), Dahâyâ, 13/2179; (Şeybânî), Nevâdir, 2/987; (Süveyd), Sayd, 3/415; (İbn Ziyâd), Dahâyâ, no: 77.

¹ Mâlik, (Zührî), Dahâyâ, 5/2140; (Leysî), Zebâih, 2/1407; (Şeybânî), Dahâyâ, 12/654.

² Mâlik, (Zührî), Şalât, 19/296; Şıyâm, 14/818; Menâsik, 79/1389; Had fi'l-hamr, 1/1836, 1838; Cihâd, 11/927, 16/941; 'Aql, 13/2284; Talâk, 4/1571, 5/1573, 25/1681; Dahâyâ, 5/2140, 6/2142, 8/2148; Nikâh, 12/1511.

³ Mâlik, (Leysî), Şalât, 72/317; Şıyâm, 17/839; Menâsik, 6/1400; Eşribe, 4/2452, 5/2454; Cihâd, 10/1312, 13/1323; 'Aql, 13/2513; Talâk, 1/1581, 2/1586, 26/1709; Zebâih, 2/1407-1408; Nikâh, 12/1534.

hakkında duyduğum en güzel hadis, Yezîd b. Rûmân'ın Sâlih b. Havvât'tan naklettiğidir.” yorumunu yapmaktadır.¹ İbn Vehb de Yezîd b. Rûmân hadisinden sonra Mâlik'in *“bu hadis bana daha sevimlidir”* dediğini aktarmıştır.² Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî ve Süveyd nüshalarına göre ise Mâlik'in yorumu, *“Kâsım b. Muhammed'in Sâlih b. Havvât'tan naklettiği hadis, korku namazı hakkında duyduğum en güzel (ehabbü) hadistir”* şeklindedir.³ İbn Abdilber bu farklılıkla ilgili İbnü'l-Kâsım'dan şu sözleri nakleder: *“Mâlik nezdinde korku namazıyla ilgili amel, Kâsım b. Muhammed'in Sâlih b. Havvât'tan rivayet ettiği hadis üzerinedir. Mâlik, önceleri Yezid b. Rûmân hadisini tercih ederdi, sonra bu görüşünden (Kâsım b. Muhammed rivayetine) rücû etti.”*⁴ Zira İbnü'l-Kâsım, *Muvatta'* rivayetinde Yahyâ b. Saîd – Kâsım b. Muhammed – Sâlih b. Havvât hadisinin sonunda Mâlik'in “ هذا الحديث أحب إلي ” değerlendirmesini nakleder.⁵ İbn Bükeyr de, Mâlik'in görüşünü merfû rivayet yerine mevkûf olan Yahyâ b. Saîd – Kâsım b. Muhammed hadisi şeklinde değiştirdiğini söylemiştir.⁶

Mâlik'in, isnadı veya metninde sorunlar tespit ettiği rivayeti *Muvatta'*dan çıkarması da tashih kapsamında değerlendirilebilir. Kişinin, yaşlı ve güçsüz annesinin yerine haccdebilmesiyle ilgili merfû rivayetin *Muvatta'*dan çıkarılması bu nevi tasarrufa örnek olabilir. Söz konusu rivayet, Şeybânî, Ka'nebî, İbnü'l-Kâsım, İbn Vehb, Mutarrif ve Ma'n b. Îsâ'da Eyyûb es-Sahtiyânî – İbn Sîrîn – Racul – Abdullah/Ubeydullah b. Abbas – Hz. Peygamber senediyledir.⁷ Bu hadis,

¹ Mâlik, (Zührî), Cum`a, 91/603.

² Dâni, *el-İmâ'*, 3/600.

³ Mâlik, (Leysî), Şalât, 118/506; (Ka'nebî), Kible, 91/348; (Süveyd), Şalât, 88/196.

⁴ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 15/262; a.mlf., *el-İstizkâr*, 7/67-68.

⁵ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 7/68.

⁶ Bâcî, *el-Müntekâ*, 1/324.

⁷ Mâlik, (Şeybânî), Menâsik, 42/482; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 280/301; Dâni, *el-İmâ'*, 4/419; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/382.

son nüshalar arasında olduğu bilinen Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî rivayetlerinde ise bulunmamaktadır. Zirâ İbn Abdilber, Mâlik'in, Ubeydullah b. Abbas'ın kimliği ve İbn Sîrîn'in ondan semâî bulunmaması gibi taşıdığı sıkıntılar nedeniyle bu rivayeti sonradan *Muvatta'*dan çıkardığını söylemiştir. Ona göre Yahyâ el-Leysî ve bir grup *Muvatta'* râvisinin nüshalarında hadis bu nedenle yer almamaktadır.¹

Nüshalar arasındaki bazı değişikliklerinin kaynağı, Mâlik'in, konuyla ilgili benimsediği görüşü sonradan değiştirmesidir. Zira kişinin, kölesini veya hayvanını ayıbını bildiği halde gizleyerek berâe² ile satmasıyla ilgili olay, görüş değiştirmenin nüsha farklılıklarına etkisini gösteren bir örnek olarak verilebilir. Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Bükeyr ve râvilerin çoğunluğuna göre, Mâlik, ayıbını gizleyerek berâe ile satılan köle veya hayvanın iade edileceği görüşündedir.³ İbn Abdilber, Mâlik'in *Muvatta'* râvilerinin çoğunda rivayetin yer aldığı şekilde fetva verdiğini, fakat onun bu görüşten daha sonra vazgeçerek hükmü sadece kölelere hasrettiğini söylemiştir.⁴ Zira İbnü'l-Kâsım rivayetinde, Mâlik'in sonraki görüşüne uygun olarak “حَيَوَانًا” kelimesi yer almayarak hayvan satışları istisna edilmiştir.⁵ Kunâzi'nin tespitine göre Mâlik'in ashabı bu rivayette “حَيَوَانًا” kelimesine yer vermemiştir.⁶ Huşenî'ye göre ise Mâlik'in ashabının rivayetinde “حَيَوَانًا” kelimesi yoktur ve doğru rivayet “عَبْدًا أَوْ وَلِيدَةً أَوْ رَقِيقًا” şeklindedir.⁷

¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/382-383

² Berâe şartı, satıcının satılan maldaki ayıptan sorumlu tutulmaksızın yaptığı alışverişe denmekle birlikte, bu şartın hangi ayıpları kapsayacağı hususu tartışmalıdır. Ali Bardakoğlu, “Berâet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 5/471.

³ Mâlik, (Zührî), Büyû`, 4/2483; (Leysî), Büyû`, 4/1797; Kunâzi, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/432; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 19/45.

⁴ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 19/45.

⁵ Mâlik, (İbnü'l-Kâsım), Büyû`, 4/12.

⁶ Kunâzi, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/432.

⁷ Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 355.

Netice itibariyle Mâlik'in yaşadığı görüş değişikliğinden dolayı mezkur berâe satışından hayvanları, bazen istisna ederek çıkardığı anlaşılmaktadır.

b. Mana ile Rivayet Etme

Mâlik'in rivayetleri manayla nakli, *Muvatta'* nüshalarındaki farklılığın kaynaklarından biri olarak gösterilmektedir.¹ Mâlik'in, rivayetlerin manayla nakli hususunda merfû ve mevkûf ile maktû olanları farklı gördüğüne değinmiştik. O, merfû rivayetlerin takdim, tehir, ziyade ve eksiltme yapmaksızın aynen naklini gerekli görürken², diğerlerinde manaya isabeti yeterli³ saymaktadır. Merfû rivayetlerde ufak tefek vav, elif gibi manayı değiştirmeyen değişikliklere ve ziyadelere ise daha müsamahalı yaklaşmıştır.⁴ Mâlik'in yakın öğrencilerinden İbn Bükeyr, onun hadisleri sabah başka, akşam başka lafızlar ile naklettiğini söyleyerek⁵ manen rivayet olgusuna dikkat çekmiştir. Fakat merfû rivayetleri bu kapsam dışında düşünmek daha tutarlı gözükmemektedir.⁶ Beşşar Avvâd'a göre, nüshalar arasındaki farklılığın temel iki nedeninden biri manayla hadis rivayetini caiz görmesinden dolayı Mâlik'in birçok hadisi mana ile rivayet etmesidir.⁷

Manayla rivayetin *Muvatta'*da meydana getirdiği değişikliği, eserin rivayet edildiği koşulları dikkate alarak değerlendirmek daha sağlıklı olsa gerektir. Zira eserin, Mâlik tarafından yazılmış bir metinden okunduğu, dinleyenlerin en azından bir kısmında, okunacak metnin yazılı materyali bulunduğunu

¹ Yıldırım, "el-Kemâhî ve el-Müheyyâ Adlı Muvatta Şerhi", 207.

² Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 102; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/49; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 6/318; Hatîb, *el-Câmi' li-aḥlâkı'r-râvî*, 2/33, 34; *el-Kifâye*, 178, 189;

³ Hatîb, *el-Câmi' li-aḥlâkı'r-râvî*, 2/33, 34; a.mlf., *el-Kifâye*, 188, 189.

⁴ Hatîb, *el-Kifâye*, 250; a.mlf., *el-Câmi' li-aḥlâkı'r-râvî*, 1/350, 2/34; İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 124.

⁵ Hatîb, *el-Kifâye*, 209.

⁶ Bk. Sifil, *Muvatta Nüshaları*, 106.

⁷ Ma'rûf & Halil, "Mukaddime", (Zührî), 1/36-37.

düşündüğümüzde, manayla rivayetin etkisinin sınırlı kaldığını düşünmek gerekir. Zira merfû hadislerde manayla rivayet, ancak Mâlik rivayeti yeniden yazdığında veya yeni bir meclis esnasında gerçekleşmiş olma ihtimali makul gözükmemektedir.

c. Kişisel Duruma ve Ders Ortamına Bağlı Nedenler

İmam Mâlik, *Muvatta*'yı öğrencilerine naklederken tashih maksadı dışında da hocası İbn Şihâb ve çağdaşı Vekî gibi muhaddislerin de yaptığı gibi bazı rivayetleri farklı naklettiği olmuştur. Zira İbn Abdilber, muhaddislerin, ders esnasındaki durumuna, yorgunluğuna veya zindeliğine ve müzakere ortamına bağlı olarak bazen isnadları ve metinleri birleştirdiğine, isnadları bazen vasl edip bazen de münkatı' nakledebildiğini İbn Şihâb ve Vekî b. Cerrâh üzerinden örnekler vererek anlatır.¹ Mâlik'in rivayetlerde yaptığı mürselleri, müsned; münkatı'ları muttasıl nakletme ve rivayetleri tekrar etme veya isnadları birleştirme gibi farklılıkların bir kısmının bu bağlamda gerçekleştiği söylenebilir.² İttisal noktasındaki farklılıkların dörtte birinden fazlasının Mâlik'ten kaynaklandığına daha önce değinmiştik.

Mâlik nezdinde hem mürsel hem de münkatı' haberler, delil olma yönünden makbuldür. Bu nedenle Mâlik'e göre, şüpheyi düştüğünde, yorgun olduğunda bu tarz tasarrufları yapma noktasında sorun bulunmamaktadır. Muhammed b. Alevî de benzer bir yorum getirerek "*Rivayetler arasındaki bu ihtilaflar, râvilerin onu aldıkları kaynak ile işitme şekil ve sıfatına râcidir. Rivayetler arasındaki irsal, ittisal, mevkûf ve merfû olma bakımından farklı olan hadis, râvilerin ihmalinden dolayı (bu şekilde) değildir. Bilakis bu râvi onu Mâlik'ten mürsel olarak işitti, öteki ondan muttasıl şekliyle semâda bulundu. Diğer üçüncü*

¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 7/45, 22/33.

² Bk. Sifil, *Muvatta Nüshaları*, 102-103.

*râvi ondan mevkûf olarak, dördüncüsü de merfû olarak semâ etmiştir. Her biri işittiği hal ve telakkî ettiği sıfat üzere (rivayeti) tesbit etmiştir.*¹ demektedir.

Mâlik'in hadis nakil ortamını düşündüğümüzde, tashih amacı dışındaki farklı nakillere ders esnasında özellikle merfû ve mevkûf rivayetler için fazla imkan bulunmadığı söylenebilir. Nitekim ders esnasında genelde okuyan kişi Mâlik değil katibi veya öğrencileridir. Dolayısıyla yorgunluk vb. nedenlerden dolayı farklı nakletme olayının, Mâlik'in sadece aralarda açıklama yaptığı zamanlarda gerçekleşmesi makul gözükmetedir. Yazılı bir metinden okunduğu ve okuyanların en azından bir kısmının elinde bu nüshalar olduğuna göre bu hususun genel bir durum arz etmediğini söylemek gerekir. Bu nedenle Muhammed b. Alevî'nin yorumunun olgusal gerçekliği bulunmakla birlikte bütün irsal ve vasl ihtilaflarını Mâlik'e nisbet etmek doğru bir yaklaşım değildir.

Mâlik, bazı rivayetleri, kimi zaman müsned bazen ise mürsel nakletmektedir. Onun bu tavrıyla ilgili olarak şuf'a hakkıyla ilgili hadisin akabinde bilgi veren İbn Hibbân, Mâlik'in zindeliğine göre bazen merfû, bazen mevkûf, bazen mürsel, bazen müsned aktardığını söylemiştir.² Bahsi geçen merfû hadisteki ihtilafın kaynağı, benimsediğimiz kurallara göre de Mâlik olarak görülmüştür. Zira bu rivayet, Ebû Mus'ab, Şeybânî, Yahyâ el-Leysî ve çoğu *Muvatta'* râvisi tarafından İbn Şihâb – Saîd b. Müseyyeb ve Ebû Seleme b. Abdurrahman – Hz. Peygamber isnadıyla mürsel nakledilmiştir.³ Bu hadisi Abdülmelik b. Abdülazîz el-Mâcişûn, Yahyâ b. İbrahim ve Saîd ez-Zübeyrî gibi *Muvatta'* râvileri ise Mâlik'ten bu isnadla Ebû Hüreyre'yi ekleyerek müsned

¹ Hasenî, *Envâru'l-mesâlik*, 43.

² Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *İthâfû'l-mehera bi'l-fevâ'idil-mübtekire min eţrâfi'l-aşere*, thk. Züheyr b. Nâsır vd. (Medîne: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1415/1994), 14/760.

³ Mâlik, (Zührî), Şufâ, 0/2371; (Leysî), Şuf'a, 1/2079; (Şeybânî), Şufâ, 0/855; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 6/36.

vermiştir. İbn Vehb'in, bu rivayeti Mâlik'ten *Muvatta*'da olduğu gibi mürsel mi, yoksa İbnü'l-Mâcişun gibi müsned mi naklettiği konusu ise ihtilaflıdır.¹ Dâni, bu hadisin *Muvatta*'da mürsel olduğunu, Abdülmelik el-Mâcişûn ve bir grubun bu hadisi Mâlik'ten Ebû Hüreyre'yi ziyade ederek müsned naklettiği görüşündedir.²

Mâlik, müzakere meclisinin hali, zindelik durumu veya ihtiyaç gördüğünde rivayetin bir diğer isnadını da nakletmiş olabilir. Adetli kadının hacdaki durumuyla ilgili rivayetlerin iki isnadından Abdurrahman b. Kâsım kanalıyla gelenin sadece Yahyâ el-Leysî'de³ yer almasıyla ilgili İbn Abdilber'in yorumu bu hususa işaret etmektedir. *"Bu hadisin Mâlik'te iki isnadı olması şu anlama gelir. O, hadisin bir isnadını Muvatta'ına dahil etmiş, sonra da hatırladığında ve zinde olduğunda diğer isnadı da eklemiştir. Yahyâ da bunu ifade etmiştir. Yahyâ'da Muvatta'ı Mâlik'e son arz eden kişidir. Fakat ehl-i ilm, bu hadiste Abdurrahman b. Kâsım isnadını, Yahyâ onunla teferrüd ettiği için hata olarak görürler."*⁴ Fakat bu farklılığın Yahyâ el-Leysî'den kaynaklanma ihtimalinin daha güçlü olduğunu söylemek gerekir. Hadis meclisinin yapısını düşündüğümüzde, meclisinin hali ve zindeliğe bağlı durumlardaki farklı naklin etkisinin çok daha sınırlı değerlendirilmesi gerekir.

Mâlik, ders ortamında bazen rivayetin muhtasar halini bazen de tam şeklini rivayet etmektedir.⁵ Bu gibi nedenlerin etkisiyle, râvilerin, *Muvatta*'ı rivayet ettikleri meclisler aynı olmadığı için elimizdeki nüshalarda farklılığın ortaya çıktığı ifade edilmiştir.⁶ Rivayetin kısaltılarak nakledilmesine köle azadı, kahinlere gitme ve uğursuzlukla ilgili merfû rivayet örnek verilebilir. Bu hadis, Hilâl b. Üsâme – Atâ

¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 7/36; a.mlf., *et-Tekassî*, 121; Dârekutnî, *el-İlel*, 9/337-340.

² Dâni, *el-İmâ*, 5/188-189.

³ Mâlik, (Leysî), *Menâsik*, 74/1227.

⁴ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 19/263-264; a.mlf., *et-Tekassî*, 328.

⁵ Mâlik'in rivayetleri ihtisar etmesiyle ilgili örnekler için bk. İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 24/362; a.mlf., *el-İstizkâr*, 26/33; Dâni, *el-İmâ*, 5/379.

⁶ Mebrûk, *Mâlik ve amelühü bi'l-hadîs*, 462.

b. Yesâr – İbnü'l-Hakem – Hz. Peygamber senediyle Ebû Mus'ab, Süveyd b. Saîd, İbn Bükeyr, Abdullah b. Yûsuf, Şâfiî, Ma'n b. Îsâ, Yahyâ en-Neysâbûrî ve Kuteybe b. Saîd nüshalarında tam haliyle yer almıştır.¹ Yahyâ el-Leysî ve İbnü'l-Kâsım ise rivayeti kahinlere gitme ve uğursuzluk hakkındaki kısmını ihtisar ederek nakletmiştir.²

d. Tepki Çekme Endişesi

Mâlik, rivayetten hoşlanmadığı veya rivayetin hoş karşılanmayacağını düşündüğü kişilerin isimlerini senedden düşürerek rivayeti mürsel veya münkatî' nakletmiştir.³ Bu çerçevede hilali görmeden oruç tutulmamasıyla ilgili merfû rivayeti zikredebiliriz. Bu rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî, Süveyd ve çoğu *Muvatta'* râvisinde Sevr b. Zeyd – İbn Abbas – Hz. Peygamber isnadıyla İkrime zikredilmeksizin münkatî' nakledilmektedir. Bu hadisin mahfuz isnadında ve *Muvatta'*da yer almayan Mâlik rivayetlerinde ise, İkrime mevcuttur.⁴ Yine Mâlik, ilk iki sene içerisinde bir kez bile olsa emmenin süt akrabalık doğurduğuyla ilgili mevkuf rivayeti Sevr b. Zeyd – İbn Abbas isnadıyla nakleder.⁵ İbn Abdilber'in tespitine göre rivayetin mahfuz şeklinde Sevr b. Zeyd ile İbn Abbas arasında İkrime bulunmaktadır.⁶

Mâlik'in aynı gerekçe ile bazı belağ türü rivayetlerden İkrime'yi çıkardığı da

¹ Mâlik, (Zührî), 'Itk, 5/2730; (Süveyd), Mükâteb, 4/425; Dâni, *el-İmâ'*, 2/305; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 22/75-77.

² Mâlik, (Leysî), 'Itk, 6/2251; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 342; Dâni, *el-İmâ'*, 2/305; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 22/77.

³ Hatîb, *el-Kifâye*, 365; Sehavî, *Fethu'l-muğîs*, 3/151.

⁴ Mâlik, (Zührî), Şıyâm, 1/764; (Leysî), Şıyâm, 1/783; (Ka'nebî), Şıyâm, 1/470; (Süveyd), 0/453; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 2/26; a.mlf., *et-Tekassî*, 34.

⁵ Mâlik, (Zührî), Rağâ', 1/1738; (Leysî), Rağâ', 1/1765; (Şeybânî), Talâk, 31/622; (Süveyd), Talâk, 24/383. Benzer bir durumun şu rivayetler için gerçekleşmiş olması da mümkündür: Mâlik, (Leysî), Zebaih, 2/1407;

⁶ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 18/255.

söylenabilir. Onun, cahiliye devrinde taksim edilen ev veya arazinin, o devirde bölüştürüldüğü gibi kalacağını belirten merfû rivayet, Sevr b. Zeyd – beleganî – Hz. Peygamber senediyledir.¹ İbn Abdilber'in kaydettiğine göre güvenilir bir râvî olan İbrahim b. Tahmân, bu rivayeti Mâlik'ten Sevr b. Zeyd – İkrime – İbn Abbas – Hz. Peygamber isnadıyla aktarmıştır.² Mâlik, *Muvatta*'da İkrime adına sadece hacda ziyaret tavafından önce eşiyle ilişkiye giren kişiyle ilgili İbn Abbas'tan gelen bir mevkuf rivayette yer verir.³

İkrime'nin yer aldığı isnadları pek çok kez kullandığı halde, Mâlik'in, neden bir rivayet dışında ismini zikretmediği hususunda pek çok değerlendirme yapılmıştır. Mâlik'in bir hadis dışında İkrime'nin ismini açıkça zikretmemesinin nedeni İbn Hanbel (ö.241/855) ve Yahyâ b. Maîn'e (ö.233/848) göre ondan hoşlanmamasıdır.⁴ Şâfiî'den de Mâlik'in, İkrime hakkında olumsuz görüşe sahip olduğu (seyyü'r-re'y) rivayet edilmektedir.⁵ Ebû Hâtim er-Râzî (ö.277/890) Mâlik'in, İkrime'den rivayetten çekinmesini onun görüşlerine bağlamaktadır.⁶ Yahyâ b. Maîn ve İbnü'l-Medînî (ö.234/848-49) Mâlik'in, İkrime'yi *Muvatta*'da zikretmeme ve ondan hoşlanmama sebebi olarak, Hâricî görüşlere meyletmesini göstermiştir.⁷ Mus'ab ez-Zübeyrî (ö.236/851), İkrime'nin Hâricîler'in görüşlerini taşıdığı söyleyerek benzer bir açıklama yapar.⁸ Ma'n b. Îsâ (ö.198/814) ve Mutarrif b. Abdullah el-Medenî (ö.220/835), Mâlik'in İkrime'yi sika görmediğini ve ondan hadis alınmamasını emrettiğini nakleder.⁹ Fakat bu görüş, Mâlik'in sika

¹ Mâlik, (Zührî), Kazâ, 10/2902; (Leysî), Kazâ, 27/2175; (Süveyd), Kazâ, 8/281.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 2/48.

³ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 45/1239; (Leysî), Menâsik, 50/1137; (Süveyd), Menâsik, 29/532.

⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 41/115; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 20/283; Zehebî, *Siyer*, 5/26.

⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 41/116; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 20/280; Zehebî, *Siyer*, 5/26.

⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/8-9.

⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 20/278; Zehebî, *Siyer*, 5/21, 26; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 41/116.

⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 20/279; Zehebî, *Siyer*, 5/22.

⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 41/115; Zehebî, *Siyer*, 5/26.

görmediği bir kişinin ismini gizleyerek naklettiği düşüncesine götürür ki, bu onun bütün münkatı' rivayetlerini şüpheli hale getirir.

Mâlik'in, İkrime'nin ismini zikretmemesine sebep olarak gösterilen bir diğer husus ise, onun, Medine'nin meşhur yedi fakihi arasındaki Saîd b. Müseyyeb ile aralarında ortaya çıkan husumettir.¹

Meşhur *Muvatta'* râvilerinden İshâk b. İsâ b. et-Tabbâ' (ö.215/830) olayı şöyle anlatır:

*"Mâlik'e sordum: İbn Ömer'in, Nâfi'ye, İkrime'nin, İbn Abbas'a yalana uydurduğu gibi sen de benim adıma yalan söyleme" sözü sana ulaştı mı? Mâlik şöyle dedi: 'Hayır. Fakat bana, Saîd b. Müseyyeb'in, bunu kölesi Bürd'e söylediği ulaştı.'"*²

İbn Abdilber, Mâlik'in, İkrime'den rivayetten çekinmesini, -iddiaları doğru bulmamakla birlikte- Saîd b. Müseyyeb'in, onu yalancılıkla suçlaması ve ona nispet edilen Hâricîlikle ilgili görüşler olması ihtimalini güçlü görür.³ İbnü'l-Arabî de (ö.543/1148) İkrime'nin isminin gizlenmesini Saîd b. Müseyyeb'in onun hakkındaki olumsuz görüşlerine bağlar.⁴

İbn Abdilber, *et-Temhîd'de* rüyet ile ilgili hadisin açıklamasında Mâlik'in, Saîd b. Müseyyeb ve diğerlerinin İkrime hakkındaki sözlerinden dolayı onu senedden düşürdüğü iddialarına şüpheyle yaklaşır.⁵ O, Mâlik'in, menâsik konusunda önde gelen tâbiîn alimlerinden Atâ b. Ebî Rebâh'ın (ö.114/732) İbn Abbas'tan naklettiği hacca dair meseleyle ilgili rivayetini terkederek hac kitabında İkrime'nin ismini açıkça zikretmesinden yola çıkarak ondan rivayeti kerih gördüğü

¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 2/28; a.mlf., *el-İstizkâr*, 1/271-272.

² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 20/280; Zehebî, *Siyer*, 5/23.

³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 2/27.

⁴ İbnü'l-Arabî, *el-Mesâlik*, 1/409.

⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 2/26.

iddialarının sağlam olmadığını savunur.¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd'de* sözlerinin devamında Mâlik'in, Saîd b. Müseyyeb'in onu yalancılıkla itham etmesi ve Hâricilikle ilgili ithamların etkisinden dolayı İkrime'den rivayetten çekinmiş olabileceği ihtimalinden bahseder.² *el-İstizkâr*'da namaz vakitleriyle ilgili mevkûf İbn Abbâs hadisinde ise Mâlik'in, İkrime'yi "muhibir" şeklinde gizlemesinin nedeni olarak açıkça Saîd b. Müseyyeb'in sözlerini gösterir.³

Câmiu Beyâni'l-ilm adlı eserinde ise İkrime ve Saîd b. Müseyyeb arasındaki meselenin detayları hakkında bilgi verdikten sonra güvenilir ulemanın birbirleri hakkındaki sözlerinin kabul edilmemesi gerektiğini ve aksi takdirde yanlış bir yola sürüklenileceği uyarısında bulunur.⁴

Netice itibarıyla, İkrime isminin *Muvatta*'da bir rivayet dışında kendine yer bulamamasının sebebi, Saîd b. Müseyyeb'inki başta olmak üzere onun hakkında yapılan tenkitler ve onun üzerinde Medine'de oluşan olumsuz algıdır. Mâlik'in aslen güvenilir görmekle birlikte, oluşan bu hava nedeniyle, onun ismini isnadda zikretmeye bir rivayet dışında çekindiğini söyleyebiliriz. İkrime'yi sika bir râvi saymadığı iddiaları ise, onun naklettiği hadisi Atâ b. Ebî Rabâh'ın rivayetine tercih etmesiyle çelişki arz etmektedir.

e. Hata Etme ve Hataya Düşme Endişesi

Hadis rivayetindeki titizliği ve itkanıyla maruf İmam Mâlik, insan olması hasebiyle pek çok meşhur hadis alimi gibi dalgınlık, yorgunluk, unutma, karıştırma ve benzeri nedenlerle hatalı nakillerde bulunmuştur. Mâlik'in, kârînin

¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 2/26.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 2/27.

³ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 1/271-272.

⁴ İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 445, 452-453.

hatasını, ancak kızının uyarması neticesinde farkedip düzelttiği¹, bazen ders okunurken uyukladığıyla² ilgili daha önce bahsedilen rivayetler de onun insani kusurlarının derse yansımaları göstermesi bakımından önemlidir. İkinci bölümde nüshalar arasındaki farklılıklar incelenirken pek çok rivayetle ilgili Mâlik'in hatasının etkili olduğundan bahsedilmişti. Burada Mâlik'in vehmini gösteren örneklerden biri olarak ihramlıyken saçını tıraş etmenin cezasının anlatıldığı merfû rivayet üzerinde durulmuştur.

Rivayet, Ebû Mus'ab da şu şekilde yer alır:

حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ مَالِكٍ الْجَزَرِيِّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، أَنَّهُ كَانَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَذَاهُ الْقَمَلُ فِي رَأْسِهِ، فَأَمَرَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَخْلِقَ رَأْسَهُ، وَقَالَ: صُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، أَوْ أَطْعِمِ سِتَّةَ مَسَاكِينٍ، مُدَّيْنِ مُدَّيْنِ لِكُلِّ إِنْسَانٍ، أَوْ انْسُكُ بِشَاةٍ، أَيْ ذَلِكَ فَعَلْتَ أَجْرًا عَنْكَ³.

Hadis, Ebû Mus'ab'ın yanı sıra Yahyâ el-Leysî, Süveyd, Ka'nebî, Ma'n b. Îsâ, Abdullah b. Yûsuf et-Tinnîsî, İbn Bukeyr, Saîd b. Ufeyr, İbnü'l-Mübârek es-Sûrî ve Mus'ab ez-Zübeyrî nüshalarında da Abdülkerîm b. Mâlik el-Cezerî – Abdurrahman b. Ebî Leylâ – Ka'b b. Ucre – Hz. Peygamber isnadıyla münkatı'dır.⁴ İbnü'l-Kâsım, İbn Vehb ve Şeybânî ise Abdülkerîm b. Mâlik ile Abdurrahman b. Ebî Leylâ'nın arasına Mücâhid'i ekleyerek muttasıl vermiştir.⁵ Dârekutnî, Mâlik'ten *Muvatta'* dışında bu hadisi muttasıl nakledenler arasında İbrahim b. Tahmân, İbn Mehdî, Mekkî b. İbrâhim, Velîd b. Müslim, Hüseyin b.

¹ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 18; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/116-117.

² Sem'ânî, *Edebü'l-implâ'*, 8; Hatîb, *el-Kifâye*, 272.

³ Mâlik, (Zührî), *Menâsik*, 50/1258.

⁴ Mâlik, (Zührî), *Menâsik*, 50/1258; (Leysî), *Menâsik*, 78/1250; (Şeybânî), *Menâsik*, 57/504; (Süveyd), *Menâsik*, 55/431; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 472-473/597; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 90-91/431; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 20/62; Dâni, *el-İlmâ'*, 2/193.

⁵ Mâlik, (Şeybânî), *Menâsik*, 57/504; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 284/397; İbn Vehb, *el-Câmi'* 98; Cevherî, *Müsned*, 472-473/597; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 90-91/431; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 20/62; Dâni, *el-İlmâ'*, 2/193.

Velîd, Mutarrif b. Abdullah ve İshâk b. Süleymân er-Râzî'yi sayar.¹

Muvatta'daki benzer isnad ve metindeki bir sonraki hadis ise pek çok rivayette Humeyd b. Kays – Mücâhid - Abdurrahman b. Ebî Leylâ - Ka'b b. Ucre – Hz. Peygamber şeklinde benzer bir senedle yer almaktadır.² Erken dönem kaynaklarından hem Saîd b. Ebî Arûbe'nin (ö.156/773) *el-Menâsik*'inde عَنْ قَتَادَةَ، hem de Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *Müsned*'inde حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، وَأَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ (ö.204/819)، عَنْ كَعْبِ بْنِ isnadında Mücâhid yer almaktadır.³

Abdülkerîm b. Mâlik el-Cezerî kanalıyla gelen isnad, İbn Hanbel ve Nesâî'de muttasıldır.⁴ Taberânî de Mutarrif b. Abdullah, Ka'nebî, Abdullah b. Yûsuf, İbn Bükeyr, Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî'nin isnadlarını telfîk yöntemiyle birleştirerek bu hadisi Mücâhid'i zikretmek suretiyle muttasıl verir.⁵ İbn Abdilber, Abdülkerîm'in, İbn Ebî Leylâ'ya mülâki olmaması sebebiyle, Mücâhid'in düşürüldüğü isnadları hatalı görür. Onun tespitine göre bu hadisin, İbn Ebî Leylâ'dan Mücâhid kanalıyla gelen pek çok sahih tariki Ehl-i hadis nezdinde mahfuzdur.⁶ Şâfiî, *Muvatta*' isnadında Mücâhid'in düşürülmesini Mâlik'in vehmine bağlar.⁷ Bu rivayetin muttasıl isnadını sahih kabul eden Ebû Hâtim de isnaddan Mücâhid'i düşürenin Mâlik olduğunu kaydeder.⁸

Hadis, ilk dönem ve sonraki dönem kaynaklarında Mâlik dışındaki

¹ Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta*, 90-91/431; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 4/13.

² Mâlik, (Zührî), *Menâsik*, 50/1259; (Leysî), *Menâsik*, 78/1251; (Süveyd), *Menâsik*, 55/593; İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 48.

³ Tayâlisî, *Müsned*, 2/392 (No. 1161); Ebû'n-Nadr Saîd b. Ebî Arûbe Mihrân el-Adevî, *Kitâbü'l-Menâsik*, thk. Âmir Hasan Sabrî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2000), 95-96.

⁴ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 30/34 (No: 18106); Nesâî, *Menâsik*, 96/2872.

⁵ Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. basım, t.y.), 19/109.

⁶ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 20/62-63; a.mlf., *et-Tekassî*, 338.

⁷ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 20/62.

⁸ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbü'l-İlel*, 3/237-238.

kanallardan muttasıl olarak nakledilmiş, hatta bazı *Muvatta'* rivayetlerinde de bu şekilde gelmiştir. Rivayeti analiz eden hadisçiler de Mücâhid'in isnaddan çıkarılmasının açık bir hata olduğunu belirterek vehmin kaynağı olarak Mâlik'e işaret etmişlerdir. Burada dikkat çeken diğer bir nokta ise, Mâlik'ten hata sonucu eksik nakledilen isnadların bazı râviler tarafından tamamlanarak kusursuz hale getirilmiş olmasıdır.

Unuttuğunu düşünme veya hataya düşerim endişesi de Mâlik'in bazı isnadlarda değişikliğe gitmesinin bir nedeni olarak görülmektedir. İbn Âşûr “ عن الثقة عنده ” ifadesini Mâlik'in, râvinin adını unuttuğu durumlarda kullandığını söyleyerek, aslında onun hata, unutma gibi nedenlerle isnadda tasarruflarda bulunduğunu teyid etmiştir.¹ Bulkînî de Mâlik'in şüphe ettiği ziyade lafızları hazfettiğini ve yine şüphe ettiğinde muttasıl rivayeti münkatı' olarak naklettiğini açıkça ifade etmiştir.² Nitekim Mâlik'in pek çok rivayeti isnad veya metinden kaynaklı taşıdığı şüphelerden dolayı terkettiği kaynaklarda zikredilmiştir.³

İlgili bölümde detaylıca ele aldığımız hangi köleyi azat etmenin daha faziletli olduğunun açıklandığı merfû rivayet örnek kabilinden verilebilir. Müsned mi mürsel mi olduğuyla ilgili farklılığın izahı sadedinde İbn Abdilber'in bu hadis ile ilgili hadis ehlinden bir gruba nisbet ettiği şu yorumu önem taşımaktadır: “*Bu hadisin aslı Mâlik'te Hişâm – Babası – Hz. Âişe şeklindeydi. Hişâm'ın ashabından olan diğer râvilerin, isnad konusunda kendisine muhalefet ettiği haberi ulaşınca, Mâlik, isnaddan Hz. Âişe'yi çıkararak mürsel nakletmeye başladı.*”⁴

Medine'nin özelliklerinden bahseden merfû rivayetteki isim farklılıkları da

¹ İbn Âşûr, *Keşfü'l-muğattâ*, 41.

² Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 386.

³ Cevherî, *Müsned*, 102/46; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/322; Hatîb, *el-Kifâye*, 234.

⁴ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 22/157; Mâlik, (Leysî), 'Itk, 9/2263; (Zührî), 'Itk, 8/2742; (Süveyd), *Mükâteb*, 7/429; (İbn Bükeyr), 293b.

hataya düşmeme endişesiyle ilişkilidir. Bu rivayetteki ihtilaflı isim, *Muvatta*’ın bazı nüshalarında Yûnus b. Yûsuf b. Himâs, bazılarında Yûsuf b. Yûnus, Yahyâ el-Leysî’de İbn Himâs; Ka’nebî’de ise râvinin adı zikredilmeden belağ sîgasıyla nakledilmiştir.¹ İbn Abdilber, nüshalar arasındaki bu ıztırabın kaynağını ismi tam olarak ezberleyemeyen Mâlik’in kısaltarak İbn Himâs olarak nakletmesine bağlar. Yahyâ el-Leysî, *Muvatta*’ı ona son arz eden kişi olduğu için böyle rivayet etmiştir.²

2. İlk Râvilerden Kaynaklı Nedenler

İlk dönem İslam edebiyatı eserlerinin nüshaları arasında ortaya çıkan ihtilafların sebeplerinden biri, öğrencilerin, hocadan aldıkları rivayet malzemesini veya eseri farklı şekilde edâ ve tahammülüdür.³ *Muvatta*’ın, Mâlik hayatta iken müsvedde halinde olduğunu ve tam bir kitap formuna kavuşmadığını düşünen ilim adamları, nüshaların tertib tarzı ve içerik farklılıklarında ilk râvileri yani nüsha sahiplerinin etkisinin daha fazla olduğu görüşüne meyletmişlerdir.⁴ Özellikle Schacht gibi *Muvatta*’ üzerine çalışma yapan bazı müsteşrikler, eserin Mâlik’e ait olduğunu kabul etmekle birlikte, eseri nakledenlerin büyük bir serbestlik ile hareket ettiklerini ve ona son şeklinin daha sonraki dönemlerde verildiğini düşünmektedir.⁵ Yine ikinci bölümde özellikle isnadların ittisal ve kaynak açısından farklılıklarının yarından fazlasının ilk râvilerden kaynaklandığının tespiti önemli bir veri olarak dikkat çekmiştir.

İlk râvinin, müellifin eseri üzerindeki tasarrufları, eser ve müellif ile kurduğu

¹ Mâlik, (Zührî), *Câmi*’, 2/1852; (Leysî), *Câmi*’, 2/2597; (Süveyd), *Câmi*’, 2/646; (İbn Bükeyr), 385a; Cevherî, *Müsnedü’l-Muvatta*’, 615/831; Dârekutnî, *Ehâdisü’l-Muvatta*’, 123-124/646; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 24/121-122; a.mlf., *et-Tekassî*, 482-483; Dâni, *el-İmâ*’, 3/542-543.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 24/122.

³ Schoeler, “İslamın İlk Döneminde Bilimlerin Sözlü veya Yazılı Rivayeti Sorunu”, 179.

⁴ Dihlevî, *Bustânü’l-muhaddisîn*, 31.

⁵ Schacht, “Mâlik”, 7/254; Kızılkaya Yılmaz, *Muvatta’daki Mürsel Rivâyetler*, 57.

ilişkiyle doğru orantılıdır. Naklettiği rivayetleri son halini almış tam bir eser olarak düşünen râvinin, naklettiği esere daha fazla sadakat göstermesi beklenir. Hocasından tahammül ettiklerini tamamlanmış bir eser olarak değil de, bir rivayet derlemesi olarak gören ve nakledeni de bir müelliften ziyade râvi olarak gören öğrenci ise, eser üzerinde daha serbest hareket etmektedir. Dutton'un tabiriyle naklettiği metni bir amaç metin değil de araç metin olarak gören râvi, o eser üzerinde tasarruf yapma noktasında daha özgür hissedecektir. Bu çerçevede nüshasında pek çok tasarrufta bulunmasıyla öne çıkan *Muvatta'* râvisi Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî ilk akla gelmektedir. Zira bir önceki bölümde detaylıca incelenmesinden ortaya çıktığı üzere diğer râviler tasnif, metin ve isnada sadakat noktasında birbirine yakın derecede özen gösterirken, o, Mâlik'ten naklettiği *Muvatta'* bir eserden ziyade rivayet derlemesi olarak görmesinin etkisiyle daha rahat davranmıştır. Onun eserinde kavli-i Mâlik'ler başta olmak üzere eserin yarısından fazlasını nakletmemesi, kendi görüşlerini sıklıkla metnin içerisine dahil etmesi, Mâlik dışındaki râvilerden serbestçe nakillerde bulunması bu algının açık göstergesidir. Doğrusu Şeybânî, benzer tasarrufları hocası Ebû Hanîfe'ye ait olduğu söylenen *el-Âsâr* üzerinde de yapmıştır. Zira Şeybânî, *el-Âsâr*'da hocasının görüşlerine katılmadığında kendi görüşlerini ve delillerini eklemekte bir mahzur görmemektedir.¹

Şeybanî'nin *Muvatta'*ı, ilk derlendiği ya da ilk versiyonunun ortaya çıktığı 150'lerin başında naklettiğini düşünürsek, onun naklettiği malzemenin tam bir kitaptan ziyade Mâlik'in ders notları seviyesindeki seçkisini tahammül etme ihtimali yüksektir. Ayrıca Mâlik ile aynı gelenekten gelmemesi de, bu rivayet malzemesi üzerinde daha serbest hareket etmesine olanak vermiş olabilir. Goldziher'in onun *Muvatta'* rivayeti hususunda kaydettikleri, esere katkılarına dair

¹ Özşenel, "Hadiste İlk Musannifler ve Ebû Hanîfe", 199.

fikir verecek mahiyettedir.

“Şeybânî, hemen hemen her bâba kâle Muhammed ibaresiyle başlattığı bir çeşid görüş eklemiştir ki, bunda bir evvelki babda ortaya konulmuş doktrinin kendi hukuki sistemine göre ve Ebû Hanîfe’nin doktrinine göre tatbik değeri olup olmadığını bildirmektedir. Çok defa, muhalif görüşlerin dayandığı hadisleri kaydeder. Bu mukayeseli ilaveler bazen pek geniştir. Bundan çıkan netice, Şeybânî nüshasının, bu bakımdan Mâlik’in eserinin aynı zamanda bir yeni dökümünü ve bir gelişimini teşkil ediyor olduğudur.”¹

Süveyd ve Ebû Mus‘ab nüshaları arasında bâb düzeni ve iç tertibi açısından yakınlık bulunmakla birlikte tam bir birlikteliğin bulunmamasından hareket eden Dere’ye göre, Mâlik’in elinde hazırladığı notlardan müteşekkil bir *Muvatta’* bulunmakla birlikte bu metin 175/791 senesinden itibaren râvilerin kişisel müdahaleleriyle hem tertip hem de içerdiği haberler açısından teşekkül sürecine girmiştir.² Bu ifadeleriyle o, metnin nihai halini almamış olmasının etkisiyle râvilerin *Muvatta’* üzerinde ciddi tasarruflarda bulunduğunu dile getirmektedir.

Nüsha sahibi ilk râvilerin *Muvatta’* üzerindeki etkileri, ders esnasındaki açıklama ve yorumların metne dahil edilmesi, *Muvatta’* dışındaki rivayetlerin esere dercedilmesi, rivayetleri naklederken yapılan hatalar, tasnifle ilgili bilinçli tasarruflar ile mevcut rivayetlerin metin ve isnadıyla ilgili yapılan bilinçli değişiklikler olmak üzere beş alt başlık altında incelenmiştir.

a. Mâlik’in Açıklama ve Yorumlarının Yazılması

Hadis meclisinde rivayetler, katip veya bir öğrenci tarafından okunurken,

¹ Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 2/305-306.

² Dere, *Muvatta’ Nüshaları*, 61, 63.

Mâlik uygun gördüğü yerlerde veya sorular üzerine açıklamalar yapıyordu. O, konuyla ilgili görüşünü açıklarken, öğrencilerin elinde olan yazılı *Muvatta'* parçalarında bulunmayan bazı ilaveler de yapmaktaydı. Bu ilavelerin en azından bir kısmının, dersi dinleyen öğrenciler tarafından yazıldığı muhakkaktır. Zira ders başına düşen hadis sayısının azlığı düşünüldüğünde, meclisteki zamanın ağırlıklı olarak rivayetteki kelimelerin açıklanması, fikhî hükümlerin beyanı, amelin tespiti, garib kelimelerin izahı ve hadisin şerhine tahsis edildiği anlaşılabılır. Dersteki müzakere ortamının durumuna göre de açıklamaların keyfiyet ve kemiyeti değişmekteydi. Bu nedenle farklı imla meclislerindeki nüshalar arasında başta Mâlik'in kişisel görüşleri olmak üzere tasnif, metin ve isnad açısından farklılıklar ortaya çıkmıştır.¹ Bu ihtilaflara dair ikinci bölümde pek çok örnek detaylı olarak verildiği için burada sadece iki misalle yetinilmiştir.

Abdullah b. Yûsuf et-Tinnîsî'nin (ö.218/833), Abdullah b. Selâm'ın cennet ehli olmasıyla ilgili Mâlik'ten naklettiği rivayetten sonra yer alan ziyade diğer tariklerde yer almamıştır. Zira Abdullah b. Yûsuf, Mâlik'in rivayet hakkında inen ayetle ilgili verdiği bilgiden ibaret bu ziyadeyi, Mâlik hadisten sonra zikrettiği ve yanında levhaları bulunduğu için yazdığını söylemiştir.²

Üç evladını kaybedip sabreden mükafatıyla ilgili merfû rivayet *Muvatta'* içinden bir örnek olarak verilebilir. Bu hadiste Yahyâ el-Leysî, Süveyd, Ka'nebî ve İbnü'l-Kâsım nüshalarında Meryem sûresi 71. ayete atıf yer almaz. Ebû Mus'ab'da, rivayet Mâlik'e ait tefsir ifadesi olan “{وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا}” cümlesiyle sona erer. Dolayısıyla Ebû Mus'ab'ın Mâlik'in yorumunu *Muvatta'*ına dahil

¹ İbn Âşûr, *Keşfü'l-muğattâ*, 44; Süleymânî, “Mukaddimetü Kitâbi'l-Mesâlik”, 1/129-130.

² Buhârî, *Menâkıbü'l-ensâr*, 19/3812; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 7/130; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *İrşâdü's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Bulak: el-Matbaatü'l-Kübrâ'l-Emîriyye, 1323/1905), 6/165; Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî el-, *el-Faşl li'l-vaşl el-müdreç fi'n-naql*, thk. Muhammed b. Matar ez-Zehrânî (Riyad: Dâru'l-Hicre, 1418/1997.), 380; İbn Âşûr, *Keşfü'l-muğattâ*, 44.

etmesiyle nüshalar arasındaki bir fark oluşmuştur.¹

Ders esnasındaki değerlendirme ve yorumları yazma noktasında ihtilafların ortaya çıkışların başlıca sebepleri, kârîden dinleme miktarları, hızlı yazma ve kavrama yeteneği, dinleme süresi ile fıkıh, hadis veya her ikisini talep etmeyle ilgili gayesel farklılıklardır.² Nezîr Hamdân, kavî-i Mâlik ve mesâil konularındaki nakillerin Süveyd nüshasında fazla bulunmamasını, onun rivayetin nakline ağırlık vermesinden kaynaklandığını; Yahyâ el-Leysî'nin ise hem fıkıh hem hadise ilgisinden dolayı rivayetlerin yanı sıra Mâlik'in görüşleri ve fikhî açıklamalarına da önem verdiğini söyler.³ Kanaatimizce ilk râvilerin bu şekildeki tavır ve tutumları, özellikle pek çoğu ders esnasında yazılı nüshalarda bulunmayan, yukarıda detaylı bir şekilde bilgi verdiğimiz kavî-i Mâlik'lerdeki farklılığı büyük ölçüde izah etmektedir.

b. *Muvatta'* Dışı Rivayetlerin ve Yorumların Esere Dahil Edilmesi

Hicri ikinci asırdaki kitap algısı ve râvinin esere önceliği düşüncesiyle yakından ilgili olarak, bazı nüsha sahibi râvilerin, Mâlik'e ait olan fakat onun *Muvatta'*sına almadığı bazı rivayetleri kendi nüshalarına dahil etmeleri özellikle nüshaların tek kaldığı rivayetlerdeki farklılığı izah etmektedir. Bu çerçevede daha açık müdahale örneği olarak Şeybânî ve kısmen de Süveyd nüshasında göze çarpan Mâlik dışındaki kişilerden yapılan rivayetlerin ve değerlendirmelerin esere ilave edilmesi gözükmemektedir.

İlgili başlık altında detaylıca açıklandığı gibi Mâlik dışı rivayetler, yoğun bir

¹ Mâlik, (Leysî), Cenâ'iz, 13/651; (Süveyd), Cenâ'iz, 7/403; (Zührî), Cenâ'iz, 3/982; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 63/14; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 138-139/135.

² İbn Âşûr, *Keşfü'l-muğattâ*, 44; Mebrûk, *Mâlik ve amelühü bi'l-hadîs*, 456; Hamdân, *el-Muvatta'ât*, 145; Hasenî, *Envâru'l-mesâlik*, 42; Kevserî, "Mukaddime", 4.

³ Hamdân, *el-Muvatta'ât*, 136.

şekilde Şeybânî ve kısmen de Süveyd b. Saîd nüshasında karşımıza çıkmaktadır. Şeybânî nüshasındaki 44'ü merfû; 71'i mevkûf; 18'i maktû olmak üzere toplam 133 rivayet Mâlik dışındaki râvilerden nakledilmiştir. O'nun, bu rivayetleri daha çok tartışmalı meselelerde mezhebinin görüşünü teyid etmek ve desteklemek için naklettiği anlaşılmaktadır. Süveyd nüshasında ise 1'i merfû; 4'ü mevkûf olmak üzere toplam 5 rivayet Mâlik dışındaki Süfyân b. Uyeyne (3), Ali b. Müshir (1) ve Muhammed b. Bekkâr'dan (1) rivayet edilmiştir. Diğer *Muvatta'* nüshalarında ise Mâlik dışındaki kimselerden herhangi bir rivayet yer almaz.

Mâlik'in râvileri, ondan hem *Muvatta'*yı hem de diğer rivayetleri nakletmekteydi. Nitekim Yahyâ el-Leysî'nin, Mâlik'ten *Muvatta'* dışında bin hadis rivayet ettiği bilinmektedir.¹ Zira Mâlik'in yaptığı tek ders, daha önce ifade edildiği gibi hadis dersi değildi. Nüsha sahiplerinin ve sonraki müelliflerin, Mâlik'in *Muvatta'* dışındaki rivayetleri ile içerisindeki rivayetleri ayırt ettikleri de bilinmektedir. Zira İbn Vehb, Mâlik'ten *Muvatta'* meclisi dışında naklettiklerini “*el-Mücâlesât an Mâlik*”, Ka'nebî ise “*ez-Ziyâdât*” isminde ayrı bir eser olarak telif etmiştir.²

Birçok örnekte Mâlik'ten aynı rivayetin iki ayrı versiyonunu veya nakil şeklini de ayırt ettikleri görülmektedir. Örneğin Hz. Peygamber'in Tebük seferinde öğle ve ikindi namazlarını cem ettiğini anlatan rivayeti, Ebû Mus'ab, *Muvatta'* nüshasında mürsel naklederken; Cevherî, Dâni ve İbn Abdilber'in kaydettiğine göre *Muvatta'* dışında Mâlik'ten yine bu isnadla müsned rivayet etmiştir.³ Bununla birlikte bazı rivayetler için, hadisin isnadı ve Mâlik'ten oluşu noktasında bir ihtilaf bulunmadığı halde, onun *Muvatta'*ya dahil olup olmadığı tartışmalıdır. Bu

¹ Şurahbilî, *Yahyâ ve rivâyetühû*, 46.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 20/112; a.mlf., *et-Tekassî*, 554; Süyûtî, *Tezyînü'l-memâlik*, 84.

³ Mâlik, (Zührî), *Şalât*, 33/364; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 299/326; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 2/337; Dâni, *el-İmâ'*, 3/420-421.

ihtilafların bir kısmının Mâlik'in eserini tashih ederken, geliştirirken yaptığı tasarruflar neticesinde oluşması mümkündür. Bu tarz bir kısım değişikliklerin ise nüsha sahiplerinin bilinçli veya bilinçsiz olarak yaptıkları tasarrufların sonucu olduğu anlaşılmaktadır.

Muvatta' nüshaları arasındaki ihtilaftan bahseden eserler ve şerhlerde bu konuyla ilgili pek çok örnek yer almaktadır.¹ Bu bağlamda Şeybânî'de yer alan Hz. Peygamber'in "*Birini dost edinecek olsaydım, Ebû Bekir'i edinirdim.*"² rivayeti örnek olarak verilebilir. Diğer nüsha sahipleri bu hadise *Muvatta'* rivayetlerinde yer vermemiştir. Ka'nebî'nin *ez-Ziyâdât*'ında naklettiği bu hadise, İbn Vehb, Ma'n b. İsâ ve diğer bazı râviler aynı isnadla ama *Muvatta'* dışında yer ayırmıştır.³ Burada Şeybânî'nin söz konusu rivayeti, esere yaklaşım tarzıyla bağlantılı olarak kendi *Muvatta'*sına dahil ettiği anlaşılmaktadır.

Bir bedevinin Hz. Peygamber'i çekeştirip mal istediği merfû rivayetin de, aslında *Muvatta'*da yer almıyorken, bazı râviler tarafından esere dahil edildiği anlaşılmaktadır. Süveyd, İbn Bükeyr, Ma'n b. İsâ, İbn Bürd ve Mus'ab ez-Zübeyrî'nin İshak b. Abdullah – Enes b. Mâlik – Hz. Peygamber senediyle⁴ naklettiği bu hadis, İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım, Ka'nebî, İbn Ufeyr ve Ebû Mus'ab'ın *Muvatta'* nüshalarında yoktur.⁵ Zira İbn Abdilber bu rivayeti, Ka'nebî, Yahyâ el-Leysî, İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım, İbn Ufeyr ve Ebû Mus'ab'ın *Muvatta'* dışında naklettiğini ifade eder.⁶ Dârekutnî de aynı hususu Ka'nebî özelinde

¹ Bk. Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 137-138/134; 270/285; 340/375, 357/395.

² Mâlik, (Şeybânî), *Câmi'*, 11/945.

³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 20/112; a.mlf., *et-Tekassî*, 554; Dâni, *el-İmâ'*, 4/433.

⁴ Mâlik, (Süveyd), *Câmi'*, 67/814; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 269/284; İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 526; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 50/156; Dâni, *el-İmâ'*, 4/354

⁵ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 269/284; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'*, 50/156.

⁶ İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 526.

belirtmektedir.¹

Müslümanın başına gelen her musibetin, günahlarına kefaret olduğunu bildiren hadisin İbn Şihâb'tan gelen isnadı da aslında *Muvatta*'da yer almadığı halde İbn Vehb tarafından esere dahil edilmiştir. *Muvatta*' nüshalarında Yezîd b. Husayfe – Urve b. Zübeyr – Hz. Âişe – Hz. Peygamber senediyle aktarılan merfû rivayette İbn Vehb, İbn Şihâb'tan gelen başka bir isnadla teferrüd etmiştir. Dâni'ye göre de İbn Şihâb'tan gelen bu sened *Muvatta*' dışında yer almaktadır.²

Muvatta'ın aslından olmayan değerlendirmelerin bir diğeri, nüsha sahibinin rivayetdeki bir kelime veya fikhî hükümle ilgili açıklama yapması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu ziyadelerin en açık örneği Mâlik'in görüş ve değerlendirmelerine neredeyse hiç yer vermeyen İmam Muhammed'in kendi ve mezhebinin görüşlerine yer verdiği ziyadelerdir. Yaptığımız tespitlere göre bu nüshada kavli-i Şeybânî diyebileceğimiz onun şahsi veya mezhebî görüşünü muhteva 471 tane açıklama yer almaktadır.

Diğer nüshalar arasında ise sadece Süveyd nüshasında bu bağlamda değerlendirilebilecek bir haber vardır. Bu örnekte, Süveyd b. Saîd, namaz bölümünde “كان يغتسل من إناء هو الفرق من الجنابة” merfû hadisini zikrettikten sonra metindeki ferakın kaç müdde denk geldiğiyle ilgili bir açıklama yapmaktadır.³

Muvatta'da yaklaşık yüz yerde “سئل مالك” kalıbıyla Mâlik'e yöneltilen sorular da bu kapsamda değerlendirilebilecek önemli ihtilaf noktalarındandır.⁴ Zira bu soruları Mâlik'e kimin sorduğu, dolayısıyla “سئل” meçhul fiilinin gizli failinin kim olduğu tartışmalıdır. Bu soru cümlelerinin metne girmesinde Yahyâ el-Leysî'nin tasarrufu bulunmadığını düşünen İbn Rüşd'e (ö.520/1126) göre; Mâlik, katibe

¹ Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta*`, 50/156.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 23/25-26; Dâni, *el-İmâ*`, 4/76.

³ Mâlik, (Süveyd), *Şalât*, 17/50.

⁴ Bk. Mebrûk, *Mâlik ve amelühü bi'l-hadîs*, 454.

yazdırırken “سئلت عن كذا” demiş, katip de bu ifadeleri “سئل مالك” şeklinde kaleme almıştır.¹ Bir diğer ihtimal ise, ashabının Mâlik’ten rivayet esnasında bu şekilde yazmasıdır.² İbn Âşûr’a göre ise, “سئل” fiilinin en azından bir kısmının Yahyâ el-Leysî’nin ziyadesi olması mümkündür.³ A’zamî ise Yahyâ el-Leysî, Ebû Mus’ab, İbnü’l-Kâsım ve İbn Bükeyr nüshalarında yaptığı karşılaştırmada benzer görüşlerin İbnü’l-Kâsım da “سألت مالكا” şeklindeyken diğerlerinde “سئل مالك” şekline dönüştüğü tespitini yapmıştır. Bu çerçevede o, soruları Mâlik’e soran İbnü’l-Kâsım olduğu için, diğerlerinin bu ifadeyi doğal olarak “سئل مالك” formuna soktuğunu söylemiştir.⁴ Hepsinin *Muvatta*’yı semâ tarihinin aynı olduğu varsayımından yola çıkıldığında bu yaklaşım makul karşılanabilir. Ancak A’zamî’nin dediği gibi böyle net bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca hepsinin soru sorulduğunda orada bulunduğu da doğrulanması zordur. Dolayısıyla bu görüşlerin bir kısmının daha sonra kitabın metnine dahil olup kitabın aslından bir cüz haline dönüşmesi mümkündür.⁵

Mâlik’in ders esnasında hadis rivayetinden sonra açıklamalar yaptığı ve bunların öğrenciler tarafından yazıldığı bilinmektedir.⁶ “Mâlik’e soruldu” tarzı ifadelerin de Mâlik’in açıklamalarının, kendi onayıyla katip tarafından yazdırılmış olması veya öğrencilerin kendi inisiyatifleriyle kaleme alması suretiyle kitabın aslına dahil edilmiş olması mümkün gözükmemektedir. Zira öğrencilerin elinde ders takrirleri bulunsa bile, o mecliste Mâlik’in ağzından duydukları fakat yazılı materyalde bulunmayan diğer görüşleri oraya ilave etmeleri mümkün ve normaldir. İbn Rüşd’ün bu tarz soruların farklı nakledilmesini, Mâlik’in söylediğinin

¹ İbn Âşûr, *Keşfü’l-muğattâ*, 43-45.

² İbn Âşûr, *Keşfü’l-muğattâ*, 43.

³ İbn Âşûr, *Keşfü’l-muğattâ*, 44.

⁴ A’zamî, “Mukaddimetü Muvatta’i’l-imâm Mâlik”, 1/90-95.

⁵ A’zamî, “Mukaddimetü Muvatta’i’l-imâm Mâlik”, 1/95.

⁶ Kādî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 3/393.

katip tarafından yazılma tarzıyla ilişki kurması aslında bütün kavî-i Mâlikîlerin de *Muvatta'* metninde bulunduğu düşüncesine dayanır. Kanaatimizce daha önce değinildiği gibi kavî-i Mâlikîler noktasında nüshalar arasında ortaya çıkan ciddi farklılıklar bu düşüncenin doğru olmadığını gösterecek niteliktedir.

c. Rivayetlerin Hatalı veya Eksik Nakledilmesi

Muvatta' nüshalarındaki ihtilafların, ilk râvilerden kaynaklı bir diğer nedeni onların rivayet ve nakil esnasında gerek metin gerekse isnaddaki vehim ve galatlarıdır. Nüsha sahiplerinin hatalarıyla ilgili eleştiriler, *Muvatta'* literatüründe, Yahyâ el-Leysî nüshasının baskın rolü ve etkisi sebebiyle olsa gerek genellikle onun üzerinden yöneltilmiştir. İlgili eserlerde bunun için özel bölümler ayrılmış ve hatta buna has eserler telif edilmiştir.

İbnü'l-Kazzâz diye bilinen endülüslü fakih İbrahim b. Muhammed b. Bâz (ö.274/887), hadis alanında fazla müktesebatı olmayan hocası Yahyâ el-Leysî'nin *Muvatta'*'da üç yüz yerde rivayetleri hatalı naklettiği iddiasında bulunmuştur.¹ Bu iddianın gerçek dışı olduğunu zikreden Ahmed b. Hâlid'e göre Yahyâ el-Leysî 30 civarı yerde hata yapmıştır.² Hadisçi olarak yetişen ve Yahyâ el-Leysî rivayetinin en önemli iki râvisinden biri olan İbn Vaddâh ise onun 36 yerde hatasına rastladığını ifade eder.³ Muhammed İzzüddîn el-İdrisî, *Muvatta'* rivayetinde Yahyâ el-Leysî'ye nispet edilen vehimler ve hataları konu edindiği eserinde ise bu konudaki 58'i isnad, 12'si metinlerle ilgili toplam 70 iddiayı ele alır.⁴ Bu sayısal ihtilaf, yapılan hataların kime ait olduğunu tespit etme, gerçekten

¹ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 260; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/509; Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 349.

² Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 349.

³ Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ'*, 349; Fierro, "Hadis'in Endülüs'e Girişi (2./8.- 3./9. Yüzyıllar)", 248.

⁴ İdrisî, *Evhâm ve ehtâ'*, 6, Sayısal bazı tespitler için bk. 73-74.

hata olup olmadığını belirleme ve nüsha farklılıkları gibi nedenlerden kaynaklanır. Önemli görülen hatalar tezimizde ilgili yerlerde belirtildiğinden burada detaylı bir inceleme yapmadan bir örnek vermekle yetinilmiştir. Hz. Peygamber'in gece namazıyla ilgili merfû rivayette Yahyâ el-Leysî'nin diğer *Muvatta'* râvilerinin aksine “رَكْعَتَيْنِ طَوِيلَتَيْنِ طَوِيلَتَيْنِ” ifadelerine yer vermesi onun açık bir hatası olarak görülmüştür. Yahyâ el-Leysî'nin tek kaldığı bu lafızlar diğer *Muvatta'* nüshalarında “رَكْعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ” şeklinde bizlere ulaşmıştır.¹

Bazı rivayetlerin ise kimi nüshalardan bilinçsiz bir şekilde düştüğü gözükmemektedir. Diğer nüshaların hemen hepsinde olan bir rivayetin, sadece bir nüshada yer almaması bu ihtimale kuvvet kazandırmaktadır. Allah'a isyan içeren adakların bozulmasıyla ilgili rivayet bu kapsamda değerlendirilebilir. Ebû Mus'ab, İbn Bükeyr, Abdullah b. Yûsuf et-Tinnîsi, İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım ile diğer râviler tarafından *Muvatta'*da nakledilen bu rivayetin son nüshalar arasındaki Yahyâ el-Leysî'de yer almaması bu ihtimali güçlendirmektedir. Zira usul-i fıkıhın asılları arasında bulunan ve *Muvatta'* râvileri dışındaki pek çok kesimin de Mâlik'ten naklettiği bu rivayetin, Yahyâ el-Leysî nüshasında bulunmama nedeni, İbn Abdilber'e göre de onun nüshasından düşmesidir.²

Vedâ hacıcıyla ilgili merfû rivayet ise Yahyâ el-Leysî'nin seneddeki hatası nedeniyle Abdurrahman b. Kâsım – Babası - Hz. Âişe şeklinde rivayet edilmiştir. Zira rivayet bu isnadla, diğer *Muvatta'* râvilerinde bulunmamakta, sadece Yahyâ el-Leysî'de yer almaktadır. Bu rivayet diğer *Muvatta'* râvilerinde Mâlik – İbn Şihâb – Urve – Hz. Âişe senediyle bize ulaşmıştır. Yahyâ el-Leysî nüshasında ise rivayet iki isnadla da nakledilmiştir. İbn Abdilber, Yahyâ el-Leysî'nin,

¹ Mâlik, (Leysî), Şalât, 72/318. (Zührî), Şalât, 19/297; (Şeybânî), Şalât, 46/166. (Ka'nebî), Şalât, 18/161; Dâni, *el-İmâ'*, 2/164; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 17/287-288; a.mlf., *et-Tekassî*, 284; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 428/505.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 6/89-90.

Abdurrahman b. Kâsım isnadını İbn Şihâb metnine eklediğini ve farklılıkları belirtmeden naklettiğini söylemiştir. Ahmed b. Hâlid'e göre Yahyâ el-Leysî'nin bu hadisin senesinde Abdurrahman b. Kâsım'ı zikretmesi bir hatadır. O, Yahyâ el-Leysî'nin, İbn Şihâb hadisinin metnini, Abdurrahman b. Kâsım hadisinin senedine monte ettiğini iki metin arasındaki ihtilaf ve farklılıkları göstererek açıklamaktadır.¹ Zira ilim adamları, Yahyâ el-Leysî'nin teferrüd ettiği bu hadiste Abdurrahman b. Kâsım isnadını hatalı kabul etmiştir.²

Yırtıcı hayvanları yemenin hükmünden bahseden merfû rivayetin metnindeki ihtilafın kaynağı da Yahyâ el-Leysî'nin hatalı tasarrufudur. Rivayeti, Ebû Mus'ab, Şeybânî, Süveyd, İbn Ziyâd, Ka'nebî, İbn Bükeyr ile *Muvatta'* râvilerinin çoğunluğu "نَهَى عَنْ أَكْلِ كُلِّ ذِي نَابٍ مِنَ السَّبَاعِ" lafızlarıyla verirken; Yahyâ el-Leysî "أَكْلُ كُلِّ ذِي نَابٍ مِنَ السَّبَاعِ حَرَامٌ" şeklinde aktarır.³ İbn Abdilber, Dâni, İbnü'l-Arabî ve Zürkânî'nin tespitine göre bu senedle bu hadis metnini rivayet etme noktasında hata ederek tek kalan Yahyâ el-Leysî'ye diğer *Muvatta'* râvilerinden hiçbiri muvafık nakilde bulunmamıştır. İbn Abdilber, Dâni ve Zürkânî'ye göre Yahyâ el-Leysî, bu senede, Mâlik – İsmâil b. Ebî Hakîm – Ubeyde b. Ebî Süfyân – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber şeklinde bir sonraki sırada naklettiği rivayetin metnini eklemiştir.⁴ Kunâziî, ilgili metinlerin fikhî delaletleri üzerinden delillendirerek, çoğunluğu oluşturan *Muvatta'* ashabının rivayetini, Yahyâ el-Leysî nüshasından daha sahih görür.⁵

¹ Mâlik, (Leysî), Menâsik, 74/1227; Kunâziî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 2/662-663; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 8/198-200, 19/263-264; a.mlf., *et-Tekassî*, 328.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 19/264.

³ Mâlik, (Zührî), Daḥâyâ, 12/2176; (Leysî), Sayd, 4/1433; (Şeybânî), Daḥâyâ, 6/643; (Süveyd), Sayd, 1/413; (İbn Ziyâd), Daḥâyâ, 96; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 198/209.

⁴ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 11/6; a.mlf., *et-Tekassî*, 170; Dâni, *el-İmâ'*, 3/156-157; İbnü'l-Arabî, *el-Mesâlik*, 5/287; Zürkânî, *Şerḥu'z-Zürkânî*, 3/138.

⁵ Kunâziî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/332.

Altın satışıyla ilgili merfû rivayetin isnadındaki farklılığın ise Şeybânî'nin şüphesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Zira bu rivayet, Şeybânî nüshasında Zeyd b. Eslem – Atâ b. Yesâr veya Süleyman b. Yesâr – Muâviye – Ebu'd-Derdâ – Hz. Peygamber senediyle yer alır.¹ Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî, Süveyd ve İbnü'l-Kâsım nüshasında ise Zeyd b. Eslem – Atâ b. Yesâr – Muâviye – Ebu'd-Derdâ – Hz. Peygamber şeklinde şüphe ifadesi bulunmadan nakledilmiştir.²

d. Eserin Tasnifiyle İlgili Bilinçli Tasarruflar

Büyük bir oranda Mâlik tarafından belirlenmekle birlikte *Muvatta*'ın tasnif yöntemi ve tebvib tarzında nüsha sahibi râvilerin de tasarrufundan bahsetmek mümkündür. Bu çerçevede *Muvatta*'daki kitap isimleri noktasındaki farklılıkların önemli bir kısmının nüsha sahiplerinden kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, Ka'nebî ve Süveyd nüshasının bu konuda büyük oranda örtüşmekle birlikte, Şeybânî'nin Mâlik'in tasnif sistemine bağlı kalmadığı ve bu çerçevede pek çok müdahalede bulunduğu gözükmemektedir. Şeybânî başta "Kitap" isimleri yerine "Ebvâb" ve "Bab" kelimelerini tercih etmesinin yanı sıra birçok yeni bölüm de oluşturmuştur. Zirâ onun nüshasına has "*ebvâbü'd-diyât*", "*kitâbü's-sarf ve ebvâbü'r-ribâ*", "*bâbu'l-lakîta*", "*kitâbü'l-eşribe*", "*bâbu'n-nevâdir*", "*kitâbü's-sirkat*", "*bâbu's-siyer*" ve "*bâbu's-sebk fi'l-hayl*" gibi bölüm isimleri vardır.

Eserdeki kitap isimlerinin sıralanmasındaki farklılıkların büyük bir kısmı Mâlik'in zamanla yaptığı tasarruflardan kaynaklansa bile en azından bazılarının nüsha sahiplerinin etkisiyle ortaya çıktığı söylenebilir.³ Bu noktada yakın

¹ Mâlik, (Şeybânî), Büyû`, 0/818; Leknevî, *et-Ta'liku'l-mümecced*, 3/291.

² Mâlik, (Zührî), Büyû`, 15/2541; (Leysî), Büyû`, 16/1848; (Süveyd), Büyû`, 14/235; (İbnü'l-Kâsım), Büyû`, 14/69; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*, 316-317/348; Dâni, *el-İmâ*, 3/163.

³ Benzer bir durum Buhârî'nin *Câmiu's-Sahîh*'inin nüshaları arasında da nadiren de olsa

zamanda nakledilmiş nüshalarda farklılık bulunmasının, dönemin kitap algısı, *Muvatta*'ın konulu tasniften bütüncül musannef eserlerin telifine yeni geçildiği bab ve kitap ayrımının tam sistemleşmediği bir dönemde kaleme alınması, kitap kitap nakledilmesi gibi gerekçeleri bulunmaktadır. Zirâ sadece cihâd kitabının eserdeki sırasının Ebû Mus'ab'da i'tikâf ile cenâiz; Yahyâ el-Leysî'de hac ile nüzûr ve eymân; İbn Bükeyr'de nüzûr ile ferâiz; Şeybânî'de mükateb ile siyer arasında yer alması nüsha sahiplerinin tasarrufunu gösterecek niteliktedir.

e. Metin ve İsnadla İlgili Bilinçli Tasarruflar

Metin ve isnadla ilgili tasarruflar büyük oranda Mâlik tarafından yapılmakla birlikte önemli orandaki farklılıkların nüsha sahiplerinden kaynaklandığı ikinci bölümde değerlendirilmiştir. Nitekim titiz ve şüpheli tavrı nedeniyle “şekkâk” olarak isimlendirilen *Muvatta*' râvileri arasındaki Yahyâ en-Neysâbü'rî'nin şüphe ettiği rivayetleri irsal ettiği veya kitabından sildiği bu hususu gösteren bir haber olarak dikkat çekmektedir.¹

Rikazdaki vergi oranını açıklayan merfû rivayet de bu noktada iyi bir örnek olabilir. Bu rivayet, Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî, İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım, İbn Bükeyr, Mus'ab ez-Zübeyrî ve İbn Mübârek es-Sûrî nüshalarında İbn Şihâb – Saîd b. Müseyyeb ve Ebû Seleme b. Abdurrahman – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber senediyle müsnedken² İbn Ufeyr, isnadı Ebû Seleme'yi çıkartarak sadece Saîd b. Müseyyeb'den nakletmiştir.³ Ka'nebî ise “أنه بلغه أن رسول الله” şeklinde

görülmektedir. Örneğin Mervezî nüshasında oruç ile hac bölümleri yer değiştirmiştir. Albayrak, *el-Câmiu's-Sahîh Nüsha Farklılıkları*, 46.

¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/197; Zehebî, *Siyer*, 10/515; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, 5/731-732; İbn Abdilber, *el-İntikâ*, 63.

² Mâlik, (Zührî), *Zekât*, 3/654; (Leysî), *Zekât*, 4/671; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*, 143/142.

³ Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta*, 31/62.

tamamen isnadsız rivayet etmiştir.¹ İbn Abdilber, zekât bölümünde Ka'nebî'nin isnadı ve lafzı ihtisar ederek belağ tarzında, Yahyâ el-Leysî'nin lafzı muhtasar fakat isnadı tam olarak zikrettiğini eklemiştir. Sahnun'dan gelen İbnü'l-Kâsım rivayetinde ise İbn Şihâb – Saîd b. Müseyyeb – Hz. Peygamber isnadıyla mürseldir.²

İhramlıyken saç tıraş etmenin cezasıyla ilgili daha önce genişçe üzerinde durduğumuz merfû rivayetin isnadında, Mâlik'in hata üzerine Mücâhid'i çıkarmasına rağmen İbnü'l-Kâsım, İbn Vehb ve Şeybânî Abdülkerîm b. Mâlik ile Abdurrahman b. Ebî Leylâ'nın arasına Mücâhid'i ekleyerek muttasıl nakletmiştir.³ Böylece senedin ilk râviler tarafından tamamlanarak kusursuz hale getirildiği görülmektedir.

Nüsha sahibi râvilerin çeşitli gerekçelerle bazı hadisleri ref' ettiği de anlaşılmaktadır. Daha önce üzerinde genişçe durulan konuya bu başlık altında canlı hayvanın et karşılığında satılması rivayeti örnek verilebilir. Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve İbnü'l-Kâsım nüshalarında Ebü'z-Zinâd – Saîd b. Müseyyeb senedi ve “كَانَ يُهَى عَنْ بَيْعِ الْحَيَوَانِ بِاللَّحْمِ” metniyle maktû verilen bu rivayet⁴, Süveyd nüshasında Ebü'z-Zinâd – Saîd b. Müseyyeb – Hz. Peygamber isnadıyla “نَهَى عَنْ بَيْعِ الْحَيَوَانِ بِاللَّحْمِ” lafızlarıyla tamamlanarak merfû ve mürsel bir şekilde rivayet edilmiştir.⁵ İbn Abdilber'in tespitine göre, bu hadisin Hz. Peygamber'e ulaşan muttasıl sabit bir senedi yoktur ve en iyi senedi *Muvatta*'daki Saîd b. Müseyyeb

¹ Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*', 143/142; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta*', 31/62.

² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 7/20.

³ Mâlik, (Şeybânî), *Menâsik*, 57/504; (İbnü'l-Kâsım-Kâbisî), 284/397; İbn Vehb, *el-Câmi*, 98; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*', 472-473/597; Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta*', 90-91/431; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 20/62; Dâni, *el-Îmâ*', 2/193.

⁴ Mâlik, (Zührî), *Büyû*', 26/2615; (Leysî), *Büyû*', 27/1914; (İbnü'l-Kâsım), *Büyû*', 24/133.

⁵ Mâlik, (Süveyd), *Büyû*', 25/250.

mürselidir.¹

Nüsha sahibi râvilerin, rivayet metinlerini sahip oldukları anlayış, mezhep ve hadisi anlama biçimine göre manayla nakletmesi de vakidir. Kadının, velisinin izni olmadan evlenemeyeceğine dair Hz. Ömer'in sözünü içeren mevkuf rivayetin bu şekilde bir müdahaleye maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Ebû Mus'ab, Yahyâ el-Leysî ve İbn Bükeyr nüshalarında bu hadis kadının; velisinin, ailesinden söz sahibi birinin veya sultanın izni olmaksızın nikâhlanmayacağını “ لَا تُنْكَحُ الْمَرْأَةُ إِلَّا بِإِذْنٍ ”² lafızlarıyla açıkça ortaya koymaktadır. Şeybânî nüshasında ise rivayet “ لَا يَصْلُحُ لِمَرْأَةٍ أَنْ تُنْكَحَ إِلَّا بِإِذْنِ وَلِيِّهَا أَوْ ذِي الرَّأْيِ مِنْ أَهْلِهَا أَوْ السُّلْطَانِ ”³ ifadeleriyle daha yumuşak bir üslupla nakledilmiştir. Şeybânî'nin aktardığı lafızlara göre Hz. Ömer'in sözü, velinin iznini nikâh için şart kabul etmeyen Hanefî görüşe bir aykırılık teşkil etmemektedir.³ Zira bu lafızlarla rivayet, sadece velinin izni bulunmaksızın kadının kendi tasarrufuyla gerçekleştirdiği nikâh akdinin uygun olmayacağını ifade etmekte, kesin bir yasaklama içermemektedir.

3. Sonraki Râviler ve Müstensih Kaynaklı Nedenler

Muvatta'ın, nüsha sahipleri olan ilk râviler tarafından son baskı halindeki bir kitap haline geldiği ve sonraki râvilerin hata düzeltmeleri dışında bilinçli olarak ciddi oranda bir değişiklik yapmadığı görülmüştür. Calder'in *Muvatta*'ın 250/864 ve 270/883 yılları arasında yirmi yıllık bir süre zarfında Yahyâ el-Leysî'nin öğrencisi İbn Vaddâh tarafından Kurtuba'da kitaplaştırıldığı iddialarının dayanaklarından biri de sonraki râvilerin yaptığı bu müdahalelerdir.⁴ Bu iddianın,

¹ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 20/105.

² Mâlik, (Zührî), *Nikâh*, 2/1470; (Leysî), *Nikâh*, 2/1494; (İbn Bükeyr), 256b.

³ Mâlik, (Şeybânî), *Nikâh*, 13/542.

⁴ Kızılkaya Yılmaz, “Şarkiyat Literatüründe *Muvatta*'ın Tarihlendirilmesi”, 396; Calder, *Studies in Early Muslim Jurisprudence*, 38.

Muvatta'ın nüshaları karşılaştırıldığında ve ilgili literatürdeki örnekler incelendiğinde gerçekçi bir değerlendirme olmadığı ilk bölümde detaylıca incelenmişti. Ayrıca İbn Vaddâh'ın Yahyâ el-Leysî nüshasındaki müdahalelerinin isnad veya metindeki nakil hatalarıyla ilgili olduğunu düşündüğü 36 düzeltmeden ibaret olduğunu az önce zikretmiştik.¹

Sonraki râvilerin eser üzerindeki tasarrufları büyük oranda gördükleri hataların düzeltilmesi şeklindedir. Zira Yahyâ el-Leysî'nin oğlu ve ikinci önemli râvisi Ubeydullah'a *Muvatta*', İbn Vaddâh'ın tashihleriyle okunduğunda, onun tepki göstermemesi de bunun normal karşılandığı şeklinde anlaşılabilir.² Bununla birlikte İbn Vaddâh hac bölümündeki “كيف صنعت يا أبا محمد في استلام الركن” cümlesine “الأسود” kelimesini ekleme gibi bilinçli tasarruflar da yapmıştır.³

Bununla birlikte aynı nüshayla ilgili elimize ulaşan farklı nakillerin incelenmesinden anlaşıldığına göre, Mâlik ve ilk râviler kadar olmasa da sonraki râvi ve müstensihlerden kaynaklı olarak bölüm sıralaması ve isimlendirmesi gibi tasnif; ekleme ve eksiltme gibi rivayet; râvileri tamamlama veya değiştirme gibi isnad ile ziyade lafızlar ekleme gibi bir takım metin değişiklikleri meydana gelmiştir. İkinci bölümde bu çerçevede yapılan tespitlerden birkaç örnek vermek gerekirse eksik veya ziyade cümle şeklindeki 65 rivayetteki farklılığın üçünün; senedin kaynak kısmıyla ilgili 31 ihtilafın dördünün; ittisalle ilgili 116 ihtilafın onüçünün, mükerrer rivayetlerden ise birinin sonraki râvi veya müstensihlerden kaynaklandığı söylenebilir. Bu rivayetler, ikinci bölümde detaylı bir şekilde incelendiğinden burada her türden birer örnek verilmekle yetinilmiştir.

¹ Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ*, 349; Fierro, "Hadis'in Endülüs'e Girişi (2./8.- 3./9. Yüzyıllar)", 248; Fakat bu düzeltmelerin bir kısmının tartışmalı olduğu da hatırlanmalıdır.

² Huşenî, *Aḥbârü'l-fukahâ*, 231.

³ İbn Abdilber, et-Temhîd adlı şerhinde Yahyâ nüshasını aldığı isnadları zikreder ve aralarındaki farkları kaydettiğini belirtir. İbn Abdilber, et-Temhîd, 22/258-259, Mâlik, (Leysî-A'zamî), Hac, 35; (Leysî), Menâsik, 35/1064.

Sonraki râvilerin *Muvatta'* metnine dahil ettiği anlaşılan tek rivayet Ebû Mus'ab nüshasındadır. Ebû Mus'ab'ın ashabı arasında ondan *Muvatta'*ı dinleyen İbrahim b. Abdüssamed el-Hâşimî (ö.325/936) veya Zâhir b. Ahmed es-Serahsî'den (ö.389/998) kaynaklandığı anlaşılan rivayet, cünüp olarak sabahlayanın oruç tutmasıyla ilgili merfû hadisten sonra yer almaktadır.¹ Ebû Mus'ab nüshasında bu hadisten sonra, diğer nüshalarda yer almayan şöyle bir mütâbi' rivayet aktarılır:

حَدَّثَنَا زَاهِرٌ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ مُطَرِّفٍ عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مَعْمَرٍ عَنْ أَبِي يُونُسَ مَوْلَى عَائِشَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ رَجُلًا، قَالَ: بِهَذَا الْحَدِيثِ².

Nüshanın “ط” rumuzlu elyazmasında yer almayan bu rivayetin, sonraki râviler tarafından esere ilave edildiğini göstermektedir.³

Hayvanların verdiği zararlar, diyet ve rikazdaki zekât miktarıyla ilgili Ka'nebî'den sonraki râvilerden kaynaklandığı anlaşılan merfû rivayetteki ihtilaf, isnad farklılığına örnek olarak verilebilir. Zira çoğu râvide olduğu gibi elimizdeki Cevherî'nin naklettiği Ka'nebî nüshasında İbn Şihâb – Saîd b. Müseyyeb ve Ebû Seleme b. Abdurrahman – Ebû Hüreyre – Hz. Peygamber senediyledir.⁴ İbn Abdilber, Ali b. Abdülazîz ve diğerlerinin aracılığıyla gelen Ka'nebî rivayetinde de bu isnadla olduğunu kaydetmiştir. O, İsmâil el-Kâdî'den bize ulaşan Ka'nebî nüshasında ise Ebû Seleme'nin zikredilmediğini bildirmiştir.⁵

Sonraki râvilerin metindeki tasarrufuna örnek olarak Yahyâ el-Leysî nüshasının sonraki râvilerinden kaynaklandığı düşünülen Hz. Peygamber'in

¹ Mâlik, (Zührî), Şıyâm, 5/777; (Leysî), Şıyâm, 4/793; (Şeybânî), Şıyâm, 4/350; (Ka'nebî), Şıyâm, 5/479; (Süveyd), Şıyâm, 4/457; Ma'rûf & Halil, “Mukaddime”, (Zührî), 1/43-45.

² Mâlik, (Zührî), Şıyâm, 5/778.

³ Mâlik, (Zührî-Te'sîl), mhk. dipnot. 2/9; Ma'rûf & Halil, “Mukaddime”, (Zührî), 1/43.

⁴ Mâlik, (Zührî), 'Aql, 26/2338; (Leysî), 'Aql, 18/2541; (Şeybânî), 'Aql, 9/677; (İbn Bükeyr), 340b; Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, 143/141.

⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 7/19-20.

sa'yiyle ilgili rivayetten bahsedilebilir. Bu rivayetin başı, Ebû Mus'ab, Süveyd, esas aldığımız Yahyâ el-Leysî nüshası ve diğer *Muvatta'* râvilerinde “كان إذا نزل من” şeklinde. İbn Abdilber ise Yahyâ el-Leysî rivayetinin başını “إذا نزل بين الصفا والمروة” lafızlarıyla verir.¹ Dâni, hocası Ebû Ali'den naklen İbn Abdilber'in zikrettiği bu farklılığın Yahyâ el-Leysî'nin diğer râvilerinde bulunmadığı tespitini yapmıştır. O, kendisine ulaşan Yahyâ el-Leysî rivayetlerinde “كان إذا نزل من الصفا” şeklinde olduğunu eklemiştir.²

C. MUVATTA'DA KRONOLOJİK DEĞİŞİM

*Muvatta'*ın nüshalar arasındaki farklılığının en önemli sebebi daha önce ifade ettiğimiz gibi Mâlik'in eser üzerinde yaklaşık 30 senelik süre zarfında yaptığı tashihlerdir. Bu başlık altında eserdeki bu değişim sürecinin, gerçekten iddia edildiği gibi kronolojik bir çizgi takip etmediği tespit edilmeye çalışılmıştır. Burada asırlar boyunca vücuda gelen ilgili literatür dikkate alınmak suretiyle öncelikle mevcut *Muvatta'* nüshalarındaki rivayet sayılarındaki farklılıktan hareket edilmiştir. Burada değişimi takip noktasında nüsha sahibi râvilerin *Muvatta'*ı Mâlik'ten tahammül tarihleri önemli bir veri sayılmıştır.

İlim adamları, telif edildiği yüzyıldan itibaren *Muvatta'*daki rivayet miktarıyla ilgili tespitler yapmıştır. Yapılan tespitlerdeki ihtilaflar ise Mâlik'in devamlı bir gözden geçirme ve eksiltme yaptığı düşüncesiyle irtibatlandırılmıştır. Onun araştırmacılığı ve titizliğini ifade için Yahyâ b. Saîd el-Kattân'a (ö.198/813) nispet edilen “*İnsanların ilmi ziyade ile, Mâlik'in ilmi eksiltme iledir. Mâlik yaşasaydı bütün ilmini ıskat ederdi.*” sözü de bu bağlamda ilk olarak referans alınmaktadır.³

¹ Mâlik, (Zührî), *Menâsik*, 61/1314; (Süveyd), *Menâsik*, 34/544; (Leysî), *Menâsik*, 42/1097; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 2/93; a.mlf., *et-Tekassî*, 39.

² Dâni, *el-İmâ'*, 2/118-120.

³ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/73.

Bu ve benzer nakillerden etkilenen Ebû Zehra, nüshalar arasındaki ihtilafın sebebi olarak Mâlik'in pek çok sefer rivayet ettiği hadisleri azaltması olarak göstermiştir.¹

Bu çerçevede rivayet sayılarını nüshalar üzerinde tespitten önce, literatürdeki farklı görüşlere göz atılması faydalı görülmüştür. Önceleri sandıklar dolusu kitabı bulunan, bir kısmını daha sonradan kaybeden Mâlik'in, kendi eliyle yüz bin hadis yazdığını ifade eden nakiller bulunmaktadır.²

İbnü'l-Cebbâb olarak maruf müsned-i Mâlik müellifi Kurtubalı fakih ve muhaddis Ahmed b. Hâlid (ö.322/933): *“Mâlik yüz bin hadis rivayet etti. O rivayetlerden onbinini Muvatta'da topladı. Sonra onları Kitap ve Sünnet'e arzetti, âsâr ve ahbâr ile onları test etti, sonunda ondaki rivayetler beş yüze düştü”*³ demektedir.

Hadis hafızlarından Ahmed b. Sâlih (ö.248/862): *“Mâlik'in kitaplarının asıllarını inceledim. Orada 12 bin civarında hadis vardı.”*⁴ O, bir başka yerde: *“Mâlik'in hadislerinin üçte biri müsneddir. Onun akranlarının hiçbirisi onun seviyesinde değildir. Mâlik'ten rivayet edilen ve onun tahdiste bulunduğu hadisi 2200 civarındadır.”*⁵

İbnü'l-Medînî'nin (ö.234/848-49) tespiti ise *“Mâlik'in bin (merfû) hadisi vardı.”* şeklindedir.⁶ Buhârî de, Ali b. Abdullah'tan naklen benzer bir haber aktarır: *“Mâlik'in bin civarında hadisi vardır.”* Zehebî, miktarı az bulmuş olacak ki bu

¹ Ebû Zehra, *Mâlik*, 343.

² Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/137.

³ Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, 1/14; Leknevî, *et-Ta'liku'l-mümecced*, 1/73; İbn Âşûr, *Keşfü'l-muğaffâ*, 27; Hamdân, *el-Muvatta'ât*, 314; Zehebî, *Siyer*, 15/240-241.

⁴ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/133, 4/41.

⁵ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/163

⁶ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/163; Süyûtî, *Tezyînü'l-memâlik*, 11; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/719; a.mlf., *Siyer*, 8/109.

sayıyla Mâlik'in *Muvatta'* ve diğerlerinde meşhur olan rivayetlerin kastedildiğini, gerçekte onun çok sayıda hadise sahip olduğunu ifade etmiştir.¹

Mâlik'in sahip olduğu ve rivayet ettiği toplam hadis sayılarının yanı sıra, birçok âlim, *Muvatta'*daki rivayet sayısına dair tahmin ve tespitler de bulunmuştur. Mâlik'in öğrencileri ve onun *Muvatta'* ashabı arasındaki Atîk b. Yakub el-Esedî ez-Zübeyrî (ö.227/841)²: “Mâlik *Muvatta'*a on bin civarında hadis yerleştirdi. Sonra her sene onu inceler ve içinden bazı hadisleri çıkartırdı. Sonunda bu kadar kaldı. Biraz daha yaşasaydı bütün hadisleri çıkartırdı.”³

İlkiyâ el-Herrâsî diye maruf Şâfiî fakihi Ali b. Muhammed b. Ali et-Taberî (ö.504/1110)⁴ kaynak belirtmeksizin “Mâlik'in *Muvatta'*ı dokuz bin hadis içeriyordu. Mâlik, onu ayıkladı ve sonunda yedi yüz hadis kaldı.”⁵

Zehebî'nin imam ve hafız olarak nitelediği Ebû Eyyûb Süleyman b. Bilâl (ö.177/793)⁶ gerçeğe daha yakın rakamlar verir: “Mâlik, *Muvatta'*ı telif ettiğinde içinde dört bin veya daha fazla hadis vardı. O vefat ettiğinde ise *Muvatta'*da bin kûsür hadis kalmıştı. Mâlik, onu her sene müslümanlar için en faydalı ve din konusunda en ideali yansıtmayı için uygun gördüğü şekilde özetliyordu.”⁷

Muhaddis ve Mâliki fakihi Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah el-Ebherî (ö.375/986)⁸ herhangi bir azaltma ve özetleme faaliyetinden bahsetmeden ve daha net rakamlarla, *Muvatta'*ın, merfû, mevkûf ve maktû toplam 1720 hadis içerdiğini, bunların 600'ünün müsned, 222'sinin mürsel, 613'ünün mevkûf,

¹ Zehebî, *Siyer*, 8/72.

² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/439; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/173; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 5/630.

³ Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/60, 2/73; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, 73; Leknevî, *et-Ta'liku'l-mümecced*, 1/73.

⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/286-289.

⁵ Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, 1/61; Leknevî, *et-Ta'liku'l-mümecced*, 1/73.

⁶ Zehebî, *Siyer*, 7/425; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 3/32.

⁷ Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, 1/61; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/60.

⁸ Zehebî, *Siyer*, 16/332

285'inin ise maktû olduğunu belirtmektedir.¹

Halef b. Beşkuval el-Endelüsî'ye ait 12 cüzlük bütün nüshaları toplayan *Muvatta*'ın sonunda verilen rakamlara göre; Yahyâ el-Leysî 500 küsür; Ebû Mus'ab 590; Ka'nebî 447; Mutarrif 607; İbn Bükeyr 500; İbnü'l-Kâsım 500; İbn Vehb 560; Ma'n b. İlsâ 490; Abdullah b. Yûsuf 481; Muhammed b. Abdullah 587 hadis içermektedir.² Bu sayılar Cevherî'nin *Müsnedü'l-Muvatta*'sında olduğu gibi muhtemelen sadece merfû rivayetleri kapsamaktadır. Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta*'sında *Muvatta*'daki müsned rivayetleri 666 olarak sayar.³ İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* adlı eserinde *Muvatta*'lardan bahsederken Ebû Mus'ab nüshasında tekrarlarla birlikte 590, tekrarsız 559; İbnü'l-Kâsım'da 503 hadis bulunduğunu; İbn Vehb'in *Muvatta*'ının da Ebû Mus'ab'inkinden fazla olmadığını belirtir.⁴ Suyûtî'nin verdiği bilgilere göre, İbn Hazm *Merâtibü'd-diyâne* adlı eserinde *Muvatta*'da 500 küsür müsned, 300 civarında da mürsel rivayet tespit etmiştir.⁵

İbn Abdilber'in tespitine göre *Muvatta*' nüshaları merfû rivayetler açısından birbirine yakın sayılardadır. O, farklılığın daha çok isnad, irsal, inkita, ittisal açısından olduğunu belirtmektedir.⁶ İbn Abdilber'in sayımına göre, Yahyâ el-Leysî rivayetinde müsned, mürsel ve münkatı' olanlar dahil toplam 853 merfû rivayet vardır.⁷

Görüldüğü üzere tarih boyunca ilim adamları tarafından rivayet sayılarıyla

¹ Zerkeşî, *en-Nüket*, 1/192; Süyûtî, *Tezyînü'l-memâlik*, 97.

² İbn Âşûr, *Keşfü'l-muğattâ*, 52; Hamdân, *el-Muvatta'ât*, 144; Üç nüshanın hadis sayıları elyazmasından okunamamaktadır.

³ Veledkerîm, "Mukaddime", 1/59.

⁴ İbn Hazm, *el-İhkâm*, 136-137.

⁵ Süyûtî, *Tezyînü'l-memâlik*, 97.

⁶ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/10.

⁷ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 24/444.

ilgili yapılan tespitler ve verilen rakamlar birçok açıdan eksik ve birbirinden oldukça farklıdır. Bu farklı sayıların ortaya çıkmasının temel nedeni olarak ilk aklı gelen, o kişilerin sayım tarzları, saydıkları rivayet türü ve ulaştıkları nüshaların durumudur.

Çalışmamızda, daha sağlam bir neticeye ve gerçekçi rakamlara ulaşmak için *Muvatta*'ın günümüzdeki tahkikli matbu nüshaları esas alınmıştır. Bu amaçla elimizdeki sağlam elyazmalarına dayanan tahkikli matbu baskılardan ve *Muvatta*' ihtilaflarını ele alan belli başlı eserlerden hareket edilmiş ve rivayetler bir program marifetiyle eşleştirerek ve belirli kurallar ışığında bir yöntem takip edilerek doğru bir sonuç elde edilmeye çalışılmıştır. Bu usule göre rivayetlerin sayıları tespit edilirken, genel olarak Mâlik'ten gelsin veya gelmesin her isnada ayrı bir numara verilmiş ve diğer nüshalardaki mukabiliyle eşleştirilmiştir. Bir nüshada farklı bir isnad varsa o, yeni bir rivayet olarak eklenmiştir. Az sayıda örnekte geçerli olsa da bir nüshada iki ayrı rivayet tek numarada verilmişse ayrılmış; tersi durumda ise birleştirme işlemi yapılmıştır. Bu gibi durumlarda metnin veya isnadın ayrı bir rivayet olup olmadığı değerlendirilmiştir. Tek numara verilerek iki rivayetin, ya da bir rivayet bir kavî-i Mâlik'in birarada zikredildiği baskılarda, bu rivayetler ayırarak yeni numaralar verilmiştir. Bu sayede rivayetler daha gerçekçi ve doğrulanabilir şekilde sayılmış ve eşleştirilmiştir.

Rivayetlerin, merfû, mevkûf ve maktû olmaları sayım esnasında dikkate alınmıştır. Hem merfû hem de sahâbî sözünün yer aldığı rivayetler merfû; hem mevkûf hem maktû ifadelerin yer aldıkları mevkûf kabul edilerek sayılmıştır. Resûlullahın fiillerinin anlatıldığı rivayetler merfû; hükmen merfû olabilecek nitelikteki sahâbî sözleri ise mevkûf olarak görülmüştür.

Elimizdeki matbû bütün nüshalar dikkate alınarak yapılan bu sayım neticesinde, *Muvatta*'da, Mâlik'ten gelen veya gelmeyen hepsi dahil toplam 3698

farklı rivayet tespit edilmiştir. Nüshaların toplam rivayet sayılarıyla ilgili elde ettiğimiz sonuçlar, merfû, mevkûf, maktû, kavli-i Mâlik ve ihtilaflılar olmak üzere şöyle bir tablo halinde sunulmuştur:

	Ebû Mus'ab	Yahyâ el-Leysî	Süveyd	Şeybânî	Ka'nebî	İbnü'l-Kâsım	İbn Ziyâd
Merfû	828	784	626	436	326	44	24
Merfû/Mevkûf	14	12	11	7	6	1	0
Merfû/Maktû	2	2	1	1	0	1	0
Merfû/Kavl-i Mâlik	1	1	0	0	1	0	0
Mevkûf	763	725	534	494	314	27	28
Mevkûf/Maktû	6	7	6	3	1	2	1
Maktû	355	340	218	119	114	32	7
Maktû/Kavl-i Mâlik	7	7	3	2	2	0	0
Kavl-i Mâlik	1226	1203	262	9	313	154	111
Mâlik Dışı	0	0	5	133	0	0	0
Toplam	3202	3081	1667	1204	1082	261	172

Nüshalar arasındaki bu sayısal farklılıkların nedenleri birçok açıdan izah edilebilir seviyededir. Fakat bunun için nüshaların özelliklerini ve durumunu teker teker ele almak gerekir. Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî, İbnü'l-Kâsım ve İbn Ziyâd nüshasının elimize eksik olarak ulaşması, onların Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî nüshasıyla farklılık arz etmesinin en önemli nedenidir. Fakihten ziyade muhaddis kimliğiyle ön plana çıkan Süveyd b. Saîd'in kavli-i Mâlik'lere yer vermemesi Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî ile sayısal farklılığının asıl ve en önemli sebebidir. Onun, mevkuf ve maktû rivayetlerindeki farklılık ise Mâlik'in kendi görüşlerine nisbetle daha az olmakla birlikte yine de ciddi oranda farklıdır. Burada Süveyd nüshasının günümüze bazı kısımlarının ulaşmama ihtimalinden de bahsetmek gerekir. Şeybânî nüshasının temel farklılık nedeni ise daha önce

de izah edildiği gibi *Muvatta'* metnine yaklaşım tarzıyla ilgilidir.

Rivayet sayılarının farklılığının nedenleri üzerinde daha önceki bölümlerde durulduğu için burada sadece birçok ilim adamı tarafından iddia edilen bunun kronolojik bir seyrin bulunup bulunmadığı iddiası tahlil edilecektir. Bu nedenle birinci bölümde rivayet tarihleriyle ilgili yapılan araştırmalar esas alınarak, elimizdeki matbû nüshaların rivayet sayıları karşılaştırılacaktır. Buna göre incelediğimiz râvilerin, *Muvatta'* nakletme tarihiyle ilgili ulaştığımız sonuçlar bir tablo halinde şu şekilde bir gösterilebilir.

Tablodaki *Muvatta'* muhtemel nakil tarihi sütunu, nüsha sahibinin Mâlik'ten hangi tarihlerde eseri dinlemiş olacağını ifade eder. Rivayet tarihi sütunu ise, o râvinin *Muvatta'* net olarak tahammül ettiği tarihi belirtir. Fakat bu tarih, *Muvatta'*ın aynı râvi tarafından farklı bir zaman diliminde tekrar dinlenilmesi ihtimalinden dolayı son dinleme olarak kabul edilmemelidir.

Nüsha Sahibi	<i>Muvatta'</i> Muhtemel Nakil Tarihleri	Rivayet Tarihi
Ali b. Ziyâd	158/774 öncesi	
Şeybânî	150/767-161/777	
İbn Kâsım	158/774-178/794	
İbn Vehb	148/765-179/795	
Ma'n b. İsa	150/767-179/795	
Abdullah b. Yûsuf et-Tinnîsî	bilgi yok	166/782
Süleymân b. Bürd	bilgi yok	
Muhammed b. Mübârek es-Sûrî	bilgi yok	
Ka'nebî	150/767-179/795	161/777-163/779
Saîd b. Kesîr	169/785-179/795	
İbn Bükeyr	173/789-179/795	
Yahyâ el-Leysî	173/789-179/795	
Mus'ab ez-Zübeyrî	169/785-179/795	
Süveyd el-Hadesânî	160/776-179/795	
Ebû Mus'ab ez-Zührî	175/791-179/795	

Buna göre *Muvatta*’ı; İbn Ziyâd, 158/774 öncesinde; Şeybânî, 150/767-161/777; Süveyd 160/776-179/795; Yahyâ el-Leysî, 173/789-179/795; Ebû Mus’ab, 175/791-179/795 arasında nakletmiştir. İbnü’l-Kâsım için ise 158/774-178/794 tarihleri arasında geniş bir tarih aralığı öngörülmüştür. Ka’nebî’nin 161/777-163/779 seneleri arasında dinlediği bilinmekle birlikte, onun da eseri 150/767-179/795 seneleri arası ikinci bir kez dinlemesi mümkün görülebilmektedir. Bu bilgilerden yola çıkarsak *Muvatta*’ın kronolojik olarak rivayet sayısı bakımından küçüldüğü iddiası, İbn Ziyâd, Şeybânî, Süveyd, Yahyâ el-Leysî ve Ebû Mus’ab nüshası üzerinden test edilebilir.

Kronolojik olarak *Muvatta*’daki rivayetlerin azaldığı iddiaları doğru kabul edilirse nüshalar rivayet sayısına göre en azdan en çoğa doğru Ebû Mus’ab, Yahyâ el-Leysî, Süveyd el-Hadesânî, Şeybânî ve İbn Ziyâd şeklinde sıralanmalıdır. Fakat yukarıda verdiğimiz rivayet sayıları incelendiğinde en fazla rivayeti olan iki nüsha Ebû Mus’ab ve Yahyâ el-Leysî’dir. Şeybânî ise bu iki nüshadan en az 15 sene önce Mâlik’ten dinlemesine rağmen –kendi rivayet tarzıyla ilgili özellikleri dikkate almakla birlikte- rivayet sayısı onlardan büyük bir oranda daha azdır. Süveyd nüshasının da Ebû Mus’ab ve Yahyâ el-Leysî nüshasıyla arasındaki sayısal farkı ortaya çıkaran asıl ve ağırlıklı neden Mâlik’in görüşleriyle ilgili nakillere çok daha az yer vermesi ve günümüze eksik ulaşma ihtimalidir. Bu durumun da onun Mâlik’in görüşlerini yazma noktasındaki isteksizliğinden kaynaklandığı söylenebilir.

İbn Ziyâd nüshası eksik olduğu için toplam rivayet sayısını karşılaştırmak doğru bir yöntem değildir. Bu nedenle bu beş nüsha bölümlerdeki hadis sayıları itibariyle İbn Ziyâd ile karşılaştırılmıştır. Matbu İbn Ziyâd nüshası, Yahyâ el-Leysî nüshasının daḥâyâ, zebâih, sayd ve ‘akîka bölümlerine tekabül eden dört kitabı içerir. Bu kitapların toplamında Ebû Mus’ab’da 71; Yahyâ el-Leysî’de 70; İbn

Ziyâd'da 171 rivayet vardır. İlk bakışta erken bir nüsha olan İbn Ziyâd ile son nüshalar denilebilecek Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî arasında kronolojik bir seyir dikkat çekmektedir. Fakat daha detaylı incelendiğinde İbn Ziyâd'ın 171 rivayetinin 111'inin kavli-i Mâlik; 8'inin maktû; 28'inin mevkûf; 24'ünün merfû olduğu görülmektedir. Yahyâ el-Leysî'de bu bölümlerdeki 70 rivayetin 24'ü kavli-i Mâlik; 8'i maktû; 21'i mevkûf ve 17'si merfû olarak gelmiştir. Ebû Mus'ab'daki 71 rivayetin ise 23'ü kavli-i Mâlik; 10'u maktû; 22'si mevkûf ve 16'sı merfûdur. Farkedileceği üzere İbn Ziyâd ile diğer iki nüshadaki temel farklılık, Mâlik'in görüşleriyle ilgilidir. Diğer tür rivayetlerin birbirine yakın olduğu gözükmemektedir. Bu üç nüsha arasında daha detaylı bir inceleme yaptığımızda İbn Ziyâd nüshasındaki 8 maktû rivayetin 1 tanesi; 24 merfûnun 2 tanesi; 28 mevkûfun 4 tanesi Ebû Mus'ab'da yoktur. Ebû Mus'ab'da dahâyâ bölümündeki 4 maktû, 2 mevkûf rivayet ise İbn Ziyâd'da yoktur. İbn Ziyâd'daki maktûlardan 1'i; merfûlardan 3'ü; mevkûflardan 5'i Yahyâ el-Leysî nüshasında yer almaz. Yahyâ el-Leysî'de bu bölümlerde yer alan 1'i mevkûf, 2'si maktû toplam 3 rivayet ise İbn Ziyâd'da bulunmaz. Bu nedenle aralarında tahammül tarihi açısından yaklaşık 20 sene olan bu nüshalar arasında kronolojik seyir iddialarını doğrulayacak türden bir azalmanın olmadığı açıkça görülmektedir.

Ebû Mus'ab ve Yahyâ el-Leysî nüshasının, Süveyd nüshasının tam olarak günümüze ulaştığı değerlendirilen büyü` sıyâm, nikâh ve talâk bölümleri ile karşılaştırılması da anlamlı gözükmemektedir. Ebû Mus'ab'da büyü` 251; nikâh ve talâk 293; sıyâm 103; Yahyâ el-Leysî'de büyü` 243; nikâh ve talâk 298; sıyâm 91; Süveyd'de büyü 99; nikâh ve talâk 194 ve sıyâm 71 rivayet içermektedir.

Rivayet tarihleri arasında ciddi farklılık olan bu nüshalar arasında yapılan karşılaştırma neticesinde kronolojik azalma yönünde değişimle ilgili iddiayı doğrulayacak bir veri bulunmadığı anlaşılmaktadır. Aslında rivayetlerin Mâlik'in

vefatına doğru arttığı iddiası daha kolay kanıtlanabilir niteliktedir. Kavl-i Mâlik noktasında, İbn Ziyâd nüshasındaki ziyadeler ise onun bu konudaki yazma hassasiyetinden veya Mâlik'in daha fazla görüş serdinden kaynaklanmış olsa gerektir.

Kronolojik değişimin meydana geldiği ve rivayet sayısının azaldığı iddiasını, bazı nüshalar üzerinden yaptığı değerlendirmelerle İbn Hazm'da yalanlar.¹ Beşşar Avvâd ve Nezîr Hamdan'a göre de Mâlik'in hadisleri azalttığı yönündeki iddialar, mevcut nüshalar arasındaki bilgilerle desteklenmemektedir.² Özkan da Mâlik'in, hiçbir zaman eserin onda dokuzunu dışarda bırakacak şekilde bir tasarrufunun olmadığı sonucuna varmıştır.³

Eldeki mevcut nüshaların ve *Muvatta'* ile ilgili temel kaynakların bize sunduğu bilgilerden hareketle *Muvatta'*ın kitap olarak ilk piyasaya çıktığı andan itibaren üzerinde azalma yönünde bir tasarrufa uğramadığı rahatça söylenebilir. Verilen onbin civarındaki rakamları, Mâlik'in *Muvatta'*ını telif etmek için oluşturduğu rivayet havuzu olarak görmek daha sağlıklı ve gerçekçi bir yaklaşımdır. Rivayet sayısını bu miktarda gösteren rivayetleri aynı çerçevede anlamının daha doğru olduğu düşünülmektedir. Nitekim, yukarıda naklettiğimiz Ahmed b. Hâlid ve Ahmed b. Sâlih'in sözleri bu hususu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ebû Bekir el-Ebherî'nin de herhangi bir nüsha ismi vermeden açıkladığı rakamların elindeki nüshadan, sayım tarzından ve rivayetleri numaralandırma usulünden kaynaklı bir tespit olduğu ve Mâlik'in görüşlerini içermediğini söylemek mümkündür. İbn Beşkuvâl'in verdiği sayıların ise *Muvatta'*ın merfû rivayetlerin sayılarını tespit etmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır.

¹ İbn Hazm, *el-İhkâm*, 2/136.

² Ma'rûf & Halil, "Mukaddime", (Zührî), 1/35; Hamdân, *el-Muvatta'ât*, 145.

³ Özkan, "Amele Delalet Eden Tabirler Açısından Muvatta Nüshaları", 12.

SONUÇ

Hicrî ikinci asrın önemli fakih ve muhaddislerinden Mâlik b. Enes, Medine'nin canlı ilmi atmosferinden etkilenecek ailesinin teşvikiyle ilim serüvenine başlamıştır. Hayatının bu döneminde, fikhî formasyonunun oluşmasında Rebâtü'r-Re'y ve İbn Hürmüz, hadis birikiminde ise İbn Şihâb ez-Zührî ile İbn Ömer'in mevlası Nâfi' gibi hocaları önemli bir yer tutmuştur. Toplumun ileri gelenlerinin onayıyla yirmili yaşlarda ders ve fetva vermeye başlayan Mâlik'in, hem Endülüs, Mağrib, Hicaz, Yemen, Mısır, Irâk ve Şâm gibi İslam dünyasının farklı birçok bölgesinden öğrencilerin akın ettiği bir ilim merkezinde eğitim faaliyetini sürdürmesi hem de ilmî otoritesi sayesinde bini aşkın öğrencisinden bahsedilmiştir.

Hicaz ilminin taşıyıcısı ve müftüsü nitelemesiyle fıkıh ve hadisteki yeterliliğine işaret edilen Mâlik, "bid'at ehli" ve "sâhibu sünne"yi birbirinden ayıran bir turnusol kağıdı gibi görülmüştür. Ulaştığı bu otorite ve karizma, ilmi birikiminin yanı sıra, 145/762 senesinde vuku bulan en-Nefsüzzekiyye isyanı sonrasındaki durumu ile Mâlik'e işaret ettiği düşünülen bazı hadis rivayetleri ve önde gelen kişilerin gördüğü rüyalarla teyid edilmiş ve artmıştır.

Mâlik'in anlayışında ilmin kaynağı, Kur'an-ı Kerîm'in açık ayetleri, Medîne ameli ile onu ve sünneti tespiti yarayan merfû, mevkûf ve maktû hadislerdir. Sünnetin kaynaklığı ve değeri konusundaki tutumu net olmakla birlikte, bu kavramın içeriğiyle neyi kastettiği farklı değerlendirmelere konu olmuştur. Mâlik, Hz. Peygamber'in Medine'yi öven ifadelerinin bulunması, oranın helal ve haramın belirlendiği hicret yurdu ile İslam'ın yeşerdiği yerler olması itibarıyla Medine'nin ve Medine amelinin ayrıcalıklı bir yönü olduğuna inanmaktadır.

Re'yin geçerliliğini Kur'an ve sünnete uygunluğuna bağlayan Mâlik, ona pek çok yerde değişik şekillerde başvurmuştur. Mâlik, sahâbe ve tâbiîn nesli

kelam üzerinde durmadığı için onu bir ilim değil bid'at olarak kabul eder. Bu noktada onun genel tutumu Kur'ân-ı Kerîm ve sahih rivayetlerdeki bilgileri kabul edip onlar üzerine yorum yapmamaktır. Onun re'y ehli mi yoksa hadis ehli mi olduğu yönündeki tartışmalar ise Ehl-i re'y ve Ehl-i hadis kavramlarının oturmamışlığının yanı sıra değerlendirme yapanın re'y ve rivayete verdiği ağırlıkla ilişkilidir. Mâlik, epistemolojik açıdan Medine amelini, her nesilde binlerce kişinin aktardığı bilgiler olması bakımından güvenilir bir bilgi kaynağı olarak görmektedir.

Sahih hadisin tanımı, râvi ve rivayet şartları gibi konular üzerinde ilk konuşan alimlerden biri Mâlik'dir. Bu çerçevede o daha sonra şekillenen hadis usulü çerçevesinde söylemek gerekirse adalet ve zabtı hadisin sıhhati için gerekli görmüştür. O, bid'atçı olarak gördüğü dâî niteliğindeki kişilerden rivayette bulunmamayı benimser. İsnadda ittisali sahih hadisin bir şartı olarak görmez ve sika kabul ettiği râvilerden mürsel / münkatî rivayet nakletmeyi normal bir durum olarak kabul etmektedir.

Rivayeti, dinin aslı olarak kabul eden Mâlik, nakledeceği hadisi; rical, anlam ve amel edilebilirlik gibi kriterler açısından titiz bir değerlendirmeye tabi tutmuştur. Her bildiği hadisi nakletmemekle seçici bir tutum takınarak, rivayetin artırılmasından ziyade, anlam ve amele konu olması üzerinde daha fazla durmuştur. Rivayetin üzerinde mana ile rivayet, ihtisar ve taktî gibi tasarruflar noktasında Hz. Peygamber'e ait olanlarla diğerleri arasında ayırım yapmaktadır. Merfû hadislerde lafzî rivayet noktasında sıkı bir tutum benimserken, mevkûf ve maktû nakillerde mana itibariyle benzerliği yeterli görmektedir. Geniş katılımlı hadis meclisleri oluşturan Mâlik, sonradan yerleşmiş istilah ile ifade etmek gerekirse asıl olarak arz/kırâe ale's-şeyh, semâ ve münaveleyi rivayet aktarım metodu olarak benimsemektedir. Bu usüllerle nakledilen rivayetlerde kullanılacak

eda lafızlarının kullanımında ise geniş bir serbestlik içinde hareket edilebileceği kanaatindedir.

Mâlik'in eserinin ismi olarak meşhur olan *muvatta'* kelimesi, üzerinde muvafakat edilen, üzerinde devamlı gidilen ve takip edilen bir yol olma gibi anlamları taşıması itibariyle aslında "sünnet" ve "ortak amel" kavramıyla yakın manalarda kullanılmıştır. Nitekim bu amaçla o, *Muvatta'*nda hadis rivayetleri arasındaki tercihlerini ortaya koymak ve Medine ehlinin amelini tespit etmeye yönelik olarak yüzlerce ifade istihdam etmiştir.

Her ne kadar Mâlik ile meşhur olsa da *muvatta'* aslında o dönemdeki bir türün adıdır. Bilindiği üzere yaşadığı dönemde onunkine benzer tarzda ve isimde pek çok eser yer almıştır. Bu türe örnek olarak sunulan İbnü'l-Mâcişûn ile İbn Vehb'in eserleri kısmen de olsa elimizde mevcuttur. Bu nedenle musannef eserlerin tasnifinin başladığı hicrî ikinci asırda ortaya çıkan *muvatta'*ları hadis literatüründe ayrı bir tür olarak değerlendirmenin daha doğru bir yaklaşım olduğu kanaatine ulaşılmıştır. Zira bu eserlerin ortak özellikleri ahkam rivayetlerine verdiği önemle fikhî bir muhteva arz etmesi, merfû hadislerin yanı sıra, büyük bir miktarda mevkûf, maktû rivayetler ve fetvalar içermesi ile Medine ameline verdiği önem ve onu yansıtmayı eserin hedefine koymalarıdır. Nitekim *muvatta'*lar, içinde neşvü nemâ bulunduğu şehir olan Medine'den etkilenmiş ve kendi değerini de bir anlamda oradan kazanmıştır.

*Muvatta'*ın telifinde ilmî, sosyal, hukuki ve siyasi etkenler rol oynamıştır. İlmi etkenler arasında sünnet ve hadisin önemli merkezlerinden biri olan Medine'deki yoğun tasnif faaliyetleri ile Ehl-i re'y ve Ehl-i hadis arasındaki etkileşim ve ihtilaflar ilk planda sayılmalıdır. Bu iki ekol arasındaki fikrî rekabet neticesinde rivayet merkezli fıkıh anlayışının hakim kılınma düşüncesinin, Mâlik'in *Muvatta'*ı telifinde rol oynadığı görülür. Yine, sünnet ve hadisin daha fazla

yaygınlaşmasını sağlayarak, bid'at olarak nitelediği fırkalarla ve kelamcılarla mücadele etme de eserin ortaya çıkışında bariz bir neden olarak kendini gösterir.

Siyasi, hukuki ve sosyal nedenler olarak; halifelerin farklı düşünce akımlarını belli bir düzene sokma motivasyonu ile siyasi birliği sağlama, ahkamda birlik ve ihtilafları çözme düşüncesiyle hukuki kaosu ortadan kaldırıp standart bir hukuk sistemi getirme, zındıkların ve Şia'nın etkisini azaltma, önde gelen ulemayı kendine bağlama siyaseti ve bu amaca müteallik *Muvatta'* ile ilgili talepler öne çıkmaktadır. Bu kapsamda özellikle Mansûr'un talebinin Mâlik'in telifine yönelik isteğini artıran bir teşvikten ibaret olduğu söylenebilir.

Çalışmada, eserin telifine ne zaman başlandığı üzerinde zikredilen farklı tarihlerle ilgili iddia ve deliller detaylı bir şekilde değerlendirildikten sonra tasnif dönemi, Mansûr'un talebi ve Mâlik'in İbnü'l-Mâcişûn'un eserini görmesi hakkındaki rivayetlere de uygun olarak *Muvatta'*ın 140/758 senesi civarında yazılmaya başladığı sonucuna ulaşılmıştır. Eserin tamamlanma tarihi üzerindeki görüş ve değerlendirmeleri tartıştığımız başlık altında, Mansûr ile görüşme tarihi ve râvilerin rivayet tarihi gibi birçok bilgiden hareket edilerek yapılan analiz neticesinde *Muvatta'*ın yaklaşık on senelik bir hazırlık sürecinin ardından 152/769 senesinden önce mevcut ve bilinir olduğu sonucuna ulaştık.

Farklı mezheplere müntesip bin civarında râvinin naklettiği söylenen *Muvatta'*ın günümüzde tamamen veya kısmen basılan Yahyâ el-Leysî, Ebû Mus'ab, Şeybânî, Süveyd b. Saîd, Ka'nebî, İbnü'l-Kâsım ve Ali b. Ziyâd olmak üzere toplam 7 nüshası bulunmaktadır. Buna ihtilâfu'l-Muvatta'ât tarzı eserlerde farklılıkları sıklıkla verilen diğer nüshalar eklenerek oluşturulan 15 nüsha çeşitli açılardan incelenmiş ve kronolojik değişimin mevcudiyetiyle ilgili iddiaları sağlıklı bir şekilde değerlendirmek için râvilerin muhtemel nakil tarihleri tespit edilmiştir. Bu araştırma sonucunda *Muvatta'*ı Ali b. Ziyâd'ın 158/774 öncesinde; Şeybânî'nin

150/767-161/777 arasında Mâlik'ten naklettiği kanaatine ulaşılmıştır. İbn Bükeyr, Yahyâ el-Leysî ve Ebû Mus'ab nüshalarının ise en son nakledilen *Muvatta'* nüshaları olduğu kanaatine ulaşılmıştır. İbnü'l-Kâsım, İbn Vehb ve Ma'n b. Îsâ'nın rivayet tarihleri için net sonuçlara ulaşacak tarihsel veri ise tespit edilememiştir.

Mâlik, küçük bir kütüphane oluşturacak miktardaki hadis materyalinden istifade ederek *Muvatta'*ını telif etmiştir. Bu eser, konularına göre ayrılmış rivayet malzemesini seçme yoluyla bizzat Mâlik tarafından yazılmasıyla ayrı bir değere sahiptir. Tedvin edilmiş fıkıh müktesebatının tasnifinden etkilenmekle birlikte hadis kullanımının artmasıyla önceki müellefattan ayrılır. Medine amelini nakletmeyi eserin ana gayelerinden biri yapan Mâlik'in bu eseri hadis-fıkıh-amel merkezli bir telifdir. Dönemin ve müellifin sıhhat kriterleri dikkate alındığında sahih rivayetleri toplamanın amaçlandığı görülen *Muvatta'*, çoğunluğu isnadlı merfû, mevkûf ve maktû haberler ile “*kâle*”, “*sûile*” ifadeleriyle Mâlik'in kendi görüşlerinden ve yer yer zikredilen Kur'an ayetlerinden oluşur.

*Muvatta'*ın nüshaları arasındaki temel farklılıklar, matbu nüshalar ile ihtilafu'l-muvatta'ât tarzı eserler başta olmak üzere hadis literatüründen faydalanarak tasnif-metin ve sened özellikleri şeklinde iki ana başlıkta incelenmiştir. Nüsha farklılıklarını göz ardı edersek eser, ibadet, ceza hukuku, muamelat konularını ele alan bölümler ile muhtelif başlıkların zikredildiği câmî isimli bölümü içeren bir tasnif sistemine sahiptir. İlk defa Mâlik tarafından eserin bir bölüm adı olarak kullanılan “*Câmî*” ismi fıkıhın temel konuları arasında yer almayan, müellifin nakletmek istediği diğer rivayetleri kapsayan konular için oluşturulmuştur.

Tasnif farklılıkları başlığı altında mevcut nüshaların kitap isimleri incelendiğinde, Yahyâ el-Leysî, Ebû Mus'ab, Ka'nebî, Süveyd ve İbn Bükeyr nüshalarının önemli oranda benzerlik taşıdığı görülmüştür. Bununla birlikte birçok

kitabın varlığı ve ismi noktasında farklılıklar da bulunmaktadır. Bu açıdan Şeybânî nüshasının diğer nüshalardan ciddi şekilde ayrıldığı tespit edilmiştir. Kitap isimlerinin sıralamasında nüshalar arasında ciddi farklılıklar yer almasının nedeninin ise, *Muvatta*'nın konulu tasniften bütüncül musannef eserlerin telifine yeni geçildiği bab ve kitap ayrımının tam sistemleşmediği bir dönemde kaleme alınmasının etkili olduğu anlaşılmıştır. Sonuç olarak, kitapların genel tertibinin Mâlik tarafından yapılmakla birlikte, mevcut farklılıkların birçoğunun nüsha sahipleri ve sonraki müstensihlerin etkisiyle ortaya çıktığı kanaatine ulaşılmıştır.

Genel olarak ifade etmek gerekirse *Muvatta*'da, normatif ifade kullanmadan muhtevayı anlatan nötr; muhtelif alt konuların ele alındığı başlıkları bir arada veren genel/câmi; vücûb, hürmet vb. genel hüküm içeren ve kazuistik tarzda oluşturulan toplam dört farklı çeşit bab başlığı kullanılmıştır. Bu bab başlıklarının nüshalar arasında ne gibi farklılıklar taşıdığı, *Muvatta*'nın zekât, nikâh ve câmi bölümleri özelinde karşılaştırılarak incelenmiştir. Bunun sonucunda zekât kitabında az olan farklılığın, nikâh kitabında arttığı ve câmi bölümünde ise en yüksek seviyeye çıktığı tespit edilmiştir. Şeybânî nüshası ise bab başlıklarının sayısı, sırası ve formu açısından diğer nüshalardan büyük oranda farklıdır. Netice itibarıyla nüshalar arasında görülen benzerlik oranı, bablarının genelinin Mâlik tarafından belirlendiği fikrini güçlendirmiştir. Pek çok babın formunda ve sırasındaki farklılık, ziyade ve noksan bab başlıkları, birleştirilmiş veya bölünmüş babların bulunması ise Mâlik'in bab başlıklarını belirlemede katı bir tutum sergilemediği, süreç içerisindeki farklı tasarrufları, râvilerin ondan farklı zaman ve meclislerde nakletmeleri ve nüsha sahiplerinin tasarrufları gibi nedenlerle açıklanabilir.

Rivayetlerin bab içi tertibiyle ilgili yapılan tahliller sonucunda, nüshalar arasında % 90'dan fazla bir uyumun olduğu ve nüsha sahiplerinin - Şeybânî

dışında – *Muvatta*’ın tertibine sadık kaldıkları ve tasarruf yapma amacıyla hareket etmedikleri kanaatine varılmıştır. Bu bağlamda farklılıkların büyük çoğunluğunun Mâlik’e nispet edilmesi daha gerçekçi ve makul bulunmuştur. Şeybânî’nin ise diğer birçok hususta olduğu gibi rivayetlerin tertibi hususunda da farklı bir metod takip ettiği ve rivayet üzerinde tasarrufta bulunan bir râvi gibi davrandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Nüshalar arasındaki rivayet sayılarının farklılığın birçok nedeni bulunmaktadır. Bunların en önemlilerinden biri rivayetlerin aynı veya farklı bölümlerde tekrarlanmasıdır. Bu çerçevede yaptığımız araştırmalara göre tespit edilen 32’si merfû, 22’si mevkûf, 13’ü maktû olmak üzere toplam 67 mükerrer rivayet, 53’ü Ebû Mus’ab, 33’ü Süveyd, 8’i Ka’nebî, 4’ü Yahyâ el-Leysî, 4’ü İbnü’l-Kâsım, 2’si Şeybânî, 2’si de İbn Ziyâd nüshalarında tekrar edilmiştir. Nüsha sahiplerinin hepsi bazı rivayetleri mükerrer rivayet etmiş olmakla birlikte, Ebû Mus’ab ve Süveyd b. Saîd’de yoğun bir tekrarla karşılaşmıştır. Ka’nebî ve Yahyâ el-Leysî ise genel olarak rivayetleri farklı bölümlerde tekrar etmemiştir. Bu sonuçlara göre her nüshada ortak olarak görülen mükerrer rivayetlerin kaynağının öncelikle Mâlik, daha düşük bir ihtimalle de nüsha sahipleri olması daha muhtemel görülmüştür. Ebû Mus’ab ve Süveyd nüshasındaki diğerlerine nazaran meydana gelen aşırı artışın, onların çeşitli gerekçelerle rivayetleri tekrar etme isteklerinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Farklılıkların bir diğer nedeni, bazı nüshalarda yer alan Mâlik dışındaki kimselerden gelen rivayetlerdir. Şeybânî nüshasında Mâlik’in dışındaki kişilerden gelen 44’ü merfû; 71’i mevkûf; 18’i maktû olmak üzere toplam 133 rivayet yer almıştır. Şeybânî’nin Mâlik dışında gelen bu rivayetleri daha çok ihtilaflı olduğu konularda mezhebinin görüşünü savunmak için kaydettiği görülmüştür. Süveyd nüshasında ise 1’i merfû; 4’ü mevkûf olmak üzere toplam 5 rivayet Mâlik dışındaki

kişilerden gelmiştir. Bu rivayetlerin ilgili nüsha sahiplerinin tercih ve tasarruflarından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Nüshaların teferrüd ettiği rivayetlere dair yapılan incelemede *Muvatta'* nüshalarında 42'si merfû, 51'si mevkûf, 35'i maktû toplam 128 rivayetin, sadece tek bir nüshada yer alarak tek kaldığı tespit edilmiştir. Bu hesaplama yapılırken, Şeybânî ve Süveyd el-Hadesânî'nin Mâlik dışındaki kişilerden naklettiği rivayetler ve Mâlik'in görüşlerinin yer aldığı haberler gözardı edilmiştir. Teferrüdün tespit edebildiğimiz kadarıyla iki ana sebebi bulunmaktadır. İlki Mâlik'ten gelen birçok rivayeti bazı râvilerin *Muvatta'* içine dahil ederken, bazılarının *Muvatta'* dışında nakletmesidir. Bu noktada Şeybânî daha serbest davranmakla birlikte, diğer nüshalarda da bununla ilgili birçok örneğe rastlanmıştır. Burada Mâlik'in hadis meclislerinde yazılı materyalde yer alanlar dışında naklettiği rivayetlerin yazılması da etkili olabilir. İkinci ana sebebi ise isnadda yapılan hata nedeniyle hadisin farklı yeni bir rivayet olarak değerlendirilmesiyle nüshanın tek kalmasıdır.

Eserdeki merfû, mevkûf ve maktû rivayet metinleri arasında birçok farklılık göze çarpmaktadır. Bu farklılıkların bir çoğu yakın anlamlı kelime ve kalıpların kullanılması, anlamı önemli oranda değiştirmeyen kelime ziyade veya noksanlığı gibi ilk dönemlerde telif edilen eserlerde karşılaşılabilecek cinstendir. Tezimizde daha önemli görülmesi nedeniyle nüshalar arasındaki temel farklılık noktaları diyebileceğimiz anlatım tarzı, farklı metin, eksik ve farklı cümle, manayı önemli oranda etkileyen eksik veya farklı kelime/ifade, farklı metin, ihtisar/takti ile metinsiz nakil gibi farklılıklara yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda ikisi merfû, üçü mevkûf, biri maktû, biri de merfû hadis içeren kavli-i Mâlik olmak üzere 7 rivayette nüshaların farklı cümle tercihlerinde bulunduğu görülmüştür. Eksik veya ziyade cümle farklılığı 29'u merfû, 30'u mevkûf, 6'sı maktû olmak üzere 65 rivayette 66 tanedir. Eksik cümlelerin farklılığının kaynağının, 53 rivayette ilk râviler/nüsha

sahipleri; beşi merfû, ikisi mevkûf, ikisi maktû toplam 9 rivayette Mâlik; ikisi merfû, ikisi mevkûf toplam 4 rivayette sonraki râvi ve müstensihler olduğu görülmüştür. Bu ihtilafın büyük oranda ilk râvilerin farklı tercih, hata, vehim veya başka bir nedenle yaptığı ziyade ve eksikliklere dayandığı anlaşılmıştır. Kelime veya kelime grubu cinsinden 60 ihtilaf belirlenen kurallar ışığında değerlendirildiğinde 49'unun nüsha sahiplerinden kaynaklandığı sonucuna varılmıştır.

Nüsha sahiplerinin çeşitli nedenlerle, diğer nüshalarda uzun bir şekilde nakledilen rivayetleri “مثل ذلك, نحو ذلك, مثله” gibi nakletmesi cinsinden 2'si merfû, 4'ü mevkûf, 7'si maktû olmak üzere toplam 13 rivayette ihtilaf tespit edilmiştir. Bunun nedeni olarak, yorgunluk ve ihtiyaç duymama gibi sebeplerle Mâlik'in, hadisi farklı meclislerde tekrar etmemesi ön plana çıkmaktadır. Süveyd b. Saîd nüshasının diğerlerinden ayrıştığı 5 rivayetin farklılık nedeni ise, bu nüsha sahibinin kendisinden kaynaklı gözükmetedir.

Kavl-i Mâlik, Mâlik'in, konuyla ilgili rivayetleri naklettikten sonra genelde fikhî görüşünü, temellendirmesini, amele dair tespit ve yaklaşımını belirten ifadelerden oluşur. O, bab ile ilgili fikhî açıklamalarını bazen kısa ve net cümlelerle, bazen daha detaylı açıklamalarla ayetlerden, merfû veya mevkûf hadisten delillerini zikrederek meydana getirir. Kavl-i Mâlik noktasında nüshalar arasında hem sayı hem de metin açısından ciddi oranda farklılık göze çarpmaktadır. Bu durum rivayet sahiplerinin veya Mâlik'in *Muvatta'*ı rivayet ederken kavl-i Mâlikleri farklı değerlendirdiği, diğer rivayetler gibi nakletmediği ve ders esnasındaki yazılı materyalde en azından bir kısmının bulunmadığını bize göstermektedir.

Tüm nüshalar dahil edildiğine toplam 355 rivayette bulunan amele delalet eden tabirler arasındaki farklılığın kaynağı olarak ise Mâlik'in bu lafızları terminolojinin tam yerleşmemesine bağlı olarak değişik meclislerde farklı

şekillerde kullanması; ikinci olarak ise nüsha sahibi öğrencilerin bu tabirleri yazma istekleri ve tasarrufları ortaya çıkmaktadır.

Muvatta'ın isnad yapısı aynı dönemde telif edilen Ma'mer'in *Câmî* gibi eserlerle anlamlı bir benzerlik taşımaktadır. *Muvatta*'da, Mâlik; merfû, mevkûf ve maktû rivayetlerde, ismini açıkça zikrettiği 140 râviden ve çoğu Medine'de yaşamış toplamda 108 sahâbîden rivayette bulunmuştur. Bazı râvilerin sahâbeye dahil olup olmamaları, isnadların nüshalar arasında farklılaşması gibi nedenlerle değişiklik arz eden mürsel rivayet sayısı, bizim tespitimize göre, 149'u nüshalar arasında ihtilafsız olmak üzere toplam 158'dir. Eserdeki belağ türü rivayetler ise, 26'sı nüshalar arasında ihtilafli olmak üzere toplam 308; mübhem râvilerin yer aldığı rivayet miktarı 4'ü ihtilafli olmak üzere toplam 46 adettir. Bu türden sonraki dönem açısından kusurlu görülen isnadların *Muvatta*'da yer almasının temel nedeni, hicrî ikinci asırdaki isnad sistemi ile Mâlik'in muttasıl bir sened bulma zorunluluğu hissetmemesidir.

Muvatta' nüshaları arasında senedin kaynak kısmı açısından 31 rivayette yer alan 36 ihtilafın 6'sının Mâlik'ten; 26'sının nüsha sahiplerinden kaynaklandığı; 4'ünün de sonraki râvi ve müstensihlere dayandığı tespit edilmiştir. Senedlerin ittisaliyle ilgili asıl nedenin, toplam 116 farklılığın 76'sında nüsha sahibi râviler, 31'inde Mâlik, 13'ünde ise sonraki râvi ve müstensihler olduğu görülmüştür. 61 rivayetteki ittisal, kaynak, isnad birleştirme ile râvi bilgileri dışındaki senedlerdeki diğer önemli ihtilafların ise 16'sının Mâlik'e; 43'ünün ilk râvilere, 4'ünün ise sonraki râvi ve müstensihlere dayandığı anlaşılmıştır.

Sistematik rivayet ve telifin başladığı hicrî ikinci asrın en önemli eserlerinden *Muvatta*'ın nakledilme ve kitaplaşma süreçleri ihtilafların ortaya çıkışını anlamak açısından hayati bir noktada durmaktadır. Bu bağlamda otuz yaşına varmadan hadis meclislerinde rivayete başlayan Mâlik'in, semâ, kırâat ve

münavele yöntemlerini geçerli rivayet aktarım usulleri olarak görmesi ve pek çok öğrencisinin yazdığı sayfeleri kontrol edip düzelttikten sonra o kişilere iade ederek rivayet hakkı uygulaması önemlidir. Mâlik'in evinde verdiği derslerde, meclisin düzenini sağlayan bir yardımcısı da bulunmaktaydı. Derslerde çoğunlukla ashabına veya katibine okutmakla birlikte kendi okuduğu zamanlar da olmuştur. Öğrenciler, hadis meclisine o gün okuyacakları bölümleri içeren bölümleri temin ettikten sonra kitaplarıyla birlikte gelir, ilgili hadisler okunurken kendi kitaplarından kontrol ederlerdi. Fakat öğrencilerin yazdıkları, aralarındaki dinleme miktarı, yazma hızı, fıkıh, hadis veya her ikisini yazma gayeleri gibi nedenlerle farklılaşmaktaydı.

İmlâ meclisi düzenleyenler arasında yer alan Mâlik, hadis meclisinde günde iki varak civarında yaklaşık olarak 10-15 hadis rivayet etmekteydi. Onun, varrâklığını ve kârîliğini yapan Habîb b. Ebî Habîb ilk dönemlerden itibaren tartışmalara konu olmuş ve pek çok eleştiriye muhatab olmuştur. Onunla ilgili dile getirilen, bazı sayfaların derslerde okunmadan atlandığı iddiasının, meclise katılanların çoğunun *Muvatta*'ı ezbere bilmesi, günlük okunan miktarın azlığı, Mâlik'in titizliği ve meclisin niteliği dikkate alındığında ciddî bir tahrife yol açan yaygın bir duruma işaret etmediği anlaşılmaktadır.

Hicrî ikinci asırda İslam dünyasındaki kitap algısı ve özelde *Muvatta*'ın redaksiyonel ve editöryal keyfiyetine göz attığımızda, o gün *Muvatta*' olarak hazırlanan eserin, bugünkü anlamda gerçekten son baskısı hazırlanmış, redaksiyonel müdahalelere kapanmış bir kitap değil, seneler içerisinde devamlı olarak güncellenen, ilaveler ve eksiltmeler yapılan ve râvilerin de düzeltme yapmasına bir ölçüde izin verilen günümüz deyimiyle bir ders notu şeklinde olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle *Muvatta*'ın özellikle ilk ortaya çıktığı 150'lerde bir ders notundan kitaba geçişi temsil edebilecek, tasnifi tamamlanmamış bir

vaziyette olduğu ve Mâlik'in, vefatına kadar onun üzerinde tashih, ziyade ve eksiltmeler yaptığı düşüncesi makul gözükmetedir.

Nüshalardaki farklılığın kaynağı incelendiğinde de birincil sebep Mâlik'in, yaklaşık 30 senelik süre zarfında eser üzerinde gerçekleştirdiği tasarruflardır. Zira o, eserin ilk versiyonunun çıktığı 150'lerin başından vefat ettiği yıla kadar, artan bilgi ve tecrübesine paralel olarak üzerinde düzeltmeler, eklemeler ve çıkarmalar yapmıştır. Bu tasarruflarda, yapılan eleştiriler, teklifler, ulaşılan yeni bilgi ve rivayetler, rivayetin isnad ve metninde sorunlar tespit edilmesi, müellifin benimsediği görüşünü değiştirmesi ve hataya düşmeme endişesi gibi hususların etkisi öne çıkmaktadır.

Mâlik'in, hocası İbn Şihâb gibi muhaddislere uyarak tashih maksadı dışında da değişik zamanlarda farklı nakilde bulunmuş olması mümkündür. Bununla birlikte onun meclisini düşündüğümüzde, ders esnasında tashih amacı dışındaki farklı nakillere, özellikle merfû ve mevkûf rivayetler için fazla imkan bulunmadığı anlaşılmaktadır. Yorgunluk vb. nedenlerden dolayı farklı naklin ise Mâlik'in, sadece aralarda açıklama yaptığı zamanlarda gerçekleşmesi makul görülebilir. Yazılı bir metinden kârî tarafından okunduğu ve okuyanların en azından bir kısmının elinde bu nüshalar olduğuna göre bu hususun genel bir durum arz etmediğini söylemek daha doğru bir yaklaşımdır. Mana ile rivayetten kaynaklı farklı nakiller, merfû rivayet metinleri dışında ve sınırlı oranda gerçekleşmiştir. Zira eserin, merfû rivayetlerde lafza bağlılığa önem veren Mâlik tarafından yazılmış bir metinden okunduğu ve dinleyenlerin de en azından bir kısmında okunacak kısmın nüshası olduğunu düşündüğümüzde de bu durum daha iyi anlaşılmaktadır.

Nüsha sahibi ilk râvilerin eserdeki tasarrufları ise, ders esnasındaki açıklama ve yorumların metne dahil edilmesi, *Muvatta'* dışı rivayetlerin esere

dercedilmesi, rivayetleri naklederken yapılan hatalar, tasnif ile mevcut rivayetlerin metin ve isnadıyla ilgili yapılan bilinçli tasarruflar şeklinde ortaya çıkmıştır. Ders esnasındaki değerlendirme ve yorumları yazma noktasında ihtilafların ortaya çıkışının başlıca sebepleri, kârden dinleme miktarları, hızlı yazma ve kavrama yeteneği, semâ ediş süresi ile fıkıh, hadis veya her ikisini talep etmeyle ilgili amaç farklılıklarıdır. Kitap isimlerinin oluşumu ve sıralanmasıyla ilgili nüshalar arasındaki ihtilafların bir kısmının da nüsha sahiplerinden kaynaklandığı söylenebilir. Metin ve isnadla ilgili tasarruflarda da önemli oranda nüsha sahiplerinin etkili olduğu görülmüştür. Sonraki râvi ve müstensihlerin ise, nüsha sahibi ilk râviler tarafından son baskı halindeki bir kitap haline getirilen *Muvatta'* üzerinde hata düzeltmeleri dışında önemli bir değişiklik yapmadığı tespit edilmiştir.

*Muvatta'*ın değişim sürecinin kronolojik bir değişim çizgisi takip ederek küçüldüğü iddialarının işlendiği bölümde, geçmişte eserin içerdiği rivayet sayılarıyla ilgili yapılan tespit ve değerlendirmelerin birçok açıdan eksik ve birbirinden oldukça farklı olduğu görülmüştür. Eldeki rivayet tarihleri net olarak bilinen matbu nüshalar kullanılarak rivayet tarihleri arasında ciddi farklılık olan üç nüsha arasında yapılan karşılaştırma neticesinde kronolojik azalma yönünde değişimle ilgili iddiayı doğrulayacak bir veri bulunmadığı tespitine ulaşılmıştır.

Araştırmada, *Muvatta'* özelinde ulaşılan değerlendirme ve sonuçların yanı sıra, hadis ilminin genel gelişimine ve alana katkı sağlayacağı düşünülen bazı tespit ve teklifler de ortaya çıkmıştır. Ayrıca yapılan bu sınırlı araştırma esnasında, her ne kadar *Muvatta'* üzerinde şimdiye kadar çeşitli yönlerini ele alan pek çok çalışma hazırlanmışsa da halihazırda onun ve etrafındaki birçok konunun araştırmacıların ilgisine muhtaç olduğu da görülmüştür.

- Başta nebevî mirası bize aktarmayı vadeden hadis musannefatı olmak üzere,

ilk dönem İslâmî literatür hakkında daha sağlıklı konuşabilmek için mümkün olduğunca farklı nüshaların karşılaştırmalı analizinin gerekli olduğu ve tek bir nüsha üzerinden belirtilen kanaatlerin yanlışlanmaya açık olduğu gözler önüne serilmiştir. Bu nedenle ilk dönem eserlerindeki isnad, metin ve tasnife dair hususları müellife ya da dönemine hasretmek ve metinlerin gittikçe azalan oranda da olsa çeşitli gerekçe ve düşüncelerle güncellenmeye devam ettiğini gözden kaçırmak bizi yanlış sonuçlara götürecektir. Diğer taraftan, Calder ve benzeri müsteşriklerin iddia ettiği gibi ilk dönem hadis ve fıkıh eserlerini müellifin vefatından uzun süre sonraya tarihlendirmek gibi çıkarımlarda bulunmak da bir bardak suda fırtına koparma cinsinden ilmi kriterlere muhalif bir yaklaşıma kaymamıza neden olacaktır. Bu nedenle hadis kitaplarının eğitim-öğretimi ile rivayetinin artı ve eksilerini gerçekçi bir düzlemde objektif bir bakış açısıyla incelemek sahîh bir tarih inşa etmemize fayda sağlayacaktır.

- Hicrî ikinci asrın ortalarından itibaren müstakîl konulu kitaplardan daha kapsamlı câmî, sünen, musannef türü eserler vermeye başlayan hadis edebiyatındaki tasnif metodu ve sistematîği de sürekli bir gelişim takip etmiştir. *Muvatta'* nüshalarının incelenmesiyle de desteklendiği üzere hadis musannefatında bab başlıklarının, kitap/bölüm isimlerinden daha önce, titiz ve detaylı bir şekilde belirlenmeye başlandığı görülmüştür. Bölüm adlarının tespit ve tertibindeki gelişmeler ise daha sonra, basit ve yavaş bir şekilde gerçekleşmiştir. İkinci asırda oturmaya başlayan, üçüncü asırda da tam bir sistematîğe kavuşamayan bu süreç neticesinde eserler, nüsha sahibi öğrenciler ve sonraki râvîlerin belirli tasarruf ve tercihleriyle günümüze ulaşmıştır.
- Mâlik'in *Muvatta'*ı, Ebû Hanîfe'nin *el-Âsâr*'ı, Mâmer'in *el-Câmi'* ve benzeri hicrî

ikinci asırda telif edilen eserlerden hareketle o çağlardaki kitap algısının, rivayet malzemesinin yazılmasıyla kitap telifi arasındaki farkın, ders notlarının kitaplaşma süreçlerinin, öğrencilerin kitapları algılama ve nakletme tarzlarının kapsamlı bir analizle şimdiye kadar yeterince ortaya konulmamış olması hadis tarihinin ve literatürünün anlaşılması bakımından önemli bir eksiklik olmaya devam etmektedir.

- *Muvatta'* üzerine yapılan bu araştırma neticesinde, hicrî ikinci asrın özellikle ikinci yarısından itibaren derslerin türlere göre düzenlenmesi, meclise giren öğrencilerin belirli bir niteliğe göre seçilmesi ve sırayla derse alınması, varrâk, kâtip ve hâcib gibi dersin işlenmesi ve düzeniyle ilgili kişilerin bulunmasından hareketle Medine'de düzenli ve sistematik bir eğitim-öğretim faaliyetine geçilmeye başlandığı söylenebilir.
- *Muvatta'* nüshaları arasındaki bir kısım farklılıkların mezhebî bakış açısından kaynaklandığının ortaya konması, diğer hadis ve fıkıh literatürü ürünlerinin de benzer tasarruflara konu olma ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle özellikle müellifle farklı ekollere mensup öğrencilerin, aynı düşünce tarzını benimsemediği hocasının eserini nakil esnasında ne gibi müdahale, ekleme ve eksiltmelere gittiği ile mezhebî düşüncenin rivayete yansımalarını gösteren geniş ve karşılaştırmalı çalışmaların eksikliği hissedilmektedir.
- Mâlik'ten, ilk nüsha sahiplerinden ve sonraki ravilerden kaynaklı olarak meydana gelen nüshalar arası farklılıkların, İslam coğrafyasının değişik bölgelerinde yayılan Mâliki mezhebinin hakim kabulünün oluşmasındaki rolü, mezhep içi ve diğer ekollerle gerçekleştirilen fikhî tartışmalara etkisi ve yansıması açısından araştırılması önem taşımaktadır. Zira multidisipliner tarzda yapılabilecek böyle bir araştırmanın başarıya ulaşması, mezheplerin temel eserlerindeki nakil farklılıklarının, fikhî mezheplerin gelişimine etkisi

bakımından hukuk tarihine kıymetli bir katkı sağlayacaktır.

- Mâlik'in, *Muvatta'* ile birlikte onun haricinde de sahip olduğu binlerce hadisi rivayet ettiği bilinmekle birlikte *Muvatta'* dışındaki hadisleri, onların muhtevası, *Muvatta'*ya dahil edilmeme nedenleri ve nakil süreçleri açısından yeterli ve kapsamlı bir şekilde çalışılmadığı ve bu alandaki boşluğun devam ettiği görülmektedir.
- *Muvatta'*daki belâğ şeklinde rivayet edilen hadislerin muttasıl isnadları ve sıhhati üzerine İbn Abdilber ve İbn Salâh'ın kiler başta olmak üzere pek çok ilim adamı tarafından çalışma yapılmıştır. Buna rağmen, konunun hadislerdeki ref' olgusu başta olmak üzere isnad ve metinlerdeki diğer problemler de dikkate alınmak suretiyle, rivayetin ilk yer aldığı kitaptan geç dönem eserlerine kadar geçirdiği değişim çizgisi takip edilerek kapsamlı bir şekilde çalışılmasına ihtiyaç bulunduğu gözlemlenmiştir.
- Münekkid alimler tarafından hadis formasyonu güçlü görülmeyen ve pek çok eleştiriye muhatap olan Yahyâ el-Leysî'nin *Muvatta'* rivayetinin hızlı bir şekilde popülerlik kazanmasına ve bir süre sonra neredeyse eser ile özdeşleşmesine rağmen ondan daha mütkın ve güvenilir görülen alimlerin nüshalarının onunki kadar yaygınlık elde edemediği görülmüştür. Hadis tarihinin karanlık kalan ve üzerinde yeterli çalışma yapılmayan bir alanı olarak nüshaların yaygınlık kazanmasında etkili olan, ilmi, mezhebî, siyasi, sosyal ve ekonomik farklılıklar konusunun, hem *Muvatta'* hem de temel hadis kaynakları çerçevesinde araştırılmasına büyük bir ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

EKLER

EK-1 Mükerrer Rivayetler Tablosu¹

RİVAYET METNİ			TEKRAR BİLGİSİ EVET: E, HAYIR: H						
	Türü	Bölüm	Zührî	Leysî	Kanebî	Süveyd	Şeybânî	İbn Ziyâd	İbnü'l-
أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ كَانَ يَقُولُ مَنْ أَدْرَكَ الرُّكْعَةَ فَقَدْ أَدْرَكَ السُّجْدَةَ وَمَنْ فَاتَتْهُ قِرَاءَةُ أَمِّ الْقُرْآنِ فَقَدْ فَاتَتْهُ خَيْرٌ كَثِيرٌ ² .	Merfû	Şalât	E	H	E	E			
عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: الَّذِي يَقُوتُهُ صَلَاةُ الْعَصْرِ كَأَنَّمَا وَتَرَ أَهْلَهُ وَمَالَهُ ³ .	Merfû	Şalât / Cum'a / Kible	E	H	E	H	H		
عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَارَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أُمِّ وَلَدٍ لِإِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ، أَنَّهَا سَأَلَتْ أُمَّ سَلَمَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَتْ: إِنِّي امْرَأَةٌ أَطِيلُ ذَيْلِي، وَأَمْشِي فِي الْمَكَانِ الْقَدِيرِ، قَالَتْ أُمُّ سَلَمَةَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يُطَهِّرُهُ مَا بَعْدَهُ ⁴ .	Merfû	Şalât / Câmi`	E	H	H	E	H		
عَنْ سَمِيِّ مَوْلَى أَبِي بَكْرٍ عَنْ أَبِي صَالِحِ السَّمَّانِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لَوْ يَعْلَمُ النَّاسُ مَا فِي النَّدَاءِ وَالصَّفِّ الْأَوَّلِ، ثُمَّ لَمْ يَجِدُوا إِلَّا أَنْ يَسْتَهْمُوا عَلَيْهِ لَأَسْتَهْمُوا، وَلَوْ يَعْلَمُونَ مَا فِي التَّهْجِيرِ لَأَسْتَهْمُوا إِلَيْهِ، وَلَوْ يَعْلَمُونَ مَا فِي الْعَتَمَةِ وَالصُّبْحِ لَأَتَوْهُمَا وَلَوْ حَبَوًّا ⁵ .	Merfû	Şalât / Nidâ	E	E	E		H		
حَدَّثَنَا أَبُو مُصْعَبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِنَّ بِلَالًا يُنَادِي بِلَيْلٍ، فَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يُنَادِيَ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ ⁶ .	Merfû	Şalât / Sıyâm	E	H	E	E	H		

¹ Bu tabloda *Muvatta*'nın farklı yerlerinde aynı isnad ve metinle tekrar edilen rivayetler gösterilmiştir.

Nüshaların altındaki "E" harfi Evet anlamında olup, metni verilen rivayetin o nüshada tekrar ettiğini, "H" harfi ise Hayır anlamında olup tekrar etmediğini göstermektedir.

² Mâlik, (Zührî), Şalât, 3/19, 8/322; (Ka'nebî), Şalât, 2/14, 6/124; (Süveyd), Şalât, 3/10, 8/89; (Leysî), 3/18.

³ Mâlik, (Zührî), Şalât, 5/22, Cum'a, 85/579; (Ka'nebî), Şalât, 3/15, Kible, 84/334; (Leysî), Şalât, 5/21; (Şeybânî), Şalât, 64/222; (Süveyd), Şalât, 5/12.

⁴ Mâlik, (Zührî), Şalât, 4/57, Câmi`, 18/1918; (Süveyd), Şalât, 4/29, Câmi`, 28/691; (Leysî), Şalât, 12/49; (Ka'nebî), Şalât, 4/34; (Şeybânî), Şalât, 100/299.

⁵ Mâlik, (Zührî), Nidâ, 1/181, 24/327; (Leysî), Şalât, 41/174, 77/346; (Ka'nebî), Şalât, 1/97, 23/177; (Şeybânî), Şalât, 102/303.

⁶ Mâlik, (Zührî), Şalât, 3/201, Şıyâm, 2/770; (Süveyd), Şalât, 3/77, Şıyâm, 1/454; (Ka'nebî), Şalât, 2/108, Şıyâm, 2/475; (Leysî), Şalât, 43/194; (Şeybânî), Şıyâm, 2/347.

عن ابن شهاب، عن سالم بن عبد الله، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم، قال: إنَّ بِلَالًا يُنَادِي بِلَيْلٍ، فَكُلُّوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يُنَادِيَ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ قَالَ: وَكَانَ رَجُلًا أَعْمَى لَا يُنَادِي، حَتَّى يُقَالَ لَهُ: أَصْبَحْتَ ¹ .	Merfû	Salât / Sıyâm / Zekât	E	H	E	E	H		
عن نافع، عن إبراهيم بن عبد الله بن حنين، عن أبيه، عن علي بن أبي طالب، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم: نهى عن لبس القسي، والمعصر، وعن تحنم الذهب، وعن قراءة القرآن في الركوع ² .	Merfû	Salât / Câmi`	E	H	H	E	H		
عن يحيى بن سعيد، عن عدي بن ثابت الأنصاري، عن عبد الله بن يزيد الخطمي أن أبا أيوب الأنصاري أخبره أنه صلى مع رسول الله صلى الله عليه وسلم في حجة الوداع المغرب والعشاء بالمزدلفة ³ .	Merfû	Salât / Menâsik	E	H	H	E	H		
عن ابن شهاب، عن سالم بن عبد الله، عن عبد الله بن عمر، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم: صلى المغرب، والعشاء، بالمزدلفة جميعاً ⁴ .	Merfû	Salât / Menâsik	E	H	H	E	H		
عن موسى بن عفيف، عن كريب مولى عبد الله ابن عباس، عن أسامة بن زيد، أنه سمعه، يقول: دفع رسول الله صلى الله عليه وسلم من عرفه حتى إذا كان بالشعب، نزل قبال، ثم توضأ، ولم يسبغ الوضوء، فقلت: الصلاة، فقال: الصلاة أملك، فركب، فلما جاء المزدلفة نزل، فتوضأ فأسبغ الوضوء، ثم أقيمت الصلاة، فصلى المغرب، ثم أناخ كل إنسان بغيره في منزله، ثم أقيمت العشاء، فصلاها، ولم يصلي بينهما شيئاً ⁵ .	Merfû	Salât / Menâsik	E	H	H	H			
عن ابن شهاب، عن عبيد الله بن عبد الله بن عتبة بن مسعود، عن عبد الله بن عباس، أنه قال: أقبلت ركباً على أتان، وأنا يومئذ قد ناهزت الاحتلام، ورسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي بالناس بمئى، فمررت ببني يدي بعض الصف، فنزلت، وأرسلت الأتان ترتع، ودخلت في الصف فلم ينكر ذلك علي أحد ⁶ .	Merfû	Salât / Menâsik	E	H	H	E			

¹ Mâlik, (Zührî), Šalât, 3/202, Šıyâm, 2/769; (Ka'nebî), Šalât, 2/108, Zekât, 2/474; (Süveyd), Šalât, 3/77, Šıyâm, 1/454; (Leysî), Šalât, 43/195; (Şeybânî), Šıyâm, 2/348.

² Mâlik, (Zührî), Šalât, 7/224, Câmi`, 15/1901; (Süveyd), Šalât, 7/85, Câmi`, 26/688; (Leysî), Šalât, 46/212; (Ka'nebî), Šalât, 5/120; (Şeybânî), Šalât, 90/287.

³ Mâlik, (Zührî), Šalât, 34/371, Menâsik, 69/1349; (Süveyd), Šalât, 31/118, Menâsik, 44/558; (Leysî), Menâsik, 65/1193; (Şeybânî), Menâsik, 47/490; (Ka'nebî), Šalât, 34/205.

⁴ Mâlik, (Zührî), Šalât, 34/372, Menâsik, 69/1347; (Süveyd), Šalât, 31/118, Menâsik, 41/556; (Ka'nebî), Šalât, 34/205; (Leysî), Menâsik, 65/1191; (Şeybânî), Menâsik, 47/489.

⁵ Mâlik, (Zührî), Šalât, 34/373, Menâsik, 69/1348; (Ka'nebî), Šalât, 34/206; (Leysî), Menâsik, 65/1192; (Süveyd), Menâsik, 41/557.

⁶ Mâlik, (Zührî), Šalât, 45/413, Menâsik, 72/1357; (Süveyd), Šalât, 42/129, Menâsik, 67/607; (Leysî), Šalât, 96/426; (Ka'nebî), Šalât, 44/225.

عن ابن شِهَابٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا قَامَ بِصَلَايَ، جَاءَهُ الشَّيْطَانُ، فَلَبَسَ عَلَيْهِ، حَتَّى لَا يَدْرِي كَمْ صَلَّى؟ فَإِذَا وَجَدَ ذَلِكَ أَحَدَكُمْ، فَلْيَسْجُدْ سَجْدَتَيْنِ وَهُوَ جَالِسٌ ¹ .	Merfû		E	H	H	E	H		
عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي حَكِيمٍ، أَنَّهُ سَمِعَ عُمَرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ، يَقُولُ: بَلَّغَنِي أَنَّهُ كَانَ آخِرُ مَا تَكَلَّمَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنْ قَالَ: قَاتَلَ اللَّهُ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى، اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ لَا يَبْقِيَنَّ دِينَانِ بَارِضِ الْعَرَبِ ² .	Merfû	Salât / Cum'a / Câmi`	E	H	H	E	H		
عَنْ زِيَادِ بْنِ أَبِي زِيَادٍ، عَنْ طَلْحَةَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ كَرِيزٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: أَفْضَلُ الدُّعَاءِ دُعَاءُ يَوْمِ عَرَفَةَ، وَأَفْضَلُ مَا قُلْتُ أَنَا وَالنَّبِيُّونَ مِنْ قَبْلِي: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ ³ .	Merfû	Salât / Cum'a	E	E	H	E			
حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مَعْمَرٍ الْأَنْصَارِيِّ، عَنْ أَبِي يُونُسَ مَوْلَى عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّ رَجُلًا، قَالَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ وَقَفْتُ عَلَى الْبَابِ، وَأَنَا أَسْمَعُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي أَصْبِحُ جُنُبًا، وَأَنَا أُرِيدُ الصَّيَّامَ فَأَغْتَسِلُ وَأَصُومُ ذَلِكَ الْيَوْمَ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَأَنَا أَصْبِحُ جُنُبًا، وَأَنَا أُرِيدُ الصَّيَّامَ، فَأَغْتَسِلُ وَأَصُومُ ذَلِكَ الْيَوْمَ، فَقَالَ الرَّجُلُ: إِنَّكَ لَسْتَ مِنَّا، قَدْ غَفَرَ اللَّهُ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ، فَغَضِبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ: وَاللَّهِ إِنِّي لَأَرْجُو أَنْ أَكُونَ أَحْسَبَكُمْ لِلَّهِ، وَأَعْلَمَكُمْ بِمَا أَنْتَقِي ⁴ .	Merfû	Sıyâm	E	H	H	H	H		
عن ابن شِهَابٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ حُدَافَةَ يَقُولُ: إِنَّهَا أَيَّامٌ أَكَلٍ وَشَرَبٍ وَذِكْرٍ يَعْنِي أَيَّامٌ مِنِّي ⁵ .	Merfû	Sıyâm / Menâsik	E	H	H	E			
أَنَّهُ سَمِعَ أَهْلَ الْعِلْمِ يَقُولُونَ: لَا بَأْسَ بِصِيَامِ الدَّهْرِ إِذَا أَفْطَرَ الْأَيَّامَ الَّتِي نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ صِيَامِهَا وَهُوَ يَوْمُ الْفِطْرِ وَيَوْمُ الْأَضْحَى وَأَيَّامٌ مِنِّي ⁶ .	Merfû	Sıyâm / İtikaf	E	H	H	H			

¹ Mâlik, (Zührî), Cum`a, 62/479, 65/488; (Süveyd), Şalât, 59/152, 62/159; (Leysî), Şalât, 59/263; (Ka'nebî), Şalât, 63/268; (Şeybânî), Şalât, 39/136.

² Mâlik, (Zührî), Cum`a, 85/571, Câmi`, 5/1861; (Süveyd), Şalât, 81/184, Câmi`, 4/641; (Leysî), Câmi`, 5/2606; (Şeybânî), Siyer, 8/824; (Ka'nebî), Kıble, 84/328.

³ Mâlik, (Zührî), Cum`a, 97/621, Menâsik, 97/1462; (Leysî), Şalât, 137/572, Menâsik, 81/1270; (Süveyd), Şalât, 92/202, Menâsik, 80/624; (Ka'nebî), Kıble, 96/362.

⁴ Mâlik, (Zührî), Şıyâm, 5/777-778; Zührî, ilkin Mâlik'ten doğrudan naklederken, diğerini dolaylı olarak ve "bi-haza'l-hadis" şeklinde tekrarlamaktadır. (Leysî), Şıyâm, 4/793; (Ka'nebî), Şıyâm, 5/479; (Şeybânî), Şıyâm, 4/350; (Süveyd), Şıyâm, 4/793.

⁵ Mâlik, (Zührî), Şıyâm, 20/846, Menâsik, 24/1368; (Süveyd), Şıyâm, 17/478, Menâsik, 44/563; (Ka'nebî), Şıyâm, 21/533; (Leysî), Menâsik, 44/1102.

⁶ Mâlik, (Zührî), Şıyâm, 22/859, İ'tikâf, 29/894; (Leysî), Şıyâm, 12/826; (Ka'nebî), Şıyâm, 20/532; (Süveyd), Şıyâm, 20/482.

عَنْ أَبِي النَّضْرِ مَوْلَى عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ غُمَيْرٍ مَوْلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ أُمِّ الْفَضْلِ بِنْتِ الْحَارِثِ، أَنَّ نَاسًا تَمَارَوْا عِنْدَهَا يَوْمَ عَرَفَةَ فِي رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ: هُوَ صَائِمٌ، وَقَالَ بَعْضُهُمْ: لَيْسَ هُوَ بِصَائِمٍ، فَأَرْسَلْتُ إِلَيْهِ أُمُّ الْفَضْلِ بِقَدَحٍ لَبَنٍ وَهُوَ وَقَفْتُ عَلَى بَعِيرِهِ بِعَرَفَةَ، فَشَرِبَ مِنْهُ ¹ .	Merfû	İtikaf / Menâsik / Sıyâm	E	H	H	E	H		
عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانٍ، عَنْ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: نَهَى عَنْ صِيَامِ يَوْمَيْنِ: يَوْمِ الْأَضْحَى، وَيَوْمِ الْفِطْرِ ² .	Merfû	İtikaf / Menâsik / Sıyâm	E	E	H	E			
عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَابِرِ بْنِ عَتِيكٍ، عَنْ عَتِيكِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ عَتِيكٍ وَهُوَ جَدُّ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَبُو أُمِّهِ، أَنَّهُ أَخْبَرَهُ، أَنَّ جَابِرَ بْنَ عَتِيكٍ أَخْبَرَهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَاءَ بِعُودٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ ثَابِتٍ، فَوَجَدَهُ قَدْ غُلِبَ، فَصَاحَ بِهِ فَلَمْ يُجِبْهُ، فَاسْتَرْجَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ: غُلِبْنَا عَلَيْكَ يَا أَبَا الرَّبِيعِ فَصَاحَ النِّسْوَةُ وَبَكَيْنَ، فَجَعَلَ ابْنُ عَتِيكٍ يُسَكِّنُهُنَّ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: دَعْنِي فَإِذَا وَجِبَ فَلَا تَبْكِيَنَّ بَاكِئَةً، قَالُوا: وَمَا الْوُجُوبُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: إِذَا مَاتَ، فَقَالَتْ ابْنَتُهُ: وَاللَّهِ إِنْ كُنْتُ لَأَرْجُو أَنْ تَكُونَ شَهِيدًا، فَإِنَّكَ قَدْ كُنْتَ قَدْ قَضَيْتَ جَهَارَكَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنْ اللَّهَ قَدْ أَوْفَعَ أَجْرَهُ عَلَى قَدْرِ نَبِيِّهِ، وَمَا تَعْدُونَ الشَّهَادَةَ؟، قَالُوا: الْقَتْلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الشَّهَادَةُ سَبْعُ سُبُوحٍ الْقَتْلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ: الْمَطْعُونُ شَهِيدٌ، وَالْعَرِيقُ شَهِيدٌ، وَصَاحِبُ دَابِ الْجَنْبِ شَهِيدٌ، وَالْمَبْطُونُ شَهِيدٌ، وَصَاحِبُ الْحَرِيقِ شَهِيدٌ، وَالَّذِي يَمُوتُ تَحْتَ الْهَدْمِ شَهِيدٌ، وَالْمَرَأَةُ تَمُوتُ بِجُمُعٍ شَهِيدٌ ³ .	Merfû	Cenâiz / Cihad	E	H			H		
عَنْ رِبِيعَةَ بِنْتِ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ أَبَا رَافِعٍ مَوْلَاهُ، وَرَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ، فَرَوَّجَاهُ مَيْمُونَةَ بِنْتَ الْحَارِثِ، وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْمَدِينَةِ، قَبْلَ أَنْ يَخْرُجَ ⁴ .	Merfû	Menâsik / Nikâh	E	H		E			

¹ Mâlik, (Zührî), İ'tikâf, 29/891, Menâsik, 73/1365; (Süveyd), İ'tikâf, 16/476, Menâsik, 43/562; (Leysî), Menâsik, 43/1099; (Şeybânî), Şıyâm, 14/369; (Ka'nebî), Şıyâm, 20/530.

² Mâlik, (Zührî), İ'tikâf, 29/892, Menâsik, 79/1387; (Leysî), İ'tikâf, 12/825, Menâsik, 44/1103; (Süveyd), Şıyâm, 16/476, Menâsik, 44/563; (Ka'nebî), Şıyâm, 20/531.

³ Mâlik, (Zührî), Cenâ'iz, 5/996, (Cihâd), 14/935; (Leysî), Cenâ'iz, 12/629; (Şeybânî), Şalât, 102/302.

⁴ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 31/1176, Nikâh, 18/1536; (Süveyd), Menâsik, 45/564, Nikâh, 12/331; (Leysî), Menâsik, 22/996.

عَنْ نَافِعٍ مَوْلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ نُبَيْهِ بْنِ وَهَبٍ، أَخِي بَنِي عَبْدِ الدَّارِ، أَنَّهُ أَخْبَرَهُ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ: أَرْسَلَ إِلَى أَبَانَ بْنِ عُثْمَانَ، وَأَبَانَ يَوْمَئِذٍ أَمِيرُ الْحَاجِّ وَهُمَا مُخْرَمَانِ: إِنِّي قَدْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْكِحَ طَلْحَةَ بْنَ عُمَرَ بِنْتَ شَيْبَةَ بْنِ جُبَيْرٍ، فَأَرَدْتُ أَنْ تَحْضُرَ ذَلِكَ، فَأَنْكَرَ ذَلِكَ عَلَيْهِ أَبَانُ، وَقَالَ: سَمِعْتُ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا يَنْكِحُ الْمُخْرَمُ، وَلَا يَخْطُبُ وَلَا يَنْكِحُ ¹	Merfû	Menâsik / Nikâh	E	H		E	H		
عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ سَعْدَ بْنَ عُبَادَةَ قَالَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَرَأَيْتَ لَوْ آتَى وَجَدْتُ مَعَ امْرَأَتِي رَجُلًا، أَمْهَلُهُ حَتَّى آتِيَ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ؟ قَالَ: نَعَمْ ² .	Merfû	Hudud / Rûhun / Kada	E	H		H			
عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سَعْدٍ بْنِ مُعَاذٍ الْأَشْهَلِيِّ، عَنْ جَدِّهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: يَا نِسَاءَ الْمُؤْمِنَاتِ، لَا تَحْقِرَنَّ إِحْدَاكُنَّ لِجَارَتِهَا وَلَوْ كُرَاعَ شَاةٍ مُحْرَقٍ ³ .	Merfû	Cami	E	H		H	H		
عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لَا يَبِيعُ بَعْضُكُمْ عَلَى بَيْعِ بَعْضٍ ⁴	Merfû	Büyû`	E	H		H			H
عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ، فَأَهْلَلْنَا بِعُمْرَةٍ، ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ كَانَ مَعَهُ هَدْيٌ، فَلْيُهْلِلْ بِالْحَجِّ مَعَ الْعُمْرَةِ، ثُمَّ لَا يَجِلُّ حَتَّى يَجِلَّ مِنْهُمَا جَمِيعًا، قَالَتْ: فَقَدِمْتُ مَكَّةَ، وَأَنَا حَائِضٌ، فَلَمْ أَطِفْ بِالْبَيْتِ، وَلَا بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، فَشَكَوْتُ ذَلِكَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: أَنْقِضِي رَأْسَكَ، وَامْتَشِطِي، وَأَهْلِي بِالْحَجِّ، وَدَعِي الْعُمْرَةَ، قَالَتْ: فَقَعَلْتُ، فَلَمَّا قَضَيْنَا الْحَجَّ، أُرْسِلَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مَعَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ إِلَى التَّنْعِيمِ، فَأَعْتَمَرْتُ، فَقَالَ: هَذِهِ مَكَانُ عُمْرَتِكَ قَالَتْ: فَطَافَ الَّذِينَ أَهْلُوا بِالْعُمْرَةِ بِالْبَيْتِ، وَبَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، ثُمَّ حَلَوْا، ثُمَّ طَافُوا طَوَافًا آخَرَ بَعْدَ أَنْ رَجَعُوا مِنْ مَنَى لِحَجَّتِهِمْ، وَأَمَّا الَّذِينَ كَانُوا أَهْلُوا بِالْحَجِّ، أَوْ جَمَعُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ فَأَتَمُّوا طَوَافًا وَاحِدًا ⁵ .	Merfû	Menâsik	E	H	H	E	H		

¹ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 31/117, Nikâh, 18/1537; (Süveyd), Menâsik, 45/565, Nikâh, 12/331; (Leysî), Menâsik, 22/997; (Şeybânî), Menâsik, 22/436.

² Mâlik, (Zührî), Hudûd, 0/1762, Rûhûn, 12/2982; (Leysî), Hudûd, 1/2380, Kazâ', 19/2153; (Süveyd), Kazâ', 27/301.

³ Mâlik, (Zührî), Câmi', 31/1954, 76/2103; (Leysî), Câmi', 32/2690, 84/2847; (Şeybânî), Câmi', 3/932; (Süveyd), Câmi', 63/787.

⁴ Mâlik, (Zührî), Büyû`, 34/2651, 44/2701; (Leysî), Büyû`, 45/1994; (Süveyd), Büyû`, 32/257; (İbnü'l-Kâsım), Büyû`, 40/209.

⁵ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 59/1303, 63/1324; (Süveyd), Menâsik, 19/513, 38/553; (Şeybânî), Menâsik, 33/466; (Ka'nebî), Menâsik, 35/680; (Leysî), Menâsik, 74/1228. Leysî bu rivayeti misle

، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زَيْدِ بْنِ الْخَطَّابِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ نَوْفَلٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ خَرَجَ إِلَى الشَّامِ حَتَّى إِذَا كَانَ بِسَرِغَ لَقِيَهُ أَمْرَاءُ الْأَجْنَادِ أَبُو عُبَيْدَةَ بْنُ الْجَرَّاحِ وَأَصْحَابُهُ، فَأَخْبَرُوهُ أَنَّ الْوَبَاءَ وَقَعَ بِالشَّامِ، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: قَالَ عُمَرُ: ادْعُ لِي الْمُهَاجِرِينَ الْأَوَّلِينَ، فَدَعَوْتُهُمْ، فَاسْتَشَارَهُمْ وَأَخْبَرَهُمْ أَنَّ الْوَبَاءَ قَدْ وَقَعَ بِالشَّامِ فَاخْتَلَفُوا، فَقَالَ بَعْضُهُمْ: قَدْ خَرَجْتَ لِأَمْرٍ وَلَا نَرَى أَنْ تَرْجِعَ عَنْهُ، وَقَالَ بَعْضُهُمْ: مَعَكَ بَقِيَّةُ النَّاسِ وَأَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا نَرَى أَنْ تُقِيمَهُمْ عَلَى هَذَا الْوَبَاءِ فَقَالَ: ارْتَفِعُوا عَنِّي، ثُمَّ قَالَ: ادْعُ لِي الْأَنْصَارَ، فَدَعَوْتُهُمْ فَاسْتَشَارَهُمْ فَسَلَكُوا سَبِيلَ الْمُهَاجِرِينَ وَاخْتَلَفُوا، فَقَالَ: ارْتَفِعُوا عَنِّي، ثُمَّ قَالَ: ادْعُ لِي مَنْ كَانَ هَهُنَا مِنْ مَشِيخَةٍ قُرَيْشٍ مِنْ مُهَاجِرَةِ الْفَتْحِ، فَدَعَوْتُهُمْ فَلَمْ يَخْتَلَفْ رَجُلَانِ، فَقَالُوا: نَرَى أَنْ تَرْجِعَ بِالنَّاسِ وَلَا تُقِيمَهُمْ عَلَى الْوَبَاءِ، فَنادى عُمَرُ فِي النَّاسِ: إِنِّي مُصْبِحٌ عَلَى ظَهْرٍ، فَأَصْبَحُوا عَلَيْهِ، فَقَالَ أَبُو عُبَيْدَةَ بْنُ الْجَرَّاحِ: أَفَرَارًا مِنْ قَدَرِ اللَّهِ؟ فَقَالَ عُمَرُ: لَوْ غَيْرُكَ قَالَهَا يَا أَبَا عُبَيْدَةَ، وَكَانَ عُمَرُ يَكْرَهُ خِلافَهُ، نَعَمْ، نَفَرُ مِنْ قَدَرِ اللَّهِ إِلَى قَدَرِ اللَّهِ، أَرَأَيْتَ لَوْ كَانَ لَكَ إِبِلٌ فَهَبَطْتَ وَادِيًا لَهُ عُدْوَتَانِ إِحْدَاهُمَا خَصْبَةٌ وَالْأُخْرَى جَدْبَةٌ، أَلَيْسَ إِنْ رَعَيْتَ الْخَصْبَةَ رَعَيْتَهَا بِقَدَرِ اللَّهِ؟ وَإِنْ رَعَيْتَ الْجَدْبَةَ رَعَيْتَهَا بِقَدَرِ اللَّهِ؟ قَالَ: فَجَاءَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ، وَكَانَ مَتَغِييًا فِي بَعْضِ حَاجَتِهِ، فَقَالَ: إِنَّ عِنْدِي مِنْ هَذَا عِلْمًا، سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: إِذَا سَمِعْتُمْ بِهِ بِأَرْضٍ فَلَا تَقْدُمُوا عَلَيْهِ، وَإِذَا أَوْقَعَ بِأَرْضٍ، وَأَنْتُمْ بِهَا فَلَا تَخْرُجُوا فِرَارًا مِنْهُ، قَالَ: فَحَمِدَ اللَّهُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، ثُمَّ انْصَرَفَ¹.	Merfû	Cami	H	H		E			
عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ الْمَكِّيِّ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّهُ قَالَ: تَحَرَّنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَامَ الْخُدَيْبِيَّةِ، الْبَدَنَةَ عَنْ سَبْعَةٍ، وَالْبُقْرَةَ عَنْ سَبْعَةٍ².	Merfû	Menâsik / Ḍahâyâ	E	H	H	H	H	E	
عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: مَنْ غَيَّرَ دِينَهُ فَاضْرِبُوا عُنُقَهُ³	Merfû	Rûhun / Hudûd / Kazâ	E	H		H			
عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمٍ، عَنْ ابْنِ بُجَيْدٍ الْأَنْصَارِيِّ ثُمَّ الْحَارِثِيِّ، عَنْ جَدِّهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: رُدُّوا السَّائِلَ وَلَوْ بِظُلْفٍ مُحْرَقٍ⁴.	Merfû	Câmî	E	H			H		

zalike şekilde vermekte ve 1227 nolu rivayetin metnine atıf yapmaktadır.

¹ Mâlik, (Zührî), Câmî, 7/1867; (Süveyd), Câmî, 3/637-638, 68/820; (Leysî), Câmî, 7/2611.

² Mâlik, (Zührî), Menâsik, 76/1373, Ḍahâyâ, 2/2129; İbn Ziyâd, Ḍahâyâ, 0/7 ve 9; (Leysî), Ḍahâyâ, 5/1395; (Şeybânî), Ḍahâyâ, 4/639; (Ka'nebî), Dahayâ, 2/686; (Süveyd), Menâsik, 53/584.

³ Mâlik, (Zührî), Rûhun, 14/2987, Hudûd, 0/1761; (Leysî), Kazâ, 18/2151; (Süveyd), Kazâ, 29/304.

⁴ Mâlik, (Zührî), Câmî, 25/1933, 76/2104; (Leysî), Câmî, 27/2673; (Şeybânî), Câmî, 3/933.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّهُ أَخْبَرَهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: نَهَى عَنْ أَكْلِ لُحُومِ الضَّحَايَا بَعْدَ ثَلَاثٍ ثُمَّ قَالَ: بَعْدُ كُلُوا وَادَّخِرُوا وَتَزَوَّدُوا ¹ .	Merfû	Ḍaḥâyâ	H	H			E		
عَنْ عُثْمَانَ بْنِ حُفْصٍ بْنِ غُمَرِ بْنِ خَلْدَةَ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، أَنَّ أَبَا لُبَابَةَ بْنَ عَبْدِ الْمُنْذِرِ، حِينَ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِ، قَالَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَهْجُرُ دَارَ قَوْمِي الَّتِي أَصَبْتُ فِيهَا الذَّنْبَ وَأَجَاوَرُكَ، وَأَخْلَعُ مِنْ مَالِي صَدَقَةً إِلَى اللَّهِ وَإِلَى رَسُولِهِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ): يَجْزِيكَ مِنْ ذَلِكَ الثَّلَاثُ ² .	Merfû	Nüzûr / Vesaya / Kada	E	H		E			
عَنْ نَافِعٍ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ يُصَلِّي الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ بِالْمُزْدَلِفَةِ جَمِيعًا ³ .	Mevkûf	Şalât / Menâsik	E	H	H		H		
عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ إِذَا خَرَجَ حَاجًّا أَوْ مُعْتَمِرًا قَصَرَ الصَّلَاةَ بِذِي الْحُلَيْفَةِ ⁴ .	Mevkûf	Şalât / Menâsik	E	H	H	E	H		
عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ يُصَلِّي وَرَاءَ الْإِمَامِ بِمَنْىَ أَرْبَعًا، فَإِذَا صَلَّى لِنَفْسِهِ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ ⁵ .	Mevkûf	Şalât / Menâsik	E	H	H	E	H		
عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، أَنَّهُ قَالَ: صَلَّى لَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ فِي سَفَرٍ، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ نَاءَ لِلْقِيَامِ، فَسَبَّحَ بِهِ بَعْضُ أَصْحَابِهِ، فَرَجَعَ، فَلَمَّا قَضَى صَلَاتَهُ، سَجَدَ سَجْدَتَيْنِ. قَالَ مَالِكٌ: قَالَ يَحْيَى: لَا أُدْرِي قَبْلَ التَّسْلِيمِ أَوْ بَعْدَهُ ⁶ .	Mevkûf	Cum'a / Menâsik	E			H			
عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، أَنَّهُ قَالَ: صَلَّى لَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ فِي سَفَرٍ، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ نَاءَ لِلْقِيَامِ، فَسَبَّحَ بِهِ بَعْضُ أَصْحَابِهِ، فَرَجَعَ، فَلَمَّا قَضَى صَلَاتَهُ، سَجَدَ سَجْدَتَيْنِ. قَالَ مَالِكٌ: قَالَ يَحْيَى: لَا أُدْرِي قَبْلَ التَّسْلِيمِ أَوْ بَعْدَهُ ⁷ .	Mevkûf	Cum'a / Menâsik	E			H			
عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ رَجُلٍ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ لَمْ يَرِ بِهِ بَأْسًا، أَنَّهُ سَأَلَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ بْنَ الْعَاصِ فَقَالَ: أَصَلِّي فِي عَطَنِ الْإِبِلِ؟ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ: لَا وَلَكِنْ صَلِّ فِي مَرَاحِ الْعَنَمِ ⁸ .	Mevkûf	Şalât / Kible	H	H	E	H			

¹ Mâlik, (Zührî), Ḍaḥâyâ, 4/2135; (Leysî), Ḍaḥâyâ, 4/1392; (Şeybânî), Ḍaḥâyâ, 2/635-636.

² Mâlik, (Zührî), Nüzûr, 6/2208, Vesâyâ, 3/2996; (Süveyd), Nüzûr, 6/266, Kaẓâ', 31/308; (Leysî), Nüzûr, 9/1384.

³ Mâlik, (Zührî), Şalât, 34/374, Menâsik, 69/1350; (Ka'nebî), Şalât, 34/206; (Leysî), Menâsik, 65/1194; (Şeybânî), Menâsik, 47/488.

⁴ Mâlik, (Zührî), Şalât, 36/378, Menâsik, 64/1329; (Süveyd), Şalât, 33/120, Menâsik, 69/611; (Leysî), Şalât, 88/392; (Şeybânî), Şalât, 56/191; (Ka'nebî), Şalât, 36/209.

⁵ Mâlik, (Zührî), Şalât, 39/393, Menâsik, 72/1359; (Süveyd), Şalât, 36/123, Menâsik, 67/609; (Leysî), Şalât, 91/406; (Ka'nebî), Şalât, 39/215; (Şeybânî), Şalât, 57/199.

⁶ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 63/483, Menâsik, 97/1463; (Süveyd), Şalât, 60/154.

⁷ Mâlik, (Zührî), Cum'a, 63/483, Menâsik, 97/1463; (Süveyd), Şalât, 60/154.

⁸ Mâlik, (Ka'nebî), Şalât, 63/269, Kible, 83/323; (Zührî), Cum'a, 84/563; (Leysî), Şalât, 108/469; (Süveyd), Şalât, 80/182.

عَنْ أَبِي النَّضْرِ مَوْلَى عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: نَهَى عَنْ صِيَامِ أَيَّامٍ مِثْلِي ¹ .	Mevkûf	Sıyâm / Menâsik	E	H	H	E	H		
عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهَا كَانَتْ تَقُولُ: الصِّيَامُ لِمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ، لِمَنْ لَمْ يَجِدْ هَدْيًا، مَا بَيْنَ أَنْ يُهْلَ بِالْحَجِّ، إِلَى يَوْمِ عَرَفَةَ، فَإِنْ لَمْ يَصُمْ، صَامَ أَيَّامٍ مِثْلِي ² .	Mevkûf	Salât / Sıyâm	E	H	E	E			
عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: الصِّيَامُ لِمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ، لِمَنْ لَمْ يَجِدْ هَدْيًا، مَا بَيْنَ أَنْ يُهْلَ بِالْحَجِّ، إِلَى يَوْمِ عَرَفَةَ، فَمَنْ لَمْ يَصُمْ صَامَ أَيَّامٍ مِثْلِي ³ .	Mevkûf	Sıyâm / Menâsik	E	H	H	E	H		
عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّهَا كَانَتْ تَصُومُ يَوْمَ عَرَفَةَ. فَقَالَ الْقَاسِمُ: وَلَقَدْ رَأَيْتُهَا عَشِيَّةَ عَرَفَةَ، يَدْفَعُ الْإِمَامُ وَتَقِفُ حَتَّى تَبْيَضَ مَا بَيْنَهَا وَبَيْنَ النَّاسِ مِنَ الْأَرْضِ ثُمَّ تَدْعُو بِالشَّرَابِ، فَتُفْطِرُ ⁴ .	Mevkûf	İtikaf / Menâsik / Sıyâm	E	H	H	E			
عَنْ دَاوُدَ بْنِ الْحَصِينِ، أَنَّ أَبَا غُفَّانَ بْنَ طَرِيفٍ الْمُرِّيَّ أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَاهُ طَرِيفًا تَزَوَّجَ امْرَأَةً وَهُوَ مُحْرَمٌ فَرَدَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ نِكَاحَهُ ⁵ .	Mevkûf	Menâsik / Nikâh	E	H		E	H		
عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ يَقُولُ: لَا يَنْكَحُ الْمُحْرَمُ وَلَا يَنْكَحُ وَلَا يَخْطُبُ عَلَى نَفْسِهِ، وَلَا عَلَى غَيْرِهِ ⁶ .	Mevkûf	Menâsik / Nikâh	E	H		E	H		
عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ يَنْهَى عَمَّا لَمْ يَسْنُ مِنَ الْبُذْنِ وَالضَّحَايَا، وَعَنِ النَّبِيِّ نَقَصَ مِنْ خَلْقِهَا ⁷ .	Mevkûf	Menâsik / Dahâyâ	E	H		H	H	H	
عَنْ عُمَارَةَ بْنِ صَيْدٍ، أَنَّ عَطَاءَ بْنَ يَسَارٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَا أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيَّ أَخْبَرَهُ قَالَ: كُنَّا نَضْحِي بِالشَّاةِ الْوَاحِدَةِ يَذْبُحُهَا الرَّجُلُ عَنْهُ، وَعَنْ أَهْلِ بَيْتِهِ، ثُمَّ تَبَاهَى النَّاسُ بَعْدُ فَصَارَتْ مُبَاهَاةً ⁸ .	Mevkûf	Menâsik / Dahâyâ	E	H	H	H	H	H	

¹ Mâlik, (Zührî), Sıyâm, 20/845, Menâsik, 24/1367; (Süveyd), Sıyâm, 17/477; (Menâsik), 44/563; (Şeybânî), Sıyâm, 15/370; (Ka'nebî), Sıyâm, 21/533; (Leysî), Menâsik, 44/1101.

² Mâlik, (Zührî), Salât, 15/1113, Sıyâm, 20/847; (Ka'nebî), Salât, 15/62, Sıyâm, 21/534; (Süveyd), Salât, 15/48, Sıyâm, 17/477; (Leysî), Salât, 23/102.

³ Mâlik, (Zührî), Sıyâm, 20/848, Menâsik, 21/1114; (Süveyd), Sıyâm, 17/477, Menâsik, 42/560; (Ka'nebî), Sıyâm, 21/534; (Şeybânî), Menâsik, 27/453; (Leysî), Menâsik, 83/1282.

⁴ Mâlik, (Zührî), İ'tikâf, 29/893, Menâsik, 73/1366; (Süveyd), Sıyâm, 16/46, Menâsik, 43/562; (Leysî), Menâsik, 43/1100; (Ka'nebî), Sıyâm, 20/531.

⁵ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 31/1178, Nikâh, 18/1538; (Süveyd), Nikâh, 12/332, 45/565; (Leysî), Menâsik, 22/998; (Şeybânî), Menâsik, 22/438.

⁶ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 31/1179, Nikâh, 18/1541; (Süveyd), Menâsik, 45/565, Nikâh, 12/332; (Leysî), Menâsik, 22/999; Şeybânî, Menâsik, 22/437.

⁷ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 39/1209, Dahâyâ, 1/2126; (Leysî), Dahâyâ, 1/1388; (Şeybânî), Dahâyâ, 0/630; (Süveyd), Menâsik, 25/525; (İbn Ziyâd), Dahâyâ, 0/3.

⁸ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 78/1377, Dahâyâ, 2/2132; (Leysî), Dahâyâ, 5/1396; (Şeybânî), Dahâyâ,

عَنْ نَافِعٍ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ يَقُولُ: لَا يُشْتَرَكُ فِي التُّسْلُكِ ¹ .	Mevkûf	Menâsik	H			E			
عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ يَقُولُ: الْأَضْحَى يَوْمَانِ بَعْدَ يَوْمِ الْأَضْحَى ² .	Mevkûf	Menâsik	E	H					
عَنْ أَبِي النَّضْرِ، عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيهِ؛ أَنَّهُ كَانَ يَغْزُلُ ³ .	Mevkûf	Ṭalâk / Nikâh	H	H		E	H		
عَنْ عَمِّهِ أَبِي سَهْلٍ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ سَمِعَ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ وَهُوَ يَخْطُبُ يَقُولُ: لَا تُكَلِّفُوا الْأُمَّةَ غَيْرَ ذَاتِ الصَّنِيعَةِ، الْكُسْبِ، فَإِنَّكُمْ مَتَى كَلَّفْتُمُوهَا الْكُسْبِ، كَسَبَتْ بِفَرْجِهَا، وَلَا تُكَلِّفُوا الصَّغِيرَ الْكُسْبِ، فَإِنَّهُ (إِذَا) لَمْ يَجِدْ شَيْئًا سَرَقَ، وَعَفُوا إِذْ أَعَفَّكُمْ اللَّهُ، وَعَلَيْكُمْ مِنَ الْمَطَاعِمِ بِمَا طَابَ مِنْهَا ⁴ .	Mevkûf	Cami / Vesaya / Kada	E	H		H			
أَنَّهُ بَلَغَهُ، أَنَّ رَجُلًا قَالَ لِرَجُلٍ: ابْتَغِ لِي بَعِيرًا يَنْقُدُ، حَتَّى أَتْبَاعَهُ مِنْكَ إِلَى أَجَلٍ، فَسُئِلَ عَنْ ذَلِكَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ فَكَرِهَهُ وَنَهَى عَنْهُ ⁵ .	Mevkûf	Büyû`	E	H		H			
عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَسْعَدِ بْنِ زُرَّارَةَ، أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ حَفْصَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَتَلَتْ جَارِيَةً لَهَا سَحَرْتَهَا وَقَدْ كَانَتْ دَبَّرَتْهَا فَأَمَرَتْ بِهَا فَقُتِلَتْ ⁶ .	Mevkûf	Mükateb / Rühun	E	H		H			
عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ قَالَ: مَنْ نَحَلَ لَهْ صَغِيرًا لَمْ يَبْلُغْ أَنْ يَحُوزَ نُحْلَةً فَأَعْلَنَ بِهَا، وَأَشْهَدَ عَلَيْهَا، فَهِيَ جَائِزَةٌ، وَإِنْ وَلِيَهَا أَبُوهُ ⁷ .	Mevkûf	Büyû` / Nihel / Vesaya / Kada	H	H		H	E		
أَنَّهُ بَلَغَهُ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ قَالَ: فَرَضَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ وَعُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ، وَزَيْدٌ رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَيْهِمُ لِلْجِدِّ الثَّلَاثَ مَعَ الْإِخْوَةِ ⁸ .	Mevkûf	Feraiz	E	H		H			
عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ أَبِي الْمُخَارِقِ الْبَصْرِيِّ أَنَّهُ قَالَ: مِنْ كَلَامِ النَّبِيِّ: إِذَا لَمْ تَسْتَحْيِ فَاذْعَلْ مَا شِئْتَ وَوَضِعُ الْيَدَيْنِ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فِي الصَّلَاةِ ⁹ .	Maktû	Salât / Siyâm	E	H	E	E			

4/638; (Ka'nebî), Ḍaḥâyâ, 2/688; (Süveyd), Menâsik, 53/586; (İbn Ziyâd), Ḍaḥâyâ, 0/8.

¹ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 77/1378; (Süveyd), Menâsik, 31/537, 53/587.

² Mâlik, (Zührî), Menâsik, 79/1388, Ḍaḥâyâ, 5/2138; (Leysî), Ḍaḥâyâ, 6/1399.

³ Mâlik, (Süveyd), Ṭalâk, 23/378 (2); (Zührî), Ṭalâk, 35/1734; (Leysî), Ṭalâk, 34/1741; (Şeybânî), Nikâh, 16/548.

⁴ Mâlik, (Zührî), Câmi`, 65/2066, Veşâyâ, 9/3019; (Süveyd), Câmi`, 59/780, Kaẓâ', 33/312; (Leysî), Câmi`, 68/2808.

⁵ Mâlik, (Zührî), Büyû`, 32/2639, 18/2565; (Leysî), Büyû`, 33/1936; (Süveyd), Büyû`, 17/242.

⁶ Mâlik, (Zührî), Mükâteb, 11/2876, Rühûn, 13/2984; (Leysî), 'Aql, 19/2553; (Süveyd), Mükâteb, 28/302.

⁷ Mâlik, (Şeybânî), Büyû`, 30/806, 810; (Zührî), Nihel, 2/2941; (Leysî), Veşâyâ, 10/2238; (Süveyd), Kaẓâ', 20/293.

⁸ Mâlik, (Zührî), Ferâiz, 6/3034, 7/3040; (Leysî), Ferâiz, 7/1457; (Süveyd), Ferâiz, 1/211.

⁹ Mâlik, (Zührî), Şalât, 49/424, Siyâm, 2/771; (Süveyd), Şalât, 46/133, Şiyâm 1/454; (Ka'nebî), Şalât, 48/230, Şiyâm, 2/471; (Leysî), Şalât, 100/436.

أَنَّهُ بَلَغَهُ، أَنَّ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ وَسَلِمَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ وَسَلِيمَانَ بْنَ يَسَارٍ سَأَلُوا عَنْ نِكَاحِ الْمُحْرَمِ؟ فَقَالُوا: لَا يَنْكِحُ وَلَا يُنْكَحُ ¹	Maktû	Menâsik / Nikâh	E	H		H			
عَنْ عَمْرِو بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيِّ، أَنَّهُ سَأَلَ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ عَنْ بَدَنَةِ جَعَلَتْهَا امْرَأَةً عَلَيْهَا؟ فَقَالَ سَعِيدٌ: الْبَدَنُ مِنَ الْإِبِلِ، وَمَجْلُ الْبَدَنِ الْبَيْتُ الْعَتِيقُ، إِلَّا أَنْ تَكُونَ سَمَتْ مَكَانًا مِنَ الْأَرْضِ، فَلْتَنْحَرْهَا حَيْثُ سَمَتْ فَإِنْ لَمْ تَجِدْ بَدَنَةً فَبَقْرَةٌ فَإِنْ لَمْ تَجِدْ بَقْرَةً، فَعَشْرٌ مِنَ الْعَنَمِ. قَالَ: ثُمَّ جِئْتُ سَالِمَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ، فَقَالَ مِثْلَ مَا قَالَ سَعِيدٌ، غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: فَإِنْ لَمْ تَجِدْ الْبَقْرَةَ، فَسَبْعٌ مِنَ الْعَنَمِ. قَالَ: ثُمَّ جِئْتُ خَارِجَةَ بْنَ رَيْدٍ فَقَالَ مِثْلَ مَا قَالَ سَالِمٌ. قَالَ: ثُمَّ جِئْتُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَقَالَ مِثْلَ مَا قَالَ سَالِمٌ ² .	Maktû	Menâsik	H			E			
عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ أَنَّ رَجُلًا كَانَ تَحْتَهُ وَلِيدَةٌ لِقَوْمٍ، فَقَالَ لِأَهْلِهَا: شَانَكُمْ بِهَا فَرَأَى النَّاسُ أَنَّهَا تَطْلِقُهَا ³ .	Maktû	Ṭalâk	E	H		H	H		
أَنَّهُ بَلَغَهُ، أَنَّ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ وَسَلِيمَانَ بْنَ يَسَارٍ سَأَلَا عَنْ طَلَاقِ السَّكَرَانِ؟ فَقَالَا: إِذَا طَلَّقَ السَّكَرَانُ جَارَ طَلَاقِهِ، فَإِنْ قَتَلَ قُتِلَ ⁴ .	Maktû	Ṭalâk / Akl	E	H					
عَنْ عَمِّهِ أَبِي سُهَيْلٍ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ كَعْبِ الْأَخْبَارِ، أَنَّهُ رَأَى رَجُلًا نَزَعَ نَعْلَيْهِ، فَقَالَ: لِمَ خَلَعْتَ نَعْلَيْكَ؟ لَعَلَّكَ تَأْوَلْتَ هَذِهِ الْآيَةَ: {فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طَوًى} ثُمَّ قَالَ كَعْبٌ: تَذَرِي مِمَّا كَانَتَا نَعْلًا مُوسَى؟ قَالَ كَعْبٌ: كَانَتَا مِنْ جِلْدِ جِمَارٍ مَيِّتٍ ⁵ .	Maktû	Cami / Ḍahâyâ / Sayd	E	H		E			
أَخْبَرَنَا أَبُو مُصْعَبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ ابْنِ شَهَابٍ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: لَيْسَ بَيْنَ الْحُرِّ وَالْعَبْدِ قَوْدٌ فِي شَيْءٍ، إِلَّا أَنَّ الْعَبْدَ إِذَا قَتَلَ الْحُرَّ عَمْدًا قُتِلَ بِهِ ⁶ .	Maktû	Akl	E						
أَنَّهُ بَلَغَهُ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ أَنَّهُ كَانَ يَنْهَى أَنْ تُقْتَلَ الْإِنْسِيَّةُ، بِمَا يُقْتَلُ بِهِ الصَّيْدُ مِنَ الرَّمْيِ وَاشْتِبَاهِ ذَلِكَ مِمَّا يَنَالُ بِهِ الصَّيْدُ ⁷ .	Maktû	Ḍahâyâ / Sayd	H	H				E	
قَالَ ابْنُ شَهَابٍ: سَأَلْتُ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ عَنْ اسْتِكْرَاءِ الْأَرْضِ بِالذَّهَبِ وَالْوَرَقِ، فَقَالَ: لَا بَأْسَ بِذَلِكَ ⁸ .	Maktû	Büyû` / Kira	H	E		H	H		
عَنْ دَاوُدَ بْنِ الْحُصَيْنِ، أَنَّهُ سَمِعَ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ يَقُولُ: كَانَ مِنْ مَيْسِرِ أَهْلِ الْجَاهِلِيَّةِ، يَبِيعُ اللَّحْمَ	Maktû	Büyû`	H	H		H	H		E

¹ Mâlik, (Zührî), Menâsik, 31/1180, Nikâh, 18/1539; (Leysî), Menâsik, 22/1000; (Süveyd), Nikâh, 12/332.

² Mâlik, (Süveyd), Menâsik, 31/538, 53/585; (Zührî), Menâsik, 76/1375.

³ Mâlik, (Zührî), Ṭalâk, 5/1577, 29/1698; (Leysî), Ṭalâk, 2/1588; (Şeybânî), Ṭalâk, 25/600; (Süveyd), Ṭalâk, 19/367.

⁴ Mâlik, (Zührî), Ṭalâk, 29/1700, 'Akl, 23/2330; (Leysî), Ṭalâk, 29/1723; (Süveyd), Ṭalâk, 19/368.

⁵ Mâlik, (Zührî), Câmi`, 19/1921, Ḍahâyâ, 14/2182; (Süveyd), Câmi`, 30/695, Sayd, 3/416; (Leysî), Câmi`, 21/2661.

⁶ Mâlik, (Zührî), Câmi`, 'Akl, 1/2229, 17/2298.

⁷ Mâlik, (Zührî), Ḍahâyâ, 11/2170; (İbn Ziyâd), Ḍahâyâ, 41, 137; (Leysî), Sayd, 1/1416.

⁸ Mâlik, (Zührî), Büyû`, 12/2521; (Şeybânî), Büyû`, 13/779; (Süveyd), Büyû`, 13/232; (Leysî), Büyû`, 13/1830, Kira, 1/2074.

بِالشَّاةِ وَالشَّاتَيْنِ ¹ .									
عَنْ أَبِي الزَّنَادِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ أَنَّهُ قَالَ كَانَ يَنْهَى عَنْ بَيْعِ الْحَيَوَانِ بِاللَّحْمِ ² .	Maktû	Büyû`	H	H		H	H		E
قَالَ أَبُو الزَّنَادِ: فَقُلْتُ لِسَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ: أَرَأَيْتَ رَجُلًا اشْتَرَى شَارِفًا بَعِشْرَ شِبَاهٍ؟ فَقَالَ سَعِيدٌ: إِنْ كَانَ اشْتَرَاهَا لِيَنْحَرَهَا فَلَا حَيْرَ فِي ذَلِكَ ³	Maktû	Büyû`	H	H		H	H		E
قَالَ أَبُو الزَّنَادِ: وَكَانَ ذَلِكَ يُكْتَبُ فِي عُهْدِ الْعُمَالِ فِي زَمَانِ أَبَانَ بْنِ عُثْمَانَ وَهَشَامِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ وَيَنْهَوُا عَنْ ذَلِكَ ⁴ .	Maktû	Büyû`	H	H		H	H		E

¹ Mâlik, (Zührî), Büyû`, 26/2614; (Leysî), Büyû`, 27/1913; (Şeybânî), Büyû`, 14/782; (Süveyd), Büyû`, 25/250.

² Mâlik, (Zührî), Büyû`, 26/2615; (Leysî), Büyû`, 27/1914; (Şeybânî), Büyû`, 14/783; (Süveyd), Büyû`, 25/250; (İbnü'l-Kâsım), Büyû`, 24/133, 42/220.

³ Mâlik, (Zührî), Büyû`, 26/2616; (Leysî), Büyû`, 27/1914; (Şeybânî), Büyû`, 14/781; (Süveyd), Büyû`, 25/250; (İbnü'l-Kâsım), Büyû`, 24/133, 42/220.

⁴ Mâlik, (Zührî), Büyû`, 26/2618; (Leysî), Büyû`, 27/1914; (Şeybânî), Büyû`, 14/781; (Süveyd), Büyû`, 25/250; (İbnü'l-Kâsım), Büyû`, 24/133, 42/220.

EK-2 Teferrüd Edilen Rivayetler Tablosu¹

No	Rivayet Metni	Türü	Teferrüd Eden Nüsha	Kıtap/ Bab Başlığı
1.	حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ ابْنِ شَهَابٍ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ أَنَّهُ قَالَ لَا تَكُونَ الصَّدَقَةَ فِيمَا دُونَ خُمُسَةِ أَوْسُقٍ	Maktû	İbn Bûkeyr	Zekât, 1/5
2.	قُلْتُ لِابْنِ الْقَاسِمِ أَفَبِيعُهَا مِنَ الَّذِي ابْتَاعَهَا مِنْهُ بِالثَمَنِ أَوْ أَقَلَّ حَلٍّ الْأَجَلِ أَوْ لَمْ يَحُلَّ؟ قَالَ لَا بَأْسَ بِهِ إِذَا انْتَقَدَ.	Maktû	İbnü'l-Kâsim	Büyû`, 27/147
3.	وَقَالَ أَبُو الزِّنَادِ وَكَانَ ذَلِكَ يَكْتُبُ فِي عَهْدِ الْعَمَالِ فِي زَمَانِ أَبَانَ بْنِ عَثْمَانَ وَهَشَامِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ يَنْهَوْنَ عَنْ ذَلِكَ.	Maktû	İbnü'l-Kâsim	Büyû`, 42/220
4.	قَالَ أَبُو الزِّنَادِ فَقُلْتُ لِسَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ أَرَأَيْتَ رَجُلًا اشْتَرَى بَعِيرًا شَارِفًا بَعْشَرَةً شَيَاهُ؟ فَقَالَ سَعِيدٌ إِنْ كَانَ اشْتَرَاهَا لِيَنْحَرَهَا فَلَا خَيْرَ فِي ذَلِكَ.	Maktû	İbnü'l-Kâsim	Büyû`, 42/220
5.	مَالِكٌ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ نَهَى عَنْ بَيْعِ الْحَيَوَانِ بِاللَّحْمِ.	Maktû	İbnü'l-Kâsim	Büyû`, 42/220
6.	قَالَ: وَبَلَعْنِي أَنْ ابْنَ الْمُسَيَّبِ كَانَ كَرِهَ أَنْ تَقْتُلَ الْإِنْسِيَّةَ بِمَا يَقْتُلُ بِهِ الصَّيْدَ مِنَ الرَّمْيِ وَأَشْبَاهِهِ.	Maktû	İbn Ziyâd	Ḍaḥâyâ, 137
7.	وَحَدَّثَنَا مَالِكٌ بَانَ دَاوُدَ بْنِ الْحَصِينِ أَنَّهُ أَدْرَكَ النَّاسَ وَهُمْ يَتَحَرَّوْنَ يَصْلَحُ مِنْ .	Maktû	İbn Ziyâd	Ḍaḥâyâ, 158
8.	حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ [الْقَعْنَبِيُّ] قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ هَشَامِ بْنِ عُرْوَةَ [بْنِ الزَّبِيرِ] عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ كَانَ إِذَا كَانَ يَوْمَ الْفِطْرِ أَرْسَلَ بِصَدَقَتِهِ عَنْ كُلِّ إِنْسَانٍ مِنْ أَهْلِهِ مَدِينٍ مَدِينٍ مِنْ حَنْطَةٍ أَوْ صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ بِالَّذِي يَقُوتُ بِهِ أَهْلُهُ.	Maktû	Ka'nebî	Zekât, 25/467
9.	وَحَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ أَنَّ عِيسَى بْنَ مَرْيَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَقِيَ خَنْزِيرًا بِالطَّرِيقِ فَقَالَ لَهُ: انْفُذْ بِسَلَامٍ، فَقِيلَ لَهُ: تَقُولُ هَذَا لِخَنْزِيرٍ؟ فَقَالَ عِيسَى إِنِّي أَخَافُ أَنْ أَعُودَ لِإِنْسَانِي النُّطْقُ بِالسُّوءِ	Maktû	Leysî	Cami, 71, 2817
10.	قَالَ يَحْيَى وَسَمِعْتُ مَالِكًا يَقُولُ كَانَ ابْنُ شَهَابٍ لَا يَرَى ذَلِكَ	Maktû	Leysî	Akl, 10/2503
11.	وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّهُ يُقَالُ: إِنْ أَحَدًا لَنْ يَمُوتَ حَتَّى يَسْتَكْمَلَ رِزْقُهُ فَأَجْمِلُوا فِي الطَّلَبِ	Maktû	Leysî	Cami, 9/2625
12.	وَقَدْ قَالَ سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ وَسُئِلَ عَنِ الْبَرَازِينَ هَلْ فِيهَا صَدَقَةٌ؟ فَقَالَ: وَهَلْ فِي الْخَيْلِ مِنْ صَدَقَةٍ	Maktû	Leysî	Cihâd, 12/1318
13.	قَالَ مَالِكٌ: وَبَلَعْنِي عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ مِثْلُ ذَلِكَ	Maktû	Leysî	Feraiz, 15/1488
14.	وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ أَنَّهُ بَلَغَهُ، أَنَّ سَالِمَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ كَانَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يُحْرِمَ دَعَا بِالْجَلَمَيْنِ فَقَصَّ شَارِبَهُ. وَأَخَذَ مِنْ لَحْيَتِهِ. قَبْلَ أَنْ يَرْكَبَ. وَقَبْلَ أَنْ يَهْلَ مُحْرَمًا	Maktû	Leysî	Menâsik, 61/1183
15.	وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ قَالَ: يُقَالُ لَا يَخْرُجُ أَحَدٌ مِنَ الْمَسْجِدِ بَعْدَ النَّدَاءِ، إِلَّا أَحَدٌ يُرِيدُ الرُّجُوعَ إِلَيْهِ إِلَّا مُنَافِقٌ	Maktû	Leysî	Şalât, 103/53
16.	وَحَدَّثَنِي مَالِكٌ أَنَّهُ بَلَغَهُ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ مِثْلُ ذَلِكَ	Maktû	Leysî	Şufa, 1/2081
17.	أَخْبَرَنَا مُحَمَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ قَالَ: حَدَّثَنَا سُؤَيْدٌ عَنْ مَالِكٍ: حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ مِيسَرَةَ عَنْ أَبِي حَرْمَلَةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ قَالَ: قَطَعَ الدِّرْهَمَ وَالدينارَ بَعْدَ الْمُتَاقِيلِ الَّتِي صَارَتْ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ وَعَرَفُوهَا مِنَ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ!	Maktû	Süveyd	Büyû`, 14/237

¹ Bu tablo, *Muvatta*'nın sadece tek bir nüshasında yer alan rivayetleri göstermektedir.

18	عن محمد بن المنكدر [أنه] بلغه أن الله - عز وجل! - يقول يوم القيامة: ((أين الذين كانوا ينزهون أنفسهم وأسماعهم عن الله وعن مزامير الشيطان؟ اجعلوهم في رياض المسك!)). ثم يقول للملائكة: ((أسمعوهم حمدي وتثاني وأخبروهم أن لا خوف عليهم ولا هم يحزنون!)).	Maktû	Süveyd	Cami, 64/789
19	أخبرنا محمد قال: حدثنا أحمد قال: حدثنا سويد حدثنا مالك عن زياد بن الربيع عن صالح الدهان قال: أوصى جابر بن زيد أن تغسله امرأته أمينة فقيل له: تغسلك امرأة! قال: هي أحق بفرجي!.	Maktû	Süveyd	Cenaiz, 1/393
20	أخبرنا محمد قال: حدثنا أحمد قال: حدثنا سويد عن مالك عن عمر بن عبيد الله الأنصاري أنه سأل سعيد بن المسيب عن بدنة جعلتها امرأته عليها فقال: ((البدنة من الإبل ومحل البدن البيت العتيق إلا أن تكون سمت مكاناً من الأرض فلتنحرها حيث سمت! فإن لم تجد بدنة فقيرة! فإن لم تجد بقرة فعشرة من الغنم)). ثم جئت سالم [بن عبد الله بن عمر] فقال لي مثل ما قال سعيد: ((فإن لم تجد بقرة فسيعة من الغنم)). قال: ((ثم جئت خارجة بن زيد فقال مثل ما قال سالم)). قال: ((ثم جئت عبد الله بن محمد بن علي بن أبي طالب - رضي الله عنه! - فقال مثل ما قال سالم)).	Maktû	Süveyd	Menâsik, 53/585
21	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، قَالَ: قَالَ سَلْمَةُ لِعُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ: مَا شَأْنُ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ لَمْ يُدْفَنَ مَعَهُمْ؟ فَسَكَتَ ثُمَّ أَعَادَ عَلَيْهِ فَقَالَ: إِنَّ النَّاسَ كَانُوا يَوْمَئِذٍ مُتَشَاغِلِينَ .	Maktû	Şeybânî	Nevadir, 0/974
22	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ أَنَّهُ سَمِعَ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ يَقُولُ: وَقَعَتِ الْفِتْنَةُ بَعْنِي عُثْمَانَ، فَلَمْ يَبْقَ مِنْ أَهْلِ بَدْرٍ أَحَدٌ، ثُمَّ وَقَعَتِ فِتْنَةُ الْحَرَّةِ، فَلَمْ يَبْقَ مِنْ أَصْحَابِ الْخُدَيْيَةِ أَحَدٌ، فَإِنْ وَقَعَتِ الثَّالِثَةُ لَمْ يَبْقَ بِالنَّاسِ طَبَاخٌ.	Maktû	Şeybânî	Nevadir, 3/991
23	"أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: {الَّذِينَ لَا يَنْكُحُوا إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكُحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ} [النور: 3] ، قَالَ: سَمِعْتُهُ يَقُولُ: إِنَّهَا قَدْ نُسِخَتْ بِالْآيَةِ الَّتِي بَعْدَهَا، ثُمَّ قَرَأَ {وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ} [النور: 32].	Maktû	Şeybânî	Nevadir, 4/1004
24	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ أَنَّهُ سَأَلَ سَالِمَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ الْمُسَافِرِ إِذَا كَانَ لَا يَذْرِي مَتَى يَخْرُجُ يَقُولُ: أَخْرُجْ الْيَوْمَ، بَلْ أَخْرُجْ غَدًا بَلِ السَّاعَةَ فَكَانَ كَذَلِكَ حَتَّى يَأْتِيَ عَلَيْهِ لَيْلٌ كَثِيرَةٌ أَيْقِضُ، أَمْ مَا يَصْنَعُ؟ قَالَ: يَقْضُرُ وَإِنْ تَمَادَى بِهِ ذَلِكَ شَهْرًا.	Maktû	Şeybânî	Şalât, 57/197
25	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا عَطَاءُ الْخُرَاسَانِيُّ قَالَ سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ مَنْ أَجْمَعَ عَلَى إِقَامَةِ أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ فَلْيَتِمَّ الصَّلَاةُ.	Maktû	Şeybânî	Şalât, 57/198
26	"أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ، كَتَبَ إِلَى أَبِي بَكْرٍ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ أَنْ انْظُرْ مَا كَانَ مِنْ حَدِيثِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَوْ سُنَّتِهِ، أَوْ حَدِيثِ عُمَرَ، أَوْ نَحْوِهِ فَانْكُتِبْهُ لِي فَإِنِّي قَدْ خَفْتُ دُرُوسَ الْعِلْمِ، وَذَهَابَ الْعُلَمَاءُ. قَالَ مُحَمَّدٌ: وَبِهَذَا نَأْخُذُ لَا نَرَى بَكْتَابَةَ الْعِلْمِ بِأَسَاءَ، وَهُوَ قَوْلُ أَبِي حَنِيفَةَ"	Maktû	Şeybânî	Cami, 5/936
27	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَامِرٍ، يَقُولُ: بَيْنَا أَنَا أَغْتَسِلُ وَبَيْنَمَا كَانَ فِي حَجَرٍ أَبِي، يَصُبُّ أَحَدُنَا عَلَى صَاحِبِهِ، إِذْ طَلَعَ عَلَيْنَا عَامِرٌ وَنَحْنُ كَذَلِكَ، فَقَالَ: يَنْظُرُ أَحَدُكُمْ إِلَى عَوْرَةِ بَعْضٍ؟ وَاللَّهِ إِنِّي كُنْتُ لَأُخْسِبُكُمْ خَيْرًا مِمَّا قُلْتُ: قَوْمٌ وَلِدُوا فِي الْإِسْلَامِ لَمْ يُولَدُوا فِي شَيْءٍ مِنَ الْجَاهِلِيَّةِ، وَاللَّهِ إِنِّي لَأُطَنِّكُمُ الْخَلْفَ.	Maktû	Şeybânî	Câmi, 9/941
28	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، حَدَّثَنَا رَبِيعَةُ بْنُ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّ الْوَلِيدَ سَأَلَ الْقَاسِمَ، وَعُرْوَةَ - وَكَانَتْ عِنْدَهُ أَرْبَعُ نِسْوَةٍ - فَأَرَادَ أَنْ يَبْتَئِزَ وَابْتَزَّجَ أُخْرَى فَقَالَ: نَعَمْ، فَارِقِ امْرَأَتَكَ ثَلَاثًا وَتَزَوَّجْ، فَقَالَ الْقَاسِمُ فِي مَجَالِسِ مُحْتَئِلَةٍ	Maktû	Şeybânî	Nikâh, 6/531

29	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ رَجُلٍ يُعْطِي الشَّيْءَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، قَالَ: فَإِذَا بَلَغَ رَأْسَ مَعْرَاتِهِ فَهُوَ لَهُ.	Maktû	Şeybânî	Siyer, 1/864
30	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ قَالَ: مَنْ جَعَلَ دِينَهُ غَرَضًا لِلْخُصُومَاتِ أَكْثَرَ النَّفَقِ.	Maktû	Şeybânî	Siyer, 33/918
31	أَخْبَرَنَا أَبُو مُصَنَّبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: لَيْسَ بَيْنَ الْحُرِّ وَالْعَبْدِ قَوْلٌ فِي شَيْءٍ، إِلَّا أَنَّ الْعَبْدَ إِذَا قُتِلَ الْحُرُّ عَمْدًا قُتِلَ بِهِ.	Maktû	Zührî	Akl, 1/2229, 17/2298
32	أَخْبَرَنَا أَبُو مُصَنَّبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: فِي عَيْنِ الْأَعْوَرِ الصَّحِيحَةِ إِذَا فُقِنَتْ عَمْدًا: فَإِنْ أَحَبَّ اسْتِقَادَ، وَإِنْ أَحَبَّ أَخَذَ الْعَقْلَ.	Maktû	Zührî	Akl, 7/2263
33	أَخْبَرَنَا أَبُو مُصَنَّبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، أَنَّهُ بَلَغَهُ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ مِثْلَ ذَلِكَ.	Maktû	Zührî	Akl, 7/2264
34	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ أَنَّهُ سَمِعَ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ يَقُولُ: اخْتَلَنَ إِبْرَاهِيمُ بِالْقُدُومِ، وَهُوَ ابْنُ عِشْرِينَ وَمِئَةَ سَنَةٍ، وَعَاشَ بَعْدَ ذَلِكَ ثَمَانِينَ سَنَةً.	Maktû	Zührî	Cami, 23/1929
35	حَدَّثَنَا أَبُو مُصَنَّبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ؛ أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ عُمَرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ، قَالَ لِمُحَمَّدِ بْنِ قَيْسِ الْقَاصِ: أَخْرِجْ إِلَى النَّاسِ فَأَمْرُهُمْ أَنْ يَسْجُدُوا فِي: {إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ}.	Maktû	Zührî	Şalât, 15/269
36	حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي الْأَصْنَعِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الطَّاهِرِ خَيْرُ بْنُ عَرْفَةَ الْأَنْصَارِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ حَزْمٍ، عَنْ عَمْرَةَ بِنْتِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: مَا زَالَ جَبْرِيلُ يُوصِينِي بِالْجَارِ حَتَّى طَنَنْتُ أَنَّهُ لَيُورَثَنِي». وَفِي رَوَايَةِ ابْنِ بُكَيْرٍ: «لَيُورَثَنِي». وَلَا أَعْلَمُ هَذَا فِي الْمُوطَأِ إِلَّا مِنْ رَوَايَةِ ابْنِ بُكَيْرٍ، وَاللَّهُ أَعْلَمُ.	Merfû	İbn Bukeyr	Cevherî, 503; Dârekutnî, no: 310; Tekassî, 544/33
37	مَالِكٌ عَنْ أَبِي النضر مولى عمر بن عبيد الله أن رسول الله - صلى الله عليه وسلم - انصرف من صلاة من الصلوات، فقال: "من هاهنا من بني فلان؟" فلم يجبه أحد، ثم أجابه رجل منهم، فقال النبي - صلى الله عليه وسلم -: "ما منعك أن تجيب حين دعوت؟" قال: يا نبي الله خشيت أن يكون حدث فينا أمر! فقال: "ما كنت لأدعو أحدًا إلا إلى الخير، إن صابجكم قد حبس دون الجنة من القوم بدین عليهِ، فإن رأيتم أن تقضوا عنه فافعلوا". وقع هذا الحديث داخل "الموطأ" عند ابن بكير.	Merfû	İbn Bukeyr	Tekassî, 553/51; Dâni, 5/299/182
38	زيد بن أسلم عن سعيد بن المسيب أن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى عن بيع اللحم بالحيوان.	Merfû	İbnü'l-Kâsim	Büyû, 42/221.
39	حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حُزَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُثَيْدُ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ سُهِيلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِذَا سَافَرْتُمْ فِي الْخِصْبِ فَأَعْطُوا الْإِبِلَ حَظَّهَا مِنَ الْأَرْضِ، وَإِذَا سَافَرْتُمْ فِي الْجَدْبِ فَاسْرِعُوا عَلَيْهَا بِنَفْسِهَا. وَهَذَا فِي الْمُوطَأِ عِنْدَ ابْنِ عُفَيْرٍ وَحْدَهُ وَلَيْسَ عِنْدَ غَيْرِهِ، وَاللَّهُ أَعْلَمُ.	Merfû	İbn Ufeyr	Cevherî, no: 437; Dârekutnî, no: 272; Dâni, no: 45;
40	أَخْبَرَنَا الْحَسَنُ بْنُ الْحَصَرِ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ يَعْنِي ابْنَ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَارُونُ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، وَأَخْبَرَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ شُعْبَانَ وَاللَّفْظُ لَهُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَامَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَرَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّهُ سَمِعَ رَافِعَ بْنَ خَدِيجٍ، يُحَدِّثُ ابْنَ عُمَرَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «نَهَى عَنْ كِرَاءِ الْمَرَارِعِ». قَالَ نَافِعٌ: وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَكْرِى أَرْضَهُ، قَالَ بِشْرُ بْنُ عُمَرَ: أَحْسَبُهُ	Merfû	İbn Ufeyr	Cevherî, no: 720; Dâni, no: 56; Dârekutnî, no: 537; Tekassî, 541/27.

	قَالَ فِيهَا: النَّحْلُ. فَلَمَّا بَلَغَهُ النَّهْيُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَرَكَهَا فَلَمْ يَكُنْ يَكْرِيهَا. لَمْ يَكُنْ عِنْدَ أَبِي الْخَضِرِ: «قَالَ نَافِعٌ، وَكَانَ عُمَرُ يَكْرِِي أَرْضَهُ» إِلَى آخِرِ الْحَدِيثِ، وَهَذَا ابْنُ عُفَيْرٍ دُونَ غَيْرِهِ، وَاللَّهُ أَعْلَمُ.			
41	مَالِكٌ عَنْ نُعَيْمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْمُجَمَّرِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا قَالَ الْإِمَامُ غَيْرَ الْمُعْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ فَقُولُوا آمِينَ فَإِنَّهُ مَنْ وَافَقَ قَوْلَهُ مِنْ أَهْلِ الْأَرْضِ قَوْلَ أَهْلِ غَفَرٍ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ	Merfû	İbn Vehb	et-Temhîd, 22/15-16; Dâni, 3/442
42	عن هشام بن عروة عن أبيه أن النبي -صلى الله عليه وسلم- سئل عن الضب فقال: لا أمر به ولا أنهى عنه.	Merfû	İbn Ziyâd	Ḍahâyâ, 1/103
43	قال: وحدثننا أن النبي -صلى الله عليه وسلم- سئل عن شاة ذبحتها جارية سعد بن مالك فأمر بأكلها.	Merfû	İbn Ziyâd	Ḍahâyâ, 1/43
44	أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمَكِّيُّ، قَالَ: نَا عَلِيُّ، قَالَ: نَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لَا	Merfû	Ka'nebî	Cevherî, no: 190; Dârekutnî, no: 82; Dâni, 4/398; Tekassî, 533/12.
45	"أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمَكِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: الذَّهَبُ بِالْوَرَقِ رَبًّا إِلَّا هَاءَ وَهَاءَ، وَالْبُرُّ بِالْبُرِّ رَبًّا إِلَّا هَاءَ وَهَاءَ، وَالتَّمْرُ بِالتَّمْرِ رَبًّا إِلَّا هَاءَ وَهَاءَ، وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ رَبًّا إِلَّا هَاءَ وَهَاءَ. هَذَا الْحَدِيثُ هَكَذَا فِي الْمَوْطِئِ عَنْ الْقَعْنَبِيِّ دُونَ غَيْرِهِ، وَاللَّهُ أَعْلَمُ، وَالَّذِي فِي الرِّوَايَاتِ الْحَدِيثُ الَّذِي بَعْدَهُ	Merfû	Ka'nebî	Cevherî, no: 206.
46	وَحَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ سَابِيَةَ مَوْلَاةٍ لِعَائِشَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْ قَتْلِ الْجَنَانِ الَّتِي فِي الْبُيُوتِ، إِلَّا ذَا الطُّفَيْتَيْنِ وَالْأَثَرِ فَإِنَّهُمَا يَخْطِفَانِ الْبَصَرَ، وَيَطْرَحَانِ مَا فِي بُطُونِ النِّسَاءِ	Merfû	Leysî	Câmi`, 64/2797; Dâni, 5/234; Temhîd, 16/131.
47	قَالَ مَالِكٌ: وَقَدْ أَهَلَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَامَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ بِالْعُمْرَةِ. ثُمَّ قَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ كَانَ مَعَهُ هَذِي فَلْيُهْلِلْ بِالْحَجِّ مَعَ الْعُمْرَةِ، ثُمَّ لَا يَحِلُّ حَتَّى يَحِلَّ مِنْهُمَا جَمِيعًا	Merfû	Leysî	Menâsik, 12/950
48	حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ أَنَّهَا قَالَتْ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَامَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ فَأَهْلَلْنَا بِالْعُمْرَةِ. ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ كَانَ مَعَهُ هَذِي فَلْيُهْلِلْ بِالْحَجِّ مَعَ الْعُمْرَةِ، ثُمَّ لَا يَحِلُّ حَتَّى يَحِلَّ مِنْهُمَا جَمِيعًا قَالَتْ: فَقَدِمْتُ مَكَّةَ وَأَنَا حَائِضٌ. فَلَمْ أَطُفْ بِالْبَيْتِ وَلَا بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ. فَشَكَرْتُ ذَلِكَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. فَقَالَ: انْقُضِي رَأْسَكَ وَامْتَشِطِي وَأَهْلِي بِالْحَجِّ وَدَعِي الْعُمْرَةَ قَالَتْ: فَفَعَلْتُ. فَلَمَّا قَضَيْنَا الْحَجَّ أَرْسَلَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ إِلَى التَّنْعِيمِ، فَأَعْتَمَرْتُ. فَقَالَ: هَذِهِ مَكَانُ عُمْرَتِكَ فَطَافَ الَّذِينَ أَهَلُّوا بِالْعُمْرَةِ بِالْبَيْتِ وَبَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ ثُمَّ حَلُّوا. ثُمَّ طَافُوا طَوَافًا آخَرَ بَعْدَ أَنْ رَجَعُوا مِنْ مَنَى لِحَجِّهِمْ، وَأَمَّا الَّذِينَ كَانُوا أَهَلُّوا بِالْحَجِّ أَوْ جَمَعُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ، فَإِنَّمَا طَافُوا طَوَافًا وَاحِدًا	Merfû	Leysî	Menâsik, 74/1227

49	أَخْبَرَنَا أَبُو الْفَضْلِ، ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ، ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، عَنْ مَالِكٍ ج. وَأَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْإِمَامُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ شُعَيْبٍ، أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي النَّضْرِ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «يُصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ فَإِذَا فَرَغَ مِنْ صَلَاتِهِ، فَإِنْ كُنْتُ بِقُطَانَةٍ تَحْدُثُ مَعِيَ. وَإِلَّا اضْطَجَعْتُ حَتَّى يَأْتِيَهُ الْمُؤَدِّينَ». اللَّفْظُ لِأَحْمَدَ، غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: تَحْدُثُ مَعِيَ. وَهَذَا الْحَدِيثُ فِي الْمَوْطَأِ عِنْدَ مَعْنٍ دُونَ غَيْرِهِ، وَاللَّهُ أَعْلَمُ	Merfû	Ma'n b. Îsâ	Cevherî, 385; Dâni, 4, 470/54; Tekassî, 553/50.
50	حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ غِيلَانَ الْخَرَّازُ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ الْأَدِمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَعْنٌ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ، قَالَ: مَا رَأَيْتُ مُنْخَلًا حَتَّى تُؤَفِّي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. قِيلَ: فَكَيْفَ كُنْتُمْ تَصْنَعُونَ؟ قَالَ: كَانَ الشَّعِيرُ يُنْسَفُ وَيُنْفَخُ. هَذَا عِنْدَ مَعْنٍ دُونَ غَيْرِهِ، وَاللَّهُ أَعْلَمُ	Merfû	Ma'n b. Îsâ	Cevherî, no: 421; Dârekutnî, no: 264; Dâni, 4/429/14.
51	أَخْبَرَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ شُعْبَانَ وَالْأَفْطُ لَهُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَسَامَةُ بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَعْنٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: مَنْ أَدْرَكَ رَكْعَةً مِنَ الصُّبْحِ قَبْلَ أَنْ تَطْلُعَ الشَّمْسُ، فَقَدْ أَدْرَكَ الصُّبْحَ، وَمَنْ أَدْرَكَ رَكْعَةً مِنَ الْعَصْرِ قَبْلَ أَنْ تَغْرُبَ الشَّمْسُ، فَقَدْ أَدْرَكَ الْعَصْرَ. هَذَا فِي الْمَوْطَأِ مِنْ رَوَايَةِ مَعْنٍ تَقَرَّدَ بِهِ دُونَ غَيْرِهِ، وَاللَّهُ أَعْلَمُ	Merfû	Ma'n b. Îsâ	Cevherî, no: 534; Dârekutnî, no: 363.
52	أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمَكِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "عَذِيبَتُ امْرَأَةٍ فِي هَرَّةٍ رَبَطَتْهَا حَتَّى مَاتَتْ جَوْعًا فَدَخَلَتِ النَّارَ فِيهَا، قَالَ: فَقَالَ لَهَا وَاللَّهِ أَعْلَمُ: لَا أَنْتِ أَطْعَمْتِيهَا وَلَا سَقَيْتِيهَا حِينَ حَبَسْتِيهَا، وَلَا أَرْسَلْتِيهَا فَأَكَلْتُ مِنْ خَشَائِشِ الْأَرْضِ حَتَّى مَاتَتْ جَوْعًا. هَذَا فِي الْمَوْطَأِ عِنْدَ مَعْنٍ بِهَذَا الْإِسْنَادِ. وَهُوَ عِنْدَ ابْنِ بُكَيْرٍ، وَابْنِ بُرْدٍ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَلَيْسَ عِنْدَ غَيْرِهِمَا فِي الْمَوْطَأِ، وَاللَّهُ أَعْلَمُ.	Merfû	Ma'n b. Îsâ	Cevherî, no: 712; Dârekutnî, no: 534; Dâni, 4, 406/16; tekassî, 539/24.
53	مَالِكٌ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنْ أَنَسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: "أَلَا أُتَبِّحُكُمْ بِخَيْرِ دُورِ الْأَنْصَارِ؛ بَنُو النَّجَّارِ ثُمَّ بَنُو عَبْدِ الْأَسْهَلِ، ثُمَّ بَنُو الْحَارِثِ بْنِ الْخَزْرَجِ، وَفِي كُلِّ دُورِ الْأَنْصَارِ خَيْرٌ". وَهَذَا أَيْضًا عِنْدَ مَعْنٍ بِنِ عَيْسَى دُونَ غَيْرِهِ، وَقَدْ رَوَاهُ ابْنُ وَهْبٍ وَإِسْحَاقُ بْنُ عَيْسَى الطَّبَاعُ عَنْ مَالِكٍ فِي غَيْرِ "الْمَوْطَأِ"	Merfû	Ma'n b. Îsâ	Tekassî, 559/62; Dâni, 4/357/5
54	أَخْبَرَنَا أَبُو الْفَرَجِ عَبْدِ الْوَهَّابُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنُ عَمْرِو بْنِ بَرَهَانَ بِصُورٍ أَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُظْفَرِ بْنُ مُوسَى الْحَافِظُ أَنَا أَبُو بَكْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ سُلَيْمَانَ الْبَاعَبْدِيِّ قَرَاءَةً عَلَيْهِ نَا سُوَيْدُ بْنُ سَعِيدٍ الْحَدَّثَانِي نَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ عَنِ ابْنِ شَهَابٍ عَنِ عَبْدِ الْحَمِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ نُوْفَلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ عَمْرًا خَرَجَ إِلَى الشَّامِ، حَتَّى إِذَا كَانَ بِسَرِغَ لَقِيَهُ أَمْرَاءُ الْأَجْنَادِ. فَذَكَرَ الْحَدِيثَ بِطَوْلِهِ مِثْلَ مَا فِي هَذَا الْجُزْءِ فِي الْوَرَقَةِ الثَّانِيَةِ أَوَّلَ بَابِ النِّهْيِ عَنْ دُخُولِ أَرْضِ بَهَا وَبَاءَ. غَيْرَ أَنَّ فِي رَوَايَةِ الْبَا عِنْدِي زِيَادَةُ الْفَافِ وَهِيَ بَعْدَ قَوْلِهِ: وَقَالَ بَعْضُهُمْ: بِقِيَةِ النَّاسِ وَأَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا نَرَى أَنَّ يَقْدِمُهُمْ عَلَى هَذَا الْوَبَاءِ! فَقَالَ عَمْرٌ: تَفَرَّقُوا عَنِّي! ثُمَّ قَالَ: ادْعُوا لِي الْأَنْصَارَ! فَدَعَوْهُمْ فَاسْتَشَارَهُمْ فَسَلَكُوا لَهُ سَبِيلَ الْمُهَاجِرِينَ وَاخْتَلَفَهُمْ. فَقَالَ: ارْتَفَعُوا عَنِّي! ثُمَّ سَأَلَ الْحَدِيثَ.	Merfû	Süveyd	Câmi', 68/820.

55	أخبرنا محمد قال: حدثنا أحمد قال: حدثنا سويد عن مالك قال: وحدثنا سفيان عن جعفر بن محمد عن أبيه مثله.	Merfû	Süveyd	Cenâiz, 1/392
56	أخبرنا محمد قال: حدثنا أحمد قال: حدثنا سويد قال: حدثنا سفيان عن جعفر بن محمد عن علي بن الحسين عن أبيه وابن جريج عن محمد بن علي -يزيد أحدهما على صاحبه- أن النبي -صلى الله عليه وسلم- توفي يوم الإثنين فلبث ذلك اليوم وتلك الليلة ويوم الثلاثاء إلى آخر النهار -وكان هذا قول جعفر بن محمد- وغسله علي -رضي الله عنه!- والفضل والعباس وأسماء وأن رسول الله صلى الله عليه وسلم غسل ثلاثاً بماء وسدر وغسل من بئر يقال لها بئر عرس لسعد بن خيثمة كان يشرب النبي -صلى الله عليه وسلم- منها- وولي غسل سفليه علي، والفضل بن العباس محتضنه، وذكر آخر يصب الماء والفضل يقول: أرحني! أرحني! قطعت وتيني! إني أرى شيئاً ينتزل علي!)). وكفن في ثلاثة أثواب، ثوبين صحاريين وبردة حبرة. وصلى الناس عليه بغير إمام، يدخل الناس زمراً زمراً يصلون عليه ويخرجون. فلما فرغوا نادى عمر بن الخطاب -رضي الله عنه!-: ((خلوا الجنازة وأهلها!)). ولحد له ونصب على لحده اللين.	Merfû	Süveyd	Cenâiz, 1/392
57	أخبرنا محمد قال: حدثنا أحمد قال: حدثنا سويد عن مالك قال: حدثنا حماد بن يزيد عن محمد بن زياد عن أبي هريرة قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أما يخشى الذي يرفع رأسه قبل الإمام أن يحول الله رأسه رأس حمار؟.	Merfû	Süveyd	Şalât, 63/158
58	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا أَبُو الزُّبَيْرِ الْمَكِّيُّ، أَنَّ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ أَخْبَرَهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَنْهَى عَنْ أَكْلِ لُحُومِ الصَّخَايَا بَعْدَ ثَلَاثٍ، ثُمَّ قَالَ بَعْدَ ذَلِكَ: كُلُوا وَادْخَرُوا وَتَصَدَّقُوا	Merfû	Şeybânî	Daḥâyâ, 2/635, 636
59	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا قَيْسُ بْنُ الرَّبِيعِ الْأَسَدِيُّ، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ الْجَزْرِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: تُسْتَأْذَنُ الْأَبْكَارُ فِي أَنْفُسِهِنَّ ذَوَاتِ الْأَبِّ وَغَيْرِ الْأَبِّ	Merfû	Şeybânî	Nikâh, 12/541
60	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ عُمَرَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ يَسَارٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْتَرَ عَلَى رَاجِلَتِهِ،	Merfû	Şeybânî	Şalât, 77/252
61	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا نَافِعٌ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقُولُ: لَا يُقِيمُ أَحَدُكُمْ الرَّجُلَ مِنْ مَجْلِسِهِ فَيَجْلِسَ فِيهِ.	Merfû	Şeybânî	Siyer, 9/875
62	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دِينَارٍ قَالَ: قَالَ ابْنُ عُمَرَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: غَفَارَ اللَّهُ لَهَا، وَأَسْلَمَ. سَأَلَهَا اللَّهُ، وَغُصِبَتْ: غُصِبَتْ اللَّهُ وَرَسُولُهُ	Merfû	Şeybânî	0/965
63	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ أَبِي النَّضْرِ مَوْلَى عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَعْمَرٍ، عَنْ عُبَيْدِ يَعْنِي ابْنَ حَنْظَلٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَلَسَ عَلَى الْمَنْبَرِ فَقَالَ: إِنَّ عَبْدًا خَيْرُهُ اللَّهُ بَيْنَ أَنْ يُؤْتِيَهُ مِنْ زَهْرَةِ الدُّنْيَا مَا شَاءَ، وَبَيْنَ مَا عِنْدَهُ، فَأَخْتَارَ الْعَبْدُ مَا عِنْدَهُ فَبَكَى أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، وَقَالَ: فَذَيْنَاكَ يَا أَبَانَا وَأُمَّهَاتِنَا، قَالَ: فَعَجِبْنَا لَهُ، وَقَالَ النَّاسُ: انْظُرُوا إِلَى هَذَا الشَّيْخِ يُخْبِرُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِخَيْرِ عَبْدٍ خَيْرُهُ اللَّهُ وَهُوَ يَقُولُ: فَذَيْنَاكَ يَا أَبَانَا وَأُمَّهَاتِنَا. فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هُوَ الْمُخَيَّرُ، وَكَانَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَعْلَمَنَا بِهِ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ أَمَنَ النَّاسَ عَلَيَّ فِي صُحْبَتِهِ وَمَالِهِ أَبُو بَكْرٍ، وَلَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا خَلِيلًا لَاتَّخَذْتُ أَبَا بَكْرٍ وَلَكِنْ إِخْوَةَ الْإِسْلَامِ، وَلَا يَبْقِيَنَّ فِي الْمَسْجِدِ خَوْخَةٌ إِلَّا خَوْخَةُ أَبِي بَكْرٍ	Merfû	Şeybânî	Câmi', 11/945

64	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، أَنَّهُ سَمِعَ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ، يَقُولُ: سَمِعْتُ سَعْدَ بْنَ أَبِي وَقَاصٍ يَقُولُ: لَقَدْ جَمَعَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَبُوهُ يَوْمَ أُحُدٍ	Merfû	Şeybânî	Câmi', 11/943
65	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دِينَارٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عُمَرَ بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثًا، فَأَمَرَ عَلَيْهِمْ أَسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ، فَطَعَنَ النَّاسَ فِي إِمْرَتِهِ، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ: إِنْ تَطَعْنُوا فِي إِمْرَتِهِ، فَقَدْ كُنْتُمْ تَطَعُونَ فِي إِمْرَةِ أَبِيهِ مِنْ قَبْلُ، وَإِنَّمَا اللَّهُ إِنْ كَانَ لَخَلِيفًا لِلْإِمْرَةِ، وَإِنْ كَانَ لَمِنْ أَحَبِّ النَّاسِ عَلَيَّ وَإِنْ هَذَا لَمِنْ أَحَبِّ النَّاسِ إِلَيَّ بَعْدِهِ	Merfû	Şeybânî	Câmi', 11/944
66	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ ابْنَ مَسْعُودٍ، كَانَ يُحَدِّثُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «أَيُّمَا بَيْعَانِ تَبَايَعَا، فَأَلْقُوهُ قَوْلَ الْبَائِعِ، أَوْ يَتَرَادَانِ	Merfû	Şeybânî	Büyû', 17/786
67	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: قَاتَلَ اللَّهُ الْيَهُودَ، اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ	Merfû	Şeybânî	Cenâiz, 12/321; Dânî, 5, 319; Tekassî, 117/145.
68	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، أَنَّهُ سَمِعَ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ يُحَدِّثُهُ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى مُوسَى يَهْبِطُ مِنْ نَنِيَّةِ هَرَشِي مَاشِيًا، عَلَيْهِ ثَوْبٌ أَسْوَدُ	Merfû	Şeybânî	Nevâdir, 0/981
69	أَخْبَرَنَا أَبُو مُصْعَبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ الثَّقَفَةِ عَنْهُ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْأَشَجِّ، عَنْ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَاصٍ، عَنْ خَوْلَةَ بِنْتِ حَكِيمٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَنْ نَزَلَ مَنْزِلًا فَلَيْقِلْ: أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّاتِ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ، فَإِنَّهُ لَنْ يَضُرَّهُ شَيْءٌ حَتَّى يَرْجُلَ.	Merfû	Zührî	Câmi', 62/2058
70	أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ شَعْبَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ بْنُ الْأَعْرَابِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ، يَعْنِي: ابْنَ جَعْفَرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَعْنٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: إِنَّمَا جُعِلَ الْإِمَامُ لِيُؤْتَمَّ بِهِ فَلَا تَخْتَلَفُوا عَلَيْهِ، فَإِذَا كَبَّرَ فَكَبِّرُوا، وَإِذَا رَكَعَ فَارْكَعُوا، وَإِذَا قَالَ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمَدَهُ. فَقُولُوا: اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ، وَإِذَا صَلَّى قَاعِدًا فَصَلُّوا قُعُودًا أَجْمَعُونَ ". هَذَا عِنْدَ مَعْنٍ فِي الْمَوْطِئِ دُونَ غَيْرِهِ، وَاللَّهُ أَعْلَمُ، وَفِيهِ: إِنَّمَا جُعِلَ الْإِمَامُ.	Merfû	Ma'n b. Îsâ	Cevherî, no: 524; Dânî, 3/402; Tekassî, 545/34
71	"أخبرنا محمد قال: حدثنا أحمد قال: حدثنا سويد: قال مالك: وحدثني أبو الزناد عن الأعرج عن أبي هريرة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم دعا لرجال في الصبح يسميهم بأسمائهم ثم يقول: ((اللهم أنج سلمة بن هشام! اللهم أنج الوليد بن الوليد! اللهم أنج عياش بن أبي ربيعة! اللهم أنج المستضعفين من المسلمين!)).	Merfû	Süveyd	Salât, 93/206
72	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ النَّيْمِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ عُلْقَمَةَ بْنَ وَقَاصٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ، وَإِنَّمَا لِأَمْرِي مَا نَوَيْتُ، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ فَهَجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى دُنْيَا يُصِيبُهَا، أَوْ امْرَأَةٍ يَبْتَازُهَا فَهَجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ	Merfû	Şeybânî	Nevâdir, 0/983
73	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: دَرُونِي مَا تَرَكْتُمْ، فَإِنَّمَا هَلَاكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِسُؤَالِهِمْ، وَاخْتِلَافِهِمْ عَلَى أَنْبِيَائِهِمْ، فَمَا نَهَيْتُمْ عَنْهُ فَاجْتَنِبُوهُ	Merfû	Şeybânî	Nevâdir, 3/996

74	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: رَأَيْتُ ابْنَ أَبِي قُحَافَةَ نَزَعَ دَنُوبًا أَوْ دَنُوبَيْنِ فِي نَزْعِهِ ضَعْفٌ، وَاللَّهُ يَغْفِرُ لَهُ ثُمَّ قَامَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، فَاسْتَحَالَتْ غَرْبًا، فَلَمْ أَرِ عَبْقَرِيًّا مِنَ النَّاسِ يَنْزِعُ نَزْعَهُ، حَتَّى ضَرَبَ النَّاسَ يَعْطَنَ	Merfû	Şeybânî	Nevâdir, 3/997
75	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دِينَارٍ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ أَخْبَرَهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِنَّمَا أَجَلُكُمْ فِيمَا خَلَا مِنَ الْأَمَمِ، كَمَا بَيْنَ صَلَاةِ الْعَصْرِ إِلَى مَغْرِبِ الشَّمْسِ وَإِنَّمَا مَثَلُكُمْ وَمَثَلُ الْيَهُودِ، وَالنَّصَارَى كَرَجُلٍ اسْتَعْمَلَ عَامِلًا فَقَالَ: مَنْ يَعْمَلُ لِي إِلَى نِصْفِ النَّهَارِ عَلَى قِيرَاطٍ قِيرَاطٍ؟ قَالَ: فَعَمِلْتُ الْيَهُودُ، ثُمَّ قَالَ: مَنْ يَعْمَلُ لِي مِنْ نِصْفِ النَّهَارِ إِلَى صَلَاةِ الْعَصْرِ عَلَى قِيرَاطٍ قِيرَاطٍ؟ فَعَمِلْتُ النَّصَارَى عَلَى قِيرَاطٍ قِيرَاطٍ، ثُمَّ قَالَ: مَنْ يَعْمَلُ لِي مِنْ صَلَاةِ الْعَصْرِ إِلَى مَغْرِبِ الشَّمْسِ عَلَى قِيرَاطَيْنِ قِيرَاطَيْنِ، أَلَا فَأَنْتُمْ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ مِنْ صَلَاةِ الْعَصْرِ إِلَى مَغْرِبِ الشَّمْسِ عَلَى قِيرَاطَيْنِ قِيرَاطَيْنِ، قَالَ: فَغَضِبْتُ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى، وَقَالُوا: نَحْنُ أَكْثَرُ عَمَلًا، وَأَقْلَى عَطَاءً، قَالَ: هَلْ ظَلَمْتُكُمْ مِنْ حَقِّكُمْ شَيْئًا؟ قَالُوا: لَا، قَالَ: فَإِنَّهُ فَضَّلِي أَوْتِيهِ مِنْ أَشَاءَ	Merfû	Şeybânî	Nevâdir, 4/1008
76	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ مَيْسَرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ النَّخَعِيِّ، قَالَ: رَخَّصَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأَهْلِ الْبَيْتِ الْفَاصِي فِي الْكَلْبِ يَتَّخِذُونَهُ.	Merfû	Şeybânî	Siyer, 18/893
77	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا أَبُو النَّضْرِ، أَنَّهُ أَخْبَرَهُ مَنْ سَمِعَ عَائِشَةَ رَضِوانَ اللَّهِ عَلَيْهَا تَقُولُ: سَمِعْتُ صَوْتَ أَنَسٍ يَلْعَبُونَ مِنَ الْحَبَشِ، وَغَيْرِهِمْ يَوْمَ عَاشُورَاءَ، قَالَتْ: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَتُحِبُّنَ أَنْ تَرَيْنَ لِعِبْهُمُ؟ قَالَتْ: قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَتْ: فَأَرْسَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَيْهِمْ فَجَاءُوا، وَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ النَّاسِ، فَوَضَعَ كَفَّهُ عَلَى الْبَابِ، وَمَدَّ يَدَهُ، وَوَضَعَتْ ذَقْنِي عَلَى يَدِهِ، فَجَعَلُوا يَلْعَبُونَ وَأَنَا أَنْظُرُ، قَالَتْ: فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: حَسْبُكَ قَالَتْ: وَأَسْكُتُ مَرَّتَيْنِ، أَوْ ثَلَاثًا، ثُمَّ قَالَ لِي: حَسْبُكَ فَقُلْتُ: نَعَمْ. قَالَتْ فَأَشَارَ إِلَيْهِمْ فَأَنْصَرَفُوا	Merfû	Şeybânî	Siyer, 25/906
78	وقد بلغنا عن سعد بن أبي وقاص سئل عن فضل الكلب المعلم. قال: كل وإن لم يبق إلا بضعة واحدة. فأنت تعلم أن الكلب الذي يقال فيه مثل هذا قد فات صاحبه فوتاً بعيداً.	Mevkûf	İbn Ziyâd	Ḍaḥâyâ, 153
79	عن مالك أنه بلغه عن ابن عباس أنه قال: ما شيء أعظم أجراً بعد صلة الرحم من إهراقة دم؟ يعني الضحايا.	Mevkûf	İbn Ziyâd	Ḍaḥâyâ, 19
80	عن مالك عن عاصم بن عبد الله بن عاصم أن عمر بن الخطاب رأى رجلاً يذبح شاة وقد أضجعها وهو يحد شفرته، فضربه عمر بالدرية. قال: فهلا فعلت ذلك قبل أن تذبحها.	Mevkûf	İbn Ziyâd	Ḍaḥâyâ, 44
81	حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ رَبِيعَةَ بْنِ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، قَالَ لِرَجُلٍ خَرَجَ بِجَارِيَةٍ لِامْرَأَتِهِ مَعَهُ فِي سَفَرٍ. فَأَصَابَهَا فَعَارَتْ امْرَأَتُهُ. فَذَكَرَتْ ذَلِكَ لِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فَسَأَلَهُ عَنْ ذَلِكَ؟ فَقَالَ: وَهَبْتُهَا لِي. فَقَالَ عُمَرُ: لَنَأْتِيَنِي بِالْبَيْتَةِ أَوْ لِأَرْمِيَنَّكَ بِالْحِجَارَةِ. قَالَ: فَأَعْتَرَفَتْ امْرَأَتُهُ أَنَّهَا وَهَبَتْهَا لَهُ	Mevkûf	Leysî	Hudûd, 6/2405
82	وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ لَمَّا قَدِمَ مَكَّةَ، صَلَّى بِهِمْ رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ انْصَرَفَ. فَقَالَ: يَا أَهْلَ مَكَّةَ أَتَمُّوا صَلَاتَكُمْ فَأَنَا قَوْمٌ سَفَرٌ ثُمَّ صَلَّى عُمَرُ ابْنُ الْخَطَّابِ رَكْعَتَيْنِ بَمَنَى وَلَمْ يَلْعَنَّا أَنَّهُ قَالَ لَهُمْ شَيْئًا	Mevkûf	Leysî	Menâsik, 66/1197
83	وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ أُمَّ سَلَمَةَ رَوْحَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَتْ تَقُولُ: تَجْمَعُ الْحَادُّ رَأْسَهَا بِالسِّدْرِ وَالزَّيْتِ	Mevkûf	Leysî	Ṭalâḡ, 35/1761

84	مالك عن محمد بن المنكدر عن جابر أن اليهود قالوا للمسلمين: مَنْ أتى امرأته في قبيلها من دبرها جاء ولده أخول فأُنزل الله تعالى: {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ}. هذا عند معن بن عيسى وحده في "الموطأ" وليس عند غيره من رواه.	Mevkûf	Ma'n b. Îsâ	Tekassî, 536/17; Dâni, 4/361;
85	عن مالك [أنه] بلغه أن عمر بن الخطاب وعلي بن أبي طالب وأبي بن كعب لم يكونوا يغيرون الشيب.	Mevkûf	Süveyd	Câmi', 13/663
86	عن مالك [أنه] بلغه أن عمر رضي الله عنه! كان يدهن بالصفرة.	Mevkûf	Süveyd	Câmi', 13/663
87	عن أبي جعفر القارئ قال: ((كنت أجلس إلى جنب ابن عمر فكان إذا سلم عليه إنسان رد عليه ابن عمر، يقول الرجل: ((عليكم!)) فيقول ابن عمر: ((عليكم!)).	Mevkûf	Süveyd	Câmi', 13/668
88	عن عمر بن عبد الرحمن أن عمر بن الخطاب رضي الله عنه! قال: لا تنظروا إلى صلاة أحد ولا إلى صيام أحد! ولكن انظروا إلى من إذا حدث صدق وإذا اتهم أدى وإذا أشفى وزع!	Mevkûf	Süveyd	Câmi', 64/794
89	أخبرنا محمد قال: حدثنا أحمد قال: حدثنا سويد عن مالك عن ابن شهاب عن عروة عن أبيه أنه كان إذا أتبع جنازة، يتبعها إلى البقيع، جلس حتى يمروا عليه.	Mevkûf	Süveyd	Cenâiz, 4/399
90	حدثنا سويد عن مالك عن زيد بن أسلم أن عمر بن الخطاب قال: إذا نام أحدكم مضطجعا فليتوضأ!	Mevkûf	Süveyd	Şalât, 2/25
91	أخبرنا مالك، حدثنا نافع، أن ابن عمر، كان يقول: لا يفرق قضاء رمضان	Mevkûf	Şeybânî	Sıyâm, 9/361
92	أخبرنا مالك أخبرنا العلاء بن عبد الرحمن بن يعقوب أن أباه أخبره قال: أخبرني أبي قال: كنت أبيع البر في زمان عمر بن الخطاب رضي الله عنه، وأن عمر قال: «لا يبيعه في سوقنا أعجمي، فإنهم لم يتفقهوا في الدين، ولم يقيموا في الميزان والمكيل. قال يعقوب: فذهبت إلى عثمان بن عفان رضي الله عنه، فقلت له: هل لك في غنيمه باردة قال: ما هي؟ قال قلت: بر، قد علمت مكانه، يبيعه صاحبه برخص، لا يستطيع بيعه، اشتريه لك، ثم أبيعك لك، قال: نعم، فذهبت، فصفت بالبر، ثم جئت به، فطرحته في دار عثمان، فلما رجعت عثمان، فرأى العكوم في داره، قال: ما هذا؟ قالوا: بر، جاء به يعقوب، قال: ادعوه لي، فجيئت، قال: ما هذا؟ فقلت: هذا الذي قلت لك، قال: أنظرتة؟ فقلت: قد كفيتك، ولكن رابه حرس عمر، قال: نعم، فذهب عثمان إلى حرس عمر، فقال: إن يعقوب يبيع برّي فلا تمنعوه، قالوا: نعم، فجيئت بالبر السوق، فلم ألبث حتى جعلت ثمنه في مزود، وذهبت به إلى عثمان رضي الله عنه، وبأذي اشتريت البر منه، فقلت: عد الذي لك، فاعتده، وبقي مال كثير، قال: فقلت لعثمان: هذا لك، أما إني لم أظلم فيه أحدا، قال: جزاك الله خيرا، وفرح بذلك، قال: قلت: أما إني قد علمت مكان بيعه مثلها، أو أفضل، قال: وعائد أنت؟ قلت: نعم، إن شئت، قال: قد شئت، قال: قلت: فإني باع خيرا فأشركني، قال: نعم بيبي، وبيتك	Mevkûf	Şeybânî	Büyû, 27/803
93	أخبرنا مالك، عن ابن شهاب، عن سعيد بن المسيب، أن عثمان بن عفان، قال: من نحل ولدا له صغيرا لم يبلغ أن يخور نخلة فأعلن بها وأشهد عليها فهي جائزة، وإن وليها أبوه.	Mevkûf	Şeybânî	Büyû, 30/810
94	أخبرنا مالك، أخبرني مخير أن ابن عمر، قال وهو يوصي رجلا: لا تعترض فيما لا يغنيك، واعتزل عدوك، واخذر خيلك إلا الأميين، ولا أميين إلا من خشى الله، ولا تصحب فاجرا كي تتعلم من فجوره، ولا تفش إليه سرّك، واستشير في أمرك الذين يخشون الله عز وجل	Mevkûf	Şeybânî	Câmi', 0/923

95	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ أَخْبَرَنِي يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ أَنَّهُ سَمِعَ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ يَقُولُ: سَمِعْتُ أَسْلَمَ مَوْلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ يَقُولُ: خَرَجْتُ مَعَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ وَهُوَ يُرِيدُ الشَّامَ، حَتَّى إِذَا دَنَا مِنَ الشَّامِ أَنَاخَ عُمَرُ، وَذَهَبَ لِحَاجَتِهِ قَالَ أَسْلَمُ: فَطَرَحْتُ فِرْوَتِي بَيْنَ شِقَافِي رَحْلِي، فَلَمَّا فَرَغَ عُمَرُ عَمَدَ إِلَى بَعِيرِي، فَرَكِبَهُ عَلَى الْفُرْوةِ، وَرَكِبَ أَسْلَمُ بَعِيرَهُ، فَخَرَجَا بِسِيرَانٍ حَتَّى لَقِيَهُمَا أَهْلُ الْأَرْضِ، يَتَلَقَّوْنَ عُمَرَ، قَالَ أَسْلَمُ: فَلَمَّا دَنَوْا مِنَّا أَشْرَثَ لَهُمْ إِلَى عُمَرَ، فَجَعَلُوا يَتَحَدَّثُونَ بَيْنَهُمْ، فَقَالَ عُمَرُ: تَطْمَحُ أَبْصَارُهُمْ إِلَى مَرَاقِبِ مَنْ لَا خَلَقَ لَهُمْ، يُرِيدُ مَرَاقِبَ الْعَجَمِ	Mevkûf	Şeybânî	Câmi', 1/928
96	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: كَانَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ يَأْكُلُ خُبْزًا مَفْتُوتًا بِسَمْنٍ، فَذَعَا رَجُلًا مِنْ أَهْلِ الْبَادِيَةِ، فَجَعَلَ يَأْكُلُ، وَيَتَّبِعُ بِالْقَمَةِ وَضَرَ الصَّحْفَةَ فَقَالَ لَهُ عُمَرُ: كَأَنَّكَ مُقَوَّرٌ، قَالَ: وَاللَّهِ مَا رَأَيْتُ سَمْنًا، وَلَا رَأَيْتُ أَكْلًا بِهِ مُنْذُ كَذَا وَكَذَا، فَقَالَ عُمَرُ لَا أَكُلُ السَّمْنَ حَتَّى يُخَيِّي النَّاسُ مِنْ أَوَّلِ مَا أَخْيُوا	Mevkûf	Şeybânî	Câmi', 1/929
97	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دِينَارٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ كَانَ إِذَا أَرَادَ سَفَرًا أَوْ قَدِمَ مِنْ سَفَرٍ جَاءَ قَبْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَصَلَّى عَلَيْهِ، وَدَعَا ثُمَّ انْصَرَفَ.	Mevkûf	Şeybânî	Cami, 13/948
98	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دِينَارٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّهُ قَالَ: لَا تَبْكُوا عَلَى مَوْتَاكُمْ فَإِنَّ الْمَيِّتَ يُعَذِّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ	Mevkûf	Şeybânî	Cenâiz, 11/319
99	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ غُرُوةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ أَبَا بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سَيِّبَ سَائِلِيَهُ.	Mevkûf	Şeybânî	Itk, 1/839
100	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا ابْنُ شِهَابٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: كُلُّ ذَلِكَ قَدْ رَأَيْتُ النَّاسَ يَفْعَلُونَهُ، فَأَمَّا نَحْنُ فَتُكْبِّرُ	Mevkûf	Şeybânî	Menâsik, 4/388
100	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا نَافِعٌ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ كَانَ «يَغْتَسِلُ بِعَرَفَةَ يَوْمَ عَرَفَةَ حِينَ يُرِيدُ أَنْ يَرْوَحَ	Mevkûf	Şeybânî	Menâsik, 44/485
100	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا نَافِعٌ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: لَا يَحْتَجِمُ الْمُحْرِمُ إِلَّا أَنْ يُضْطَرَّ إِلَيْهِ	Mevkûf	Şeybânî	Menâsik, 72/522
100	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، حَدَّثَنَا نَافِعٌ، أَنَّ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ كَانَ يُشْعِرُ بَدَنَتَهُ فِي الشَّقِ الْأَيْسَرِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ صِعَابًا مُقَرَّنَةً، فَإِذَا لَمْ يَسْتَطِعْ أَنْ يَدْخُلَ بَيْنَهَا أَشْعَرَ مِنَ الشَّقِ الْأَيْسَرِ وَإِذَا أَرَادَ أَنْ يُشْعِرَهَا وَجْهَهَا إِلَى الْفِيلَةِ، قَالَ: فَإِذَا أَشْعَرَهَا، قَالَ: بِسْمِ اللَّهِ وَاللَّهُ أَكْبَرُ، وَكَانَ يُشْعِرُهَا بِيَدِهِ وَيَنْحَرُهَا بِيَدِهِ قِيَامًا	Mevkûf	Şeybânî	Menâsik, 8/401
100	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مَعْمَرٍ، عَنْ أَبِي مُحَبَّرٍ، قَالَ: أَدْرَكْتُ نَاسًا مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُونَ: إِنْ مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ الْمَعْلُومَةِ الْمَعْرُوفَةِ، أَنْ تَرَى الرَّجُلَ يَدْخُلُ الْبَيْتَ لَا يَشْكُ مَنْ رَأَاهُ أَنَّهُ يَدْخُلُهُ لِسُوءٍ، غَيْرَ أَنَّ الْجُدْرَ تَوَارِيهِ	Mevkûf	Şeybânî	Nevâdir, 0/968
100	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: قِيلَ لِعَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا لَوْ دُفِنْتَ مَعَهُمْ؟ قَالَ: قَالَتْ: إِنِّي إِذَا لَأَنَا الْمُبْتَدِئَةُ بِعَمَلِي	Mevkûf	Şeybânî	Nevâdir, 0/973
100	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ لَوْ عَلِمْتُ أَنَّ أَحَدًا أَقْوَى عَلَى هَذَا الْأَمْرِ مِنِّي لَكَانَ أَنْ أَقْدَمَ فَيُضْرَبَ عُنُقِي أَهْوَنَ عَلَيَّ، فَمَنْ وَلِيَ هَذَا الْأَمْرَ بَعْدِي فَلْيَعْلَمْ أَنَّ سَيْرَهُ عَنْهُ الْقَرِيبُ وَالْبَعِيدُ، وَإِنَّمَا اللَّهُ إِنْ كُنْتُ لِأَقَاتِلُ النَّاسَ عَنْ نَفْسِي	Mevkûf	Şeybânî	Nevâdir, 0/978
100	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنِي مُخَبَّرٌ، عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ قَالَ: كَانَ النَّاسُ وَرَقًا لَا شَوْكَ فِيهِ، وَهُمْ الْيَوْمَ شَوْكَ لَا وَرَقَ فِيهِ، إِنْ تَرَكَتَهُمْ لَمْ يَتْرُكُوا، وَإِنْ نَفَذْتَهُمْ نَفَذُوا	Mevkûf	Şeybânî	Nevâdir, 0/979

10	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا نَافِعٌ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: الْمَمْلُوكُ وَمَالُهُ لِسَيِّدِهِ، لَا يَصْلُحُ لِلْمَمْلُوكِ أَنْ يُنْفِقَ مِنْ مَالِهِ شَيْئًا بغيرِ إِذْنِ سَيِّدِهِ إِلَّا أَنْ يَأْكُلَ، أَوْ يَكْتَسِبَ، أَوْ يُنْفِقَ بِالْمَعْرُوفِ»	Mevkûf	Şeybânî	Nevâdir, 3/989
10	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ بْنُ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ، أَنَّ أَبَاهُ، أَخْبَرَهُ، عَنْ عُمَرَةَ بِنْتِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهَا قَالَتْ: مَا رَأَيْتُ مِثْلَ مَا رَغِبْتَ هَذِهِ الْأُمَّةُ عَنْهُ، مِنْ هَذِهِ الْآيَةِ: {وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا} [الحجرات: 9]	Mevkûf	Şeybânî	Nevâdir, 4/1003
11	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنِي نَافِعٌ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ كَانَ لَا يَرُوحُ إِلَى الْجُمُعَةِ إِلَّا اغْتَسَلَ.	Mevkûf	Şeybânî	Şalât, 17/61
11	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، حَدَّثَنَا نَافِعٌ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ كَانَ يَغْتَسِلُ قَبْلَ أَنْ يَعْدُوَ إِلَى الْعِيدِ	Mevkûf	Şeybânî	Şalât, 18/69
11	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا نَافِعٌ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّهُ كَانَ يُكَبِّرُ فِي النَّدَاءِ ثَلَاثًا وَيَتَشَهَّدُ ثَلَاثًا وَكَانَ أَحْيَانًا إِذَا قَالَ حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ قَالَ عَلَى إِثْرِهَا حَيَّ عَلَى خَيْرِ الْعَمَلِ	Mevkûf	Şeybânî	Şalât, 29/92
11	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا نَافِعٌ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ كَانَ إِذَا جَاءَ إِلَى الصَّلَاةِ فَوَجَدَ النَّاسَ قَدْ رَفَعُوا مِنْ رُكْعَتِهِمْ سَجْدَ مَعَهُمْ.	Mevkûf	Şeybânî	Şalât, 35/129
11	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ، يَقُولُ: قَالَ مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ: لَأَنْ أَدُكَّرَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ بُكْرَةٍ إِلَى اللَّيْلِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَحْمِلَ عَلَى حِيَادِ الْخَيْلِ مِنْ بُكْرَةٍ حَتَّى اللَّيْلِ.	Mevkûf	Şeybânî	Şalât, 48/173
11	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا نَافِعٌ أَنَّهُ قَامَ عَلَى يَسَارِ ابْنِ عُمَرَ فِي صَلَاةٍ فَجَعَلَنِي عَنْ يَمِينِهِ	Mevkûf	Şeybânî	Şalât, 50/177
11	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، حَدَّثَنَا نَافِعٌ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ جِئَ جَمْعَ بَيْنِ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ فِي السَّفَرِ سَارَ حَتَّى غَابَ الشَّفَقُ	Mevkûf	Şeybânî	Şalât, 59/202
11	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا الزُّهْرِيُّ، عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ، أَنَّ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ رَأَى النَّدَاءَ الثَّلَاثَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ.	Mevkûf	Şeybânî	Şalât, 65/225
11	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، حَدَّثَنَا نَافِعٌ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ يَسْجُدُ فِي "الحج" سَجْدَتَيْنِ	Mevkûf	Şeybânî	Şalât, 80/270
11	بَلَعْنَا، عَنْ عَمَّارِ بْنِ يَاسِرٍ، أَنَّهُ أَغْمِيَ عَلَيْهِ أَرْبَعَ صَلَوَاتٍ، ثُمَّ أَفَاقَ فَقَضَى صَلَاتَهُ أَخْبَرَنَا بِذَلِكَ أَبُو مَعْشَرٍ الْمَدِينِيُّ، عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ	Mevkûf	Şeybânî	Şalât, 84/279
12	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا نَافِعٌ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ، كَانَ يَقُولُ: لَا يَسْجُدُ الرَّجُلُ، وَلَا يَقْرَأُ الْقُرْآنَ، إِلَّا وَهُوَ طَاهِرٌ	Mevkûf	Şeybânî	Şalât, 99/298
12	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، كَانَ يَتَطَيَّبُ بِالْمِسْكِ الْمُفْتَتَبِ الْيَابِسِ.	Mevkûf	Şeybânî	Siyer, 28/909
12	"أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا أَبُو جَعْفَرٍ الْقَارِيُّ، قَالَ: كُنْتُ مَعَ ابْنِ عُمَرَ، فَكَانَ يُسَلِّمُ عَلَيْهِ، فَيَقُولُ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ، فِيرُدُّ مِثْلَ مَا يُقَالُ لَهُ.	Mevkûf	Şeybânî	Siyer, 30/911
12	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ أَخْبَرَنَا نَافِعٌ عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: إِذَا وَضَعْتَ مَا فِي بَطْنِهَا حَلَّتْ	Mevkûf	Şeybânî	Ṭalâḡ, 13/578
12	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ قَالَ أَخْبَرَنَا مُجَبَّرٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: إِذَا قَالَ الرَّجُلُ: إِذَا تَكَحُّتُ، فَلَانَهُ فَهِيَ طَالِقٌ فَهِيَ كَذَلِكَ إِذَا نَكَحَهَا، وَإِنْ كَانَ طَلَّقَهَا وَاحِدَةً، أَوْ اثْنَتَيْنِ، أَوْ ثَلَاثًا فَهُوَ كَمَا قَالَ	Mevkûf	Şeybânî	Ṭalâḡ, 7/564

12	أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ سُلَيْمٍ الرَّقِيقِيِّ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ فَقَالَ: إِنِّي قُلْتُ: إِنْ تَزَوَّجْتُ فَلَانَةً فَهِيَ عَلَيَّ كَظْهَرِ أُمِّي، قَالَ: إِنْ تَزَوَّجْتَهَا فَلَا تَقْرَبُهَا حَتَّى تُكْفِّرَ	Mevkûf	Şeybânî	Talâk, 7/565
12	حَدَّثَنَا أَبُو مُصْعَبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ، مِثْلَ حَدِيثِ رَبِيعَةَ بْنِ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ.	Mevkûf	Zührî	Itk, 10/2751
12	أَخْبَرَنَا أَبُو مُصْعَبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ يَقْطَعُ التَّلْبِيَةَ فِي الْعُمْرَةِ، إِذَا دَخَلَ الْحَرَمَ	Mevkûf	Zührî	Menâsik, 23/1122
12	حَدَّثَنَا أَبُو مُصْعَبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، أَنَّهُ قَالَ: جَاءَ كَعْبُ الْأَخْبَارِ إِلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَقَامَ بَيْنَ يَدَيْهِ، فَاسْتَخْرَجَ مِنْ تَحْتِ يَدِهِ مُصْحَفًا، قَدْ تَشَرَّمَتْ حَوَاشِيهِ، فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، فِي هَذِهِ التَّوْرَةِ فَأَقْرُؤْهَا؟ فَقَالَ عُمَرُ: إِنْ كُنْتُ تَعْلَمُ أَنَّهَا التَّوْرَةُ الَّتِي أَنْزَلْتُ عَلَى مُوسَى، يَوْمَ طُورِ سَيْنَاءَ، فَأَقْرَأْهَا آتَاءَ اللَّيْلِ وَآتَاءَ النَّهَارِ، وَإِلَّا فَلَا فَرَاغَ لَكَ كَعْبُ، فَلَمْ يَزِدْهُ عَلَى ذَلِكَ.	Mevkûf	Zührî	Şalât, 17/275

KAYNAKÇA

- A'zamî, Muhammed Mustafa el-. "Mukaddimetü Muvatta'i'l-imâm Mâlik". *Muvatta'ü'l-İmâm Mâlik*. mlf. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. 1/5-463. Abudabi: Müessese Zâyed b. Sultân, 1425/2004.
- A'zamî, Muhammed Mustafa el-. *İlk Devir Hadis Edebiyatı*. çev. Hulûsi Yavuz. İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- A'zamî, Muhammed Mustafa el-. *İslâm Fıkhi ve Sünnet Oryantalist J. Schacht'a Eleştiri*. çev. Mustafa Ertürk. İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.
- Abd-Allâh, Umar Faruq. *Mâlik's Concept of Amal in The Light of Mâlikî Legal Theory*. Chicago: The University of Chicago, Near Eastern Languages and Civilizations, 1978.
- Abdûlbâkî, Muhammed Fuâd. "Mukaddimetü'l-Muvatta'", *el-Muvatta' li'l-imâmi'l-eimme ve âlimi'l-Medîne Mâlik b. Enes*. mlf. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. 1/4-19. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1370/1951.
- Abdüllatîf, Abdülvehhâb. "Mukaddimetü'l-muhakkik li'l-kitâb". *Muvatta'ü'l-imâm Mâlik rivâyetü Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî*. mlf. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. 9-29. Kâhire: Vizâretü'l-Evkâf, 1414/1994.
- Ahmed Alî. "Mukaddimetü'l-muhakkik". *el-Müheyye' fî keşfi esrâri'l-Muvaţta' bi-rivaye Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybanî*. mlf. Osman b. Saîd el-Kemâhî. 1/7-25. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1425/2005.
- Ahmed Emîn. *Đuĥa'l-İslâm*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Üsre, 7. Basım, 1997.
- Ahmed Emîn. *Fecru'l-İslâm*. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, 10. Basım, 1389/1969.
- Ahmed Muhammed Şâkir. *el-Bâ'isü'l-hasîs ilâ ma'rifeti 'ulûmi'l-hadîş li'l-hâfız İbn Kesîr*. Kâhire: Dâru't-Türâs, 1424/2003.
- Alâî, Salâhuddîn Ebû Saîd Halîl b. Keykeldî el-. *Câmiu't-tahsil fî ahkâmi'l-merâsîl*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî. Beyrût: Âlemü'l-kütüb, 2. basım, 1407/1986.
- Alâî, Salâhuddîn Ebû Saîd Halîl b. Keykeldî el-. *Kitâbü'l-Muhtelitîn*. thk. Rif'at Fevzî Abdülmuttalib, Ali Abdülbâsıt Mezîd. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1417/1996.

- Albayrak, Ali. *Buhârî Sonrası el-Câmiu's-Sahîh Nüsha Farklılıkları, Hatalar, Tashihler*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.
- Altınay, Ramazan. "Erken İslam Toplumunda Zenginler ve Fakirler". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/3 (Haziran 2006), 197-222.
- Apaydın, H. Yunus. "Re'y". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/37-40. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Atalan, Mehmet. "Ebu Hanife ve Ali Oğulları". *Dini Araştırmalar* 8/24 (Haziran 2006), 157-168.
- Aybakan, Bilal. "Şâfiî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/223-233. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Aydın, Nevzat. "Hadislerin İlk Dönem Tasnif Süreci Üzerine Bir Değerlendirme". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/31 (May 2011), 199-230.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-. *Nuḥebü'l-efkâr fî tenkîhi mebâni'l-ahbâr fî şerhi meâni'l-âsâr*. thk. Yâsir b. İbrâhim. Katar: 1429/2008, Vizâretü'l-evkâf ve's-şuûni'l-İslâmiyye.
- Azimli, Mehmet . "Abbasiler Dönemi Muhammed en-Nefsu'z-Zekiyye ve Kardeşi İbrahim'in İsyanı". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8 / 2 (Nisan 2008), 55-74.
- Bâbânî, İsmâîl b. Muhammed Emîn el-Bağdâdî el-. *Hediyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. İstanbul: Vekâletü'l-Meârifî'l-Celîle, 1951.
- Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî el-. *el-Müntekâ Şerhu Muvatta' Mâlik*. thk. Muhammed Abdülkâdîr Ahmed 'Atâ. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye. 1420/1999.
- Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî el-. *et-Tadîl ve't-tecrîh li-men harrece 'anhü'l-Buhârî fî'l-Câmi's-sahîh*. thk. Ahmed Libzâr. 3 Cilt. Magrib: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye 1411/1991.
- Bağcı, H. Musa. "Hadis Metodolojisinde Sahihu'l-Buhârî'nin Sıhhat Bakımından Tasnif Edilen İlk Eser Olduğu Fikrinin Eleştirel Analizi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/1 (Nisan 2004), 41-58.
- Bardakoğlu, Ali, "Berâet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/470-471. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Basrî, Abdullah b. Sâlim el-. *Hatmü'l-Muvatta' rivâye Yahyâ b. Yahyâ*. nşr. Yûnus Azîz. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1429/2008.
- Beğavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-. *Şerhu's-*

- Sünne*. thk. Züheyr eş-Şâviş, Şuayb el-Arnaût. 16 cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2. Basım, 1403/1983.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-. *el-Medhal ile's-Süneni'l-kübrâ*. thk. Muhammed Ziyâürrahmân el-A'zamî. Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1405/1985.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-. *Menâkıbü's-Şâfi'î*. thk. Seyyid Ahmed Sakar. 2 Cilt. Kâhire: Mektebetü Dâru't-Türâs, 1390/1970.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Bozkurt, Nahide. "Hârûnürreşîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/258-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Bozkurt, Nahide. "Mansûr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/5-6. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bozkurt, Nahide. "Mehdî-Billâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/377-379. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bölükbaşı, Mustafa. *İslam Hukuk Usulünde Hanefi ve Malikilere Göre İstihsan Metodu*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Brockelmann, Carl. *Târihü'l-Edebî'l-Arabî*. çev. Abdülhalîm en-Neccâr. 6 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Meârif, 5. Basım, t.y.
- Brockopp, Jonathan E.. "Competing Theories of Authority in Early Mâlikî Texts". *Studies in Islamic Legal Theory*. ed. Bernard G. Weiss. 3-22. Leiden: Brill, 2002.
- Brockopp, Jonathan E.. *Early Mâlikî Law: Ibn 'Abd Al-Hakam and His Major Compendium of Jurisprudence*. Leiden: Brill, 2000.
- Buhârî, Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-, *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Usûli'l-Pezdevî*. nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 4 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1307/1889.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-. *Kitâbü't-t-Târîhi'l-kebîr*. thk. Muhammed Abdulmu'îd Hân. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1986.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-. *et-Târîhu'l-evsaf*. thk. Teysîr b. Sa'd. 5 Cilt. Riyad: Dâru'r-Rüşd, 1426/2005
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-. *Cüz'ü'l-Kırâ'ati*

- halfe'l-imâm*. thk. Fadlurrahman es-Sevrî, Muhammed Atâullah Hanîf. Lahor: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1400/1980.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-. *Sahîhu'l-Buhârî el-Câmi'u'l-müsnedü's-şahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh şallallâhü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*. thk. Merkezü'l-Buhûs ve't-Tekniyetü'l-Ma'lûmât. 10 Cilt. Kâhire: Dâru't-Te'sîl, 1433/2016.
- Büşâme, Rıza. "Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî ve Muvatta Rivayeti". çev. Abdülbaki Durmaz. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (Aralık 2017), 297-312.
- Calder, Norman. *Studies in Early Muslim Jurisprudence*. Oxford: Clarendon Press, 1993.
- Cevherî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Muhammed el-. *Müsnedü'l-Muvatta'*, thk. Lütfî b. Muhammed, Tâhâ b. Ali. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1418/1997.
- Cezâirî, Ebû Abdilbârî Rızâ Bûsâme el-. "ed-Dirâse". *Kitâbü'l-Îmâ' ilâ e'trâfi e'hâdîşi kitâbi'l-Muvatta'*. mlf. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Tâhir b. Ali ed-Dânî. 1/27-306. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1464/2003.
- Cezâirî, Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed el-. *Tevcihü'n-naẓar ilâ uşûli'l-eşer*. 2 Cilt. nşr. Abdulfettâh Ebû Gudde. Haleb: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmî, 1416/1995.
- Cibâlî, Tâmir Abdülmün'im el-. "Kitâbü'l-Muhârebe min Muvatta' İbn Vehb". *Mecelle Ma'hedi'l-Mahtûtâtî'l-Arabiyye* 51/1-2 (Mayıs 2018).
- Cihan, Sadık. "Zındıkların Uydurma Hadislerle Münasebeti". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/4 (Mayıs 1990), 37-92.
- Cündî, Abdülhalîm el-. *Mâlik b. Enes İmâmu Dâri'l-Hicre*. Kahire: Dâru'l-Maârif, 3. Basım, 1993.
- Çakan, İsmail Lütfî. *Hadîs Edebiyatı*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 4. Basım, 1997.
- Çalışkan, İsmail. "Tefsir Usûlü'nün Oluşum Sürecinde İlk Yazılı Kaynaklar -İbn Vehb ve Muhâsibînin Eserleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Tahlil-". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (Aralık 2008), 55-74.
- Çavuşoğlu, Ali Hakan. *Irak Mâlikî Ekolü (III.-V./IX.-XI.yy.)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi, 2004.
- Dabbî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. Amîre ed-. *Buğyetü'l-mültemis*

- fî târîhi ricâli ehli'l-Endelüs*. thk. İbrâhim el-Ebyârî. Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 1410/1989.
- Dakr, Abdülganî ed-. *el-İmâm Mâlik b. Enes*. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 3. Basım, 1990.
- Dânî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Tâhir b. Ali ed-. *Kitâbü'l-İmâ' ilâ eṭṭrâfi eḥâdîsi kitâbi'l-Muvatta'*. thk. Ebû Abdilbârî Rızâ Bûsâme el-Cezâirî. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1464/2003.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-. *Eḥâdîsü'l-Muvatta' ve zikru't-tifâku'r-ruvât 'an Mâlik ve'htilâfuhüm fîhi ve ziyâdetühüm ve nuksânühüm*. thk. 'Âdil b. 'Abdüşşekûr ez-Zürkî. Riyad: Dâru Tuveyk, 1424/2003.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-. *el-İlelû'l-vâride fi'l-eḥâdîsi'n-nebeviyye*. thk. (1-11) Mahfûzurrahman Zeynullah es-Selefî, (12-15) Muhammed b. Sâlih b. Muhammed ed-Debbâsî. 15 cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1405/1985 (1-11), (12-15), Demmâm: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1427/2006.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-. *Suâlat Ebî Abdullah b. Bükeyr ve Gayrihi*. thk. Ali Hasan Ali Abdülhumeyd. Ammân: Dâru Ammâr, 1408/1988.
- Dârimî, Ebû Saîd Osmân b. Saîd b. Hâlid ed-. *er-Red 'ale'l-Cehmiyye*. nşr. Bedr b. Abdullah el-Bedr. Kuveyt: ed-Dâru's-Selefiyye, 1405/1985.
- Demirci, Mustafa. "Emevîlerden Abbâsilere Geçiş Sürecinin Bir Tanığı: Abdullah İbnü'l-Mukaffâ ve Risâletü's-Sahâbesi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2005), 117-148.
- Dere, Ali. "İmam Mâlik'in Hadis Metinlerini Değerlendirme Kriterleri Üzerine". *İslâmî Araştırmalar* 10/1-2-3 (1997), 69-73.
- Dere, Ali. *Muvatta' Nüshaları Üzerine*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2007.
- Dihlevî, Abdülazîz b. Şâh Veliyyillâh Ahmed b. Abdirrahîm el-Ömerî el-Fârûkî ed-. *Bustânü'l-muhaddisîn*. çev. Muhammed Ekrem en-Nedvî. b.y., Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, t.y.
- Dinçoğlu, Mehmet. *Ebû Dâvûd'un Sünen Adlı Eseri, Kaynakları ve Tasnif Metodu*. Ankara: Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi. 2008.
- Dönmez, İbrahim Kâfî. "Amel-i Ehl-i Medine". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 3/21-25. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Dûrî, Ebû Abdullah Muhammed b. Mahled ed-. *Mâ Revâhü'l-ekâbir an Mâlik b.*

- Enes. thk. Avvad el-Halef. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1416/1995.
- Durmaz, Abdülbaki. *Muvatta'da Bab Başlıkları*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Durmuş, İsmail. "İbnü'l- Mukaffa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/134-137. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Durmuş, Üzeyir. "İmâm Buhârî'nin Sahîh'ine Kaynaklık Bakımından İmâm Mâlik'in Muvatta'sı (Tahrîc, Mukâyese ve Tahlîl)". *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /14 (Mart 2019), 171-212.
- Dutton, Yasin. "Studies in Early Muslim Jurisprudence by Norman Calder". *The Journal of Islamic Studies* 5 (1994), 102-108.
- Dutton, Yasin. *The Origins of Islamic Law: The Qur'an, the Muwatta' and Madinan 'Amal*. Newyork: Routledge Curzon, 2. Basım, 2002.
- Ebû Avâne, Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî. *Müsnedü Ebî 'Avâne*. thk. Eymen b. Ârif ed-Dimaşkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1419/1998.
- Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed el-Mâlikî, *Kitâbü Riyâzi'n-nüfûs fî tabakâti ulemâi kayrevân ve ifrikiyye*. thk. Beşir el-Bekkûş. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2. Basım, 1414/1994.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen li'l-imâm Ebî Dâvûd*. thk. Âdil b. Muhammed, 'Imâdüddîn b. Abbâs. 8 Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1436/2015.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Kitâbü'l-Merâsîl*. thk. Abdullah b. Müsâ'id ez-Zehrânî. Riyad: Dâru's-Samî'î, 1408/1988.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Risâle Ebî Dâvûd ilâ ehl-i Mekke fî vasfi sünenihi*. thk. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 3. Basım, 1405/1985.
- Ebû Gudde, Abdulfettah. *Hamsü resâil fî ulûmi'l-hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002.
- Ebû Gudde, Abdülfettâh. "Takdime". *Muvatta' el-İmâm Mâlik rivâyetü Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî me'a et-Ta'liku'l-mümecced 'alâ Muvatta' el-İmâm Muhammed*. mlf. Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm el-Leknevî. 1/5-44. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1412/1991.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1416/1996.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Ma'rifetü's-sahâbe*. thk. Âdil

- b. Yûsuf el-Azâzî. 6 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan li'n-Neşr, 1419/1988.
- Ebû Tâlib el-Mekkî, Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Acemî. *Kûtu'l-Kulûb fî muâmeleti'l-mahbûb ve vasfû tarîki'l-mürîf ilâ makâmî't-tevhîd*. thk. Âsım İbrâhim el-Keyyâlî. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî. *Kitâbü'l-Harâc*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1399/1979.
- Ebû Zehra, Muhammed. *Mâlik Hayâtühü ve 'Asruhü, Ârâühü ve Fıkhuühü*. Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 2. Basım, 1371/1952.
- Ebû Zehv, Muhammed, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn*. Riyad: er-Riâsetü'l-Âmme li-İdâreti'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ ve'd-Da've ve'l-İrşâd, 1404/1984.
- Ebû Zûr'a, Abdurrahmân b. Amr b. Abdillâh ed-Dımaşkî. *Târîhu Ebî Zur'a ed-Dımaşkî*. thk. Şükrüllah b. Nimetullah el-Kücânî. Dımaşk: Mecmeu'l-Lugati'l-Arabiyye, 1400/1980.
- Erul, Bünyamin. "Hicrî II. Asırda Rivayet Üslubu (I) I. Rivayet Açısından Ma'mer b. Raşid'in (ö.153) el-Cami'i". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/1 (Nisan 2002), 27-61.
- Erul, Bünyamin. "Hicrî II. Asırda Rivayet Üslubu (II) II. Dirayet Açısından Ma'mer b. Raşid'in (ö.153) el-Câmi'i". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/2 (Ağustos 2002) 57-90.
- Erul, Bünyamin. "Hicrî II. Asırda Rivayet Üslubu (III) er-Rabî' b. Habib (ö.175-180) ve Rivayet-Dirayet Açısından el-Cami'i". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/2 (Ağustos 2003), 27-68.
- Erul, Bünyamin. "Hz. Peygamber'in Bize Bıraktığı Miras "Kitab ve Sünnet" Bırakıldığını İfade Eden Rivayetlerin Tedkiki". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/4 (Ağustos 2007), 9-34.
- Erul, Bünyamin. *Sahabenin Sünnet Anlayışı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2005.
- Esbahânî, Ebû'l-Kâsım İsmail b. Muhammed b. Fadl b. Ali el-Kureşî el-. *el-Hucce fî beyâni'l-mehacce ve Şerhu Akîde Ehl-i Sünne*. thk. Muhammed b. Rebî el-Medhalî. 2 Cilt. Riyâd: Dâru'r-Râye, 1411/1990.
- Ezher, Tâhir el-. *el-Medhal ilâ Muvatta' Mâlik b. Enes*. Kuveyt: Mektebü's-Şuûni'l-Fenniyye, 1429/2008.
- Faruk Ömer. "Abbasî Halifesi Mehdi Dönemi (169-185) Üzerine Bazı Mülâhazalar". çev. Mehmet Ümit. *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/6 (2004), 203-214.

- Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-. *Kitâbü'l- 'Ayn*. thk. Mehdî Mahzûmî & İbrâhim es-Sâmerrâî. 8 Cilt. b.y.: Mektebetü'l-Hilâl, t.y.
- Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân el-. *el-Ma'rife ve't-târîh*. thk. Ekrem Ziya el-Ömerî. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981.
- Fierro, Isabel. "Hadis'in Endülüs'e Girişi (2./8. - 3./9. Yüzyıllar)". çev. Murat Gökalp. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/2 (Ağustos 2006), 237-258.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-. *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*. nşr. Muhammed Nuaym el-Arksûsî vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 8. Basım, 1426/2005.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî el-. *el-Müstaşfâ min 'ilmi'l-uşûl*. thk. Hamza b. Züheyr. 4 Cilt. Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, t.y.
- Goldziher, Ignaz. *İslam Kültürü Araştırmaları*. çev. Mehmed Said Hatiboğlu. 2 Cilt. Ankara: Otto Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2011.
- Guraya, Muhammed Yûsuf. *Sünnetin Neliği Sorununa Metodik Bir Yaklaşım Malik'in Muvatta'ı Özelinde*. çev. Mehmet Emin Özafşar. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999.
- Güler, Zekeriya. *İlk Yedi Asırda Hadis İlimleri Literatürü*. Konya: Adal Ofset, 2002.
- Günay, Hacı Mehmet. "İbnü'l-Mâcişûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/122-123. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Gürler, Kadir. *Ehl-i Hadisin Düşünce Yapısı*. Bursa: Emin Yayınları, 2007.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nîsâbûrî el-. *Su'âlâtü Mes'ûd b. Alî es-Siczî me'a es'ileti'l-bağdâdiyyîn 'an ahvâlî'r-ruvvât*. thk. Müveffek b. Abdullah b. Abdilkâdir. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nîsâbûrî el-. *el-Medḥal ilâ Kitâbi'l-İklîl*. thk. Fuâd Abdülmün'im Ahmed. İskenderiye: Dâru'd-Da've, 1403/1983.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nîsâbûrî. *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs ve kemiyyeti ecnâsihi*. thk. Ahmed b. Fârsi es-

- Selûm. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1424/2003.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nîsâbûrî. *el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn*. nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Halef, Sâlim b. Abdullah el-. *Nuzmu hükmi'l-Emeviyyîn ve rusûmihim fi'l-Endelüs*. 2 Cilt. Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmiati'l-İslâmiyye, 1424/2003.
- Halîlî, Ebû Ya'lâ Halîl b. Abdillâh b. Ahmed el-Kazvînî el-. *el-İrşâd fî ma'rifeti 'ulemâ' il-ḥadîş*. thk. Muhammed Saîd b. Ömer. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989.
- Hallaq, Wael b.. "On Dating Malik's Muwatta". *UCLA Journal of Islamic and Near Eastern Law*. 1/1 (2001-2002), 47-65.
- Hamdân, Nezîr. *el-Muvatta'ât li'l-imam Mâlik*. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, t.y.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-. *Mu'cemü'l-büldân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1397/1977.
- Hamidullah, Muhammed vd. "İmam Muhammed Şeybânî'nin İstanbul Kütüphanelerindeki Mevcut Yazma Eserleri". *İslam Medeniyeti Mecmuası* 2/20 (Haziran 1969), 44-49.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Hukuku Etüdleri*. İstanbul: Bir Yayıncılık, 1984.
- Harekat, İbrahim. "Ebû Mus'ab ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/193-194. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Hasenî, Muhammed b. Alevî el-Mâlikî el-. *Envâru'l-mesâlik ilâ rivâyâti Muvatta' Mâlik*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 1431/2010.
- Haṭîb, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî el-. *el-Câmi' li-ahḥlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. thk. Mahmûd Tahhân. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1403/1983.
- Haṭîb, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî el-. *el-Faṣl li'l-vaṣl el-müddrec fi'n-naḳl*. thk. Muhammed b. Matar ez-Zehrânî. Riyad: Dâru'l-Hicre, 1418/1997.
- Haṭîb, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî el-. *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*. thk. Ebû Abdullah es-Sûrkî, İbrâhim Hamdî el-Medenî. Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.
- Haṭîb, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî el-. *Naṣîḥatü ehli'l-ḥadîş*. thk. Abdülkerîm b. Ahmed el-Vüreykât. Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr, 1408/1988.
- Haṭîb, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî el-. *Şerefü aşḥâbi'l-ḥadîş*. thk. Mehmed Said Hatiboğlu. Ankara: Ankara İlahiyat Yayınları, 1391/1971.

- Hañîb, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî el-. *Târîhu Bağdâd Târîhu Medîneti's-Selâm*. 23 Cilt. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001.
- Hañîb, Muhammed Accâc el-. *es-Sünne kable't-tedvîn*. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 3. Basım, 1400/1980.
- Hatiboğlu, İbrahim. "İbn Ebû Zî'b". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/453-454. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Herevî, Ebû İsmâil Abdullah b. Muhammed el-Ensârî el-. *Zemmü'l-keîâm ve ehlih*. thk. Abdurrahman b. Abdülazîz eş-Şîl. 7 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Uiûm ve'l-Hikem, 1416/1996.
- Hilâlî, Ebû Üsâme Selim b. İd el-. "el-Mukaddime". *el-Muvatta'*. mlf. Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. 1/5-178. Dubai: Mektebetü'l-Furkân, 1424/2003.
- Hizânetü't-Türâs – Fihris Mahtûtât*. 125 Cilt. Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal, t.y.
- Horasânî, Ebû Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-. *Kitâbü's-Sünen*. thk. Habîbürrahmân el-A'zamî. 2 Cilt. Bombay: ed-Dâru's-Selefiyye, 1403/1982.
- Hucvî, Muhammed b. Hasen es-Seâlebî el-, *el-Fikrû's-Sâmî fî târihi'l-fıkhi'l-İslâmî*. 4 Cilt. Fas: Matbaa İdâretü'l-Meârif, 1345/1926.
- Hûlî, Emîn b. İbrâhîm b. Abdilbâkî el-. *Muvatta' Mâlik*. b.y.: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmmetü li'l-kitâb, 1416/1995.
- Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsâ el-Kureşî el-. *el-Müsned*. thk. Habîbürrahman el-A'zamî. 2 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1382/1963.
- Huşenî, Muhammed b. Hâris el-. *Aḥbârü'l-fuḫahâ' ve'l-muḥaddişîn*. thk. Luis Molina, Maria Luisa Avila. Madrid: el-Meclisü'l-A'lâ li'l-ebhâsi'l-ilmiyye, 1991.
- Irakî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-İrâkî ve Veliyyüddîn Ebû Zür'a el-. *Tarḥu't-teşrîb fî şerḥi't-Takrîb*. thk. Ahmed b. Abdürrahîm. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- İrâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-. *et-Takyîd ve'l-îzâḥ şerhu Muḥaddimetü'bni's-Şalâḥ*. thk. Abdurrahman Muhammed Osman. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1389/1969.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. *et-Temhîd limâ fî'l-Muvaṭṭa' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*. thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdülkebîr el-Bikrî. 26 Cilt. Mağrib:

- Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1387/1967.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. *et-Tekassî limâ fi'l-Muvatta' min hadîsi'n-Nebî*. thk. Faysal Yûsuf Ahmed, Tâhir el-Ezher. Kuveyt: el-Va'yü'l-İslâmî, 1433/2012.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. *el-İntikâ' fî fezâ'ili's-selâseti'l-e'immeti'l-fukahâ' Mâlik, Ebî Hanîfe ve's-Şâfi'î*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebetü'l-Matbû'âtü'l-İslâmiyye, 1417/1997.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. *Câmi'u beyânî'l-ilm ve fazlihî*. thk. Yasir Süleymân Ebû Şâdî. b.y.: el-Mektebetü'-Tevfikiyye, t.y.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. *el-İstizkârü'l-Câmi' li-mezâhibi fukahâ'î'l-emşâr ve 'ulemâ'î'l-aqtâr fî mâ tezammenehü'l-Muvaţta' min me'ânî'r-re'y ve'l-âşâr ve şerhi zâlike küllihi bi'l-icâz ve'l-ihtisâr*. thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî. 30 cilt. Kâhire: Dâru'l-Va'y, 1414/1993.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî. *el-Kâmil fî du'afâ'î'r-ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcûd, Ali Mahmud Muavvez, Abdülfettâh Ebû Sünne. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh ed-Dimaşkî eş-Şâfiî. *Keşfü'l-muğattâ fî fazli'l-Muvaţta'*. thk. Muhibbüddîn Ebû Saîd Ömer. Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh ed-Dimaşkî eş-Şâfiî. *Târîhu medîneti Dimaşk*. thk. Ebû Saîd Amr b. Garâme el-Amravî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Keşfü'l-muğattâ fî'l-me'ânî ve'l-elfâzî'l-vâkı'ati fi'l-Muvaţta'*. nşr. Tâhâ b. Ali et-Tûnûsî. Kâhire: Dâru's-Selâm, 1427/2006.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *Kitâbü'l-İlel*. thk. Sa'd b. Abdullah el-Humeyd, Hâlid b. Abdurrahman el-Curîsî vd. 7 Cilt. Riyad: 1427/2006.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *Kitâbü'l-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1372/1953.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Muşannef*. thk. Hamed b. Abdullah, Muhammed b. İbrâhîm. 16 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1425/2004.

- İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefâ İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî. *ed-Dîbâcü'l-müzheb fî ma'rifeti a'yânî 'ulemâ'i'l-mezheb*. thk. Me'mûn b. Muhyiddîn el-Cennân. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 15 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1327/1909.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buḥârî*. nşr. Muhibbüddin el-Hatîb, Muhammed Fuâd Abdülbâkî. vd. 13 Cilt. Kâhire: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1407/1986.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Telhîşü'l-ḥabîr fî tahrici eḥâdîsi'r-Râfi'yyi'l-kebîr*. thk. Ebû Âsım Hasan b. Abbâs vd. 4 Cilt. Kurtuba: Müessese Kurtuba, 1416/1995.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *İthâfû'l-meherre bi'l-fevâ'idî'l-mübtékire min eṭrâfi'l-aşere*. thk. Züheyr b. Nâsır vd. 19 Cilt. Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1415/1994.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Lisânü'l-Mîzân*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, Selmân Abdülfettâh Ebû Gudde. 10 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *en-Nüket 'alâ Kitâbi'bni's-Şalâh*. thk. Rebî b. Hâdi Umeyr. 2 Cilt. Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1404/1984.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-İşâbe fî temyîzi's-şahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvîd vd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1995.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *Târîhu İbn Haldûn Dîvânü'l-mübtedi ve'l-haber fî târihi'l-'Arab ve'l-Berber ve men-âşarahüm min-zevi's-şe'ni'l-ekber*. thk. Halîl Şehhâde. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1431/2001.
- İbn Halfûn, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl el-Ezdî el-Endelüsî. *Esmâ'ü şüyûhi'l-İmâm Mâlik b. Enes*. thk. Ebû Abdülbârî Rızâ Büşâme el-Cezâirî. Riyad: Mektebetü Edvâü's-Selef, 1425/2004.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*. thk. İhsân Abbâs. 8 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1398/1978.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-

- Mervezî. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Kitâbü'l-İlel ve ma'rifeti'r-ricâl*. thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs. 4 Cilt. Riyad; Dâru'l-Hânî, 2. Basım, 1422/2001.
- İbn Hayyân, Ebû Mervân Hayyân b. Halef b. Hüseyin b. Hayyân b. Muhammed b. Hayyân el-Kurtubî el-Endelüsî. *el-Muktebes min enbâ'i ehli'l-Endelüs*. thk. Mahmûd Ali Mekkî. Kâhire: el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, 1415/1994.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-İhkâm fî uşûli'l-aḥkâm*. nşr. Ahmed Muhammed Şâkir. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1403/1983.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Kitâbü'ş-Şikâṭ*. nşr. Muhammed Abdülmûîd Hân. 10 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî. 2 Cilt. Riyad: Dâru's-Samîi, 1420/2000.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Meşâḥiru 'ulemâ'i'l-emşâr ve a'lâmü fukahâ'i'l-aḳṭâr*. thk. Merzûk Ali İbrâhim. Mansûre, Dâru'l-Vefâ, 1411/1991.
- İbn Kayyim, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimaşkî el-Hanbelî el-Cevziyye. *İ'lâmü'l-muvakkîn 'an rabbi'l-âlemîn*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl Selmân. 7 Cilt. Cidde: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1423/2002.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dimaşkî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Cize: Dâru Hicr li't-tabâa ve'n-Neşr, 1420/1999.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dimaşkî. *Ṭabaḳâtü'ş-Şâfi'îyyîn*. thk. Abdülhafîz Mansûr. 2 Cilt. b.y.: Dâru'l-Medâri'l-İslâmî, 1425/2004.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-İmâme ve's-siyâse*. thk. Ali Şîrî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Edvâ, 1410/1990.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. nşr. Merkezü'l-Buhûs ve Tekniyetü'l-Ma'lûmât. 4 Cilt. Kâhire: Dâru't-Te'sîl,

1435/2014.

İbn Mâin, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürrî el-Bağdâdî. *Yahyâ b. Ma'în ve kitâbühü't-Târîh*. thk. Ahmed Muhammed Nûrseyf. 4 Cilt. Mekke: Câmiatü'l-Melik Abdülazîz, 1399/1979.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. thk. Eymen Muhammed Abdülvehhâb & Muhammed Sâdık el-Ubeydî. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1419/1999.

İbn Nâsiruddîn, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekir ed-Dimaşkî. *İthâfû's-sâlik bi-ruvâti'l-Muvaṭṭa' 'ani'l-İmâm Mâlik*. thk. Neşet b. Kemâl el-Mısrî. Kâhire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1426/2006.

İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dimaşkî. *Câmi'u'l-'ulûm ve'l-hikem*. thk. Şuayb el-Arnaût, İbrahim Bâcis. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâl, 8. Basım, 1419/1999.

İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân el-Bağdâdî ed-Dimaşkî. *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*. thk. Nûreddin İtr. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Melâh, 1405/1985.

İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dimaşkî. *Fethu'l-bârî Şerhu Şahîhi'l-Buḥârî*, thk. Mahmûd b. Şa'bân b. Abdülmaksûd vd. 10 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Gurebâi'l-Eseriyye, 1417/1996.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî. *el-Muḳaddimâtü'l-mümeḥhidât li-beyâni mâ iḳteḍathü rûsûmü'l-Müdevvene mine'l-aḥkâmî's-şer'ıyyât ve't-taḥşîlâtü'l-muḥkemât li-ümmehâti mesâ'ilihe'l-müşkilât*. thk. Saîd Ahmed A'râb, Muhammed Haccî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *Kitâbü't-Ṭabaḳâti'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1421/2001.

İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Mısrî. *el-Câmi' fi'l-ḥadîş*. thk. Mustafa Hasan Hüseyin Muhammed Ebü'l-Hayr. 2. Cilt. Dammâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1416/1996.

İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Mısrî. *Muvatta' İbn Vehb es-Sagîr*. thk. Muhammed Emîn Hüseyin eş-Şinkîti. Medine:

Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1423/2002.

İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Mısrî. *el-Muvatta'* *kitabü'l-kazâ fi'l-büyû'*. thk. Miklos Muranyi. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2004.

İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Mısrî. *el-Muvatta'*, thk. Hişâm İsmâîl es-Sînî, Dammâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 2. Basım, 1420/1999.

İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Mısrî. *Kitâbü'l-Muhârebe mine'l-Muvatta'*. thk. Miklos Muranyi. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002.

İbn Yûnus, Ebû Saîd Abdurrahmân b. Ahmed b. Yûnus es-Sadeî el-Mısrî. *Târîhu İbn Yûnus el-Mısrî*, thk. Abdülfettâh Fethî Abdülfettah. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.

İbn Zebr, Ebû Süleyman Muhammed b. Abdullah er-Rib'î. *el-Cüz fîhi min ahabâr İbn Ebî Zî'b*. thk. Ebû Hâşim İbrâhim b. Mansûr. Cidde: Müessesetü'r-Reyyân, 1425/2004.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *el-Mesâlik fî şerhi Muvaţta'i Mâlik*. nşr. Muhammed b. Hüseyin es-Süleymânî, Âişe bt. Hüseyin es-Süleymânî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1428/2007.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *Kitâbü'l-Kabes fî şerhi Muvaţta'i Mâlik b. Enes*. thk. Muhammed Abdullah Veledkerîm. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1412/1992.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî el-Bağdâdî. *el-Muntaẓam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Mustafa Abdülkâdir Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1415/1995.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî el-Bağdâdî. *Ğarîbü'l-ħadîş*. nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004.

İbnü'l-Esîr, Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *en-Nihâye fî ğarîbi'l-ħadîş ve'l-eşer*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmud Muhammed et-Tanâhî. 5 Cilt. Kâhire: el-Mektebetü'l-Halebiyye, 1383/1963.

İbnü'l-Esîr, Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî. 11

- Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1433/2012.
- İbnü'l-Faradî, Ebü'l-Velîd Abdullâh b. Muhammed el-Kurtubî el-Ezdî. *Târîhu 'ulemâ'î'l-Endelüs*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 2 Cilt. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1429/2008.
- İbnü'l-Hazzâ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yahyâ b. Ahmed et-Temîmî el-Kurtubî. *et-Ta'rîf bi-men zükire fî el-Muvaţta' mine'n-nisâ' ve'r-ricâl*. thk. Muhammed İzzüddîn el-İdrîsî. 3 Cilt. Mağrib: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, t.y.
- İbnü'l-İrâkî, Ebû Zür'a Ahmed b. Abdirrahîm b. el-Hüseyn el-Kürdî el-Mihrânî. *Kitâbü'l-müdekkisîn*. thk. Rifat Fevzî Abdülmuttalib, Nâfiz Hüseyin Hammâd, Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 1415/1995.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-zeheb fî aḥbâri men zeheb*. thk. Abdülkâdir el-Arnaût, Mahmûd el-Arnaût. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986.
- İbnü'l-Medîni, Ebü'l-Hasen Alî b. Abdillâh b. Ca'fer b. Necîh es-Sa'dî. *Suâlât Osman b. Muhammed b. Ebî Şeybe*. thk. Muhammed b. Ali el-Ezherî. Riyad: el-Fâruku'l-Hadîs li't-Tabâa ve'n-Neşr, 1404/1984.
- İbnü'l-Mukaffa', Ebû Muhammed Abdullah b. el-Mukaffa'. *Âşâru İbni'l-Mukaffa'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1409/1989.
- İbnü'l-Verdî, Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Kureşî el-Maarî. *Târîhu İbni'l-Verdî*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk en-Nedîm. *el-Fihrist*. thk. Rıza Teceddüd. Tahran: y.y, 1391/1971.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *'Ulûmü'l-ḥadîs*. thk. Nûreddin İtr. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 15. Basım, 1430/2009.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Vaslü belâğâti'l-Muvatta'*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Haleb: el-Matbûâtü'l-İslâmiyye, t.y.
- İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-. *Târîhu's-şîkât*. thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1984.
- İdrîsî, Muhammed İzzüddîn el-Mi'yâr el-. *Evhâm ve ehtâ' mensûbetün ilâ Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî fî rivâyetihî li'l-Muvatta'*. Marakeş: el-Matbaa ve'l-Varâkatü'l-Vataniyye, 1430/2009.

- Juynboll, Gualtherus Hendrik Albert. *Encyclopedia of Canonical Hadith*. Leiden-Boston: Brill, 2007.
- Juynboll, Gualtherus Hendrik Albert. *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*. çev. Sâlih Özer. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Kādî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *el-Ğunye: Fihristü şüyûhi'l-Kāḍî 'İyâz*. thk. Mâhir Züheyr Cerrâr. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmi, 1402/1982
- Kādî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti uşûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'*. thk. Ahmed Sakar. Kahire: Dâru't-Türâs, 1389/1970.
- Kādî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik*. thk. Muhammed b. Tâvî et-Tancî, Abdülkâdir es-Sahrâvî vd. 8 Cilt. Rabat: Matbaatü'l-Fudâle, 2. Basım, (1.c.) 1383/1965; (2, 3, 4), 1966-1970; (5-8), 1981-1983.
- Kallek, Cengiz. "Esed b. Furât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/366-367. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kallek, Cengiz. "İbn Ziyâd el-Absî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/467. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kandehlevî, Muhammed Zekeriyâ el-. *Evcezü'l-mesâlik ilâ Muvatta'i Mâlik*. thk. Takıyyüddîn en-Nedvî. 17 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1424/2003.
- Kandemir, M. Yaşar. "el-Muvatta'". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/416-418. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî el-. *Şerhu'l-Muvatta' el-imâm Muhammed*. Konya: Yusufağa Kütüphanesi, 5262, A2/26.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-. *İrşâdü's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 7. Basım. Bulak: el-Matbaatü'l-Kübrâ'l-Emîriyye, 1323/1905.
- Katib Çelebi. *Keşfü'z-Zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Bağdad: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcimü muşannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993.
- Kelâbâzî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Buhârî el-. *el-Hidâye ve'l-irşâd fî ma'rifeti ehli's-şîka ve's-sedâd*. thk. Abdullah el-Leysî. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1407/1987.

- Kemâhî, Osman b. Saîd el-. *el-Müheyye' fî keşfi esrârî'l-Muvatta' bi-rivaye Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybanî*. thk. Ahmed Alî. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1425/2005.
- Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs el- Hasenî el-. *Hadis Literatürü*. çev. Yusuf Özbek. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs el- Hasenî el-. *er-Risâletü'l-müsteṭrafe li-beyânî meşhûri kütübî's-sünneti'l-müşerrefe*. nşr. Ebû Ya'lâ el-Beyzâvî, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1432/2011.
- Kevserî, Muhammed Zâhid b. Hasan el-. *Bülûgu'l-emânî fî sîreti'l-İmâm Muḥammed b. el-Ḥasen eş-Şeybânî*. y.y: el-Mektebetü'l-Ezherîyye li't-Türâs, 1418/1998.
- Kevserî, Muhammed Zâhid. "Mukaddime". *Ehâdîsü'l-Muvatta' ve't-tifâku'r-ruvât 'an Mâlik ve'htilâfuhüm ziyâdeten ve naksan*. mlf. Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî. 3-7. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1419/1999.
- Kırbaçoğlu, Hayri. *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2000.
- Kızılkaya Yılmaz, Rahile. "Norman Calder'in Studies in Early Muslim Jurisprudence Adlı Eseri Çerçevesinde Şarkiyat Literatüründe Muvatta'ın Tarihlendirilmesi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* /24 (2014), 393-407.
- Kızılkaya Yılmaz, Rahile. *Modern Hadis Tartışmaları Bağlamında Muvatta'daki Mürsel Rivâyetler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Kindî, Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf b. Ya'kûb b. Hafs el. *Kitâbü'l-Vülât ve kitâbü'l-kudât*. thk. Muhammed Hasan İsmâ'il ve Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Koca, Suat. *Ahlak Hadisleri ve Değerlendirme Esasları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Tarihi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Basım, 1998.
- Koçyiğit, Talat. *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 4. Basım, 1989.
- Köktaş, Yavuz. "İmam Mâlik'in Muvatta'ında Garîbü'l-hadîs ve Hadîs Yorum Örnekleri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /9 (2002) 45-78.

- Köse, Saffet. “el-Mecmû’”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/264-265. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Köse, Saffet. “İbn Vehb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/441-442. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca’fer el-. *Müsnedü’s-Şihâb*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1405/1985.
- Kunâzî, Ebu’l-Mutarriif Abdurrahman b. Mervân el-Kurtubî el-Endelüsî el-. *Tefsîru’l-Muvatta’*. thk. Âmir Hasan Sabrî. 2 Cilt. Katar: Vizâretü’l-Evkâf ve’s-Şuûni’l-İslâmiyye, t.y.)
- Leknevî, Ebü’l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm el-. *Muvatta’ el-İmâm Mâlik rivâyetü Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî me’a et-Ta’lîku’l-mümecced ‘alâ Muvatta’i’l-İmâm Muhammed*. nşr. Takiyyüddin en-Nedvî. 3 Cilt. Dimaşk: Dâru’l-Kalem, 1412/1991.
- Leknevî, Ebü’l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm el-. *Muvatta’ el-İmâm Mâlik rivâyetü Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî me’a et-Ta’lîku’l-mümecced ‘alâ Muvatta’i’l-İmâm Muhammed*. nşr. Takiyyüddin en-Nedvî. 3 Cilt. Dimaşk: Dâru’l-Kalem, 1412/1991.
- Ma’rûf, Beşşâr Avvâd & Halil, Mahmud Muhammed. “Mukaddime”. (Zührî). *el-Muvatta’ rivâye Ebû Mus’ab ez-Zührî*. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. 1/5-51. Beyrut:Müessesetü’r-Risâle, 3. Basım, 1418/1998.
- Ma’rûf, Beşşâr Avvâd. “Mukaddimetü’t-tahkîk”. *el-Muvatta’ li-imâm dâri’l-hicre Mâlik b. Enes rivâye Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî el-Endelüsî*. mlf. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. 1/5-32. Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1417/1997.
- Ma’ruf, Beşşâr Avvâd & el-Arnaût, Şuayb. *Tahrîru takrîbi’t-Tehzîb li’l-hâfız Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1417/1997.
- Mâcişûn, Abdülazîz b. Abdillâh b. Ebî Seleme el-. *Kitâbü’l-Hac min kütübi Abdilazîz b. Abdîllah b. Ebî Seleme el-Mâcişûn*. (Utbî’nin Kitâbu’l-Hac eseriyle birlikte) thk. Miklos Muranyî. Beyrut: Dâru İbn Hazm 1428/2007.
- Mahfûz, Muhammed. *Terâcimü’l-müellifîn et-Tûnusiyyîn*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 2. Basım, 1994.
- Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *Kitâbü’l-Muvatta’*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya

- Fakültesi Kütüphanesi, İsmail Sâib Sencer Koleksiyonu, 1/3001, 1-212.
- Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *Kitâbü'l-Muvatta' li'l-imâm Mâlik b. Enes el-Esbahî rivâye Yahyâ b. Abdullah b. Bükeyr el-Mahzûmî*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, A4317, 1-419.
- Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta' rivâye Ebû Mus'ab ez-Zührî*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf & Mahmud Muhammed Halil. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1418/1998.
- Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta' li'l-İmâm Mâlik b. Enes bi-rivâye Ebî Mus'ab ez-Zührî*. nşr. Merkezü'l-Buhûs ve Tekniyetü'l-Ma'lûmât. 3 Cilt. Kâhire: Dâru't-Te'sîl, 1437/2016.
- Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta' li-imâm dâri'l-hicre Mâlik b. Enes rivâye Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî el-Endelüsî*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2. Basım, 1417/1997.
- Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta' li'l-imâmi'l-eimme ve âlimi'l-Medîne Mâlik b. Enes*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1370/1951.
- Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta' li'l-imâm Mâlik b. Enes rivâyetü Abdillâh b. Mesleme el-Ka'nebî*. thk. Abdülmecîd Türkî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1420/1999.
- Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *Muvatta'ü'l-imâm Mâlik rivâyetü Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî*. nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf. Kâhire: Vizâretü'l-Evkâf, 3. Basım, 1414/1994.
- Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta' li-Mâlik b. Enes el-Esbahî ebvâbü'l-büyû rivâye Abdurrahman b. el-Kâsım el-Utekî*. nşr. Miklos Muranyi. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1437/2016.
- Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *Muvatta'ü'l-İmâm Mâlik b. Enes rivâyetü İbni'l-Kâsım ve telhîşü'l-Kâbisî*. nşr. Muhammed b. Alevî b. Abbâs el-Mâlikî. Abudabi: el-Mecmeu's-Sekafî, 1425/2004.

- Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *Muvatta'ü'l-İmâm Mâlik*. nşr. Muhammed Mustafa el-A'zamî. 8 Cilt. Abudabi: Müessesese Zâyed b. Sultân, 1425/2004.
- Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *Kıta min Muvatta' İbn Ziyâd*. nşr. Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr. t.y.
- Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta' li'l-imâm Mâlik b. Enes rivâye Süveyd b. Saîd el-Hadesânî*. thk. Abdülmecîd Türkî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1415/1994.
- Mâlikî, Muhammed b. Alevî b. Abbâs el-. "Mukaddime". *Muvatta'ü'l-İmâm Mâlik b. Enes rivâyetü İbni'l-Kâsım ve telhîşü'l-Kâbisî*. mlf. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. 5-37. Abudabi: el-Mecmeu's-Sekafî, 1425/2004.
- Mebrûk, Muhammed b. Yahyâ. *el-İmâm Mâlik ve amelühü bi'l-hadîs min hilâli kitâbihi'l-Muvatta'*. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1430/2010.
- Merkezü Cem'iyetü'l-Mâcid. Fehârisü Mahtûtatı'l-Hadîsi'l-Mevcûde dımne bernâmec hızâneti'l-Mâcid li't-türâs. y.y: Merkezü Cem'iyetü'l-Mâcid li's-Sekâfe ve't-Türâs, 1432/2011.
- Merkezü'l-Buhûs ve Tekniyetü'l-Ma'lûmât. "el-Mukaddimetü'l-İlmiyye". *el-Muvatta' li'l-İmâm Mâlik b. Enes bi-rivâye Ebî Mus'ab ez-Zührî*. mlf. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. 1/19-278. Kâhire: Dâru't-Te'sîl, 1437/2016.
- Mısrî, Mahmûd. *Mahtûtatü'l-hadîsi'l-elfiyye*. b.y.: Mektebetü'l-İskenderiyye, 2004.
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1403/1983.
- Môritânî, Muhammed b. Muhammed el-Hasen el-. *Menhecü'l-İmâm Mâlik fi'l-Muvatta'*. Tunus: Dâru İbn Hazm, 1437/2016.
- Motzki, Harald. "İbn Şihâb ez-Zührî'nin Fıkhi: Bir Kaynak Tenkidi İncelemesi". çev. Fatma Kızıl. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 3/2 (2005), 129-168.
- Motzki, Harald. "The Prophet and the Cat: On Dating Mâlik's Muwatta' and Legal Traditions". *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* /22 (1998), 18-83.
- Muranyi, Miklos. "el-Mukaddime". *el-Muvatta' li-Mâlik b. Enes el-Esbahî ebvâbü'l-büyû rivâye Abdurrahman b. el-Kâsım el-Utekî*. mlf. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. 5-25. Beyrut: Dâru'l-

- Beşâiri'l-İslâmiyye, 1437/2016.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim el-Müsnedü's-Sahîh*. thk. Merkezü'l-Buhûs ve Tekniyetü'l-ma'lûmât. 8 Cilt. Kâhire: Dâru't-Te'sîl, 1435/2014.
- Necd, Muhammed b. Abdülvehhâb b. Süleyman et-Temîmî en-. *el-Cevâhirü'l-muğıyye fî şabakâti'l-Hanefiyy*. Riyad: Dâru'l-Âsime, 1412/1991.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-. *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*. thk. Mahmûd İbrâhim Zâyd. Haleb: Dâru'l-Va'y, 1396/1976.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-. *Sünenü'n-Nesâî*. thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. 8 Cilt. Haleb: Mektebetü'l-Matbû'âtü'l-İslâmiyye, 1406/1986.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-. *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y.
- Neyfer, Muhammed eş-Şâzelî en-. "Takdîm". *Kı't'a min Muvatta' İbn Ziyâd*. mlf. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. 5-109. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr. t.y.
- Nurseyf, Ahmed Muhammed. *Amelu ehli'l-Medîne beyne mustalahâtı Mâlik ve ârâi'l-usûliyyîn*. Dubâî: 2000, 2. Basım, Dâru'l-Buhûsi'l-İlmiyye.
- Özaşar, Mehmet Emin. "Rivâyet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim'in el-Câmiu's-Sahîh'i". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39/ (1999), 287-356.
- Özaşar, Mehmet Emin. *Hadisi Yeniden Düşünmek: Fıkhi Hadisler Bağlamında Bir İnceleme*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2000.
- Özaşar, Mehmet Emin. *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999.
- Özdemir, Recep. "İmam Mâlik'in Muvatta'ı Üzerine". *Hikmet Yurdu* 19/10 (Ocak 2017), 99-125.
- Özdemir, Recep. *İmam Mâlik ve Metodolojisi*. İstanbul: Hiperyayın, 2017.
- Özel, Ahmet. "Mâlik b. Enes". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/506-513. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Özen, Şükrü. "İbnü'l-Kâsım". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/103-104. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Özen, Şükrü. "Rebîa b. Ebû Abdurrahman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/499-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Özer, Ahmet. *Ehl-i Hadisin Red Literatürü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi. Sosyal

- Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Özer, Sâlih. "G. H. A. Juynboll ve İsnad Analiz Yöntemleri", *İsnad Analiz Yöntemleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005.
- Özkan, Halit. "Amele Delalet Eden Tabirler Açısından Muvatta Nüshaları". *İslâm Araştırmaları Dergisi* /25 (2011), 1-26.
- Özkan, Halit. "Takdim". *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*. mlf. Johannes Pedersen. çev. Mustafa Macit Karagözlü. 5-9. İstanbul: Klasik Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Özkan, Halit. "Zührî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/544-549. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Özkan, Halit. *Hicrî İlk İki Asırda Farklı Şehirlerde Amel Telakkisi Oluşumunda Sünnet ve Hadisin Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Özpınar, Ömer. *Hadis Edebiyatının Oluşumu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005.
- Özşenel, Mehmet. "Hadiste İlk Musannifler ve Ebû Hanîfe'nin Tasnifteki Rolü". *Ekev Akademi Dergisi* 12/34 (Kış 2008), 191-202.
- Özşenel, Mehmet. "Şeybânî, Muhammed b. Hasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/42-43. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özşenel, Mehmet. *Ebû Yûsuf'un Hadis Anlayışı*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Özşenel, Mehmet. *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları Şeybânî Örneği*. İstanbul: MÜ İlahiyat Vakfı Yayınları, 2015.
- Pîrîzâde, İbrâhim b. Hüseyin, *el-Fethu'r-Rahmânî Şerhu Muvatta'ül-imâm Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî*. Medine: el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, 1-129.
- Polat, Salahattin. "Ka'nebî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/305-306. İstanbul: TDV, 2001.
- Polat, Salahattin. *Metin Tenkidi*. İstanbul: MÜ İlahiyat Vakfı Yayınları, 2010.
- Polat, Salahattin. *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2010.
- Râmihürmüzî, Hasan b. Abdurrahman er-, *el-Muhaddişü'l-fâşıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*. thk. Muhammed Acâc el-Hatîb. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 3. Basım, 1404/1984.
- Râzî, Ebû Zûr'a Ubeydullâh b. Abdilkerîm b. Yezîd er-. *ed- Du'afâ li-Ebî Zûr'a er-*

- Râzî fî ecvibetihî alâ es'ileti'*-Berzeî. nşr. Sa'd b. Mehdî. 3 Cilt. Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmiati'l-İslâmiyye, 1402/1982.
- Riyâd, Muhammed. *Usûlü'l-Fetvâ ve'l-kazâ fi'l-mezhebi'l-Mâlikî*. b.y.: Matbaatü'-Necâhi'l-Cedîde, 1416/1996.
- Sa'îdî, Ebû'l-Velîd Hişâm b. 'Ali es-, "Mukaddime". *Ehâdîsü'l-Muvatta' ve zikru't-tifâku'r-ruvât 'an Mâlik ve'htilâfihim fîhi ve ziyâdetihim ve nuksânihim*. mlf. Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî. 5-35. Şarika: Mektebe Ehli'l-Hadîs, t.y.
- San'ânî, Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-. *el-Câmi*. thk. Habîbürrahman el-A'zamî, 2 Cilt. Beyrût: el-Meclisü'l-İlmî, 2. Basım, 1403/1983.
- Saymerî, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Alî b. Muhammed es-. *Ah'bâru Ebî Hanîfe ve aşhâbih*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 2. Basım, 1405/1985.
- Schacht, Joseph. "Mâlik". *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. 7/252-257. Eskişehir: *Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları*, 1997.
- Schacht, Joseph. *An Introduction to Islamic Law*. Newyork: Oxford University Press, 1982.
- Schacht, Joseph. *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*. London: Oxford University Press, 1979.
- Schoeler, Groger. "İslamın İlk Döneminde Bilimlerin Sözlü veya Yazılı Rivayeti Sorunu". çev. Nimetullah Akın. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/2 (Ağustos 2007), 171-196.
- Sehavî, Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed es-. *Fethu'l-muğîş bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîş li'l-'Irâkî*. thk. Ali Hüseyin Ali. 5 Cilt. Kâhire: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003.
- Seksekî, Ebû Abdullah Behâüddîn Muhammed b. Yûsuf el-Cündî el-Kindî es-. *es-Sülûk fî tabakâti'l-ulemâ ve'l-memlûk*. thk. Muhammed b. Ali b. Hüseyin. San'a: Mektebetü'l-İrşâd, 1414/1993.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî vd. 13 Cilt. Haydarâbâd: Meclisü Dâiratü'l-Me'ârifî'l-'Usmâniyye, 1382/1962.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-. *Kitâbü edebi'l-implâ ve'l-istimlâ*. thk. Ahmed Muhammed Abdurrahman Muhammed Mahmûd. 2 Cilt. Cidde: Matbaatü'l-Mahmûdiyye, 1414/1993.
- Sevvâs, Yâsin Muhammed es-. *Fihris mecâmi'l-medresetii'l-Umeriyye fî dâri'l-kütübi'z-Zâhiriyye bi-Dimaşk*. Kuveyt: Ma'hed Mahtûtâtî'l-Arabiyye,

1408/1987.

Sezgin, Fuad. "Hadis Musannefatının Mebdei ve Ma'mer b. Râşid'in Câmi'i". *Türkiyat Mecmuası* 12/ (1955),115-134.

Sezgin, Fuad. *Târîhu't-türâşi'l-'Arabî*. çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî. 8 Cilt. Riyad: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1411/1991.

Sezgin, M. Fuad. *Buhârî'nin Kaynakları*. Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2. Basım, 2001.

Sibâî, Mustafa es-. *es-Sünne ve mekânetühâ fi't-teşrîi'l-İslâmî*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 2. Basım, 1396/1976.

Siddîqî, Muhammad Zubayr es-. *Hadis Edebiyatı Tarihi*. çev. Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1966.

Sifil, Ebubekir. *Muvatta Nüshaları Muhteva Analizi*. İstanbul: Rihle Kitap, 3. Basım, 2017.

Sînî, Hişâm İsmâîl es-. "Mukaddime". el-Muvatta'. mlf. Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Mısırî. 1-13. Dammâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1420/1999.

Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-. *Ķā'ide fi'l-cerh ve't-ta'dîl ve Ķā'ide fi'l-mü'errihîn*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 3. Basım, 1400/1980.

Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-. *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî & Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. Kâhire: Hicr li't-Tabâat ve'n-Neşr, 1413/1992.

Süleymânî, Muhammed b. Hüseyin es- & Âişe bt. Hüseyin es-. "Mukaddimetü Kitâbi'l-Mesâlik". *el-Mesâlik fî şerhi Muvatta'i Mâlik*. mlf. Ebû Bekr İbnü'l-Arabî Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. 1/39-326. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1428/2007.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr el-Hudayrî es-. *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. thk. Muhammed Eymen b. Abdullah. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1423/2002.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr el-Hudayrî es-. *Tezyînü'l-memâlik bi-menâkıbi'l-İmâm Mâlik*. thk. Hişâm b. Muhammed el-Hasenî. Mağrib: Dâru'r-Reşâdi'l-Hadîsiyye, 1431/2010.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr el-Hudayrî es-. *Hüsnü'l-muḥâḍara fî târîhi Mısır ve'l-Kâhire*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm. 2 Cilt. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1387/1967.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr el-Hudayrî es-.

- Tebyîzü's-şahîfe bi-menâkıbi'l-İmâm Ebî Hanîfe*. thk. Mahmûd Muhammed Mahmûd Hasan Nassâr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr el-Hudayrî es-. *Tenvîrû'l-havâlik şerhu 'alâ Muvatta'i Mâlik*. thk. Muhammed Abdülazîz el-Hâlidî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-. *el-Müsned*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1400/1979.
- Şahin, Sami. "İmam Muhammed Şeybânî'nin Hanefî Mezhebindeki Rolü ve Eserlerinin Neşrine Olan İhtiyaç". *Dini Araştırmalar* 8/24 (Haziran 2006), 253-272.
- Şahin, Sami. *Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'nin Hadis Kültüründeki Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), 94.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Girnâtî eş-. *el-Muvâfaqât*. nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlü Selmân. 6 Cilt. Huber: Dâru İbn Affân, 1417/1997.
- Şengezer, Salih. *Hadisleri Tedvin ve Tasnif Düşüncesinin Tarihsel Seyri*. Samsun, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-. *Kitâbü'l-Hücce 'alâ ehli'l-Medîne*. nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 3. Basım, 1403/1983.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-. *Tabağâtü'l-fukahâ'*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru'r-Râidi'l-Arabî, 1390/1970.
- Şurahbilî, Muhammed b. Hasen. *Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî ve rivâyetühû li'l-Muvatta*. Agadir: Câmiatü'l-Karaviyyin, 1416/1995.
- Şüvey'ır, Abdüsselâm b. Muhammed eş-. *et-Tetebbu' li-evhâmi Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî fî rivâyetihî li-Muvatta' li'l-imâm Mâlik*. Kuveyt: Dâru Rekâiz, t.y.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-. *el-Mu'cemü'l-Evsat*. nşr. Târik b. İvazullah & Abdülmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî. 10 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Harameyn, 1416/1995.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî. 25 Cilt. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. basım, t.y.

- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-. *Târîhü't-Taberî*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Türâs, 2. Basım, 1387.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Mısırî et-. *Şerhu Me'âni'l-âşâr*. nşr. Muhammed Zührî Neccâr, Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî vd. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1414/1994.
- Tanrıverdi, Eyyüp. "Abbâsilerin Kültürel Politikası Açısından Mehdî'nin Zındıklık Mücadelesi". *İstem* 6/12 (2008), 105-126.
- Tartı, Nevzat. "Rüya Kültürü ve Hadisçi Karizması". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/3 (Nisan 2006), 9-40.
- Taş, Aydın. "Şeybânî, Muhammed b. Hasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/38-42. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-. *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*. thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Cîze: Dâru Hicr, 1419/1999.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-. *el-Câmi'u'l-kebîr*. nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1417/1996.
- Turhan, Halil İbrahim. "Pîrîzâde İbrahim Efendi'nin Şerhu'l-Muvatta' li'ş-Şeybânî'sindeki Şerh Yöntemi ve Eserin Hadis Şerh Literatüründeki Yeri". *Osmanlı Düşüncesi Kaynakları ve Tartışma Konuları*. ed. Fuat Aydın vd. 615-629. İstanbul, Mahya Yayıncılık, 2019.
- Türkî, Abdülmecîd. "et-Takdîm". *el-Muvatta' li'l-imâm Mâlik b. Enes rivâyetü Abdillâh b. Mesleme el-Ka'nebî*. mlf. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. 13-74. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1420/1999.
- Türkî, Abdülmecîd. "Takdîm". *el-Muvatta' li'l-imâm Mâlik b. Enes rivâye Süveyd b. Saîd el-Hadesânî*. mlf. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. 11-22. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1415/1994.
- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Uğur, Mücteba. *Hadis İlimleri Edebiyatı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Uğurlu, Abdülhamit. *Alman Oryantalist Miklos Muranyi'nin Hadis İlimine Dair Görüşleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-. *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*. thk.

- Abdülmu'tî Emîn Kal'acî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1404/1984.
- Üçok, Bahriye. *İslam tarihi: Emevîler-Abbâsiler*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968.
- Ünal, Yavuz. *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*. Samsun: Etüt Yayınları, 2001.
- Vekî, Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayyân ed-Dabbî. *Aḥbârü'l-kuḍât*. thk. Abdülazîz Mustafa el-Merâgî. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1366/1947.
- Veledkerîm, Muhammed Abdullah. "Mukaddime". *Kitâbü'l-Kabes fî şerhi Muvatta'î Mâlik b. Enes*. mlf. Ebû Bekr İbnü'l-Arabî Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. 1/7-73. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1412/1992.
- Watt, William Montgomery. *İslam Felsefesi ve Kelâmı*. çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Pınar Yayınları, 2004.
- Yardım, Ali. "Abdân el-Mervezî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/67. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yıldırım, Sedat. *Abdullah b. Vehb'in Tefsîr'inde Geçen Rivâyetlerin Değerlendirilmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Yıldırım, Selahattin. "Osmanlı Muhaddislerinden el-Kemâhî ve el-Müheyyâ Adlı Muvatta Şerhi". *Ekev Akademi Dergisi* 8/20 (2004), 197-220.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Abbâsîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/31-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Abdurrahman I". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/147-150. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yılmaz, Hayati. "Yahyâ b. Saîd el-Ensârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/261-262. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Yiğit, İsmail. "Emevîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/87-104. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yücel, Ahmet. "Hadislerin Yazılı Rivayeti ve İmla Geleneği". *Uluslararası Katılımlı Sempozyum: Anadolu'da Hadis Geleneği ve Dâru'l-Hadisler*, ed. Muhittin Düzenli. 37-48. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Yücel, Ahmet. "Leys b. Sa'd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/164-168. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed el-Hüseynî ez-. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. nşr. Mustafa Hicâzî vd. 40 Cilt. Kuveyt: el-Meclisü'l-Vatanî, 1419/1998.

- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *el- 'İber fî haberî men ğaber*. thk. Ebû Hâcer Muhammed Zağlûl. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *el-Kâşif fî ma 'rifeti men lehû rivâye fi'l-Kütübî's-sitte*. thk. Muhammed Avvâme ve Ahmed Muhammed Nemir Hatîb. 2 cilt. Cidde: Dâru'l-kible li's-sekâfeti'l-İslâmiyye, 1413/1992.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *el-Mûkıza "fî 'ilmi muştalahi'l-ĥadîş*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1405/1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Menâkıbü'l-İmâm Ebî Ĥanîfe ve şâhibeyhi Ebî Yûsuf ve Muĥammed b. el-Ĥasen*. thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî ve Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. Beyrut: Lecne İhyâi'l-Meârif en-Nu'mânî 3. basım, 1408/1987.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Mîzânü'l-i'tidâl fî naĥdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1382/1963.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Siyeru a 'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 11. Basım, 1417/1996.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a 'lâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1424/2003.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Tecrîdü esmâ 'i ş-şahâbe*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Tezkiretü'l-ĥuffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Zikru esmâ 'i men tüküllime fîhi ve hüve müveşşekun*. thk. Muhammed Şekûr el-Meyâdinî. Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr, 1406/1986.
- Zeidan, Abdullah el-. *Osmanlı Muhaddisi Kemahlı Osman b. Yakub (ö: 1171/1757) ve el-Muhayyâ Adlı Muvatta' Şerhi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-. *Esâsü'l-belâğa*. thk. Muhammed Bâsil Uyûnussûd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-

Kütübü'l-İlmiyye, 1419/1998.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-. *el-Fâ'ik fî ġarîbi'l-ġadîş*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî & Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 2. Basım, 1391/1971.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî eş-Şâfiî ez-. *en-Nüket 'alâ Muḳaddimetî İbni's-Şalâḩ*. thk. Zeynelâbidin b. Muhammed. 3 Cilt. Riyad: Edvâü's-Selef, 1419/1998.

Zevâvî, İsa b. Mes'ud b. Mansur ez-. *Menâkıb Seyyidina'l-İmâm Mâlik*. Beyrut: (el-Müdevvenetü'l-Kübrâ ile birlikte), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415/1994.

Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed ez-. *el-A'lâm*. y.y: Dâru'l-Âlem li'l-Melâyîn, 15. Basım, 1423/2002.

Zorlu, Cem. "İmam Mâlik ve Siyasî Otorite". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 6/2 (2006), 7-20.

Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf ez-. *Şerḩu'z-Zürḳânî 'alâ Muvatta'î'l-İmâm Mâlik*. thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1427/2006, Dâru'l-Hadîs.

Zürkî, 'Âdil b. 'Abdüşşekûr ez-. "Mukaddime". *Eḩâdîsü'l-Muvatta' ve zikru't-tifâku'r-ruvât 'an Mâlik ve'htilâfuhüm fîhi ve ziyâdetühüm ve nuksânühüm*. mlf. Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-. 5-13. Riyad: Dâru Tuveyk, 1424/2003.

ÖZET

Bu araştırma, Mâlik b. Enes'in *Muvatta'* adlı eserinin öncesi ve sonrasıyla oluşum tarihini ve nüshaları arasındaki farklılıklarının nedenlerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu konu, ulaşılabilen klasik ve modern dönem hadis ve tarih kaynakları esas alınarak tahlilî ve tenkidî bir yöntemle işlenmiştir.

İlk bölümde, *Muvatta'*ın ortaya çıktığı ilk günden itibaren nasıl bir oluşum süreci geçirdiği tespit edilmeye çalışıldı. Hicrî ikinci ve üçüncü asırda *Muvatta'* ismindeki eserler incelenerek bu tasnif türünün temel özellikleri ortaya kondu. *Muvatta'*ın telif ediliş serencamı ve bu sürece etki eden siyasi, sosyal ve ilmi amiller konu edildi. Eserin, hadis literatüründe öne çıkan onbeş râvisi ve nüshalarının durumu ele alındı.

İkinci bölüm, *Muvatta'* nüshalarının, tasnif, metin ve isnad açısından hangi temel farklılıkları ne ölçüde taşıdığı konusuna odaklandı. Bu bölümde matbû *Muvatta'* nüshalarına ilave olarak nüsha ihtilaflarını konu edinen eserler tarandı. Belirlenen ilkeler ışığında, hadis literatürünün imkan verdiği ölçüde ihtilafların kaynağına dair çıkarımlarda bulunuldu.

Üçüncü bölümde *Muvatta'* nüshaları arasında tespit edilen farklılıkların nedenleri Mâlik, ilk nüsha sahipleri ve sonraki râviler olmak üzere üç sınıfta kategorize edildi. Bu çerçevede Mâlik'in hadis meclislerinin durumu ve *Muvatta'*ın rivayet ve redaksiyon süreçleri üzerinde duruldu. Mâlik'in, vefatına kadar *Muvatta'*ın ilk versiyonundaki pek çok hadisi çıkardığı iddiası nüshaların kronolojik inceleme ve karşılaştırması yöntemiyle değerlendirildi.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Mâlik, Muvatta', Muvatta' Tarihi, Muvatta' Nüshaları, Nüsha Farklılıkları.

ORAL, Kenan, Compilation of al-Muwatta' Discrepancies of its Copies and Reasons for Discrepancies, Phd Dissertation, Supervisor: Prof. Dr. Bünyamin ERUL, VI+656 p.

ABSTRACT

In this study, it is aimed to present that historical process of al-Muwatta, work of Mālik bin Anas, through its compilation and later rectification studies and to reveal the reasons of differentiations among al-Muwatta' copies. It is handled the issue in an analytical and critical way based on the accessible sources covering classical and modern periods about the prophetic traditions (hadith) and history.

First of all, we tried to determine how al-Muwatta' underwent a formation process as from first day it was emerged. Therefore, we explained the compilation adventure of al-Muwatta' and which conditions are influential on that procedure in terms of politics, society and science. Also, we analysed fifteen prominent narrators of al-Muwatta' and positions of al-Muwatta' copies narrated by those personalities.

As to the second chapter, we focused on al-Muwatta' copies. That is to say, these copies have which distinctions with regard to classification, text and chain of transmission and to what extent they differ from each other. Through this section, in addition to printed al-Muwatta' copies, we reviewed such works discussed the controversies of the copies. In consideration of the settled principles out of this work, we made some inferences concerning the motives behind the controversies within the boundaries of hadith literature.

In the third chapter, we divided into three categories that reasons for the differentiations of the copies as Mālik, first copy owners and later narratores. In conclusion, we assessed the claim that Mālik subtracted some Prophetic traditions from first version al-Muwatta'.

Key words: the prophetic tradition (hadith), Mālik, Muwatta', history of al-Muwatta', copies of al-Muwatta', variations of copies